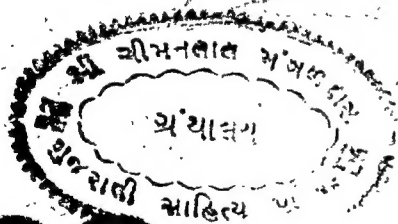

સી. નરેન

દુખિયાનો વિશ્વાસો
ચિત્રકાર : સી. નરેન

કવિ

વર્ષ ૩૧ • અંક ૧
સપ્તમ અંક ૩૬૧
એપ્રિલ ૧૯૬૦

મોરારજી

તદ્દન નવાં પ્રગટ થયેલાં 'ભારતી' પ્રકાશનો

મહાભારતની કથાઓ	ધ્રુમકેતુ	૩/૫૦	સાહમની શોધમા	નવનીત સેવક	૨/૫૦
ઉપનિષદ્ધયાઓ (મર્યાદિત નવી આ) ,		૩/—	ધરતીના અમી	મણિભાઈ પટેલ	૩/૭૫
પેટલીકરની શ્રદ્ધ નાનોઓ		૪/—	સાહિત્યનિક્ષ	અનંતરાય મ. રાવજ	૪/૨૫
પર્યામૃત	કૃષ્ણર પેટલીકર	૧/૨૫	સાહિત્યવિહાર (નવી આવૃત્તિ)		૪/૫૦
આમના ઝેમ		૧/—	સસાગ	ઝવેરચંદ મેઘાણી	૧/૨૫
આખ વિના અજવાળા		૧/૨૫	રેલગાડીની સૃષ્ટિ		૧/૨૫
બુનાય એ શે કદી ?		૧/૨૫	પાનખર અને વસત	સાને ગુરુજી	૫/૭૫
સુરભ્ય-પ્રતિમા	ચુનીનાથ ન શ ક	૫/—	સખ્યા (નવી આવૃત્તિ)		૧/—
નભ્ય દીકગતી મા		૧/૨૫	ન્દુણદેવી		૧/૨૫
કંડેરો	પનાલાત પટેલ	૧/૫૦	સ્વામતી મા		૧/—
છોકા અને મોકા (આઠ ભાગ)			મડિયાની શ્રેષ્ઠ વાર્તાઓ		૪/—
	જીવરામ જોરી	૧૩/૫૦	તીર અને તુલ્કા	રમામેન માધી	
અજપો	શેખાદમ આણુવાયા	૦/૨૫	જીવન-ઝઝાવાત		૨/—
ઠોકર	'ઉમાકાન્ત'	૬/૨૫	રાખમા જલે છે અગારા	રમણિક પટેલ	૨/૫૦
મગળ ન્યોત		૬/૭૫	સાધના અને સિદ્ધિ	પ્રફુલ્લ અલબદ્ધ	૭/૫૦
અંકુર	ડાલ્યાભાઈ પટેલ	૩/૫૦	સાચા જીવતર	સનાભાઈ પટેલ	૩/૫૦
પુનર્મિલન		૫/—	છેતરી રાત	દી પી સૂચક	૩/૫૦
નવા કલેવર ધરો હસતા		૫/—	હૈયાઉકલત	મનુભાઈ જોધાણી	૧/૨૫
આત્મવચના	વિશ્વમિત્ર	૫/૫૦	કુળ હલ્યા		૧/૨૫
અમર દીપ	શૂપત નકોદન્યા	૫/—	શૌચ કથાઓ		૧/૨૫
સાચ વિનાના સગાથી		૫/—	સૂતી પડી રે સીતાર	ધનસ્વામ હાકર	૨/૫૦
મૂળા પડછાયા	બળવત નાવક	૭/૫૦	હૂરના કુગરા	ચંદુલાલ સેનારકા	૪/૫૦
અજળપાણી	'સત્યમ'	૫/૨૫	અમૃત પાત્ર		૪/૫૦
બવની વારે		૫/૭૫	દિલદરિયાવના મોતી	વિનેદિની નીલકંઠ	૪/૫૦
ધરતીનું હીર	દેવશંકર મહેતા	૬/—	અરતા તારા	જિતુભાઈ પ્ર મહેતા	૪/૫૦
ધરતીની આરતી		૮/૭૫	જીવીમા	વિજયકુમાર ત્રિવેદી	૧/૨૫
પ્રેરણામૂર્તિઓ	કૃષ્ણરભાઈ પટેલ	૧/૫૦	ચીથંગે વીંછ્યા રતન		૧/૨૫
જનતા કાળે જીવનાગ		૧/૬૦	અતિમ દીપ	મોહનલાલ પટેલ	૪/૫૦
ગામડાની ઠેડીએ	પીતાખર પટેલ	૧/૨૫	ભારતયાત્રા	રામનારાયણ ના પાઠક	૧/—
ધરમ તારો સભાગ રે		૧/૫૦	પ્રતની વાતો	કૃષ્ણપ્રસાદ બદ્ધ	૨/૭૫
નૂતન ભારતના તીર્થ (પાંચ ભાગ)		૩/—	હેત્તુ આસુ		૪/—

— ઉપરનાં નવાં પ્રકાશનો ઉપરાંત અમારા બધાં પ્રકાશનોનું નવું સચિપત્ર મગાવો :—

મેગેઝીનોનાં લવાજમ ભરી ખાસ લાભ મેળવો

અમારે ત્યાં હિંદુસ્તાન તથા પરદેશના શિષ્ટ અને સંસ્કારી, ક્રાંતિપણ વિષયના તેમ જ લાખાનાં મેગેઝીનોનાં લવાજમ પ્રકાશકના દ્વારા જ સ્વીકારાય છે. નીચેના લાભો પ્રકાશકના ફેરફારને આધીન છે.

અમારે ત્યાં સીધું લવાજમ લાભવાર્થી ખાસ લાભ મેળવી શકાશે.

- (૧) એકી સાથે બે લવાજમ મોકલનારને મર્નાઓર્ડર ખર્ચ મળે અપાશે.
- (૨) ત્રણ લવાજમ મોકલનારને, હિન્દુતા જવાહર, ગાંધીજીની આત્મકથા-હિંદી, નિત્યમનન એ ત્રણમાંથી પસંદગીનું એક પુસ્તક ભેટમાં મળશે.
- (૩) પાંચ લવાજમ મોકલનારને નેદરુઆચારી આર્ટ પેપર પર છપાયેલી ૯૦ તસવીરોની પુસ્તિકા તથા આરોગ્યની ચારી (ગાંધીજી) પુસ્તિકા એમ બે પુસ્તિકા ભેટમાં મળશે.

....તો આજે જ લવાજમો મોકલી આપી ખાસ લાભ મેળવો.

ભૂમિ-નવરચના	૭-૫૦	વિશ્વવિજ્ઞાન	૭-૨૫	સોવિયેત દેશ	૫-૦૦
તંદુરસ્તી	૫-૫૦	વિશ્વમંગલ	૬-૨૫	ગુજરાતી નાટ્ય	૬-૦૦
જીવનમાધુરી	૭-૫૦	વિશ્વમાનવ	૭-૦૦	મંગલમંદિર	૬-૨૫
નવચેતન	૭-૫૦	વિજ્ઞાન છદ્	૬-૦૦	વ્યાયામ	૩-૫૦
મિલાપ	૬-૦૦	ચિત્રલેખા	૧૫-૦૦	શારીરિક શિક્ષણ	૩-૦૦
કુમાર	૬-૦૦	છ	૮-૦૦	નવજીવન	૪-૦૦
સંસાર	૫-૦૦	રસરંજન	૮-૫૦	----- હિંદી -----	
શ્રીરંગ	૮-૦૦	બાલકદેશ	૮-૫૦		
યુવક	૫-૦૦	ઝગમગ	૮-૫૦	નવનીત	૧૦-૦૦
ક્ષિતિજ	૧૦-૦૦	બાલજીવન	૪-૦૦	ધર્મયુગ	૨૮-૦૦
પ્રજ્ઞા	૧૦-૦૦	બાલમિત્ર	૫-૦૦	કહાની	૬-૦૦
આરસી	૬-૦૦	ચાંદામામા	૬-૦૦	બાલક	૪-૫૦
ગાંડીવ	૭-૨૫	રમકંકુ	૬-૦૦	ચુન્નુચુન્નુ	૪-૫૦
ગીતંગઝલ	૬-૦૦	બાલવાડી	૨-૦૦	યુવક કોએસ	૩-૦૦
ચાંદની	૬-૦૦	નૂતન શિક્ષણ	૫-૦૦	વિજ્ઞાનલોક	૬-૦૦
બીજ	૬-૦૦	કોએસ પત્રિકા	૫-૦૦	હિંદી જ્ઞાનદ્રુત	૪-૮૦
નીરંગી	૫-૦૦	અખંડઆનંદ	૮-૫૦	વિજ્ઞાન પ્રગતિ	૫-૦૦
સવિતા	૬-૦૦	ધારાગાપુ	૬-૦૦	બાલભારતી	૪-૦૦
આરામ	૬-૦૦	સ્ત્રીજીવન	૭-૦૦	સરિતા	૧૨-૦૦
રંગદા	૬-૦૦	સમર્પણ	૭-૦૦	આરોગ્ય	૫-૦૦
દક્ષિણ	૫-૦૦	સંસ્કૃતિ	૭-૦૦	હિંદી શિક્ષક	૫-૦૦

[પાછળને પાને ચાલુ]

તદ્દન નવાં પ્રગટ થયેલાં 'ભારતી' પ્રકાશનો

મહાભારતની કથાઓ	ધૂમકેતુ	૩/૫૦
ઉપનિષદ્ કથાઓ (સંપાદિત નવી આ) ,		૩/—
પેટલીકરની યદ્દ નાનાંઓ		૪/—
પર્યામૃત	ઈશ્વર પેટલીકર	૧/૨૫
આખના ડેકા		૧/—
આખ વિના અજવાળા		૧/૨૫
ભુનય એ શે મ્હી ?		૧/૨૫
મુવણ-પ્રતિમા	સુનીનાવ વ. શહ	૫/—
ત્રણ દીકરાની મા		૧/૨૫
કડદો	પનાલાત પટેલ	૧/૫૦
છોકો અને મોઝો (આદ્દ ભાગ)		
	જીવરામ જોશી	૧૩/૫૦
અજયો	શંખાદમ આશુનાલા	૦/૨૫
ઠાકર	ઉમાકાન્ત	૬/૨૫
મગજ જ્યોત		૬/૭૫
અંકુર	ડાયાભાઈ પટેલ	૩/૫૦
પુનર્મિલન		૫/—
નવા કલેવર ધરો હસતા		૫/—
આત્મવચના	વિશ્વમિત્ર	૫/૫૦
અમર દીપ	ભૂપત વડોદરાવા	૫/—
સાથ વિનાના સગાથી		૫/—
મૂળા પહોંચાયા	અજય નાવક	૭/૫૦
અજળપાણી	મત્યમ	૫/૨૫
બેવની વાટે		૫/૭૫
ધરતીનું હીર	દેવશકર મડંગા	૬/—
ધરતીની આરતી		૮/૭૫
પ્રેન્સામૃતિઓ	ઈશ્વરભાઈ પટેલ	૧/૫૦
જનતા કાળે જીવનારા		૧/૩૦
ગામડાની ફેડીએ	પીતાબર પાઠ	૧/૨૫
ધરમ તારો સંભાળ રે		૧/૫૦
નૂતન ભારતના તીર્થ (પાંચ ભાગ) ,		૩/—

સાક્યની શોધમા	નવનીત સેવક	૨/૫૦
ધરતીના અમી	મણિભાઈ પટેલ	૩/૭૫
સાહિત્યનિક	અનંતરામ મ રાવળ	૪/૨૫
સાહિત્યવિહાર (નવી આવૃત્તિ) ,		૪/૫૦
સમાર	ઝવેરચંદ મેઘાણી	૧/૨૫
રેલગાડીની સૃષ્ટિ		૧/૨૫
પાનખર અને વસત	સાને શુરુચ	૫/૭૫
સધ્યા (નવી આવૃત્તિ)		૬/—
કુણુદેવી		૧/૨૫
શ્યામની મા		૬/—
મડિયાની શ્રેષ્ઠ વાર્તાઓ		૪/—
તીર અને વુછા	રંભામેન ગાધી	
જીવન-ઝઝાવાત		૦/—
રાખમા જલે છે અગારા રમથિક પટેલ		૩/૫૦
સાધના અને સિદ્ધિ	પ્રદ્યાદ બક્ષભટ્ટ	૭/૫૦
સાચા જીવતર	શનાભાઈ પટેલ	૩/૫૦
છેત્વી રાત	દી પી સૂચક	૩/૫૦
હૈયાઈક્ષત	મનુભાઈ જોધાણી	૧/૨૫
કુગ હલ્યા		૧/૨૫
શૌચ કથાઓ		૧/૨૫
સૂની પડી રે સીતાર	ધનશ્યામ ઠાકર	૦/૫૦
દૂરના કુગરા	ચકુલાલ સેતારકા	૪/૫૦
અમૃત પાત્ર		૪/૫૦
દિલદરિયાવના મોતી	વિનોદિની નીલકંઠ	૪/૫૦
ખરતા તારા	જિતુભાઈ પ્ર મહેતા	૪/૫૦
જીવીમા	વિજયકુમાર ત્રિવેદી	૧/૨૫
ચૌથો વૉલ્યા રતન		૧/૨૫
અતિમ દીપ	મોહનલાલ પટેલ	૪/૫૦
ભારતયામા	રામનારાયણ ના પાઠક	૬/—
વતની વાતો	કૃષ્ણપ્રસાદ બટ્ટ	૨/૭૫
છેલ્લા આસુ		૪/—

— ઉપરના નવા પ્રકાશનો ઉપરાંત અમારા બધા પ્રકાશનોનું નવું સચિપત્ર મગાવો —

મેગેઝીનોનાં લવાજમ ભરી ખાસ લાલ મેળવો

અમારે ત્યાં હિંદભરના તથા પરદેશના શિષ્ટ અને સંસ્કારી, કોઈપણ વિષયના તેમ જ ભાષાનાં મેગેઝીનોનાં લવાજમ પ્રકાશકના દ્વારે જ સ્વીકારાય છે. નીચેના લાલ પ્રકાશકના ફેરફારને આધીન છે.

અમારે ત્યાં સીધું લવાજમ લાવવાથી ખાસ લાલ મેળવી શકાશે.

- (૧) એકી સાથે બે લવાજમ મોકલનારને મર્નાઓર્ડર ખર્ચ મળે અપાશે.
- (૨) ત્રણ લવાજમ મોકલનારને, હિન્દના જવાહર, ગાંધીજીની આત્મકથા-હિંદી, નિત્યમનન એ ત્રણમાંથી પસંદગીનું એક પુસ્તક ભેટમાં મળશે.
- (૩) પાંચ લવાજમ મોકલનારને નેદરુઆયાની આર્ટ પેપર પર છપાવેલી ૯૦ તસવીરોની પુસ્તિકા તથા આરોગ્યની ચારી (ગાંધીજીત) પુસ્તિકા એમ બે પુસ્તિકા ભેટમાં મળશે.

....તો આજે જ લવાજમો મોકલી આપી ખાસ લાલ મેળવો.

ભર્મિ-નવરચના	૭-૫૦	વિશ્વવિજ્ઞાન	૭-૨૫	સોવિયેત દેશ	૫-૦૦
તંદુરસ્તી	૫-૫૦	વિશ્વમંડલ	૬-૨૫	ગુજરાતી નાટ્ય	૬-૦૦
જીવનમાધુરી	૭-૫૦	વિશ્વમાનવ	૭-૦૦	મંગલમંદિર	૬-૨૫
નવચેતન	૭-૫૦	વિજ્ઞાન છંદ	૬-૦૦	વ્યાયામ	૩-૫૦
મિત્રાપ	૬-૦૦	ચિત્રલેખા	૧૫-૦૦	શારીરિક શિક્ષણ	૩-૦૦
કુમાર	૬-૦૦	જી	૮-૦૦	નવજીવન	૪-૦૦
સંસાર	૫-૦૦	રસરંજન	૮-૫૦	----- હિંદી -----	
શ્રીરંગ	૮-૦૦	ખાલસાદેશ	૮-૫૦		
યુવક	૫-૦૦	અમમ	૮-૫૦	નવનીત	૧૦-૦૦
ક્ષિતિજ	૧૦-૦૦	ખાલજીવન	૪-૦૦	ધર્મધુગ	૨૮-૦૦
પ્રજ્ઞા	૧૦-૦૦	ખાલમિત્ર	૫-૦૦	કહાની	૬-૦૦
આરસી	૬-૦૦	ચાંદામામા	૬-૦૦	ખાલક	૪-૫૦
ગાંડીવ	૭-૨૫	રમકડું	૬-૦૦	ચુન્નુચુન્નુ	૪-૫૦
ગીતંગઝલ	૬-૦૦	ખાલપાડી	૨-૦૦	યુવક કોંગ્રેસ	૩-૦૦
ચાંદની	૬-૦૦	નૂતન શિક્ષણ	૫-૦૦	વિજ્ઞાનલોક	૬-૦૦
બીજ	૬-૦૦	કોંગ્રેસ પત્રિકા	૫-૦૦	હિંદી જ્ઞાનફલ	૪-૮૦
નીરોગી	૫-૦૦	અખંડઆનંદ	૮-૫૦	વિજ્ઞાન પ્રગતિ	૫-૦૦
સવિતા	૬-૦૦	ખારાખાપુ	૬-૦૦	ખાલસારતી	૪-૦૦
આરામ	૬-૦૦	સ્ત્રીજીવન	૭-૦૦	રુરિતા	૧૨-૦૦
રંગદા	૬-૦૦	સમર્પણ	૭-૦૦	આરોગ્ય	૫-૦૦
દક્ષિણ	૫-૦૦	સંસ્કૃતિ	૭-૦૦	હિંદી શિક્ષક	૫-૦૦

[પાછળને પાને ચાલુ]

[પાછળના પાનાથી ચાલુ]

ઉપન સાહિત્ય	૪-૦૦	કેરેવાન	૭-૫૦	આરગોસી	૨૪-૦૦
આર્થિક સમીક્ષા	૭-૦૦	સ્પોર્ટ્સ એન્ડ પાર્ટાઇમ	૧૯-૭૬	કોરોનેટ	૧૪-૪૦
મરિવા પ્રગતિ કે પથપર	૩-૦૦	ડીઝાઇન	૮-૦૦	લુક	૪૦-૮૦
સોનિયેન સઘ	૬-૭૫	સોનિયેન લેન્ડ	૭-૦૦	એસ્કવાયર	૫૭-૬૦
ભારતીય સમાચાર	૭-૦૦	પાર્થમેન્ટ સ્ટડીઝ	૪-૦૦	દીટનાટ્સ	૨૦-૬૨
આશ્રય	૬-૦૦	ક્રીટન	૬૪-૦૦	બોપત લાઇફ	૧૯-૨૦
નવચિત્રપત્ર	૬-૦૦	બીઝનેસ ડાયજેસ્ટ	૨૪-૦૦	આર્મ્સ લાઇફ	૨૪-૦૦
મોનિયેન નારી	૪-૨૫	દીપિકા	૫-૦૦	સાપ્કોનોઇ	૧૨-૦૦
આપકા સ્વાસ્થ્ય	૬-૮૦	ઈકોનોમિક વીકલી	૨૪-૦૦	ચિન્ક્રન્સ ડાયજેસ્ટ	૧૯-૨૦
સ્વાસ્થ્ય ઓર જીવન	૭-૫૦	ફિલ્મફેર	૨૦-૩૦	હાઉસ બ્યુગીફન	૧૫-૬૦
અગ્રેણ		આર્યન પાથ	૬-૦૦	હાઉસ એન્ડ ગાર્ડન	૩૨-૧૫
મોડર્ન રીયુ	૧૫-૦૦	નેશનલ રિવ્યુ	૧૦-૦૦	ગ્રુડ હાઉસ કીપીંગ	૩૧-૨૦
સનશાઈન	૫-૦૦	બોમ્બે મારકેટ	૪૮-૦૦	બ્યુગી ફેશન	૨૪-૦૦
કેરિઅર એન્ડ કોસિંસ	૯-૦૦	સિવિક એફેસ	૧૫-૦૦	લેડીઝ હોમ જર્નલ	૩૩-૬૦
સાયન્સ એન્ડ કલ્ચર	૧૦-૦૦	ગાંધીમાર્ગ	૫-૦૦	લુમન એન્ડ હોમ	૧૮-૨૫
ટ્રેડર ચેરટે	૨-૫૦	કન્ટ સાયન્સ	૧૨-૦૦	વાઈફ એન્ડ હોમ	૧૫-૨૫
રીડર્સ મેગેઝીન	૬-૦૦	પ્રોગ્રેસ ઓફ એજ્યુકેશન	૬-૬૦	મોડર્ન લુમન	૧૫-૮૦
રીડર્સ ડાયજેસ્ટ	૧૮-૦૦	એજ્યુકેશનલ રિવ્યુ	૫-૦૦	હોમ્સ એન્ડ ગાર્ડન્સ	૨૨-૬૫
બીટીસ	૧૪-૫૦	લાઈફ (૩૯ અક)	૨૪-૫૦	અઈયિન હોમ	૨૬-૧
ફેમિના	૧૪-૫૦	લાઈફ (૧૮ અક)	૧૨ ૦૦	લીન પુ	૧૯-૦૦
કન્ટ	૧૨-૦૦	રાઇમ	૪૮-૦૦	છ. ડી. અર રિવ્યુ	૫-૬૦
લીન્ક	૨૫-૦૦	સાયન્સ ડાયજેસ્ટ	૨૧-૬૦	વર્ડ્સ ડાયજેસ્ટ	૧૬-૨૫
કોમર્સ	૬૫-૦૦	સાયન્સ-મિકેનિક્સ	૧૬-૮૦	વર્ડ્સ સ્પોર્ટ્સ	૧૮-૬૫
શકર્સ વીડી	૨૫-૦૦	પોપ્યુલર સાયન્સ	૨૮-૮૦	ડીઝાઇન (ધિગેશ)	૩૦-૪૦
ઈકોનોમિક રિવ્યુ	૮-૦૦	પોપ્યુલર મિકેનિક્સ	૨૧-૬૦	પેરેન્ટ્સ મેગેઝીન	૧૯-૨૦
ઈ. સ્ટેટ વીકલી	૪૧-૦૦	નેશનલ જ્યો મેગેઝીન	૪૫-૭૦	મોડર્ન ફોટોગ્રાફી	૩૮-૪૦
		નેશોનીકલ મેગેઝીન	૨૪-૫૦	ન્યૂઝ વીક	૪૮-૦૦

અમારે ત્યાં બાવમાહિન્યના તથા ખ્યાતનામ લેખકોના તથા પ્રકાશકોના પુસ્તકો ઓર્ડર મળ્યે થોડા કમિશનથી મોકલી આપવામા આવશે.

* વિશેષ માહિતી અને સુચિપત્ર માટે આજે જ મળો યા લખો

મહાગુજરાતની સદ્ગત, સુવ્યવસ્થિત અને ખ્યાતનામ અગ્રગણ્ય મેગેઝીન લવાજમ એજન્સી

સૌરભ પુસ્તક ભંડાર

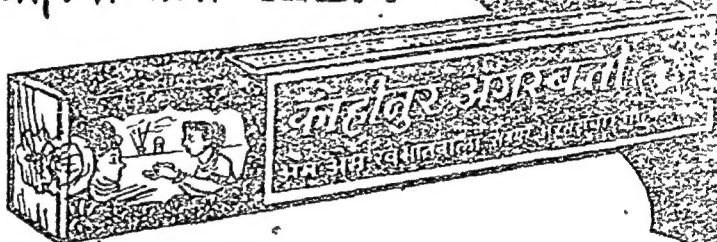
સંસ્થાનકે જયકાન્ત કામગર

આ પાનાં કાપીને
સાચવી નાખજો

પાદશાહની પોષ્ટ મામે,
૬૨૫, રિલીફરોડ-અમદાવાદ

દેવતાંદિયો તથા પવિત્ર સ્થળોએ વાપરવા

અંભાતવાળાની પરીણામ

કોહીનુર

અંબાતવાળા અને દશાંગ ધૂપ

વાપરો

દે.નં. ૫૧૮૦૨ ગ્રામ 'લોમા'

એમ.એમ.અંભાતવાળા

સુરેશ્વર, અમદાવાદ-૧

© SNAH

ઉભિ-નવરચના : એપ્રિલ '૬૦

શ્રી રામતીર્થ યોગાશ્રમ, મુંબઈ નં. ૧૪ મી દર શનિવારે સાંજે અને દર રવિવારે સવારે યોગ, વેદાંત, ભક્તિ, શારીરિક, માનસિક અને આત્મિક ઉન્નતિ માટે શ્રી યોગીરાજ ઉમેશચંદ્ર તથા અન્ય મુખ્યસિદ્ધ વિદ્વાનોનાં વ્યાખ્યાનો થાય છે.

ઉમેશ યોગદર્શન

[પ્રથમ ખંડ]

લેખક શ્રી યોગીરાજ ઉમેશચંદ્ર

આ ગ્રંથમાં રોગી તથા નીરોગી સ્ત્રી-પુરુષોની તંદુરસ્તી સારી રાખવા માટે છ પ્રકારના મલ શોધન કર્મ આસનો, માનસિક ઇલાજ, જલોપચાર, સૂર્યકિરણ ચિકિત્સા, આહાર ચિકિત્સા વગેરે અનેક શક્તિવર્ધક તથા રોગનિવારક ઘરમાં થઈ શકે તેવા સુલભ સાધ્ય ઇલાજો બતાવેલા છે આ ગ્રંથમાં ૧૦૦ થી વધુ ગ્લેઝ આર્ટ પેપર ઉપર આકર્ષક અને અત્યંત ઉપયોગી મલશોધન કર્મ તથા આસનોના ફોટોઓ છે. યોગવિદ્યાનો

શ્રી ઉમેશચંદ્ર યોગીરાજ અદ્વિતીય ગ્રંથ છે. દરેક ઘરમાં, વાયનાલયમાં, સ્કૂલ, કોલેજોમાં રાખવા યોગ્ય છે. ફોટોઓ જોતાં તથા લેખો વાંચતાં સુખ અને શાંતિનો અનુભવ થતો જશે.

કિંમત : રૂ. ૧૫૦, પોસ્ટેજ : રૂ. ૨ છે * નિદેશ માટે ૧ પૌડ અને ૮ શિલિંગ છે.

ગુજરાતી, હિંદી, મરાઠી તથા અંગ્રેજી ભાષામાં છે

યો ગા સ ન ચિ ત્ર પ ટ .

ગ્લેઝ આર્ટ કાર્ડ ઉપર અનેક મુખ્ય આસનો જે રોગથી છપાડીને તૈયાર કરેલ છે. આસનો કરતી વખતે દીવાલમાં ટીંગાડીને રાખવામાં ખાસ ઉપયોગી છે આસનોના નામ તથા ફાયદા લખેલ છે. દરેક ઘર, લાયબ્રેરી વગેરેમાં ખાસ રાખવાથી શોભા વધી જશે

કિંમત : પોસ્ટેજ સાથે રૂ. ૨-૫૦ નના પૈસા છે.

રા મ તી ર્થ બ્રા હ્મી તેલ (રપેશયલ નં. ૧.)

(રજિસ્ટર્ડ)

શ્રી રામતીર્થ યોગાશ્રમ ૨૫ વર્ષથી આમજનતાની સેવા કરી રહ્યો છે. તેના ખર્ચને પહોંચી વળવા માટે રામતીર્થ બ્રાહ્મી તેલ તૈયાર કરવામાં આવે છે પર કિંમતી આયુર્વેદ ઔષધિમાંથી શાસ્ત્રીય પદ્ધતિથી તૈયાર કરેલ છે આ તેલ ખાસ કરીને માથાના વાળ ખરતા અટકાવવા, લાંબા કરવા, યાદશક્તિ વધારવી, ગાઢ નિદ્રાને માટે તથા શરીરે માલિસ કરીને સ્ક્રૂતિ વધારવા માટે ઉપયોગી છે

માટી બ્રાહ્મી કિં. રૂ. ૪૦ : નાની બારલી કિં. રૂ. ૨૫ ટપાવ ખર્ચ અલગ : બધે મળે છે.

શ્રી રામતીર્થ યોગાશ્રમ, દાદર (સેન્ટ્રલ રેલ્વે) મુંબઈ-૧૪

Coty OGY

મફત ! પુસ્તકો ! મફત !

* નીચેના સુચિપત્રમાંથી ગમે તે પાંચ મેગેઝીનોનાં લવાજમો એકી સાથે અમને સીધાં મોકલનારને 'જનસત્તા' નાં ખૂબ જ જાણીતાં પુસ્તકો દાવાનળ, જંગીજખાન, ઝાકળા પીછોડી, પથ પર, મજનુની ડાયરી, પ્રેમી, કુમારી તુ, જાતિ અને સતી, વાડી અને વગડો, કાયર તથા નવજીવનનું હિન્દના જગાહર અને નેહરુ ચિત્રાવલીમાંથી ગમે તે એક પુસ્તક ભેટ મળશે.

* ત્રણ જ લવાજમ એક સાથે મોકલનારને ૧૯૨ પાનની ગાંધીજીની આત્મકથા (હિન્દી) મફત મળશે.
* એકી સાથે બે લવાજમો મ. એ. થી અમને મોકલનારને મ. એ. ખર્ચ મળજે અપાશે.

તો આજે જ લવાજમો મોકલો અને પુસ્તકો મફત મેળવો—

ભૂમિ-નવરચના	૭-૫૦	ક્ષિતીજ	૧૦-૦૦	કહાની	૬-૦૦
તંદુરસ્તી	૫-૫૦	સમર્પણ	૭-૦૦	બાલક	૪-૫૦
જીવન માધુરી	૭-૫૦	ચેતમજ્જર	૧૩-૦૦	ચુનુચુનુ	૪-૫૦
મિલાપ	૯-૦૦	ચિત્રલેખા	૧૫-૦૦	આરોગ્ય	૫-૦૦
અખંડ આનંદ	૮-૫૦	દક્ષિણ	૫-૦૦	ભારતી	૫-૦૦
નવચેતન	૭-૫૦	ખારાખાપુ	૬-૦૦	—અંગ્રેજી—	
પ્રજ્ઞા	૧૦-૦૦	ચિત્રલોક	૮-૫૦		
કુમાર	૯-૦૦	ચિત્રજ્યોત	૮-૫૦	રોડર્સ ડાયજેસ્ટ	૧૮-૦૦
વિશ્વમાનવ	૭-૦૦	ચિત્રપટ	૧૨-૦૦	રોડર્સ મેગેઝીન	૫-૦૦
સંસાર	૫-૦૦	જી	૮-૦૦	લવન્સ જર્નલ	૬-૫૦
શ્રીરંગ	૮-૦૦	વિશ્વમંગલ	૬-૨૫	કેરીઅર એન્ડ કોર્સીસ	૯-૦૦
બીજ	૬-૦૦	વિશ્વવિજ્ઞાન	૭-૨૫	કરન્ટ ઇવેન્ટ	૧૦-૦૦
આરામ	૬-૦૦	વિજ્ઞાનજંદ	૬-૦૦	બ્લીટ્સ	૧૪-૫૦
ચાંદની	૬-૦૦	ગુજરાતી નાટ્ય	૬-૦૦	લીન્ક	૨૫-૦૦
જીજીવન	૭-૦૦	સવિતા	૬-૦૦	શંકર્સ વીકલી	૨૫-૦૦
આરસી	૬-૦૦	—હિન્દી—		મોડર્ન રીવ્યુ	૧૫-૦૦
બાલમિત્ર	૫-૦૦			સ્પોર્ટ્સ એન્ડ પાર્ટ ટાઇમ	૧૯-૭૬
ચાંદામામા	૬-૦૦	વિજ્ઞાનલોક	૯-૦૦	સનશાઈન	૫-૦૦
ઝગમગ	૮-૫૦	વિજ્ઞાનપ્રગતિ	૫-૦૦	ટ્રેઝર ચેસ્ટ	૨-૫૦
રસરંજન	૮-૫૦	ભારતીય સમાચાર	—૭૦૦	જી. ડી. આર. રીવ્યુ	૫-૦૦
બાલસંદેશ	૮-૫૦	આજકલ	૬-૦૦	સાયન્સ ડાયજેસ્ટ	૨૧-૬૦
ગાંડીવ	૭-૨૫	બાલભારતી	૪-૦૦	પોપ્યુલર મૉકેનીકલ્સ	૨૧-૬૦
રમકડું	૯-૦૦	નવનીત	૧૦-૦૦	નેશનલ જ્યોગ્રાફીકલ	૪૫-૭૦
નૂતનશિક્ષણ	૫-૦૦	સાનોદ્ય	૧૦-૦૦		
વ્યાયામ	૩-૫૦	સરિતા	૧૨-૦૦		
સોવિયેટ દેશ	૫-૦૦				

આ ઉપરાંત ભારત તેમજ પરદેશના કોઈ પણ ભાષા કે વિષયનાં મેગેઝીનોનાં લવાજમ સ્વીકારીએ છીએ. ઉપરના ભાવો પ્રકાશકોના ફેન્ડારને આધીન છે. આપની જરૂરીઆતના કોઈ પણ પુસ્તકો આઈરથી સલાય કરીશું. વિશેષ માહિતી અને મફત સુચિપત્ર માટે આજે જ લખો યા મળો—

—: વિ જ ય સ્ટોર્સ :—

મહાગુજરાતની એક સુવ્યવસ્થિત મેગેઝીન લવાજમ એજન્સી

૬૨, કલ્યાણ લવન, બીજો માળે,	રેશન રોડ,	૪૫-એ પાકક વાડી, પહેલો માળે,
રીલીફ રોડ, અમદાવાદ.	આણંદ	હુદાર ચાલ, મુંબઈ-૨.
આ પાનું કાપીને સાચવી રાખશો. ભેટ પુસ્તકોમાંથી જે પુસ્તક સ્ટોકમાં હશે તે મોકલાશે.		

અંક ૧ : એપ્રિલ '૬૦

સળંગ અંક ૩૬૧

સમાજમાં સંસ્કાર અને

'ભિમિ' : વર્ષ ૩૧

'નવરચના' : વર્ષ ૨૫

સાહિત્ય પ્રેરતું સામયિક

ક્રમ

સૂચના

લેખક	લેખ	પાનું
શ્રી	દિશા અને દલિત	૭
'પ્રવાત'	નગચેતના	૮
તાથાત્તાલ દત્તાણી	શબનમ	૮
'સાલિક' પાપટિયા	મધુરસનુ નિમંત્રણ	૮
'પતીલ'	પ્રજ્ઞા મુખર્જી	૯
'ઉસનસુ'	પ્રીતિમૃતિ	૯
'રાજહંસ'	સમયનાં ફીર-નીર	૧૦
સાને ગુરુજી	કુંપળ અને કળી	૧૪
'ધૂમકેતુ'	એલબ્ય	૧૫
વાડીત્રાલ મોઁ શાહ	અરવિંદ ધોપનુ 'નગ્ન સત્ય'	૨૧
પન્નાડાલ પટેલ	અદલ બદલ	૨૪
ઈશ્વર પેટલીકર	જન્મનું અર્થ	૨૮
સરલા જગમોહન	ઘડપણ કેણે મોકલ્યું રે	૩૧
—	સામર પ્રાપ્તિ-સ્વીકાર	૩૪
ડૉ. સી. એસ. શાહ	અનાવડી ઓળખિયોનાં અનિષ્ટો	૩૫
ઈશ્વરલાઈ પટેલ	પતિયાનો પિતા [૨]	૩૬
વિજયકુમાર ત્રિવેદી	ઉવટની બલામણુ	૪૮
પીતાંબર પટેલ	મહર્ષિ દંતીચિ શક્ય સવન	૫૪
—	સાસર પ્રાપ્તિ-સ્વીકાર	૫૭
નાનુલાઈ દવે	'ઉપરામ'—એક પરિચયોજલિ	૫૮
જયન્તિકા પરમાર 'સુમંગલા'	ગૃહમંનલ	૬૩
	નહત કરવાનું કામ	૬૪
	કવળા સાસરિયામાં...	૬૫
	પામણું નસીબ	૬૭
'રાહન'	સર્જનના ગહે	૬૯

★

* લવાજમ વરસનું : આડારસાત રૂપિયા વિદેશગી દશ રૂપિયા (સિ. ૧૫)

* દર માસની ૧લી તારીખે નિયમિત પ્રગટ થાય છે.

* વરસમાં એપ્રિલ, જુલાઈ, ઓક્ટોબર અને નવન્યુઆરી એ ચાર માસમાંથી કોઈપણ માસથી આઠક થઈ શકાય છે.

* ૧ી પી. થી લવાજમ વસૂલ કરવામાં જે વધારાનો ખર્ચ થાય છે એ આઠક જે ભોગવવાનો. હોય છે એટલે, લવાજમ પૂરું ચયાનો નોટિસ મળે ત્યારે આ. નં. અને પૂરા સરનામા સાથે કૃપા કરીને મનીઓડરથી જ લવાજમ મોકલો આપવું.

* નમૂનાનો અંક મંગાવતી વખતે ૭૫ નંગ પૈસાની ટિકિટો ઓડની જરૂરી છે. મુક્ત અંક કોઈને મોકલાતો નથી.

* દરેક જાતના પત્રવ્યવહારમાં આ. નં. લખવો આસ જરૂરી છે.

* અસ્વીકૃત લખાણ પાછું મેળવવા જોઈતી ટિકિટો ઓડની જરૂરી છે. એ સિવાયનાં અસ્વીકૃત લખાણો પંદર દિવસ પછી રદ કરાય છે.

* જાહેરખબરના દર, લવાજમ મોકલવાનું, લખાણો મોકલવાનું અને ઓળખ દરેક જાતના પત્રવ્યવહારનું સરનામું :-

'ભિમિ-નવરચના'

ભારતી સાહિત્ય મંઘ (પ્રાયવેટ) લિ.,

૧૪, ગાંધીરોડ : ફનોનીજ બિજ

અમદાવાદ, ૧

પ્રકાશક : ઈશ્વરલાઈ મો. દવે, ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રાયવેટ) લિ., ૧૪, ગાંધીરોડ, ફનોનીજ બિજ, અમદાવાદ, ૧
મુદક : કાલિદાસ ડાયાલાઈ પટેલ, મંગલ મુદણાલય, ફત્તેહભાઈની હવેલી, રતનપોળ, અમદાવાદ.

દિશા અને દૃષ્ટિ

દિશા અને દૃષ્ટિ

ઠેરેલપણું, કંઈકે સ્થિરતા, જીવન વિશે વિચાર કરવાની સાચી અને સીધી દૃષ્ટિ જ્યારે માણસમાં આવી જાય ત્યારે માણસ જે શાંતિ અને નિરાંત અનુભવે છે તે અવર્ણનીય હોય છે. જન્મે ત્યારથી જ માણસ યુગ્મ અને શાંતિની અંખના સેવવી શરૂ કરે છે. એ અંખના જીવનભર અધૂરી જ રહે છે ત્યારે માણસ હેરાન પરેશાન થઈ જાય છે એ વાત પણ એટલી જ સાચી. પણ લગભગ બધી વખત હેરાની પરેશાની માનવ ઉપર કોઈ જ લાદતું નથી હોતું પણ એના મનની માનેલી જ હોય છે. કેટલીકવાર તો એને ખમર પણ નય્યાં હોતી કે પોતે હેરાન પરેશાન છે છતાં એની સ્થિતિમાં જ એ રહેવા લાગે છે કે કોઈ તેને એમાંથી વાળી શકતું નથી. આપણને આપણી પરિસ્થિતિનો કોઈ ખ્યાલ ન આવે ત્યાં સુધી તો ઠીક, પણ એ પરિસ્થિતિ આપણે કોઈ પછી જાય પછી તો આપણે તેને માટે જરાય ચિંતા ન સેવવી ભેઈએ. માણસ જન્મ્યા જ વિચારશીલ બ્રાણી છે એ વાત બેટકી સાચી છે તેટલી જ એ પરિવર્તનશીલ બ્રાણી છે એ પણ સાચી છે. જીવનમાં ગમે ત્યારે, ગમે તે કાળે માણસ જ પરિવર્તન અનુભવી શકે છે એટલે એ પરિવર્તનમાં કંઈક વિચારપૂર્વકની દૃષ્ટિ આવે એ ખૂબ જરૂરી છે. પ્રયત્નથી માણસ બધું કરી શકે છે. તો પછી વિચારોને વળાંક આપવાનું માણસના હાથમાં કેમ ન હાય? માણસની દૃષ્ટિ, વિચારસરણી અને તેની બધી યોજનાઓ બે નસીબ બદલતું હોય તો એમાં થોડોક પુરુષાર્થ માણસ કેમ ન લેખવી શકે? યુગ્મ અને શાંતિ અને નિરાંત એ બધું આપોઆપ તો કોઈને સામે આવીને મળતું નથી. દરેક વસ્તુ મેળવવા પ્રયત્ન કરવો પડે છે. તો જોવાને બેસાએ તો આપણને કોઈ ખવડાવી દેતું નથી પણ આપણા જ હાથથી આપણા મોંમાં કાળિયો મૂકવો પડે છે. એટલે તાનકરાથી માંડીને લાગીરથ પ્રયત્નો માણસે જ કરવાના હોય છે. પુરુષાર્થ અને પ્રયત્નો માણસને યુગ્મ, શાંતિ અને નિરાંત બક્ષે છે, પરિવર્તનની સાચી દિશા દેખાડે છે. જન્મની, જીવ્યાની અને મૃત્યુની નિવિધ સંકળતામાં નોંધવાનું સુભાગ્ય ત્યારે જ માણસને મળે છે.

‘પ્રવાત’

જગચેતના

પથે પ્રગટતા હતા અકળ સામટાં કિરણો-
મહા વિશદના ભરી અવલ એક પથે જતાં.
ભરી મહત વાટમાં પ્રખર સાધનાએ થતાં
પલોચન, રહી, ભરી નવલ ખૂબ શ્રદ્ધા ગણો !

અખૂટ પથનાં કરી સુગમ સ્થાન પ્રસ્થાનયે
શમ્યાં, શમનવા બની સતત તત્પર પૂર્ણતા
ઝગ્યાં, ઝગમગાટમાં હળુ ઝગે અપૂર્ણતા
બધી સમસની રહે—સતત અંખના સ્થાનયે !

જગે વિજનતા કશી ? કવચિત્ત વેડરી નાખવા
અપાર નહિ પાર એ નવત્ર વિશ્વકોડાંગણો
કરું, પરિભ્રમ્યો, ન થાક એ કદીય સાંભળ્યો
ગમ્યો અગમ એક એ સતત વાતને ચાખવા
ભમ્યો જગત આંખતાં પ્રખળતાં સહુ પ્રંગણો
મળે સતત ચેતના જગભરી જગમાં ભમ્યો !

★

નાથાલાલ દત્તાણી

શબ્દનમ

અમથું અમથું હેયું પુત્રકી જાય છે,
કે તમારી આગમને—આગાહી મનકી જાય છે ?

★

પીવાનીયે તમન્ના, મેસમ વળી શરાખી
ગાવાનો યે ઉમળકો, સરગમ વળી મુલાખી !

★

નયનનાં તીર છે કેવાં હસીન !
જેને હસીનોયે ઝીંઝે હસ્તે વદન !

★

શ્વાસ કેરા સ્વામ મારા હેલ છોગાળા,
‘ધડકનો’—કોણે કહ્યું ? એ ગોપી મારા કહાનતી !

★

હેયે તો એમના મને સંભળાય છે હકાર,
મોઢે હજાર વાર ભડે આવતો નકાર !

★

યાદ જેવી યાદનોયે વાહ રે, છલુકો જુઓ !
શન્ય રિરહ—રાત્રીએ રણકો કરે છે એ ગજમ !

★

રાતભર કેવળ સિતારાઓ અમે ગણુતા રહ્યા ?
એમનાં નયનો દશારાઓ અજબ કરતાં રહ્યાં !

★

‘ઇશારા-ઇશારા’—તમે શું કહો છો ?
અરે એ બધા છે પ્રણયના સિતારા !

★

રાન અહો શી મલકી !
રહી ચાંદની છતકીનાં
વખ ઘોળાતો દેયે જાણે,
અમી-સરવાણી છતકી !

★

‘સાલિક’ ચોપડિયા

મધુરસનું નિમંત્રણ

તજને અત્પ જીવનતી વૃથા બાખ્યાઓ કરવાનું,
મળ્યું છે જિંદગીમાં જે કંઈ તે આજ માણી લે,
મહોની ચાલતી કરવી ગણતરી છે નકામી, ને
વૃથા છે વાત પણ જો કાલતી તું આજ જાણી લે.
જીવન-પોથીનાં પાનાં બધ છે તું બધ રહેવા દે,
બિધવાને સમે પાતું બિધતું જાય છે એકેક,
વળી રાખ્યું છે લખવાનું બધુંયે એમાં લખનારે,
વહેતા કાળ સાથે નિત્ય એ વંચાય છે એકેક.
ધડી છે સાંપડી આજે મધુરસ-પાન કરવાને,
મૂકાને હોઠ પર મારા તું તારા હોઠ દાખી દે,
મધુરા દ્રાક્ષ-રસથી તું ભરી લે જામને તારા,
બધીયે કાલતી વાતો ને ચિંતાઓ ભૂલારી દે.
કખરમાં એક દિન કાપા ઉમય કેરી ઢળી જશે,
અને માટી થઈ અતે એ માટીમાં મળી જશે.

★

પ્રકીર્ણ મુક્તકો

[૧]

હસાપરતી, સીનાદોઝી એક બાઝી-છે બની,
છે મુહબ્બત વારતા ને છે રિવાયત દુશ્મની;
ખોઈ નાખ્યો ક્યારનો મેં તો મહારો રોજગાર—
ના પડો ઝાંખી કદીયે ખિદમતો આ રંકની.

[૨]

પોતાની મેળે ફર્જ ખમવે
પરાયા બોબા હુતે બિહાવે
તેઓને લલે કોઈ ન ચાહે—
શા માટે મિથ્યા બાળો ચલાવે ?

[૩]

બાદીઓ હસીત નિત્ય પેશકસી લે,
કોઈ હિના આવકારે, કોઈ મસ્ત લે;
આંખમાં શેતાન નશો, ઇશક કેનેજે,
હુટી લીધું સ્વર્ગ નાયલોન-વસીલે !

[૪]

પિછાણ્યા નહીં સેવાવીશને,
પૂજ્યા ગોર, માન્યા પીરને,
ફકીરો કરે જિંદગી હરામ
આપીને દુઆ હોદાગીરને !

[૫]

શિક્ષિતોના હક મહીં છે ભૂખમરો ને નગ્નતા
જ્યારથી આવી અમલમાં જૂઠી, પોકળ સમ્યતા;
તે જ સાચા માર્ગદર્શક છે બની બેઠા હવે
ગાંધી છેડે છે શક્યા જેઓ ન સાચી યોગ્યતા.

[૬]

પોંકાતા જ્યાં કુરસદ-વેરી
રેપાતા ત્યાં કાંટા ઝેરી;
આવી જ્યાં ઉલ્લુની સ્વારી
આગાહી છે સંકટ ફેરી !

[૭]

એક કનીઝા પુઠે હઝાર શુલામો,
સાંકડા પડે નવાઝનાર મુકામો;
આદતો નપેત પડી મૂઢને ગળે,
આબ્જીઓ કાકલૂદી, નિંદ્રા સલામો !

[૮]

હસે હઝાર મુરબ્બત
વસે જ્યાં ખરી મુદબ્બત;
બંધ તૂટી દિલ અગર
છે ન ફરી મરમત !

‘ઉશનસ’

પ્રીતિધૃતિ

શ્રુણુયું : અધરને અડેલ રતિપૂણું જામો ગયા
હરાઈ અથવા હળ્યા ધરતીપે, અને તે ક્ષણે
અણી ચુકી ગયેલ તે કમનસીબ થાતાં રહ્યાં
સુદરતર, વિદ્ધ બ્રાન્ત મૃગશાં ભ્રમંતાં વને;

પિછાણું : રતિ લાગ્યતું અવરનામ, એ તો ફળે
વસંતતરુશી અચત્તકચહીં, ને કહીં સર્વથા
પ્રયત્ન ઋતુખીજવારિતપના જતા સૌ વૃથા,
જિતાય નહીં લાગ્યજંગ પુરુષાર્થ કેરા બળે;

પરંતુ કવિઓ કહે : ‘પ્રણયનું ન કો કારણ’
‘અકારણ જ સંભવે પ્રણય’, એ જ આશ્વાસને
રહ્યો સરવથા અયોગ્યજન હુંય ઝંખી તને;
અપાત્ર જનનેય પાત્ર સમ પ્રીતના તો મણુ !
મિથઃ નહિ પિછાણુ કોઈ, નહિ શક્યતા યે જરી
તથાપિ અતલાન્તમાં તણુખલે ધૃતિ રૂઢે તરી !

‘પ્રવાસ’

જગચેતના

પથે પ્રગટતા હતા અકળ સામટાં કિરણો-
મહા વિશદના ભરી અવલ એક પથે જતાં.
ભરી મહત વાટમાં પ્રખર સાધનાએ થતાં
પલાયન, રહી, ભરી નવલ ખૂણ શ્રદ્ધા ગણો !

અખૂટ પથનાં કરી સુગમ સ્થાન પ્રસ્થાનયે
શમ્યાં, શમનવા બની સતત તત્પર પૂર્ણતા
અગ્યાં, અગમગાટમાં હજુ અગે અપૂર્ણતા
બધી સમસમી રહે—સતત અંખના સ્થાનયે !

જગે વિજનતા કશી ? કવચિત્ વેડફી નાખવા
અપાર નહિ પાર એ નવલ વિશ્વકોડાંગણો
કરું, પરિભ્રમ્યો, ન થાક એ કદીય સાંભળ્યો
ગમ્યો અગમ એક એ સતત વાતને આખવા
ભમ્યો જગત આંખતાં પ્રખળતાં સહુ પ્રાંગણો
મળે સતત ચેતના જગભરી જગમાં ભળ્યો !

★

નાથાલાલ દત્તાણી

શબ્દનમ

અમ્યું અમ્યું હૈયું પુલકી જાય છે,
કે તમારી આગમન-આગાદી મલકી જાય છે ?

★

પીવાનીયે તમન્ના, મોસમ વળી શરાબી
ગાવાનો યે ઉમળકો, સરગમ વળી ગુલાબી !

★

નયનનાં તીર છે કેવાં દસીન !
જેને દસીનોયે ઝીંઝે દસ્તે વદન !

★

શાસં કેરા સ્વામ મારા છેલ્લે હોગાળા,
‘ધડકનો’-કોણે કહ્યું ? એ ગોપી મારા કદાનની !

★

હૈયે તો એમના મને સંભળાય છે હકાર,
મોઢે હગર વાર ભને આવતો નકાર !

★

યાદ જેવી યાદનોયે વાહ રે, છણકો જુઓ !
શત્ય વિરહ-રાત્રીએ રણકો કરે છે એ ગળત !

★

રાતભર કેવળ સિતારાઓ અમે ગણુતા રહ્યા ?
એમનાં નયનો ઇશારાઓ અજળ કરતાં રહ્યાં !

★

‘ઇશારા-ઇશારા’-તમે શું કહો છો ?
અરે એ બધા છે પ્રણયના સિતારા !

★

રાત અહો શી મલકી !
રહી ચાંદની છલકીની
વખ ધોળાતો દૈર્ઘ્યે જણ્યો,
અમી-સરવાણી છલકી !

★

‘સાલિક’ ચોપટિયા

મધુરસતું નિમંત્રણ

તણને અરપ છવનતી વૃથા વ્યાખ્યાઓ કરવાનું,
મળ્યું છે જિંદગીમાં જે કંઈ તે આજ માણી લે,
મહેની ચાલતી કરી ગણતરી છે નકામી, ને
વૃથા છે વાત પણ જે કાલની તું આજ જણી લે.

છવન-પોથીનાં પાનાં બધે છે તું બધે રહેવા દે,
બિધકાને સમે પાતું બિધગતું જાય છે એકેક,
લખી રાખ્યું છે લખવાનું બધુંયે એમાં લખનારે,
વહેતા કાળ સાથે નિત્ય એ વંચાય છે એકેક.
ધડી છે સાંપડી આજે મધુરસ-પાન કરવાને,
મૂકાને હોડ પર મારા તું તારા હોડ દાબી દે,
મધુરા દ્રાક્ષ-રસથી તું ભરી લે જામને તારા,
બાપીયે કાલની વાતો ને ચિંતાઓ જૂવારી દે.

કપરમાં એક દિન કાયા ઉમથ કેરી ઢળી જશે,
અને માટી થઈ અતે એ માટીમાં મળી જશે.

★

પ્રકીર્ણ મુક્તકો

[૧]

હસનખસ્તી, સીનાદોઝી એક બાઝી છે બની,
છે મુહમ્મત વારતા ને છે રિવાયત દુસ્મની;
ખોઈ નાખ્યો કથારનો મેં તો મહારો રાજગાર—
ના પડો ઝંખી કદીયે ખિદમતો આ રંકની.

[૨]

પોતાની મેળે ફજા બગાવે
પરાયા બોળ હુતે ભાવે
તેઓને ભલે કાઈ ન આહે—
શા માટે મિથ્યા આજો ચલાવે ?

[૩]

બાદીઓ હસીન નિત્ય પેશકસી લે,
કાઈ હિનાં આવધારે, કાઈ મસ્ત લે;
આંખમાં શેતાન નશો. ધક્ક કસેજો,
હૂંટી લીધું સ્વર્ગ નાયલોન-વસીલે !

[૪]

પિછાણ્યા નહીં સેવાવીરાને,
પૂળ્યા ગોર, માત્યા પીરાને,
ફકીરો કરે જિંદગી હરામ
આપીને દુઆ હોદાગીરાને !

[૫]

શિક્ષિતોના હક મહીં છે ભૂખમરો ને નગનતા
જ્યારથી આવી અમલમાં જૂહી, પોકળ સમ્યતા;
તેજ સાચા માર્ગદર્શક છે બની બેઠા હવે
ગાંડી છેડે છે શકયા જેઓ ન સાચી યોગ્યતા.

[૬]

પોંકાતા જ્યાં કુરસદ-વેરી
રાપાતા ત્યાં કાંટા ઝેરી;
આવી જ્યાં ઉલ્લુની સ્વારી
આગાહી છે સંકટ ફેરી !

[૭]

એક કનીઝા પુઠે હઝાર ગુલામો,
સાંકડા પડે નવાઝનાર મુકામો;
આદતો નપેત પડી મુઠને ગળે,
આજીજીઓ કાકલૂદી, નિંદ્રા સલામો !

[૮]

હસે હજાર મુરબત
વસે જ્યાં ખરી મુદમ્મત;
બાય તૂટી દિલ અગર
છે ન ફેરી મરમત !

‘ઉશનસ’

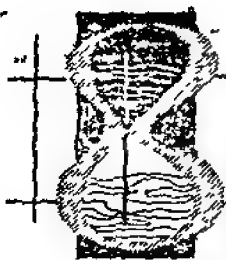
પ્રીતિધૃતિ

શ્રુણુ : અધરને અડેલ રતિપૂણું જામો ગયા
હરાઈ અથવા હળ્યા ધરતીપે, અને તે ક્ષણે
અણી ચુકી ગયેલ તે કમનસીબ થાતાં રેહ્યાં
સુદ્ધરતર, વિદ્ધ બ્રાન્ત મૃગશાં ભ્રમતાં વને;

પિછાણું : રતિ ભાગ્યનું અવરતામ, એ તો ફળે
વસંતતરુશી અચતનકચહીં, ને કહીં સર્વથા
પ્રયત્ન ઋતુખીજવારિતપના જતા સૌ વૃથા,
જિતાય નહીં ભાગ્યજંગ પુરુષાર્થ ફેરા બળે;

પરંતુ કવિઓ કહે : ‘પ્રણયનું ન કો કારણ’
‘અકારણ જ સંભવે પ્રણય’, એ જ આશ્વાસને
રહો-સરવથા અયોગ્યજન હુંય ઝંખી તને;
અપાત્ર જનનેય પાત્ર સમ પ્રીતના તો મણુ !
મિથા : નહિ પિછાણુ કોઈ, નહિ શક્યતા યે જરૂરી
તથાપિ અતલાન્તમાં તણુખલે ધૃતિ રૂઢે તરી !

સમાધાન ક્ષીર-ગીર

ની ગળતા ધા સાથેનું સમાધાન

ચી ન સાથે સાથે બેસીને વારાધારો કરવી અને સમાધાનનો માર્ગ શોધવો એ અત્યારની પરકાર માટે સહજ છે. એનું ધડનર જ એ પ્રકારનું કે બીજું એ કરી પણ શું શકે? સમાધાન કરવાની તૈયારીમાં નીચાળેણું ખડું કે નહિ એ સવારથી કેટલાક મૂંઝામ છે. એની તરફેણમાં ને તરફારીમાં ટલુંક કંહેવાયું છે ખડું. પણ એક વાત જાહેર છે ચીને સમાધાન કરવાનું કબૂલ કયું છે, અને એ યાત્રીને છે આપણે ત્યાં આવે છે.

ચીન આવે છે તે વિજયની ધમ્મ પાછળ મૂકીને આવે છે કે સાથે લઈને એટલું જોવાનું છે. એ કોઈની સલાહ સાંભળીને આવે છે, પશ્ચાત્તાપની છુદ્ધિથી આવે છે કે પછી ત્રીણાસાહેબની માફક ભારતને માથે દોષ ઢોળવા આવે છે? ઘણો સંજવ છે કે ‘ભારતને સમાધાન ખવડું નથી’ એવો પ્રચાર કરવાની બાજુ તૈયાર રાખીને એ આવતું હશે. અને એની સમાધાનની તૈયારી કેવીક હશે? એ તો એમ જ કહેશે કે જે પ્રદેશ અમારો હતો તે અમે લીધો છે. તમે કહેતા હશો તો આગળ નહિ વધીએ. તમે કહેતા હશો તો થોડા કુંભરા તમારી હદમાં વાળી લઈશું. આમ તમારે એકર કે માઈલોની તૂટ નહિ પડે. પણ તિબેટમાં અમે જે કરીએ છીએ તેને તમારે વધારી લેવું જોઈએ. નેપાળમાં તમે જે પ્રચાર રાખ્યો છે તેવો અમારો પણ રાખવો જોઈએ. અને સિકિમ-સુનાનમાં અમને પૂછ્યા સિવાય તમે કશો ફેરફાર નહિ કરી શકો.

ચીન તો આપણો ટેકો માગશે કે વિયેટનામ ને

કોરીઆમાં એ જે કરે તેને આપણે માન્ય રાખવું જોઈએ, એટલું જ નહિ પણ એનાં બોર દુનિયામાં કોઈ ના લેવું હોય તો તે ખપાવવા આપણે ધોડા પાડવા જોઈશે. પેના જવા સુમાત્રોવાળા ચીનાઓથી એનીને ચાલે તો એની સરકારને આપણે સમજાવવી જોઈશે. ને કાલે ભીતિ બહાદેશમાં, મથાપામાં ને સિયામના પ્રદેશમાં એનો અવાજ બુલંદ રહેવો જોઈશે. એશિયાના લોકોની સમૃદ્ધિનું કિત એકવાર જાપાનના હાથે વચ્ચું હતું, હવે ચીનની જગ્યાન ખૂટી છે—અવગત લશ્કરી તાકાત વડે રતો.

આવી ઘણી બધી ચીનની મદત્વાકાંક્ષાઓને પંપાળવાનું કામ ભારત સરકારથી થઈ શકશે? ને તે સિવાય ચીન કમળે કરેલી બુમિ છોડવા એના લશ્કરને કહી શકશે? એટલે બંને પક્ષ હસી-ખુશીની વાતો કરી ફરી મુજાનાં નિમંત્રણો આપી છૂન પડશે. વખત કાલ્યા સિવાય આ સંજોગોમાં કોઈથી કશું વળે એમ નથી. દુ.ખ એ છે કે ચીનની ધમ્મ કબૂલ કરાવવા આપણે જ બધે કૂધો, એને એણે જ પાટું માર્યું.

ચીન તો રાહ લુવે છે કે અમેરિકા સાથે રશિયા જે વાતો કરે તેમાંથી શું નીકળે છે? મંથનમાંથી અમૃત નીકળે તે કાણ લઈ જાય, ને વિષ નીકળે તે કાણ પીએ? રશિયાને પણ શીકર પેડી છે કે ચીન તે ‘સાથી’ ગણાય કે ‘આમરો’ ગણાય? એને કેમ પનોટવો ને કેમ કામે વળગાડવો રાખવો?

ચીન કે રશિયા બળની ભાષા છોડી શકતો નથી, એની ખુમ શી રાખીને શસ્ત્રાપમંથી લાવવી છે. તો અમેરિકા પણ એવી જ વેતરણમાં છે. અનુનીકના

કરાર વડે એમ્બરલેને એક વરસ ખેંચી આપ્યું અને જર્મની સાથે લડવા જેવી તૈયારી કરી તેમ અમેરિકા પણ કરે તો એની નવાઈ નથી.

પૂજ્યભાવનું વહેણ વાળતાં શીખીએ

કાશ્મીરની બાળતમાં પાકીસ્તાનના પ્રમુખે એક કાગળ વિનોબા ઉપર મોકલ્યો. આપણાં લશ્કર ને પરદેશ-નીતિ સંબંધી વિનોબાનો વિચાર જાણવો એ આ દેશમાં સારો શિષ્ટાચાર મનાય છે ત્યાં સુધી આવાં ધર્તીગ ચાલવાનાં, અયુષખાન એની સમાધાનની યોજનાનું કાગળિયું કાશીના પૂજારી પાસે યોગ્ય દક્ષિણ સાથે મોકલી આપે તો તેના ઉપર વિશ્વેશ્વરના આશીર્વાદ ઉતારી આપવામાં આવે અને રશિયાના નવા શાસ્ત્ર ઉપર ગંગાજળ છાંટવાનું હોય તો તેનો બંદોબસ્ત પણ થઈ જાય. ચાહિ-એન-લી જે કહે તો તિબેટના શરણાર્થીઓને વતનમાં પાછા ફરવાની સલાહ આપવાનું કામ શાંતિ અર્થે ઉપાડી લેનાર આપણે ત્યાં નીકળે એમાં શંકા શી ! જે એ કામ માટે પણ પદયાત્રા થતી હોય તો લોકો એટલી ધૂળને પવિત્ર ગણી માથે ચઢાવે. શાંતિ અર્થે વેદમાં કેટલું બધું લખાયું છે—એમ સ્તો !

આ એક જ દેશ એવો છે કે હજુ વેદ ઉપનિષદની વાતો ખેતીની કે લશ્કરી બાબતો સાથે રમતાં રમતાં ભેળવી દેવાય. નહિ તો લાખો માણસો સ્વર્ગ જેવા સુરાબની કલ્પના ખાતર પોતાની જમીનો કાઢી આપે નહિ અને કાઢી આપે તો એનું શું થયું કે કેમ કરવું એવું પૂછ્યા માટે દેવદૂત બનીને જાગી આવેલાને હાથ જાલીને રોકે. પણ ચાલે છે, આ હિંદુસ્તાન છે.

ખેતીનું, ખેતમાલિક કે મજૂરનું, ગામડાનું—એ બધું તો વેદની ઋચિઓના આધારે ઉકલશે ત્યારે ખરું. પણ આવા તક લશ્કર કે પરદેશનીતિ સાથે થવા દેવામાં 'ઈશ્વરનો હાથ' છે એવું માની લેવાની જરૂર નથી. આપણા પૂજ્યભાવનું વહેણ કુળવીને વાળવું જોઈશે એવું કહેવાની ધડી આવી છે. દરેક એને સ્થાને-શોભે છે, પછી એ આત્મવિદ્યા હોય કે નષ્ટ ને

કેશ હોય.

નવાં નાનાં શહેરોનું સર્જન

ગામડાં તરફ ધણી લાગણી રાખીને એના ઉદ્ધાર કાળે વારંવાર કહેવામાં આવ્યું, ત્યારે જાણે શહેરો પાપી અને ગામડાં અપરાધી હોય એવી ભ્રમણા થઈ. શહેરોના ભૂંડા આકર્ષણના જોરે જાણે ગામડાની ભડી ભોળી પ્રજા વિનાશ તરફ દોટ મૂકી રહી હોય એવું એક ચિત્ર આપણી સામે રજૂ થયું. અને ગામડાંની પરતી, એનું શોષણ, એની લાચારી, એની સામે લડી લેવા એ જ ગામડામાં દટાઈ જવા યુવકોને હાલ થઈ, તે પણ આપણે ચકિત થઈને વધાવી લીધું.

જૂના આદર્શને નવાં કાળબળના સડીલમાં વિશુદ્ધ કર્યા વિના જોવાની ટેવ હજુ છૂટતી નથી. ને ભૂતકાળનો અવાજ સલામત ત્યારે ગાંડાતૂર બૂની પાછળ દોડવાનું સૂઝે છે. આરા બાલિશ માનસમાં આપણે આનંદ લઈએ છીએ. ગૌરવ પણ કરીએ છીએ. દોષો દોરવાઈ જઈએ એની તો નવાઈ જ શી !

ગામડાંઓ પોતાનું નભાવી શકે એ સ્થિતિ તો ક્યારેય હતી જ ને હજુયે છે. પણ એમ માત્ર નભી રહેતા ગામડામાં રહેવા ગમે એવું માનસ રહ્યું નથી એનું શું ? એને પોતાને પણ નભી રહેવું નથી. દુનિયાના બીજા લોકોથી વિખૂટા પડી રહેવાનું ગામડાંને ગમે કેમ, એને કહેવાય પણ શી રીતે !

એટલે બહુ ઉદ્ધેશભાવે આપણે સારો રસ્તો, પાણીનો દૂબો, નિશાળ, ટપાલપેટી વગેરે ગામડામાં લઈ જવા માંડ્યાં. પણ એટલેથી શું વળે ? વીજળીનું - શું ? રેલિયોનું શું ? સિનેમાનું - શું ? મોટરનું શું ? આ બધું શહેરમાં ફૂટે ને ભૂસકે નથી વધતું શું ? અગર એ ખોટું છે તો એનો પ્રચાર કેમ થાય છે ? ઉપયોગ વધે છે કે ઘટે છે ?

અને વાત એટલેથી કેમ અટકે ? એ બધું વિનોબાની સામુદાયિક ઢબે આપરાની ગોઠણ કરવામાં આવે તોયે ચાલે એવું નથી. એ મેળવવા ધન જોઈએ. તે મેળવવાની રીત પણ ગામડાને જોઈએ છે. જે ઉદ્યો-

ગોના જોરે શહેરો સુખ ને સગવડો ભોગવે છે, તેવા ઉદ્યોગો ગામડામાં હોય તો જ ધન ઉભરાય. ને એ ઉદ્યોગો ત્યાં કેમ નહિ ?

હિંદુસ્તાનને ગામડાં કેમ ખપે છે ? શું એમને આ ઝાડનાં ઝૂંડ અને ચરતાં દોર ને હરિયાળી ખેતીમાં વેદના વારાનું 'દર્શન' કરવું છે ? ગામડાં તે કાંઈ સમૃદ્ધિપ્રદાનમાં સાચવવાની વસ્તુ છે ! એનું સ્વરૂપ કવિઓએ કે ચિત્રકારોએ ગમે તેટલું વખાણ્યું હોય, પણ એમાં આપણે ફેરફાર નથી કરવો શું ?

આપણું કે આલવાનું નથી. શહેરની આડે હાથ દેવાનું બાજબી નથી એમ ગાંધીજીએ પણ કહ્યું— પણ ગામડાંની આખતમાં અપવાદ રાખ્યો વિનોબા જે કાંઈ કહે તેની શી અસર થઈ તે જોવા એ બહાર રહી શકતા, નથી, કારણ કે એમને 'આગળ' વધવું છે. ગામડાંને પણ આગળ વધવું છે—પણ જગતની રીતે એમની આસપાસ વડીલશાહી ચલાવવી ને જુદા ગજ રાખવા એ બાજબી નથી.

દેશમાં ગરીબી હતી ત્યાં સુધી તો ગામડાંના સરકાર અને ત્યાં પ્રકૃતિની શોધાતી વાતોમાં ગામડાંનું ગમડયું હવે સમૃદ્ધિ આવે છે. આવવાની શરૂઆત થઈ ગઈ છે. એ સંજોગોમાં વાહનો ને વીજળી ગામડાંમાં પહોંચી જવાનાં. એની સાથે ઉદ્યોગોની માગ પણ થવાની. ઉદ્યોગો આવતાં ધન દેખાવાનું. અને ધનથી શું નથી મળતું ?

આપણાં ગામડાં ભાંગીને શહેરો થયાં. હવે ગામડાં પોતે શહેરો થવાનાં. છેક નાનાં ગ્રામ શોધતાં પડે એ રિયલિટી પણ આવવાની. કારણ કે ગામડાંનું શહેરીકરણ શરૂ થશે એટલે આપોઆપ લોકો એવાં મથકોએ જઈ રહેવાનાં. પર્યટકોઓમાં રહી દડાવા ખેતી કાઢવાનું કેને ગમશે ?

ઉદ્યોગો આપણા સંસ્કાર ધરશે ?

આપણે કલ્પના કરવી હોય તો સમૃદ્ધ ભારતનાં નવાં નાનાં શહેરોની કરવી જોઈએ. એનું સ્વરૂપ, એનો દિમાગ, એની ગુંજાશ—એ હમણાંથી વિચાર્યું

હશે તો એને આકાર આપી શકાશે. નહિ તો ખીચે થાય છે એવી આપણે ત્યાં ધનિકાની નકલ ચાલવાની.

આપણે ઇચ્છીએ કે ચારથી-પાંચ હજારની વસ્તી કરતાં નવું નાનું શહેર મોટું ના હોય આમ કરવું હોય તો અત્યારનાં મોટાં શહેરોનું પ્રભુત્વ આપણે પ્રયત્નપૂર્વક ધટાડવું જોઈએ. પણ અમદાવાદ જેવા ઔદ્યોગિક શહેરની નજીકમાં પાટનગર બાંધવાની મિતા એથી જુદી જ વાત કહી નાય છે, એ કેમ ભૂલીશું !

એ નવા શહેરમાં સામુદાયિક પદ્ધતિએ રસ્તા, પાણી, વાહન, વીજળી હોય એમ ઉદ્યોગ પણ રાખવો જોઈએ. આ ઉદ્યોગના ઉપાંગ જેવા નાના ધર-ઉદ્યોગના પ્રથમ પણ કરવા જોઈએ. કામ જેમ અને તેમ વધારે માણસોમાં પહેચાયલું રહે તેમ ઉદ્યોગ ઉપદ્રવી મટી ઉપકારક થવા લાગશે.

એક રાષ્ટ્ર તરીકે આપણે કેવા મોજશોખ પસંદ કરીએ છીએ અને કેટલી સંપત્તિ ઇષ્ટ ગણીએ છીએ એની સીમાઓ નવેસરથી આંકવી પડશે. નહિ તો ધુરંધર સેવાધારીઓનાં ફરજ દો અપાર સમૃદ્ધિમાં ગળાડૂબ મહાસત્તા જોઈએ છીએ તેમ ઠેર ઠેર દેખાશે, ને ત્યાંનો મહિમા જૂંસાઈ જશે. જે જીવન પોતે અપનાવ્યું તે સંતાનો સુધી પણ નહિ પહોંચાડે એવા નેતાગીરી આ દેશની અને એની પ્રજાસીઓની મોટી દુર્ગમ છે. નવાં શહેરો એમની સાથે ખાલશે તો ? જૂની રીત ધણી જૂની જીવું છે, ને નવી રીત વિવેકથી આપણે ઉપજાવી શકીશું. એકવાં ગામડાં માટે જ નહિ પણ સમગ્ર રાષ્ટ્ર માટે તો આપણી સંસ્કૃતિનું પ્રતિમિલ્ન એમાં જોવા મળશે. એ સિવાય તો જગત એકાકારનો તરંગ ચોમેર ઘૂમી વળશે. ને ભારતનાં લાક્ષણિકતા શું એમ ઇન્દ્ર લિન્ન થતી રહેશે ?

'આલો ચદીએ ગિરિઓ ગરવા'

જગતનું સન્નિધિ ગિરિધિખર એવરેસ્ટ શોધ્યું હિંદુસ્તાનમાંથી, હવે એનું આરોહણ કરવા હિંદી દુન્ડી

ઊપડી છે એ આપણું ગૌરવ છે. આધુનિક વિજ્ઞાને તૈયાર કરેલાં સાધનોથી સજ્જ બનીને આ ટુકડી ગઈ છે. હોમડવન ને મંગલવિધિ કર્યાં જણાયું નથી, પણ આખા દેશની શુભેચ્છાઓ લઈને ગઈ છે એમાં શક નથી. એમને વિજય મળે.

આ દેશના કચેડા નવજુવાનોને પહાડ કે જંગલ પ્રત્યે પ્રીતિ નથી. આ નદીઓ અહીં છે, ને આવો વિશાળ સાગરકાંઠો અહીં છે. પરંતુ, એનો સાદ ઝીલનારા કેટલાક? એની મરતી લાગે અને સાહસોની એક પરંપરા આપણે પણ ઊભી કરી શકીએ તો કેવું સારું.

હશે, આપણે ત્યાં એ પહાડોમાં ને જંગલમાં ફરનારા હશે. એ પણ જોખમો ખેડતા હશે. પરંતુ એના આનંદ કરતાં કોઈ ભુદી વસ્તુ એમને પ્રેરણા આપે છે. એટલે એમની ખેડ મર્યાદિત રહે છે—ચૌરનસુલલ બનતી નથી. આપણે તો ભણેલા વર્ગનું મુખ્ય આ દિશામાં ફેરવવું છે અને એમ કહીને અહીંના જીવનમાં હિમાલયનું અચ્છ તત્ત્વ કે સાગરનું જીવંત અસીમ તત્ત્વ પદ્ધતિ કરવું છે. પહાડો કે જંગલો કે સાગરોમાંથી આપણી સંસ્કારિતાને પુષ્ટ કરવી છે. એ વિના જાણે જે દત્તું તે થીજી ગયું હોય એવું લાગે છે. નવા પ્રયાસે ભલે હવે એ તેજોમય બને, આનંદમય બને.

ગુજરાતને પણ એ જ લાચારી ?

આપણું કહી શકીએ એવું ગુજરાત નીપજ્યું છે ત્યારે ગાંધીજીની પ્રણાલી મુજબ એક દિવસનો ઉપવાસ કરી ઈશ્વરનો ઉપકાર માનવામાં આપણે કાઢવો જોઈએ. ઈશ્વર કરે અને નવા ગુજરાતનું સુકાન જેમના હાથમાં સોંપાયું છે તેઓ જવાબદારી પૂરી કરવામાં સદા સાવધ રહે, વિવેકી રહે, વિચારને સ્વીકાર્યા પછી એને પાર પાડવામાં લાચાર ના બને, બંધિતઓની સમતાનો આદર કરતા રહી એમના શુભ પારખે અને ખીસવે.

ગુજરાત પહેલું એનું પેટ ભરતાં શીખે. લાખોને માં સુધી અનાજ પહોંચતું નથી, ત્યાં પોપણની શી વાત.

હજારો નહિ ખાવાનું તે જ મોંમાં ઓરે છે, વેચે છે, બનાવે છે, ઉત્તમ તરીકે ખવાવે છે. પથ્ય ને પોષક ખોરાક સહુને મળે, એ બનાવનાં શીખે ને એનો આનંદ લે એવું ગુજરાતનો ખોરાક-પ્રધાન કરી બતાવે ને ઈશ્વર એને જશ આપે.

આપણાં મિત્ર જેવાં પશુ અને ઝાડ—બંનેની મૈત્રી જાળવીને પણ એમને ઉપયોગી બનાવીશું ને ઉત્તમ સેવાઓ લઈશું. આપણી સંતતિમર્યાદા અને કાળજી-ભર્યા ઉછેર જેમ પશુ અને વનસ્પતિનુયે જતન કરતાં શીખાશું—માત્ર વધારો નહિ થવા દઈએ.

પછી એટલી જ તાકીદ ને વાત તે કાયદાની અટપટી જાળવણ વડે કર અને એની આકરી વસુલાત વડે નોકરશહીમાં આવતી તુમાખી, એને વશ જતી જનતા, ને એમાંથી નીપજતાં લાંચસ્વત. નવા જમાનાનો આ ઘોર અત્યાચાર માનવીને બૂઝાં કરી મૂકે છે. શું ગુજરાતને પણ એ જ લાચારી વળગેલી રહેશે ?

‘સૌંદર્ય’ ને સ્નેહનાં મૃત્યુ કદી નથી.’

આપણા દેશમાં પતિબંધિતો મહિમા ધણો છે. પતિ સાથે પોતાનું જીવન એકરૂપ બનાવી દેવું એ અહીંની સ્ત્રીનો સ્વભાવ થઈ ગયો છે. પણ આ સ્વભાવની આપણે નેઈએ તેવી કદર કરી છે કે કેમ એ કહેવું મુશ્કેલ છે. એ ખીચું શું કરે એમ ગણી એનું લેખું ઉતારી પણ પાડીએ છીએ.

શું પતિબંધિત સ્નેહમાંથી જન્મે છે ? કે ગુણપૂર્ણમાંથી ઉદ્ભવે છે ? કે એ પરંપરાગત ને માથે પડેલી છે ? આવો વિચાર પણ આપણને અકળાવે કે ઉશ્કેરી મૂકે છે ?

પરદેશની સ્ત્રીઓ પતિબંધિત હશે કે કેમ એની આપણે વારંવાર શંકા કરીએ છીએ, કદીક મળક પણ કરી લઈએ છીએ. ત્યાં સતીની તો કદપના પણ શેની હોય એમ કહી અહીંનો પરિસ્થિતિનું ગૌરવ ધરીએ છીએ.

લેડી એડવીના માકેન્ટએટને મૃત્યુ પહેલાં એક દમ્પટ કહેલી કે પતિ પહેલાં એનું મૃત્યુ થાય તો ઝિના દેડને જળસમાધિ લેવાડવતી. કારણ કે એના પતિએ જીવ-

લેણ સાગરકુદો ખેડ્યાં છે ને એમાં એમનું વીરત્વ જોઈ એ દરખી છે. સાગર એ એના પતિની પુરુષાર્થની ભૂમિ છે અને વસક્ષેવ છે. એમાં જ એ પોદી જશે.

જ્યારે એડવીતાનું શબ સાગરના જળમાં ઉતારવામાં આવ્યું ત્યારે આ પત્નીનો પતિપ્રેમ આખા જગતે

ચકિત થઈને જોયો. પતિને આપેલા આ અર્થ વડે ઘણાને એણે વિચારતા કરી મૂક્યા કે એમનું સખ્ય કેવું હશે! પતિ જ્યારે પત્નીને ફૂનો વરસાવી વિદાય દેતો હતો ત્યારે પત્ની એના પતિના સાગર સહમોની ગાથા દિગંતમાં સભળાવતી હતી—અને છતાં બધું જ સાતિથી!

★

સાને શુરુછ

કુંપળ અને કુળી

‘માનખર અને વસંત’ નામની સાને શુરુછની નવી નવલકથા પ્રગટ થઈ છે. સાને શુરુછનાં લખાણો દરેકને હોયો હોયો વાંચવા ગમે. આ નવલકથા પણ એટલી જ પ્રિય થઈ પડે તેવી છે. તેમાંથી થોડાક ભાગ અહીં મૂક્યો છે. આ નવલકથાના અનુવાદક છે શ્રી જયન્ત પરમાર...

પ્રાણમાં કાગડો આવશે, ચક્રવી આવશે અને તને રમાડશે. તેમને કાંકરા ન મારતો, કાઠી ન મૂકતો. એમને દાણા નાખજે, શેટલાનો દુકડો નાખજે, અને નિલડી તારા દૂધ પાસે આવીને મિયાઈ-મિયાઈ કરશે, તો તેને લાકડી લઈ મારતો નહીં. એને દૂધ પોવડાવજે. બા પાસે જઈને તેને પીવડોવવાનું દૂધ લઈ આવજે. અને ગાયનું વાછરડું ભાકારે ત્યારે તું જઈને તેને પંપાળજે. તેમના જેવો તું સપળ થજે. અને મોતીઓ ફૂતરો તને ચાટા આપે ત્યારે તેના મોંમાં શેટલાનો દુકડો મૂકજે. અને અંગણમાં સેવતી, મોગરો અને તુલસી ડોલશે. તેમને તારી નાતકડી ઝારી લઈને પાણી પાળે. પતંગિયાને દૂરથી જોજે. એમની પાંખ ન તોડનો. પ્રાણીઓ ચતુર હોય છે. એમને દોરડાથી બાંધતો નહિ

મન ખૂન વિશાળ છે. જીવનનાં બધા સ્મરણો તેમા ભરાયેલાં હોય છે. એ ક્યારે જોર કરીને બહાર આવે છે અને બીજાં સ્મરણોને દાખી દે છે તે નક્કી નથી હોતું.

ધરતીમાતાની પથારી બધાંને સધરશે. એ તો માતાની પણ માતા છે. જીવનમાં આ સંસારથી કંટાળીને ગયેલા જીવે ધરતીમાતા જ આશરો આપે છે. નાનાં મોટાં જીવને તે ગોદમાં લે છે. માનવ માતાને પેતાના મોટા છોકરાને ગોદમાં લેનાં સંકેત ચાય છે. પશુ ધરતીમાતા બધાંને, નાનાં-મોટાંને, ગરીબ-તવગરને, સ્ત્રી-પુરુષને, આખાલ-વૃદ્ધને, પાપી-પુણ્યશાળીઓને,—ચોરે બધાંને પાસે લે છે. એના અનંત પંખીઓ બધાંને માટે છે. એની લીલીજમ ઝાડી, એનાં ફૂલ બધાંને દંડક આપે છે. પંખીઓ ગીત ગાય છે બધાંને તે આરામ આપે છે.

સ્વપ્નો જ અમર હોય છે. સ્વપ્નમાંથી જ દુનિયાને સૌંદર્ય મળ્યું. કવિનાં, કલાકારોનાં અને મહાત્માઓનાં સ્વપ્નોને લીધે જ માણસની મહત્તા છે. માણસ સ્વપ્ન જોઈ શકે છે અને કલ્પના કરી શકે છે એટલે તે મોટો.

કલાકારોનાં મન પ્રસન્ન ન હોત તો આ શિષ્યકથા એ શી રીતે પ્રગટ કરી શકત! એમના આત્મામાં કળા હતી એટલે તો એ પથ્થરમાં પ્રગટ કરી શક્યા. આત્મા અમંગ છે. અમંગ આત્માની કળા વધુ સમય સુધી ટકતા પથ્થરમાં એમણે પ્રમદાવી. હિંદુ મંદિરોના કળશ જાણે ગગનને ભેટવા મથે છે. મુસલમાન ભાઈઓની મસ્જીદ ઉપર લખે ધુમ્મટ હોય છે.

★

એકલવ્ય

એકલવ્ય હમેશાં વિચાર કરે. એને મહાન ધનુર્ધર થવાનાં સ્વપ્નાં આવે. શિકાર અને શિકારી—અને જંગલના હિંસક પશુઓની પાછળ દોડ—એ બધું એ કરે, કારણ કે છેવટે તો લીલનો છોકરો. અને આ એના ગુજરાનની વાત થઈ, એટલે શિકાર ન કરે તો શું શી રીતે? પણ એનું ધ્યાન રાત અને દિવસ એક જ વાતમાં. હું શી રીતે. મહાન ધનુર્ધર બનું? ખાણ તો સૌ ફેંકે. નિશાનખાણ પણ સૌ કરે. પણ ધનુર્વિદ્યા એ ધનુર્વિદ્યા. બે આવડે તો હાથમાં તીરકોમકું રાખ્યું પ્રમાણ!

એણે અનુનતું નામ સાંભળ્યું હતું. કર્ણની વિદ્યાનાં વખાણ સાંભળ્યાં હતાં. એણે ગુરુ દ્રોણાચાર્યની વાત સાંભળી હતી. એને રાત દિવસ સ્વપ્નાં આવે, ક્યારે હું હસ્તિનાપુર પહોંચું અને ક્યારે ત્યાંથી ધનુર્વિદ્યા ભણી આવું. ક્યારે હું એમના જેવા બાણાવળી ગણાઉં.

એ હસ્તિનાપુર જવા માટે થનગની રહ્યો હતો. એને ધનુર્વિદ્યા શીખવી હતી. એને બધાનાં માન સૂકાવે એવા બાણાવળી થવું હતું. છેવટે એણે પોતાના પિતા હિરણ્યધનુને કહ્યું: ‘પિતાજી! મારે હસ્તિનાપુર જવું છે!’

પિતા તો એ સાંભળીને નવાઈ પામી ગયા. ‘હસ્તિનાપુર જવું છે? ત્યાં શું છે?’

મહાભારત એ આપણું મહાકાવ્ય છે તેમાં કેટલીય પ્રેરક કથાઓ છે જે દરેકને સાચા અર્થમાં પ્રેરણા પાવે. આ પણ એવો જ એક પ્રસંગ છે જે દરેકને સાંભળવો-વાંચવો ગમે. આ પ્રસંગને દરેક જાણે છે છતાં આપણા જાણીતા કલમનવેશે તેમની આગવી શૈલીમાં બહેલાની છે. જે દરેકને પ્રેરણા પાશે....

‘મારે, પિતાજી! ધનુર્ધર થવું છે. ત્યાં જઈને ધનુર્વિદ્યા શીખવી છે.’

નિષાદરાજ હિરણ્યધનુ તો આ વાત સાંભળીને નવાઈ પામી ગયો. છોકરાના મગજમાં આ ભૂસું કોણે ભરાવ્યું હશે તેની તેને સમજણ પડી નહિ. પોતે નિષાદરાજ હતો—એ ખરું પંથુ એને હસ્તિનાપુરમાં કોણ રાજ માને? આંહી એ શિકારીએનો રાજ હતો. અક્ષાટ જંગલમાં એ એકલો ચક્રવર્તી હતો. પણ છેવટે તો એ નિષાદ-શિકારી-લીલ હતો. એને હસ્તિનાપુરમાં કોણ ગણવાતું હતું? આ છોકરો ત્યાં જશે, તો એની સામે પણ કોણ બેવાતું હતું?

પણ એકલવ્ય નિરાશ ન થઈ જાય માટે એણે કહ્યું: ‘બે ભાઈ! આપણે આ આપણા થાનકે સારા છીએ. આંહી આપણા જેવા બીજા કોણ નિશાનખાજ છે? આપણે હસ્તિનાપુર જઈએ—હસ્તિનાપુર ક્યાં રહ્યું? ત્યાં આપણને કોણ ઓળખે? આંહી તો જંગલનો શિકારી માત્ર આપણને જાણે. હિંસક પશુઓ પણ આપણને ઓળખે. આ જંગલનાં વૃક્ષો પણ જાણે કે આ નિષાદરાજનો પુત્ર છે. એવું આપણું પોતાનું થાનક છોડી, અને હાથે કરીને હીણા બનવા માટે ત્યાં જવું? અને ત્યાં જઈને શું? આપણે શું શીખવાતું બાકી રહ્યું છે? આપણે તો બધું જાણીએ છીએ!

‘અરે! હોય કંઈ પિતાજી? આપણે તો આ

મૂળાં પ્રાણીઓનો શિકાર કરી શકીએ. પણ એ કાંઈ ધનુર્વિદ્યા છે? ધનુર્વિદ્યા તો જેને આવડે એ શબ્દવેધી બાણ છેડે. આકાશમાં રથ હડાડી મૂકે પર્ણભૂમાં ઘેર અંધકાર ફેલાવી દે. એમાં બાણની એવી એવી વતો આવે છે કે, આપણને તો એનો સ્વપ્નોમાં પણ ખ્યાલ ન આવે!'

‘પણ એ આપણને શીખવાડે કોણ?’

‘કેમ વળી? કોણ ન શીખવાડે? વિદ્યા શીખવાવાળાને ના પાડે એવો માણસાર્થ વિનાનો કોણ હોય? અને ત્યાં તો ગુરુ દ્રોણ જેવા બેઠા છે એ તો વિદ્યા આપવા બેઠા છે. શીખવાવાળો જોઈએ’

‘અરે ભાઈ! તને આ બધી વાતો આ જંગલમાં કરવી ફાયદા છે પણ હસ્તિનાપુર જુદું છે. ત્યાંની વાત જુદી છે એ વાત જવા દે બેટા! આપણે આહી’ મળ છે....’

‘પણ મારે એક વખત હસ્તિનાપુર જોવા તો જવું જ છે. કહે છે ત્યાં તો ધનુર્વિદ્યાના પ્રયોગો થાય છે ત્યારે દેવતાઓ પણ જોવા આવે છે!’

‘તે હશે બેટા! દેવતાઓ તો આવે. આપણે રહ્યા લીલ. આપણો પડછાયો પણ કોઈ ન હોય. એટલે હું તો કહું છું, રહેવા દે ને જવું!’

‘ના. પણ મારે હસ્તિનાપુર જોવું તો છે!’

‘તો ભલે, સારાં શુકન જોઈને નીકળજે. પણ મારું માન તો જવું રહેવા દે. ત્યાં તારો કોઈ ભાવ નહિ પૂછે.’

પણ જુવાન એકવચ્ચના દિલમાં તો હસ્તિ-

નાપુર રમી રહ્યું હતું. એક દિવસ પિતાની રજા લઈને હસ્તિનાપુર જવા માટે એ ચલી નીકળ્યો. એના મનમાં અર્જુન, કણ્વ એ બધાં નામ રમે. પણ ખરું નામ તો રમે, ગુરુ દ્રોણાચાર્યનું. એના મનમાં એની એક મહાન મૂર્તિ ઊભી થઈ ગઈ હતી. ગુરુ દ્રોણ એટલે ગુરુ દ્રોણ ગુરુ દ્રોણાચાર્યની પાસે બધા પાણી ભરે. એને ગુરુ દ્રોણાચાર્યના જ શિષ્ય થવું હતું. અને આખા ભારતવર્ષમાં નામનાં મેળવવી હતી. આ એનું સ્વપ્ન હતું એના જુવાન દિલમાં કે’કે’ વાતો રમતી હતી. એ હસ્તિનાપુર પહોંચ્યો. નગર જોઈને છક્ક થઈ ગયો. પણ નગરની બહાર ધનુર્ધરે માટેનું મેદાન જોયું, ત્યારે તો એનું હૈયું નાચી ઊઠ્યું!.

હીંચે હીંચે વૃક્ષોનાં ઘટ્ટ પત્રોમાં નાનાં નાનાં રમતનાં પંખી ટાંગ્યા છે—ને ધનુર્ધરે ત્યાં પ્રયોગો કરે છે. એ પંખીની આખ વીંધવાની! અને તે પણ એવી રીતે કે પંખીને આચ ન આવે!

એકવચ્ચ તો આ બધું જોઈ જ રહ્યો! કેવી કેવી વિદ્યા આંહી હતી? પણ એણે જોયું કે વિદ્યા માગતી હતી, એક ધ્યાન. એક જ વાત. એક જ ભક્ત્ય એક જ તત્લીનતા.

એ જ આર દિવસ ત્યાં આસપાસ આંટા મારતો રહ્યો શું બાણાવળીઓ આવે છે? એક એક કરતાં ચડે તેવા. પણ બધા અભ્યાસ અભ્યાસ ને અભ્યાસ—અભ્યાસમાં એકાગ્ર છે. ભીલકુમાર એ વાત પકડી લે છે. એકાગ્રતા તત્લીનતા.

પણ ભીલકુમાર જુએ છે—પોતાના જેવા રંગ-રૂપનો કોઈ ત્યાં દેખાતો નથી. બધા જ રાજ-કુમારો. એક એકથી ચડે તેવા. એમનાં રૂપ પણ નખશીખ રાજકુમારને શોભે તેવાં. પોતાના જેવા રૂપરંગનો કોઈ મળે નહિ. એકલવ્યનું મન હવે ડગવા માંડ્યું. ‘મને આમાં રાખશે ખરા ?’ એને શંકા-પડી. પણ વળી થાય છે, કેમ નહિ રાખે ! હું પણ નિષાંદપતિ તો છું !’

એક દિવસ ગુરુ દ્રોણાચાર્ય જેવા એકલા પડ્યા કે એ તરત ત્યાં એમની પાસે પહોંચી ગયો. જઈને એમને પ્રણામ કર્યા. ‘ગુરુદેવ ! હું આંહી ધનુર્વિદ્યા શીખવા આવ્યો છું. મને આપ સ્વીકારો. આપનો શિષ્ય બનાવો !’

ગુરુ દ્રોણાચાર્ય તો એને જોઈને નવાઈ પામી ગયા. એમના સામે જોઈ રહ્યા. ‘પણ તું ભાઈ ! છે કેણ ?’ તેમણે પૂછ્યું. ‘કયાથી આવે છે ?’

‘હું નિષાદરાજ હિરણ્યધનુનો કુમાર !’

‘નિષાદરાજ ?’ ગુરુને આ શબ્દ સાંભળીને નવાઈ લાગી.

‘નિષાદરાજ ? એ કેણ ?’

‘એ જંગલના રાજા છે !’

‘પણ જાતે કેવા ?’

‘નિષાદ. ભીલ....’

‘ભીલ ?.. ઓ હો ! ત્યારે તો તું ભીલકુમાર. હું તો રાજકુમારને શીખવાડું છું. ભીલ-કુમારને નહિ. તું બીજે જા !’

‘પણ મેં તો તમને જ ગુરુ ધાર્યા છે !’

‘પણ મેં તને કયાં શિષ્ય કહ્યો છે ?’ ગુરુ દ્રોણાચાર્યે કહ્યું :

‘તું તો ગમે તે ધારે ભીલકુમાર ! એમ કાંઈ તારા ધારવાથી હું કોઈને નહિ—ને નિષાદને—ભીલને—આ વિદ્યા આપીશ એમ ? આ વિદ્યા તો અમૂલ્ય ચીજ છે. જેને તેને આપવાની એ ન હોય. આપનારો રોરવ નરકમાં જાય.... અને લેનારો પણ !’

એકલવ્ય તો આ વાત સાંભળીને ઘડીભર દિડ્મૂઠ બની ગયો. એને પિતાના શબ્દો સાંભર્યા. ઘડીભર તો શું બોલવું એ એને સૂઝ્યું નહિ. એની જીભ જાણે સીવાઈ ગઈ.

પણ અચાનક એના મનમાં એક વાત આવી ગઈ—તેણે જો હાથ જોડીને કાંઈ ન હોય તેમ કહ્યું:—‘ગુરુદેવ ! તમે મને ન શીખવો....પણ મને તમારી પાઠુકા તો આપો. મેં તમને ગુરુ ધાર્યા છે. દિલ આખું આપના નામથી ભરાઈ ગયું છે. એમાં બીજા કોઈને હવે સ્થાન નથી બીજા કોઈ પાસેથી મારે કાંઈ શીખવું નથી. તમારી પાઠુકા આપો, ગુરુદેવ !’

‘પણ પાઠુકા તને, શું શીખવશે ભીલકુમાર ?’

‘શીખવશે, શીખવશે, દેવ ! મારામાં કાંઈ સત્ય હશે તો ખરું શીખવશે !’

ગુરુ દ્રોણાચાર્યે વિચાર્યું : આને તદ્દન નિરાશ ન કરવો. એણે પોતાની પાઠુકા એને આપી. ભીલકુમાર એકલવ્યનું દિલ છિન્નભિન્ન થઈ ગયું હતું. એ નિષાદ હતો મારે એને કોઈ વિદ્યા આપવા માગતું ન હતું. એનું મન ખાટું થઈ ગયું. પણ એણે નિશ્ચય કર્યો કે કોઈ વિદ્યા ન આપે તો આપણે આપણી

મેળે શીખવી. એવી એકાગ્રતાથી એની ઉપાસના આદરવી કે વિદ્યા આપણને મળે જ મળે. અભ્યાસમાં રચ્યાપચ્યા રહેનારને શું નથી મળતું ?

તે ઘેર આવ્યો. એનો ચહેરો લેવાઈ ગયો હતો. દિલ ભાંગી ગયું હતું. મન નિરાશ થઈ ગયું હતું. નિષાદરાજે એ જોયું. એ સમજી ગયો. આને કોઈએ કોહું આપ્યું લાગતું નથી. પણ એના ભાંગેલા મનને વધારે ન ભાંગવા માટે નિષાદરાજે એને બહુ પ્રેમનો પૂછ્યા નહિ.

પણ એટલામાં તો એકલવ્યે પાદુકા કાઢી પોતાના ઘર પાસેના મોટા મેદાનમાં એની સ્થાપના કરી. માટીની એક મૂર્તિ બનાવવા માંડ્યો.

હિરણ્યધનુએ પૂછ્યું : ‘ભાઈ ! આ તું શું કરે છે ? ગુરુ દ્રોણાચાર્યે તને સ્વીકાર્યો ? શિષ્ય તરીકે ?’

‘ગુરુને કાંઈક વાંધો છે, આપણી નિષાદ જાતિ સામે. પણ મેં એમની પાદુકા મેળવી છે. એમને ગુરુપદે સ્થાપ્યા છે. ત્યાં પણ ળધા એકાગ્રતાથી સિદ્ધિ મેળવે છે. આપણે પણ રાત દિવસ આ એકે વાતની પાછળ પડીશું, તો આપણને પણ સિદ્ધિ મળશે !’

પિતાએ વધુ કાંઈ કહ્યું નહિ.

એકલવ્યે તો ગુરુ દ્રોણની પ્રતિમા સરજી. એની આગળ એમની પાદુકા મૂકી. એની પૂજા કરી. કૂલહાર પહેરાવ્યા. પ્રણામ કર્યા. અને એમને અંતઃકરણથી નમીને, બાણ છોડવાં શરૂ કર્યાં.

પછી તો એ રાત દિવસ એ એક જ કામમાં માંડ્યો. જુદાં જુદાં નિશાન લે. જુદી જુદી રીતે શરીરને કેવળે. રાત દિવસ એક જ વાત છે. શિકાર પણ ભૂલી ગયો. એક જ વાત આદરી. નિશાન લેવું. નિશાન પાડવું. વધુ મુશ્કેલ નિશાન નિર્ધાર કરવું. બાણના પ્રયોગો કરવા. આક્રમમાં આકરી રીતે બાણ છોડવું. હજીવામાં હજીવી રીતે છોડવું. એક ફૂલની પાંદડીને પણ નુકસાન ન કરે, અને છતાં નિશાન આપાદ લે, એમ બાણ છોડવું... બીલકુમાર તો પેતાની હેયાઉકલતથી હજાર નવાં વાતો હમેશાં શીખે છે, ને સતત અભ્યાસથી એ સિદ્ધ પણ કરે છે.

એમ કરતાં કરતાં એણે તો એવી સિદ્ધિ મેળવી કે ગુરુ દ્રોણાચાર્ય જુએ તો એમને પણ એમ થાય કે આ બીલકુમારે હદ કરી નાખી છે.

હવે એક વખત એવું બન્યું કે પાંડવ કૌરવ ળધા આ જંગલમાં શિકારે નીકળ્યા બીલકુમાર આ જંગલમાં પોતાનો સતત અભ્યાસ ચલાવી રહ્યો હતો. એને તો કોણ આવે છે, કોણ જાય છે, એ કોઈ વાતની ખબર નથી એ તો પોતાના અભ્યાસમાં જ તટલીત છે. પણ થયું એવું કે પાંડવ કૌરવ સાથે જે શિકારી કૂતરો હતો, તે આડો અવળો આમ તેમ રખડમટ્ટીમાં ચડી ગયો. ને રખડતો રખડતો જ્યાં આ બીલકુમાર અભ્યાસ કરતો હતો, ત્યાં આવી ચડ્યો

બીલકુમારને જોઈને એ ભેરથી લસવા માંડ્યો. પણ એથી તો બીલકુમારના અભ્યાસમાં ખલેલ

પડવા માંડો. એને એમ કે લસીને થાકી જશે, એટલે બંધ થઈ જશે. પણ કૂતરાએ તો વધારે જોસથી લસવા માંડ્યું. ભીલકુમારનાં વિચિત્ર વેષથી એ લસવે ચડી ગયો.

ભીલકુમારે તરત તેના તરફ નાનાં બાણ છોડવા માંડ્યાં.

પણ કૂતરાને જરા પણ ઈજા ન થાય તે છતાં એ લસતો બંધ થઈ જાય, એવું એને કરવું હતું. એટલે એણે એવી તો આસ્તેથી, કોમળ હાથે, નાનકડાં બાણોની એક ઝૂડી કરીને છોડી કે એની છોકરી બાણોની ઝૂડી બાણે કૂતરાના મોંમાં આવીને ખેસી જતી હોય તેમ ધીમેથી ખેસી ગઈ.

નથી એ એના મોંને ઈજા કરતી. નથી એ એના શરીરને સ્પર્શતી. કેવળ એના મોંમાં બાણે ધીમેથી ગોઠવાઈને એનું લસવું બંધ કરી દે છે !

અને એની આ બાણવિદ્યા તો જોનારને છદ્ધ કરી નાખે તેવી હતી.

કૂતરાનું લસવું બંધ થયું, એટલે ભીલકુમારે તો પોતાનું કામ આગળ ચલાવ્યું.

હવે આ બાણ કૂતરો રખડતો રખડતો પાછો પાંડવ કૌરવ પાસે આવ્યો. એને આમ આવેલો જોઈને બધા નવાઈ પામી ગયા. પણ અબુ'ન તો બાણવિદ્યાનો પૂરો જાણકાર હતો. એ તો આ જોઈને વિચારમાં જ પડી ગયો.

એને થયું, આ બાણાવળીએ તો હદ કરી નાખી છે.

કૂતરાના મોંમાંથી લોહીનું એક ટીપું નીકળતું નથી. ફક્ત એનું મોં જડખેસલાખ થઈ ગયું

છે. બાણો એવી રીતે એના મોંમાં ગોઠવાઈ ગયાં છે.

આ થયું શી રીતે ?

આ તો બાણ ચલાવનારાએ હદ કરી હતી.

ખરાખર આવી રીતે ગોઠવાઈને બાણ શી રીતે બેઠાં હશે, એનો વિચાર આવતાં સૌ છદ્ધ થઈ ગયાં. બાણાવળીની શોધમાં એ જંગલમાં નીકળ્યા. અને ત્યાં એકલવ્યને દીઠો.

પેલાં બાણ મૂકનાર આ માણસ જ એ ખાત્રી થઈ. એટલે રાજકુમારોમાંથી એક જણાએ તેને પૂછ્યું : 'તમે કોણ છો ? ને કેના શિષ્ય છો ?'

એકલવ્યે જવાબ વાળ્યો : 'હું નિષાદરાજ હિરણ્યધનુનો પુત્ર છું. અને દ્રોણાચાર્યને શિષ્ય છું !'

આ સાંભળીને તો બધા રાજકુમારોનાં મન ખિન્ન થઈ ગયાં. એમને થયું કે ગુરુએ આપણને અંધારામાં રાખીને આવી વિદ્યા આ ભીલકુમારને આપી દીધી છે. તે વખતે તો એ કાંઈ બોલ્યા નહિ.

એમણે હસ્તિનાપુર જઈને ગુરુ દ્રોણાચાર્યને આ વાત કહી.

ગુરુને પણ પહેલાં તો નવાઈ લાગી. પછી પેલો એક ભીલનો છોકરો આવ્યો હતો, એ તો આ ન હોય ? એમ મનમાં વાત ઊગી. એ પોતે જ રાજકુમારો સાથે જંગલમાં ગયા. જ્યાં એકલવ્ય અભ્યાસ કરી રહ્યો હતો ત્યાં પહોંચ્યા.

એમને જોતાં જ એકલવ્ય તો એમના ચરણમાં પડી ગયો.

દ્રોણાચાર્યે' એને પૂછ્યું : 'તું આ વિદ્યા-
કેની, મારી પાસેથી શીખ્યો છે ?'

એકલવ્યે કહ્યું, 'હા ગુરુદેવ ! આ આપની
પ્રતિમા. અણે જીવંત હોય તેમ મને જવાબો
આપ્યા છે હું આપનો શિષ્ય છું !'

'પણ શી રીતે ? મેં તો તને શિષ્ય તરીકે
કોઈ દિવસ કાંઈ શીખવાડ્યું નથી !'

એકલવ્યે જવાબમાં પોતાનો બધો જ વૃત્તાંત
કહી સંભળાવ્યો.

પણ હવે જ પ્રશ્નનો પ્રશ્ન આવ્યો. આ માણસ
તો ધનુર્વિદ્યાના પારગત બની ગયો હતો.
આ પ્રમાણે ચાલે તો તો એ કોઈક દિવસ
અર્જુન જેવાને પણ ભારે પડી જાય

ગુરુ દ્રોણાચાર્ય અર્જુન બધા વિમાસણમાં
પડી ગયા ભીલકુમારે તો હદ કરી નાખી હતી
ગુરુદક્ષિણા માગીને જ આ વાતને કાંઈક પણ
બંધ આપી શકાય.

★

વિખ્યાત અણુ પ્રયોગના શોધક અને વૈજ્ઞાનિક આઈન્સ્ટાઈન એક દિવસ ચિંતન મઠે સમુદતટ પર બેઠે રહ્યા
હતા એવામાં એમણે જોયું કે એક નાનો પાંચ છ વર્ષનો બાળક જેટલો એક નાનો સરખો ખાડો ખોદી એમાં
છાપથી પાણી લાવી ભરી રહ્યો છે ત્રણ ચાર કલાક બાદ જ્યારે આ પ્રસિદ્ધ વૈજ્ઞાનિક પાછા ફર્યા ત્યારે એમણે જોયું
કે હજી પણ એ બાળક પહેલાની જેમ કામમાં મગ્ન છે એનું મોં વાન થઈ ગયું હતું. પણ 'રાજ રાજ થઈ અ
પોતાના કામમાં લાગી રહ્યો હતો એમણે બાળકને પૂછ્યું 'ભાઈ ! આ શું કરી રહ્યો છે ?' અણે કંટુ કે 'હું
સમુદને આ ખાડામાં ભરી દઈશ.' બાળકનો આ જવાબ સાંભળી આઈન્સ્ટાઈને કહ્યું 'સમુદ તો બહુ મોટો છે.
તારા આ ના ! ખાડામાં કેવી રીતે સમાશે ?' બાળકે કહ્યું : 'તમાડું હૃદય શુદ્ધ થઈ જાય તો એમાં સ્વયં
ભગવાન આવીને બેસી જાય છે એની પ્રશ્ન ઈસુની જ ત તમે નથી જાણતા ? શું આ રીતે ના ! આમાં સમુદ
આવીને નહિ સમાય ?' બાળકનો આ અદ્ભુત વિધાસ જોઈ ભૌતિક વૈજ્ઞાનિક આઈન્સ્ટાઈન નતમસ્તક બની ગયા.
એમણે બાળકના ચાલુ ચૂંચ્યા અને કહ્યું 'બેન ! તું મારા મઠે ભગવાન કોઈસ્ટ છે તે મને ભગવાનનો સાચો
મહિમા બતાવ્યો.' આ પછી ભૌતિકશાસ્ત્રી આઈન્સ્ટાઈન દત્તગેના, આત્માત્મશાસ્ત્રી આઈન્સ્ટાઈન ગણી ગયા

'ભિર્મિ-નવરચના' અંગે કોઈપણ જાતનો પત્રવ્યવહાર કરતી વખતે કે લવાજમ
મોકલતી વખતે, વ્યવસ્થામાં સુગમતા પડે તે માટે, આપના રેપર ઉપર દર મહિને
આવતો આપનો ગ્રા. નં. અને આપનું પૂરું સરન મું લખવું કચારેય ભૂલશે નહિ

અરવિંદ ઘોષનું 'નગ્ન સત્ય'

અરવિંદબાણુના એક લેખનો નવ્ણીતા વિદ્વાન શ્રી વા. મો. શાહે અનુવાદ કરેલો તેને સ્વ. વા. મો. શાહના સાહિત્યના અભ્યાસ સંપાદકે ખાસ જર્મીનાં વાચકો કરીને વાચનીય બનાવ્યો છે...

[ગુજરાતી સાહિત્યના શબ્દલગ્નને સમૃદ્ધ કરવામાં સહગત ચિંતક અને ફિલસૂફ વાડીલાલ મોતીલાલ શાહે કેટલાયે પારિભાષિક શબ્દોની યોજના કરીને સારો કહી શકાય એવો અચૂક ફાળો આપેલો છે; તેમાંનો જ એક આ 'નગ્ન સત્ય' રૂપી શબ્દપ્રયોગ છે. અલબત્ત, એ અંગ્રેજી શબ્દો 'નેકડ દુથ' નું ભાષાન્તર છે, પરંતુ તે ભાષ્યે જ તરબુમિયો લાગે છે. એ શબ્દ પહેલપ્રથમ યોગ્યો હતો સને ૧૯૧૫ના સપ્ટેમ્બર માસમાં અને તે પણ સહગતના તાત્ત્વિક વિચારોને મૂર્ત કરવા માટે 'નગ્ન સત્ય' શીર્ષક નીચે તેમના 'નૈનહિતેચ્છુ' માં રક્તે રક્તે પ્રગટ થતી લેખમાળા દ્વારા. ધ્યાનમાં રહે કે એ લેખમાળા માટે વા. મો. શાહને રૂ. ૧૦૦૦નું પહેલી હરોળનું ગલિયારા પારિતોષિક સને ૧૯૨૭માં આપવામાં આવ્યું હતું એ ઇતિહાસનોંધી હકીકત છે. સદરહુ લેખમાળામાં જે વિચારોની રજૂઆત એ વિચારક વાડીલાલે વર્ષો સુધી અવારનવાર કરી હતી તે જ વિચારોને સફારે આપનારો તેમ જ વા. મો. શાહનાં તત્ત્વજ્ઞાનને પુષ્ટિ આપે એવો અરવિંદ બાણુનો એક લેખ 'આર્ય' પત્રમાંથી તેમને મળી ગયો એટલે તેમણે તેમની પોતાની લાક્ષણિક શૈલી દ્વારા તેને ગુજરાતીમાં જતારી લીધો. એ લેખ એટલે જ આ 'અરવિંદ ઘોષનું નગ્ન સત્ય.'

પ્રસ્તુત લખાણની સંકલના એવા પ્રકારની છે કે એક યુરોપિયન જિજ્ઞાસુ અરવિંદ બાણુને એક વિચારવાન્તેગ પ્રશ્ન પૂછે છે, જેનો તેઓ સુંદર ખુલાસો કરી બતાવે છે. અલબત્ત, લખાણ ટૂંકું છે, પરંતુ તેમાં રહેલું જાંઝાળ અનેકગણું વધારે છે. આમ હોવાથી તેની ઉપયોગિતાનો આંક કેટલી હદ સુધીનો ગણાય તેનો યોગ્ય નિર્ણય તો અધિકારી વાચકવર્ગે કરી લેવાનો રહે એ જ વધુ હિતાવધ ગણાય; અને એવા કોઈ નિર્ણય પર આવવા મથનારને ખૂબ જ મોટા પ્રમાણમાં માર્ગદર્શક થાય એવી એક વિચારપ્રેરક ટૂંકી નોંધ સદરહુ લેખને છેડે પાઠનોંધમાં આપી છે તે તરફ અભ્યાસી વાચકોનું ધ્યાન ખેંચવું અસ્થાને નહિ ગણાય.

—ત્રિ. બી. હમાણી]

પ્રશ્ન :

વિ. શ્વદષ્ટિવાળા કેટલાક પુરુષોના સહવાસમાં આવતાં અને તેઓમાં દયા, દુઃખી તરફ સંકાતુભૂતિ કે સહાય કરવાની ઇચ્છા—પરોપકારવૃત્તિ—ઓછી જણાઈ. આથી અને લાગે છે કે વિશ્વદષ્ટિવાળું જીવન જીવવા કરતાં વ્યક્તિત્વના જ ભાનવાળું—સંકુચિત જીવન જીવવું એ વધારે ઇષ્ટ કાં ન ગણાવું નેઈએ ? મારા અભિપ્રાય પ્રમાણે વ્યક્તિગત જીવન ('ઈન્ડિવિડ્યુઅલ કોન્સાયસનેસ') જીવનારને ખીન્ન તરફ દયા, સહાનુભૂતિ, પરોપકારવૃત્તિ વિશેષપણે હોઈ શકે છે. કદાચ મારી ભૂલ પણ થતી હોય તો અને મુદારસાં.

અરવિંદ બાણુનો ઉત્તર

વિશ્વદષ્ટિવાળા પુરુષમાંથી દયાનું તત્ત્વ જતું જ રહે છે એવો નિશ્ચય બાંધવા પહેલાં ખાતરી કરો કે

(૧) તમે જે દાખલાઓ ઉપરથી 'સિદ્ધાંત' બાંધવા પ્રેરાયા તે દાખલાઓમાં તે તે મનુષ્યો ખરેખર વિશ્વદષ્ટિવાળા છે ?

(૨) અને તેઓ જે ખરેખર વિશ્વદષ્ટિવાળા હોય તો શું તેઓ ખરેખર દયા ને પરોપકારવૃત્તિથી શૂન્ય છે ?

(૩) દયા અને પરોપકારવૃત્તિનાં અસ્તિત્વની પરીક્ષા બાલ મદદથી જ થતી નેઈએ ?

(૪) દરેક મદદ ને દરેક કામગીરી સિવાય બીજી રીતે પણ દયા ને મદદ લવાની ધરાવી શકે નહિ શું ?

જો કોઈ માણસ દુનિયાના બીજા મનુષ્યોના સુખદુઃખ તરફ અંધ જ હોય તો તે વિશ્વદષ્ટિવાળો દોષ શકે જ નહિ એમ જ હોય તો સમજવું કે

(૧) વ્યક્તિગત શાંતિ અને સ્વાર્થી સંતોષની કેદમાં રહેતી તે વ્યક્તિ છે અગર તો

(૨) કોઈ વિશ્વ-આપદ સમયે લગતી ભાવના માત્ર— સિદ્ધાંત માત્ર— ‘યુનિવર્સલ પ્રિન્સિપલ ઇન ઇટસ એસ્ટ્રેન્ટ ફોર્મ’માં રમનારો અને ‘ભારના થી આગળ વધીને ‘કાર્ન’ સુધી નહિ પહોંચે તો એવો તે મનુષ્ય છે અનન્યતા આ બંધી સ્થિતિઓ પણ તેના આત્મના વિકાસ માટે જરૂરી શ્રેણીઓ છે પણ તે માર્ગ વિશ્વદષ્ટિ ન જ કહેવાય

જો મનુષ્ય વિશ્વદષ્ટિવાળુ જીવન નિરહિ છે તે તો નિશક આખા વિશ્વના જીવનને પોતાની બાધમાં લે છે અને અહિંસાવાળી સ્થિતિમાંથી આગળ વધતા મથતી તમામ દુનિયા તેની દયાનો પ્રિય બને છે પણ દયાની આ મહાન શક્તિ કોઈ નિયમ નરીકે બાહ્ય લાગણીના ઉછાળામાં કે સક્રિય ઉદારતામાં જ દેખા દેવાને બંધાયેલી નથી વિશ્વદષ્ટિની સઘળી પ્રકૃતિઓ અને સઘળા સ્વરૂપોને આપણને પરિચિત હોય અગર આપણને પસંદ હોય અગર આપણને જરૂરી લાગતી હોય કે આકર્ષક લાગતી હોય એવી જ પ્રકૃતિ અને એના જ સ્વરૂપ સાથે જકડી રાખવાની જૂન ન થતી જોઈએ સહન કરવાની શક્તિના અભાવે જો ‘નાગણી’ (દમોગન) આપણને થાય છે તે લાગણી એ એક જ દયાનુ સ્વરૂપ છે એમ માનવું ન જોઈએ તેમજ અમુક વ્યક્તિને અમુક દુઃખ વખતે તાત્કાલિક ક્ષાલ જે ચીજની થાય તે ચીજ કગવાથી કે દેવાથી જ ‘પરોપકાર’ થાય કે એમ પણ ન માની બેસવું જોઈએ

પરોપકાર મનુષ્ય વ્યક્તિગત જીવન ભોગવે છે ભારે તેની લાગણી એક પડી એક ભૂમિકામાં આગળ વધે છે પ્રથમ તે પોતાનો જ વિચાર અને પોતા મિત્રા તમામના સુખ-દુઃખ તરફ અંધ હોય છે એ સ્થિતિમાંથી આગળ વધીને તે જેમો તે પોતાના માનવો હોય છે

તેમના સુખદુઃખમાં રમ લેતો થાય છે, અને બીજાઓ તરફ બેદરકાર અને શત્રુ તરફ દ્રેપમય બને છે એથીને આગળ વધે છે ભારે તે વિશ્વદષ્ટિને લયક બને છે પરંતુ ખુદ દયા અને પરોપકાર પણ પ્રથમ તો સ્વાર્થમય જ હોય છે એના મોઝા અહ ‘સાથે સબંધ ધરાવતા હોય છે

(૧) દુઃખનું દશ્ય જોવાથી જોનારના જ્ઞાનનુષ્યોને પીડા થાય છે તે પીડાથી ‘લાગણી’ ઉત્પન્ન થાય છે, એટલે ‘લાગણી’થી પ્રેરાતી સંખ્યા સ્વાર્થમાંથી પ્રગળી ગણાય વ્યક્તિગત દષ્ટિમાંથી જ તેનો જન્મ ગણાય—નહિ કે વિશ્વદષ્ટિમાંથી

(૨) બીજાઓ તરફ આપણે ભનાઈ કરીએ તેથી બીજાઓ આપણે માટે સાદુ બોલે એ આપણને ‘મિય’ લાગે છે તેથી પણ દયા કે પરોપકારનું માર્ગ થાય છે અને તે માર્ગ વિશ્વદષ્ટિનું સત્તાન ન ગણાય

(૩) આપણી ઉદારતા કે ભનાઈ માટે આપણને પોતાના દિવમાં હુપ થાય છે તેથી પણ એવું ફેલ કરાય છે જેને પણ વિશ્વદષ્ટિનું સત્તાન ન ગણાય

(૪) સંલેગનશ થઈને અગર આપણી પ્રકૃતિને વશ પાતીને કેટલી વખત ભનાઈ થી વગર ચાલતું જ નથી—ભનાઈ કે દયા કરતી જ પડે છે એ કોઈ વિશ્વદષ્ટિનું માર્ગ ન ગણાય કેનાક એના પણ છે કે જેમને હમેશા દુઃખી માણસ તરીકે જોઈએ ડીએ દાન કરેલા સુધી તેમની પ્રકૃતિને સુખ ન જ મળે એમની ‘લાગણી’ રૂપ કીડો હમેશા કોઈ કારણ ન હોય અને તે છતાં જો ભનાઈ થાય તે જ વિશ્વદષ્ટિનું પ્રતીકરણ મેવાય એમાં ન હોઈ શકે કોઈ હેતુ કે ન હોઈ શકે ફરજ સમગ્ર જીવોમાં પોતાની એમતાના અનુભવથી આપોઆપ જે થાય તે જ દયા કે ભનાઈ છે

પરંતુ આવી પણ જૂન ન થતી જોઈએ આ પણ કોઈ ઉચ્ચતમ ભૂમિકા તો નથી જ એવી સ્થિતિ પડી પણ એક સ્થિતિ એવી આવે છે કે જેમાં બીજાના કે પોતાના દુઃખથી આપણે ગમગમી કે પરાજિત થતા નથી આપણે દુઃખ જોઈ શકીએ

છીએ અને દુઃખની લાગણી અનુભવ્યા વગર જ સહાય કરી શકીએ છીએ. એથી પણ આગળ એક સ્થિતિ છે કે જેમાં આપણે 'આનંદ' (બ્યુટિટયુડ)માં વસતા હોવાથી કોઈના કે પોતાના દુઃખથી અસર પામતા નથી.

એ તો થઈ બીજાનાં દુઃખ પોતાને સ્પર્શવા-ન સ્પર્શવા સંબંધી વાત. હવે બીજાનાં દુઃખ દૂર કરવાના માર્ગ સંબંધી વિચારીએ. અમુક માણસનું અમુક જ દુઃખ દૂર કરવા માટે બાહ્ય ક્રિયા થાય તો જ મદદ કરી કહેવાય કે દયાનું અસ્તિત્વ કહેવાય એમ કાંઈ નથી. દુઃખ રૂપી ઝાડની એક ઝાળી કાપી નાખવી એ દીક છે, પરંતુ તેથી ઝાળી ફરીને નહિ જ ઊગે એમ કોણ કહી શકશે ? એ વૃક્ષનાં મૂળિયાં જ ઉખેડી નાખવાના કામમાં તે મનુષ્યને મદદગાર થતું એ સર્વોત્તમ દયા છે. આનંદ અને શાન્તિ અને સમ્પૂર્ણતાનું દાન કરવું એ આધ્યાત્મિક અને ઉચ્ચત્તમ દયા છે અને વિશ્વદષ્ટિવાળાને

તે સ્વાભાવિક હોય છે.*

* 'નિશ્ચયનય' (એપ્રિલ ૧૯૪૮ સ્ટેન્ડર્ડ પોઈન્ટ ના અભ્યાસી આ તથા તેરાપીના મૂળ આશયના શોધકો અને 'નગ્ન સત્ય'ના વાચકો તેમજ વેદાન્તના રહસ્યના વિચારકોને આ લેખ ઘણા જ કિંમતી થઈ પડશે. લાગણીરહિત-પણામાંથી લાગણીવાળી દશામાં આવવું, અર્થાત્ 'અશુભ' માંથી 'શુભ'માં આવવું એ પ્રાથમિક સ્થિતિ છે (અને એ સ્થિતિમાં બહુ-ખૂં, નીતિ-અનીતિ વગેરે દ્વન્દ્વોના વિવેકની આવશ્યકતા છે. ભેદ અથવા વિવેક ત્યાં અવશ્ય જોઈએ. એ ભેદ પોતાના વિકાસ માટે કરાતી મર્યાદાનું બીજું નામ માત્ર છે, નહિ કે 'સત્ય.'); અને 'શુભ'માંથી 'શુદ્ધ'માં આવવું એ ઉચ્ચતર સ્થિતિ છે. 'શુદ્ધ'માં લાગણીની શુભામી હોઈ શકે જ નહિ. લાગણીનો સોળતી તત્ત્વજ્ઞાની બની શકે જ નહિ. તે બહુ તો તત્ત્વજ્ઞાનનાં હીરચીર પહેરી શકે અથવા તત્ત્વજ્ઞાનની 'ભાવના'ઓનો 'સંગ્રહ' કરી શકે. તેનાથી તત્ત્વજ્ઞાનના પ્રદેશની અસૌકીક હવાનો દમ લઈ શકાય નહિ.

ઈરાનના અખાતમાં રહેતા લોકો પુષ્કળ પ્રમાણમાં ખજૂર ખાય છે; અને છતાં તેમના દાંત સારા હોય છે. પરંતુ તેવા ચીકણા અને ગળ્યાં દોરી જેવા બીજા પદાર્થ એટલા પ્રમાણમાં ખાઓ, તો તરત દાંત સડવા લાગે. કારણ કે, દાંત બગડવાનું મુખ્ય કારણ એ છે કે, દાંત ઉપર ચોટેલ સ્પર્શ અને શર્કરામાં આથો આવી જે તેબળ પેદા થાય છે, તે દાંતને સડવી નાખે છે. તો પ્રજા ખજૂર ખાનારાના દાંત કેમ બગડતા નથી ? એનું કારણ એ છે કે, ખજૂરમાંની શર્કરા તો સજીવ કોશોમાં હોય છે. તેથી ઝાડ ઉપરની ખજૂરમાં સડથી આથો ચડતાં શિકનારાં જે દ્રવ્યો હોય છે, તે તેમાં મોત્તૂદ હોય છે. તે દ્રવ્યો ખજૂરની દાંતે ચોટેલી શર્કરામાં સડાનો આથો ચડવા દેતાં નથી. એ કોશો નિર્જીવ થવા માટે અને તેથી શર્કરામાં આથો ચડવો શરૂ થાય, ત્યાર પહેલાં તો નવા સજીવ કોશો બીજા કોણિયા સાથે આવી જાય છે અને પેલા કોશો દાંત આગળથી ધકેલાઈ પેટમાં ચાલ્યા જાય છે !

વિખ્યાત વૈજ્ઞાનિક આલ્બર્ટ એઈસ્ટાઈનને એકવાર એની કંપનીના એક 'ગૅલીર' શેર હોલ્ડર તરફથી પત્ર મળ્યો. આ પત્રમાં જણાવવામાં આવ્યું હતું કે, 'તમારી કંપનીના વાર્ષિક-પ્રેસિડેન્ટને એના હોદ્દાના મોલાતું' કે તમારા જેવા પુરુષ સાથેના સંબંધના ગૌરવનું ખરાબર બાન નથી. મને ખાંદિતી મળી છે કે કેટલીકવાર એટલા જોરથી હસે છે કે એનો અવાજ બહાર ઓફિસ સુધી સંભળાય છે.' એઈસ્ટાઈનને આ પત્ર મુક્ત હસિય વેરતા એક પુરુષની મહેલી તસ્વીર સાથે વાર્ષિક પ્રેસિડેન્ટને મોકલી આપેલા અને સાથે એની સૂચના લખી જણાવી કે 'આ તસ્વીર ઓફિસના મધ્ય ખોરડામાં એવી રીતે ટાંગાને કે બધા જોઈ શકે. આ તસ્વીર બંધાને સતત યાદ આપતી રહે કે ખુશખુશાલ દિમાગ રાખ્યા વગર સારી રીતે કામકાજ થઈ શકતું નથી.'

અદલ બદલ

કેમ, કદા કે કુળના બેદસાવ ન્યા નડતા નથી એવી માણસની સદ્વૃત્તિની, માણસની સદ્ગતિની, માણસની માનવતાની આ એક નિર્ગોળ વાત છે આપણા બણીતા વાર્તાકાર બાળવાર્તાઓ ઉપર પણ ઠીક ઠીક હાથ ચલાવી શકે છે તેની પ્રતીતિ કરાવતી ભર્મિના વાચકો અગાઉ પણ આવી વાર્તાઓ વાંચી ચૂક્યા છે તેના જ આ એક વધુ વાર્તા ..

હોળીની સમી સાંજ હતી. ફળી વચ્ચે એક લીંબડો હતો. લીંબડા નીચે છોકરાઓને વળ્યાં હતાં. એક બીજા ઉપર ધૂળ ઉડાડતાં રમતાં હતાં

ત્યાં અમરત અને ઇસબ આવી પહોંચ્યા. એકમેકના ખભા ઉપર હાથ નાખ્યા છે. નવાં નવાં ચડી 'ખમીસ પહેર્યા છે' એક જ કાપડનાં, એક જ ઘાટનાં, એક જ માપનાં ને આજે જ નિવડાવેલાં. આ બેઉ એક જ નિશાળમાં જન્મ્યા છે ને એક જ ધોરણમાં ભણે છે બેઉનાં ઘર આ ફળીના નાકે છે. સામ સામે આવેલાં છે.

અમરત ઇસબનાં મામાપનો ધંધો પણ એક જ — ખેતીનાં છે. સ્થિતિ પણ સરખી—વાણિયો પાંચ ધક્કા ખવરાવે ત્યારે એક વાર ધીરે !

ટૂંકામાં આ બે ભાઈમંધોને ફેર હોય તો એટલો : અમરતને બા હતી, બાપ હતો ને ત્રણ બીજાં ભાંડુ હતાં. ઇસબને બા નો'તી, ભાંડુ નો'તાં, બાપ એકલો જ હતો.

છોકરાંઓનાં તોફાન ભેઈ રહેલા જુવાનોમાંથી એક જણ બોલી બેઠો : 'અદ્યા અમરત-ઇસબ, કયાંય બદલાઈ ના જાયો.'

બીજા એકને તુલ્કો સૂચ્યો : 'અદ્યા બાથે પડો જોઈ, બેરમાં તો જોઈ એ ? એ તો બરુબરિયા છે કે વત્તા ચોછા ?'

પછી તો પેલાં છોકરાં પણ બોલી બેઠ્યાં :

'હાં હાં અમરત, ખરી વાત ઇસબ, જુઓ તો ખત 'લ્યા. કુણ ટપ્પે છે જો !'

પહેલો જુવાન વળી બોલ્યો : 'ને આ કંઈ રીસમાં ચોછું છે ? આ તો અમથા અમથા !' ઇસબે અમરત સામે જોયું. અમરતે પોતાનાં કપડાં સામે જોયું : 'ના બાઈ ના, મારી મા મારી નાખે !'

અમરતનો ભય માથો હતો. ઘેરથી નીકળતાં જ માથે એને ચેતવ્યો હતો. 'હઠ કરીને લૂગડાં લેવરાવ્યાં તો છે પણ જો કયાંય ફાંડ્યાં કે મેલાં ક્યાં તો આવી બચુ' જાણજે !' વાત સાચી હતી. ઇસબને ગઈ કાલે ચડી ખમીસ સીવવા નાખ્યા હતાં એ જાણીને અમરતે પાકી હઠ પકડી હતી : 'ઇસબ જેવાં સીવડાવો તો જ નિધાજો જઈ, નકર નથી જતો.'

માથે કહ્યું : 'બેટા, ઇસબ તો વેલા વીંટાળતો'તો ને તારે તો હજી ચાલે છે !

'કયાં ચાલે છે, જો આ ?' કહી અમરતે આંગળી ઘાલી ફાટેલાને વધારે ફાડ્યું.

માથે બીજી વાત કરી : 'પણ ઇસબને એના બાપાએ કાલે અદર કેવો બાંધ્યો'તો ? એટલે બેટા, એ તો મારેય એ ખાય ને લૂગડાંય નવાં એ પેરે !'

પણ અમરત એમ છેતરાય એવો ન હતો :

'ના મારે તો ! મનેય બાંધે અદર, પણ ઇસબનાં જેવાં લૂગડાં સીવડાવ !'

‘તો કે’ તારા બાપાને.’ માએ જાણે જવાબદારી માથેથી કાઢી નાખી.

પણ મા ન માની પછી બાપા કેમ માને ? તો અમરનેય હઠ ન છોડી : ન નિશાળે ગયો, ન બાધું કે ન રાતે ઘેર સૂવા આવ્યો.

ને માએ પતિને ઠપકો કરીને નવાં કપડાં સિંચાવવાની સંમતિ મેળવી. અમરતનેય ઇસ-ખના વડામ થી શોધી લાવી ઘેર સુવરાવ્યો.

પછી આજે ઇસખની જેમ ખની ઠની ગામમાં નીકળેલા અમરત, કપડાંને આળ આવે એવું પગલું ભરી જ કેમ શકે ? તેમાંય પાછું ઇસખ જોડે લડવાનું !

પણ ત્યાં તો પેલી ટોળીમાંથી એક તોફાની છોકરો બહાર નીકળ્યો. સીધો જ અમરત પાસે ગયો. જતામાં જ એના ગળે હાથ નાખ્યો : ‘તો હેંડ, આપણે બે બાથે પડીએ.’ ને બેચી લઈ ગયો ખુલ્લામાં.

પણ અમરતને વઢવું હોય તો સામું જોર કરે ને ? એ તો છૂટવા માટે જ મથી રહ્યો : ‘મેલી દે, હેંડ. મારે નથી બાથે પડવું. જો હાં, કાળિયા ? નથી કર હો...’

એટલામાં તો કાળિયાએ એને લોંચ લેગો કરી દીધો. આ જોઈ પેલાં છોકરામાં ને જીવાનોમાં આનંદ જાણે ઊછળી પડ્યો : ‘હો. હો. અમરત હાર્યો. ખરો કાળિયો ! જીતી ગ્યો.... જીતી ગ્યો....’

આ સાથે જ ઇસખનો મિલજ ગયો. ઊભો હતો ત્યાંથી ધસી આવ્યો. ટોળામાં જતા કાળિયાનો હાથ પકડ્યો : ‘આવી જા હેંડ, મારી સામે !’

કાળિયો ખચકાયો. પણ પેલા જીવાનોએ એને પારે ચઢાવ્યો. ને ત્યાં જ આ બે નાનકડા બળિયા, ‘બથ’ બથા !’

ને એવા બાઝ્યા કે—નીચે પડેલા કાળિયો જોરજોરથી રોવા મંડ્યો. -

જીવાનોએ જોયું તો હસવામાંથી ખસવું થઈ ગયું. વહેલા વહેલા, વેર લેવા વળેલા ઇસખને છૂટો પાડ્યો. કાળિયાને રડતો મૂક્યો ને નાના મોટા બધા આડાઅવળા છૂ થઈ ગયા કાળિયાના માળાપ વઢે એવી બીકે રતો.

અમરત પણ ઇસખને લઈ છટકી ગયો. થોડેક ગયો ત્યાં એની નજર ઇસખના ફાટેલા ખમીસ ઉપર પડી. ખિસ્સા સહિત દોઢ વેંત લીરો નીચે લટકતો હતો.

જોતામાં જ બેકેતા પગ જડાઈ ગયા, મોં ફાટી ગયાં. અડધી જીભ બહાર નીકળી પડી ને ભયભરી એ ચારેય આંખો લારા ઉપર ચોંટી રહી : ‘હવે !’

આજી હોય તેમ પેલાં છોકરાને રડતો સાંભળીને કે કોણ જાણે ઇસખના બાપે ઘેરથી હાંક પાડી : ‘ઇસખના ક્યાં ગ્યો ?’

ને બેકે છોકરાઓની નાડીઓ જાણે બોલી રહી : ‘આવી બન્યું ! આવી બન્યું !’ ખાતરી હતી કે ખમીસનો લીરો જોતાં જ ઇસખનો પકાણ બાપ એની ચામડીના લીંદલીંદા કરી નાખવાનો !

હાસ્તો, કેટકેટલું વાણિયાને કાલે કરગર્યો ત્યારે આટલું લૂગડું નામે માંડ્યું હતું !

બીજો અવાજ આવ્યો : ‘અબે કોણ રોતા હૈ ? કિધર ગયા ઇસખ ?’

નવરસના

અદલ ખદલ : ૨૫

છોકરાઓને વહેમ પડ્યો : ‘કાં તો આ તરફ આવશે.’

એકાએક અમરતના મગજમાં જાણે ચમકારો થયો ઇસબને એ એક બાજુ દોરી ગયો : ‘તું આવ તો ખરો !’

ને બે ઘર વચ્ચેના નેળિયામાં દાખલ થતાં જ અમરત પોતાનું ખમીસ કાઢતો ગયો ને કે’તો ગયો : ‘કાઠ તારું....કાઠ ઝટ....લે તું આ મારું પે’રી લે !’

ઇસબનું મગજ જાણે ખહેર મારી ગયું : ‘ને તું ?’

‘હું આ તારું પે’રીશ. અદલ બદલ કરી દઈએ.. કાઠ હે’ડ ઝ’, કોક જોઈ જશે’

ઇસબ બટણ કાઢતાં ચૂંચવાઈ રહ્યો : ‘અદલ બદલ ? પણ તને પછી તારા બાપા ઓછો માર્યા વગર મેલશે !’

અમરતે ઇસબનું ખમીસ કાઢવા જતાં કહ્યું : ‘મારશે, પણ મારે તો મા છે ને ?’

વાત સાચી હતી. ઇસબે ઘણી વર, જોયું હતું. બાપના મારમાંથી બચવા અમરત એની મા પાછળ ભરાઈ જતો ને મારમાંથી બચી જતો. હા, માના બે ધબ્બા બાવા પડતા. પણ એ તો, જોઈ રહેલા ઇસબને ગોળા જેવા લાગતા.

તો ય ઇસબ હા નાં કરત પણ બહાર કંઈક ખખડયું. ને એણે ચટ ફેટુંકને કાઢી દીધું. બેઠ જણાએ એક બીજાનું પહેરી લીધું. ખાંચામ થી પછી બહાર નીકળ્યા ને ડરતા સંકેચાતા પોતપોતાના ઘર તરફ વળ્યા

પણ આજ સપરમો દન હતો. એમાં વળી હોળીનો ધમાલિયો તહેવાર એટલે સ્વાભાવિક

રીતે જ અમરતનો કસૂર થોડાંક દાંતિયામાં પૂરો થઈ ગયો.

આ સાથે જ બેઠ છોકરાઓનો પેલો કર સંકેચ પણ છૂ થઈ ગયો.

ને વળી પાછા બેઠ ભઈભઈ એકમેકના ખભા ઉપર હાથ નાખી હોળી ભેલી કરવા, ગામ પાછળ રવાના થઈ ગયા ને તે પણ આ વખતે તો કોઈ અનેરા ઉલ્લાસથી.

પણ ત્યાં તો એક જાણલેદુ જીવાને એમના ઉલ્લાસને ઓગાળી નાખ્યો. આંખ મિચકારતાં બોલ્યો : ‘કેમ અદલ બદલ ?’

અમરત ઇસબ સમજી ગયા : આ લાઈ જોઈ ગયો છે ! ને બેઠ જણ ત્યાંથી બીજે ઠેકાણે છટકી ગયા.

પણ પાસેના છોકરા જાણી ગયા : આ બે ચિઠાય છે. એટલે ત્યાં જઈને એમણેય આ બેને ચીઠવવા માંડ્યા : ‘કેમ અદલ બદલ ?’

વળી આ બે છટક્યા. પણ હવે શું ? છોકરાં બધાં ખૂમ મારતાં હવે તો એમની પાછળ જ પડ્યાં હતાં : ‘અદલ બદલ ? એ અદલ બદલ ?’

ને થાકીને વાત ફૂટી જશે એવી બીકે બેઠ જણ હોળી ચકલેથી ઘેર નાસી આવ્યા.

ત્યાં તો આંગણમાં ખાટલો નાખી હોકો પીતા બેઠેલા ઇસબના બાપાએ એમને પાસે બોલાવ્યા, ‘કેમ અળગા અળગા ફરો છો ?’ એમ પૂછી ખાટલા ઉપર બેસવા કહ્યું : ‘બેઠ જાઓ, બેચ બેટા !’

ઇસબના બાપનો આવો મીઠો અવાજ જોઈ બેચ છોકરા કંપી બિઠ્યા : ‘આવી બન્યું !’

વાત બાણનાં આવી ગઈ છે. એટલે જ આ બનાવટી હેતુ દેખાડી રહ્યા છે ।’

પણ ત્યાં તો આ પઠાણ ખાપ ઊભો થઈ ગયો. એટલા મેટા દસ વરસના અમરતને તેડી લીધો. હાંક મારી : ‘અરે ંહાલીલાલી ? આ તમારો અમરત આજથી હવે મારો છે હાં ?’

બહાલીલાલી હસતાં હસતાં બહાર નીકળ્યાં : ‘એક તો પલવાતો નથી, હસનભાઈ !’

‘પણ આજથી તો હવે—એકવીસ હોય તો ચ પાલવીશ બહાલીલાલી.’ પઠાણનો અવાજ ગળગળો થઈ ગયો.

બહાલીને પણ નવાઈ લાગી.

પઠાણે ગળું સાફ કરતાં આ બે છોકરાઓને પેલા નવેળામાં જતા જોયા હતા એ વાત કરી. કહ્યું : ‘મને થયું કયા હૈ દેખું તો સહી.—’

પઠાણે વાત માંડેલી જાણીને આનુભાનુની સ્ત્રીઓ પણ આવી ઊભી.

પણ આની વાત કંઈ લાંબી ન હતી. ખમીસ કાઢ્યાની ને અદલ બદલ કરવાની વાત સમજાવતાં કહ્યું : ‘ઈસબ કે’ છે, ‘તારા ખાપા તને મારશે એનું શું ?’

પણ જવાબમાં તમારો આ અમરત શું કે’ છે, ખમર છે ? ‘મારે તો મા છે ને પણ ?’

ને વળી પાછી આંખો ભરી બેસતાં પઠાણે ઉમેર્યું : ‘સચ કહું છું. આની આટલી વાતે મારું દિલ ખોલી નાખ્યું છે ! દિમાગ ઠેકાણે આણ્યું છે !’

કૃષ્ણીની સ્ત્રીઓ પણ આ સાંભળીને ને આ છોકરાઓનું એકબીજા ઉપરનું હેતુ જાણીને દિંગ બની રહી....

ત્યાં તો હોળી ઊભી કરી પાછાં ફરેલાં પેલાં છોકરાંએ વળી અહીં અમરત ઇસબનો કેટો પકડ્યો : ‘ઈસબ—અમરત અદલ બદલ, અદલ બદલ લાઈ અદલ બદલ !...’

પણ હવે શું ! આ સાંભળીને હવે તો અમરત ઇસબને ઊલટાની મજા પડી...

ઓછું હોય તેમ આ પછી હોળી પ્રગટાવવા ગયા હતા ત્યાં ખમીસ બદલ્યાની બધી વાત જાણી મોટેરોમાંથી ખુદ મુખીએ જ આ નવા નામનો જાણે ઇલકાબ આપતા હોય તેમ જાહેરાત કરી ; ‘તો એમ કરો : આજથી હવે અમરતનું નામ અદલ ને ઇસબનું નામ બદલ રાખો.’

ને આ સાથે ગામનાં બધાં છોકરાં એવાં તો રાજી રાજી થઈ ઊઠ્યાં કે—ગામને જ નહિ ગગનનેય જાણે ગજવી રહ્યાં : ‘અમરત—ઈસબ અદલ બદલ ; અદલ બદલ લાઈ અદલ બદલ.

૧૯૫૬માં દેશમાં કુલ ૩૫,૫૦૦ મોટરગાડીઓ બનશે. ૧૯૫૮માં ૨૬,૭૮૮ બની હતી.

૩૧ માર્ચ ૧૯૫૮માં દેશમાં કુલ ૪ લાખ, ૬૬ હજાર મોટરગાડીઓ હતી.

જન્યુઆરીથી સપ્ટેમ્બર ૧૯૫૬ સુધીમાં ૮,૦૮૦ મોટરગાડી બની. ૨,૯૪૨ છપકાર બની. ૧૩,૬૭૨ ટ્રક બન્યાં.

‘સ્ટેડ્ડ-૧૦’ મોટરોમાં ૪૯-૪ ટકા સાગ દેશમાં બનેલા હોય છે ; ‘હિન્દુસ્તાન એરબેસેડર’માં ૭૩-૪ ટકા સાગ દેશમાં બનેલા હોય છે.

લગનનું ખર્ચ

લગ્નોમા યતા મોટા ખર્ચે નવે ત્વરે પણ માગા જ મૂકી છે ધનવાનોને આ પોસાય, પણ મધ્યમવર્ગ અને ઘોટી મોટાઈમાથી હાથ ન કાઢનાર કેટલાય કુટુંબો હોતાન થાય છે અહીં રજૂ થતો આપણા બાળીતા નવવધ કે છણેલો એક પ્રશ્ન છે જે ફરકને વાચવો-વિચારવો રૂમી

[હુ મેટ્રિક સુધી લણેનો મધ્યમ વર્ગનો યુવક છુ મારા માતાપિતા સરકારી છે અને તેમના ગુણો કદાચ મારામા ભિન્નના હોના જોઈએ આજે મધ્યમવર્ગની પરિસ્થિતિનો ખ્યાન કોને ની હોય ? મારા પિતા પૈસો ખેવી રીતે ખર્ચા છે તે હુ જાણુ છુ, અને અનુભવુ છુ હુ પણ પૈસો કમાઉ છુ મહિને રૂ ૧૨૦ પગાર છે પણ હુ તેમાથી એક પૈસો બચાવી શકતો નથી પ્રાપ્ત ઘણા જ ક્યાં મહિનાને અતે તૂટ જ પડે છે મારે પણ બહેનો છે, બે ભાઈ છે મારા પિતા માગ અને બહેનના લગ્ન કરવા ઉત્સુક છે પણ પૈસાનો સવાન આવે છે અત્યારે અમારી ન્યાત સુધારા પર નથી આવી જેથી પૈસા વગર લગ્ન કરી શકાય અગર તો ખીજ જાતિમા લગ્ન કરી શકાય

મારો તિલાહ થયેનો છે મારી ભારિ પત્ની મેટ્રિકમા અભ્યાસ કરે છે અમારા વચ્ચે પત્રવ્યવહાર ચાલુ છે અને અતિ નીકટમા ટેટનીય વાર આવી ગયા છીએ છેડે જ્યારે હુ ફૂનડાર પદ્ધતિથી લગ્ન કરાની ઇચ્છા ધરાવતો થયો અને જ્યારે તે વાત મારા માતાપિતાના જાણુયામા આવી ત્યારે તેઓ ગુસ્સે થયા આ વાત જ્યારે મારી પત્નીના પિતાએ જાણી ત્યારે તેઓએ સખ્ત વિરોધ બિગડો મારી પત્ની એટની ખીકણુ અને નિહાન છે કે તે ટી. મારા કાયમા સાથ આપે તેમ લાગતુ નથી જો અત્યારે હુ તેને છોડી દઉં તો નિસાસો નાખે કારણુ પત્રવ્યવહાર દ્વારા અમારો સમઘ એવો મજબૂત થયો છે કે અમે અદરખાનેથી પતિ-પત્ની જેવો વ્યવહાર-રખાણીએ છીએ આજે વિવાહ થયે ચાર વર થયા એક બળુ હુ એ ચાર વર્ષ એકનો રતી કટાણી ગયો છુ ખીજ બળુ માતાપિતા માટેની ફરજ પણ બળની શકતો નથી પૈસા પણ બચાવી શકતો નથી અજે પિતાજી મારુ લગ્ન કરવા મટે પૈસા દેતુ રી લે અો તે દેતુ મારે જ બેગવનાતુ છે તે જાણુના છતા હુ દેતુ ધરાવુ ને પછુ ? અને જ્ના ધરો કે પૈસા આવ્યા અને એ પૈસા બચાવી અને મારા ભાઈ બહેનોને લગુવુ તો તેઓ કેના આશીર્વાદ દે ? તેઓ ની જિંદગી નરિ સુધરે ? મને કેટનીજનાર આશ્ચર્ય થાય છે કે મેટ્રિકમા લણુતી એક છોકરી જેની સથે પોતાના લગ્ન થરાના છે તેનુ બનુ પણ ન ઇચ્છી શકે ? મારે શુ કરતુ ?]

આ દૂધવેના પત્રમા યુવકે પોતાની લવના, નમગાઈ, અને નિખાનસતા વ્યજ ક્યાં છે આપણા સમાજના હુ ખર્દ કેરા છે તે આના પત્રો ખ્યાલ આપે છે આ યુવક જે જાતિનો છે તેમા નૂનપણથી વિવાહ કરી રાખનાનો રિવાજ છે એના વિચાર ન યુવક-યુવતી ઉમરલાયક થયા પછી જો મ માપ લન ન કરી આપે તો જાતીય વૃત્તિને રોકી શકતા નથી લગ્ન નથી થયા પણ વિવાહ થયેનો છે એવેને આપણે કઈ ખોલુ નથી કરતા તેરી આત્મચમના કરી ગરીર સમઘ બાધરાનો શરૂ કરી દે છે યુવકે એવો આમા

એકરાર કરો છે અને તે પત્નને મંગે છે તેમ કખૂન પણ ક્યું છે તે વહેનામા વહેનો પરણી જના ઉત્સુક છે તેમાથી આખોય પ્રશ્ન બિગડો થયો છે વિવાહ કરી મૂકયા પછી ઉમરનાયક અને નોકરીએ નગી ગયેના યુવને મળાપે પરણારી દેવો જોઈએ પરતુ યુવકે જણાવ્યુ છે તેમ નાનના રિવાજ પ્રમાણે દીકરો પરણુવના નણુ ચાર હજાર રૂપિયા ખરચ થાય કે કન્યાને ઘરેણા આપતા પડતા હશે માળાપપસે પૈસા નથી દેતુ કગને તે ખરચ રનાતુ છે, એ ર મધીરનાર પણ જોઈએ અને ધીરનાર ન હોય તો પણ એ બચત

કંચાંથી કરવી એ સવાલ છે. કદાચ દેવું કર્યા પછી પોટે પાટા બાંધી બચત કરવામાં આવે તો યુવકને પ્રથમ થાય છે કે, તેનો સહઉપયોગ નાનાં ભાઈ બહેનોને લણાવવામાં કરવો જોઈએ કે લગ્નના ખોટા ખર્ચમાં? માબાપ તો દીકરો વગરપૈસે પરણતો હોય તો પસંદ કરે. પણ કન્યાપક્ષ કેમ માન્ય રાખે? દીકરીને જાણસો આપવાની હોય તે ન મળે તો સારે માટે પ્રસંગે એનો સહારો શું? એ જતો કરી ન્યાતમાં પોતાનું ખોટું શું કામ દેખાડે? જ્ઞાતિ સુધારા પર આવી નથી એનું દુઃખ છે તેમ યુવક માને છે. વાત સાચી છે. જમાના પ્રમાણે ખર્ચને પહોંચી વળાય તેવા રિવાજો હોવા જોઈએ. 'મધ્યમ-વર્ગ'માં કેળવણીનું ખર્ચ વધુ છે. યુવકને પોતાનાં નાનાં ભાઈ બહેનોને લણાવવાની ઉત્સુકતા છે, સસરા પણ એની દીકરીને મેટ્રિક સુધી લણાવે છે. આ ખર્ચ વધુ તેના પ્રમાણમાં જેમની આવક વધી છે તેમનેતો કંઈ મુશ્કેલી નથી, પરંતુ મધ્યમ વર્ગમાં આ બેવડું ખર્ચ પોસાય તેમ નથી. દેવું કરીને ખર્ચ કરવાથી મધ્યમ વર્ગ વધુ દુઃખી થાય છે. પરંતુ એ કરુણ સ્થિતિ યુવક ટાળી શકે તેમ નથી. સસરાનો સહકાર નથી. સાળો સંમત નથી. કન્યામાં માબાપની વિરુદ્ધ સાદાઈથી લગ્ન કરવાની તૈયારી નથી. યુવકને થાય છે વિવાહ તોડી નાખું? એક નિર્દોષ ભોળી અને ગભરૂ છોકરીના જીવન સાથે રમત ખેલ્યા પછી આવો વિચાર આવવો એ કેટલું હીણું ગણાય? આ સંજોગોમાં એના પોટે આડી બાધી તો એની શી સ્થિતિ થઈ હોત? લગ્ન પહેલાં જેને પત્ની કરી દીધી છે તેને છોડીને માર્ગ કાઢવાનો વિચાર કરવો એ નિંદ્ય છે. યુવક એની સાથે પરણી ચૂક્યો છે. ભલે સમાજની નજરે લગ્ન ન થયું હોય. વળી એના પ્રત્યે લાગણી છે. અને અતિ નિંદક પણ આવ્યાં છે. આમ સ્થિતિ હોવાથી યુવકે લગ્ન માટે રિવાજનો ભોગ ખેંચું પડે તે થઈને પણ લગ્નની વિધિ વેળાસર થઈ જાય તેમ પ્રયત્ન કરવો રહ્યો.

અને એ વેળાસર કરવા માટે જ યુવકે સાદાઈથી ફૂલહાર પદ્ધતિ ઇચ્છી છે. આપણામાં સામાન્ય જ્ઞાન

ધણું ઓછું છે. તેનું પ્રતિબિંબ યુવકે ફૂલહારની પદ્ધતિ સૂચવી છે તેમાં જોવા મળે છે. ધણા માને છે કે સાદાઈથી લગ્ન કરવું હોય તો કંઈ કર્યા વિના પતિ પત્નીએ સામસામા ફૂલહાર નાખી દેવા.

એક ભાવનાવાદી યુવક મારી પાસે આવ્યો અને તેણે ગાંધીજી પ્રત્યેની ભક્તિ બતાવતાં કહ્યું કે હું ગાંધી આશ્રમ (અમદાવાદ) માં બાપુની કુટિર હૃદયકુંજ છે ત્યાં આગળ જઈ સૂતરની આંટી સામસામા પહેરાવીને લગ્ન સાદાઈથી પતાવી દેવા માગુ છું. જે બહેન પરણવા તૈયાર હતાં તે પણ સંમત થયાં. હું તે પ્રસંગે હાજર રહું તેવી એમની ઇચ્છા હતી. મેં એમને કહ્યું, કે તમારી ભાવના અને સાદાઈ માટે અભિનંદન આપું છું પરંતુ લગ્નની કાયદેસરતા માટે જે વિધિ દરેકી હોય તે તો કરવી પડે. આજે જે હિંદુવિધિ થાય છે તે કાયદેસર લગ્ન માટે જરૂરી જ ગણાય. અને તે માન્ય ન હોય તો જિલ્લા રજિસ્ટ્રારની ટ્રાસ્ટમાં તે લગ્ન નોંધાવવું જોઈએ. બાકી કાંઈ વિધિ વગર કે રજિસ્ટર કરાવ્યા વગર સામસામા ફૂલહાર પહેરાવી દો તેને કાયદેસર રીતે લગ્ન થયું ન કહી શકાય. આ યુવક પણ એવું જ માનતા દેખાય છે કે ફૂલહાર સામસામા પહેરી લગ્ન પતાવી લેવું. મેટ્રિકમાં લણતી છોકરી સમજાવ્યા છતાં નથી સમજતી તેનું એ યુવકને આશ્ચર્ય થાય છે. પરંતુ છેકરી સમજતી હોય તો પણ એનાં માબાપની વિરુદ્ધ જવાની એની શક્તિ ન હોય તે પણ સમજવું જોઈએ. બળવો કરવાનો સ્વભાવ અને શક્તિ દરેકમાં હોતાં નથી. અને જે હોત તો મધ્યમવર્ગે ખર્ચાળ રિવાજ સામે બળવો કર્યો હોત. પરંતુ મોટી ઉંમરે એના પિતા જે સાદાઈથી લગ્ન કરવા તૈયાર ન હોય, ભાઈ પણ તૈયાર ન હોય, તો કન્યા બિચારીનું શું ગળું? મતઘમ કે, છોકરીની બળવો કરવાની હિંમત નથી તે સ્વીકારીને જ યુવકે માર્ગ વિચારવો જોઈએ. કારણ કે એનામાં નથી તો હું શું કરું, મારી એ જવાબદારી નથી તેમ એ કહી શકે તેવો એ નિર્દોષ રહ્યો નથી. વળી એ રહ્યો હોય તો પણ વિવાહ તોડી નાખવાથી એ જેને માટે ઉત્સુક છે તે લગ્ન એ બીજી રીતે વેળાસર કરી શકે તેવું પણ નથી.

જાતિ સુધારા ઉપર આવી નથી નહિ તો બીજી જાતિમા લગ્ન કરી શકાય તેમ એણે ઉ નેમ કર્યો છે પરંતુ એ ભૂતી નય છે કે, આજે એનો જે વિરાહ થયો છે તે જાતિના રિવાજને લીધે બાકી જાતિ સુધારા ઉપર આવી હોય અને બીજી જાતિમા વિરાહ થાય તેને માન્ય રાખે તેની સ્થિતિ હોત તો આ પ્રશ્ન સહેલો બની જતો તેમ માનનાને કારણ નથી જે જાતિમા નથી માનતો તેવો વર્ગ આજે જે કંઈ થોડો ધણો જોવા મળે છે તે એને બંધે ભણુતર, સરકાર, આયક છત્રપતિરણ એવું માર્ગ છે આ યુગ માડ માડ ૩ ૧૨૦ કમાય છે ત્યાં એ ધરખમ્મ શી રીતે નભાવે તે ગણતરીએ એનો વિરાહ જ ન થાય

આજે જાતિમાથી જેમને કન્યા નથી મળતી તેના યુવકો થાકીને મનેલખતા હોય છે, મળતા હોય છે, અને પોતે જાતિ બહારની કન્યા સ્વીકારવા તૈયાર છે તેમ જણાવતા હોય છે એ આશાએ કે જાણે બીજી જાતિની કન્યા મેળવવી સુગમ જ હશે પરંતુ જે યુવકમા ભણુતર, આયક અને અગત લાયકાતની ખામીને લીધે જાતિમાથી કન્યા ન મળતી હોય તેમને માટે બીજી જાતિની કન્યાની પણ એવી જ ખુશ્કેશી હોય છે એ જ રીતે મોટી ઉમરે વિધુર થયેલા પુરુષો જાતિમાથી કુવાળ કન્યા મેળવનામા નિષ્ફળ નય છે ત્યારે વિધવા લગ્નની તત્પરતા બતાવે છે પરંતુ કુસારી કન્યા જેવા જ જેને કાડ-છે તેની નાની ઉમરની વિધવા ૪૫-૫૦ વરસના પાય બાળકોના પિતાને પરણવા તૈયાર હોતી નથી તેનો એમને ખ્યાલ હોતો નથી એ તો એમ જ માને છે કે, વિધવાને કોઈ પરણુતર જ નથી એટલે સારું જોડું કર્યો વિના એમને પરણી જશે ! તેમ આ યુગને પણ એવો શ્રમ છે કે બીજી જાતિમા જવાથી કે આ વિરાહ ફોડ કરવાથી જાણે એનો લગ્નપ્રશ્ન ઉ ની જશે ! પરંતુ એવું નથી આથી એણે પોતાનો પ્રશ્ન આજે જે સ્થિતિમા એ છે તેમાથી ઉકેલવો જોઈએ એ ઉકેલ છે આ લગ્ન અંગે જે ખર્ચ કરવું પડે

તેની તેમ કરીને, બાપને એણે ખાત્રી આપવી જોઈએ કે પોતે આ દેવ વાળી આપના બંધાય છે અને એ જોતે એમના ઉપર ચડવા દેશે નહિ એ જ રીતે એણે પત્નીને પણ એ માટે તૈયાર કરી દેવી જોઈએ એ મેટ્રિકમા છે એટલે ભણી રહ્યા પછી પ્રાથમિક શાળામા કે એવી કોઈ નોકરી મેળવી શકે તેમ છે એને કહેવાતું કે સાદાઈથી લગ્ન કરવામા તારી સમતિ નથી અને હિંમત નથી તો, તારે થનાર ખર્ચ માટે પહોંચી વળના તત્પરતા બતાવવી પડે એ જણના પગારમા ધર ખર્ચ ચનાવવું અને બીજાનો પગાર દેવ વાળનામા વાપરવો આમેય, આ યુવક કહે છે કે મધ્યમર્ગ કચારેય જાયો નહિ આવે શું ? તો એનો જવાબ એ જ છે કે આજની મોંઝારી અને વધતી જતી છત્રપતિરણિયાતને પહોંચી વળના મધ્યમર્ગમા પુરુષ એકવો કમાય તે નહિ પોસાય, સ્ત્રીએ પણ આયક વધારનામા હિંમત આપવો પડે છે કોઈએને કેળવણી એ રીતે આપવી જોઈશે, કુટુંબમા બાળકોની સંખ્યા પણ મર્યાદિત કરવી પડે અને બાળકોએ પણ અભ્યાસની સાથે કિશોર-યુગ થતા નય છે તેમ પોતાનાથી થાય તે ફરજ અદા કરવી પડે કિશોરાવધામા પુત્રપુત્રી વરકામમા સારા પ્રમાણમા મદદરૂપ થઈ શકે અને કોલેજકાળમા નાનું મોટું કામ મેળવીને પોતાની ફી જેટલું ખર્ચ કાઢી શકે તે ભાવના કેળવવી જોઈએ તે માટે અમુક જ કામ મળે તેવો આયક ન રાખતા શ્રમનું નાનું મોટું કામ હોય તે ઉપારી લેવા તત્પર રહેવું જોઈએ

મધ્યમર્ગ આજો આ કરશે ત્યારે કરશે, પણ આ યુગે એ માટે તત્પર થવું અને તેમા પત્નીને પણ તૈયાર કરવી લગ્નખર્ચને પહોંચી વળનાના ચાલુ રિવાજને પોષીને એને માટે આ એક માર્ગ છે બાકી કોઈની બાબતે ફરી માબાપથી જાની જેની સાથે માબાપે વિરાહ કર્યો છે તેની સાથે ચૂપચાપ પરણી જઈ ખર્ચમાથી ઊગરી નય તો એ સારું છે તેમા શકા નથી

★

ઘડપણુ કેણે મોકલ્યું રે !

વાત કંઈ મોટી નહોતી. મુંઝવણ સખર્મન ટ્રેનનો પહેલા વર્ગનો ઝમ્મો હતો. સ્ત્રીઓનો ઝમ્મો પણ, સાંજનો સમય હતો તે, ખીચોખીચ હતો. પણ આમાં એ કંઈ જોયું નહોતું. એ તો રોજની રામાયણ હતી. જેટલાં પેસેન્જર સીટ પર બેઠાં હતાં તે કરતાંય વધારે પેસેન્જર તો જેમ તેમ કરીને, એક ખીબા પર પડતાં ને આખડતાં, બિલાં હતાં. અધૂરામાં પૂરું ફાસ્ટ ટ્રેન હતી એટલે ગ્રાન્ટ રોડ સ્ટેશને એ ચિહ્નકાર ભરેલી ટ્રેનમાં ચડવા માટે પેસેન્જર પડાપડી કરી રહ્યાં હતાં. ટોળાંની એ ધક્કામુઠ્ઠીની વચ્ચે તણખણું હવામાં આપમેળે બહાલું આવે તેમ એક ડોશીમા ધકેલાતાં ધકેલાતાં ઝમ્મામાં આવી ગયાં. બિલા રહેવામાં, કે બેસવામાં, બિચારાં બહુ જગ્યા રોકે તેમ નહોતું. નાનું કદ ઉંમરને લીધે વધારે નાનું બની ગયું હતું. વજનમાં પાંસડું સિતોર પાઉન્ડથી વધારે હોય જ નહિ. એ ધરડાં માછ ટ્રેનના આંચકા ખમી બિલાં રહી શકે તેમ નહોતું. ને આંચકા ન હોય તોયે એશીને આરે પહેંચેલો લાગતો એ વૃદ્ધ દેહ કેટલીક વાર બિભો રહી શકે ? તેમાંયે વળી બારણા પાસે દરવાજાના હેન્ડલને વળગીને બિભેલી સ્ત્રીઓના ધક્કા આવતા હતા. અધૂરામાં પૂરું ડોશીમાના હાથમાં હોમરસ ભરેલી લાકડાના હેન્ડલવાળી મોટી થેલી હતી. એક જોશનો ધક્કો આવ્યો ને ડોશીમા ખમતોલ રહી શક્યાં નહિ. જે સીટની પીઠના ટેકા યંત્રે એ બિલાં હતાં તેના પર છેડે એક યુવાન સ્ત્રી પેટેલી હતી. એ યુવાન સ્ત્રી બહુ રૂપાળી હતી. ગોરો, ત્રેકાણુ ચહેરો, ચમકદાર કાળી આંખો, વાંકડિયા, કચકતા સોનેરી વાળનો માથે જથ્થો, હોઠે લિપ્ડીક ! ગાલે લાક્ષી અને ઘાટીલો દેહ—એ સ્ત્રી ખરે જ દરતાની મૂર્તિ સમી હતી. એણે પહેરેલા બાટલી ગના લીલા ફ્રોક પર જમાનાની હવાના પ્રતીક જેવી ટાઉ અને ડોલરની છાપ હતી. ગળામાં સફેદ પ્લાસ્ટિક

જુવાનીનો સો ઘડપણુની કેવી ઠેકડી હડાવે છે એને આખાદ રીતે રત્ન કરતી આ વાર્તા બે ચઢીને જે રીતે સાંકળી લે છે તે રીત, રજૂઆત અને શૈલી અતિ રાચક છે, અને તેને રત્ન કરતી એક ઘડાયેલી કલમ પણ છે....

કના મણકાની માળા ગાંઠ મારીને પહેરેલી હતી. ખોળામાં પ્લાસ્ટિકની લાલ શોપિંગ બેગ હતી. અનેક વસ્તુઓની ખરીદી કરીને એ આવી લાગતી હતી. એની શોપિંગ બેગમાં એક ફેશન મેગેઝીન પણ આગળ નરી આવતું હતું. ધરના કોઈક ટેબલને શણગારવા બદામી રંગના એક ટેબલકોથ પર એ ખરેખર આકર્ષક ભરતકામ કરી રહી હતી. ડોશીમા એ યુવતી પર પડી જત પણ પડ્યાં નહિ. પરંતુ યુવતીના કામમાં વિક્ષેપ તો પડ્યો. એક પળ એના ચહેરાની મુંદરતા જાણે અદશ્ય થઈ ગઈ. એનો સખત અણગમે લગલગ ફૂર સ્વરૂપે વ્યક્ત થયો. ભવાં સંક્રાચાર્થ ગયાં, અને કપાળે ત્રિખુંડ કોતરાઈ ગયું. પરંતુ ખીબા જ પળે સંક્રાચાર્થેલાં ભવાંવાળી મૂળ સ્થિતિમાં આવી ગયાં, અને એનો તંગ બની ગયેલો ચહેરો પાછો ભાવવાહી અને નમણો બની ગયો. અને વળી પાછી એ પોતાનું ભરતકામ કરવા મંડી ગઈ.

ટ્રેન ઝડપભેર દોડી જતી હતી. ડોશીમા આંચકા ખાતાં ખાતાં થોડી વાર તો જેમ તેમ પોતાની જાતને સંભાળી રહ્યાં. પરંતુ એમના પગમાં ધીમે ધીમે જાણે સીસું ભરાતું હોય તેવા ભાર લાગવા માંડ્યો. ન હૂટકે એમણે પેલી યુવતીને કહ્યું :

‘જરા જેટલી જગ્યા આપ ને, દીકરા !’

બસ—એ યુવતીનું પહેલા વર્ગના પેસેન્જર તરીકેનું અધિકારભાન જગી બેઠું. અક્કડ થઈને એ બોલી બીડી :

‘સીટ પર ત્રણ જણાં બેઠાં છે !’

‘હીક, મા !’ ડોશીમા આટલું જ બોલ્યાં, અને દોડ્યે જતી ટ્રેનના આંચકા સાથે ડોલવા માંડ્યાં. બાબુનાં બિભેલી એક આધેડ સ્ત્રીને દયા આવી. એણે, નહિ લેવા કે દેવા તોયે, પેલી યુવતીને કહ્યું :

‘ધરડાં છે—એસવા દો ને બિચારાં !’ કેટલીક જગ્યાએ

સામના હતા એ ?

‘તમને શુ છે એવું બધું ? વગર જોત્યે જાણે આખોના લાવથી જ એ યુવતીએ પરખારી દીધું અને છતાં એણે ડેશીમા પર મહેરબાની કરી પોતે સીટના છેડા પર ખસી આવી ને માછને અંદરની બાજુ ચાર આગળની જગ્યા કરી આખી મૂવી હાડકાના એ નાનકડા દેહને ગરેયે આટલી જગ્યા તો બહુ નાની હતી અંદર બેઠેની સ્ત્રીજો જરા સમયઈ અને એ ડેશીમાની દૂબળી કાયા માડ માડ તેમા જોશ્વઈ શકે તેટલી એ જગ્યા મોગી થઈ પરંતુ અંદર જવા સાડુ એમણે સીટની રીફનો આધાર ઘોડ્યો અને જોવા અંદર જવા પગ અગળ મોડે હાથમાની ભારે થેલી માથે એ સામેની સીટ પર બેઠેની એક સ્ત્રી પર ધોડાકાં ચાલુ ડેશીમાના એવડી ફેમતા ચશ્મા નીચે પડી ગયા એક સ્ત્રીના હાથનો ટેકો મળતા માડ માડ માડ પેની મુદ્દા યુવતીની બજુમા ગેલાયા યૌનની એ ગરિંઈ પ્રતિભાને કચાય કઈ આચ ન આવે તેની ડેશીમાએ સલામ તો ધણી રાખી પણ તોયે ટ્રેનની ગતિથી શરીરે આચકા અવના હતા તેને રોકવાનું તો એમન વશનું કામ નહોતું ધણુ મરવા જતા એક વાર તો એમની કાણી એ યુવતીના પડખામા જરા વાગી જ ગઈ

બસ—થઈ રહ્યું

સરખા બેસી રહેને પાછા ! સખત અણગમે બતાવતા યુવતીએ કહ્યું અને એનો મુદ્દા ચહેરા નિરસ્કારથી કહ્યો બની ગયો એવા નિરસ્કારનું કારણ તો કઈ જ હતું નહિ એમ તો એ ડેશીમા બધા એકમેક પર અચડતા હતા પણ આવ કોઈ કરતું નહોતું પરંતુ આ તો યુવાની જ કદાચ ધડપણને નિરસ્કારી રહી હોય !

‘પણ દીકરા આ ટ્રેનના આચકા આવે છે તે શુ મુ ?

‘એવે શુ કોઈના શરીર પર આવી પડતું ?’

કહી યુવતી જરા અકડા થઈને બે

ધડપણ છે, મા અમારી કાયા કહ્યું કરે નહિ !’

તે કેમ બેસી રહેતા નથી ધરમા ? આવામા શુ કામ ખંકાર આવતું પડ ?

ડેશીમાએ જવાબ આપ્યો નહિ માત્ર એમની આખો બૂલું કઈ બીલું બીલું દેખાયુ યુવતીને નહિ પણ ખીજી તરફ બેઠેની સ્ત્રીને એમણે કહ્યું

ન નીં પીએ તો શુ મરીએ ? જુવાન દીકરો હતાં તે બે વાનો સસાર લોગી દસ વર્ષ પર ફાગી પડ્યો ધગી પાય વરસથી લકના છે કામ મ્યાં મિના કા આરો છે ?

તે મજા શુ મામ કરો છો ?

ધગી મિજાસ હતાં માણસ રાખીને કામ તે કરાવીએ તોયે અગત દેખરેખ તો રાખી જ પડ

રે જ જાઓ ?

રે જ તો નહિ પણ અંદરની ત્રણ આ વર તો ખરુ

આ વાત આતી હતી ત વરમાન યુવતી તો અમ્મરની પચ્છા ચકારીને ભરતકામ કયા રતી હતી આસપાસની સ્ત્રીઓ આ વિચિત્ર યુવતીને જોઈ રી રતી પહેતા વાંમા મુસાફરી રતા લેકો ઉઠસીનતાનો દેખાવ મરતા હોય છે એમને ધણી સ્ત્રીઓ તો જોયું ન જોડું મરીને અને સાબાનું ન-આલ યુ મરીને ચહેરા પર એ પ્રમારની લાવડીનતા લાગી બેમી રહી પરંતુ ટેટીક કાન્તિકારી પહેતા વર્ગની સ્ત્રીઓએ અણુ દસીને લીધું યુવતીની બરાબર પાછળ બેઠેની દેશીમાની કેસરી સાડી અને માગા બનાઉકમા સજ થયેની એક ટોનેજિયને તો વાડ રે ! પણ મ્યુ અને ડેશીમા એક હાથનું મોજુ ફરી વચ્ચે

જમ તેમ કરતા વાદરા આ યુ એ મુદ્દા યુવતી પોતનું ભરત સંત્રીને બેસી થઈ અને ધસારાની માથે ખંકાર વડી ગઈ બાજુની જગ્યા ખાલી પડતા ડેશીમા જરા ફેલાઈને બેસા વાદરાથી ચંડેના પેસે નજરમાથી ઈઈ જતીમા પસે બેસરા આનું નહિ પરંતુ ધણી સ્ત્રીઓ ધક્કા ખાતી બેઠેની હતી વગર માગે ડેશીમાએ એમને જગ્યા અ રી માછને આભાર

માની એ સ્ત્રી એમની બાબુમાં બેસી ગઈ. અને ટ્રેન નેશનર આગળ દોડી હટી...

*

વર્ષો વીતી ગયાં છે. એક વૃદ્ધ સ્ત્રી પોતાના આવેશાન બંગલામાં બેઠી આરામપુરશીમાં પડેલી છે. એના હાથે પગે સોળને છે. આંખો નીચેનાં થેથડ પર ઢાળાં ઝામાં બાઝી ગયેલાં છે. બિલા રહેવાનું એના પગમાં બેઠે નથી. શકિતહીન એ દેહ સંપન્ન દશાના પ્રમાણે જેવાં અવેરાતથી લંદાયેલો છે. અને એ વૃદ્ધ ચહેરા પર યુવાનીના મોહક આકર્ષણની છાયા છે. આને કોથળા જેવાં લાગતાં અંગો એક વખત માંસલ અને સુડોળ હશે. એમ માન્યા વિના રહેવાનું નથી.

‘મેરી ! જરા આવ તો ?’

મેરી પુરશીમાં ‘સ્માર્ટ’ લાગતાં એ માહતી પૌત્રી થાય. પ્રિય લેખકની એક નવલકથા આજે જ એ કોલેજની લાયબ્રેરીમાંથી લાવી છે તે વાંચવામાં એ મશગૂલ છે. દાદીમાનો અવાજ એને સંભળાયો જ નહિ. એમણે વળી ધારો પાડ્યો.

‘અરે ઓ મેરી ! અરે, કાઈ છે ? કાને કહેવા જવું ? આ ઘરમાં તો નોકરોયે દાદ આપના નથી ! જેસેક, જરા મેરીને બોલાવ તો !’

પણ જેસેક હોય તો ને ? એ તો બગરે ગયેલો હતો.

‘મેરી ! અરે ક્યાં છે ? ઓ મેરી, સાંભળે છે ?’

દાદીમાનો સાદ લગલગ ફાટી ગયો.

હવે આ વખતે તો નવલકથાના રસની વચ્ચે એ મેરીને દાદીમાનો સાદ સંભળાયો.

‘આ ડોસકાં એક બાબુ બેસી રહેતાં કેમ નહિ હોય ?’

બપોરની મેરી દાદીમા પાસે આવી.

‘શું છે ? શાનાં આટલા ધાંટા પાડે છે ?’

મેરી એવી ગુસ્સામાં આવી હતી કે એનો ગોરો ચહેરો લાલચોળ થઈ ગયો હતો અને નસકોરાં ફૂલી ગયાં હતાં. અને એ આંખોની વચ્ચે ટ્રાઈ ગયેલી ઘૂણાની બેઠી રેખા તો એ રૂપાળા ચહેરા પર જરાયે શોભતી નહોતી. અને આ બધું કંઈ દાદીમાની નજર બહાર

રતું નહિ. પણ એમણે બિહારાતા રાપને બહાર છલકાવા દીધો નહિ. હંડે સ્વરે એમણે તો કહ્યું :

‘કંઈ નથી, બેટા. એકલું લાગે છે. કંઈ ગમતું નથી. જરા વાર બેસ ને ?’

હવે મેરી એટલે દીપશિખા જ નેઈ લો. બોલી :

‘હા, બેસ ને ? એમ તમારી પાસે બેઠાં રહીએ તો અમારે કંઈ કામ નહિ હોય શું ?’

દાદીમાને મનમાં દાઝ તો એવી બળતી હતી કે થઈ ગયું કે હમણાં બેઠી એને ચાર તમાચા ચોરી દે ! બિલાં થવા એ જરા અશ્કય થયાં પણ ખરાં. પણ પગ હવે ક્યાં એમના હતા ? આવું ઘડપણ તે કાણે મોઢશું ? ને આ ઘડપણનું દુઃખ કહેવું કે કાને ? કાઈનું ખવડાવ્યું ખાવું—ન ખવડાવે તો ન ખાવું—વહુ-દીકરા રાખે તેમ રહેવું—ને જૂની આંખે નવા તમાચા જેવા ! અત્યારે પોતાનું અંગ ચાલતું હોય તો ? મગ્ગલ હતી આ છોકરીની કે આમ આગરતી વાળી પોતાને સંભળાવી જાય ? પણ અંગ એક વખત ચાલતું હતું ને—આજે ક્યાં ચાલે છે ? અને ક્યાં કાઈનું અંગ હમેશાં ચાલે છે ? સૌને ઘડપણ વેઠવું પડે છે—હા, સૌને. નહિ તો એક વખત પોતેયે જુવાન નહોતી શું ? અને ત્યારે એ જુવાનીમાં કંઈ મણા હતી ?

અને અચાનક દાદીમાને કંઈક યાદ આવી ગયું. આજે મેરી ઘડપણની ઘૂણા કરી રહી હતી એવું પોતે પણ એક વાર નહોતું કયું ? પણ, બધું આ ઘડપણ—કંઈ સરખું યાદ આવતું નથી ! યાદ નહોતું આવતું તેને યાદ કરવા દાદીમાએ આંખ ઝીણી કરી અને પુરશીની પીઠ પર અટકીને બેસી ગયાં. ફાટ ગાડી—ગરદી—તૂટક તૂટક વસ્તુઓ મનમાં આવતી હતી પણ કાઈ સળંગ ચિત્ર તેમાંથી નીકળતું નહોતું. અવસ્થા થતાં. આ મન પણ કાણ જાણે કેવું થઈ ગયું છે ! કેમ કંઈ યાદ નહિ આવતું હોય ? મન એવું તો ચીડે બળતું હતું ! પણ તોયે દાદીમા સુતમૂત થઈને આરામ-પુરશીની પીઠને અટકીને બેઠાં રવાં.

ચોડી વારે નોકરે ઘરમાં સાફચકી કરવા માંડી. દાદી-

મની આરામપુરશીની બાજુમાં પોલા ટેન પરનો જુનો ટેનખોથ એણે કાઢી લીધો અને અદરથી મેરીએ ધોયેનો બીજો ટેનખોથ કાઢી આપ્યો તે એણે ત્યાં પાથરના માથો એ જ પેનો વર્ષો પહેલા દાદીમાએ પોતાની જુવાનીમાં ભરેનો બદામી ટેનખોથ આટના વર્ષોથી બદામી મૂકેનો એ ટેનખોથ કોઈક પ્રમગે જ વપરાતો આજે સાજો મેરીની રંગાર નિમિત્તે મિજબની હતી એવો આ ટેનખોથ બાજુ આપ્યો હતો

હવે બરાબર દાદીમાના મનમાં બધું ખેસી ગયું એ આખો પ્રમગ એવો તાદ્દસ થઈ ગયો કે જાણે પોતે ખીચોખીચ ભરેના કાચા ટ્રેનના પહેલા ર્ગના ડબ્બામાં બેઠો છે એક ડેરીમાં એના પર આવી પડે છે ટ્રેનના આચકા આવે છે અરે દોડી રહેની ટ્રેનનો ધરધરા

પણ જાણે એને મલગાય છે ડબ્બામાં મેરીની જીઓન તાજબુબમરી આખો જાગે પોતા પર મડાઈ રહી છે કેઈક એના તરફ ડટાસભરું જિન દેખી રહ્યું છે ક્યાકથી 'અરે વાહ !' પણ સભગાય છે 'એવે ધરડી હતી ને હુએ અસારે ધરડી જ છુ !'

દાદીમાએ જાડો નિશ્વાસ નાખ્યો અને એમને હોડે પણ એક જિન રમી ગયું પણ ખીજ જ પગે એમની આખો ડબકી ગઈ એ આસુ વીતેની જુવાનીની સાબ રણના હતા કે પોતે એક વાર તિરર રેવા ને આજે વેગી ગઈના ધડપણના એકરારના હતા તેની તો એમને પેતાનેયે ખગર પડી નહિ ને ધરમા તો સાજની મિજબાનાની તૈયારીની દોડધામ થઈ રહેની હતી તેમાં દાદીમાની આખમાથી સરેના આ આગ આસુ તરફ તો કાઈનું ધ્યાન પણ ગયું નહિ !

સામાર પ્રાપ્તિ-સ્વીકાર

આમલજન મંડળી : સ જુગતરામ દવે પાના ૧૨૮ ૦/૭૦ પ્રેમપત્ર (૮) : દેસાઈ વાલજી ગોવિન્દજી પાના ૧૦૮ ૦/૪૦ વિદ્યશાતિનો અહિંસક માર્ગ • ગાંધીજી પાના પર ૦/૩૫ સામ્યવાદ અને સામ્યવાદીઓ ગાંધીજી પાના ૨૪ ૦/૨૧ બાપુના પત્રો—કુ. પ્રેમાબહેન કંઈકેને સ કાકા કલેનકર પાના ૩૮૮ ૩ ૩/૫૦—પાયેવના પ્રકાશક નવજીવન કાર્યોચય, અમદાવાદ માટી દ્વારા તદુરસ્તી : બૂપતરાય મો દવે પાના ૩૨ ૦/૪૦. વીમા ઉતરાવતાં પહેલા : નિમગચન્દ્ર દેસાઈ પાના ૩૨ ૦/૪૦—મન્નેના પ્રકાશક પરિચય પુસ્તિકા પ્રવૃત્તિ, મુબઈ દાંપત્ય મુખનુ શાસ્ત્ર પાના ૧૭૬ ૩ ૩/૫૦ જાતીય મુશ્કેલીઓ પાના ૩૨ ૦/૬૨—બન્નેના લેખક-પ્રકાશક : ડો નનનીતલાન વી પટેન, અમદાવાદ, ૧ વા. મો. શાહુની તત્વકથાઓ : ત્રિભુવન વી જીમાઈ હેમાણી પાના ૧૬૮ ૩ ૩/- દેવચંદ્ર પ્રકાશન મદિર, લીમડી. 'વિવેચનસંચય : ભાઈલાલ પ્ર દોહરી પાના ૨૫૬ ૩ ૩/૫—ચેતન પ્રકાશન ગ્રહ, વડોદરા ભારત આજ અને આવતીકાલ જવાહરલાલ નેહરુ અનુ મનમુખનાન જવેરી પાના ૬૬ ૦/૭૫—પબ્લિકેશન પ્રિન્સન, દિલી, ૮ નિરિતા સ ખુશ્ચોવ પાના ૫૬ ૦/૨૦ સોવિયેત દેશ કાર્યોચય મુબઈ, ૮ મજનૂની કાયર્ગી કાઝી અબ્દુલગફાર અન ૧૦૦ માતર્શ પાના ૮૭ ૩ ૧/- પ્રેમી ગોવિંદ માલ્હો અનુ. જયત રેલરાણી પાના ૧૬૨ ૧/- જતિ અતે સતી દેવશકર મહેતા પાના ૧૩૮ ૧/- કુમારી તુ : રિન યુનાગ અનુ અરોહ હર્ષ પાના ૧૪૫ ૧/- પથ પર આનંદ શકર અનુ કનુ સુણાવકર. પાના ૧૭૧ ૧/- જીધીસખાન. હેરોલ્ડ લેમ્મ અનુ અશોક હર્ષ પાના ૩૬ ૧/- ઝાકાળ પિછોડી - વસુમેન પાના ૧૮૦ ૧/- ક.ય.૦ મોહમ્મદ મોકિડ પાના ૧૧૯ ૧/- વાડી અને વગડો : પ્રદનાદ બક્ષમ્મ પાના ૧૭૪ ૧/- નવેવના પ્રકાશક જનસત્તા કાર્યોચય, અમદાવાદ

બનાવટી ઔષધિઓનાં અનિષ્ટો

મનુષ્યની ઉત્પત્તિ સાથે જ રોગની ઉત્પત્તિ થઈ. રોગની પીડા દૂર કરવા અને રોગના નિવારણ માટે ઔષધિઓ અસ્તિત્વમાં આવી. આથી ઔષધિઓનો ઇતિહાસ લગભગ મનુષ્યના ઇતિહાસ જેટલો જૂનો છે.

સંસ્કૃતમાં ઔષધિ એટલે ઓષં રુજં ઘયતિ इति ઔષધિઃ—જે વેદના અથવા પીડાને દૂર કરે છે તેને ઔષધિ કહેવાય છે.

વનસ્પતિનો ઔષધિ તરીકે ઉપયોગ પહેલવહેલાં કરવાનું માન આર્યોને છે અને ઋગ્વેદમાં તે સમઘી અગત્યની માહિતી મળે છે.

ઔષધિઓનું એક વર્ગીકરણ નીચે પ્રમાણે છે :—

(૧) Crude drugs—મૂળભૂત ઔષધિઓ.

(૨) Pharmaceuticals—અને fine chemicals—ઔષધીય રસાયણો.

(૩) Galenicals—ઔષધીય બનાવટો.

(૪) Patent અને Proprietary medicines—ખાનગી અથવા માલિકીય ઔષધો.

(૧) મૂળભૂત ઔષધિઓ:—વનસ્પતિ અથવા પ્રાણીના ભાગો જેનો ઉપયોગ દવા તરીકે થયો છે અને થાય છે તેને મૂળભૂત ઔષધિઓ કહે છે. તે કેટલીક વખત કાચાં ઓસડીયાં તરીકે પણ ઓળખાય છે. વનસ્પતિના લગભગ બધા જ ભાગો જેવાં કે છાલ, ફૂલ, ફળ, પાન, મૂળ, કંદમૂળ અને બીજાં એક અથવા બીજા રીતે ઔષધિ તરીકે વપરાય છે. ત્રિક્ષણમાં આવતાં ત્રણ ફળો હરડે, પહેડાં અને આમળાં જાણીતી ઔષધિઓ છે. સીંકાનાની છાલ, વછનાગ, અતિવિપત્તાં મૂળ, અરકુસીનાં પાન, ઝેરકચોડાં અને જાયફળ (જે બીજ છે) આ બધાં વનસ્પતિનાં જુદાં જુદાં અંગો જ છે.

અમદાવાદની ફાર્મસી કોલેજના ફાર્માકોગ્નોઝીના વિદ્વાન પ્રોફેસર અને અખિલ ભારત ફાર્મસી કાઉન્સિલના સભ્ય આપણને બનાવટી દવાઓનાં અનિષ્ટો વિષે આ લેખમાં જે માહિતી આપે છે તે વિચારણીય છે...

પ્રાણી અથવા પ્રાણીના ભાગમાંથી ઘણી ઔષધિઓ બને છે જેમ કે કોડ નામની માછલીમાંથી કોડલીવર ઓઈલ, હરણમાંથી (Musk) કર્તુની, (Cobra venom) સાપનું ઝેર (Thyroid gland) થાયરોઇડ ગ્લેન્ડ, મધમાખીનું મીણ વગેરે. આ ઔષધિઓ ધરગુસ્થ ઉપાયોમાં વપરાય છે.

(૨) ઔષધીય રસાયણો:—જે રસાયણો ઔષધિ તરીકે વપરાય છે તે આ વર્ગમાં આવે છે. આ વર્ગ વિશાળ છે. અને વિટામિન, હોર્મોન, પેનીસીલીન, સ્ટ્રેપ્ટોમાઈસીન જેવાં એન્ટી બાયોટીકસ, ક્વીનાઈન, એસ્પીરીન વગેરે આ વર્ગમાં આવે છે. આ વર્ગના બે ભાગ પાડી શકાય (અ) Organic chemicals કાર્બનિક (બ) Inorganic chemicals અકાર્બનિક. કાર્બનિકના બે પેટા વિભાગ છે. વનસ્પતિ અથવા પ્રાણીના દ્રવ્યો.

જેમ કે સીંકાનાની છાલમાંથી ક્વીનાઈન, અફીણમાંથી મોર્ફીન, સ્વાદુ પોંડમાંથી ઇન્સ્યુલીન, લીવરમાંથી વિટામિન બી૧૨ સીન્થેટીકલ્સ:—એસ્પીરીન, સલ્ફાનીલ-અમાઈડ અને બીજા સલ્ફાડ્રગ્સ, કેટલાંક વિટામિનો, હોર્મોન્સ, ક્લોરોમાયસેટીન જેવાં એન્ટીબાયોટીક વગેરે ઔષધિઓ રસાયણશાસ્ત્રીઓ પ્રયોગશાળામાં બનાવે છે.

અકાર્બનિક દ્રવ્યો:—કેટલીક ધાતુ અથવા ધાતુની બનાવટો ઔષધિ તરીકે વપરાય છે. દા. ત. સુવર્ણ, ભસ્મ, અબ્રક ભસ્મ, આયુર્વેદની જાણીતી દવા મકરચ્ચન, Kaolin, જુલાબની દવા calomel, ફ્રેંચ ચોક જે ટોપલેટ પાવડરમાં વપરાય છે તે બધાં અકાર્બનિક દ્રવ્યો છે. આ વર્ગની ઔષધિઓ પ્રમાણમાં સીધી ઓછી વપરાય છે પણ ઔષધીય કારખાનાંઓ તેનો ઉપયોગ કરે છે.

(૩) ઔષધિય ખનાવટો:-ગેલન નામના વૈજ્ઞાનિકના નામ ઉપરથી આ ઔષધિઓ Galenicals કહેવાય છે. ઉપરના પહેલાં બે વર્ગની ઔષધિઓમાંથી Pharmaceutical factories આ ઔષધિઓ તૈયાર કરે છે. ડોક્ટરો અને દરદીઓમાં આ ઔષધિઓ મુખ્યત્વે વપરાય છે. દા. ત. (powders) ચૂર્ણ, (Liquid extracts) પ્રવાહી સત્વ, (solid extracts) ધનસત્વ, Tinctures, (syrups) શરબતો, (Pills) ગોળીઓ, (Tablets) વડી અથવા ટીકડી, ઇન્જેક્શન, લોઝેન્જ્સ વગેરે.

(૪) ખાનગી અથવા માલિકીય ઔષધો:-ખાસ formula પ્રમાણે બનાવેલી માલિકી ઔષધિઓ ઔષધીય ખનાવટોના બધા પ્રકારમાં બને છે. થોડાક અપવાદ સિવાય આ ઔષધિઓનો ફાલ્ત તેની વધારે કિંમતમાં જ રહેલો છે.

ઉપરની ચારે પ્રકારની ઔષધિઓમાં અનેક રીતે ભેગસેગ થઈ શકે છે અને થાય છે. અને પરિણામે બનાવટી હલકી ઔષધિઓ થાય છે. એક ઔષધિને બદલે બુદી જ, ગુણ વિનાની અથવા ઓછા ગુણવાળી ઔષધિ સામાન્ય રીતે (Spurious) બનાવટી ઔષધિ તરીકે ઓળખાય છે. જે ઔષધિનાં active constituentsનું પ્રમાણ અને બીજાં પ્રમાણ નિયત કરતાં ઓછાં હોય છે અથવા સમૂળમાં નથી હોતાં તે (Substandard) હલકી ઔષધિ તરીકે ઓળખાય છે.

ઔષધિઓમાં ભેગસેગ આપણા ખ્યાલ કરતાં ઘણી જ બ્યાપક છે. ઘણી વખત તે હેતુપૂર્વક હોય છે જ્યારે કેટલીક વખત અગત્યતાં પણ બને છે. મૂળભૂત ઔષધિઓ અને ઔષધીય રસાયણોમાં નોંધે પ્રમાણે ભેગસેગ કરી બનાવટી ઔષધિ બને છે—

(૧) Substitution:-એક ઔષધિને બદલે બાલ્યરૂપમાં તેના જેવી જ દેખાતી પણ બુદી જ વસ્તુ મૂકવી. જ્યારે બદલે લાકડાના કડકામાંથી તેના જેવો જ આકાર બનાવી જાયફળ જેવી કાતરણી કરી

મૂકવું. મધમાખીના મીણને બદલે બગ્ગરમાં સરતું મળતું Paraffin wax લઈ તેને પીળો રંગ કરી મૂકવું. Ergotને બદલે માટીમાંથી તેના જેવી આકૃતિ બનાવી વારાફરતી લાલ અને વાદળી શાહીમાં મૂકી તેના જેવો રંગ કરી આપવું. મૂઠના ભૂકાને બદલે મેંદાઅને મરચાંનો અર્ક, કવીનાઈનને બદલે ચોક (ખડી). આવા બનાવો પહેલાં એક અથવા બીજી રીતે બન્યા છે.

(૨) Inferior Drugs:-ખાલ દેખાવમાં થોડે ઘણે અંશે મળતી પણ હલકી ઔષધિઓ મૂકવી. સાંકાનાની છાલમાં ૧ ટકા કવીનાઈન હોય છે તેને બદલે ઓછા ટકા કવીનાઈનવાળી છાલ અથવા જેમાં કવીનાઈન ન હોય તેવી છાલ મૂકવી શુદ્ધ કોડીનવર આઈડિને બદલે જૂનું બોઈ અરાબરવાદ અને વાસ-પાણું અને એ. ડી વિટામિનના યોગ્ય પ્રમાણ ન હોય તેવું આપવું મીઠીમાવળ કે સોનામુખીનાં પાંદડાંને બદલે જંગલી ઓછા ગુણવાળી Dogsenia મૂકવાં. તજ, લવીંગ, ઇલાયચી, પાંપરીમૂળ જેમાં સુગંધીદાર અર્ક હોય તે ખેચી સુગંધીદાર તત્વ વિનાની ફીકી ઉપરની વસ્તુઓ આપવી. કેટલીક વખત ફેરીઆઓ ઉપર જલાવેલી તજ વગેરે વસ્તુઓ ધર આગળ બગ્ગર કરતાં સરતે લાવે વેચે છે અને ઘણી સ્ત્રીઓ ખરીદીને ભેતરાય પણ છે.

(૩) દવાની અંદર નકામી બદારની વસ્તુઓનો ઓછાવતા પ્રમાણમાં ભેગ.

દિગંતી અંદર કેટલીક વખત ગુંદર, પથ્થર અથવા લાકડાના કડકાનો ભેગ થાય છે Ergot જેવી મોઢી દવામાં સીસું મળી આવે છે એળીઆમાં બોઈલરનો કચરો મળે છે.

(૪) ઔષધિમાં સામાન્ય રીતે મળતી વસ્તુઓનું Pharmacopeaએ નક્કી કર્યાં કરતાં વધારે પ્રમાણ હોવું.

લવીંગ જે ફૂલની કળાઓ છે તેની અંદર લવીંગની દાડાઓ જેમા સુગંધ તત્વ ઓછું છે તેનું પાંચ ટકા કરતા વધારે પ્રમાણ હોવું. તેવી જ રીતે મીઠીઆ-

વળમાં દાંડીનું પાંચ ટકા કરતાં વધારે પ્રમાણ હોવું.
(૫) યોગ્ય ઋતુ, સમય અને સ્થિતિમાં ન કરાયેલ
ઔષધિઓ ખનાવટી થાય છે.

Ephedra જેમાંથી Ephedrin અને છે તે.
Wild Cherry Bark શરદ્ ઋતુમાં લેવાં
કરવાં જોઈએ. રેવચી શરદ્ અથવા વસંત
ઋતુમાં, તેવી રીતે બેલાડોના અને ધંતુરાનાં પાન
સવારમાં અને સૂકી ઋતુમાં છોડ ફૂલથી ખીલો હોય
ત્યારે. Digitalis પાન સાંજના સૂકી ઋતુમાં.
Chamomile ફૂલ પૂરેપૂરાં ખીલાં હોય ત્યારે જ
અને બપોરે. એમ દરેક ઔષધિ લેખી કરવાનો નિયમ
હોય છે. આ વખતે ઔષધિઓમાં ગુણકારી તત્ત્વ
વધારેમાં વધારે હોય છે.

(૬) ઔષધીય ખનાવટો અને patent prepara-
tionમાં નીચે પ્રમાણે ભેળસેળ કરવામાં આવે છે:—

ઔષધિઓમાં નિયત કરતાં ઓછું પ્રમાણ નાખવું.
કવીનાઈનના ઈન્જેક્શનમાં ૧૦ને બદલે એ ગ્રેન નાખવું.
પેનીસીલીન અથવા વિટામિનની દવાઓમાં નક્કી કરેલા
કરતાં ઓછાં યુનીટ આપવાં.

(૭) ફેટલાક અસાધ્ય રોગ જેવા કે કેન્સર, મધુમેહ,
દમ, વગેરે સંપૂર્ણપણે મટાડવાનો દાવો કરતી ઔષ-
ધિઓ પણ ખનાવટી ઔષધિ છે.

(૮) દારૂંધીના અમલમાં કાયદાની ખારીજીઓને
લીધે ફેટલીક ઔષધિઓ જેવી કે Tr Cardamom
co, Tr Zingiberis ઔષધિ તરીકે વપરાયાને
બદલે માદક પીણા તરીકે વપરાય છે. અને ફેટલાક
કારખાનાઓ મોટા પ્રમાણમાં આવા Tinctures
ખનાવી સમાજવિરોધી પ્રવૃત્તિને મદદ કરે છે. નૈતિક
રીતે આવી ઔષધિઓને પણ ખનાવટી ઔષધિઓ
કહી શકાય.

ઔષધિઓ બધી રીતે યોગ્ય હોય પણ તેની યોગ્ય
સાચવણ (Storage) ન હોય તો પણ ખનાવટી,
અને છે. સૂર્યનો પ્રકાશ, હવા, ભેજ અને તાપને લીધે
ઘણી ઔષધિઓ બગડી જાય છે. તે ઉપરાંત સૂક્ષ્મ

જીવાણુ, ફૂગ અથવા જીમ, અને જીવજંતુઓ ઔષ-
ધિઓને ઘણીવાર નુકસાન પહોંચાડે છે. ફેટલીક વખત
ઔષધિની શરૂઆતથી ઔષધિમાં ઇંડાં હોય છે. આ
ઇંડાંમાંથી ઔષધિમાં ઇયળ-ક્રોશેટો અને જંતુ ઉત્પન્ન
થાય છે. ઇયળ ફેટલીક ઔષધિમાં કાણાં પાડી ભૂંડા
કરે છે. વળી આ જંતુઓ ઔષધિમાં મળ મૂત્ર વગેરે
કરે છે. આ બધાથી ઔષધિમાં સૂક્ષ્મ જંતુ, ફૂગ
વગેરે ઉત્પન્ન થાય છે. અને ફેટલીક વખત ઔષધિ
એટલી હદે સુધી બગડે છે કે તે ઉપયોગમાં આવી
શકતી નથી. અને તેનો સંપૂર્ણ નાશ કરવો પડે છે.
ઔષધિઓની વખારોમાં ઉંદર ફરે છે. દવાના કોથ-
ળાનાં લેખલ હોય તે તોડી નાખી ખીજી જગ્યાએ
લઈ જાય છે. ઘણી વખત દવા માટલીમાં ભરેલી હોય
છે અને ચાકથી તેનું નામ લખેલું હોય છે તે ભૂંસાઈ
જાય છે. અને દવા બદલાવાની, એકને બદલે બીજી દવા
મળવાની શક્યતા એ રોજનો ખનાવ છે. વખારમાં
કરોળીઆ ઘર ફરે છે. દેશી ઔષધિ ભંડારમાં ગાંધીઓ
ઢોકેણાવાળી શીશી, રેક્કીજરેટર, કોલ્ડ સ્ટોરેજ શું છે
તે સમજતા નથી અથવા રાખતા નથી. અને એ
રીતે ઘણી વખત હલકી દવાઓ વેચાય છે અને
વપરાય છે.

(૧) ઔષધિ બરાબર છે કે ખનાવટી છે તેની પરીક્ષા
આ નિયમના જુદા જુદા નિષ્ણાતો મારફતે પ્રયોગ-
શાળામાં થાય છે. ત્યાં તેનું બાહ્યરૂપ, આકાર, દેખાવ,
ગંધ, રંગ, વગેરે જોવાય છે. તે ઉપરાંત માર્કેટકેપની
મદદથી આ ઔષધિઓની સૂક્ષ્મદર્શક રચના નક્કી
થાય છે, ઔષધિ ચૂર્ણમાં હોય તો પણ Pharmacog-
nosyથી તેની પરીક્ષા થઈ શકે છે.

(૨) રસાયણશાળામાં દરેક ઔષધિના ગુણકારી તત્ત્વોની
પરીક્ષા થાય છે અને તેનું પ્રમાણ નક્કી થાય છે.

(૩) ફેટલીક ઔષધિઓ જેવી કે Digitalis પાન,
ઇન્સ્યુલીન, લાંગ, Ergot, હોર્મોન્સ, વિટામિન
વગેરેની પરીક્ષા જીવતા પ્રાણી અથવા જીવતા પ્રાણીના
ભાગ ઉપર થાય છે. આ રીતે દેડકાં, સસલું, બિલાડી,

ફૂતરા ઉપર પ્રયોગ કરી આ ઔષધિની યોગ્ય પરીક્ષા થાય છે

(૪) એન્ટી નાયોગીકજનુ પ્રમાણુ જાણના માટે જુદા જુદા સૂક્ષ્મ જતુ ઉપર પ્રયોગ થાય છે અને તે રીતે તેનું પ્રમાણુ નક્કી થાય છે

સાધારણ રીતે ઔષધિની પરીક્ષા ઉપરની ચાર રીતે થઈ શકે પણ કેટલાકમાં અદ્યતન ખાસ રીતો વપરાય છે

ઔષધિઓ ગોઠાવનમાં આવે કે તપાસ પડી સારા બધ વાસણમાં, નિયમ પ્રમાણે ભેગ દવા પ્રકાર અને તાપથી મુક્ત સ્થળે સૂક્ષ્મ જાણુ ફૂગ જીવજતુ અને ઉદર ન બગાડે તેમ કાચના અથવા ધાતુના વાસણમાં સમઢ કચી જોઈએ આપણા દેશમાં જ બનતી ઔષધિઓ બનાવડી છે તતુ નથી પણ કેટલીક વખત પરદેશથી આયાત કરેલી દવાઓ પણ હવળી હોય છે બનાવડી ઔષધિઓનો ચત્કાર આપણે માનીએ તે કરતા વધારે વ્યાપક છે આ પ્રવૃત્તિઓ ચનાવનાર એ પોતાના થોડક અગત લાભને માટે સમાજ વિરુદ્ધ કાર્ય કરે છે અને પોતાની શુદ્ધિનો દુરુપયોગ કરે છે

બનાવડી ઔષધિઓ બનાવવાના અને પકડાવવાના બનાવો અનાવનાર છાપામાં આવે છે બનાવડી ઔષધિઓ લોકોની તદુરસ્તી દર્દ અને જીવન સાથે ચેડા કરે છે બદારથી નિર્દોષ જણાતા આ ગુના અને તેના પરિણામો તેના સાચા સ્વરૂપમાં જોતાં ધણી લય કર છે બનાવડી ઔષધોને લાધે દર્દીનું દદ દૂર થતુ નથી દર્દીના પૈસા નકામાં વેડફાઈ જાય છે દવા વેચનાર વેપારીની આગરને હાનિ પહોંચે છે મેક્ટની હોશીઅરી આગત અને પ્રિધ્ધને ઘોડા પહોંચે છે કોઈ વખતે ચેપી અથવા લય કર રોગમાં દર્દી જીવન મરણ વચે ઝોના ખાતો હોય છે ન્યારે યોગ્ય ઔષધિ પૂરતા પ્રમાણમાં ન મળવાથી દદી મરણને શરણું થય છે આ ઉપરથી આ ગુનાની લય કરતાનો આપણને ખ્યાન આવશે બનાવડી

ઔષધ બનાવનારની તરફીએ વિષે પશ્ચિમ બગાળના મુખ્ય પ્રધાન ડો બી સી રોયે એક વખત જણાવેલ બનાવડી દવાઓ બનાવનારની વ્યવસ્થિત ટોળી હોય છે તે ટોળીના માણસા જૂની શીશીના વેપારીઓ અજ્ઞાન ગૃતિણી અને દવાખાનાઓના કમ્પાઉડર પાસેથી અસન દવાની શીશીઓ અને ઇન્જેક્શનના બમ પક ખરીદે છે અને તેમાં અસનને બદલે બનાવડી દવા દવા ભરી અસનને નામે વેચે છે તેઓ બનાવી દવાઓ એવી સફાઈથી પક કરે છે કે તે દવા બનાવડી છે તે સહેનાઈથી ખબર પડતી નથી તેઓ આ ધધાર્માં રોકાયેલા દવાનોને સરુ કમીશન આપે છે એમ્લે તેમનો ધધો ધમધોકાર આને છે આવા માણસો નજરે પડે તો પોલીસને સ્વાધીન કરવા જોઈએ

બનાવડી ઔષધો અગે એક ચુમ્મદો ધણી જ સૂચક છે વડોદરાની અદર બનાવડી દવા વેચતા એક વેપારીને વડોદરાના ન્યાયાધીશે વેપારીની ગરીબાઈને ધ્યાનમાં લઈ રૂ. ૨૦૦ રૂપિયાનો દડ કરી છૂટો કર્યો સરકારે આ સમ્મ ઓડી ગણી અપીલ કરી અને મુમઈ હાઈકોર્ટ સામાન્ય ગુના કરતા આ ગુનાને વધારે હનિ તો ગણી બનાવડી દવા વેચતા વેપારીને દડને બદલે કેદની સમ્મ કરી

Drug Act ના છે ના સુધારાઓમાં પણ Drug act નો ભગ કરતી વ્યક્તિને કેદની સમ્મ વધારે કરવામાં આવ્યો છે

કેટલીક વખત આપણે સાચી ઔષધિને બદલે બનાવડી ઔષધિઓ પરદેશ નિકાસ કરીએ છીએ અને તેથી આજીવ દેશની પ્રનિધ્ધ અને વ્યાપારને ઘોડો પડેલો છે એક વખત આપણે સારી જાતની લાગ પરદેશ મોકલતા અને તેની સાતી માગ હતી પણ પાછળથી હવડી જાતની લાગ મોકલવા માડી તેવ જ આપણા દેશમાંથી મોકનાતા વજના માટે પણ થયુ એકે ડીને દાખલો મગજાનો છે કડાજાન મરડા ઉપર અમ્સીર દવા છે અને તે પરદેશમાં

પતિયાંનો પિતા [૨]

દુઃખિયાંની દુનિયાં

દુરપૂર્વના આ ટાપુઓ પત યા કુશરેગથી સાવ અન્નશુ હતા. મધ્યયુગમાં યુરોપમાં એ રોગે મહાઉચ્છ રૂપ લીધું ને હજારો લોકો એના ભોગ ખન્યા. પરિણામે પ્રજા ને સરકાર નવ્યત થયાં ને રોગના ચેપ સામે ચાંપતા ઉપાયો લેવાવા માંડ્યા. પણ આ જ અરસામાં યુરોપના સાહસિકો દુનિયાભરમાં ઘૂસી વળ્યા ને નવા નવા દેશોએમણે શોધી કાઢ્યા. આ દરેકમાં વસાહત યા કળને સ્થાપવા તેમણે પ્રયત્નો આદર્યા અને કેકાણે કેકાણે એ સ્થિર થયા. ન્યાં ન્યાં એ વસ્યા ત્યાં ત્યાં પોતાની રહેણીકરણી, પોશાક, ખોરાક વગેરેનો જેમ વારસો યા ચેપ આવ્યો તેમ એમના રોગનો ચેપ પણ એમણે મૂક્યો. સને ૧૮૫૭માં હવાઈ ટાપુમાં પંતના રોગે સર્વપ્રથમ દર્શન દીધાં ને દસ વરસમાં તો એણે એવું વ્યાપક સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કર્યું કે સત્તાવાળાઓય ચોંટી ઊઠ્યા. આ નવતર રોગ સામે ઇલાજ ધડવાનું સરકાર માટેય મુશ્કેલ હતું. તેમાં એ રોગના ભોગ ખનેલાનું દૃશ્ય એવું સૂગ પેદા કરનારું ને હાથક ઉપગવનારું હતું કે એ રોગીના સાન્નિધ્યમાં રહેવાનું કે ઊભરાનુંય મુશ્કેલ પડતું. હોનોલુલુની સરકારે શહેરમાં એક પતિશા દરિપતાલ શરૂ કરવાનું ઠરાવ્યું પણ રોગની ભયંકરતાથી ભડકેલા

જે સેવાશાળી અને બનને જોખમમાં મૂકનાર પ્રવૃત્તિ ઉપાડનારની અજોડ કથા ગયા અને શરૂ થયેલી તેનો આ ઉત્તરાર્ધ છે. મૂળ અંગ્રેજ હોનૌલી આચાર્ય શ્રી ઈશ્વરભાઈ પટેલે સરળ ગુજરાતીમાં ઉતારી છે. દરેકને ગમે તેવી આ કથા છે...

શહેરીઓએ એવો અવાજ ઊઠાવ્યો કે સરકારે મોલોકાઈ ટાપુના એકાકી વિસ્તારમાં પતિયાંની વસાહત ઊભી કરી અને સને ૧૮૬૬માં ૧૪૦ પતિયાંને આ ટાપુ પર વસાહતીઓ તરીકે મોકલી આપ્યા.

એ સૌને ખેતર અને ખેતીનાં સાધનો આપ્યાં ને એ પોતાને જરૂર પૂરતાં ઉત્પાદન કરી લે એમ આશા રાખવામાં આવી. પણ સહેલા અવયવો ને ગંધાતાં શરીરવાળા આ કુશરેગીઓ આમાંનું કશું કરી શકે તેમ નહોતાં. પરિણામે સત્તાવાળાની યોજના અસફળ થઈ છતાં એ સરતી હતી એટલે થોડી થોડી સામગ્રી સાથે વધુ ને વધુ રોગીઓ ટાપુ પર ફલાવા માંડ્યા. થોડા સમયમાં સામગ્રી ખૂટવા આવતાં જરા સખળા, નખળાનું લૂંટી લેવા લાગ્યા. મરવા પડેલા સૌ ભૂખ ને દુઃખથી મૃત્યુ અગાઉ ખૂબ રીયાના. આ નિઃસહાય દશામાં એ સૌએ, એક પ્રકારના મૂળમાંથી તૈયાર થના દારૂનો આશરો લીધો. પરિણામે વ્યસન, મારામારી, ચોરી, વ્યભિચાર એ આ વસાહતના જીવનનાં સામાન્ય અંગ બની ગયાં. આ પરિસ્થિતિ અસહ્ય બનતાં કેટલાક રોગીઓ નાસી છૂટ્યા ને ખડારનાને ટાપુ પરની દુઃખદ સ્થિતિની જાણ કરી. સત્તાવાળાઓના પેટનું પાણી લાંબુ હાલ્યું નહીં ને હુલ્લખોરોને તાબે કરવા એમણે લશ્કર મોકલ્યું.

પ્રારા પ્રમાણમાં નિદ્રાસ થતી. પણ તેની માંગ વધી જાયથી પૈસા કમાવાની વૃત્તિને લીધે આપણા વેપા-ઓ કઝાઝલને બદલે ખીછ હલકી ઊલ પરદેશ લાકલવા માંડ્યા અને કઝાઝલના ગુણુ વિષે પણ ડાંકાને સંશય પેદા થયો. બીજા દેશો પોતાની પ્રતિષ્ઠા અને વ્યાપાર ચાલુ

રાખવા પૂરતાં પગલાં લે છે. નોર્વેમાં કોડલીવર ઓઈલ પેંક થતી વખતે સરકારની દેખરેખ હોય છે. તેવી જ રીતે ટર્કીમાં સરકારની દેખરેખ નીચે જ અફીણ પેંક થાય છે અને એકસરખો માલ પરદેશ જાય છે. આપણી સરકાર આ બાબત ધ્યાનમાં લે તે જરૂરી છે.

એ લક્ષરના માણુમોને આ પનિયાઓએ લગાડી
મૂક્યા એ રીતે કે એકે દ સિપાઈને બેયાર રોગીઓ
ઘેરી વળી એના મોઢે, હાથે, શરીરે એમના પડુ
ઝરતા અમયવો ધસી વળતા એટલે પેનો છત્ર લઈને
લાગતો આની દારણુ અવ્યવસ્થાનાના ટાપુ પરના
છવનને સૌ પતિયા, આવતા અગાઉ, ધિક્કારવા લાગ્યા
ને સૌ પતિયાઓને અવ્યગ વસાવવા માટેનો સરકારી
કાયદો પળવનામા, સરકારને લક્ષરનો આશરો નેવો
પડતો પનિયાઓને પેનાના કુટુમ્બથી બળજબરીથી છૂટા
પાડી, ઝીમરોમા ભરી, માયોકોઈ ટાપુ પર સ્થાનેની
દેનાના ન્યા એક પછી એક ઝીમરના રોગી કાફલાથી
આખો ટાપુ સાક્ષત દેજામ યા નરકાગારતુ સ્વરૂપ
ધારણુ કરી રહ્યો હતો

पतिर्थांनेऽपि ताः •

પતિયાના આ દોષખતી કથાથી એ વિચારના બિગ્ગ
વ્યથા અનુભવના ને એમને થતુ કે આ હડધૂન
થયેના માનનીઓ માટે કઈક કરવુ ધો એટલે એક
સાથે એમના સૌ પદરીઓને એમણે પ્રસંગશાત

નોતર્યા હતા ત્યારે ધર્મની પ્રગતિની ને ભાવિ
યોજનાની વાત કરતા કરતા, એમના દિવની વરાળ
બહાર નીકળી ગઈ ને સાક્ષાત મૃત્યુમય દશામાં જીવવા
ને જીવતા દગવા તૈયાર હોય તેનાઓના સ્વેચ્છાએ
ન મ માગ્યા ત્યાર જીવાનોએ અનુમતિ આપી જેમાંથી
મિશપે કાધર ડેમિયનની પસંદગી કરી અને વળતે
અકસારિયે પતિયાના એક વૃદ્ધ ભેગા પેવા મિશપ,
કાધર ડેમિયનનેય મોયોકાઈ ટાપુ પર મૂકી ગયા
નિદાયવેળાએ મિશપનું મન હની જાણ્યું ને આ
જીવાનેએ, પહેલી નગરે ગમી જાય તેવા પાદરીને
આ જીવના કપ્પસતાનમાં છોડી જતા દિવ પછુ પેવા
લાગ્યું પણ ડેમિયનનો નિર્ણય પદ્ર હોતો ને
સ્વેચ્છાપૂર્વક દ્વાનાનું એગું સીકાર્યું - હોનાથી, મિશપના
અશીર્વાદ માગી, પોનાના 'બળકા'ના ઘર ભણી એણે
ડગ દીધા

દિશા બદલાતા જ એના મન પર એકાકીપણના ભાવે
 કબજે વીધા ત્યાં તો એની ચારેય બાજુ એ
 ભગ્નમાનવોનું ઘડ નીટગાઈ નડ્યું કેટનાકનો આકાર
 રોગને કારણે સાન અમાનન જેવો હતો તો કેટલાકની
 આંખોને સ્થાને માત્ર પરુ ઓડતા બાકારા હતા
 નાકને સ્થાને કેટનાકને ગંધાતા એસ કાણુ જ હતા
 તો કેટલાકના હાથપગ ને આગળા ખરી ગયા હતા
 કેટલાકના કાન કાં તો જનડા મસમોટા હતા તો
 કેટલાકને કાન જેવું કંઈ હતું જ નહીં એમનો દેખાવ
 માત્ર જ એવો ઓકારી પેદા કરનારો હતો કે
 ભનભવાના હાજી મચડી જાય

કેટલાકને તો એ જોઈ જ ન શક્યો ને આખો બંધ
કરી ચાલ્યો એ તો ગણતરી હતી કે આ રોગની વિષમ
દશાએ પહોંચેના હશે પણ એ વસાહતમા પહોંચ્યો
ત્યારે એ આખો ને આખો હચમચી ઊઠ્યો એવા
જુગુપ્સા પેદા કરનાર દૃશ્ય ખગ્ગ હતો.

એમના ગંધાતા ખોરાકાની દ્વારા વ્યવસ્થા એ પસાર થતો હતો ત્યારે એણે જોયું તો ત્યાના સ્ત્રી કે બાળકોમાં જરા સરખોય તરવરાટ કે જીવનનો ધમકાર નહોતો સૌ નિસ્તેજ નિરાશાના ગર્ભમાં દુઃખેય હતા એને

ડાન્ટેની નરક અગેની કાવ્યપંક્તિ કદાચ યાદ આવી ગઈ હશે : ‘અહીં પ્રવેશનાર સૌ આશાને ત્યજ્યો.’

આખી વસાહત એ ઘૂમી વળ્યો ને એતું મન આ હવતા દોળખને નેઈ કંપારી અનુલવી ગયું. એવામાં એની નજર દેવળ પર પડી. અને પ્રભુમાં અપાર શ્રદ્ધા ધરાવનાર એણે નેરથી ડગ ઊઠાવી, પ્રભુ ઈશુખ્રિસ્તની મૂર્તિ સમક્ષ ઘૂંટણીએ પડી પ્રાર્થના કરી અને એના મનતું નૈરાશ્ય ને વિપાદ વિદાય ગયાં.

ઊઠતાંકને એ એક ઝાડની ઝાળખીઓ તોડી લાવ્યો ને સાવરણો ખનાવી દેવળ વાળવા લાગી ગયો. એ આ સદ્ગાઈકામમાં મશગૂલ હતો ત્યાં જ એક કૃથોક્તિક શેગી ફળ લાવ્યો અને કૃતજ્ઞતાનો એક માત્ર ભાવ સાથે એણે એ સ્ત્રીકાર્યો. ખીજે એક ફૂલ લાવ્યો ને ઓરડો સુગંધથી મધમધી ઊઠ્યો. જે બિનસૂઝાળી રીતે એણે ફળ લીધાં ને ખાધાં તે સૌને માટે અચંખાતો વિષય બન્યો ને ઉભય વચ્ચે આત્મીયતાનાં ખીજ શેખાયાં.

એક ગોરા આદમીને આમ દેવળ વાળતો સાંભળી એક ટોળું ત્યાં એકત્ર થઈ ગયું ને સૌ આશ્ચર્યમાં રૂપ્યાં. ચાર કલાકે એ આમાંથી પરવાર્યો ને પોતાના રહેણાણનો કંઈ વિચાર કરે ત્યાં જ, અગલે દિવસે મૃત્યુ પામેલા એક શેગીની દ્વન્નવિધિ માટે એને ખોલાવવામાં આવ્યો.

દ્વન્નવિધિ માટે નહોતું કદન કે નહોતું વીંટાળવાનું કપડું. એક સાદરીમાં મૃતદેહને વીંટાળી કબ્રસ્તાનમાં લાવતા ત્યારે કબ્રસ્તાનની હાલત નેઈ ડેમિયન થંબી ગયો. એક ગંધાતી ખાઈમાં, માણસપૂર જગા ખોદી, શખને સ્વવાડી જરાતરા માટી પાથરી સૌ પાછા ફરતા. વરસાદને કારણે કબ્રસ્તાનમાં કાદવ કાદવ થઈ ગયો હતો અને આ કાદવમાં પ્રાણીઓથી ચૂંચાયેલાં, શખ નેઈ ડેમિયનના મને ત્યારે વ્યગ્રતા અનુલવી.

દ્વન્નક્રિયાની વિધિ કરતાં કરતાં તો ડેમિયનના મનમાં કંઈક યોજનાઓ રમી ઊડી ને પ્રાર્થના પતાવી એ પેલી યોજનાઓ વાગોળતો ગામમાં પાછો ફરતો હતો

ત્યાં મૃત્યુને ચારે પહેંચેલા એક પૂતિયાંની ‘કબૂલાત’ માટે એને તેહું આવ્યું.

ડેમિયન ત્યાં પહેંચ્યો તો એ અંધારિયા, ગંધાતા ઓરડામાં એ ઘૂંટણુ લગી કળી ગયો. ઓરડામાં એ દુર્ગંધ તો એટલી મારે કે આંતરે આંતરે શુદ્ધ હવા લેવા એને બહાર નીકળવું પડે. છતાં સભાન એવા એ મરતા દર્દીની પથારીકારે એ શાંતિપ્રાર્થના માટે ઘૂંટણીએ પડ્યો ત્યારે એને સમજાયું કે એ શરીર, માનવશરીર જ નહોતું, માત્ર ખવાઈ ગયેલા માંસલોત્ત્યા હતા. એ હર્ણશીર્ણ શરીરમાંથી, પાર વગરની દુર્ગંધ આવતી હતી તોય એણે વિધિપૂર્વક એની કબૂલાતથી માંડી અંતિમ પ્રાર્થના પતાવી ને અનિશ્ચયવાન એ દર્દીએ પોતાની બે જ આંગળીઓથી પ્રાર્થનાપોથી પકડી ભગવદ્ભરણ કયું, તે પ્રસંગે એનો દુર્ગંધયુક્ત શ્વાસોચ્છ્વાશ્વાસ ડેમિયનના મોઢા પર સીધો ફૂંકાવા લાગ્યો. અતિનિશ્ચયાત્મક બુદ્ધિથી એણે કામ પતાવ્યું ત્યારે એની નજર હાલતા પગ તરફ પડી તો માલમ પડ્યું કે એના પગને કીડા કોરી ખાતા હતા ! રાત્રિના ઓળા ઊતર્યા ત્યાં એ દર્દી અપાર શાંતિથી કાયમ માટે આંખ મીચી ગયો.

એની આ શાંતિના સાથી બનનાર માતાને આ કાર્ય પ્રત્યે એટલી શ્રદ્ધા બેસી કે વળતી સવારે એણે દીક્ષા લીધી ને તે પછી બે જ કલાકે પુત્રને પગલે પરવરી. મા ને દીકરો—બન્નેની અનિમિષિયા ડેમિયનને પતાવી પણ તે કરતા પહેલાં એણે જેવાં મલ્યાં તેવાં હથિયારથી કદન તૈયાર કર્યાં. ત્યારથી રોજરોજ મરતાં સૌ પેતિયાં માટે એણે કદન તૈયાર કરવા માંડ્યાં. આવાં ઓછામાં ઓછાં બે હજાર કદન એણે એકલે તૈયાર કર્યાં હશે !

સાંજ પડ્યે એ વિરામસ્થાનની શોધમાં નીકળ્યો. ને વસાહતને છેડે એક ઝાડ નીચે એ લાંગો થયો. ચૂંચી પીતાં પીતાં, આખા દિવસના શ્રમને નિવારવા લાગ્યો. આ તમાકુની ધુમાડી દિવસ આખાની દુર્ગંધમાં એને એવી મીઠી લાગતી કે એ લખે છે કે સાંજ પડ્યે

એના ધુમાડામાં દ્વિસભરની દુર્ગંધ દૂર થતી એટલું જ નહીં એના કપડામાંથીય એ નીમળી જતી લાગતી !

આ પ્રથમ રાત્રિ આખી શાંતિથી જ્ય એમ નિર્માયેન નહેતું મધ્યરાત્રિનો સમય થયા અવ્યો ત્યા દુ ખિયાની આંક જેમ દૂર મુધી સભાગાના લાગી, તેમ તોફાન, ધાધન, ગાગાગળી, ધમાયકડી, શોરબકાર વધના માડ્યા જિદગીથી હાથ ધોઈ બેઠેના આ સૌ જેમ શરીરે ને રહેણાણે દુર્ગંધથી ભરેના હતા, તેમ એમનું વર્તનિય અનીતિ, અનાચાર ને વ્યભિચારની દુર્ગંધથી ભરેતું હતું છટેવોડ નગ્ન પાશનતા આવતી, એક મૃગિયાનો દેશી દારૂ ગળાતો, જે પી એ સૌ ભન જૂનના ને નાગા બની નાચતા

આ સૌ પાપાચારને ડામવા ડેમિયને કમર કરી જેમ એમના ધા ધોના માડ્યા, એમના ધરની, કચ્છસ્તાનની, દેવગની સફાઈ આદરી, તેમ એમના આચારવિચારની સ્વચ્છતા માટેય એ ઝમૂચો આ પ્રયાસમા, એને ગાકા, એને ખીરાડાના, પિશાચી દાદાઓએ એના પર દિસક હુમના કર્યો પણ એની શારીરિક તાપ્રતના જેવે એણે સૌને જેવે કર્યો ને પાપને નિનાશું

અહીંની અસ્વચ્છતાનું કારણ પાણીની તગી હતી દરદરથી પણી લધવાનું હોનાથી પીના ને વાપરવામા સૌ કોઈ તકવીફ અનુભવતું એ નિરાસના એણે રેજ રાત્રે પેના જુદા નીચે સ્ના યતા ચિચારવા માડ્યું ને એને ખ્યાલ આવ્યો કે ચારેકે રતી દેનાલયના ખડેકાની વચ્ચે ક્યાંક કુદરતી પાણી-સમગ્ર હોવો જોઈએ આખા વિસ્તારની તનાશે એ નીમળ્યો ને એને એક સુદર જળાશય જડ્યું એટલે એણે સરખારને પાઈપો માટે લખ્યું સરકારી આરોગ્યખાતું એને દુરમન લેખતું ને એ વચ્ચે ખૂમ ચકમક કરતી પણ ડેમિયન વગળી રહો ને એક દિસ એક સ્ત્રીમર પાઈપો લઈ આવી પહેાવી

ગામના લના લગગને ઉત્સવિત રી એ ખાડીએ લઈ આવ્યે ને સૌની સ્નાયથી એ પાઈપે વગર થેજના ને વગર અધને, એણે ગેઠરી ઈઈ, જળમાથી શીતળ

પાણી સૌને આપ્યું ત્યારે આખી વમાહત એના પર વાની ગઈ ને એની શારીરિક, માનસિક, આધ્યાત્મિક સૌ તાકાન પ્રતિ આદરથી જોના લાગી

પણીની ભોગનાઈએ કઈમ સ્વચ્છતા અર્પી પણ વસાવતની ગદ્યી ટાળનાનો એક માત્ર ઉપાય એને નવેસરથી બાધરી એ હતો આ વાતમા કુદરત એની કુમંકે આવી

એક દિસ વાનટોગ માથે એવો ધોધમાર વરસાદ પડ્યો કે સૌ છાપરા ધોનાઈ ગયા ને બોડી ગયા એ છાપરાના ગંધના ખાડા પૂરાઈ ગયા ને આખી વસ્તી રક્ષણુડીન બની, પણ ભૂમિ આખી સ્વચ્છ ને સપટ થઈ ગઈ

ડેમિયન દોડ્યો હોનોહુતું ત્યા સરખારે તો દાદ ન દીધી પણ મિશપે અપીન ખર પાડી ને ડેમિયનના કામની છાપાઓએ મુકતકે પ્રશસા કરી એટલે એને સકાય મળી ને ચરકારનેય લાકડું આપતું પડ્યું આમ સગકારી ને મિનસરકાગે મદદથી એણે આખી વસ હત નવેસર બની ઝરી સૌને સ્વચ્છ કુરિ આપી, ધર આગળ બગ બનવાડવ્યા ને પોતાની કોટડીય, કચ્છસ્તાન નજીક બની મ્ત્રી, સૌની સાથે, સૌના ભોગો સૌનો બની એ રહેના લાગ્યો

નવજીવનનો સંચાર

જનનથી હતાગ થયેના ને જેમ તેમ હાડા પીતાનના આ પનિયાના જીવનમા આતા ને ઉમગો કઈસચોર કરી શકાય તો એમને જનનમા આનંદ પ્રાપ્ત થાય અને જીવન જીવના જેવું લાગે એને વસાહતના પણી ને રહેણાણના પ્રયો પનના ડેમિયન સરકાર પાઞ્ચેય લાગ્યો ને એને દાનનો પ્રસાદ પણ પડતો રહ્યો એ સૌને માટે સારા કપડા, સારા ખોરામ્મી નિયમિત ગેઠણ કરી અને આ લોકોના સ્વભાવમા પડેનીગ્ગાન ને સગીત માટેની વૃત્તિઓને વિકસાવના એણે મિશપની મદદથી એક બેન્ડ વસાવ્યું એ સૌને સારો ગણવેશ અપ્યો અને અકેક બચ્ચે આગળી વાગા જ્યારે વાગ્યું પકડી એમાથી સૂરની ભેરી કાઢતા ત્યારે સૌ તામી રહેના

એના દેવળ પ્રતિ સૌનું આકર્ષણ રહે ને ત્યાં પ્રસ-
ન્નાનું વાતાવરણ મળે તે હેતુસર એણે આ લોકોને
ગમતા, લલકર્યા રંગેથી દેવળને રંગ્યું, તેના પર
રંગબેરંગી ધ્વજપતોકાઓ લહેરાવી, અવારનવાર આવતા
ધાર્મિક ને અન્ય ઉત્સવોની ઉજવણીઓ આદરી ને
આમ એમના જીવનમાં નવજીવનનો સંચાર કર્યો.

આખો દિવસના શ્રમ પછી એ સાંજે જમવા બેસતો
ત્યારે એનાં 'બાળકો'નું ટોળું એની આસપાસ જમતું.
આ પ્રદેશના લોકોને દુગ્ધકાઓનો ખૂબ શોખ. એ
ખંધા એની આસપાસ વીંટળાઈ આવા દુગ્ધકાઓ કહે
ત્યારે આખી મંડળી પર હાસ્યમોહનું ફરી વળતું.
ભોજન પૂર્યે, ડેમિયન મોંમાં ચૂંચી નાખી, દિવસનો
થાક ઉતારતો ત્યારે એના કુટુંબમાંથી કેટલાંકનેય મન
થઈ જતું. ડેમિયને પોતાની જાતને એ લોકો સાથે
એટલી એકરૂપ બનાવી દીધી હતી કે એમાંથી થોડાકને
એ ચૂંચીના સડાકા રોજ મારવા દેતો. પોતાને એપ
લાગશે એ વાત નિશ્ચિત સમજતો હોવાથી એ એમનાં
શ્રદ્ધા ને દિલ છતવા એમના ભેગો જમતો, એમના
ભેગો રમતો, એમના ઘા ઘેતો, એમને ચૂંચી પીવા
આપતો ને રાત્રિ ટળતાં, કાનસ પર આ મૂકતો ત્યારે
સૌ એ ચાનો સ્વાદ ને મંજા એકઠાં મળી માણતાં ને
આત્મીયતા અનુભવતાં.

ડેમિયનના કાર્યની મહેક હવે સર્વત્ર ફેલાતી થઈ, દેશ-
પરદેશનાં જાપાંઓએ પણ એના કાર્યની મુક્તકંઠે
પ્રશંસા કરી અને પરિણામે એનાં 'સંતાનો' માટે
દાનનો પ્રવાહ વહેતો રહ્યો.

એને ઔર ઉત્સાહિત કરવા માટે બિશપે એના ટાપુની
સપ્તાહની મુલાકાત ગોઠવી ત્યારે આખો ટાપુ પર
નવોત્સાહની ભરતી આવી. દિવસો સુધી આ ભગ્ન
માનવોએ પોતાના ધર્મવડાને સહારવા માટે. અવિરત
શ્રમ બિહાન્યો ને આ લાંગલીતૂટલી મંડળીએ સ્વાગત
માટેનું ખેન્ડ ખનન્યું ત્યારે ત્રણ પાદરીનું હૃદય હાલી
બિહ્યું ને વિના અંગ મર પેદા કરવાની એમની શક્તિ
પર આશ્ચર્ય થઈ ગયો.

બિશપના સ્વાગત સમયે એક પતિયાએ બિલા થઈ
એના અંતરની વાત કહી જે ડેમિયનની કામગીરીનું
સુંદર અને સચોટ વર્ણન રજૂ કરે છે.—

‘અમારી કાળજી રાખવામાં એ કદી મણા રાખતા
નથી, અરે! અમને કદીક કદીક મૂઝવી નાખે છે. અમારાં
ઘર એ બાંધે છે અને અમારામાંથી કોઈ બિમાર પડે
છે તો એ પોતાનું ખાવાનું એને આપે છે. ગરીબને
એ કપડાં આપે છે અને કૃથોલિક પ્રોટેસ્ટન્ટના ધાર્મિક
ભેદ પણ રાખતા નથી.’

સપ્તાહના બિશપના વસવાટે ડેમિયનની કામગીરી ને
એનામાં પેદા થયેલી પતિયાની શ્રદ્ધાનું સાચું નિરૂપણ
કરાવ્યું ને એમની વિદાયે એક નવા યુગનો પ્રારંભ
થયો. ડેમિયનને વિશેષ સહાય મળી અને એણે એક
બાળાશ્રમ અને એક નાનું દવાખાનું શરૂ કર્યાં. અમે
આમ એ આખી વસાહતમાં એટલા મુધારા કર્યા કે
સૌને જીવન રસમય લાગવા માંડ્યું ને એક નવા પ્રાણનો
સંચાર થયો.

પરિવર્તન -

ડેમિયનના કામની કદર એના પાદરી તો કરી શક્યા,
એની પતિયા જમાત કરવા માંડી પણ સરકારી તંત્ર
હજુ એના પ્રત્યે ઉઝ ને ઉદાસીન હતું. એવામાં સને
૧૮૮૧માં રાજા પરદેશપ્રવાસે બિપડ્યા ત્યારે હવાઈ
ટાપુનો કારભાર શાહજાદીના હાથમાં આવ્યો. એના
કાને ડેમિયનની પતિયાપ્રવૃત્તિની વાતો ચાલી હતી
એટલે એણે ટાપુની મુલાકાત ગોઠવી.

ઉત્સાહપૂર્વક પતિયાઓએ એનું સ્વાગત કર્યું. એમના
ચહેરાની વિકૃત દશા, શરીરનાં અંગોની ગેરહાજરી
અને કટંગાપણું અને છતાંય એમના ચહેરા પરનો
આનંદ જોઈ શાહજાદીનું હૃદય પીગળી ગયું. સભામાં
તો એ કશું બોલી શકી નહીં કારણ એને ડૂમો ભરાઈ
આવ્યો પણ વસાહતમાં જે રોગીઓની દશા એણે
જોઈ તેથી તો એ ધ્રુજ બીડી ને કદીક કદીક અડખડિ-
યાંથી બચવા એને સહારો લેવો પડ્યો.

આ બધું જોઈ એ બોલ્યા સિવાય રહી શકી નહીં કે

આવી દોળખમય દશામા આપમેંને કોઈ રહે કે રહેના
તૈયાર થાય તે ગળે જીતરે તેનું નથા
શાહજાદીએ મુનાકાતનો સમય લખાવ્યો ને બધી પ્રવૃત્તિ
ધારી ધારીને જોઈ એની વિદાય ખૂબ વિદાયમય નીચી
પણ એની મુનાકાતે પતિયાના રામને અલુધાયો
વેગ મળ્યો

જાપાએ આખી મુનાકાતની જરીને જરી રિગત જાપીને
રેમિયનની અપ્રતીમ હિમત, એનો અનન્ય સેનાલાન,
એની આત્મપ્રિયોપનની શક્તિ, એનું 'એકલો જાને
રે' એ કાવ્યપશ્વિતુ અક્ષરશ પાવન, એ બધાથી
જાપાના પાનાના પાના ભરાયા ને એના પર સકાય
સાનુભૂતિ ને સદૈકારની વૃષ્ટિ થઈ

થોડા જ વખત પડી શાહજાદીએ બિશપને મહેલ પર
નોતરી પિનતી કરી કે એમણે શાહજાદી વતી, ડેમિય
નને 'રોયલ ઓર્ડર ઓફ કલાકાર' ના જિતબની
નસાજેશ કરી આપી એ સર્વોચ્ચ માનની નસાજેશ
કરના શાહજાદીએ લખેનો પત્ર નીચે પ્રમાણે હતો
માનાહર્ષ મહાશય,

મારા સૌથી વધુ દુખી પ્રજાજનની જે અપ્રતીમ અને
વીરનાયુક્ત સેના તમે બળવો છો તે બદલ હું પ્રશંસા
વ્યક્ત કરવાની, અને કુટુંબીજન ને મિત્રોની મેઘાથી સાન
વચિત એ કમનસીબ લોકોને ભૌતિક ને આધ્યાત્મિક
રાહત આપના તમે જે ધીરજ, ભક્તિભાન અને બેકડ
પરોપકારીપણુ દાખવો છો તેની કઈકે અશે, જાહેર
જટ પ્રેરની આ તક લઉ છું

હું સમજુ છું કે તમારા આ બધા શ્રમ ને ત્યાગનો
હેતુ આશ્વત્થા આવેનાને સકાય કરના માનની જ છે
અને જાહનિયતા પ્રભુ સિનાય કે ઈની પસે તમે શી
બદનાની અપેક્ષા રાખતા નથી છતાં પણ મારી તાજે
તરની એ વસાહતની મુનાકાત પ્રસંગે મેં પ્રત્યક્ષ જોયેન
એ લોકોના દુખ પ્રેર ને ષ્ટ નિરાશવા તમે જે પ્રયત્ન
આદરી રહ્યા છે તેની પ્રસશાયુક્ત કદર રૂપે, હું ખૂબ
પદરો, મારા આત્મસતોર આતર, હું જે 'રોયલ ઓર્ડર
ઓફ કલાકાર' ના માનની નસાજેશ તમારા પર કરુ

હું તે સ્વીકારવા મારી સાચા અત કરણની પ્રાર્થના છે
હું હું
તમારી મિત્ર
શાહજાદી
ડેમિયનને માટે આ બધી પ્રસશા ને જાહેરાત પીઠપ
હતી છતાં બિશપની આજાને વશ થઈ એની ધર્મપ્રિય
પ્રજાની સાક્ષીમા એને ચાલ પહેરવો પડ્યો 'એને
જાધ લાગશે એમ બહાનુ કરી એ એને ઉતારવા
પ્રયત્ન કરતો હતો તેનું બિશપે અટકાવ્યો પણ તે જ
રાત્રે એણે એ ચક્રને એક પેગીમા મૂકી દીધો તે
એના મૃત્યુ પડી એના સામાનમાથી હાથ આવ્યો
ત્યારે જ એ કરી બહાર આવ્યો ! એવો હતો એ
મૂં સેરક !

પતિયાની જમાતમાં

સને ૧૮૮૫ ના જૂન માસના પહેલા રવિવારે એ
હમેશ મુજબ દેવગમા પ્રાર્થના થોડા રશો હતો એની
ઉંમર ત્યારે પીઠ્ઠાલીસ વરસની હતી ને આ પતિયા
ટાપુ પર આવ્યે એને બાર વરસ વીતી ગયા હતા
આટલે વરસેય એનો પ્રાર્થનાતો ઉત્સાહ અપ્રતીમ હતો
અને ભારે ભરપૂર્વક ને ભક્તિયુક્ત વાણીથી એ
પ્રાર્થનાગીત ગાતો હતો, અને એની પતિયામડગી
એને નતવદને સાલગી રહી હતી
રિતુવૃત્તનો પ્રદેશ, ને જૂન માસ એટલે તાપનુ તો
પૂજુ જ શુ ? તેમારે નાનાશા દેવગમા ખાસ્સા મડગી,
જાગેની એટલે કેટલાક તો કઈકે ઘેનાતા હશે ! ત્યાં
મિયને ઉપદેશ શરૂ કર્યો ને એના સબોધન માટે
સૌને સચેત કરી દીધા, હચમચાની દીધા, ટકાર બન્યા
એના હમેશના સબોધન 'ધર ભાઈઓ' ને બદને
એના મુખમાથી રામ સર્વો, 'આપણે પતિયાઓ'
સૌ સમજી ગયા કે પતિયાની જમાતમાં એ ભળી
ગયો હતો !

એના આ રોગના સમાચાર ફેનાતા, સૌ પર નીજગીશી
પડી એ જાણે હિમત કરી એને ત્યુ 'શાધર ડેમિ
યન, તમે આરામ કેમ કરતા નથી ?'

આરામ ?' એણે ટકાર કરતાં કહ્યું, ' આરામનો કમય ક્યાં છે ? હવે કરવાનું તો થયું બાકી છે ને કમયગાળો તો થયો ટૂંકા છે !'

એના આ રોગની પ્રસિદ્ધિ અગાઉ થોડા મહિને એ કામગીરી કરતો હતો ત્યારે બિના પાણીની વાટકી એના પગ પર ઢોળાઈ ગઈ. ચામડી બળી ગઈ પણ એને દુઃખ કે બળતરા ન થયાં. ત્યારથી એ સમજાયો હતો કે એપે એના હેઠમાં પ્રવેશ કર્યો છે અને થોડા સમયમાં એ હેઠ પર દેખા દેશે. છતાંયે એ કામગીરી સ્વસ્થતા ને શાંતિથી પોતાનું કામ આટોપતો ને કાઈતેય એની દશાનો વહેમ સરખો આવેલો નહીં એટલે આ સમાચાર વીજળી પડે તેવા નીવડ્યા. ને યારેકાર ચિંતા પ્રસરી.

એની પોતાની હવે શી દશા થશે એ એને શોધવા જવું પડે તેમ નહોતું છતાંયે એક જર્મન ડોક્ટરે એને તપાસી, આરામ ને દવા માટે બહાર જતા સૂચનું ત્યારે એ પટ બોલી બહાર, 'મારું કામ ત્યાંજ પડે ને આ ટાપુ છોડવો પડે એ શરતે મારી તંદુરસ્તી પ્રાપ્ત કરવા હું સુદલે તૈયાર નથી.'

જીવનના દિવસો ગણતર બાકી રહ્યા છે એ ખ્યાલે પ્રેરાઈ, એની કાર્યશક્તિ અદ્ભુત વધી ગઈ. રોગીઓના ધા ખૂમ કાળજીથી એ ધોવા લાગ્યો ને પાટા બાંધવા લાગ્યો. રોગિની દેહવિધિ, કબરનું ખોદકામ, કબરની બનાવટ એ સૌ એ ઉત્સાહપૂર્વક ને જોસથી કરવા લાગ્યો. શહીદી એને વરવા આવી ત્યારેય એને કાઈ ખાસ અધિકાર નેઈતો નહોતો, ઉલટાની એ શહીદી એને ગમી, એ હિસાબે કે એની ને એની સેવ્યમણી વચ્ચે, રહીસહી ભેદ દિવાલ મીટી ગઈ અને એ સૌના જેવો, સૌના બની, સૌની સેવામાં પરોવાઈ ગયો અને સેવક ને સેવ્ય વચ્ચે એક પ્રકારનો ઉલ્લૂષ્ટ અભેદ-ભાવ જન્મ્યો.

એના સ્વભાવમાં નરમાશે પ્રવેશ કર્યો, ને જે સરકારી અધિકારીઓ સાથે, પોતાનાં પતિયાં માટે એ જીવનભર કુટુમ્બી લગ્યો, એ સૌ પ્રત્યેય એના દિલમાં કુમાશ

જન્મી. વસાહતનાં બાળકોને એ આજ સુધી ખવડાવતો, દવાદાર કરતો, હવે તો સાંજ પડ્યે એ સૌના ભેગો ખેલતોય ખરો. એ સૌના દિલકિસાટમાં એ બેસતો ને પોતાનાં હથિયારોથી આજ સુધી એ બારી-બારણાં કે કબર વગેરે ઉપયોગી વસ્તુઓ જ બનાવતો. પણ હવે એ આ બાળકો માટે, આવડે તેવાં રમકડાં કંડારવા લાગ્યો. હવે પછીના એના આખા જીવન-વ્યવસાયમાં એક નવી જ ચેતના ને નવો જ ભાવ જન્મ્યો. 'દિવસો ટૂંકા છે એટલે શક્ય તેટલું બધું સારું, સારી રીતે કરો'—એ એનો જીવનમંત્ર થઈ ગયો. પોતાના આ ટાપુ પર, પોતાનાં 'બાળકો'ની જેમ, સાવ અબાણ ને અણપ્રસંશિત જીવન જીવવાની એની ખેવના હતી એટલે પોતાને થયેલા રોગની વાત એણે કાઈતેય જણાવેલી નહીં પણ મુસાકાતની વસાહતે આવેલા એક જર્મન ડોક્ટર દ્વારા બિશપને એની બાણ થઈ. એટલે એને તરત જ હોનોલુલુ આવી એક જાપાનીઝ ડોક્ટરની સારવાર લેવા સૂચવવામાં આવ્યું.

પોતાના વસાહતીઓથી દૂર નહીં જવાની દૃઢજવાળા ડેમિયને પોતાના વડાના મૃત્યુને આ કે તે નિમિષે ઠેકાય તેટલું ઠેકવા ચંલ કર્યો પણ બિશપ મક્કમ હતા અને એને હોનોલુલુ જવું પડ્યું. ડેમિયનના કામની આદરયુક્ત હવા સર્વત્ર એવી પ્રસરી હતી કે હવાઈ ટાપુઓ પર કેથેલિક સાધ્વીઓને હવે આગમનની અનુકૂળતા થઈ ગઈ હતી ને હોનોલુલુની પતિયા હોસ્પિટલનો ચાર્જ એમણે લીધો હતો.

ડેમિયનનું આગમન એ સૌ માટે એક ઉત્સવ જેવું હતું. બધી સિસ્ટર્સ એની આરડીઓ વાળી ખૂડી, ઘસી સાફસુથરી કરી લીધી હતી અને એની સારવાર માટે અતિવિગતે ચોળના થઈ ગઈ હતી. વડાના હુકમને માન આપી ડેમિયન આવ્યો તો ખરો પણ એનું ચિત્ત આખોય સમય એની 'પ્રજ્ઞ'માં હતું એટલે પખવાડિયામાં, પાછા જવાની એની સનન વિનનિતે, કાઈ અવગણી શક્યું નહીં ને ડેમિયન, અંતિમ વિદાય થઈ સ્ટ્રીટમાં બેઠો ત્યારે એના શબ્દો હતા, 'જલદી કરો,

આપી દોજખમય દશામા આપમેળે કાઈ રહે કે રહેવા
તેનાર થાય તે ગળે જિતરે તેનુ નથો
શાહનગરીએ મુનાકાતનો સમન લખાવ્યો ને બધી પ્રવૃત્તિ
ધારી ધારીને જોઈ એની વિદાય ખૂબ પિરામ્મર નીચી
પણ એની મુનાકાતે પતિયાના કામને અણધાર્યો
વેગ મળ્યો.

છાપાએ આખી મુનાકાતની જરીએ જરી નિગત છાપીને
ઉમિયનની અપ્રતીમ હિમત, એનો અનન્ય સેનાલાવ,
એની આત્મપ્રિયોપનની શક્તિ, એનું 'એમ્મે જાને
રે' એ મવ્યપમિતનું અક્ષરશ પાનન, એ બધાથી
છાપાના પાનાના પાના ભરાયા ને એના પર સકાય,
સહાનુભૂતિ ને સંકારની વૃષ્ટિ થઈ

થોડા જ વખત પછી શાહનગરીએ મિશપને મહેન પર
નોતરી મિનતી ડરી કે એમણે શાહનગરી વની, ઉમિય
નને 'રોયન ઓર્ડર ઓફ કવાઝાર' ના ખિતબની
નવાજેશ કરી આપી એ સર્વોચ્ચ માનની નવાજેશ
પ્રતા શાહનગરીએ લખેનો પત્ર નીચે પ્રમાણે હતો
માનાહ મકાશય,

મારા સૌથી વધુ દુખી પ્રજાજનની જે અપ્રતીમ અને
વીરનાયુક્ત સેના તમે બખ્ષો છો તે બંન હુ પ્રથમ
વ્યક્ત કરવાની, અને કુટુંબીજન ને મિત્રોની મેરાથી સાન
વચિન એ કમનસીબ લોકોને ભૌતિક ને આધ્યાત્મિક
રાહત આપવા તમે જે ધીરજ, ભક્તિશાસ અને બેદર
પરોપકારીપણુ દાખવો છો તેની કષ્ટિ અશે, જાહેર
દર કરવાની આ તક લઉ છુ

હુ સમજુ છુ કે તમારા આ બધા શ્રમ ને ત્યાગનો
હેતુ આફતમા આવેનાને સકાય કરવા માનવી જ છે
અને જો હિનિનતા પ્રજા સિવાય કોઈની પસે તમે કરી
બંનની અપેક્ષા રાખતા નથી છતાં પણ મરી તાજે
તરની એ વસાહતની મુનાખત પ્રસંગે મે પ્રત્યક્ષ જોયેન
એ લોકોના દુખ રોગ ને કષ્ટ નિવારવા તમે જે પ્રયત્ન
આદરી રહ્યા છો તેની પ્રસશાયુક્ત કર રૂપે હે પૂજ્ય
પાદરા, મારા આત્મસતોર ખાતર હુ જે 'રોયન ઓર્ડર
ઓફ કવાઝાર' ના માનની નવાજેશ તમારા પર પ્રુ

છુ તે સ્વીકારવા મારી સાચા અત કરણની પ્રાર્થના છે
હુ છુ
તમારી મિન
શાહનગરી
ઉમિયનને માટે આ બધી પ્રસશા ને જાહેરાત પીઠાપ
હતી છતાં મિશપની આજાને વશ થઈ એની ધર્મપ્રિય
પ્રજાની સાક્ષીમા એને આદ પહેરવો પડ્યો 'એને
ગ્રામ લાગશે' એમ બકાનુ ડાહી એ એને ઉતારવા
પ્રયત્ન કરતો હતો તેન મિશપે અટકાવ્યો પણ તે જ
રાત્રે એણે એ ચદરને એક પેગીમા મૂકી દીધા તે
એના મૃત્યુ પછી એના સામાનમાથી હાથ આ થો
ત્યારે જ એ કરી બકાર આવ્યો 'એવો હતો એ
મૂક સેરક'.

પતિયાની જમાતમા

સને ૧૮૮૫ ના જૂન માસના પહેના રરિનારે એ
હમેશ મુજબ દેવગમા પ્રાર્થના થોડી રવો હતો એનો
ઉંમર ત્યારે પોતાનીસ વરસની હતી ને આ પતિયા
દાપુ પર આ એને બાર વરસ વીતી ગયા હતા

આટલે વરસેય એના પ્રાર્થનાનો ઉત્સાહ અપ્રતીમ હતો
અને ભારે ભાનપૂર્ક ને ભગિયુક્ત વારીથી એ
પ્રાર્થનાગીત ગાતો હતો અને એની પતિનામડગી
એને નતવદને સામગી રહી હતી

રિતુનદતનો પ્રદેશ, ને જૂન માસ એટલે તાપનુ તો
પૂજુ જ શુ ? તેમાયે નાનાશા દેવગમા ખાખસી મડગી,
જામેની એટલે ટટનાક તો કષ્ટક ધેનાતા હશે ! ત્યા
મિયને ઉપદેશ શરૂ થીં ને એના સબોધન માત્રે
સૌને સચેત કરી દીધા, હચમચારી દીધા, દહાર બન વ્યા
એના હમેશના સબોધન 'ધર ભાઈઓ' ને બદલે
એના મુખમાથી શબ્દ સર્પા, 'આપણે પનિયાઓ'
સૌ સમજુ ગયા કે પતિયાની જમાતમા એ ભાગી
મયો હતો !

એના આ રોગના સમાચર ફેનાતા, સૌ પર નીજબીશી
પછી ગેક જલે હિમત કરી એને કહ્યું, 'શધર ઉમિ
યન તમે આરામ કેમ કરના નથી ?

‘આરામ ?’ એણે ટકાર કરતાં કહ્યું, ‘આરામનો સમય ક્યાં છે ? હવે કરવાનું તો ધણું બાકી છે ને સમયગાળો તો ધણો ટૂંકા છે !’

એના આ રોગની પ્રસિદ્ધિ અગાઉ થોડા મહિને એ હઠમત કરતો હતો ત્યારે બિના પાણીની વાટકી એના પગ પર ઢોળાઈ ગઈ. આમડી બળી ગઈ પણ એને દુઃખ કે બળતરા ન થયાં. ત્યારથી એ સમજી ગયો હતો કે એપે એના દેહમાં પ્રવેશ કર્યો છે અને થોડા સમયમાં એ દેહ પર દેખા દેશે. છતાંયે એ હંમેશની સ્વસ્થતા ને શાંતિથી પોતાનું કામ આટોપતો ને કોઈનેય એની દશાનો વહેમ સરખો આવેલો નહીં એટલે આ સમાચાર વીજળી પડે તેવા નીવડ્યા. ને ચારેકાર ચિંતા પ્રસરી.

એની પોતાની હવે શી દશા થશે એ એને શોધવા જવું પડે તેમ નહોતું છતાંયે એક જર્મન ડૉક્ટરે એને તપાસી, આરામ ને દવા માટે બહાર જવા મૂલ્યનું ત્યારે એ પટ બોલી બીક્યો, ‘મારું કામ ત્યાંજવું પડે ને આ ટાપુ છોડવો પડે એ શરતે મારી તંદુરસ્તી પ્રાપ્ત કરવા હું મુદ્દલે તૈયાર નથી.’

જીવતરના દિવસો ગણતર બાકી રહ્યા છે એ જાણે પ્રેરાઈ, એની કાર્યશક્તિ અદ્ભુત વધી ગઈ. રોગીઓના ધા ખૂબ કાળજીથી એ ધોવા લાગ્યો ને પાટા બાંધવા લાગ્યો. શબિંદી દુનિયદિ, કબરનું ખોદકામ, કબ્રની બનાવટ એ સૌ એ ઉત્સાહપૂર્વક ને જોસથી કરવા લાગ્યો. શહીદી એને વરવા આવી ત્યારેય એને કોઈ ખાસ અધિકાર નોંધતો નહોતો, ઉલટાની એ શહીદી એને ગમી, એ હિસાબે કે એની ને એની સેવ્યમંડળી વચ્ચે, રહીસહી ભેદ દિવાલ મીટી ગઈ અને એ સૌના જેવો, સૌનો બની, સૌની સેવામાં પરેવાઈ ગયો અને સેવક ને સેવ્ય વચ્ચે એક પ્રકારનો ઉલ્ટું અભેદ ભાવ જન્મ્યો.

એના સ્વભાવમાં નરમાશે ‘પ્રવેશ કર્યો, ને જે સરકારી અધિકારીઓ સાથે, પોતાનાં પતિયાં માટે એ જીવનભર કટુતાથી લજો, એ સૌ પ્રત્યેય એના દિલમાં કુમાશ

જન્મી. વસાહતનાં બાળકોને એ આજ મુખી બવડાવતો, દવાદાર કરતો, હવે તો સાંજ પડ્યે એ સૌના ભેગો ખેડતોય ખરો. એ સૌના દિલકિલાટમાં એ બેસતો ને પોતાનાં હથિયારોથી આજ મુખી એ બારી-બારણાં કે કબ્ર વગેરે ઉપયોગી વસ્તુઓ જ બનાવતો. પણ હવે એ આ બાળકો માટે, આવડે તેવાં રમકડાં કંડારવા લાગ્યો. હવે પછીના એના આખા જીવન-વ્યવસાયમાં એક નવી જ ચેતના ને નવો જ ભાવ જન્મ્યો. ‘દિવસો ટૂંકા છે એટલે શક્ય તેટલું બધું સારું, સારી રીતે કરો’—એ એનો જીવનમંત્ર થઈ ગયો. પોતાના આ ટાપુ પર, પોતાનાં ‘બાળકો’ની જેમ, સાવ અજાણ્ય ને અણપ્રસંશિત જીવન જીવવાની એની ખેવના હતી એટલે પોતાને થયેલા રોગની વાત એણે કોઈનેય જણાવેલી નહીં પણ મુલાકાતની વસાહતે આવેલા એક જર્મન ડૉક્ટર દ્વારા બિશપને એની જાણ થઈ. એટલે એને તરત જ હોનોલુલુ આવી એક જાપાનીઝ ડૉક્ટરની સારવાર લેવા સૂચવવામાં આવ્યું.

પોતાના વસાહતીઓથી દૂર નહીં જવાની ઇચ્છાવાળા હેમિયને પોતાના વડાના મૂલ્યને ‘આ કે તે નિમિષે ફેલાય તેટલું ફેલાવા યત્ન કર્યો પણ બિશપ મક્કમ હતા અને એને હોનોલુલુ જવું પડ્યું. હેમિયનના કામની આદર્યુક્ત હવા સર્વત્ર એવી પ્રસરી હતી કે હવાઈ ટાપુઓ પર કૃષે ત્રિક સાધ્યોએને હવે આગમનની અનુકૂળતા થઈ ગઈ હતી ને હોનોલુલુની પતિયા હોરિપટલનો ચાજ એમણે લીધો હતો.

હેમિયનનું આગમન એ સૌ માટે એક ઉત્સવ જેવું હતું. બધી સિસ્ટર્સે એની ઓરડીઓ વાળી ચૂડી, ઘસી સાફસૂથરી કરી દીધી હતી અને એની સારવાર માટે અતિવિગતે યોજના થઈ ગઈ હતી. વડાના હુકમને માન આપી હેમિયન આવ્યો તો ‘ખરો પણ એનું ચિત્ત આખોય સમય એની ‘પ્રજા’માં હતું એટલે પખવાડિયામાં, પાછા જવાની એની સતત વિનંતિ, કોઈ અવગણી શક્ય નહીં ને હેમિયન, અંતિમ વિદાય લઈ સ્ટીમરમાં બેઠો ત્યારે એના શબ્દો હતા, ‘જલદી કરો,

સમય ધણો ઓછો છે ને કરનાવું ધણુ બાકી છે'

વાદસની પ્રાપ્ત

હેમિયન પર થયેના પતના હુમનાની વિગતો જાનના પ્રસરી એને એનું સ્થાન વેરા, એના મોગાભાઈ સહિત અર્ધા ઝડપ પાદરીઓએ મારણી કરી, એક સારા હેમિયન સ્ટીમરની રાહ જોતો કાઠે આવી બેઠો હતો ત્યારે, મિથપની અનુભવિથી ક્ષધર ઝડપ આ પતિયા વસાવતે કાઠે જાતે.

હેમિયનના શરેરના સર્વ અંગો પર શેરની પગ જામી જતી હતી એના પગ હવે ચક્રાક્રતા ને કદીક એ લથડિયુ ખાઈ જતો, એના નાકનું ટેરવું ગરી ગયું હતું એની આગળીઓ એક પછી એક ખરે જતી હતી એના જાન ફૂલીને સ્વપ્ન જેવા થયા હતા એની એક આખા ખવાઈ ગઈ હતી ને બીજીને તેજ હુપ્ત થતું હતું ને એનો દેખાવ ધુણાજનન ખનતો જતો હતો સને ૧૮૮૮નું વરસ બેઠું હતું અને પતિયાની સામાન્ય જીવનચર્યાની દૃષ્ટિએ તો એ ખતમ થઈ જવો જોઈતો હતો પણ પોતાના 'લોમી માટે જરૂરી સગવડો થઈ નહોતી ને હજુ એની જરૂર હતી એ એક માત્ર ખ્યાલે એની જીવિરિયા ટકી રહી હતી.

આ જ વરસમા ક્ષધર જન સહિત ત્રણ ભાઈઓ ને ત્રણ સાધ્વીઓ એની મદદે આપ્યા ને ક્ષધર ઝડપના કામથી એ એવો સતોષ થઈ ગયો કે એને વખતે કે એને વારસ પ્રાપ્ત થઈ ગયો છે ને એ વારસના શિરે એ જ્યાંબદારી નિશ્ચિતપણે નાખી શકે છે.

એના જીવનના આ છેલ્લા વરસમાય એ મડ્ડો રહ્યો એક નવું દેવળ બાંધ્યું, બહેનો માટે અનગ વસતી ગૃહ બાંધ્યું, એની સરમ દરિયાના તૈયાર કરી ક્ષધર ઝડપ એને વારવર આરામ વેરા અર્થ રિનિતિ કરતા ત્યારે એ ન ચનાઈ તોય બીજાને ચાતો ને કહેતો 'ક્ષધર જોસેડ, હું તો આ બપોરનો.'

પણ શરીરનેય મર્યાદા હોય છે રોગનો અકુશ જામતો ગયો ને એના પગ ગળી ગયા એના એ 'બાગકે' એને એક 'નરમિદ મહેતાની પહેવ' આપી એમા

બેસી એ સમુદ્ર જતો, દેવળે જતો, પોતાનીની સાર સલાખ રાખના જતો ને આગળ નહોતો તોય સુધારી કામ કરના યત્ન કરતો.

એના અનિમ દિસોમા દુનિયા આખીએ—પરિચિત અપરિચિત સૌદર્યે એના પર અપાર રોદવર્ષ કરી હરેક સ્ટીમરના આગમને નાણા ને ચીજોનો ધોધ વહેતો જ રહ્યો એના અંતે હવે સાચા પડના લાગ્યા ને પોતાના છ મદદનીશોની સહાયથી આ આખી વસાહતના ઉચ્ચતર ધડતરનું કામ ભારે ઉમંગ, શાન ને આનંદથી એ કરતો રહ્યો.

દુનિયાની આ કૃતચત્રતા ને પોતાના સહાયકો કે વૌરસે ન કામથી એને અપાર તૃપ્તિ થઈ અને એને લાગ્યું કે હવે એ ચાનશે, ચલ્યા કરશે.

એના જીવનની સધ્યાકાને એણે અપાર કૃતચત્રતા અનુભવી અને એ રંગવા વાળે 'ભગવદ્ ધન્ય બનિયસી.'

મૃત્યુ મરી ગયું કે લોલ

એનો ઓગણપચાસમો જન્મદિન વીત્યો અને એણે મૃત્યુનો વધઈ શાનિથી આદરી એના મદદનીશોને એણે જણાવ્યું, 'મને કોઈ આશ્ચર્યજનન મૃત્યુ તે અગાઉ ને મહાન જ્ઞાન નીચે મે દિવસો લગી આરામ કરી છે ત્યાં, મરા દેવળની બાજુએ મારો મૃત્યુ પડીને નિવાસ ગમતો.'

એના જીવનના આ સર્વોત્તમ મુખી દિવસો હતા, એણે પોતાનું રિન કર્યું ને જે કઈ હતું તે બધું મિથપને આપી દેતા એ બોલ્યો, 'હવે નિશ્ચિત બની હું નિરતિ પ્રભુની પાસે પહોંચીશ.'

એણે પોતાના વતન બેન્ડિયમમા પત્ર લખી સૌની નિદાય મળી લીધી માર્ચ મસ બેઠો ને એની અક્ષ કિનો પાર નહોતો છતાં એ પોતે સાપ્તાહિક પ્રાર્થનામા હાજર રહેતો.

રોજ સારે એને ઘર બકાગ, આગણામા સાદી પાથરી સમાડના ને એ આખું 'કુટુંબ' ત્યાં એકત્ર થતું એની આ દશા જોઈ એમના દિન હયમથી બીજા

ને એ કાચા હૃદયનાં માનવીઓની આંખો અંધુથી ઊભરાઈ ઊઠતી. રેમિયન સૌને વિલાપ ન કરવા કહેતો અને એમની સાથે ઠકા મશ્કરી કરી વાતાવરણમાં ઉલ્લાસ ભરવા ને ગમગીની હાલવવા યત્ન કરતો.

એક સવારે કાધર વેન્ડેલીનને પોતાનો હાથ ખતાવતાં આનંદિત સ્વરે એણે કહ્યું, ‘જુઓ, આ હાથ પરના બધા ઘા પૂરાઈ જવા આવ્યા છે...આમડી કાળી પડતી જાય છે. મારી આંખો પણ સાક્ષી પૂરે છે કે હવે અંત નજીક છે.’

કાધર વેન્ડેલીન સમક્ષ એણે મૃત્યુ સમયનું ‘કન્ફેશન’ (કબૂલાત) કરી લીધું અને પોતાના લોઝાને પોતાને મનગમતી પ્રાર્થના સમૂહમાં ગાવા મૂકવ્યું. એ પ્રાર્થના-ગાનમાં એ મસ્ત બની ડાલવા લાગ્યો ને સર્જનકારની આ લીલા પર વારી જવા લાગ્યો.

પ્રાર્થનાગીત પ્રત્યે એણે પોતાના મદદનીશને પાસે ખેલાવી કહ્યું, ‘પરમ કૃપાળુ પ્રભુની મારા પર ફેટલી મહેરબાની કે તમે સૌ અને આ સિસ્ટર્સ, અહીંનું કામ ઊપાડી લો’ છો તે જોવા મને જીવતો રાખ્યો. પતિયાંની સેવા અવિરત ચાલે તેની પાકી ખાત્રી થઈ ગઈ છે. મારી જરૂર હવે રહી નથી અને ગણતરીના દિવસોમાં હું ઉપર પહોંચીશ.’

‘તમે ત્યાં જાવ સારે, તમે આગળ મૂકતાં જાવ છો, તે અમને સૌને ભૂલતા નહીં.’ કાધર વેન્ડેલીને કહ્યું.

પોતાની સ્વાભાવિક સરળતાથી એણે જવાબ આપ્યો, ‘અરે! ના, ના, પ્રભુ પાસે મારું કંઈકય ઉપજે તેવું હશે તો આ પતિયાંવસાહતમાંના રૌ માટે હું એમને વિનંતિ કરીશ.’

એ જુવાન પાદરીએ આગળ વધતાં જણાવ્યું, ‘તમારો અબ્બો મને આપો જેથી તમારા હૃદયની વિશાળતાનો વારસો હું પ્રાપ્ત કરી શકું.’

એની હંમેશની નમ્રતાથી એણે કહ્યું, ‘એ તમને શું અર્પિમાં લાગશે? એ તો પતથી ભરેલો છે!’

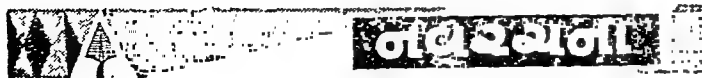
એ રવિવારે આખો દિવસ એ એલાન રહ્યો ને એવું

આખું ‘સંતાનવૃંદ’ ચિંતાગ્રસ્ત ચહેરે એની કુટિરને ઘેરી વળ્યું. વહેલી સવારે અપાર શાંતિથી, કશાય હલનચલન સિવાય ઊંઘમાં પડ્યો હોય તેમ, કાયમી નિદ્રામાં એ પોઠી ગયો. મૃત્યુ સમયે પતની સર્વ નિશાનીઓ એના શરીર પરથી અદ્ભુત રીતે અદૃશ્ય થઈ ગઈ હતી, બાણે કોઈ નરવા માણસનું શરીર ન હોય તેવું એ લાગતું હતું!

એના મૃત્યુના સમાચાર મળતાં જ સૌ પતિયાં રેડકંઠા કરવા લાગ્યા. પાદરીઓને સાધ્વીઓએ એમને છાના રાખવા યત્ન કર્યો અને વિધિસર કંઈન તૈયાર કરી, એને પેલા જુદા જુદા નીચે કબરમાં ઉતાર્યો ત્યારે સૌ ‘સંતાનો’ ચાગ્રેદાર વીંટળાઈ રહ્યાં. એની કબરને બંધ કરી તો ય અ ખસ્યાં નહીં. એ તો ત્યાં ખેસી જ પડ્યાં અને છાતી ફૂટતાં, વલોપાત કરતાં કયાંય સુધી પોતાના ‘પિતા’ના વિરહનાં ગાણું એમના પ્રાદેશિક રિવાજ મુજબ ગાતાં રહ્યાં.

રેમિયનના મૃત્યુના સમાચારે આખી દુનિયાને સ્તબ્ધ કરી દીધી, એને હલાવી મૂકી અને પ્રદેશ, ધર્મ, સંપ્રદાયના આત્મભેદો ભૂલી સૌએ, એના અપ્રતીમ ત્યાગ, બકાદુરી ને ફના થવાની શક્તિને મુક્ત અંજલિ અર્પી, કૃતકૃત્યતા અનુભવી.

રેમિયનના મૃત્યુએ પતિયાંના સવાલને વિશ્વવ્યાપી રૂપ આપ્યું. લંડનમાં તે વખતના શાહનુદા ને પાછળથી- શહેનશાહ બનેલા એડવર્ડ સાનમાના પ્રમુખપદે શોકસભા ભરાઈ. એ સભાએ પોતાના વતી મોલોદ્રાઈ ટાપુ પર રેમિયનનું સ્મારક રચવાનો ને ભારતભરના અઢી લાખ કમનસીબ પતિયાંની સ્થિતિ તપાસી તેમને માટે વ્યવસ્થા કરવાનું ને તે માટે જરૂરી કંડ એકઠું કરવાના દરોવ કર્યા ને બધાનું અણિશુદ્ધ પાલન કર્યું. રેમિયનના મરણમાં મૃત્યુ મરી ગયું કારણ એના જીવનનો પ્રાણપ્રદ પતિયાંની સેવા આજે દુનિયાભરમાં એના વારસારૂપે ચાલ્યા જ કરે છે ને એને ઊભી કરેલી આત્મવિલોપનની પ્રણાલીને અનુસરનારા મરજવા પ્રાપ્ત થતા રહ્યા છે.

છેવટની ભલામણ

જીવનમાં આસ્થા, શ્રદ્ધા વિશ્વાસ માણસને કેટલા બધા આરિતક બનાવે છે તેની પ્રતીતિ કરાવતી સત્યકથા અહીં રજૂ થાય છે આ કથાને વાચનાર હૃદયમંથરો હકારે એમાં શંકા નથી પણ આ ધર્મી ઉપર પુણ્યશાળી આત્માઓ વસે છે જનર શુભસાત્તના ભક્ષીતા ધારારાસ્ટ્રી અને અમગળ્ય કાર્યકરે તે લખી છે..

હું જ્યારે મેટ્રિક પાસ થયો ત્યારે મારા ઉપર અભિનંદનનો વરસાદ વરસ્યો હતો હું અમારી હાયસ્કૂનમાં પહેલો આ ગો હતો એમનું જ નહિ પણ હું આખા વજાદરા સેન્ટરમાં પાચમો આ ગો હતો આટલો બિલ્લો નબર અમારી હાયસ્કૂનનો કેઈ વિદ્યાર્થી મ્હી ભૂતપ્રાણમાં લા ગો નહોતો મરી બબનમાં બીજી પણ ટ્રેનીક રિશિષ્ટતા હતી મારા બાપા અને સાન નાનો મૂંઝેને મરી ગયા અને તો મારા બાપા યાદજ નથી મા પણ નાનપણમાં જ વિનાય થયેની અને મને મારા બાપની મા દાદીમાએ ઉઠેરીને મોગે કરેનો

દાદીમા તો હમણા સુધી જીવતા હતા એમને મને બરા બર સાભર છે મારા દાદાની સ્થિતિ ઘણી સારી વેપાર પણ સારો અને જમીન પણ ખેરી દાદાના વખતમાં ઘણી જાહોજમાની હતી ઘેર નોકર ચાકર હતા ગાય બેસ અને બગદ હતા ધરની ગાડી અને ઘોડા પણ હતા પરંતુ દાદાની પાછની અસરથી જ અમે નરમ પડ્યા માત્રા હતા વેપરમાં જોડ આવવા માં દાદાનો સ્વભાવ એમને દયાળુ કે ખેડૂતો આપે તેમનું જ લેતા એટલે તે આવડ પણ કમી થયા માડી

દાદાનું અવસાન થયું ત્યાર મારા પિતાની ઉમ્મર લાગે જ વીસ વર્ષની હશે તેમના લગ્ન નનપણમાં થયેના પરંતુ જ્યેના એકના એક દીકરા એટલે દીક નીક લાડ કોડમાં ઉઠેના તે પત્નીસેક વર્ષની ઉમ્મરે અવસાન પામ્યા ત્યારે મારી દાદીને માથે ત્રણ પેટ ભરવાની

જવાબારી આવી જે કે આવડનું કઈ સાધન નહોતું પરંતુ જૂના વખતનું સુખી ઘર એમને દાદીમા દર દાગીનો અને રાચરચીનું વેચીને નિર્વાહ ચલાવતા કેટલુંક ફણ દળાનું સીંચાનું અને તે જમાનામાં પણ ભરનાનું કામ પણ દાદીમા કરતા અને તેમાંથી મળુ થોડી આવડ થતી

મારી માએ પણ દાદીમાને તેમની જવામદારીમાંથી તુરંત જ છૂટા કર્યા પિતાજીને ગયાને ભગેજ બે વર્ષ થયા હશે ત્યારે બા પણ ચાની ગઈ એક વાત સાચી કે બનો મનાડ પણ અમારા રહ્યા સદા દાગીના અને રાચરચીનું વેચતો ગયો

દાદીમાએ મારો ઉઠેર બહુ જ ઝાગજાગરી રીતે કર્યો હું ગમેતેમનો ગરીમ હોઉ તો પણ આખા પરગણામાં જાણીતા મગનશાનો એકનો એક વારસુ હતો અને યાદ છે કે ઘણા લોકો કહેતા કે વિધવાનો છોડો અને તે મરુ એમનો એક ઓઢો જ ભણવાનો છે ?

દાદીમા મારા ઉપર ખૂબ જ વહાન રાખતા અમે ગરીમ સ્થિતિના છીએ તેનો મને મેટ્રિક પસ થયો ત્યા સુધી ખ્યાન સરખો તેમજ આવવા દીધો નથી પોતે પેટ પાન બાધીને અને જાતે મજૂરી કરીને પણ શ્રીમતના છેકરા પેડે જ અને ઉછેરો મારા શ્રીમત મિત્રો જે રીતે તહેવારોમાં મિટાન્ન ખાતા તે રીતે હું પણ ખાતો હું પણ હોગી દિગાળી તેમની જેમ જ ઉજવતો જો કે મારી આ બધી સરભરા પાછળ દી માને ડાલુ વેણુ પણ તેતો આજે જ હવે સમગ્ર

ડેમિયન અમર થઈ ગયો અને આજે એના અમરત્વનો પોકાર કરેનો એક પ્રિશિટ આરક કૂસ મોનેકોઈના ઘણા નજીક સૌનું ધ્યાન ખેચતો બિલ્લો છે એ સમારક સ્થલ પર ડેમિયનના કાર્યને મૂર્તિમત

કરતા નીચેના શબ્દો પ્રતરાયા છે
'પોતાના મિત્રો અર્થે મર્યા સમર્પણ કરવું તેથી મિત્ર પ્રેમની પ્રતીતિ કઈ હોઈ શકે ?'
આવો પ્રેમમૂર્તિ ડેમિયન ધણુ જીવો !

*

છે. જેટલો દાદીમાનો પ્રેમ તેટલો જ કડપ. સાંજના દીવા-
ખતી થયા પછી મારાથી કદી ધરની બહાર રહેવાય જ
નહિ. જ્યાં હોઉં ત્યાં દાદીમા શોધવા આવી પહોંચે
અને લાગ પડે તો ફટકારી પણ દે તે એટલે સુધી કે
મારા મિત્રોએ ‘રમેશ દીવો થયો’ એવી મારી ખીજ
પાડી દીધી હતી. અને કદાપી જો હું ઘર બહાર હોઉં
અને દીવો થઈ જાય તો બધા જ મને ‘રમેશ દીવો
થયો, રમેશ દીવો થયો’ કહીને ચીડવતા.

વાંચવા માટે એટલી જ દાદીમાની કાળજી. જાતે લાગ્યે જ
થોડું ભણેલાં પણ હું વાંચુ છું કે નહિ તેની તેટલી જ
કાળજી રાખતાં. વાંચવા માટે સવડ પણ તેટલી જ
ચીવટથી કરી આપે.

દાદીમાને ઈશ્વર ઉપર પણ ભારે શ્રદ્ધા. સમજણો થયો
ત્યારથી ન્હાયા પછી સૂર્યની સ્તુતિના એક બે શ્લોકો
મારે પૂર્વ દિશા તરફ જોઈને બોલવાના જ. દાદીમા
કહેતાં કે સૂર્યની ઉપાસનાથી શુદ્ધિ વધે છે. એ વાત
ગમી ન હોય તો પણ મને સૂર્ય-ઉપાસનાથી સારો ફાયદો
થયો એ તો મારા અનુભવની વાત છે.

દાદીમા હતાં માતાજીનાં ભારે ઉપાસક. દર શુક્રવારે
છોકરાંને ચણા વહેંચે અને શનિવારે એકાદ નાળિયેર
હનુમાનદાદા પાસે વધેરી છોકરાંને ટોપડું વહેંચે. હું
પાસ થાઉં એટલે હનુમાનદાદાનો આચ્છવ થાય અને
દાદાની પણ અમારા ઉપર એટલી કૃપા કે હું દર વર્ષે
પાસ થાઉં જ અને તે સારે નંબરે.

મેટ્રિકમાં આટલા ઊંચે નંબરે પાસ થયો ત્યારે દાદીમાના
હરખનો પાર નહોતો. ત્યારે ધામધૂમથી તેમણે હનુમાન
દાદાનો આચ્છવ કર્યો. જો કે થોડાં વાસણો તે માટે
વેચવાં જ પડ્યાં. પણ ભલે ગમે તેટલો થોડો હોય પણ
પ્રસાદ આપ્યા મહોલ્લાના છોકરાઓને વહેંચ્યો.

અમારી ખરી મુશીબત તો મેટ્રિક પાસ થયા પછી જ
થઈ. અત્યાર સુધી તો ઘેર રાટલા ખાઈ ભણતો પણ
હવે આગળ ભણવા જવું પડે તો શહેરમાં જવું પડે
તેનું શું? કોલેજની ફી દાદીમા ક્યાંથી આપી શકે?
એક તરફથી મેટ્રિક પાસ થયાનો આનંદ હતો અને
ખીજ તરફથી આગળ શું કરવું તેની ચિંતા હતી.

દાદીમા રોજ રાતે હનુમાનદાદા સાથે પ્રત્યક્ષ વાતો
કરતાં હોય તેમ તેને કહેતાં: ‘તારો માલ છે. તું
આટલે સુધી લાવ્યો છે તો હવે તારી જવાબદારી છે.
લાજ જશે તો તારી જવાની છે મારી જવાની નથી.
રમેશનું તારે જે કરવું હોય તે કરજે.’

મુશીબત નાની સૂતી નહોતી. આમ તો અમારે
ઘણુંય સગાં છે. કેટલાક સુખી અને ગાડી-થોડાવાળા
છે. કેટલાક મોટા અમલદારો અને કેટલાક મોટા
વેપારીઓ પણ છે. કેટલાય એવા છે કે જે મારા
દાદાની મદદને લીધે જ જિંદગીમાં આગળ વધ્યા હોય.
આવા લોકો કેટલીક વાર મારી બાની પાસે આવતા,
મગન શેઠની વાહવાહ બોલતા અને મારી ખબરઅંતર
પૂછતા. દાદી કહેતાં કે મારા દાદા જીવતા ત્યારે તો
ઘેર રીતસરનો ડાયરો જ રહેતો. ડાયરામાં માણસ
ભરેલા જ હોય અને આ પાણી ને નાસ્તા ઊડતા જ
હોય. ડાયરામાં આવનાર ઘણાને દાદાએ નોકરી ધધે
વળગાડ્યા હતા, ઘણાને પ્રત્યક્ષ પૈસાની મદદ કરી
હતી. અને આનું આનું તો કેટલુંય કયું હતું.

જ્યાં સુધી મેટ્રિક પાસ થયો નહોતો ત્યાં સુધી
આવા બધા રેતેહીઓ દાદીમા પાસે આવતા અને કંઈ
કામકાજ હોય તો પૂછતા. કેટલાક તો ‘પૈસા બૈસા
જોઈતા હોય તો પણ મંગાવજો, સંક્રાંત્ય રાખશે નહિ,
અમારું જે કંઈ છે તે મગનશેઠના પ્રતાપનું જ છે’
આવો વિવેક પણ કરતા. પરંતુ મને એકસ ખ્યાલ
છે કે દાદીમાએ આજસુધી કદી કોઈનો પૈસો લીધો
નથી કે કોઈ પાસે કદી કોઈ જાતની મદદ માગી નથી.

હું મેટ્રિક પાસ થયો ત્યારે દાદીમાએ આવા ઘણા
રેતેહીજનોને કાગળ લખાવ્યા હતા. કેટલાકમાં આડકતરું
નાણુંની, કોલેજના અભ્યાસ માટે મદદ કરવાનું સૂચન
હતું અને એકાદ બે નિકટના સ્વજન પાસે તો ફીનાં
તથા કોલેજનાં નાણાં આપવા માટેની સીધી માગણી
પણ હતી. હું જાણતો હતો કે આવા કાગળો લખાવતાં
દાદીમાનું મન ખાટું ખાટું થઈ જતું પણ ઉપાય નહોતો
એટલે થાય શું?

જવરચના

જવરની ભલામણ : ૪૯

આમાના ધણા સ્વજનો તો કાગળનો જવાબ જ આઈ ગયા કેટલાકે જવાબ લખ્યો તો જવાબમા મને અભિનંદન આપ્યા અને આની કાળજીભરી ઉછેર માટે દાદીમાના ભારોભાર વખાણ કર્યા એકાદ બે જણે મદદ કરવાની તૈયારી બતાવી પણ તે પણ એવું લખેતું કે મોઢવારી ધણી છે, અમારું પૂરું થતું નથી છતાં મગન રહેતો અમારા ઉપર ઓછો ઉપકાર નથી તો રમેશને અમારે ત્યાં મોકલજો થોડું કામ કરાવશું અને ઘેર રહી રેડવા આઈને ભણશે

કેવલાક સગા સારા ધનવાન હતા પણ તેમણે તો નવો જ કિસ્સો રોપ્યો એક બે તો જાતે ચાલીને દાદીમાને સનાહ આપી ગયા, 'હવે રમેશને નોકરીએ જ વળગાડી દો આ જમાનામા ભણનારની ડર કિમત નથી અને ભણવું થી છેકરા સારા રહેતા પણ નથી, પિ' જો કે આના બધા સનાહ આપનારના છોકરાઓ તો કોલેજોમા ભણતા હતા પણ આ તો મારે મટે જ એમની સોનેરી સનાહ હતી

દાદીમા કહેતા કે હું કોઈ રેણ પેણ કે બપડી બાઈને રમેશને સોંપવાની નથી જરૂર પડશે તો મજૂરી વધારે કરીશ પણ તેને અન્યારથી નોકરીએ નહીં વળગાડું કે ગમે તેને ત્યાં નહિ નાખું

દાદીમા ભને ગમે તે કહેતા હોય પરંતુ જેમ જેમ કોલેજ બંધાવવા દિવસો નજીક આવતા હતા તેમ તેમ અમારી મજૂરણ વધતી હતી દાદીમાની બજારગાની સ્તુતિ તથા પ્રશંસા બની હતી હવે તો તે રીતસર તેને હપ્તા આપતા અને પણ ભારે ચિંતા થતી હતી મેં કોલેજમાંથી ફેર્મ પણ મગાની રાખ્યું હતું અને ભરી પણ રાખ્યું હતું પણ ફીનું શું ? હું દાદીમાની પરિસ્થિતિ જાણતો હતો તેથી ફીની વાત દાદીમાને કહેવાતી રિમત આનતી નહિ

કોલેજ બંધાવાની બે દિવસની વાર હતી અમારી મજૂરણનો પર નહોતો મારી તેમજ દાદીમાની બધા પણ બિડી મઈ હતી પરંતુ અમે એકબીજાથી આ વાત છુપાવતા હતા રાતના નવેક વાગ્યા હતા અને અમારું બારણું કેકે ખખડાવ્યું સામાન્ય રીતે અમારે

ત્યાં કોઈ આ વખતે આવતું નહિ એટલે મને ખૂબ જ નરઈ લાગી દાદીમા તો પ્રાર્થનાની એવી ધૂન માડતા કે કોણ આવનાર છે તે જોતા પહેલાં જ બોલી બિડ્યા કે જરૂર એ તો બજારગો કે તેનો મોકલેનો કોઈ તારી કોનેજનું નક્કી કરવા આવ્યો છે

બારણું બિઘાડતા મનોરમાન્તર નજરે પડ્યા અને અમારા બન્નેના મનમા નિરાશા થઈ બિચારા મનોર માસ્તર પોતાનું જ પરાણું પૂરું કરતા હતા ત્યાં તે તો મને મદદ કરનારો કચાથી અપ્પામા રિચાર પણ કરી શકે ?

મનોર માસ્તરના પિતા મારા દાદાને ત્યાં નોકર હતા પહેલાં તો કેવળ વાસણ માળવા રહેલા પરંતુ પાછળથી દાદાના અગત સાથી જેવા થઈ ગયા હતા દાદાની ગિયતિ નમણી થયા પછી ધણા જૂના માણસો તેમને છોડી ગયા હતા પરંતુ કાકાએ તો મરતા સુધી દાદાની સેનાચાકરી કરી હતી તેથી જ અમે બધા પણ તેમને કાકા જ કહેતા

મનોર માસ્તર કાકાના એકના એક દીડરા તેમને પણ ભણાવેલા દાદાએ જ અને દાદાએ જ નોકરીએ રખાવેલા દાદીમા કહેતા કે કાકાને કોઈ કન્યા આપતું નહિ તે મારા દાદાની ખટપટથી જ કન્યા મંગેલી અને પરણાવ્યા પછી પણ છેકરું થતું નહોતું ત્યારે મારા દાદાએ જ અબાજની બધા રાખેલી અને તેનો આ મનોર

મનોર માસ્તર પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષક હતા માડ પોતાનું પૂરું કરતા બાપની મુડીમા ઘર સિવાય કંઈ જ મળ્યું નહોતું અને માસ્તર જાતે ધણા જ નીતિવાન તે કાયમ કહેતા—'રજો તે રેડવા જ આવ, આડાઅવળો હાથ પડે તે જ ધનવાન થાય'

મનોર માસ્તરે આવતાવેત દાદીના પગે હાથ મૂકી 'પમે રૂપીઆ બસોની નોટોનો ઢગલો કર્યો અને અમે કંઈ બોલીએ તે પહેલાં જ બોલ્યા 'બા, રમેશને કાને ને કાને જ કોલેજમા મોકલો, જો કંઈ બોલો તો મારા સમ છે હું દર વર્ષે રૂપિયા બમ્મો આપતો રહીશ'

'અલ્યા, પણ તારું ગળું નથી તું કચાથી તારા ટૂંકા

પગારમાં આટલા પૈસા કાઢી શકીશ ?' દાદીમાએ કહ્યું.
'ગમે તેં કરીશ. તેની તમે ચિંતા કરશો નહિ. એટલી
ખાતરી રાખશો કે આ મનોરે આખી જિંદગી ખોટું
કામ નથી કર્યું' ને હવે પાછલી અવસ્થામાં નહિ કરે.
અને ભાઈને લાણુવા માટે અનીતિનો પૈસો નહિ
આપે. મગનેશકે અમારું એટલું કર્યું છે કે આ
ચામડીનાં જોડાં સીવડાવીએ તો પણ ઓછું છે.'
માસ્તરનો જવાબ તૈયાર હતો.

'આવું તો ક્યાં તારા એકલાનું કર્યું છે? ઘણાનું
કર્યું છે,' આટલું કહેતાં કહેતાં દાદીની આંખો ભીની
થઈ ગઈ. તેમની નજર આગળ મારા દાદાની કૃપાથી
ધનિક થયેલા જે અનેક લોકો હતા તે દેખાતા હતા.

મનોર માસ્તરે સાથે જ પોતાની ચામડીના મારે માટે
જોડા જ સીવડાવ્યા હતા. તેમણે પૈસા ક્યાંથી આપણા
માંડ્યા. તે તો હજી સુધી એક કાચડો છે પરંતુ મને
ખ્યાલ છે તેમણે પોતાની રહીસડી ખચત અને વૃદ્ધ-
વસ્થાની ટેકણલાકડી મારે માટે વાપરી નાખવા માંડી
હતી.

તે દિવસની સુલાકાત કોઈ ઓર જ પ્રકારની હતી.
ન મનોર માસ્તર કંઈ વધારે ખોલ્યા ન દાદીમા કંઈ
ખોલી શક્યાં. બન્નેની આંખોમાંથી આંસુ ટપકતાં હતાં.
હું તો આમાં શું કરવું તે જ સમજતો નહોતો. 'ત્યારે
જાઉ છું' આટલું ખોલી અને કૃપિયા! મૂઢી મનોર
માસ્તર આડી ગયા. દાદીએ પણ 'કાલે તારે કોલેજ
જવાનું છે' એટલું જ કહ્યું અને બજારગાના ધ્યાનમાં
પાછાં લીન થઈ ગયાં.

'હું જ પાપી છું કે તારામાં વિશ્વાસ નહોતી રાખતી.
તારે કરવાનું હતું અને તેં કર્યું' પણ હું નકામી ભાર
લઈને ફરતી હતી'—અને આવી આવી કેટલીય વાતો
દાદી બજારગા સાથે કરતાં હતાં. મોડી રાત સુધી જાગતાં
રહ્યાં. જે કે મને તો તુરત જ ઊંઘ આવી અને ઊંઘતાં-
વેતં હું તો કોલેજજીવનનાં મીઠા સ્વપ્નામાં પડી ગયો તે
એટલે સુધી કે સવાર ક્યારે પડ્યું તેની પણ ખબર
રહી નહીં.

મનોર માસ્તર આદર્શ શિક્ષક હતા. તેમના હાથ નીચે
લગેલા વિદ્યાર્થીઓ આજે પણ તેમને ખૂબ જ
માનની લાગણીથી લુએ છે. તેઓ શિક્ષણ સારું
આપતા એટલું જ નહીં પણ ચારિત્ર્યઘડતરને ખૂબ જ
મહત્ત્વ આપતા. વારે વારે તેમની વાતમાં આ વાક્ય
આવવાનું જ: 'રજે તે રોટલા ખાય અને રોટલા
ખાય તે જ સુખી થાય.' તેઓ માનતા કે જેઓ
સાચા પરસેવાનું કમાય છે તે જ સાચા સુખી છે.
બાકી ધનવાન પાસે પૈસો ભડે હોય પણ સુખ તો
નથી જ. અને આખી જિંદગી તેમણે આ મૂલ્ય
જીવવામાં કાઢી. તેમણે કદી વધારે ધન કમાવાની
ઈચ્છા કે પ્રયત્ન કર્યાં નહોતાં.

આમ તો પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષકો અનેક ધંધા
કરતા. કેટલાક ખેતી કરતા, કેટલાક થોડો વેપાર કરતા
અને જેટલાને ટ્યુશન મળે તેટલાં તો ટ્યુશન તો
રાખતા જ. મનોર માસ્તરે કદી ટ્યુશન રાખ્યું નથી.
જે કે તેમને ત્યાં વિદ્યાર્થીઓની કાયમ ટક જામેલી જ
રહેતી. કોઈ આવે તેને તે મક્કન લાણુવતા.

મનોર માસ્તરનો નીતિનો ખ્યાલ ઘણો જ ઊંચો હતો.
જે દિવસે નિશાળમાં બે મિનિટ પણ મોડા પડે
તે દિવસે નિશાળમાં રજા મૂકી દેતા પરંતુ આખો
દિવસ નિશાળમાં રોકાઈ પોતાનું કામ કરતા. તે
નિશાળે જવામાં એટલા નિયમીત હતા કે તેમના
પાઠોશના લોકો કહેતા કે ધડીઆળ મેળવતી હોય તો
મનોર માસ્તર નિશાળે જાય ત્યારે મેળવી લો. ઘણાં
માથાપ પોતાના છોકરાને કહેતાં, 'અલ્યા ઝટ દરે
હવે, મનોર માસ્તર તો નિશાળે કચારનાય ગયા !'

મનોર માસ્તર કાયમ અમારે ત્યાં એકાદ આંટો મારી
જતા. ઘરનું શાક વગેરે લાવવું હોય તો મનોર
માસ્તર લાવી આપતા. રાયરચીડું વેચવું હોય તો તે
પણ મનોર માસ્તર જ કરી આપતા. અમારા તરફથી
કંઈ પણ મળવાની હવે આશા નહોતી છતાં તેઓ
વફાદારીથી કામ કરતા અને દાદીમા કંઈ પણ
વિવેકના બે શબ્દો કહે તો તેમનો જવાબ એટલો જ

હતો કે મગનશેઠ માટે તો ખાવના જોડા સીવડાનીએ તો પણ ઓછું છે

કોનેજનું ઊંઘ વાનું હોય તેના બે દિવસ પહેલાં મનોર માસ્તર અમારે ઘેર આવી બસો રૂપીઆ આપી જતા મને શિષ્યવૃત્તિ મળતી પાઞ્જીથી એક સારા છાત્રાલયમા રહેવાનું પણ મળ્યું એને આટલા પૈસા પૂરતા થઈ રહેતા ખુબીની વાત તો એ છે કે મનોર માસ્તરે આટની મદદ કરી છે તે વાત એમણે એટની ખાનગી રાખી છે કે આજ સુધી હું દાદીમા અને મનોર માસ્તરે મિલાય ઈઈ જ આ વાત બાણુનું નથી

મનોર માસ્તરને મદદ લાખો વખત કરવાની જરૂર ન પડી ઈન્ટરસાયન્સ પાસ થઈ એન્જનીઅરીંગના પહેલા જ વર્ષમા હું એટલા ઊંચે નબરે પાસ થયો કે મને મારું ખર્ચ નબી રહે તેની શિષ્યવૃત્તિ મળી રહેતી મારું ગાહુ આવું સરાડે ચડ્યું પછી તો દાદીમાના આનંદનું પૂછવું જ શું ? કેટલાક સદ્ભાવથી અને ટેલાક કુતૂહલવૃત્તિથી મારું કેની રીતે ચાલે છે તે દાદીમાને પૂછતા તો દાદીમા એક જ જવાબ આપતા કે એ બધી ચિતા બજરગાને છે, મારે નથી

હું બી ઈ થયો ત્યારે દાદીમા તથા મનોર માસ્તરના આનંદનો પાર નહોતો જો કે અમારા અનેક સગા વહાના અને મિત્રો પણ આ આનંદમા ભાગ લેના હાજર હતા અરે જેમણે દાદીમાને મને ન ભણાવવાના સનાહ આપી હતી તે પણ આમા ભાગ લેના હાજર હતા અમારા આખા ગામમા અને આખી કોમમા હું પહેલો જ બી ઈ થયો એટલે આનંદનો પાર નહોતો અને મગન શેઠના ઘણા અને જોજો કહેતા કે આ તો મગન શેઠના પુણ્યનો પ્રતાપ છે અને આડકતરી રીતે મારા પાસ થયાનો યશ લેતા

યશ મેહોના લેતા માત્ર દાદીમા મે મનોર માસ્તર દાદીમા તો પહેલેથી બધો બોળે બજરગાને માથે જ નાખીને બેઠા હતા એટલે એ તો એટનું જ કહેતા 'એમા મારે શું ન ભણ્યો હોત તો બજરગાની લાજ જાત અને ભણ્યો તો પણ તેને જ આભારી છે' મનોર માસ્તર

તો રખે ને પોતાની મદદની વાત બહાર પડી જાય તેથી અદરથી ભને ગમેતેલવા હરખાતા હોય પણ બહારથી આનંદ બ્યક્ત કરવામા પણ બહુ જ સયમ રાખતા

એક મહત્વની વાત તો કહેરી ભૂતી જ ગયો મેટ્રિક પાસ થયા પછી અમારી નાતના એકબે ધનિકાની દાદીમા પાસે સૂચના આવેની કે જો દાદીમા મારો મિનાહ તેમની છોકરી સાથે કરે તો તેઓ મારા ભણુ તરનો બધો જ ખર્ચ ઉપાડી લેવા તૈયાર હતા કેટલાક તો મને ધરજમાઈ તરીકે જ રાખી લઈ ને મારી બધી જ જવાબદારી સલાખી લેવાનું સૂચનના આમા એકાદ બે તો મીન-માનિક અને સારા વકીલ અને ડોક્ટરો પણ હતા દાદીમાનો બધાને એક જ જવાબ હતો

કન્યા તો રમેશ એન્જ્યુએટ થશે ત્યારે જાતે શોધી લેશે હું લાકડે માકડું વળગાડવા માગતી નથી ભણાવવાની જવાબદારી તો બજરગાની છે તેને માટે મારાથી આવો સોદો થાય નહિ

આજે મને દાદીમાની વાત સમજાય છે આના એકાદ ધનપતિની છોકરી મારી કોટે વગળી હોત તો મારી શું દશા થાત તેનો નિચાર કરતા પણ મને કપારી છૂટે છે કારણ કે આવા ધનપતિઓના ધરજમાઈઓની શું દશા હોય છે તે હું પ્રત્યક્ષ જોઉં છું

હું બી ઈ પાસ થઈ નોમ્બરીમા હજી સ્થિર થઉં છું ત્યાં તો દાદીમા માદા પડ્યા પાસ થયા પછી મારી સમતિ મેગની દાદીમાએ મારું લગ્ન કરાવી આપ્યું હતું અને હવે દાદીમાને પોતાના જીવનની મુશ્કેલી પૂરી થઈ હોય તેમ લાગતું હતું દાદીમા સીધો બહુ ઉપદેશ આપતા નહિ પણ બે ત્રણ વાતો આડકતરી રીતે મારા જીવનમા ઉતારી ગયા છે તે કદી ભુનાય તેમ નથી

જીવનમા જે ઝાઈ સફળતા મળે છે તે ઈશ્વરની કૃપાથી જ મળે છે દાદીમાનું મુખ્ય સૂત્ર હતું 'એમ માનીશ નરિ કે તારી શુદ્ધિના બળે કે ભણતરથી આટનો આગળ વધે છે' દાદીમાએ મને જ્યારે સારી નોકરી

મળેલી ત્યારે કહેલું : ‘આ તો બજારંગાનો પ્રતોષ. બાકી તારા જેવા તો ફેટલાય જોડા ફાડતા ફરે છે.’ ત્રાત સાચી હતી. મારા સાથીદારોમાં હું એક જ માત્ર હતો જેને આસાનીથી આટલી સારી નોકરી મળી ગઈ હોય.

ત્રેવડ તે ત્રીજો ભાઈ છે એ વાત દાદીમા રોજ કહેતાં. અમારે ત્યાં રોજ રાંધવાનું સીધું કાઢે તેમાંથી દાદીમા ચપટી ચપટી કાઢી લેતાં અને આવી રીતે એકઠું ફરેલું સીધું દર બારશને દિવસે સ્વાશ્રયી જાત્રાલયના વિદ્યાર્થીને આપતા. અમારા ગામમાં એક સ્વાશ્રયી જાત્રાલય ચાલતું જેમાં ગરીબોના છોકરાઓ જ કામ હાથે કરીને સીધું ઉધવાવી લાવી પોતાનો ગુનરો કરતા અને હાથસૂકલમાં ભણતા આ વિદ્યાર્થીઓના દાદીમા મોટા ટેકદાર હતા. પોતે તેમને કાયમ સીધું આપતાં એટલું જ નહિ પણ મહેસૂલાના ધણાને તેમણે વિદ્યાર્થીઓને સીધું આપતા કરી નાખ્યા હતા. વિદ્યાર્થીને માટે તેમનો પ્રેમ અપાર હતો અને કોઈ પણ ગરીબ વિદ્યાર્થીને ભણવામાં સહાયભૂત થવામાં દાદીમાને ભારે આનંદ આવતો.

મને નોકરી મળી અને હું શહેરમાં નોકરી માટે ગયો ત્યારે મેં દાદીમાને મારી સાથે આવવાનો ધણો આગ્રહ કર્યો છતાં દાદીમા મારી સાથે ન આવ્યાં તે ન જ આવ્યાં. ‘તેમના જીવનનાં બે જ ધ્યેય હતાં : એક બજારંગાની સેવા અને બીજું મારું ભણતર. તેમાં મારું ભણતર પૂરું થયું એટલે હવે બજારંગાની સેવા એ જ એક માત્ર તેમની જિંદગીનું ધ્યેય બાકી રહ્યું હતું.’

દાદીમા માંદાં પડ્યાનો મને તાર મળ્યો ત્યારે હું મુંબઈ હતો. તાર મળ્યા પહેલાં બે દિવસ ઉપર કાગળ પણ મળ્યો હતો. ‘મારું કામ હવે પૂરું થયું છે. મને બજારંગો બોલાવે છે. મારી ચિટ્ટી ફાટી ગઈ છે. બીજું’

તો કંઈ ખાસ કામ નથી પણ થોડી ભલામણ કરવાની છે માટે રૂબરૂ આવી જજે.’ દાદીમાનો તાર મળતાં જ હું વતનમાં આવ્યો. દાદીમા પથારીમાં હતાં. મનોર માસ્તર તેમનાં પત્ની અને દીકરો સુરેશ તો દાદીમાની ચાકરીમાં હોય જ. દાદીમાને શ્વાસ શરૂ થઈ ગયો હતો. શરીર સાવ જીર્ણ થઈ ગયું હતું. આ શરીરે દુનિયાની અનેક તકલીબો જોઈ હતી. છતાં હજી આંખોમાં તેજ તેનું તે જ હતું. બજારંગાની ભક્તિ પણ તેની તે જ હતી. અમારો બધાનો ખૂબ જ આગ્રહ હોવા છતાં વિલાયતી દવા તો લેવાની સાફ ના જ પાડી હતી. મને વિચાર થતો કે દાદીમાને શું ભલામણ કરવાની હશે ? તે દિવસે રાતના તેમણે મનોર માસ્તરને અને તેમનાં ધરનાં પોતપોતાને ઘેર સૂવા મોકલી દીધાં. રાતનાં દાદીમાએ મને બે જ વાતની ભલામણ કરી. ભલામણ નહિ પણ માત્ર સૂચના જ કરી કહો ને. એક તો કહ્યું : ‘જો જિંદગીમાં ગમેતેલો આગળ વધે તો પણ બજારંગાને ભૂલીશ નહિ.’ અને બીજું કહ્યું : ‘જો મનોર અને તેનાં છોકરાંની બધી જ જવાબદારી તારે માથે છે. પછી આજકાલની સુધરેલી ઐરીઓની વાદે એ મનોર કે એનાં છોકરાંને ભૂલીશ નહિ.’ મારી પાસે આનો શો જવાબ હોય ? મનોર માસ્તરે મારે માટે શું શું વેક્યું છે તે હું સારી રીતે જાણતો હતો. ‘બા તું મને એટલો નગણો ધારે છે ?’ મારાથી વધુ બોલાયું નહિ. મારાં સાસુએ બાના પગનો અભિષેક કર્યો અને જાણે જીવનનું આટલું જ કામ બાકી હોય તેમ મારા સાસુના અભિષેકની સાથે પોતાની ભલામણનો બરાબર અમલ થશે તેવી ખાતરી ન મળી ગઈ હોય તેમ દાદીમાનો આત્મા બજારંગાની સાન્નિધ્યમાં તેની સેવા કરવા ચાલ્યો ગયો.

‘યુનો’ની જનરલ એસેમ્બલીના પહેલા પ્રમુખ બેલ્જિયમના પોલ હેન્ડ્રી સ્પાક અમેરિકાના વ્યાખ્યાન પ્રવાસે નીકળેલા ત્યારની આ વત છે. એક સ્થળે ભાષણના અંતે એક મહિલાએ શ્રી. સ્પાકની નજીક આવી કહ્યું : ‘અરે મી. સ્પાક ! તમે તો અદ્ભુત છો...તમે દેખાવો છો ચર્ચિલ જેવા અને બોલો છો ચાર્લ્સ બોયરની જેમ.’

‘માદામ’ સ્પાકે જવાબ વાળ્યો, ‘મને દેખાવું ચાર્લ્સ બોયરની જેમ ગમે છે ને બોલવાનું ચર્ચિલની જેમ...’

મહર્ષિ દધીચિ શલ્યભવન

ગયા મીસના અને આ માસના અંકમાં છપાયેલ એક વીરક વિદેશી માનવીની કથા 'પતિયનો પિતા' જેવી જ આપણા દેશના એક સેનાવાની દાકતરની સંસ્થાની આ શ્રેષ્ઠતા હબકે લીવેની મુશ્કાતની આ કથા છે

બધા રોગોમાં રક્તપીતનો રોગ મહા ભયંકર ગણાય છે. કોઈને શાપ આપવો હોય, ગાળ દેવી હોય કે રોપ વ્યક્ત કરવો હોય તો હજીયે લોકો કહે છે... 'તને કોડ નીકળજો, તને પીત નીકળજો..' 'પીત' તે 'રક્તપીત.' એને હવે મહારોગ કે કુખરોગ પણ કહે છે. આ રક્તપીતનો રોગ એપી છે એવી માન્યતા સમાજમાં પ્રચલિત છે. પણ દાકતરી વિદ્યાએ સંશોધન કરીને સાબિત કર્યું છે કે બધા દર્દીઓ એપી-રોગી હોતા નથી. તેમ એ રોગ વધતો અટકાવી શકાય છે. દર્દીને જે સમય-સરની સારવાર મળે, તેનો ઇલાજ થાય તો પ્રારંભના કેસ તો સુધરી શકે છે.

પણ આ રોગની ભારે ઉપેક્ષા થઈ છે. તેમાં એ રોગીનાં આગળાં ખરી પડે, અંગ સંકોચાય, શરીર અને ચહેરા કુરૂપ બની જાય...ને દર્દીનો દેખાવ જ જુગુપ્સાપ્રેરક બની જાય છે. એથી લોકો તેનાથી દૂર જાય છે. તેની દવા કરનારા પણ મળતા નથી. તો સારવાર કરનાર પરિચારિકાઓ તો મળે જ ક્યાંથી? પરિણામે દર્દી રિખાય છે. હીજરાય છે.. ને કણસતો, ઠોકરો ખાતો કાગડા ફૂતરાના મોતે મરે છે. એવો દર્દી સમાજમાંથી તરછોડાય છે. રક્તપીત એપી રોગ છે એમ ગણી સૌ દર્દીને હજીયે કરે છે. ને આખરે એ ધર્મમાંથી પણ ફેંકાઈ જાય છે. આવા રક્તપીનિયા બીખ માગતા ફરે છે. કે પછી મદિરાના ઓટલા પર બેસી દયાવાચના કરતા, વક્તવ્યતા રહતા-કકળતા મોતના મુખમાં ધકેલાતા જાય છે. એ રોગ એવો તો વધી જાય છે કે તેનો એપ લાગવાનો ભય ઊભો થાય છે. પણ આ મહારોગને ખાળવા જે ઇલાજો, જે ઉપચારો લેવાવા જોઈએ અને જે સારવારની રાખવી જોઈએ તે રખાતી લાગતી નથી આ કુખ-રોગની ઉપેક્ષા જેમ સમાજે કરી તેમ ડોક્ટરોએ પણ

કરી. પરિણામે એ રોગ વધતો ગયો, રોગ વિપેની ગેમસમજ પણ વધતી ગઈ અને રક્તપીતિયા ભિખારીઓ પણ વધતા ગયા.

આ ઉપેક્ષિત રોગીઓ સામે જે સૌથી પહેલાં કોઈનું લક્ષ ગયું હોય તો તે ખ્રિસ્તી મિશનરીઓનું. વિદેશી ડોક્ટરો અને નર્સો આવી, આ દેશના રક્તપીતિયા-ઓની સેવા કરવા લાગ્યા. મિશનરી હોસ્પિટલો શરૂ થઈ અને હજીયે થયેલા, ફેંકાઈ ગયેલા મહારોગી ઓનો ઇલાજ શરૂ થયો. ખ્રિસ્તી મિશનરીઓનું સેવા પાછળનું ક્ષેત્ર કદાચ ખ્રિસ્તી ધર્મનો ફેલાવો કરવાનું હશે. કેટલાકે એ સેવાના અન્યથા તમે ધર્મોત્તર કરાવવાનું કામ કર્યું હશે. પણ એક વાતનો તો સ્વીકાર કરવો જ જોઈએ કે ખ્રિસ્તી મિશનરીઓએ માનવતાની સેવા કરી છે. પગલ વર્ગમાં, આદિવાસીઓમાં, દૂર સુદૂર, જ્યાં રેલવે પહોંચતી નથી, બસ-માર્ગ નથી, તાર ટેલિફોન નથી એવાં જંગલોમાં અને પહાડોમાં પણ જઈને આ સેવાલાવી ડોક્ટરોએ રોગીઓની સેવા કરી છે. આ ભૂમિના ડોક્ટરોએ તે વર્ગની, પેલાં વસુંધરાનાં વહાલાં દુર્લાભી સામે પણ કદી જોધું નથી.. જ્યાં ધનપતિઓનો પણ કૃપાળુ હાથ પહોંચ્યો નથી, અરે સરકારી દવાયે પહોંચી નથી ત્યાં આ પરદેશથી ડોક્ટરો અને નર્સો પહોંચી ગયાં છે. આ પરભૂમિને મારદેવનન ગણી રોગી, દુ.ખી અને દુભાયેલાં દીનહીનોની સેવા કરી છે. એ પ્રદેશની ભાષા શીખી, એ પ્રદેશની રહેલુંકરણી સમજી એ પ્રદેશનું માનસ સમજી, આખાં પ્રદેશને પોતાની સેવા આપી છે. આવા દરિદ્રનારાયણોની સૌથી પ્રથમ સેવા મિશનરીઓએ જ શરૂ કરી તેમણે જ નીજની સેવા-પરાયણનાથી, કરુણા અને ભવાઈથી ભારતમાં સેવા-જીવનથી નવી જ પ્રત્યાલિકા પાડી. નવી કેડી પાડી દેશભરમાં મિશનરીઓનાં દવાખાના મોટી સંખ્યામાં

ફેલાયેલા છે. આજે પણ ચાલુ છે. એક ઝોકટર જય
અને ખીન્ને આવે, તો પણ પેલું સેવાનું ઝરણુ તો
વહેતું જ રહે છે. એ જ ઉત્સાહ, એ જ ધૂન, એ જ
કાર્યક્ષમતા અને એ જ સેવાપરાયણતા. ખ્રિસ્તી
મિશનરીઓના આ ગુણ ભારતીય ઝોકટરોએ લોહીમાં
ઉતારવાના હબ્બુ બાકી છે. મિશનરીઓની પેઠે સેવાના
દીરંડા પ્રગટાવવાના હબ્બુ બાકી છે. મિશનરીઓએ શરૂ
કરેલું આ વહેણ નિનાંત વહેતો પ્રવાહ બની રહે,
તેમણે પાડેલી કેડી સેવાને રાજમાર્ગ બની રહે એવી
આશા રાખી.

અને આ દેશના દીનહીન કરોડો લોકો હજીયે રોગના
ભોગ બન્યા કરે છે. તેમના સુધી હજીયે દવા પહોંચી
નથી, દાકતરોનો સેવાભાવી હાથ પહોંચ્યો નથી. આજે
રક્તપીનતા દર્દીઓની સેવા કરવા સેવાભાવી ઝોકટરો
શોધ્યા જડતા નથી. પછી એવી હોસ્પિટલ ચલાવનાર
તો મળે જ ક્યાંથી? અમદાવાદમાં જ એક હોસ્પિટલ
છે. પણ તે ચલાવવા કોઈ આગળ ન આવ્યું. ખ્રિસ્તી
મિશનરીઓ જ તેનું સંચાલન કરે છે. ગુજરાતમાં
અન્ય સ્થળે પણ સેવાનું કામ ગુજરાતી ઝોકટરો
કરતાં ખ્રિસ્તી મિશનરીઓ, ગેરા ગુજરાતીઓ દ્વારા
વિશેષ પ્રમાણમાં ચાલી રહ્યું છે. આણંદમાં ડૉ. કુક
સેવાની સુવાસ મૂકી ગયા છે. એ ગોના ગુજરાતીને
કેમ ભુલાય? ગાંધીજીના ગુજરાતમાં તો માનવસેવાની
અનેકવિધ સંસ્થાઓ નિઃસ્વાર્થી સેવકો દ્વારા ચાલે
એવી સૌ કોઈ અપેક્ષા રાખી શકે.

પણ રક્તપીતની એક મોટી હોસ્પિટલ અમરાવતી-
(વિદર્ભ) માં જોઈ અને પેલો 'મિશનરી સ્પીરીટ'
જોઈ, નિઃસ્વાર્થી માનવસેવા જોઈ હૈયું હરખાયું અને
શીર્ષ નમ્યું. ડૉ. શિવાશ્રાવ પટવર્ધનની આ સેવા-
સંસ્થા જોઈ અંતર કરુણાથી ઊભરાઈ રહ્યું. આ
સેવાભાવી ઝોકટર મહારોગીઓના મા-આપ બની ગયા
છે, તેમનાં ઘરબાર બની ગયા છે, તેમના રખેવાળ
અને પાલક બની ગયા છે. તેમની આવી નિર્મળ
સેવા પ્રવૃત્તિ જોઈ ભારત સરકારે તેમને પદ્મભુષણને

ઈલકામ પણ આપ્યો છે.

આમ તો ડૉ. શિવાશ્રાવ પટવર્ધન ખાનગી પ્રેક્ટીસ
કરતા હતા. મહિને પાંચ હજાર રૂપિયા જેવી પ્રેક્ટીસ
ચાલતી હતી. પણ અંદરનો જીવ હીજરાયા કરતો
હતો. મધ્યપ્રદેશમાં રક્તપીનતા રોગનું પ્રમાણ કંઈકે
વિશેષ છે. તે કુષ્ઠરોગીને જીએ, તેને ભીખ માગતો
દેખે, તરછોડાયેલો લાગે અને હૈયું રડી ઊઠે! આ
રોગની કોઈ દવા જ નહિ! એના માટેની કોઈ
હોસ્પિટલ જ નહિ? એ બિચારાને આમ ઠેકે ચડ
વાનું ને કકળતાં, રડતાં દીનહીન દશામાં રિખાતા
રિખાતા મરવાનું! ઝોકટર પટવર્ધનથી રક્તપીતિયાં-
ઓની હાલાકી જોઈ જતી નથી, તેમની કડુણ દશા
દીડી જતી નથી. તેમનો આતમરામ જાગી ઊઠે છે.
'તું જ આ કામ ઉપાડી લે. તું જ તેમનો બાંધવ
બન. તું જ તેમનો હાથ પકડ...' ને આંતર પ્રેર-
ણાથી જ ડૉ. શિવાશ્રાવ પટવર્ધને અમરાવતીમાં,
શહેરથી માઈલ બે માઈલ દૂર રક્તપીતના દર્દીઓ
માટે હોસ્પિટલ શરૂ કરી. રક્તપીતની સારવાર
શરૂ થઈ.

આ રોગમાં આંગળાં ખરી પડ્યાં હોય, હાથ પ્રગ
સંકોચાઈ ગયા હોય, અંગ ખેંચાઈ ગયું હોય, ચામડી
જડ બની ગઈ હોય તો તે પાછી આવતી નથી
આંગળાં સીધાં થતાં નથી, પણ દવાથી, સારવારથી
એ રોગ વધતો અટકાવી શકાય છે. દર્દીને ભયમુક્ત
કરી શકાય છે. પણ આવાં, કુષ્ઠરોગથી ભયમુક્ત
બનેલાં દર્દીઓ જય ક્યાં? ઘરમાં કે સમાજમાં
તેમનું સ્થાન હોતું નથી. પસંધનાં દુભાયેલાં દલોને
જે આશરો ન મળે તો તે પાછાં ભીખ માગતાં
સમાજમાં ફર્યાં કરે. એટલે ડૉ. પટવર્ધને તેમને માટે
વસાહત શરૂ કરી. આ હોસ્પિટલ તો સેવાઆશ્રમમાં
ફેરવાઈ ગઈ. કુષ્ઠરોગીઓનું નવું નગર બની રહ્યું.
કુષ્ઠરોગીઓને ત્યાં સારવાર મળે, જે સારા થયા હોય
તે દર્દીઓ માટે રસોઈ કરે, કોઈ-ઉઘોગો ચલાવે,
થઈ શકે તે કામ કરે. કુષ્ઠરોગી સ્વમાનપૂર્વક જીવી

શે, તે સમાજને ભારરૂપ ન થાય તે માટે તેમને અનુકૂળ નાના ઉદ્યોગો અહીં શરૂ કરવાના આવ્યા છે આ તો પેના બાવાના લગોગી જેવું થયું એકો જીવાડના ખીજી પ્રવૃત્તિ શરૂ કરી એ પ્રવૃત્તિને ટકાવવા વળી ત્રીજી કામ હાથ ધરવું પડ્યું આ રીતે જો પટવર્ધનની સેવાપ્રવૃત્તિ દ્વારથી માટીને તેરસાશ્રય સુધી વિસ્તરી છે સેવાશ્રમને પગભર કરવા અને કુષ્ઠરોગીઓને પગભર કરવા તેમનામાં જીવનનો નવો ઉસાહ પ્રગટાવના તેમનામાં નવચેતના રેડવા તેમણે અનેકવિધ પ્રવૃત્તિઓ હાથ ધરી છે

તેમની સરસ્થામાં નક્તપીતના દદીઓને સારવાર કરી રીતે મળે છે તે ફરીને દેખાડ્યું હોસ્પિટલને દાન પણ મળ્યું છે અને મળે છે વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિએ દદીઓની સારવાર થાય છે તે બતાવી તે વસાહત તરફ ફેરવતા હતા સ્ત્રીઓ અને પુરુષોના નિવાસ સ્થાનો દેખાડ્યા સમાજે તરછોડેના કુટુંબથી ત્યજ થેલા દુખિયાં અહીં જાણે નવું જીવન શરૂ કરે છે નવા સબધો, નવા પરિચયો નવી ઓથ પ્રાપ્ત કરે છે સહજીવીઓ જ કુટુંબીઓ બની જાય છે આખી સરસ્થા એક વિશાળ કુટુંબ બની જાય છે ત્યાં હાથ-શાળાં ચાને છે, કાંતણ વણાટ પાટીનું કામ કાગળ બનાવવાનું કામ સહુ બનવવાનું અને ખીજા કારખાના ઉપરાંત પ્રેસ પણ ચાને છે આ મધ્ય કામ આ રક્તપીતના દદીઓ જ કરે છે

ઉપરાંત ત્યાં 'રીમાન્ડ હોમ'ના હોકરાઓને પણ રાખનામાં આવે છે ગુનાદિત વૃત્તિવાળા કે ચોરીની બદીમાં ફસાયેના કિશોરોને અહીં ઉદ્યોગો શીખવવાના આવે છે ભણાવવામાં આવે છે પ્રેમ અને હૃદ્ય મળતા તેઓ સારા યુવાનો બને છે કેટલાક તો ત્યાં જ એ સરસ્થામાં સેનાભા થી મમ કરવા જોડાઈ જાય છે

આ સરસ્થામાં ફરતા ફરતા મધીજીની પ્રતિમા આગળ આવી ડોક્ટર પટવર્ધન હંભા રહ્યા ગાધીજીના ચહેરા સામે જોઈ તેમણે કહ્યું 'યહ કાર્યકે બાપુકા આશીર્વાદ મીના હૈ ઉન્હેને જો દીખાયા વો રહ

પર મૈ ચન રહા હું '

ને એ પ્રતિમા નીચે બાપુનો ઉદ્ગાર અકાષેનો હતો મહારોગીએ ની સેવા કરવાની એમની ઉત્કટ ભાવના તેમાં મદાયેની હતી સેવાપ્રામભા તેમણે કુષ્ઠરોગી સારનાર પણ શરૂ કરાવી હતી પ્રખર સગીનકાર પરત્યુરે શાસ્ત્રીને કુષ્ઠરોગ થયેનો ખુદ બાપુ તેમની સેના કરતા માતીસ કરતા ને એમની સેવા કરતા કરતા જ બાપુએ મહારોગ તરફ આખારે દેશનું લક્ષ્ય ખેંચેલું આ સરસ્થાને પણ બાપુ આશિર્વાદ આપતા જાણે બેઠા છે અને સૌનું આ અનિવાર્ય આસ્થા સેવાધર્મ તરફ લક્ષ્ય ખેંચી રહ્યા છે જાણે ડા શિવાજી ૧૪ બાપુનું ચીધનું તમનું ખ્યાડુ જ મ અહીં કરી રહ્યા છે

કુષ્ઠરોગનો કલિજ કેમ કાવો તેને માટેના તાર્કિક વર્ગ પણ ત્યાં ચાને છે આ વર્ગમાં ગુજરાતના છ સાત વિદ્યાર્થીઓ ભણે છે પાટણના અકલેશ્વરના વિદ્યાર્થીઓ અમને મળ્યા સેનાના રંગે રંગારેના આ જીવાનોને મળી સૌ પ્રનાસીઓને આનંદ થયો ડા શિજીરાવે તેમની હોસ્પિટલને સુચક નામ આપ્યું છે મહાર્ગ દધીચિ શલ્ય ભવન અહીં ત્રણસો જેટલા દદીઓ લાભ લે છે ત્યાં ખોળા ગમ્મટરો અને પગિચારિકાઓ અને મર્થકરો ભાઈ બહેનો કામ કરે છે જો સુરેશ ઉદયપુ કર જો કાણે વગેરે અનુભવી ડોક્ટરો છે તેમાના કેટનાકે તો ત્રિદેશ જઈ આની તાનીમ લીધેની છે

આ હોસ્પિટલનું વાતાવરણ જ સેવાશ્રમ જેવું જ ડોક્ટરોના નિવાસસ્થનો કુટિર જેવા છે ત્યાં કાર્યનો પ્રારંભ પ્રાર્થનાથી થાય છે દદીઓ અને ડોક્ટરો સૌ પ્રાર્થનામાં જોડાય છે સાજના પણ સમૂહપ્રાર્થના થાય છે

અમને લેખકોને મળવા જો શિવાજીરાવે બપોરે સમૂહ પ્રાર્થના થોજી થટના સાક્રેતિક ટકારાઓ લેકોને જરૂરી સૂચના આપી રહે છે અમુક પ્રકારનો ધટ જીકરાનો અમુક ટકારા પ્રાર્થનાના અમુક જમવાના

વગેરે સભાગૃહમાં મહારોગીઓ અને કામ કરનારાઓ આવી ચૂપચાપ લાઈનસર ગોઠવાઈ ગયાં આશ્રમ જેની જ શાંતિ.

પ્રાર્થનાનો આરંભ થયો.

‘ પ્રભુ તુમ યાર યાર આયે...’

બાણે આ દર્દીઓ પ્રભુને વિનવતા હતા. તેમના જેવાં દીન દુખિયાંની અખર લેવા કાકલુદી કરતા હતાં. પ્રાર્થના તે દિવસથી અંતરમાં ગૂંછ રહી છે. એ કુરુણાગર્ભવાણી, એ હૈયું વધોવી નાખે એવી કાકલુદી, એ અંતરની આરત જેવી અંતરમાંથી નીકળતી હતી તેવી જ અમારા અંતરમાં સોંસરી ઊતરી જતી હતી.

અને પ્રાર્થના પછી, ડૉ. પટવર્ધનનું પ્રવચન પણ એવું જ મમરૂપશી અને હૃદયવેદક હતું. કુખરોગીઓની સેવા કરવાનું કામ એકલા મિશનરીઓનું નથી, આપણા સૌનું છે. આ કામ ગાંધીજીના ગુજરાતે ઊપાડી લેવું જોઈએ એવી અપીલ કરી. તેમની

વાણીમાં નરી કરુણા વહેતી હતી. તેમની આંખમાં દયા છલકાતી હતી. તે ખૂબ જ વેદનાભર્યા અવાજે બોલતા હતા બાણે તે સામે બેઠેલાં પેલાં દુઃખીઓમાં મહારોગીઓની મૂકવાણીને વાચા આપી રહ્યા હતા.

અમે આ રથને માણસાઈનો દીવડો જલતો જોયો. ન મળે પ્રચાર, ન મળે પરિચય-પુરિતકા, ન મળે કશો દેખાવ, ત્યાં તો સેવા બોલતી હતી. ત્યાં કરુણા વહેતી હતી ને ત્યાં માનવસેવાનો દીવડો જલી રહ્યો હતો. એવી સંસ્થા જોઈ કોને આદર ન થાય ? કોનું હૈયું ન પીગળે ?

આપુના ચીધેલા સેવાના માર્ગે જવાની પ્રેરણા મળે એવી જીવંતી સેવાપરાયણતા અને મૂર્તિમંત ત્યાં કરુણા જોઈ, એવી કરુણા કદીયે ન વિસરાય. સહપ્રવાસીઓનાં અંતરમાં પણ માણસાઈ પ્રગટી રહી હતી. આવી સંસ્થાઓ દેશમાં વધે, ડૉ. પટવર્ધન જેવા સેવાભાવી ડોક્ટરો પણ બહાર આવે એવી આશા સેવતા અમે બસ પકડવા બહાર નીકળ્યાં.

સાભાર પ્રાપ્તિ-સ્વીકાર

પાનખર અને વસંત : સાને ગુરુજી. અનુ. જ્યન્ત પરમાર. પાનાં ૨૯૮. રૂ. ૫/૭૫. જીવન્ત-ઝંઝાવાત : રંભાભેન ગાંધી. પાનાં. ૧૧૬. રૂ. ૨/ —. મૂગા પડછાયા : બળવંત નાયક. પાનાં ૩૮૮. રૂ. ૭/૫૦. ધરતીનાં અમ્મી : મણિભાઈ ર. પટેલ. પાનાં ૧૭૬. રૂ. ૩/૭૫. વ્રતકથાઓ : કૃષ્ણપ્રસાદ ભટ્ટ. પાનાં ૧૪૨. રૂ. ૨/૭૫. સાહસની શોધમાં : નવનીત સેવક. પાનાં ૧૩૨. રૂ. ૨/૫૦. ખરના તારો : જિતુભાઈ પ્ર. મહેતા. પાનાં ૨૨૩. રૂ. ૪/૫૦. અંતિમ દીપ : મોહનલાલ પટેલ. પાનાં ૨૧૮. રૂ. ૪/૫૦. પુનર્મિલન : ડાહ્યાભાઈ પટેલ. પાનાં ૨૪૦. રૂ. ૪/૭૫. દ્વિરેક્ટનું વાર્તામધુ : (ખીજી આ.) રામનારાયણ વિ. પાઠક. પાનાં ૮૬. રૂ. ૧/૫૦—દસેયના પ્રકાશક : ભારતી સાહિત્ય સંઘ, અમદાવાદ. પૂર્ણજીવનનું ઉપનિષદ : અનુ. મગનભાઈ પ્ર. દેસાઈ. પાનાં ૧૮. ૦/૨૫. વિવેકાંજલિ : મગનભાઈ પ્ર. દેસાઈ. પાનાં ૨૭૧. રૂ. ૩/ — —અન્નેના પ્રકાશક : ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ, અમદાવાદ, ૧૪.

૧૯૭૫ થી ૧૯૮૦ સુધીમાં ભારતની વસતિ ૫૦ કરોડની થવાનો સંભવ છે. ચીનની વસતી ૧૯૭૧ સુધીમાં ૯૦ કરોડની થવાનો સંભવ છે. ૧૯૮૦ સુધીમાં એશિયા અને દુરપૂર્વની વસતિ દુનિયાની વસતિના ૫૫ ટકા થશે. ૧૯૫૦માં આ ભાગની વસતી ૧ અબજ ૩૧ કરોડ ૭૦ લાખ હતી, જે ૧૯૮૦માં વધીને ૨ અબજ ૨૬ કરોડ ૮૦ લાખની થશે. ૧૯૮૦ માં અગ્નિ એશિયાની વસતિ ૩૪ કરોડ ૮૦ લાખ થવાનો અંદાજ છે. ૧૯૫૦-૮૦ ના આંકડાની દૃષ્ટિએ એશિયા અને દુરપૂર્વની વસતીની ગીચતા દર ચોક્કસ કીલોમીટરે ૭૦ છે, રશિયા, ઉત્તર અને લેટિન અમેરિકામાં વસતીની ગીચતા ૬ ની છે. બ્યારે દુનિયાના અન્ય રથોએ ૧૫ ની છે.

ગવર્ણના

મહર્ષિ દ્વીપિ શક્યલવન : ૫૭

‘ઉપરામ’—એક પરિચયાંબલિ

રોજની ઘટભાળ તો આપ્યા કરે છે

ઘણાના સસાર ગળ્યો જાય છે કોઈ થાપડ થીમડ ચલાવે છે, ગોઠ્ઠી સાચવી શકે છે કોઈ એની મન ચ ખે છે પણ એટલું જ હોત તો સમારની ફિકર આપણે આટલા વર્ષોથી કરતા આપ્યા છીએ તે ના કરત કેટલાક નયું ઝેર એક છે, હીરાનું તેજ ઢાંચી બાંધા રહે છે અને બધું ઉદાસ નિરાશાભર્યું કરી મૂકે છે

છતા સસંગના રૂપ કરમાયા નથી એનું માધુર્ય સમજી એનું જાતન કરનાર પણ નીચે છે કહે છે કે ગમેતેવ મૂઠ માનવીને પણ એકવર ગેમી સૂર સભગાય છે એની આસ્થા જાગે છે એ નમ્ર બને છે ગળુ શોધે છે ને મદદ માટે વિનવણી કરે છે એ વિના માનવી જીવી જતો નથી

એનું આધ્યાત્મિક જીવન દૂક અપજીવી હોય તો ખેસતાની વાર એ ફૂલ ખીલ્યા વિના ખરી પડે ને નહિ તો એ સહાર બને પ્રકુલ પાખડી કમળ કે પૂર્ણ ધરના પ્રતીકા ફેર ફેર રચીને આપણે જીવન સમૃદ્ધ કરવા તરફ ધ્યાન આપ્યું છે જ ને

કોઈએ એનું સાન સાદુ રૂપ રાખ્યું ને નહિ જેવી ક્રિયા મની પણ હૃદયની આસ્થા તો ભરી ભરીને રાખી એટલેથીયે કામ તો ચાલત પણ માનવીનું અવનાર કાર્ય મોટું સમજાયું એટલે એના ચિત્તનોમાથી એણે ધણુ જોયું, ધણુ ઝોળખ્યું, એની સથે સબધ વધાર્યો અને એમાથી શક્તિ મેળવી જગતમા ઉતારી

આ કામ જેવુંતેવું તે નથી જ એમ એ અશક્ય પણ નથી એ માર્ગના ધુરધર પ્રાસીઓના અનુભવો અદ્ભુત રીતે સરખા બન્યા છે અને એમણે જે સાચ્યોનીઓ જાણી તે પણ સરખી જાણી છે એ પડી એ અનુભવો માયા માનસા જેઈએ કોઈએ વિરાળ

બાવન પાનાના ૧૦૮ મુકાકોના આ પુસ્તકની કોઈ કિંમત નથી પુસ્તક ગેળગલા ઇચ્છનાર પોતાને ઠીક લગે તે રકમ કિંમત તરીકે માફરી આ સરનામિથી મંગાવી શકે—
ગિરધરલાલ શ્રી અરવિંદ આશ્રમ પોંડિચેરી

દર્શન કર્યું હોય તો કોઈએ કેન્દ્રિત કર્યું હોય કોઈની ભાગા ગૂઢ હોય તો કોઈની સરળ કોઈની વાણી થોડાને સ્પર્શ કરી જાય તો કોઈ ઘણાને પ્રેરણા આપે આ દિશામા વગર ચાકવે જીવનનું આણુએ અણુ એકાગ્ર રીતે સતત મગ્ના રહેનાર વિરલ પુરુષો ભારત દેશમા છે એથી એ Spiritual છે એમના જેવા થતા કે દેખાવા લાખો પ્રયાસ કરતા હશે, નિષ્કળ જતા હશે કે રોગ બની ફરતા હશે પણ જેમની નિરાસથી છે તે તીક્ષ્ણ છે, સતત છે, તેમને સિદ્ધિ વરે છે, એમનો માર્ગ અનોખો છે

એ માર્ગ ઉપર ભેગિયો બનીને મિનભાવે આવે એવું એક પુનઃક હમાણા પ્રગમ થયું છે એનું નામ ‘ઉપરામ’ આ ગ્રંથ નથી પુનઃક પણ નથી એ છે નાનડો ગુરુ એમા કાન્યો છે પણ ગદ્યમા એ દુકાને મગતો નથી અને છતા મેળવનાની નિષ્ઠા હોય એને મગે એમ છે પ્રિયિત્વ લાગે છે, નહિ ? પણ લેખક જ ખુનાસો કર્યો છે કે એમણે આપ્યાના ખ્યાલ વગર આપવાનું છે લીધના ખ્યાલ વગર લેવાનું છે એ કહે છે કે ‘આપુ લઉ’ ‘આપુ લઉ’ ના નાદ સૂચવે છે કે તારા અને મારા વચ્ચે લાખો જોજનનું અંતર છે એ અંતર ભાગવાનું છે

આમ વાચક સાથે તદાકાર થતા લેખક તત્પર છે પણ વાચકનું શું ?

પુનઃકનું નામ પણ નવું જ છે ને ? પણ એવું તો પુનઃકમા પાનેપાને અને કાવ્યેકાવ્યે જણાશે એમા ધણુ ગૂઢ છે અને છતા વાણી સરળ વહેતી સચોટ ને લક્ષણિક છે એમણે જે પ્રતીકા રચ્યા છે એ એમના આગવા છે, વિચારો અનુભવમાથી ઘડાયેના છે અને વિધાનોમા પ્રતીકિતો રખડો બોને છે

‘ઉપરામ’ના લેખક શ્રી ગિરધરનાન પચામિક વર્ષથી શ્રી

અરવિંદના આશ્રમે રહેલા છે. એમ તો ત્યાં સાધકાની મોટી સંખ્યા છે અને એમાં ગુજરાતીઓ પણ ઝાઝા છે. પણ એ કહે છે :

‘મેં બોલાવ્યો ને. એ આવ્યો.

‘અમેય બોલાવીએ છીએ.

‘તો મારા બોલાવવામાં અને તમારા બોલાવવામાં ફેર.’

આમાં ગુમાન નથી, પણ આત્મશ્રદ્ધાનો સ્તર છે. એમણે જ નેયું છે કે ઘણા માણસોને આધ્યાત્મિક વિકાસ કરવાના કાંડ નળે છે. પરંતુ,

‘કર્યો ; વરસાદની ઝડીઓમાં પડી રહેલાં કંઈ કાળ-જૂનાં બોલાયલાં દેવદારનાં બોખાનાં પાટિયાં, કોઈ અણુધણ સુતાર અને ગુજરીમાંથી અદ્ધર ઉપાડી આણેલાં કાટમાળ.

‘એની પેટી ઘડાવી એમાં દરદગીના મૂકવાનો વિચાર કરે તેને કેવો કહેવો ?

‘મૂઠ.

‘તો વાસના-ઝડીઓથી ચળાઈ ગયેલાં શરીર, લક્ષિતનું દેવાળું કાઢેલું એવી જીદ્દ અને લોહાના કાટમાળ જેવા જીર્ણ સપ્રદાયોનો આશરો લઈ પ્રભુલક્ષિત કરવાના, સ્વદેહને પ્રભુમંદિર બનાવવાના કાંડ કરે તેને કેવો કહેવો ?’

કાચી તૈયારીએ અને મોળા વિચારે આ દિશામાં જ નારને કે’ નહિ મળે એમ એ કહે છે. સાંભળો :

‘સાત લોકનો માલિક કેવળ લૂંટીબાઈને નોતરે તમારે દ્વાર આવી ઊભો રહે ?

‘એ કહી બને નહિ.

‘એને નોતરું’ આપી ઘેર તેડી લાવવા વિનવેશે જીવે જીવે સાથે હૃદયની ખાલી પાલખી લઈ જવું નેઈએ.’

પણ આમ કરવું કેટલાને સહે છે ?

‘ખતા બધા જ લોકે ખાધા હશે. એ દ્વારા બધા જ લોકે એક નહિ તો બીજે સમે જાગૃતિ અનુભવી હશે.

‘પણ એ રીતે આવેલી જાગૃતિ કાણ પકડી શકે.’

એમનો તો અનુભવ છે કે ‘માનો સાદે વિરલ પુરુષ ઝીલે છે. માના સાદે વિરલ પુરુષ જાગે છે. પરંતુ એ સાદે જાગ્યા પછી જાગનારો સૂતો નથી.’

આ અનુભવમાં એમનો કૃતજ્ઞભાવ કેવો મળી જાય છે તે પણ જોઈએ :

‘અંધારાં ઉલેચી થાક્યો હતો તે સમે એ અંધારામાં પૂજો મૂકવા મને કોઈએ દીવાસળી આપી.

‘એ આપનારને એમના પગમાં પડી પછી મેં મારું સંઘરેલું બધું ઝવેરાત આપ્યું છે. છતાં રોજ મને મારું હૃદય કહે છે : તું એનો કરજદાર છે.

‘મેં મોટાં નાનાં ઘણાં ઋણ શાહજોગ ચૂકવી ખાતાં રદ કરાવ્યાં છે. પરંતુ દીવાસળીનું આ ઋણ મારાથી નથી ચૂકવાયું. એ ખાતું હજી રદ નથી કરાવ્યું.

‘કદાચ એ ઋણ આની બે આનીય નહિ જ ચૂકવાય. એ ખાતું રદ નહિ જ થાય.’

કેટલાય લાવિકો શરૂઆત તો કરે છે પણ માંદગી. અડધેય ના પહેાંચ્યા હોય ત્યાં ધીરજ ખૂટી જાય છે તે પ્રયત્ન છૂટી જાય છે. પણ અહીં એવું નથી.

‘જેમ જેમ ખોદું છું તેમ તેમ કાળો અને વધારે કાળોમેશ કાઢવ જ નીકળે છે. કાશ તોડનાર પથ્થર નીકળે છે. મારી શાંતિ ઘટે છે અને અમૂંઝણ વધે છે.

‘પણ મેં તો ખોદે જ રાખ્યું. વિશેષ અને વિશેષ બિંદુ.

‘અંતે પાણી આવ્યું. ને મેં નળિયેર વધેયું.

‘આજે મારી પત્ની અને પુત્રી એ દૂવે પાણી ભરે છે. આજે દૂરદૂરથી પાણિયારીઓ એનાં અમૃત સોનાને ઘડે લઈ જાય છે.

‘આજે મેં દૂવે કાસ જોડ્યા છે. એનાં પાણી પી લીલાછમ મોલ સાતે લોકનાં ખેતરામાં ઊભા છે. મારી કીર્તિ, મારી પૂજા વધી રહી છે.

‘હું થાક્યો હોત ?’

એ નથી થાક્યા. અને ‘હુંયે પૂર્વપાપો ભેગાં કરું ને આંતરવેદનાં એ યજ્ઞાગ્નિ પ્રકટાવું ને માંહીં પાપને જ

હોઆ કરુ છે-તા તણખના સુધી ને ફૂક્યા કરુ
મમતપિહોણી વાસગીથી 'આમ આત્મા કરુ'

'યતનારાયણ

'આપના પદે અવચેતનાના દારિદ્રલયાં અ-ઓધ
હોમુ છુ

'નિષ્પ્રોજને ?

'ના મો પર મોતની રેખાઓ છે તે જુસના હોમુ
છુ પિડમા થાક છે તેને દેશવરો દઈ તેમા અમર
પ્રાણ પૂરવાની આશાઓ સાથે હોમુ છુ

'નર મન્યા અને નારાયણ તારા સમો થના હોમુ છુ '

આવુ યતકાર્ય આત્યુ, ત્યારે એમની મહેન્જાઓ કેરીક
હતી ? આપણા મનની ઇચ્છાઓ સાથે એને સગ્ગાની
શકાશે ?

'જાણવુ નથી, અનુભવવુ છે અનુભવે અટકવુ નથી,
અનુભવ જીવવો છે

'જ્ઞાન લેકોને જાણાવુ નથી હવામા ભરી દેવુ છે
'લજન કરના લેકોને ભેગા કરના નથી, જ્યાં બેઠા
હોમ ત્યાં જ સૌના દિલમા તબૂરા રણજીતના કરના છે

'આ કર, આ ન કર, એમ કહેવુ નથી સૌ કરનાવુ
જ કરે, ના કરનાવુ ના જ કરે એવુ કઈક એમની
માત્રી કરી મૂકવુ છે

'ચિદાનંદ કેવન સૂક્ષ્મમા પ્રત્યક્ષ કરવો નથી રથૂનમા
મૂર્ત કરવો છે, જીરની જીવવો છે'

એ કાઈ સરેવુ નથી કેરી રીતે એ પ્રાપ્ત બને ? કેમ
જાણવુ કે શિખર સર કર્યું ?

'પૂર્ણ દૈવી અધ્યાત્મજીવન વીરશિરોમણિ નિત્ય-
સત્યમ્ આત્માનને જ પ્રાપ્ત થાય છે ' હવે એક
એથી ચક્રની સવાર ઊગે છે'

'આજે કાઈ ગેબી મુઝામથી મારા પર તાર આ યો
છે તેમા લખ્યુ છે સુખ પર પ્રીતિ અને દુઃખ પર
નફરત કરવાના તારા દિવસ આજ પૂરા થાય છે

'તાર ઘરમા સૌને મે ન્યા યો છે અને સૌએ આજે
ઉત્તરણી કરી છે'

વળી આગળ કહે છે

'આજે જે ખેતર મે જોયુ તેની જમીન પ્રકાશતી
હતી '

'તેમા લણણી શેની હશે ?'

એનો હિસાબ ગણી કાઢી એમણે જવાબ લખી
આપ્યો છે

'ઈશ્વરની કૃપાનો મને અનુભવ થયો ત્યાર પહેલા હુ
જે રજ્યો હતો તે બધાનો સરનાગો થાય છે શન્ય
અને ત્યાર પછી હુ જે કાઈ રજ્યો તેમાથી બધા
ખરચ બાદ જતા જે બાકી રહ્યુ છે તે છે અનંત '

આ અનુભવ પછી આપણને સહુને પિયારમા મૂકી દે
એવો વણપૂજાયેનો પ્રશ્ન અહીં જુદી રીતે રજૂ
થયો છે

'મારી પાસે એક સર્ટિફિકેટ છે એની ભાષા અને
રુશનાઈ અનોખા છે પણ એના લખાણનો સાર
આવો છે

કોઈનીય પાસેથી સર્ટિફિકેટ મેળવવાની ઇચ્છા કરે
એવો હવે તુ રહ્યો નથી '

'આનો નીચે બે સહી છે સદાનંદ
ચિદાનંદ'

આવુ સર્ટિફિકેટ મેળવના આપણે શુ કર્યું ને એ
ક્યારે મને એ સનાન દરેક માયમને નથી સૂજતો શુ !

ગદ્યમુક્તકાના આ સમ્રાટમા ઠેરઠેર કાવ્યતત્વ ઉત્તરાય
છે આ કાવ્યાનંદ અને બ્રહ્માનંદ ભેગા મળ્યા છે,
મોગી ઉગાળી થઈ છે

'મને લળ લાગી છે કે અગ દેશમા એટલેકરી છે
એની માઢી અણમૂન રતો છે

'મને થયુ કે લાવ ખોદુ

'પણ એ કાગમીઠ પચરની છે, મન-પ્રાણના કોદાળા
લગાડુ 'હુ તો કેલગા તૂટે છે, પચર નથી તૂટતા

'મે રિમાસ્યુ 'મારે રત્ન તો જોઈએ છે કરુ
શુ ? ક્યુ બગ મને લગાડુ ?'

અને મને સ્ક્યુડુ કે હૃદયાગ્નિના એકેન્દ્રિત આવથી
એની પીડ લાગશે

‘મેં એવું ક્યું, એનો પીઠ લાંગી છે, માંદીથી અણમૂલ રત્ન સરી પડ્યાં છે. એણે મારો ખોળો ભર્યો છે.’

આમ પ્રકૃતિને નાથીને એની અપાર શક્તિને કામે લગાડવાની રીત એમણે સરળ પણ કાવ્યથી છડકાતી ભાષામાં વર્ણવી છે. વળી જુઓ :

‘મને હનરો દિશામાંથી હનરો દગા થયા છે, તને દગો દીધો છે, ધને દીધો છે, અને દીધો છે. પણ એક એવો છે જે સદા મારી સાથે ઊભો છે. જેણે મને કદીય દગો દીધો નથી.

‘એ દ્રાણ ?

‘સૃષ્ટિના મૂળમાં રહેલો આનંદ.’

આપણા મનનું પાત્ર ભરી દેવા પરમ આનંદ વરસ્યા કરે છે—પાત્ર આડે હાથ ધરી રાખીએ તોયે એની ઝરમર બંધ થઈ જતી નથી. એ ધારા તો સતત વરસે છે.

શાંતિને યુદ્ધનાખુદીના અર્થમાં આપણે હમણાં ઘણીવાર સંભારીએ છીએ. પણ એનો પરિચય અનોખી રીતે ‘ઉપરામ’માં મળે છે :

‘મારા ધરથી દોઢ ગાઉ દૂર સ્ટેશન પસાર કરતી ઘણીયે ‘રેલગાડીના અવાજ મેં’ રાત્રે સાંભળ્યા છે. દહાડે કદાપિ નહિ. અને કોઈ કોઈ ફેરો તો બરાબર મધ્યરાત્રે સ્ટેશન વટાની જતી કોઈ ગાડી તો જાણે મારી પથારી આગળ થઈને જતી હોય એમ લાગ્યું.

‘એ સૌ શાંતિના પ્રતાપ.

‘આગગાડીના અવાજને પથારી સુધી આવવાની છૂટ, તો માનવ, તારા અંતર્યામી અવાજને તારે રોમરોમ વ્યાપી જવાની કેમ છૂટ નહિ ?

‘સ્થૂલ શાંતિથી ઉચ્ચતર કોઈ અન્ય શાંતિને વરેલો યોગી દુનિયાના ગમે તે જીવતા હૃદયના ધગધગાર ગમે તેટલો દૂર બેસી સાંભળી શકે એમ માનવામાં શો વાંધો ?’

‘એ ઉચ્ચતર અને સૌથી ઉચ્ચતમ શાંતિના પ્રતાપ ?’

પહોડો કે જંગલોમાં ભેમતાં ક્યાંક sign-posts

આવે છે—આ તરફ શું છે ને પેલી તરફ શું છે તે જણાવવા. ન્યાંથી આવ્યા તેની યાદ પણ, આવી મળે છે. ‘ઉપરામ’માં આવા ઘણા sign-posts ખડા છે. ચેતવણીઓ આપી છે, ઉત્સાહ આપ્યો છે, પરિચય આપ્યો છે ને પહેાંચ્યાનો આનંદ પણ જણાવી દીધો છે. એ ઉપરાંત કૃતજ્ઞભાવ વડે એ બધું સજીવ ને સાર્થક બનાવી દીધું છે.

‘ઉપરામ’ની એક આગવી વિશિષ્ટતા ને એની થોડી પણ અનોખી માગણીઓ—પ્રાર્થનાઓ—માનવકુળની સંસ્કૃતિને ઉંચે લઈ જાય, અંતરની આરતીને મહત્ત્વનાં દર્શન કરાવે, અને સર્વત્ર ઈશ્વરનું ઐશ્વર્ય વ્યાપી રહે—એવી.

‘દેહ તેજોમય, પ્રાણ છંદોમય, મન આનંદમય થાય એ મારી માગણી છે. કારણ પૃથ્વી પર દેવ અવતારવા છે, સમતાયુક્ત દિવ્ય વ્યવસ્થા સ્થાપવી છે. આનંદની હેલી વરસાવવી છે.’

‘હે નાથ, પૃથ્વી પરથી પશુતા ભૂંસવી છે, અવ્યવસ્થા ટાળવી છે. દુઃખદારિદ્ર દેડવાં છે. સદાને માટે નામ નિશાન જડે નહિ એવી રીતે.

‘મારી માગણી કણ્ઠ કર. કારણ તારો સંકલ્પ એ જ મારી માગણી છે. તારી પ્રેરણા એ જ મારું જોર છે. તારો વિજય એ જ મારા આનંદની અવધિ છે. મારા જીવનનું સાર્થકય છે.

‘પૃથ્વી, તારી ચીસ મેં સાંભળી છે. તારા કરુણ સ્વરે અને તારા શરીર પરના વ્રણોએ મારું ચેતન એકવાર હરી લીધું, એકવાર મને કંપાવ્યો.

‘પણ મારા અસલ ખાનદાનની સ્મૃતિ તરત તાણ થઈ...અને...

‘જો હું સ્વેત-અશ્વતર પર ચઢ્યો છું. રણે પડ્યો છું.

‘પૃથ્વી, હવે કાં તો તારા વણ રુઝાશે, કાં તો હું નર્ચો વણમય થઈ જઈશ.’

‘પરબોચ્ય શિખર પર બેઠેલા સત્, અધમાધમ ખીણોમાં ઊતર, તારાં હાસ્ય ત્યાં હાસ્ય. તારાં અમૃત ત્યાં દોળ.

તારા કંદેર શત્રુઓને છલ અને તારા દિવ્યસ્થ દોસ્ત
બનાવ

‘સુરેશ, અમુરોને—પતિન સુરોને—હવે તારા બાહુમાં
ઊંચક એમને પાછા સ્વસ્થ બનાવ પાછા મુર બનાવ’

‘હે ભગવાન ! પાતાળમાં કરોડ મુર્ખના અન્વલ્લખા
કરો અમને અત્તમયને અમૃતમય કરો અમારા
જીવન ગાંધર્વમયમાંથી અમૃત પીએ પણ અધોમૃતમાંથી
પણ અમૃત પીએ એકુ કરો

‘ભગવાન ! જેવા અરૂંપે છો તેવા જ રૂપે બનો જેવા
ગાંધર્વલોકે નિયરો છો—નિયમો છો તેવા સાતે લોક
વિચરો, નિયમો

‘કાલમો અને હીરો તરવે એક જ છે, કાલસો હીરો
બને એ શક્ય છે, તો નાથ ! સર્વ અધારોને
અજ્ઞાના બનાવી દો હયાહસને આત્માદારી અમૃત
બનાવી દો મોતના મૃણિયા ઉખેડી નાખો બસ સર્વત્ર

તમે જ નિયરો તમે જ નિયમો

‘પાતાળ વગોવાય અને સ્વર્ગ વખણાય એકું ના
રાખો સર્વત્ર તમારો ભેટો સહજ—સુખ કરો’

ગુજરાતી સાહિત્યમાં પાડિત્યથી લર્પાલર્પા થયો એના
પણ છે ખરા કાવ્યોના ઉભમથી છવકાતા થયો પણ
છે વિચારરત્નો પણ કેટલાય થયોમાં સચરાથ છે
આધ્યાત્મિક દૃષ્ટિએ લખાયેલા પુસ્તકો પણ છે
પરંતુ, ‘ઉપરામ’ જેવું સરળ છતાં સચોટ, મૌનિક
અને કાવ્યમય, અતરચ્છેતનાને સ્પર્શતું—જગ્યાનું
મિત્રભાવે ભોમિયો બની સાથે રહેતું, તમપદ શમ્ભો
અને શમ્ભતા મર્મને પડડી વ્યક્ત કરનારું—જેમાં
અનુભવ અને સિદ્ધિના ઘટાર સભાગાય છે, કલ્પના
જાગે છે ન મહેન્દ્રજ્યો ઊગી ચગે છે, જે જગત
સાહિત્યમાં હકપૂર્વક ઊભુ રહી શકે છે એવું ન નંકડું
(૧૦૮ જ મુકતકોનું) છતાં સમૃદ્ધ પુસ્તક વિરલ છે

★

ભારતમાં દર સાલ ૭૦ ૦૦૦ ટન કાજૂ ઉત્પન્ન થાય છે. તેની ચેતારા ત્રીજી યોજનાના અંત સુધીમાં બે ગણી
કરવાની ધાતણા છે એક ઝાડમ થી દર વર્ષે ૨૦ રતલ કાજૂ મળે છે

૧૯૫૨-૫૬ સુધીમાં ૬૦ સાલ ૧૨ કરોડ રૂપિયાના ૩૨,૦૦૦ ટન કાજૂ પરચેટ ચડયા છે. ૧૯૫૭માં ૧૪ કરોડ
૭૦ લાખ રૂપિયાના ચડયા હતા

બ્રાહ્મિય પૂર્વ આફ્રિકા અને ભારત એ ત્રણ સ્થળે કાજૂ થાય છે તેનું મૂળ સ્થાન બ્રાહ્મિય છે

કાજૂની છાવમાંથી તેવ પણ કઢાય છે દર વર્ષે ૮ થી ૬ હજાર મન તેલ કાઢવામાં આવે છે નાથ, જાગ વગેરેની
ખાણથી ખરામી થતી અટકાવવામાં તે કામ લેવા છે, સાફ કર્યા બાદ તે વાર્નિસ, ટાઈપરાઈટરના રોલ, ટાઈલ વગેરેની
બનાવટોમાં ઉપયોગમાં લેવાય છે

★

વિખ્યત અભિનેત્રી મેરી ટ્રેસલર જ્યારે જ ગીર ખીખાર હતી ત્યારે એના જીવનના આખરી પાંચ માસ દરમ્યાન
એને આનંદિત રાખવા માટે મેટ્રો ગોલ્ડવિન મેયરના સચાવક લુઈસ બી મેયર દર આકાશરેખે એને તેટલું કામ
હોય તો પણ નવા ચિત્રપટ માટે જુદી જુદી કથા વસ્તુઓ અને યોજનાઓ લઈ ટ્રેસલરને મળવા બધા આ
મુલાકાત દરમ્યાન મેયર કથાવ પણ માફનીનો ઉલ્લેખ ન કરે બગેરે વખત જુદી જુદી વસ્તુઓ અને તેમાં
ટ્રેસલરને ભજવવાના ભાગ પર ૪ ચર્ચા કર્યા ક. બલિ બન્ને જણા સ્ટુડિયોમાં જ હોય આમ મી મેયર ટ્રેસલરના
જીવનના આખરી અડવાડિયા સુધી એને આનંદી અને સુખી રાખી શક્યા હતા.

શ્રી સંગ્રહ

સ્વાતંત્ર્ય, વ્યક્તિ સ્વાતંત્ર્ય. બાળક નાનું હોય છે ત્યારથી જ તેને સ્વતંત્રતા આપવાની જરૂર છે. બાળક પોતાની સ્વતંત્ર પ્રવૃત્તિ કરી શકે એવી તક તેને મળવી જોઈએ. તેથી તે સ્વતંત્ર રીતે વિચાર કરતું થઈ શકે અને ત્યારે જ તેનામાં આગળ જતાં પોતાની નૈતિક જવાબદારીનું ભાન આવશે. બાળકને રોકટોક કરવાથી કે તેના પ્રત્યે બેદરકારી બતાવવાથી તે અસંતોષી બને છે. આ અસંતોષનું પરિણામ વિકૃતિમાં આવે છે.

આમ દરેક વ્યક્તિનું ઘડતર બાળપણથી જ થાય છે. બાળપણમાં તેની પ્રત્યે દાખવવામાં આવેલું વર્તન સાચું સ્વરૂપ પકડે છે અને મોટપણે પોતાની રીતે ઘડવા જતાં સ્વતંત્ર માનસને પોતે જે રીતે સમજે તે રીતે સ્વતંત્રતાના નામ પર ખેંચવા આગ્રહી બને છે. ક્યારેક આવેગોનું સ્વાતંત્ર્ય પ્રધાનપદ લોગવે છે. દરેક વ્યક્તિ પોતાની જાત માટે સ્વતંત્ર છે પરંતુ તેને ખોટી રીતે વળગી રહેવામાં આત્મજનોને દુઃખી બનાવવાં પડે છે. સ્વતંત્રતાના નામ પર જક્ષીપણું અને હક ગમે તે રસ્તે ખેંચી જાય છે. કેટલીકવાર 'ખેંચ' પકડ મુઝે જોર આતા હૈ'ની માફક લવિષ્યને વિચાર કરતાં નથી, જ્યારે પાછળથી હાથ ઘસતાં રહેવું પડે છે. પસ્તાવો પુષ્કળ થાય છે પરંતુ કોઈ ઇલાજ નથી જડતો.

માટે જ દરેક વ્યક્તિ પોતે કઈ સ્વતંત્રતા લોગવે છે અને તેનું સ્વરૂપ કયા પ્રકારનું છે તે કોઈપણ અનુભવમાં મૂકાતા પહેલાં વિચારી લેવું જોઈએ. અમુક સંલેગોમાં મૂકાયા પછી દૃષ્ટિ બદલી શકાતી નથી. ગમે તે દલીલો કરીને મક્કમ રહેવું પડે છે પરંતુ ભાવિ જીવનને સુધારવું હોય અને આપણા દેશને ઉચ્ચ ધોરણે વાળવો હોય તો સાચે જ સાચી સ્વતંત્રતાનું ભાન નાનપણથી જ કેળવાવું જોઈએ. ભાવિ પ્રજા અને વર્તમાનયુગનું ભલું ઇચ્છવા માટે અને દેશનું પણ ભલું ઇચ્છવા માટેય સ્વતંત્રતાને નામે ખોટી બડાશ કે વાહિયાતપણું ન ધૂસી જાય તે જ ખાસ અગત્યનું છે.

આજે સ્વતંત્રતાના નામ પર સ્વચ્છંદતા જ વધુ જોવામાં આવે છે અને એટલે જ સ્વતંત્રતાને જુનવાણી, રૂઢિચુસ્તો ગાળો દે છે. સાચી સ્વતંત્રતા આપણું સત્યાનાશ નહિ વાળે પણ સન્માર્ગે જરૂર દોરી જશે. અને સન્માર્ગે એ તો દરેક ધ્યેયને માટે સાચો રાજમાર્ગ છે.

જાગૃત કરવાનું કામ

વિહુ જન્મ્યો ત્યારે તેના પિતાની જાહોજલ લી સારી હતી એકનો એક વિહુ કીક કીક લાડમાં ઉછરી રહ્યો હતો. પણ કુદરત જ્યારે વિક્ષે ત્યારે તો કોઈ ને પૂછવા પણ રહેતી નથી. વિહુની મા સાતેક વર્ષનો મૂકીને મૃત્યુને શરણ થઈ. ઘણે વર્ષે ઘરમાં બાળક આવ્યું અને સુખેથી ન રહેવા દીધાં પિતાને માટે આ આઘાત અસહ્ય હતો. પરંતુ હિંમત એકડી કરી દીકરાના સહારે જીવન વિતાવવાનું નક્કી કર્યું. નોકર ચાકરથી ઘરનો કારભાર ચલાવવા માંડ્યો. વિહુના પિતા ક્યારેક ખૂબ દુઃખી થત. ઉમ્મર બહુ મોટી નહોતી થઈ પણ ફરીવાર પરણવાની એમની ઇચ્છા જ નહોતી. સગાં-સંબંધીએ સલાહ આપી ખૂબ આગ્રહ કર્યો પણ 'મારો વિહુ લણીગણીને તૈયાર થઈ ને મારી થાપણ સંભાળે એટલે મારે કશાની જરૂર નથી' એમ કહી લગ્નનો વિરોધ કરતા. વિહુ એમનો ખૂબ લાડકવાયો હતો.

આઠેક વર્ષ પસાર થઈ ગયાં. વિહુ ભણેલો હતો. તેના જીવનમાં પિતા એ જ તેની માતા હતા. પિતાનું વાત્મલ્ય તેના ઉપર ઉછળતું હતું છતાં પણ મા તે મા, માની જોડ તેા દુનિયાની કોઈ વ્યક્તિ પૂરી શકે તેમ નથી હોતું. વિહુ સ્વભાવે હડીલો, તોફાની હતો તેને ખબર નહોતી કે આ તેનું સુખ ધડીના છઠ્ઠા ભાગમાં નાશ પામવાનું છે. કાલે શું થવાનું છે તેની કોઈ ને ખબર નથી હોતી.

વિહુના પિતા અચાનક માંદગીમાં પડકાયા. એવા સખત પડકાયા કે ફરીવાર તેમાંથી ઊઠ્યા

જ નહિ. હવે વિહુનું કોઈ રહ્યું નહિ વિહુના કાકા વિહુને તેમને ઘેર લઈ ગયા. નિશાળે બેસાડ્યો. વિહુને હવે જીવનમાં રસ રાં નહોતો. મા ગઈ, બાપ ગયા કાકા તો સ્વાર્થે રાખવા તૈયાર થયા હતા. વિહુની મિલકતના હકદાર તે થયા, અને ખરોખર મિલકત બધી મળી ગઈ એટલે કાકાની દાનત બગડી વિહુને ખૂબ ત્રાસ આપવો માડયા. ખાવાપીવાનું પણ ખરોખર આપે નહિ. ન હોય ત્યાંથી વાંક કાઢી મારે પણ ખરા. જ્યારે વિહુનો ઉછેર ગુલા જ પ્રકારનો હતો એટલે એ આ બધું સહી શક્યો નહિ. તે સમજી ગયો કે આ કાકા મારી મિલકતના પ્રતાપે મને ક્યાં તો મરી નાખશે અથવા ખૂબ રંભડશે. લવિવ્યમાં પેતે જીએ નહિ આવી શકે. ત્રાસેલો વિહુ ઘર છોડીને જવાની પેરવી કરી રહ્યો હતો. ત્યાં કાકાએ જ ઘરમાંથી ચાલ્યા જવાનો હુકમ કર્યો.

અને એક દિવસ તે કાકાનું ઘર છોડી ચાલી નીકળ્યો. માંડ દશેક રૂપિયા પાસે હતા. થોડા દિવસ તેમાંથી ચાલ્યું. હવે શું....! પૈમા ખૂટી પડ્યા, કમાવાનું કંઈ સાધન નહિ, નોકરી પણ મળે નહિ. કરવું શું? વળુઓળખીતા માટે નોકરી કંઈ જોાળી રસ્તામાં પડી છે! ત્રણ દિવસનો ભૂખ્યો વિહુ હવે ધીરજ રાખી શકે તેમ નહોતો. રસ્તે ચાલતાં ખીસા કપાનાં જોયાં. તેને પણ ચોરી કરવાનું મન થયું. પેટનો અગ્નિ ભભૂકી રહ્યો હતો. સીકતભરી રીતે તેણે એક લાઈની ૧૦ રૂપિયાની નોટ તફડાવી. તે શુંડા સાથીદારોની ટોળકીમાં જોડાયો. તેને દુનિયામા બીજો કોઈ જ રસ રહ્યો નહિ ખાવું પીવું અને મોજમઝા કરવી, દોસ્તો સાથે આનંદ કરવો,

કોઈની સાથે દાદાગીરી કરવી, લાગ આવે તો મારવો અને તેને હેરાન કરી કામ કઢાવવું એ તેનું મુખ્ય કાર્મ થઈ ગયું. નાનપણની એની શક્તિ ઊંધે રસ્તે દોરઈ અને વિહુ એક શુંડો બન્યો. શુંડા તરીકે પંકાવા લાગ્યો. શુંડાગીરી કરતાં પકડાઈ ગયો અને એક વખત જેલ પણ ભોગવી આવ્યો.

પરંતુ તેની અંદર આત્મા સાથે જકડાયેલ 'ઈન્સાનીયત' હજુ મરી પરવારી નહોતી. તેના ભૂતકાળ યાદ કરી કરીને તે ખૂબ નિરાશ થઈ જતો. એક ખાનદાન કુટુંબમાં જન્મેલો પોતે આજે કયે રસ્તે જઈ રહ્યો છે ! કારણ આજે તેનું જીવનમાં કોઈ નથી. એ ઈન્સાન બનવા માગે છે. સંલોગોવશાત્ જે કંઈ થઈ ગયું તેને વર્ષો પછી ભૂલવા અને 'સાચો મનુષ્ય' બનવા તેનું અંતરમન ઝંખી રહ્યું છે. એને સહારો જોઈએ છે. સારી સોબત જોઈએ છે.

સંલોગો વ્યક્તિને ઉપર ચઢાવે છે અને નીચે પણ પાડે છે. શુંડાઓ કેવી રીતે દલપ્પન થયા ? તે કંઈ જન્મોને જ અવતર્યા નથી હોતા. સંલોગો જ એને પછાડે છે. તેમાં મોટી જવાબદારી તો આપણા સમાજની છે. સમાજ જ્યારે તેને ધુત્કારે છે ત્યારે તેને આંખરૂની પડી નથી હોતી અને વધુ ખરાબ બને છે. તેમાંય એક વખત પંકાઈ ગયેલા શુંડાને સારો થયા પછી પણ અપનાવવા કોણ તૈયાર થાય ... !

દરેક વ્યક્તિને સુધરવાની તક આપવી જોઈએ. જો સમાજમાંથી અનિષ્ટ તત્ત્વ દૂર કરવું હોય તો સમાજે મુકરર કરેલી રૂઠિ છોડવી પડશે.

આર્થિક મુશ્કેલીઓનો સામનો કરી દરેક વ્યક્તિને કામ મળે તે જોવું પડશે. સમાજ અને સરકારનું આ કામ આપણી પ્રબળે બાગૃત કરવા માટેનું ખૂબ અગત્યનું છે.

કવળાં સાસરિયાંમાં...

ખૂબ લાડકોડમાં ઉછરેલી નયના પરણીને સાસરે જાય છે. કેટલાક રિવાજથી અબુધ નયનાને સાસુજનો-કોધી સ્વભાવ જીરવવો, એને અનુકૂળ થવું હુઃખદ થઈ પડે છે.

નયના પરણીને સાસરે આવી ત્યારે ઘરના કેટલાક રિવાજોથી અબુધ હતી. અને તેમાંય તેના બાપાજી પૂરતો કરિયાવર નહોતા કરી શક્યા એટલે બીજા જ દિવસથી તેને માથે આલ તૂટવા માંડ્યું.

જેઠાણી : નયના, તારી પાસે પેલી ભરેલી થેલી છે તે બાને જોઈએ છે. તારી ચાવી આપ તો હું કાઢી આપું.

નયનાએ કહ્યું, લાલી, ચાવી જડતી નથી, હમણાં જડે એટલે આપું છું.

જેઠાણી : બા, નયના તો ના પાડે છે.

સાસુ : ચાવી દેવાની ના પાડી તે શું હું ખાઈ જવાની હતી ?

નયનાએ કહ્યું, બા, પણ ચાવી ગોતી તો મળી નહિ એટલે મેં કહ્યું ગોતીને આપું છું.

સાસુ : ખસ હવે, મૂક તારી ચાલાકી ! મારે તારી થેલી નથી જોઈતી. બહુ બધું લઈને આવી છે તે જાણું છું ને ? કંઈ કરિયાવરે નથી લાવી. તારા બાપમાં બચ્યું છે શું ? ઘડિયાળનું કહીને દીકરાની ઘડિયાળ પણ ન લાવી. જો હું તો કેટલું બધું લાવી છું.

આમ રોજના સાસુનાં મહેણાંટોણાં શરૂ થઈ ગયાં. એક વખત કોઈ ઘેર નહોતું ત્યારે નયના ભજન ગાતી હતી ત્યાં જેઠ અને પતિ આવી પહોંચે છે.

પતિ : તને કંઈ અક્કલ છે કે નહિ ?

‘પણ કોઈ હતું’ નહિ એટલે...

[પતિ લોકે મારે છે.]

સાસુ : હાં ઠીક થયું. મારે તો એમાં રોવાનું શાનું ? કંઈ ભાન તો છે નહિ. કેમ બેસવું, કેમ ઊઠવું—કંઈ શીખીને જ નથી આવી આવું રોઝડું મારા નસીબે ક્યાંથી ભટકાણું ?

આવું તો રોજ ચાલ્યા કરે. નયના રસોઈ કરે - તો પાછળથી દાગમાં મીઠું વધારે નાખી દે. પછી જેઠાણી કહે કે બા, નયનાને કોઈ કામ સરખું ફાવતું નથી, રાંધતાંય નથી આવડતું. આમ ચઢાવા થાય અને સાસુ પણ તેને મારે.

ખૂબ માર ખાઈ ખાઈને એ તો સાવ ગાંડા જેવી થઈ ગઈ. એના શરીરમાંથી જાણે બધી જ તાકાત હણાઈ ગઈ. બધાં જ એને ‘ગાંડી ગાંડી’ કહેવા લાગ્યાં. બહાર જવાનું હોય તો કહે કે આ ગાંડીને ક્યાં લઈ જવી ? એ તો બધું જ ખગાડશે. ઘરની તો ઠીક પણ એની પોતાની કોઈ વસ્તુ ઉપર પણ એનો હુક નહિ. એક સાલેલો પણ પૂછ્યા વગર પહેરાય નહિ. એક દિવસ એને ખૂબ ગભરામણ થઈ. આકુળ-વ્યાકુળ થઈ ગઈ એટલે સાસુએ કહ્યું ચોક્કસ આને તો ભૂત જ વળગેલું લાગે છે. લાવો ભૂવો બોલાવીએ. અને એમણે ભૂવો બોલાવ્યો.

સાસુ : આવો ભૂવાજી, આ મારી વહુને કંઈ નસતર બડતર તો નથી ને ?

ભૂવો : એની પાસે મારણગાંઠ છે. ધણીને વશ કરવાનો મંત્ર છે.

સાસુ : બોલ, સાચું બોલ (મારે છે) બોલ !

‘હા છે. પણ મને મારો નહિ. મારાથી માર સહન થતો નથી’ નયના બોલી.

ભૂવો : જો બેટી, હું કહું છું તેમ કરજો ને બોલાવું તેમ બોલજો એટલે તારામાં પેટેનું ભૂત તરત નાસી જશે

‘મને નવઘરું છે, જોઈએ છે, સાડલો, પોલકું ઘાઘરા, લાવો મારે ખાવું છે’

ભૂવો : જુઓ આ ભૂત શું બોલે છે ? સાંભળો. આ બધી રીજ લાવો. બધું સારું થઈ જશે.

આન ભૂવો બધું લઈ લે છે. પૈસા પણ લીધા અને એ હેરાન થઈ. એના માખાપને કાગળ પણ ન લખી શકે. સાસુ અને પતિ એનાં માખાપને ખોટા ખોટા કાગળો લખે ‘ક્યાંકથી દોરાધાગા મંત્રીને લાવી છે. ને મૂઠે જેવી બેસી રહે છે. ભૂત આવે છે.’ ને એવું બધું વાંચીને એની બાએ માન્યું કે ભૂત આવે છે ને એને કંઈક થઈ ગયું છે. થોડા સમય પછી એ જાને ઘેર ગઈ. પણ સગી. માએ પણ એને ન સાંભળી. કહે કે ‘તારું સાંભળું કે આ લોકોનું ? તું તો એકલી છે અને આટલાં બધાં કહે છે તે ખોટું ?’ વહેમીલા લોકોએ ભૂવા બોલાવ્યા અને એની જિંદગી ખરબાદ કરી.

સાચું હુજી શું છે તે સમજવા પ્રયાસ નથી કરતાં અને ગાંડી ગાંડી કરીને એને ગણકારતાં નથી. એક દિવસ કંટાળીને એ સાસરેથી ચાલી નીકળી. એક સંબંધીએ આપઘાત કરતી બચાવી લીધી.

ખાંગરેલું નસીબ

[પાંચેક વર્ષની એક નાની છોકરીને લઈને ખેતરે જઈ આવે છે. છોકરીનું માથું સડી ગયેલું છે. કપાળે ઘા છે અને ગમ પણ દીધેલો છે.]

એક ભાઈ : આ નાની છોકરીનું નામ તારા છે. એના માળાપ મરી ગયાં છે. એનું કોઈ સચું નથી.

એક પડોશી બહેન : તેના બાપની કોઈ દૂરની બહેનને ઘેર એ રહેતી હતી. એની માને મરી ગયાંને હજુ બાર મહિનાય પૂરા નથી થયા ત્યાં તો એના આ હાલ જોઈ અમારાથી ન રહેવાયું. આટલી નાની છોકરી ઉપર શું ત્રાસ વરતાવે ? ચીપીઓ હાથમાં આવે તો ગરમ કરીને ચાંપી દે. ખાવા તો શાંતિથી આપે જ નહિ. જે હાથમાં આવ્યું તે છૂટું ફેંકે. નાની તારા બિચારી રડતી રડતી ઘરની બહાર નીકળી જાય. છાનીમાની મારે ઘેર આવી ચડતી. ખૂબ રડતી એ અક્ષર સાંભળીને પણ એને છોડાવવા દોડતી. મને આ છોકરીની દયા વધુ આવે. આ નરકમાંથી છોડાવવા પ્રયત્ન કરતી હતી. આવાં છોકરાંને આશરો આપતી સંસ્થા શહેરમાં હોય છે એવી ખબર પડતાં ભાઈને લઈને છાનાંમાનાં એને ભગાડી લાવ્યાં.

આ અનાથ દુખીયારી બાળાને તરત જ હોસ્પિટલમાં દાખલ કરી. અને તેની દવા કરાવી. માર આઈ ખાઈને એનું મગજ નળણું પડી ગયું હતું. તે સાજું થઈ પણ તેની યાદશક્તિ ઘસાઈ થઈ.

[એ કહેવાતી ઈર્ષ તારાની તપાસ કરવા સંસ્થામાં પહોંચે છે.]

ઈર્ષ : તમારે ત્યાં તારા નામની છોકરી છે ?

‘કોણ તારા ? તમે શું થાઓ એના ?’

ઈર્ષ : હું એની આંધેની સગી થાઉં. એના ગામની છું.

‘ના બહેન, અહિંયા તો તમે કહો છો તેવી છોકરી નથી.’

[તેનું કોઈ સચું હતું નહિ અને વળી આ નવું કોણ સચું થતું આવ્યું ? અગત્યના બનીને તેને સંસ્થાએ દાદ દીધી નહિ. આમ વર્ષો પછી વર્ષો આજ્ઞા ગયાં. તારા તો ખારસી અદાર વર્ષની થઈ ગઈ. અને એને લાયક એક મુરતીઓ ગાતીને પરણીવી પણ દીધી. ત્યાં થોડા સમય પછી વળી નવું જ તૂત જાયું.]

ભાડુઆત : તમારે ત્યાં તારા છે તેની તો તેના ગામમાં ખૂબ મિલકત છે. હું એના ઘરમાં જ ભાડવાંત તરીકે રહું છું. એ જે ઈર્ષ ને ત્યાં રહેતી હતી તે તારાના વાલી તરીકે જ છે. આટલાં વર્ષો પછી છોકરીનો કંઈ પત્તો ન મળ્યો એટલે વારસદાર મરી ગઈ છે એમ કહી પોતાને નામે મિલકત કરાવવા તલાટી પાસે તેનાં દ્રોઈ પહોંચ્યાં અને છેવટે સરપંચ પાસે ગયાં. સરપંચે તો તેમને ચોખ્ખું પર-ખાવ્યું કે ‘બેન, તારા મરી ગઈ છે તેનું સર્ટિફિકેટ લઈ આવો. તે સિવાય મારાથી કશું જ થાય નહિ. અમારે સરપંચને તો કાયદા પ્રમાણે ચાલવું પડે.’

આમ તેમનું કંઈ ચાલ્યું નહિ. મિલકતની ખબર પડતાં મને થયું કે લાવ તમને ખબર

આપું, તો છોકરીને મિલકત તો આટલે દહાડે મળે

‘મિલકતમાં શું શું છે?’

ભાડુઆત : જમીન છે, અને ઘર પણ છે. બીજાં પચાવી પાડવા પ્રયત્ન કરે છે. તમે કંઈ કરશો તો પાર પડશે.

તપાસ કરતાં ખબર પડી કે તારાને પંદર વીધા જમીન છે અને ઘર પણ છે. તારાને ત્યાં લઈ ગયાં શરૂઆતમાં તો એ લોકો ગમે-તેમ બોલવા લાગ્યાં, તારાના નામે ગમે તે છોકરીને ઊભી નહિ કરી હોય તેની શી ખાત્રી? પણ ધીમે ધીમે તેમને સમજાવી વિગત આપી એટલે ગાડું સરાડે ચડ્યું. વાતવાતમાંથી એ પણ જાણવા મળ્યું કે તારાને એના ‘મોસાળની પણ મિલકત છે. તારાની બા એકની એક હતી અને તે મિલકત પણ તારાના નામે હતી.

તારાને મોસાળના ગ્રામ લઈ ગયાં તારાની ખાના કાકા અને બીજા થોડાક નજીકનાં સગાઓને વિગતે સમજાવીને વાત કરી એટલે તે તો પોતાની તારા પાછી

મળી જાણતાં ખુશખુશ થઈ ગયાં. કાકીએ તો કહ્યું કે ‘અમને ખબર આપી હોત તો અમારી તારાને અમે ધામધુમથી પરજીવત. અમને કેટલો આનંદ થાત!’

આમ ખુશ થતાં થતાં મોસાળની બધી મિલકત તે લોકોએ આપી દીધી. પેલી કહેવાતી ફર્ક તો તારાને જોઈને ડઘાઈ જ ગઈ. તેની પસેથી મિલકત મેળવતાં કેટે જવું પડ્યું. તારાને આજે નાની બેબી છે, તે જન્મીને થોડાક સમયમાં તારાને મિલકત પણ મળી. છોકરીના નસીબનું ધન આવ્યું તેમ સૌ કોઈ કહેવા લાગ્યા.

પણ તારાના આનંદનો પાર નથી. એ તો કહે છે :

‘આટલી નસીબદાર હોઈશ તેવી તો મને કલ્પનાયે નહોતી. માળાપ વગરની હું હતી પણ મને તો મારી મા મળી ગઈ. એ માના પ્રતાપે જ આજે હું મિલકત પામી વધારે નસીબદાર તો મારી બેબી કે જેના જન્મતાં જ મિલકતના સમાચાર મળ્યા. માર આનંદનો પાર નથી.’

★

વૈદ્યકશાસ્ત્ર વાચતા એવું વાચવા મળે છે કે સત્તારના કરતાં સાત વખતનું ગાયનું દૂધ સુસ્વાદ્ય હોઈ સાત છે આ વાચીને મને બહુ આનંદ થયો અને હું વિચારવા લાગ્યો કે અતુ શુ મારું હશે? કારણ અજ્ઞાનના દુઘ્ધાલશે અમે જીવેલા છે અને એના અનુભવ તો અમારી પામે એવો છે કે સત્તારનું દૂધ તો બહુ સુપાટાબધ ઉપડી જાય છે. પરંતુ સાતના દૂધ વિશે ફિકર રહે છે. એથી વૈદ્યકશાસ્ત્રના આ વાક્યે મને વિચરે રહ્યો. વૈદ્યકશાસ્ત્ર કહે છે કે આખી રાત ખીચે બધાઈને બેસી રહેવાથી સ્વસ્થ હતા એને ન મળવાથી સવાનું દૂધ પચવામા ભારે હોય છે જ્યારે આખો દિવસ સૂર્યપ્રકાશમા ફરવથી વ્યાયામ મળવાથી સાતનું દૂધ પચવામા સુપાચ્ય હોય છે વિદ્યાર્થીઓ વડુ પરિપૂર્ણ હોય છે ‘વ્યાયામાનિવરોનત’ વ્યાયામ અને ખુશી હતા તડકા વગેરેના સેવનથી ગાયનું સાતનું દૂધ વધુ મૂલ્યવાન ગણાય છે

—વિનોબા બાવે

સર્જના રાહ

મનનો માનેલો :

[લે. ધીરુબહેન પટેલ. પ્ર. એન. એમ. ત્રિપાડી, મુંબઈ.
૩. ૨/૫૦]

વાતોક્ષેત્રે શ્રેષ્ઠ સર્જનાને વર્ષા બાદ શ્રી. ધીરુ-
બહેન પટેલે રેડિયો-નાટકો લખવાની કળા
પણ સારી એવી હસ્તગત કરી છે અને આ સંગ્રહની
કૃતિઓ વાંચ્યા પછી એમની આશરપદતા વિશે
જરૂર ખાતરી થાય છે.

આકાશવાણી પરથી અનેકવાર પ્રસારિત થઈ ચૂકેલાં
અને લોકપ્રિય, નીચડેલાં પાંચ એકાંકી અને એક
ત્રિઅંકી આ સંગ્રહમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો
છે. જે કૃતિ પરથી 'પુસ્તકનું નામકરણ થયું' છે તે
ત્રિઅંકી 'મનનો માનેલો'નું તો વળી મરાઠીમાં
ભાષાંતર દ્વારા રૂપાંતર થઈને આકાશવાણી પરથી
પ્રસારિત થઈ ચૂક્યું છે તે લેખિકાની જેવી તેની
સિદ્ધિ ન ગણાય. મૂળીય ગુજરાતી ભાષામાં એકાંકી
ઓછાં લખાય છે, તેમાંય વળી લજ્જવામાં સરળતા
પડે તેવાં સાંવ ઓછાં લખાય છે. આ સંગ્રહની
વિશિષ્ટતા એ છે કે એ બધાં રેડિયો પર લજ્જવાની
દૃષ્ટિએ લખાયાં છે એટલે સંવાદો માર્મિક, અર્થગ-
ભિર્ત અને સચોટ હોવા છતાં સંક્ષિપ્ત છે. પાત્રો
બંને તેટલાં ઓછાં છે એટલે સાંભળતી વખતે શ્રોતા-
ઓને ઘોંટા ઓળખવામાં કશી મુશ્કેલી ન પડે.

દરેક એકાંકીનું વસ્તુ એમણે સામાન્ય જીવનમાંથી
ઉપાડ્યું છે અને છતાં વસ્તુગૂંથણી એવી કલાત્મક
રીતે કરી છે કે વસ્તુ સામાન્ય ન બની રહે. આપણી
આભુખાભુ જીવતાં ઘણાં માનવીઓ રોજીદા પ્રશ્નોનો
જે રીતે ઉકેલ આણતાં હોય છે તે આપણે નેહાંએ

છીએ, જાણીએ છીએ અને અનુભવીએ છીએ પણ
એ બધાં માનવીઓ પુસ્તકમાં આવેખી શકાય એવાં
છે, પાત્રો બની શકે તેવાં છે એવી ઘણીવાર કલ્પનાયે
નથી આવતી. લેખિકાની વેધક દૃષ્ટિએ એવાં બધાં
પાત્રોને કાળા અક્ષરોમાં સાકાર બનાવ્યાં છે અને
મર્માળાને જીવંત સંવાદો દ્વારા સુગંધિત ચરિત્રલેખ-
નને પાત્ર બનાવીને સાંભળનાર કે વાંચનારના મનમાં
સમસંવેદના ઉત્પન્ન કરાવી જાય એવાં હાલતાં
ચાલતાં ને બોલતાં બનાવ્યાં છે. નાટકો લખાયાં છે
સાંભળતી માટે પણ વંચાઈ જાય છે પણ એવી જ
રસપ્રદ રીતે.

સંગ્રહનું પ્રથમ નાટક 'પ્રોફેસર સાહેબ'નું વસ્તુ
પ્રસ્તાવનામાં શ્રી. જ્યોતીન્દ્ર દવેએ જણાવ્યું છે તે
પ્રમાણે અસાધારણ છે. ધરભંગ થયેલા પ્રોફેસર-
સાહેબનો રસ જીવનમાંથી હુત થાય છે તે એમના
છતિહાસના વિષય પૂરતો મર્મદિત બની જાય છે.
એમની યુવાન પુત્રા ધરનો બધો વહીવટ સંભાળે છે
પણ અઢી વર્ષનું ભાડું ચડી જાય છે. ધરનો નવો
માલિક ઉધરાણીએ આવે છે પણ એને પ્રોફેસરની
માનસનો (ધૂની માનસનો) અનુભવ થાય છે, એના
હૃદયમાં પ્રોફેસર માટે સહાનુભૂતિ જાગે છે, એની
માનવતાનો ઉદય થાય છે. પ્રોફેસરની મૃત પત્ની
શ્રીદેખા એની પરિચિત છે એવી ખબર પડતાં એ
ભાડું વસૂલ કર્યા વિના દગ્ગાતે પગલે પાછો વળે છે.

સંગ્રહનું બીજું નાટક પણ એટલું જ સૂચક છે.
સ્વપ્નતરંગમાં લહેરો ખાતા કેટલાય યુવકો પોતાના
ભાવિ જીવન વિષે ચોક્કસ નિર્ણય લેતાં ખમચાય છે
ત્યારે યુક્તિ-પ્રયુક્તિ વડે જ એમની સાન ઠેકાણે લાવી

ધાટન ગુજરાતી પુસ્તક માટે નીચે એવું આપણા વડા પ્રધાન પડિત નેહરુએ ચારેક માસ પહેલા કરેના બાકી રહેના બને ખડ પથ હવે તૈયાર થઈ ગયા છે એમ્લે કવિશ્રી ન્હાનાનાના આ મહાકાવ્યના ત્રણેય ખંડો હવે મળી શકે છે એ મહાકાવ્યને ત્રિશોધાન્ત્રિ આપતુ આ નાનકડું છાંય મહત્વનું પુસ્તક સમયસર પ્રગટ થાય છે એ બદન તેના ઉત્સાહી અબ્બાસ કર્તા શ્રી બાનચંદ્ર પરીખને અભિનંદન ઘટે ન્હાનાલાલ ત્રિષેનુ અબ્બામીઓને ઉપયોગી અને ન્હાનાનાનામા રસ ધરાવનારને જરૂરી સાહિત્ય પુસ્તકો મારે ખૂબ ઓછું હતું તેમા શ્રી બાનચંદ્ર પરીખના બે અંગ્રેજી અને આ સહિત ત્રણ ગુજરાતી ત્રયો મહત્વનું સ્થાન ધરાવે છે હવે તો મહામ્મિ શ્રી ન્હાનાલાલ સમારક ટૂંક પ્રકાશનો દ્વાર એ માર્ગને વધુ સરળ બનાવી દ્યુ છે એ પણ ગુજરાતી સાહિત્ય માટે મર્વની વાત ગણાય એટલે આ ત્રિશોધાન્ત્રિ પણ એક મહત્વનો સાહિત્યિક ઉમેરો કરે છે જે વિષ બે મત છે જ નહિ

‘પરમ જ્યોતિષુ અવતરણુ નામના પહેલા પ્રકરણમા ‘હરિસહિતા નુ ઉદ્ધાટન થયુ ત વખતના ભવ્ય ઉત્સવને મિરદાવતા થોડાક શબ્દો છે જેમા ન્હાનાલાલને તેમના અધમણિ હરિસહિતાને અને તેના ઉદ્ધાત્મક શ્રી જવાહરલાલ નેહરુને બાંધ અબ્બાસ અપાયેન છે યુગવિધાયક સાહિત્યવાળી નામનો બોળે લેખ આ પુસ્તકનો મહત્વનો ભાગ બની રહે છે તેમા મનિદાસ દાગોળ હેમર ડાટે, શેક્સ્પિયર, મિલ્ટન જેટ ગોવર્ધનરામ જેવા વિશ્વસાક્ષરો સાથે આપણા કવિરત્ન સમતોલન ક્યું છે સાથે સાથે ત્રિશોધાન્ત્રિનુ, ત્રિશોધાન્ત્રિનુ અને ન્હાનાલાલની કૃતિઓનુ વિશદ સમાનોચન પણ આવી જાય છે આ પ્રકરણને અતે ‘હરિસહિતાને સારસ્વત જીવનના કૃતિકાન્તરીકે મ્તાએ ધગાયેન છે તે દરેક અર્થમા

સાચુ ઠરે છે

આર્પદ્વિષ્ટા કવિર’ નામનું ત્રીજું પ્રકરણ આપણા એ મહાકવિની અનેક શક્તિઓની પ્રતીતિ કરાવે છે મ્મિ નાટ્યકાર સર્જક, દૃષ્ટા પયગમ્મર સિદ્ધ જ્યોતિર્ધર વગેરે અનેક સ્વરૂપે કવિરને મિરદાવીને સાચા અર્થમા આર્પદ્વિષ્ટા સામિત કરવામા કર્તાએ તેમના અબ્બાસનો નીચોડ રમૂ કયો છે હરિસહિતાના પ્રથમ ખંડનુ ઉદ્ધાટન શ્રી નેહરુએ ક્યું ત્યારે ‘હાનાલાલને મૂનનનાર હુ કાણુ?’ જેવું સત્યકથન આપણા એ વિદ્વાન વડા પ્રધાને ઉચ્ચારેલુ તે જ આ પુસ્તકનું હૃદય અને યોધુ પ્રકરણ શિર્ષક બન્ને છે આમ ફગ પાનામા પૂરું થતુ આ પુસ્તક પાનાની નાની સખ્યા ધરાવતુ હોય છતાં ન્હાનાલાલના અબ્બાસ અને તેમના સાહિત્ય ઉપર આશક બનેલા રસિકો માટે એક જરૂરી માર્ગદર્શન આપનારુ સાચુ સાથી બની રહેશે એમા શકા નથી

ભગવાન ઇશુની બોધકથાઓ

[લે મુકુનભાઈ કનાઈયાં પ્ર ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ અમદાવાદ ૧૪ ૦/૪૦]

દરેક ધમના પયગમ્મરોમા જે જનતામા વિચ થવાનુ એક અને અમોલુ સાધન હોય છે તે સાંધી સાધી બોધકથાઓથી આમજનતાને પોતાની બનાવરાન એ બોધકથાઓ ટૂંકી મુદ્દાસર અને એટની સચેટ હોય છે કે સાબળનારને સોસરવી ઊતરી જાય તેનુ મહત્વ એટલે જ આગવુ હોય છે ભગવાન ઇશુની આવી જ ૨૮ બોધકથાઓ આ ૪૮ પાનાની પુસ્તિકામાંથી મળે છે જે આગાલવૃદ્ધને એક સરખી જ ગમી જાય તેમાય શ્રી મુકુનભાઈની સરળ અને સચ્ચાઈની પણ આ બોધકથાઓને લોકોએ બનાવવામાં સારી એવી મદદ કરે છે આપણા બાળકો અને ઓછું ભણેનાઓ માટે આ પુસ્તિકા સારી એવી સામગ્રી પૂરી પાડે છે

વાર્ષિક લવાજમ : રૂ. ૭/૫૦. : વિદેશમાં : શિ. ૧૫.

૭ વર્ષનું સામટું લવાજમ રૂ. ૩૭/૫૦ : વિદેશમાં : શિ. ૭૫.

અમદાવાદમાં રૂબરૂ લવાજમ ભરવાનું અને મ. ઓ. થી મોકલવાનું મુખ્ય સ્થળ :

ભિન્ન-નવરચના કાર્યાલય

ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રા.) લિ. : ૬૪, ગાંધીરોડ : ફર્નાન્ડીઝ બિઝ : અમદાવાદ, ૧

આ ઉપરાંત નીચેનાં સ્થળોએ પણ 'ભિન્ન-નવરચના'નું લવાજમ ભરી શકાય છે :—

૧ એન. એમ. ત્રિપારી પ્રાયવેટ લિમિટેડ,	પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ, ૨.
૨ આર. આર. શેઠની કંપની,	કેશવભાગ, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ, ૨.
૩ એન. એમ. ઠક્કરની કંપની,	૧૪૦, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ, ૨.
૪ વિજય સ્ટોર્સ,	૪૪—એ પાઠકવાડી, ૧લે માળે, હુડાર ચાલ, મુંબઈ, ૨
૫ પુસ્તકાલય સહાયક સહકારી મંડળ લિમિટેડ,	રાવપુરા, વડોદરા.
૬ ચરોતર પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિ. ચરોતર એજ્યુકેશન સોસાયટી,	આણંદ.
૭ વિજય સ્ટોર્સ,	સ્ટેશન રોડ, આણંદ.
૮ લોકમિલાપ કાર્યાલય,	જિલ્લા કોર્ટ રસ્તો, ભાવનગર.
૯ નવયુગ પુસ્તક ભંડાર,	રાજકોટ.
૧૦ એલ. કે. મેઘાણી,	૧૪, અમરતોલ્લા સ્ટ્રીટ, કલકત્તા, ૧.
૧૧ ગાંડીવ સાહિત્ય મંદિર,	હવાડિયા ચકલા, સૂરત.
૧૨ સીટી બુક શોપ,	પો. બો. નં. ૧૪૬૦, મોંબાસા. (કેન્યા)
૧૩ જે. એસ. કાનાભાર લિં,	પો. બો. નં. ૧૦, ખલેન્ટાયર. (ન્યાસાલેન્ડ)
૧૪ જનરલ બુકસેલર્સ,	પો. બો. નં. ૧૨૭૮, દારેસલામ. (તાંગાનિકા)
૧૫ પોપ્યુલર બુક સપ્લાય,	પો. બો. નં. ૭૬૬, કંપાલા. (યુગાંડા)
૧૬ કે. સી. આચાર્ય એન્ડ સન્સ,	પો. બો. નં. ૨૪૬, જિન્ત. (યુગાંડા)
૧૭ નિર્મળાબેન ભટ્ટ,	પો. બો. નં. ૧૨૦, જિન્ત. (યુગાંડા)
૧૮ કે સી. આચાર્ય એન્ડ સન્સ,	પો. બો. નં. ૪૦૬, મ્બાલે. (યુગાંડા)
૧૯ રાવળ પ્રધર્સ,	પો. બો. નં. ૪૬, નકુરુ. (કેન્યા)
૨૦ છાટુભાઈ પટેલ, સેન્ટ્રલ પ્રિ. પ્રેસ લિ.,	પો. બો. ૪૨૬, બ્રોકનહિલ. (નોર્થ રોડેશિયા)
૨૧ રામભાઈ પટેલ, પ્રીમિયર પ્રધર્સ,	પો. બો. નં. ૨૬૩, એનડોલા. (નોર્થ રોડેશિયા)
૨૨ આપાભાઈ પટેલ,	પો. બો. નં. ૭૯, હુઆન્થા. (નોર્થ રોડેશિયા)
૨૩ ત્રાકરચંદભાઈ નાઈ. નાઈ પ્રધર્સ.	પો. બો. નં. ૩૪, લિવિંગ્સ્ટોન. (નોર્થ રોડેશિયા)
૨૪ મોરારજીભાઈ એલ. પટેલ.	પો. બો. નં. ૧૫૧૭, સેલિસબરી (દ. રોડેશિયા)
૨૫ ઠાકોરભાઈ દેસાઈ, દેસાઈ એન્ડ કંપની.	પો. બો. નં. ૧૦૮, હુસાકા. (નો. રો.)
૨૬ વાલેલીઆ પ્રધર્સ,	પો. બો. નં. ૮૯, ઝાંઝીબાર (પૂ આફ્રિકા)
૨૭ સૌરભ પુસ્તક ભંડાર,	રિલીફ રોડ. પાદશાહની પોળ સામે, અમદાવાદ, ૧
૨૮ વિજય સ્ટોર્સ	૬૨, કલ્યાણ ભવન, ખીજે માળે, રીલીફ રોડ, અમદાવાદ, ૧

મિત્રપ્રેમની મહાગાથા રજૂ કરતી શ્રી સાને ગુરુજીની નવી રાષ્ટ્રીય નવલકથા

પાનખર અને વસંત

અનુવાદક :

શ્રી જયન્તા પરમાર

મુલ્ય : રૂ. ૫/૬૫

[રજિ. પો. ૧/-]

ગુજરાતીમાં અનુવાદિત થયેલ
આજ સુધીની અનેક ,
ઓથી મહારાષ્ટ્રના પ્રખર
વાદી લેખક શ્રી સાને ગુરુજી
તો સુપરિચિત છે જ. તે
પુસ્તકો ગુજરાતી વાંચી
ભિમળકાપૂરેક વધાવ્યાં છે
સાપ્તિકી તો આવૃત્તિ
આવૃત્તિ પ્રગટ થતી રહી છે
છે, એજ લેખકની નવી પ્રગટ
આ નવલકથા આમાનિક, રજૂ
અને કોટુંબિક એવા ત્રિવિ
તરવો વાળી તો છે જ, કિન્તુ
મિત્રપ્રેમની એક એવી બધી
મહાન ગાથા રજૂ કરે છે તે
વાચકને વાચનરસ સાથે
સાચી અને શુભદૃષ્ટિ પણ આ
એવી દૃષ્ટિ આપતી આ નવીન
કથા દરેક રીતે નિર્દોષ, સંસ્કૃત
અને સુવાચ્ય હોઈને વાચકની
વસાવવી દરેકને ગમશે જ.
શ્રી સાને ગુરુજીની નવલકથા
ગુજરાતી ભાષામાં ઉતાર
અનુવાદક શ્રી જયન્તા પરમાર
જ આ નવલકથા પણ ગુજરાતી
માં જિતરી છે એટલે અનુવાદક
સરજા છે જ.

આપની નકલ મેળવવાનું મુખ્ય સ્થળ :

ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રાયવેટ) લિમિટેડ

૧૪, માંખીરાઈ
કાંઠાની હાલિ

આરુહાવાડ,

‘...વંદન જય શુભરાત’

ચિત્રકાર : શ્રી કનુ દેસાઈ

ભ્રમી:ઈશ્વરભાઈ મોદલે

ગાન
ગ વ ર ય ગા

સંપાદક: જીવન પરમાર

ભારતી સંઘનાં નવાં પ્રકાશનો

મહાભારતની કથાઓ	ધૂમકેતુ	૨/૫૦	પીતામ્બર પટેલની શ્રેષ્ઠ વાર્તાઓ	૪/૫૦
પેટલીકરની શ્રેષ્ઠ વાર્તાઓ		૪/—	માહસની શોધમા	નવનીત સેવક ૨/૫૦
પચામૃત	ઈશ્વર પેટલીકર	૧/૨૫	ધરતીના અમી	મણિભાઈ પટેલ ૪—
આબના ટેકા	"	૧/—	સાહિત્યનિક્ષ	અનંતરાય મ રાવળ ૪/૨૫
આખ વિના અજવાળા		૧/૨૫	સાહિત્યવિહાર (નવી આવૃત્તિ)	" ૪/૫૦
સુનાય એ શે કદી ?	"	૧/૨૫	દિરેક્ટુ વાર્તામધુ (ન આ)	રા વિ પાટક ૧/૫૦
સુવર્ણ-પ્રતિમા	ચુનીલાલ વ શાહ	૫/—	ધર્મકથાઓ ૧થી૫ (")	" ૭/—
ત્રણ દીકરાની મા	"	૧/૨૫	સસાર (નવી આ)	ઝવેરચંદ મેઘાણી ૧/૨૫
અણોળો (નવી આ)	"	૧/—	રેલગાડીની સૃષ્ટિ (નવી આ)	" ૧/૨૫
કડકો	પન્નાલાલ પટેલ	૧/૫૦	પાનખર અને વસત	માને શુરુશ ૫/૭૫
છકો અને મકો (આઠ ભાગ)			સધ્યા (નવી આવૃત્તિ)	" ૬/૨૫
	જીવરામ જોષી	૧૩/૫૦	કરુણદેવી	" ૧/૨૫
અજપો	શેખાદમ આણુવાલા	૨/૨૫	સ્થામની મા	" ૬/—
ઠોકર	'ઉમાકાન્ત'	૬/૨૫	મડિયાની શ્રેષ્ઠ વાર્તાઓ	૪/—
સુપ્રમથા (નવી આ)	"	૭/૭૫	તીર અને તુક્કા	રભાએન ગાધી ૩/૫૦
મગળ જ્યોત	"	૬/૭૫	જીવન-ઝઝાવાત	" ૨/—
અંકુર	કાલાભાઈ પટેલ	૩/૫૦	રાખમા જલે છે અગારા-રમણિક પટેલ	૩/૫૦
પુનર્મિલન	"	૫/—	સાધના અને સિદ્ધિ	પ્રદનાદ બ્રહ્મભટ્ટ ૭/૫૦
નના કલેવર ધરો હસતા	"	૫/—	સાચા જીવનર	શતાભાઈ પટેલ ૩/૫૦
આત્મચંચના	'વિશ્વમિત્ર'	૫/૫૦	હેદની રાત	ટી પી સૂર્યક ૩/૫૦
અમર દીપ	ભૂપત વડોદરિયા	૫/—	હેયાકિકલત	મનુભાઈ જોધાણી ૧/૨૫
સાચ વિનાના મગાથી		૫/—	કુળ હત્યા	" ૧/૨૫
મૂળા પહોંચાયા	બળવત નાયક	૭/૫૦	શૌચ કથાઓ	" ૧/૨૫
અજળપાણી	'સત્યમ'	૫/૨૫	અમૃતપાત્ર	ચકુલાત સેતારકા ૪/૫૦
ભાની વાટે	"	૫/૭૫	ખરતા તારા	જિતુભાઈ પ્ર મહેતા ૪/૫૦
ધરતીનું હીર	દેવશંકર મહેતા	૬/—	જીવીમા	વિજયકુમાર ત્રિવેદી ૧/૨૫
ધરતીની આરતી	"	૮/૭૫	અતિમ દીપ	મોહનલાલ પટેલ ૪/૫૦
પ્રેરણામૂર્તિઓ	ઈશ્વરનાથ પટેલ	૧/૩૦	ભારતયાત્રા	રામનારાયણ ના પાટક ૬/—
માનવતાનો નાદ	"	૬/૫૦	નતની વાતો	કૃષ્ણપ્રસાદ બદ ૨/૭૫
જનના કાળે જીવનારા		૧/૫૦	હેલ્સા આસુ	" ૫/—
ગામડાની કેડીઓ	પીતામગ પટેલ	૧/૨૫	વદના	મેમાભાઈ બાવસાર ૧/૫૦
ધરમ તારો મલાળ રે ..	"	૧/૫૦	ચાદા ચાદા પોણી	વસત જોધાણી ૦/૭૫
નૂતન ભારતના તીરથ (પાંચ ભાગ)	"	૩/—	સૂત્રી પડી રે સીતાર	ધનશ્યામ દાકર ૪/૫૦

— ઉપરનાં નવાં પ્રકાશનો ઉપરાંત અમારા બધાં પ્રકાશનોનું નવું સૂચિપત્ર મગાવો :—

ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રાયવેટ) લિમિટેડ ૬૪, ગાધીરોડ કનોન્ડીજ ધિજ અમદાવાદ, ૧

મેગેઝીનોનાં લવાજમ ભરી ખાસ લાલ મેળવો

અમારે ત્યાં હિંદુભરના તથા પરદેશના શિષ્ટ અને સંસ્કારી, કોઈપણ વિષયના તેમ જ ભાષાનાં મેગેઝીનોનાં લવાજમ પ્રકાશકના દરે જ સ્વીકારાય છે. નીચેના લાલ પ્રકાશકના ફેરફારને આધીન છે.

અમારે ત્યાં સીધું લવાજમ ભરવાથી ખાસ લાલ મેળવી શકાશે.

- (૧) એકી સાથે બે લવાજમ મોકલનારને મનીઓર્ડર ખર્ચ મળે અપાશે.
- (૨) ત્રણ લવાજમ મોકલનારને, હિન્દના જવાહર, ગાંધીજીની આત્મકથા-હિંદી, નિત્યમનન એ ત્રણમાંથી પસંદગીનું એક પુસ્તક ભેટમાં મળશે.
- (૩) પાંચ લવાજમ મોકલનારને તેહરુચાચાની આર્ટ પેપર પર છપાયેલી ૯૦ તસ્વીરોની પુસ્તિકા તથા આરોગ્યની ચાવી (ગાંધીજી) પુસ્તિકા એમ બે પુસ્તિકા ભેટમાં મળશે.

....તો આજે જ લવાજમો મોકલી આપી ખાસ લાલ મેળવો.

ભૂમિ-નવરચના	૭-૫૦	વિશ્વવિજ્ઞાન	૭-૨૫	સોવિયેત દેશ	૫-૦૦
તંદુરસ્તી	૫-૫૦	વિશ્વમંગલ	૬-૨૫	ગુજરાતી નાટ્ય	૬-૦૦
જીવનમાધુરી	૭-૫૦	વિશ્વમાનવ	૭-૦૦	મંગલમંદિર	૬-૨૫
નવચેતન	૭-૫૦	વિજ્ઞાન છંદ	૬-૦૦	બ્યાયામ	૩-૫૦
મિલાપ	૬-૦૦	ચિત્રલેખા	૧૫-૦૦	શારીરિક શિક્ષણ	૩-૦૦
કુમાર	૬-૦૦	જી	૬-૦૦	નવજીવન	૪-૦૦
સંસાર	૫-૦૦	રસરંજન	૮-૫૦	----- હિંદી -----	
શ્રીરંગ	૮-૦૦	ખાલસદેશ	૮-૫૦		
યુવક	૫-૦૦	ઝગમગ	૮-૫૦	નવનીત	૧૦-૦૦
ક્ષિતિજ	૧૦-૦૦	ખાલજીવન	૪-૦૦	ધર્મયુગ	૨૮-૦૦
પ્રજ્ઞા	૧૦-૦૦	ખાલમિત્ર	૫-૦૦	કહાની	૬-૦૦
આરસી	૬-૦૦	ચાંદામામા	૬-૦૦	ખાલક	૪-૫૦
ગાંડીવ	૭-૨૫	રમકહું	૬-૦૦	ચુનુચુનુ	૪-૫૦
ગીતગઝલ	૬-૦૦	ખાલવાડી	૨-૦૦	યુવક કોગ્રેસ	૩-૦૦
ચાંદની	૬-૦૦	નૂતન શિક્ષણ	૫-૦૦	વિજ્ઞાનલોક	૬-૦૦
ખોજ	૬-૦૦	કોગ્રેસ પત્રિકા	૫-૦૦	દિંદી જ્ઞાનદૂત	૪-૮૦
નીરંગી	૫-૦૦	અખંડઆનંદ	૮-૫૦	વિજ્ઞાન પ્રગતિ	૫-૦૦
સવિતા	૬-૦૦	પ્યારા ગાપુ	૬-૦૦	ખાલભારતી	૪-૦૦
આરામ	૬-૦૦	સ્ત્રીજીવન	૭-૦૦	સરિતા	૧૨-૦૦
રંગદા	૬-૦૦	સમર્પણ	૭-૦૦	આરોગ્ય	૫-૦૦
દક્ષિણ	૫-૦૦	સંસ્કૃતિ	૭-૦૦	દિંદી શિક્ષક	૫-૦૦

સૌરભ પુસ્તક ભંડાર, અમદાવાદ.

[પાછળને પાને આશુ]

[પાછળના પાનાથી ચાલુ]

જીવન સાહિત્ય	૪-૦૦	કેરેવાન	૭-૫૦	આરગોસી	૨૪-૦૦
આર્થિક સમીક્ષા	૭-૦૦	સ્પોર્ટ્સ એન્ડ પારટાઇમ	૧૯-૭૬	કોરોનેટ	૧૪-૪૦
મહિલા પ્રગતિ કે પથપર	૩-૦૦	ડીઝાઇન	૮-૦૦	લુક	૪૦-૮૦
સોવિયેત સંઘ	૬-૭૫	સોવિયેત લેન્ડ	૭-૦૦	એસ્કવાયર	૫૭-૬૦
ભારતીય સમાચાર	૭-૦૦	પાર્લમેન્ટ સ્ટડીઝ	૪-૦૦	ટીટબીટ્રસ	૨૦-૬૨
આશ્રક્ષ	૬-૦૦	કેપીટલ	૬૪-૦૦	બાયઝ લાઇફ	૧૯-૨૦
નવચિત્રપટ	૬-૦૦	બીઝનેસ ડાયજેસ્ટ	૨૪-૦૦	આઇડી લાઇફ	૨૪-૦૦
સોવિયેત નારી	૪-૨૫	દીપિકા	૫-૦૦	સાયકોલોજી	૧૨-૦૦
આપકા સ્વાસ્થ્ય	૬-૦૦	ઈકોનોમિક વીકલી	૨૪-૦૦	ચિલ્ડ્રન્સ ડાયજેસ્ટ	૧૯-૨૦
સ્વાસ્થ્ય ઔર જીવન	૭-૫૦	ફિલ્મફેર	૨૦-૩૦	હાઉસ બ્યુટીફુલ	૧૫-૬૦
અ ગ્રેજી		આર્થન પાથ	૬-૦૦	હાઉસ એન્ડ ગાર્ડન	૩૨-૧૫
મોડર્ન રીન્યુ	૧૫-૦૦	નેશનલ રિવ્યુ	૧૦-૦૦	ગ્રુપ હાઉસ કીપીંગ	૩૧-૨૦
સનશાઈન	૫-૦૦	બોમ્બે મારકેટ	૪૮-૦૦	બ્યુટી ફેશન	૨૪-૦૦
કેરિઅર એન્ડ પ્રોફેશન	૯-૦૦	સિવિક એફેર્સ	૧૫-૦૦	લેડીઝ હોમ જર્નલ	૩૩-૬૦
સાયન્સ એન્ડ કલ્ચર	૧૦-૦૦	ગાંધીમાર્ગ	૫-૦૦	ગુમન એન્ડ હોમ	૧૮-૨૫
ટ્રેડર ચેરટ	૨-૫૦	કન્ટ સાયન્સ	૧૨-૦૦	વાઇફ એન્ડ હોમ	૧૫-૨૫
રીડર્સ મેગેઝીન	૬-૦૦	ગ્રેગ્રેસ ઓફ એજ્યુકેશન	૬-૬૦	મોડર્ન ગુમન	૧૫-૬૦
રીડર્સ ડાયજેસ્ટ	૧૮-૦૦	એજ્યુકેશનલ રિવ્યુ	૫-૦૦	હોમ્સ એન્ડ ગાર્ડન્સ	૨૨-૬૫
બીટીટ્રસ	૧૪-૫૦	લાઇફ (૩૯ અંક)	૨૪-૫૦	આઈડિયલ હોમ	૨૬-૧૦
ફેમિના	૧૪-૫૦	લાઇફ (૧૯ અંક)	૧૨-૦૦	લીલીપુટ	૧૯-૦૦
કન્ટ	૧૨-૦૦	ટાઇમ	૪૮-૦૦	જી. ડી. આર રિવ્યુ	૫-૦૦
લીન્ક	૨૫-૦૦	સાયન્સ ડાયજેસ્ટ	૨૧-૬૦	વર્ડ ડાયજેસ્ટ	૧૬-૨૫
હોમર્સ	૬૫-૦૦	સાયન્સ-મિકેનિકલ	૧૬-૮૦	વર્ડ સ્પોર્ટ્સ	૧૮-૬૫
સફર્સ વીકલી	૨૫-૦૦	પોપ્યુલર સાયન્સ	૨૮-૮૦	ડીઝાઇન (થિટીશ)	૩૦-૪૦
ઈકોનોમિક રિવ્યુ	૮-૦૦	પોપ્યુલર મિકેનિકલ	૨૧-૬૦	પેન્ટસ મેગેઝીન	૧૯-૨૦
ઈ સ્ટ્રેટ વીકલી	૪૬-૦૦	નેશનલ જ્યો. મેગેઝીન	૪૫-૭૦	મોડર્ન ફોટોગ્રાફી	૩૮-૪૦
		બેઝોફીકલ મેગેઝીન	૨૪-૫૦	ન્યૂઝ વીક	૪૮-૦૦

અમારે ત્યાં પાલસાહિત્યનાં તથા ખ્યાતનામ લેખકોનાં તથા પ્રકાશકોનાં પુસ્તકો ઓર્ડર મળે
યોગ્ય કમિશનથી મોકલી આપવામાં આવશે.

* વિશેષ માહિતી અને સૂચિપત્ર માટે આજે જ મળો યા લખો :

મહાગુજરાતની સદ્ગત, સુવ્યવસ્થિત અને ખ્યાતનામ અગ્રગણ્ય મેગેઝીન લવાજમ એજન્સી

સૌરભ પુસ્તક ભંડાર

અંચાલક : જયકાન્ત કામદાર

આ પાનાં કાપીને

સાચવી રાખજો

પાદશાહની પોળ સામે,
૬૨૫, ગિલીફરોડ-અમદાવાદ

દેવમંદિરો તથા પવિત્ર સ્થળોએ વાપરવા

પ્રાંભાતવાળાની પરીણામ

કોઠીનુર

સગરબની અને દસાંગ ધૂપ
વાપરો

ટે.નં. ૫૧૮૦૨ ગ્રામ 'લોમા'
એમ. એમ. પ્રાંભાતવાળા
ચીરપુર, અમદાવાદ-૧.

© J. SHAH

અમારાં પ્રકાશનો ૩ રાત ગુજગતી સાહિત્યના બધા નવા પ્રકાશનો
અમારે ત્યાંથી હમે ૧ મળી રાક છે ૧૯૬૦ નાં નવા પ્રકાશનો
(બાબ પ્રકાશકોના) નીચે મુજબ છે :-

★

સિસિલા ૧-૨-૩	ન્દાનાલાલ કવિ	૩૦-૦૦	સેવાશ્રમ	જસનત મહેતા	૩-૫૦
પુર્યમિત્ર	ધૂમકેતુ	૪-૫૦	મગન ત્રભાત	ફાલ્ગુની મુખોપાધ્યાય	૮-૦૦
આરદેરી	"	૫-૦૦	દેવદુનારી ૧-૨	શયદા	૮-૦૦
પ્રેમનય ૧-૨	ઈશ્વર પેટનોકર	૧૧-૦૦	મા તે મા ૧-૨	"	૧૦-૦૦
દરિય પાર	શુભવતરાય આચાર્ય	૪-૫૦	ચાનો સળેડે મુખી થઈ એ	ચિતુભાઈ પટના	૬-૫૦
આચાર્યની શ્રેષ્ઠ નવનિકાઓ	"	૩-૫૦	આનંદ ભરવી	સારંગ બારોટ	૮-૭૫
ભગ ૧૦ તારુ શુ થશે	"	૩-૦૦	રાગ વૈરાગ	"	૪-૦૦
ભરજોમન	"	૪-૫૦	અગનખેન	"	૪-૦૦
અપાવતી	"	૪-૦૦	સુખતા	કાશીરામ દાકુર	૫-૭૫
હુ એક મુરનિયો	દામુ સાગાણી	૩-૦૦	જળપ્રત્ય	પ્રસાદર રામજી	૩-૦૦
પરબા છના કુવારા	"	૨-૫૦	પ્રીત પરાઈ ૧-૨	કોલક	૧૨-૦૦
શુ હતા શુ થઈ ગયા	"	૩-૫૦	દાર અને દિગન	કુન્દનિકા કાપડિયા	૪-૫૦
મનના મનોરથ	ગ૦ હીંબદામી	૪-૦૦	આત્મચક્ષુ	સુરેશ ગાંધી	૪-૦૦
ગર મનો મેની	"	૩-૦૦	ગોકીની શ્રેષ્ઠ વાતી	ગોકી	૭-૫૦
વીતી જશે આ રાત ?	ભગવતીકમાર શર્મા	૩-૫૦	ઊધે ધડે પાણી	જ્યેન્દ્રરાય દુરકાળી	૩-૫૦
રાજ રાગી	રમણનાથ ધીરજલાન શાહ	૩-૦૦	ખાર	ચન્દ્રકાન્ત બક્ષી	૪-૨૫
લોખડો ખાખના ફૂન ૧-૨	'જયસિંખજી'	૧૧-૦૦	રોમા	"	૩-૭૫
અતરતા અજવાળા	પીતામર પટેલ	૬-૦૦	અમિશાપ	ખીમચંદ વોરા	૫-૦૦
કરને સિંગાર	"	૫-૦૦	રૂપરાણી	વજુ કાન્ક	૬-૨૫
રૂઢાતા છવન	શ્રી ના પેડે	૭-૦૦	છયડી	"	૫-૭૫
આભનાં	અરવિંદ ગોખને	૬-૦૦	ગીતી ૧ ૨	કોનક	૧૧-૦૦
અમણગાથા	ગો ની દોડકર	૫-૦૦	ઊરના એકાંત ભડકે બળે	ભદ્રકુમાર યાત્રિક	૬-૦૦
દીનડી	વિ સિ ખડેકર	૫-૦૦	મન મોતી ને કાચ	વિક્રમ પડયા	૭-૫૦
ખમ્મા અન્નદાતા	યાદવેન્દ્ર શર્મા	૫-૦૦	વૈશાખી વાદળ	નંદકુમાર પાઠક	૫-૦૦
મજ્જરેખા	હરીશ નાયક	૪-૦૦	વસતસેના	ગોરખ	૪-૭૫
નિર અને અમૃત	અદુનાન જોશવાન વ્યાસ	૭-૦૦	અશુનીમાત	"	૪-૦૦
કચ દેવતાની	મળુનાન સાકરલાન	૩-૦૦	ખાન પતે	કૃષ્ણચંદ્ર	૭-૫૦
માગદનદંડા મલાકરિ	આવચંદ્ર પરીખ	૧-૨૫			
કુનતાગે	નીરૂપમા દેવી	૩-૦૦			
નંદરતનગરી	શિવકુમાર જોષી	૪-૦૦			

ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રાયવેટ) લિ. ૬૪, ગાંધીરોડ, દુર્ગાંડોજ ધિજ અમદાવાદ, ૧

રામતીર્થ આહ્વાની તેલ સ્પેશ્યલ નં. ૧

(૨૭૨૮૬)

આયુર્વેદક દવા

રામતીર્થ આહ્વાની તેલ સ્પેશ્યલ નં. ૧ કિંમતી વનસ્પતિઓમાંથી તેમજ શાસ્ત્રીય પદ્ધતિથી તૈયાર કરવામાં આવે છે. રામતીર્થ આહ્વાની તેલના નિયમિત ઉપયોગથી મગજના જ્ઞાનતંતુ તથા શરીરના ક્રિયાતંતુ બળવાન બનાવવામાં, માથાનો દુઃખાવો મટાડવામાં, આંખોની ગરમી ઓછી કરવામાં તેમજ દૃષ્ટિ અને ચાક્ષુશક્તિ વધારવામાં, ગાઢ નિદ્રા લાવવામાં, ખરતા વાળ અટકાવવામાં, વાળ લાંબા કાળા અને તેજસ્વી બનાવવામાં, શરીર પર માલોસ

કરવાથી ચામડીને તાઝગી આપવામાં તથા શરીરને હૃષ્ટપુષ્ટ બનાવવામાં દરેક રીતે અતુલ છે. દરેક જગતમાં દરેકને અતુલ છે.

મોટી બાટલી રૂ. ૪=૦૦ * નાની બાટલી રૂ. ૨=૦૦ બધે મળે છે.

ટપાલથી મંગાવનાર માટે દેશ-પરદેશનું પોસ્ટેજ તેમજ પેકીંગ ચાર્જ અલગ છે.

ઉમેશ યોગદર્શન પ્રથમ ખંડ

લેખક :- શ્રી યોગીરાજ ઉમેશચંદ્રજી

આ ગ્રંથમાં રાગી તથા નીરાગી સ્ત્રી-પુરુષોની તંદુરસ્તી સારી રાખવા માટે છ પ્રકારના મલ-શોધન કર્મ આસનો, માનસિક ઇલાજ, જલોપચાર, સૂર્યકિરણ ચિકિત્સા, આહાર ચિકિત્સા વગેરે અનેક શક્તિવર્ધક તથા રોગનિવારક ધરમાં થઈ શકે તેવાં સુલભ સાધ્ય ઇલાજો બતાવેલ છે. આ ગ્રંથમાં ૧૦૦ થી વધુ ગ્લેઝ આર્ટ પ્રેપર ઉપર આકર્ષક અને અત્યંત ઉપયોગી મલશોધન કર્મ તથા આસનોના ફોટોઓ છે. યોગવિદ્યાનો અદ્વિતીય ગ્રંથ છે. દરેક ધરમાં, વાંચનાલયમાં, સ્કૂલ, કોલેજો, અને ઇસ્પતાલમાં રાખવાં યોગ્ય છે. ફોટોઓ જોતાં તથા લેખો વાંચતાં સુખ અને શાંતિનો અનુભવ થતો જશે. ગુજરાતી-હિન્દી-મરાઠી-અંગ્રેજી ભાષામાં મળશે. પ્રત્યેક નકલની કિંમત રૂ. ૧૫-૦૦ પોસ્ટેજ ખર્ચ રૂ. ૨-૦૦ પૈસા મનીઓર્ડરથી મોકલશે. વી. પી. પી. કરતા નથી.

રામતીર્થ (માસિક)

સંપાદક : યોગીરાજ શ્રી ઉમેશચંદ્રજી

શ્રી રામતીર્થ યોગાશ્રમ મુંબઈ ૧૪ તરફથી

“રામતીર્થ” (માસિક) હિન્દી ભાષામાં

તા. ૧-૪-૧૯૬૦ થી પ્રગટ કરવામાં આવેલ

છે, અને દર મહિને નિયમિત પ્રગટ થશે.

આ માસિકમાં તન, મન, આત્મવિકાસ, યોગ, વેદાંત, ભક્તિ, ગીતા, કુદરતી ઇલાજો, યોગચિકિત્સા, માનસિક ચિકિત્સા સારા થયેલાં દરદીઓના અનુભવો, બહેનોને જીવનને ખાસ ઉદ્દેશ્ય અને અતુલ થાય તેવા વિષયો રહે છે. પાનાની સંખ્યા ૧૩૦ થી વધુ હોય છે. વાર્ષિક લવાજમ રૂ. : ૪-૦૦ છૂટેક નકલ : ૪૦ નવા પૈસા. વાર્ષિક લવાજમ મોકલી તમે તમારી નકલ નિયમિત મેળવો.

શ્રી રામતીર્થ યોગાશ્રમ દાદર (સેન્ટ્રલ રેલ્વે) મુંબઈ ૧૪ ભારત

Coly R Y M

ઉર્મિ-નવરચના : મે '૬૦

અંક ૨ : મે '૬૦

સળંગ અંક ૩૬૨

સમાજમાં સંસ્કાર અને

‘ભિમિ’ : વર્ષ ૩૧

‘નવરચના’ : વર્ષ ૨૫

સાહિત્ય પ્રેરતું સામયિક

ક્રમ

સૂચના

લેખક	લેખ	પાનું
જી	માગલ્ય	૭
‘પ્રવાત’	હો ગુજરાત	૮
ભૂષેન્દ્ર વધીલ	સ્વ-વંત્ર	૮
‘પાશાશય’	સ્વજ્ઞતા	૮
‘રાજહંસ’	સમયનાં ફીર-નીર	૯
નાનુભાઈ દવે	ગુજરાતનું મંગલચરણ	૧૩
‘ધૂમકેતુ’	કુંતીનો ત્યાગ	૧૭
ડૉ. આદ્યજીવ રવાઈટ્ઝર	હું પાદરી-ફાર શા માટે બન્યો ?	૨૩
ઈશ્વર પેટલીકર	પ્રતિમા	૨૫
બકુલ ત્રિપાઠી	સ્વભાવ	૨૬
‘સેવકરામ’	આ છે આપણું લોકચલન	૩૧
બાલચન્દ્ર પરીખ	પ્રકૃતિદર્શન	૩૫
પુષ્કર અદરવાકર	શિકારખડાદુર	૩૭
મધુભ કંઠેસાઈ	પ્રકૃતિની સુધારાઈ સમુ ગીધ	૪૫
‘ભદ્ર’	અપંગદેવી	૪૮
ડૉ. શિવપ્રસાદ ત્રિવેદી	દિગ્ગેર, પાગલ અને કેરી	૫૬
લોલા ટી. ધારપુર	સાક્ષી અને પ્રેમ	૫૮
—	સાક્ષાર પ્રાપ્તિ-સ્વીકાર	૬૨
જયન્તિકા પરમાર ‘સુમંગલા’	શુદ્ધમંગલ	૬૩
—	સતેષ એવું સુખ નહિ	૬૪
—	વીર નારી	૬૫
—	આશિષાળની હિમત	૬૬
—	બાળવિકાસમાં માર્ગદર્શન	૬૭
‘રાહબ’	સર્જનના રાહો	૬૮

પૂર્ણ ઉપરનું ત્રિરંગી ચિત્ર

‘તુલને વદન જેવું ગુજરાત’ વિચાર : શ્રી કેતુ કેસાઈ

* લવાજમ વરસતું : સાડાસાત રૂપિયા. વિદેશમાં દશ રૂપિયા (સિ. ૧૫)

* દર માસની ૧લી તારીખે નિયમિત પ્રગટ થાય છે.

* વરસમાં એપ્રિલ, જુલાઈ, ઓક્ટોબર અને જાન્યુઆરી એ ચાર માસમાંથી કોઈપણ માસથી આદરક યઈ શકાય છે.

* વી. પી. થી લવાજમ વસૂલ કરવામાં જે વધારાનો ખર્ચ થાય છે એ આદરક જ ભોગવવાનો હોય છે એટલે, લવાજમ પૂરું થયાની નોટિસ મળે ત્યારે આ. નં. અને પૂરા સરનામાં સાથે કૃપા કરીને મનીઓર્ડરથી જ લવાજમ મોકલો આપવું.

* નમૂનાનો અંક મંગાવતી વખતે ૭૫ નવા પૈસાની ટિકિટો બીડવી જરૂરી છે. મફત અંક કોઈને મોકલાતો નથી.

* દરેક જાતના પત્રવ્યવહારમાં આ. નં. લખવો ખાસ જરૂરી છે.

* અસ્વીકૃત લખાણ પાછું-મેળવવા ત્વેઈની ટિકિટો બીડવી જરૂરી છે. એ સિવાયનાં અસ્વીકૃત લખાણો પંદર દિવસ પછી રદ કરાય છે.

* જાહેરખર્ચ માટે, લવાજમ મોકલવાનું, લખાણો મોકલવાનું અને બીજા દરેક જાતના પત્રવ્યવહારનું સરનામું :-

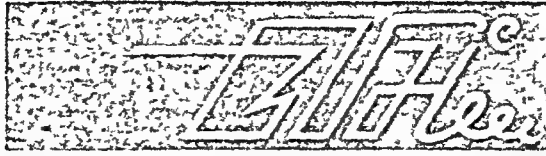
‘ભિમિ-નવરચના’

ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રાયવેટ) લિ.,

૬૪, ગાંધીરાડ : ફર્નોનીકા ત્રિજ

અમદાવાદ, ૧

પ્રકાશક : ઈશ્વરભાઈ મો. દવે, ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રાયવેટ) લિ., ૬૪, ગાંધીરાડ, ફર્નોનીકા ત્રિજ, અમદાવાદ, ૧
મુદ્રક : કાંતિલાલ શાહભાઈ પટેલ, મંગલ મુદ્રણાલય, ફત્તેહભાઈની હવેલી, રતનપોળ, અમદાવાદ.

જાગૃત

માંગલ્ય

નવા રાજ્યની, પોતાના રાજ્યની, સ્વરાજ્યની જે ખુમારી આપણામાં હોવી જોઈએ, આવવી જોઈએ તે આને આ શુભદિને જ નથી એમ કહીને આ મંગળ પ્રસંગને અવમાનવો ન જોઈએ. અંગ્રેજીએ ભારત પર દયા કરીને ભારતને સ્વાતંત્ર્ય અર્પણ કર્યું નહોતું. ભારતે આઝાદી મેળવવા એક મહાન નેતૃત્વ નીચે સામુદાયિક પ્રયોગ કર્યો. વિશ્વને આંજી નાખતી એ મહાન ક્રાંતિ કહેવાય છે. ગુજરાતનું અલગ રાજ્ય હોય તો બધી રીતે સંપૂર્ણ વિકાસ થાય એમાં બે મત છે જ નહિ. પણ એ રાજ્ય પ્રલતા પૂરા સહકારથી આલણું જોઈએ—વરિષ્ઠ નેતાઓની આપખૂદીથી નહિ. આજથી શરૂ થતું ગુજરાત રાજ્ય મેળવેલું નહિ પણ લદાયેલું છે એ હકીકત છે. માનવ માનવ વચ્ચે ભાઈચારાની વાતોનો માનવતાભર્યો આદર્શ ભારતની નસેનસમાં છે તેમાં પાકિસ્તાનના ભાગલાએ જે મોંઘું બલિદાન લીધું એથીય વધુ મોંઘું બલિદાન આને બે પડોશી પ્રાંતોને વહેંચીને એક નવી આડખીલી ઊભી કરી છે. માનવતાભર્યો મોકો પડોશ-સંબંધ આને તિરસ્કાર અને હડધૂત થતો જાણે આપણે નિહાળી રહ્યા છીએ. મહાગુજરાત અને ગુજર્થ માટેનાં તોફાનોને યાદ ન કરીએ તો ય એની કળકળતી આંતરડી હજુય આપણાં ગુખી માનસને ઢંઢેળી રહી છે. એ આંતરડી ઠારવાનું ગળું કોઈનુંય નથી? માનવ માનવ વચ્ચેનાં વેરઝેર વધારવાને બદલે ઘટાડવાને આને કોઈ ઇશુ, ખુદ કે ગાંધી નથી? નવા રાજ્યની ખુમારી, તેની મંગલમયી આનંદની અવધિ કે ઉત્સાહનો અતિરેક સરકારી વટહુકમો કરતાંય પ્રલતો અંતરાતમાં વધુ સારાં પ્રતિબિંબ પાડી શકે. એ જ આને જાણે કયાંય રોકાયો જડતો નથી. મહાગુજરાત મેળવવા, ગુજરાતનું આગરું રાજ્ય ધરજીવાર પ્રલતો જુરસો આને મહાગુજરાતને બદલે મળતું એકલું ગુજરાત ગુમાવી બેઠું ન હોય! અને છતાંય ગુજરાતીઓ સર્જકો છે. જંગલમાં મંગળ કરી શકનાર છે. ગુજરાત જંગલ નથી. મંગળશ્રામ છે. મંગળમાંથી તો માંગલ્ય જ પ્રગટશે ને?

પ્રવાત

હો ગૂજરાત

છાતી તો ગજ ગજ ફૂલે હો ગૂજરાત,
લેતાં લેતાં રે તારું નામ હો ગૂજરાત !

તું તો છે અમ ગરવી,
થિર સાટેય વરવી;

છોડું ન છેડો પકડ્યો જે માત;
ગભરુ ગુણિયલ ગીરા ગરવી ગૂજરાત.

શરૂ જવ તને મોડતા,
સૌએ શુધ-બુધ છોડતા;

મોઢિરી માત ! તારા ખોળલે હો ગૂજરાત,
એક પછી એક શીષ હોમતા હો ગૂજરાત !

જનની કો ગઈ, ને જશે,
કોઈની અમર એ ન થશે;

જનમની લોમ તો જતાં જતાં હો માત,
જુગજુગ ખોળલે ખેલાવશે તું માત !

ફરિયા છે, કુંગરા છે,
નદી છે, કંદરા છે,

લીલી લલિત કુજ શીતંગ સુવાસ માત !
સમીર-લહેરો લહરાવે અહુદિશ માત !

જેન્મે આ લોમમાં,
જળીશ આ લોમમાં,

તારી પ્રયત પન્નદલશી પથારી માત,
જીવન તુજ પુત્ર-પુત્રી જુદશે હો માત !

ગુજરી હો ગાન તારા,
ગાય છે તનુજ તારા,

સાંભળવા ગાન તારા પ્રેરે તું ગૂજરાત,
ધરાય ના ખૂબ ખૂબ ગાતાં હો ગૂજરાત !

★

બૂધેન્દ્ર વકીલ

સ્વ-તંત્ર

ધ્રુષ્ટા નથી પલટવા જગ કેરુ તંત્ર;
મંખી રહું પલટવા નિજ જાત તંત્ર !

★

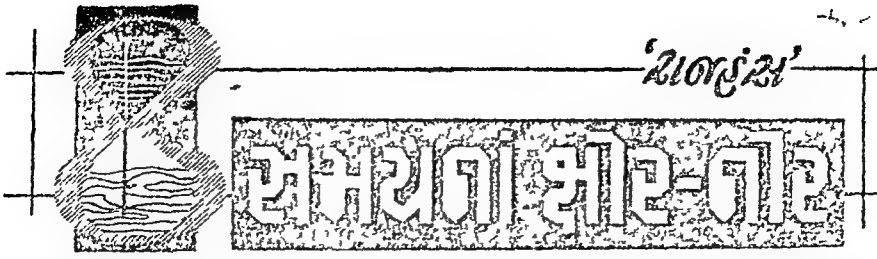
‘પારાશય’

રસજતા

ચાહે કોકિલ આમ્રમંજરી અને હ સો ચહે પન્નને,
ચાહે માત્ર ગુલાબને બુલબુલો, ના અન્ય કો પુષ્પને
એ છે કિન્તુ રસજ એ મધુકરો રનેહી બધા પુષ્પના
એ રાચે સુમનત્વમાં * સુરભિનો ના રાગ કે દેવના

★

* ફૂલપણુ તથા સારું-પવિત્ર હૃદય હોવુ તે.

સર્વોદયપાત્રનું ઓછું આયુષ્ય

અમદાવાદના લોકોએ મદારાજનું કલ્પું માની હતી. સર્વોદયપાત્રો મૂક્યાં. એ સમાચારથી નથી લોકો ચકિત થતા કે નથી નવા જીવનની આશા પડતી. આવી ભાવનાની વાતો આંકડાથી શોભતી નથી કે જોર પકડતી નથી.

મદારાજ પોતે ખૂબ સહૃદયી સાચા સેવક છે. એમણે ઘેર ઘેર કરીને સર્વોદયપાત્રની વાત કરી તે યત્નકાર્ય થયું. એ પાત્ર પણ ગરીબો પ્રત્યેના ઝણુનો ખ્યાલ આપનારું છે. એમના તરફ સાધુભૂતિ જગાડનારું છે. અને એમ છતાં એ પાત્ર થોડા સમયમાં ઉપેક્ષિત થવાનું, અદૃશ્ય પાણી થવાનું.

ભાવનાઓ જીવનમાંથી જાગે છે, ઉછીની લેવાતી નથી કે અપાતી નથી. એની કુંપળ ફટે તો યે એનો છાડ થવા માટે અંદરનું બળ નોંધે. જીવનનું વહેણ જો દિશામાં હોય—તેને અનુકૂળ ના હોય એવી ભાવના ગમે તો યે સ્થિર થતી નથી. પ્રભાતના ખીલતા રંગ હેઠે એનું દૃશ્ય ધ્રુવ આનંદ ફેલાવી વિલીન થઈ જાય છે. સર્વોદયપાત્ર પણ એક નિર્દોષ ને મનોરમ ભાવના છે. એમાં પ્રવૃત્તિ કે આંદોલન ઉમેરી એને વ્યવહારુ કરવાના યત્ન પુરુષાર્થી છે. અને તો યે અત્યારના જીવન સાથે એ પાત્રનો મેળ ખાવો મુશ્કેલ છે. પાત્ર પ્રતિષ્ઠિત થશે, આયુષ્યમાન થશે એમ જણાતું નથી.

સંભવ છે કે એનો પ્રભાવ દસ વર્ષ પછી લોકોને સમન્વય. કેટલાંક સર્જનો—વિચારો કાવ્યો ચિત્રો—સમય કરતાં વહેલાં જન્મે છે ને અકાળ મૃત્યુ પામે છે. એમનું મૃત્યુ ખરું, પરંતુ વેડફાય છે. કદાચ આ પાત્રનું પણ એવું હશે.

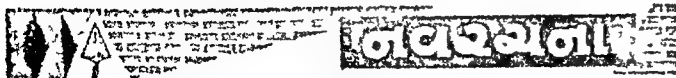
ભાવના અને વ્યવહાર એ બંને સાથે વહે તો જ કાંઈ પરિણામ નોંધી શકાય. ગુજરાતમાં ભાવનાનું પ્રમાણ ઓછું નથી, પરંતુ એમાં બળ તો ઓછું જ છે, સચ્ચાર્થ એથી ઓછો છે; એ બળ આવતું હોય એવાં ચિહ્નો હમણાં દેખાતાં નથી.

ભાવના બળવાન બને તો જ

ભાવનાઓને પુષ્ટ કરે એવું બળ ક્યાંથી મળે? એ માર્ગની ગાંધીજીને ભાળ લાગી હતી. એમણે જોખમો ઉડાવ્યાં હતાં, સંકટો ખરદાસ કરવા પ્રવૃત્તિ તત્પર કરી હતી, ફત્તાગીરી ઉપર ત્યારે લોક કિંદા થયા હતા. સલામતી શોધનારને કે સાચવી જાણનારને એ બળ મળતું નથી. એના પગ પાછા પડે છે. સંકટ સામે નાસવાની ખારીઓ પહેલેથી ખોલી રાખે છે.

જો ભાવનાઓ પ્રભુનું નામ લેવાથી પ્રજાપાદથી ને સાધુઓનાં દર્શન કરવાથી પુષ્ટ થતી હોત તો આ દેશ ક્યારનો નંદનવન થયો હોત. ગુજરાતમાં પોતાના મનને છાતું રાખવા કે ચાર જણ વચ્ચે રૂડા દેખાવા ભગવાનનો પગ વારંવાર ખેંચાય છે. એને વારંવાર ઢંઢોળીને જગાડીને જાઓ ક્યાં પછી એને વસવાલાયક અંદરનો ઓરડો હોતો જ નથી એટલે એ બળસ્વરૂપ સમજીને પાછો બિંધી જાય છે.

ચાંદીની આરતી, મોંઘાં શુભાખનાં ફૂલ, ચંદનના લેપ, ગીતાના પાઠ, સાધુનાં દર્શન, મંદિરના દેવ—એ આખી પરંપરા કશી ખોટી નથી—દિલ રીઝવેય ખરી, ને મોંઘો સાચવેય ખરી! એ રીતે તરી જતારો એવો ખ્યાલ ઘણાં સંઘરે છે ને પોપે છે. કેટલાક દલ ચમકારની વાટ જુએ છે. પરંતુ એને અનુરૂપ કાર્ય ફેરકાર વિચારમાં કે વર્તનમાં થતો નથી. દયા દાખવે

પ્રવાત

હો ગૂજરાત

છાતી તો ગજ ગજ ફૂલે હો ગૂજરાત,
લેતાં લેતાં રે તારું નામ હો ગૂજરાત !

તું તો છે અમ ગરવી,
શિર સાટેય વરવી;

છોડું ન છેડલો પકડ્યો જે માત;
ગલરુ ગુણિયત્ત ગીરા ગરવી ગૂજરાત.

શત્રુ જવ તને મોડતા,
સૌએ શુધ-ખુધ છોડતા;

મોંઘેરી માત ! તારા ખોળલે હો ગૂજરાત,
એક પછી એક શીષ હોમતા હો ગૂજરાત !

જનની કો ગઈ, ને જશે,
કોઈની અમ્મર એ ન થશે;

જનમની લોમ તો જતાં જતાં હો માત;
જુગજુગ ખોળલે ખેલાવશે તું માત !

દરિયા છે, ડુંગરા છે,
નદી છે, કંદરા છે;

લીલી લલિત કુંજ શીતળ સુવાસ માત !
સમીર-લહેરો લહરાવે ચહુદિશ માત !

જેન્મ્યો આ લોમમાં,
જળીશ આ લોમમાં,

તારી પ્રયત્ન પદ્મલશી પથારી માત;
જીવન તુજ પુત્ર-પુત્રી જુદશે હો માત !

ગુર્જરી હો ગાન તારા,
ગાય છે તનુજ તારા,

સાંભળવા ગાન તારાં પ્રેરે તું ગૂજરાત,
ધરાય ના ખૂબ ખૂબ ગાતાં હો ગૂજરાત !

★

ભૂષેન્દ્ર વડીલ

સ્વ-તંત્ર

ધમ્મ નથી પલટવા જગ કેરું તંત્ર;
અંખી રહું પલટવા નિજ જાત તંત્ર !

★

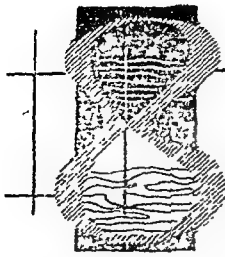
‘પારાશય’

રસજાતા

ચાહે કેકિલ આમ્રમંજરી અને હંસો ચહે પત્રને,
ચાહે માત્ર ગુલાબને જીલખુલો, ના અન્ય કો પુષ્પને.
એ છે કિન્તુ રસજ્ઞ એ મધુકરો રનેહી બધાં પુષ્પના
એ રાચે સુમનત્વમાં સુરભિનો ના રાગ કે દ્રવ્યના.

★

■ કૃષ્ણજી તથા સારું-પવિત્ર હૃદય હોડું તે.

સમયનાં ક્ષીર-નીર

સર્વોદયપાત્રનું ઓધું આયુષ્ય

અ

મદાવાદના લોકોએ મહારાજનું કહ્યું માની હનરોની સંખ્યામાં સર્વોદયપાત્રો મૂક્યાં. એ સમાચારથી નથી લોકો અક્ષિત થતા કે નથી નવા જીવનની આશા પડતી. આવી ભાવનાની વાતો આંકડાથી શોભતી નથી કે જોર પકડતી નથી.

મહારાજ પોતે ખૂબ સહૃદયી સાચા સેવક છે. એમણે ઘેર ઘેર ફરીને સર્વોદયપાત્રની વાત કરી તે યજ્ઞકાર્ય થયું. એ પાત્ર પણ ગરીબો પ્રત્યેના ઝણતો ખ્યાલ આપનારું છે. એમના તરફ સહાનુભૂતિ જગાડનારું છે. અને એમ છતાં એ પાત્ર થોડા સમયમાં ઉપેક્ષિત થવાનું, અદૃશ્ય પણ થવાનું.

ભાવનાઓ જીવનમાંથી ઊગે છે, ઉછીની લેવાતી નથી કે અપાતી નથી. એની કુંપળ ફૂટે તો યે એનો છોડ થવા માટે અંદરનું બળ જોઈએ. જીવનનું વહેણ જે દિશામાં હોય—તેને અનુકૂળ ના હોય એવી ભાવના ગમે તો યે સ્થિર થતી નથી. પ્રભાતના ખીલતા રંગ હોં એનું દૃશ્ય ધીરે આનંદ ફેલાવી વિલીન થઈ જાય છે. સર્વોદયપાત્ર પણ એક નિર્દોષ ને મનોરમ ભાવના છે. એમાં પ્રવૃત્તિ કે આંદોલન ઉમેરી એને વ્યવહાર કરવાના યત્ન પુરુષાર્થ છે. અને તો યે અત્યારના જીવન સાથે એ પાત્રનો મેળ ખાવો મુશ્કેલ છે. પાત્ર પ્રતિષ્ઠિત થશે, આયુષ્યમાન થશે એમ જણાતું નથી.

સંભવ છે કે એનો પ્રભાવ દશ વર્ષ પછી લોકોને સમજાય. કેટલાંક સર્જનો—વિચારો કાવ્યો ચિત્રો—સમય કરતાં વહેલાં જન્મે છે ને અકાળ મૃત્યુ પામે છે. એમનું મૂલ્ય ખરું, પરંતુ વેડફાય છે. કદાચ આ પાત્રનું પણ એવું હશે.

ભાવના અને વ્યવહાર એ બંને સાથે વહે તો જ કાંઈ પરિણામ જોઈ શકાય. ગુજરાતમાં ભાવનાનું પ્રમાણ ઓછું નથી, પરંતુ એમાં બળ તો ઓછું જ છે, સચ્ચાર્થ એથી ઓછી છે; એ બળ આવતું હોય એવાં ચિહ્નો હમણાં દેખાતાં નથી.

ભાવના બળવાન બને તો જ

ભાવનાઓને પુષ્ટ કરે એવું બળ ક્યાંથી મળે? એ માર્ગની ગાંધીજીને ભાળ લાગી હતી. એમણે જોખમો ઉકાળ્યાં હતાં, સંકટો બરદાસ કરવા પ્રવૃત્તિ તત્પર કરી હતી, ફત્તાગીરી ઉપર ત્યારે લોક કિંદા થયા હતા. સલામતી શોધનારને કે સાચવી જાળુનારને એ બળ મળતું નથી. એના પગ પાછા પડે છે. સંકટ સામે નાસવાની ખારીઓ પહેલેથી ખોલી રાખે છે.

જો ભાવનાઓ પ્રભુનું નામ લેવાથી પૂજપાઠથી ને સાધુઓનાં દર્શન કરવાથી પુષ્ટ થતી હોત તો આ દેશ ક્યારનો નંદનવન થયો હોત. ગુજરાતમાં પોતાના મનને છાનું રાખવા કે ચાર જણ વચ્ચે રૂડા દેખાવા ભગવાનનો પગ વારંવાર ખેંચાય છે. એને વારંવાર ઢંઢોળીને જગાડીને જીવો ક્યાં પછી એને વસવાડાયક અંદરનો ઓરડો હોતો જ નથી એટલે એ બાળસ્વરૂપ સમજીને પાછો બિંધી જાય છે.

ચાંદીની આરતી, મોંઘાં ગુલાબનાં ફૂલ, ચંદનના લેપ, ગીતાના પાઠ, સાધુનાં દર્શન, મંદિરના દેવ—એ આખી પરંપરા કશી ખોટી નથી—દિલ રીઝવેય ખરી, ને મોંઘો સાચવેય ખરી! એ રીતે તરી જત્યાં એવો ખ્યાલ ધણાં સંઘરે છે ને પોપે છે. કેટલાંક દલ્લ ચમત્કારની વાટ જુએ છે. પરંતુ એને અનુરૂપ કાર્થ ફેરફાર વિચારમાં કે વર્તનમાં થતો નથી. દયા દાખવે

તેમાય નયુ' અભિમાન છવડાય છે 'પુણ્ય' કરે તેમાય આડખર જીલરાય છે બદનાની આશા વડે સમમ રહીને સારા વર્તીન રાખે તો યે જુદી વાત રૂઢિ વશ ધર્મ કે આદત મુજબ એવું કરે તો ય સમજ્યા પશુ મનમા જુદીજ ગણતરીઓ રાખી બીજા રોજી દા વ્યવહારમા લાવનાનું હીટ પણ ના રહેવા દે, ત્યારે પેના લગ્ન પૂર્ણ માત્ર શોલાના પરખાઈ આવે છે, જીવનમાથી જિજ્ઞેસી સ્વાભાવિક લાવના તરીકે ઓળખી શકતા નથી

કોઈ કહે છે ધર્મ તો અબુધ માણસે ને સન્માર્ગે વાળવાનું કામ કરે છે એમને તત્વજ્ઞાનની રી પડી છે ? વગી બીજા એવે છે કે તત્વજ્ઞાન એ તો શુદ્ધ ભૂમિ છે, સિવાદો જગાડે ને શક ઓ ઉપજાવે એમાથી કોઈ લાવના જો નહિ, નમ્રતા આવે નહિ આ રીતે માણસેની 'શ્રદ્ધા' ટકાવના વર્ગોથી યજ્ઞ યાને છે એ યત્નો વગોનાયા નથી મારણ કે એ રીતે કોઈ પ્રાઈ સરગ હૃદયતા માનસીતે જીવનનો મર્મ લાધે છે ને એનો રાહ બદલય છે પણ એવું તો બીજી રીતે કયા નથી થતું ? શુ તત્વજ્ઞાન કે શુ ધર્મ—જ્યારે જીવનને દોરે ત્યારે સર્થક થાય મનની વાણી કે વિચાર ઉપર એવું રાજ્ય ખેસે, અગેઅગ એનો હુમ્મ માની અમન કરતા થાય ત્યારે એમને એ ગણ્યા કમના બધી એમની સેવન જે સેવે તેનેય હો ને બીજા ધણે ને જમમા ન ખે

શુદ્ધારાનીઓનું જીવન શુદ્ધ નથી, ભક્તિનીનું છે પણ એના અધિન યક ધર્મ કે તત્વજ્ઞાન નથી, અર્થ છે બીજાની સરખામણીમા વધારે સુખી દેખા, સદગ દેખાના કોણ વલખા નથી માનવું ? કપડો કે ચોરીથી 'એ તો એમ જ યે' હી કેણ મન મરતું નથી ? જીવન આમ રંગપટે ચડ્યું છે

સુખે —પ્રાકૃત અને સસ્કારી

શાથી અવુ બન્યું છે ? શુદ્ધ તની સત્વિક મુડીકોણ લૂટાની દે છે ? કોણ એના ઉપર મોજરોખના ડામર પટા લગાડે છે ? કેણ એમની નજરે બિધા દાખના ખેસડી ભરમાવે છે, હાવે છે, થકવે છે ?

એ છે, ને જાગડે જોગ છે સહુ જુએ છે ને જાણે છે એક લૂટ આની રડી છે—તોકક-યાણના નામે ને લૂટમા સામેન નથી તેય બવ્યા નથી, કારણ કે 'હુ રહી ગયો'ના દિસામે એ લાડતારા પદમા છે એવું આને તો એ ખેડી લૂટ કરે એમનું કેઈ નામ પડી શકે એમ નથી ઈશુ ખ્રિસ્તે ૧૮૬૦ વર્ષ પર્ના જુ આપી હતી કે એવું નામ દો ને પથ્થર મારે—પણ એમ કરવા એ રીતથી બવ્યા હો તે આગળ અથો કોણ આગળ આવે, કોઈ બવ્યુ નથી ! ને બધી ઘરો એરી તાકાતરાણુ દેખતુયે નથી !

અને તો યે નવા ધનિકોની ગણતરીમા ઝડપથી દાખલ થના સુને અધીરાઈ આવી છે ધનના નહિ પણ ધનથી મગતી બધી ચીજોના પ્રદર્શનો કરી મનમા ફકાર ભરના છે આના પ્રદર્શનો ઉપર આકરા કરવેશ કેમ નહિ દેવવાય ?

એ વાત હીક છે કે માણસને મહેનત કરી છે સદસ ખેડુ છે અને એ વડે મગતા સુખ ભોગવા છે એની છૂટ બધ કરી લે તો સામ્યવાદ આવી ગયો ગણાય બીજાની નજરે ને સુખ હોય તે શા કમના ? એ તો પોતાને ભાવે તે જખરા એથી સુખ ઉપર અકુશો ના હોના ઘટે ખોટા સુખથી એ જાનતું તુકશન કરે કે સમાજનું સ્વાસ્થ્ય પણ ખગાડે અવુ ના થાય એ મટે કોઈ ધોરી માર્ગ નથી લોકરશ્મિ સમય અનુસર કેળાતી રહે તો જ પ્રાકૃત સુખોને બાને સસ્કારી સુખો તરફ પ્રવહ રહે ને લોકરશ્મિની પાખ બિચે રાખના કાબો, ચિત્રો, ગીતો, નૃયો, નિમધે, શિષો વગેરે સનત પ્રવસ કરે છે એમના જ માર્ગમા અરોધ કરનારુ એવું જ ગદુ તત્વ ઢગનામધ બિતરે છે તેને આપણે કેરી રીતે પડેચી વગીશુ ? શુ વ્યખિતા કે શુ સમાજના—સસ્કારો જિંદી કક્ષના રાખના એ મથે છે, ધર્મની આત્માઓને પાત્ર કે પ્રસંગોમા ઉતારી વિવિધ માધ્યમો દ્વારા રજુ કરી પ્રેરણા આપે છે સન્કારોને મર્ગ ઉપર રાખનાતું ધર્મકાર્ય છે

સંસ્કારમાર્ગમાં અવરોધ ક્યાંથી ?

પણ એમનો જ અવરોધ કરનારું એવું જ ગંદું તત્ત્વ હજારાબંધ બિતરે છે તેને આપણે કેમ રોકતા નથી ? હલકું સાહિત્ય થોડાબંધ છપાય છે ને ખપે છે. જીવન-માંથી ભાગેકુ થવાની બિનજવાબદાર વૃત્તિને ફિલ્મો કેવી બિરદાવે છે ! ત્યાં આપણે લાઈલાજ બની બેઈ રહીએ છીએ. એ તરફ સૂઝ ફેલાવવા બેટલું કામ પણ આપણથી થતું નથી.

કોઈ માને નહિ પણ ફિલ્મી નટ-નટીઓ આપણી નવી પ્રજાનાં દેવદેવી થઈ પડ્યાં છે. એમની ગલતીઓ સાંભળી સંભળાવી હરખની તાળીઓ લેવાય છે. એમના ઐશ્વર્યની હાકમછોળથી મુગ્ધ બની લોક પ્રશંસાનાં ફૂલ વેરે છે. કોન્ગ્રેસના વાર્ષિક જસ્સાઓમાં એમને હાજર રાખી શો સાર નીકળે છે ? એમની મહેફીલોમાં ને તાયફાઓમાં હાજરી આપી કોન્ગ્રેસી પ્રધાનો કેને પાઈથો આપે છે ?

થોળાં મોકાબૂ બને, હળાહળ અંધાધૂંધી મચાવી મૂકે, લોકસભ્યતા ક્યારાઈ બન્ય—એ વાત બાણીતી હોવા છતાં આ ફિલ્મી ‘કળાકારો’ની દેવપૂજાઓ છડેચોક થયાં કરે છે. લાખોના કરેવરાની બિઘાડેછોગ ઉગાઉ-ગીરી કરી જનારાઓને આપણે માનચાંદ આપી છાપરે ચડાવીએ છીએ.

પ્રજાના સંસ્કારને છૂંદી નાખવાનું અધમ કાર્ય ત્રીજી રીતે પણ થઈ રહ્યું છે. દેશસેવાનું કામ કરતાં જે વ્રતનિષ્ઠો પોતે પાળે છે તે એમનાથી અગળ વધીને કુટુંબ સુધી પહોંચતાં નથી, એમના સુપુત્રો તો નકટા-ઈથી એની અવગણના કરે છે. આપણા પીઠ રાજ-પુરુષો એમના સંસારમાં દેશભક્તિ ને આમડી ઉપરના વસ્ત્ર સુધી જાળવે છે, અંદરના ભાગમાં જાતજાતની છૂટ છે. એમનાં સંતાનોને એમણે મુક્તિ આપી દીધી છે, ભવિષ્યની દિશ્વરમાંથી ઉગારી લીધા છે.

બિતરતા ઢાળતું એક ચે.થુ. પગથિયું પણ છે. સંત સાધુઓ યાત્રીસમુદાયમાંથી સાધનસંપન્નની તરફ ચમી નજર ફેરવે છે. એમની નજરે આધ્યાત્મિક મૂલ્યો કાં તો વસતાં નથી અગર તો એની અવગણના કરવાથી

વ્યવહારુ થવાય એમ માનતા જણાય છે.

લોક તો આ સંસ્કારો બુએ છે ને પામે છે, ને એના વ્યાધિ એમને જોત જોતામાં લગે છે. એ રોકવાનું કામ શાસનનું નથી, પણ સંજ્ઞાનું છે. અને સંજ્ઞાન આ નવા જમાનામાં સક્રિય રહ્યો નથી. એની ઉદાસીનતા અને નિર્મૂલ્યતા એ જ મૂળમાં લાગેલો રોગ છે.

હજારમું એન્જન થયું, લાખમું ચશે

ચિત્તરંજનના કારખાનામાંથી હજારમું એન્જન તૈયાર થઈ મેદાને પડ્યું અને હવે વધુ એન્જનો ઝડપથી તૈયાર થતાં જશે. અહીંના હવાઈ જાજ ઝડપથી બનવા લાગ્યાં. પરદેશમાં ખપતાં પણ થયાં. ઉત્પાદનમાં પરદેશી નિપણતા ઘટતા જાય છે, પરદેશી સામગ્રી ઉપર આધાર રાખવાનું પણ ઓછું થાય છે. એથી આશા ઉપજે છે કે જોતજોતામાં આપણો દેશ ખીજાં ક્ષેત્રોમાં—નહેરો વીજળી લોખંડ અનાજ વગેરેના લક્ષ્યોકોને પહોંચી વળવા સમર્થ થશે.

ઉત્પાદનના ક્ષેત્રે ઘણો ખગાડ થયો, દીક્ર થઈ, ખરચ વધ્યા. આ દોષ અજાણ્યા નથી. એ દોષ કંઈ છે. પણ એ દોષ કોઈ ત્રાહિતને લખાવીને આપણે શો સાર કાઢીશું ? એના અપરાધી આપણા જ લાઈઓ છે. એમને સજા થાય—જેમ પાકિસ્તાને દંડ ઉગામ્યો છે—તો આપણને શાતા વળશે ? ના, એવા બદલાની રાહ જોવી ફીક નથી. એથી તો નવી જ આપદની દેશમાં શરૂઆત થવાની. બદલો તો ઈશ્વર લેશે—એવો ભરોસો સારો છે. આપણી નજરે તો ‘હજારમું એન્જન’ જેવી ખીજ સિદ્ધિઓ શે.ધતી રહે તે જ ફીક.

કોઈ કોઈને આ યંત્રો ગમતાં નથી, એની ધાક લાગે છે. રખે એ માનવીના વશમાંથી છટકી જાય ને હાહા-કાર મચવે. રખે એ માનવીને પરવશ કરી મૂકે, પાંગળો બનાવે. એ ભય ખોટો નથી તેમ એથી ડરીને ખસી જવું પણ વાજબી નથી. આપણે તો ઇચ્છીએ કે યંત્રોનું ઉત્પાદન વધે એની સાથે માનવીની છાતી પણ ગળજની થાય. એનાં હૈયાં હિમાલય જેવાં બને તો ભલે ને લાખમું એન્જન ધમધમ કરતું આપણી આગળથી પૂરપાટ દોડવા માંડે.

જાગો, અમ ગુર્જર દેશ

ટાગોરની નિધિ દરુ લોક સંભારે છે, ઉજવે છે.
એમની યાદગીરીમાં રવીન્દ્રસદનો બિચડાનાં છે. આનં-
દની વાત છે કે આ દેશ હજુ ટાગોરની અસર તળે
રહેવા ઇચ્છે છે. ઉઝ આ દોલનો વચ્ચે પ્રતિભા ટકે
અને વ્યક્તિત્વ સચવાય એ શિરસ્તો ટાગોરે સરસ
રીતે પાડ્યો છે. બગાળમાં તો રવીન્દ્ર સંગીતની મુરા-
વણિ જામી છે એની સુગંધ દેશભરમાં જરૂર ફેલાવાની.
એક એક કાવ્યમાથી નિત્ય નવું માધુર્ય લોકોને મળ-
વાનું, ઉપનિષદના મત્રોની જેમ, શ્રાવણ ગુજરાતના
જન્મ દાણે એમના જ એક કાવ્યનું રૂપાંતર રજૂ કરી
આપણી કલ્પનાઓને ચળાવીશું, ભાવનાઓને વિશુદ્ધ
કરીશું.

‘મન સદા ભયમુક્ત રહો,
ગરદન ઝૂંકેલી કદી ના હો,
ને શાનનું ઝરણું નિર્બંધ વહેતું રહો.

ચોખાસ પથરાયેનું જગત

ઊંનાલિન ના રહો,
એકનો સુવિચાર સહુને સ્પર્શે
એકની અનુકંપા સહુને દ્રવે.

સત્યનો રણકો

અને અનુભવનું ઊંડાણ

અમ વાણીમાં પ્રગટ થાવ.

સતત પ્રયાસે, મિત્ર થાકે

પૂર્ણત્વને પહોંચવા મથના રહો.

ના ટકો જડ આદતની ગુલામી

શુદ્ધિ ને વિવેક એની પાર જાવ.

ને પ્રભુનું ‘ત્રેયું’ મન

વિકાસની મિતિએની પાર

ઊંડા ચિંતને મચી રહો

શુભ કર્મે પ્રવૃત્ત બનો.

એવા પુનિત યર્ગે

જાગો, અમ ગુર્જર દેશ.

માતા જ્યારે બાળકને ખવડાવે છે ત્યારે નાના બાળકને દૂધ આપે છે, એથી જ મોટું હોય છે એને ઓછું દૂધ
આપે છે, અને સૌથી મોટા બાળકને ફક્ત રોટલો ખવડાવે છે, એ અશ્લિષ્ટ હિસાબથી બધાને સમાન દૂધ અને
સમાન રોટલો નથી આપતી આવી જ સમતા વિવેકયુક્ત છે. ધરતી જેમ સમાજમાં પણ જેટલી અશ્લિષ્ટો છે
એમને પણ આપણે એમની ભૂખ અને પાચનશક્તિ અનુસાર જ ભોજન આપીએ. જેને દૂધની જરૂર છે એને
દૂધ અને જેને રોટલાની જરૂર છે એને રોટલો આપીએ, આવો વિવેક રાખ્યા વગર જો સમાનતા સાવવામાં આવશે
તો એ નફામી બની જશે
—વિનોબા ભાવે

જો આર યુદ્ધ પૂડે થયા બાદ ઇંગ્લેન્ડ પાછા ફરતા સૈનિકો પાસેથી ‘હુદયસ્પર્શી’ વાતો મેળવવા માટે બ્રિટિશ
વર્તમાનપત્રોમાં જામી હરીફાઈ જામેલી. એક છાપાએ ચોતાના હરીફાઈને હાર આપવા માટે ચોતાના એક રિપોર્ટરને
ખૂબ ગુપ્તપણે દે આફ્રિકાથી સૈનિકોને લઈને લેખકતા જહાજમાં બેસાડી દીધેલા. સૈનિક જહાજમાં બેસેલા
પાંખને આગય એ હતો કે જહાજ બ્રિટનના કાંઠે આવે એ દરમિયાન આખો અહેવાલ તૈયાર થઈ જાય શોકવશ
એથી કરવામાં આવેલી કે જહાજ કાંઠે આવીને લાગે એ પહેલાં એક મછરો દરિયામાં દૂર જહાજને સાંભળે
અને મલવામાંથી નિશાની ચાચ કે તરત જ જહાજના ડેક પરથી રિપોર્ટર ચોતાનો અહેવાલ એક બાટ ૧૧ મૂકીને
દરિયામાં ફેંકી દે. અગાઉથી નહીં થયેલી આ યોજના મુજબ બરાબર આદ્યું જહાજ નજીક મછરો આવ્યા
નિશાની થઈ અને રિપોર્ટર બાટથી દરિયામાં ફેંકી પણ આ સાચે ડેક ઉપર બેસા રહેલા તમામે ફટકાટ બાંધેલી
દરિયામાં ફેંકવા માંડી નીચે દરિયામાં સંખ્યાબંધ બાટલીઓ તરવા લાગી અને ઉપર જહાજમાં ભારે હસાહસ
મચી ગયું. રિપોર્ટરે એક નાની પણ ભારે વિનાશક ભૂંચ કરી નાખેલી. એણે ચોતાની આ યોજનાની ડફ્ટસ જહાજ
પરના તમામ સૈનિકો આગળ દાંડી!

ગુજરાતનું મંગલાચરણ

ગુજરાતના આગતા રાજ્યનું મંગલ યાય છે ત્યારે સરકાર જેટલો પ્રયત્નમાં બહુ ઉત્સાહ જ નથી. એ રાજ્યને માટે કોઈ તદ્દરૂપ રીતે, પક્ષાપક્ષીથી પર રહીને ચૂસનો, વિચારો દર્શાવે તેવો એક વિચારકનો આ શુભદાંકણ ઉપરનો લેખ દરેકને માટે વાચનીય બનશે...

ગુજરાત રાજ્યનું વહાણ આવીને નાંગરું છે. એ ક્યાંથી આવ્યું, એને કોણે રોકી રાખ્યું હતું, એની પ્રસવપીડા કોના શાપે થઈ—એ તપાસવાની આ ઘડી નથી. ઇતિહાસમાં એની નોંધ લેવાશે ખરી, ને ત્યારે લોકો ચકિત પણ થશે. અત્યારે તો મુંઝઈથી નિરાશિતોની જેમ એ શરૂઆત કરે છે. એમાં નથી સિદ્ધિનો ગર્વ કે નથી આત્મવિશ્વાસનો ઉમંગ.

હશે, વિજયના ડંકા સાથે ગુજરાતનો પ્રારંભ ભડે ના થાય. કોઈ ઝડપી કે કોઈ ક્લેશ સાથે પણ એ ન થવો ઘટે. જે મળે છે તે ક્ષિતિએ ઉપરના પડદા હટાવી થાય તેટલું વ્યાપક ને સખળ ચિંતન અને ઉન્નવળ ભાવિમાં પૂર્ણ શ્રદ્ધા સાથે હિંમતથી ઉઠાવેલા કદમ. એ માટે આપણી પાસે કેવુંકે સચિંત છે?

કોન્ગ્રેસના હાથે ૧૯૧૫ પછી ગુજરાતનું ઘડતર થયું. તે પહેલાં શરૂઆત થઈ પણ 'બીજરૂપે', આંદોલનો તો પછીથી ચાલ્યાં. અને એ ચાલ્યાં ત્યારે એમનો પ્રભાવ એવો પડ્યો કે એમાંથી દેશ આખાએ હિંમત અને પ્રેરણા મેળવ્યાં. જીવનનાં ધણાં ક્ષેત્રોમાં આપણે સ્વતંત્ર વિચારો ને નૈતિક હિંમત વડે આગળ ધપ્યા.

અને પ્રવૃત્તિઓના એ વ્યાપકપણાથી એક જત્ર બિલું થયું. સ્વતંત્રતા મેળવવાની મોટી ધગશમાં રાજકીય નેતાગીરીએ બધે પાંખ ફેલાવી અને બીજી પ્રવૃત્તિ-ઓને એમના તરફ પરાવર્તી કરી. કોઈકે કાર્યને ટેકા આપી એમણે બદલામાં શરણાગતિ મેળવી. ન્યારે નવા આદર્શોનું ભારે આકર્ષણ હતું, નવી પદ્ધતિઓનો ભારે વેગ હતો ત્યારે સહકોઈ રાષ્ટ્રીય નેતાઓને વશ થઈ રહે એમાં શી નવાઈ!

એમાંથી એક પડકાર ગાળ્યો—'ગુજરાત મારું છે.' ને સહુ સાંભળી રહ્યા. જેમણે પક્ષનું શરણું કે શિસ્ત સ્વીકાર્યાં હતાં તે હરખાયા. જેમને દેખાયું કે હવે

ગુજરાતની નેતાગીરી કુદિત ધવાની અને એનું બહેર જીવન રુઝાવાનું તેમણે મૌન મેળ્યું. એ પડકારનો ત્યારે જવાબ નહોતો, હજુયે નથી.

નવા રાજ્યની શરૂઆત કોન્ગ્રેસ કરે છે. એ દર સરી જાય તે પહેલાં વાપરવાની એની કુતોક્તિ આપણે કદર કરીએ. અહીંના મુદ્દાન ઉપર હાથ ગમે તેનો હોય, લાંબો હાથ તો મોરારજીનો છે. સરદાર પછીની સરદારી એમણે લીધી છે. સરદારી લેવાથી મળે, આપવાથી નહિ. એ એમણે બરાબર શીખ્યું ને શીખવ્યું છે. બીજા ભડે ઉત્સાહ દાખવે કે ખાણ ખાય—ગુજરાત અત્યારે તો મોરારજીનું છે.

એમણે સત્તા વાપરી નાંખી છે, પચાવી દીધી છે. સત્તા ઉપર ચડ્યા પછી ઊતરી જાય એ કાચા મોરારજી નહિ. એમનાથી ગોળ, ખાંડ, ચા, ટોફી, બધું છૂટી જાય, પણ સત્તા ક્યારેય વિખૂટી પડવાની નથી. એમની ભાગ્યરેખા એવી પ્રબળ હશે, શંકા પડતી નથી. ને એમની ઇચ્છાશક્તિ પણ એવી પ્રબળ હોવી જોઈએ. નહિ તો સત્તા દારાજ દેશનું બધું કામ થઈ શકે એવું મૂલ એમને સાંપડત નહિ.

એમ તો એમની પાસે ઘણી મુડી છે : નિશ્ચ છે, પરિશ્રમ છે, કોઈને ભડે જુદો અનુભવ થયો હોય પણ નમ્રતાયે છે. કોઈનાથી અંજનવાની કે દબાવાની ઘડી એમને માટે ક્યારનીયે વડી ગઈ છે. ખૂબ નીડર છે, ધાયું પાર પાડવાની ધગશ છે. અને એથી એ જીદી છે, ભૂલો કરતાં અચકાય એમ નથી. પોતાની વાત કઈ રીતે ખોટી હોઈ શકે એ એમને ક્યાંથી સમજાય?

જે એમનામાં નથી તે લોકપ્રિયતા. લોકોની પ્રીતિ મેળવવામાં એમને ત્રણ નાનમ આવે છે, કેમ ત્રણે લોકોની ખુશી મેળવવા એમને ગુચું નાંચે કિનારવો પડતો હોય ને! લોકદર સિદ્ધ કર્યા વિના અને

જૂનોની પર પગ કરવા છતાં સત્તા એમની અને ટપી શકી છે એ રાજ્યનો તાર ગુજરાતે પામવો જોઈએ દેખીતું છે કે નવગુજરાતનું ઘડતર મોરારજીની રીતે થશે, ચાની એમની કને છે પણ કે અપયશ તો ભવિષ્યમાં મળે, વર્તમાનમાં તો એ બધા બધા દોરે ત્યાં ખરું ગુજરાત પસંદ પ્રાંતની તો વીંડી પડે જિલ્લા તનુક નામે બીજી નેતાગીરી નથી નથી કોન્ગ્રેસ પાસે કે નથી બીજા કે ઈષ્ટિ પક્ષ પાસે એ જગ જગ પડ્યાનું જાણે હવે ગુજરાતીને મન જ નથી

નવી ચૂંટણીઓ જેત જેતામાં આવી પહોંચ્યાની ને ત્યારે વળી પાછી િકિની વહેચણી કરના રાજીય પક્ષો દો દોડી કરવાના પણ જેની છત નથી તેની પસંદગી ટ્રીક થવાની ?

નવી આગેવાની કાળે પ્રયાસો તો થાય છે આશા પણ બંધાય છે પણ કોન્ગ્રેસ એમને ઓગળવાની દરકારમાં નથી આનકાર આપવાનું તો સહે રોતું ? જે બંધાર પડે છે તેમને વહેની સત્તા જોઈએ છે, લોકપ્રીતિ કે જાહેર વન કેગરના ધીરજ રહેતી નથી ને સેરાના નવ તો ખૂણે ખાયરે ભરાયા છે આપ્યા છે—નવા નવધારીઓએ ગુજરાતને મળ્યા છે પણ એમણે જે આદર્શો કે પદ્ધતિઓ પસંદ કર્યા છે એ પ્રજાને મન દેરાસરના દેવ જેવા છે એ સમે જુએ છે અને એના હેવા ગળગળા થઈ જાય છે ભક્તિના ફૂલ ચડાવે છે પણ પ્રગિષ્ઠતા દેવ એમ પ્રસન્ન થતા નથી અને ભક્તિ નિષ્ફળ જાય છે

આધુનિક જમાનાને વિજ્ઞાને જુદી રીતે ધડકો છે, અને આનંદ દસરીસ વર્ષોમાં વળી નવી ઉથલપથનો થવાની માનવીનું વન આમ ક્રાંતિ લઈ રહ્યું છે ત્યારે સત્ આવનના' ગુ. અહાનેક પોકારનારા ભેખ ધારીઓ મનોમન જુદી ક્રાંતિની ઝાંખી કરી રહ્યા છે એ બનેની રચના મો વડાસી બેસી રહ્યા હોય તો આપણા ગામડા

ધણીનાર આપણે સાલવ્યું કે ગુજરાતના ગામડામાં એનું હાલ વમેનું છે એના વડે આપણે ગુજરાતીઓ

છીએ ખરું, ના કેમ કહેવી ? પણ, એ ગામડા એવાં ને એના અસની ઢમળા ઉઠે, એનું કેમ ટૂંકી શકાય ? ગામડા રગિયામણા ખરા તો પણ એમને સમગ્ર રચના તો નહિ રખાય ને ! એમનેય આશા છે હવેનને જીવે લઈ જવાની ઇચ્છા હોય તો એ આભાવિક છે ગુજરાતે એના ગામડા અને શહેર વચ્ચેની પરિસ્થિતિમાં જે ફેર રચો છે એ લાગવો જોઈએ એ ઈ રીતે લાગી શકાય તે રિચારનું જોઈએ એમ પ્રતાપર મો રહે કે જન એ ગૌણ બાબત છે પહેલા શક્ય નહિ હોય પણ ગામડા નાના ઉદ્યોગ ના થઈ શક્યા દૂધના સવા જેવા કાંઈક થતા તો ગેર સમજના તે બધ કરાવ્યા સા. પરિન ગણી રખડતા મૂક્યા ખોડાકારને પાળાપોગને આસપે મૂકી પુણ્ય મેગવવાનો હરખ ટીધો કે એમની ભેગા સરા દેરને પણ રજગતા રાખી પાંખ ખરામ કરવા દીધ એવી એવીય ખેતીની જેને દરખર હતી તને ખમેગી દરિદ્રી આના હાથમાં ધરતી સોપી દેના આપણે ધમસાણ મળ્યાનું એમાં ન તો ખેતી સુધરી ન તો દોરની આના કે પેલાં મુધરી ન તો ગામડું પે નયું કે ન તો 'નૂતન બુધિપુત્રો' ખેતીમાં મગભર થયા

સાફ દેખાય છે કે રે વે ગઈ ત્યાં ત્યાં ગુજરાત તરતુ થયું, મોગી લાઈન આવી ત્યાં વધારે ફાંટું, જ્યાં ઉદ્યોગ ચાલુ થયા ત્યાં તાકાત દેખાઈ પવિત્ર ગુજરાત અને પૂર્વ ગુજરાત વચ્ચેના તફાવત કથા દૂરથી છે ખેતીનો કે ઉદ્યોગનો—રોજ આપતો ધધો ચાને ને જે માન ઉપન્ન થાય તેનો ઉપાડ કરના સસ્તા વાડનો જોઈએ રે વે જોઈએ હોડી ને રટીમરે પણ જોઈએ જ્યાં એ સાધનો પહોંચ્યા ત્યાં આમદી દેખાઈ બગલના ગાડા વડે જ ચાલ્યા કરશે એમ હવે નહિ માની શકાય

બહુ લગન વડે નવી કેગવડીના પ્રયોગ ગુજરાતમાં ચાલ્યા જ્યાં વિદ્યાર્થીમાં હોર હતું તે તો એ ખાગની કેગરગી પડીરે બાર નીકળી આવ્યા, પણ ખીજાં એની આને પાગ બંધાયા સ્વગજ મેગવરનાની ધગશમાં ધણી ધૂનો નબી તે હવે ફરી મૂનરની પડશે

અને પરદેશ રહી ભણી આવેલા વિદ્યાર્થીમાંથી કોઈકને પૂછીગાછી અભ્યાસ કરવાની પદ્ધતિ જાણવી જોઈશે.

હીક છે, આદર્શોની ધૂન આપણામાં હોવી જોઈએ. પણ એનાં પાનાં કોઈ કોઈવાર બદલવાની જરૂર પડે છે.

બહુ વર્ષો સુધી ગુજરાતે ભક્તિની ધારા ઝીલી. દેશના બધા જ સંત મહંત ને જોગીજીતિ ગુજરાતે સત્કાર્યો, સ્ત્રીઓએ એમના પતિઓને રસોડાનિકાલ કરીનેય ધાર્મિકતા સાર્યવી. ઘણા સાધુ પુરુષોએ વિદ્વાનોની જેમ ધર્મને લગતાં પ્રવચનો કર્યાં. એમ છતાં હવે ક્રિયાકર્મ ને ભક્તિના આવેશો પાછળ હડતા જાય છે. એમની જગ્યાએ જ્ઞાનની જિજ્ઞાસા આવની જણાય છે. શું એવી ખોજ પ્રબળ થઈ શકશે ?

ગુજરાતમાં ગરીબો પ્રત્યે અનુકંપા જાગી છે. એમાંથી થોડી સેહાનુભૂતિ પણ આવી છે. કેટલાક પછાત કોમોને સમાજિક ન્યાય આપવા રાજકીયો દાવ અજમાવે છે. ને મીઠી છાંય મેળવી થોડા પછાતો ઘણા ખીજનો ચોક્કા અલગ રાખવા મથે છે. અંદરની વૃત્તિઓ કે શક્તિઓ જોર પકડવાને બદલે લાલચુ બની સરતો સતોપ મેળવે છે. પ્રજ્ઞની લાયકાત કે ગુણ નીચેની સપાટીએ પણ ઉતારે છે.

સમાન કક્ષાએ ઘણી બાજતો લાવવાની આ જમાનાની ધૂન છે. સારી લાગણીઓ ફેલાય અને સહુને સરખો ન્યાય થાય એવા હેતુઓ પહેલાં હતાં. હવે તો જવાબદારીના ભાનવિનાના અધિકાર મેળવવા ધર્મણો દેખા દે છે. એથી ઘણો સમય બરબાદ જાય, ઉત્પાદન રખડી પડે, અગવડો વેડવી પડે, અરાજકતા ફેલાય તો યે સમાન કક્ષાની ખૂમ તણ દેવાતી નથી, ધીરી પણ પાડી શકાતી નથી. સામ્યવાદીઓ કે સામ્ય-યોગીઓ પછાતજનોની ભેરુબંધીના ઉત્સાહમાં જે ઉદાપોહ મચાવે છે, મંત્રો રચે છે કે આદેશનો ચલાવે છે એથી તો જવાબદારીનું ભાન ઘટે છે, સંસ્કાર ઝંખવાય છે, ગુણ ઢંકે.ય છે, સારસો ને પ્રતિભા સૂકાય છે. મથી મથી અને ટીપીટીપી જીવનને ઘડના

જવાની ક્રિયાની ઉપરવટ જઈ, ટુંકા માર્ગે પછાતોને લિચે લઈ જવાની ક્રિયા ખીજનેય પછાત કરે. અને આગળ ખેંચાતા હોય તેમના જીવનનો મર્મ પણ ફીસો બને.

ગુજરાત આવી આધુનિક ધૂનોમાંથી કેમ બીગરે ! એનેય કાળબળથી તણાવાનું, ઘસડાવાનું ખમી લેવાનું રહેશે ?

નવાઈ છે કે આપણી આંખે ચાની હોટલ ખૂંચે છે, ખીડીનો ધૂમાડો નાક રુધે છે, સિનેમાની ફિલ્મ મનમાં ફેરે છે. થોડાં વરસ પહેલાં સ્ત્રીઓ પાવડર લગાડે તેથી અજાણ્યો થતો તેવો હવે લીપરટીકથી થાય છે. અને પાછું રફતે રફતે બધું ફેરે પડે છે. પણ પ્રજ્ઞનું હીર ક્યારે ચંપાય છે ને એનો સ્વભાવ ક્યારે બગડે છે તેની પરવા ઓછી રહે છે. નાની બાજતોની આળ-પંપાળ સહેલી છે, એટલે એવું સૂઝે છે, ને ગમે છે. આપણી ભાવનાઓ પણ નાની અને રાંક બની જાય છે, કાર્યક્રમો પણ ધૂળદેફાંનાં થાય છે. દોરનારા માણસો જોઈએ તો એમનામાં મહેજી નથી, જેખમે ગુજરાતીઓ કળ વાપરી સમય પારખી હસીવાળીને ગાહું ગળડાવે છે.

હશે, આપણા અસંતોષો મનમાં વાળી લઈએ. તો ય વિચારવા જેવું રહે છે—હવે પછી શું ?

ગુજરાતે એની ભાષા પૂરેપૂરી ખીલવવી જોઈએ. એ ભાષા શીખી લેવાય એવી જોગવાઈ દરના ભાગમાં થવી જોઈએ. ગુજરાતી સારિત્ય પડોશી પ્રાંતોમાં પહોંચવું જોઈએ—આણ, હુગરપુર, માળવા, ખાનદેશ તો ખરાંજ, એથી આથે પણ કેમ નહિ ? જોઈએ તો નાગરી લિપિમાં પ્રગટ કરી એનો ફેલાવો થવો જોઈએ. સારિત્યનું બળ અનોખું છે. અને આપણા સારિત્યને પોષવા સંસ્કૃત તેમ જ અંગ્રેજ બન્ને ભાષાઓનો અભ્યાસ વધારવો જોઈએ, એ બંને ભાષાઓ પારકી શીદ ગણવી ?

શાળા અને શોલેજમાં ગુજરાતી લખાય વંચાય તે કરતાં વધારે ખોલાયું જોઈએ. એ ખોલવામાં મધુરતા ને ખુમારી બંને આવવાં જોઈએ. અભ્યાસકાળ દર-

આન પચામેઝ ગુજરાતી કા મો કદમ્ય થાય ને ગાઈ
પણુ સમય તો કેનુ સરુ ? ગુજરાતનો રડિયો સુનદા
મન્યો ઉપર વિવેચનો આપે એના રાગ આપે અને
લોકપ્રિય બનાવે તો કેનુ સારુ ?

ગુજરાતે એની ખેતી રેતી સુધારવી જોઈશે પ્રથમ
દાના જગ્યા પાથરી નિના ખેડૂતને વિશ્વાસ ખેમે આપે
ઉમંગ વધે એ રીતે ખેતીમાં નિકામ મરી શકીશુ
રોમ્ઝ પામ મગફળી કે તમાકુ બને થતા નથી એના
ઉપર અમરો મૂકાથી અનાજના ઉપનમા વધારે
થતો હોય તો પણુ એની આલખીનીઓ ઉભી થવા
જોઈ નથી એ ખાતર ને પછી—એ ખેડૂતો તારે
ગુજરાતને પણુ તારે એમા જાણુ ખાતર અગત્યનુ
છે ગુજરાતમા ઢોર ઓછા નથી જે છે તને સાચ
વીશુ ને વધારીશુ ને એમને આર્થિક મલ્લપ થના
મરીશુ તો એ ઢોર ધરતીને પોષક ને માણુમનેય
જાળવશે પાણી—ગુજરાતમા આટલાની નદીઓ
હોય ને એની અડત કેમ ચનારી લેવાય ?

આ ખેડૂતને એના ગામડામા એમદ ઉદ્યોગ આપવો
જોઈશે ગુજરાતના સાત હજાર ગામ । એમાથી
હજાર ગામને ગામનો પોતાનો સડાગી ઉદ્યોગ આપીએ
તો એમનુ દગર ફીટિ ટુબની એકાન્ન વ્યક્તિ પણુ
કામે જતી હશે તો એના જોગ વડે ખીજત નમી જશે
આનદ પમશે નરા મ્યા ઉદ્યોગો નાખના કેનુ
ઉપાદાન કરનુ મ્યા સજોગો પાધરા છે—એ તપાસ
સરકાર કરે કે વેપારી મજાજન મરે પડેના વાવ પૂવા
તગાવ ધર્મશાળા ને મદિરા બધાના ત્યાગે પુણ્ય મેળ
વરાનો ઉમંગ હતો હવે ગામેગામ નરા ઉદ્યોગો ચાનુ
કરી નોખના જીવનમા આશા ઉમેરાનો ઉમંગ થવો
જોઈએ પછી લને એની લાગીવારીમા નફા વહેંચી
લેવાય

ધણુ વખત ગુજરાતમા જોયી લાનનાવાળા પણુ
તાનીમ વિનાના કાર્યમરે ગામડે જઈ વચ્ચા એમનાથી
બને એનુ એમજે મ્યુ હવે આર્થિક વેતન આપી
દસ વર્ષની બાહિધરીથી ગ્રામવ્યવસ્થા માટે ખાસ

તાનીમ પામેના ટ્રેજ્યુએરો રાખવા જોઈએ પ્રજા અને
સરકાર વચ્ચે પક્ષના બધન નિના સેના આપનાર
નરપુરાનો મૂળીએ તો એમની આનંદ પાળા સર
કારનુ પીઠમગ પણુ હશે આના હજાર એ હજાર
કર્મચોરો પાચેક વર્ષમા તૈયાર થવા ગુજરાત માટે
મુશ્કેલ નથી

વેપારીઓ કનેથી વેચાણવેરો ઉતારાવાનુ કામ ગુજરાત
પહેલી તકે ખમેડી લે તો કેનુ સારુ । એમનુ કામ
કુમળ ચનાવાનુ છે, ઉધરાણુ રતુ નથી રાજ્યને
એટની રકમ લીધી રીતે વસૂલ કરના ખીજા રગતા
મગરો હમણા અફીણુ ગાગા ઉપર જકાત નેવય છે
તે બીજી ચીનેની આયાત કે ઉપાદાન ઉપર લઈ
શકાન એ રીતે આનક વધશે આ જ જગ્યા ધરશે
એવો સલન વધારે છે

આપણે શિક્ષણને ધધાદારીઓના હાથમાથી છોડવનુ
જોઈએ ચરોતર એજ્યુકેશન સોમાયગીમા એ વર્ગના
શિક્ષકો છે—સ્વયંસેવકોનો અને સામાન્ય મીશનરી
પ્રણાની આમ પૂરી નહિ તો થોડી પણુ જગ્યાય
છે પ્રજાણી અને દરાખના—એ એ પરિન
કામ સમજ એમાથી અરક થતી બધ થવી જોઈએ
એની આનક સરકારી ગ્રામમાથી થાય ત્યારે એ અદ્યત્ત
એટને કે દડને પાત્ર દરની જોઈએ

પણુ અહીં આપણે રાજ્ય શુ કરે ને લોક શુ
કરે એની યાદી નહિ મૂકી શકીએ હમણા તો
લોક બધુ રાજ્ય તરફ જોતુ થયુ છે, એમા વાક
લોખ્ખો નથી રાજ્ય તો ચરો તે જ કરશે—મોગ
કારખાના, ધણુ કાયદા શહેરોની સીમાઓનો વિસ્તાર
રસાયણીક ખાતર અને વનપતિનુ ધી આકરા લાન,
મોટા નફા વધારે કર એવ ચાને છે ને ચાનશે

ગુજરાતની પ્રજા હમણા એ ગમે કે ના ગમે તે
તપાસના પી કુરસન નથી એમાથી કેમ રસ્તો ખોળવો
એ જ એની તામન છે ને થોડા સમય પછી તે
એની પસદ જ જતી ગ્રેદેશે, ચનાખી એકની જ રહેશે

[અનુસંધાન દરમ પાને]

કુંતીના ત્યાગ

ભૂતકાળમાં આપણા દેશે જેમ મહાપુરુષો આપ્યા તેમ મહાન સ્ત્રીઓ પણ આપણા જ દેશમાં થઈ ગઈ. બહુ નભીતી સ્ત્રીઓ વિષે તો બધાં જાણે પણ એવી કેટલીય સ્ત્રીઓ છે જેને વિષે, જેના જ્ઞાન વિષે આપણે તદ્દન અજાણ છીએ. એવી એક મહાન સ્ત્રીનું સાચું જ્ઞાન અહીં રજૂ થાય છે.....

‘યુધિષ્ઠિર ! આપણે યુદ્ધ શા માટે કર્યું છે તે તને ખબર છે ?’

‘કેમ, શા માટે ? રાજ મેળવવા.’

‘ના, આપણે યુદ્ધ કર્યું છે ક્ષત્રિયધર્મ જાળવવા, રાજ મેળવવા નહિ. પણ તેં આપેલા જવાબમાં જ મારા હવેના પ્રયાણનું રહસ્ય પણ મળી રહે છે. હું હવે હસ્તિનાપુરમાં એક દિવસ પણ રહું, એ અધર્મ છે. વિલાસ છે. મોહ છે. માયા છે. મમતા છે. અને વધુ તો એ જીવનની અશુદ્ધિ છે !’ કુંતીમાતાએ એક પછી એક વધુ ખજવાન શબ્દ મૂકીને વનવાસમાં જવાનું રહસ્ય સમજાવ્યું.

મહારાજ યુધિષ્ઠિર હસ્તિનાપુરમાં રાજપદે આવી ગયા હતા. મહાભારત યુદ્ધ ક્યારનુંય ખેલાઈ ગયું હતું. પાંડવો વિજયી નીવડ્યા હતા. કૌરવો હાર્યા હતા. બધે જોવાતું હતું કે, ધર્મના વિજય થયો હતો. પાંડવો હવે સુખેથી પ્રજાપાલન કરવાના હતા.

પણ રાજ ધૃતરાષ્ટ્રને ક્યાંય નિરાંત ન હતી. તેમ ગાંધારીને પણ ક્યાંય ચેતન ન હતું. એમને રાતદિવસ એક વાત મનમાં સતાવતી હતી. કૌરવો હાર્યા. હાર્યા એ તો ઠીક, પણ હવે પોતે પાંડવોને આધારે, સુખચેતનમાં જીવન ગાળે, એમાં નથી મહત્તા, નથી ગૌરવ, નથી જીવન. નથી પોતાનું છેલ્લું શ્રેય. એ જાણતા છતાં તેઓ મહાલયમાં રહેતા હતા. પણ મહાલયના જીવનમાં હવે હતું શું ? ગત

જીવનની સ્મૃતિનાં ખંડેરાં સિવાય બીજું હતું શું ?

‘એ વખતે આમ થયું હોત’ એવા પશ્ચાત્તાપના શબ્દો સિવાય બીજું એમના જીવનનું આશ્વાસનભળ પણ કયું હતું ? જાણે નિરાધાર, નિરાશ્રિત માણસ, ગમે તેમ વખત કાઢે એવી વખત કાઢવાની આ જિંદગી હતી.

એમને ઘણી વખત લાગતું કે, માણસ છેક છેલ્લી પળ સુધી જીવન જીવે એમાં જ જીવન રહ્યું છે. પણ જ્યારે જ્યારે પોતે વનમાં જવાનો આગ્રહ કરતા, ત્યારે ત્યારે મહારાજ યુધિષ્ઠિરની આંખમાંથી આંસુ નીકળી પડતાં : ‘મહારાજ ! તમને જોઈ આવે એવું મેં શું કર્યું છે કે તમે વનમાં જવાની વાત કરો છો ! તમારે પર્ણકુટિમાં જ રહેવું હોય તો અહીં પાસે જ ક્યાંક પર્ણકુટિ બંધાવીએ. આપણે સૌ હવે થોડાં વર્ષ સાથે ગાળીએ. તમારી વાતો સાંભળતાં સાંભળતાં અમે ઘણા જાણીએ. મહાભારત-યુદ્ધ સંભારીને કાંઈ ને કાંઈ આનંદવિનોદ મેળવતા રહીશું. મહારાજ ! આપણા કુટુંબજીવનના તમે સ્તંભ છો. તમે કેવળ અહીં હાજર છો, એ વસ્તુનું પણ જેવું તેવું મહત્ત્વ નથી !’

મહારાજ ધૃતરાષ્ટ્રને વનમાં જવું હતું. પણ યુધિષ્ઠિરની આવી વાતો સાંભળીને એમને રોકાઈ જવું પડતું. ગાંધારી તો એમની સાથે જ હોય. માતા કુંતી પણ એમની સાથે

રહેવામાં કુળધર્મ સમજતાં હતાં. એટલે વનની વાત ઊડી જતી.

એમ ને એમ દિવસો પસાર થતા હતા. પણ એક દિવસ તો ભીમનાં આકરાં અને આખાં વેણે મહારાજના મનમાં નિશ્ચય જ કરાવી દીધો. ત્યારે જુઓ ત્યારે ભીમ વાતો કરતો જ હોય. મેં દુર્યોધનને આમ મારી દીધો, ને દુઃશાસનને આમ પીંખી નાખ્યો. પાછો વાતો કરે, મહારાજ ધૃતરાષ્ટ્ર સામળે તેમ એટલે મહારાજે સંકલ્પ કર્યો હવે ગમે તેમ થાય, હસ્તિનાપુરમાં રહેવું નથી. રાજવૈભવમાં રહેવું નથી. મહેલમાં વસવું નથી. એમણે પેતાનો નિર્ણય જાહેર કર્યો. આખો મહાલય આ સાંભળીને ખળભળી ઊઠ્યો આખી નગરી ખળભળી ઊઠી. ધૃતરાષ્ટ્ર મહારાજ ગમે તેમ પણ, હસ્તિનાપુરના લોકહિલમાં, વૃદ્ધ, જૂના જમાનાના ઉદ્વેગ અવશેષ સમા, એક પ્રકારનું ગૌરવ ધારી રહેલા નૃપતિ હતા. એમની પાસેથી યુધિષ્ઠિર, ભીમ, અર્જુન, કુતીમાતા, પ્રજાજનો બધાંને કાંઈક જાણવા મળતું. કાંઈક સાંભળવા મળતું. બધા જેમને માન આપે એવા એ એક જ બાકી રહ્યા હતા. પણ છેવટે એમણે મક્કમ દેહનાથી કહ્યું : ‘હવે અહીં જીવન જીવવું મને આકરુ લાગે છે ભીમના કે કૌર્મના શબ્દઆઘાતથી નહિ, મારા પોતાના મનની મનાવેદનાથી મારે હવે વનમાં જવું જ છે’

પણ યુધિષ્ઠિર મહારાજ એકલા એમની પાસે પહોંચી ગયા. ભીમના આકરા શબ્દોએ મહારાજને આઘાત આપ્યો હતો, એ એ

જાણતા હતા. ભીમે દુર્યોધનને કેમ હણ્યો એનું વર્ણન સાંભળાને મહારાજના હિલમાં ભારે પશ્ચાત્તાપ થયો હતો. એમને મનમાં થયું : ‘આખા યુદ્ધની વાત જવા દઈએ. એ મારા પુત્રમોહથી થયું. નાના નાના બીજા પ્રસંગો પણ જવા દઈએ. પણ દુર્યોધનને ભીમે અધર્મથી હણ્યો, એ જાણવા છતાં, આજે પંદરપંદર વર્ષથી, હું આ મહાલયમાં પડ્યો છું, એ આગસુ સુખી જિંદગી ગાળવા માટે ન હોય, તો બીજા શા માટે હોય ? મને મહાલય છોડવો ગમતો નથી. રાજવૈભવ જાય એ દુચ્છતું નથી. સેવકો દોડાદોડ કરતા હોય, એ વસ્તુઓથી જ હું ટેવાયેલો છું નવું જીવન શરૂ કરીને, બાકીની જિંદગી જીવી જવાની મારામાં શક્તિ નથી એટલે જ, હું વનમાં જતો નથી.’

આવા મનોમંથનને પરિણામે મહારાજ ધૃતરાષ્ટ્ર હવે દૃઢનિર્ણયી બન્યા હતા. એમણે યુધિષ્ઠિરને કહ્યું : ‘વત્સ ! હવે બસ, હું જીવું છું તે જીવન નથી. આગસથી હું અહીં રહું છું. મારે વનમાં જવું જ જોઈએ. શરીર અને મનને ઘડવા માટે વનધર્મનું નિર્માણ કરાયું છે. હવે તું મને જતાં ન રોક !’

પણ મહારાજ યુધિષ્ઠિર કોઈ રીતે એમની વાતમાં સંમત થાય નહિ. ત્યારે વેદવ્યાસે આવીને એમને કહ્યું : ‘યુધિષ્ઠિર ! જે જીવન કોઈ દિવસ જાગતું જ નથી, તે જીવન જ નથી. આજે વર્ષો પછી મહારાજ ધૃતરાષ્ટ્રનું જીવન જાગ્યું છે. પુત્રનો મોહ તેઓ છોડી શકતા ન હતા તેમજ મહાલયનો મોહ પણ

છોડી શકતા ન હતા. અપંગતાએ એમનામાં આળસ પેદા કરી હતી. આધાર વિના જીવી જ ન શકે, એવા અનાથ એ બની ગયા હતા. આજે એમના અંતરમાં એક વાત જાગી છે. જીવન થોડું જીવાય, પણ હૃદયના ઊંડાણથી જીવાય એટલું જ સાચી રીતે જીવાય છે. લલે તેઓ વાનપ્રસ્થ થાય. ત્યાં દેહકબ્જથી જીવે, એ એમને માટે સાચું જીવન હશે. કારણ કે દેહકબ્જ છેવટે છે શું? આત્માનો શરીર ઉપરનો વિજય, એનું નામ દેહકબ્જ. છેવટની ઘડીએ મહારાજ એ કરીને પોતાને ઘડવા નીકળ્યા છે, તો એમણે મેળવેલી આ આત્મ-જાગૃતિ એમને લલે દોરી રહે! એમની એ જીવનશુદ્ધિ છે!

વેદ-આસના શબ્દોએ યુધિષ્ઠિરને જીવનશુદ્ધિનું રહસ્ય સમજાવ્યું ને છેવટે મહારાજના વન-પ્રયાણમાં એ સંમત થયા. પણ જ્યારે માતા કુંતીએ કહ્યું કે મારે પણ સાથે જવું છે, ત્યારે યુધિષ્ઠિર શાંત રહી શક્યા નહિ. તેમના દિલમાં વેદના જાગી ગઈ.

આટલું આટલું સહન કર્યા પછી, માતા આ રાજવૈભવ ભોગવવાના વખતે, એ બધું છોડીને ચાલી નીકળે તો પછી પોતે જે ભોગવે, એ પ્રમાદની, માયાની, સ્વાર્થની અને આળસની પરાકાષ્ટા સિવાય બીજું શું કહેવાય?

પોતે એકલા આ ભોગવવા બેસે, ને માતા એ તજીને ચાલ્યા જાય? એ તો કદી જ ન બને. એ વખતે એમણે માતા કુંતીને પોતાની વ્યથા જણાવી. પોતે પણ ભીમ-અર્જુનને રાજ સોંપીને ચાલી નીકળશે એમ કહ્યું.

કુંતીમાતાને લાગ્યું કે આ વ્યાસોહ બધાને ધર્મથી ચલિત કરી દેશે. એટલે એમણે પૂછ્યું: ‘યુધિષ્ઠિર, આપણે યુદ્ધ શા માટે કર્યું તે તું જાણે છે?’

‘કેમ શા માટે? રાજ મેળવવા. આપણું હતું તે મેળવવા.’

‘ના, આપણે ક્ષત્રિયધર્મ પાળવા યુદ્ધ કર્યું હતું. એ ધર્મ પળાવો. તો દુનિયાને હંમેશને માટે એક પ્રકાશકિરણ મળ્યું. તે પ્રકાશકિરણ આ—અન્યાય થતો હોય ને પોતે વખતે ફના થઈ જશે એ ડરથી જે અન્યાયને સાંખી લે, તે ક્ષત્રિય નથી, રાજા નથી, કદાચ માણસ પણ નથી. એ માણસાઈનો તંતુ નિત્યને માટે ઇતિહાસમાં વણાઈ જાય, માટે મેં તેમને કહેવરાવ્યું:

ભીખ્યાં, ભટક્યાં, વિષ્ટિ વિનવણી, કર્પા સુજનનાં કર્મ, આર્ય સુજનતા દૈત્ય ગણી તો, યુદ્ધ એ જ યુગધર્મ, પાર્યને કહો ઉપાડે બાણ.

‘મેં તમને યુદ્ધમાં ગ્રેયાં આટલા માટે. ન ગ્રેયાં હોત ને તમે યુદ્ધ કર્યું ન હોત, તો ક્ષત્રિયધર્મ જ લોપ થઈ જાત. સૌ એમ સમ-જાત કે બળવાન સામે નમતું જોખનારો ડાહ્યો છે, સત્જન છે, વ્યવહારુ છે, ત્રિવેદી છે ને સમયને જાણનારો છે.

‘આ છાપ તમે મૂકતા જાત. માનવજાત એમાંથી ધડો લેત. એને અનુસરત. એને દૃષ્ટાંત ગણત. એની કથા ચાલત. ક્ષત્રિયનો વિશિષ્ટ ધર્મ લોપ થાત. ક્ષત્રિયધર્મ જે કોઈ પાળે જ નહિ, તો કોઈ કોઈની મદદે દોડે શી રીતે? કોઈ અન્યાયને ન સાંખે, એવી હવા પ્રગટે શી રીતે?

‘યુધિષ્ઠિર ! એટલા માટે મેં તમને યુદ્ધમાં પ્રેર્યા. એ વખતે મારા માતૃદિવમા શું થતું હતું, તે હું એક જ જાણું છું. બળવાન પ્રતિસ્પર્ધી હતા. બળવાન સૈન્ય હતું. બળવાન વ્યૂહ કરનારા હતા. છતાં મેં તમને પાંચેને આ સંદેશો આપ્યો : યુદ્ધ કરો, ભલે સર્વનાશ થાય. સર્વનાશ, એ સર્વોદ્ધય કરતાં ક્યારેક વધારે મહાન ગણાય છે. એ જે સમજતો નથી, તે યુદ્ધવીર તો નથી, રાજનીતિજ્ઞ પણ નથી, પણ એથી વધુ એ માણસ પણ નથી. એને એટલી ખબર નથી કે ક્યારેક તો માણસ મરે છે, ત્યારે જ તે જીવે છે.’

કુતીની સમર્થ વાણી સાંભળતાં યુધિષ્ઠિર ડોલી ગયા. એમને લાગ્યું કે માતાની વાણીમાં પ્રેરણાદાયી તેજસ્વિતા હતી.

‘પણ માતા ! ત્યારે હવે હું તમને પૂછું છું, તેના જવાબ આપો તમે અમને પ્રેર્યા. અમે ક્ષત્રિયધર્મ પાળ્યો. જીત્યા. રાજવૈભવ આણ્યો. હવે જ્યારે તમારે માટે આ વૈભવ અમે મેળવ્યો છે, ત્યારે એનો ત્યાગ શા માટે કરો છો ? શા માટે તમે વનમાં જાઓ છો ? જીવન વનમાં ગાળવાનો સમય હજી ક્યાં થયો છે ? તમારા વિના અમને આ મહાલયો ખાવા દોડશે. અમારી ખાતર પણ તમે રહી જાઓ.’

‘પુત્રોથી જિતાયેલા રાજનો વૈભવ લોગવવા માટે હવે હું થોભુ યુધિષ્ઠિર ? તો એ લોગ કે વિલાસ પણ નહિ હોય. એ તો હશે—કેવળ વાસના. એ લોગવાશે, તેમ વધશે.

છેવટે એ જીવનને જ નષ્ટ કરશે. મારું સ્થાન હવે અહીં ન હો. વૃદ્ધાવસ્થા, પોતાના ગત જીવનના અનુભવોમાંથી, જીવનશુદ્ધિનો પ્રયોગ કરવાનો સમય ગણાય

‘આ સમયે જે પુત્રોના વૈભવ માણવા માટે બેસી જાય છે, તે માત્ર દષ્ટિવિહીન નથી, જીવનવિહીન પણ છે. હું હવે તમારા રાજ-વૈભવને જોતી બેસી રહું, એ જીવન, જીવન નહિ હોય, ને તેમાં તમને દષ્ટિ આપનારું બળ પણ નહિ હોય. એ તો હશે નિર્બળતા, મહારાજ પાંડુની રાજમહિષી અહીં હવે થોડાક લોગતા ટુકડા લોગવવા બેસે, એ તો એને આપઘાત કહેવાય, યુધિષ્ઠિર ! હવે મારી જીવનશુદ્ધિ, બધું છોડવામાં જ રહી છે. અને તમારી જીવનશુદ્ધિ, બધાને રક્ષવામાં સમાયેલી છે. પ્રભને રાજ અને સ્વસ્થતા ફરીને આપવામાં.

‘મેં તમને ભલે ક્ષત્રિયધર્મમાં પ્રેર્યા. મહારાજ જીવતા નહિ હોવાથી મેં એમનું કર્તવ્ય બજાવ્યું. મારો એ ધર્મ હતો પણ હું માતા હતી, નારી હતી. વાતસલ્ય ને શાંતિ એ મારો જીવનધર્મ હતો.

‘એટલે હું તમને યુદ્ધમાં પ્રેરું, એ અકુદરતી ગણાય. છતાં એ મેં કર્યું. બીજો કોઈ ઉપાય જ ન હતો. ક્ષત્રિયધર્મ માટે, મારે એ કરવું પડ્યું.

‘તો કયંકર મહાભારત ઊભું થયું. એ મહાભારત કોઈ દિવસ ઊભું ન થાય એ માટે મારે મારો વિકાસ સાધવો રહ્યો. વધારે ઉચ્ચતર જીવન મેળવવાનો પ્રયત્ન એનું નામ

વાનપ્રસ્થ ધર્મ. મારે વાનપ્રસ્થ થવું જ રહ્યું. મારે મહારાજ ધૃતરાષ્ટ્ર સાથે જવું જ રહ્યું. મારે મારા નવા જીવનને એકઠે એકથી ઘડવું રહ્યું.’

માતા કુંતીને ધૃતરાષ્ટ્ર અને ગાંધારીને અનુસરતાં જોઈને હસ્તિનાપુર નગરી પણ સ્તબ્ધ થઈ ગઈ. ઠેર ઠેર નગરીમાં માણસો ઊભરાયાં હતાં. છાજ, જાળિયાં, ગોખ, અગાશી, પગથી ને વૃક્ષ બધે માણસ જ માણસ દેખાતા હતાં.

નગરવાસીઓથી ખીચોખીચ લરાયેલા માર્ગે મહારાજ ધૃતરાષ્ટ્ર વહેલા નીકળ્યા. એમના બન્ને પડખે ગાંધારી અને માતા કુંતી હતાં. બન્નેના ખભા ઉપર હાથ મૂકીને, મહારાજ ધૃતરાષ્ટ્ર ચાલતા હતા. બધાં તેમની પાછળ હતાં.

ધૂત રમ્યા પછી હારીને ધાંડવો વનમાં જવાને તૈયાર થયાં ત્યારે નગરીમાં જેવો શોક છવાઈ ગયો હતો, એવો જ શોક આજે પણ છવાઈ ગયો હતો. છતાં એ બન્ને શોકમાં આકાશ-પાતાળનું અંતર હતું. જોતારા એ જોતા હતા. અને જ્ઞાનીઓ એના ઉપર વિચાર કરતાં, મહાકાલની અદ્ભુત ન્યાયશક્તિનો પરિચય મેળવતા હતા.

ધાંડવો નીકળ્યા ત્યારે શોક હતો ને બધાના દિલમાં ‘અરેરે !’ નો શોકજનક ઉદ્ગાર સરી પડતા હતા. પણ આજે જ્યારે મહારાજ ધૃતરાષ્ટ્ર વનમાં જતા હતા, ને નગરવાસીઓના દિલમાં શોક છવાયો હતો—ત્યારે મુખ્ય શબ્દ હતો : ‘અહાહા !’

વર્ષો સુધી મહાકાલ સુપ્ત રહે છે. તે એક

દિવસ જાગે છે, ત્યારે બધાને જગાડે છે, એવું સૂચન એટલે ‘અહાહા !’

આજે એણે મહારાજ ધૃતરાષ્ટ્રને જગાડ્યા હતા. ઉપદેશથી જે બન્યું ન હતું—મોહ તજવાનું—તે સમયે કયું. પણ આ પ્રમાણે સમય પસાર થતાં, જેનું જીવન જાગે છે, તે જીવન-શુદ્ધિને પણ વળે છે. મહારાજ ધૃતરાષ્ટ્રે અપનાવેલો માર્ગ જીવનશુદ્ધિનો હતો. જીવનને એ જ રીતે ઘડી શકાય, અન્યથા નહિ.

છેવટે બધા હસ્તિનાપુર નગરની બહાર આવ્યા. મોટો રાજમાર્ગ આવતાં ધૃતરાષ્ટ્ર મહારાજ ઊભા રહી ગયા. નગરજનોને બે હાથ જોડીને કહ્યું : ‘નગરજનો ! તમારો પ્રેમ અમને હમેશાં સાંભરશે. આપણે સૌ સાથે રહ્યાં. આનંદ કર્યો. દુઃખ ભોગવ્યાં, વિપત્તિઓ સહી, યુદ્ધો કર્યા. નાશ આવ્યો અને પાછો ઉદય આવ્યો. જીવનના આ વિવિધ રંગમાંથી આજે મને જે સત્ય મળ્યું છે, તે આ છે : જીવન-ગમે તેટલું કલુષિત હોય પણ શુદ્ધિના માર્ગે જવા માગે છે, ને એક દિવસ જાગે છે, તે જ જીવન છે. પછી એ જાગ્યા પછી, ભલે માત્ર પાંચ વર્ષ જ જીવે. દસ વર્ષ જ રહે. એક-બે વર્ષ જ રહે. અરે ! બે દિવસ રહે—પણ જાગ્યો, તેનું જીવન સાચું જીવન છે. હવે તમે પાછા ફરો, નગરજનો ! અમને હવે જીવનમાં રહેલો આનંદ દેખાય છે. તમને પણ એક દિવસ એ મળે !’

નગરજનો મહારાજને પ્રણામ કરતાં લીની આંખે પાછા ફર્યા. ધર્મરાજને પાછા જવા માટે માતા કુંતીએ ફરીફરીને કહ્યું, પણ તેમનું મન કોઈ

સીતે માતાના વનવાસને હજી પણ અનુમોદન આપી શકતું ન હતું.

એમની વાત એક જ હતી : ‘તમે અમને યુદ્ધમાં પ્રેર્યા જ શા માટે? અને હવે આ ત્યાગ શા માટે? પરાક્રમથી મેળવેલું જે ભોગવે નહિ, તેનું પરાક્રમ મિથ્યા છે. તેનું જીવન સ્વપ્ન છે. તેની બુદ્ધિ ભ્રમણા છે.’

લીમસેન પણ માતા કુતાને એ જ કહેવા લાગ્યો. ને તે પણ આકરા શબ્દોમાં : ‘તમારે મા ! આમ કરવું હતું તો શા માટે આટલા બધાનો સંહાર કરાવ્યો? તે વખતે જ આપણે બધા સાધુડા થઈ જાત. સાધુધર્મ મહાન હોય, તો તમે અમને યુદ્ધમાં પ્રેર્યા શા માટે? શું આ યુદ્ધ તમે દેવથી કરાવ્યું? તો તો અમારે પણ પ્રાયશ્ચિત કરવું પડશે!’

‘હીદરા લીમ !’ માતા કુંતાએ કહ્યું : ‘યુદ્ધ નાશને જ નોતરે છે. યુદ્ધ ન્યાય અને સત્યથી પ્રેરિત હોય, ત્યારે સાચું યુદ્ધ કહેવાય એવું યુદ્ધ તો, પૃથ્વીને ધરમૂળથી ઉખેડી નાખે તો પણ કરવું જ રહ્યું પાચાલીનાં ચીર ખેંચાય ને યુદ્ધ ન થાય તો ધિછાર હજી એ વિવેકને, એ જ્ઞાને, એ સહનશીલતાને, એ વ્યવહારુ હડાપણને. એવી વાતો કરનારો ભીરુમા ભીરુ છે. જે યુદ્ધ વખતે યુદ્ધ નથી કરતો, તે માણસ જ નથી. તમે માણસ રહો, ક્ષત્રિય રહો, મહારાજના વંશજ રહો, એટલા માટે આ યુદ્ધ મેં પ્રેર્યું. પણ આજે મારો એ જ પ્રમાણે આ ધર્મ છે—ધૃતરાષ્ટ્રમહારાજને બળવવાનો. ગાંધારીની પડખે રહેવાનો. તમારા ધન અને

રાજવૈભવમાં, લેશ પણ આસક્તિ નહિ રાખવાનો.

‘હું જો હવે રાજવૈભવ ભોગવવા બેસું તો, મેં યુદ્ધ નોતર્યું હતું, મારા અંગત સ્વાર્થ માટે, સુખ ભોગવવા માટે, એમ કહેવાશે. એટલે મને મારા જીવનશુદ્ધિને પથે જવા દો. તમે તમારે પથે પાછા ફરો.

‘એક દિવસ એવો આવશે વત્સો ! જ્યારે તમારું જીવન તમારી પાસે જવાબ માગતું બિલું હશે : ‘આટલાં વર્ષો તે’ શું કર્યું? કેટલી તકો આવી, કેટલી શુભાવી? સોનેરી રજકણો જેવી પળો કયાં શુભાવી?’ એમ એક દિવસ જીવન જવાબ માગે, ત્યારે એ તમારે માટે જીવનશુદ્ધિનો મહાન પંથ તૈયાર કરે છે, એમ સમજજો.

‘ઘણાના જીવનમાં જીવનશુદ્ધિનો પંથ ક્યારેય આવતો જ નથી. ખાટલામાં પડ્યાં પડ્યાં હાંફવાનો પંથ જ આવે છે. એ જીવન નથી, એટલું સમજવું, એ જ મહાન જીવનશુદ્ધિ છે. હવે પુત્રો ! દ્રૌપદી ! તમે સૌ નગરજનો સાથે પાછાં ફરો. અમારો પથ અમને ખેડવા દો !’

યુધિષ્ઠિર ને સૌ માતા કુંતાને પ્રણામ કરી, એમના આશીર્વાદ લઈ પાછાં ફર્યા. પણ એમને વનમાં જતાં ભેઈને નગર-સ્ત્રીઓ ઉચ્ચ સ્વરથી રુદન કરવા લાગી. મહારાજ ધૃતરાષ્ટ્રને કહેવા લાગી : ‘માતા કુંતા જો પાછાં નહિ ફરે તો અમે પણ વનમાં આવીશું’ માતા કુંતાએ કહ્યું : ‘બહેનો ! તમે જતા-વેલો પ્રેમ અનન્ય છે. પણ આ કોઈ, કોઈની પાછળ કરી શકે એવો ધર્મ નથી આ તો

હું પાદરી-દાકતર શા માટે બન્યો ?

સને ૧૯૦૪ની વસંતનું એ ખુશનુમા પ્રભાત હતું. દોલેજના મારા ટેબલ ઉપર લીલા પૂંદાવાળું એક સામયિક મને દેખાયું. પેરિસની મિશનરી સોસાયટી દર મહિને તેની પ્રવૃત્તિઓ તેમાં રજૂ કરતી.

તે સાંજે એ સામયિક બાજુ પર મૂકીને મેં મારા ખાલી કામમાં ધ્યાન પરાવૃત્ત હોત. પણ મેં યત્નવત્ એનાં પાનાં ફેરવ્યાં. મારી ગેરહાજરીમાં મારા ટેબલ ઉપર એ સામયિક કોઈ મૂકી ગયું હતું. પાનાં ફેરવતાં ફેરવતાં મારી નજરે એક લેખનું મથાળું ચડ્યું : 'કેંગિના મિશનની જરૂરિયાતો.'

પેરિસની મિશનરી સોસાયટીના વડા આલ્ફ્રેડ બોગનરે તે લેખ લખેલો હતો. મિશનને ઉત્તર કેંગિનામાં આવેલા ગાશુન માટે જોઈતા કાર્યકરો નથી મળતા એવી એમાં ફરિયાદ હતી. આ અખીલ માટે લેખકે આશા વ્યક્ત કરી હતી કે ભગવાન ઇશુની આંખ જેમના ઉપર ફેરવી છે એવી વ્યક્તિઓ આવા જરૂરી કામ માટે તૈયાર થશે જ.

લેખનો અંત આવો હતો : 'ભગવાન ઇશુના હૃદયને માન આપી જે સ્ત્રી-પુરુષો આવવાનો જવાબ આપશે તેવી વ્યક્તિઓની દેવળને જરૂર છે.' લેખ પૂરો વાંચીને શાંતિથી મારા કામે લાગ્યો. મારું 'સંશોધન પૂરું થયું.'

બોલ્યા વિના કામ કરવા માટે હું દાકતર થવા માગતો

નોખેલ ઈનામના વિજેતા અને મરાઠર દાકતર રવાઈટર આ લેખમાં પોતાની વ્યથા અને વિશ્વના દાકતરોને ટહેલ નાખે છે. માનવતાની સાચી સેવા માટે શહેરોનો મોહ ત્યાગ્યા વિના આવા જગ્યામાં રોગીઓની સેવા કરનાર કેટલાક ?....

હતો. કેટલાંય વરસોથી મેં બોલવાનું ઓછું કરી નાખ્યું હતું. મારા એક શિક્ષકના કહેવાથી મેં સ્વેચ્છાથી એ ક્યું હતું. પણ આ નવી પ્રવૃત્તિમાં મેં એક નવતની એવી તક નિહાળી કે જેનાથી પ્રેમનો ધર્મ હું આચરી શકું—જેની અંખના મને ક્યારનીય હતી.

સેવાનો કોઈપણ પંથ મને જ્યાં દોરી જાય ત્યાં ફરક રીતે અનુકૂળ થઈ પડે તેવી દાકતરી વિદ્યા મેં મેળવી હતી. ફ્રેન્ચ ઇકવેટોરિયલ આફ્રિકામાં અને આટલાંટિકને કિનારે આવેલા ગાશુન પ્રદેશમાં એવો દાકતર હોવો જોઈએ કે જે ઓછામાં ઓછી જરૂરતોથી ચલાવી લે.

સાંનાં વતનીઓ વેદનાથી પીડાતાં હોય તો ય દાકતરને કોઈ યાદ પણ કરતું નથી એવું એ લેખમાં હતું. એ તો અર્થ વિનાનું જ કહેવાય. એટલે મેં દાકતર થવાનું નક્કી કર્યું. મને લાગતું કે મારે હીક હીક વરસોનો ભોગ આપવો પડશે. રોમ તરફ કૂચ કરતી વખતે હેમિલકાર અને હાંનીબાલે સ્પેન ઉપરનો ધીમો વિજય ધ્યાનમાં રાખેલો એ મને યાદ આવ્યું.

ઇકવેટોરિયલ આફ્રિકામાં દાકતર બનીને જવા માટે મેં સ્ટ્રાસબર્ગ યુનિવર્સિટીના પ્રોફેસરનો હોદ્દો, મારું સાહિત્યકાર્ય અને વાર્જિનોનો શોખ છોડી દીધો. એ શી રીતે બન્યું ?

છે જીવનધર્મ. એમાં યાછા ફરવાપણું હોય જ નહિ. એમાં હવે હું પાછી ફરું એ જીવન જ નહિ હોય. એ મૃત્યુ કરતાં પણ વધારે જડ અવસ્થા હશે. મને જીવવા માટે જવા દો, એટલું જ હું તમને કહું છું !'

ઘણીઘણી સમજાવટે હસ્તિનાપુર નગરીની સ્ત્રીઓ

પાછી ફરી પણ તે દિવસની રાત્રે આખી નગરીમાં ક્યાંય દીવો પ્રગટ્યો ન હતો. ક્યાંય ગીત ન હતું—ક્યાંય અવાજ ન હતો ! મીનનો એક મહા-શોકસાગર ત્યાં છવાઈ ગયો હતો. જાણે કે જીવનશુદ્ધિ એ પણ એક પ્રતીક હોય !

ત્યાંના જંગલના વનનીઓની શારીરિક યાતનાઓ વિષે મેં ખૂબ વાંચેનું. માનવતાની મદ્દન સેવા માટે દરેક મુશ્કેલી સહન કરવાની શક્તિ મારામાં આવશે કે કેમ એનીય મને શંકા હતી. દાકતરી વિજ્ઞાનની પ્રગતિને લીધે આપણે દર્દ અને ઈલાજ જાણીએ છીએ, રોગ સામે થવાનાં બધાં કારણો પણ જાણીએ છીએ.

એ જંગલી વસાહતોમાં એવાં લોકો હતાં કે જે માંદગી અને રોગથી પીડાતાં. આપણે સમજાવીએ તોય ઈલાજ કરવા તૈયાર ન થાય એ માટે તેમની સાથે લડવાનું તો અશક્ય જ હતું.

હું એકવીસ વરસનો થયો ત્યારે આ નિર્ણય મારે લેવો પડ્યો. એ વખતે, ત્યારે હું વિદ્યાર્થી હતો ત્યારે મારું જીવન એ માટે મેં નક્કી કરી દીધું અને ત્રીસ વરસની ઉંમર થતાં મુખીમાં મેં પાદરી થવામાં, વિજ્ઞાન અને સંગીત શીખવામાં વખત આપ્યો. એ વખતે જો મેં ધ્યાનું હોત તો હું વિજ્ઞાન અને સંગીતમાં સારી નામના મેળવી શક્યો હોત વસાહતોમાં દાકતરી મદદ કરવાનો મારો નિર્ણય અવિચારી નહોતો મારા મગજમાં બીજા અનેક વિચારો પણ આવી ગયેલા અને એ બધા અનેક કારણોને લીધે મેં છોડી દીધેલા. અતિ સંજોગોની સાંકળ મને આદિકાના જંગલમાં, રક્તપિત્ત અને લયકર માંદગીથી રીંગના લોકો પામે અને એથી ગર્હ.

રેતીમાં લગભગ દસેનું મારું અને આખા શરીર ઉપર ફીટીઓ ફરે તેવા એક સ્ત્રીનો માણસ મેં જોયો એનાં અંગનો એને બહુ વાર મુઠી સાથે રાખી દાક તેમ નહોતાં. એક લયકર રોગથી એ પીડાતો હતો એટલે તેને ત્યાં છોડીને તેઓ આત્યાં ગયાં હતાં. એના માટે કંઈ આશાઓ છોડી દીધી હતી. પણ એ હજુ જીવતો હતો. હું એની પામે ગયો ત્યારે મૂંપડીના બારણામાંથી લીની હરિયાળીથી મદાયેલો ભૂરા પાણીનો સાગર મને દેખાયો—જે દેવી સૌંદર્યનું દસ્ય હતું. આયમના સ્પર્શનું સોનેરી તેજ એ પાણી ઉપર લહેરાતું હતું. આવું સ્વર્ગીય દસ્ય અને આવી અસહાયતા

એક સાથે જોવા મળ્યાં. પણ આદિકાની હાલતનું એ પ્રતીક હતું.

મારા મિત્રો તો મને ઘેર રાખવા હમેશાં કહેતા : ‘કુદરતને જોજો વસનાં એ વનનીઓ ક્યારેય આપણી જેમ માદાં પડતાં નથી અને આપણા જેટલી યાતના ભોગવતાં નથી.’ પણ ખરી રીતે તો અહીં રોગો ખૂબ જ લયકરરીતે ફેલાતા. અને કુદરતનું એ બાળક એવી વેદનાથી પીડાતું કે જેને તે લોકો ભગવાનનો ક્રોધ માનતાં.

શારીરિક યાતનાઓ અહીં બધે ખૂબ મોટી છે. એ તરફ આખર્ષિયામણા કરવાથી કે એ વિષે છાયાઓમાંથી કશું જાણવા ન મળવાથી આપણને સતોષ થાય છે. આપણે કહેવાતા સરેકારી લોકો તદ્દન ખરાબ થઈ ગયા છીએ આપણામાંથી કોઈ માંદું થાય કે તરત દાકતર આવે છે. શસ્ત્રક્રિયાની જરૂર હોય તો કોઈપણ દવાખાનાનું બારણું આપણા માટે હમેશા ખુલ્લું હોય છે પણ લાખો લોકો એવી કોઈપણ મદદ વિના અહીં સળે છે એ પણ હરેકે જાણવું જરૂરી છે.

દાકતરી વિજ્ઞાનની સહાય હોવા છતાં હજારો લોકો રોગ અસહ્ય રોગની યાતનાઓથી પીડાય છે. દર દરના મૂંપડામાં ગેજ દેખાતા આ દર્દને ટાળી શકાતું નથી. આ લેખના વાચકમાંથી મને કહેશે ખરું કે જો છેલ્લા દસ વરસ મુઠી તેમના કુટુંબમાં ક્યારેય કોઈપણ જાતની દાકતરી મદદ ન મળી શકી હોત તો તેમનું શું થાત ?

જે આદર્શ હું રજૂ કરું છું એ હસી કાઢવા જેવો નથી. એની પાછળ અનુભવની નક્કરતા છે. મને ખાતરી છે કે આ વસાહતોમાં દાકતરી મથક ઊંચું કરવાની કોઈએ વાત કરી હોત તો તેને આવો હડી અને ધોળો આવકાર મળવાને બદલે ઊંચું જ થયું હોત.

માગ પોતાના જીવનમાં મુશ્કેલીઓ, ઉત્સુકતા અને યાતનાઓ કેટલીયવાર આવેલ છે કે જેથી મારું શરીર જસદી ઘસાર્ઈ ગયું છે, મારું વજન ઘટી ગયું છે.

પુરુષની આડશે સ્ત્રીની ઓળખિતા, તેનો પ્રભાવ તેની સાચી શક્તિ ઢંકાઈ જાય છે, તેનો વિકાસ પણ રંધાઈ જાય છે. પણ આ બધું સ્ત્રી પોતે જાણી શકે છે ત્યારે તેના વિકાસનું સાચું સોપાન શરૂ થાય છે. એ સોપાન હવેર ડગ માંડીને સ્ત્રી સાચા અર્થમાં સ્ત્રી થાય છે એ આ પ્રસંગ વાંચીને સમજાય છે.....

પ્રતિમાનું પિયરનું નામ પાર્વતી. પણ સાસરિયાંએ અને તેમાં મુંબઈમાં રહેતા પતિએ પ્રતિમા નામ પસંદ કર્યું હતું. પ્રતિમા ગામડા ગામમાં ભણવાની સગવડ હોય તેટલું સાત ગુજરાતી સુધી ભણી હતી. આજથી પંદર વર્ષ ઉપર આ ભણતર સાવ ઓછું પણ ગણાતું નહિ. ચૌદ વર્ષ પૂરાં થતાં એનું લગ્ન થયું હતું અને સોળમા વર્ષમાં એ પતિ સાથે મુંબઈ રહેવા ગઈ હતી.

પતિ વિનાયક આમ તો વધારે ભણ્યો નહોતો. મેટ્રિક નાપાસ થઈને ઊડી ગયેલો. પરંતુ એનાં માઆપ અમદાવાદમાં રહેતાં એટલે શુદ્ધ ભાષા, શહેરી વિવેક અને દરેકની સાથે ભળી જવાની આવડત એને સહજ હતાં. વળી કાકાના મોટા વેપારમાં કામ કરવાનું હતું એટલે નોકરી કરનારમાં જાણેઅજાણ્યે કંઈક ને કંઈક લાઘવગ્રંથિ જન્મે છે. તે પરિસ્થિતિમાં એને મુકાવું ન હતું. પિતા પણ અમદાવાદમાં પૈસાદાર હતા. એટલે દીકરાને ધંધાનો અનુભવ થાય તો મુંબઈમાં એને વેપાર કરાવવાની ગણતરી હતી. પોતાની સ્વતંત્રતા ગૃહજીવનમાં પણ જળવાઈ રહે તે માટે પ્રતિમા મુંબઈ આવવાની થઈ તે પહેલાં એણે જુદું મકાન—ફ્લેટ પણ લઈ લીધો હતો.

પ્રતિમા આમ તો હોંશિયાર હતી. ગામડામાં એના પિતાનું ઘર સુખી ગણાય તેવું હતું. પરંતુ શહેરના

વૈભવ અને સ્વતંત્રતા એને માટે નવાં હતાં. વિનાયક દરેક બાબતમાં ઓછેવત્તે એને ટોડતો. પ્રતિમાને માટે વાતવાતમાં ‘તદ્દન દડિયટ છે’ એમ અભિપ્રાય ઉચ્ચારતો. દડિયટ શબ્દ પ્રતિમાએ પહેલવહેલો પતિ પાસેથી સાંભળ્યો હતો. એનો અર્થ પણ જે જે પ્રસંગો વખતે એ સાંભળતો પડતો તેમાંથી એને આપોઆપ સમજાતો હતો : મૂરખ, એવફૂફ, ગમાર, ગધેડો, અછડતો બારદાન વિગેરે વિગેરે !

હિંદુ સ્ત્રી, અંશતઃ સ્ત્રીજાતિ પુરુષ સાથે, પતિ સાથે પોતાના તરફથી નમતું મૂકીને નભાવી લેતી હોય છે. પ્રતિમા પણ પતિ તરફથી આવાં અપમાન થતાં તે ગળી જઈને વિનાયકને છૂતવા પ્રયત્ન કરતી હતી. ભાષાશુદ્ધિ તરફ એ ધ્યાન આપતી. મુંબઈગરી સ્ત્રીઓ જે જાતની ટાપટીપ અને સફાઈથી કંપડાં પહેરતી તે ધ્યાનમાં લેતી. પરંતુ એની મુશ્કેલી એ હતી કે વિનાયકે ધારી હતી એવી એ દડિયટ નહોતી. સ્વભાવની સ્વમાની હતી અને બીજા બાજુ એ ગામડાંમાંથી આવતી હતી એટલે લઘુગ્રંથિથી પિડાતી હતી. પતિ ઉંમરમાં પાંચ સાત વર્ષ મોટો હતો એટલે એ એને ઉતારી પાડતો ત્યારે એ અણુધ હોય તેમ ચડીચુપ થઈ જતી. પરંતુ એની ગેરહાજરીમાં એનો સ્વમાની સ્વભાવ જીજ્ઞાસી આવતો અને હોંશિયારી વધારે ધાની. એ સ્થિતિમાં જ્યારે એ પતિનો વિચાર કરતી ત્યારે તેને

કેટલાંય વરસોની સળંગ જવાબદારીઓ અને થાકથી હું સાવ નંખાઈ ગયો છું.

પણ મને એના કાર્યદાય ઘણા છે : હું દયાના કામમાં આવી શક્યો છું. મારું કામ સફળ થયું છે. બદલામાં મને એ લોકોનું વકાલ અને હુંક મળ્યાં છે. મારી પ્રવૃત્તિઓથી એ લોકો ઓળખાય છે. કામ કરી

શકવાની આટલી ઉંમરેય મારામાં શક્તિ રહી છે. મારા સ્વભાવની સમતુલા હમેશાં જળવાઈ રહી છે. હિત્સાહ પણ આપોઆપ અંદરથી પ્રગટે છે. મારાં અસંખ્ય સ્વજનોનું સુખ એ જ મારું સુખ બન્યું છે. એ માટે કેટલાક મારો આભાર પણ માને છે.

*અંગ્રેજી પરથી દૂકાવીને અનુવાદ : જયન્ત પરમાર

પતિ જગની લાગતો એને તે વખતે થઈ પશુ જતુ
કે જે હવે મને એ દડિયટ કહે તો મારે જગની
શબ્દ સભગાવી દેવો, પરતુ એ તો એની ગેરહાજરીમા
હાજરીમા તો પ્રતિમા એ જ રીતે ચડીચુપ થઈ જતી

પ્રતિમાએ એક વરસ આમ વિનાયુ એ વરસમા
એણે પોતે ધેરથી આની હતી તે કરતા અનેક રીતે
ધણા વિકાસ કર્યો હતો પરતુ પતિને એમાનુ કઈ
દેખાતુ ન હતુ અને પહેલાની માફક જ એ વત્તો
હતો પ્રતિમાને સ્ત્રીસહજ એ પશુ વિચાર આ મો
હતો કે પોતે એને નહિ ગમતી હોય ? પરતુ પોતે
ન ગમરાનુ પશુ કઈ મારણુ ન હતુ વિનાયુમા
એવી કોઈ વિદ્વાતા ન હતી, કાનો શોખ ન હતો કે
ત્યાગદત્તિ ન હતી કે એ પ્રતિમામા ન હોય એટલે બનેતો
બૌદ્ધિક કે અભ્યાસગત મેગ ન એસે જેવટ રહી
મુરતતા પ્રતિમાને સૌદર્યમૂર્તિ ન કહેવાય છતા
દેખાનડી તો જરૂર કહી શકાય ગોરો વાન એકવડિયો
પાનગો દેક અને સ્ત્રીને થોડા પૂરતી જી ચાઈ—આમ
પ્રતિમા દેખાનમા ન ગમે તેવી કોઈ રીતે ન હતી
પ્રતિમાને થુ કે પોતાને સુખી થુ હોય તો પોતાનુ
મન બીજે વાગણુ નેઈએ એને લણુનાનો ભારે ઉમગ
હતો માગામાથી એકમે છામરીઓ કર્વેનો કાસ
મરતી હતી એમા એ સગવડ હતી કે ઘેર એમ એ
અભ્યાસ કરી શકાતો હતો પ્રતિમાએ પેનો એ
છાકરીઓ પાસેથી અભ્યાસક્રમ મેગવી કર્વે પરીક્ષાનો
અભ્યાસ કરરાની મનથી ગાડ વાગી

આમ પ્રતિમાએ બીજે વર્ષે પતિ તરફના અસતે રમાથી
અભ્યસ તરફ મન વાળ્યુ અને મનના નિસામા
માટે પાડે શમા એક બહેનપણી પશુ મળી આની
વિનાયકના મિત્રતા જ એ પત્ની હતી રિન વક જ્યારે
રાયસદ્ગના લણુતો હતો ત્યારે ગામ ના એક વિદ્યાર્થી
સાથે એને મૈત્રી થયેતી એ હે સિવાય હતો એટલે
એજ્યુએટ થયો હતો પરતુ નેમરી મેગવવી મુરકેન
હતી વિનાયકને એણે લખ્યુ વિનાયકે કાકાને કી
એક વેપારીની આદિસમા એને ને કરી અપાની હતી

એ મિત્ર પોતાની સાથે રહે તેવા આગ્રહથી પોતાની
બાથુનો ત્રણ રૂમનો ફોર એને ભાડે રખાઓ હતો
ચકુએ તે વખતે પોતાને જે રૂમની ઓરડી પૂરતી
છે, પદર પિયા ઓછુ ભાડુ એનુ હોય તો ધરખર્ચમા
રાખત રહે પગારના પ્રમાણમા પોતાની સ્થિતિ આનુ
ભાડુ ભરવા જેવી ન કહેવાય એમ આનાકાની
મૈત્રી પરતુ એ ન ગણકારતા વિનાયકે આગ્રહ જરી
રાખેનો અને કહેતુ કે કાકાની લાગવગથી જેમ નોકરી
અપાની તેમ પગાર ઓડો પડે છે તેમ કહી બીજે
વર્ષ પગાર વધારનાનુ થઈ રહેશે અને પોતે સ્વત્ર
ધધો શરૂ કરશે એટલે બીજે નોકરી કરવાનુ રહેશે
નહિ પોતાના વેપારમા જ એને આની જવાનુ

આ મરણુ પગારના પ્રમાણમા ભાડુ ન પોસાય
છતા ચકુ વિનાયકની નજર રહેતો હતો ચકુ સમજુ
હતો એમ પ્રતિમાને એના છ માસના પરિચયથી
લાગ્યુ હતુ એના આગળ પોતે ફરિયા કરે તો
પતિને કપકો આપે એમ પશુ એને લાગતુ હતુ
પરતુ એ પોતે એની બધી સ્વમાની હતી કે પોતાની
વાન એ બકાર કરી શકે તેમ ન હતી એ પોતે
દુખી છે તેમ એણે કોઈને ક્યુ ન હતુ માખાપ
પશુ દીડરી મુઠમિ સુખી છે એમ માનતા હતા
પ્રતિમા પતિથી આમ દુખાઈ ગઈ હતી છતા એ
કહેવાનુ ચૂકતી નહિ કે ખાનગીમા મને જે કહેવુ હોય
તે કહેને પશુ બારનુ કોઈ જણે તેમ ભરાડો
મરશો નહિ આ સ્વમાવને લીધે ચકુ આગળ એ
મનનુ દુખ વ્યક્ત કરી શકી નહિ પરતુ એની પત્ની
રાધા આવતા એની બહેનપણી બની ગઈ
ચકુ નોકરી મળતા પત્નીને તેડરા તૈયાર થયો ત્યારે
પ્રતિમાને વિચાર તો આગ્રો હતો કે આનના ટૂકા
પગારમા થોડા વખત એકના રહ્યા હોત તો ? પરતુ
રધા આની ત્યારે એનુ સૌદર્ય નેઈ પ્રતિમાને થયુ
કે ચકુભાઈ આના રૂપમા પાગન બન્યા હશે માટે જ
વિરોગ વેવી શકાય નહિ પરતુ રધા સાથે બહેનપણા
થયા ત્યારે પ્રતિમાને મનુ કારણુ મલમ પડ્યુ ચકુ

તો સારા પગાર ન થાય ત્યાં સુધી એકસો રહેવા તૈયાર હતો. પરંતુ પરપ્પાં સાત વર્ષ થઈ ગયાં હતાં. અને રાધા ઘર ઘરને ખેસવા એટલી અધીરી થઈ હતી કે ચંદુને એને ધમકી આપી કે નેકરી મળ્યા પછી જો મને નહિ તેગવો તો હું તમને શોધતી આવી પહોંચીશ, તે ધડોળે ભાઈબાઈ આગળ તમારી ફરિયાદો થાય તો હું ના બાણું !

રાધા બાણે ચંદુ આગળ કહેતી હોય તેમ આ વાત એવા સદનજાણે કહેતી કે પ્રતિમા એને કાંઈ વળગી નહોતી બોલી : 'રાધાબહેન ! તમે એટલાં સુંદર છો કે મને ગમી ગયાં છો, તો ચંદુભાઈ બિચારા પુરુષ ! એમને તમારે ધમકી આપવાની જ ક્યાં જરૂર હતી ? એ તમારામાં એટલા લડુ થઈ ગયા હશે કે તરત તેગવ્યા વગર ન રહે.'

રાધા બોલી : 'તમને દુરથી એ લગા દેખાય એટલું જ, બાપી કેટલા મીઠા છે તે તો હું બાણું છું. લણુના હતા ત્યાં સુધી બાણે બાપુની સાથે બોલવામાં લણુતર રિસાઈ જવાતું હોય તેમ રૂઝબોમાં હું સાસરે આવું ત્યારે એ બધાર કરવા નતા રહે ! મોટાં થઈએ, માળાપે પરણ્યાં હોય, એટલે ઘણી વેળે રહેવાનું કાને મન ન થાય ? પણ બાણે હું ગમતી ન હોઉં તેમ મારાથી આઘા ને આઘા રહે !'

પ્રતિમા રાધાના પરિચયથી વેઈ શકી કે એ લડીબોળી અને પહેરી ઓઢીને સુખ મગ્નતાવાના સ્વભાવની હતી. વળી ખીન્નતું વેઈને ગગ્ગ ઉપરાંતનો ખર્ચ કરી નકામી એ નક્ક પશુ કરતી હતી. પ્રતિમા એને સાદાઈથી રહેવા, અને વખત છે તો પોતાની સાથે અભ્યાસ કરવા સસાડ આપતી ત્યારે એ કહેતી : 'મુંખાઈ હું કંઈ લણુવા નથી આવી. ઘર લઈને ખેસવા આવી છું. અત્યારે આપણા પહેરવા ઓઢવાનો વખત કહેવાય ત્યારે થોડાં મધ્યાહની લઈએ નહિ, તો ક્યારે, ઘરમાં થઈશું ત્યારે લડાવો લેવાનો હતો ?'

આમ બંને વચ્ચે બહેનપણું હતાં, પરંતુ રૂચિબેદનો સામસામો ધ્રુવ હતો. છતાં રાધા સ્વભાવની એટલી

બોળી હતી કે પોતાના મનની રજીરજ વાત પ્રતિમાને કહેતી. પ્રતિમા પોતે તો સહેજ પણ ભાવ બધાર નીકળવા દેતી ન હતી, એટલે રાધાની વાતો સાંભળી એ જરા હળવી થતી.

પ્રતિમા અભ્યાસથી અને રાધાનાં બહેનપણુંથી ગઈ સાત કરતાં આ વરસે મનથી સારા પ્રમાણમાં હલકી થઈ હતી, પરંતુ એક પ્રસંગે એના એ સાંત્વનને પણ હચમચાવી મૂક્યું. એક દિવસ એ પતિ સાથે સિનેમા જોવા ગઈ. સિનેમામાં થોડાની રેસનો પ્રસંગ આવ્યો. પૂતાની રેસનો રીત એમાં લેવાયો હતો. અને ભોગજોએ એમાં વિનાયક પોતાની જગ્યા ઉપર ખેસવા જાય છે તે દ્રશ્ય ઝડપાઈ ગયેલું ! પ્રતિમા એ જોતાં જ સડક થઈ ગઈ. વિનાયક જ એ છે એ વિષે એને શંકા ન રહી. વિનાયક પણ ડઘાઈ ગયો. પરંતુ અધારને લીધે એનો ભાવ પ્રતિમા આગળ ખુદસો ન પડ્યો. વળી ઇન્ટરવલ પ્રસંગે પણ પ્રતિમાએ એ અંગે પૂછ્યું નહિ એટલે એને થયું કે પોતે પકડાઈ ગયો નથી.

ઘેર આવતાં પ્રતિમાએ કહ્યું : 'વેપારને અંગે પૂતા નહોં છું. એમ કહીને તમે મને છેતરતા હતા એ હવે હું સમજી ગઈ.'

જીવનમાં પહેલે વખતે જ વિનાયક પ્રતિમાથી દયાયો હોય તેમ અનુભવ્યું. એ જાણી ગઈ તેની ચિંતા કરતાં માળાપને એ જણાવશે તો શું થશે એ બીકથી એ નરમ થઈ ગયો. પોતે નહોતો ગયો. પોતાના વેવો બીજને કાઈનો ફોટો હતો એમ ખચાવ કરવાનો વિચાર આવ્યો પણ બોલી શકાયું નહિ. કહ્યું : 'હું તો એક જ વખત રેસ જોવાની દૃષ્ટિએ ગયો હતો.'

'જુલું શું કામ બોલો છો ? નરી રેસની વાત ક્યાં છે ? બાણુની છોકરીને ખબર હાથ મૂકીને તમે ખેસતા હતા એ શું ખતાવે છે ?'

પ્રતિમા પતિના જંગલી સ્વભાવને સહી રહી હતી. પણ પોતાને પતિ વફાદાર નથી એ સહી શકી નહિ. પોતે આ બધા છંદ છોડી દેશે એવું વચન પ્રતિમાએ

માગ્યુ તેમા વિનાયકને પોતાના ઘણીપણાનુ અપમન લગ્યુ તેનો જગની સ્વભાવ લીજી અવો 'તુ મને પૂજન કર કાણુ ?'

બને વચ્ચે કાઈ ન જાણે તેમ આમોના શરૂ થયા પ્રતિમાની માનસિક સ્થિતિ તમ રહેવા લાગી બીજી બાજુ સ્ત્રીનો આધર પતિ છે એ ગુમાસ્તા પછી એનુ જગતમા શુ ? અમોના તો પેતની મિત્રુદ્ધ જશે માની પ્રતિમાએ બોનરાની પહેન કરી 'હુ સ્ત્રીઓ પરાધીન સમ્પ્રદાયથી પતિને રીજવરા માનસાના કરે તેમ એણે કરવા માગ્યા વિનયક પણ જાણે પત્તાતો હોય તેમ એને કહેવા લાગ્યો મારી જૂન થઈ ગઈ છે તેનુ મને એછુ દુખ નથી જાણે એના પ્રાયશ્ચિત તરીકે સન્યાસી થઈ જઈ' તેમ થયા કરે છે પ્રતિ માને માટે તો એ રમ્તો પણ પતિને ગુમાવવાનો હતો એટલે એ પતિભક્તિ બતાવના લાચારીની માફક મિનનિ કરવા લાગી

આમ બને વચ્ચે જે ખુ નો ભડકા થયો હતો તે શાન્ત પડ્યો પણ અતરથી એ પ્રજાજન્ય કરતો હતો વિનયકે પૂતાના આટા બધ કયા હતા પણ વેર આવવાનુ વહેનુ મોડુ કરવા માગ્યુ પ્રતિમા મારણુ તો પૂજી પણ એ જે જવામ આપે તે સીકારી લઈને વડુ પૂજપરજી કરતી નહિ એને બીક રહેતી કે કદાચ મોખ્ખુ સભાગાની દે તો પોતે શુ કરી શમ્વાની હતી ? આજે થોડી ધણી બીજુ ગહે તેય પણ જતી રહે તો પોતાને પ્રયમતા લાયકોઈ નાખવા પડે

બીજુ તો દીક પણ પેતની બેનપણી શાધા જ આ ફક્તમા ફસાશે વરી તો પ્રતિમાને પ્રપના પણ આવેની નહિ પરતુ નણહની પ્રમુનિ વખતે એ મહિના એ નણહને ધર ગઈ તે અરસામા શાધા વિનાયકનો સળધ આગમ વધી ગયો પ્રતિમા પાછી આની ત્યારે તો શધનો ભપકા આર વધી ગયોનો ! એણે ખરીદેના કીમતી કપડા જોઈને પ્રતિમાને ખ્યાન પણ ન આયો કે એ બધી બેન વિનાયકની હતી પરતુ પગ નીચે જ સગવળ હોત તે એટલે વખત છુપુ

રહે ? બનેની ભૂખાળની નજર ઉપરથી એ પામી ગઈ કાઈના ઉપર એટલે અશ્વેષ ન મુકાઈ જાય તે દષ્ટિએ મન મરીને એણે પાકી ખતરી થતા મુધી ચુપકીદી સેરી છેવટ રાધાને મેટ કહેતા સ કામ લાગ્યો એને એક કામગ લખી મિત્ર એવશ નીરડી એને માણસ કપકો અપે તેવો પ્રતિમાએ કપકો આપ્યો એ પત્ર મળતા રાધાને પ્રતિમા આડખીની લાગી બીજે દિવસે જે વસ્તુ બીતરે હતી તે બદલ જનહેર થઈ વિનાયક-રાધા નાસી ગયની હકીકત માળામા ચર્ચાનો વિષય બની ગઈ

સમાચાર જાણનાં વિનાયકના માખાપ અમદાવાદથી મુમઈ આવ્યા આટની હદે વાત વધી રહી હતી છતા પેતાને ખાર કેમ ન આવી તેનો પ્રતિમાને કપકો આપ્યો દીકરો શક્તિશળી છે પણ એને કાઈનો લાભ ન રહ્યો માટે આડે રસ્તે દેરારાઈ ગયો માની મામાપે મુમઈ રહેવાનુ 'વિચાર્યુ' મોટો દીકરો અમદાવાદનો વેપાર સલાજે એવો હતો એટલે મુમઈ નરી દુકાન મનીબધો બોલે વિનાયક ઉપર નાખરાથી કામ આડે બધા છદ્મૂરી જશે એની ચોજના પિતાએ મિચારી હતી રાધાના મખાપ અને સાસરિયા પણ ન કપાયુ માની એને શેધી લારી મપારેન નાક પાછુ બેસાડી દેવા માગતા હતા દસમે દિવસે એ પકડાઈ ગયા રધને સીની પિયર લઈ જવામા આની અને ભઈ મ્વગૃહે પાઝા ફર્ષો

સાસુએ બધો દોષ પ્રતિમાનો કાચો દીકરો સ્વભાવે મોટનો છે અને વડુમા ધણીને મોજ શ્રાવવાની આનડન નથી બેજ જખુને માથે રહેવાનુ બીજીકાઈ વડુ હોય તો મેજમન કરે એને બ ને આ વડુ ભણુના બેવી ! પડી ધગી બીજે રમ્તેજ અડે ને ? પ્રતિમાના ભણુતરનો મિરોધ થયો પ્રતિમાએ ખુ ભણુતર જ મારો દુખિયાનો વિસામો છે હુ એ બધ કરી ગક તેમ નથી વિનાયકન જેમ જેમ ટોકર વાગતી હતી તમ તમ એ સુધરવાને બલે બગડનો હતો એ ગ્રિતિમા શિખણુ વિના બીને ઉદ્ધાર નથી માની

બકુલ ત્રિપાઠી

રમઓ !

કામ વખતે કામ અને આરામ વખતે આરામનું આપણું માનસ જ થઈ શકતું નથી. કામનો ઢગલો હોય તો ય આગળી ફરજ આપણે બનતી શકતા નથી. આપણું માનસ જ આળસુ છે. આ લેખમાં આપણા જાગૃતા નિર્બંધિ-કાકર રમઓ વિશે આખાદ રીતે આપણુ માનસ રજૂ કરે છે...

થો ડા સમય પહેલાં સરકારે બુદ્ધપૂર્ણિમાની રજા આપેલી. આ અંગે એક પત્રમાં નીચે મુજબ ચર્ચાપત્ર આવેલું:

‘સરકારી ખાતાંઓની રજાઓની હાલતી યાદી ખૂબ લાંબી છે. આજે તો રવિવાર સિવાયની રજાઓ વરસમાં લગભગ એક મહિના જેટલા દિવસો થઈ જાય છે. આટલી બધી રજાઓ હોવી તે જરૂરી છે? પ્રજાસત્તાક દિન, સ્વાતંત્ર્ય દિન, ગાંધી જયંતી અને દિવાળી જેવા દિવસો પુરતી ૪-૫ રજાઓ રાખી હોય તો તે પૂરતી ન થાય? આજના ધાર્મિક તહેવારોની રજાઓ બંધ થાય તો એથી કામના કલાકોની ઘણી બચત થશે. ઉપરાંત વારંવાર આવતી રજાઓને પરિણામે લોકોને તાર-ટપાલની એક્સિસેઝે કે સરકારી કચેરીઓમાં જે અગવડો વેઠવી પડે છે તેનો અંત આવશે.

લિ. ચર્ચાપત્રી.

આ વાંચીને એક વાત યાદ આવે છે. અમદાવાદના એક શેઠનો ગુમાસ્તો પેદીના કામ માટે મુંબઈ ગયેલો. એના ગયા પછી રેલ્વે લાઈન તૂટી ગઈ એટલે એણે શેઠને તાર કર્યો. વરસાદથી રેલ્વે લાઈન તૂટી છે એટલે પાંચ દિવસ સુધી અમદાવાદ પાછા નહિ ફરાય. જવાબમાં શેઠે તાર કર્યો. ‘વાંધો નહીં, આજથી પાંચ દિવસ

તમારી હજી રજાઓ ભોગવવા માડો.’

રજાઓ આપવામાં ખૂબ અનુદાર એવી કાઈ વ્યક્તિ આ ચર્ચાપત્રની લેખક હશે એમ લાગે છે ખાત્રી. હશે નહીં. અને ખિયારા સરકારી નોકરોની રજા ઉપર એણે કુદૃષ્ટિ શા માટે કરી?

ઊલટું સરકારી નોકરોની રજાઓ કાપવાનો નહીં પણ વધારવાનો સમય ખાત્રી ચૂક્યો છે. આપણા રાષ્ટ્રનાં અન્ય ક્ષેત્રોમાં, દા. ત. મિલ ઉદ્યોગમાં આજાદી આવ્યા પછી મજૂરોને મળતી રજાઓની સંખ્યા વધી છે. યુનિવર્સિટીની સંસ્થાઓમાં પણ વધુ રજાઓ સરકાર નિલાવી લે છે. તો પછી સરકારી નોકરોનો શો વાંક? એ તો ‘ધરનાં છોકરાં ધંદી ચાટે, અને ઉપાધ્યાયને આટો’ એવું થયું કહેવાય. સરકારી નોકરોને તો સરકારે માનીતા ગણી બીજાઓ કરતાં પાંચ-પચ્ચીસ રજાઓ વધુ આપવી જોઈએ.

સાચું પૂછો તો અત્યારે સરકાર જો છૂટથી આપી શકે એવી કાઈ વસ્તુ હોય તો તે એક જ છે. રજાઓ ! આપણા દેશમાં બીજા બધાની તંગી છે. અનાજની તંગી છે, ચીજવસ્તુઓની અછત છે. આ સંજોગોમાં કાઈ કદાચ સરકારી નોકરોના પગારો વધારવાનું કહે તો એ ન બને એ સંભવિત છે. પણ રજાઓ ?

સાંસુનો રાષ વહોરીને એણે અભ્યાસ ચાલુ રાખ્યો. પ્રતિમા મેટ્રિકની પરીક્ષાનો છલ્લો પ્રશ્નપત્ર આપીને ઘેર આવી ભારે એને સમાચાર મળ્યા કે વિનાયકે પૂના જઈ કાઈ એંગ્લો ઇન્ડિયન ખ્રિસ્તી છોકરી સાથે લગ્ન કર્યું છે !

પ્રતિમાને થયું કે સાસરે હવે ઓશિયાળું હવન ગાળવાનો કાઈ અર્થ નથી. ગામડામાં વિધવા માતા જ

હતી. પિતા એ વરસ ઉપર ગુજરી ગયા હતા. લાઈ હતો નહિ. એકની એક દીકરીને દુઃખ આવ્યું તેનો માતાને આઘાત લાગ્યો, પરંતુ પ્રતિમાએ એને સાંત્વન આપ્યું. બાપાના થોડા પૈસા હતા તે ભણવામાં વાપરવાનો નિશ્ચય કર્યો. પ્રતિમા કોલેજમાં દાખલ થઈ બી. એ, થઈ. બી. ટી. થઈ !

આજે એ શિક્ષિકા છે.

નવરસના

રમઓ ! : ૨૯

પણ અમે એ અપ્રસ્તુત છે પ્રસ્તુત માત્ર એટલું જ છે કે સરકારી કામો પણ આ રાક્ષસ બધુઓ જેવા છે એક કાગળિયામાથી અનેક કાગળ જામે છે એક ખાતામા મકરો ફેંક્યા કે બીજા કેનામે ખાતાઓમા કુડાળા થાય છે અને તે વધતા જ વધતે આપણી સરકાર એની તો માર્યકુળા (1) છે કે એને કામની

એટલે સરકારી રમતો વધારે હશે તો કઈ નુકશાન થઈ જવાનું નથી જોનું અસાર છે એ રમતોમાય વધારો કરવાની જરૂર છે રમિયાર તો ક્ષિત્તી ધર્મ મુજબ ઈશ્વરે તે દિવસે આરામ લીધેનો એને રમત તરીકે પગાય છે, પણ પિંડુ ધર્મને માન આપવા આવી જ રીતે દર સોમવારના પવિત્ર દિવસે પણ સરકારી એકિમો બધે રાખી નેઈએ અને મુસ્લિમ લાઈઓને અન્યાય ન થાય એ માટે દર શુક્રવારે પણ સરકારી એકિમો બધે રાખી નેઈએ અને એક બાજુ શુક્રવારની રમત અને બીજી બાજુ રમિ અને સોમવારની રમતોની વચ્ચે આવતા શનિવારેએ પણ અડધા દિવસમા કામ થકુ તો ય શુ ને ન થકુ તો ય શુ એમ માનીને રમત આપી દેવી નેઈએ આમ દર અખવાદિને સરકારી એકિમો શુક્ર, શનિ, રવિ અને સોમવારે બધે રાખી નેઈએ અને ખૂમ તાપ, ખૂબ ટાક કે ખૂમ વગસાં હોય ત્યારે ચારેક કચ રેક ' હવે મગગ, છુપ ને ગુરના ત્રણ દિવસ માટે કયા પાઠી એકિમો ઠાકતા

‘સેવકરામ’

આ છે આપણું લોકજીવન

‘વહીવટી તંત્ર સુધર્યું’ નથી.’

‘આઝાદી આવી પણ વહીવટી તંત્ર તો એનું એ જ રહ્યું છે.’

‘ભલે સ્વરાજ્ય, સ્વરાજ્યની વાતો કરીએ. પણ સરકારી કારોબાર તો એનો એ જ રહ્યો છે.’

આવી ફરિયાદ લોકો કરે છે. કોંગ્રેસી કાર્યકરો પણ કરે છે અને ક્યારેક પ્રધાનો પણ કરે છે. ત્યારે મારા જેવા ગામડામાં બેઠેલા અદના માનવીને થાય છે :

‘તો પછી આ વહીવટી તંત્ર સુધારશે કોણ?’

આઝાદી આવ્યે બાર બાર વર્ષ થઈ ગયાં છતાંયે આપણે તંત્ર ન બદલી શકીએ તો દોષ કોને દેવો! કોંગ્રેસનું રાજ્ય વગોવાતું હોય તો તે આ શિથિલ કારોબાર અને ગૂંચવણવાળા વહીવટતંત્રથી. તો ખુદ કોંગ્રેસ સરકાર કેમ એને સુધારતી નહિ હોય? આવો સવાલ તો મનમાં ઘણીવાર બોલો થાય છે. પણ એનો જવાબ કોણ આપે!

આ બાબતના એક ભાઈ મારી પાસે આવ્યા. ગામડાના સાચકલા અને સંનિષ્ઠ કાર્યકર છે. કોંગ્રેસના વક્તાદાર સેવક છે. એ મૃગુ કામ કરવામાં માનનારા છે. તો

જનુ. અને પાછા બંધ કરવા જનુ. એના કરતાં ચાલો એ ત્રણ દિવસ પણ રજા જ પાડી દઈએ. એમ કરીને એ દિવસોએ પણ સરકારે રજાઓ પાડી દેવી જોઈએ.

અને જો આવું ન જ બની શકે તો બીજો એક રસ્તો અપનાવવા જેવો છે. સરકારી ઓફિસો ચાલુ ભલે બંધા દિવસ રહે, પણ ગમે તેને ગમે ત્યારે ઓફિસમાં બંધવાની છૂટ મળવી જોઈએ. કારણ આમેય સરકારી નોકરો રજાને દિવસે બપોરે બંધવા અને ગપાટા મારવા

આમજીવન એ જ આપણું સાચું લોકજીવન છે. એની છબી પાડનાર લેખક તરીકે હવે તો દરેકને ગમી ગયેલા શ્રી ‘સેવકરામ’ આ લેખના એવા જ ત્રણ આમ્ય-પ્રસંગો લઈને આવે છે કે જે દરેકની વાચનરુચિને પોષે...

ફરિયાદ તો કાઢે જ શાના!

પણ આ ફેરે આવીને તો એ કહે:

‘સેવકરામ! હવે તો હદ થઈ છે.’

એમના જેવા કાર્યકરનો આવો ઉદ્ગાર સાંભળી હું ચોંકી બિહો, જરૂર કંઈક ગંભીર ફરિયાદ હશે! હું કાન સરવા કરીને સાંભળી રહ્યો.

‘હવે તો એમ થાય છે કે આ તંત્ર સાથે સત્યાગ્રહ કરું. સાચું કહું છું. સેવકરામ! આ તંત્રમાં તો સો મળુ ત્રેસે અંધારું છે.’

‘શું થયું છે?’

‘પેલી એસ. ટી.નું જ તો...તમે ક્યાં નથી જાણતા. છેલ્લાં ત્રણ વર્ષથી મથીએ છીએ, પણ કોઈ સાંભળતું નથી.’

‘હજીયે પડ્યું નથી! તે દિવસે તો આપણી રૂબરૂમાં જ એસ. ટી.ના અધિકારીએ જણાવ્યું હતું કે તે તે જરૂર ગોઠવણ કરી દેશે.’

‘એ પછીયે હું બેત્રણ વાર મળી આવ્યો. ના તો કોઈ કહેતું નથી પણ કરે છે કોણ? લોકો માટે એસ. ટી. છે કે એસ. ટી. માટે લોકો છે? તંત્રમાં ક્યાંય ન્યાય જેવું હશે કે પછી બસ આમ જ...’

સિવાય ભાગ્યે જ બીજું કંઈ કરતા હોય છે. અને ગપાટા મારવાની તો ઓફિસોમાંય છૂટ હોય છે (ન હોય તો હોવી જોઈએ) એટલે પ્રશ્ન રહ્યો માત્ર બંધવાનો. અને જો એનીય છૂટ મળી નય તો રજા અને કામના દિવસો વચ્ચે કંઈ જ ભેદ નહીં રહે. આપણી અભેદ ભાવના—સમાનતાની ભાવના પોષાશે, સરકારી નોકરાને મહાન સંતોષ થશે. અને સંતોષ એટલે જ સુખ એ તો કોણ નથી જાણતું?

સરકારે આ પરત્વે વિચાર કરવા જેવો છે.

★

નવરચના

આ છે આપણું લોકજીવન : ૩૧

એ ભાઈ ઉઠેરાયા હતા

ને થયું હતું પણ ઉઠેરાય એવું જ પહેના ખાનગી
અસો ફરતી હતી તે આ ગામ થઈને જતી હતી તે
સ્વાભાવિક રસ્તો પણ હતો પણ એસ ટી શરૂ થતા
ગામથી માઈન, દોઢ માઈન દૂર થઈ ને અસ લેવરાની
ત્યાથી સામેના ગામ જાય ને પાડી ખોટી રીતે વગાક
લઈ આ ગામથી જે ગામ રમતા સાથે સંધાયુ છે
ત્યા જાય જે ગામ રસ્તા પર આવે છે તેને ટાળે છે
પેના ગામ જવા માટે મિનજરૂરી લખાણ થાય છે, અને
ભાડુ પણ વધે છે આ ગામ મોડું છે ત્યા રેજ
ધણા બધા તાબુકે જતા આવતા હોય છે એ બધાને
એક માઈન દૂર આવીને અસનો રાહ જોતા બાબા
રહેવાનું તે કેવળ તત્તની વહીવટી બૂનને કારણે!

આ લોકોનું કહેવું છે કે જે રસ્તો છે, ત્યાથી પેનું
ગામ પણ નજીક છે અને રસ્તાથી સંધાય છે તે રસ્તો
છોડી તમે ખોટા વગાકમા અસ કેમ લ્યો છો? અરજી
કરી, રેપ્રેસેન્ટ મોકલ્યા, અમલદાર આન્યા ત્યારે
મારા જેવાને પણ વચ્ચે ગમ્યો ખુનામામધે વાત
થઈ છતા હતા ત્યા ને ત્યા જ ગામની હાવાકી દૂર
ન થઈ તે ન જ થઈ

ને તપાસ કરતા માલમ પડ્યું કે વગાક લઈને અસ
જાય છે એ ગામના એક ભાઈ એસ ટીની કમિટિમા
સલાહકાર તરીકે છે એમને રાજી રાખરા માટે આ
ગામ હેરાનગતિ ભોગવી રહ્યું છે

આ બધી વાત કરી એ ભાઈએ કહ્યું

‘સેવકરામ! હવે તો સન્યાસક સિવાય એકે ઉપાય
નથી મેં તો નક્કી કર્યું છે કે ગામના માણસો સાથે
અમે તો રસ્તા વચ્ચે જેમી જવા માગીએ છીએ અમને
ન્યાય આપો કે પછી અમારી પર થઈને એસ ટી
હોડાની જાઓ આ બાબતમા તમારું માર્ગદર્શન લેવા
આવ્યો છું.’

વગીવટી તત્ત સામે સન્યાસક કરના વખત આવે એ
આપણી સરકારની કેવી મોટી નાનેશી કહેવાય!

તત્ત ખટપટથી પર થાય અને ન્યાયી બને, ઝડપી બને

અને સકુન ઈર્ષિયું બને એમ ઇચ્છીએ

*

ખાનુના તાલુકામા એક શિખિર હતી ગ્રામસંઘ શિખિર
નાવા જ પ્રકારની શિખિર ગામગ્રા ગદા છે ગામગ્રામા
પેશાબ માટે લોકો ગમે ત્યાં ગમે છે છોકરાને પણ
ગમે ત્યાં હજોતે ખેસાડે છે પછી પણ ટોળાય કાદર
થાય કાણુ પૂછે છે! ધરમા નાવણિયા ન હોય, બાય
ફ્રમ ન હોય, અરે ધરમા સ્વર્ગનો પ્રકાશ ન આવતો
હોય! ટોર ને માણસ બધા ભોગા રહેતા હોય ચૂનાનો
કુમાડો ધરમા ઘૂમ્યા કરતો હોય ધર કાણુ થઈ ગયું
હોય, કુમાડો બકાગ્રા અમ કાઢવો એની સૂઝ પડે
ત્યારે ને!

ગામગ્રાની રહેણીકણી જુઓ, ધરની બાધણી જુઓ,
સ્વચ્છતા પ્રિયોના ખ્યાલ જુઓ ગામગ્રા હતા ત્યા ને
ત્યા દેખાશે ગામગ્રાની કાયાપન કરની દોય તે તેની
આ જૂની પુરાણી સગરાબરી રહેણીકણી બદલવી
નેઈ એ જરૂરી સવવતો બોલી કરની નેઈએ ગામ
અને સ્વચ્છતા માટે જગૃત કરવા નેઈએ આ દષ્ટિ
મિદુ લક્ષમા રાખી આ ગ્રામસંઘ શિખિર ગોમર્થ
હતી

ગામગ્રામા સંઘની જરૂર છે એ વાત પર તો સૌ
ખાર મૂકે છે પણ એ સંઘની વૈજ્ઞાનિક દષ્ટિ અપર્થ
નથી આ શિખિરમા એ વૈજ્ઞાનિક દષ્ટિ નેઈ ધરમા
નાવણિયું કરે કે બાથફ્રમ કરે તેનું પાણી ક્યા જાય!
એ માટે શોષખાડા કરે છે બાથફ્રમનું પાણી શોષખા
ડામા જાય પાચ વર્ષ મુઘી તો જોવું ન પડે ભાર્થ
જાય તો ખોલીને પછો હીક કરી શકાય કશું જ અર્થ
નહિ ત્રણ ફૂટ પહોળો અને એટલો જ ઉંડો ખાડો
ખોદવાનો અદર ઝીણા દેશ કે નગિયાના દુકાન નાખ
વાના તેના પર ખડાનું કે કથેરનું સડી ન જાય એવું
જાગ્રુ નાખી કાચળો દાકવાનો પાણુ જાગ્રુ મૂઘી કાચળો
દાકી માટી લાટી દેવાથી પ ગી અદર શોષઈ જશે
ગામગ્રામા તો ઘેર ઘેર આવા શોષખાડા કરવા નેઈએ
એ જ રીતે મૂતરડીઓ બનાવી ગકાય ફૂનાકડે પણ
નીક કરી મોટો ગોળખાડો કરી શકાય જાગ્રુ, બાળ

કેને હાજરે જવાના ખાડા...આવું' તો ધણું ખુબં તૈયાર કરી શકાય.

તેમ નિધુમિ ચૂલા ખનાવવાની રીત તો ઘેર ઘેર શીખવા જેવી છે. ચૂલાનો ચૂલો અને ઘરમાં ધુમાડો ન થાય. માટીનાં નળિયાંની લગાર કરી ધુમાડો બહાર કાઢવાનો. સ્ત્રીઓને તો આશીર્વાદરૂપ બની રહે. બિચારી સ્ત્રીઓ ધુમાડાના ત્રાસમાંથી છૂટે. ધુમાડાથી તો કેટલાંયની આંખો ખગડી હશે. આ નિધુમિ ચૂલાનો પ્રચાર તો ખૂબ વ્યાપક રીતે કરવા જેવો છે.

જે ઘરોમાં અંધારું રહેતું હતું ત્યાં જાપરા પર નળિયાં ખસેડી કાચ મૂકી દીધા. અજવાળું આપે અને વરસાદના પાણીનો ભય નહિ. ગામડાનું પરિવર્તન કરવું હોય તો આ પ્રકારની સમજ, આવી વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિ ગામડાને આપ્યા સિવાય ચાલવાનું નથી.

શિબિરમાં ગ્રામસેવકો આવ્યા હતા. સરકારે 'ગ્રામસેવક' નામ તો સચક અને રૂપાળું આપ્યું છે. પણ એ સેવકોને વળી સાહેબ થવું છે. એમને એમ થાય છે કે એમની પાસે તો તલાટી જેટલીયે સત્તા નથી. આ દેશમાં સત્તાનું સૌને ધેણું લાગ્યું છે. સત્તાની ખુરશી સલામત રહે અને સેવકનો બિલ્લો મળતો હોય તો ફીક છે. બાકી ખાલી સેવક કે ગ્રામસેવક શું થવું હતું ! નાના માણસો આ અવગુણુ મોટા પાસેથી જ શીખ્યાં છે.

પણ ગ્રામસેવકોએ આ લઘુતાગ્રંથિ કાઢી નાખવી જોઈએ. તેમણે તો એમ સમજવું જોઈએ કે સરકાર ધર આલે એટલું વેતન આપે છે. એને યોગક્ષેમની ચિંતા કરવાની નથી. એને તો ગામડાંની સેવા કરવાની છે. સેવા કરવાની તક મળી છે એ જ મોટી વાત છે. જો ગામડાંને સાચો ગ્રામસેવક મળે તો એ ગામડાંની કાયાપલટ કરી શકે. એ ઉત્સાહી હોય તો ગામડામાં સ્વચ્છતા આવે, આરોગ્ય વધે છે. નિધુમિ ચૂલા થાય, જાનર થાય, મૂતરડીઓ થાય. તે થતાં ગામડામાં અજવાળું થઈ રહે. વર્ષો સુધી ગામડાં અજાનતાના, ગંદકીના, વહેમના, અધકારમાં રહ્યાં. હવે ગામડામાં અજવાળું કરવું જોઈએ...જ્ઞાનનું અને સંસ્કારનું આ કામ સૌએ,

સૌ ગામના શિક્ષિતોએ અને ખાસ કરીને ગ્રામસેવકોએ તો કરવા જેવું છે. આ વાત મેં શિબિરમાં ભારપૂર્વક કહી. પણ સેવા બિગે ત્યારે ને !

આ ગામડાંના લોકો એક રીતે ભક્તોભોળાં છે તો ખાજાં હુમ્મ્યાં અને સ્વાર્થી પણ છે. ભોળાં એવાં કે એમના ઘરનીયે વાત આવી કરી જાય. ભોળાં માણસોને પહેંચાય. સમજવો તો એ વાતને સમજે અને એ પ્રમાણે કરે પણ ખરાં. પણ હુમ્મ્યાં લોકોથી તો હાથ જોડ્યા. એ લોક તો સ્વાર્થ ખાતર ગળું કાપતાં અચકાય જ નહિ.

ગામડામાં વર્ષોથી રહું છું અને ગામલોકોનું જ કામ કરું છું એટલે ભાતભાતના લોકોનો પરિચય થાય છે. પરિચય પણ વધતો જાય છે. એથી તો ભક્તોભોળાં માણસો મને પોતાનો ગણી તેમની મૂઝવણ પણ કહી જાય છે. કેટલાક હૈયું હળવું કરી જાય છે. તો કેમકે વ્યવહારિક કે સાંસારિક કામ માટે સલાહ લેવાયે આવે છે. લોકો મને તેમનો ગણે છે એ જ મોટી વાત છે. એથી તો કંટાળો ચાલ્યો જાય છે. થાક ઊતરી જાય છે. અલખત, એ લોકો મારી બધી વાતો સ્વીકારે છે એવું પણ નથી. ક્યારેક તો હું કહું એથી ઉલટું વર્તન કરે છે. છતાંયે મને આ ભક્તોભોળાં લોકો ગમે છે. કારણ કે એમને મેં 'મારાં' ગણ્યાં છે. ગામડાંને મારાં ગણ્યાં છે ને તેમણે મને તેમનો ગણ્યો છે. એક સાંજના લીખડાની જાયા નીચે શેતરંજ પાથરી હું કાંતતો હતો. ત્યાં એક ડોસા આવ્યા. થોડીવાર ખેસી તેમણે મનમાં ઘોળાઈ રહી હતી તે વાત કાઢી.

'સેવકરામ ! તમે મારા રામાને ના સમજાવો ?'

'કેમ શું છે ?'

'તમે તે દાંડે ગામને ભેળું કરી વાત નહોતા કરતા કે ખેડૂતની સ્પેશીઅલ બપોડે છે એમાં જન્મું જોઈએ. મનેયે થયું કે આવી સવડ છે, સરના દરે જત્રા થાય છે તો જઈ આવું. આમ તો એકઠોઠકલ વ્યાં નીકળાય છે. પણ ગામમાંથી બીજાંયે જાય છે. પાછી આ તો

આપણા જિલ્લાના ખેડૂતોની ગામી એટલે ફીક રહે. જત્રાથે થાય અને દેમે બેવાય. મી રામાને વાત કરી :
'ભઈ! ગામમાંથી પાંચમાત જણા જવા તૈયાર થયા છે. તું રમ આપે તો હુથે જઈ આવું. જીવતે જીવ દેવદર્શન કરું અને મલક બેતો આવું.'

પણ એ મનનો નથી. એની વહુથે દાનિયાં કાઢે છે. ઘડપણમાં ઘરનો વડીલ રામાને સોંપી દીધો ત્યારે મારે આવી ઓશિયાળા વેદા દાઢે આવ્યા ને!

આ તો આપું ગામ જાણું છે કે જમીન બેગી કરી છે તો મી કાળી મજૂરી કરીને કરી છે રામાને કાંઈ જોર પડ્યું નથી, મારું રજેડું છે તોથે કહે છે હવે જત્રા ને જત્રા છે ને... જાનામાના માળા ફેરવે!

'તમારા મરી ગયા પછી એ ખારમું કરશે ને!'

'ખારમું તો કરે જ ને! નાં કરે તો તો મગાંવડાલાં ચૂંટી જ આવે ને!'

'મરી ગયા પછી તમને તો એ પહોંચવાનું નથી ને!'

'ના..આપણે આં આપવા આવવાના છીએ.'

'તો પછી રામો ખારમું ન કરે ને એ ખર્ચના પૈસા-માંથી તમારી જત્રા કગવે તો તમે હા પડે કે નહિ?'

'સેરકરામ! તમારી એ વાત સાચી. પણ ભઈશાખ મી જકમારાસર સેકાના કુંદા ખાધા હોય તો મારે ખવરાવવું તો પડે ને!'

'પણ મયાં પછી તમને કાણ કહેવા આવવાનું છે!'
'તેથે વગોવણી તો થાય ને!'

'રામો દીધો કરવાને બદલે ધરમાડું કરે તો તો વગોવણી ન થાય ને!'

'લોક તો નાં બોવે, પણ મારા જેવાં હૈથિયો તો એ ના ગમે ને! એમને તો એમ કે ડોહો મથો-તોથે પાછળ છે કરથિ નાં પામ્યો.'

ડાસા જૂના જમનાને પેકડીને બેસા હતા, નવો વિચાર તેમના મનમાં જીવરતો નહોતો. ખૂબ ખૂબ સમજાવટ પછી એમને ગળે એ વાત ઉતારી શક્યો કે મરણ પછળ ખારમું કરવું તે કુરિયાજ છે. જેની પહોંચ હોય-તે લોકભયાઈના કામમાં કે ધર્મોદામાં બે પૈસા ખર્ચે.

ડાસા સમજ થયા એટલે તેમના દીકરા રામજીને બોલાવી ડાસાને જત્રામાં મોકલવા હા પડાવી. ડાસા પાછળ ગામના કામમાં જે આપણું હોય તે આપે પણ ખારમું ન કરે. ખુદ ડાસા જ ગામમાં કહેતા થયા કે 'મરણ પાછળનું ખારમું કરવું એના કરતાં જીવતે જીવ દેવદર્શન નાં કરું?'

તે ડાસા અને ગામનાં બીજાં જત્રાએ જવા નીકળ્યાં ત્યારે ગામે વાજતોગાજતો વિદાય આપી. ત્યારે ડાસાના આનંદનો પાર નહોતો. તેમનામાં નવી મૂર્તિ આવી હોય તેમ તે જા પણ જોરથી જરતા હતા.

★

મોગા વિદ્યાન અને શાળા પ્રકૃષ્ઠો પણ શુકન અપશુકનમાં માનના દોષ છે અને દાષે કરીને હવાધિએ જહોની છે. 'સિદ્ધિ જેવો મહાન સેનાપતિ અને સિમી જેવો મહાન વિદ્યાન પણ શુકન અપશુકનને આધીન રહીને વર્તતા.' સિમીસેને તો કાગડાઓના ડહાપણમાં વિશ્વાસ મૂકીને જન શમાવડો પડેલો. ત્યારે એ એનોની અને સિદ્ધિ એજાએટસથી બચવા જહાજમાં બેસીને નાસી છૂંચો ત્યારે એ જો શુકન અપશુકનમાં ન માનતો હોત તો ખચી નહત 'પણ કાગડા કાગડા એના જહાજની ઓરેર ચક્કર ચક્કર બેડવા લાગ્યા. એણે જા બાબત અપશુકનમરી માની લીધી અને એ જહાજને પાડુ વાળી કિનારે પાડે ફર્થો. જેવો એ કાંડે આવ્યો કે તરવજ એનું ખૂન થયું. કાગડાના ડહાપણમાં વિશ્વાસ મૂક્યા વગર જહાજમાં ભાગી ગયો હોત તો લિમરી ભત.

'ભિમિ-નવરચના' અંગે હોઈપણ જાતનો પત્રવ્યવહાર કરતી વખતે કે લવાજમ મોકલતી વખતે, વ્યવસ્થામાં સુગમના પડે તે માટે, આપના રેપર ઉપર દર મહિને આવતો આપનો શા. નં. અને આપનું પૂરું સરનામું લખવું ક્યારેય ભૂલશે નહિ.

પ્રકૃતિદર્શન

સૌંદર્યની વસંતકળતુ પ્રકૃતિવર્ણન કરના આપણા નાણીતા પ્રાધ્યાપકનો આ પત્રાત્મક લેખ તેમની શબ્દસંગ્રહણતા, કવિત્વશક્તિ અને વિશાળ દૃષ્ટિનો ખ્યાલ આપે છે. ટાગોર, નંદાનાનાલ અને રોકસ્પિથરના અમ્મ અભ્યાસ હોવા ઉપરાંત લેખક પ્રકૃતિની ગોદમાં કેવી ચરસ રીતે ખીલે છે તે તો આ લેખ વાંચનારને જ સમજાય...

સમુદ્રી સપાટીથી છ હજાર ફીટની ઊંચાઈએ આવેલા નૈસર્ગિક સૌન્દર્યના ધામ ન્યુવરેલિયાથી રાત્રે સાત વાગે કડકડતી ઠંડીમાં બેસી આ પત્ર લખી રહ્યો છું.

ગઈ કાલે સવારે અમે કાલખોથી કેન્ડી આવ્યા. રેશનની બહાર નીકળતાં જ જે દૃશ્ય અમારી સન્મુખ ઉપસ્થિત થયું તેણે મને એટલો મુગ્ધ બનાવ્યો કે અહીં આવીને જ રહેવું એવો હર્ષથી ઊભરાતા મારા હૃદયે નિશ્ચય કરી લીધો. પરંતુ તે સમયે તો તે જીવનની જરૂરિયાતોથી અલ્પિત હતું, પ્રતાના તત્વજ્ઞાનથી અસ્પર્શ હતું; માત્ર પ્રકૃતિના આનંદસ્તોત્રમા તે નિમગ્ન બન્યું હતું.

હું શું વર્ણન કરું? મારી પાસે શબ્દો નથી. આવા અદ્ભુત દૃશ્યનું વર્ણન શબ્દથી વ્યક્ત કરવું શક્ય હશે કે કેમ તેય મને તો શંકાસ્પદ લાગે છે. શક્ય હશે તો ય આવા મહા લઘ્ય દર્શનની સુંદરતા એક આછા ચિત્રમાં ઉતારી શકાય તે કરતાં વધુ જીવંત પ્રતિબિમ્બિત કરવી—મને તો અસંભવિત લાગે છે. છતાં મારા હૃદયભાવોને વ્યક્ત કરવા એક આછું શબ્દ-ચિત્ર આલેખવા હું યથાશક્તિ પ્રયત્ન કરીશ.

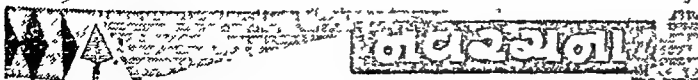
અસારે તો ન્યુવરેલિયાને આગળ ઉપર સખી કેન્ડીની જ વાત કરીએ. યુરોપિયનો કેન્ડીને નન્દનવનની ઉપમા આપે છે; છતાં ન્યુવરેલિયાના ગિરિપ્રદેશ સમીપ તેનું સૌન્દર્ય ઊતરતું લાગે છે. પરંતુ આ તુલના મૂકી દઈ, કેન્ડીનો સ્વપર્ણિત વિચાર કરીએ તો ઉપનામ યથાર્થ જ લાગે છે. પ્રકૃતિસામ્રાજ્યના એક સાદા-જીક વિદાસદર્શનથી તમને તેનો ખ્યાલ આવી શકશે: કેન્ડી જાણે હજી હમણાં જ ખીતેલું બાલગુલાબ: ન્યુવરેલિયા પૂરબકારમાં વિલસતું પૂર્ણવિકસિત ગુલાબ...

કેન્ડીના સમસ્ત પ્રદેશમાં ગમે ત્યાં ઊભા રહી, એક જ

વાર ચોપાસ દૃષ્ટિ ફેંકી આખો બંધ કરે અને તમારા મન:પ્રદેશમાં ઉદ્ભવતી સૌન્દર્યમૃદ્ધિમાં નિમગ્ન થતાં તમને લાગશે કે તમે પ્રકૃતિમાતાના કો સોહામણ તરુમંદિરમાં ઊભાં છો. ચારે તરફ દૃષ્ટિ પહોંચી શકે ત્યાં સુધી નિત્યવર્ષાની બીનાશે ચમકતા, હજાર-દોઢ હજાર ફીટની ઊંચાઈ સુધી પ્રસરતાં ગોળાકારમાં વીંટળાયેલાં, ગાઢ લીલુડાં, વસન્તના પ્રકુલ વનો-ઉપવનો, અદિશૂગોને ભેટતાં, દૂર દૂર વાદળોને સ્પર્શતાં પથરાઈ રહ્યાં છે. એ વનોની વિશાળતા અપ્રમેય છે; ગીચતા નિ:શેષ અખંડિત છે. ક્યાં હશે એ અગણિત તરુઓનાં મૂળ? ને શા સારુ ઉદ્ભવી હશે આ લઘ્ય વનરાજિ?

ગામતી ચારે બાજુએ અખંડ ગિરિમાલા વીંટાઈ રહી છે. તેનો સમગ્ર વિસ્તાર વિધવિધ પ્રકારનાં ગીચ વૃક્ષોથી પૂર્ણપણે આચ્છાદિત છે. પરંતુ આશ્ચર્ય! ખડકનો એક ટુકડો પણ આખા ગિરિપ્રદેશ પર ક્યાંય દૃષ્ટિગોચર થતો નથી, એટલી બધી ગીચ અને વિરાટ છે વૃક્ષરાજિ. દોઢેક હજાર ફીટની અભેદ દિવાલ રચતો આ વર્તુલાકાર વનપટ એટલો નિમિડ, એટલો વિરાટ અને વિસ્તૃત છે કે માનવીની કલ્પનાય તેને પ્રકુલ કરી શકે કે કેમ તે આ વાસ્તવદર્શન પૂર્વે મને અસંભવિત લાગ્યું હોત. નિજઞ્ઞતુના નાટ્યપ્રયોગે માટે વસન્તે અનન્તકાળના શ્રમ પછી રચેલી લઘ્ય-તમ ઉપવનરાજિથી રંગભૂમિની ને જાણે સૌન્દર્ય-જેવેરી જ ન હોય શું! અને નિસર્ગલાવણ્યથી નીતરતું કેન્ડી એ રંગભૂમિની મધ્યમાં રહેલી પ્રેક્ષકભૂમિ ન હોય જાણે!

આવાં ગિરિવનોમાં થોડીક થોડીક ઊંચાઈએ નાના નાના રસ્તાઓ ખનાવેલા છે. રસ્તાઓ કૃત્રિમ નમૂનાના છતાં તેમના વિધાતાની સૌન્દર્યભાવનાએ પરિપૂર્ણ રચાયા હોઈ, સમસ્ત પ્રકૃતિની સાથે મળી

ગયેના જ લાગે છે અથવા તો પડી પ્રકૃતિની સાગર વિરાટ ભયનામાં આ બિન્દુસમ કૃત્રિમતા નિમજ્જ થઈ જતી હશે. ગમે તેમ હો પણ નૈસર્ગિકતા જરાય ખગિત થતી હોય તેમ લાગતુ નથી રસ્તાઓ પર અતરે અતરે નની નાની કુટિરો પથરાયેલી છે ને ત્યાં નિસર્ગસૌન્દર્ય તેમ જ માનનીની આભાવનાનો મનોહર સંગમ સપૂર્ણ થતો દષ્ટિગોચર થાય છે

આ વનપ્રદેશમાં નાગિયેરી, ખજૂરી, તાડ, ફર, પ્રાઈન, રબર પ્રમુખ વૃક્ષો અત્યંત વિપુલતા ધરાવે છે અર્ધાં જેટલા પ્રદેશ પર નીના મખમની અનંત પ્રતિકૃતિશા ચાના બગીચાઓ પથરાયેલા છે ચા, રબર અને નાગિયેરી સીનોનની પ્રધાન સપત્તિ છે

કેન્ડીના મકાનો મુનઈના જેવા સાત સાત માગના અને ગીચોગીચ નથી સામાન્યતઃ એક જ માગના હોય છે, અને એ માગથી વધારે તો ભાગે જ હશે ધરનો આકાર કુટિર જેવો હોય છે દરેક ધરની આસપાસ ધર કરતાય વિશાળ બગીચો આવેલો હોય છે બગીચામાંના ફૂલોડા, લતાઓ, તેમજ નાગિયેરી તાડ ખજૂરી આદિ વૃક્ષો એવા બધા ગીચ પથરાયા હોય છે કે અદરુ ધર તો તેમાં વિનીન થઈ જતુ ભાસે ટોચના પ્રદેશમાં નાગિયેરી જેના બચા વૃક્ષોના વિશાળ પત્રો લાખા લાખા ફેનાઈ ધર પર લીલુડા ચદ રવા રહે છે સવંતોમુખી ગીચતાને લઈ મુરતો પ્રકાશ બહુ ઓછો પ્રવેશ શ્રી શકે છે અને ઉપર તેમ જ નીચેની પર્ણરાગિના અખૂટ જૂથોમાં ગૃહકુટિરો તો છેક સતઈ જ મળે છે

સર્વત્ર પથરાયેલી આવી ઉદ્યાનરાગિ એક સંગમ ઉપવનનુ દસ્ય રજૂ કરે છે, ન્યા વૃક્ષરાગિ ગૃહો કરતા પ્રધાન સ્થાન ભોગવે છે મારી સમક્ષ તો તેના દશને શકુન્તનાના પ્રથમ અને ચતુર્થ અ કેભા આનેખાયેન તપોવનનુ પ્રકૃતિર્લાન તાદસ્ય થય છે પૃથ્વી પર પથરાયેલી આ તરુરાગિ ગિરિમાના પર વિસ્તરતા વનો પ્રતા કાર્ધક ઓડો વિપુલ હશે છતાં બન્ને વન્યે કશી કુટિર નથી આખુ દસ્ય એક અને

અપિલાબ્ય રહે છે આરસ જેવા સ્વચ્છ અને વિશાળ રમ્તાઓ સિવાયની અખિન ટૂંકી હરિયાળી વનરૂપ તિથી જ્વાયેની છે છૂંકી છૂંકી ગૃહકુટિરો અને રસ્તાઓ હરિયાળી અને બગીચાઓની લીનાશમાં લીન બને છે વનખપતિ, ઘરો, બગીચાઓ, રસ્તાઓ—પૃથ્વી પરતુ સધળુ પરંતમાળા પર પથરાયેલા વનોની સામ્રાજી લીનાશમાં એકરૂપ બને છે

કેડીયાં પાંચ માઈન દૂર એક મહાઉદ્યાન આવેલુ છે અહા! શુ તેનુ સૌન્દર્ય! એનુ બાહ્યસ્વરૂપ અનિનાઈ અ પ કૃત્રિમતા ધરતુ છતાં કનાભાવનાએ રસાઈ હોઈ નિસર્ગની અતરંગ ભાવના સાથે તે અદ્ભુત તાદાત્મ્ય સાધે છે અનૌકિક છે એની તરુવિપુલતા અમાપ છે એનો ભવ્ય વિસ્તાર! વસુધરાના નન્દનન સખા આ ઉપવનમાં ઠેર ઠેર બેસતા ફુવારાઓ, શીતન છાયા પ્રસારતા લતામડયો, મનોરમ્ય પુ પટ્ટો, ગાઢ કુજ નિકુળો, બીચે માથા પર શ્રીરિતાન રચના તરુમડપ પથો પર્ણકુટિરો અને અક્ષૈદક તુવાર બેસડતા કલ મલ વહેતા ઝરણા અનેરી રોલા અર્ધાં, કેન્ડીના વસન્તનનમાં સામ્રાજીશી મિનસતી પ્રકૃતિદેવીની આ સિદાસનનાટિકાને સપૂર્ણતાની પરિસીમાંએ અધિષ્ઠિત કરે છે અને ઉપવનને ત્રણે બાજુએ વીટતી સરિતા સામ્રાજી મહાવેની તેની અધિષ્ઠાત્રી દેવીશી ઉદ્યાન દીપક પ રચતી આ પરમ મગવ પ્રકૃતિ મદિરને સૌદર્યનો અતિમ બિંદુ આપતી મુદાસી રહે છે

કેન્ડીના બજારની એક બાજુએ એ ગિરિખડની તળેગીમાં અખડ વૃક્ષાવનિથી વીંદાયેલુ એક બાધેલુ સરેવર આવેલુ છે તેના નીન સનીનપટ પર કિનારાની તરુરાગિનુ અનંત ચિત્ર વાયુલહરીએ બનાવુ પ્રકાશ અને છયામાં રમતું છતાં પૂણુ એકતા સાચ વતુ, પ્રતિગિમ્બિન થઈ સલાય વિરાજ રહે છે પાસે આવેલી એક ટેમ્પી પર વેઠપાર્ક નામક એક નાની છતાં મુંઝ વાટિયા આવેલી છે વાટિકાનુ પોતાનું સૌદર્ય અતુલ બહુ નથી પરતુ ત્યાંથી નીચે પથરાલુ સરેવર અને તેને તીર ઝૂકી રહેની સન વૃક્ષાવનિ

શિકારખલાદુર

રહસ્યકથા, કૌતુકકથા કે ભૂતકથા કોઈ પણ નામ આપી શકાય એવી આ એક અદ્ભુત વાર્તા છે તેના 'સલનાર' પણ વસ્તુને આખાદ રીતે જણાવે એવા આપણા ખ્યાલના પ્રાચીન-સાહિત્યકાર છે. દરેકને વાંચવી અને તેવી નિર્તાંતયુક્ત આ વાર્તા છે એ તો વાંચીને જ જણાય ને !.....

આ વિસ્તારમાં પહેલી જ વાર મારી બદલી થઈ. અધથીલા અરવલ્લીના અને નિરંતર લીલા કુંજર સાતપુડાનાં જંગલોમાં મેં મારી મોઢરીનાં વીસ વર્ષ વીતાવ્યાં હતાં. પણ સૌરાષ્ટ્ર અને ગુજરાતના એકીકરણ પછી મને આ જંગલોમાં જંગલ-ખાતાના અધિકારી તરીકે (Forest officer) રાષ્ટ્રિય સરકારે બદલ્યો.

મારા માટે આ ભોમ નવી હતી, માનવી નવા હતા, જંગલ પણ સાવ અજાણ્ય હતાં. તેથી અજાણ્યાં હતાં જંગલનાં વૃક્ષો. આ ભોમકાના માણસોથી સાર અજાત હતો, તેથી મિત્રોએ મારી બદલી થઈ ત્યારે, મને ચેતતા રહેવા માટે સલાહ આપી : 'ભાઈ, આ તો પાઘડીવાળાઓનો મુલક. પાઘડીમાં આંટા તેડવા...'

'પણ કદીયે માનવી ક્યાં સીધો દેખ્યો છે ! સર્વ સ્થળે તો સ્વાર્થસાધુઓ એક જ સરખા !' મેં સામે

દિગ્ગર આપ્યો, 'સરખા કાળાના જ !'
 'પણ ત્યારે એક વાત ચાનશે ?'
 'હી ?'
 'હમણાં મહિનોમાસ તમે એકલા જ...'
 મેં માલું ડોઢાંચું અને આ વાત ગળે ઉતારવા જેવી લાગી. સાવ પારકા ભોમ, ભલે, સંસ્કારનાંતુએ સંધા-થેલા હોઈએ. પણ પારકા પરદેશમાં કુટુંબ લઈને જતાં, અજાણ્યા સ્થળે વસતાં કપૂતરોનાં ટોળાં જેમ વસાય તો નવી જ.

મેં મનનું વિચાર્યું : 'સોનગઢ વ્યારાનાં જંગલો... જાણે જાણીતા બની ગયાં, પાકનાં પાણી... મચ્છરનો ઉપદ્રવ... પણ - આ જંગલ... બાળકોના અભ્યાસનો પ્રશ્ન પણ નાનોસૂતો નથી... હાથરૂઢમાં એકાદ વર્ષ પછી મોટું બાળક... તેથી હમણાં તો એકલા જ રહેવું.' આથી ચાનું લેવા માટે હું એકલો જ ગયો. રોશનથી

તથા ચોંપાસ પ્રસરતો ગિરિવનપ્રદેશ જે ઓર અઢો-કિક સૌંદર્યમાં વિલસતાં દષ્ટિમાન થાય છે, તેને લઈ તે વાટિકાંએ મહત્ત્વનું સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું છે...

સુરમ્ય પ્રભાત હતું. નિશાને પુષ્ટિ આપતી ગાઢ ધુમસ હતું હમણાં જ ઓછી થઈ હતી. નિત્યવર્ષાનાં જલ-ખિન્દુએ ઉધાના સામ્રાજ્યમાં પ્રાણ પૂર્યો હતો. ચારે બાજુ ગિરિમાલા પર વિસ્તરતાં વનો-ઉપવનો મારી ચોમેર વીંટળાયેલી પર્ણરાજિ, સરોવરતીરે ઝૂંપી રહેલી વૃક્ષાવલિ, પૃથ્વી પર વેરાયેલી મૃદુકુટિરો, તેમને આનંદાદતા બગીચાઓ—સર્વ કાંઈ વર્ષોની લીનારો ચમકતાં હતાં. રસનીતરું વાતાવરણ આનંદે વિલસતું હતું. જાંચે માથા પર જલધર વ્યોમપ્રવાસ કરી રહ્યાં હતાં. અખિલ સૃષ્ટિ નવચેતન અને ઉજાસે ઊભરાતી. એકાએક વાદળોનાં તિમિરાવરણને ભેદીને ભાસ્કરદેવ

પ્રગટયા. તેમના તેજવર્ણલમાંથી ફટતાં દિવ્ય ભર્ગ પૃથ્વીને અજવાળી રહ્યાં. તરુરાજિની લીની તેજરિવની લીલાસા સુવર્ણપ્રકાશે ઝળહળી રહી. પર્ણધટ્ટાંમાં બાલકિરણોએ નૃત્ય આદર્યું. ભૂમિનો કણકણ તેજ સ્વરૂપ બની ચમકી રહ્યો. અદ્રિશ્યોને ભેટતાં પર્ણ-ધર એ સોનેરી પ્રકાશના વિદ્યુતરૂપરો, અગ્નિશાં, લભૂંડી ઊઠ્યાં. વિશ્વ સમસ્ત શબ્દવત્ વાતાવરણમાં ઉખા પ્રેરતા સ્નેહરાસમના ઇવન્ત તેજે ઝળહળી રહ્યું.

અને નિઃસ્તબ્ધ વાતાવરણમાં, ઉપર વ્યોમવિહાર કરતાં વર્ષાજલદનીયે, અને ગગનચુંબી ગિરિશિખરો પર્યંત વિસ્તરતાં અખંડ તરુપટે રચ્યા વર્ણલખંડની મધ્યમાં, ગાઢ વૃક્ષાવલિથી વીંટાયેલા, નીલમખાળાની મધ્યમાં લટકતા શનિશા સોદામણુ. સરોવરના નીલવારી પર તે સમયે એક નીક જલવિહાર કરી રહી હતી.

જનરની ઘોડા પર બેસીને લાંબો પંથ કાપવાનો હતો. સ્ટેશન પર મને લેવા માટે ઘોડું લઈને જંગલ-ઝોડિયાત આવ્યો હતો. તે માણસ નયન, આવડતવાળો ને ચતુર. તેથી તે દોડતાં ઘોડાની લગોલગ રહ્યા કરે. ને એમ કરતાં અમે જંગલની કિનારની સરહદમાં આવી ગયા.

ખાખરો ખીચ્યો હતો. તેણે કૃષ્ણશ્યાં શણગાર સજ્યાં હતા. અને જાણે પગે ઝાંઝર પાંધીને જંગલને તેનાં વર્તને મુગ્ધ કરવા મથતો હોય તેમ તેનાં સૂકાં પાદડાં રણકતાં, ત્યારે શ્રમ પેદા થતો.

મારો ઘોડો ફેડી પર હતો તેની આલ પશુ નિશ્ચિત હતી અને જંગલ-એ કિયાત તે ચાલનો જાણકાર હોય તેવું લાગ્યું. કેમકે તેને યજુ ઘોડા જેટલે ચાલવામાં કાંઈ વિશેષ શ્રમ પડતો હોય તેવું ન દેખાયું. મેં અત્યાર સુધી મૌન સેવ્યું હતું કેમકે હું તસ્વીન હતો વન-શ્રીનું આન કરવામાં. મેં વનશ્રી જોઈને તૃપ્તિ અનુભવી. પછી તેને પૂછ્યું : 'તમે કેટલાં વર્ષથી આ ખાતામાં... ?'

'સાહેબ, બધા નવાખસાહેબના દિનથી જંગલખાતામાં જ. શિકારના રસિયા. નવાખસાહેબ ભારે. આ ફેંટો ધમણે આલેલો.' બોલી તેણે મને લીરા જિત-રેલ જરિયાની ફેંટો બતાવ્યો : 'અમે સૌ શિકારી નીકળ્યા 'તા ચિત્તાના. ને મેં અડધી રાતે હાંકતાં ચિત્તાને વતાડ્યો, અને જનનરોની એળખ ભારે ! આખી રાત તેને બખમાંથી સળીવા ખસવા નો દીધો, ને ત્યારે ગોરા સાહેબે મને શાખાસી આપી ને બધા નવાખસાહેબે આ ફેંટો !'

'બરાબર. ત્યારે તમે કેવડા હશે ?'

'સા'બ મૂળનો દોરો ફૂડ ફૂડ થતો હતો.'

'ત્યા...રે જૂની તાલીમ લાગે છે.'

'ઈસખખાં પાસેથી. તેના જેવો શિકારી આ જંગલમાં હતો. પણ નવી ને બડો ગોરો હાકમ શિકારે આવે, ત્યારે નવાખસાહેબ તેને જ ન્યાસ કરી નાખે ! સારંગ લઈ આવે, ચિત્તો ઝડપી આપે...જનનરના

પગલે...પગલે ફરી વળે !'

'તમારા ઉસ્તાદ એ, એમ કે ?'

'હા, સાહેબ ! ત્યારનો આ જ જંગલમાં.'

'સમજ્યો. હવે તો તમે રિટાયર થાવ એમ છે.'

'ના સાહેબ, બધા જ સાહેબને હું ખપતો છું. નવાખસાહેબને...પછી નાના બાપુ...! ત્યાર કે તમારા રાજ તપવા માંડ્યા છે. ચાકરને શું ? બધાયને સલામ ભરે !'

'હીક છે.'

'તારે જ સા'બ રોટલાનો કટકો મળી રે' ને !'

મને મનમાં થયું કે ખરો હોશિયાર ખાનગી છે !

'સા'બ, શિકારખંડો પણ...'

'પણ હવે શિકારખંડમાં...'

'શિકાર બગલામાં સાહેબ, હવે...હવે...જંગલખાતાની ઓફિસ અને અમલદારને રહેવાનું હોય !'

'એટલે અમલદારે જંગલમાં જ રહે છે.'

'હા, સાહેબ, રહેવું હોય ઈ. બાકી રહેવામાં હું... તમારી મહેરબાનીએ મારા ધરવાળાં, હયા, છોકરાં ! સંધાય નાના બાપુના બગલામાં જ... ! એરડીઓ ઉતારી છે ઈમાં !'

'નાના બાપુ કોણ ?' ખળખળ વહેતાં એક ઝરણાએ મારી કળેન્દ્રિયને વધુ સતેજ બનાવી. ચોક્કિયાતે ઘોડાની રેણુ પકડીને જરાક વધુ કાળજી લેતો ઘોડાને ઝરણું ટપાવતો હાંકતાં હાંકતાં કહ્યું : 'સાહેબમહાદુર, નવાખ સવામનના દીલાત વીસ એકવીસના. પણ ભારે મુશાળી. ખરું લોહી એમના બદનમાં. તે કોઈ મોડી રાતે ઝનાનાને લઈને અડી આવી ચડે. આ શિકારખંડ ધાની વપરાશ તેમણે જ વધારી દીધી.'

'સમજ્યો.'

'ના સાહેબ, એઅદખી માફ કરજો.'

આ વાક્ય સાંભળી હું ચમક્યો.

'એઅદખી એ છે કે હજુર, કે હજુ બગલાની કયા જ મેં માડી નથી. મોરનાં પીઠાના જેવી લીલા રંગની નાનકડી વાદળી કાચવાળી ગાડી ધણી વખતે નાના

બાપુ વાપરતા. એના કાચ ચડાવેલા હોય, તેથી અમે માની જ લેતા કે કોઈકે જતાનાનું...'

‘નાના બાપુની શાદી...’

‘હુ હજુર, તેમને જોડે બીબીઓ મળી હતી. ગજની આવક ફક્ત આ ઝરણાં જેવી...તે તેમને શી ખાત હોય? હજુર, તમે બંગલો જોશો, ત્યાં તેમના કાંઈનો બ્યાલ...એકસો બિલોરી આરસ બંગલામાં...બીજો માળ...ત્યાંનાં બેડેકા...અગાસીમાં ફેડ હેડેકો વેડો ચડતી છે. ફગિયામાં વેડોના મંડપો...અને અ. બધું જતાનાની મરજદા જળવવા...’

‘પણ બંગલામાં જતાનાની મરજદા...સમજતું નથી.’

‘સાહેબ, એ જ ખૂબી છે ને!’

‘ભાઈ, તું પણ તારા બંગલા જોડેલો. નાના બાપુ જોડેલો રહસ્યમયી લાગે છે.’

‘અને હજુર, એક સાંજે લીલી ગાડી આનીને ઊભી બંગલાના ફગિયામાં. નાના બાપુ જરાક થોડેસાં અને ચિંતાતુર લાગ્યા. અને આવેલા પણ વગર વાવડે. તેથી બંગલામાં ખાસ કોઈ તૈયારી પણ ન હતી.’

‘સ.થમાં બીબીજીઓ.....?’

‘બીજી કોક!’ તેણે સાવ ડંડે કહેલો કહ્યું.

‘એટલે?’

‘આર કરવા સુધીની છૂટ ને! તેથી આવી બીજી બેની ગોલ્ડમાં રહેવાની તેમને આદત પડી ગઈ હતી.’

‘તો બંગલામાં સાથે લઈને આવતા તે...’

‘અમે તો તેમના ખાસ માણસો હતા, તેથી તેમની વાત પેટના સાતમા પાતાળમાં દારી દઈએ...’

‘વફાદારી.’

‘હું.’

બંગલની ગીચતા શરૂ થઈ. નિબીડતા પણ ખરી. સૂર્યનાં તેજ અને તેજ-ફિરણો માર્ગમાં ઘટવાં લાગ્યાં હતાં. ચોકિયાતે ઘોડાની રેણુ હાથમાં જ રાખી, તે ઝડપે ચાલતો, તે જ ગતિએ ઘોડો પણ ચાલવા

લાગ્યો. આમ ઝાઝો પંથ ન હતો, પણ બંગલની ક્ષણના ઘટ્ટી હતી. ચોકિયાતની કથા જેમ બંગલ પાવુ વિવેર અને વિશેષ ઘેરું અને ક્ષણ બનવા પામ્યું. નાની પથુઓમાંથી માર્ગમાં વરુઓ બે ત્રણ રખત અપને આંતરીને ગયા. અમારો ઘોડો ઘોડો લડકચે.. મારા ખભાં પરના પટામાં રિવોલ્વર હતી. હું જરા ટદાર બન્યો. ચોકિયાતે ખોંખારો ખાધો અને તેણે વાતને આગળ ખેંચવા માંડી. ‘આ બંગલમાં તો આ જ પગના પાણી બિતર્થી છે. નાના બાપુના કાળે શિકારે ખૂબ આવેલા. ઓળખ મને બનાવડેની લારે!’

‘હોય જ ને!’

‘ને તારે જ નાના બાપુના જમણા હાથ જેવો થઈ ગયો હતો ને!’ ત્યાં ક્ષણ ત્રાસ સંભળાણી. ‘સાહેબ, બહાદુર, ન ધડકતા. એય આપણો ઓળખીતો હશે. - કાં તો આ ત્રાસ જોગિયાની.’

‘જોગિયો?’ મેં પ્રશ્ન કર્યો.

‘જોગિયો સાવજ. મેં ઈને ધરવ્યો છે! સાહેબ, તમે નહીં માનો! માનવી...’

‘માનવી?’

‘હા, માનવી. હવે તો શું થાય. પુરાવા નથી રહ્યા. સાક્ષીઓ પણ નથી, પણ તે સાંજે નાના બાપુ મોટરમાં પૂતમની રાતના આંબની પરી લાવ્યા ‘તા. શુક્રાબી બદન, કમળનાં પોયણાં જેવું મોં...મરધાનેણી નાર! દાકતા રેશમનો ગળામાં દુપદો. પંજબી પોશાક અને...અને...આંખના બાણે લલલકાને વીંધી નાખે.’

‘તારા નાના બાપુ વીંધાઈને...’

‘પહેલા તેઓ વીંધાણા અને પછી તે હુરી નાનો બાપુની ગોળીએ...’

‘શું કહ્યું?’

‘સાહેબબહાદુર, જૂઠું બોલવાની આદત નથી કેળવી.’

‘ખરેખર?’

‘નામદાર, એકે ભવમાં બે ભવ કરવા હોય એ જૂઠું બોલે!’

‘પણ તને ક્યાથી ખબર પડી કે એ બાઈગોળીથી’
અમે સૌ રમોડામાં મોઢાઈ પડવાના કામમાં નાના બાપુને લાંબો મરથો વગાડો તે કુ મરથાને માફ કરજો આપની નાગજી દુભાશે પણ તજુર કુ આ બગનાનો ત્યારે માત્ર ચોડિયાત ન હતો ખીટ ડાન્ડે બન જ ન હતો પણ નાના બાપુનો બમગચી અો સારા બોગ મમનો સામીત પણ ખરો જનમથી જ શિકારી તો છુ જ

મને મનમાં થયું કે આ એ મિયાત બોનખોઈ નહુ પડતો નાગે છે તેથી વાતને મનારી મનારીને મૂકી રહ્યો નાગે છે બાપી આ ધરતીના માનવીએને વાત કહેવાની પણ કાન વધુ સારી તેથી તેમ તો નહી હોય !

સમજો

તે સાહેબખડાદુર આની કોર કાકળતા ગરમ પાણીમાં મરથાને બોલો તેણે ચીસ દીધી ને બાગ માળ માથેથી પિન્નોન ફૂટ્યાનો ધડકો થયો

અરેખર ?

‘સાહેબ વાતને લગજો મને શો લાભ ? અને તેય વગી તમારી પાસે ? પછી તો અમે સૌ ચૂપચાપ અમારુ કામ મે રસોઈ માડી નીચે ! પણ ત્યા બીજા મળની બારી બિડડી મારા નામની ખૂમ પડી અને કુ રસોઈની ઓરડીમાંથી બહાર આ ચો તો નાના બાપુએ તાળી પાડી ઈશારો કરી મને ઉપર બોના રો

‘શા માટે ?

‘સાહેબ હાદુર વાતમાં લઈ રસ પડ્યો ? મહુ જ છુ ને ! કુ ઉપર ગયો ત્યાંદારના જ ખડમાં નાના બાપુ બિલા હતા તેમણે મને મ્યુ શિકારખડાદુર ! નાનાસાહેબ મને પ્રેમમાં કે દુખમાં તે જ નામે બોનારતા મે નાનાસાહેબને સનામ કરી મૂકી મૂકીને ક્યુ ‘હજુર ફરમાવો નાચીક ગુનામ આપની ખીલમતમાં હાજર છે તેમણે મારા ખલા પર હાથ મૂક્યો ને મ્યુ શિકારખડાદુર તુ મારો ભાઈ છે જો બાજુના ઓરડામાં જ ત્યા હ છે તે દેખી લે !

હુ બાજુના ઓરડામાં ગયો તો પનગ પર શેળા થેન ચગદોને છટા વાગે ફાગી આખે પેની નમણી નાર એનો ફહ ખૂદ પાકના દરબારમાં ! મારી જીભેથી હાથકારો અને પછો ફરુ છુ ત્યા નાના બાપુએ આવી મને ધીરા સદે કહ્યું ‘પેના સાર અને જોગિયાને શિકારનો શિકાર થવા એ સરમણી હતી તેને તુ મારી નીચી મોટર તારી ખિલમતમાં ! મે માથુ ધૂણવ્યુ માી વફાદારી એવી છે ! પણ ત્યા બાપકની નજરે મારી સમે નજર નાખીને નાના બાપુએ મ્યુ શિકારખડાદુર આપણે બે જ જાણીએ કે જોગિયાને શિકાર ધરા છે તારે કોઈને ના નહી જ ! લે આ બોની નાના બાપુએ મને આ કા બોની તેણે મને તેણે પહેરેનો ગરમ કા બતા ચો અચારે તેની અનગ્યા જજરિત હતી

સાહેબ ખડાદુર હવે આપણો બગનો ફર આ આપો પેની કુગરી વગારીએ કે બગનો !

‘હ પછી તુ

મારી વફાદારીને ન કોઈ પહોંચે એક પેગી લીની મખમનની ગાદી પથરી તેમાં તે નારને તે જ ગાલ્લા સાથે નાના બાપુ અને મે જઈ પેની ના દેખાય ત્યા જોગિયાનો વાસ છે ત્યા જ

પણ કોઈને તેની ખબર જોગિયો તેનુ લસકર લઈને તૂરી પડ્યો ચટપટ થઈ ગઈ !

અને પછી ?

બગનામાં આપો નાના બાપુએ મરથો જાપટ્યો માથે બાટનાઓ અને નીચના ખડમાં મૂઈ રહ્યા અને સાહેબ તે દિસથી નાના બાપુ ઉપના માળ પર સૂતાનુ રહેતાનુ છાડી ગયા !

કેમ ?

પેની ડૂરી ખુન્નસભરી હતી / ડાકણ ચઈને નાના બાપુનુ ખુન પી જાય

‘પણ તુ તેમાં માને છે ?

‘સાહેબ ન માનુ તો શુ મ્યુ ? પે વગચુ છે

નહીં તો અંગલાની નોકરી છોડી દઉં. સાહેબ, હવે નાના બાપુ નથી તે તમને વાત...તમે મારા સાહેબ નથી, બાપુ જેવા છો ત્યારે જ !' અને ત્યાં ઘોડાની ચાલ ઝડપી બની. તરત જ શિકારખડાદુર બોલ્યો : 'દેખી કેસી તેજ...અંગલા આ ગયા ! કાંઈ વાર હુરી મારી છાતી પર એસે છે. સાહેબ, પણ હું શિકારખડાદુર છું.'

તે મારી આગળ ગયો. અંગલાને તેણે ખબર આપી. સૌ નોકરો અંગલાના વિશાળ મધ્ય ખંડમાં ભેગા થયા. મને શિકારખડાદુરે જ બાથરૂમ બતાવ્યો. હું અંગલાનાં ખંડો ઊંચાઈ, વિશાળતા, આરસની કાતરણી જોઈને પ્રભાવિત થઈ ગયો. તેનું સ્થાપત્ય મધ્યકાલીન રાજપૂત બાંધણીનું તો ખરું પણ થોડું ગાંધીક મિશ્રણ તેમાંય.

હું તૈયાર થઈને મધ્યમાં પાછો આવ્યો. મારે મિ. બાગબાન પાસેથી ચાર્જ લેવાનો હતો. તેઓ આજે જ ઘોડા પર અહીંથી નીકળી જવાના હતા. અહીં અત્યારે એકલા જ હતા. તેમણે મને જોઈને કાગળો હાથમાં ધરતાં કહ્યું : 'મિ. ગોર, સહી કરો કૃપા કરીને. ત્રણ ને ત્રીસે નીકળવું જ જોઈએ. તો જ હું રાતની ગાડીમાં જઈ શકીશ.'

'સમજ્યો !' ત્યાં શિકારખડાદુર મધ્યમઘટીયા લાવ્યો. તેની સાથે ખારી બિસ્કીટ.

મેં હાથમાં કાગળો લીધા. વાંચતો ગયો અને સહીઓ કરી ત્યારે ઈશારો કરી બાગબાને ચાનો પ્યાલો હાથમાં લઈને કહ્યું : 'તમારે એકલા રહેવું પડશે. કંદરત કવિતા વેરતી અહીં પડી છે, પણ મુશ્કેલીઓ અનેક છે. પ્રભુ તમારા માર્ગમાંથી તે સર્વને દૂર કરો.'

'આભાર, તમારી મારા પ્રયેની સહૃદયતાઓ માટે.' મેં આભારના ભારે જરા માથું નીચું નમાવ્યું. બાગબાને આ પીવી શરૂ કરી અને નેતરની ખુરશીમાં જરાક ઝૂલતાં મને કહ્યું : 'આ જગા મુશ્કેલીઓને સરજનારી છે, મિ. ગોર !'

'મુશ્કેલીઓ ?'

'હા, સેવાનું નીચે રાખશો. રાત્રે ઉપર ન જતા.' બોલી તેમણે ચાનો પ્યાલો પતાવ્યો. ગળવામાંથી સિગારેટનું પાકીટ કાઢી મારી સામે ધકુલું. મેં હસીને ઉત્તર આપ્યો : 'થેંક યુ. આશ્ કરજો. હું ત્યાં ટેવાયેલો !'

'તો હું આપની રજા લઈશ. આપનું જમવાનું તૈયાર કરાવ્યું છે. નોકરો મીઠા, કામગીરા આજ્ઞાકિત અને શીળા છે. તમને ફાવી જશે. પણ કુદૃષ્ટને ન લાવતા. આ ભવ્ય મહેલ જેવો અંગલો મુશ્કેલીઓ જન્માવે છે. તેનાથી ચેતતા રહેજો. આવજો. ફરીને પ્રભુને પ્રાર્થના કરું છું કે તમારા માર્ગમાં એમાંનું કાંઈ ન આવજો.'

'તમે સુખરૂપ સ્ટેશન પહોંચજો, એવી મારી પ્રભુ-પ્રાર્થના.' શિકારખડાદુરે બીજો ઘોડો તૈયાર રાખ્યો હતો, તેના પર મિ. બાગબાન સ્વાર થયા અને તેમણે આ જંગલની વિદાય લીધી, આ મહેલશા અંગલાની વિદાય લીધી. મેં તેમને વિદાય આપી, અને બહાર આવીને ક્યાં સુધી હું તેમને નિરખતો ઊભો રહ્યો ત્યારે શિકારખડાદુરે આવીને મને વિવેકપૂર્વક કહ્યું : 'હજુર, આપનું ખાણું તૈયાર છે. ડાઈનીંગ રૂમમાં ટેબલ પર...'

'ચાલો !' શિકારખડાદુર પાછળ હું મધ્યખંડ વટાવીને ડાઈનીંગ હોલમાં ગયો. આખું ટેબલ આરસનું હતું. વિક્ટોરિયન યુગનું ફરનિચર, સોનેરી ફેમમાં મહેલ આર ચિત્રો દિવાલ પર ટિંગાતાં હતાં. મારા માટે સ્વાદિષ્ટ શાકાહારી વાનગીઓ હતી. તે અતિ સ્વચ્છ વાસણમાં મને પીરસવામાં આવી. હું શિકારખડાદુરની વ્યવસ્થા પર ખુશખુશાલ હતો. ને વિવેકથી અદ્યમ બીડીને તેને હું ન જોઈ શકું તેમ ઊભો હતો. અને છતાંય થાળીમાં વાનગી પૂરી ન થાય તે પહેલાં આવીને પીરસી જતો. મને મનમાં થયું, શી આવડત છે ! ક્યાં તાલીમ લીધી હશે ? મેં જમતાં જમતાં શિકારખડાદુરને ખૂમ પાડી : 'શિકારખડાદુર મારે કાંઈ ન જોઈએ.' ખરેખર, સ્વાદિષ્ટ રસોઈ જમાડી

તેણે માથું ઝૂકાવ્યું અને આહારની લાગણી વ્યક્ત કરી.

હું બાથરૂમમાં ગયો, હાથ ધોઈને પછો આવ્યો, ત્યારે તેણે તરત જ મારી સામે મુખપ્રાસનો તાસક ધર્યો અને તેમાંથી થોડું લેનાં મેં કહ્યું : 'શિકાર-બદાદુર, આખો બંગલો ભેગો છે !'

'છ હજુર !'

તેણે તેના હાથમાં ચાવીનો ઝૂડો લીધો. તે આગળ આવ્યો, હું પાછળ

નીચે એણે મને બધા ખડો બતાવ્યા, પછી અમે ઉપર ગયા અને શયનગૃહનો ખંડ ખનાવીને કહ્યું : 'હજુર ! અહીં જ પેલી હુરી ..' તેણે વાતને બેઝારી દીધી. હું આખી વાત સમજી ગયો તેથી કહ્યું : 'આ જ પબંગ...'

'છ હજુર ! તે માટે જ બાગબાનસાહેબે જતા જતાં આપને એનીને રહેવા માટે કહ્યું. કદી કદી તે આવી મને પગલી બન્ય છે. મારી છાતી પર કોઈકે રાતે બાજે સામેના હુગરની બધી જ શૈલ્યાઓ લાવીને ખડકી હોય તેવું વજન લાગે છે. તે બીંમે મારી છાતી બીંસાય, મારાથી પણ કદીક ચીસ પાડી દેવાય છે, એમ મારા ધરવાળાં...મને આજે તે જૂલ સમજાય છે.'

'સમજ્યો.'

'અને કે ઇમાર આ ખંડમાં આવીને તે ઝખૂમવા લાગે છે.'

'ખરેખર ?'

'ત્યારે જ બાગબાનસાહેબે તેમના કુટુંબને તેમની ત્રણ વર્ષની નોકરીમાં અહીં કદીય ન બોલાવ્યું ને ! અને તેઓ કદીય રાતે ઉપર આવના પણ નહીં !'

'ખરે જ. કપરી છે આ જગ્યા !' મારાથી બોલાઈ જવાયું. ત્યારે શિકારબદાદુરે નીચી નજર નાખી.

અમે બંને નીચે આવ્યા.

પછી તો હું મારા કામમાં દટાઈ ગયો. જૂની કાઈલો ભેગા માંડી. આ જંગલોનાં જુસો, ક્યા ક્યા રક્તિત જુસો છે તેની નામાવનિ, પ્રાણીઓ અને પખીઓ

વિશે પણ મારિતી એક્ટી કરવા માંડી. શિકારી અહીં આવે છે, શેનો શિકાર કરી બન્ય છે, ખેડુઓ ક્યાં જુસો વગર પરવાનાએ કાપી બન્ય છે, અને તેમને રોકવામા આવે છે, ત્યારે તેઓ કેવા અતૂની બની શકે છે, તે બધું કાઈલોમાંથી જડવા લાગ્યું. પણ હું થાકેલો હોઉં ત્યારે મારા બંગલાની પાછળના લાગના વરંડામાં કેકચેર મુકાવીને બેસી રહું. નીક ઘેરા ગગનની સામે નજર રાખીને તેને પૂછ્યા કરું. 'આવું રમ્ય ગયું, પણ શી ઈન્જની ગતિ છે ! સોનાની થાળીમાં લોહાની રેખ ! કશુંય પૂછું નહીં ?'

અને હું વિશાળ યોગાનશા આંગણુ પર દષ્ટિ કરતો. હીનાના છોડની બનાવેલ બેઠકા—આજે. તો ઈમાર હાલતમાં છે, મધુમાલતીના મંડપો, ટગરેની કમાનો; બધુંય નિરખ્યા કરતો અને મનમાં કાયમ આ જ પ્રશ્ન પૂછતો : 'ત્યાં જ અશાંતિ ! શા કરમન ક્યો' હશે આ બંગલાના ચણાવનારે કે તેને ખડિયેર હાલતમાં જવું ? અહીંની એક વ્યક્તિની લોહીતરમે આ આખી ઇમારતને શાપિત બનાવી ? એક નમણી નારીના આત્માએ અહીં વાસ કરી...મને આ ઇમારતના પ્રત્યે હવે તો મમત પણ પ્રગટ્યું હતું.

અને આંતરે આંતરે શિકારખડાદુર મને અતિ નમ્ર બનીને, વિવેકથી તે જ પૂરાણી વાત કરતો. શિકાર-બદાદુરે નીચેના જ ખંડમાં મારો પબંગ બિઝાવવો શરૂ કર્યો હતો, તેની સામે મેં કશીય સ્પર્શ ન બનાવી. અમારું કામકાજ સારી રીતે ગોઠવાયું હતું, પણ આ બન્ન ઇમારત આંધું સારતી હોય તેવું લાગ્યું. શી ઉપાય ? મને મારા નાનપણના દિવસો યાદ આવ્યાં. મારા દાદાએ મને ગાયત્રીનો મંત્ર મોઝે જુલૂએ કરાવ્યો હતો, તેનામાં અનેક શક્તિઓ છે, એમ સમજાવ્યું હતું અને મોસાળમાં ગયેલો ત્યારે મામાએ માડું બેઠી તેમાં બેઠાડીને અને હનુમાનના સાળંગપુરની ગ્નત્રા કરાવેલી. ત્યાંના મદારાજને ભૂતપ્રેતને મંત્રમજે નસાડી દેતા તે પણ મને આજે યાદ આવ્યું. સાથે સાથે ત્યારે જ—અને લન લાગેલી કે ભૂતપ્રેતની સામે

થવા માટે હનુમાન-ચાળીશાનો મંત્ર પણ અપમાં લાગે તેથી તે મંત્ર પણ હજીએ કરેલો.

હમણાં હમણાં ગાયત્રી મંત્રો અને હનુમાનચાળીશાનો નતપ શરૂ કર્યો હતો. આ બંને મંત્રોની ટસોરીની તક હજુ સુધીમાં મને એક પણ મળી ન હતી. મને આથી મનમાં થયું કે આ બધા મંત્રોમાં પણ શી તાકાત છે તે પારખવાની પણ આખરી તક મળી છે ! જો હુરીના પ્રેતાત્માની મુક્તિ થશે તો તેમાં ત્રિવિધ મુક્તિ છે. ભવ્ય આંસીશાન આ ઈમારતની મુક્તિ, મારા કુટુંબની અને મારી પણ...

અને આથી મેં મંત્રના નતપને શરૂ કર્યો પછી પંદરેક દિવસે શિકારખડાદુરને કહ્યું : 'શિકારખડાદુર, ગુણ મગાવજો. અને ઉપરના બધા ખડો સાફસફ...કદાચ હું ઉપર સૂચાનું.'

'હ હજુર, જેવી આપની મરજી !' તે માત્ર આટલું જ બોલ્યો, અને આખા દિવસમાં બે ત્રણ વખત લાંબો વાંસડો લઈ તેના છેડે સાવરણો બાંધીને ઉપર જઈ નળાં પાડવાં લાગ્યો. તેમાં ક્યારેક ક્યારેક તે મધુર કંઠે ગીતપંક્તિઓ લલકારતો, અને વચ્ચે વચ્ચે દોહરા :

બાઈ ! અમને બાની વઢી, નદીએ ભરતાં નીર,
એક વચનને કારણે, શોપાણાં શરીર.

શો કંઠ ? કુરુણસનો પટ દીધેલ. હું નીચે બેઠો બેઠો આગળની વાતનું સ્મરણ કરવા લાગ્યો, ત્યાં તેણે બીજો દોહો ઉપાડ્યો :

ધર પર ભરિયલ ધો ગગનાસર બાંધલ ગજો,
પવને નવ જેજેર, માછલ જળ સાણેલ નહિ.

મને તો શિકારખડાદુરના આ સર્વ દોહાઓ પણ અતિ રહસ્યમય, મર્મીળા અને ઊંડાણવાળા લાગ્યા.

તેણે કામ પૂરું કર્યું. તે રાત રમ્ય, મનોહર અને જ્યોત્સનાવીંધી હતી. હું હાથમાં રુદ્રાક્ષની માળા લઈને બંગલાના પોર્ચ-પ્રવેશદ્વાર આગળના લાગમાં આરામપુરશી નાખીને બેઠો. મેં શિકારખડાદુરને બૂમ પાડી. તે તેજ અવાજે માથું ઝૂકાવી મારી સામે

આવી બિભો. 'જો શિકારખડાદુર, નીચેના બધા ખડો વગેરે બધું બધ...'

'બરાબર, હજુર !'

'તો તું તારી ઓરડીએ...'

'હ હજુર, આપ તો નીચે...'

'આજે જ, આવવી કાલથી ઉપર...'

'બરાબર હજુર. પણ જોખમ !'

'શિકારખડાદુર, શિકારમાં કાંઈ ઓછું જોખમ છે ?'

'બરાબર હજુર, પણ એ તો મનની મોજ માટે ને !'

'તો ઉપર હું સૂચા જઈ છું તે પણ મનની મોજ માટે. જાતની પરીક્ષા કરવા માટે.'

'બરાબર હજુર !' તેણે શિર ઝૂકાવ્યું અને નમીને તે ચાલ્યો ગયો.

હું ચંદ્રની સામે મીટ માંડીને બેઠો હતો. સમય સારો થયો. મને ચાંદનીનીતરની રાંત મીઠી લાગી. તેની હળવી ઠંડી કવિતા પ્રગટાવી જતી. વૃદ્ધોનું ચાંદની-સ્નાનનું દૃશ્ય અતિ કાવ્યમય ભાસતું, ત્યાં શિકારખડાદુર બંગલામાં ઘૂમતો હોય તેવું મને લાગ્યું ને તેથી મેં બોંબારીને બૂમ પાડી : 'કાણ ?'

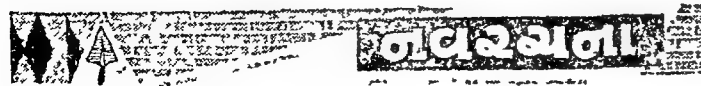
જવાબ ન મળ્યો. આથી મેં મારા હાથમાંની ચાર સેલની બેટરીનો પ્રકાશ ફેંક્યો. ત્યાં શિકારખડાદુર પ્રકાશમાં થંભી શિર ઝૂકાવી અદ્ય વાળી મારી સામે બિભો.

'શિકારખડાદુર, કેમ મોડી રાતે ?'

'હજુર, તમે અમારી મૂડી છો. તમારી લાજ રાખવા !'

'શું નિમજ્જલાલ માનવી છે !' બોલી હું પુરશી-માંથી બિભો થઈ શયનખંડમાં જઈને પલંગ પર આડો પડ્યો. મારી જલ પર ત્યારે હનુમાન ચાળી-શાના મંત્રો હતા. મારું મન પેલા પ્રેતાત્મામાં ભરાયું. એની શા કાળે આવી વલે આ બંગલાના નખીરાએ કરી હશે ? અતૃપ્ત આત્મા, કોનો ?

હું આ બધું વિચારતો મારી પથારીમાં પાંસળાં ધસી રહ્યો હતો. નીંદર આંધી ગઈ હતી. મારા ચિત્તમાંથી

તેણે માથું ઝૂકાવ્યું અને આભારની લાગણી વ્યક્ત કરી.

હું બાથરૂમમાં ગયો, હાથ ધોઈને પછો આવ્યો, ત્યારે તેણે તરત જ મારી સામે મુખપ્રતિબિંબ તાલક ધર્યો અને તેમાથી થોડું લેતાં મેં કહ્યું. 'શિકાર-બંદાદુર, આખો બંગલો ભેગો છે !'

'હા હજુર !'

તેણે તેના હાથમાં આવીનો ઝૂંડ લીધો. તે આગળ ચાલ્યો, હું પાછળ.

નીચે એણે મને બધા ખડો બતાવ્યા, પછી અમે ઉપર ગયા અને શયનગૃહનો ખંડ બતાવીને કહ્યું : 'હજુર ! અહીં જ પેલી હુરી...' તેણે વાતને બિંબી દીધી હું આખી વાત સમજી ગયો તેથી કહ્યું : 'આ જ પકડ...'

'હા હજુર ! તે મારે જ બાગ્યાનસાહેબે જતાં જતાં આપને એની રહેવા મારે કહ્યું. કદી કદી તે આવી મને પગલી બાંધે છે. મારી છાતી પર કોઈક રાતે જાણે સામેના હંગરની બધી જ શેલ્યાઓ લાવીને ખડકી હોય તેવું વજન લાગે છે. તે બીજે મારી છાતી બીંસાય, મારાથી પણ કદીક ચીસ પાડી દેવાય છે, એમ મારા ધરવાળાં...મને આજે તે જૂલ સમજાય છે.'

'સમજ્યો.'

'અને કોઈવાર આ ખંડમાં આવીને તે ઝૂંમવા લાગે છે'

'ખરેખર ?'

'ત્યારે જ બાગ્યાનસાહેબે તેમના કુટુંબને તેમની ત્રણ વર્ષની નોકરીમાં અહીં કદીય ન જોવાવું ને ! અને તેઓ કદીય રાતે ઉપર આવતા રહ્યું નહીં !'

'ખરે જ, કપરી છે આ જગા !' મારાથી બેચાઈ જવાયું. ત્યારે શિકારમદાદુરે નીચી નજર નાખી.

અમે બંને નીચે આવ્યા.

પછી તો હું મારા કામમાં દટાઈ ગયો જૂની કાઈલો ભેગા માંડી. આ જગ્યાના ટુકડા, ક્યા ક્યા રક્ષિત ટુકડા છે તેની નામાવડિ, પ્રાણીઓ અને પક્ષીઓ

વિશે પણ માહિતી એકઠી કરવા માંડી. શિકારી અહીં આવે છે, શેનો શિકાર કરી બાય છે, ખેડુઓ ક્યાં ટુકડો વગર પરવાનાએ કાપી બાય છે, અને તેમને રોકવામાં આવે છે, ત્યારે તેઓ કેવા અત્તી બની શકે છે; તે બધું કાઈલોમાંથી જાણવા લાગ્યું. પણ હું થાક્યો હોઈ ત્યારે મારા બંગલાની પાછળના ભાગના વરંડામાં ડેકચેર મુકાવીને બેસી રહ્યું. નીચ ઘેરા ગગનની સામે નજર રાખીને તેને પૂછ્યા કરું. 'આવું રમ્ય મ્યંગ, પણ શી ઈશ્વરી ગતિ છે ! મોનાની થાળીમાં લોહાની રેખ ! કશુંય પૂછું નહીં ?'

અને હું વિશાળ એગાનશા આંગણા પર દષ્ટિ કરતો. હીનાના છોડની બનાવેલ બેઠકા—આજે તો બિસ્માર હાલતમાં છે, મધુમાલતીના મંડપો, ટગરની કમાનો, બધુંય નિરખ્યા કરતો 'અને મનમાં કાયમ, આ જ પ્રશ્ન પૂછતો : 'ત્યાં જ અશાંતિ ! શા કરમન ક્યાં હશે આ બંગલાના અણવાનાર કે તેને ખડિયેર હાલતમાં જીવવું ? અહીંની એક વ્યક્તિની લોહીનરમે આ આખી ઈમારતને શાપિત બનાવી ? એક નમણી નારીના આત્માએ અહીં વાસ કરી...મને આ ઈમારતના પ્રત્યે હવે તો મમત્વ પણ પ્રગટ્યું હતું.'

અને આંતરે આંતરે શિકારબંદાદુર મને અતિ નમ્ર બનીને, વિવેકથી તે જ પૂરાણી વાત કરતો. શિકાર-બંદાદુરે નીચેના જ ખંડમાં મારો પકડ બિઠાવવો શરૂ કર્યો હતો, તેની મામે મેં કશીય સૂઝ ન બતાવી. અમારું કામકાજ સારી રીતે જોડવાયું હતું, પણ આ ભવ્ય ઈમારત આંધું સારતી હોય તેવું લાગ્યું. શી ઉપાય ? મને મારા નાનપણના દિવસો યાદ આવ્યા. મારા દાદાએ મને રાખ્યોને મંત્ર મોંએ જુદાંએ કરાવ્યો હતો, તેનામાં અનેક શક્તિઓ છે, એમ સમજાવ્યું હતું અને મોસાળમાં ગયેનો ત્યારે મામાએ ગાડું ભેડી તેમાં બેસાડીને મને હંતુમાનના સાળંગપુરની મત્રા કરાવેલી. લાંબા મદારાને ભૂતપ્રેતને મંત્રબળ નસાડી દેતા તે પણ મને અજો યાદ આવ્યું. સાથે સાથે ત્યારે જ મને લત લાગેલી કે ભૂતપ્રેતની સામે

થવા માટે હનુમાન-આળીશાનો મંત્ર પણ ખખમાં લાગે તેથી તે મંત્ર પણ હજીએ કરેલો.

હમણાં હમણાં ગાયત્રી મંત્રો અને હનુમાનઆળીશાનો જ્વળ શરૂ કર્યો હતો. આ બંને મંત્રોની કસોટીની તક હજુ સુધીમાં મને એક પણ મળી ન હતી. મને આથી મનમાં થયું કે આ બધા મંત્રોમાં પણ શી તાકાત છે. તે પારખવાની પણ આખરી તક મળી છે ! બે હુરીના પ્રેતાત્માની મુક્તિ થશે તો તેમાં ત્રિવિધ મુક્તિ છે. ભગ્ન આલીશાન આ ઈમારતની મુક્તિ, મારા કુટુંબની અને મારી પણ...

અને આથી મેં મંત્રના જ્વળને શરૂ કર્યો પછી પંદરેક દિવસે શિકારખડાદુરને કહ્યું : 'શિકારખડાદુર, ગુગળ મગાવજો. અને ઉપરના બધા ખડો સાકેશ્વર...કદાચ હું ઉપર મૂકાવું.'

'હ હજુર, જેવી આપની મરજી !' તે માત્ર આટલું જ બોલ્યો, અને આખા દિવસમાં બે ત્રણ વખત લાંબો વાંસડો લઈ તેના છેડે સાવરણો બાંધીને ઉપર જઈ જળાં પાડવાં લાગ્યો. તેમાં ક્યારેક ક્યારેક તે મધુર કંઠે ગીતપંક્તિઓ લલકારતો, અને વચ્ચે વચ્ચે દોહરા :

બાઈ ! અમને બાની વહી, નદીએ ભરતાં નીર,
એક વચનને કારણે, શોપાણાં શરીર.

શો કંઈ ? કરુણરસનો પર દીધેલ. હું નીચે બેઠો બેઠો આગળની વાતનું સ્મરણ કરવા લાગ્યો, ત્યાં તેણે બીજો દોહો ઉપાડ્યો :

ધર પર ભરિયલ ધ્રો ગગનાશ્વર બાંધેલ ગયો,
પવને નવ પેષેલ, માદલ જળ મણેલ નહિ.

મને તો શિકારખડાદુરના આ સર્વ દોહાઓ પણ અતિ રહસ્યમય, મર્મીળા અને જિંડાણવાળા લાગ્યા.

તેણે કામ પૂરું કર્યું. તે રાત રમ્ય, મનોહર અને બ્યોલ્સનાડીની હતી. હું હાથમાં રુદ્રાક્ષની માળા લઈને બંગલાના પોર્ચ-પ્રવેશદ્વાર આગળના ભાગમાં આરામખુરશી નાખીને બેઠો. મેં શિકારખડાદુરને ખૂબ પાડી. તે તેજ અદ્યે માથું ઝૂકાવી મારી સામે

આવી બિભો. 'બે શિકારખડાદુર, નીચેના બધા ખડો વગેરે બધું બધ...'.

'ખરાબર, હજુર !'

'તો તું તારી ઓરડીએ...'

'હ હજુર, આપ તો નીચે...'

'આજે જ. આવવી કાલથી ઉપર...'

'ખરાબર હજુર. પણ બેખમ !'

'શિકારખડાદુર, શિકારમાં કાંઈ બોલું બેખમ છે ?'

'ખરાબર હજુર, પણ એ તો મનની મોજ માટે ને !'

'તો ઉપર હું સલા જઈ છું તે પણ મનની મોજ માટે. જાતની પરીક્ષા કરવા માટે.'

'ખરાબર હજુર !' તેણે શિર ઝૂકાવ્યું અને નમીતે તે આંખો ગોઠાવ્યા.

હું ચંદની સામે મીટ માંડીને બેઠો હતો. સમય સારો થયો. મને ચાંદનીનીતરતી રાંત મીઠી લાગી. તેની હળવી ઠંડી કવિતા પ્રગટાવી જતી. વૃક્ષોનું ચાંદની-સ્નાનનું દૃશ્ય અતિ કાવ્યમય લાસતું, ત્યાં શિકારખડાદુર બંગલામાં ઘૂમતો હોય તેનું મને લાગ્યું ને તેથી મેં બોંબારીને ખૂબ પાડી : 'કાણ ?'

જવાબ ન મળ્યો. આથી મેં મારા હાથમાંની ચાર સેલની બેટરીનો પ્રકાશ ફેંક્યો. ત્યાં શિકારખડાદુર પ્રકાશમાં થંબી શિર ઝૂકાવી અદ્ય વાળી મારી સામે બિભો.

'શિકારખડાદુર, કેમ મોડી રાતે ?'

'હજુર, તમે અમારી મૂડી છો. નમારી ભાગ રાખવા !'

'શું નિમકહલાલ માનવી છે !' બોલી હું ખુરશી-માંથી બિભો થઈ શયનખંડમાં જઈને પતંગ પર આડો પડ્યો. મારી છલ પર ત્યારે હનુમાન આળીશાનો મંત્રો હતા. મારું મન પેલા મૃતાત્મામાં ભરાયું. એની શા કાળે આવી વલે આ બંગલાના નખીરાએ કરી હશે ? અનૃપ આત્મા, કોનો ?

હું આ બધું વિચારતો મારી પથારીમાં પાંસળાં ધરી રહ્યો હતો. નીંદર આવી ગઈ હતી. મારા ચિત્તમાંથી

તેણે માથું ઝૂકાવ્યું અને આભારની લાગણી વ્યક્ત કરી.

હું બાથરૂમમાં ગયો, હાથ ધોઈને પછા આંખો, ત્યારે તેણે તરત જ મારી સામે મુખપાસનો તાસક ધર્યો અને તેમાથી થોડું લેતાં મેં કહ્યું : 'શિકાર-બહાદુર, આખો બંગલો ભરેલો છે !'

'છ હજુર !'

તેણે તેના હાથમાં આવીનો ઝૂડો લીધો. તે આગળ ચાલ્યો, હું પાછળ.

નીચે એણે મને બધા ખડે બતાવ્યા, પછી અમે ઉપર ગયા અને શયનગૃહનો ખંડ બતાવીને કહ્યું : 'હજુર ! અહીં જ પેલી હુરી...' તેણે વાતને બિઝાવી દીધી હું આખી વાત સમજી ગયો તેથી કહ્યું : 'આ જ પથંગ...'

'છ હજુર ! તે માટે જ બાગબાનસાહેબે જતાં જતાં આપને ચેતીને રહેવા માટે કહ્યું. કદી કદી તે આવી મને પગલી બન્ય છે. મારી છાતી પર ક્રાઈક' રાતે જાણે સામેના હંગરની બધી જ શૈલ્યાઓ લાવીને ખાડી હોય તેવું વજન લાગે છે. તે બીસે મારી છાતી બીંસાય, મારાથી પણ કદીક ચીસ પાડી દેવાય છે, એમ મારા ધરવાળાં...મને આજે તે જૂલ સમજાય છે.'

'સમજ્યો'

'અને ક્રાઈવાર આ ખંડમાં આવીને તે ઝૂમવા લાગે છે'

'ખરેખર ?'

'ત્યારે જ બાગબાનસાહેબે તેમના કુટુંબને તેમની ત્રણ વર્ષની ટોકરીમાં અહીં કદીય ન બોલાવ્યું ને ! અને તેઓ કદીય રાતે ઉપર આવતા પણ નહીં !'

'ખરેજ. કપરી છે આ જગા !' મારાથી બોવાઈ જવાયું. ત્યારે શિકારબહાદુરે નીચી નજર નાખી.

અમે બંને નીચે આવ્યા.

પછી તો હું મારા કામમાં દટાઈ ગયો. જૂની ફાઈલો ભરેલી માંડી. આ જંગલોના વૃક્ષો, ક્યા ક્યા રક્ષિત વૃક્ષો છે તેની નામાવચિ, પ્રાણીઓ અને પંખીઓ

વિશે પણ માહિતી એકત્રી કરવા માંડી. શિકારી અહીં આવે છે, શેનો શિકાર કરી બન્ય છે, ખેડુઓ ક્યાં વૃક્ષો વગર પરવાનાએ કાપી બન્ય છે, અને તેમને રોકવામાં આવે છે, ત્યારે તેઓ કેવા ઝડપી બની શકે છે, તે બધું ફાઈલોમાથી જગ્યા લાગ્યું. પણ હું થાકેલો હોઉં ત્યારે મારા બંગલાની પાછળના ભાગના વરંડામાં ડેકચેર મુકાવીને બેસી રહું. નીલ ઘેરા ગંગતની સામે નજર રાખીને તેને પૂછ્યા કરું. 'આવું રમ્ય મ્થળ, પણ શી ઈશ્વરી ગતિ છે ! સોનાની ચાળીમાં લોહાની રેખ ! કશુંય પૂછું નહીં ?'

અને હું વિશાળ યોગાનશા આગણા પર દષ્ટિ કરતો. હીનાના છોડની બનાવેલ બેઠકા—આજે તો બિન્નાર હાલતમાં છે, મધુમાયનીના મંડપો, ટગરની કમાનો; બધુંય નિરખ્યા કરતો અને મનમાં કાયમ આ જ પ્રશ્ન પૂછતો. 'ત્યાં જ અશાનિ ! શા કરમન ક્યાં હજે આ બંગલાના ચણાવનારે કે તેને ખડિયેર હાલતમાં જીવવું ? અહીંની એક વ્યક્તિની લોહીતરમે આ આખી ઈમારતને શાપિન બનાવી ? એક નમણી નારીના આત્માએ અહીં વાસ કરી...મને આ ઈમારતના પ્રયે હવે તો મમત્વ પણ પ્રગટયું હતું.'

અને આતરે આંતરે શિકારબહાદુર મને અતિ નમ્ર બનીને, વિવેકથી તે જ પૂરાણી વાત કરતો. શિકાર-બહાદુરે નીચેના જ ખંડમાં મારો પલંગ બિઝાવેલો શરૂ કર્યો હતો, તેની સામે મેં કરીય સૂઝ ન બતાવી. અમારું કામકાજ સારી રીતે ગોથવાયું હતું, પણ આ લગ્ય ઈમારત આંચું સારતી હોય તેવું લાગ્યું. શો ઉપાય ? મને મારા નાનપણના દિવસો યાદ આવ્યા. મારા દાદાએ મને ગાયત્રીના મંત્ર મોઝે છૂંકાએ કરાવ્યો હતો, તેનામાં અનેક શક્તિઓ છે, એમ સમજાવ્યું હતું અને મોસાળમાં ગયેલો ત્યારે મામાએ ગાડું બેડી તેમાં બેસાડીને મને હંતુમાનના સાળંગપુરની ત્રાસ કરાવેલી. ત્યાંના મહારાજે ભૂતપ્રેતને મંત્રબળે નસાડી દેતા તે પણ મને અજે યાદ આવ્યું. સાથે સાથે ત્યારે જ—મને લત લાગેલી કે ભૂતપ્રેતની સામે

થવા મોટે હનુમાન-ચાળીશાનો મંત્ર પણ ખપમાં લાગે તેથી તે મંત્ર પણ છૂટકાએ કરેલો.

હમણાં હમણાં ગાયત્રી મંત્રો અને હનુમાનચાળીશાનો જાપ શરૂ કર્યો હતો. આ બંને મંત્રોની ડસોટીની તક હજુ મુઘીમાં મને એક પણ મળી ન હતી. મને આથી મનમાં થયું કે આ બધા મંત્રોમાં પણ શી તાકાત છે. તે પારખવાની પણ આખરી તક મળી છે ! જો હુરીના પ્રેતાત્માની મુક્તિ થશે તો તેમાં ત્રિવિધ મુક્તિ છે. ભવ આંલીશાન આ ઈમારતની મુક્તિ, મારા કુટુંબની અને મારી પણ...

અને આથી મેં મંત્રના જાપને શરૂ કર્યો પછી પંદરેક દિવસે શિકારખડાદુરને કહ્યું : 'શિકારખડાદુર, ગુણ મળાવજો. અને ઉપરના બધા ખડો સાફસફ...કલાય હું ઉપર સૂવાનું.'

'હ હજુર, જેની આપની મરજી !' તે માત્ર આટલું જ બોલ્યો, અને આખા દિવસમાં બે ત્રણ વખત લાંબો વાંસડો લઈ તેના છેડે સાવરણી બાંધીને ઉપર જઈ જાળાં પાડવાં લાગ્યો. તેમાં ક્યારેક ક્યારેક તે મધુર કંઠે ગીતપંક્તિઓ લલકારતો, અને વચ્ચે વચ્ચે દોહરા :

બાઈ ! અમને બાની વઢી, નદીએ ભરતાં નીર,
એક વચનને કારણે, શીખણાં શરીર.

શે કંઈ ? કરુણરસનો પટ દીધેલ. હું નીચે બેઠો બેઠો આગળની વાતનું સ્મરણ કરવા લાગ્યો, ત્યાં તેણે બીજો દોહો ઉપાડ્યો :

ધર પર ભરિયલ ધો. ગગનાસર બાંધલ ગજો,
પવને નવ ચેષેલ, માછલ જળ આણેલ નહિ.

મને તો શિકારખડાદુરના આ સર્વ દોહાઓ પણ અતિ રહસ્યમય, મર્મીળા અને જિંઝાણવાળા લાગ્યા. તેણે કામ પૂરું કર્યું. તે રાત રમ્ય, મનોહર અને જ્યોત્સનાલીપી હતી. હું હાથમાં રુદ્રાક્ષની માળા લઈને બંગલાના પોર્ચ-પ્રવેશદ્વાર આગળના લાગમાં આરામપુરશી નાખીને બેઠો. મેં શિકારખડાદુરને ખૂબ પાડી. તે તેજ અદાએ માથું ઝૂકાવી મારી સામે

આવી બિભો. 'જો શિકારખડાદુર, નીચેના બધા ખડો વગેરે બધું બધ...'

'ખરાખર, હજુર !'

'તો તું તારી ઓરડીએ...'

'હ હજુર, આપ તો નીચે...'

'આજે જ. આવતી કાલથી ઉપર..'

'ખરાખર હજુર. પણ જોખમ !'

'શિકારખડાદુર, શિકારમાં કાંઈ ઓછું જોખમ છે ?'

'ખરાખર હજુર, પણ એ તો મર્મની મોજ માટે ને !'

'તો ઉપર હું સલા જઈ છું તે પણ મનની મોજ માટે. જાતની પરીક્ષા કરવા માટે.'

'ખરાખર હજુર !' તેણે શિર ઝૂકાવ્યું અને નમીને તે ચાલ્યો ગયો.

હું ચંદ્રની સામે મીટ માંડીને બેઠો હતો. સમય સારો થયો. મને ચાંદનીનીતરતી રાંત મીડી લાગી. તેની હળવી ઠંડી કવિતા પ્રગટાવી જતી. વૃક્ષોનું ચાંદની-સ્નાનનું દૃશ્ય અતિ કાવ્યમય લાસનું, ત્યાં શિકારખડાદુર બંગલામાં ઘૂમતો હોય તેવું મને લાગ્યું ને તેથી મેં બોંબારીને ખૂબ પાડી : 'કાણ ?'

જવાબ ન મળ્યો. આથી મેં મારા હાથમાંની ચાર સેલની બેટરીનો પ્રકાશ ફેંક્યો. ત્યાં શિકારખડાદુર પ્રકાશમાં થંભી શિર ઝૂકાવી અદ્ય વાળી મારી સામે બિભો.

'શિકારખડાદુર, કેમ મોડી રાતે ?'

'હજુર, તમે અમારી મૂડી છો. તમારી લાગ રાખવા !'

'શું નિમજ્જલાલ માનવી છે !' બોલી હું પુરશી-માંથી બિભો થઈ શયનખંડમાં જઈને પલંગ પર આડો પડ્યો. મારી છલ પર ત્યારે હનુમાન ચાળીશાના મંત્રો હતા. મારું મન પેલા મૃતાત્મામાં ભરાયું. એની શા કાળે આવી વલે આ બંગલાના નખીરાએ કરી હશે ? અતૃપ્ત આત્મા, કોનો ?

હું આ બધું વિચારતો મારી પથારીમાં પાંસળાં ધરી રહ્યો હતો. નીંદર આવી ગઈ હતી. મારા ચિત્તમાંથી

સુહામણી નારીની અવદશા થઈ તેનું દુઃખ જરાય ખસતું ન હતું ઉલટાનું તે વધુ ને વધુ ઘેરા રંગ પકડતું હતું. ત્યાં મારા કાન પર કોઈના નૂપુરની ઝણપનો નાદ આવ્યો. હું જરાક વધુ સ્વસ્થ બન્યો. સુહામણી નારીની સ્મૃતિઓ આપોઆપ અદ્વય થઈ. હું મારા પલંગમાંથી બેઠો થયો. પેલો અવાજ ક્યાંથી આવે છે તે પામવા, તેની સાથે અનુસંધાન મેળવવા મેં જાગૃત પ્રયત્ન કર્યો, તો મને સમજાયું કે ઉપરના માળ પરથી જ અવાજ આવે છે. મેં હનુ માન ચાળીશાના મંત્રો શરૂ કર્યા. થોડો ચડકાર હૈયે શરૂ થયો, વધ્યો અને મનમાં થયું : ‘શું પેલી કોડીલી નાર...નાર તો શું ? પણ તેનો પ્રેતાત્મા...!’ એટલું બોલતાં જરાકે પરસેવો શરીરે ખાઝો ગયો. પણ ગાયત્રીનો મંત્ર બોલી હું અડવા પડે હાથમાં બેટરી લઈને દાદર ચડવા ગયો. ત્યાં તો તે અવાજે પરિવર્તન લીધું અને જાણે કોઈ નાચવા ન મંડ્યું હોય ! સાથે જાણે દોલનો નાદ ન આવતો હોય !

મેં મનને મજબૂત બનાવ્યું. બિસ્લીપડે હું દાદર ચડ્યો, બારી વાટે મેં આકાશમાંના રમમાણુ ચંદ્રને જોયો. તેનું તેજ બારીવાટે ખંગલાના અંદરના લાગમા ડોકિયાં કરી રહ્યું હતું. મેં મારી જતને તે ચંદ્રના તેજમાં સહેજ સરખીયે ઝગકવા ન દીધી, અને હું ઉપર પહોંચ્યો. પેલો ધ્વનિ અવિરતપણે ચાલુ જ હતો.

હું ઉપર ગયો. તો દાદરના છેડે મેં જોડા જોયા. તે જોડા જ છે તેવી ખાત્રી કરવા મેં નમીને હાથથી સ્પર્શ કર્યો અને હથિયાર તરીકે કદાચ ખપમાં લાગે તેમ મોંની મેં હાથમાં લીધા. ત્યાં આવી કાન માડ્યા, તો મારા શયનખંડ ઉપરના ખંડમાંથી અવાજ આવતો લાગ્યો, તે ખંડના બારણા આગળે હું ચૂપકીથી ગયો. ચંદ્ર એ ખંડને ચાંદનીએ લીધેલો હતો અને એ ચંદ્રમાં મેં શું જોયું ? નૃત્ય.....નમણી સોહામણી કોડીલી કોઈ નારનું નહીં, ને તેથી મેં મારી ટોચનો પ્રકાશ તેના પર ફેંક્યો ને તેને પડકાર ફેંક્યો.

‘કોણ ? શિકારખડાદુર ? પડો ઝાંઝર બાંધી તું નાચે છે ? થંભી જ. નહીં તો મારા મંત્રના પ્રતાપે તને ત્યાં ને ત્યાં જડી દઈ છું.’

નાચનાર થંભી ગયો. મેં ડોળા ફાડીને થોડીવાર તેની સામે કરડી નજરે જોયા ક્યું. પછી પ્રશ્ન કર્યો : ‘શિકારખડાદુર, તું નાચે છે કે પેલી હુરી ? શાના કાળે આ બધો નાટારંભ ? જૂઠું બોલ્યો તો મારા મંત્રના પ્રતાપે તને અહીં જ પથ્થરની મૂર્તિ બનાવી જડી દઈશ. તારાથી એક તસુ પણ નહીં અસંકાય !’ બોલી મેં જોરથી શિકારખડાદુર સાંભળે તેમ હનુમાન, ચાળીશા પડવા માંડ્યા. તે સાંભળી શિકારખડાદુર કરગરી પડ્યો : ‘છ હજુર, તમે બચાવો. ઉગારો ! તમે જ તારણદાર છો ! આપના એ મંત્રો બંધ કરો. હું સાચું જ કહી દઈશ !’

‘નાચે ચાલ !’

પાણેલું ગલુડિયું પૂંછડી પટપટાવતું ચાલે તેમ શિકારખડાદુર મારી આગળ થયો અને મારા શયનખંડમાં આવી બિભો. હું શિકારખડાદુરના પરાક્રમનો ઈશારો પામી ગયો હતો. હું પલંગ પર બેઠો. શિકારખડાદુર ધૂંજતો હતો, જાણે નેના શરીરમાં કોઈ પ્રેતે પ્રવેશ ન કર્યો હોય ! તેણે હાથ જોડ્યા, નજર બોંય પર નાખી અને બોલ્યો : ‘સાહેબખડાદુર, જે કુછ મેં આપને કહ્યું, તે બધું જ જૂઠું છે !’

‘જૂઠું !’

‘છ, હજુર ! અમલદારોના કુટુંબની ચાકરી ન કરવી પડે માટે આ વાર્તા મેં જ સરજી હતી, છ હજુર, નાચીક ચાકરને કાં તો તમે મારો કાં તો ઉગારો. આપ રહમદીઝ છો.’

‘હું ખડખડાટ હસી પડ્યો અને બોલ્યો : ‘શિકારખડાદુર, મિ. બાગબાનની પ્રાર્થનાઓ પ્રભુએ સાંભળી તારી મુક્તિ કરાવી !’

તે નત મસ્તકે હાથ જોડી આંખો ખીડીને મારી સામે લાચાર બનીને બિભો રહ્યો.

પ્રકૃતિની સુધરાઈ સમું ગીધ

દુરતે પ્રકૃતિમાં જે સૃષ્ટિ રચી છે તેનો કાંઈ ને કાંઈ ઉપયોગ છે. અને પખીસૃષ્ટિમાં ગીધ કુટુંબને માનવસેવા માટે ખાસ પેદા કર્યું હોય એમ જણાય છે. સામાન્ય રીતે ગીધ કુટુંબનો આહાર મરેલાં ઢોરનું માંસ અને ગામડાં આસપાસ થતી ગંદકીને ખાવાનું છે. એ રીતે જંગલ અને સીમ ઉપરાંત ગામડાંની હવા ચોખ્ખી રાખવા માટે તેઓ સદા તત્પર રહે છે.

ગીધ કુટુંબ સવારના બહુ વહેલું પોતાનો રાતનો ખશીશ છોડી બેઠું નથી. એ તો સૂર્યનારાયણ બરાબર તપવા લાગે પછી જ પોતાના બિંચા અડા ઉપરથી પડતું મૂડી હવામાં પોતાની પાંખો ધમીને સરવા લાગે છે. અને સામે પવને બેઠી ગોળ મંડળમાં અથવા તો વળવાળા ગેડા મારી ગગનમાં ઘૂમવા લાગે છે. ગીધ કુટુંબ હવાના પ્રવાહનો પોતાને બિંચે લઈ જવા માટે ઘણો ઉપયોગ કરે છે. તેમાં નીચેના ગરમ પ્રવાહ પકડીને તે બિંચે જાય છે તેમાં કાંઈ વખત ઉપરના પ્રવાહમાં સપડાઈ જાય તો નીચે આવી જાય છે. અમુક બિંચાઈએ ચડ્યા પછી તેઓને પોતાની પાંખો વારે વારે ધમવી પડતી નથી. પણ સુંદર રીતે ગગનમાં ગેડા મારે છે. કેટલીક વખત તો ગીધ એટલી બધી બિંચાઈએ ચડે છે કે નરી આંખે માત્ર કાળાં તલકાં દેખાય. આટલી બિંચાઈએથી તેઓ પૃથ્વી ઉપર ફેંકેલા ઢોરના મુડાને બરાબર નેઈ એટલી બિંચાઈએથી સડેડાટ કરતાં નીચે આવવા લાગે છે અને નેતનેતામાં તો જે ઠેકાણે એકે પખી દેખાતું ન હતું ત્યાં ગીધાંની મોટી જમાત ભેળી થઈ જાય છે. અને મરેલું ઢોર ફાલવાય તે પહેલાં તેનાં માંસને પોતાની મજબૂત અને છેડે જરા વળેલી ચાંચથી તોડી તોડીને પેટમાં નાખવા લાગે છે. ગીધ અકરાંતીયું છે એ તો સૌ જાણે છે. એટલે દરેક ગીધ વધારે ને વધારે કેમ ખાઈ લેવું તેની જ તજવીજમાં રહે છે.

દુરંતમાં દરેકને કાંઈક ને કાંઈક ઉપયોગ હોય છે. પ્રકૃતિની સુધરાઈ તરીકે ગીધ કુટુંબનો પરિચય આપણને જણીતા પડીવિસારદ અહીં તેમની ચાંચાસુ કલમથી આવે છે.....

આ મંડળમાં જે ગીધ પેટમાંથી આંતરડાંવાળો મોટો કટકા લઈ બહાર મોં કાઢે કે બીજાં તેની પાસેથી પડાવી લેવા ખેંચતાણુ કરે છે. અને તે વખતે ખીખી આટા કરે છે. આ રીતે બહુ જ થોડા વખતમાં મોટા ઢોરને તેના હાડપીંજર ચિવાયની તમામ વસ્તુઓ ખાઈ જઈ ને હવા બગડતી અટકાવે છે. આમાં તેઓ હડીતો પણ સમાવેશ કરે છે. પછી પોતાનું પેટ ભરીને જ્યારે તેઓ બેઠા માટે તજવીજ કરે છે ત્યારે તે જ્યાં બેઠું હોય ત્યાંથી સીધું બેઠી શકતું નથી પણ પાંખો ધમીને થોડું દોડતું પડે છે. આ રીતે દોડી પાંખમાં હવા ભરાય એટલે તેઓ જમીનથી અદ્ધર બેઠાઈ જાય છે. જે ગીધે ખૂબ ખાઈ લીધું હોય તે તો લાંબા વખત, સુધી તે જગ્યાએથી બેઠી પણ શકતું નથી અને કદાચ રાતવાસો પણ તે જ સ્થળે કરતાં જોવામાં આવ્યાં છે અને બીજાં પણ નજીકના વૃક્ષ કે બિંચી જગ્યાએ જ જઈને બેસે છે. ગીધ કુટુંબ માંસાહારી ખરું પણ પોતાની મેજે શિકાર કરી તે માંસ લક્ષણ કરતું નથી પણ મુડાલ ઢોરનું માંસ ખાઈ મોટી માનવસેવા કરે છે. કારણ કે કેટલાંક રોગીષ્ટ ઢોરને માણસો ઉપયોગમાં લેતા નથી અથવા તો તેનું આમકું પણ ઉપયોગમાં આવતું નથી. એવાં ઢોરને હવાનો બગાડ થાય તે પહેલાં ગીધ વગેરે કરી નાખે છે. જે કામ તેઓ મનુષ્ય કરતાં પણ વધારે ઝડપથી કરતાં હોય તો નવાઈ નહિ. આ ગીધ કુટુંબના કેટલાં સભ્યો આપણે ત્યાં જણાય છે અને તેનો આહાર કેવો છે, તે ક્યાંથી આવે છે વગેરે જોઈએ.

રાજગીધ

રાજગીધનું કદ અને પીછાન ઘણા થોડાં નહિ હોય. એનું કદ પુંછડીવિહોણા મોરને મળતું આવે છે. તેનો રંગ કાળો અને ઘોળો હોય છે પણ માથું અને પગ રાતા રંગના હોય છે. આ પાંદડા ટમેટા જેવા માથા

ઉપર પીંછાં હોનાં નથી. વળી તેને બંને આંગુનાં ગાલ ઉપર લટકતાં રાતા રંગના લોળીયા રહે છે. તેની મજબૂત અને વળેલી ચાંચનો રંગ કાળો હોય છે આખોનો રંગ રતાશપડતો પણ દૂરથી તે સફેદ જણાય છે. તેની છાતી ઉપર કાળો અને ધોળો પટ્ટો રહે છે પેટાળ કાળું હોય છે. ગળનમાં ગેડા મારતું હોય ત્યારે તેના કાળા રંગમાં સફેદ ઝાઘા બંને બાલુ વરતાય છે. આ તેને ઓળખવાની ખાસ નિશાની છે. પાખો ઝાંખા કુચ્છાઈ રંગની રહે છે. રાજગીધ તેના ખીન્ન કુટુંબી માફક મોટા ટોળામાં ભેળાં થતાં નથી.

રાજગીધનો સ્વભાવ એકાકી કે જોડીમાં સાથે રહેવાનો છે. ગીધ કુટુંબ તેની નજર માટે ખૂબ જ પ્રખ્યાત છે. ગળનમાં ઊંચે ઊડતાં પણ તેઓ મરેલા દોરને બરાબર પીછાની જઈ જીતરવા લાગે છે પણ ખાસીયતે કંઈક બીકણુ કહેવાય. જ્યારે અચ્ચાઉછેરની મોસમમાં નર માદા ગળનમાં ગેડા મારતાં એકબીજાની પાછળ પડે છે. એમ કરતાં નર માદાને જોયેથી નીચે લઈ આવે છે. અને વળી પાછાં અદર ચડી જાય છે જે વખતે તેઓ ખૂબ પાંખ ધમે છે. વળી ઊંચે ગયા પડી ફરી પાછી એની એ જ રમત શરૂ કરે છે. સાબળવા પ્રમાણે તેઓ હવામાં ઊડતાં ઊડતાં પાખરે છે. મેં તેઓને તેમ કરતાં કોઈ વખત જોયું નથી. પણ પોતાનો માળા પાસે વૃક્ષ ઉપર પાખરતાં જોયાં છે. જે વખતે તેઓ જોરથી ખીખીય કરે છે. આ ગીધ રાતના બશીરા માટે વૃક્ષ જ પસંદ કરે છે. અને તડકા ચડવા સાથે ગળનમાં ચડવા લાગે છે. ગીધ સડોડાટ કરતા ખાજ ઉપર જીતરે છે ત્યારે પોતાની ગતિ રોકવા પગને આગળ લઈ આવી પૂંછડી પહોળી કરી પોતાના દેહને જરા ઊભો કરી પાંખો ધમીને જીતરે છે. જે આ પ્રમાણે સાવચેતીપૂર્વક ન જીતરે તો જમીન સાથે ટકરાઈ જવા સંભવ ખરો. પણ જમીન ઉપર જીતરતાં ધમકારો તો થાય છે જ. રાજગીધ પોતાના નામ પ્રમાણે તેનાં ખીન્ન કુટુંબીઓ કરતાં કંઈક ગૌરવવાળું જણાય છે. વળી ઊડવામાં પણ ચપળ છે. કારણ કે તેની પાખો વધારે અણીવાળી હોય છે આથી દેહ પણ વધારે

સુડોળ જણાય છે. અને જોવામાં મેલુ જણાતું નથી, જ્યારે આદાર તો મરેલાં દોરનું કે પ્રાણીનું માંસ જ છે બનતાં સુધી છવતાં પ્રાણીને ફાડી ખાવા તેની કિંમત નથી. પણ ભૂખ કે અચ્ચાનું પેટ ભરવા ક્યારેક તદ્દન મરવાને આંખે ખેડેલા મીમમાં પડી રહેલા ઘેટાને ફાડતા દેખાયા છે. પણ તેના પાછળના ભાગ તરફથી ખાતાં હોય છે. ધર્મકુમારસિંહજીસાહેબ પોતાનો અનુભવ રોકતાં જણાવે છે કે એક વખત દરિયાકાંઠે પોતે પંખી નિરીક્ષણ કરી રહ્યા હતા. એવામાં એક ભેરીએ આવી એક પંખીને ચોટ મારી પકડી લીધું. પણ તે લઈ જાય તે પહેલાં એક આદમણી સમડી તેનો શિકાર પડતી લેવા પાછળ પડી. આમ તો ભેરો પોતાનો પકડેલો શિકાર છોડતી નથી પણ આ ભેરીએ તેને છોડી દીધો તે નીચે પડી તરફડવા લાગ્યો અને પેંસી શંકર સમડી તેનો કબજો લે તે પહેલા દયાવી પેલા પંખીને ચાંચ મારી ફાડી નાખ્યું. પોતાની પાસે રર બોરની બંદૂક પડી હતી હતી તેનાથી અવાજ કર્યો અને તે ગીધને કોઈકે મારેલો શિકાર ખાવા ન આપ્યો. ત્યાં જઈને જોયું તો તે પંખી 'લીલા પગ' એટલે અંગ્રેજીમાં જેને 'ગ્રીન શેન્ક' કહે છે તે હતું. ગીધની આવા પ્રકારની ખાસીયત જોઈ પોતાને બહુ આશ્ચર્ય થયું અને વિચાર્યું કે કાં તો તે બહુ ભૂખ્યું હશે અથવા તો અચ્ચાને ખવડાવવા માટે આટલી ઉતાવળ કરી હશે.

રાજગીધની વરતી આખા ભારતવર્ષમાં છે એટલે સૌરાષ્ટ્ર, ગુજરાત કે કચ્છ તેનાથી વચિત નથી. આ ગીધની બચ્ચાં ઉછેરવાની મોસમ ડિસેમ્બરથી મે માસ મુઘીમાં હોય છે પણ તેના માળા ખાસ તો ફેબ્રુઆરીથી એપ્રિલ માસમાં દેખાય છે. તેના માળા ઊંચા વૃક્ષ ઉપર હોય છે અને નીચી કંટાળી કે નાના બાવળના વૃક્ષ ઉપર પણ જોવા મળે છે. આ માળા જાણે વૃક્ષને જાપડ માળી લીધું હોય એવા દેખાય છે આ માળા જડાં સાડીકડા પોતાના પગમાં લઈ આવી બનાવેલા હોય છે અને તેમાં એક જ જડા

ક્રેટલાનું ઇંડું મૂકે છે અને તેને લગભગ દોઢ માસ સુધી સેવે છે. પછી તેમાંથી બચ્ચું નીકળે છે. આ ગીધ વસાહતમાં માળા બાંધવાનું કામ પસંદ કરતાં નથી અને એકાકી વૃક્ષની પસંદગી કરે છે.

રાજગીધનો આહાર મુઝદાલ માંસનો છે. આપણામાં એક કહેવત છે કે 'આખ તો ખેરાની. નાક તો કીડીનું અને કાન તો મોરનો' એ ઉપરથી સમજી શકાય છે કે તેની નજર કેટલી-તીક્ષ્ણ હશે. આ ગીધને પોતાનાં કુટુંબી માફક ખાવા માટે પડાપડી કરવાનું ગમતું નથી. એ તો જ્યારે જ્યાં જડે ત્યારે ખાવા આવે છે. નહિ તો દૂર ખેડાં જોવા કરે છે, અથવા તો બંધાને ડરાવી અંદર ઘૂસે છે. મુઝદાલ માંસ સાથે નાની નાડી હડ્ડીઓ પણ સહેલાઈથી ગળી જાય છે. ખાતાં ખાતાં તે ગીધ માફક અવાજ નથી કરતું.

અંગ્રેજીમાં રાજગીધને The king vulture કહેવાય છે. અને વિજ્ઞાનિક રીતે ઓળખવા માટે Torgos calvus (Scopoli) કહેવું જોઈએ.

ડાકુ ગીધ

રાજગીધ કરતાં જોવામાં મોટું જણાતું આ ડાકુ ગીધ તેના લાંબા માથાની પછવાડે પીંછાં નથી હોતાં એવું નથી. તેની ચાંચ ઘણી મજબૂત હોય છે. ઓડમાં અને આંખો ફરતો કાળો કથ્થાઈ રંગનો ડાઘ રહે છે. જેથી તેણે ખૂરખો ધારણ કર્યો હોય એવું લાગે છે. ઉપરનો રંગ કાળો કથ્થાઈ, જાંબ કાળાશ પડતી પણ પેટાળનો રંગ કાળાથી માંડી રતાશ પડતો કથ્થાઈ થાય છે. ગીધ કુટુંબમાં નર માદામાં તફાવત આવતો નથી. ડાકુ ગીધ પોતાની ઉડાનથી તરત જ વરતાઈ આવે છે. કારણ કે તેનું કદ પણ મોટું હોય છે. પાંખોના એક છેડાથી બીજા છેડા સુધીની લંબાઈ અસાધારણ મોટી હોય છે. આથી જ્યારે પાંખો ધમે છે ત્યારે ઘણું આકર્ષક લાગે છે. તેનો વસવાટ મેદાન તેમજ ડુંગરાળ ખત્તે પ્રદેશમાં છે. ઉડાનમાં તેનો કાળો ખૂરખો અને ઘોળા પગ ચોખ્ખા દેખાય છે. સૌરાષ્ટ્રમાં ડાકુ ગીધ ખડુ ક્યારેક જ જોવાનાં આવે છે. મેં તેની એક જોડીને

વિક્ટોરિયા પાર્કમાં જોઈ હતી. જેમાં કેટલાંક ગીધ એક મરેલું જનાવર ફાડી ખાતાં હતાં તેમાં તેની જોડી બોડીને આવી કે તમામ ગીધ સમુદાય પેલા ખાજ આગળથી હડીને દૂર ખેસી ગયાં. આ ગીધનો આહાર પણ બીજાં ગીધ જેવો જ છે. -

તેની વસ્તી યૂરોપ, ઉત્તર આફ્રિકા અને મધ્ય એશિયા અને દક્ષિણમાં ઉત્તર ભારતમાં છે. આપણે ત્યાં તેઓ શિયાળામાં આવે છે જેથી તે અહીં દુર્લભ ગણાય છે. ડાકુ ગીધને અંગ્રેજીમાં The cinereous vulture કહે છે. અને Aegyptius (Lin) એ એનું વિજ્ઞાનિક નામ છે.

બદામી અથવા પરદેશી ગીધ

પૂંછડી વગરના મોર જેવડા કદના આ બદામી ગીધને માથે અને ગરદન ઉપર પીંછાં હોતાં નથી. પણ બારીક પુમ રહે છે. તે ઉપરાંત પીળો ઘોળો કે રતાશપડતો ગલપટ્ટો આવે છે. પીડનો રંગ કથ્થાઈ, છાતી રતાશપડતી અને ઘોળી ગોળ લીટીઓવાળી હોય છે. આંખો કથ્થાઈ રંગની. મજબૂત અને છેડા વળેલી ચાંચનો રંગ લીલાશ પડતો પીળો, પગ રાખોડી રંગના રહે છે. નરમાદા સરખાં રહે છે. આ બદામી ગીધને આપણે નીચેથી જોઈએ તો પાંખ અને પેટાળ રંગમાં સરખાં વરતાય છે. માત્ર શાંતા પરનો રંગ જુદો પડે છે. નાની ઉમ્મરના પંખીનો રંગ લગભગ સરખો બદામી માલૂમ પડે છે.

આ ગીધ જ્યાં સુધી પૃથ્વી ઉપર મરેલું ઢોર ન લુપ્તે ત્યાં સુધી આખો વખત ગગનમાં ગેડા માર્યા કરે છે. રાતનો બશીરો તડકો ચડ્યા પછી જ છોડે છે. આમ તો બદામી ગીધ સામાન્ય ન કહેવાય પણ દેખાય ખરાં. આપણે ત્યાં તે સપાટ પ્રદેશમાં જણાય છે પણ તેનો મુખ્ય વસવાટ ડુંગરાળ મુઝકમાં છે. ડુંગર ઉપર સાવ સીધા પથ્થર ઉપર તેનો ચઢા છે. વર્તનદાર દેહ હોવાથી તેને બિતરતાં અને ચડતાં પાંખો ખૂબ ધમવી પડે છે અને બિતરે છે સારે ગરદન લંબાવી પૂંછડી પહોળી કરી લગભગ બિલાં ચર્ધ પોતાની ગતિને

‘ભદ્ર’

અપંગાદેવી

સાપ્તરિક ક્રમ અને ધરકામ તરફ આપણે કેટલાં બધા હાપરવાદ બની ગયાં બીએ તેનું દર્શન નો આ છે ઘેર ઘેર ભેઈએ બીએ એ દર્શનને આ લેખમાં અબાદરીતે અડપાયતું દેવાય છે વાર્તા કરતાય લાંબુ પ્રસંગચિત્ર કહી શકાય છતાં તેનો વાચન રસ એવો જબરી પકડવાળો છે—અને અંજ લેખકની સાચી સફળતા ગણાય ને !.

‘મં’ મુમ્તેન તમારી મામરાળી છે ?’ ઓટના ઉપર મુમ્તેનને બિમેના બેઈને દેરીમહેને પૂછ્યું

‘હા પાછળ છે લૂગડા ધોતી હશે કેમ એનું શું કામ પડ્યું ?’

‘અમારો નોકર માલ બપોરનો ગયો છે એટલે કામ વાળીને શેધું છું’ મુમ્તેનના મોમાઉડમા આની દેરીબહેન બોલ્યા

‘કેમ ગયો ? કાઈ કહીને નથી ગયો ?’

‘ના દર વખતે તો મ્હીને જાય છે પણ આ વખતે તો કાઈ જ મોલ્યો નથી “મારા બાઈને મળીને આડું છું” એટલું કહીને ગયો છે’

‘કાંઈ બપોરનો ગયો તે હજી આવ્યો નથી ?’

‘ના જુઓને બેઈને ? એ બેઈકાને કાઈ વિચાર પણ આવે છે ? કાન સાજના નાસણું હજી એમ ને એમ પડી રહ્યા છે અને અત્યારના વગી જુદા’

‘સવારે શામા રાધ્યું ?’

‘બીજા થોડા દના એમા રાધ્યું ટિકીન બોકસના

ડખાનો પણ ઉપયોગ કર્યો એ બધા પણ એકા પડ્યા છે એ બધા સાઈ ન થાય તો સાંજે રાધ્યું શેમા ?’ દેરીમહેને મુસ્મીઓ ગ્રૂ કરી

બંને જણા વાતો કરતા કરતા મુમ્તેનના ધરમા ગયા અને હીચકા ઉપર બેઠા

મુમ્તેન એમની સામે બેઈ રહ્યા

‘કુ એમ્મી તે કેટલું ડડું ?’ દેરીબહેને આગળ ચનાચું ‘કાને તો એની રાહ બેઈબેઈને છેવટે છેક સાંજે દોરી ઉપરથી કપડાં મે લીધા અને વાળ્યા અને ઘેડા ઉપર ગોઠ્યા એ આવ્યા ત્યારે તો રસોઈનું મે કાઈ ઠેકાણું નહોતું બામાને એમણે રાખ્યો ત્યારે મે રસોઈ કરી’

‘શું રાધ્યું ?’ મુમ્તેનના મોઢા પરના ભાવ કમના મુશ્કેલ હતું

‘ખીચડી દૂધ લીધું હતું અને કુગળી કાપી અથાણું અને પાપડ હતા એટલે આ યુ’

‘અને આજે સવારે ?’

‘સવારે બેઈ તો ડમામા લોટ જ નહિ એટલે પછી

પામો વીંઝીને રાખતા જણાય છે આ ગીધ ગરમ હવાના પ્રસારો પકડીને બિયા જવામા થયું નિષ્ણાત જણાય છે

ઉત્તર પશ્ચિમથી મધ્ય ભારત, કચ્છ ગુજરાત અને સૌરાષ્ટ્રમા તેની વતી છે તેમા બે પેટા બનો આવે છે જેમા એક કાયમી વસવાટવાળી અને બીજી પરદેશી છે કાયમી વસવાટ કરવાવાળી જન સ્થાનિક મુસાફરી કરે છે

નવેમ્બરથી એપ્રિલ મામમા તેઓ બન્યોના ઉઠેર કરે છે આ ગીધ પોતના માળા નાની વસાહતમા

બનાવવાનું પસંદ કરે છે છતાં ક્યારેક એકાકી માળો બેવામા આવી જાય છે તેઓ કુચરાની પડ્યાળમા માળા બાધવાનું ખાસ પસંદ કરે છે

મુઘદાન માસ ઉપરાન્ત બીજી હવા બગાડે એવી વસ્તુઓ પણ તેઓ પેટમા પ્રધરાવે છે આથી તેની સુધરાઈ તરફ સેરા અપાર ગણાય છે

પરદેશી અથવા બદામી ગીધને અંગ્રેજીમા The fulvus અથવા Griffon Vulture કહેવાય છે અને Gyps fulvus (Hablizi) એ એનું વિજ્ઞાનિક નામ છે

એ જઈને પાંદિ લઈ આવ્યા, અને મેં સગડી ચેતાવી દાળ-ભાત કર્યાં. શાક વિના અથાણાથી ચલાવ્યું. રોજ અનાજ પાણીનું ધ્યાન રાખે રાખે પછી લોટ થઈ રહ્યો છે કે નહિ એની મને શું ખબર પડે ? પાણી પણ એમણે ગાળ્યું ત્યારે.

‘હવે સાંજે શું કરશો ?’

‘એની જ મુંઝવણ છે ને ? એ માટે તો કામવાળીને શોધવા નીકળી છું. એ ટંકના વાસણ અને આજનાં કપડાં હજી પડ્યાં છે. અને હું તો વાતો કરવા બેસી ગઈ.’ બિલાં થતાં થતાં દેવીબહેન બોલ્યાં.

એ, મગ્નબહેનની કામવાળી પાસે ગયાં અને કાઈ કામ કરનાર હોય તો શોધી આપવા કહ્યું. એણે કહ્યું, ‘હું તપાસ કરીશ.’

દેવીબહેન બીજાં બે ત્રણ ઘેર ગયાં પણ બધે એમને નિરાશા સાંપડી. પાછા આવતાં રસ્તામાં એક કામ કરનારી મળી. એ એના કામે જતી હતી. એને પણ એમણે પૂછ્યું, પણ એણે ના પાડી.

‘તને ત્યાં શું પગાર આપે છે ?’ દેવીબહેને પૂછ્યું. ‘એક ટંક ખાવાનું આપે છે અને દસ રૂપિયા આપે છે.’

‘શું કામ કરવાનું ?’

‘બધું વળી. કપડાં, વાસણ, વાસીદું.’

‘એમને ત્યાં તો કામ પણ બહુ પહેંચે. છોકરાં પાણીનો લોટોય ભરીને બેસે નહિ.’ દેવીબહેન બોલ્યાં.

‘ના. ના. એવું તો કાંઈ નહિ.’

‘મારે ત્યાં તો બહુ ઓછું કામ. નોકર ન હોય તો હાથેયે કરી લઈએ. તારે મારું કામ બાંધવું છે ?’

‘બે ઘેર મારાથી પહેંચાય નહિ.’

‘હું તને બે રૂપિયા વધુ આપીશ. મારું બાંધ. નીચા સાટે દેવીબહેન બોલ્યાં.

‘હું ઘરમાં પૂછી બેઠીશ.’

‘અત્યારે અવાય એમ નથી ? મારે ત્યાં બે ટંકનાં વાસણ પડ્યાં છે. લૂગડાં તો ઘોળીને આપીશ. એ નહિ ઘોવાય તો ચાલશે.’

‘આજ તો બહેન, મારે બહુ મોટું થઈ ગયું છે. મારે ઘેર મહેમાન હતાં એટલે મારું બાંધવું કામ પણ હજી બાકી છે’ બોલી બાઈ જલદી જલદી એના કામે ગઈ.

બીજી બે ચાર જગ્યાએ દેવીબહેને તપાસ કરી પણ કાંઈ પત્તો લાગ્યો નહિ.

એ ઘેર આવ્યાં બાબો હજી બાંધતો હતો. રસોડાની ચોકડીમાં વાસણનો ઢગલો પડ્યો હતો એના તરફ એ ધડીલર બેઠી રહ્યાં. નહાવાની ઓરડીમાં મેલાં લૂગડાં પડ્યાં હતાં. રાત્રે કરેલી પથારીઓ ઉપાડવાની બાકી હતી. ઘરમાંથી કચરો કાઢવાનો બાકી હતો. પાણિયા-રામાં લોટા પવાલાં અને ખુઝારાં એમ ને એમ હતાં; અને બીજી માટલીમાંનું પાણી ગાળવાનું પણ બાકી હતું.

દેવીબહેન ખુરશી ઉપર બેસી ગયાં. લમણે હાથ દીધો. રામાને મનમાં ને મનમાં ખૂબ ગાળો લાંડી. ‘મેં એને કેવી રીતે રાખ્યો અને એ આમ જતો રહ્યો ! એ જે માગે તે મેં લાવી આપ્યું, અમે બાઈએ તે એને ખવરાવીએ. અમે પીએ તે એને પીવા આપીએ. સૂતા માટે અમારે માટે ખાટલો તો એના માટે પણ ખાટલો. ઘોળીને ત્યાં એનાં કપડાં પણ અસ્ત્રી થવા જાય. એના મહેમાન આવે એમને હું રાંધીને ખવરાવું, એ માંદો પડે તો દવા લાવી આપું અને તે દિવસે તો વળી દાકતરને બોલાવી ફી પણ મેં આપી, એ આમ જતો રહ્યો...હવે કાણ જાણે ક્યારે આવશે?... આવશે તો ખરો. બીજું કાણ એને મારી માફક રાખવાનું છે ? આ બધાં, નોકરાનું તેલ કાઢે છે; અને મારે ત્યાં તો સાલખી. એનો વાંક હોય અને એ એને કાંઈ કહે તો હું એમને રોકું. રામાનો પક્ષ લઈને વહું પણ ખરી. નોકર ન હોય તો શું વીતે છે એની પુરુષને શું ખબર ? એમને તો બે વખત ખાવા મળે એટલે બસ. ખીચડી તો ખીચડી પણ પેટ તો ભરાયું ને ? ખીચડી તો બળિયણ કહેવાય છે...રામો આવશે તો ખરો. પગાર પણ લઈ ગયો નથી. ગયા મહિનાનો

અને આ મહિનાના દસ દિવસનો બાકી છે...આવશે.
ક્યાં જવાનો હતો?...પણ ક્યારે ?

બારણુ ખખડ્યું. દેવીબહેનની વિચારમાળા અટકી.
'રામો જ આવ્યો હશે, છે આવતો. હું એને
બોલાવવાની જ નથી.' એ ખુરશી પરથી ઊભાં ન થયાં.

ટપાલી ટપાલ નાખીને ચાલતો થયો.)

દેવીબહેને ઊભા થઈ ટપાલ લીધી. રામાનો કાગળ
હતો. 'હું મારા ગામ નજીક છું. હમણાં મારાથી
અવશો નહિ. તમે બીજાને માણસ રાખી લેજો અને
મારો પગાર મનીઓર્ડરથી મોકલી આપજો.'

રામાના પછા આવવાની દેવીબહેનના મનમાની રહી-
સકી આશા પણ એસરી ગઈ. એમની પાંપણે પાણી
આવ્યાં.

બાપો ઊઠ્યો. આજે એને ઊંઘાડવા માટે હીંચકો
નાખવાનું કામ પણ દેવીબહેનના માથે જ આવી
પડ્યું હતું. સવારે એની દૂધની બાટલી તો એના
પપ્પાએ ધોઈ નૂાપી હતી એટલે બાટલી તૈયાર હતી.
દેવીબહેને બાપાને ધોડિયાની બહાર કાઢ્યો. એણે
કપડું બગાડ્યું હતું. એમણે એ કપડું વગર ધોયે
બહાર ફેંકી દીધું અને બાપાને સાફ કર્યો. બધું જ
એમને એકલે હાથે કરવું પડ્યું.

બપોરની આ પણ એમને જ બનાવવી પડી.
સાંજની રસેઈ શામા કરવી એના વિચારમાં એમણે
ધરમાં ચારે બાજુ નજર ફેરવી. કોઈ ચોખ્ખાં વાસણ
દેખાયાં નહિ.

કોઈએ બારણુ ખખડાવ્યું આ વખતે તો દેવીબહેન
ઊઠ્યાં અને બહાર ગયા. બહાર એક નોંધર જેવો
માણસ ઊભો હતો.

'બહેને તમારે નોકર જોઈએ છે ?' એણે પૂછ્યું.

દેવીબહેનના મોઢા પર આનંદ છવાયો. એમણે હર્ષ-
ભેર હા પાડી.

'શું પગાર આપશો ?'

'કાલુ રહેવાનું છે ? તું ?'

'હા શું પગાર આપશો ?'

'તું હાલ કોઈ ફેકાણું કામ કરે છે ?'

આવનારે હકારમાં ડોકું ધુણાવ્યું.

'ત્યાં શું પેગાર આપે છે ?'

'વીસ રૂપિયા.'

'અને ફગડા અને ખાવાનું ?'

'હા.'

'પણ મારે ત્યાં તો બે જ જણનું કામ છે.'

'વીસ હોય તો આવું.'

'ત્યાંથી કેમ નીકળવું છે ?'

'એમનો જૂનો માણસ આવી ગયો છે. એટલે મને
ફરો કરે છે.'

'તારું નામ શું ?'

'છોટુ.'

'કામ બધું આવડે છે ?'

'હા.'

'જે, બધી વાતની ચોખ્ખવટ સરી. બધું કામ કરવું
પડશે પાછળથી એમ નહિ કહેવાનું કે આ મારું
કામ નહિ. જે કામ બતાવીએ તે કરવાનું.'

'સારું.'

'અત્યારે જ ફરો છું ?'

'ના. કાલ સવારથી આવીશ.'

'અત્યારે જ આવી જાને ? મારે ત્યાં ગઈકાલનું કામ
પરી રહ્યું છે આજના પૈસા તુરંત આપીશ.'

'આજે તો નહિ અવાય. કાલ સવારે વહેંચે આવીશ
ત્યારે રહેતું બધું જ કામ પૂરું કરી નાખીશ.'

દેવીબહેન કબૂલ થયાં. નોકર આવવાનો છે એ
જાણના એમનામાં ચેતન આવ્યું. એમણે ચાનાં
પાસણુ ધોઈ નાખ્યાં

પણ આજે રસેઈ શેમા બનાવવી ? 'ચાલો આજ
ચાજની મુખેલી છે ને ?' એમ વિચાર કરી એમણે
બહાર જતાના કપડાં પહેંચ્યાં. બાપાનાં પણ બદલાવ્યાં.
પનિદેવને પડોશમાંથી ટેકિદોનથી અમુક ફેરોરામાં
બીરોબાર આવવાનું ફડી એક બેનપણીને ત્યાં એ
ગયા ...

*

દેવીબહેનનું આખું નામ અલંગાદેવી હતું. એ એના પિયરમાં સૌથી નાનું બાળક હતું. એનાથી મોટા એને ત્રણ ભાઈ હતા. સૌથી નાના ભાઈ અને દેવી વચ્ચે ત્રણ-ચાર વર્ષનું અંતર હતું. એ જન્મી ત્યારે એના બાપ ગુજરી ગયા હતા એટલે એનાં માન બહુ હતાં. ઘરમાં બીજું નાનું બાળક નહોતું, બાપ નહોતા અને એકની એક જ દીકરી હતી. એટલે સૌ કાંઈ એને લાડકાડમાં રાખતાં. અને મોટી થઈ એટલે એને ખોટું ન લાગે એમ વર્તતાં.

માને મન એ એનું મોંધું રતન હતું. દેવીને બધી વાતની સંગવડ મળે. એને માટે સારું સાડું ખાવાનું અને કપડાં આવે. ભણવાનું એને માથે ફરજિયાત નહોતું. પરીક્ષા માથે આવી હોય તો પણ એ ન વાંચે તો એને કાંઈ ટાકનાર નહોતું અને ભણવાનું છોડી દે તો એને કાંઈ વંદનાર નહોતું. રાત્રે વહેલી સૂઈ સવારે મોટી બાકનાર છોકરીને કાંઈ કશું કહેતું નહિ. ઘરકામ કરવાનો કાંઈ એને આગ્રહ કરતું નહિ, અને એ પોતાની મેજે કાંઈ કરવા જાય તો મા તુરત કહે 'તું રહેવા દે. હું કરી નાખીશ.'

દેવીને જ્યાં સુધી કાંઈ લાભી આવી નહોતી ત્યાંસુધી તો હીક ચાલ્યું, પરંતુ લાભી આવ્યા પછી પરિસ્થિતિ બદલાઈ. લાભી વસ્તારી કુટુંબમાં ઉછરેલી હતી દેવીને એનાં માબાપને ઘેર લાગવવામાં આવતાં હતાં એવાં લાડ લાભીને પિયરમાં મળ્યાં નહોતાં. ઘરમાં રહીએ તો સૌએ પોતાથી બને એ બધું જ કામ કરવું જોઈએ અને ઘરનું કામ બધું પોતાનું જ કહેવાય એમ એનાં માબાપે એને શીખવ્યું હતું અને એ મુજબ એને ઉછેરી હતી. એટલે લાભીથી દેવીનું ઘર-કામ તરફનું વલણ સમજાયું નહિ અને કાંઈ કાંઈ વખત લાભી-નણુંદ ટકરાતાં પણ ખરાં.

આવા પ્રસંગે દેવીની મા હમેશ દેવીનો પક્ષ લે. 'બા, હું તો કામ કરવા ટેવાયેલી છું. કામ કરવાથી હું કાંઈ ઘસાઈ જવાની નથી. પણ બહેન જો કાંઈ નહિ શીખે અને કરે તો એમને પાછળથી વસાઈ

પડશે.' લાભીએ એક દિવસ ધીરે રહીને સાસુને કહ્યું.

'કરશે એ તો માથે પડશે એટલે!'

'હા. પણ શીખ્યાં હશે તો કરશે ને? આખો દિવસ ચોપડીઓ વાંચે કે ફરવા જાય કે સિનેમામાં જાય તેથી કાંઈ શીખાશે નહિ.'

'ઘણાય દહાડા કરવાના છે, અત્યારથી શું ઉતાવળ છે?'

'એ પારકા ઘેર જશે. ત્યાં એમને નહિ આવડે તો વાંક આપણો નીકળશે. કહેશે કે એનાં પિયરિયાંએ કાંઈ શીખવ્યું જ નથી?'

માએ કાંઈ જવાબ દીધો નહિ. પણ વાત દેવીના કાને પહોંચી. નણુંદને, લાભી, દુશ્મન જેવી લાગી.

દેવી માટે વરની તપાસ ચાલતી હતી. એક પછી એક મુરતિયા એને બતાવવામાં આવતા પણ દેવીને મન એકે વસતો નહિ. એ પોતે બહુ ભણેલી નહોતી, પણ એને ભણેલો જોઈએ; પણ એનાં કરતાં એને ત્યાં મોટર-ગાડી, બંગલો અને નોકર છે કે નહિ એની એ પહેલાં પૂછપરછ કરતી. જેને ત્યાં એ ન હોય તેને ત્યાં 'મને નહિ કાવે' એમ સીધે સીધું એ ન કહે પણ બીજાં અનેક બહાનાં કાઢે.

છેવટે એક ઘર એને પસંદ પડ્યું. ત્યાં પૈસો હતો, છોકરો ભણેલો હતો, દેખાવડો હતો અને તંદુરસ્ત હતો. એ મતીલો છે, ધાર્યું કરનાર અને કરાવનાર છે, તરંગી છે, એવું કહેનારને દેવી સામો જવાબ આપતી નહિ પણ 'એ તો હું કેટલાં લાવીશ' એમ મનમાં ગાંઠ વાળતી.

લગ્ન થયાં. દેવીનાં વરને બહારગામ નોકરીએ જવાનું થયું. ઘર પૈસે ટકે સુખી હતું છતાં દેવીના વરે પોતાને મળના પગાર પર જ આધાર રાખી ઘર ચલાવવાનું નક્કી કર્યું. દેવીને આ કંઈ; પગાર એટલો નહોતો કે પોતાનું સ્વતંત્ર મકાન હોઈ શકે અગર મોટા મકાનનું લાડું ભરી રાકાય. વરે તો નોકર રાખવાની પણ ના પાડી.

'પણ તો પછી કામ કેણું કરશે?' દેવી અકળાઈને બોલી.

‘કાણુ તે વળી તું અને હું—ખન્ને કરીશું.’

‘પણ મેં તો કાંઈ દિવસ કામ કયું નથી, મારાથી આ કચરા ન કઢાય અને વાસણુ ન મંજાય અને કપડાં ન ધોવાય.’

‘થશે એ તો બધું. તું જો તો ખરી. જો, આપણે લાગ પાડીએ. એક ખંડ તારે વાળવો, બીજો હું વાળીશ. મારાં કપડાં હું ધોઈશ, તારાં તું ધોજો. મારા વાસણુ હું માંજીશ, તારાં તું માંજીજો.’

‘પણ આ તપેલીઓ કાણુ માંજીશે ?’

‘હું તો તેયે મંજાવું પણ પછી મારે નોકરીએ જવાનું મોડું થાય. અને મોડું થાય તો પછી નોકરીએ કાણુ રાખે ?’

દેવીના માથે હું ખનો કુંગર તૂટી પડ્યો. વરને દયા આવી.

‘સારું. વાસણુ માંજનાર છૂટક માણસ રાખી લઈશું.’

દેવીને થોડી રાહત લાગી, પણ સસરાનો પૈસો છે, છતાં એ ન વાપરવો અને બધું કામ જાતે કરવું એમાં એને પૈસાનું અને પોતાનું અપમાન થતુ લાગ્યું અને પતિનું ચિંગૂસપણું દેખાયું.

એણે કામ કરનારી એક બાઈ રાખી લીધી. એને વાસણુ માંજવાનું જ કામ કરવાનું હતું પણ દેવીએ એની પાસે ધીમે ધીમે બધું કામ કરાવવા માંડ્યું. પતિથી આ છાનું ન રહ્યું.

‘તું આ ખોટું કરે છે. બધું જ કામ એ કરશે તો પછી તું શું કરીશ ?’

‘મારે તો ઘણું કામ છે. કામ કરવા કરતાં કામ કરાવવું એમાં જ મારે તો વધુ વખત જાય છે, અને ખરી હોશિયારી એમાં જ છે. વળી એને બિચારીને વધુ કામ મળે તો વધુ પગાર મળે અને એનું ઘર નબ્લે. એની તો કમાણી જ એ છે. આપણે હાથે કામ કરીએ તો એટલું એને ઓછું મળે.’

‘તને દાયા આવતી હોય તો એમ ને એમ પાચ રૂપિયા આપ ને !’

‘તો તો પછી એ લોકો આજસુ જ થઈ જાય. અને મેં જ તે દિવસે નહોતા કહેના કે કામ કરાવ્યા વિના

કાંઈ આપીએ તો એમની આજસ પોપવા જેવું થયે ! એમનાં હાડકા હરામનાં થઈ જાય.’

‘એ નિયમ તો બધાને લાગુ પડે. તને પણ લાગુ પડે, અને મને પણ લાગુ પડે.’

‘હું શું નથી કરતી તે તમે આમ બોલો છો ? હું શું કરું છું એની તમને શું ખબર ?’

‘કરતી હોય તો સારી વાત છે. પણ મને કાંઈ દેખાતું નથી. કામ નહિ કરે તો તારું શરીર કેવી રીતે સારું રહેશે ? એકા બેકામાં એ બગડશે.’

‘બગડ્યું જ છે તો ? તમારે ક્યાં જાણવાની પડી છે ?’

‘શું થયું છે ?’

‘પડ્યો ખબર છ મહિના પછી.’

પતિ સમજી ગયા. એમણે નમતું મૂક્યું. આખા દિવસનો નોકર મળે તો રાખી લેવા સંમતિ આપી.

એમને એક સરસ નોકર મળી ગયો. કામનો જાણકાર, નીતિવાળો અને નરમ સ્વભાવનો. દેવીને જાણે આખા વર્ષની મહેનત ફળી એમ લાગ્યું.

દેવી સુવાવડે ગઈ અને ત્યાંથી આવો ત્યાં સુધી આ નોકરે એમનું ઘર સંભાળ્યું. રસોઈ પણ એ જ કરતો અને શેઠ નોકર થઈ ઘર ચલાવતા.

દેવી બાબાને લઈને આવી પછી એનો કાઠ વધી ગયો. પહેલાં જો થોડું પણ કામ કરતી એ હવે તદ્દન બંધ કરી દીધું. એ એના બાબામાંથી જાગી જ ન આવે, પતિને લાગ્યું, દેવી હવે પત્ની મરીને મા જ બની ગઈ છે.

રામાના માથે પણ કામનો બોજો વધ્યો. બાબાને રમાડવો, એને કપડા પહેરાવવાં એમાં તો એને વાધો નહોતો પણ એને નવડાવવો અને એનાં બાળાતિયાં અને ગોદડી ધોવા એ બધાં કામ પણ રામાનાં ગણાવા લાગ્યા.

પતિની જાણમાં આવતાં એક દિવસ એમણે દેવીને આવું કામ ન કરાવવા કહ્યું.

‘નોકર છે તે નહિ કરે તો કાણુ કરશે ? એ હોય પછી હું શું કરવા કરું ?’

‘નોકર પણ માણસ છે એ ભૂલવું ન જોઈએ.’
‘તે શું હું એને ખાવા નથી આપતી? પહેરવા
નથી આપતી?’

‘એ તો ઢોરને પણ આપીએ. પણ એ ન્યારે નહિ
હોય ત્યારે તારી હેરાનગતીનો પાર નહિ રહે. તું
બધું જ એની પાસે કરાવે એમાં તું પોતે જ અપંગ
બની જાય છે.’

‘હું શું નથી કરતી?’

‘બસ, બસ. તું શું કરે છે એ ગણાવવાની જરૂર
નથી. કારણ કે એક વખત તું ગણાવવા બેસીશ પછી
પાર નહિ આવે. પણ મારું તો એ કહેવું છે કે
નોકર, મદદ માટે છે; આપણો અવેજી નથી. આપ-
ણાથી બને એટલું વધુ કામ કરવું અને છતાં એ
પૂરું ન થાય તો મદદ માટે નોકરનો ઉપયોગ
કરવો જોઈએ.’

‘તે હું એમ જ કરું છું ને? હું શું બેસી રહેતી
હોઈશ?’ દેવીની આંખોમાં કંપકા અને પાણી
બંને આવ્યાં.

‘પતિએ બેલવું બંધ કર્યું.’

રામો લૂગડાં ધોતો હતો. દેવી આટલા ઉપર બિભી બિભી
એને મૂચનાઓ આપતી હતી.

‘જે હવે પાણી નાખ. આમ, પાણી ન હોય ને ધોકા
મારે તો કપડાં ફાટી જાય...હં. હવે ફેરવી નાખ.
પાછળ ધોકા માર...જે પેલા છેડા મસળ. બહુ મેલા
થઈ ગયા છે...હાં હાં એમ નહિ, મારી સાડી ચીરાઈ
જશે...જરા ધ્યાન રાખ. જે ડોલમાં ભરાયું. હમણું
ફાટત...આટલી બધી ગળી કરાતી હશે? જરા ઓછી
નાખતો હોય તો?...ગળી કાંઈ મક્કત આવે છે?’

આ છેડા શબ્દો સાંભળતાં, રામો ધોતાં ધોતાં અટકી
ગયો અને એણે દેવીના સામું જાયું. એના મોઢા પર
દુઃખની છાયા હતી. એની આંખ લાલ હતી.

‘એમ જુએ છે શું મારી સામું? કામ બરાબર ન
કરે તો કહેવું તો પડેતો?’ દેવી તરૂટી.

રામાએ નીચું જોયું. કપડાં ધોવાઈ રહ્યાં. કપડાં મૂકવી

એ ખાવા બેઠો, પણ આજ એને ખાવું લાગ્યું નહિ.
પરવારી ‘મારા ભાઈને ત્યાં જઈ છું’ એમ કહી
એ ગયો.

રેસ્ટોરામાં, દેવીના પતિએ ન્યારે દેવી પાસેથી જાણ્યું
કે રામો હજી મુઠ્ઠી પાછો આવ્યો નથી, ઘરનું બધું જ
કામ એમને એમ પડ્યું છે, વાસણ પણ એમાં પડી
રહ્યાં છે, અને રસોઈ માટે એક પણ વાસણ ઘરમાં
નથી અને તેથી જ રેસ્ટોરામાં જમવાનું રાખ્યું છે
ત્યારે એમને બહુ દુઃખ થયું. રેસ્ટોરામાં જમવાનો
એમને વાંધો નહોતો. કાંઈ કાંઈ વખત એ જમવા
આવતા. દેવી સાથે પણ આવતા. ત્યારે કાંઈક નવીનતા
અનુભવવા એ આવતા. પરંતુ આજે અહીં આવવાનું
કારણ જુદું હતું. એમનું મોઢું પડી ગયું. દેવી આટલી
હદ સુધી આળમુ હશે એવી એમને ખબર નહોતી.
‘એમ મોઢું ચડાવીને બેસવાની જરૂર નથી. બીજાઓ
જોશે તો શું ધારશે?’

‘શું ધારશે? મારા માટે એમ ધારશે કે હું થાકેલો
છું અને તારા માટે એમ ધારશે કે તું ઘેરથી બની-
કનીને આવી છું. અને તારા સામું જોયાં કરશે.’

‘છો ને જોતા. મારે શું? હું ઓછી એમને દેખાડવા
આવી છું?’

‘ત્યારે શું મને?’

‘ત્યારે?’

‘કીક. પણ હવે આમ કેટલા દિવસ નભવાનું છે?’

‘કાલે એક નોકર આવવાનો છે. પછી અહીં નહિ
આવવું પડે.’

‘મને લાગે છે તું લાંબો વિચાર કરતી નથી, અને
ભવિષ્યમાં પરતાઈશ. નોકરનો બાબતમાં આટલા બધા
પરતંત્ર થઈએ એ આપણી નબળાઈ છે.’

‘પણ હું શું નથી કરતી? બધું તો મારાથી ન જ થાય.
હું બધું કરવા જઈ તો થાકી જ જઈ અને માંદી
પડી જઈ. પછી આ, રસોઈનું કામ કરું છું એ પણ
અટકી જાય. અને એમાં વળી આ બાબો આવ્યો.’

નવરંગના

‘હરી હવે જમી લે, પછી વાત, આવી વાતો કરવાની આ જમ્યા નથી.’

‘વાત તો તમે કાઢી અને દોષ મારો કાઢો છો. હું ક્યાં કશું બોલી હતી?’

પતિએ કાંઈ જવાબ આપ્યો નહિ જમીને એ લોકો ઘેર આવ્યાં, કાંઈ પણ બોલ્યા વિના પતિએ પથારીઓની આદરો ખંખેરવો માડી.

‘શું ઉતાવળ છે? જરા મને કપડાં તો બદલવા દો? હું, આંબું છું. પછી સાથે નહિ થાય?’

‘તે બદલને તું તારે. થાય એટલું કરું છું.’

પથારીઓ થઈ ગઈ. નજીથી પાણીની ડાલ લરી પતિ ચોકડીમાં પડેલાં વાસણ ચાંચવા બેઠા.

‘તમે શું કરો છો આ? શું જરૂર છે? કાલે જેવો આવશે નહિ માંજે?’

‘આવે ત્યારે ભવે માંજે. પણ ધારો કે ન આવ્યો તો પછી સવારે શું કરીશ?’

‘પણ એ આવવાનો છે.’

‘હા હા, પણ ધારો કે ન આવ્યો તો?’

‘પણ કેમ ન આવે? આવશે. જરૂર આવશે. મને ખાતરી છે. બીજું-કાણુ એને એ માણસના કામના વીસ રૂપિયા આપવાનું હતું? ઊભા થાવ. આ કાંઈ સારું દેખાતું નથી.’

‘અને આ બે ટંકનાં વાસણ એમાં પડી રહ્યાં છે; એ પડી રહ્યાં તોયે તું નોકર શોધવા નીકળી અને એમાં સફળતા ન મળી એટલે બજારમાં ‘જમવાનું’ રાખ્યું; એ સારું દેખાયું ખરું?’

‘તમારે લગ્ન છે મારી સાથે?’

‘આમાં લગ્નની ક્યાં વાત છે? તું કામની આળસુ હોઈશ એ તો-મેં આજે જ જાણ્યું.’

‘પણ હું શું તપી કરતી? હું આટ આટલું કરે તોયે તમે આવું બોલશો?’

‘વળી તમે કચકચ કરવાની કેટલી ટેવ છે?’

‘તે હું શું કચકચ કરું છું? નોકર છે તે બરાબર ન કરે તો કહેવું પડે એનો વાક હોય તો યન કહે?’

‘વાંક હોય તો કહે. પણ તું તો ખાવી કચકચ કર્યા કરે છે. એ તારી કચકચથી જ જતો રહ્યો છે. હું રોજ સાંભળું છું. કાન ધરાણે મૂક્યા નથી. એ પણ અતે માણસ છે. એને પણ સ્વાભિમાન હોય. સારો નોકર ગયો. બીજો કાણુ જાણે કેવો આવશે? બધા કાંઈ સારા હોતા નથી. બધાની સાથે આમ વર્તીશ તો કાંઈ દિવસ પતાવાની છે.’

‘કાંઈ થવાનું નથી. તમે નકામા આવી બાબતમાં માથું મારો છો નોકરની બાબતમાં તમારે પંચાત કરવી નહિ. ઊંઝો હવે ભાઈસાહેબ?’

બીજો દિવસે છોટું આવ્યો. ધાર્યા કરતાં વહેલો આવ્યો. બે કલાકમાં ઘર બહુ વ્યવસ્થિત થઈ ગયું. દેવીના હુપ્પો પાર નહોતો દેવીના પતિને આ ક્રમ અને આવડત અકળામણકારક થઈ પડી. થોડીવારમાં છોટું તો નવરો થઈ ગયો.

થોડા દિવસ ગયા. છોટું બહુ કામગરો નીકળ્યો. દેવીની ધારણા કરતાં વધુ હોશિયાર નીકળ્યો. વાસણ સરસ સાદ કરે, કપડાં સરસ ધુએ, સરસ વાળે એને અચ્છી પણ કરે. પથારી એની કરે કે ચાદરમાં એક પણ કરચલી ન રહે. ચારે છેડા અને ચારે કાંસો ગાદલા નીચે બરાબર દબાવે. બાબાને ફૂલની માફક રાખે. ધરમાં મહેમાન આવે તો એની બરાબર આગતા સ્વાગતા કરે. કાંઈ આવે જાય એનું બરાબર ધ્યાન રાખે. દેવી બહુ સુખી હતી.

એક સાંજે દેવી રમોઈ કરતી હતી. છોટું બાબાને બહાર ફરવા લઈ ગયો હતો. થોડીવારમાં એ પાછો આવ્યો અને બાબાને ઘોડિયામાં સુતાડ્યો.

‘કેમ એટલીવારમાં પાછો આવ્યો?’ દેવીએ પૂછ્યું.

‘બાબાભાઈ તો જાંઘી ગયા છે’

‘હજી હમણાં તો ઊઠ્યો છે?’

‘કાણુ જાણે!’

‘બહેન, સાહેબનાં કપડાં લઈ આવું ધોબીને લાંબી?’ થોડીવાર પછી છોટું બોલ્યો.

‘હા. ફીક યાદ કર્યું, એ લઈ આવ અને-ને પેલી

મારી સાડી છે ને, એ પણ આપતો આવ. કહેજે કે એને કાયકલીન કરવાની છે.

છોડુ જવા નીકળ્યો.

‘અને જો, જલદી પાછો આવજો. બાબો કંઈ બહુ બિંધશે નહિ.’

‘સાહેબની સાયકલ લઈને જઈ ?’

‘આજે સાયકલ ઘેર જ છે નહિ ?’

‘હા, સાહેબ તો મોટા સાહેબની મોટરમાં ગયા છે ને ?’

છોડુ સાયકલ લઈને ગયો. રસોઈ થઈ જવા આવી ત્યારે સુધીમાં એ પાછો આવ્યો નહિ. પણ બાબો બિંધતો હતો એટલે દેવીને નિરાંત હતી.

અંધારું થવા આવ્યું. છોડુ સાયકલનો દીવો લઈ ગયો નહોતો. ‘કાંઈક અકસ્માત તો નહિ થયો હોય ?’

દેવીને વિચાર આવ્યો. એ રસોડામાંથી બહાર આવી, બાબાના ઘોડિયા પાસે ગઈ. જરા વારમાં બાબો બિંધ્યો. દેવી એને બહાર કાઢવા ગઈ ત્યાં બાબાએ ચીસ પાડી રડવા માંડ્યું. દેવી જેમ એને છાતીસરસો ચાપે તેમ એ વધુ અને વધુ ચીસ પાડે. કેમેય કરતાં છાતો રહે નહિ.

એના પતિ આવ્યા. એમણે બાબાને લીધા પણ એ રડતો અંધ થાય નહિ. તેડે કે તુરત ચીસો પાડે.

પતિએ અખડું બિંધું કપડું. સાધળ નીચે ફેંસલા જેવું હતું.

‘કાંઈ દાઝ્યા જેવું લાગે છે ?’ એ બોલ્યા.

‘દાઝ્યા જેવું ?’

‘તું જા. મંગુબહેનને બાંધાવી લાવ.’

મંગુબહેન આવ્યાં. એમણે દાઝેલી જાંઘા બેંધી.

‘કાંઈએ ડામ દીધો લાગે છે.’

‘ડામ ?’ - દેવી અને એના પતિ એકી સાથે બોલી બિંધ્યાં.

મંગુબહેને બાબાની કેડે હાથ ફેરવ્યો.

‘તમે એને ગળીનો દોરો બાંધ્યો હતો ને ?’

‘હા.’

‘એ પણ નથી. અને આ જુઓ, ઝાંઝામાંથી કકડો

કાપી લીધો છે. કાંઈએ ટૂંચોટા કપો લાગે છે.’

દેવી બેબાકળી બની ગઈ. મંગુબહેન એમના ઘેરથી પાન ખાવાનો ચૂનો મંગાવ્યો અને એ તેજ ભેળવી મલમ જેવું બનાવી ડામની જાંઘાએ ચોપડ્યું. બાબો શાન્ત પડ્યો. દેવીએ અખડું બદલ્યું. ગળીનો બીને દોરો બાંધ્યો અને એને ઘોડિયામાં નાખ્યો.

‘પણ ડામ દીધો ત્યારે રડ્યો નહિ હોય ?’ અત્યાર સુધી એ બિંધી કેવી રીતે ગયો ?

‘કાંઈક ઘેનની દવા-બવા પાઈ હશે.’

‘પણ, આ કરે ફાણુ !’

‘છોડુ ક્યાં ગયો ?’ પતિએ પૂછ્યું.

‘એ ઘોળીને ત્યાં ગયો છે. બહુ વાર થઈ. તમારી સાયકલ લઈને ગયો છે.’

‘બત્તી લઈ ગયો છે ?’

‘ના, તમારાં કપડાં લાવવાનાં હતાં અને મારી સાડી આપવાની હતી. મને કહે હમણાં આવું છું.’

મંગુબહેનના પતિ આવી પહોંચ્યા. ત્રણે જણાએ બનેલી વાત કહી સંભળાવી.

‘એ તો મને સ્ટેશન ઉપર મળ્યા. કહે કે મારા ઘેરથી તાર આવ્યો છે એટલે જઈ છું.’

‘મને તો કાંઈ કહ્યું નથી.’ દેવી બોલી.

‘બધું બરાબર ગોઠવ્યું લાગે છે. ડામ દેનાર પાસેથી પૈસા મેળવ્યા હશે. મારી સાયકલ વેચી મારી હશે. મારાં કપડાં લઈ ગયો હશે અને તારી સાડીયે ગઈ સમજ.’

‘મારી પાસેથી ચાળીસ રૂપિયા બિંધીનો લઈ ગયો છે. કહે કે મારો ભાઈ ભાદો છે એને મોકલવા છે.’

‘આજે ?’

‘હા.’

‘થયું ત્યારે, એ પણ ગયા.’

‘બાબા વિષે કાંઈ ચિન્તા કરવા જેવું નથી’ કહી મંગુબહેન અને એમના પતિ ગયા.

પતિ ગુસ્સે થશે અને કાંઈક સંભળાવશે એવો ડર દેવીને હતો પણ એ કાંઈ બોલ્યા નહિ.

ઈજનેર, પાગલ અને કેદી

કોઈપણ શોધખોળ પાછળ ફના થઈ જવાની તયારી તેના પાછળ બેસો સમય ખરચી નાખવાની તાલાવેલી હોય તો જ કોઈપણ કાર્યમાં સાચી સફળતા મેળવી શકાય તે જણાવતો એ લખ છે

સમીચ સશોધનોમાં બે બાબતોનો સમાવેશ થાય છે દસઓની શોધખોળ અને રોગ થવાના કારણોની તપસ આ સશોધનો માટે પ્રયોગશાળાના પ્રાણીઓ જેવા કે ઠિંદર ગળી, ટીંગસસના ફૂંટરા ને વાત. ઉપર અખતરા અને પ્રયોગો થાય છે પણ કોઈ સશોધનો એવા તબક્કા ઉપર આવી પહોંચે છે કે ન્યારે માનવની પણ જરૂર પડે છે આ સમજેલાતના અને જાતના પણ બોગે તપર ચતા સ્વચ્છતાની કથની પ્રેરણાભરી હોય છે તે સત્ય હકીકત હોવા છતાં નવનકથા જેટલી રસદર્શી પણ હોય છે એપણે એટલું જાણીએ છીએ કે મેનેરિયાના રોગ જીવાણુઓ (Parasites) આપણા શરીરમાં લેહીના લાન કણોમાં રહે છે પણ આ તો મેનેરિયાના જીવાણુઓના જીવનની શ્લેષાઓનો એક જ તબક્કો છે મેનેરિયાના જીવાણુઓ જીંદી, જીંદી કક્ષાએ શરીરના જીવ જીવ અવધવામાં રહે છે સૌ પ્રથમ આ ગોધ પખીઓના દેહ વિશે થઈ ઈસ ૧૮૩૮માં રોલ્ટ અને શિન્ડને વાદરા ઉપર આ નીરીક્ષણ આરંભ્યું પણ બીજા વિશ્વયુદ્ધની શરૂઆત થતા આ બંને વિજ્ઞાનીઓ લડન છોડી દરિયાપાર ચાલી ગયા ઈસ ૧૯૪૫માં લડન સ્કેન આર્થર ટ્રેપિન્ગ મેસિનમાં રોલ્ટ પાછા ફરીને પછી પોતાનું કામ હાથ ઉપર લીધું પણ

આ અરસામાં એન્ટ્રોનિયાના ફેરનીએ આટનું સાબિત કર્યું હતું કે માણસને મચ્છર ડરડતા એમ લાગવાથી મેનેરિયાના જીવાણુઓ અડધો કલાક લોહીમાં ફરતા રહે છે અને પછી તદ્દન અદૃશ્ય થઈ જાય છે આ પછી જ દિવસ સુધી લોહીમાં દેખાતા નથી આ ઉપરથી જીવાણુઓને શરીરમાં રહેવાના બીજા સ્થાન વિશે ધારણા કરનામાં આવી

આ બાબત સાબિત કરવા શોર્ટ (Shortt) અને સાથીઓએ મિયાયુ સપ્તમાયમ મચ્છરો એકઠા કરવા માણસોને ઈંગ્લેન્ડના પૂર્વાત કિનારે મોખ્યા મચ્છરો એકઠા કરાના કામ દરમિયાન મચ્છરોની પેઠી સહિત એક માણસ મદવમાં ખૂપવા લાગ્યો જેમતેમ કરીને તેને બચારી લેવામાં આવી

ઈસ ૧૮૮૭ના અતમા પ્રયોગ શરૂ થયો મિંગ્મરમાં મેનેરિયાના એપવાગા ૫૦૦ મચ્છરો વાદરાને કરાવવામાં આવ્યા અને ૫૬૮ મચ્છરો રક્તજનન અને મીઠાના પાણીમાં પીસી નાખી એ દ્રારણના વાદરાને બે ઈન્જેક્શન પણ આપવામાં આવ્યા સાત દિવસ પછી વાદરાને મારી નાખી એનું શમઝેલન કરવામાં આવ્યું સવારે દશ વાગે શરૂ કરેનું આ કામ પાંચ કલાક સુધી આવ્યું વાદરાના શરીરનાં અવધવાના છેલ્લામાં આવ્યા તે દરેક એક પછી એક સુખ્મદર્શક યંત્ર નીચે મૂકી બારી

‘તમે કહેતા હતા એ સાચું છે પતિની પાસે આવી ગાદમાં માથું નાખી ગળગળા અનાજે એ ખોની શું ?’

કે હું અપગ થઈ ગઈ છું સાચી વાત છે કે હું અપગ થઈ ગઈ છું માટે જ આવું બની શક્યું પણ હવે આજથી હું બધું બની નાખીશ મારાથી બનશે એટલું બધું જ કામ હું જાને કરીશ બને એટલું

એણું નહિ પણ બને એટલું વધુ કરીશ નોકર રાખવો પડશે એ મોટા બે કામ માટે છૂટક જ રાખીશ અને એના વિના પણ ચનારાય તો ચનારીશ

તો તો પછી હું તને તારા ખરા નામથી જ બોલાવીશ અપગાદેવી નહિ પણ અલગાદેવી જ કહીશ

અપગા કે અલગા ને કહેવું હોય તે કહેજો પણ દેવી તો ખરી ને ?

કાઈથી તપાસવામાં આવ્યા. એકવીસમા દિવસે કલેજનો છેદ તપાસતાં તેમાં મેલેરિયાનાં જવાણુઓ જણાઈ આવ્યાં !

વાંદરામાં મેલેરિયાના જવાણુઓની આ ખાખત નોંધાઈ તો પછી માનવમાં પણ તે તપાસવી રહી. આ માટે માનવ-સ્વયંસેવકની જરૂર હતી.

ગાંડાની હોસ્પિટલમાંથી એક માણસ સ્વયંસેવક તરીકે તૈયાર થયો. તેને પ્રયોગની બધી વિગતો જણાવવામાં આવી. તેના જવાબમાં તેણે કહ્યું : ‘જે કાઈને પણ લાલ થતો હોય તો હું મારી જાતને પ્રયોગ માટે અર્પણ કરવા તૈયાર છું.’

શોર્ટ અને શુટે (Shute) પ્રયોગ શરૂ કર્યો. ૩૬૦૦ મચ્છરો ચેપી બનાવ્યા હતા. આમાંના બે હજાર મચ્છર સ્વયંસેવકને કરડાવ્યા. બે હજાર મચ્છરોને ચેપી બનાવી સ્વયંસેવકને કરડાવવા માટે તૈયાર બનાવવામાં ટ્રટલી યોજનાઓ ઘડી પાર પાડવામાં આવતી હશે એની આપણે કલ્પના જ કરવાની રહે છે.

મચ્છર કરડાવાના સાત દિવસ પછી સ્વયંસેવકના પેટ ઉપર શસ્ત્રક્રિયા કરી તેના કલેજનો છેદ લેવામાં આવ્યો. પ્રો. શોર્ટ પ્રયોગાત્મક નિરીક્ષણ કરવા એટલા આતુર અને ઉતાવળીઆ હતા કે છેદને ખાસ ફિસ્સેટીવમાં મૂકી ટ્રેન દ્વારા તે લંડન લાણી રવાના થયા. ટ્રેનમાં છેદને ધોવાની ક્રિયા કરવા વિચારેલું પણ લોડ હોવાથી તે ના બની શક્યું. લંડનથી હર્ટ પોતાના મુકામે જઈ પ્રયોગશાળામાં કામે ચડી ગયા અને આમ વીસ કલાકની એકધારી અને અવિત્રાંત કામગીરી બાદ તેમણે માનવીમાં પણ મેલેરિયાના જવાણુઓ કલેજમાં રહેલા બોયા. મેલેરિયાના જવાણુઓ ત્રણ પ્રકારના હોય છે. ઉપરનો પ્રયોગ પ્લાઝ્મોડિયસ બાયવેક્સ જવાણુઓ માટે હતો. હવે પછી પ્લાઝ્મોડિયસ-વારમ જવાણુઓની તપાસ આદરવાની હતી. આ તપાસ આદરવામાં થોડીક મુશ્કેલીઓ હતી. આમાં શરૂઆતથી માનવસ્વયંસેવકની જરૂર હતી અને એમાં જાનતું વધારે જોખમ સમાયેલું હતું. વળી મેલેરિયાના જવાણુઓની પસંદગીના પણ

પ્રશ્ન હતા. પશ્ચિમ આફ્રિકાનાં જવાણુઓને ઇંગ્લેંડના મચ્છરો બરાબર સ્વીકારી શકતા ન હતા. ઈટલીનાં જવાણુઓનો વપરાશ ઘણો જોખમી હતો. ગ્રીસમાંથી જવાણુઓ મળવાં મુશ્કેલ હતાં. તેમને ગામગામમાંથી એકઠાં કરવામાં એક માણસ લુંટારૂઓના હાથમાં સપડાઈ ગયો ! છેવટે સર ગોર્ડન કોવેલે રૂમાનિયામાંથી જવાણુઓ મેળવ્યાં.

હવે સ્વયંસેવક મેળવવાનો હતો. લંડનની એર મિનિસ્ટ્રીમાં કામ કરતા એક વાયરલેસ ઇજનેરે સ્વયંસેવક તરીકે બે વર્ષ અગાઉ નામ નોંધાવ્યું હતું.

પ્રો. શોર્ટ તેને પૂછ્યું : ‘વૈદ્યકીય પ્રયોગમાં સેંકડો મચ્છરો કરડાવવાનાં છે. પછી પેટ ઉપર શસ્ત્રક્રિયા કરી કલેજનો છેદ લેવાનો છે. તૈયાર છો ?’ ઇજનેરે હા પાડી. પ્રો. શોર્ટ તેને બીજી વાર પૂછ્યું : ‘મહેતાણાની શી આશા રાખી છે ?’ ઇજનેરે જવાબ વાળ્યો : ‘એક પાઈ પણ નહીં. માત્ર પ્રયોગ દરમિયાનના દિવસોની રજા મારા ખાતામાંથી મેળવી આપવાની છે.’

ખાતાવાળાએ રજા આપવાની સંમતિ દર્શાવી પણ પગાર કરતા તિજોરીખાતાએ વાંધો ગ્રાહ્યો. વગદાર માણસો દ્વારા તિજોરીખાતાને લાગવગ લગાડી. પણ નિષ્ફળતા મળી. મચ્છરો તૈયાર થઈ ગયા હતા. તેમને સ્વયંસેવકને કરડાવવાની પણ આવી ચૂકી હતી. જે આમ ના થાય તો તે મરી જવાનાં હતાં. મચ્છરોના ગળામાં મેલેરિયાનાં જવાણુઓ ફરરાતાં હતાં. પ્રયોગ માટે કલાકોની ગણના થતી હતી. સવારથી તે બપોરના ત્રણ સુધી પ્રો. શોર્ટ ટેલિફોન ઉપર બેસી તિજોરીમાંથી મંજૂરી મેળવવા મથી રહ્યા હતા. છેવટે સાડા ત્રણ વાગે તિજોરીએ મચક આપી. રજા તો આપી પણ ગેરહાજરી સમયનો પગાર આપવાની ધસીને ના પાડી !

ઇજનેરને હોસ્પિટલમાં લઈ ગયા. ત્રણ દિવસના ગાળામાં તેને ૭૭૦ વખત મચ્છર કરડાવ્યા. આ પછી છઠ્ઠા દિવસે શસ્ત્રક્રિયા કરી તેના કલેજનો છેદ લેવાનો હતો. લોહી ચેપાળ બન્યાની ખાતરી કરવા

નવચચના

ઇજનેર, પાગલ અને કેદી : ૫૭

તોફાન અને પ્રેમ

પ્રેમથી ગમે તેવું તોફાની વત્ત શમાવી શકાય છે, તેને કાળમાં લાવી શકાય છે. નાના બાળકોના તોફાનો પણ આપણે પ્રેમથી કાનૂમાં લઈએ તો ? એ તોફાનો સારે અને સાચે રસ્તે દોરાય અને બાળક હૃદય સંસ્કારોને જે અમર વારસો હોય એ તો અમૂલ્ય મ ગણાય.....

અ ગગાડી પૂરવેગે દોડતી હતી સામેની બારડી પર એકેવા ફેટવાક જુવાનીયાઓ ગાતા હતા. એકના હાથમાં વાડુ હતું તેણે વાડું મોઝે લગાડ્યું. ને જુદા જુદા ગાયન તે પર બેસાડ્યા મંડી પડ્યા. બંધા તેને સાબળતા હતા, સાથે ગાતાયે હતા. અનિય પણ તેને સાબળવામાં તસ્લીન થઈ ગયો.

બારીમાંથી પરનના ઠંડા સપાટા શરીર પર અથડાતા હતા ને મો પર ઘસાઈને જતા હતા હાથ-પગના અંગળો ઠરી જતા હતા. પણ બડીના ગજવામાં હાથ નાખતાં ગરમાયો મળતો હતો, આરામ મળતો તોફાની પનનની કાતીય ઠંડક સુખ્ય બનતી હતી ગાડીનો વેગ ધીમે પડ્યો બારીમાંથી દૂરદૂર ટમટમના દીવા દેખાયા, તે આધાપાછા થતા હતા. જાણે ક્ષિતિજ પર તરતા પૃથ્વીના તારલા ! ને અનિય બોલી બહો, 'બાપુ, ભડચ આવ્યું !' ફેટલા ઉત્સાદથી તે નાચી બહો હતો. પણ મે તો તેને નીચે બેસાડના કહ્યું, 'હા ભાઈ, એમ ને, પડી જવાશે ફેટથી ફૂદાફૂદ ! ફેટ તુ તોફાન !' આ માણી અનિયના ઉત્સાહ પર ફેટલા પડ્યો. વીધે મોઝે તે બેસી ગયો. તેનો ઉત્સાહ એસરી ગયો. છતા રેશન આવ્યું

ત્યારે તે બોલ્યો 'હવે તો બિમા થાવ બાપુ.' તેના અવાજમાંથી રણકા બહો હતો... આવ્યું તે મારી અવગણના કરીને કહેતો ન હોય. બાપુ હવે તો બોડો. ગામ આવ્યું તો ય તમને જરાયે ઉત્સાહ નથી થતો ? આવા ફેવા તમે ? શાંતિથી બેમી શુ રલા છો ? આનંદથી નાચો-ફૂદો બોડો ! ... પણ અંતરમાં સંભળાના અવાજના રણકાને મે દાખી દીધો. ને અનિયનેય હાથ પકડીને દાખીને બેસાડ્યો અને કહ્યું ... 'હવે એસ ને મારા ભાઈ.. ગાડીને બીજી તો રેવા દે'

ગાડીની ગતિ ધીમી પડતી હતી. અનિયની ફૂદાફૂદ પણ ધીમી પડી હતી—મારા દબાણને લીધે—મારી અવગણનાને લીધે પણ તેની આંખ મારી પ્રયે એની રીતે જોતી હતી કે જાણે તેનામાં રહેલી સમગ્ર શક્તિ એકરી કરી મારી વિરૂદ્ધ તે બળે પોકારતો હોય, મારો તિવ્વકાર કરતો હોય, અને મારી અવગણના કરી જાણે મને કહેતો હોય, 'તમે વતો છો તે બરાબર નથી—' એનું મને લાગ્યું પણ આ બધું સમજવા છતાં મે બળપૂર્વક મારી લાગણીઓને દાખી દીધી

૧૩૫ કલાક પડી તેની નસમાંથી લોહી લઈ બીજા સ્વયંસેવકની નમમાં હાલવ્યું બીજા સ્વયંસેવકને અકવાડિયા પડી મેવેરિયા લાગુ પડ્યો. ૧૪૦ કલાક પહેલા સ્વયંસેવક ઉપર શસ્ત્રક્રિયા કરવામાં આવી ક્રેન્ડેન્ડાથી બ્રે લીધો.

છેલ્લે સૂક્ષ્મદર્શકયંત્ર નીચે તપાસ કરવામાં આવી પ્રો. શોટ્ટે રાતનાં અઠી વાગ્યા સુધી પ્રયોગશાળામાં કામ કર્યું. બીજા દિવસે સવારે જવાણુઓના દર્શન થયા આ મેવેરિયાના જવાણુઓના જીવનનો એક્સો-

એરિથ્રોસાઇટ તમકો સાગિન થયો.

આ શસ્ત્રક્રિયામાંથી છળનેરને સંપૂર્ણ આરામ તો થયો પણ પડી તેની હોઝરીનું ચાદું ફાટ્યું આના માટે એના ઉપર શસ્ત્રક્રિયા કરનાર સરજને કહ્યું કે 'અગાઉ કહેલા આપરેશનથી હોઝરી તો અમુક લાગ કનેજ સાથે ગંદાઈ જતાં આ અકસ્માતની ગભીરતા ઘણી ઘટવાથી જાન ઉપરનું જોખમ એકદમ થયું છે' આમ જનહિત ખાતર જાન હોમ તૈયાર થનારને કુદરતે પ્રાણઘાતક માદગીમાંથી ઉગારી લીધો.

★

બંદોબસ્ત બાર કલાક ને ત્રણ મિનિટ એમ લગ્ય સ્ટેશને
 ઊતર્યાં. અમે હાથમાં થેલીઓ લઈ ઝટપટ પલ ચડ્યા.
 દિવસની જેમ અભારે માણસોનો ધસારો ન હતો.
 ધક્કા ખાધા વગર હું અને અનિલ ટિકિટ ખતાની
 સ્ટેશન બહાર નીકળતા હતા. ત્યાં તો દરવાજા પાસે
 જ ટ્રેકલાયે ગાડીવાન આવીને ઊભેલા જોયા. ટગડાખંધ
 ગાડીવાળા હાથ ઊંચા કરી ખૂમો પાડતા હતા : 'ગાડી
 સાહેબ' ઠાણભર તો 'કેને કહું?' એ જ વિમાસણમાં
 હું પડ્યો. બધા જ મારા હુકમની રાહ જોતા હતા.
 આખરે મેં એક ઓળખીતા ગાડીવાળાને કહ્યું :
 'હા, ચાલ'—ને તેણે તરત જ મારા હાથમાંથી થેલી
 લઈ લીધી. ને આગળ ચાલ્યો. તેની ગાડી પાસે જતા
 તે બોલ્યો : 'આ.....મ. આમ આવો સાહેબ.' ને
 અમે તે તરફ ગયા. ગાડીમાં ચડતાં જ પૂર્વાનુભવ
 પરથી મેં ગાડીવાનને પ્રશ્ન કર્યો—'કેમ થોડો બરાબર
 છે ને?' ગાડીવાન તરત જ બોલી ઊઠ્યો : 'હા
 સાહેબ.' પણ અનિલ બોલી ઊઠ્યો, 'બાપુજી આ
 તો ટકું જેવો થોડો લાગે છે. સાવ નાનો.' 'પણ
 તે જ હશે ને.' મેં તેનું સમાધાન કરવાના ઈરાદાથી
 કહ્યું. તે સાંભળી ગાડીવાળો ગાડી દોડાવવા મંડ્યો. ને
 તે સાથે 'ખડખડ' કરતો અવાજે જાણે ગાડીની
 બરાબરી કરી દોડતો હોય તેવું લાગ્યું. અનિલ બોલ્યો,
 'બાપુ, પેલી જ નંબરની ગાડી અચ્છી છે. 'નંબર
 જ' એમ કેમ ના કહ્યું તમે?' આ પરથી અમારી
 ગાડીનો વેગ અનિલને પસંદ ન હતો તે જણાઈ
 આવતું હતું. 'હ' લાઈ. જ નંબરની ગાડી પણ
 હમારી જ છે ના. તે અલીની ગાડી. અલી ને હમે
 બધાં એક—' ગાડીવાને કહ્યું. આ સાંભળી અનિલે
 કહ્યું : 'તારે તું જ કેમ નથી ચલાવતો તે ગાડી?'
 ને વળી મારી આગળ તેનું જ્ઞાન કાઢવવા માંડ્યું.
 તેનો અવાજ દૂદકા ને ભૂસકા મારી મને કહેવા
 માંડ્યો, 'ને બાપુજી, અલીની ગાડીએ સરસ, ને
 થોડો તો એવો આવે ! મોટાભાઈ સાથે ઘણી વાર
 તેમાં હું બેઠેલો. થોડો તો દોડે આમ પૂરપા...ટ.'

કહેતાં તેણે હાથના ચાળા કર્યા ને 'પૂરપાટ' શબ્દના
 'પા'ને એવી રીતે લંબાવ્યો 'પા...ટ' કહીને કે તે
 સાંભળી અલીની ગાડી પૂરવેગે દોડી ધડીમાં કંઈની
 કંઈ દર મારી નજર આગળ નીકળી જતી હું
 બેઈ રહ્યો. ને અનિલનો ખડખડ આગળ ચાલુ રહ્યો :
 'ને બાપુજી એક થોડો તો અલીનો એવો સરસ હતો...
 એવો સરસ ! પણ ને મરી ગયો !' આ સાંભળી હું
 તો અનિલની, થોડાગાડીની એકઠી કરેલી માહિતી વિષે
 જરા આશ્ચર્ય પામી પૂછવા જતો હતો કે 'લાઈ આ
 બધી તને ક્યાંથી ખબર?' ત્યાં તો અનિલે ગાડીવાનને
 પૂછ્યું : 'કેમ ને? અલીનો પેલો થોડો મરી ગયો
 ને?' ને આમ કહેતાં અનિલના અવાજની પાછળ
 છૂપાયેલો અવાજ જાણે કહેતો હતો... 'બાપુજી તમે
 મારી વાત નહિ માનો. હું તો ઘણું બધું જાણું છું,
 પણ તમને મારી વાતમાં વિશ્વાસ નથી બેસતો. તમે
 ક્યારેય તે તરફ ધ્યાન નથી આપતા. પણ હવે આ
 ગાડીવાળો મિયાં જ તમને કહેશે...તે તમારા બેટલો
 જ મોટો છે—તેથી તમે મારી વાત જરૂર માનવાના'
આ નિઃશબ્દ પડ્યા હું સાંભળી રહ્યો હતો.
 અનિલ આગળ બોલ્યે જતો હતો. 'બહુ જ સરસ
 હતો ! આહ ! શું થોડો ! આપણને થાય બાપુજી,
 જાણે આપણે ઊડીએ જ છીએ.'

એટલામાં ગાડીવાન બોલ્યો, 'સાહેબ તે થોડાની તો
 વાત જ એમ હતી. આ જ જગા પર તે થોડો પડી
 ગયો. ને ખલાસ થઈ ગયો. ભારે એક્સીડન્ટ !' કહેતાં
 તેણે ચાણક રસ્તા પર ધરી મને તે જગા ચીંધી
 ખતાવી.
 'એક્સીડન્ટ ! શી રીતે થયો?' મેં આતુરતાથી
 પૂછ્યું.
 'સાહેબ, મોટરવાળાની બૂલ. ગાડી પર સીધી મોટર
 આવીને અથડાઈ. અલીની ગાડી સાંગી ગઈ. થોડો
 પણ ખલાસ થઈ ગયો—ત્યાંનો ત્યાં જ. તમે તેને
 જોયો હોય તો મોટો પહેલવાન જેવો ઊંચો, ને
 ભરાવદાર શરીર. ચળકતો કાળો સુંદર રંગ. નજર

લાગે તેવો ઘોડો પણ પડ્યા પડી સહેજ વારેય
 જીવ્યો નથી તરત જ ખનાસ થઈ ગયો ' 'ખનાસ
 થઈ ગયો ' શબ્દ સાથે ગાડીવાનના ઉરમા દટાયેતુ હુ ખતુ
 મોઝી ઊછળીને ઉપર આવ્યુ ને તે શબ્દોચ્ચારમાથી
 બહાર પડ્યુ 'અરે' મે કહ્યુ ને હુ ખતુ મોઝી મારા
 પરથી પસાર થઈ ગયુ અનિય વચ્ચે જ બોલી
 પડ્યો 'કેટલુ તુડશાન ! ઘોડો બહુ મોઘો હોય ને !
 ને આવો સરસ ઘોડો તો બહુ મોઘો હશે ને ! ' 'તે
 ઘોડો તો ક્ષમ પચાસ રૂપિયામા જ લીધો હતો '
 ગાડીવાને જવાબ આપ્યો તે સાલગી અનિય બોલ્યો
 'અમ પચાસ જ રૂપિયા ? કેમ ? ઘોડા તો બહુ મોઘા
 હોય ' હુ નિચારતો હતો કે ઘોડામા કઈ ખોડ હશે
 ત્યા તો પેનો ગાડીવાન બોલ્યો—' એ ઘોડો તો અડી
 લા થો 'તો એક માણસ પાચસો રૂપિયામા પણ ઘોડો
 બહુ તોફાની પેવાને ગાંઠે જ નહિ તેથી પેવા માણસે
 ત્રણમે રૂપિયામા તેને વેચી નાખ્યો આ બીજા
 માણસનેય તે ઘોડો ગાંઠે નહિ તેથી તેણે વેચના
 કાઢ્યો પણ આના તોફાની ઘોડાને લે ત્રણ ? તેથી
 તેની કિંમત ઘગડી ઘગડીને આખરે પચાસ રૂપિયા
 પર લાવ્યો ને મે જ અચીને તે ઘોડો લઈ લેવાનુ
 કહ્યુ બધી અલી તો ના જ કહેતો હતો ઘેડો તો
 અમે લીધો, પણ બહુ જાહેરા કાઢીને ગાડી સાથે
 જોડાય જ નહિ ગાડીને જોડો એને ચાને તેનુ તોફાન
 લાતો મારી મારીને ખૂમ તોફાન કરીને ગાડી જ તોડી
 પાડે અમ તોફાન કરીને ખેત્રણ તો તેણે ગાડી લાગી
 નાખી ના તેના પર બેસાય કે ના તેને ગાડીએ
 જોડાય ' આ સાલગતા સાલગતા જ પેયો તોફાની
 ઘોડો જીવત થઈ મારી આગળ તોફાન કરવા માડ્યો
 એ પગે જાએ થઈ ગયો વળી નામ નાસ કરવા માડ્યો
 હુ બી ગયો અરે, કઈ મિચાડુ આની હડકામા
 આની જશે ! ને મે આતુગતાથી પૂજ્યુ 'હ પડી ? '
 'પડી તો—' ગાડીવાન બોલ્યો 'એ, એક દાંડો,
 તેના પર હાથ ફેરવ્યો તેને પપડ્યો, ને
 ગાડીએ જોડ્યો અમે એ ત્રણ જણ ગાડીમા બેસ
 ત્યા તો પછે પગે ઘોડાએ લાતો લગાવી, તોફાન

કરવા માડ્યો ને અલી ગાળ બે 'યો ને હાથમા
 ચાખૂડ લઈ ઊભાગ્યો પણ મે તેને રોક્યો ને કહ્યુ
 'નહિ એમ નહિ ગાડી પરથી જિનરી જા,' ને અમે
 બન્ને ગાડીમાથી નીચે ઊતરી ગયા—હુ ને અની ઘોડા
 પાસે ગયા તેને પપડ્યો હાથ તેના પર
 ફેરવ્યો ને પડી ચલ્યો પણ ફરી પાછુ તોફાન
 કર્યુ પણ નહિ અમે તેને જરાયે માર્યો નહિ મે
 પ્રાઈને મારવા દીધો નહિ ને ધીરજ રાખવાનુ કહ્યુ
 થોડા વખત સુધી આમ કર્યો કર્યુ ને ઘોડા ટિપ્પોમા
 તો વેડો સમજી ગયો મૂચ પ્રાણીયે સાહેબ, કેટલુ
 સમજે છે ! તે તોફાની ઘેડો પડી એવુ તો કામ
 આપતો કે બસ એવાર સહેબ તમે ગાડીમા બેસો
 તો પાછુ તમને બેસવાનુ મન થાય ને તેની ગારી
 માટેય લોકો પડાપડી કરે ! શુ ઘોડો હતો સાહેબ !
 એવો તો કાઈ બીજો ઘેડો હજી મારી આપવી
 જિંદગીમા મે જોયો નથી તમ ગી મોટર શુ ચાલે ?
 અરે મોટરમાગે તે વોડેની ગાડીમા બેસનાની મન
 હટે ! ' ગાડીવાન આમ કહેતો હતો, ત્યા તો અનિય
 બેલી પડ્યો 'બધુ તે ઘોડો તો એવુ દોડે, એવુ
 દોડે,' ને હુ 'એવુ દોડે' શબ્દના રજુકામા 'હન હન,
 હન' ધૂધીઓનો અનાજ સાલગી રહ્યો ને 'ટોફ ટોફ'
 કરતો કાગો ચગકતો કદાવર ઘોડો મારી સમજ દોડી
 રહ્યો—જણે જી રહ્યો હોય એમ પેનો દોડ્યો જન

ય પૂરખા

૮ ને ગાડીય જાણે ઊડતી

લાગી

'સુધરી ગયો એટલે તેના બગનો ઉપરોગ' સરે રખે
 થયો તમને ઘેડાને સમજાવતા આવડતુ હશે ' મે
 કહ્યુ 'ના એવુ કઈ નહિ સાહેબ, પણ એમ હતું
 કે તેનો પરવાનો માનિક તેના યજ્ઞ ખૂમ ભાર મૂકતો
 ને પડી તેને ખૂમ મારતો ઘોડા જરા હડીનો ખરે
 ને મૂચ પ્રાણીય કેટલુ સહન કરે ? તેથી તે તોફાને
 ચડ્યો તેનામા માગની બીક ભરાઈ ગઈ હતી તેથી
 ગાડી સાથે જોડતા જ તેને મનમા થતુ ટશે કે હવે
 મને મારશે તેથી તે પહેલેથી જ તોફાન કરતો ને
 બંધાને ગભરાશી મૂકતો અમે તેને માર્યો નહિ ને

પંખાઓ. તેથી તે જાણી ગયો કે આપણને અહીં આ કામ કરવાનું છે. ને માર પડવાનો નથી. પછી તો તે સીધો સડ. પેલા તો કોઈની પાસે જવાની દિશા ન જાય. મેં બરાબર જોયું કે મૂંઝા પ્રાણીય— ગમે તેવું તોફાની પ્રેમથી વશ થાય છે. આ અંધું સાંભળતાં હું તો વિચારે ચડ્યો.....’ રે જંગલીમાં જંગલી બની ગયેલો, વિદ્રેસો ઘોડાએ વડાલને વશ થઈ રહે છે. તો માણસ પ્રેમથી કેમ ના સમજે ? કેમ ન મુઠ્ઠે ? જ્યાં સુધી માનવોમાં પ્રેમયોગીઓ પેલા થતા રહેશે ત્યાં સુધી માનવતાને ભો નથી. પ્રેમ માનવતાની દાસ છે.....આમ વિચારું છું ત્યાં તો ઘોડાગાડી થોબી...ગાડીવાને બારણું ખોલ્યું. ને પટ ઢંઢને અનિલ કિતર્યો. ધરના બારણા પાસે જઈને બ્રહ્મામૂન કરી મૂકી. ‘આ...ઓ આ...ઊધાડ’ મને કહેવાનું મન થયું. તારી બા જંગલી જ હશે, શું કામ ઘોડા પાડે છે ? પણ મેં તેમ કહ્યું નહિ. ધરમાં ગયા પછીએ અનિલ મોઢેથી તેની બાને કહેતો હતો ...‘બા, મારે વાનું લાવવું છે. પેલા છેડરાઓ— ગાડીમાં કેવું સરસ વગાડતા હતા.’ મને કહેવાનું મન થયું કે ‘અચ્ચા, આપણને એ ના પરવડે. જોયો મોટો વાળવાળો. હું પછી તો તું ગાયા જ કરે આખો દિવસ ! ને ભણે નહિ—પણ આવું કશું જ મેં કહ્યું નહિ. ને હું બોલી પડ્યો...’ બેટા તારે માટે વાનું લાવવાનું હોં. ‘હેં બાપુ ! ક્યારે ?’ અનિલે કહ્યું. ‘તું અભ્યાસ સારો કરે તો.’ ‘અભ્યાસ તો સારો કરું છું.’ અનિલે કહ્યું. ‘પણ ત્રણ નંબરની અંદર નંબર લાવવો જોઈએ. તો તને ઈનામ આપીશ. ને સંગીત શીખવા વર્ગમાંયે મોકલીશ. અનિલે ઉત્સાહભરે કહ્યું. ‘હા બાપુ હા.’ ને તે મારી પાસે બેસી ગયો. ત્યાં તો બેબી બીડી, ‘એ, એ એ’ એટલે અનિલની બા—રમા બોલી...‘મુઈ, બીડી પડી. કોઢીયે નહિ કરવા દે.’ કેટલા ઉઝળાટથી તે આ શબ્દો

બોલી હતી ! પણ શાંતિથી મેં કહ્યું. ‘કંઈ નહિ. જા તેને બા. હું કોઢી ઉતારું છું.’ રહેવા દો. હજી હમણાં તો તમે આવ્યા. થાક્યા પાક્યા...’ રમા બોલી..... પણ હું તો મારા મગજમાં બિહતા શબ્દો સાંભળી રહ્યો હતો. ‘તેમાં શું...બેબીનિય શું જોઈએ છે તે જોયું જોઈએ. હું થાક્યો હજીય તેથી કંઈ બેબી પ્રત્યે દુર્લ્લભ ન કરાય—’ મેં કોઢી કપમાં રેડી.....મેં ને અનિલે પીધી. ત્યાં તો રમા ઉપાને (બેબીને) તેડીને લાવી. મેં કહ્યું...‘લાવ. તું કોઢી પી લે. કંડી થશે. બેબી, તારે થોડું દૂધ પીવું છે ?’ રમા મારી સામે જોઈ રહી. તેની આંખો જાણે પૂછતી હતી.....‘કેમ મહાશય આજે અમારી આટલી અધી દરકાર કરે છે ? આજ કંઈ બહુ વડાલ બિહરાય છે ?’ પણ મોઢેથી તે કંઈ જ ના બોલી. મેં બેબીને બોળામાં લીધી. ને ભૂંડાયેલા સ્કોકની છેલ્લી લીટી મને યાદ આવી—ધન્યાસ્તદક્ષારજસા મલિની ભવન્તિ । બેબી કાલા કાલા શબ્દે મને પૂછતી હતી. ‘બાપુજી તમે મને માલશે ?’ ‘ના બેટા. કોણે કહ્યું ?’ વડાલથી તેને માથે હાથ ફેરવતાં મેં કહ્યું. બેબી બોલી. ‘બા કહેતી હતી. કે તારા બાપુજી તને દીપી નાખશે.’ મેં પૂછ્યું. ‘કેમ ?’ ‘છે ને બાપુજી, મેં કેવું સક્કસ જામ મારી લઈને માંજ્યું ને ડોલમાં ઘોયું. પાણી બહુ ગંદુ થયું છે. માલશે બાપુ ?’ ‘ના. નહિ માલુ હો ! બેબી મારી ગઈ ને !’ કડી મેં તેની પીઠ પર હાથ ફેરવ્યો. ત્યારે તેણે બંને હાથ મારા ગળામાં પરીવી દીધા. ને તેની બા સામે જોઈ રહી—જાણે કહેતી ન હોય...‘લે બા લેતી જા. બાપુ તો કેવા સારા છે. મને માર ખવડાવવાની હતી ને ? જુદી...’ ને હું જોઈ રહ્યો હતો—પેલો તોફાની ઘોડો—પેલો પ્યારભર્યો ગાડીવાન—તેનો ઘોડો પર ફરતો હાથ—પેલો પૂરપાટ ફોડતો ઘોડો—ને તેની ઘૂંઘરમાળ જળ જળ, જળ જળ, અવાજ ફરતો મને સાંભળાઈ—જાણે તોફાન—મસ્તી પ્રેમને તોલે વશ વર્તી નાચતાં ન હોય !

જર્નનીમાં પ્લાસ્ટીકનો વિધવિધ રીતે ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. દ્રાક્ષના બગીચાઓમાં વેલોને પાતળા પ્લાસ્ટીકથી આચ્છાદિત રાખવામાં આવે છે. કરા, હીમ, અને હવામાનની માડી અસરોથી આ પ્લાસ્ટીક આચ્છાદન દ્રાક્ષને નબળે છે. આમ પ્લાસ્ટીકરક્ષિત દ્રાક્ષ લાંબા સમય સુધી પરિપક્વ થઈ શકે છે અને તેથી તેનો પાક પણ સારો બીતરે છે. આમ વધુ પરિપક્વ થયેલી દ્રાક્ષની મીઠાશ પણ વધારે રહે છે.

૧૬મા પાનાથી ચાલુ

એની રાક ને પગધીન પ્રજા, નવી નેતાગીરી વિનાની પ્રજા, જીવનનો સાલિક આનંદ સુમાવી ધનના પ્રદર્શન વડે રીઝનારી પ્રજા, આરોગ્યવિહોળી અને જુસ્સા વિનાની—કોને એવું ગમશે ? ને તોયે શું એ જ વિચિત્રિ—

ગાળે એ ગિરનાર ને જોકે એ પચાગદ્. માતા મણી ને નર્મદા—ગુલે તમારાં, માન. દ્વારિકાધીશના ચરણ પમાળતા સાગર જીજ્ઞા ને ગાવ ઘેરાં ગીત વનવનના તરુઓ ડોલી જોકે—જાણે અમારા ગ્રાણુ, જગાડે

અમારી મહેન્દ્રજ્યો, પ્રેરે અમને પરાક્રમ. અમારા ચિંતન ખળભળી જડે. અમારી શક્તિઓ જાગી જોકે, સર્વું છે આટલું તો ફળુ એથી વધારે લાવે આવી પડે—પણ સુખની લાલચ આડે ગુજરાતીનાં હાડ ફરી ના જગો, એની ખુદ્ધિ ચલિત ના થરો, એના સતોષ સમતા ના થરો એની વાણી થોથરાતી ના થરો— ના ડરથી, ના હોસથી ના ગરજથી કે ના નિરાશથી. ગરવી ગુજરાતની ધન-જિંયા આદર્શોથી અકિન-સદા ફરકતી રહો—સદા અણુનમ, સદા પ્રતિભાવંત, સદા પરાક્રમી, સદા આગે ધપંત !

★

સાહ્યાર પ્રાપ્તિ-સ્વીકાર

હરિસંહિતા (અંક ૨-૩) ન્હાનાલાલ દક્ષપતરામ કરિ. પાના ૩૯૦+૪૧૧ રૂ. ૧૦+૧૦ મહાકવિ ન્હાનાલાલ આરંક સમિતિ. ૪૬ પરિભવ સોસાયટી, અમદાવાદ, ૬ મોરનાં આંસુ : સારંગ ખારોટ પાનાં ૨૬૪. રૂ. ૪/— અંગનખેલ : સારંગ ખારોટ. પાના ૨૫૨ રૂ. ૪/— રૂંવાતાં જીવન : શ્રી. ના. પેંએ. અનુ. ગોપાળરાવ વિદ્યાસ પાના ૪૫૬. રૂ. ૭/— જમણગાથા : ગો. ની. દાંડેકર. અનુ. ગોપાળરાવ વિદ્યાસ. પાનાં ૩૮૬. રૂ. ૬/— ચંપાવતી : ગુણુતરાય આચાર્ય. પાનાં ૨૯૨. રૂ. ૪/૫૦. આલિસાં : અરવિંદ ગોખલે. અનુ. ગોપાળરાવ વિદ્યાસ પાનાં ૩૧૬. રૂ. ૫/— જ્યેના પ્રકાશક : આર. આર. શેઠી કંપની, મુખર્ષ, ૨, ભારતીય કાવ્ય સિદ્ધાંત : જ્યેનત કોશરી-નટુભાઈ રાજપરા પાનાં ૨૦૮. રૂ. ૩/૨૫. ગૂર્જર અંધરત્ન કાવ્યોક્તય, અમદાવાદ પેલે પાર : રમણ પટેલ, પાનાં ૯૨. રૂ. ૨/૨૫. હરિદર પુત્રકાલય, સૂરત : ગાવા જેવા ગરબા : હીરાબહેન પાટક. પાના ૩૨ ૦/૪૦. જ્ઞાતિઓ ક્યાંથી આવી ? અક્ષયકુમાર દેસાઈ. પાનાં ૩૨ —/૪૦. —ખન્નેના પ્રકાશક પરિચય પુસ્તિકા પ્રવૃત્તિ, મુખર્ષ, ૧. જાતીય મુશ્કેલીઓ : (ભાગ ૨) જો નવનીતલાલ વી. પટેલ પાનાં ૩૨. —/૬૨. શિશુની સંભાળ : 'સત્યમ' પાનાં ૩૨. —/૬૨. —ખન્નેના પ્રકાશક જો, નવનીતલાલ વી. પટેલ, અમદાવાદ, ૧. એ પંજુ મારા દીકરાઓ છે : જ્યોત્સ્નાબેન શુક્લ પાનાં ૨૦. —/૨૦ સોનાની ઈંટ અને ખીજ વાતો. જ. ઓ. કાનુગા. પાના ૪૪. —/૪૫ સતનો મારગ. 'સુદર્શી' પાના ૪૭. —/૪૦. ગિકારી : જ્યોત્સ્નાબેન શુક્લ. પાના ૩૨. —/૨૫ જાગીને જોઉં તો (૧-૨) કપિચરામ અધ્યર્ક. પાનાં ૪૧+૩૮. —/૬૫. પાકે ઘડે : મનુભાઈ પંડિત. પાના ૪૭. —/૪૦ સમાજશિક્ષણ પોથી નિર્મળાબેન દેસાઈ. પાનાં ૧૧૨. —/૯૦. પથ્થર તરશે રામ નામના. મંગેશ દ. વૈષ પાનાં ૪૮. —/૩૫. સમાજ શિક્ષણ સાહિત્ય પત્રિકાઓણી ૧ થી ૨૦ રૂ. ૨/૪૦. નવશિક્ષિત સાહિત્ય નિર્માણ ઓણી મણકા ૧ થી ૧૦ —/૬૦ —અગિયારેયના પ્રકાશક. ગુજરાત સમાજ શિક્ષણ સમિતિ, સૂરત

★

સુમંગલા

માનવીનું મન કુદરતે શા કારણે ઘડ્યું છે? મન તો પશુ-પંખીને પણ છે. પરંતુ માનવી બધાંથી કંઈક જુદો તરી આવે છે. તેની પાસે વાચા છે, ભાષા છે, ખીલુ વ્યક્તિને સમજવાની શક્તિ છે, બુદ્ધિમાં વિચાર કરવાની તાકાત છે; એ વિચાર દ્વારા સારું પારખવાની દૃષ્ટિ છે. કોઈક એવી અગમ્ય શક્તિ છે જે મનુષ્ય પાસે જીવનની તમામ હલચલ, તમામ જરૂરિયાતને ચેનકેન પ્રકારે ફળિભૂત કરાવે છે. દરેક વ્યક્તિમાં જુદી જુદી શક્તિ રહેલી હોય છે. દરેક વ્યક્તિ બધી વસ્તુઓમાં પારંગત નથી હોતી. તેમ બની પણ શકે નહિ. કોઈપણ એક વિષયના નિષ્ણાત બનવા માટે વર્ષો સુધી તેની પાછળ તપશ્ચર્યા, મહેનત કરવી પડે છે અને ત્યારે જ તેમાં તે પારંગત થાય છે. આજે તો વિજ્ઞાનની શોધોને પરિણામે આખી દુનિયા ઉથલપાથલ થઈ શકે તેવી તાકાત માનવીમાં રહેલી છે પણ એ તાકાતનો સદુપયોગ કરવો કે દુરુપયોગ તેય તેને આધીન છે. ઈર્ષા અને સ્વાર્થ હમેશાં માનવીને પાડે છે. એક વ્યક્તિ કરતાં ગદિયાતા થવા માટે અથવા તો સામાની કીર્તિને ઝાંખપ લગાડવા ન કરવાનું કરતાં માણસ અચકાતો નથી. મોટામાં મોટું વેર પેસો—સંપાત્ત છે. 'હું પણ એનાથી વધુ મોટો થાઉં અને કીર્તિ' વધારું, તેમ કરવા જતાં ખીજને નુકશાન થાય તો તેની મને શું પડી હોય!' ભાવનાથી રંગાયેલો મનુષ્ય સ્વાર્થની આડે ખીજું કંઈ ભેવા તરફર થતો નથી. આ તો થઈ બુદ્ધિશાળી વર્ગની વાત. જેનામાં ઓછી બુદ્ધિ છે, વિચારવાની શક્તિ કુંઠિત થયેલી છે તે ખીજો વર્ગ. નાનપણથી તેમના સંયોગો વિપરીત દિશામાં ફરતા હોય છે, પુરુષાર્થ કરી આગળ વધવાની તેમને કલ્પનાયે નથી હોતી. પરંતુ 'બુદ્ધિશાળી વર્ગની દેખાદેખી કરીને સમજે કે ના સમજે તોપણ તેનું અનુકરણ કરવા પ્રેરાય છે. એ અનુકરણ કરતાં ઊંધે રસ્તે દોરાર્ધ જાય છે અને પોતાનું જીવન વેડફી મારે છે. ખીજની સલાહ લેવી તેમને ગમતી નથી. કોઈ સામે ગદીને સલાહ આપવા જાય છે તો તેમના મગજમાં તે ઊતરતી નથી. અને નાપાક માણસો એવી વ્યક્તિઓનો લાલ ઊઠાવી તેમને ફૂવામાં ધકેલે છે. ન્યારે આંખ ઊઘડે છે ત્યારે પતન થઈ ચૂકેલું હોય છે. એટલે જીવનમાં નિરાશા વ્યાપી જાય છે. જીવન ઝેર જેવું લાગે છે.

[૧૬મા પાનાથી ચાલુ]

એરી રાંદ ને પરાધીન પ્રજા, નવી નેતાગીરી વિનાની પ્રજા, જીવનનો સાત્વિક આનંદ ગુમાવી ધનના પ્રદર્શન વડે રીઝનારી પ્રજા, આરોગ્યવિહીન અને જુરસા વિનાની—કાને એકું ગમશે ? ને તેણે શું એ જ ગિયતિ—!

જાતે એ ગિરનાર ને જોડે એ પરાગટ. માતા મહી ને નર્મદા—ગુંજે તમારા ગાન. દારિકાધીશના ચરણ પખાળતા સાગર ઊછળે ને ગાવ ઘેરાં ગીત. વનવનના તરુઓ ડાલી જોડે—જગાવે અમારા પ્રાણ, જગાડે

અમારી મહેન્દ્રાઓ, પ્રેરે અમને પગક્રમ, અમારા ચિંતન ખળલગી જોડે. અમારી શક્તિઓ જાગી જોડે, સત્ય છે આટલું તો હજુ એથી વધારે ભને આવી પડે—મલ્લુ સુખની લાવચ આડે ગુજરાતીના હાડ દરી ના જરો, એની બુદ્ધિ ચલિત ના થગો, એના સતોષ સખતા ના થગો. એની વાણી ધોધરાતી ના થશે—ના ડરથી, ના ક્ષેમથી ના ગરજથી કે ના નિરાશથી ગરવી ગુજરાતની ધન-કિઆ આદર્શોથી અકિત-સદા ફરકતી રહે—સદા અણુનમ, સદા પ્રતિભાવત, સદા પરાક્રમી, સદા આગે ધપત!

★

સાભાર પ્રાપ્તિ-સ્વીકાર

હરિસાહિતા. (અંથ ૨-૩). ન્હાનાલાલ દસપતરામ કવિ. પાનાં ૩૯૦+૪૧૧ રૂ. ૧૦+૧૦ મહાકવિ ન્હાનાલાલ આરકે સમિતિ. ૪૬ પરિમલ મોસાયટી, અમદાવાદ, ૬. મોરનાં આંસુ : સારંગ બારોટ. પાનાં ૨૬૪. રૂ. ૪/— અગમખેલ : સારંગ બારોટ. પાના ૨૫૨. રૂ. ૪/— રૂંવાળાં જીવન : શ્રી. ના. પે.એ. અનુ. ગોપાળરાવ વિદ્યાસ પાના ૪૫૬. રૂ. ૭/— ભ્રમજૂગાથા : ગો. ની. દાંડેકર. અનુ. ગોપાળરાવ વિદ્યાસ. પાનાં ૩૮૬. રૂ. ૬/— અંધારતી : શુભવંતરાય આચાર્ય. પાનાં ૨૬૨. રૂ. ૪/૫૦. આલિસાં અરવિંદ ગોખલે. અનુ. ગોપાળરાવ વિદ્યાસ પાનાં ૩૧૬. રૂ. ૫/— જ્યેના પ્રકાશક : આર. આર. શેક્ષી કંપની, મુમ્બઈ, ૨, ભારતીય કાવ્ય સિદ્ધાંત : જ્યેન્ત કોહારી-નટુલાઈ રાજપરા. પાનાં ૨૦૮. રૂ. ૩/૨૫. ગૂર્જર અંધરત્ત કાર્યક્રમ, અમદાવાદ. પેટ્ટે પાર : રમણ પટેલ. પોનાં ૯૨. રૂ. ૨/૨૫. હરિહર પુસ્તકાલય, સુરત. ગાવા જેવા ગરબા : હીરાબહેન પાટક. પાના ૩૨. ૦/૪૦. જ્ઞાતિઓ ક્યાંથી આવી ? અક્ષયકુમાર દેસાઈ. પોનાં ૩૨. —/૪૦. —જ્યેના પ્રકાશક પરિચય પુસ્તિકા પ્રગ્તિ, મુમ્બઈ, ૧. જાતીય મુશ્કેલીઓ : (ભાગ ૨) . ડૉ. નવનીતલાલ વી. પટેલ પાનાં ૩૨. —/૬૨. શિશુની સંભાળ : 'સત્યમ' પાનાં ૩૨. —/૬૨. —જ્યેના પ્રકાશક ડૉ. નવનીતલાલ વી. પટેલ, અમદાવાદ, ૧. એ પણ મારા દીકરાઓ છે : જ્યોત્સ્નાબેન શુક્લ પાનાં ૨૦. —/૨૦. સોનાની ઈંદ અને બીજી વાતો : જ. એ. કાનુગા. પાનાં ૪૪. —/૪૫. સતનો મોરગ - 'સુકાસી' પાના ૪૭. —/૪૦. શિકારી : જ્યોત્સ્નાબેન શુક્લ. પાનાં ૩૨. —/૨૫ જાગીને જોડે તો (૧-૨) કપિવગમ અધ્યયુ. પાનાં ૪૧+૩૮ —/૬૫. પાકે ઘર : મનુભાઈ પંડિત. પાના ૪૭ —/૪૦. સમાજશિક્ષણ પાથી નિર્મળાબેન દેસાઈ. પાનાં ૧૧૨. —/૬૦. પદ્યર તરશે રામ નામના. મંગેશ હ વૈદ્ય પાનાં ૪૮. —/૩૫ સમાજ શિક્ષણ સાહિત્ય પત્રિકાએણી ૧ થી ૨૦ રૂ. ૨/૪૦. નવગિક્ષિત સાહિત્ય નિર્માણ એણી મળુકા ૧ થી ૧૦ —/૬૦ —અગિયારેયના પ્રકાશક. ગુજરાત સમાજ શિક્ષણ સમિતિ, સુરત.

★

માનવીનું મન કુદરતે શા કારણે ઘડ્યું છે? મન તો પશુ-પંખીને પણ છે. પરંતુ માનવી બધાંથી કંઈક જુદો તરી આવે છે. તેની પાસે વાચા છે, ભાષા છે, ખીજી વ્યક્તિને સમજવાની શક્તિ છે, ખુદમાં વિચાર કરવાની તાકાત છે; એ વિચાર દ્વારા સારું પારખવાની દૃષ્ટિ છે. કોઈક એવી અગમ્ય શક્તિ છે જે મનુષ્ય પાસે જીવનની તમામ હલચલ, તમામ જરૂરિયાતને ચેતકેન પ્રકારે ફગિલૂત કરાવે છે. દરેક વ્યક્તિમાં જુદી જુદી શક્તિ રહેલી હોય છે. દરેક વ્યક્તિ બધી વસ્તુઓમાં પારંગત નથી હોતી. તેમ બની પણ શકે નહિ. કોઈપણ એક વિષયના નિષ્ણાત બનવા માટે વર્ષો સુધી તેની પાછળ તપશ્ચર્યા, મહેનત કરવી પડે છે અને ત્યારે જ તેમાં તે પારંગત થાય છે. આજે તો વિજ્ઞાનની શોધોને પરિણામે આખી દુનિયા ઉથલપાથલ થઈ શકે તેવી તાકાત માનવીમાં રહેલી છે પણ એ તાકાતનો સદુપયોગ કરવો કે દુરુપયોગ તેય તેને આધીન છે.

ઈર્ષા અને સ્વાર્થ હમેશાં માનવીને પાડે છે. એક વ્યક્તિ કરતાં ચઢિયાતા થવા માટે અથવા તો સામાની કીર્તિને ઝાંખપ લગાડવા ન કરવાનું કરતાં માણસ અચકાતો નથી. મોટામાં મોટું વેર પેસો—સંપાત્ત છે. 'હું પણ એનાથી વધુ મોટો થાઉં અને કીર્તિ' વધારું, તેમ કરવા જતાં ખીજાને નુકશાન થાય તો તેની મને શું પડી હોય!' ભાવનાથી રંગાયેલો મનુષ્ય સ્વાર્થની આડે ખીજું કંઈ જોવા તત્પર થતો નથી.

આ તો થઈ બુદ્ધિશાળી વર્ગની વાત. જેનામાં ઓછી બુદ્ધિ છે, વિચારવાની શક્તિ કુદિત થયેલી છે તે ખીજો વર્ગ. નાનપણથી તેમના સંયોગો વિપરીત દિશામાં ફરતા હોય છે, પુરુષાર્થ કરી આગળ વધવાની તેમને કલ્પનાયે નથી હોતી. પરંતુ બુદ્ધિશાળી વર્ગની દેખાદેખી કરીને સમજે કે ના સમજે તોપણ તેનું અનુકરણ કરવા પ્રેરાય છે. એ અનુકરણ કરતાં ઊંધે રસ્તે દોરાઈ જાય છે અને પોતાનું જીવન વેડફી મારે છે. ખીજાની સલાહ લેવી તેમને ગમતી નથી. કોઈ સામે ચઢીને સલાહ આપવા જાય છે તો તેમના મગજમાં તે ઊતરતી નથી. અને નાપાક માણસો એવી વ્યક્તિઓનો લાભ ઊઠાવી તેમને કૂવામાં ધકેલે છે. જ્યારે આખ ઊઘડે છે ત્યારે પતન થઈ ચૂકેલું હોય છે. એટલે જીવનમાં નિરાશા વ્યાપી જાય છે. જીવન ઝેર જેવું લાગે છે.

સતોપ જેવું સુખ નહિ

અધકચરી બુદ્ધિ અને લજ્જતરનું તો નામ નહિ એવી કૈલાસનો જીવનદીપ જોલવાવાની તૈયારીમાં હતો. છતાં તેની મુસ્તાફીમાંથી જીંચી નહોતી આવતી.

એ જમાનામાં દીડરીને ચાર પાંચ ચોપડી લણાવી એટલે બહુ થઈ ગયું. કંઈક વાંચતા લખતાં-સહી કરતાં આવડ્યું એટલે બસ થયું. કૈલાસ પાચેક ચોપડી લણી, એકાદ બે વર્ષ ધરકામ રીખી, ત્યાં તો એના લગ્નની તૈયારી થવા લાગી. કૈલાસની ખા તો બિંબકુલ લણેલાં નહિ એટલે દીકરી આટલું લણી એ તો ખૂબ કહેવાય. અને હવે વધુ લણાવીએ તો વંડી જાય કંઈક એની છાપ જ મનમાં રમ્યા કરે કે લણેલાંઓ તો વંડેલાં હોય.

પણ એ માને ક્યાંથી ખબર કે અલણ તો લણેલાંઓને પણ ટપી જાય તેવાં હોય છે? અહીં તહીંથી વાતો સાંભળી સાંભળીને, દેખા-દેખીની અસર કૈલાસમાં ઠીક ઠીક આવી હતી. પરણીને સાસરે ગઈ પછી તો પૂછવું જ શું? પિયરનો અંકુશ છૂટ્યો. રોજ નવું નવું શહેરમાં તો દેખાવા લાગ્યું. શોખ વધ્યા. સિનેમા, નાટક, હજવું મળવું, કુચલી કરવી બધું જ ધીમે ધીમે પ્રવેશવા માંડ્યું. કોઈપણ બે વ્યક્તિની ગ્રહણશક્તિ એકસરખી નથી હોતી. એકની દૃષ્ટિએ સારું કહેવાતું હોય તે બીજાની દૃષ્ટિએ ન પણ હોય. કૈલાસ આવું બધું જાતજાતવું જોઈ, સાંભળીને દલીલો કરતી અને મોજશોખને પોષવા માટે પ્રયત્ન કરતી.

‘ને બીજા કશામાં રસ નહોતો. જેમાં. રસ

હતો તે પોતાની આર્થિક પરિસ્થિતિને કારણે પોથી શકતી નહિ. એટલે ઘરમાં કંકાસનું મૂળ ઉત્પન્ન થયું. અડેશી પડેશી સાથે બીજાએ શું ખરાબ કર્યું તે નીરખી નીરખીને કુચલીમાં સમય પસાર કરતી આખો દિવસ બંજુ કંઈક કામ જ ન હોય. બે ટંક રસોઈ - બનાવવી એ જ કામ. પતિ નોકરીએ જાય એટલે એકલાં પરવાની જ રાહ જોવાય. આશુબાશુમાં બેસી ગપાટા હાકે. કોઈકનું નવું જુએ કે ક્યારે લઈ આવે! આર્થિક રીતે પોષાય નહિ એટલે પતિ ગુસ્સે થઈ જાય આમ જોઈ પડે એટલે નિરાશા વ્યાપી જાય. લોકોની પાસે એશિયાળા થતાં પણ ખૂબ સ-સ આવડે.

ધીમે ધીમે કૈલાસ કુમારે ચડી ગઈ તેનું જીવન એટલે મોજશોખ. જીવનનો કોઈ બીજા બાજુ છે, કે જીવનનું સાચું મુખ શેમાં છે એ વિચારવાનું તેને હતું જ નહિ. એની એક પડોશી બહેન સમજુ હતી, બુદ્ધિશાળી હતાં. તેની માથે કૈલાસને શરૂમાં બહુ મેળ નહોતો. પરંતુ જેમ જેમ કૈલાસની વાતો વહેતી મુઠાઈ, ઝઘડો વધ્યો ત્યારે તેઓએ તેને જોલાવી, તેની સાથે નિરાંતે વાતો કરી, દલીલો કરી. બે કે કૈલાસની દલીલો પાસે તેમની દલીલો નકામી થઈ પડે એટલી જોવાયણી, તુચ્છકારી શકે એની એ હતી. પરંતુ થોડા દિવસના પ્રયત્ન પછી એ પડોશી બહેન એને કંઈક સુધારી શક્યાં એના પતિને પણ સમજાવ્યો અને જીવનનો ખ્યાલ આપ્યો. જીવન માત્ર મશીન નથી. યાલુસ નવડું બેસે-તો નખખોદ વાળે એ

કહેવત સાચી છે. જેટલું આપણી પાસે હોય તેટલાનાં હેખ માનીને જીવવું સહેલું નથી પરંતુ એ રીતે જીવવા પ્રયત્ન કરવો એ પણ મોટામાં મોટું સુખ છે. દરેક વ્યક્તિનું સુખ, નસીમ તેની પોતાની પાસે જ છે. તેને કોઈ છીનવી શકતું નથી.

વીર નારી

વીરમતી નામ પ્રમાણે નાનપણથી જ બહાદુર અને નીહર હતી. પિતાને ઘેર પૈસો પણ સારો હતો. અને કુટુંબમાં પણ સૌથી નાની. હમેશાં માઆપને પોતાનું સૌથી પહેલું અને છેલ્લું બાળક વધુ વહાલું હોય છે. છેલ્લા બાળક પછી તેનું જીવન સંતોષી ખેંચે છે. એ નાનું હોય છે એટલે વધુ સમય બીજાં બાળકો જેટલું તે પોતાની પાસે રહી શકવાનું નથી એ પણ તેને ખ્યાલ હોય છે.

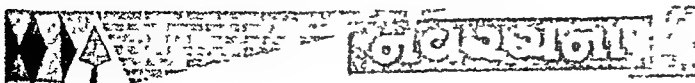
પિતાના ખ્યાલમાં વીરમતીને ખૂબ લણાવવી અને નામ પ્રમાણે ગુણ પૂરા કરાવવા તેનું હતું પરંતુ દીકરીના કમનસીબ કે પિતા ંધુ સમય પોતાની વહાલી દીકરીનું ભવિષ્ય જોવા ન રહ્યા. હૃદયરોગના હુમલાને કારણે આ ક્ષાની દુનિયા છોડી ચાલ્યા ગયા. ત્યારે વીરુ તો માંડ મૅટ્રિક સુધી પહોંચી હતી.

વીરુના કુટુંબ માટે આ સંજ્ઞા આઘાત હતો. ભાઈઓ મોટા હતા એટલે વેપારમાં તો કેઈ મુશ્કેલી આવી નહિ, પણ ઘરમાં માતા હોવા છતાં ભાણીઓનું રાજ્ય વધુ પ્રજ્ઞવશિત બન્યું. બા ગિયારી લાગ્યાર બની ગઈ. એનું તો જાણે સર્વેશ્વર હણાઈ ગયું.

વીરુના હવાઈ કિલ્લા કડકડ બૂસ કરતાં તૂટી

ગયા. માંડ માંડ તેણે મૅટ્રિકની પરીક્ષા પસાર કરી. ખૂબ સારા ગુણ મેળવી પસાર થયેલી એટલે એને આશા હતી કે સમજાવટથી ભાઈઓ લણવાની રજા આપશે. પરંતુ એનું કે બાનું કંઈ જ ચાલ્યું નહિ. અને તરત જ એમની દૃષ્ટિએ સારો ગણાતો મુરતીયો શોધી પરણાવી દીધી.

વીરમતી ભાઈઓ પાસે નરમ થઈ ગઈ. મનમાં ખૂબ જ ઠંખ હોવા છતાં, વિરોધ ઉઠાવવાની એટલી તીવ્ર ઈચ્છા હોવા છતાં એક બાને ખાતર પોતાની જિંદગી હોડમાં મૂકી દીધી પરણીને સારા પ્રમાણમાં ચાલું લઈને સાસરે ગઈ પતિની હિલચાલ જોતાં તેને સમજાયું કે તે પોતાને નહિ પણ સસરાના પૈસાને પરણ્યો છે. કોઈ કામધંધો કરે નહિ, આજે નોકરી હોય તો કાલે ફરતા રામની માફક ફરતો હોય. ઘરમાં પણ નિયમિત આવે નહિ. બસ, રખડવું અને બહાર ફરીને મોજ ઉઠાવવી એ જ એનું લક્ષ્ય વીરુ તો પતિની આવર્તાણુક જોઈને છક જ થઈ ગઈ. પત્નીની તો તેને કંઈ પડી નહોતી પણ તેની દાનત તો પૈસા ઉપર હતી. એટલે તેની પાસેથી પૈસા કેમ કઢાવવા તે જ પેરવીમાં રહેતો. એક તો રખડેલ અને પાછો વિષયાન્ધ. વીરુ તો આ બધું સહી શકે તેમ હતી જ નહિ. પરાણે પરણાવેલી અને તેમાંય ન ગમતાંને કારણે મળ્યું. વીરુને તો એવી નફરત આવી ગઈ કે સમજાવટથી કામ લેવાનું દિલ જ ન થયું. ત્રણેક મહિના પછી તો તે પિયર આવી, અને બાને સંભળાવી દીધું કે ફરી

તે સાસરે પણ મૂકવાની નથી. આગળ બહુ-
વાતું શરૂ કરવાની છે. બાને ખૂબ દુઃખ થયું.
બધાં છોકરાઓ સો સોને ઘેર સુખી હતાં
અને આ નાની છોકરી કે જેના હગ્ન કરવામાં
હતાવળ કરી મોટાએ તેની જિંદગી બરબાદ
કરી, બાએ વીરુને સાંત્વન આપ્યું અને
બહુવાતું શરૂ કરાવ્યું. ઘરમાં બાઈ-ભાભી-
ઓને આ ન ગમ્યું. દીકરી તો સાસરે જ
શોભે. એમ રોજ ટકોરતાં જાય અને વીરુને
મહેણાં મારતાં જાય.

સમય પસાર થયો તેમ સાસરેથી પણ તેડાં
આવવા લાગ્યાં. ના પણ ક્યાં સુધી પડાય ?
બહુવાતું બહાનું મોટું હતું. પણ બાઈઓ
તો પરાણે મોકલવા તૈયાર થયા. એટલે વીરુ
સામે થઈ, 'મારે માટે બાપુજી જે મૂડી
ગયા છે તે મને સોંપી દો. હું માટું ફેડી
લઈશ.'

આપવાની તો વાત દૂર રહી. માત્ર તેમની
પાસે તો બહેનને સાસરે મોકલવાની જ વાત
હતી. એક દિવસ વીરુ ઘરમાંથી બહાર નીકળી
ગઈ. હોસ્ટેલમાં રહી. અને દરેક મહિને
જે ખર્ચ થાય તે પ્રમાણે ખીલ બારોબાર
મંગાવવા લાગી તેના નામની જુદી મિલકત
હતી એટલે તેમને આખ્યા વગર છૂટકો જ
નહોતો નહિતર મામલો વધી જાય.

વીરુએ ડૉક્ટરની ડીમી સંપાદન કરી.
નાનકરો ફ્લેટ રાખી બાને લઈને રહેવા
લાગી નાનકડી હોસ્પિટલ શરૂ કરી. અને
સ્ટ્રીઓનાં દર્દોની પણ બહુકાર ખતી સેવામાં
થઈ ગઈ. અને આ રીતે પરાણે લદાયેલા

જીવનને ઠોકર મારી પોતે આબરૂબેર જીવી
શકે છે તે ભાઈઓને બતાવ્યું.
તેને પૈસાની પડી નથી. એકલીને માટે જોઈએ
તેટલું રાખી ગરીબોની સેવામાં મગ્ન બનીને
સુંદર દવાખાનું આજે તે ચલાવે છે.

ઓશિયાળાંની હિંમત

કાન્તાને માથે જાણે દુઃખના ડુંગરા ઊતરી
આવ્યા હોય તેવું તેનું વર્તન હતું. સુખ
અને દુઃખ વારાફરતી જીવનમાં આવ્યા જ
કરે છે. ક્યારે તે આવશે કે ક્યા સંજોગોમાં
આવશે તે ખબર નથી હોતી. દરેક વ્યક્તિની
આવડત કે સંજોગો પણ સરખા નથી હોતા.
કેટલાંક પોતાના દુઃખને હળવા સ્વરૂપે લે છે,
કેટલાંક તેને મેટું કરે છે માને તો દુઃખ
નહિતર જેવે સમયે જે ઊતરી આવે તેમાં
જ આનંદ માની લેવો એના જેવું, સુખ
દુનિયામાં ખીચું એકેય નથી.

પણ કાંતાએ તો ઓશિયાળું જીવન
વામાં જ જાણે રચ્યાપચ્યાં રહેતાં હો
તો આવડત ઓછી અને બુદ્ધિ તો
ચાલે જ નહિ. જે ટંક રોજની
જાણે ખીજી કોઈ પ્રવૃત્તિમાં રસ ન
કે કુયલી, ખીજની વાતોમાં તે
ખાસ ભણ્યાં ગણ્યાં નહિ. ગારુ
એટલે ત્યાંની રીતરમઝ મુજબ
દીધાં. સાસરે સાધારણ ઠીક
એટલું ખર્ચાઈ જાય. પરણીને
પૂરાં થવા આવ્યાં ત્યારે તે
સાન થયું. કાન્તાએ તો નિ
પિયરમાં પિતાની આવક

દીકરીને પોતાના ઘરમાં સમાવી. પિતા જુવે છે ત્યાંસુધી તો તેમના ભરણપોષણની ચિંતા નહિ પણ પછી શું? પોતાને તો કંઈ જ આવડતું નથી. આખી જિંદગી કેમ કાઢવી? પિતાએ તેને ખૂબ સમજાવી અને ભણાવે બેસાડી. થોડું ઘણું ભણી શકે તો ગામડામાં શિક્ષિકાની નોકરી ઝટ મળી જાય.

કેટલાંય વર્ષનું બેઠાડું જીવન થઈ ગયેલું. અભ્યાસ જેવું જીવનમાં કંઈ હતું જ નહિ. બીજી બધી ઘણી વાતો યાદ રાખવાની હોય ત્યાં ભણવાની વાતો ક્યાંથી યાદ રહે? મન વગર પાકા ઘડે કાંઠા ચડાવવા પ્રયત્ન કરીએ તો પણ કેવી રીતે ચડે? તેની પાછળ તો કેટલી મહેનત જોઈએ? તન અને મન સાથે ભણતર વણાઈ જવું જોઈએ. કાન્તાને તો વાંચતાં કે લખતાં હમેશાં તેનું હુઃખ જ યાદ આવે. અમે તો આટલાં હુઃખી એટલે આ ઉંમરે ભણવા આવવું પડ્યું એમ રોદણાં રડીને બેસી રહે. કોઈનું સારું જોઈ શકાય નહિ. એકબીજાની વાતો કરવા જોઈએ અને તેમાંય જો કોઈએ કંઈ કહ્યું હોય તો તો જોખી જોખીને સંભળાવે. આટલી શક્તિ અભ્યાસમાં ખર્ચે તો જરૂર પાસ થઈ શકે.

ઓશિયાળું જીવન જીવવાને ટેવાયેલાં કાન્તા-બેન એમ કહે ખરાં કે ‘મારે તો પગભર થવું છે. હવે તો નોકરી જ કરવી છે.’ પણ પરાણે છૂટકો નથી એટલે શું થાય? આવડત હોય કે ન હોય પણ નોકરી કરીને પૈસા જોઈએ છે. હું હુઃખી છું તો મારા ઉપર દયા કરો. એ જ ભાવના, તુષ્ટિ આખાય ધ્યેયની

પાછળ છૂપાયેલી હોય. આમ હુઃખી હુઃખી કરીને રડવાથી, આમ જ બેસી રહેવાથી શ્રેય ન થાય.

ભારતમાં આવી હુઃખી નાંઓ ઘણી છે. તેમના જીવનને નવેસરથી ઘડવા તેમનામાં હિંમત, આત્મવિશ્વાસ જોઈશે. જ્યારે ભારતની નારી એ હિંમત કેળવશે ત્યારે ભારતનો જયજયકાર હશે.

બાળવિકાસમાં માર્ગદર્શન

કુદરતે નાનપણથી જ બાળકમાં પણ અમુક અમુક રસ ઉત્પન્ન કર્યા છે. દરેક વ્યક્તિ સંપૂર્ણ નથી હોતી. બધા વિષયમાં તે પાવરથી ન પણ હોય. વાતાવરણ અને જન્મ-સંસ્કારની રૂએ તેનામાં અમુક રસ જાગૃત થયેલા હોય છે. ક્યારેક તે સુષુપ્ત અવસ્થામાં પણ હોય છે.

બાળકની આ વૃત્તિ કોઈપણ પ્રકારે બહાર આવે છે ખરી. જેને આપણે તોફાની વૃત્તિ કહીને ક્યારેક ગણકારતાં નથી. પરંતુ એ તોફાન દ્વારા તેનો ઊંડો ઊંડો વિકાસ સધાય છે એ આપણે ભૂલી જઈએ છીએ.

ઘરમાં પોતાનાં મોટાં ભાંડુઓને અભ્યાસમાં લીન જોઈને નીલુને પણ પાટી-પેન લઈને દોરવું, લખવું ખૂબ ગમતું. ઘરના કામકાજમાં પણ ડબકું મારી આવતા નાનકડા ચાર વર્ષના નીલુનો ઉત્સાહ જોઈને તેને શીખવવા માંડ્યું, નાની નાની ચોપડીઓ પણ વસાવી અને નીલુ તો જાણે એમાં મસ્ત બની ગયો. એટલે હાંશે હાંશે એ શબ્દો તૈયાર કરવા લાગ્યો કે એની યાદશક્તિ ઉપર કીક થઈ જવાય

તે સાસરે પણ મૂકવાની નથી. આગળ બહુ-વાતું શરૂ કરવાની છે. બાને ખૂબ દુઃખ થયું. બધાં છોકરાઓ સો સૌને ઘેર સુખી હતાં અને આ નાની છોકરી કે જેના લગ્ન કરવામાં ઉતાવળ કરી મોટાએ તેની જિંદગી બરબાદ કરી, બાએ વીરુને સાંત્વન આપ્યું અને બહુવાતું શરૂ કરાવ્યું. ઘરમાં બાઈ-ભાભી-ઓને આ ન ગમ્યું. દીકરી તો સાસરે જ શોભે. એમ રાજ ટકોરતાં જાય અને વીરુને મહેણાં મારતાં જાય.

સમય પસાર થયો તેમ સાસરેથી પણ તેણે આવવા લાગ્યાં ના પણ ક્યાં સુધી પડાય ? બહુવાતું બહાતું મોટું હતું. પણ બાઈઓ તો પરાણે મોકલવા તૈયાર થયા. એટલે વીરુ સામે થઈ, 'મારે માટે બાપુજી જે મૂંડી ગયા છે તે મને સોંપી દો. હું માફ ફાડી લઈશ.'

આપવાની તો વાત દૂર રહી. માત્ર તેમની પાસે તો બહેનને સાસરે મોકલવાની જ વાત હતી. એક દિવસ વીરુ ઘરમાંથી બહાર નીકળી ગઈ. હોસ્પિટલમાં રહી. અને દરેક મહિને જે ખર્ચ થાય તે પ્રમાણે ખીલ બારેબાર મંગાવવા લાગી તેના નામની જુદી મિલકત હતી એટલે તેમને આપ્યા વગર છૂટકો જ નહોતો નહિતર મામલો વધી જાય.

વીરુએ ડોક્ટરની ડીઝી સંપાદન કરી. નાનકડો ફ્લેટ રાખી બાને લઈને રહેવા લાગી નાનકડી હોસ્પિટલ શરૂ કરી. અને સ્ત્રીઓનાં દર્દોની પણ બહુકાર બની સેવામાં લીન થઈ ગઈ. અને આ રીતે પરાણે લદાયેલા

જીવનને ઠોકર મારી પોતે આખરે જીવી શકે છે તે બાઈઓને બતાવ્યું. તેને પૈસાની પડી નથી. એકલીને માટે ભેઈએ તેટલું રાખી ગરીબોની સેવામાં મગ્ન બનીને સુંદર દવાખાતું આજે તે ચલાવે છે.

ઓશિયાળાંની હિંમત

કાન્તાને માથે જાણે દુઃખના ડુંગરા ઊતરી આવ્યા હોય તેવું તેવું વર્તન હતું. સુખ અને દુઃખ વારાફરતી જીવનમાં આવ્યા જ કરે છે. ક્યારે તે આવશે કે ક્યા સંજોગોમાં આવશે તે ખબર નથી હોતી. દરેક વ્યક્તિની આવડત કે સંજોગો પણ સરખા નથી હોતા. કેટલાંક પોતાના દુઃખને હળવા સ્વરૂપે લે છે, કેટલાંક તેને મોટું કરે છે. માને તો દુઃખ નહિતર જેવે સમયે જે ઊતરી આવે તેમાં જ આનંદ માની લેવો એના જેવું, સુખ દુનિયામાં બીજું એકેય નથી.

પણ કાન્તાએ તો ઓશિયાળું જીવન જીવવામાં જ જાણે રચ્યાપચ્યાં રહેતાં હતાં. એક તો આવડત આછી અને બુદ્ધિ તો બિલકુલ ચાલે જ નહિ. બે ટંક રાજની રસોઈ કરી જાણે બીજી કોઈ પ્રવૃત્તિમાં રસ નહિ—સિવાય કે કુધલી, બીજની વાનોમાં તે એકાં.

ખાસ બધાં ગણ્યાં નહિ. ગામડામાં રહેતાં એટલે ત્યાંની રીતરમઝ મુજબ વહેલા પરણાવી દીધાં. સાસરે સાધારણ ઠીક કમાઈને લાવે. એટલું ખર્ચાઈ જાય. પરણીને ત્રણેક વર્ષ માંડ પૂરાં થવા આવ્યાં ત્યાં તેમના પતિનું અવસાન થયું. કાન્તાએ તો નિરાધર થઈ ગયાં. મિયરમાં પિતાની આવક ઝાઝી નહિ પણ

દીકરીને પોતાના ઘરમાં સમાવી. પિતા જીવે છે ત્યાંહી તે તેમના ભણપોષણની ચિંતા નહિ પણ પછી શું? પોતાને તે કંઈ જ આવડતું નથી. આખી જિંદગી કેમ કાઢતી? પિતાએ તેને ખૂબ સમજાવી અને ભણવા બેસાડી. થોડું ઘણું ભણી શકે તે ગામડામાં શિક્ષિકાની નોકરી ઝટ મળી જાય.

કેટલાંય વર્ષનું બેઠાડું જીવન થઈ ગયેલું. અભ્યાસ જેવું જીવનમાં કંઈ હતું જ નહિ. બીજી બધી ઘણી વાતો યાદ રાખવાની હોય ત્યાં ભણવાની વાતો ક્યાંથી યાદ રહે? મન વગર પાકા ઘટે કાંડા ચડાવવા પ્રયત્ન કરીએ તો પણ કેવી રીતે ચડે? તેની પાછળ તે કેટલી મહેનત જોઈએ? તન અને મન સાથે ભણતર વણાઈ જવું જોઈએ. કાન્ટાને તો વાંચતાં કે લખતાં હમેશાં તેનું દુઃખ જ યાદ આવે. અમે તો આટલાં દુઃખી એટલે આ ઉંમરે ભણવા આવવું પડ્યું એમ રોદણું રડીને બેસી રહે. કોઈનું સારું જોઈ શકાય નહિ. એકબીજાની વાતો કરવા જોઈએ અને તેમાં જો કોઈએ કંઈ કહ્યું હોય તો તે જોખી જોખીને સંભળાવે. આટલી શક્તિ અભ્યાસમાં ખર્ચે તો જરૂર પાસ થઈ શકે.

ઓશિયાળું જીવન જીવવાને ટેવાયેલાં કાન્ટા-બેન એમ કહે ખરાં કે 'મારે તો પગભર થવું છે. હવે તો નોકરી જ કરવી છે.' પણ પરાણે છૂટકો નથી એટલે શું થાય? આવડત હોય કે ન હોય પણ નોકરી કરીને પૈસા જોઈએ છે. હું દુઃખી છું તો મારા ઉપર દયા કરો. એ જ ભાવના, તૃષ્ણા આખાય ધ્યેયની

પાછળ છૂપાયેલી હોય. આમ દુઃખી દુઃખી કરીને રડવાથી, આમ જ બેસી રહેવાથી એય ન થાય.

ભારતમાં આવી દુઃખી નાંઓ ઘણી છે. તેમના જીવનને નવેસરથી ઘડવા તેમનામાં હિંમત, આત્મવિશ્વાસ જોઈશે. જ્યારે ભારતની નારી એ હિંમત કેળવશે ત્યારે ભારતનો જયજયકાર હશે.

ખાળવિકાસમાં માર્ગદર્શન

કુદરતે નાનપણથી જ ખાળકમાં પણ અમુક અમુક રસ ઉત્પન્ન કર્યા છે. દરેક વ્યક્તિ સંપૂર્ણ નથી હોતી. બધા વિષયમાં તે પાવરધી ન પણ હોય. વાતાવરણ અને જન્મ-સંસ્કારની રૂએ તેનામાં અમુક રસ જાગૃત થયેલા હોય છે. ક્યારેક તે સુષુપ્ત અવસ્થામાં પણ હોય છે.

ખાળકની આ વૃત્તિ કોઈપણ પ્રકારે બહાર આવે છે ખરી. જેને આપણે તોફાની વૃત્તિ કહીને ક્યારેક ગણકારતાં નથી. પરંતુ એ તોફાન દ્વારા તેનો ઊંડો ઊંડો વિકાસ સધાય છે એ આપણે ભૂલી જઈએ છીએ.

ઘરમાં પોતાનાં મોટાં ભાંડુઓને અભ્યાસમાં લીન જોઈને નીકુને પણ પાટી-પેન લઈને દોરવું, લખવું ખૂબ ગમતું. ઘરના કામકાજમાં પણ કમકામ મારી આવતા નાનકડા ચાર વર્ષના નીકુને ઉત્સાહ જોઈને તેને શીખવવા માંડ્યું, નાની નાની ચોપડીઓ પણ વસાવી અને નીકુ તો જાણે એમાં મસ્ત બની ગયો. એટલો હોંશિ હોંશિ એ શબ્દો તૈયાર કરવા લાગ્યો કે એની યાદગતિ ઉપર ક્રીડા થઈ જવાય

સ્વચ્છતા રાજ

પંચાયત રાજ : સંતતિ નિ મન-સાચા માર્ગ :
શાકાહારનો નૈતિક આધાર : ગીતાનો આદેશ :

[આર્યના લેખક ગાંધીજી સકલ અર કે પ્રભુ પ્રકાશક નરેન્દ્રનંદ પ્રકાશન મંદિર, અમદાવાદ મૂલ ન પૈ ૩૦, ૪૦, ૨૫, ૨૫]

વિ. નિધ રિયો ઉપર ગાંધીજીના વિચારોને સહિ પત્રમા પણ અપરેષણે રજૂ કરતી આર કે પ્રભુ મ પાલિત આ પ્રુસ્તિકાઓ સમયસરની છે ગાંધીજી ગયા પરતુ એમનો વારસો જાગવવાની ને એમના અર માનોને આકાર આપવાની નૈતિક ફરજ હિંદના દરેક નાગરિકની છે ગાંધીજીની વિશિષ્ટતા એ છે કે જુ

નને સ્વચ્છતા તમામ પ્રશ્નો રિયે ઉડું ચિંતન કરી જન જીવવાની સાચી કળા એમણે વિકસાવી છે. જે સમજની મુરત એમણે પવટી એ સમાજ કેવા હોવા જોઈએ એનું મુદ્રેષ્ય ચિત્ર પણ એમણે દોર્યું છે રાજકાળના અટપટા પ્રશ્નોમા પણ સાધ્ય રિયે જાગૃત રીતે શુદ્ધ સાધનોનો ઉપયોગ કરી રીતે કરવા એ એમણે અનેક પ્રયોગો વડે બતાવ્યું છે

આ આર પ્રુસ્તિકાઓ ૩૦-૪૦ પાનામા ધણી ચિંત-નાત્મક સામગ્રી પીરસે છે, પંચાયત રાજ ગ્રામ-સ્વરાજની ગાંધીજીની ભાનના રજૂ કરે છે દેશના નગરિમાંલુમા ગાંધીજીના ગ્રામ સ્વાયવબનના સિદ્ધાંતને સ્વીકારવામા આવ્યો છે પરંતુ સ્વાયવબન સ્થાપવાની

આવો સુંદર નીહુ સ્વભાવે ચીડિયો અને જીદી હતો. તે ધારે તે વખતે જ્યાં હોય ત્યાં માગે તે વસ્તુ તેને જોઈએ. કારણ શરૂઆતમાં જે વસ્તુઓ પોષી હોય તેને માટે જીદ થઈ જાય. એ વખતે ન મળે તો બાળક તો શુન્સો કરે નીહુ તેનો શુન્સો રડીને અધવા રીસાઈને વ્યક્ત કરતો હતો તે એવો તો જોરથી કે જાણે કોઈએ માર્યો હોય.

નીહુનાં દાદી તેનું ઉત્તરણું લે અને તે રહે એટલે એની માને ધમકાવે છોકરાને તમને સાચવતાં જ નથી આવડતો. એક જણ ઉપરાણું લે, એક જણ ધમકાવે. જ્યાં મનને સાતવન મળતું હોય, ધાર્યું પાર પડતું હોય ત્યાં જ

બાળક શું, મોટાય દેડશે આમ નીહુ વાત-વાતમાં ચીડિયો, જીદી અને રીસાળ થઈ ગયો.

બાળક જે વર્ષતું થાય અને તેને જે કંઈ લાવી આપીએ, અગર માગે તે શોખ પૂરા કરવા હોય તો લાવિને વિચાર પડેલો કરવો જોઈએ. કારણ, પડી દેવ તે રળી કેમ જાય ? સહેજ મોટું થાય એટલે તેના ઉપર નિયંત્રણ આવી જાય. ત્યારે હકીકતમા એ જ સમયમા એને બધું નવું નવું શીખવાતું, જાણવાતું મન થય એકની એક વસ્તુ તેને નથી ગમતી તેનું એ જ કારણ છે એના શોખને, પ્રવૃત્તિને એવી રીતે જોઈએ જે એના વિકાસમાં માર્ગદર્શનરૂપ થઈ રહે.

પદ્ધતિ વિષે ગળ્ગળનો ગૂંચવાડો છે. શિક્ષિત સમાજ આ વિચારોને વાગોળશે ને પ્રચાર્યત રાજને મળખૂત બનાવવામાં પોતાની શક્તિ ખર્ચશે તો ગાંધીજીની કલ્પનાનું હિંદ ઓછેવત્તે અંશે પણ ઊલું કર્યોતો સતોપ હિંદ માણી શકશે. 'પશ્ચિમના મરણ પામતા સુધારાની હલકી' આવૃત્તિ હિંદ ન બને એ વિષે ગાંધીજી ખૂબ ચિંતાતુર હતા. જો કે પશ્ચિમનો સુધારો મરણ પામવા લાગી છે એ વિચારમાં કાઈ ને ગાંધીજી પૂર્વગ્રહી ભાસવા સંભવ છે. ગાંધીજીએ આ વિચારો વ્યક્ત કર્યો (૧૯૩૮માં) હારે પશ્ચિમ લાગી જોઈને જ દેશનું કલેવર બદલાના હિમાયતીઓ હિંદમાં ઘણા હતા એ કારણે પણ ગાંધીજીએ આવા આકરા શબ્દો વાપર્યા હોય તો નવાઈ નહીં. પુસ્તિકાને અંતે ગામડાના પ્રશ્નો ઉપરની પુસ્તકસૂચિ ઘણી ઉપયોગી નીવડશે.

સંતતિનિયમન વિષે ગાંધીજીના વિચારો જાણીતા છે. કૃત્રિમ ઉપાયો વડે પ્રજાતંત્ર અટકાવવાની પ્રથા પ્રત્યે ગાંધીજીને ખૂબ મૂળ હતી. એ સૂઝ ગાંધીવાદીઓને વારસામાં મળી છે. પરિણામે સરકાર આજે કુટુંબનિયોજનનો પ્રચાર જોરશોરથી કરે છે ને ગાંધીવાદીઓ આત્મસંયમ વડે કુટુંબની સંખ્યા મર્યાદિત કરવાની હિમાયત કરે છે. ગાંધીજીનો માર્ગ કંઈક છે. અવ્યવહારુ છે ને પ્રશ્નનો તાત્કાલિક ઉકેલ આણવામાં વિઘ્નરૂપ છે એમ ઘણાને લાગે છે. રતિસુખ અને કામલાલસા વચ્ચે મોટો તફાવત છે એમ માનસશાસ્ત્રીઓ કહે છે; આથી ગાંધીજીના સંતતિનિયમન વિધેયો વિચારો 'ખુલ્લનસમાજ' અપનાવી શકશે કે નહીં એ સવાલ છે. કૃત્રિમ સાધનોનો દુરુપયોગ ન થાય એ જોવાની સમાજની દરજ્જા છે, પરંતુ દુરુપયોગ થશે જ એવી અંધિ આંધોને એનો વિરોધ કરવો ને વસ્તી સમસ્યાને જટિલ બનવા દેતી એમાં દેશને લાંબે ગાળે નુકશાન છે.

શાકાહારનો નૈતિક આધાર સરળ ભાષામાં પણ સચોટ રીતે ગાંધીજીના એ વિષય પરત્વેના વિચારો

રજૂ કરે છે. 'માંસાહાર ત્યાગની નૈતિક ભૂમિકા' નામનો લેખ સુંદર છે. ગાંધીજી શાકાહારને જ સાર સર્વસ્વ નથી ગણતા; શાકાહાર પાછળની મૂળ ભાવના તો સંયમી જીવન જીવવાની તાત્તીમ પામતી એ છે. એ માટે ગાંધીજી મિષ્ટાન્નનો પણ ત્યાગ સૂચવે છે.

ગીતાનો સંદેશ સાવ અભણ માનવી પણ સમજી શકે એવી સુંદર રીતે ગીતાની ફિલસૂફી સમજાવે છે. માનવીના હૃદયમાં સતત ચાલતા દંદ યુદ્ધને શાંત પાડવામાં ને આધ્યાત્મિક ઉદ્યાનમાં ગીતા ટૂટી ઉપયોગી નીવડી શકે એ અંગત અનુભવો ટાંટીને દર્શાવ્યું છે. કર્મ અને અનાસક્તિ ઉપર ગાંધીજી ખૂબ ભાર મૂકે છે. ગીતામાં શ્રદ્ધા હોય તો જ માનવી એનો મહિમા સમજી શકે ને એનો આત્મા સતોપ પામી શકે. રાષ્ટ્રીય શિક્ષણમાં ગીતાનો અભ્યાસ ફરજિયાત ન બનાવી શકાય એમ સ્પષ્ટ જણાવીને ગાંધીજીએ એક મહદ્દ સેવા કરી છે; નહીં તો ધર્મ-ઝનૂનીઓ લવિષ્યમાં ગીતાનું શિક્ષણ આખા રાષ્ટ્ર ઉપર ફરજિયાતપણે લાદતાં સંક્રાંતિય એવા નથી, અને તે પણ ગાંધીજીના ગીતા-પ્રેમના નામે.

ચારેય પુસ્તિકાઓ ગાંધીવિચારનો પ્રચાર કરવામાં ખૂબ સહાયભૂત નીવડશે. ગાંધીજીના વિચારોના પ્રચારની સાથે સાથે એમની ફિલસૂફીનું તલસ્પર્શી વિવેચન કરનાર ચિંતકોની પણ દેશને આજે ખૂબ જરૂર છે. બદલાતી પરિસ્થિતિ સાથે ગાંધીવાદ કૂચ નહીં કરે તો આ મહાન અને ખૂનિયાદી વિચારસરણી સંકુચિત ઉપાસકોના હાથમાં જ સપડાઈ રહેશે ને પરિણામે ઝનૂની સંપ્રદાય બની બેસશે.

પ્રેમઘટ્ટા શુક આઈ :

[લેખિકા : સરોજ પાઠક, પ્ર. ચેતન પ્રકાશન ગ્રુહ, વડોદરા. રૂ. ૪/-]

શ્રી સરોજ પાઠકનો ગુજરાતી વાર્તાક્ષેત્રે પ્રવેશ એ એક મહત્વની અને આનંદદાયી ઘટના ગણાતી જોઈએ. સ્ત્રી વાર્તા-લેખિકાઓ આમેય સંખ્યામાં ઓછી છે એ દૃષ્ટિએ પણ સરોજબેનને સ્ત્રીમનનાં સારાનરનાં પાસાં,

નેવાં કે—સ્વાર્પણ, સહાનુભૂતિ, મમતા, કૃપા, ભાવુક્તા, સંકાયશીલતા ને ઈર્ષ્યાભૂતાનો પરિચય કરાવનાર સરળ કળાકાર તરીકે નવાજવાં જ નોંધાયે.

ટૂંકી વાર્તાના આ સંગ્રહમાં ૧૫ વાર્તાઓ સંકલિત કરવામાં આવી છે અને દરેક વાર્તા સ્ત્રીહૃદયના ગૂઢ ભાવોને સરળતાપૂર્વક રજૂ કરી જાય છે. સરોજબેનની વાર્તાઓ વાંચતી વખતે એક વસ્તુ ખાસ ધ્યાન ખેંચે છે અને તે એ કે ગુજરાતી વાર્તા પ્રણયત્રિકોણના ખોખા-માંથી બહાર નીકળતી હોવાની પ્રતીતિ. લેખિકા દિલ્હીમાં રહે છે એ એક મોટો ફાયદો છે. કારણ કે પચરંગી પાટનગરમાં અનેક પ્રાંતની પ્રજાઓ વસે અને લેખિકાની વેધક અવલોકનદષ્ટિ પ્રસંગોને ઝડપીને કળામય ગૂંથણીમાં ગૂંથી લે છે. સ્ત્રી માનસના વિશિષ્ટ દર્શન અને નિર્બળતા-સખળતાના સરળ નિરૂપણને કારણે 'રાધાનો દીકરો' શીર્ષક વાર્તા ગુજરાતી સાહિત્યની અમર વાર્તાકૃતિ બની રહેશે. સ્ત્રીસુવલ કામળ લાગણી-ઓનું સંજ્ઞેશવશાત યોગ્ય વર્ણન ન થાય અને એની આકાંક્ષાઓ ઊન્નિભિન્ન થઈ જાય ત્યારે કેવું વિકૃત સ્વરૂપ ધારણ કરે છે એનું તાદરશ આલેખન 'રાધાનો દીકરો' માં નેવા મળે છે. લેખિકા સ્ત્રીહૃદયને ખરાબર સમજ્યાં છે—સ્ત્રી હોવાને કારણે વધારે સારી રીતે—એમ કબૂલ્યા વગર છૂટકા નથી.

'રૂપેરી પડો' નહિ અ'ધાર', નહિ અજવાળું', 'સરમા', 'મારો ગગો' અને 'વળાંક' એ પણ સ્ત્રીમનને સમજાવવાનો પ્રયત્ન કરતી વાર્તાઓ છે. લેખિકાની ખૂબી એ છે કે એ એક પ્રશ્નને ઉપાડે છે, એને ખૂબ વાસ્તવિકતાથી કુશળતાપૂર્વક વાર્તામાં વણી લે છે અને પ્રશ્નના ઉકલની ચિંતા કર્યા વગર એને નિતાંત-ચિંતુ સુધી લાવીને છોડી દે છે. એમની ભાષા સરળ, ટૂંકી ને સ્વચ્છતામય રીતે વહે છે. નવી શૈલી એમને ગમે છે, નવા પ્રયોગો પણ ગમે છે. એ રીતે જોઈએ તો 'સારિકાપૂંબરસ્યા' એક વિશિષ્ટ પ્રયોગ કહી શકીએ તેવી વાર્તા છે.

લેખિકા પાસેથી ગુજરાતને આવા અને આશીય સારા અનેક વાર્તાસંગ્રહોની અપેક્ષા છે જ. લેખિકાનો વાર્તા-

પ્રદેશ માત્ર સ્ત્રીહૃદયને જ મર્યાદિત ન રાખી મૂકે એટલી જ કાળજી એમને લેવાની છે.

તારસિયા :

[લેખિકા : એની સરૈયા, પ્ર. એન. એમ. ત્રિપાઠી, મુંબઈ, ર. ર. ૧/—].

૨૮ બાળગીતોનો આ સંગ્રહ એમાં ૨૪ થયેલી સ્વાભાવિકતાને કારણે બાળકાનું મન હરી લેશે બાળકોને રસ હોય અને બાળકો એમની મુદ્દિમાં જેનાથી પરિચિત હોય એવા વિષયનિરૂપણને લીધે આ સંગ્રહનું મૂલ્ય વધી જશે. દરેક ગીતને અનુરૂપ ચિત્ર અને વિશિષ્ટ રજુઆત પણ ધ્યાન ખેંચે તેવાં છે. ગીતરચયિતા બહેનનો કુદરતપ્રેમ ખૂબ સરળ શૈલીમાં હલકાય છે અને બાળકોને ગમત સાથે કુદરતની અદ્ભુતતા પ્રત્યે લક્ષિત ઉત્પન્ન કરાવનાર પણ બનશે. બાળગીતોની રચના મુખ્યત્વે ગેય અને જોડકાણાંમાં છે ને પ્રાસાનુ-પ્રાસને લીધે બાળકોને કંદુર્ય પણ જલદી થઈ જશે. ગીતકાર બાળમાનસનાં અભ્યાસી નથી એમ પ્રસ્તાવનામાં લખે છે પણ બાળમાનસને ન સમજ્યાં હોય તો એ આવાં મુંદર ગીતો રચી જ ન શકે. 'ગુલાબકેર' ફૂલ ! 'ગરુડીયાં', 'મોતીભાઈ' 'સાગર કેરે આરે !' એ એમની મુંદર રચનાઓ ગણાવી શકાય.

સાહિત્યવિમર્શ : કાવ્યની શક્તિ :

[લે. રામનારાયણ વિ. પાઠક. પ્ર. મહારાજ સયાજીરાવ વિશ્વવિદ્યાલય, વડોદરા. મૂલ્ય : દરેકના રૂ. ૩/૫૦.]

આપણા નિઝાવાન સાક્ષર સ્વ રામનારાયણ વિશ્વનાથ પાઠકના બહુ જ ઉપયોગી વિવેચન-સંગ્રહો તરીકે 'સાહિત્યવિમર્શ' અને 'કાવ્યની શક્તિ' છે. તે બંને અથો ઘણાવ સમયથી અપ્રાપ્ય બનેલા. તેને ફરી લખ્ય કરી આપવા માટે વડોદરા યુનિવર્સિટીનું પ્રાચ્ય વિદ્યામંદિર માનનું અધિકારી બને છે તે ગૌરવની મિના ગણાવી નોંધાયે.

ગુજરાતી ભાષાના હિત્ય અભ્યાસમાં મદદરૂપ થઈ પડે તેવા આ બંને સંગ્રહો છે. 'સાહિત્યવિમર્શ' માં પહેલાં વિભાગમાં આવેલા વિવેચનલેખોમાં બધા લેખો સાહિત્યના દરેક વિદ્યાર્થીને અને અભ્યાસીને ઉપયોગી

થઈ પડે તેવા છે. ટૂંકી વાર્તા અને વિવેચન વિષે જોડા અભ્યાસના મનનીય લેખો છે અને વાર્ષિક સાહિત્યનું દિગ્દર્શન તેમજ સાહિત્ય અને જીવન વિષે પણ વિચારણીય લેખો છે. પુસ્તકનો બીજો વિભાગ એવાં પુસ્તકોનાં અવલોકનોથી સમૃદ્ધ બન્યો છે કે જે વિભાગમાં ગુજરાતી સાહિત્યનાં ગણનાપાત્ર પુસ્તકો આવી જાય. આ જ પુસ્તકો આપણી કોલેજોમાં અવારનવાર પાઠ્ય પુસ્તકો તરીકે મંજૂર થાય છે એટલેય આ બધાં અવલોકનો સાહિત્યના દરેક વિદ્યાર્થીને કાંઈ ને કાંઈ રીતે તો ઉપયોગી થઈ પડે તેવાં છે. આપણા વિદ્યાર્થીઓની અભ્યાસસામગ્રીની ખૂટતી કડી ‘સાહિત્યવિમર્શ’ પૂરી પાડે છે એ તો નિશંક છે.

‘કાવ્યની શક્તિ’ પણ એવું જ ઉપયોગી પ્રકાશન છે. કાલિદાસ, પ્રેમાનંદ, ન્દાનાલાલ વગેરે કવિઓનાં કવિતાજીવન અને નૃત્ય તેમજ નવરાત્રિના ઉત્સવ અને સંગીત વિષે પણ આપણા આ સંપ્રદાય વિવેચકે જે જોડી સમજ આ પુસ્તકના પહેલા વિભાગમાં આપી છે તે કવિતા અને સાહિત્યના વિદ્યાર્થીઓ અને અભ્યાસીઓ માટે ખૂબ જરૂરી થઈ પડે તેવી છે. યુવાનો અને કળા, ગરબામાં હીંચ, કથકલી વિશે કંઈક જેવાં ઉપયોગી પ્રકરણો તો માત્ર સાહિત્યના જ વિદ્યાર્થીઓ-અભ્યાસીઓને નહિ પણ એ વિષયમાં જોડા રસ લેનારને પણ સાચું માર્ગદર્શન આપે તેવાં છે. લોકસાહિત્ય વિષે પણ તેમનું ઠીક ઠીક માર્ગદર્શન આ પુસ્તકમાંથી સાંપડે છે.

આ પુસ્તકનો બીજો વિભાગ અવલોકનોથી સમૃદ્ધ બન્યો છે. તેમાં મુખ્યત્વે જાણીતા કાવ્યસંગ્રહો જ છે. ઉપરાંત શ્રી કનુ દેસાઈનાં ચિત્રસંગ્રહોના અવલોકનોમાં લેખકની ચિત્રકળા તરફની અભિરુચિ અને અભ્યાસ દષ્ટિ પણ વરતાઈ આવે છે જે દરેક વાચકના રસને પોષશે. જે કાવ્યસંગ્રહોનાં અવલોકનો આપવામાં આવ્યાં છે તે પણ વિદ્યાર્થીઓને તો ખૂબ માર્ગદર્શક બને તેમ છે.

સાંપ્રદાયિકોથી પોણાચારસો પાનાંના આ બન્ને બહુ-મૂલ્ય વિવેચનસંગ્રહો આટલી ઓછી કિંમતે લબ્ધ કરી

આપવા માટે વડોદરા યુનિવર્સિટી અભિનંદનની અધિકારી છે. વડોદરા યુનિવર્સિટીની પ્રકાશનપ્રવૃત્તિની આ પ્રશસ્ય નીતિ સર્વ કાંઈનું માન મેળવી જાય છે.

સંયમ અને સંતતિનિયમન ;

[લે. ગાંધીજી. પ્ર. નવજીવન પ્રકાશન મંદિર, અમદાવાદ. રૂ. ૨/—].

આજે જ્યારે કુટુંબનિયોજન અને સંતતિનિયમન માટેની આપણા દેશમાં જીંમેશ આવી રહી છે અને દરેક દિશાએથી તેની હિમાયત કરવામાં આવે છે ત્યારે આપણા રાષ્ટ્રપિતાની એ મહત્વના પ્રશ્ન વિષેની સલાહ અને વિચારણા સૌને માર્ગદર્શક નીવડે તેવું મહત્વનું આશરે ૩૦૦ પાનાંનું આ પુસ્તક પ્રગટ થાય છે એ સમયોચિત ગણાય. ‘નીતિનાશને માર્ગે’ નામનું ગાંધીજીનું જ આ અંગેનું પુસ્તક છે તે તો દરેક વાંચ્યું-વિચાર્યું હશે જ. પણ બ્રહ્મચર્ય અંગેના ગાંધીજીના લેખો જ તેમાં હતા. આમાં એ સિવાયના, પણ ગાંધીજીના તેના વિરોધ અંગેના સખળ ભૌતિક, નૈતિક અને ધાર્મિક કારણોવાળા લેખોનો સમાવેશ કરવામાં આવેલ છે એટલે અભ્યાસીઓને આ પુસ્તક ઠીક ઠીક માર્ગદર્શક બને તેમ છે. ઉપરાંત આ પુસ્તકના અંતમાં મહાદેવભાઈ દેસાઈના છ લેખો પણ આ વિષયને આગાદ રીતે જણે છે જે એટલા જ ઉપયોગી અને મદદરૂપ થઈ પડશે.

ટૂંકમાં છતાંય મુદ્દાસર કહેવાની ગાંધીજીની સીધીસાદી શૈલી દરેક વાચકને રોચક નીવડે છે તેમ આ પુસ્તક પણ કુટુંબના સર્વ સભ્યોને એકસરખું ગમી જશે ગાંધીસાહિત્યના દરેક પ્રેમીએ અને ગાંધીવિચારસરણીમાં શ્રદ્ધા ધરાવનારને આ પુસ્તક ઠીક ઠીક માર્ગદર્શક નીવડશે જ.

ધતિહાસની તેજમૂર્તિઓ [૨] :

[લે. ‘ધૂમકેતુ.’ પ્ર. ગૂજર્ અંચરત્ન કાર્યાલય, અમદાવાદ. રૂ. ૩/—]

ઐતિહાસિક નવલિકાઓનો આપણા જાણીતા નવલિકાકારનો આ બીજો સંગ્રહ તેત્રીસ નાની મોટી છતાં

ઐતિહાસિક મહત્તાવાળી નવલિકાઓ લઈને આવે છે એ તેના વિશિષ્ટતા ગણાય. કાલ્પનિક, પ્રસંગોચિત કે સંલગ્નતા વાળી વાંચીને ધડીભર મનને આનંદ મળે. પણ ઐતિહાસિક વસ્તુને રજૂ કરતી નવલિકા તો તેની આગવી સિદ્ધિ લઈને જ આવતી હોય છે એટલે તેની વાચકો ઉપર અસર પણ ધારી પડેજ છે.

આ સંગ્રહની તેત્રીમેય નવલિકાઓ ઐતિહાસિક કથા-વસ્તુવાળી અને મહદ અંશે ગુજરાતના ઇતિહાસમાંથી જ રચાયેલી છે એટલે ગુજરાતી વાચકોને તેમાં રસ પડે જ. ગુજરાત બહારના ઇતિહાસને પણ ઇતિહાસ તરીકે વાંચવા આપણે ન પ્રેરણાએ, પણ ઇતિહાસને ગૂંથી લેતા, ઇતિહાસ સાથે તદુપ બનાવતી આવી નવલિકાઓથી એનું મહત્ત્વ આગવું જ રહે. અને તેમાં આપણા એક અને અદ્વિતીય નવનિકાકાર એ પ્રસંગોને નવનિકામાં ગૂંથે પછી તો એની વાંચવાનો મજા જ કોઈ નવો રંગ ધારણ કરે. ઇતિહાસના ઇ. લાય પ્રસંગો આવી વાર્તાઓથી વધુ ને વધુ પ્રદાશમાં આવે એવી આપણે આ કુશળ વાર્તાકાર પામે અપેક્ષા રાખીએ.

દેવનર્તાદી :

[સે. ચુનીલાલ વ. શાહ. પ્ર. ગાંડીવ સાહિત્ય મંદિર, સુરત. રૂ. ૧/૫૦].

સોલકી વંશના ગુર્જરશ્વર મૂળરાજેદેવ પછી તેનો પુત્ર આમુંડદેવ ગુર્જરશ્વર થયો. તેના ઉત્તર છત્રવનું આ ત્રિઅંકી નાટક છે. કતોની પ્રસિદ્ધ નવલકથા

‘ નીલકંઠનું ખાણ ’ ઉપરથી વસ્તુ લઈને આ નાટક રચાયેલું છે.

ત્રણ અંકનું આ સળંગ નાટક હોવા છતાં જૂની રંગભૂમિ પ્રણાલીને લેખક વળગી રહ્યા છે એવું લાગે છે તેનું કારણ તો દરેક અંકના પ્રવેશો એકથી વધુ દૃશ્ય યોજનાવાળા છે. સંવાદોમાં પણ જોશીલાપણું નથી. ૫ ૨૩ ઉપર તેજમિંગ જે હુકમ છોડે છે અને એ અધું એટલી વારમાં તૈયાર થઈ આવી જાય છે એ અસંભવિત દૃશ્ય અને ૫. ૨૫ ઉપર એક જ પ્રવેશમાં રાતમાંથી સાર તરત દેખાય એ પણ નાટકમાં ખૂબ છે.

નાટકનું ઐતિહાસિક તત્ત્વ જ નાટકને નાટક બનાવે છે એવું નથી. ત્રિઅંકી સળંગ નાટક માટે તો એ માટેની હથોટી પણ જોઈએ. નવી રંગભૂમિને અનુરૂપ અત્યારના જમાના પ્રમાણેનું નાટક કરવાનો લેખકનો પ્રયત્ન મહદ અંશે તો સફળ થયો જ છે. સહેજે જીડીને આંખે વળગે એવી કાષ્ટિક જ ક્ષતિ, દેખાઈ તે ઉપર રજૂ કરી એ સિવાય તો ભજવનાર જ આખા નાટકની સફળતા-અસફળતા નિર્ણય સાચો અભિપ્રાય આપી શકે. આપણા વયોગ્રહ સાક્ષર પાસેથી તો આવી સમગ્રતાની અપેક્ષા તો રાખવી જ રહી. તેમના દરેક પુસ્તકમાં વસ્તુતાત્વીક બાબતો આપણને આ નવા અને પોતે જ તૈયાર કરેલા નાટકના પુસ્તકરૂપે પ્રથમ જ પ્રગટ થવા આ નાટકમાંય દેખાય છે.

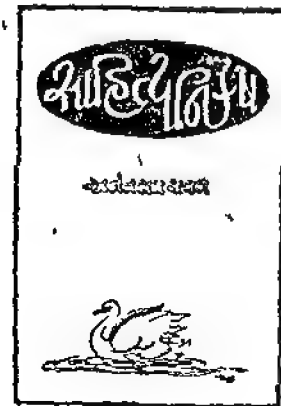
મુંબઈ સરકારે ગયા વર્ષનાં પ્રકાશનોમાં વિવેચન-સાહિત્ય માટે જે પુસ્તકને ઇનામપાત્ર ગણ્યું છે તે ગુજરાતના વિદ્વાન વિવેચક શ્રી અનંતરાય રાવળકૃત

સાહિત્યનિક્ષ મૂલ્ય : રૂ. ૪/૨૫
[રજિ. પો. રૂ. ૧/—]

આપની નકલ મેળવવાનું મુખ્ય સ્થળ :

ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રાયવેટ) લિમિટેડ

૧૪, ગાંધીરોડ : ફર્નો-ડીઝ બિજ. અમદાવાદ, ૧

વાર્ષિક લવાજમ : રૂ. ૭/૫૦. : વિદેશમાં : શિ. ૧૫.

૭ વર્ષનું સામઠું લવાજમ રૂ. ૩૭/૫૦ : વિદેશમાં : શિ. ૬૫

અમદાવાદમાં રૂબરૂ લવાજમ ભરવાનું અને મ. ઓ. થી મોકલવાનું મુખ્ય સ્થળ :

742471

ભિમિ-નવરચના કાર્યાલય

ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રા.) લિ. : ૬૪, ગાંધીરોડ : ફર્નો-ડીઝ બિઝ : અમદાવાદ, ૧

આ ઉપરાંત નીચેનાં સ્થળોએ પણ 'ભિમિ-નવરચના'નું લવાજમ ભરી શકાય છે :—

૧ એન. એમ. ત્રિપાઠી પ્રાયવેટ લિમિટેડ,	પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ, ૨.
૨ આર. આર. શેઠની કંપની,	કેશવભાગ, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ, ૨.
૩ એન. એમ. ઠક્કરની કંપની,	૧૪૦, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ, ૨.
૪ વિજય સ્ટોર્સ,	૩૦૮/એ, કાલબાદેવી રોડ, ૩જે માળે, મુંબઈ, ૨
૫ પુસ્તકાલય સહાયક સહકારી મંડળ લિમિટેડ,	રાવપુરા, વડોદરા.
૬ ચરોતર પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિ, ચરોતર એજ્યુકેશન સોસાયટી,	આણંદ.
૭ વિજય સ્ટોર્સ,	સ્ટેશન રોડ, આણંદ.
૮ લોકમિલાપ કાર્યાલય,	જિલ્લા કોર્ટ રસ્તો, ભાવનગર.
૯ નવયુગ પુસ્તક ભંડાર,	રાજકોટ.
૧૦ એલ. કે. મેઘાણી,	૧૪, અમરતોલ્લા સ્ટ્રીટ, કલકત્તા, ૧.
૧૧ ગાંધીવ સાહિત્ય મંદિર,	હવાડિયા ચકલા, સૂરત.
૧૨ સૌરભ પુસ્તક ભંડાર,	રિલીફ રોડ, પાદશાહની પોળ સામે, અમદાવાદ, ૧
૧૩ વિજય સ્ટોર્સ	૬૨, કલ્યાણ ભવન, બીજે માળે, રિલીફ રોડ, અમદાવાદ, ૧
૧૪ સીટી બૂક શોપ,	પો. બો. નં. ૧૪૬૦, મોંબાસા. (કેન્યા)
૧૫ જે. એસ. કાનાબાર લિં,	પો. બો. નં. ૧૦, ઝેન્ડાયર. (ન્યાસાલેન્ડ)
૧૬ જનરલ બૂકસેલર્સ,	પો. બો. નં. ૧૨૭૮, દારેસલામ. (ટાંગાનિકા)
૧૭ પોપ્યુલર બૂક સપ્લાય,	પો. બો. નં. ૭૬૯, કંપાલા. (યુગાંડા)
૧૮ કે. સી. આચાર્ય એન્ડ સન્સ,	પો. બો. નં. ૨૪૬, જિલ્લ. (યુગાંડા)
૧૯ નિર્મળાબેન ભટ્ટ,	પો. બો. નં. ૧૨૦, જિલ્લ. (યુગાંડા)
૨૦ કે. સી. આચાર્ય એન્ડ સન્સ,	પો. બો. નં. ૪૦૬, મ્બાલે. (યુગાંડા)
૨૧ રાવળ બ્રધર્સ,	પો. બો. નં. ૪૬, નકુરુ. (કેન્યા)
૨૨ છોટુભાઈ પટેલ, સેન્ટ્રલ પ્રિ. પ્રેસ લિ.,	પો. બો. ૪૨૬, બ્રેકનહિલ. (નોર્થ રોડેશિયા)
૨૩ રામભાઈ પટેલ, પ્રીમિયર બ્રધર્સ,	પો. બો. નં. ૨૯૩, એનડોલા. (નોર્થ રોડેશિયા)
૨૪ આપાભાઈ પટેલ,	પો. બો. નં. ૭૯, લુઆન્શ્યા. (નોર્થ રોડેશિયા)
૨૫ સાકરચંદ્રભાઈ નાઈ, નાઈ બ્રધર્સ,	પો. બો. નં. ૩૪, લિવિન્સ્ટોન. (નોર્થ રોડેશિયા)
૨૬ મોરારજીભાઈ એલ. પટેલ,	પો. બો. નં. ૧૫૧૭, સેલિસબરી (દ. રોડેશિયા)
૨૭ ઠાકોરભાઈ દેસાઈ, દેસાઈ એન્ડ કંપની,	પો. બો. નં. ૧૦૮, લુસાકા. (નો. રો.)
૨૮ વાલંભીઆ બ્રધર્સ,	પો. બો. નં. ૮૯, અંઝીબાર (પૂ. આફ્રિકા)

[illegible]

૧. પચામૃત	ઈશ્વર પેટલીકર	૧-૨૫
૨. આભના ટેકા	„	૧-૦૦
૩. આપ વિના અન્યવાળાં	„	૧-૨૫
૪. બ્રુલાય એ શે કહી ?	„	૧-૨૫
૫. ત્રણ દીકરાની મા	યુ. વ. શાહ	૧-૨૫
૬. કડોહ	પત્રાન્નાથ પટેલ	૧-૫૦
૭. ગામડાની કેડીએ	પીતાંબર પટેલ	૧-૨૫
૮. ધરમ તારો સભાળરે...	„	૧
૯. હૈયાઉકલ	મગુભાઈ જ્ઞેધાણી	૧
૧૦. પ્રેરણામૂર્તિઓ	ઈશ્વરભાઈ ખંડેસ	૧-૧
૧૧. જનતા કાળે જીવનારા	„	૧
૧૨. જીવીમા	વિનયકુમાર ત્રિવેદી	૧

ખારેય પુસ્તકોનો સેટ સાથે ગંગાવર્તી
રૂપાલખર્ચ માફ.

અમા માળાના ત્રીજા પુસ્તક 'અમંજી
અમજવાળાં' માટે તેના લેખક શ્રી હરશર પેટ-
મુખર્ સરકારે ઈનામ આપેલ છે તેથી
અથમાળાની મહત્તા સમજાશે.

આ હેતુ લક્ષમાં રાખી વિદ્યાર્થીઓ, કિશોરો અને પ્રૌઢ શિક્ષણ પામેલાં વાયકો માટે તૈયાર થયેલી સમાજદર્શનમાળા ઉપર જણાવેલી આર્ય યોગડીઓ દરેકને ગમશે.

કેઈપણ વિક્રતા પાસેથી મેળવો અથવા સીધું લખો:

આસ્તી સાહિત્ય સંઘ (ગાયવેટ) લિમિટેડ ૪૪, માંખીશાહ અમદાવાદ,
૨૫-૧-૮૪

રાશ્નિ

વાપરઅવા

જાગં અંક. ૩૬૩ : જૂન '૬૦

તાંત્રી: ઇશ્વરલાલ મો. દવે
સંપાદક: જયજ્ઞા પરમાર

ભારતનાદશમ
ચિત્રકાર: ચંદ્રકાંતેરી

ભારતી સંઘનાં નવાં પ્રકાશનાં

મહાભારતની કથાઓ	ધૂમકેતુ	૩/૫૦	પીતામ્બર પરેલની શ્રેષ્ઠ વાર્તાઓ		૪/૫૦
પેટલીકરની શ્રદ્ધ વાર્તાઓ		૪/—	સાહમતી ગ્રામમા	નવનીત સેવક	૨/૫૦
પચામૃત	કૃષ્ણ પેટલીકર	૧/૨૫	ધરતીના અમી	મણિભાઈ પટેલ	૪—
આમના ઝગ	"	૧/—	સાહિત્યનિકપ	અનંતરાય મ રાવળ	૪/૨૫
આખ વિના અગ્નિવાણ		૧/૨૫	સાહિત્યવિહાર (નવી આવૃત્તિ)	"	૪/૫૦
બુધાય એ ગે કદી ?	"	૧/૨૫	દ્વિરેશનું વાર્તામધુ (ન આ)	ગ વિ પાટક	૧/૫૦
સુરણ-પ્રતિમા	ચુનીનાથ વ શાહ	૫/—	ધમકયાઓ ૧૨૫૫ (,)		૭/—
ત્રણ દીકરાની મા		૧/૨૫	સસાર (નવી આ)	ઝવેરચંદ મેઘાણી	૧/૨૫
અગ્રોળે (નવી આ)		૧/—	રેલગાડીની સંધિ (નવી આ)		૧/૨૫
કડદો	ખલાલાન પટેલ	૧/૫૦	પાનખર અને વસત	સાને ગુરુજી	૫/૭૫
છોકા અને મકા (આઠ ભાગ)			સધ્યા (નવી આવૃત્તિ)	"	૬/૨૫
	જીરામજીભાઈ	૧૪/૫૦	કરુણાદેવી		૧/૨૫
અજપો	જેખાદમ આમુવાલા	૦/૨૫	શ્યામતી મા		૧/—
ઠોકર	ઉમાકાન્ત	૧/૨૫	મડિયાની શ્રેષ્ઠ વાર્તાઓ		૪/—
સુપુત્રણા (નવી આ)		૭/૭૫	તીર અને તુક્કા	રમાબેન ગાધી	૩/૫૦
મગમ જ્યોત		૬/૭૫	જીવન-ઝંઝાનાત	"	૨/—
એકુર	ડાભાભાઈ પટેલ	૩/૫૦	રાખમા જલે છે અગારા રમણિક પટેલ		૩/૫૦
પુનર્મિનન		૫/—	સાધના અને સિદ્ધિ	પ્રદીપ જલમજ	૭/૫૦
નના કલેવર ધરો હસના		૫/—	માયા જીવતર	શનામાઈ પટેલ	૦/૫૦
આત્મચરના	નિશ્ચમિત્ર	૫/૫૦	છેદની રાત	દી પી સૂરક	૩/૫૦
અમર દીપ	જીવત રડોદગિયા	૫/—	હૈયાકેલત	મનુભાઈ જોધાણી	૧/૨૫
સાય વિનાના સગાથી		૫/—	કુળ હાયા		૧/૨૫
મૂળા પડછાયા	બળવત નાયક	૭/૫૦	સૌંદર્ય કથાઓ		૧/૨૫
અજળપાણી	'અત્યમ'	૫/૨૧	અમૃતપાત્ર	અફઝાન મંતરકા	૪/૫૦
ભવની વારે		૫/૭૫	ખરતા તારા	જિતુભાઈ પ્ર મહેતા	૪/૫૦
ધગતીનું હોર	દેવશંકર મહેતા	૬/—	જીવીમા	વિજયકુમાર ત્રિવેદી	૧/૨૫
ધરતીની આરતી	"	૮/૭૫	અતિમ દીપ	મોહનલાલ પટેલ	૪/૫૦
પ્રેરણામુર્તિઓ	કૃષ્ણનાથ પટેલ	૧/૩૦	ભારતયાત્રા	રામનારાયણ ના પાક	૬/—
માનવનાનો માદ		૪/૫૦	વતની વાતો	કૃષ્ણપ્રસાદ બદ	૨/૭૫
જનતા કાળે જીવનારા		૧/૫૦	છેદના આસુ		૫/—
ગામડાની કેરીઓ	પીતામ્બર પટેલ	૧/૨૫	વદના	મામાભાઈ ભાવમાર	૧/૫૦
મગમ તારે મલાળ રે		૧/૫૦	ચાદા ચાદા પોણી	વસન જોધાણી	૦/૭૫
નૂતન ભારતના તીર્થ (પાંચ ભાગ)		૩/—	સૂતી પડી રે સીતાર	ધનસ્યામ દાકર	૦/૫૦

— ઉપરના નવા પ્રકાશનો ઉપગત અમાર્ગ બધા પ્રકાશનોનું નવું સંચિપત મંગાવો. —

ભારતી સાહિત્ય મંદ (પ્રાયવેટ) લિમિટેડ ૬૪, ગાંધીરોડ અમદાવાદ, ૧
ફોન-ડી.જી. ૫૭૪

આ માસથી અગિયારમા વર્ષમાં પ્રવેશતું
નિમર્ગોપચારની દૃષ્ટિએ ચાલતું પ્રથમ ગુજરાતી માસિક

વાંદુરસ્તી

તંત્રીઓ :

ડૉ. ભૂપતરાય મો. દવે

ડૉ. શંકરલાલ મો. દવે

આપને ગમે ત્યાંથી વાંચવા મળતું તો હશે જ. પણ આપને નથી લાગતું કે એ વાંચીને પાછું
આપવું સારું નથી? કાયમી વાચન મટેનું સંઘરવાયોગ્ય આ એક જ માસિક છે.

વરસમાં જૂન, સપ્ટેમ્બર, ડિસેમ્બર અને માર્ચ એ ચારમાંથી કોઈપણ માસથી રૂપિયા સાડાપાંચ-
[વિદેશમાં શિ. ધાર] માં વાર્ષિક ગ્રાહક નોંધાય છે.

વાર્ષિક ગ્રાહક થનારને દિવાળી અંક ભેટ મળે છે.

આપનું લવાજમ નીચેના કોઈપણ ઠેકાણે આજે જ મોકલો

વાંદુરસ્તી કાર્યાલય

આરોગ્ય ધામ, અયુષ મેન્શન,	અથ	ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રા.) લિમિટેડ
વિન્સેન્ટ રોડ, મુંબઈ, ૧૯	અથ	૬૪, ગાંધીરોડ, કર્તા-ડીઝ ટ્રિજ, અમદાવાદ, ૧

અમારાં પ્રકાશનો ઉપરાંત ગુજરાતી સાહિત્યનાં બધાં નવાં પ્રકાશનો
અમારે ત્યાંથી હમેશાં મળી શકે છે. ૧૯૬૦નાં નવાં પ્રકાશનો
(બીજા પ્રકાશકોનાં) નીચે સુચવ્યા છે :-

★

હરિસંહિતા ૧-૨-૩	નહાનાલાલ કવિ	૩૦-૦૦	સેવાશ્રમ	જસવંત મહેતા	૩-૫૦
પુષ્પમિત્ર	ધૂમકેતુ	૪-૫૦	મંગલ પ્રભાત	દાણુની મુખોપાધ્યાય	૮-૦૦
કુમારદેવી	"	૫-૦૦	દેનદુવારી ૧-૨	શયદા	૮-૦૦
પ્રેમપંથ ૧-૨	ઈશ્વર પેટલીકર	૧૧-૦૦	મા તે મા ૧-૨	"	૧૦-૦૦
દરિયાપાર	ગુણવંતરાય આચાર્ય	૪-૫૦	ચાલો સળોડે સુખી થઈ એ	ચિતુભાઈ પટવા	૬-૫૦
આચાર્યની શ્રેષ્ઠ નવલિકાઓ	"	૩-૫૦	આનંદ ભેરવી	સારંગ આશેટ	૮-૭૫
ભગવાન તારુ' શુ' થશે	"	૩-૦૦	રાગ વૈરાગ	"	૪-૦૦
ભરજોમન	"	૪-૫૦	અગનખેલ	"	૪-૦૦
ચંપાવતી	"	૪-૦૦	સુખતા	કાશીરામ ઠાકુર	૫-૭૫
હું એક મુરતિયો	દામુ સાંગાણી	૩-૦૦	જળપ્રલય	પ્રભાકર રામજી	૩-૦૦
પરણ્યા છતા કુંવારા	"	૨-૫૦	પ્રીત પરાઈ ૧-૨	કોલક	૧૨-૦૦
શું હતા, શું થઈ ગયા	"	૩-૫૦	દાર અને દિવાલ	કુન્દનિકા કાપડિયા	૪-૫૦
મનનાં મનોરથ	ગ૦ હી૦ બદામી	૪-૦૦	આત્મચક્ષુ	સુરેશ ગાધી	૪-૦૦
ગરીબનો એથી	"	૩-૦૦	ગોકર્ણીની શ્રેષ્ઠ વાર્તા	ગોકર્ણી	૭-૫૦
વીતી જશે આ રાત ?	ભગવતીકુમાર શર્મા	૩-૫૦	જાધે ધડે પાણી	જયેન્દ્રરાય દૂરકાળ	૩-૫૦
રાજયોગી રમણલાલ ધીરજલાલ શાહ		૩-૦૦	પ્યાર	ચન્દ્રકાન્ત બક્ષી	૪-૨૫
લોખંડી ખાખનાં કૂચ ૧-૨ 'જયલિખ્ખુ'		૧૧-૦૦	રેમા	"	૩-૭૫
અંતરનાં અજવાળાં	પીતાંબર પટેલ	૬-૦૦	અભિશાપ	ખીમચંદ વોરા	૫-૦૦
કરલે સિંગાર	"	૫-૦૦	રૂપરાણી	વજુ કોટક	૬-૨૫
રૂંધાતાં જીવન	શ્રી. ના. પેંડસે	૭-૦૦	છયડી	પરાગ	૫-૭૫
આભવાં	અરવિંદ ગોખલે	૬-૦૦	ગીતી ૧-૨	કોલક	૧૧-૦૦
શ્રમશુભાષા	ગો ની દોડકર	૫-૦૦	ઊરના એકાત ભડકે બળે	ભદ્રકુમાર યાસિક	૬-૦૦
ટીનડી	વિ સિ ખાડેકર	૫-૦૦	મન મોતી ને કાચ	વિક્રમ પંડ્યા	૭-૫૦
ખમ્મા અન્નદાતા	યાદવેન્દ્ર શર્મા	૫-૦૦	વૈશાખી વાદળ	નંદકુમાર પાઠક	૫-૦૦
કાળજીરેખા	હરીશ નાયક	૪-૦૦	વસંતસેના	ગોરખ	૪-૭૫
વિપ અને અમૃત	ચંદુલાલ જોડાવાલ વ્યાસ	૭-૦૦	અગુધીમાત્ર	"	૪-૦૦
કૃત દેરયાની મજુલાલ સાકરલાલ		૩-૦૦	આવન પતે	કૃષ્ણચંદ્ર	૭-૫૦
માગત્યદ્વંદ્વા મહાકવિ	બાલચંદ્ર પરીખ	૧-૨૫			
કુવતારો	નીરુપમા દેવી	૩-૦૦			
રહસ્યનગરી	શિવકુમાર જોષી	૪-૦૦			

ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રાયવેટ) લિ. ૬૬, ગાંધીરોડ : ફર્નાન્ડીઝ બ્રિજ : અમદાવાદ, ૧

રામતીર્થ બ્રાહ્મી તેલ

સ્પેશ્યલ નં. ૧
(૨૭૨૨૬)

આયુર્વેદિક દવા

રામતીર્થ બ્રાહ્મી તેલ સ્પેશ્યલ નં. ૧ કિંમતી અનેક વનસ્પતિઓમાંથી તેમજ શાસ્ત્રીય પદ્ધતિથી તૈયાર કરવામાં આવે છે. રામતીર્થ બ્રાહ્મી તેલના નિયમિત ઉપયોગથી મગજના જ્ઞાનતંતુ તથા શરીરના ક્રિયાતંતુ બળવાન બનાવવામાં, માથાનો દુઃખાવો મટાડવામાં, આંખોની ગરમી ઓછી કરવામાં તેમજ દૃષ્ટિ અને યાદશક્તિ વધારવામાં, ગાઢ નિદ્રા લાવવામાં, ખરતા વાળ અટકાવવામાં, વાળ લાંબા કાળા અને તેજસ્વી બનાવવામાં, શરીર પર માલીસ-

કરવાથી ચામડીને તાઝગી આપવામાં તથા શરીરને હૃષ્ટપુષ્ટ બનાવવામાં દરેક રીતે અનુકૂળ છે. દરેક ઝડપમાં દરેકને અનુકૂળ છે.

મોટી બાટલી રૂ. ૪=૦૦ * નાની બાટલી રૂ. ૨=૦૦ બધે મળે છે.

ટપાલથી મંગાવનાર માટે દેશ-પરદેશનું પોસ્ટેજ તેમજ પેકીંગ ચાર્જ અલગ છે.

ઉમેશ યોગદર્શન પ્રથમ ખંડ

લેખક :- શ્રી યોગીરાજ ઉમેશચંદ્રજી

આ ગ્રંથમાં રોગી તથા નીરોગી સ્ત્રી-પુરુષોની તંદુરસ્તી સારી રાખવા માટે ૭ પ્રકારના મલ-શોધન કર્મ આસનો, માનસિક ઇલાજ, જલોપચાર, સ્પર્શક્રિયા ચિકિત્સા, આહાર ચિકિત્સા વગેરે અનેક શક્તિવર્ધક તથા રોગનિવારક ધરમાં થઈ શકે તેવાં મુજબ સાધ્ય ઇલાજો બતાવેલ છે. આ ગ્રંથમાં ૧૦૦ થી વધુ ગ્લેઝ આર્ટ પેપર ઉપર આકર્ષક અને અત્યંત ઉપયોગી મલશોધન કર્મ તથા આસનોના ફોટોઓ છે. યોગવિદ્યાનો અદિતીય ગ્રંથ છે. દરેક ધરમાં, વાંચનાલયમાં, સ્કૂલ, કોલેજો, અને ઇસ્પિતાલમાં રાખવાં યોગ્ય છે. ફોટોઓ જોનાં તથા લેખો વાંચતાં સુખ અને શાંતિનો અનુભવ થતો જશે. ગુજરાતી-હિન્દી-મરાઠી-અંગ્રેજી ભાષામાં મળશે. પ્રત્યેક નકલની કિંમત રૂ. ૧૫-૦૦ પોસ્ટેજ ખર્ચ રૂ. ૨-૦૦ પૈસા મનીઓર્ડરથી મોકલશો. વી. પી. પી. કરતા નથી.

રામતીર્થ

હિન્દી
માસિક

શ્રી રામતીર્થ યોગાશ્રમ મુંબઈ ૧૪ તરફથી
“રામતીર્થ” (માસિક) હિન્દી ભાષામાં
દર મહિનાના પહેલા અઠવાડિયામાં પ્રગટ
થાય છે.

સંપાદક : શ્રી યોગીરાજ ઉમેશચંદ્રજી

આ માસિકમાં તન, મન, આત્મવિકાસ, યોગ, વેદાંત, ભક્તિ, ગીતા, કુદરતી ઇલાજો, યોગચિકિત્સા, માનસિક ચિકિત્સા. સારા થયેલા દરદીઓના અનુભવો, બહેનોને જીવનને ખાસ ઉજ્જૃંહ અને અનુકૂળ થાય તેવા વિષયો રહે છે. પાનાની સંખ્યા ૧૩૦ થી વધુ હોય છે. વાર્ષિક લવાજમ રૂ. : ૪-૦૦ * છૂટક નકલ : ૪૦ નવા પૈસા. વાર્ષિક લવાજમ મોકલી તમે તમારા નકલ નિયમિત મેળવો.

શ્રી રામતીર્થ યોગાશ્રમ દાદર (સેન્ડલ રેલ્વે) મુંબઈ ૧૪ (ભારત)

ટેલીફોન : ૬૨૮૯૬ ★ ટેલિગ્રામ : 'PRANAYAM'—BOMBAY-14.

Coty KYM

માનવ મૂલ્યોની પુનઃ પ્રતિષ્ઠા અંગત સ્વતંત્ર
વિચાર ધરાવતું માસિક

વિશ્વમાનવ

(શરૂઆત ૧૯૫૮ જાન્યુઆરી)

સંપાદક : ભોળીલાલ ગાંધી

બહુ દ્રેકા સમયમાં ગુજરાતી વિદ્વાનો, વિવેચકો
તથા પત્રકારોની પ્રીતિ પ્રાપ્ત કરનાર

વિશ્વમાનવ

દર વરસે એક અધ્યયનપૂર્ણ વિશેષાંક ઉપરાંત

પહેલું પાત્ર (ચિંતનકલ્પિકા) મૂલ્ય વિચાર (સમસ્યા
ક્ષેત્ર), હમ બેચેન હૈં (અજ પાત્ર) પ્રેરક આલેખન),
વ્યક્તિવિશેષ-ધરદીવડા (પ્રતિભાનો પરિચય)
દેશવિદેશ (મુખ્ય ખનાવોની નોંધ), ભારત-ગુજર
સંસ્કારધારા, આર્થિક વૈજ્ઞાનિક ક્ષેત્ર, આલેખન-
નવ વાચન વગેરે.

(કવિતાનો આસ્વાદ-સુરેષ બેળી
કલાનો આસ્વાદ:-શુભામ મહમદ શેખ)

વિશ્વમાનવ

વાર્ષિક - રૂ. ૭-૦૦ છુટક ૦-૬૨

ચેતન પ્રકાશન ગૃહ લિં
રામજી મદિર પોળ, વડોદરા.

વિશ્વમાનવ સ્વાધ્યાય શ્રેણી

ગુજરાત દર્શન

ગુજરાતી પ્રભ, ભાષા, સંસ્કાર શિલ્પકળા, નાટ્ય,
સાહિત્ય, ઇતિહાસ, સંસાર, ઉદ્યોગ, વિજ્ઞાન, આદિ
ક્ષેત્રોના નિષ્ણાતોના આધારતબૂત રચ લેખોનો સંપૂર્ણ

પૃ. ૬૪૨ (૩૨ આર્ટ પેજ) રૂ. ૯-૦૦

નેહરુ : અણુયુગનો સમન્વયક

લે. ભોળીલાલ ગાંધી

નેહરુના મસ્ત વિકાસ અને ચિંતનનું મૂલ્યાંકન કરતો
માહિતી ગ્રંથ. પંડિત સુખલાલજીના પ્રવેશક સાથે

પાન ૨૦૦ રૂ. ૩-૦૦

માનવ અને પરમાણુ

સંપાદક :- ડૉ. મધુકર શાહ ... સુભદ્રા ગાંધી
પરમાણુનું સ્વરૂપ વિનાશક અને મહાયુદ્ધોની
ભીષણતા, ભાવિ યુદ્ધની વિનાશકતા; ભય-સર્જક
શક્તિની ભરપૂર માહિતી સાથે.

પા. ૪૬૦ રૂ. ૫-૫૦

સર્વોદય વિજ્ઞાન

સર્વોંયનાં વિવિધ પાસાંઓ, માહિતીઓ અને દ્રષ્ટિ
રજૂ કરતો એકમાત્ર વિવેચન ગ્રંથ.

પા. ૩૩૬ રૂ. ૩-૫૦

રૂ. ૧૫માં ૪ ગ્રંથ-પોસ્ટેજ ફ્રી.

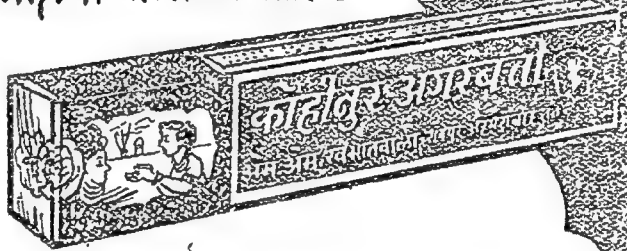
: પ્રાપ્તિસ્થાન :

ચેતન પ્રકાશન ગૃહ (પ્રા.) લિં

રામજી મદિર પોળ, વડોદરા

દેવતાંદિયો તથા પવિત્ર સ્થળોએ વાપરવા.

અંભાતયાજ્ઞની પરીણપ

કોટીનુર

અંભાતયાજ્ઞની અને દેશાંગ ધૂપ

વાપરો

દે.નં.૫૧૮૦૨ આમ 'લોભા'
અમ. અમ. અંભાતયાજ્ઞ

કોટીનુર, અમદાવાદ-૧

© R. GHAN

ઉર્મિ-નવરચના : જૂન '૬૦

અંક ૩ : જૂન '૬૦

સળંગ અંક ૩૬૩

સમાજમાં સંસ્કાર અને

‘ભિમિ’ : વર્ષ ૩૧

‘નવરચના’ : વર્ષ ૨૫

સાહિત્ય પ્રેરતું સામયિક

કેમ

સુચના

લેખક	લેખ	પાનું
જી	દિગ્દર્શ	૭
વિજયશંકર કામદાર	આત્મજર્ની	૮
મહેબુબ ઝોસ. પડાણ	સંકેત અને સ્મૃતિ	૮
જેઠાલાલ ત્રિવેદી	કલંક	૮
દેવજી રા. મોઢા	ચારીમાંથી આકાશ	૮
‘ઉશનસ’	મધુવન	૯
હસિત બુથ	મુસાફર	૯
પ્રભાકર	માળીને	૯
‘રાજકંઠ’	સમયનાં ક્ષીર-નીર	૧૦
‘ધૂમકેતુ’	મહારથી કણ	૧૪
ઈશ્વર પેટલીકર	મનના સંધ્યા	૨૧
રવિશંકર મહારાજ	નવપ્રયાણ	૨૬
પન્નાલાલ પટેલ	ભાઈ મળો તો આવા મળજો	૨૬
નાનુભાઈ દવે	વિદ્યાર્થીઓનાં તોફાનો	૨૫
‘સિદ્ધાંત’	દિવનો દરવેશ	૩૬
પ્રદુર્ભ ક. દેસાઈ	પ્રકૃતિ-સુધારાનાં બીજ સંસ્થા	૪૪
ડૉ. શિવમસાદ ત્રિવેદી	ઓની સારોત્કિક કડુજીતા	૪૮
ઈશ્વરભાઈ પટેલ	માન્યમાં નહીં આવે	૫૧
પીતાંબર પટેલ	ગ્રામસંસ્કારમાં વૈજ્ઞાનિક દષ્ટિ	૫૬
હરીશ વ્યાસ	આ જીવનું નાટક જોતાં જવ	૬૦
છોટાલાલ મા. કામદાર	લાલા લગ્નપતરાયનો જીવનપ્રસંગ	૬૪
—	સાક્ષાર પ્રાપ્તિ-સ્વીકાર	૬૫
જયન્તિકા પરમાર ‘સુમંગલા’	શુદ્ધમંગલ	૬૬
—	રાજિનું પ્રતીક	૬૭
—	માનસ-વિચાર	૬૮
‘રાહન’	સર્જનના રાહો	૭૦

★

- * લલાજીમ વરસનું : સાડાસાત રૂપિયા. વિદેશમાં દશ રૂપિયા (ચિ. ૧૫)
- * દર માસની ૧લી તારીખે નિયમિત પ્રગટ થાય છે.
- * વરસમાં એપ્રિલ, જુલાઈ, ઓક્ટોબર અને નવમ્બરનાં એ ચાર માસમાંથી કોઈપણ માસથી આઠક ચઈ શકાય છે.
- * વી. પી. ચી લલાજીમ વસુલ કરવામાં જે વધારાનો ખર્ચ થાય છે એ આઠકે જ ભોગવવાનો હોય છે એટલે, લલાજીમ પૂરું થયાની નોટિસ મળે ત્યારે ગ્રા. નં. અને પૂરા સરનામા સાથે રૂપા કરીને મનીઓર્ડરથી જ લલાજીમ મોકલો આપવું.
- * નમૂનાનો અંક મંગાવતી વખતે ૭૫ નવા પૈસાની ટિકિટો બીડવી જરૂરી છે મફત અંક કોઈને મોકલાતો નથી.
- * દરેક જાતના પત્રવ્યવહારમાં ગ્રા. નં. લખવો ખાસ જરૂરી છે.
- * અસ્વીકૃત લખાણ પાછું મેળવવા જોઈતી ટિકિટો બીડવી જરૂરી છે. એ સિવાયનાં અસ્વીકૃત લખાણો પંદર દિવસ પછી રદ કરાય છે.
- * જાહેરખબર માટે, લલાજીમ મોકલવાનું, લખાણો મોકલવાનું અને થીન દરેક જાતના પત્રવ્યવહારનું સરનામું :-

‘ભિમિ-નવરચના’

ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રાયવેટ) લિ.,
૬૪, ગાંધીશાંક : ફર્નાન્ડીઝ બિંગ
અમદાવાદ, ૧

પ્રકાશક : ઈશ્વરભાઈ મો. દવે, ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રાયવેટ) લિ., ૬૪, ગાંધીશાંક, ફર્નાન્ડીઝ બિંગ, અમદાવાદ, ૧
મુદ્રક : કાલિદાસ ડાહ્યાભાઈ પટેલ, મગવ મુદ્રણાલય, ફોલ્ડલાઈની હવેલી, રતનપોળ, અમદાવાદ.

સામી

ગાંધી

દષ્ટિભેદ

અભિપ્રાયો, નિર્ણયો અને મંતવ્યો બાંધવામાં વિચારશીલ માણસો પણ જ્યારે અધકચરા અને વિચારહીન ખતી બેસે છે ત્યારે આપણને થાય છે કે કુદરતે માણસને આપેલું મગજ આ એક જ ઉપયોગ માટે છે ? માણસનું ચિત્તંત્ર, તેનું ભેજું કંઈક એવી શુભ દષ્ટિવાળું નીવડે એ માટે તેને સંમાર્જવા, સંસ્કારવા, ચોષવા, તોષવા આપણે ઘણું ઘણું કરીએ છીએ અને એ બધાંથી એ સંસ્કારી શકાય છે પણ ખરું પણ એ જ માનવમન ક્યારેક બે બાંધે પલટો દે છે એ જ ખતરનાક નીવડે છે. બધી ખતરનાકી કરતાં માનવમનમાં જ્યારે devil—દુર્વૃત્તિ પ્રવેશે છે ત્યારે માણસની હેરાનગતિનો પાર નથી રહેતો. એ પોતે તો હેરાન થાય છે જ, બીજાને પણ હેરાન-પરેશાન, હાલ-મેહાલ કરી મૂકે છે. માણસ ઈચ્છે તો દુર્વૃત્તિને જીવનમાં આણનાર બીજા પણ એવાં કેટલાંય હલકાં તરવો એ જ માનવમનમાં પ્રવેશી ચૂક્યા હોય છે કે જેથી એનામાં વાંકદેખાપણું, વકતા, કંટુતા પ્રવેશતી રાકી શકે. તે બુદ્ધિને શૂન્ય બનાવી દે છે. એટલે જ ન્યાયાન્યાયનો વિચાર જ થઈ શકતો નથી. વિચારશીલ માનસ વિચારહીન કે કુવિચારને પાંચે ગમત કરનારું બને છે ત્યારે કંઈક ઈચ્છા-આશા-આકાંક્ષા ધૂળમાં મળી જાય છે. એકાદ માણસના વિચિત્ર માનસપરિવર્તન કેટલાંયને હેરાન-પરેશાન થયું પડે છે. જીવનમાં સરળતાથી વહે જતો પ્રવાહ અને જીવવાની દૃષ્ટિમાં બે મોટી રુકાવટ આવી જાય છે, તે જ બધા દુરાશયોને જીવનમાં રેડી દે છે. દુરાશયો કે સદાશયો બાલે આપણે માનવાનાં હોય, બાલે આપણે જેવના દીકરા હોવાનો દાવો ન કરીએ, પણ મૂંઝ અને સમજથી થયેલું દરેક કામ, દરેક વિચાર પણ આછો અધૂરો નથી હોતો. એટલે જ ઉતાવળિયા અભિપ્રાયો, વગરવિચાર્યા નિર્ણયો કે અધકચરાં મંતવ્યો દુર્વૃત્તિના ચોષક ખતીને માનવમનનો ધાસ કરી નાખે છે. એ ધાસમાંથી ક્યારેક કંઈક નવું સૂઝી આવે તો તો આ બધું કંઈક શુભ માટે જ થયું હતું એમ કહેવાય. પણ જેટલી સરળતાથી દુર્વૃત્તિ માણસમાં પ્રવેશી જાય છે તેટલી સરળતાથી તેને કાઢી શકાતો નથી કે નથી એટલી સરળતાથી એની જગ્યા સ્વૃત્તિ લઈ શકતી.

✱

નવી: ઇશ્વરલાલ મોદલ
સામી જાન્યુઆરી ૧૯૬૧

આત્મમંજરી

શું હું કરું આ સખી ! કાવ્યકૃતિમાં ?
ને શું કરું આ સહુ ગીત મંજરી ?
મોડારી ઊઠે જો ન સ્વયંભૂ, અંતરે
આત્માતાળી એ રસમંજરી ડુડી.

★

મહેશુખ એસ. પટ્ટાણ

સંકેત અને સ્મૃતિ

ક્ષિતિજ પરંતુ મિત્રન જોઈ મને કંઈ યાદ આવે છે,
પરંતુ યાદ નવ આવે મને શુ યાદ આવે છે ?

હશે પગ ખીન ફેરી કો' શુભ મિત્રનની,
કે મુરખા કો'ક ખીડાતા નયનની,
કે પંચી કો' વીરના છેલ્લા નમનની,
યા આખરી પકિત કવિના કો' કવનની.

મિત્રન આકાશ અવનીતું નિહાળી મૂક એકો છું,
પરંતુ યાદ નવ આવે મને શુ યાદ આવે છે ? ..

કદાચિત હોય એ મુજ હૃદયની કંખના કાંખી,
ભટકતી લય હશે એ કંઠને કો' ભેટવા જતી,
ક્ષણિક ક્રમકાર મારીને વળી એ લીન થઈ જતી,
મિત્રનક્ષણ વીતતી જતી અને કંઈ કંઈ વ્યથા થાતી.

અનુક્ષણ ઉરના જંગલથી ભણુકાર આવે છે,
પરંતુ યાદ નવ આવે મને શું યાદ આવે છે ? ...

અને સંધ્યા ધડી વીતી, ક્ષિતિજનાં દાર ખીડાયાં,
ગુલાખી ગાત્રની ઉપર નિશાના ફેરા વિખરાયાં,
ચમતમાં કુલચુથો પોદ્યાં, ગુલો ચાકીને કરમાયાં,
સરવના વાળમાં ફિંતું મિત્રનનાં ગીત ગૂંથાયાં;

અનિર્વચની આંગળી પકડી વડી મઈ ફૂલની માયા,
અમર થઈ ફૂલની ખુશખો, લહેને ધૂળ થઈ કાંયા.
હકીકતમાં હકીકતનીયે પાછળ એક હકીકત છે,
અને ખસ યાદ હોં આન્યું, મને શું યાદ આવે છે.

★

જેઠાલાલ ત્રિવેદી

કલંક

પેખી પૂણેન્દુને આલે, પ્રિયાનું મુખ માનીને
તપ્ત કો કામીએ ચૂમ્યો, લાગ્યું ચંદ્રે કલંક તે.

★

રેવળ રાં મોહા

બારીમાંથી આકાશ

બારી થકી નિરખું એટલું માત્ર આભ ?
આકાશમાં દસથી બાર જ તારના શું ?
સૂતો છું જેની પર તેડવી છે ધરા શું ?
દીરાલ ચાર મહી શું દુનિયા સમાઈ ?

થોડાં કુટુંબીજન, મિત્ર, પરિચિતોની
પૃથ્વી તણી વસતિ કેવળ શું બનેલી ?
કાડી મોડાડી, પશુ, પંખી, વનસ્પતિની
આ પૃથ્વીની વસતિમાં ગણનાય ના શું ?

હું ખાઈ પી ઉદર ફેરવું હસત ન્યારે,
ત્યારે ન રહે જગતની મહી કોઈ ભૂખ્યું ?
ને ઈસ્વીર્ષ્ય કપડાં સજ્જા મહાનું ગર્વે,
ત્યારે ન શું જગમહી કહી કો ઉધાડું ?

રાઓ તમેય બધું કીક જમાવી માળો !
ઓ માહરો દગ, તમે ઘણું ઓછું ભાળો !

★

‘ઉશનસુ’

મધુવન

ઉજ્જવલ મધુતા તડકા, નંચે ધનજાયાળાં વન.
એ સઘળાંની વચ્ચે મારું મન અમથુપ પ્રસન્ન.

લાગે ગિરિવન પવન નદી ને ગગન શું કંઈ સંબંધ
સગોત્ર સૌ લાગે પશુ-પંખી ફૂલફળ કપાય ગંધ
ચાર ચાર ઉજ્જડ માસોનું તૂટે રસ અનશન.

ઉજ્જવલ

નહિ રે કાઈનું શાસન, શોષણ અહીં આ ઉદારકાલે,
નિગૂઢ રતિભરતીએ અળગાં પંખી મળે ક્ષિતિમાળે,
અસલ ભાંડુજનોનું કેવળ ઉત્સવ મિષે મિલન,
ઉજ્જવલ

જનવ્યવહાર વદન ને સુંદર નિર્ગર્ભો પરિવેશ
કૃષ્ણાશ્રમની શકુંતલાની વનવિણુ પ્રીત ન લેશ.
એકમેકથી પૂરણ, એકલ પરિચિતના દરશન!
ઉજ્જવલ

★

હસિત ધૂચ

મુસાફર

મને શી ખબર કે મુસાફર થયો હું;
છતાં દૂરનો દૂર કાયમ રહ્યો છું!
મને છે ખબર, એ કહું છું હજી પણ :
ન અટક્યો કદીયે, સતત હું વહ્યો છું!
નથી એક પણ તીર્થ એવું જગતમાં,
જઈ જ્યાં થયું કે નકામો ગયો હું!
ફરીથી કહું છું, સુણો તો મુખારક :
સફરનો જ દિલબર મુસાફર રહ્યો છું!
મુકામે કદમ ખડોચશે ત્યાં સુધી ના;
મને એન, ફરહાદ એવો લયો હું!

★

પ્રબોધ

માળીને

તોડ માં, અલ્યા તોડ મા, માળી,
ફૂલ બેલેરાં તોડ મા.
ફૂટતી એની આવતી હજી
આશ મધુરી મ્હોડ મા. તોડ મા,—૦

પારિજાતક બિંધતો હજી
હોય જાણે પરી-ભોમમાં.
જૂઈ, ચમેલીની કળીઓ હજી
સૂતી માની મ્હોડમાં. તોડ મા,—૦

ગુચ્છ હજી કરેણના બિંધકે
લાલ શુલાખી છોડમાં.
પવને એનું પારણું જૂલે,
પારણેથી વછોડ મા. તોડ મા—૦

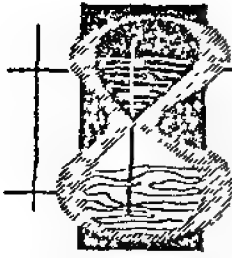
કેસડાંના લાલ બિંબાધર
ભમતો અલિ ખોજમા.
સમણાંની હજી મ્હોલ માણે છે
મોગરાનાં ફૂલ મોજમાં. તોડ મા—૦

ફૂટતા આવે રંગ હજી કંઈ
ચંપાના અંતરંગમાં.
રાતની હજી રીસ ન છાંડી
ફૂલ શુલાખે તોરમાં. તોડ મા—૦

તોડવાં હોય તો તોડજે ટાણે
(ને) બાંધજે એક જ દોરમાં.
સાથ ખીલ્યાં ને સાથ ખેલ્યાં એને
રાખજે ભેડાડનેમાં. તોડ મા—૦

★

સમસ્યાઓ

કટોકટીનો પુરુષાર્થ

સિ ખર પરિવદ પડી ભાગી એથી ધણાએ દુઃખ કર્યું છે, નિરાશા વ્યાપી છે, લય પણ વધ્યો છે આની વ્યથા સાન અનુચિત છે એ તૂટી છે તે સારુ જ થયું છે લશ્કરી તાકાતના ધમડ હેઠળ ચર્ચાઓ થઈ હોત તોયે એમાંથી શા સારા પરિણામ નીપજત ? 'શાંતિ'ના ઉચ્ચાર પણ સત્તાના દાવ તરીકે થતા હોય ત્યાં મત્રણાઓ તૂટે એ અનિવાર્ય છે ને આન કારપાત્ર પણ છે

વ્યક્તિના કે રાષ્ટ્રના આયુષ્યમાં એવી કટોકટીની પગ આવે જ છે અને ભારે અડગ હિંમત દાખવી પોતાના હેતુઓને દૃઢતાથી વગગી રહેનાનો પુરુષાર્થ જે કરી શકે તેને જ વિજય મળે છે સમય આગળ ખૂબી પડી ધર્મશો ટાળવાની વાત મિથ્યા છે અને અમેરિકાએ આવો પુરુષાર્થ દાખ્યો છે ગિરજાદિથી રશિયાની ધમકીઓ ગળે ઉતારી છે, ભૂનો કરીને પણ અડગતા જાગવી છે

ચીને હિંદની લશ્કરી મજાક ઉડાવી એ પડી ચર્ચા કે સમાધાન કરના દિલ્હી પણ પહોંચ્યા પરંતુ એનાથી લશ્કરી તાકાત ભૂરી શકાતી નથી એ તાત વડે એશિયાભરમાં એને પ્રભાવ પાડવો છે રશિયાને આવું જ બાકીની દુનિયામાં પ્રવુ છે એ બંને દેશોમાં ભખાસુરો પેલા થયા છે, સમાધાનની વાતો કરી પોતાની લશ્કરી તાકાત આગળ વધારતી છે સામાની ધનડરી છે રશિયાએ અમેરિકાની તાકાત એમ જાટકે ઘટાડી નાખી તેનું લાનલગી દુનિયાને ચનાથરો જુદા જુદા દેશોમાં હવાઈ મથકો સ્થાપી રશિયાની ચોતરફ સરક્ષણનો મોરચો ડબો હતો ત્યાંથી ભાળ કાઢના માટે

હવે અમેરિકાના વિમાનો ફ્લી પ્રદેશમાં નહિ ઊડી શકે કહે છે કે ફ્લી છ આઠ મહિને શિખર પરિવદ મળે પણ ખરી ત્યાં સુધીમાં કાળનું બજ શુ કામ કરી જાય છે એ જોવાનું રહ્યું સભવ છે કે અમેરિકાની તાકાત વધે એ માટે જ આ ગાળો કુદરતે કાઢી આપ્યો હોય ગયા યુદ્ધમાં દિલ્લે કયા નહોતો મઠી આપ્યો અત્યારે તો રશિયામાં ખુલ્લેવ કરતા ત્યાંના લશ્કરના વડાઓનું જોર વધ્યું હોય એમ જણાય છે ચીનની અને રશિયાની પ્રજાઓનું નામ લઈ ત્યાંની સરખારો તેમનો પ્યાદા તરીકે ગળના દરવાજા તોડનામાં ઊઠેને વચ્ચે રાખના જેવ કરે છે એ માર્ગશાંતિની રીત નથી

તિમેટ કે હગેરી જેવા પ્રશ્નો બર્નિન કે અનુરીઆ જેવા પ્રશ્નો ખુ ના દિલથી ચર્ચવાની અને પાપી વ્યવસ્થા શોધવાની વૃત્તિ નહિ ઊગે ત્યાં સુધી એ સત્તાના લોહીથી ખરડારેના સમાધાનો થાય તોયે શુ ને ના થાય તોયે શુ !

પેનુ આસુરી તત્ત્વ જતન કરીને ખડકાયુ છે—લશ્કરી તાકાત—એનો નિખન શી રીતે કરવો ? એ રહસ્યનો ઉકેલ ભારને તો ક્યારનો ચીધો છે પણ એમ કરવામાં એકની નિગ કામ નથી લાગતી શ્રીકૃષ્ણના પદની સાથે એનું ચક્ર પણ જોઈએ એ ચક્ર ના વાપગવુ પણ એની જરૂર તો ખરી જ એના અમોઘ શસ્ત્રની હરીકાઈ ચાને છે અને વચ્ચે વચ્ચે શાંતિનો વાયરો પણ નીકળે છે ક્યારે બંને સયુક્ત થઈ રહેશે એ કાણુ મી શકશે ? ખુલુ જણાય છે કે ચીન રશિયાની વૃત્તિ જ સમાધાનની નથી 'શાંતિ'ની તો ગુનમાગ છે

આવે વખતે આપણા રાષ્ટ્રપતિ રશિયાની મુઝાકાતે જાય છે? લડા માણસ, ઘણાંઘણાં મુદ્દતોં નેધાં ને આ વખતે જ કેમ ભૂટ્યા ? તમે નથી વિદિ માટે જતા—એટલી આણકચ નીતિ કે એવી મહત્વાકાંક્ષા અત્યારે ભારતમાં છે જ નહિ—તો પછી ગેરસમજ વધારવા શીદ મથો છો ? તમારી ચિરસંગિની માંદગીયે આ વખતે મદદરૂપ થઈ હોત ને રશિયાની મુઝાકાત દેવાઈ હોત તો કેવું સારું !

ઈતિહાસની અણુમોલ ઘડી

ચીને પરચો બતાવ્યો તે પછી એક એશિયાઈ જૂથ જન્માવવાની જરૂર ઊભી થઈ છે. પરસ્પરના સંરક્ષણમાં સંકળાયેલું, વિચારોની આપવે કરતું, ન્યાયી વક્ષણની તરફદારી કરતું આવું જૂથ રચાવામાં શી મુશીબત નડે ? લશ્કરી કરારો નથી ખપના એમ કહી આપણે બહુ ઊંચે ખેસણે ખેડા છીએ. એ દરબજે આપણને કેટલો લાભકારક એ તો ઈતિહાસ કહેશે, પણ ખીજા દેશોને એ ગળ બહારની વાત લાગી છે. એમને જ બ્યારે કોઈ દેશ નેઈએ ત્યારે એમની સામે આપણે બારણાં ખંધ કરવા ખેસીએ એ કેવું !

શુરુમહારાજો શાસ્ત્રની મોટી મોટી વાતો વિસ્તારથી કહે છે ત્યારે સાથે સાથે અભયવચન પણ આપે છે કે આમ કરીશ તો ઉગારનારો હું છું, મારે શરણે આવજો. આપણે ખીજું ચરણ ઉગવી દઈને ખીજાઓ પાસે કેટલી અપેક્ષા રાખી શકીએ ? આ દેશને મોટા થવું હોય તો એણે મોટાભાઈ જેવું વર્તન રાખવું નેઈએ, દોરવણી પણ આપવી નેઈએ અને દેશ પણ...

હમણાં ઘણા દેશો સાથે આપણે દોસ્તી છે. ઘણા દેશો આપણી સલાહ પૂછે છે અગર તો આપણા પગલાં તરફ મીટ માંડે છે. એ શરૂઆતની સ્થિતિ સારી છે તો એને દૃઢ બનાવવી નેઈએ, શિરસ્તાની પણ બનાવવી નેઈએ. અને હવે બ્યારે આખો આફ્રિકા ખંડ જળવા માંડ્યો છે, સફેદ રંગના પ્રભુત્વ ઉપર છેવટના ધા પડવા લાગ્યા છે ત્યારે આપણે વિચારોમાં ડૂબ્યા રહીશું, ઊંચા ફૂંકી ફૂંકીને પીશું ?

એ પણ યાદ રાખવા જેવું છે કે ઇતિહાસનો અણુમોલ ઘડી આવે છે ત્યારે આવે છે, બારણે ટકારા દે છે, અને કોઈ ના સાંભળે ત્યારે એ ચાલી જાય છે. અને એને ઉઠાની લેનાર ખીજા કોકના સપાટે ચડી જાય છે.

નેપાળમાંથી પ્રભાવ ઓસરે છે ?

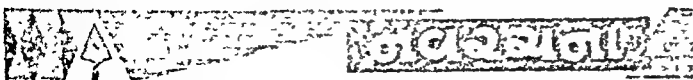
થોડા મહિનાઓ પહેલાં દિલ્હીથી એવી જાહેરાત થઈ હતી કે નેપાળ-ભૂતાન ઉપરનો હુમલો એ હિંદી સરહદો ઉપરના હુમલા તરીકે ગણવામાં આવશે. એ વખતે નેપાળે તરત વાંધો લીધો હતો અને ભારતને આવા કોઈ દહ નથી એમ જણાવ્યું હતું. જવાબમાં આપણી સરકારે સંધિનો ઉલ્લેખ કર્યો હતો અને પોતાની જાહેરાત વાજબી ઠરાવી હતી.

તે પછી નેપાળના વડાપ્રધાન ભારત આવી ગયા ત્યારે એવી હવા ફેલાઈ કે લશ્કરી કે પરદેશ નીતિમાં નેપાળ ભારતની દોરવણી માન્ય રાખશે. ઉત્તર પ્રદેશ સાથે નેપાળને જોડતો ત્રિભુવન રાજપથ ખાંધી એ ખ્યાલ દહ પણ કર્યો.

એ પછી નેપાળના વડા પ્રધાન ચીન ગયા, ત્યારે ચીન-ભારતના સમઘો ડહોળાયેલા હતા. છતાં એમણે ચીન સાથે મૈત્રીની વાતો કરી, સહાય પણ કબૂલી અને એ વખતે ભારતના રાજદૂતને પૂછ્યું ગાછ્યું હોય એવું જણાયું નહિ. સ્વતંત્ર રાજ્યની હેતુિયતથી નેપાળે કામ લેવા માંડ્યું. આટલી તક ચીન માટે પૂરતી હતી. એ તક એણે ઝડપી લીધી. ભારતને બાલુ પર રાખી એણે નેપાળ સાથે સીધા સમઘ વધારી દીધા.

અને ચીનમાંથી નેપાળના પંતપ્રધાનની પીઠ ફરી કે તરત જ વિખ્યાત એવરેસ્ટ ઉપર ચીનના હકની જાહેરાત છૂટી. ભારત હવે શું ખોલે !

નેપાળમાં રાજા હોત તો એને દબાવી જવાખ લેવામાં આવત. પણ લોકશાહી—એટલે કે પ્રજાનુ રાજ્ય હોય ત્યાં આપણાથી કેમ કહેવાય, જ્યાં ક્યાંથી ખૂલે ? જે ભૂલ થઈ હતી તેને વધારે ભૂલવવા ચીનનું મંડળ દિલ્હીથી સીધું કાંઈમંડું પહોંચ્યું. ને એવરેસ્ટના શિખરના ખે લાગ કરવા મુઠીની વાત કરી. ભારત ત્યારેય શું ખોલે ! એનો દાવ જ રહ્યો નહોતો.

ધારીએ ગણાય એટલામા ભારત વિરુદ્ધ નેપાળમાન અનાજ ઊંડો ખસીને ચૂપ રવા છતાં ડખતીરીના આક્ષેપ થશે આપણે શાહીવાદી કે ભૂમિભૂખ્યા છીએ એમ કહેવાશે જે આક્ષેપ ટાળના હતા તે જ લમણમા ઝીકશે અને આપણે અપરાધીની જેમ બચાવ કરવા લાગીશું.

રાજલાચારીમાથી લોકલાચારી થવાની

ચીને તિબેટ સબધમા એની ક્રાઈતક રહેના ના દીધી એની ભક્ષણ પ્રવૃત્તિમા એણે આપણને પ્યાદુ બનાવી સાક્ષી કરાવ્યા તિબેટમા લાચાર બનેના તોરે ચીનને નેપાળમા આગળ વધતા ના રોકી શક્યા આવા બનાવો બને છે ત્યારે નોકો સરકારને સભારે છે હૈદ્રાબાદના નહેર ઉતારી લીધા એ રાજનીતિ યાદ આવે છે પૂર્વ બંગાળનુચે એમ જ પતાવ્યું હોત હવે શાંતિની દીક્ષી અને દીર્ઘદષ્ટિ વિનાની નીતિ આગળ લોકો પણ લાચારી અનુભવે છે.

સીનોન પોતાનું ગાડુયે ગબડારી શમ્તુ નથી એના અને ભારતના ભૌગોલિક કે સારકૃતિક સબધો ક્રાઈથી અગ્નિપ્રવા નથી અને ભારત લકા પરવે શાંતિ મિના ક્રાઈ બોની શકતુ નથી ચીનને ફોર્મોસા મળવું જોઈએ એની વણમાગી હિમાયત આપણે કરી શકીએ અને લકા સુધી આપણાથી જોવાય પણ નહિ એની કડુણ પરિસ્થિતિ જિભી યઈ તેથીજ ભારતના લોકો લાચારી અનુભવે છે.

ગોઆની સમસ્યા હમણા ઉકળશે એના ભણકારા વાગ્યા રાજપુરુષો આશાના વચન બોને ત્યારે લોભએ ઉમગ થ્યો પણ એ ના ટકી શક્યો લારેય લોકો સરદારને સભારે એમા શી નનાઈ?

આપણી પરદેશનીતિ સત્ય અને શાંતિના પાયા ઉપર રહી છે એ વિચારથી આપણે ધણા મનખ્યા આપણે આશા રાખી કે એથી આફ્રિકામા વસના દેશબધુઓને રાહત થશે પણ એવું જણાતું નથી ચીનમાથી ને બ્રહ્મદેશમાથી એમને પાળા ફરત પડ્યું અહીથી એના કાણુ ગયા? પાકિસ્તાને તો કેર વર્તાવ્યા પછીને જોયુ કે ભારતને સાખી લેના આવડે છે એટલે નરી માગ

ણીઓ શરૂ થઈ, નહેરોના પાણી માગ્યા એના ખરચ માગ્યા ને હવે પૂર્વ-પશ્ચિમ પાકિસ્તાન વચ્ચેનો વાહન વ્યવહાર માગ્યો એમાથી વળી નરી ખીછ માગણીઓ નીકળવાની.

આપણી પરદેશનીતિએ ધણા મિત્રો કર્યા એમ કહેવાય છે દેશ-દેશના રાજપુરુષો તાજમલાલ જોવા આવે છે ત્યારે એ જાહેર પણ સાચ છે લીડ વળતે એ મૈત્રી કેટલી ટકે તે તો ભાવિ કહી શકે.

એ દેશોમાથી જે શક્તિશાળી છે તેઓ આપણા વિકાસમા મદદ આપના તત્પર બન્યા છે એ શુભ ચિહ્ન છે પરંતુ એ બિના બીજા વનણને આભારી છે—પદ્માતીત યઈને રહેવાની, સત્તાશુથોની ખેચમા હજી આપણે ટકી શક્યા છીએ એ મારણે મદદ મળે છે આવી ખેચમાથી તમ્બ રહીને આપણે પડોશી રાજ્યો ઉપર પ્રભાવ રાખી શકત એમા શક નથી પણ એની મહેન્ટા કયા છે?

રાજનીતિ શાંતિની હોય તેથી એ ઢીની ને પેલી શા માટે હોવી જોઈએ? એનો પ્રભાવ આપણી સીમા સુધી પણ કેમ ના ફેનાવો જોઈએ જે આસામના પહાડી પ્રદેશોમા યઈ રહ્યું છે તેનું પુનરાવર્તન બીજે પણ કેમ નહિ થાય? આપણે શાંત રહીએ અને બીજાને ના રાખી શકીએ તો એ નીતિ શાંતિની ના ગણાય.

યત્રમજૂર પ્રબલનો સેવક અને—દાદો નહિ

આનું જ ઢીનાપણુ આંતરિક વહીવટમા પણ પેકું છે આઝાદીના ખાર વર્ષ દરમ્યાન દેશમા કેટલી ભડતાનો પટ્ટી અને એમા સરકારની લાગમનાગી કેમ્લી સરચાએ હતી એના આકડા ક્રાઈ ખજાર પાડે તો એમાથી ધણી ઉપયોગી માહિતી મળે આની હનગો પહેના કેની ધક્કમક્રીઓ અપાય છે, પટ્ટી કેવી દાદાગીરી આવે છે અને અતે કેની શરણાગતિ ડખૂનવી પડે છે એ ક્રાઈથી અગ્નિપ્રવા નથી લગભગ દરેક હડતાન વખતે પ્રજા વેડે છે, અને નુકશાન કરી જનારા મનકાનતી શરતો ઓકાનીને ખાવે છે લારે જ ને પે છે.

હડતાળોની જેમ ઔદ્યોગિક અલભતો પણ એવો જ લાભ લખવે છે એમાય પ્રબલને ભોગે ઉઘમાત

મચાવનારો ખાટી જાય છે. અને ફરીથી દુકાં ગાળે ઉધમાત મચાવવાનું ઉત્તેજન પણ આપે છે. આવી ગેરવ્યવસ્થા લાવવાની અને તે જ નિલાવવાની જાણે આપણી વ્યવસ્થા થઈ પડી છે !

આપણી મજૂરનીતિ સમાજવાદનો મદાર લઈ ઘડાય છે એમ હવે આપણે માનવું જોઈએ. એમાં મજૂરોનો પક્ષ કરવામાં આવે છે એ જાહેર છે. પણ આ ગરીબ દેશમાં ઔદ્યોગિક અને શહેરી મજૂરવર્ગને આ રીતે પંપાળી પ્રજ્ઞના બીજા ભાગ ઉપર અપાર બોળે ચડાવી દેવો જરાય લાજીમ નથી.

અને છતાં આપણું તંત્ર એમ જ કરે છે કારણ કે એની પાસે મક્કમતા નથી, મહેઞ્જા નથી.

સાધ્યમાં અનુકૂળ ફેરફારો

આ કમજોરીનું વળી એક વધુ પાતું પ્રાંતોની રચનામાં નજરે પડ્યું. જ્યાંજ્યાં ઉચ્ચ આંદોલનો થયાં ત્યાં ત્યાં ખૂબ વિલંબ કરી નમતું જોખવામાં આવ્યું એવું આપણે ઘણા કિસ્સામાં જોયું છે. સંભવ છે કે પ્રાંતોની જીદ વધશે ત્યારે એ જ ઢીલાપણું કહો કે અગમચેતીનો અભાવ કહો—તેનું પોત વધારે પ્રકાશશે.

સિદ્ધિતો જડ નથી હોતા, એમાં સમયાનુસાર હેરફેરની જરૂર પડે છે. પણ એમને અનુકૂળ ઘાટ દેવાના હોય તો પછી સમયસર કેમ સૂઝતું નહિ હોય ? એ સૂચવે છે કે ચાણક્ય પુરુષનો અભાવ છે. અને રાજનીતિ પાછળ જે મક્કમતા જોઈએ તે આવતી નથી.

કેટલાક ચાણક્યની નીતિને કુટિલ ગણાવે તો તે ભૂલ છે. આપણા હેતુઓ મલિન ના હોય તો શામદામભેદ દંડનો વ્યવહાર એ અનીતિ નથી. એ સાધનો અશુદ્ધ નથી ઠરતાં ને વિપર્યય પણ નથી ફેલાવતાં. શ્રી કૃષ્ણે ઘણીવાર દુશ્મનોને ડાર્યા છે, માર્યા છે, છિન્નલિન્ન કર્યા છે, અને વિજયો મેળવવા જાતે મૂઝ્યા છે.

પણ આપણે તો જાણે કેઈ દુશ્મન નથી કે વિજયની જરૂર નથી. મહેઞ્જાઓ બધી મરી પરવારી છે. અને ગુણવત્તા વિનાની કે દેવી ભાવરહિત એવી કૃત્રિમ સમતા સ્થાપવી છે. લાયકાતના ભોગે જિનઆવડત કે

પામરતાને પોષવાં છે. આવું મુઝે છે કારણ કે આપણે કયાં મહાન છીએ તે જોવું જાણવું નથી, કયાં મહાન થવું છે તેની કલ્પના પણ ખૂંચે છે !

આસોદ્યોગ અને ભૂદાન એ ભોજસેળ છે

સર્વોદયના વિચારમાં ઉદ્યોગે પગપેસારો કર્યો છે. એ ઉદ્યોગ છે ગાંધીજીએ શીખવેલો હાથઉદ્યોગ નહિ, પણ શહેરમાં છે તેવો—ઉત્પાદન વધારી ગામડાંના લોકોને રોજ મેળવી આપે એવો. કુટુંબદીક એકાદ વ્યક્તિને પણ વધારાનું કામ મળી રહે તો ગામડાંમાં ગુજારો કરવો સહેલ બને.

ઉદ્યોગને નિર્મત્રીએ એટલે યંત્ર તો હોય જ. અને યંત્રે લોકોના સ્વભાવ ઘડ્યા છે એવા ગામડાંની પ્રજ્ઞના પણ થવાના. ત્યાં જ્યાંની છૂટ હોવાથી એકાંત અને શાંતિ મળશે અથવા શરૂમાં પ્રસોલનો, ઓછાં હશે ત્યારે સંતોષ પણ મળશે. પણ એ સંયુક્ત કુટુંબપ્રથા ટકી શકશે ? વ્રતનિયમો કે તિતિલાના પાયા ઉપર રહેલો ધર્મ કાલી શકશે ? આ શંકાઓ છે, ને એનો પડકાર આપણે ઝીલવાનો છે.

ઉદ્યોગ જેટલા નાના કરીએ એટલું એનું વિપ ધટે, એટલો સામ્યવાદ છેડે જાય. સામ્યવાદી પાખંડને રોકવાનો આ જમાનામાં વિકેન્દ્રીકરણ એ સીધો માર્ગ છે...અને એ માટે હાલનાં શહેરોનો બોળે હળવો થતો હોય તો તે પણ કરવા જોવો છે. ઔદ્યોગિક વસાહતમાં પાંચ હજારથી વધારે મજૂરો શા માટે જોઈએ ?

પણ ગામડાંમાં ઉદ્યોગોને આવકારવા હોય તો ભૂમિદાનની વાત તજવી જોઈએ. ખેતે વચ્ચે મેળ જામવાના નથી. દાન માત્રની માગણી ઈષ્ટિ નથી, એનો પ્રચાર કે આંદોલન ના હોય. દાન વડે રાહત થઈ શકે, નવી સમાજવ્યવસ્થા નહિ લાવી શકાય. અને એક તરફ વધુ ઉત્પાદનવાળું યંત્ર કબૂલ કરીએ ત્યારે ઓછું ઉત્પાદન કરે એવી ખેતીની વ્યવસ્થા કેમ કબૂલ થઈ શકે ? એટલે હવે ભૂદાન સંકેતી લેવાય તો સર્વોદયનું આયુષ્ય વધી શકે ? ભોજસેળ શા ખપતી ?

‘ધૂમકેતુ’

મહારથી કણુ

મહાભારતનાં અનેક પાત્રોમાં કણુનું પાત્ર ખૂબ મહત્વનું છે એ કદાચ બધાં ન પણ માને. છતાં એ હકીકત છે એ મહારથી કણુ, દાનેશ્વરી કણુ, સુતપુત્ર કણુ એક મહાન માનવ હતો અને આજેય એની મહત્તા એટલી જ અલુનમ રહી છે તે આ લેખ વાંચનાથી વધુ સાડે સમજશે

મહાભારતનું તેજસ્વીમાં તેજસ્વી પાત્ર કયું? એવો પ્રશ્ન જો કોઈ પૂછે, તો ઘણાખરા જવાબ વાળશે, મહારથી કણુ!

એમ શા માટે?

અભિમન્યુએ સાત કોઠાના યુદ્ધમાં જે રંગ રાખ્યો હતો એ વાત તો આજે પણ લોકનાં હૈયાંને અસર કરે છે. ને કેંક માતાએને રહાવે છે. અર્જુન તો મહાવીર હતો જ. અને ઘટોત્કચ પણ જેવો તેવો નહિ. અને અશ્વ-ત્યામા? એણે છેવટની ઘડી મુઠ્ઠી એક કે બીજે પ્રકારે યુદ્ધ કર્યાં કયું—એ બધા શું એાછા તેજસ્વી હતા? શુરુ દ્રોણ, ભીમ પોતે, વૃદ્ધ ભીષ્મ(પતામહ, એક કરતાં એક ચડે એવા થોદાઓ મહાભારતના યુદ્ધમાં આવે છે, પણ મહારથી કણુ એ તો મહારથી કણુ! એની વાત જ ન્યારી. એ પોતે પોતાને હરાવવાનો રસ્તો બીજાને બતાવે. અને છતાં યુદ્ધમાંથી પાછી પાની ન કરે. એ આપવા બેસે, ત્યારે માગનારો ભૂલે. એનો વિશ્વાસ, અચળ હિમાલય સમો. એનું દિલ કુમળામાં કુમળું. એની એક એક વાત ન્યારી.

પહેલાં તો કોઈક દિવસ—કોઈક દિવસ—એકાદ સંધ્યાટાણે ગંગા નદીને કિનારે ફરતાં ફરતાં એના મનમાં એક કુમળી લાગણી જન્મી હશે, મારી મા કોણ હશે? ક્યાં હશે?

શા માટે એ લાગણી જન્મી હશે?

મહારથી કણુની આખી વાત સમજવા જેવી

છે. મહારથી કણુ ન હોત તો કદાચ મહાભારતનું ભયંકર યુદ્ધ પણ ન હોત.

એ મહારથી કણુ હતો રાજપુત્ર છતાં બિછર્યો સારથીપુત્ર તરીકે. એ હતો સાચેસાચો વિદ્યાર્થી. છતાં વિદ્યા ન પામ્યો. એણે જે વિદ્યા મેળવી એ વિદ્યાએ એને દગો દીધો, છતાં એ હિંમત ન હાર્યો. એણે સામે લાખોની લક્ષ્મી ને રાજમુગટ પણ ભેંયાં. હસ્તિનાપુરનું રાજ ભેંયું. છતાં એણે પોતાનું સારથીપુત્રનું પદ ન છોડ્યું તે ન જ છોડ્યું. પહેલેથી એની વાત માડીએ.

કણુ એ કુંતીનો જ ખરી રીતે પુત્ર હતો. પણ એ વાતની હસ્તિનાપુરમાં કોઈને ખબર ન હતી. એ વાતની ખબર કેવળ કુંતીને પોતાને એકને જ છે પણ એણે એ વાત કોઈને કોઈ દિવસ કરી જ નથી. યુધિષ્ઠિર અર્જુન કોઈ એ વાત બહુતા નથી નાનપણમાં પોતે એને જન્મતાં જ તજી દીધો હતો, એની એ વાત છાની રહી ગઈ છે. એ વાત એ એક જ બાણે. હસ્તિનાપુરમાં સારથી અધિરથને એ મળી આવ્યો. અને એની સ્ત્રી રાધાએ એને ઉછેરીને મોટો કર્યો. અધિરથને સંતાન મળે નહિ. એણે તો એને એટલા પ્રેમથી જાળવીને મોટો કર્યો કે કે.ઈને ખબર પણ ન પડે કે, આ એનો પુત્ર નહિ હોય

એ રાધાનો પુત્ર ગણાય, એટલે રાધેય પણ કહેવાતો. બાકી એનું નામ તો વસુદેવ હતું.

કર્ણુ નામ પાછળથી પડ્યું. આમ રાધેય કર્ણુ અધિરથને ત્યાં મોટો થયો.

પણ એનું અંદરનું તેજ હતું તે ક્યાં જાય ? અને એ તેજ પણ જેવું તેવું નહિ. એમ કહેવાતું કે એ તો સૂર્યના મંત્રથી જાણે કે જન્મ્યો હતો. એ જે હોય તે પણ એ મોટો થયો, એટલે રાજકુમારો સાથે—એને થોડી ઘણી મૈત્રી થઈ. કૌરવો—દુર્યોધન દુઃશાસન એ બધા શુરુ દ્રોણ પાસે લાણે. પાંડવો—અર્જુન વગેરે પણ શુરુ દ્રોણ પાસે લાણે. પણ બને એવું કે જે વિદ્યા અર્જુનને હૈયે ચડી જાય—એવી બાણવિદ્યા કૌરવોમાંથી કોઈને હૈયે ન રહે. એમાં કોઈનો વાંક ન હતો. પણ એમાંથી લાણનારાઓમાં દ્રેષ જન્મ્યો. સૌ અર્જુનનાં વખાણ કરે. પ્રજામાં પણ એની નામના ચાલે. કોઈ વખત રાજકુમારો બાણ-વિદ્યાના ખેલ ખતાવે ત્યારે પણ અર્જુનની ખોલખોલા થાય. એટલે દુર્યોધનને અને એના બધા ભાઈઓને ઓછું લાગે. પાંડવો પાંચ રહ્યા. કૌરવો સો રહ્યા. પણ થાય એવું કે સો કરતાં પાંચ ચડી જાય !

એવામાં આ અધિરથ સારથીનો પુત્ર રાધેય કર્ણુ—એ પણ બાણવિદ્યા શીખવા મંડ્યો. સારથીનું એ જમાનામાં ઘણું માનભર્યું સ્થાન હતું. એટલે શુરુ દ્રોણ કર્ણુને શીખવે. એમાંથી વખત જતાં બધાને ખાત્રી થઈ ગઈ કે અર્જુનની તોલે જો કોઈ આવે એવો હોય તો એ આ કર્ણુ !

એટલે તો દુર્યોધને કર્ણુને માન આપવા માંડ્યું. એમાંથી મૈત્રી થઈ. એમાંથી કર્ણુ

પોતાને ઘણો મદદગાર બને તેમ છે, એ વાત કૌરવોને સમજાઈ ગઈ. એમણે કર્ણુને પોતાનો બનાવી લીધો.

એક વખત મોટો ઉત્સવ થયો. રાજકુમારો શું શીખ્યા છે એ જાણવા માટે, મોટો સમારંભ યોજ્યો. એમાં આણું નગર જોવા આગ્યું. રાજકુમારોની બાણવિદ્યા જોઈને સૌ છક્ક થઈ ગયા. અને એમાં પણ ત્યારે અર્જુનને બાણવિદ્યાના ખેલ કરી બતાવ્યા ત્યારે તો બધાના મોંમાં આંગળાં રહી ગયાં. શુરુ દ્રોણાચાર્યે પોતાના પ્રિય શિષ્યનાં વખાણ કર્યાં હતાં. પણ અર્જુનની વિદ્યા જોઈને તો બધાને લાગ્યું કે એ વખાણ પણ ઓછાં હતાં. અર્જુનને તો બાણવિદ્યાના પ્રયોગો બતાવવામાં હદ કરી નાખી, કોઈ માની પણ ન શકે—એવી એવી વાત એણે ત્યાં પ્રત્યક્ષ કરી બતાવી. એક બાણ છોડે—ને ચારે તરફ જાણે અગ્નિ પ્રગટે. બીજું બાણ છોડે—ને મેઘની ધારા આવે. પ્રચંડ વાયુ વહે એવું બાણ છોડે. ને બાણની પરંપરા જાણે વહેતી હોય એમ બાણનો સતત વરસાદ વરસાવે. એક પછી બીજું બાણ ચાલ્યું જ આવે ! જાણે એક બીજાની હાર લાગી ગઈ હોય !

જોનારા તો આ જોઈને છક્ક થઈ ગયા. સૌના મોંમાંથી એક જ વાત નીકળી, અર્જુન એ અર્જુન ! એની તોલે કોઈ ન આવે.

પણ એવામાં દુર્યોધને આગળથી ગોઠવણ કરી હશે એ પ્રમાણે ત્યાં ઉત્સવ ખંધ થવાની તૈયારી થાય છે એવામાં કર્ણુ ત્યાં દેખાયો.

એને પણ દુર્યોધને રાજકુમારનો શણગાર

સમઁયો છે ને એ પણ રાજવંશી જેવો દેખાય છે.

એને ત્યાં આવેલો જોઈને સૌ વિચારમાં પડી ગયા કે આ કોણ હશે? કણ્ડુ તો ત્યાં આવીને બધાને પ્રણામ કરીને ઊભો રહ્યો. પછી તેણે દંઢ અવાજે અર્જુનને જ કહ્યું : 'હે રાજકુમાર ! તમે જે બાણવિદ્યા બતાવી તે બધાએ જોઈ હવે હું જે બાણવિદ્યા બતાવું છું તે તમે બધા જુઓ. મારી બાણવિદ્યા તમારી વિદ્યા કરતાં પણ ચાર અંદરવા ચડે તેવી છે કે નહિ—તે તમે સૌ જુઓ !'

પણ કણ્ડુના આ વાક્યથી તો બધા આવેશમાં આવી ગયા. રાજકુમારો સાથે વાતો કરનારો આ કોણ ? એવા સવાલો થવા મંડ્યા. અને અર્જુનને પણ પોતાની પ્રતિષ્ઠા જળવાય માટે ધનુષબાણ સજ્જ કરીને, કણ્ડુ સાથે યુદ્ધ લેવાની જ તૈયારી બતાવી. આ તો રંગમાં ભંગ જેવું થઈ ગયું. પણ હવે વાત હઠે ચડી ગઈ. દુર્યોધન વગેરે સૌ કણ્ડુની ખીક થાબડવા મંડ્યા. એ વખતે કૃપાચાર્યે પ્રશ્ન કર્યો : 'પણ હે જુવાન માણસ ! અર્જુન તારી સાથે યુદ્ધ તો કરે. પણ એ તો રાજકુમાર છે. રાજા પાંડુનો પુત્ર છે. માતા કુંતાનો પુત્ર છે. તું કોણ છે ? કેનો પુત્ર છે ? એ તો કહે !'

એ સાંભળતાં જ કણ્ડુના અંતરમાં જેમ લોઢાની છીણીનો ઘા થઈ ગયો હોય તેવો ઘા થઈ ગયો. એને થઈ ગયું અરે રે ! હું કોણ છું—મારી મા કોણ છે, એ જ વાત અંધારામાં છે. તે શરમથી નીચે ધરતી ઉપર

નજર કરી ગયો. માબાપ કોણ છે એ ખબર ન હોય, ત્યારે ગમે તેવો તેજસ્વી પણ શરમ અનુભવે છે. કણ્ડુનું એવું થયું; પણ દુર્યોધને હવે વાત હાથમાં લઈ લીધી. એણે કહ્યું એ છે અંગદેશનો રાજા. હું એને અત્યારે જ અંગદેશ આપી દઉં છું. હમણાં જ એનો અભિષેક થાય છે.'

એમ બોલીને એણે તો તરત એને અભિષેક પણ કર્યો. ચક્રસા ચક્રસી કોને કહે ?

પણ એટલામાં વૃદ્ધ સારથી અધિરથ રહી શક્યો નહિ. એને થયું મારો પુત્ર અર્જુનને હાથે હણાઈ જશે. એટલે એ પિતાના પ્રેમથી ત્યાં દોડ્યો આવ્યો !

અને આંહીં તો કણ્ડુ—મહારથી કણ્ડુ ઊભો હતો. જે કેવળ પોતાના પરાક્રમ ઉપર જ મુસ્તાક રહેનારો હતો. એ તો અધિરથને ભેતાં જ લોકો હસશે કે શું કરશે એની પણ પરવા કર્યા વિના, એના ચરણમાં ઢળી પડ્યો. લોકમાં મશ્કરીનું મોટું મોજીું ફેલાઈ ગયું. લીમ જેવા તો 'હે સુતપુત્ર !' એમ મોટેથી બોલીને અપમાન પણ કરવા માંડ્યા. પણ એ અપમાન કણ્ડુના મનમાં શક્ય જેમ પેસી ગયું. આગળ જતાં મહાભારતનું યુદ્ધ થયું, ત્યારે દુર્યોધને ખોટામાં ખોટી જોથ આ કણ્ડુની માની હતી, તે આટલા માટે. એ અર્જુન સમે જળવાન હશે, એ વાત તો ઠીક. પણ એનું જે અપમાન થયું તે અપમાને એને જીવનભર પાંડવો સામે મૂકી દીધો. મહાભારતનું યુદ્ધ એ આવી રીતે એક બીજા પ્રત્યેના ખોટા રાગદ્રેવમાંથી ઊભું થયું હતું. આજ પણ યુદ્ધો એમ જ થાય છે !

હવે આ વસુધેણે—કર્ણે વિચાર કર્યો કે ગુરુ દ્રોણ કરતાં પણ વધારે ધનુર્વિદ્યા બાણે છે ભગવાન પરશુરામ.

એટલે એણે ભગવાન પરશુરામ પાસે જવાનો નિર્ણય કર્યો.

પણ ત્યાં એક મોટું વિધન નડે ભગવાન પરશુરામ ગ્રાહ્ય સિવાય બીજા કોઈને ધનુર્વિદ્યા શીખવાડે નહિ. બાકી એની પાસે ધનુર્વિદ્યા એવી કે એનો શિષ્ય થયો તે અણત થઈ ગયો.

એટલે કર્ણ ત્યાં ગયો. અને પોતે ગ્રાહ્ય છે એમ કહીને એની પાસેથી વિદ્યા શીખવા મંડ્યો.

પણ ત્યાં એનું નસીબ આગળનું આગળ આવ્યું.

એક દિવસ પરશુરામ સૂતેલા. એનું માથું કર્ણના ખોળામાં છે. પોતે ગાઢ નિદ્રામાં છે. એ જમાનામાં તો વિદ્યાગુરુનો મહિમા એવો અને વિદ્યાગુરુ પણ એવા—કે શિષ્યો એમ જ માને કે ગુરુની સેવાથી બીજી બધી વાત હેઠે.

હવે આમ ગુરુ ગાઢ નિદ્રામાં હતા, ત્યાં એક ભમરો આવીને કર્ણના સાથળ ઉપર બેઠો. એને ઉડાડવા બંધ તો અવાજ થાય એટલે એણે એને બેસવા દીધો.

પણ ભમરો તો મંડ્યો લાકડું કોતરે તેમ એનો સાથળ કોતરવા ! જે પોતે ચીત્કાર કરે છે તો ગુરુ જાગી જાય છે. ચીત્કાર નથી કરતો તો ભમરો વધારે ને વધારે બેઠો ત્રણ કરતો બંધ છે. કર્ણને દુઃખ તો એવું થાય છે કે ન પૂછે વાત. પણ એ ધીરજથી—આ

ભારે વેદના સહન કરી રહ્યો ! સાથળમાંથી લોહી નીકળ્યું—પણ એક ઉંહકારો એના મોંમાંથી ન નીકળ્યો !

છેવટે તો ગુરુ એના મેળે જ જાગ્યા—ને લોહી વહેતું જોઈને આભા બની ગયા.

જુએ છે તો કર્ણ ત્યાં હતો તેમ જ બેઠો છે. આ લોહી એના સાથળમાંથી ચાટ્યું જાય છે, ભમરો, લોહી, કર્ણ, એનો ચહેરો બધું જોઈને પરશુરામ તો આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયા. એમને મનમાં થઈ આવ્યું આ તરુણ સહન-શીલતાની હદ બતાવી દીધી છે !

પણ તરત જ એમના મનમાં બીજો વિચાર આવ્યો. જેણે એક સીત્કાર કર્યો નથી કે એક ઉંહકારો પણ જેની પાસેથી આવ્યો નથી—એ આ તરુણ, આટલો સહનશીલ છે—પણ તો શું એ ખરેખર ગ્રાહ્ય હશે ?

ગ્રાહ્યનો દીકરો આટલું—આટલી ધીરજથી સહી શકે ખરો ?

એટલે એણે કર્ણને ધન્યવાદ તો આપ્યા પણ તરત જ કહ્યું, તું ગ્રાહ્ય નથી. તું કોણ છે એ સાચું બોલ.

કર્ણ પોતાની જાત બતાવી. એટલે પરશુરામે એની વાત બહીને એને ક્ષમા તો આપી—પણ એટલું જ કહ્યું કે આ તારી વિદ્યા તું ખરે ટાણે ભૂતી જઈશ એટલું જ હું કહું છુંજા !

કર્ણ આ પ્રમાણે વિદ્યા તો અમૂલ્ય લઈ આવ્યો પણ એ વિદ્યાનો ઉપયોગ ખરે ટાણે ભૂતી જાય, એવો શાપ પણ લઈ આવ્યો !

છતાં પરાક્રમ કરતાં પાછા હોં તે બીજા એ

ન્યાયે કહ્યું વિદ્યાપ્રાપ્તિમાં આગળ વધતો જ રહ્યો.

હવે એવું બન્યું કે પાંડવ કૌરવ તો ધીમે ધીમે એક બીજા પ્રત્યે દ્વેષ કરતા જ રહ્યા. કૌરવો પાંડવોને કાઠવા ઘણા પ્રયત્ન કરે. છેવટે એ છુત રમ્યા. પાંડવો હાર્યા. વનમાં બાર વરસ રહ્યા. તેરમે વરસે એમને શુભ રહેવાનું હતું. એમાં કળાઈ જાય તો બીજા બાર વર્ષ વનમાં જાય—એવી વાત હતી. એટલે તેરમું વર્ષ શુભ વેષે પણ રહ્યા.

આ બધું છતાં કાંઈ ને કાંઈ વાંધો કાઠીને એમના આ શુભવાસને એક દિવસ આડો હતો ત્યાં એ કળાઈ ગયા છે માટે, બીજા બાર વરસ વનમાં જાય એવી હઠ દુર્યોધને પકડી. વાત એમ બની ગઈ હતી કે પાંડવો વિરાટ રાજાને ત્યાં હતા. એ શુભ રહ્યા હતા. કાંઈને ખબર પડી નહિ ને વરસ પૂરું થવા આન્યું. કૌરવોને કાંઈક માહિતી મળેલી કે પાંડવો વિરાટ રાજાને ત્યાં શુભ રહ્યા છે. એટલે એમણે ત્યાં સવારી કરી. એ વખતે અર્જુન પોતાની યુદ્ધકુશળતાને લીધે પ્રગટ થઈ ગયો, અને હજી બાર વર્ષ પૂરાં થયાં નથી, એક દિવસ બાકી છે, એવી વાહિયાત વાત ઉપર પાંડવ કૌરવ વચ્ચે યુદ્ધનું કારણ બિલુ થયું!

મહારથી કહ્યું આ મહાભારતના યુદ્ધમાં કૌરવોના પડખે રહેવાનો એ ચોક્કસ હતું. પાંડવ કૌરવ વચ્ચે સંધિ કરાવવા અને યુદ્ધને ટાળવા માટે શ્રીકૃષ્ણ પોતે દ્વારિકાથી આવ્યા હતા.

ઘણી ઘણી રીતે એમણે દુર્યોધનને સંધિ કરવા માટે સમજાવ્યું. પાંડવોને અર્જુન રાજ આપવાનું

કહ્યું પણ દુર્યોધને એ માન્યું જ નહિ એટલે એ ભયંકર યુદ્ધ થવાનું. એ વાત ચોક્કસ જેવી જણાઈ. પોતે કહેવાનું બધું કહ્યું હતું. કાંઈ માને તેમ ન હતું. એટલે હવે એ દ્વારિકા જવા માટે બહાર નીકળ્યા.

એ વખતે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને મહારથી કહ્યુંને બોલાવ્યો. અને પોતાની સાથે જ રથમાં લીધો.

મહારથી કહ્યું ઉપર દુર્યોધનનો અચળ વિશ્વાસ હતો. વળી એને એ અર્જુન કરતાં પણ શ્રેષ્ઠ માનતો હતો. એની ધનુર્વિદ્યા અદ્ભુત હતી. એની સહાયથી પોતે વિજય મેળવશે જ—એ વાત દુર્યોધનના મનમાં ધર કરી ગઈ હતી.

એટલે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને આ છેલ્લો પાસો નાખ્યો.

તો કહ્યું, કૌરવોનો પક્ષ છોડી દે તો કૌરવો કદાચ યુદ્ધ ન કરે.

પોતે એટલા માટે કહ્યુંને મનાવવા માગતા હતા.

એને સાથે લીધો. નગર બહાર જઈને એને કહ્યું: ‘હે કહ્યું! તું કેણુ છે એ તું જાણતો નથી માટે આ યુદ્ધ થાય છે. હું તને તારા જન્મની સાચી વાત કહું છું. તું જાણે છે, તારો માતા કેણુ છે?’

કહ્યું તો માતાની વાત સાંભળીને ગદ્ગદ કંઠ થઈ ગયો. આ વચે પણ એને પોતાની સાચી માતાનું નામ જાણવાની તાલાવેલી હતી.

તેણે કહ્યું: ‘હું જાણતો નથી અને છતાં ઘણી વખત મને થાય છે કે જાણે હું જાણું છું!’

‘પણ ત્યારે હું તને સાચી વાત કહું. તું

માતા કુંતાનો પુત્ર છે!’

‘હે? કુંતાજી મારાં માતા છે? મને પણ ઘણી વખત એમ લાગ્યા કરતું હતું. કેણે જાણે કેમ મને મનમાં થતું તો હતું કે હું કુંતાજીનો પુત્ર હોઉં તો હોઉં!’

‘હોઉં તો હોઉં નહિ, આ તો સાચી વાત છે. તું કુંતાજીનો પુત્ર છે. યુધિષ્ઠિરનો મોટો ભાઈ છે. તું જ રાજા થવાનો. તું અમારી સાથે આવી જા—ખદા જ પાંડવ તને મોટો ભાઈ ગણીને માન આપશે. તું હસ્તિનાપુરનો રાજા થશે!’

વાત અચાનક આવી હતી. પોતાને માટે તો ભારે લાલદાયક હતી. સામે હસ્તિનાપુર જેવડું મોટું રાજ હતું. પોતાનાં માતા પાછાં મળતાં હતાં. પોતે રાજવંશી બની જતો હતો. પોતાની નામના હસ્તિનાપુરના નૃપતિ તરીકે થવાની શક્યતા હતી. મહારથી કણું મનોમંથનમાં પડી ગયો.

શ્રીકૃષ્ણ એને વધારે સુંદર રીતે વાત સમજાવી કારણ કે એ તો ગમે તે રીતે યુદ્ધ ન થાય એમ ઇચ્છી રહ્યા હતા. યુદ્ધમાં સર્વનાશ હતો અને છતાં યુદ્ધ એ એક જ રસ્તો હતો.

‘કણું! જો તું કૌરવોનો પક્ષ તજી દેશે, તો એક વખત યુદ્ધ અટકી જશે. આ જેવીતેવી વાત નથી. તું રાજા થશે એ વધારામાં. પાંડવો તને જ સ્થાપશે. માતા કુંતાજીને તો તું મળીશ, એટલે સ્વર્ગ મળ્યા જેવું લાગશે!’

આ બધી વાત માત્ર તારા હિતની નથી. સૌના કલ્યાણની છે.’

ગમેતેવા ધીરવીરને પણ લોભાવે એવી આ

વાત હતી. પણ મહારથી કણું એ તો મહારથી હતો. મનના યુદ્ધમાં પણ એ વિજયી નીવડ્યો.

થોડીવારમાં જ આ બધી લાલચોને એણે મનમાંથી ખંખેરી કાઢી. નર-સિંહની માફક એ જોલી ઊઠ્યો :

‘શ્રીકૃષ્ણ! ભગવાન! તમારી વાત સાચી છે. પણ મને તો મારી માતા રાધા હોય, પિતા અધિરથ હોય, અને મિત્ર દુર્યોધન હોય—એ વાત જ હવે શોભે. લાલચથી લોભથી કે મોટું સ્થાન મેળવવાના મોહથી, જેમણે આજ દિવસ સુધી મને પાળ્યો, રક્ષણ આપ્યું, એમને હું છેક છેલ્લી ઘડીએ દ્રોહ આપું તો મારા જેવા કૃતઘની કેણે? હું આવો વિશ્વાસઘાત કરું—પછી રાજા હોઉં કે રાજવંશી હોઉં કે ગમે તે હોઉં, પણ તમામ માણસો જેમને હુદય હોય—એ તો જાણે કે હું ભલે રાજા રહ્યો—ચોદ્ધો રહ્યો—રાજવંશી રહ્યો પણ હું માણસ તો રહ્યો નથી. જે માણસ નથી એને માટે આ અધિકાર કે તે અધિકારબધું જ મિથ્યા છે. અધિકાર તો ત્યારે શોભે, જ્યારે પહેલાં, માણસ, માણસ હોય ત્યારે. તે વિના તો અધિકાર આળ પંપાળ.

‘હું તો જે કાંઈ કરું એમાં મને મારો પુરુષાર્થ જ દોરે. કોઈ લોભ લાલચને વશ થઈ હું ધર્મમાર્ગ ન તજું—મારે માટે સૌથી મહત્ત્વની એ વાત છે. હું હવે પક્ષ તજું નહિ. વિશ્વાસઘાત કરું નહિ. માતાપિતાનો દ્રોહ કરું નહિ. તમે મને આશીર્વાદ આપો તો એ આપો, કે હું મારો ધર્મમાર્ગ ન ભૂલું!’

‘પણ કણ્ડ! ત્યારે હું તને છેલ્લી ચેતવણી આપી લઉં. આ યુદ્ધમાં મને લાગે છે વિજય પાંડવોનો થશે!’

‘વિજય પાંડવોનો થશે તેમ તમને ક્ષત્ર લાગે છે? મને તો દીવા જેવું ચોખ્ખું દેખાય છે. વિજય પાંડવોનો જ છે!’

‘ત્યારે તું મારી સાથે ચાલ. હું તને તારું સાચું સ્થાન અપાવું. દ્રૌપદી તારી સેવા કરશે. પાંડવો તને મોટો માનશે. રાજ તને મળશે!’

‘ના, એ કદાપિ ન બને કૃષ્ણ! હું, તો રાધેય. હું તો રાધાનો પુત્ર. મને મોટો એણે કર્યો. આપણી આ વાત હવે તમે શુભ રાખજો. યુદ્ધ થતું હોય તો થવા દો. મને મારો ધર્મ પાળવા દો.’

કણ્ડ ન ડગ્યો. તે ન જ ડગ્યો.

આ પછીનો એક પ્રસંગ છે જ્યારે માતા કુંતા પોતે એને રાત્રે મળવા જાય છે અને એ પોતાનો પુત્ર છે એમ નિશ્ચયપૂર્વક કહે છે.

કણ્ડનો જવાબ એ જ છે. હું તો રાધેય! હું તો સુતપુત્ર કણ્ડ. મારો અધિકાર પરાક્રમ કરવાનો. હવે ખોટી રીતે રાજવંશી થઈ બેસવાનું મારે કામ નથી.

એ વખતે કુંતીએ માગ્યું ને કણ્ડે મોટા મનથી વચન આપ્યું કે અર્જુન સિવાય બીજા કોઈ પાંડવને હું હણીશ નહિ.

પણ આ બધા પ્રસંગ દિલ્લા પડી જાય એવો એક બીજો પ્રસંગ પણ છે.

એક વખત સ્વપ્નમાં સૂઈદેવ પોતે કણ્ડને દેખાયા. ઝળાંઝળાં થતો દેહ છે. કાને કુંડળ શેલ્લી રહ્યાં છે. દેહમાંથી તેજના કુન્દારા કૂટી

રહ્યા છે.

એને સ્વપ્નમાં કણ્ડે : ‘હે વત્સ! હે કણ્ડ! હું સૂઈ તને કહું છું, તું મારો પુત્ર છે. તું જન્મ્યો ને તારી સાથે બે ચીજ જન્મી છે. એક તારાં કાનનાં કુંડળ. બીજું તારું કવચ. તારી પાસે જ્યાં સુધી એ છે ત્યાં સુધી તું અભય છે, અજીત છે, તારો પરાજય નથી. તું એ કોઈને આપતો નહિ!’

કણ્ડે કણ્ડે : ‘હે દેવ! તમે ન આપવાનું કણ્ડે પણ મારી પાસે તો માગતો ભૂલે—એવી મેં મારી, આ પૃથ્વીમાં કીર્તિધ્વજ ઊભી કરી છે. એ કીર્તિધ્વજ કદી પણ ન નમે. માગનારો બ્રાહ્મણ હોય પછી તો થઈ રહ્યું. એને આપ્યું!’

‘અરે પણ વત્સ! તું સાંભળ તો ખરો. તું અજીત છે. ને તને જીતવા મોટે આ યુદ્ધિ ગોઠવાય છે. ઈંદ્ર પોતે બ્રાહ્મણને વેધે તારી પાસે આવશે. તારાં કવચ કુંડળ માગી જશે. પછી તું અજીત નહિ રહે!’

કણ્ડે કણ્ડે : ‘એમ કહો દેવ! ખરો અજીત હું ત્યારે થઈશ—જ્યારે આ કવચ કુંડળ આપી દઈને પણ મારું પરાક્રમ દાખવીશ. માગનારો માગે અને હું કણ્ડ—જેના નામ ઉપર દાનેશ્વરીની ધજા ફરફરે છે—હું ન આપું—એ કદાપિ બને? એ નહિ બને—ચાહે તો જય મળે, પરાજય મળે, મૃત્યુ આવે કે સર્વનાશ આવે. જે પ્રતિજ્ઞા છે એ ફેંક નહિ થાય....’

અને કણ્ડે ખરેખર પોતાની હાર પોતે નોતરે છે એ જાણતા છતાં, બીજે જ દિવસે, બ્રાહ્મણવેષે આવેલા ઈંદ્રને કવચ કુંડળ આપી

દીધાં ! દાનેશ્વરી કહ્યું—એ નામ આજે પણ પ્રસિદ્ધ થઈ ગયું છે, તે આટલા માટે. કહ્યું છેક છેલ્લે યુદ્ધમાં દેખા દે છે. એ વખતે શત્રુ રાજા એનો સારથી બન્યો છે. પણ એણે કહ્યુંને ઘણાં મેણાં ટોણાં મારીને એનો ઉત્સાહ મંદ પાડવાનું કામ કર્યું હતું. મહાભારતના યુદ્ધનો એ સોળમો દિવસ હતો. ભીષ્મ દ્રોણ બધા પરાજીત થયા હતા. કહ્યું એ વખતે અહ્ભુત યુદ્ધ કરી બતાવ્યું. પણ છેક છેલ્લી ઘડીએ અર્જુન સામે એ યુદ્ધ લેતો હતો ત્યારે ધરતીમાં એતું રથતું પૈડું ખૂંચવા મંડ્યું. કોઈ બ્રાહ્મણના શાપથી એમ થયું હતું. પણ તે છતાં કહ્યું યુદ્ધ ચાલુ રાખ્યું ને છેવટે

એ યુદ્ધમાં પડ્યો.

આ યુદ્ધમાં એણે, સુધિષ્ઠિરને હણી નબાય એવી સ્થિતિ એક વખત મેળવી હતી, પણ માતા કુંતાને આપેલું વચન યાદ કરી એને જવા દીધા હતા. પુરુષાર્થની પ્રતિમા સમા આ મહારથી કહ્યુંની એક અમરવાણી તો આજે પણ યાદ રાખવા જેવી છે. એણે કહ્યું છે—

સૂતો વા સૂતપુત્રો વા યો વા કો વા ભવામ્યહં ।

દૈવાયત્તં કુલે જન્મ મદાયત્તં તુ પૌરુષમ્ ॥

ભલે જન્મથી માણસ ગમે તે હો—પરાક્રમથી મેળવે એ એનો વહુ. એ એની જાતિ. એ એતું કુળ. રામાયણ લખનાર વાલ્મીકીને જે ભીલ ગણે, એ પોતે જ ભીલ નહિ ?

મહાન માનવતાવાદી ડૉ. આલ્બર્ટ સ્વાઈટઝરે ૧૯૪૬માં ન્યારે અમેરિકાની મુલાકાત લીધી ત્યારે જર્મનીમાં એમની પાસે લણી ગયેલી એમની એક શિષ્યાએ એમના માનમાં એક નાની સરખી પાટી થોડેલી. પાટી હતી એક નાના રેસ્ટોરાંમાં. પણ આ શિષ્યા પોતાના શુરુ મટે ઘેરથી એક ખાસ 'કોર્સી કેઈક' બનાવીને સાથે લઈ ગયેલી. પાટીમાં ન્યારે કેઈક કાપવાનો વખત આવ્યો ત્યારે આ શિષ્યાએ ડૉ. સ્વાઈટઝરને હરી આપી. ડૉક્ટર ઊંસા થયા. કેઈક પર હરી મૂકી અને ટેબલ આસપાસ બેઠેલા માણસોની ગણતરી કરી. કુલ નવ માણસો ત્યાં હતા. છતાં ડૉક્ટરે ૧૦ કકડા કર્યા. શિષ્યાને આશ્ચર્ય થયું. પણ આ મહાપુરુષે 'એક કકડો આપણી અત્યારે સરસ સેવા બનતી રહેલી આ ચાકરડીને' એમ ખુલાસો કરીને ટેબલ આગળ બેસી રહેલી યુવાન ચાકરડીને વધારાનો કકડો પ્રેમપૂર્વક આપી દીધો.

*

ઈંગ્લાંડના બે શહેરો લીડઝ અને બ્રેડફોર્ડ વચ્ચે પરાપૂર્વથી દુશ્મનાવટભરી હરીફાઈ ચાલી આવે છે. આ બંને શહેરનાં છાપાં હમેશાં એક બીજા શહેરના લોકો તેમજ પ્રવૃત્તિઓને ઉતારી પાડવામાં કંઈ બાકી રાખતાં નહિ. થોડા વર્ષો પહેલાં આ બંને શહેરના છાપાંઓના તંત્રીઓ એકત્ર મળ્યા હતા અને તેમણે આ 'મૂર્ખાઈ'નો અંત લાવીને બંને શહેરો વચ્ચેની મૈત્રી અને શુભેચ્છાનો નવો યુગ શરૂ કરવાનો નિર્ણય શરૂ કર્યો હતો. આ સમાધાની થયા બાદ થોડા દિવસો પછી બ્રેડફોર્ડના એક માણસે પોતાની પત્નીને કાપી નાખી, પોતાના બે પુત્રોને ઠાર કર્યા, પોતાની સાસુને બારી બહાર નીચે ફેંકી દીધી અને પોતે બળી મરીને આપઘાત કરવાની કોશીય કરી. બીજે દિવસે લીડઝનાં વર્તમાનપત્રોએ 'બ્રેડફોર્ડના એક શખસનું વિચિત્ર વર્તન' એ શિર્ષક તળે સમાચારો પ્રગટ કર્યા !

મનના સાંધા

મન, મોતી અને કાચ—આ ત્રણે ભાંગ્યા પછી સંધાય નહિ પણ એ કહેવતને જ નહિ અપવાદ હોય તેમ આહી તો બે મનનો એવો સંઘાટ સારો થઈ જાય છે કે એ સારો છે કે કેમ, એને સચિત્ત કહેવાય કે કેમ એ પણ એક પ્રશ્ન જ થઈ પડે બધે આવુ થાય તો કેટલા બધા મનને જ થઈ જાય.

એ કે આધેડ ઉમરના લાઈ મળવા આવ્યા હતા તેમણે હુ ખ જણાવતા કહ્યું 'દીકરીને પરણ્યા પાંચ વરસ થયા પણ જમાઈ દીકરીને તેડતો નથી પરણાવી ત્યારે જતી આવતી, પણ બે વરસમા એના ઝવડા કર્યા, અને છેલ્લા ત્રણ વરસથી તો બિનકુલ તેડી નથી'

મે પૂછ્યું 'જમાઈ કેટલું ભણેલા છે?'

લાઈ 'એન્યુએટ છે, વીમા કંપનીની એક્સિસિવ ખસો રિપિયાના પગારે નોકરી કરે છે'

હું 'લગ્ન એની રાજ્યપુત્રીથી કરેલા કે માખાપે દબાણ કરીને કરાવેના?'

લાઈ 'માખાપ નથી બે લાઈઓ છે એન્યુએટ થયા પછી, છોકરીને પસંદ કરીને, એક બે વખત બને મળ્યા તે પછી પરણેલા છે'

હું 'તો પછી ઝંઘડો શાનો છે?'

લાઈ કહેતા જરા અચકાયા મે એમનો લાન જાણી જતા પૂછ્યું 'ખાનગી છે?' એમણે ડોક હલાવ્યું એટલે એક્સિસિવથી જીરેને હું એમને બાજુના ખડા લઈ ગયો

ખુરશીમા બેસતા એ લાઈએ કહ્યું 'જેઠાણી છે તેનું હુ ખ છે'

મે પૂછ્યું 'સાસુપણુ દાખવે છે?'

'એ તો ખરું જ મારી દીકરી નહિ એની નોકર હોય તેમ બધું કામ એની પાસે કરાવે અને એ બેસી રહે છે, પરંતુ એટલું હોત તોયે દીકરી ટકી હોત પરંતુ ફિયર-બોજાઈ વચ્ચે આડા સબધનો વહેમ જાય છે'

હું વિચારમા પડી ગયો આ જાતના મોટે ભાગે અનુમાનો હોય છે, અને અમુક અમુક કારણોસર માણસ એ અનુમાનો ઉપર જાય છે બે એવો કઈ સબધ હોય અને યુવક પત્ની સાથે સસાર માડા

ન માગતો હોય તો પરણે જ શું કામ? માખાપ હતા નહિ, સ્વેચ્છાએ પરણ્યો હતો, એટલે આ વસ્તુ કેટલી સાચી એ શું કહેવાય?

મે પૂછ્યું 'એનું માનનાનું કઈ કાગળ મળ્યું છે?'

લાઈ 'દીકરી કહે છે કે મારી સાથે હસીમોનીને વાત કરતો નથી, અને બોજાઈ સાથે ગમ્મત કરે છે, મસ્કરી કરે છે નહિ ધરમા હું નોકર હોઉં તેમ, હું એકવી જુદી અને જોડ, જેઠાણી અને એ ત્રોય જમની વખતે સાથે જમે હસીમોનીને વાતો કરે એમના છોકરાને રમાડે એ વખતે મજાના માણસ લાગે અને મારી જોડે પ્રસંગ આવે ત્યારે મો ચડાવે.'

મે પૂછ્યું 'બંને લાઈઓ વચ્ચે કેટલું અંતર છે?'

એ લાઈ 'બે વરસનો જ ફેર છે સરખા જ લાગે'

હું 'પરંતુ એનું હોય તો મોટો લાઈ કેમ સાખી લે?'

એ લાઈ 'એને ટૂંકા પગાર છે, ઝાપખાનામા નોકરી કરે છે, પણ સ્વભાવ એવો છે કે ક્યાય ટકીને રહી શકતો નથી વરસમા અર્ધા મહિના ઘેર બેસી રહે છે આ સ્થિતિમા નાના લાઈ જોડે ટ ટો કરે તો બેસી છોકરાને ખડાવે શું?'

મે પૂછ્યું 'જમાઈ બીજી રીતે સારો છે?'

એ લાઈ 'જેઠાણીનું સાય ન હોય તો કશું હુ ખ નથી વચ્ચે એક બે વખત જેઠાણી પિયર ગયેલી ત્યારે દીકરી સાથે સારું વર્તન રાખેલું પરંતુ એ આવે કે નહિ એનાથી દબાઈ ગયો તેમ એનું એ'

હું 'એનો અર્થ એ કે એ જુદો રહે તો તમારી મુશ્કેલીનો અંત આવે એમ ને?'

એ ભાઈ: 'તમે એટલું' કરી આપો માટે જ તમારી પાસે આવ્યો છું. તમારા જેવાનું એ સાંભળશે પણ ખરા.'

હું: 'એવો કાંઈ પ્રયત્ન તમે કરેલો?'

એ ભાઈ: 'એ ત્રણ વાર કર્યો. એ કહે કે હું જુદો રહેવા બંધાઉં નહિ. મારી સાથે એ આવીને રહે એટલે હું મારી મેળે જુદો રહેવા પ્રયત્ન કરીશ. એમ કરતાંય કંઈ દીકરીનું ઘર મંગાવ છે એમ માની દીકરીને મોકલી બેઠી, પણ દર વખત એનું એ દુઃખ! રસોડું અને એક ખંડ, એવા ઘરમાં એ કુટુંબ છૂટથી રહી પણ શી રીતે શકે કે દીકરી પોતાની આવડતથી જમાઈને રાજ કરી શકે? જોહાણી શોકચની માફક ચોક્કી રાખતી જ હોય, ના હોય તેવી ભૂલો કાઢીને એને બધા આગળ દલકા પાડે, એટલે થાકીને દીકરી બિચારી આવતી રહે.'

મેં કહ્યું: 'એ ખરું. પણ તમારી દીકરીમાં કાંઈ સ્વભાવદોષ હશે તેમ તમને લાગે છે?'

એ ભાઈ કંઈ સમજ્યા ન હોય તેમ મારી, સામે તાકી રહ્યા.

મેં કહ્યું: 'સામાન્ય રીતે તકરાર કે અણબનાવ થાય છે ત્યારે કેવળ એક પક્ષનો જ દોષ હોય છે એવું લાગ્યે બને છે. દોષવાંક વગર તકરાર ન થાય એવી આપણામાં કહેવત છે. જમાઈ પારકો એટલે આપણને એના દોષ વસે, પણ બે એને ઘર માંડવું ન હોય તો પરણે શું કામ? મતલબ કે દીકરીનો કાંઈ સ્વભાવ એવો હોય કે એનો મેળ ન બેઠો હોય, એમ તમને કંઈ લાગે છે?'

'સમજ્યો.' એ ભાઈએ કહ્યું. 'દીકરી કામગીરી છે, બધા સાથે લગી જાય એવી છે, પારકાનો છેડો ઝાલી છૂટે તેવી છે. કાઠની સાથે એને ના બનવું આવે એવું અમારે ઘેર બન્યું નથી. દુશ્મિયામાં એ સૌને ભાવતી છે.'

હું: 'જમાઈ કંઈ દોષ કાઢતો હશે ને?'

એ ભાઈ: 'આહુ' બોલવું હોય તો હજાર ખોડા કાઢે

પરંતુ એક વખત એને લઈને જુદા રહે અને છ બાર મહિના પછી બે કંઈ ફરિયાદ કરે તો સાચું માનું.'

હું: 'સારું. તમારા જમાઈને સાંભળી લીધા પછી આનો કાંઈ રસ્તો કાઢી શકાય.'

તે પછી હું એ ભાઈના જમાઈને મળ્યો. જમાઈ એન્જ્યુએટ હતો એટલું નહિ, પણ સંસ્કારી પણ લાગ્યો. સમલુ પણ હતો. એણે પોતાનું દુઃખ રડતાં કહ્યું: 'ધંધે વળગ્યા વિના ન પરણવું એમ નક્કી કર્યું હતું. અને મોટી ઉંમરે એન્જ્યુએટ થયા પછી સાહિત્યના એક વિદ્યાર્થી તરીકે રસશાસ્ત્ર લખ્યા પછી લગ્નજીવનની મારી કદપનાઓ કેવી કેવી હશે? અમારી નાતમાં અંગ્રેજી લાગુડી છોકરીઓ મળતી મુશ્કેલ છે. એટલે શુભરાતી સાત ચોપડીઓ લાગુડી એ છોકરીને મેં પસંદ કરેલી, ત્યારે એવી ગણતરી હતી કે હું એને ઘેર અભ્યાસ કરાવીશ. અને સાહિત્યમાં રસ લેતી કરીશ. એ કારણે મેં એનો વિવાહ કરતાં પહેલાં મુલાકાત વખતે પૂછ્યું હતું કે તું આગળ લાગુડી ખરી? એણે પોતે પણ હા પારી હતી. આ બધા કોડ સાથે હું પરણેલો તે બે મારે એને સંઘરવી ન હોય તો પરણું શું જામ મારવા?'

હું: તો પછી વાંધા ક્યાં છે?

'સંસ્કારમાં.'

'એટલે?'

જમાઈ: 'છોકરી વ્યામ મઝાની છે, શક્તિશાળી પણ છે. લાણવાની વૃત્તિ નથી એમ નહિ. પરંતુ ઘરમાં જે સંસ્કાર મળવા બેઠીએ તે મળ્યા નથી. પરિણામે એ પરણીને આવી કે ભાભી સાથે એનું મન બેચું થયું. ભાભી કંઈ ગઈ પેઢીની જુનવાણી નથી કે અકારણ દડદકારા કરે. સામાન્ય રીતે આંગળી પાણીમાં ઓળાય તેમ પાણીનો ખાસો પડડ્યો હોય એટલે એ ટોડે ને ખાસો કેમ પડડ્યો તે સમજાવે, એટલે એને લાગે કે, મારી જાણીને ખોડા કાઢે છે! કપડાં મૂક્યાં હોય તેમાં સમજ પાડે કે અંદર પાણી

થોડું રહે તેમ નીચોવી કરચલીઓ લાગીને સૂકવ્યા હોય તો ઇચ્છી ક્યાં જ્યાં કડક રહે, તો એને એ વાધો ! ડાહ નીચે મૂકવી હોય, ખારણુ બંધ કરવું હોય, વગેરેમાં અનાજ ન થાય તેમ કામ કરવું જોઈએ એમાય એને લાગે કે મને હલકી પાડવા જોડી ભૂનો કાઢે છે '.

હું ' આ બધી ટેવો તો માણસ સામાને કામ કરવું જુએ એટલે આપોઆપ શીખી જાય એમાં નિશી રોકવાની જરૂર ન પડે વળી ભૂન કાઢનાર પણ એ જ પ્રમાણે વર્તવું હોય એટલે એમ પણ ન લાગે કે આ જોડું ટેકે છે

' એ ખરું ' એ ભાઈએ કહ્યું, 'પણ અમારા ધરમાં બધા મિત્રો હોય તેવું, જે એક વાતાવરણ છે તેની એ કદર કરી શકી નહિ મારા મોટા ભાઈ છે તે ભાઈ છે કે મિત્ર તે કહેવું મારે માટે અધરું છે ભણ્યા છે થોડું, પણ એક ધારસિક આત્મા છે એમનું છાપકામ તમે જુઓ તો તો ખુશ થઈ જાવ ! સારું પ્રેસ હોય, અને પૂરતા સાધન હોય તો ગુજરાતમાં એમના જેવું સુંદર ઝાંખી શખનાર કોઈ હોય તેમ હું માનતો નથી તમે મારે ઘેર આવો તો ધરની ગોઠ વણ, એકેએક ચીજ એની મૂળ જગ્યાએ ચોક્કસાઈથી મૂકેની જોઈ એમાં રહેની કના અને એ કલા પાછળના આત્માના વખાણુ ક્યાં વગર ન રહેા પરંતુ મારી પત્ની ધરમાં આરી ત્યારથી એના મનમાં એના વિષે તુચ્છભાવ અને એમ કે મારો પતિ સાહેબ બસો રૂપિયાનો પગારદાર અને જેઠ પ્રેસનો એક મજૂર ! એ કારણે મને કહેવાનો જોડાણીને શો અધિકાર ? મારો ધણી વધારે કમાય એટલે ધરમાં મારું ચલણુ હોવું જોઈએ એ એની અદરની મહેન્ટા વળી નાતની રીતે જોડાણીનું પિયર પોતાના પિયર કરતા કુળમાં જીવરવું એટલે એ રીતે પણ એ પોતાને કહી શકે નહિ !'

મારું મો મલકી ગયું

એ ભાઈએ આગળ ચલાવ્યું ' ભાભીની એ અદર

ખાઈ કરે છે, પણ એનો એકેય ગુણ પોતાનામાં નથી એ જોઈ શકતી ભાભી પરણીને અમારે ઘેર આવી ત્યારે એનામાં સુધડતા કે રિવેન્તા બધા સરખાર હતા એમ નહિ પણ હું કે ભાઈ કઈ ભૂન બતાવીએ કે તરત સ્વીકારી લે ફરીથી એ ભૂન ન થાય એની કાળજી રાખે એ ગુજરાતી ચાર ભણેલી હતી પરંતુ શહેરમાં સ્ત્રીઓને ભણેલી જોના એને પોતાને જ જીગ્યુ કે આ જમાનામાં અભણ રહેવું શરમજનક છે એટલે ઘેર બેઠા બેઠા અભ્યાસ કરવા લાગી મઈ અને આજે તમે એમની સાથે વાત કરો તો એમ ન લાગે કે આ અગ્રેજ ભણેલી નહિ હોય, કે હાથરૂનનું મો જોડું નહિ હોય રાજકારણમાં, સાહિત્યમાં કે સમાજના ચાતુ પ્રશ્નોમાં સામાન્ય રીતે સમજે અને ચર્ચા કરી શકે તેનો એનો અભ્યાસ છે આ બધાને કારણે હું, ભાઈ અને ભાભી ધરના કુટુંબીઓ કરતા મિત્રો છીએ એમ જ લાગે છે હું એને સસ્કારી જીવન માત્ર હું જ્યારે મારી પત્નીને એ વહી ગયેતું ધર લાગે છે ! મિત્રો તરીકેના અમારા વર્તનનો એણે જુદો અર્થ ક્યો અને અમારી નાતમાં એણે મને કોડીનો કરી નાખ્યો કહ્યું કે 'ભોખઈ-દિયરને આડો સમઘ છે !'

મે આ મુદ્દાને ખીજી રીતે મૂકતા કહ્યું ' સસ્કારની લિન્નતાને લીધે, ઓછી સમજણને લીધે, અગત સ્વાર્થને આડે આવતી પરિસ્થિતિને લીધે તમારા પત્ની એ અનુમાન કરી બેસે એમ માની લઈએ પરંતુ પરણ્યા પછી આ ઉંમરે તમે ત્રણ વરસ થયા છતા સમાધાન કરવાનો પ્રયત્ન ન કરો અને પરણ્યા ન હો તેમ જીવવાનું ચાલુ રાખો ત્યારે લોડાને શકા લાવવાનું કઈ કારણ મળે તેમ તમે નથી માનતા ?'

એ ભાઈ મોલ્યા ' સમાધાન કરવા પ્રયત્ન નથી ક્યાં એ વાત બરાબર નથી પહેલા એ વરસમાં ત્રણ વાર સમાધાન કર્યું, પણ એણે એકેય શરતનું પાલન કર્યું નથી એ પોતે સ્વાર્થી છે એને એમ છે કે મારો ધણી મોટો અને જેઠ હલકા ભેગા રહીને હું શું કામ હું ખ-અગરડ ભોગવું ? એને જીવ

રહેવું છે. મારી સ્થિતિ બુદ્ધ રહેવાની નથી. આશ્વિન-કુમારની જેમ અમે બેઠકા ભાઈઓ જેવા છીએ. એકબીજાથી છૂટા પડીએ તો હવા વિના ગુંગળાઈ મરીએ તેવું અમને થાય. વળી મેં કહ્યું તેમ ભાઈ કલાકાર છે, ધૂની છે, એટલે નોકરીમાં એનો આત્મા ડાંગે કે એ નોકરીને લાત મારી દે છે ! એ સંલોભમાં એની જવાબદારી સંભાળવી એને હું મારો ધર્મ સમજું છું. જે પત્ની અમારા આ સંબંધમાં વિચ્છેદ કરાવવા માગતી હોય તેની સાથે હું કઈ રીતે સમાધાન કરું ?

હું : ‘ પરંતુ એ કુટુંબો મુક્ત રીતે રહી શકે તેટલી તમારી પાસે જગા નથી, એટલે પત્નીના મનોરથ છુદાતા હોય તે તમારે સમજવું જોઈએ ને ? ’

યુવક મોં કંચુ કરી નાખતાં કહ્યું : ‘ મેઘદૂત અને શાકુંતલ હું પણ ભણ્યો છું. એના મનોરથ કરતાં મારા મનોરથ ઓછા છુદાઈ ગયા નથી. શહેરમાં જગાની મુશ્કેલી તમે પણ જાણો છો, છતાં મોટી જગા વધુ લાડું ખર્ચાને લેવાની મારી તૈયારી છે જ, પરંતુ એ પંદર દિવસ કે એક મહિનાથી ક્યારેય વધુ રહી હોય ત્યારે એ સવાલ આવીને ઊભો રહે ને ? કારણ વગર વધારે લાડું ભરવાનો અર્થ ? ’

મેં કહ્યું : ‘ ભૂતકાળ જવા દો, હવે શું ? ’

યુવક : ‘ એ આવવા તૈયાર હોય તો મારાં દાર ખુટ્યાં છે. પણ એણે એના જડ સંસ્કાર છોડવા પડશે. અદેખાઈ કે સ્વાર્થ જતાં કરવાં પડશે. એક વખત એ મુક્ત થઈને રહે તો એનેય ખખર પડશે કે ના ના, મારા કરતાં આને વિશેષ લગ્ન-જીવનના મનોરથ છે, પરંતુ એ મારી પાસે જુદા રહેવાની શરત મંજૂર કરી સમાધાન કરાવવા માગતી હશે તો એ કોઈ ઉપાયે બનવાનું નથી ! ’

એ પાત્રો એ છેડે હતાં. શારદા માનતી હતી કે પતિ જુદો ન રહે ત્યાં મુધી પોતાનું ઘર મંડાવવું ન હતું. સુમંત માનતો હતો કે પોતે જુદો રહી જ ન શકે !

એ સમાધાન ન થઈ શક્યું. દીકરીના પિતાએ પ્રયત્નો ચાલુ રાખ્યા તેમ યુવક વધુ મક્કમ બનતો ગયો.

પૂર્વગ્રહ એનો વધતો ગયો. છૂટાછેડા વિના બીજને કોઈ માર્ગ નથી એમ એ માની બેઠો. આ પ્રશ્નને લીધે બંને પક્ષ સાથે મારે પરિચય થયો હતો અને તે ચાલુ રહ્યો હતો. યુવકને કોઈ વખત મળવાનું બનતું ત્યારે એ વાત સ્વાભાવિક નીકળતી અને તે છૂટાછેડા સિવાય બીજો કોઈ માર્ગ નથી તેમ જ કહેતો.

પાંચેક વર્ષ ખાસ્સાં વહી ગયાં. તૂટ ન પુરાય તેવી બની ગઈ હોય તેમ લાગતું હતું. બીજી બાજુ દીકરીના પિતા છૂટાછેડા લેવાની કલ્પના પણ કરી શકતા ન હતા ! ઝોકટર જેમ દર્દી અંગે હાથ ધોઈ નાખે તેમ મેં આ પ્રશ્નમાં લગભગ હાથ ધોઈ નાખ્યા હતા. અને આ મડાગાંઠ અણધારી ઉકલી ગઈ.

યુવકની સારી કામગીરીની કદર તરીકે એને મદદનીશ મેનેજરની ૫૦૦ રૂપિયાના પગાર-હોદ્દાની બદલી મળી. પરંતુ એ જગાએ નહિ, બીજા શહેરમાં. દીકરીના પિતાએ મને એ સમાચાર આપ્યા અને તે હવે નવી જગાએ રહે છે તેમ પણ કહ્યું.

મેં એમને કહ્યું : ‘ તમારી શંકા હવે ખોટી ઠરી ને ? તમને શંકા હતી તેમ જો એને ભાભી સાથે ખરાબ સંબંધ હોય તો એ બીજો રહેવા બંધ શું કામ ? વળી ત્યાં એ ભાઈ-ભાભીને લઈ ગયા નથી, એ બતાવે છે કે તમારી શંકા શંકા જ ઠરવાને પૂરી શક્યતા છે. ’

આમ તો આ ગાંઠ બેગા રહેવાને લીધે પડી ગઈ હતી. જુદા રહે તો ઉકલી બંધ તેમ મનાવું. પરંતુ એ વચ્ચે પાંચ વર્ષનો સમય ગયો હતો એટલે જુદા રહેવા છતાં એ ઉકેલે તેવાં ચિહ્ન પણ ન દેખાયાં. મારે એ યુવકને મળવાનું પાછું બની ગયું. મેં તેમને વાત કરી. એ કલા-સંસ્કારના જીવ એટલે લાગણીશીલ સ્વભાવ પ્રમાણે કહ્યું : ‘ મન અને મોતી એક વખત તૂટ્યાં સંધાતાં નથી. મેં સસરાને સ્પષ્ટ કહી દીધું છે કે તમે ગમે તેટલા પ્રયત્નો કરશો પણ મિથ્યા જવાના છે અને છૂટાછેડા એ જ એનો એક માત્ર ઉકેલ છે. ’

સસરા સામે છેડે એટલા જ રુદિયુસ્ત અને વ્યવહારિક

નવ-પ્રયાણ

સાવસો વર્ષ પછી ગુજરાતનું આગતુ રાજ્ય બને છે ગુજરાત ઉર્વીસાર ગુજરાત-પૃથ્વીને ધરા સેવા યોગ્ય ગુજરાતના નવા રાજ્યનું ઉદ્ઘાટન એક એવા સાર્વિક પુરુષે કર્યું છે કે જેમની વાણીમાં નક્કર સત્ય તરવરે છે એ ઉદ્ઘાટન વખતના પૂ મહારાજશ્રીના પ્રવચનને દૂ મંત્રીને અહીં મૂક્યું છે જે પ્રધાનશ્રી માંડીને સામાન્ય પ્રભાવનને માર્ગદર્શક બને

રાષ્ટ્રપિતા ગાંધીજીની નજર સમક્ષ દરેક ક્ષણે ભારતનું ગામડું અને ગામડાની પ્રભુ રહેલી એમના વિકાસમાં એ ભારતનો વિકાસ જોના આપણા ગુજરાતના ગામડાઓમાં કુશળ અને ખતીલા ખેડૂનો છે, લણેલા ન હોવા છતાં ધધારોજગાર અગાવવામાં કુશળ કારીગરો છે, વહાણવટુ કરવામાં કુશળ એવા દરિયાકાંઠે વમતા દરિયાખેડૂનો છે, અને ગુજરાતની પ્રજા પાસે અર્થવ્યવહારમાં કુશળ અને કરકસરિયા એવા વ્યવહારકુશળ મહાજનો છે

આ બધાની શક્તિને ગુજરાતના હિતમાં આવવા મળે તો ગુજરાત ભલે નાનું રાજ્ય હોય, ભલે અત્યારે બાધવાળો પ્રદેશ ગણાનો હોય, તોપણ થોડા વખતમાં સમૃદ્ધ બની શકે એ વિષે મારા મનમાં શંકા નથી સ્વરાજ્ય મળ્યા પછી દેશભરમાં ઘણા વિગતસારો થયા છે. રાષ્ટ્રની સપત્તિ તેમ જ પેદાશ પણ વધી હશે, પણ એની યોગ્ય વહેચણી થાય તો જ આપણે સમતા અને શાંતિની દિશામાં પ્રયાણ કર્યું કહેવાય યોગ્ય વહેચણી કરવાનો રસ્તો ધનદોલતની લહાણી કરવી એ નથી, પણ આપણે ત્યાંની એકેએક સશક્ત વ્યક્તિને એને લાયકતુ કામ મળી રહે અને એને હોશે હોશે એ કામ કરવાનો એના દિલમાં ઉત્સાહ પ્રગટે એ કરવાની જરૂર છે

એટલે તમેના મોતી ભને નહિ સધાતા હોય પણ મન તે અધાય છે માની પ્રયત્નો આજ જ રામે વીમાં કપનીના મેનેજર ગાયરેક્ટરને મળ્યા બધી હમીત ૧ ડયરે ૨૨ પણ આ રિષ્ટ એટલે કોઈની અગત વાતમાં માથું ન મગાય તેના વિવેકને માન્ય ન રાખે આવી રીતે પોતાના પાય નીચેનો અધિકારી પનીતે લજ્જા દે તે કેમ આવે ? તેમજે દુષ્પાણ લાવના માથું અને ધમી પણ આપી—તે તમે પનીતે નહિ તે તો કુ તમને મૂળ જગ્યાએ મૂકી દઈ તમે નરી પાયરીને લાયક નથી તેમ ગાયરેક્ટર બાર્ડમાં મૂળી નાનાયક ઠે રીશ ! યુરુ આ જગ ઉપર કયમ થવાનો બાખી હતો

૨૫૦ સમક્ષ પોતાની પ્રતિષ્ઠા અને પની બને આવીને

જિલા રજા પગાગેના લાભ જન તો જાય પણ પોતાના ક્ષેત્રમાં બદલામી મજે કે ભાઈ મેનેજર બન્યા તો ખરા પણ એને નભાની શક્યા નહિ ! પોતે એ રીતે વીમાં ક્ષેત્રની દુનિયામાં અને પોતાના સબધી વર્તુલમાં રાસીપાત્ર થાય શુ પગદ ડરુ ? કામી કે સમાધાન ? એવું એ ભાઈએ સમાધાન પત્ર કર્યું અને પનીતે પોતાની સાથે બોનારી લીધી

છેલ્લા ત્રણ વરથી એ પતિપત્ની સાથે રહે છે ગુજરાતથી દૂર દૂરના પ્રાંતમાં રહે છે એટલે તે પછી મળવાનું બધું નથી પરંતુ દીખીના પિતા મજે છે દીકરીના ખુશીમજાના પત્રો એમના ઉપર આવતા હોય છે કોઈ વખત દીખીની સાથે જમાઈ પણ એમને પત્ર લખે છે !

✱

સ્વરાજ્ય મળ્યા પછી અતિ પવિત્ર ઉત્પાદક શ્રમશક્તિ ઘટતી જાય છે અને પ્રજાનું મોં વધારે ભોગ તરફ જઈ રહ્યું છે. એ ભોગપ્રાપ્તિ માટે એને અન્ન અને ઘી-દૂધ કરતાં સિંધાની અંગત્ય વધુ સમજવા લાગી છે; તેથી જેતી જેવો પવિત્ર ધંધો કરનારા ખેડૂનો પણ સિંધા પાછળ પડ્યા છે. પણ આ બધાનું ખરું કારણ છે સુધરેલા ગણતા ભદ્ર સમાજનો આચાર. આપણા આ વર્ગે સ્વરાજ્ય મળ્યા પછી ત્યાગને બદલે ભોગ તરફની રુખ બતાવી છે. એટલે એ દિશાએ સામાન્ય જન પણ વળ્યા છે. આ કારણે જીવનનાં બધાં ક્ષેત્રોમાં તાણ અને અસંતોષનું ભાન થવા લાગ્યું છે.

પ્રજા વધારે પૈસા પાછળ દોટ કેમ કઢે છે? એને જેટલું મળે છે એટલું ચોક્કસ જ કેમ પડે છે? એનું મોં સંગ્રહ તરફ અને વધુ સુખોપભોગ તરફ કેમ વળે છે? આ વૃત્તિ રોકવા માટે ચીનની જેમ આટલાં કપડાં પહેરો, આમ જ વર્તો, એવા વટહુકમો બંધ બહાર ને પાડીએ, પરંતુ આપણા પ્રધાનો, આપણા આગેવાનો અને આપણા અમલદારો તથા કાર્યકરો પોતાના જીવનમાં સાદાઈ અને કરકસરનું તત્ત્વ અપનાવી, પ્રજાને ઉત્તમ પ્રકારનું માર્ગદર્શન આપી શકશે.

બંગલાઓ, મોટરો, ફર્નિચર, મોટાઈ દેખાડવાની રીતભાતો, હોટલો, મિજબાનીઓ, એ સૌમાં સાદાઈ અને કરકસરની છાપ પડવી જોઈએ. રાજ્યનાં કામોમાં તો ઠીક, પણ અંગત જીવનમાંય એ તત્ત્વ દેખાવા લાગશે તો પ્રજા પર એ બહુઈ અસર પડશે.

આજે લાંચરુશવત અને કાળાબજારની બદીઓ ઠેર ઠેર લેવા મળે છે. એ માટે રાજ્ય અને પ્રજાજનોએ સહકાર સાધીને એ દૂર કરવાનો દૃઢ નિર્ધાર કરવો પડશે.

તુમારનો ઝટ ઝટ નિકાલ દરવા લાગશે તો ઘણા બગાડ અટકી જશે. રૂબરૂ પતી જતું હોય એવું કામ તુમારે ન ચડાવવું જોઈએ. મંત્રીઓ પણ શક્ય હોય ત્યાં કલેક્ટર વગેરેને મળીને વ્યવહારુ ઉકેલ શોધશે તો બહુ મોટી રાહત અનુભવશે.

વિક્રમ રાજની માફક આપણા મંત્રીઓ કે અધિકારીઓ ભલે વેશપલટો કરીને નગરચર્યા જોવા ન નીકળે, પણ કોઈ પણ ખાતાની એકિસ ઉપર કે ચાલુ કામ ઉપર કોઈ પણ બતની હોહા કે બહોરાત કર્યા વિના કોઈ કોઈ વખતે જઈ પહોંચવાનો શિરસ્તો પાડશે તો એમને ઘણું બચવાનું મળશે. અને કર્મચારીઓને એમનું કામ ઝડપથી અને સુંદર રીતે પાર પાડવાની ચાનક ચડશે.

ભણેલા તેમ જ અભણને કામધંધો આપવો એ આજની મુખ્ય સમસ્યા છે. એ માટે ખાદી અને ગ્રામોદ્યોગ જેવા શોષ્ય ધંધારોજગાર શરૂ કરવા. જે ધંધાને રક્ષણ આપવાની જરૂર હોય તેને રક્ષણ આપવું અને વધુ બેકાર બનતા અટકે એવી શિક્ષણપ્રણાલી ઊભી કરવી એમાં આપણી સફળતાની ચાવી પડેલી છે.

નોકરી અને શિક્ષણની ઊંચી વચ્ચેનો સંબંધ છૂટો કરી દેવામાં આવે અને જે ધંધામાં જવા માટે જે આવડતની જરૂર હોય તે અંગેની પ્રવેશપરીક્ષા લઈને જ ઉમેદવારને દાખલ કરવાની પ્રથા અપનાવવામાં આવે તો શિક્ષણમાં જે ગંદકીઓ પેસે છે, તેમાંથી આપણે સહેજે બચી જઈ શકીએ.

નાનાં નાનાં છોકરાંઓને હું જોઉં છું, એમની સમજણ અને એમનું પાણી જોઉં છું, ત્યારે હું ખુશ થઈ જાઉં છું. પણ માળાપોએ કુટુંબો મારફત અને પોતાના જીવન મારફત જે સુસંસ્કારો સીંચવા જોઈએ એમાંથી એ પાછાં પડ્યાં છે એ કેવળ પૈસા અને મોટાઈ કમાવામાં પડ્યાં છે. શિક્ષકો પણ એમના હાથમાં જે અમોલી મૂડી મૂકવામાં આવી છે એની કેટલી જવાબદારી છે, એનું ભાન વિચર્યા લાગે છે. સરકાર તથા રાજકીય પક્ષો પણ કેળવણી તથા કેળવણીમાં કામ કરનારાઓ પ્રત્યે જેનું ધ્યાન આપવું જોઈએ તેવું નથી આપી શક્યા. આ ત્રણેય જો પોતાનું કર્તવ્ય જરાબર જાણવા લાગી જાય તો આજે જીવાનોની શક્તિનો પૂરો ઉપયોગ પ્રજાના હિતમાં વપરાતો થઈ જાય.

આપણે ગાંધીજીના અને સરદારશ્રીના વારસદારો છીએ. એટલે એમણે આપેલા વારસાને શોભાવીએ. પ્રભુ આપણને ગાંધીમાર્ગે રાજ્ય ચલાવવાની, ધનથી ગરીબ છતાં સંસ્કારથી ભર્યો એવા ભારતના સેવકો થવાની, શક્તિ અને સદ્બુદ્ધિ આપે અને સુપંથે ચાલવાનું બળ આપે એવી શુભ પ્રાર્થના કરીને આપણે નવું પ્રયાણ કરીએ.

★

મહાન ઉદ્યોગપતિ હેનરી ફોર્ડે ઉપદેશભરી ચિન્તનાત્મક ટીકાઓ લખી કરી છે. પરંતુ રમુજ વાતો એના સુખમાંથી એાછી નીકળી છે. એાછી નીકળી છે છતાં છે બહુ રમુજ. એકવાર હેનરી ફોર્ડે પ્રેસિડન્ટ ક્વિન્ટ કુવિનને મળતા 'ન્દાઈટ હાઉસ'માં ગયેલા. કુવિન પણ ફોર્ડ જેવો જ ગભીર. સામાજિક મેળાવડાઓમાં ભાગ લેતો ગમે નહિ. એકાંતપ્રિય સ્વભાવ. પણ પ્રમુખ તરીકે મોટા મોટા સમારોહોમાં ભાગ લીધો સિવાય છટકો નહિ કુલિએ પોતાનો આ કંટાળો હેનરી ફોર્ડે સમક્ષ કાવવતા કહ્યું : 'હું તો એટલે સુધી કહીશ કે હસ્તધુનન મટિ આ દેશના પા ભાનના લોકોના હાથ મારે 'હવાના' પડ્યા હશે ' ફોર્ડે મોટરના ઉત્પાદક હેનરી ફોર્ડની આંખમાં રમુજ ઝળહળી બ્રહ્મી. અણે કહ્યું : 'સાહેબ, તમે પા ભાગના લોકોના હાથ હલાવ્યા છે તો મે બાજીના પોણા ભગના લોકોના હાથમાં 'હવાની' નાખ્યાં છે '

*

વિખ્યાત વૈજ્ઞાનિક અને જનરલ મોટર્સના શોધક ચાર્લ્સ કેટરિંગ એકવાર પોતાના કેટલાક મિત્રોને પોતાનું આલી-શાન મહાન બતાવી રહ્યા હતા. આ મિત્રો અક ટેકરીની નીચેથી એક ખાસ દાદરા દ્વારા મેકાનના લોચતળિયામાં ગયા. અદિયાં એણે પોતાનું વર્કશોપ પ્રયોગશાળા, વૈજ્ઞાનિક સાધનો અને એાનને વગેરે બતાવ્યું બધા મિત્રોએ એકી અવાજે આ આશ્ચર્યકારક લોચતળિયાના વખાણ કર્યા અને પૂછ્યું : 'આ તો બધું' સરસ છે. પણ ઉપડા માળમાં એારડા કેટલા ?'

'એાહ, ઉપડા માળે ?' ડો કેટરિંગે ખબા હલાવતાં કહ્યું : 'એની તો મને ખબર નથી.'

ભાઈ મળો તો આવા મળજો

સા. જે જમ્યા પછી કાલે જેમ આ આવી એકાં હતાં એમ આજે મોટી ખેન કિશોર પાસે આવી બેઠી.

કિશોર એના આવવાથી એક રીતે ખુશ થયો હતો. કારણ પોતાને જે કોઈ સમજી શકે એમ હોય તો— આવજી તો જાણે સંન્યાસી જેવા હતા. એટલે— દરિયાપાર જઈ આવેલી એક આ મોટી બહેન જ હતી એમ એને લાગતું હતું ને તો તો પછી ખાને પણ એ સમજાવી શકે.

પણ ખીજી રીતે એ આ મોટી બહેનથી— ‘એ જ સગાઈનો આગ્રહ રાખીને આ બધાં વાનાં કરાવે છે.’ આવા વિચારે થોડોડ નારાજ પણ હતો.

ગમે તેમ પણ મોટી બહેનને હતું કે હું બાપુને સમજાવવાનો છેલ્લો પ્રયત્ન કરી જાઉં. તો કિશોરને હતું કે મારી વાત સમજાવવાનો હું મોટી બહેન મારફત છેલ્લો એક પ્રયત્ન કરું.

પણ ત્યાં તો બહેને કોઈ ત્રીજી જ બાબત હોય એ રીતે વાતની શરૂઆત કરી : ‘જે બાપુ, નથી તો મારે તારી પાસે પેલું પ્રમાણપત્ર છોડાવવું કે નથી હું બા પાસેય આ સગાઈ માટે હવે આગ્રહ રાખવાની, પણ મારે ભાઈની આગળ બહેનની થોડીક દુઃખની વાત કેવી છે. પણ તેય તું જો હા કહે તો કહું ને ના કહે તો ન કહું.’

‘કો’ ને પણ મોટી બહેન, વાત કેવામાં શો વાંધો છે ?’

‘વાત કેવામાં વાંધો તો છે બાપુ, પણ તને કેવામાં મને કશો વાંધો નથી.’ હસવાનો પ્રયત્ન કરતાં ઉમેયું, ‘એટલું જ નહિ મને તો આશા પણ છે કે તારે હોયે ભગવાન વસે ને મારી તું લાજ કાં તો રાખીય આપે !’

કિશોરને આ ન ગમ્યું. અકળાતો હોય તેમ બોલ્યો :

ભાઈ અને બહેન કેટલીય વાર એટલાં બધાં નજીકનાં મિત્રો હોય છે કે પરસ્પરને માટે એ પ્રેરક અને સલાહકાર બની રહે. એવા જ ભાઈબહેનની સાચી નિખાલસ મૈત્રીની કહાણી અહીં જલ્દીતા નવલનવેશ કહે છે.....

‘એ તો હવે વાત બણ્યા વગર કેમ કેવાય મોટી બહેન ?’

‘પણ જે બાપુ, અમારી મુસીબતની આ વાત બા— આવજીય નથી જાણતાં, એટલે તારાથી જો મોટી બહેનની લાજ રાખી શકાય તો ફીક છે, બાકી ન રાખી શકાય તો પણ આ વાત તો તારે જમીનમાં જ દાટી દેવાની.’

એક બાજુ પર કિશોરને સપડાઈ જવા સરખો ભય લાગતાં ના કહેવાનું મન થઈ આવ્યું : ‘તારે મરવા જ દોને એ વાત મોટી બહેન !’ તો ખીજી બાજુ, ‘એવી તે મોટી બહેનને શી મુસીબત હશે ?’ આવી ઇતિજારી પણ થવા લાગી ને કહ્યું ‘વાત ફૂટવાની બાબતમાં તો તમારે જરાય ચિંતા ન રાખવી.’

બહેન સીધી વાત કરતાં હજીય ખચકાતી હતી. ‘બીજું’ તો ફીક છે બાપુ, પણ મને એમ કે મારા પતિની મુસીબત—એટલે મારી જ સમજો ને !—એ જો મારો જ ભાઈ લાંગી આપે તો મારું ને મારા પિયરનું બધાયનું સારું દેખાય.’ ઢાંચેક થઈ બોલી : ‘ને એમાંય આ તો એવી વાત છે કે લાખનો થોડો ડોકર ખાઈ ખેસતાં કોડીમાં મળે છે પણ આમ તો પાછો લાખનો જ છે. એટલે મેં ગણ્યું કે’...

અકળાયો હોય તેમ હસવાનો પ્રયત્ન કરતાં કિશોરે કહ્યું : ‘એના કરતાં સીધી વાત કરો તો કંઈકેય સમજાય મોટી બહેન.’

બહેને પક્ષગ પાસે મૂંઝા ખસેડતાં દાદર તરફ નજર નાખી લઈ કહ્યું : ‘તો જો તારે બાપુ—પણ એ પેલાં હું તને કહી દઉં કે તું આમાં તારી ધૂન પ્રમાણે વાત પૂરી સાંભળ્યા—સમજ્યા વગર ના પાડતોડ ને બિલો રહે એ નહિ બને. આ તો એક માનવતાની વાત છે, એટલે તારે ના પાડવી હોય તો ના. પણ તે વગર વિચારે નહિ, બોલ છે કબૂલ ?’

કિશોરને વિચારમાં પડેલો બોઈ ઉમેયું, ‘તો કહું,’

નહિ તો જીતીને ચાલતી થાઉં '

કિશોરને વળી થયું 'ડકું કે મરવા જ દો મંથી સાલખવી ' પણ બીજી બાજુ આમા એને પોતાની નામદીર્ઘ પણ લાગના માડી ને વળી બોલે ' પણ આ તો તમે '—ને ફિક્કડ એવું હસી પડ્યો, 'કે'તા નથી ને કહ્યા વગર રે'તાય નથી એવું કરો છો મોટી બહેન !'

' એવું જ છે બાપુ ! કારણ આ કંઈ પશ્ચિમનો સમાજ નથી આ તો આપણો ઓર્થોડોક્સ સમાજ રહ્યો ! એટલે વાત કરતા સો વાર વિચારવું પડે છે એટલે જ તો મેં બાનેય આ વાત નથી કરી ને કરી સંભાય પણ નહિ હા બાપુજીને કહીએ તો વાંધો નહિ પણ આમા એમની સહાનુભૂતિ મજે એટલું જ '

' તો ત્યારે મારી પાસેથી તમે શી આશા રાખો છો ?'

' ધણી બધી, તમે જો ધારો તો એક માણસને જીવ તદ્દન દઈ શકો છો '

કિશોરને તો'તું પૂછ્યું તોય એનાથી પૂઝાઈ ગયું

' કેવી રીતે ?'

' કેવી રીતે તે '—બહેને અહીં આધિગિયા કરીને કહી જ નાખ્યું ' લગ્ન કરીને બાપુ '

કિશોરના મોં ઉપર કાળી વાલ્મી જીતરી આની થોડોક ચુસ્સો પણ ખરો, ' કેવી તમે વાત કરો છો મોટી બેન ! એ બની શકે એમ હોત તો બ જોવી બાને હું ના પાડત ! હું કંઈ એ નથી સમજતો કે માન્યાપતે હું એકનો એક દીકરો છું ને બહાર પરણું તો એ લોક એકમા પડી નય ને બાને તો વળી મરવા સરખો આધાત '

' તમે ત્યારે આ મુદ્દો જ નથી સમજ્યા બાપુ આમા તમારે પરણવા ન પરણવાનો સવાલ જ નથી '

' ત્યારે ?'

' સવાલ છે બહેનના કુળની આખર સાચાવાનો ને એથીય મોટો સવાલ તો છે પ્રાર્થક દોઢર ખાઈ બેઠેની આશાલરી છોકરીનો જીવ મચાવવાનો ને એ તેજલરી આખો લાઈ સામે માડતા સીધો જ સમાન ક્યો

' બોલો, છે તમારામા આટની ઉત્તરતા ને માનવતા ?'

પગલર તો કિશોરને થઈ આવ્યું ' હા છે ' પણ બીજી જ પગે એ દીનો પડી ગયો કંઈક લાચાર બનતા બહો બહાનું શોધના માગતો હોય તેમ બોલ્યો ' એ તો હવે તમે વિગતથી વાત કરો તો સમજાય !'

તો સાલગો ત્યારે જોતો તમને સારામા ચઢતે ફોગે આખો છે એની આ ડુણુ વાત છે ' બહેનની આખો અહીં લીની થઈ આની હતી, પણ એતુ એને પોત ને લાન હોય તેમ તો તુ લાગતુ બેની ' કડુ છુતા એટલા માટે બાપુ કે આમ તો એ જોટરી રૂપાળી છે એની જ—અરે એના મરતાય વધારે એ શુભિચન છોકરી છે ! પણ ભગવાન જાણે શું થયું ને કેવી રીતે બન્યું કે—અરે આ કનકિન પ્રસંગ તો ઓ મન પણ પ્રયત્ન થઈ પડ્યો છે બાપુ ! તમને તો ખમજ નહિ હોય પણ મને આ વાલામઈ નણુદ ધણી ધણી વાની છે ને એ મારી સાથે સખીની જેમ હળી ગઈ છે એટલે મારી આગળ જૂની વાત કરે જ નેહિ તો બીજી પા એની વાત માન્યામા પણ નથી આવતી અહીં એજો જોરથી એક શ્વાસ લીધો પડી સ્વગતની જેમ બોનના લાગી ' પણ મને લાગે છે કે એ વખતે મારો મોટો નણુદોઈ અમારે ત્તા મહેમાન હતો ને એમા પણ બેઠે બહેનોના ઓરડા પાસે પાસે છે ને કા તો જેને મણુસ દારતા લાનખ —કે પડી પણ મને તો લાગે છે કે એજો વર્ધક આ છોકરીને—જો કે આવા સખી સામે પડે તો અમે પાળીએ છીએ પણ બહુ કડક નહિ એને મ તો આ છોકરીને કોઈની મારફત કંઈ ઘેન જેવું ખમરાની દીધું હોય કે પડી રાતે સુઘાડીય દીધું હોય ! ' ને આખો કોરી કરતા બેની ' ગમે તેમ બાપુ પણ મારી આ નણુ દને હવે મરવા વખત આની છે ! મને બીજું કંઈ નથી થતું પણ આની મુર સાનસ છોકરીને બિન કસુરે—અગેરે આગે મરવું પડે છે !'

તેમા પડી હોશિયાર પણ એની જ છે બાપ

આને ઘેર ખેડે ને જાણું તો આપમેળે કરેલા અભ્યાસથી એ અંગ્રેજી નવલકથાઓ ધડધાટ વાંચે છે. ને બોલે છે પણ એટલું જ સરસ, એના ભાઈ જેડે તો એ અંગ્રેજી સિવાય વાત જ નથી કરતી. એને લીધે તો હું પણ અડધું અંગ્રેજી શીખી ગઈ છું.' ને અહીં એણે એક ભારે એવો નિઃશ્વાસ નાખ્યો. બોલી : 'પણ બાપુ ! આ દોઢ બે મહિનાથી અમારી હવેલીનો એ પોપટ બંને બોલતો બંધ થઈ ગયો છે ! પંદર દિવસ સુધી તો એણે બાધું પણ નહિ. ને આજેય જે જરા ખાય છે તે અમારી લાગણી ન દુભાય એટલા માટે. અરે એ તો આ આવી દુનિયા છોડીને ક્યારનીયે ચાલની થઈ હોત પણ મેં એને આવું કંઈ કરવાના કસમ ખવડાવ્યા છે.'

દિશોરથી સદસા એક નિઃશ્વાસ નખાઈ ગયો : 'પણ તે કંઈ દવાદાર કરીને'—

બહેન વચ્ચે બોલી બિડી : 'અરે ! દવા કરવા દીધી હોત તો વળી દુઃખેય શાનું હતું. પણ કે' છે કે મર' તો હું મર' બાકી આ નિર્દોષ છવનો તો હું દ્રાઈ કાળે ઘાત નહિ કરું ! બોલો હવે, રત્નો છે બીજે કોઈ ઉપાય ?'

'પણ તો કોઈની જેડે પરણાવી દો પછી બીજું શું થાય ?'

ને દિશોરના જ મોંઝીથી આ ઉપાય સાંભળીને બહેનને બંને અનનુભવ થોડોડ આનંદ થયો. બોલી : 'અહીં જ તો અમારે મુશ્કેલી છે બાપુ. જે છાનેછપને કોઈને વળગાડી દઈએ તો પાછળથી એનો સંસાર બગડી જાય છે. વળી આ બેદની વાત કરીને કોઈને પેસેથી રીઝતી પણ શકાય. પણ સામે માણસ કાં તો ન માને તો વાત અમારી બદાર પડી જાય છે. પણ આ બધું જેખમ વહેરતાંય રૂપકુંવર આવી કોઈને પરણે કે કેમ એ મોટો સવાલ છે.'

ને દિશોરથી સદસા અહીં પૂછી જવાયું : 'તો કેમ બાપુ મારી સાથેય હા પાડશે ?'

'હું જાણું છું એટલે જ તો તમને અત્યારે વિનવી

રહી છું બાપુ. મને અહીંના સમાચાર પૂછતાં આડકતરી રીતે ને ઘણી વાર તો રીધેસીધી એ તમારામાં રસ લેતી હોય છે. મને તો ઘણીવાર એમ પણ લાગે કે મારા ઉપરનો એનો પ્રેમ તમારા લીધે તો નહિ હોય ! એટલું જ નહિ—તમને થશે કે મોટી બહેન બનાવટ કરે છે પણ તારા સોગન બાપુ એને તો સ્વપ્નાં પણ તમારાં જ આવતાં લાગે છે. એ તો એક દાખલો આપું. પેલો ગોઝારો પ્રસંગ બની ગયા પછી વહેલી સવારે એ એટલી બધી ગભરાયેલી ને આંખાય એની બહાવરી લાગી કે મને એની તગિયત ખરાબ હોવાનો શક પડ્યો. એટલે સાધારણ રીતે 'મેં' એને તગિયત માટે સવાલ કર્યો. ત્યાં તો એ ચોધાર આંસુએ રડી પડી. રડવાનું કારણ પૂછવા જતાં સામું એ મને પૂછવા લાગી, સાચું કે' ભાભી ! તમારા ભાઈ રાતના અહીં આવ્યા છે ? ગાંડા માણસના જેવો એનો આ સવાલ સાંભળીને મને નવાઈ લાગી. મેં કહ્યું : 'ના ભાઈ ! એવું વળી કાણે કહ્યું તમને ?' પણ એ તો મારી વાત કરતાંય એની સ્મૃતિ બંને વધારે સાચી હોય એ રીતે બોલવા લાગી : 'પણ મેં એમને બેંચા છે ને ?'

પછી તો મનેય થયું કે મોટી રાતે આવ્યા હો ને તમારા બનેલી તથા પેલા નણદોઈ દારમાં ચકચૂર હતા ને કાં તો તમને ત્યાં દોઢી ઉપર સુવરાવ્યા હોય પણ મને ખબર આપવી ભૂલી ગયા હોય ! એટલે દોઢી ઉપર તપાસ કરાવી પણ તમારા બનેલીએ તો મારી પાસે આવીને બેસી મને જ બનાવવા માંડી : કે' છે, 'મારા સાળા નથી આવ્યા પણ બનેલી એટલે કે મારા પેલા નણદોઈ—સાળાને ઘેરથી રીસાઈને વહેલી સવારે મોટર લઈને જતા રહ્યા છે !'

ને તમે માનશો બાપુ ! બાપુના ઓરડામાંથી સાંભળી રહેલી રૂપકુંવર એ જ ઘડીએ ચીસ પાડી બિડી. જઈને બેઠીએ છીએ તો એ બેલાન બની ગઈ હતી. ને આંસુભરી આંખે દિશોર સામે તાકતાં પૂછ્યું : 'બોલો આમાં હવે શું સમજવું ?'

ક્ષણભર તો કિશોરને થઈ આ યુ પોતાને કસાવવા તો આ બધું તરફ નથી રચવામાં આ યુ ને !

પણ સામે બહેનની આખોમાં આવી રહેના આસુ આ વહેમ લાવવા બંન પોતનો જાણે તિગ્ગકાર કરતા હોય એવું એને લાગના માણુ, થવા લાગ્યું 'વહેમ લાગ્યા વગર તો એમ જ કે' ને કે તમે જાણો ને તમારી રૂપકુવરી જાણે

મરી જાય તો ય એમાં હુ શુ કરુ દાગના કેકમાં હો કે પગી કેકના બાના એથે હો પણ એ બનેલી જેમ લાન બૂ યો તેમ ભરયૌવના રૂપકુવરીય મ તો વગર કઈ સદે આઘેય સસને સ્વપ્નમાં અપારવાની બૂન કરી બેરી હોન કે પગી'—ને અહીં એ અકાગમણમાં બેથેથી બોની પાચો 'પણ એમાં હુ શુ કરુ ?' લાન આવતા ઉમેયું, 'મોટીબહેન !'

બહેન બોની 'ઘણ બધું કરી શકે છે બાપુ !' ઉમેયું 'મોતને કિનારે બેરી એક જીવતી જગતી છોકરીને તમે ને ધારો તો અચૂક જીવાગી શકે છે' ને ભારે એક શ્વાસ લેતા કિશોર સામે નજર મારના કહ્યું 'ને આવા કોઈ માનનીને જીવતવાન આપવું એ જેમ જેવું તેન મમ નથી એ રીતે જેવા તેવાનુય આમાં ગણુ નથી બાપુ !'

'અરે પણ આવી ગિતિમાં તો'—આ સાથે જ કિશોરે બહેન સામે જોયું 'ને શુ તમે એમ ધારો છે કે બા-આવજ આની વાત જાણીને કોઈ વાધો નહિ લે ?'

બાની શાખ તો હુ ના ભરી શકુ બાકી આવજ તો —જ્યા સુધી હુ એમો ઓગણુ છું—તમારામાં આની માનવતા જોઈને આવા દીકરા બદલ પોતાને ધન્ય જ માને પણ ન માને તો ય—એટલે જ તો મે એમને કોઈને ભેંતી આ વાત જ નથી કરી ને ? ને એમને આવી વાત કરવાનો અર્થ પણ શો કે જોઉ ?

'મનેય તમારે નોતી કરવી જોઈતી મોટી બહેન !' કિશોરના મો ઉપર મૂઝવણુ જ નહિ દુ ખ પણ ચોખ્ખુ વરતાઈ આવતું હતું

'એ તમારી વાત માચી બાપુ પણ મારે તો તમને સગ ઈની તમે હા પાડી હોત તો ય આ વાત કરવાની હતી ને આ ના પાડી ત્યારેય—' ને અહીં પોતે લાચારી સાથે પોતાની બૂન કબૂન કરી દીધી 'હા નોતી કરવી જોઈતી ! પણ માનુ કહુ તો રૂપકુવરી ઉપરન મારા સ્નેહ ને એથીય વધારે તો એના શાણપણે મને લગ્યાવી મૂકી બાપુ !' ને એક ભારે શ્વાસ લઈ બિલા થવાની તૈયારી મરતા થ્યું 'પણ કઈ નહિ, તમારાથી કઈ બની શકે એમ ન હોય તો ખાની તમારે દુ ખી થવાનું મારણુ નથી, બાપુ કારણ એ તો હવે મોતના મે મા જ બેગી છે એને તમારી ના સાબળીને એને ખામ કઈ નહિ થય !' ને બીબી થઈ

પણ પીર તો એ ન જ ફેરવી શકી બોની 'પણ એવું કે ને એને—ખાસ તો બાવજના ઉદાર વિચારો ઉપરથી—તમારે માગે આશા બધાની હતી કે મમે તે સંભોગમાં મારો ભાઈ એક વાર તો તને આ કનકમાંથી ઉગારી લેશે'

'કેવી રીતે ?' પ્રિય રને થયું હશે કે તો કોઈ ત્રીજો રમ્મો મળેય !

બેન જાણે બિડા વિચારમાંથી બોનની હતી 'લગ્ન કરવા સિવાય બીજે રસ્તો તો છે જ નહિ બાપુ પણ એવું કે તમે—ચદન બપોરે વાત કરતી હતી તેમ અરેખર પેની છો રીતે ચાહતા હો ને એની સાથે લગ્ન કરવા જોટની હદે બધોઈ ગયા હો તો રૂપકુવરીને આપણે ખાનગીમાં કઈ શકીએ કે આ લગ્ન એ માત્ર તને આપઘાત કરતી બચાની લેવા જ છે એને લખિયમાં તારે પતિ પત્નીના સબધોની કોઈ આશા જ ન રાખવી ને કિશોર સામે જોઈ ઉમેયું 'પગી ભરેને એ અહીં સાસરીમાં આવતી જતી રહે ! તો તો પગી બાનો વાધોય અઘો તો નીમી જ જાય બાપુ કારણ આપણામાં બે પત્ની એ તો સાધારણુ'—

કિશોરે કટાગાભરી એક નજર નાખતા વચ્ચે જ કહ્યું 'કેવી તમે વાત કરો છો મોટી બહેન ! આ

રૂપકુંવરી તો કદાચ મુશીબતની મારી માને પણ પેલી બાપુ—ના ના ના, મોટી બહેન! એવી તો તમે વાત જ ન કરશો.' ને બાણે પક્ષે ધંખધખી બિચો હોય એ રીતે નીચે ઊતરી ગયો. આંટા મારનાં બાણે : 'કોઈ એમ માની જ ન શકે કે મેં કોઈનો હવ બચાવવા લખ્યું કયું છે! ને અહીં આપણામાં તે કંઈ છુટાછેડાનો રિવાજ છે કે મુશ્કેલી ટળી જાય એટલે એને છૂટી કરી શકાય ?'

બહેન પોતેય આ બધું ગણતી હતી. એટલે જ તો ભાઈને આ વાત કરવા બદલ એક બાપુ એ પછતાવા પણ લાગી હતી ને ?—કયું પણ ખરું : 'એટલે જ તો હું તને કહું છું બાપુ કે આવી આવી બાબત છે માટે તને ગમ પડે એમ કર.'

ને છતાંય પીઠ કેરવતાં પહેલાં એ આટલું કંઈ વગર ન રહી શકી : 'એક તરફ પ્રેમ છે બીજી તરફ માનવતા છે. ને બેઉ સાચવી શકાય તો એથી રહું એકેય નહિ, બાકી ખેય બગડે એવું—તો તું કરતો જ નહિ।' ને ચાલતી થઈ. દાદર આગળ બિલનાં બોલી : 'જે હોય તે સવારમાં મને કે'જે. ને અમદાવાદ જવું હોય તો વે'લો તૈયાર થજે. અમે ઘરે જતાં એમ થઈને જઈશું' ને રોજને તને પહેંચાડી દઈશું. ખાટી ખસમાં જવું હોય તો તું બાણે—પાંચઠ ગાઉ આવેલા રોજનેથી દિશોરના ગામ મુધી હવે ખસ દોડતી થઈ ગઈ હતી.

પણ-દિશોર તો આમાંનું કંઈ સાંભળ્યું જ ન હોય તેમ જ્યાંય આપ્યા વગર રહેલી રહ્યો હતો. સાથે જ આ ભણે માણસ ન લેવા ન દેવા ને કેવો આશ્તમાં મુકાઈ ગયો હતો ! 'આવી છોડરીને મરવા પણ કેમ દેવાય ? તો ઉમાધીય—એને મન તો દ્યો જ લાગે ને ?'

અલખત દિશોરને બહેનનો છેલ્લો વિચાર, ગમી ગયો હતો : 'રૂપકુંવરી સાથે લગ્ન કરીને એને આ આશ્તમાંથી ઉગારી લેવી, પછી એ એના પિયરમાં રહે તો ય ને અહીં બા પાસે આવ-જા કરે તો ય! નેઆ રીતે આટલું હવ ન મુશ્કેલી એની ધજા હોય તો.'

'પણ આ વાત ઉમા માને ખરી ? આ સવાલ એને ખાસ મંજૂરી રહ્યો હતો. એ અહીં હતી નહિ કે પૂછીને આ વાતનો તોડ કાઢે. એક વિચાર આવ્યો અમદાવાદ જઈ આ વાત એને પૂછી લેવી ને પછી બહેનને જ્યાંય આપવો. પણ આ ઉપર વિચાર કરતાં દિશોરને લાગ્યું કે આમાં તો બિલકું એને મુશીબતમાં મુકવા જેવું થાય. કારણ આમાં એ શો જ્યાંય આપે ? કંઈ એમ બોલી કહેવાની હતી કે લગ્ન તમારી બહેનની લોકમાં ફરેની થાય ને ભલે એ છોડરીય આપવાત કરે ? તો 'પરણુ' એમ કહેતાંય એને બે ઘડી વાર લાગે—અરે કહી જ ન શકે ને બિલકું એને ઘરે કે મેં આવો સવાલ એની આગળ મૂકીને એને ફસાવવાની લુચ્ચાઈભરી રમત કરી છે. એટલે આ બધી પૂઠાપૂઠ કરવા કરતાં બહેનર છે કે બહેનને એકવાર 'હા' જ કહી દેવી.'

પણ આ વિચાર સાથે અંતરમાં કોઈ પ્રચંડ વિરોધ બિચો હોય ને એને બાણે વળતો જ્યાંય આપનો હોય તેમ બખડી પડ્યો : 'હાસ્તો! કોઈને કંઈ એમ મરવા બોલુ દેવાય છે! ભલેને પછી ઉમા એક વાર રીસાઈ બેસતી !...પણ આખર તો સત્યનો જય થશે ને ? રૂપકુંવરી જોડે મારો કોઈ સંબંધ નહિ જુએ—અરે અમદાવાદથી હું ઘરે આવીશ ત્યારે ને ? એટલે પછી આપોઆપ એને (ઉમાને) સત્ય સમજઈ જશે...બાકી એને જો મારી વાતમાં વિશ્વાસ જ નહિ બેસે તો સમજ લેવું કે એને આપણા તરફ જોઈએ એવો પ્રેમ જ નથી...બાકી આપણાથી કોઈને આમ મરવા તો ન જ દેવાય. તેમાંય આની જોડે તો—બહેનની નજીક હોઈ આપણને સંબંધ છે ને એ સિવાય આપણા માટે એને બહેન કે'તાં'તાં એમ સારી મમતા છે. ચંદન પણ કોઈ કોઈ વાર એના મોંની આવી વાતો કરે છે. પછી 'ખાલામાં' વખ થોળીને બેઠેલી એ છોડરીને જ્યારે ખખર પડે કે લાભીના ભાઈએય મને અન્નણપણે ઠોકર ખાઈ બેઠેલીને આ મુશીબતમાંથી બચાવી લેવાની ના-પાડી ત્યારે—' ને વળી એ અહીં બખડી પડ્યો : 'ના ના

આપણાથી આમ કાઢીને મરવા તો ન જ દેવાય. પછી ભલેને સાટે આપણી જિંદગી ફાળાઈ જાય !’
અક્ષત આ નિર્ણય કર્યા પછી કિશોરને એક સવાલ આવી નડ્યો : ‘અરે-પણ તું એની જોડે સંસારિક સંબંધ તો રાખવાનો નથી પછી આવી જુવાન છોકરી જીવી તો ય શું ને મરી ગઈ તો ય શું ? અરે બિચારાની એ જુવાન હૈયામાં કામનાની સગડી સતત જાળા કરવાની ત્યારે એના કરતાં તો—’

પણ આ વિરોધતેય કિશોરે લ્યો પાડી નાખ્યો ‘એવું કંઈ નથી. જીવનમાં કંઈ શારીરિક ‘સુખ એકલું જ ઓછું છે ! બાલવિધવાઓ ને આ જમાનામાં નારીપાસ થયેલાં પ્રેમીઓ આવા સુખથી વચિત જ રહે છે ને ? તાગી જ વાત કર ને ! કે ઉમાના બાનો તમે ધારો છો તેમ હૃદયપક્ષે ન થયો ને બાપ અડી ન જ માન્યા તો તમને કે ઉમાને સંભારતું સુખ નથી જ મળવાનું ને !.....ને તો પછી આને (રૂપકુંવરને) માત્ર એક માણસના સુખ સિવાય બાકીના આખા જગતથી હળવુમળવું ને જોવું બોલતું, ખાવું-પીવું ને કામ કરવું વગેરે બધું જીવન જ નહિ એમ ? અરે એમ હોય તો તો, કાઢી રડિકાં તો કાઢી રીસાયલાં-દુભાયના, તો ધૂરોપ જ્યામાં વેર વગર કુવારા રહેવા આવા આવાની તો નહિ નહિ તો ય ચોથા ભાગની દુનિયા હશે પણ એ બધાં, પેનાં સંસાર ભોગવનારની જેમ જ મોજથી જીવી રહ્યાં છે ને ? તેમાંય આને તો એવું બાળક હશે પછી શું છે કે જિંદગી એ નહિ-એથી કાટે ? તેમાંય આપણામાં તો બધ્ધે અચ્ચાર શોક્યો ઉપર આ રીતે જીવવા ધણાં બધા ટેક્ષમેલાં હોય છે !’...

ને વળી લાખ વાનની એક વાત કરી નાખી, ‘માટે—આવું બધું ગણીને આપણાથી કાઢીને મોતના મોમા જતા દેવાય જ નહિ.’
કિશોર અહીં ફરતો ફરતો ઓરડામા ગયો. ટેબલ ઉપર પડેલો પેપો ફોટો લીધો ને નીરખીને જોતો હોય તેમ જોઈ રહ્યો ને વળી એ એકલું એક બખડી પડ્યો :

‘ના ના ના ! આને એમ તો ન જ થયું જોઈએ કે દુનિયામાં એની આ ભૂલને ખેવદિલીથી જોનાર કાઈ ન નીકળ્યું !’

ને આ સાથે જ રૂપકુંવરને મદદરૂપ થવાનો મક્કમ એવો નિર્ધાર કરી, કાનમ લાવી સ્ટૂલ ઉપર ચૂકી એ એને કાગળ લખવા બેઠો : ‘મોખવટ તો કરી જ દેની કે જેથી લવિત્યમાં એ આપણને દોષ ન દે.’
‘શ્રી રૂપકુંમારી.’

આટલું લખી શું લખવું એ વિષે એ મનની અંદર ગોઠવવા લાગ્યો. એક વિચાર આમ પણ આવી ગયો : કંઈ નથી લખવું બહેન એને બધું કહી સંભળાવશે.

પણ એના કરતાં પોતાની જાને એને મોઢામોઢ નહિ તો છેવટ કાગળ મારફતેય કહી દેવું એ વધારે ઠીક લાગ્યું—લખવા લાગ્યો :

‘મારાં મોટી બહેન તમને વિગતે બધી વાત તો કરશે જ છતાય હું તમને લખી જણાવું કે મને તમારાં માટે ખૂબ જ દુઃખ છે ને એટલે તમને હું એક માનવી તરીકે મદદરૂપ થવા માગું છું આમાં દયાનોય સવાલ નથી, કારણ કે દયા જ જો ખાવી હોય તો તમારે મારી ખાવાની છે કે હું તમને કાઢી પણ સંજોગોમા કચારેય પત્નીના હક્કો આપી શકું એમ નથી. કારણ કે મારું દિલ’—અહીં એણે બે પાંચ પાંચ દિલમા જાણે રૂપકું લગાવી. પછી લખ્યું : ‘મીઠા જળની માછલી બનીને કાક સરોવરમાં બાણે ખોવાઈ ગયું છે. માટે દુનિયાની નજ્દ સામે ભલે આપણે પતિ-પત્ની રહ્યાં બાકી આપણું જીવન તો ભાઈ-બહેનની રીતે જ વીતવાનું છે. એ જ—’

છાંચે હિમેરી દીધું. ‘કંઈ અધટલું લખાયું હોય તો માફ કરશો.

‘લિ. કિશોરસિંહના જયદિલ’

ને પછી કવરમાં કાગળ નાખી મોટી બહેનને વાંચવા માટે બેગડો રાખી પવંગમાં પડ્યો.
ને સાચે જ જીવનમાં કાંઈ સફાર્ય કર્યોતો આનંદ અનુભવતો હોય તો ધસધસાટ બીંધી ગયો...

‘પડ્યા અને પડલાયા’—પ્રગટ થનારી એ નવી નવલકથામાંથી

વિદ્યાર્થીઓનાં તોફાનો

વિદ્યાર્થીઓનું અવસ્થા કેટલી બધી મુશ્કેલ, કેટલી બધી નરીકરી હોય છે? અત્યારે તો વિદ્યાર્થીઓનાં તોફાનોને તોફાનો કહી પણ ન સકાય અગાઉનાં એવાં તોફાનો સાથે સરખાવી સકાય એવા આ પ્રસંગો છે.

મોટી વયે જૂના મિત્રો બ્યારે મળે છે ત્યારે હાંશિ હેંશિ શાળા-કોલેજનાં તોફાનો પણ યાદ કરે છે. એ વખતે એમને જે દુઃખ થાય છે તે એટલું કે એવાં 'સરસ' તોફાનો આ જમાનામાં હવે થતાં નથી. નવા વિદ્યાર્થીઓ એ કામ માટે જાણે નાના દેખાય છે! એમની હારના વિદ્યાર્થીઓમાં જે રમુજ હતી, જુસ્સો હતો કે એકતા હતી તેવું પછીથી જાણાયું નથી. આ બળાપો ફેટલે અંશે સાચો છે એ કોઈ નક્કી કરી નહિ શકે. ઘણાંખરાં તોફાનો એનો જાતઅનુભવ હોવાથી સ્મૃતિમાં સ્થાન મેળવે છે. પછીનાં-તોફાનો જાણવાની તક મળતી નથી ને કંઈ પણ રહેતી નથી.

દરેકની પાસે પહેલાનાં થોડાં તોફાની સંસ્મરણો હોવાનાં તો ખરાં. એ શા માટે જાળવી રાખ્યાં હશે એની એને પોતાનેય ખબર નહિ હોય. કદાચ એ વય અને એ ઉત્સાહ જ એવાં હશે કે એની ખુમારી જીવનભર ટકી જાય.

હમણાં હમણાં વિદ્યાર્થીઓનાં તોફાનોની વાત ઠેર ઠેરથી સંભળાય છે, ને વગોવાય છે પણ ખરી. દેશને માટે એ ચિંતાનો વિષય ગણાય છે. તેવે વખતે થોડાં જૂનાં તોફાનો અહીં રજૂ કર્યાં છે. ખીજાઓની પાસે પણ આવો લંગાર પડ્યો હશે ને તે તરફ સહજ નજર વળશે તો, દુનિયાની ઘણી મૂંઝવણી આફ્રીકામાં જરા દંડક લાગશે.

*

ક્રાંતિલાલ આમ તો શાંત સ્વભાવનો હતો. એના મિત્રોનું ટ્રાળું પણ મોટું નહોતું. એ કાઝા તડાકા પણ નહોતો મારતો કે બડાશો પણ નહોતો હાંકતો. પણ કોઈ કોઈ વાર એ એવી રમુજ કરતો કે ખીજા છક થઈ જાય. થોડું હસે ને ખીજાય પણ ખરા. પણ જેવે બધું માફ.

રોજ સાત વાગ્યા પછી બીજાના ક્રાંતિલાલ એકવાર વહેલો સાડા પાંચ વાગે બેઠો. થોડા વિદ્યાર્થીઓને વહેલા બેઠી વાંચવા બેસવાની ટેવ હોય છે એની એને ખબર. એમના તરફ એ જોતો ત્યારે એને જરા નાનમ લાગતી. સરખામણીમાં પોતાની કર્તવ્યબુદ્ધિ મંદ લાગતી. એમના તેજ આગળ એ આપોઆપ મનમાં ઝંખવાતો, બળતોય ખરા. એમનો એ અપરાધ એનાથી સભો ના જતો હોય એમ એક વાર બદલો લેવાની એને ઇચ્છા થઈ. અને તરત જ એનું તુકડાબાજ મગજ કામે લાગ્યું.

એણે જાડી લાંબી મીણબત્તીઓનાં ચારેક બંદલ લાવી રાખેલાં, પણ કોઈ ને એ વાતની ગંધ આવવા દીધેલી નહિ. મીણબત્તીઓ અને દીવાસગીતી પેટી લઈ એણે થેલીમાં મૂક્યાં. હાથમાં જાળી જવાનું ટંબલર લીધું ને એ જ નજેથી પાણી ભરી એ બેઠો. કોલેજના છાત્રાલયને એક છેડે સંડાસની બે હાર હતી, દશ જાળની આગળ અને ખીજા દશ જાળની પાછળ. વચ્ચેનો માર્ગ લંગીને ખતે હાર સાફ કરવાનો અને મેલું પાણી નીકમાં થઈ ટાંકીમાં એકઠું થવા માટે હતો. ત્યારે ગર નહોતી, રોજ સાફ કરવાનાં જાળ હતાં.

ક્રાંતિલાલે એક વખત સંડાસમાં પ્રવેશ કર્યો અને પતરાનું બારણું હળવેથી બંધ કરી અંદરથી સાંકળ દીધી. પછી એણે એક મીણબત્તી પેટાવીને ટંબલર પડતું મૂકી એણે બીંચા થઈ બાજુના જાળમાં નજર નાખવા ચલ કર્યો. એમાં ના ફાળ્યો એટલે એણે બંધ કરેલી કડી ઉપર ધીરેથી પગ ટેકવ્યો ને ડોકિયું કર્યું. એ જાળ ખાલી હતું.

એણે છાપરા ઉપરના પતરા માટે લોખંડનો એંગલ ઝડપીને શરીર બીંચકયું. ને રેકુગાડીના પાટીયામાં

શરીર પૈસે એ રીતે ઉપરથી બીજા જગજમાં પ્રવેશ કર્યો. હળવેથી ત્યાં અંદરથી બારણું બંધ કરી બીજી મીણખતી ચેતાવી. એના રસ જમીન ઉપર ટપકાવી એને સ્થિર કરીને એ બપડ્યો ત્રીજામાં. એમ વીસે વીસ જગજને અંદરથી બંધ કરી મીણખતીઓ સળગતી રાખી એ બહાર નીકળી ગયો ને ડાહ્યો ચર્ધ ને પથારીમાં સૂઈ ગયો.

થોડીવાર ચર્ધ અને બહાર ધૂળધૂળ અવાજ આવ્યો. ટંબર પણ ખખડ્યું. પાણીનો નળ જોસજોર ખૂંચ્યો તે સંભળાયું. ધડી કરી અવાજ આવ્યો નહિ.

બીજે એક વિદ્યાર્થી નીકળ્યો. એ પણ પહેલાંની પાછળ ટંબરમાં પાણી ભરી ચૂપચાપ બેઠો. બધા જગજમાં દીવા બેઠે, બધા જગજનાં બારણાં બંધ. એના મનમાં હમણા કોઈ નીકળે—કેટલીક વાર લાગવાની હતી.

એના પાંચ થયા, પાંચના દશ થયા જગજમાં જનારા તો આવતા નહય છે. પણ અંદરથી કોઈ બહાર નીકળે તો ને? પદર થયા, વીંથ થયા ને કાલિયાજ બેઠ્યો એણે પાછલી બારીએથી વિદ્યાર્થીઓની આ સંડાસ-લીયા જોઈ એમનો કચવાટ સમજ્યો. એમના બિયા નીચા થતા પગ જોયા. અને એણે જરા મોટા અવાજે પરભાતીયું છોડ્યું 'જે ગમે જગજનું દેવ જગદીશને.'

'અરે આ બધા બેઠા કેમ રહ્યા છે. કોઈનું કશું બોવાયું તો નથી ને!' એમ કહી એણે પાંચ પચીસને ભેગા કર્યા. કેટલાક કાનસ લઈને આવેલા તે આધા-પાછા થતા ત્યારે કહકે બોળતા હશે એમ એણે હસાવી દીધું.

અધીરાઈથી કોઈએ જગજના બારણાને ટકોરામાંથી, જરા જોરથી દરવાજો ખખડાવ્યો. કોઈએ જૂન પણ પાડી. એક જણે ચીઝાઈને ટંબરનું પાણી અંદર રેડ્યું, 'નીકળ ને બહાર—કેટલીવાર?'

પણ અંદર કોણ હોય તે નીકળે? માત્ર મીણખતીઓ ચોગીની શાનથી બગી રહી હતી. ને કાલિયાજ એની રૂમમાં નિરાતે ગરમ ગરમ ચા પીતો હતો.

ધણું કરીને એનું નામ ગેંદુમડ. જનનો સિંધી, કપડાં સગસ પહેરે. મોટો નવાખખદો હોય એમ રહે. દોસ્ત-દારોમાં પાંચ પૈસા ખરચ કરવાની તક મળે તો એ રાજ ચાય એનાં ઓળખાણ પિંડણોનો પાર નહિ. શહેરની ધણી સંસ્થાઓ સાથે એને ઓળખાણ ને એમના પ્રસંગોએ એ આંટાફેરા કરી સંબંધ વધારતો. આમ એ લોકપ્રિય વિદ્યાર્થી હતો.

એક દિવસ એ શહેરના જાણીતા થિયેટર પર ગયો. એના માલિકને ઓળખતો જ હતો. મળીને એણે નક્કી કર્યું કે એક ચેરિટી તો માટે થિયેટર મફત આપવું. થિયેટરના બીજા પ્રોગ્રામ સાથે ધર્મણ ન થાય એ રીતે એણે બપોરના સાડાબાર વાગે પોતાનો કાર્યક્રમ રાખ્યો.

એણે સોનેરી ધારવાળાં આકર્ષક નિમંત્રણો છપાવ્યાં. ચીની જાદુગર બેનેનો ગરબો, શેક્ષ્પિયરના શમિયો-જુલિયટમાંથી એક અંદ, એવો કાર્યક્રમ છપાવ્યો. અને શહેરની પાંજરાપોળના લાભાર્થે બધી રકમ બેટ કરવાનું જાહેર કર્યું. એક આગેવાન સન્નારીને એ પ્રમુખસ્થાન માટે નક્કી કરી આવ્યો.

શહેરના કેટલાય જણ એને ઓળખે એમને બંગલે જઈ જઈને એણે નિમંત્રણ આપ્યાં ને ફાળો લઈ પાંજરા-પોળની રસીદ ફાડી આપી. એ વખતે એણે કાર્યક્રમનાં અને તેમાંય ચીની જાદુગરનાં ખાસ વખાણ કર્યું. સારી રકમ ભરનારને એણે આગલી સીટમાંથી, માગે એટલી દીકાટો કાઢી આપી, 'તમને જ નહિ આપું તો કોને આપીશ. મારે તો પ્રસંગ દીપાવવો છે. અને અનુયાયો બેને ખાસ કહેવરાવ્યું છે કે તમારે—'

આમ કુતુહલ, આગ્રહ, અને જેમાં 'સોસાયટી' આવવાની છે એમાં હાજર રહેવાની હોંશ—એ બધાથી ઘેરાઈ થિયેટર ઉપર સમય પહેલાં સારી મેંદની હાજર થઈ. બે ચાર મિત્રોને સાથે લઈ ગેંદુમડ મેંદઅપરમનો કબજો જમાવી બેઠો હતો, વચમાં એ આવીને કેટલાકને મળી જતો, બેસાડી જતો ને વળી પાછો કામમાં ગુમ થઈ જતો.

'રોડ, આ રકમ સારી એકઠી ચર્ધ. લોકો ધર્મોદો કરે-

વામાં પાછા પડતા નથી એમ કહેવું પડશે. ' એણે પ્રશંસાનાં ફૂલ વેર્ષાં.

સાડાબાર થતાં પહેલાં હોલ ચિહ્નર ભરાઈ ગયો. એકવાર ડોકિયું કરી ઉતાવળે ગેંદુમડા બહાર નીકળી ગયો. થિયેટરવાળાને બાબુએ બોલાવી એણે ખૂબ જ ચિંતાજનક સ્વરે કહ્યું :

' શેઠ, એક વાત તો સાવ ભૂલી ગયો. પાંજરાપોળવાળાને એક સ્વીકારવા અહીં હાજર રાખવા નોંધ એ પણ નિમંત્રણ આપવાનું રહી ગયું. જરા એક ગારી મંગાવો ને એને તેડી લાવું. '

શેઠે પોતાની જ ગારી આપી. કોચમેનને ઝડપથી પાંજરાપોળ લઈ જવા તાકીદ પણ કરી. અને ગેંદુમડા ગયો.

થિયેટર ઉપર સાડાબાર થયા એટલે અંદરથી સીસોટી વાગી. લોકો પડદા ઉપર એકાઠા બન્યા. હોલમાં શાંતિ જવાઈ ગઈ. દરેક મિનિટે બીજી સીસોટી સંભળાઈ. એટલે વળી ઊંચાનીચા થતા લોકો સ્વસ્થ થયા.

પણ પછી તો પાંચ મિનિટ થઈ કે લોકો અધીરા થવા લાગ્યા. એટલે થિયેટરના મલિકને લાગ્યું કે એમણે આગળ આવવું નોંધ એ. એમણે પ્રમુખમેનને કાનમાં વાત કરી કે છેલ્લી ઘડીએ એમની ગારી લઈ ગેંદુમડા કેવા અગત્યના કામે ગયો છે. રાય, અધીરાઈ અને ચીની જાદુગર બેવાની તાલાવેલી વચ્ચે સડુ ખેસી રહ્યાં. ચેત્ર મહિનો હતો. તાપ પુષ્કળ પડતો હતો. ખોરનો એક થવા આવ્યો હતો. થિયેટર ખતરાનું હતું તે તપી ગયું હતું. 'કુટલાય' લોકો ઉતાવળમાં નારતાબેર જ આવ્યા હતા. ' ચીની જાદુગર નોંધ ચાલ્યા આવીશું ' એવી એમની ગણતરી હતી.

પણ ગેંદુમડા ના દેખાયા. આખરે ત્રીજી સીસોટી થઈ અને ધીરે રહીને પડદા ઊંચકાયા. તખ્તા ઉપર કોઈ નહોતું. માત્ર નિશાળમાં ભૂમિતિ શીખવવા ખપ લાગે એવું મોડું કાળું પાટીયું હતું. એના ઉપર મોટા અક્ષરે ચાકચી લખ્યું હતું, ' આજની તારીખ : ૧લી એપ્રિલ. પધારજો. '

કહેવું પડશે કે ગેંદુમડે ઉધરાવેલી બધી રકમ પાંજરા-

પોળમાં અચૂક પહોંચી ગઈ હતી. એક પૈસો પણ એણે ખર્ચ માટે કાપી લીધો નહોતો.

અલખત આકેડ દિવસ સુધી એ કયાં ચાલ્યા ગયો હતો તે કોઈએ જાણ્યું નથી.

૬

એકસડડું હોય કે કેન્સીન—બરેબર વાદ નથી. પણ એવી નામાંકિત યુનિવર્સિટીની જ આ વાત છે. એનો દમામદાર વાર્ષિક ઉત્સવ—કોલેજ ડે—કોલેજવાનો હતો અને એના વાર્ષિક ચાન્સેલર લોર્ડ બર્કનહેડ મુખ્ય અતિથિ તરીકે ત્યાં આવવાના હતા.

બર્કનહેડ બહુ કડક માણસ. રીટા હિંદી વટર તરીકે એણે ખ્યાલિ પણ મેળવેલી હતી. એ બહુ વટમાં રહે અને ડુબાળ જાટે. પૂરા ટાઈ મે એણે ગારી તૈયાર કરાવી ને ધીરે ચલાવવા ફાયવરને સૂચના આપી.

બીજી તરફ પ્રિન્સિપાલે વિદ્યાર્થીઓ અને બીજા રાહ જુએ. સડુ ટાપટીપ કરીને સનગ થયેલા—ગાઉન ટ્રેપ હું બધું અસ્વીકાર. કોલેજના દરવાજા આગળ સ્વાગત કરનારા આંખો ખેંચીને રસ્તા ઉપર જુએ, હોલની અંદર વિદ્યાર્થીઓ લગી લગીને પાછા ખારણા તરફ જુએ.

કોઈ વાર આમ મોડું નરિ થયું. કોલેજની શિસ્ત એવી જગવાય ને એવી વખણાય કે એને આંચ આવે તે કોઈને ના ગમે. એવામાં બર્કનહેડની ગારી દેખાઈ. પરંતુ દરવાજાની આગળ ઊભી ના રહેતાં એમની સૂચનાથી ગારી અંદર ગઈ. મોડું થયું હતું ને !

ગારીની પાછળ પાછળ સ્વાગત કરનારાઓ ઉતાવળે ચાલ્યા—દોડ્યા જ કહો ને. એમને નવાઈ લાગી કે આ દરવાજાની અંદર ગારી લાવવાની મનાઈ છે તે બર્કનહેડ જાણે છે તોયે કેમ અંદર લીધી ? બહાર પાટીઉં મારેલું છે તે તો ફીટ પણ અગાઉ એમણે ત્યાં જ ગારી રોકી છે. આ નિયમ નવો નથી. એમને અત્યંત પણ નથી. પછી આમ કેમ ?

ગારીમાંથી ઊતરી બર્કનહેડ ચોબ્યા. બીજા આગળ મોડું થયા બદલ શિષ્ટાચારમાં દિલગીરી જણાવી અને સીધા

નવારબા

વિદ્યાર્થીજાનાં તોફાનો : ૬૬

મંથ ઉપર જઈ આસન લીધું. ગાડી હતી ત્યાં જ બિભી રહી.

હોલમાંથી વિદ્યાર્થીઓએ આ જોયું. પ્રોફેસરો કે પ્રિન્સિપાલોના મોં ઉપર રહેલો અણગમો દીકો. અને એક વિદ્યાર્થી આસ્તેથી બહાર નીકળી ગયો. એણે બીજાને આવવા ઈશારત કરી તે વળી દૂર બેઠેલો વિદ્યાર્થી જોઈ ગયો ને બહાર નીકળ્યો. એમ દરેક વિદ્યાર્થીઓ બહાર આવ્યા.

હોલની અંદર ભાષણ શરૂ થયું હતું. એનો અવાજ બહાર પણ સંભળાતો હતો. એમા શિસ્તની ને ચારિત્ર્યની જ વાત હશે એમ ધણાને ખ્યાલ હતો.

બહાર આવેલા દર જણે ગાડીના ડ્રાયવરને પૂછ્યું 'ગાડી અંદર કેમ લાગ્યો ?'

'જેવો સાહેબનો હુકમ.'

'પહેલાં શું કયું હતું ? ગાડી બહાર ચોકમા રાખી હતી ને ?'

'હા.'

'ત્યાં પારીઉં મારેલું છે તે જોયું છે ને ?'

'ખબર છે, પણ જેવો લોડનો હુકમ.'

બસ થઈ રહ્યું. એને દરે જણે પકડ્યો, ખેંચીને નળ આગળ લીધો, કપડાં ઉતાર્યાં ને નળ સાથે બાંધી પાણી છોડી મૂક્યું. 'ફરી કરજો આવું ! અહીં શિવન બંધાને માટે છે, એટલા વિદ્યાર્થીઓ માટે જ છે એવું રખે કોઈ માની લે !'

પછી એ ટોળું ગાડી તરફ વળ્યું. એના ટાયરમાંથી હવા કાઢી નાખી, એના કાય તોડી નાખ્યા, એની સીટ બહાર ખેંચી ફેંકી દીધી અને કામકાજ પતારી પાછા શતચિત્તે સાદેમનું ભાષણ સાંભળવા પોતાની જગ્યાએ આવી બેસી ગયા.

કહે છે કે સરથાના અધિકારીઓએ એમને કશી સગ નહોતી કરી તેમ લોડસાહેબે પણ કશો ઉકળાટ બહાર જણાવવા દીધો નથી કોઈકે બીજા પ્રસંગે એમને કહેલું યાદ આવે છે 'આવું જો ના કયું' હોત તો જ મને નવાઈ લાગત—મનમાં એમ એાણે આવન કે તો પછી આ વળી વિદ્યાર્થી શાના ?'

મને લોચલના નિરીક્ષણથી ખૂબ જ આનંદ થયો. મોહન જો ઉડેના અવશેષ મેં જાતે જોયા છે. ઉપરાંત તે સંબંધી મેં ખૂબ જ સાહિત્ય વાંચ્યું છે. મોહન જો ઉડેની સંસ્કૃતિને માંકળતી તે જ સંસ્કૃતિનાં અવશેષ લારતમાં માત્ર આવ્યાં તેથી મને ખૂબ જ સતોષ અને આનંદ થયેલો. તે અવશેષોને જાતે જોવાથી મને અતેરી પ્રસન્નતા થઈ છે.

અહીંઆં આવીને શુદ્ધરાતના ઘડતરમાં કામે લાગી ગયેય ધણી વ્યક્તિઓને મળાને ખૂબ જ પ્રસન્નતા અનુભવી. તેમની પાસે ભાવના છે પણ ચોક્કસ યોજના—અગર તો તેથી આગળ વધીને કહું તો Comperative Study નથી—તેમને દોરવણી અને ઉત્સાહ આપે તેવું કેન્દ્રિત કોઈ force નથી. આપણી તળપદી સંસ્કૃતિ—રીતરીવાજો—આપણો વારસો વગેરેને ધ્યાનમાં રાખીને—દરેક પ્રશ્નના હાર્દમાં પહોંચે તેવો ઉકેલ શોધવામાં ગાંધીજી તરફથી દરેકને જે પ્રેરણા મળતી તેની ઉણપ ચોક્કસ દેખાઈ અર્થ છે. છતાં હિન્દના ભાવી માટે હું બહુ જ આશાવાદી છું. પ્રયત્નોમાં જોઈએ તેટલો વેગ નથી તેથી ધણી વખત દુ.ખ થાય છે. આપણો દેશ ધણો જ મોટો છે. તેના પ્રશ્નો પણ તેટલા જ વિશાળ છે. અને તેને પહોંચી વળવા તેટલાં જ મહાન શક્તિને કામમાં પ્રેર્યા સિવાય પ્રશ્નો જલદી ઉકેલશે નહિ.

મનુષ્ય તેના દરેક કાર્યમાં આધ્યાત્મિકતાને ના ભૂલે—અને નૈતિક ધોરણે દરેક પ્રશ્નનો ઉકેલ શોધવા મહેનત કરે. અને પોતાના કાર્યથી બીજા કોઈને હાની અગર દુ.ખ પહોંચતું નથી તે તરફ સંતન જોગ્યત રહે તો દુનિયામાં ઘણાં દુ.ખોનો અંત આવે. જીવનમાં દરરોજના કાર્યોમાં અને જીવનચલનમાં આ જાતની દૃષ્ટિ રાખીને આપણે આગળ વધીએ તો જીવનમાં ખૂબ જ સતોષ મળી રહે.

મગનભાઈ પટેલ (એક પત્રમાં)

ઉપરથી દેખાતા ખરાબ માણસો અંદરથી કેના માણસાઈવાળા હોય છે, ઉપરથી સુખી જણાતા માણસનું જીવન દેવું કરુણ હોય છે તેનો સુંદર ચીતાર આપતી આ વાર્તા એક એવા માણસની છે જે માણસ દરેકનું માન મેળવી નય, દરેકમાં માનવતાની લાગણી જન્માવી નય....

માણસની તપાસ, તેની દૃષ્ટિ અને તેની ઝંખના એક એવી પળે બદલાય છે કે બ્યારે જીવનમાંથી કાઢી લેવાનું સત્ત્વ એકાએક ઊડી જાય છે. એ સત્ત્વનો કાઢી સાથે મેળ ન જ જામે ત્યારે એ હમેશાં હેરાન પરેશાન થવા લાગે છે. ક્યારેક કાઢી આવીને બ્યારે પેલા ધનની છોળમાં રાચતા દિનકરરાયની વાત કરતું ત્યારે એ વાતનો જે ધ્વનિ નીકળતો તે ઉપરના વાક્ય સાથે ખરોખર લખી જતો.

અચાનક દિનકરરાય સાથે એક વાર ભેટો થઈ ગયો. એક તો લાંબી સફર અને ઉતાડોમાં અમે બે જ. એમાંય હું તો દિનકરરાયને જોયે ઓળખું પણ નહિ. ન બોલવું હોય તો ય બોલવું પડે એવું દહેરાદત્ત જતી એ ‘ડીલકસ’ આગગાડીના પહેલા વર્ગના ડાબા વાતાવરણ હતું. બહાર લ વરસાવની કુદરત આ એર-કન્ડીશન ગાડીથી જાણે સો નેજન દર હતી. એટલે વાતાવરણમાં શીતળતા ધોમધખના તાપમાંય લાગતી. ઓળખાણની શરૂઆત કરતાં જ દિનકરરાયે પ્રશ્ન કર્યો : ‘આપણે ક્યાંય મળેલા તો નહીં ?’

‘મને યાદ નથી આવતું.’ યાદદાસ્તને મેં ચકાસવા પ્રયત્ન કરી જોયો. પણ મારી યાદશક્તિ જાણે મને દોઢો દેતી દેખાઈ -

‘તમે આટલા સમર્થ વિદ્વાન હોવા છતાં એટલું યાદ પણ નથી રહ્યું ?’ આ સાંભળતાં મને સ્વમાન ધવાઈ હોય તેવું લાગ્યું.

‘ખરેખર આપણે ક્યાંય મળેલા છીએ ?’ મેં સામો પ્રશ્ન કર્યો.

‘જરૂર. દિવસ, સમય, સ્થળ બધું કહીશ ત્યારે તો માનશો ને ?’ કહેતાં જાણે એ દરેલ માણસની આંખમાં ચીવનનો નશો તરવરી જાયો : ‘ત્રીસ વરસ પહેલાં તમારા લગ્ન વખતે આપણે સાથે હતા.

તમારા જે ત્રણ મિત્રો હતા તેમાંનો એક હું હતું પણ હતા એ યાદ આવે છે ?’

જાણે મારો ત્રીસ વરસ પહેલાંનો તાળો મળી ગયો હોય તેમ હર્ષવેશમાં હું જલદી બોલી જાયો : ‘ત્રીસ વરસથી આપણે મળ્યા જ નથી એટલે જલદી ખ્યાલ ન આવ્યો. પણ તું ત્રીસ વરસ પહેલાંનો હતો છે, એવું હું તો શું, કાઢી જ નહિ કહી શકું.’

‘હા, બધા મને દિનકરરાય તરીકે ઓળખે છે.’

‘દિનકરરાય વિષે તો મારા કાનમાં ઘણું સાંભળ્યું છે. એ જ તમે—તું ?’ કહેતાં ખુશીમાં આવી જઈ મેં તેમનો હાથ પકડીને નેરથી દબાવી દીધો.

‘મને તેં આટલાં વરસેય ઓળખી લીધો ?’ મારો એક પ્રશ્ન વધ્યો.

‘તું તો ક્યાં બદલાયેલો જ લાગે છે ? પરદેશ ખેડીને મોટી વિદ્યા મેળવી આવ્યો, પણ શરીરમાં કે તારી શીકણમાં તો તસુનોય ફરક નથી પડ્યો.’ જાણે મારા વિદેશી લેખાસ તરફ એણે સૂચ અને નકરત દાખવ્યાં.

‘હા, પણ તું આટલો બધો બદલાઈ શી રીતે ગયો ? તેં તો વધારે ભણ્યા વિના જ અભ્યાસ છોડી દીધેલો એવો મને ખ્યાલ છે.’

હિતુ અને હું શરૂથી જ સાથે ભણતા. એવી ટંગાળ હાલતમાં હિતુનું બચપણ વીતેલું કે ભણવાની પણ એની પરિસ્થિતિ નહોતી. ત્રણેક વરસનો એ હતો ત્યારે જ એના પિતા ગુજરી ગયેલા. ઘરમાં એવું કાઢી રાચ-રચીલું નહોતું કે નહોતી કાઢી જાતની રોકડ મિલકત. ગરીબીએ એ ઘરને જાણે ચાર હાથે વધાવી લીધું હોય તેવી દરિદ્રી એ ઝૂંપડી હતી. તેમાંય હિતુના પિતાની

માંદગી એ વરસ જેટલી લંબાઈ એટલે નાની મોટી બધી રકમ એમાં ખરચાઈ ગઈ. તેમના અવસાન પછી એ જીવેણું રાગના મજેલા વારસામાં દિનુની આ પણ ધીમે ધીમે ઝડપાઈ. દિનુ પાંચમી ચોપડીમાં આપ્યો ત્યારે એ ધરતી કંગાલિયનમાં જાણે વધારે થયો હોય તેમ એ પણ મોટે ગામતરે ગઈ. દિનુ બાણુવર અટકી પડ્યું. આમેય ધરમાં કોઈ જાતનું ખાવાપીવાનું સાધન નહોતું એટલે દિનુને બાણુતા બાણુતા પાંચમી ચોપડી-માથી જ સવાર સાજા કામ કરવું પડતું અને નાખી દેવા જેવી ટૂંકી આમદાનીથી દિનુના જીવનની જાણે શરૂઆત થઈ.

દિનુની બાના અવસાન પછી જ કરુણાની અવધિ જાણે આવી, ગઈ. ગરીબીએ દિનુને રખડો, રજળો, ભટકતો યુગે બનાવી દીધો. જુગાર અને તકડગીને એનો ધધો થઈ પડ્યો, એ બધું ઓછું હોય તેમ એના માથે દેવું તો ઝૂંમતુ જ હતું. લેણદારો એની પાસે આવતીને તકદો કરે એવું ધરમાં કશું નહોતું કે નહોતી એની એવી આમદાની. ઓરે રસ્તે એ જે ધન કમાતો એ ધન કચારેય એની પાસે નહોતો રાખતો. એ ધનમાંથી રોજ ગરીબોનાં ઝૂંપડાંના બાળકોને નાસ્તો ભગતો, કોઈવાર નવા કપડાં ભગતા તો કોઈવાર બાળકોને સહેલગાદની મોજ પણ ભગતી.

દિનુની આ પરોપકારવૃત્તિ બધાને ગમતી એટલે તો એની એ શુદ્ધાગીરી બધાં ચવાવી લેતા. બધાને ખાતરી હતી કે ગમેતેમ તો ય દિનુ કોઈ કલકી, કોટિનો મચાવી તો નહિ જ બની શકે. તેના માખાપનું ખાનદાન ચોમેર વખણાતું. અને બધા એ જ રીતે વિચારતા કે સંજો-ગોએ, પરિસ્થિતિએ દિનુને મજબૂર કરી દીધો લાગે છે. દિનુની રંજાડ, એની લોકોમાં વ્યાપેલી બેઆખર વધતી જ ગઈ. એ ચોરી-છીનાળીમાં નહોતો સંડોવાયો છતાં ગામની બહેન-દીકરી એના રસ્તામાં કચારેય સામે ન ચડતી એ એના ગર્વાઈ ગયેલા નામને કારણે દિનુની મહતાની તો એ મોટી વાત હતી. એનાં યશોમાન કોઈ ગાતું નહોતું છતાં ત્યારે નીતિનાં ખેરખાંઓ કંઈક વાત કરવા બેસતાં ત્યારે દિનુને માટે અક્ષરેય

જિજ્ઞાસી નહોતાં ચકતાં.

પણ એક દિવસ અચાનક દિનુ અદૃશ્ય થઈ ગયો. એનું તાકાત-ભરપૂર શરીર સશક્ત તો હતું જ. એને કોઈ રોગ તો શું, કોઈ માંદગીય સતાવી શકે તેમ નહોતી. એટલે એના મૃત્યુની—કબ્રોતનાં મૃત્યુની તો કોઈ કંપના જ નહોતું કરી શકતું. પણ એના અદૃશ્ય થવા સાથે ગામ આખાને નિઃશ્વત હતી. કોઈને એની પડી નહોતી એવો દેખાવ બધાં કરતાં, પણ એ માણસ એની માણસાઈથી આખા ગામના દિવમાં પ્રવેશી ચૂક્યો હતો. એક વરસ, બે વરસ, પાંચ વરસ—પણ દિનુનું નામનિશાન ન મળ્યું. એ નહોતો છતાં જાણે એના નિના કોઈનેય ચાલતું નહોતું. અને એટલે જ એની ગેરહાજરી બધાને સાહી. એ પાંચમાં પૂછાતો કે પૂછતો, માણસેય નહોતો, છતાં એક એવો માણસ હતો કે જાહેરમાં નહિ તો ય ખાનગીમાં લોકજીભે એના નામનું મહત્ત્વ હતું.

મારે એ વખતે જ વિદેશ જવું પડ્યું એટલે ત્યાર પછીની વાતને આગળ લંબાવવા મેં દિનુને કહ્યું. ઝીલકસ ટ્રેઈન એની ખુમારીથી વેગે દોડતી હતી. દહેરા-દુન હતુ ખૂબ દૂર હતું. અમારે વાતાય હતુ તો ઘણી બાકી હતી.

‘એ પછીની વાત બહુ લાંબી નથી.’

‘ટૂંકો હોય તો ય એ જ મહત્ત્વની હશે.’ કહીને મેં દિનુને વાત કરવા જાણે નિર્નય જ કરી.

‘હું એક દિવસ અચાનક એવા માણસ સાથે થઈ ગયો કે એની પાસે મારું કશું વ્યક્તિત્વ જ ન રહ્યું. હું દિનુ જ મટી ગયો.’ કહેતાં એનું મોં એકદમ વીધું થઈ ગયું.

અમારા જીવનનો શરૂઆતની સોજાનને મેં ભૂતકાળમાં પ્રવેશીને નિદાણી લીધી ત્યારે દિનકરરાયને ખરે જોસ-પાંત્રીસ વરસ પહેલાંના ખખડખજ અને અણનમ ધરી પહેલાનો જે દિનુ બેઠેલો એ જાણે અતોપ થઈ ગયો. એની કડાણી એ જ દીલાશથી આગળ વધી :

‘એ માણસે મારા પર જાણે ભૂરકી જ નાખી દીધી.

હું જાણું હું જ ન રહ્યો. મારી શક્તિ બધી હણાઈ ગઈ. અને એ મને ક્યાં લઈ ગયો, કેવી રીતે લઈ ગયો એય મને યાદ નથી આવતું. પણ દરિયાની મુસાફરી કર્યાનો આછો ખ્યાલ આવે છે. હું વતનથી દૂર દૂર ધક્કેલાઈ ગયો. ત્યાં જઈને તો હું સાવ નવા મુલકમાં અટવાઈ ગયો.

‘દેશ જુદો, વેશ જુદો, માણસ જુદા, ભાષા જુદી, હવા જુદી—બધું જ જુદું. અને એમાં મારા જેવો એક જુદો માણસ જઈ ચૂક્યો. જે માણસ સાથે હું ગયો હતો તે માણસની શક્તિ, દષ્ટિ, સમૃદ્ધિ, શીકલ બધું વિશિષ્ટ હતું. અને મારી ઇચ્છા નહોતી તો ય મારે વતનથી દૂર દૂર જવું પડ્યું.’

‘જેની સાથે હું ગયો હતો તે માણસ નહોતો, માણસમાં છુપાયેલો દેવ હતો એ તો મને ત્યાં ગયા પછી ખબર પડી. મને સાવ બદલી નાખનાર એ માણસને મેં હજુ સુધી ઉચ્ચસ્થાને એટલા માટે જ બેસાડ્યો છે. મારામાં ધરમૂળથી મોટું પરિવર્તન થયું અને માટે એ માણસ આભારી છે. મારું તન મન અને ધન બદલાઈ ગયું. કાણ જાણે એ માણસે મારામાં શું બેસ્યું તે મને એણે દરેક દરેક વાતથી વાકેફ કર્યો. એના ધંધાની દરેક દરેક છૂપી આવી બતાવી દીધી. હું એક રાતમાં જ શાહ સોદાગર બની ગયો.’

દિનુના મુખ ઉપર લોકજીભે રમી રહેલા દિનકરરાયનું તેજ તરવરી બિંદુ.

‘પણ આમાં તો તારું જીવન-સત્ત્વ જ જાણે બિડી ગયું કહેવાય, નહિ ?’ એની વાત પૂરી થઈ હોય તેમ મને લાગ્યું એટલે મેં પૂછ્યું.

‘સત્ત્વ બેડેલું હતું એમ કહે. સાવ ભૂખડીખારસ જિંદગીમાં મારે બીજું હતુંય શું ? મારે કોઈનો મેળ પણ ક્યાં હતો ? અત્તે સત્ત્વનો મેળ કોઈ સાથે ન ખાય ત્યારે કેવા હેરાન પરેશાન થઈ જવાય છે એ સત્ત્વ તારા ગળે જલદી નહિ જિતરે. પણ એ હકીકત છે. સત્ત્વને સીંચવા, સત્ત્વને સંસ્કારવા, સત્ત્વને શણગારવા મારે વતનથી દૂર વસવું પડ્યું હતું એમ હવે મને

લાગે છે.’

‘તું ધનને જ જીવનનું સત્ત્વ ગણે છે ?’

‘ના, ધન તો એ વખતેય હું મેળવી શકતો—બધાંને વહેંચી શકાય તેટલું. અને આજે તો વહેંચી વહેંચીને જ હું દિનકરરાય બન્યો છું.’

‘પૈસો જ એકલો માણસને મહાન બનાવે છે ?’

‘પૈસો એકલો નહિ, માણસની મહત્તા એની માનવતામાં છે, એ માનવતા તેનામાં હોય, અને પૈસો આવે કે પૈસો વધે તો એનો મહત્તા અનેરી જ હોય છે. એ મહત્તા આડે કોઈ બિંદુ રહી શકતું નથી.’

‘પણ તારો આ બધો પૈસો હકનો તો ન જ કહેવાય ને ?’

‘એટલે જ હું મારી જાતને ધનવાન કહેવડાવતો નથી. મારું ધન મેં મારું ગણ્યું જ નથી. હું ગરીબમાં ગરીબ માણસ તરીકે રહું છું એની ખાતરી કરવા મારે ઘેર આવજો. હું કહીને તારી જિજ્ઞાસા ખૂટી નહિ કરી. ખુ.’

અને અમારી ઘેરાતી આંખો હવે વાતો આગળ લંબાવી શકે એમ નહોતી એટલે અમે બન્નેએ અડવાડિયા પછી દિનુને ઘેર મળવાનું નક્કી કર્યું.

*

‘ગરીબમાં માને છે તો ડીલક્સની પહેલા વર્ગની મુસાફરી, આ શ્રીમંતાઈના પ્રતીક જેવો બહારનો પહેર-વેશ વગેરે શા માટે ?’ અડવાડિયા પછી હું દિનુનો મહેમાન બન્યો ત્યારે મેં પહેલો જ પ્રશ્ન એને પૂછી લીધો.

દિનુએ જાણે આ જ પ્રશ્નની રાહ જોઈ રહ્યો હોય તેમ તાત્કાલિક એણે જવાબ આપી દીધો : ‘માણસ જે કરે છે, જે બતાવે છે તે એને ગમે છે, એવું તે ધૃષ્ટ છે એવું હોતું નથી.’

‘તો તો એ દંભ જ કહેવાય.’

‘આપણે બધાં દંભ સિવાય જીવનમાં બીજું આચરી પણ શું શકીએ છીએ ?’

‘પણ તારા જેવાનો દંભેય સ્વાર્થી કહેવાય.’

‘એ કઈ રીતે ?’ દિનુએ આશ્ચર્યચકિત થઈને પૂછી લીધું.

‘દંભ તું તારા માટે કરે છે તેથી.’

‘તો તો એ દંભ ન જ કહેવાય ને ? ખીજીને ખતાવવા માણુમે પ્રયત્નો કરવા પડે તેને આપણે દંભ કહીએ છીએ. જ્યારે હું તો મારું મૂળ સ્વરૂપ જ ખીજીને ખતાવું છું. બહારનું સ્વરૂપ જ મારું સાચું સ્વરૂપ છે—લોકોની નજરે. મારી નજરે તો મારું અંગત જીવન જ સાચું સ્વરૂપ છે.’

‘આવા બાહ્યાંતર જુદા અંશના રાખવાની જરૂર કેમ પડે ?’

‘દુનિયામાં રહેવા માટે. લોકોને ગમે છે તે રીતે હું લોકોમાં રહું છું. મને ગમે છે તે રીતે મારામાં રહું છું.’

‘તું તો યોગવાણી ઉચ્ચારે છે !’

‘આપણે યોગ એ જ હોઈ શકે ને ? આપણે ક્યાં દેવ છીએ ?’

‘દેવો યોગ નથી જાણતા, તપસ્વીઓ જાણે છે.’

‘દરેક માણસ તપસ્વી બની શકે. તપસ્વી બનવા માટે વનનો વાસ કે સર્વજનનો ત્યાગ જરૂરી નથી.’

‘માણસને વાતાવરણને અનુકૂળ થવું પડે છે. એ તેને ન આવડે એટલી ખામી એના તપની, એના યોગની અને એટલે જ યોગને તારા જીવનમાં તું વણી શક્યો છે. માણસનાં કમો, એનાં કૃત્યો એને દેવ બને ન બનાવી શકે, પણ સાચો યોગી, સાચો તપસ્વી તો બનાવી જ શકે.’

‘પહેલી જ વાર મારે ત્યાં મહેમાન બન્યો છે એટલે મારા હાથની રસોઈ તને ખવડાવવાની ઇચ્છા છે બેલ. લાવશે ને ?’ દિનુના એ નિમંત્રણમાં મિત્રપ્રેમનો સાચો રણકો હતો.

‘તારા હાથનું જ હું તો ખાવાનો છું.’

‘મારું સાદું બોજન તને માફક આવશે ને ? ખૂબ ઓછી જરૂરિયાતોમાં હું જીવું છું એટલે મારા ખોરાકમાં હું કોઈ ફેરફાર કરતો નથી. અને મારે અંગત

મહેમાન કોઈ હોતું નથી એટલે બધાને મારે રસોડે જ મોટલી આપું છું. ત્યાં બેઈએ તે દરેક જાનતું બોજન મળી રહે છે.’

‘મને તો તારા હાથનો બાજરી-જુવારનો રોટલો ને છાશ ખૂબ લાવશે.’ વરસો પહેલાં એના ઘેર કેટલીય વાર એમ સાથે બેસીને જે ખાધેલું તે યાદ આવ્યું.

જમીને એમ ઘોડીવાર આડ પડ્યા ત્યારે એક વધુ વાત પૂજવાનું મન હતું ન રોકી શક્યો : ‘દિનુ, આખી જુવાની આવી ગઈ એનો અકેમોસ તને ક્યારેય નથી થતો ? ક્યારેય કોઈ કુમળા ખૂણાની—કુમળી હૃદયની જરૂર જ નથી લાગી ?’

‘તેં ન પૂછ્યું હોત તો ય આ વાત મારે કરવી પડત.’ એમ કહેતા મને બોલો થવા ઇશારો કર્યો.

વિશાળ ઈમારતના બગીચાના ખૂણાની એ ઝૂંપડી-જેવી જ ઓરડી હતી. ગરીબમાં ગરીબ માણસને હોય તેટલી એ નાની ઓરડીમાં જરૂરિયાતો હતી. અને છતાં રાજ-મહેલ જેવી ઈમારતનો માલિક દિનુ હતો. મહેમાનો, ધધાદારી સંબંધીઓ અને કોઈ દીનદુખિયાના વિસામાં માટે એ આખી ઈમારતનો ઉપયોગ થતો. એની વ્યવસ્થા સંભાળનાર અનેક માણસો રાકવામાં આવેલા. દિનકરારાત્રનું નામ એ ઈમારતની નાનકડી દુનિયાને લીધે એટલું બહુ જાણીતું થયેલું કે બધે એ નામનો ડંકો વાગતો.

‘દિનુ સાથે, તેની પાછળ હું ગયો. એટલા બધા માણસોની અવરજવરવાળી એ ઈમારતનો એક ભાગ સાવ એકાન્તમાં હતો ઘટાસરી વિશાળ ઝાડીમાં આવેલો એ ભાગ જાણે કુદરતનો રમ્ય પ્રદેશ હતો. એ ઘટામાં એક સરસ મગનું મંદિર હતું. ભક્તિરસમાં લીન થવાય એવું રમ્ય વાતાવરણ હતું. એ મંદિર પાસે કોઈ માણસ ન દેખાયું. છતાં ત્યાં જે સ્વચ્છતા હતી તે મન દારે તેવી હતી.

મંદિરના બારણા પાસે પ્રવેશનાં જ દિનુનું અત્યાર સુધીનું મૌન એકાએક તૂટ્યું. ‘આ મારો કુમળો ખૂણો—કુમળી હૃદય.’

બાપુનું બિધડાં સામે દેખાયેલી પ્રતિમાને પ્રતિમા તરીકે માની શકાય તેવું નહોતું એટલે હું તો દિવ્ય ૪૪ બની ગયો. જીવતી જીવતી નારી બિભી રહીને આવકારતી હોય, કાંઈ પ્રિય સ્વજન પાસે બિભી હોય એવા મુખ-ભાવવાળી એ પ્રતિમા પ્રતિમા હતીય ખરી અને નહોતી પણ.

આરસ કે પથ્થરમાંથી એ કંડારવામાં આવી નહોતી એટલે એને પ્રતિમા ન કહી શકાય. નારીના કુદરતી દેહને ૪૪ મૃત્યુ પછી સાચવી લેવામાં આવ્યો હતો. કાચની પારદર્શક પેટીમાં પૂરવામાં આવ્યો હતો. એ શરીરનો એક અંશ પણ ન કદમાય એ માટે તેને બધી વતની ઔષધિ અને યસાલાઓથી રક્ષવામાં આવ્યો હતો. બેહારની હવાની લગીરેય અસર ન થાય એવી કાચની પેટીમાં એને કંડારવામાં આવ્યો હતો.

એની વાત બહુ મોટી નહોતી. દિવુ સ્ત્રી તરફ પ્રથમથી ૪૪ વૈરાગી હતો. સ્ત્રી પુરુષનાં શારીરિક પ્રેમાકર્ષણોથી દુનિયામાં ઈર્ષ અલિપ્ત નથી રહી શકતું. દિવુ જેવો ગુંડાની કાટિનો માણસ એનાથી કેવી રીતે અલિપ્ત રહ્યો એ સમજાયું નહિ. નાનપણમાં એની ગુંડાગીરી સ્ત્રી તરફ ક્યારેય નહોતી હતી. અને એટલે ૪૪ એ જમાનામાં પણ નીતિનાં ખેરખાંઓએ એને એમની યુગલમાં નહોતો ઝડપ્યો !

એની આ એક ૪૪ જીવનસંગિનીની વાત તો વળી કાંઈ ઓર નીકળી. પ્રેમના અનેક રંગ બદલતા કહેવાતા પ્રેમીઓ એના પ્રેમ, એની વફાદારી, એની ભક્તિ અને પુરુષ હોવા છતાંય પુરુષથી અસાધ્ય એવી સાધનાને વરેલું તેનું પુરુષત્વ કદાચ ન પણ આવકારે.

‘વતન છોડીને મેં બધું મેળવ્યું તેમાંનું જે હું મૂલ્યવાન ગણું છું તે આ.’ દિવુ ભક્તિભાવથી બોલ્યો.

‘પણ આ તો મૃત નારીનો દેહ છે.’
‘એટલે ૪૪ એ મારો કામળ ખૂણો, કુમળી હૃદય બધુંય છે. બકારની દુનિયાનો મકાન દિનકરરાય આ નારી પાસે આવીને દિવુ બની શકે છે.’
મને તો એમ જ કે આ કોરકાય પુરુષ સ્ત્રીની

કામળતાની કલ્પના પણ ન કરી શકે. અને મૃતદેહ જોતાં એવું પણ મારા મનમાં થયું કે દિવુની અંદરનાએ તો આ નારીને નહિ મારી નાખી હોય ? પણ તેનું હંફતું વાક્ય બોલાયું ત્યારે એની પગલું કાપના હૃદયમાં કુમળું ફૂલ ખીસેલું મેં જોયું. અને એને સમર્થન આપના તેના શબ્દોય સર્ચી :

‘પ્રેમ, ત્યાગ, ન્યોછાવરી, અવિદાન, સાધના, મિસન, વિરહ બધું જીવતા પ્રેમીની જેમ હું ચર્ચી, આ મંદિરમાં અનુભવું છું. એ જ મારી જીવદારીની મુખ્ય ચાવી છે.’

દિવુએ એના આ કામળ ખૂણા (Soft corner)ની વાત કરી એય જાણે એક અહમ્મત પ્રેમકથા હતી. વરસોથી દિવુને ઝંખતી, જીવનભર એની રાહ જોઈ બેઠેલી એ નારી ત્યારે દિવુ પાસે પ્રેમની યાચના કરવા આવી ત્યારે દિવુએ બીજું કશું પછાયાગાછ્યા સિવાય એને સ્વીકારી લેવાની વાત કરી એ ખુશી ૪૪ એ નારીને ખતરનાક નીવડી. એક રાત તો શું, એકાદ કલાકનુંય એ લગ્નજીવન ન કહેવાય. લગ્ન કરીને બન્ને ઘેર આવ્યાં ત્યાં જ એ નારીનો જીવન-સંતોષ, પોતે ધાર્યો પુરુષ મેળવી શકી એવો અપાર આનંદ, માણસની સાધના પછીની સિદ્ધિ એ બધું એ નારી જીવેલી શકી નહિ કે કાણ જાણે. પણ ઘરમાં પ્રવેશ કરાવીને જેવો દિવુ એ નારીને હાથ પકડીને બેસાડવા જાય છે ત્યાં જ એના મોઝામાં એ હતી પડી—હૃદયને માટે. દિવુએ ખૂબ પ્રયત્નો કર્યા પણ ન તો એ બોલી કે ન એના દેહમાં પ્રાણસંચાર થયો.

દિવુ માટે એ આઘાત નાનોસૂતો ન કહેવાય. જાણે આખું જીવન ધનની અટગડ છોડામાં હોવા છતાં દીનદીન બની ગયું. તેના જીવનનું બિંદામાં બિંદું સત્ય ૪૪ જાણે બિરી ગયું. એ સત્યનો બીજા કોની સાથે મેળ જામી શકે ? દિવુની બધી હેરાની-પરેશાની એ એક જ વાતે કેન્દ્રિત બની બેઠી.

એ નારીના દેહનો જ પૂતળો નહેતો. એનો પ્રેમ શરીર કરતાં તો ઘણો આગળ વધ્યો હતો. એનું રૂપ,

પ્રદ્યુમ્ન ઠાકુરનાય દેસાઈ

પ્રકૃતિ-સુધરાઈનાં બીજાં સભ્યો

ભૂખરા ગીધ

ભૂખરા ગીધ પણ કદમા બદામી ગીધ જેવડો જ માલુમ પડે છે અને બધી રીતે તે બદામી ગીધને મળતો જ લાગે છે એટલે તેનાથી તેને જુદો તારવવો મુશ્કેલ થાય એ સ્વાભાવિક છે ભૂખરા ગીધની પીઠનો રંગ આછો રેતીઓ પીગો કે ધોળાપીગો અને નાગી ગરદન તથા રતાશપડતા પીઠનો ગુચ્છો હોવાથી અને વળી કેટલાકનો રંગ પેગળા આછો પીગો અને કદમા થોડો નાનો જણાય છે જે ભૂખરા રંગના ગીધની ઉંમર નાની હોય તેનો રંગ ઘેરો અને અદર પીઠાશપડતી લીંગીઓનાં હોય છે જે નીંગીઓ પીઠ અને પેગળા બન્ને જગ્યાએ હેય છે આના રંગથી નાની ઉંમરના ભૂખરા ગીધ પુખ્ત વયના ભૂખરા ગીધ કરતા જુદા દેખાય છે તેની પાખ અને કેડ ઉપર તથા નીચે કેટલાક ઘેળા પીછા રહે છે તેમા ખાસ તો તેની પીઠ ઉપર ઘેળો પડે પડતો નથી એ તેને ઓળખવાની ખાસ નિશાની છે આ બધી વસ્તુઓ આ ગીધ જ્યારે ઊંડું હોય છે ત્યારે જણાય છે તેમા કેટલાક ઘેરા મોડીના કથાઈથી માડી રાખોડી પીળાશ પડતા જણાય છે જ્યારે તે ઊંડું હોય ત્યારે આછા રંગવાળા પેટાંગના ભાગો, પાખની નીચેના આઠા રંગ સાથે ભળી જાય છે આ રંગથી તે સામાન્ય ગીધથી જુદો પડે છે આપણે ત્યાં સૌરાષ્ટ્રમા બદામી ગીધ ઓઠા જેવા

પ્રકૃતિની સુધરાઈના સભ્યો જેવા કેટલાક પંખીઓનો ગળા અકમા વાત કર્યા પછી એવા જ બીજા વધુ પંખીઓ વિશે આ હતામાં ભણીતા પંખી વિશારદ માહિતી આપે છે તે દરેકને રાચક-પાઈ પડશે ..

મગે છે પણ વધારે પ્રમાણુમા આ ભૂખરા ગીધ જ વરતાય છે

તેઓ પોતાના બન્ધા નવેમ્બરથી એપ્રિલ માસ સુધીમા ઉછેરતા માલુમ પડ્યા છે, તેના માગા આપણે ગીરનાર ચઢના દેખાતી કુગરની સીધી ભીતમા જેવા મગે છે એની જ રીતે શેત્રુજા અને બરડાની ભીતમા પણ તેઓ પોતાના બન્ધાનો ઉછેર કરતા દેખાયા છે કુગરની સીધી ભીતમા જના પોત હોય કે અબરાઈ જેવા પાણા હોય ત્યાં આ ગીધ પોતાના માગા મોટા સાડીકડા ચામડા-હાડકા, જાન અને ચીથરા જેવી વસ્તુઓ ચાપરી બનાવે છે જે જગ્યાએ ગીધ માગા બાધી બન્ધા ઉછેરે છે ત્યાં તેઓની પીખાન એમને ચરડ પડાથી કુચડો મ્યો જેવો દેખાન થઈ જાય છે આમ ઘેળાઈ જતાથી આપણી નજર તેના ઉપર ધણે લાગેથી પડે છે આના માગામા તેઓ માત્ર એક જ ઘેળા રંગનું છેકું મૂકે છે તેની બન્ધા ઉછેર વાની મોસમમા ગીરનાર ચઢતા હોઈએ તો બન્ધાનો કેડ કેડ કેડ જેવો અચાજ સાલગરામા આવે છે આ બન્ધા ઊડતા થયા પછી તેનો રંગ પેગળા ઉપર પીળાશપડતો રાખોડી હોય છે આ ભૂખરા ગીધનો આહાર પણ હવા સફ કરવા માટેનો છે એટલે મુઠાલ દોરનો છે ભૂખરા ગીધને અંગ્રેજીમા The long-billed vulture મ્હેંચાય છે અને Gyps indicus

એવું શરીર એવું ને એવું જળનાઈ રહે એ જોના માટે એ, મૃતદેહોને જાગવનારા કેના કીમિયાગરો પાસેથી એ શરીર સાચવવાની—એની એડની ગોક જીવનમગિનીને જીવત જેની જ સાચવી રાખવા લખલુટ અર્થ કર્યો, આલ-જીબન એક કર્યા એ

આજ્ઞેય નથી માનતો કે આ નારી મૃત છે જીવની વિદ્યા જાણે એ સાચી રીતે જાણી ચૂક્યો છે દિનુની સમાધિનો મારે ભગ નહોતો કરવો એમને કુ એની પૂજનવિધિનો પ્રેક્ષક બનવાને બદલે મરિ બડાબની ઝાડોમા ધૂમરા નીડગી પડ્યો

(Scopoli) એ તેનું વિજ્ઞાનિક નામ છે.

ગીધ

ગીધના કદમાં આપણે અગાઉ લેઈ ગયાં તે ગીધો કરતાં કદમાં મોટો તફાવત હોતો નથી. વળી એ પણ છે કે આ ગીધ આપણું સામાન્ય પંખી છે. જેનું માથું અને ગરદન પીઠાંવિહોણાં રહે છે. પણ તેની ઉપર સફેદ બાલ જેવાં પીઠાં છૂટાં છૂટાં આવેલાં જણાય છે. અને ગરદન નીચે અને ઉપર ઘોળો ગલપટ્ટો આવે છે. તેની પીઠ ઘેરા કથ્થાઈથી માંડીને લગભગ કાળા રંગની હોય છે. કેડ અને પીઠ ઘોળા રંગની અને પાંખનાં પીઠાં કાળા રંગનાં તથા ચાંચ અને પગ સહેલીયા રાખોડી અને પૂંછડી નફન ટૂંકી હોય છે. નાની ઉંમરનાં ગીધને સફેદ ગલપટ્ટો હોતો નથી. ઉપરાંત એટલો કાળો રંગ પણ રહેતો નથી. એનો ખાસ રંગ મટોડીઓ કથ્થાઈ અને પેટાળ ઉપર સફેદ લકડિયાળો દેખાય છે. અને પીઠ ઉપર પીઠાંનો જે ગુચ્છ રહે છે તે રતાશપડનો માલુમ પડે છે. ન્યારે આપણે આ ગીધને ઊંચો ઊડતાં નીચેથી લેઈએ ત્યારે આ ગીધ ખીજાં તેનાં કુટુંબીથી એ રીતે જુદાં તારવી શકાય છે કે તેના દેહનો ઘેરો રંગ પાંખના રંગ સાથે લગતો આવતો નથી. અને તદ્દન ઊડતીનાં બચ્ચાં એટલે નાનાં માળો છોડી ઊડવા લાગે તેવાં બચ્ચાં ભૂખરા ગીધની સાથે ઘણી રીતે મળતાં આવે છે. ન્યાં દોર મરતાં હોય ત્યાં આ ગીધનો અફો જરૂર દેખાય છે. જેમકે મુખઈ જતાં વાંદરાના કતલખાના ઉપર ગીધની સંખ્યા અવશ્ય બેઠેલી નજરે ચડે છે. અને હરિજનો મરેલાં દોરનું ચામડું પાડતાં હોય તે જગ્યા ઉપર પણ તેની વસાહત બનતાં સુધી હોય છે જ. રાતના બશીરાને સમયે તેઓ જુદાં જુદાં વસવાનું પસંદ કરતાં નથી. કાં તો એક જ વૃક્ષ ઉપર અથવા તો નજીકનાં વૃક્ષ ઉપર બેસી રાત વીતાવે છે. પણ તેઓની ખાસીયત ખીજા પંખી માફક એક જ બશીરા ઉપર બેળાં થવાની નથી, એ તો ન્યાં પેટ-પુરાણ ખાજ મળી ગયું હોય ત્યાં જ નજીક જ રાત

પસાર કરી નાખે છે. જે વખતે ઊંચાં ઘરનાં ઝાપરાં અને વૃક્ષો કે ડુંગર ઉપર આવેલા ઊંચાં પથ્થર તેની બેઠકનાં ખાસ સ્થાન છે. તડેલા તપે ત્યારે તેઓ ગગનમાં ગેડા મારી પોતાના ખાજ માટે પોતાની તીવ્ર નજર રાખતાં રહે છે. એ ઉપરાંત પેટ ભરેલું હોય ત્યારે પોતાની પાંખ અને પીંછાને તપારે આપવા પણ ગેડા મારે છે કે જેથી કરીને મરેલા જનાવર ઉપર ચોંટલી છવાત પોતાની ઉપર ચડી ગઈ હોય તે તપવાથી ઊખડી જઈ ખરી જાય છે. આ ગીધની ખાસીયત એવી કે એક ગીધની નજર ખાજ ઉપર પડી જાય એટલે આસપાસનાં ખીજાં ગીધોને તેની ઉપર ગેડા મારીને ખબર આપવાની છે.

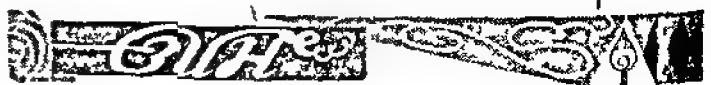
આ માફક ગેડા મારતા એક ગીધને આસપાસ ફરતા ખીજાં ગીધો લેઈ જાય એટલે તેઓ પણ એક વાર ઊડી પેલા ગીધનું ન્યાં ઉતરાણ થયું હોય ત્યાં આવવા લાગી જાય છે અને ભેતભેતામાં તો અવકાશમાં એકે ગીધ નહોતું જોવામાં આવતું ત્યાં તેની જમાત આવી લાગે છે અને દોર મરીને ફાહવાય તે પહેલાં તો ન ધારીએ એટલા થોડા સમયમાં તે મરેલા દોરનું ખોખું જ અને ન ગળી શકાય એવાં હાડકાં જ ખાકી પડેલાં માલુમ પડે છે. આમ ન્યારે ગીધો આવતાં હોય ત્યારે તેની પાંખનો સુસવાટો ફરતાં ધબોધમ ખાજ ઉપર કાં તો સીધાં કે એકાદ ગેડો મારી ઊતરી પડે છે. ન્યારે ખાવામાં મશગૂલ થઈ જાય છે ત્યારે તેઓ આપણાથી ડરતાં પણ નથી. ઘણી વખત ગામ પાસેનાં ફૂતરાં પોતાનું ખાજ આ ગીધ ખાઈ જાય છે તેમ માની તેઓને ઊડાડે છે પણ પછી તો તે ફૂતરાને પણ ગાંઠતા નથી અને વળી પાછાં થોડે દૂર ઊડીને બેઠાં એટલે પાંખો પહોળી કરી ખાજને ફાડવા મંડી પડે છે. વરસાદમાં ભીંજ્યા પછી તેઓ પોતાનાં પીંછાં સૂકવવા માટે પાંખો પહોળી કરીને બેઠેલાં જોવામાં આવે છે. એવી જ રીતે સખત ગરમીમાં બહોળા પાણીમાં નહાઈને પણ પીંછાં સૂકવે છે. ગીધની વસ્તી ભારતભરમાં છે. અને તે પણ એક સામાન્ય પંખીની ગણતરીમાં આવે તેટલી છે.

ઓક્ટોબરથી માર્ચ માસમાં આ ગીધ પોતાના બચ્ચાં ઉછેરે છે, પણ ખાસ કરીને શિયાળાના મહિનામાં તેનાં બચ્ચાં જોવામાં આવે છે. તેઓ વસાહતમા માળા બાંધે છે. આવી વસાહત માટે મોટા પ્રકારે કે પીપરના વૃક્ષ ઉપર પસંદગી, ઉતારે છે અને કેટલીક વખત પાસે પાસે જોવામાં વૃક્ષ ઉપર પણ તેનો એકેક માળો હોય છે. પોતાના દેહના વળન પ્રમાણે માળો બાંધવા માટે બહુ ગળતું જોવાયું જોઈને માળો બનાવે છે. તેના માળામાં સાંડિકાં, લીલાં પાંદડાવાળા ગળખાં, ચીંથરા, જાત, વાળ વગેરે વસ્તુઓ વાપરે છે અને વચ્ચે છડા મૂકવાની જગ્યા પ્રમાણમાં જોડી રાખે છે જેથી સેવણ ઉપર ખેંચેલા પંખી ખાસ વરતાય નહિ. માત્ર તેનું માથું અને પૂંછડી જ જોવામાં આવે છે અને હરિને તે પણ ખૂબ જ અદર લઈ લે છે. તેના ઇંડાની સંખ્યા એક અથવા બે જ હોય અને રંગમા સફેદ હોય છે. માંસાહારી પંખી માત્રની પીખાવ સફેદ ચૂના જેવી ઘોળી અને પાળી જેવી હોવાથી વૃક્ષ તેનાથી ખરડાઈ જાય છે અને તેઓ યશુ તેના પીંછાં બગાડે છે આમ પીખાવથી ખરડાએલા વૃક્ષનું આયુષ્ય લાંબુ ટકતું નથી. ગીધનો આહાર તો ખૂબ જાણીતો છે. તેનો આહાર મુડાલ માસનો છે—પડી તે જનાવરનું હોય કે માછલીનું હોય. આવા મરેલા દોરને તેઓ નરમ જગ્યા જોઈ પહેલા ત્યાંથી પોતાની મજબૂત ચાચથી ફાડવાનું શરૂ કરે છે અને જોતજોતામા તો તેઓની સખ્યા આખા દોરને થોડા સમયમાં માત્ર મોટા હાડકા સિવાયનો તમામ ભાગ ખાઈ જાય છે આવા મરેલા જનાવર આગળ લગભગ આપણે જોઈ ગયા તે તમામ જાતના ગીધનો સમૂહ જોવામાં આવે છે પણ તેમા સૌથી વધારે પ્રમાણમાં તો આ ગીધની સખ્યા જોવામાં આવે છે આ ગીધની ખાસીયત સમુદાયારી છે છતાં વધારે ખાવાનું મળે તે જગ્યા અને બીજા ગીધ પાસેથી આહાર ખુચી લેવા બીબીયાટા અને તકરાર જેવું થવા કેરે છે જે વખતે એકબીજાને ડરાવવા પાખો પહોળી કરે છે અથવા તો એક ગીધ ખાવાનું તોડતું હોય તો બીજાને દૂર રાખવા લાન પણ મારતા

દેખાય છે ગીધ વિચિત્ર કાગડાં ભરી આવે પણ ખરા અને કૂદતાં કૂદતાં પણ ખાજ પામે આવે છે તે સમયે તે પાખો પસારી રાખે છે. તેનો સ્વભાવ અકરા-તીઓ એટલો છે કે એટલું બધું પેટ ભરી લે કે પડી જીડવાના હોશ રહે, નહિ. જેથી કેટલાંક તે જ કેટલાં જગીન ઉપર રાતવાસો રહી જાય છે. આ ગીધના મરેલા દેહને તેની જાતનાં ગીધ પણ ખાતાં નથી એ ઉપરાંત બીજાં કોઈ તેને ખાતાં નથી એવું થાય છે. આ ગીધને અંગ્રેજીમાં The White-backed vulture અથવા The Common vulture કહેવાય છે જ્યારે Gyps benghalensis (Gmelin) એ એનું વિજ્ઞાનિક નામ છે.

સફેદ ગીધ

કદમા સફેદ ગીધ આપણી સમગ્રી જગ્યા કંડી શકાય તેનો રંગ તેના નામ ઉપરથી સહેજે ખબર પડી જાય એવો છે. પણ પાંખમાં કાળાં પડ રહે છે. અહોરો અને ચાચ નારંગી રંગનાં, તેમાં ચાચ લાંબી પાતળી અને છોડે વળેલી રહે છે. પગનો રંગ મેચો પીળો હોય છે. તેનું તાલકું ખોજાવિહોણું અને ઓડ ઉપરથી પીંછા શરૂ થાય છે. નાની ઉંમરનાં સફેદ ગીધનો રંગ સફેદ હોતો નથી. એનો રંગ મોટાડીઓ કથ્થાઈ એટલે લગભગ સમગ્રી જેવો તે ઉપરાંત માથા ઉપર વધારે ભાગમા પીંછાં રહે છે. જ્યારે અહોરોનો રંગ સફેદ પીળો માલમ પડે છે. બીજા વસ્ત્રે આ પંખી પોતાનો રંગ બદલે છે. તેમાં તે અડધાં ઘોળાં અને અડધાં કથ્થાઈ રંગવાળાં જણાય છે. પણ તેમા થોડું કાળા રંગનું મિશ્રણ રહે છે. જેથી તે અખચખ રંગના વરતાય છે. સામાન્ય ખાસીયતમાં આ ગીધ લગભગ જોડીમાં ફરવાનું પસંદ કરે છે. પણ બીજા ખાસીયતમાં તે બીજા ગીધને મળતાં આવે છે. ઉગત પણ બીજા ગીધ જેવી પણ તેની પાંખો વધારે અધી-દાર હોય છે. પૂંછડીમાં ખાચો રહે છે. બીજા ગીધ માફક નર માદામાં તફાવત જણાતો નથી. સફેદ ગીધનો દેહ હલકો હોવાથી તે પોતાની જાતને હવામા તરત બચકી લઈ શકે છે. અને બહુ થોડા

સમયમાં અદ્ધર ચડી ગેડા મારવા લાગે છે. પણ તે બીજાં ગીધ જેટલી લાંચાઈએ ચડતાં જોવામાં આવ્યું નથી. પથરાળ કરાડો ઉપર વસવાતું તેને ખૂબ ગમે છે. એ જ માફક વગડામાં અને કાંટમાં પણ આનંદથી વસે છે. મુકાં રણ અને લાલપ્રદેશમાં પણ તે ખુશીથી વસે છે. તેના આકારમાં બધા પ્રકારની ગંદકી તે પેટમાં પધરાવી દે છે અને ગામડાની આસપાસ થતી ગંદકી તે બરાબર ઝોઢી કરી ખરેખર મનુષ્યની મુંદર સેવા બજાવે છે.

ઈરાનથી ભારત અને સૌરાષ્ટ્ર ગુજરાત અને કચ્છમાં તે વસે છે. અને જ્યાં જોવામાં આવે છે ત્યાં તે સામાન્ય પંખી ગણાય છે. આતું જ એક મોટું સફેદ ગીધ શિયાળો પસાર કરવા આવે છે. એટલે પ્રવાસી છે. તેનું કદ આપણે ત્યાં થતા સફેદ ગીધના કદ કરતાં મોટું હોય છે. અને તેની ચાંચ શીંગડીઆ રંગની અને છેડો કાળા રંગનો હોય છે.

આપણે ત્યાં વસતાં સફેદ ગીધનો માળો શોધવાનો સમય એકદોબરથી જુલાઈ માસ છે પણ ઘણે લાગે તેના વધારે માળો તો શિયાળામાં જોવામાં આવે છે. તેની માળો બાંધવા માટેની પસંદગી ઘણી જગ્યા ઉપર હિતરે છે. તેમાં છન્ન, સીધી કરાડની ભીતમાં આવેલી બખોલ અને વૃક્ષો સમાવેશ થાય છે. કાંટામાં નાના બાવળ ઉપર પણ માળો બાંધી લે છે. કદમાં

આ માળો બહુ મોટા હોય છે. આ માળો બનાવવામાં સાંડીકડાં, ચીંથરાં, લીન અને એવી વિચિત્ર વસ્તુઓનો સમાવેશ થાય છે. તેમાં તે જોડી રતાશપડતાં કચ્છાઈ રંગનાં બે ઈંડાં મૂકે છે. અને ફેટલાંક ઈંડાં સફેદ રંગનાં પણ મળી આવે છે. સફેદ ગીધની જોડી ત્યાં માળો બાંધે ત્યાં બીજી જોડીને વસવા નથી દેતાં. એને તો પોતાની જગ્યામાં બીજાં સફેદ ગીધ ન જોઈએ. તેનો આકાર લગભગ નમામ વસ્તુનો છે. ગીધ બાકી રહેલા દાડબીજરમાંથી પણ પોતાનું પેટ ભરી લે છે. હાડકાંના દગલામાંથી પણ પેટ ભરતાં જોવામાં આવે છે. અને મુધરાઈનું ખાતર નાખવામાં આવતું હોય ત્યાં તો તે અચૂક દેખાય છે.

મેં ઘણે દેશોને જણાવ્યું છે કે દક્ષિણમાં જે પક્ષીઓ પક્ષીનીર્થમાં આવે છે તે આ સફેદ ગીધ છે. સફેદ ગીધને ફેટલાક ખેરો કે ઘોઘડ પણ નામ આપે છે. અંગ્રેજમાં તેને The Ncophrone અથવા The white scavenger vulture કહે છે બ્યારે તેને વિજ્ઞાનિક રીતે ઓળખવા માટે Neph- rone percnopterus Ginginianus (La- tham) કહેવું જોઈએ. બ્યારે પેલા મોટા સફેદ ગીધને The large scavenger vulture અને Neophrone percnopterus percno- pterus એ એવું વિજ્ઞાનિક નામ છે.

★

દલે મોંઘા ચંત્રો, કલાત્મક વસ્તુઓ, ખરડ-ભાંગી બધે તેની સાધનસામગ્રી, ચીની માટીનાં વાસણો અને કાચની કિંમતી ચીજ વસ્તુઓને સહેજ પણ આંચ ન આવે એમ સંપૂર્ણ સલામત રીતે પેકીંગ કરવાની નવી રીત શોધાઈ છે. આ પેકીંગ હાથી કરવામાં આવે છે. પ્લાસ્ટિકના પારદર્શક વાસણમાં જે વસ્તુને પેક કરવાની હોય તેને મૂકવામાં આવે છે. આ વસ્તુને બે પડ હોય છે અને એની વચ્ચે પંખી દવા ભરવામાં આવે છે. આ પંખી તેને સીલ કરી દેવામાં આવે છે, ખાસ તો જે ચીજ વસ્તુઓને જાળવીને પરદેશ પહોંચાડવાની હોય એના માટે આતું પેકીંગ કરવામાં આવે છે. આ પેકીંગ પારદર્શક હોવાથી બીજાં એક દુકાંદો એ થાય છે કે વિદેશમાં જકાત માટે બ્યારે બધી વસ્તુઓ તપાસવામાં આવે છે ત્યારે આ પેકીંગ જોલવાની જરૂર રહેતી નથી.

‘ભર્મિ-નવરચના’ અંગે કોઈપણ જાતનો પત્રવ્યવહાર કરતી વખતે કે લવાજમ મોકલતી વખતે, બ્યવસ્થામાં સુગમતા પડે તે માટે, આપના રેપર ઉપર દર મહિને આવતો આપનો ગ્રા. નં. અને આપનું પૂરું સરનામું લખવું ક્યારેય ભૂલશો નહિ.

નવરચના

પ્રકૃતિસુધારાનાં બીજાં સંખ્યા : ૪૬

સ્ત્રીની શારીરિક કુરુણતા

જીવન અને જાનનના કાર્યકારણની પરંપરા પાછળ જાતીય ભાવો રહેલા છે. સ્ત્રી પુરુષનું પરસ્પર આકર્ષણ એ માનવજીવનનું મહાસત્ય છે. આ આકર્ષણ ઉપર માનવ પ્રજનનનો આધાર છે. માનવ એકવો નહીં પણ સકલ જીવસૃષ્ટિ એ આકર્ષણ વડે જ જીવંત રહે છે. સૃષ્ટિનો ઉદ્ભવ એ જ પુરુષ અને પ્રકૃતિના આકર્ષણનું પરિણામ છે. માનવીના સમગ્ર જીવન ઉપર જાતીય (Sexual) કામગીરી પથરાયેલી દૃશ્યમાન થાય છે. આપણી સધળી કૃતિઓ, હક્કનયલન અને વર્તનમાં આ કામગીરી વ્યાપેલી હોવાનું ફોઈડ માને છે.

આ કામગીરીના પ્રતાપે સ્ત્રી અને પુરુષનો નિકટતમ સંસર્ગ અનિવાર્ય બને છે. આ સંસર્ગમાં અનિર્વચનીય આનંદ પ્રાપ્ત થાય છે. એ આનંદમાં દેહસુખ પરાકાષ્ટાએ પહોંચે છે. અરે, દેહસુખ કરતાં અધિક મન, હૃદય અને ભૂમિઓની સમગ્રતાને આવરી લેતું આનંદરત સુખ પ્રાપ્ત થાય છે.

આ સુખના સાધનરૂપ આપણાં પ્રજનન અંગો છે. સકલ જીવ સૃષ્ટિમાં, માનવીમાં અને તેમાં સ્ત્રીઓમાં આ અંગો વિકાસની ઉચ્ચ કક્ષાને પામેલાં છે. માનવીનો બૌદ્ધિક વિકાસ થવા સાથે વિચાર કરવાની શક્તિ જટિલ બનતી ગઈ તેમ વંશવેલો ચાહુ રાખવાની તેની સહજવૃત્તિને પોષણ આપવા માટે પ્રજનન અંગો ને ઉપજોને અતિ સંપૂર્ણ બનાવવાની આવશ્યકતા કુદરતે સ્વીકારી છે.

સ્ત્રી અને પુરુષની જાતીયઅંગિઓની નોખી કામગીરી છે. સ્ત્રીઓમાં બે બીજાં અંગિઓ છે તો પુરુષમાં બે શુક્રાંગિઓ છે. બીજાં અંગિઓમાં બીજાકાષો પેદા થાય છે તો શુક્રાંગિઓમાં શુક્રકાષો. ઉપરાંત આ બંને અંગિઓમાંથી હોરમોન્સ નામનાં રાસાયણિક દ્રવ્યો

નારીના દેહને જેટલું આ દુનિયામાં મહત્ત્વ અપાય છે, તેને સાચવવા, સંરક્ષના જેટલું ધરાય છે એના પ્રમાણમાં શારીરિક પોષણ, નિશ્ચિતતા મળતાં હોય તો જ જાણીતા દાકતર-લેખક આ લેખમાં સ્ત્રીના શરીરની રચનાનો કોરો ખ્યાલ આપે છે ..

સ્ત્રી છે. જે લોહીમાં લગી શરીરના દરેક-દરેક ભાગમાં પહોંચી વળે છે. અને શરીરની 'કામગીરીઓ ઉપર નોંધપાત્ર અસરો ઉપજાવે છે. તેમનું શારીરિક મહત્ત્વ અતિગણું છે, બન્ને એમના વિના આરોગ્ય સંભરી ના શકે

માનવીમા જાતીયઅંગિઓ મોટી છે. તેમાંથી પ્રજનનક્રિયા થવા ઉપરાંત હોરમોન્સ (આંતરસ્ત્રાવી રસો) પણ સ્ત્રી છે. પુરુષ કરતાં સ્ત્રીમાં આની અધિકતા છે લોહી દ્વારા જાતીય આંતરસ્ત્રાવી રસો શરીરમાં સર્વત્ર ફરી પળે છે મગજમાં જઈ આધિપત્ય જમાવે છે આથી જાનનંત્ર જાતીય વક્ષણ ધરાવતું બને છે. સ્ત્રી અને પુરુષના આંતરસ્ત્રાવી રસો જુદા અને વિશિષ્ટ હોય છે. આ સાવોના આધારે જ સ્ત્રી અને પુરુષ આવી જાતિઓ અગ્નીવમાં આવી છે. પુરુષના આંતરસ્ત્રાવી રસો શરીરના દરેક કોષો અને કામગીરીઓને પૌરુષ આપે છે. ચાલવાની છતાંથી માંડી 'શરીરની સખળતામા તે દૃશ્યમાન થાય છે. વ્યક્તિત્વ, મોડું ધડકાળુ અને દીર્ઘચિત્તવતો તે પુરુષકર્તા છે. પુરુષમાં આ સાવો ઓછા હોય -ત્યારે આજાં દાઢીમૂછો, પોચાં હાડકાં અને શિથિલ માંસપેશીઓ હોય છે. ન્યારે સ્ત્રીઓના આંતરસ્ત્રાવી રસો સ્ત્રીઓને પુરુષોને મુખ્ય આકર્ષણરૂપ થઈ પડતું બનોહર સ્ત્રીત્વ અર્પે છે. સ્ત્રીઓમાં સાવોની કમીનાને લીધે સાંકડો બંધિતપ્રદેશ, નાનાં ને દીલા સ્તન, અનાકર્ષક ખેડોળ શરીર અને દુબળું સ્ત્રીત્વ પ્રાપ્ત થાય છે.

માતાના ઉદરમાં બાળકની જાતિ નક્કી થયા અગાઉ આંતરસ્ત્રાવી રસોનું બળ વરતાવું શરૂ થાય છે. જન્મ બાદ તે ગ્રબ્ધ બને છે અને જાતીય પુષ્પતાની ઉંમરે તે પૂર્ણ પ્રભાવશાળી બને છે. અને જીવનના દરેક ક્ષેત્રમાં તે અસરકર્તા નીવડે છે. જાતીય અંગિઓને

સ્ત્રાવ એ શક્તિનો ઝરો છે. એના બળના પ્રતાપે યુવાન શરીરનો થનગનાટ ને માંસપેશીઓની તાકાત પ્રાપ્ત થાય છે. વ્યક્તિભાવના જીવનનો સર્વનાત્મક અને સક્રિય ગાળો આ સ્ત્રાવોના પ્રભાવ નીચે પસાર થાય છે. એટલું તો ચોક્કસ કે કામના પ્રભાવમાંથી કાઠ મુક્ત રહી ના શકે કારણકે તે વિના નથી આરોગ્ય કે નથી જીવન.

પ્રૌઢાવસ્થા ઊતરતાં આ બળ ઘટવા માંડે છે. જાતીય અધિઓમાંથી થોડો સ્ત્રાવ લોહીમાં ભળે છે. પરિણામે બધાં જાતીય અંગો કરમાવા માંડે છે. યુવાનીની અળપતા અદૃશ્ય થાય છે. માંસપેશીઓ સુકાય છે. આમડીને કરચલીઓ પડે છે. આત્મા નિર્ગળ બને છે. શરીરનાં અંગો ઉપર જાતીય અધિઓના સ્ત્રાવોની અસર કમી થવા માંડે છે અને તે બીજા બળની અસર નીચે આવે છે. આ વિધાતક બળ મર્યાદા છે.

સજીવસૃષ્ટિમાં નર અને માદાનાં જોડાં છે તેમ માનવકુળમાં પણ છે. પણ માનવીઓમાં જ જાતીયતાનો તદ્દાવત ઉચ્ચતાને પામે છે. સ્ત્રી અને પુરુષમાં જાતિકામો વહેંચી આપી જાણે કે પ્રજનનનો ભાર બન્નેમાં સરખા હિસ્સે વહેંચી આપ્યો હોય એમ સમજાય છે. પુરુષના શુક્રકામો સ્ત્રીના બીજકામને મળે તે માટે કાણુવાર તેનાં માનસિક અને શારીરિક બળો એકઠાં મળે છે પણ ગર્ભાધાન બાદ પુરુષના હિસ્સે આવેલું પ્રજનનનું કામ પત્ની જાય છે બ્યારે સ્ત્રીના દેહ વિષે અતિગણી લાંબી અને શરીરની બધી કામગીરીઓને સ્પર્શતી ક્રિયાઓની શરૂઆત થાય છે. નવા જીવને પોષવાનું અને તેને ઉછેરવાનું કામ એના દેહ વિષે આવી પડે છે. આ માટે એના શરીર વિષે સાનુકૂળ સ્થિતિઓ પેદા થાય છે. એના સમસ્ત દેહની પુનર્રચના થાય છે. નવા નાનકડા દેહના રક્ષણ કાળે માતાના દેહનાં બધાં બળો કેન્દ્રિત થાય છે. શરીરના બધા અવયવો અને પેશીઓ ઉપર ભાર આવી પડે છે.

આ બધું ગર્ભસ્થ બાળકના હિતમાં છે. માતા માટે તો માત્ર ઉપશા, દાંતનો દુખાવો અને બધા પ્રકારની

શારીરિક બેચેની જ છે. નવ માસના ગર્ભાધાન બાદ પ્રસૂતિ આવે છે. પ્રસૂતિને કુદરતી ક્રિયા માનવામાં આવે છે પણ આ ક્રિયાનો સદજ બ્યાસ કરવામાં આવે તો આ ઉક્તિની અવધાર્યતા સમજવા વિના ના રહે. ખરી રીતે તો તે મરણવાદી છે. પ્રસૂતિ બાદ ગર્ભાદાય મોટો ખુસ્તો ધા બને છે. સાજી સમી સુવાવડ હોય તો પણ એ આખા શરીરને દયમયાવી નાખતી શારીરિક આફત તો છે જ. પુનર્વત સ્થિતિ પ્રાપ્ત થતાં ઘણાં અઘવાડિયાં વીતે છે પણ આ દરમિયાન સ્ત્રીની શારીરિક અવસ્થા તો અસામાન્ય જ રહે છે.

પ્રસૂતિ બાદ બાળકને ધાવણુ આપવાનો લાંબો ગાળો આવે છે. જે કે આ કુદરતી ક્રિયા છે જાંબો માતા કાળે તો તે બલિદાન આપે છે. આમાં માતાની પુષ્કળ શક્તિનો વ્યય થાય છે અને તે પોતા માટે નર્વી(પણ પોતાના માટે હોવાથી) હોવા જાંબો એનું આખું શરીર કામે ચડે છે.

ધાવણુની ક્રિયા પૂરી થયે સ્ત્રીનું શારીરિક બલિદાન પૂરું થાય છે પણ આ લાંબો વખત નભતું નથી. વળી પાછી તે જીવનરતની જાળમાં સપડાય છે. જાતીય પુખ્તતાના ગાળામાં કુદરતે સ્ત્રીને વંશવેલો ચાલુ રાખવાના કામ માટે નિયુક્ત કરી છે. તે આ કામ રાજપુત્રીથી સ્વીકારતી હોવાથી તેના માટે આ બધી ક્રિયાઓ સદજ અને સ્વાભાવિક છે.

આ બધી સ્ત્રીના દેહ વિષેની બૈવિક (Biological: શારીરિક) આફતો છે જે તેની પિસ્તાલીસથી પચાસની ઉંમરે દૂર થાય છે. આ ઉંમરે ઋતુનિવૃત્તિ આવી પડે છે. શરીરનાં બધાં બળોનો ભોગ ભાગની પ્રજનનની ઉગ્ર કામગીરી બાદ સ્ત્રી જાતીય બળની પદ્ધતિમાંથી મુક્ત મેળવે છે. હવે તે વ્યક્તિગત જીવન જીવવાનું શરૂ કરે છે. પણ જાતીય જીવન પૂરું થવાની સાથે તેનું આખું શરીર કરમાવા માંડે છે. શારીરિક અને માનસિક બળોની ઓટ આવે છે. ઋતુસમાપ્તિ પડીતું જીવન જાણે કે માંદગીની પરંપરા જેવું થઈ પડે છે. આથી જ પશ્ચિમી વૈદકના પિતા હિમોક્રેટિસે કહ્યું છે કે 'સ્ત્રીનું સમસ્ત જીવન અખણિત અંત વિનાની માંદગી જેવું

છે ' આ બાબત સતુસ્ત્રાવથી શરૂ થતા મારી સતુ સમાપ્તિ સુધી ચાલુ રહે છે સતુસ્ત્રાવ વખતે સ્ત્રીનું શરીર અગિયર સમતુલામાં આવી પડતા માઝી અને સુખાકારી વચ્ચે એના બાથ છે પુરુષોમાં પણ ઘણું પહોંચે છે જાતીય મમગીરી બધા પડતા શારીરિક શક્તિઓ ઘણા મોટા છે અને આપણે પુરુષોના જીવન પરિવર્તનનો (Change of life) મગ કહી શકીએ પણ મોટા ભાગે તે ધ્યાન દોર્યો રિત પસાર થઈ જાય છે

વશવેનો ચાલુ રાખવાનો ભાર મેજ તો સ્ત્રી સકેન કરે છે આ છે સ્ત્રીજીવનની શારીરિક (બૈયોલોજિકલ) કડુણતા આની સરખામણીમાં પુરુષ જીવનની શારીરિક મુલતા નહીવત છે સ્ત્રીજીવનની શારીરિક ધનનાઓના આધારે એનું માનસ ધણ છે આ માનસના ધરણે પતિ પત્ની વચ્ચે ગેરસમજ, ધાણ અને ઝઘડા ઉત્પન્ન થાય છે આ દુકાંત ને કે વાર્તા કારો ને નાન્યકારોને લેખન માટે સામગ્રી પૂરી પાડે છે અને તેને સામાજિક સ્થિતિના આનેબનદપ સ્ત્રીકા રાય છે પણ આ ના મૂળમાં પતિ પત્ની વચ્ચે શારીરિક અસમાનતા રહેલી છે પુરુષ એ સ્ત્રીના કરતાં આજી અણુએ જીવે પડે છે

આ શારીરિક અસમાનતા કલ્પ જાતિ (Sex) અને તેના અસમાન જોખમ પરવે છે આનો અર્થ એમ નથી તારવાનો કે એ જાતિ બીજી કરતાં ઉચ્ચ કે મહાન છે સ્ત્રી ને પુરુષ સમાન અને સરખા છે

યૌવનારભ પહેલા બે મેમાં વિકાસ માટેની સરખી શક્યતાઓ રહેલી છે પણ ત્યારબાદ સ્થિતિની અસમાનતા અને અસરખાપાપ આવી પડે છે પુરુષ કરતાં સ્ત્રીનું જીવન એના બીજકોપોના ભાગ્ય સાથે ધનિષ્ઠ સબધમાં છે પુરુષે એના શુક્રકોષો સ્ત્રીના શરીરમાં દાખલ થઈ એટલે શુક્રકોષોની ગતિ સાથે એને નિશ્ચય નથી જે કઈ એમને થાય તેની એના શરીર ઉપર મશી અસર પડતી નથી પુરુષ માટે પિતા બનવું એ શારીરિક મગ સામાજિક પ્રત્યક્ષીકરણ છે જ્યારે સ્ત્રીનું જીવન એના બીજકોષોના ભાગ્ય સાથે અણુરૂ

સબધમાં રહેતું છે ને બીજકોષો શુક્રકોષથી કનિત થાય તો સ્ત્રીનું આખું શરીર બધે આખી જિંદગી એના કામે જોતરાય છે

ગર્ભાધાનના મૂળમાં સતુસ્ત્રાવની ક્રિયા રહેલી છે સ્ત્રી જીવનમાં પ્રથમ સતુસ્ત્રાવ એ અતિ મહત્વનો પ્રસંગ છે બધી એના મુખી બાળપણનો અત આવે છે જીવનના બીજા તમકની શરૂઆત થાય છે પ્રથમ સતુસ્ત્રાવ એ જાતીય પુષ્પતાનું નિર્દર્શન કરે છે આ સમયે શરીરની અદર આવી પડતી જાતિ ક્રિયાઓ આપણી જાણમાં તો નથી જ આવતી પણ કન્યાના શરીર ઉપર દસ્યમન થતા બાહ્ય ફેરફારોમાં જાતી થાય છે ચામડી નીચે ચરખી જમા થવાથી શરીર ભરાવદાર બનતા સાથે સ્ત્રીત્વનું લાખર ખડુ થાય છે

જાતીય પુષ્પતાના આરભથી સ્ત્રીના જીવનમાં નિયમિત અતરે સતુસ્ત્રાવ આવે છે સતુસ્ત્રાવ એ કઈ ખાતી લોડીનો સાવ નથી પણ એ સ્ત્રીના બધા અવયવોને વધારે ઓછે અશે અસર પાડતા માસિક તરંગનું પ્રત્યક્ષ લખણ છે સતુસ્ત્રાવના આ તરંગો ધીમેથી પણ નિયમિતપણે તેના શરીરમાં ઉદભવે છે અને શરીરના વ્યાપારધર્મો ઉપર ગાઢી અસર ઉપજાવે છે સતુસ્ત્રાવ દરમિયાન સ્ત્રીના શરીરમાં નીચેના ફેરફારો મોજાય છે (૧) શરીરનું ઘટેનું ઉખામાન (૨) ધીમી નાડી (૩) લોડીનું ઓછું દબાણ (૪) મદ પાચન (૫) સ્તનોમાં ફેરફાર (૬) એકાગ્રતા અને ચપળતાનું કમીપણું (૭) કાક સ્ત્રીઓ ચીડિયણ અને જૂખામી અને છે એમનાથી સાદો અને ટેસાચેના કામડ ને બેગેમેગે અને હીનથી થાય છે સતુસ્ત્રાવ સ્ત્રી ધીમેથી અને અચખતી મોટર હાકે છે ફરાતા રસ્તાઓ આગળ ગુચ્ચડામાં પડે છે ટાઈપ કરતી સ્ત્રી ધીમેથી અને સલાન હોવા છતાં મોટું ટાઈપ કરતી હોય છે મનત્વના ફેરફાર જાનતમ અને આતરસાની ગ્રથિઓમાં થાય છે આ જ અવયવો દ્વારા માનનીએ અગિતવના સગ્રહમાં મેટલ અને ઉત્ક્રાન્તિકામમાં સર્વોપરિપણ પ્રાપ્ત કર્યું છે વળી આ જ અવયવો શરીરની બધી કામગીરીઓ ઉપર મોટો

માન્યામાં નહીં આવે

દક્ષિણ ધ્રુવની સફર નીકળેલા સાગર સાહસિકોની ટુકડી ા ખતર-
નાકતાને છતી કરી આ એક એવી સાહસિકતા છે જે કિશોરો-
યુવાનોને તો વાંચવી ગમશે જ, મોટાંઓને પણ ગમે તેવી સરળ
રીતે અંગ્રેજી લખીને બતાવી છે.....

સને ૧૯૧૫ના ઓક્ટોબરની સત્તાવીસમી તારીખે
સાંજના પાંચ વાગવા આવ્યા હતા. ધ્રુવ ખંડને
આરપાર આંખવા મથતી એક સાહસિક ટુકડીના
સત્તાવીસ સભ્યો, દિવસોથી ખરફમાં ભીડાઈ ગયેલા
પોતાના વહાણને બચાવવા રાતદિવસ અચાગ પરિશ્રમ
કરતા હતા. એ સહુ એવા થાકી ગયા હતા કે ચંત્રવત્
એમના હાથપગ ઊપડતા હતા. વહાણને ઉગારવાની
હવે કાંઈ જ આશા નહોતી એટલે નિરુપાયે મંડળીના
નેતાએ વહાણને દૈવના ભરોસે છોડવાના હુકમ આપ્યા.
આ હુકમથી કાંઈ ને જરા સરખાય અચંબો ન થયો.
કારણ નવ નવ માસથી આ વહાણ ખરફના પેટાળમાં
ફસાઈ ગયું હતું અને એ ખરફ ચારેકાર નાખી નજર
પહોંચે ત્યાં સુધી વિસ્તરેલો હતો. આવા આ ખરફ-
જમાવમાં બિચારું વહાણ, ચોકલેટમાં બદામ ભરાઈ
જાય તેમ ફસાઈ ગયું હતું.

શરૂઆતમાં એમ આશા હતી કે ધ્રુવીય શિયાળા પછી
વસંતનું આગમન થશે એટલે ખરફ કંઈક ઓગળશે.
અને 'ફેદ' થયેલું વહાણ 'મુક્તિ' મેળવશે. વસંત ઝડપ
આવી ને ગઈ છતાં કર્શું વળ્યું નહીં. ઉઝડાના ખરફના
વધુ કુંગરા વહાણ ભણી ધસી આવ્યા અને એને ઓર
ભીંસી નાખ્યું.

અંકુશ ધરાવે છે.
આ અવયવોની સામાન્ય ક્રમગીરી ઉપર શરીરની તંદુર-
સ્તીનો બધો આધાર છે. નિરીક્ષણથી માલૂમ પડે છે
કે માનસિક ક્રિયાઓ સ્ત્રીની માનસિક સમતુલા ઉપર
પ્રબળ અસર ઉપજાવે છે. આંતરિક ઉત્તેજના મુજબ
સ્ત્રીના સ્વભાવનું જાણે કે નિર્માણ થાય છે. એમાં
ભરતી અને ઓટના ક્રમ ચોળાય છે. આ મુજબ

દક્ષિણ ધ્રુવ ખંડના ખરફમાં આમ ફસાડાયેલ વહાણ
હતું 'એન્ડયુરન્સ' નામે તે કર્મે એ 'સહનશીલ' જ
હતું. એના કરતાંય હળરગણી ધીરજ અને સહન-
શીલતા દાખવનાર હતો આ દક્ષિણધ્રુવખંડીય સફર
મંડળનો નેતા સર અર્નેસ્ટ શેક્લટન, અને એની મંડ-
ળીના સત્તાવીસ સભ્યો.

ધ્રુવીય ખરફથી પરિચિત એ લોકોએ વહાણના બાંધ-
કામમાં જ અતિશય કાળજી રાખેલી હતી. દુનિયાનું
કદાચ મજબૂતમાં મજબૂત વહાણ એવું બન્યું હશે.
એનું લાકડું ફેટલેક સ્થળે અડી ફૂટ જાડું હતું અને
ખરફથી એને રક્ષવા એના પર એક એવા બીજા લાક-
ડાનું પડ મઢ્યું હતું જે લોખંડી વધુ વજનદાર હતું.
અને એટલું તો ચવડ હતું કે સામાન્ય હથિયારનો તો
એમાં ગળ જ વાગે નહીં. પરિણામે મહિનાઓ સુધી
પીસતા ને પકડમાં લેતા ખરફ સામે 'સહનશીલ' ટક્કર
ઝીલી. આખરે એના પરનું દબાણ અપ્રતિકારી બની
ગયું, એનું જખરફત લાકડું કડક કડક કરતું ચીરાવા
લાગ્યું અને છેવટે જ્યારે એ લાંબું ત્યારે મોટા તોપ-
ખાના જેવો એનો અવાજ થયો. તૂટક ખેવડ વળી
ગયું, આગલો ભાગ વીસેક ફૂટ ઉંચકાઈ ગયો અને
એનાં સૂકાન વગેરે દૂર ફેંકાઈ ગયાં.

વહાણ ખાલી કરવાનો શેક્લટનના હુકમ મળતાં જ

સ્ત્રીના સ્વભાવમાં નિર્બળતા, નિરાશા, આવેગશીલતા
અને રુદ્ધતા ગાળા બાદ પ્રકૃષ્ટતા, વિનોદ, ઉદ્વાસ
અને સુખના દિવસો આવે છે. સ્ત્રીમાત્રના સ્વભાવમાં
આવી પડતો આ પ્રકૃતિનો માસિક ફેરફાર તિથિઓની
જેમ નિયમિતતાથી આવી પડે છે.

વતીય પુખ્તતા પામેલી સ્ત્રીની આ ભૈદિક કરુણતા
નથી તો બીજું છે શું ?

અધો જરૂરી સામાન ખર્ચેલા ખનાસીઓ લાગી ગયા અને એ કનાકમા તો ત્રણ લાઈફલાઈન ને ૪૯ ફૂટના સહિત બધી આવશ્યક ચીજોને બરફ પર ખડકાઈ ગઈ થોડી વારમા તો પાસેની એક મસ મોટી બરફ શિના પર એમની છાવણી નખાઈ ગઈ

મહિનાઓ સુધી આનેની વહાણની ટ્રેજિદી કડાકૂટમાંથી ઉગરના બદન મડગીના સભ્યો જ્યારે રાહત અનુભવતા હતા ત્યારે એના નેતા શેકનનના મગજ પર ચિંતાનો બોળો સવાર થયેનો હતો કારણ એમની સ્થિતિમા ઉગારનો ડાઈ ઇનાજ એને દેખાતો નહોતો દક્ષિણ ધુનીય સમુદ્રના દરેના બરફ પર એ કેદ જેવી પરિસ્થિતિમા હતા એમને સ્થાનેથી જોડેનો દૂર દક્ષિણ ધુર હતો તેટલો જ દૂર એને લગભગ ૧૨૦૦ માઈલ ઉત્તરે માનવ વસવાળ હતો પાસેમા પાસેતુ સ્થળ નિર્જન એવો 'પામર' દ્વીપકલ્પ હતો એય ૨૧૦ માઈન દૂર હતો એમની પામે સદશી મોખલવા રૈડિયો ટ્રાન્સમીટરેય નહોતુ ને નહોતુ કેઈ માનવ દુનિયામા જરા સરખુય જાણતુ કે આ લોકો મુરકેતીમા મુકાઈ ગયા છે ૧૮૧૫ની એ સાલમા નહોતા આજે ઉપનબ્ધ એવા 'સ્નોકેટ (બરફ બિના)' ના નામથી જાણીતા ટ્રેક્ટર કે નહોતા હેનીકોપ્ટર કે અન્ય કોઈ રિમન પરિણામે કોઈ જાણતુ હોય તોય એમને બચારી શબ્ત કે કેમ એ શકારપદ હતુ

આમ સંયોગેને એમના મૃગ કે નખ સ્વરૂપે નીરખીએ તો એ પોતે પ્રત્યક્ષ કરીન નીકળે તો ફીક બાકો બચવાની કેઈ જ આશા નહોતી

એક મત્ર મુક્તિમાર્ગ તરફે એણે નક્કી કરી દીધુ કે થીજેલા સમુદ્ર પર ફૂચકદમ કરી ૩૪૬ માઈન દૂર આવેના પોનેડ ટાપુ પર પહોંચી જવ ત્યા ખોરાકની સલામતતા હતી અને લાથી જળસમુદ્રને સ્પર્શવાની તક પણ ખરી એટલે ત્રણેય લાઈફ બોટ—જાક મિસ્ટી સાથે લેવાતુ દરાયુ

આ લગી થ મામ જેમને શિરે આવી પડતુ હતુ તે મળી તરેહ તરેહના આત્મીઓની બનેલી હતી એમા કેમ્પી

વિદ્યાપીઠના સ્નાતકથી માડી યોર્કશાયરના માધીમાર સુધીના સૌ કોઈ હતા આખી ધુનીય રાત્રિ સૌને સાથે એક જ વહાણમા ગાગવી પડી તેથી આ આખી મડગી અતિ આનદી અને એકરાગી બની હતી એ સૌ જાણતા હતા કે ૧૨૦૦૦ ફૂ જોડા સમુદ્ર જળની સપાટીએ છવાયેલ છ ફૂટના બરફખતર પર પોતે પડ્યા હતા છતા નિરાશા એમને સ્પર્શી નહોતી એમને મન સમાલ હતો માત્ર જીવતા રહેવાનો

શેકનટન પણ આનદી ને મક્કમ લાસતો એક આદર્શ સફરીનો એ ઉત્તમ નમૂનો હતો સાર આત્મવિશ્વાસુ ને છતા લાગણી સમજનારો ચાલીસમા વરસમા એ પ્રવેશતો હતો એના બાપતાદાતુ ધ્યાનમુત્ત સહનશીલતા વિજયની આવી છે—એની રંગરગમા બિતરેલુ હતુ આ એની ત્રીજી દક્ષિણધુવીય સફર હતી સૌ પ્રથમ વખતે ૧૮૦૧મા એ નિખ્યાત પ્રવાસી કેપ્ટન રકોટની મડગીમા સામેન થયેનો ૧૮૦૭મા એ પોતાતુ શોધ મડગી લઈ નીકળેનો ને દક્ષિણ ધુવથી માત્ર ૧૧૩ માઈન જ દૂર રહેનો એની આ સિદ્ધિ બદન આખી દુનિયાએ એને સ માનેનો બ્રિટિશ સરકારે સરનાઈ કામથી નવાજ્યો અને બીજા કેટનાય રાષ્ટ્રોએ એના પર માન્યાદની વર્તી કરેની

છત્રીસ કલાક એ બરફ પર સૌએ આરામ લીધો એને એવું બધાને બે નાચ્યા ને નરી મુસાફરીની વત વિગતે કરી આ મુસાફરી માટે જેમ બને તેમ બોધુ વજન સાથે રાખવાની અનિવાર્યતા એણે સમજાવી અને ઉમેયું કે દરેક જાણુ પોતાના કપડા ઉપરાત બે જોડ જાડી છ જોડ મોજા, બે જોડી જૂટ એક બિઘ-કોથળી એમ રતન તમાકુ ને બે રતન અન્ય વ્યક્તિગત સામાન લઈ શકશે

આમ બોની રહી એણે પોતાનો હાથ પ્રપણમા નાખ્યો ને સીંગારેટતુ સોનાતુ એક કેસ અને થોડા સોન ના સિક્કા બચાર કાઢી પણ આગળ બરફ પર પડકયા તે પણ રાશી મેરીએ એને ભેટ આપેતુ મયમન હાથમા લઈ એમાંથી એની મડગી માટે શુભેચ્છનો રાખીતો સ દેશો ધરાવતુ બિરાડતુ પાન અને ત્રેલીસમી

પ્રાર્થના ફાડી લીધાં. બાકીનું બાળબાલ ત્યાં મૂકી એ ચાલ્યો ગયો.

આ નાટકીય ઇશારો પાંદો ગણત્રીયુક્ત હતો. નમતો પહોર થતાં તો સમગ્રનું ગયું કે રોકલ્ટનનો દાખલો એળે ગયો નહોતો. ધીરેધીરે બિનજરૂરી ચીજોનો ઢગલો વધતો જ ગયો. ચોપડીઓ ને ચિત્રોથી માંડી, કરવતી અને ફરસી સુધીની કંઈ અવનવી ચીજો ત્યાં ખડકાઈ ગઈ અને સૌ હળવા બન્યા.

પછી એણે ચાર કુરકુરિયાંને મારી નાખવાનો હુકમ છોડ્યો. કારણ બોલેને ખેંચી શકે તે સિવાય અન્ય કોઈ માટે ખોરાક આપવો પરવડે તેમ નહોતું. પોલેટ ટાપુ તરફની મુસાફરીની આગલી સંધ્યાએ એણે નોંધપોથીમાં ટપકાવ્યું, ‘આખી ટુકડીને સહીસલામત સંસ્કૃત દુનિયામાં પહોંચાડવાની પ્રભુ શક્તિ અર્પે એમ એને પ્રાર્થું છું.’

પળતી સવારે એટલે કે ઓક્ટોબરની ત્રીસમી તારીખે એમણે પ્રયાણ આદ્યું. સપાટ રસ્તો શોધવા રોકલ્ટન ને એક ચરુણ ટુકડી આગળ ચાલતી, મધ્યે આવતી સ્લેજ ખેંચતી ફૂતરાટુકડીઓ, અને છેક પાછળ ઢસડાતી વહાણના કપ્તાન વુસ્લીની આગેવાની હેઠળ, એવી ત્રણ ફૂબક-ક્રિસ્ટી ખેંચતી ખલાસીમંડળી.

આ ક્રિસ્ટી ખેંચવાનું કામ જીવ લે તેવું હતું. એક એક ટનની આ ક્રિસ્ટીને ખેંચવા પંદર પંદર માણસની મંડળી વારાફરતી લગાડવી પડતી. આવી વજનદાર આ હોડીઓ પોચા બરફમાં ખૂંપી જતી ને એને ખેંચવા જતાં, પંદરેય જણુને, વાંકા વળી જવું પડતું. હરેક સો બસો વારને અંતરે એમને બરફની જામેલી ઓકળીઓ ખોદી સરખી કરવી પડતી અને કદીક કદીક આવી ઓકળી જરા વધુ જીચી હોય તો બંને બાજુ ઢોળાવ કરવો પડતો.

પ્રથમ દિવસે એમણે એક માઈલ કાપ્યો. પણ તે રાત્રિએ ભારે બરફવર્ષા થઈ ને ગતિ ઘટી ગઈ. રોકલ્ટનને સમગ્રનું કે આ મહેનત લેવા જેવી નથી એટલે દસ ફૂટ નાડા ને ફૂ માઈલ વ્યાસવાળા એક મજબૂત બરફ-ચોસલા પર એણે જાવણી જમાવી,

અને બહાર ક્યું કે બરફ ખસતો ખસતો જમીન નજદીક પહોંચે ત્યાંસુધી સૌએ આ બરફ-શિલા પર રહેવાનું થશે.

વળતે દિવસે ફૂતરાટુકડીઓને, પેલી ત્યજ દીવેલી જાવણીએ પોણા બે માઈલ પાછી મોકલી અને અનિશ્ચિત મુદત સુધી રહેવાની ગણત્રીએ ત્યાં પહેલી સો સામગ્રી અહીં લાવવા જણાવ્યું. એ જ દિસાએ પેલા વહાણમાંથીય હાથ લાગે તે લઈ આવવા છ જણ રવાના કર્યા. વહાણની દશા બદતર બની ગઈ હતી અને કેટલાક ભાગ વધુ નીચા ઊતર્યા હતા. બાજુમાં એક કાણું પાડી, શક્ય તે લેવા, દિવસો સુધી એમણે પ્રયત્ન કર્યો કર્યો.

નવેમ્બરની ૨૧ તારીખે વહાણ આખરે ફૂચ્યું. તે દિવસે સાંજના સાડા ચાર વાગ્યે રોકલ્ટન એની અસાધારણ હિલચાલ નીકાળી અને એ ખોલી ઊઠ્યો, ‘એ ફૂએ છે.’ પળવારમાં જ સૌ એકઠા થઈ ગયા અને એમની નજરોનજર વહાણને હવામાં ઊંચું ઊંચકાઈ થોડી વારમાં જ પાણીમાં અદૃશ્ય થતું જોયું. ક્ષણવાર એને સમાવી દેતાં કાળાં પાણી દેખાયાં ન દેખાયાં ત્યાં તો બરફના સ્તર નજદીક આવી ગયા ને ‘સહનશીલ’ કાયમ માટે બરફના પેટાળ નીચે ગાયબ થઈ ગયું.

હવે તો સઘળો આધાર બરફના ખસવા પર હતો. ભાગ પડે તો બરફ ઉત્તર બાજુ પોલેટ ટાપુ ભણીય ખસે ને કશીક રૂકાવટ આવી લાગે તો બન્યાં ને ત્યાં અટકીય જાય. કદાચ એવુંય બને કે એ ઊઘડી જ દિશામાં વહે તો એમને જમીનથી ઓર દૂર પણ વહી જાય.

બે માસ આ જાવણીમાં એ લોકો રહ્યા. સંકેશ તો એટલી ભારે કે બે તંબૂ વચ્ચે જગા જ ન મળે. દંડી ને બીનાશ—બંનેનો સ્વાદ સૌએ ખૂબ ચાખ્યો. બોબન સમયે સઘળી વાનીઓ એટી સાથે એક કોરીમાં પીરસી દેવામાં આવતી ને એમાંથી આંગળી કે છરીથી એ ખાતા. થોડાં જ વખતમાં વહાણ ઉપરની એમની નિયમિત નિંદ્રા એમને માટે ભૂતકાળનો

મિત્ર બની ગઈ

દિવસ પછી દિવસ વીતતા લાગ્યા ને બરફ ખુ ને
થવાની એમની આશા એળે જવા લાગી પણ એમને
આશ્વાસન એટની વાતનું રહ્યું કે આખી શિના
રોજના એ માઈલની ગતિએ ઉત્તર તરફ ખસતી હતી
હિસેબર અધવારતા શિનાની ગતિ પાંદાઈ ઉત્તર
દિશાને ખલે એ સીધી ચાલી પૂર્વ તરફ જમીનથી
દૂર દૂર અતિ દૂર વધારામાં માથુંસોને હવે કશુંય
કામ હાથ પર ન રહ્યું ખોરાકને પુન પેક કરવાનું
હૂબ-હિસ્તીઓને સમારનાનું—બધું પતી ગયું અને
નવરા પડેલા સૌના મન પર એક પ્રકારની ખેચ ને
ચિંતા સમાર થઈ ગઈ એમની ધીરજ ખૂટના લાગી
શેકલમનનું મન વ્યગ્ર બની ગયું ઠી બરફ ને સમુદ્ર
એ સૌ દુરમનો કરતા અતિ લયકર શત્રુ હતો મનનો
નિરુ સાહ એની નિરાશા ઓસરતા આ જુરસાને
ઉત્તેજિત કરવાનો એક માત્ર કીમિયો હતો કામરતના

હિસેબરની એકનીસ તારીખે એણે સૌને એકઠા કરી
જણાવ્યું કે એ દિવસ પછી ચાનના માવાનું છે
બરફની સપાટી મળે હોય ને ઉચ્ચતામાન વિશેષ
નીચું હોય ત્યારે એટને રાત્રેજ ચાલવાનું રહેશે
નાતાલ નજીક હતી એટને ઊપડતા અગાઉ નાતાલની
ઉજવણી રહેશે અને સૌ ફીક લાગે તે ખાઈ શકશે
તરત જ નાતાનું ગાડપણ શરૂ થઈ ગયું જે વળતો
આખો દિવસ ચાલ્યું

બીજી સવારે સાડા પાંચ વાગે બરફ પર એમણે
પ્રયાણ આદ્યું આખો દિવસ ગતિ ધીમી રહી
દિવસ નમતા શેકનને પુરનીને મોના પો અને છાન
ણીમાં એક શીશી મૂકી આવવા જણાવ્યું એ શીશીમાં
એણે નોંધ મૂકી હતી કે સાહી દક્ષિણ ધ્રુવીય મડગી
વકાણને છોડી પશ્ચિમ દિશામાં જમીન પર પહોચવાની
આશાએ ઊપડી ગઈ છે સાચેસાચ તો, પોતાની શી
ગતિ થઈ તેની જાણ લે નિ પેઢીને કરવાના હેતુથી
એણે આ ગોરુ યુ હતું પણ સૌ જાણી જાણ તો નિરુ
ત્સાહ થાય એટને એકાતમાં પાછળથી એ આટોપ્યું હતું

એમની આ આખી મુસાફરી અતિ વિચિત્ર હતી
બરફશિનાઓ પાણીથી તરબોળ થઈ ગયેની હતી છતાં
ઉપર થીજેલા બરફના પાંચી એરી મજબૂત લાગતી કે
સૌ એમના પર ઝગ દેતા પણ માણસનું વજન
આનના જ પડ માગ દેતું ને મુસાફર ફસડાઈ ને ફારી
નાખે તેમાં પાણીમાં ડગ દઈ પડતો

મિચારા હિસ્તી ખેચનારની દશા તો સાન કડુણાનક
હતી એખી વખતે એ માડ બસો વાર કાપી શખા
પાંચ દિવસમાં એમણે નન માઈન કાપ્યા પણ એ
દરમિયાન તો એવા થાકીને ચાલી ગયા કે શેકનમને
સમજાય કે આગળ વધવું અશક્યવત છે

એમની સ્થિતિ તો હવે ઓનામાથી ચૂનામાં પડ્યા
જેવી થઈ આ પ્રયાણને બરણે એમને થયો ખોરાક
બચકી જવાની અશક્તિને કારણે છોડી દેવો પડ્યો
હતો ને જે હિમશિના પર એમનો પડાવ હતો તે
ખામોચિયામાં અને આધાર ન રખાય તેની હતી
તમાન પૂરતું તો એમને કશું કરવાપણું રહેતું નહોતું
બરફની મરજી થાય તો એ છૂટે, નહી તો માત્ર જવના
રહેતું એટનું જ એમનું લક્ષ્ય હતું

આ શિના પર એમને સાડા ત્રણ મહિના ગાળવા
પડ્યા તે જૂખમરાની અણી પર એ ચાલી પહોચ્યા
જેમ જેમ દિવસ વીતતા લાગ્યા તેમ તેમ માંસ ખૂટવા
લાગ્યું અને શેકલટનને દિવસમાં એક જ વખત રથ
વાની આસા આપની પડી

એટનું સાડું થયું કે કુદરત એમના પર સાન રહી
નહી ને આતરે આતરે એમને સીધા માછલી હાથમ
આવતી રહી એટને એ પોતાના હોડયામ સાચવી
શક્યા નસીમનું કરવું તે ફેલુચારીની ઓગણીસ
તારીખે હનરોની સખ્યામાં પેઠીન પક્ષીના ટોળામાં
ઊતરી આવ્યા અને ખામોચિયામાં ગેન કરવા લાગ્યા
આ જૂખી ડાસ મડગી એમના પર જે તૂટી પડી ને
ત્રણ દિવસમાં છસો જેટલા એ પક્ષીઓને એમને
પાડ્યા ને રસોડાના કાંદાર ભેગા કરી દીધ

ખોરાક માટેની આ શોધ કદીક કદીક ખૂબ ભારે પડી
જતી એક દિવસ કોઠારી ઓર્ડની સીનના શિકારથી

પાછો ફરતાં, બરફ પર સરકતો હતો, ત્યાં એકાએક, એની આગળ પાણીમાંથી એક ભયંકર માથું ઊંચકાયું. એ તરત જ પાછો ફર્યો અને સ્ત્રીપોલ હાથમાં લઈ નાંકો. નાસતાં નાસતાં પોતાની રાયફલ જલદી લઈ આવવા એ પોતાના સાથીદારને ખૂંચો પાડતો રહ્યો.

એ મહાકાય પ્રાણી દરિયાઈ ચિત્તો હતો. પાણીમાંથી બહાર સરકી ફૂટકા ભરતો એ એની પાછળ પડ્યો. હ્યેક ફૂટકામાં તો ઓર્ડર્લીની બિલકુલ નજદીક આની લાગ્યો. પણ એને શું થયું તે ચકાવો લઈ, પાણીમાં ડૂબકી મારી ગયો.

આટલી વારમાં ઓર્ડર્લી બરફશિલાને સામે કિનારે પહોંચી, નક્કર બરફ પર ફૂદી પડવાની તૈયારી કરતો હતો ત્યાં પેલા જનવરનું માથું બરાબર એની સામે પાણીમાંથી ઊંચકાયું. બરફમાં પડતા ઓર્ડર્લીના પડછાયાનો એણે પીછો પકડ્યો હતો !

એકદમ એ ઊંચકાઈને એના પર ફૂદી પડ્યો. ઓર્ડર્લી સકાય માટે થીસો પાડવા લાગ્યો. એનો સાથીદાર વાઈલ્ડ રાયફલ લઈ આવી પહોંચ્યો એટલે એને જોઈ પેલા માણસે હુમલો એના તરફ વાળ્યો. વાઈલ્ડ ઘૂંટણીએ પડી રાયફલનો ઘોડો દબાવતો જ રહ્યો ! અને આમ ઉપરા ઉપરી ગોળીઓનું નિશાન બનતાં એ ચિત્તો ચત્તોપાટ થઈ ગયો !

બે ફેતરા-ટુકડીઓ આવી ત્યારે એનું શય ઊવણીમાં લઈ જઈ શકાયું. એ બાર ફૂટ લાંબો અને ૧૦૦૦ રતલ વજનનો હતો.

જનન્યુયાર્કના પાછલા ભાગમાં એક અંજાવાત ફૂંકાયો. એ એવો ભયંકર હતો કે સૌ ઊવણી બહાર ફેંકાઈ ગયા છતાં આનંદપૂર્વક એ અંજાવાતની તકલીફ એમણે સહન કરી કારણ એને કારણે આખી શિલા ઉપર તરફ એટલે જમીન પ્રતિ વેગથી ખસવા લાગી. છ દિવસમાં ૮૪ માઈલની પોલેટ ટાપુ તરફની મુસાફરી એ અંજાવાતે કરાવી અને સૌના મનમાં આશાનો સંચાર થયો.

તમી માર્યે તો એમની આખી શિલા જમીનીની

થવા લાગી. એનો અર્થ એટલો જ થયો કે ખુલ્લો દરિયો ને તેનાં પાણી હવે નજીક આવ્યાં ! સૌ ખાસા ઉરફરાટમાં ગણતરી કરવા મંડ્યા કે હવે સમુદ્ર જળ ફેટલાં દૂર. અને એમની ગણતરીએ એમને બતાવ્યું કે હવે માત્ર ત્રીસ માઈલ કાપીએ એટલે સમુદ્રજળની પીઠ પર સવાર થઈ જવાશે.

પાણીના આ ઉજળામાં શેકલટન એકલાને જ ભયનાં દર્શન થયાં. વાત એમ હતી કે આ ઉજળામાં બરફ-શિલા જમીનીની થઈ તૂટી જવાનો સંભવ હતો અને એમ થાય ને એના ટુકડે ટુકડે થઈ ગયા તો એમને ડૂબકી-કિસ્તીઓનો આશરો લેવો પડે. એ કિસ્તીઓ પણ આ શિલાઓ સાથે અથડાઈ ફટાઈ ભાંગી જવાનો પૂરો સંભવ.

દુઃખમાં દુઃખ ઉમેરાયું ખોરાકની તંગીનું. મોટા ભાગના ફેતરાને એ કારણે ગોળીએ ઈઈ દીધા હતા. બે સપ્તાહથી કોઈ શિકાર હાથ આવતો નહોતો. પેલાં પેંઝીનનું માંસ ખૂટી જવા આવ્યું હતું ને માર્ચની સોળમી તારીએ એમની પાસેનો લોટનો બથ્થોય ખલાસ થઈ ગયો !

આમ ભૂખમરાના ખખરમાં હોમાવાની એમને દહેશત લાગતી હતી ત્યાં માર્ચની ત્રીસ તારીએ સવારે શેકલટને દૂર કિતિજમાં એક કાળો પદાર્થ જોયો અને એ ખૂંચ પાડી ઊઠ્યો, 'જમીન જમીન !'

એના અવાજે ફેટલાક ઊડીને દોડ્યા પણ ફેટલાક તો એવા દૂરી ગયા હતા ને એવા હતાશ બની ગયા હતા કે એ તો ઊંઘકાથળામાંથી બહાર ડોકાયા જ નહીં.

શેકલટનની ખૂંચ કોઈ નજર-છેતરામણીમાંથી જમીન નહોતી કે નહોતું એ મૂળજળ દસ્ય. પામર દીપકદપ પાસેનો એ એક ટાપુ હતો ને ગણતરી કરતા પશ્ચિમ દિશામાં એંતાવીસ માઈલની દૂરી પર હતો.

મંડળીના હબિકારે તે દિવસે નોંધપોથીમાં ટપકાવ્યું કે બરફ માગ દે તો એક દિવસમાં જમીન પર પગ પડે.

[વધુ આવતે અંકે]

ગ્રામસફાર્થમાં વૈજ્ઞાનિક દષ્ટિ

અ. જાદી પાત્રી ગામડામા પનટો આવ્યો છે ખરો?—એક શહેરી મિત્રે વાતચાતમા સવાલ કર્યો

‘હા, ગામડાઓ પનટાઈ રહ્યા છે’

‘શહેરી સમૃદ્ધિની અસર થઈ છે ખરી?’

‘અસર તો થાનાની જ જે રીતે આપણા શહેરો પર પશ્ચિમની અસર થઈ રહી છે તે રીતે ગામડા પર પણ શહેરોની અસર થઈ રહી છે’

‘તમને નથી લાગતું કે એથી ગામડાની નૈસર્ગિકતા ભૂસાઈ જશે? તમે લોકો ગામડાની નવરચનાની ખૂબો પાડો છો ત્યારે મને એ ભય રહ્યા કરે છે કે તમે લોકો ગામડાની અસનિયત ભૂંસી નાખશો’

‘તમારું કહેવું એમ છે કે ગામડા જેવા છે એના જ રહેવા દેવા!’

‘ગ્રામસુધારણા થાય એ હીક છે પણ મને લાગે છે કે ગામડા ગામડા તો રહેવું જ નોઈએ’

‘એટલે કેવું રહેવું નોઈએ?’

‘તેની સાદાઈ, તેની સાદી રહેણી કરણી, તેના પર પરાની પદ્ધતિએ બધાતા ધર તેનો પહેરવેશ આ બધું જો બદલાઈ જશે તો પત્રી ગામડા ગામડા નહિ રહે’

‘એટલે તમારે ગામડાને કેવળ પ્રદર્શનની ચીજ બનાવી રાખવી છે ખરી! તમારે એમ કહેવું છે કે અહીં આવો ને જુઓ આ અમારું ગામડું દેશમા યત્રા આવ્યા છે, વીજળી આવી છે, શિક્ષણ આવ્યું છે તોયે અમારા ઘર એના ને એના ખૂપડા જેવા છે, છાકરા એવા ને એવા નાગા-પૂગા રહે છે, સ્ત્રીઓ એ જ રીતે ઘૂમટો તાણીને ફરે છે અને ચૂનો ફૂક્યા કરે છે ખેડૂત એની એ જ પદ્ધતિએ ખેતી કરે છે અને કાળી મજૂરી કરતો પગ ધસ્યા કરે છે’

‘ના ના હું એમ નથી કહેતો કે ગામડા ગરીબ

ગામડાઓમાં શહેરી સુધારા ન પેસતા નોઈએ એવું ઘણા માને છે. વિજ્ઞાને આજે માનવજાતને ઉપયોગી એવી મહત્ત્વ પ્રગતિ સાધી છે એ પ્રગતિથી ગામડાને વચિત રાખી શકાય? અહીં એક ગમડાની કાયાપલટની છે

રહે મારું તો એ જ કહેવું છે કે ગામડાની અસનિયત જળનાઈ રહે’

‘અસનિયત જળનાઈ રહે એટલે શું જળનાઈ રહે?’ મારાથી ન રહેવાયું ને આવેશમા આવી અધવચ્ચે ફૂટી પડ્યો ‘એની ગદકી જળનાઈ રહે એના અધારિયા ખૂપડા જળનાઈ રહે એની અજ્ઞાનતા અને જડતા જળનાઈ રહે તમારે શું જાગી રાખવું છે? તેમની સામે નોઈ સીધો સવાલ કર્યો

‘તમારે સુખ સગવડો નોઈએ છે શહેરમા ડામરની સડો નોઈએ નીજળીના દોરા નોઈએ, અવજળા નોઈએ, સુના ઘર નોઈએ, રેડિયો, પંખો અને ખીજ સુ-સવતો નોઈએ તમારે પગાર-વધારો નોઈએ મોઢવારી નોઈએ, સારા કપડા નોઈએ હરવા ફરવાનું નોઈએ બધું જ તમારે નોઈએ, ગામડા તો બસ એની એ જૂની પદ્ધતિએ જ કગાનિયનમા અજ્ઞાનતામા અને અધકારમા જ સમ વાનું આ તે કઈ ચાની શકે?’

‘હું એમ કહેતો નથી’

તમે એમ સ્પષ્ટ કહેતા નથી, પણ તમે કહો છો તેનો અર્થ આ જ થાય કૃપા કરી ગામડાને પ્રદર્શનની ચીજ ન સમજો ત્યાં પણ આપણા જેવા જ માણસો વસે છે જો આપણને અમુક વસ્તુ વગર ચાનવું નથી કે અમુક સુખ સગવડો નોઈએ છે તો ગ્રામવાસીઓને કેમ ન નોઈએ? ખોટું ન લગાડશો, પણ આજ સુધી ગામડાના ભોગે શહેરો સમૃદ્ધ થયા છે ગામડાના વિકાસ પાછળ અગ્રેજી શાસન વખતે તો જરા લક્ષ અપાયું નથી ને દેશની એસી ટકા વતી ગરીબાઈમા, અજ્ઞાનતામા અને અધકારમા સગડી દેવા ત્યારે તમે કઈ રીતે કડી શકો કે આપણો દેશ પ્રગતિ કરી રહ્યો છે! એના માટે જ ગામડાની નવરચના

કરવાની જરૂર છે એ કાર્ય પર ખાસ ભાર મૂકવાની જરૂર છે.

તે પછી તો એ મિત્રે બીજી દલીલ ન કરી. અમારી ચર્ચા પણ ત્યાં જ અટકી. પણ આવો ખ્યાલ એક માત્ર એ મિત્રનો છે એમ નથી. બીજા પણ ઘણા બધા ગામડાં વિશે ભારે અજ્ઞાન સેવે છે. ગામડાં ગરીબ છે, ગામડાં પછાત છે. ગામડાં વહેમી અને જડ છે એમ કહે તે સામે આપણે ભાગ્યે જ વાંધો લઈ શકીએ. પણ ગામડાંને એના એ સ્વરૂપમાં સાચવી પ્રદર્શન તરીકે દેખાડવાની ચીજ જે ગણે છે ત્યારે તો એટલા સિવાય નથી રહેવાતું.

અને આ વિજ્ઞાનયુગમાં ગામડાંની કાયાપલટ કર્યા સિવાય ચાલે જ કેમ ? હવે તો ગામડાંમાં પણ વીજળી પહોંચી રહી છે. વિકાસ યોજનાઓ દ્વારા ગ્રામવિકાસનાં કામ પણ થઈ રહ્યાં છે તેમ એક સામૂહિક ભગ્વતિનું મોજી પણ આવી રહ્યું છે. આ બધી સાનુકૂળતાનો લાભ લઈ ગામડાંની નવરચનાનું કાર્ય જોરશોરથી હાથ ધરવું જોઈએ.

ખુદ ગામડાંમાં રહેનારને પણ ભાગ્યે જ ખ્યાલ આવશે કે ગામડાંને ગોઠવવાનું ગામ બનાવવાનું કરવું જોઈએ ? ગામડાંમાં ગંદકી છે, તેના રસ્તા ગંદા છે, તેની કાદ ગંદી છે. ઘરમાં ઘોળા દાઉં પણ અધિકાર રહે છે. ઘરમાં નાવણિયું નથી. ગામમાં જળજૂ નથી. છોકરા ગમે ત્યાં વાસમાં હાજરે ખેસે છે અને લોકો ગમે ત્યાં પેશાબ કરવા ખેસે છે. ઘરનું પાણી રસ્તા પર ટોળાય છે અને કાદવું થઈ સડે છે તે મજૂર થાય છે. ફૂવા-કાંઠે તો કીચડ ખારે માસ રહે છે. એથી ફૂવાનું પાણી પણ બગડે છે. રસોડાનો ચૂસો એવો તો ધુમાડો ફેલાવે છે તે આખા ઘરને કાળું કરી દે છે અને રસોઈ કરનારની તો ધુમાડીથી આંખો બળી જાય છે. પાણીયારીનાં ઠેકાણાં નથી. ઘરનો કચરો ગમે ત્યાં નખાય છે. ખાતરનો દૂરપ્રયોગ થાય છે. કાં તો ખાતર બાળી નાખે છે કે ગમે ત્યાં વેડફાઈ જાય છે. આ બધી વસ્તુઓ મુદારણા માગે છે. તેને વૈજ્ઞાનિક દષ્ટિને

લાલ મળવો જોઈએ. ગામડાંની જનતાને તો પહેલાં સ્વચ્છતાનો સાચો ખ્યાલ આપી, એ ગંદકી કેમ દૂર કરવી તેનું માર્ગદર્શન કરાવવાની જરૂર છે. તે માટેની નવી રીતો પણ વિચારવી જરૂરી છે.

આ કાર્ય શ્રી કૃષ્ણદાસ શાહે ઉપાડી લીધું છે. તેમણે ગ્રામસફાઈનું નવું શાસ્ત્ર રચ્યું છે. ગામડાંમાં લબ્ધ હોય એવી સાધન સામગ્રીથી, તદ્દન ઓછા ખર્ચે સફાઈ થાય અને જરૂરી સવલતો બીજી કરી શકાય એવું વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિએ તેમણે સંશોધન કર્યું છે. તેઓ હમણાં મુંબઈ સરકારના ગ્રામરોજ્ય અને ગ્રામસફાઈના માનદ સલાહકાર તરીકે કામ કરે છે. તે માટેની તેમણે એક પુસ્તિકા પણ લખી છે. તેમની આ નવી પદ્ધતિ જોવા, વૈજ્ઞાનિક ઢબે થતી ગ્રામસફાઈનું નિરીક્ષણ કરવા અને એવી સફળતા મળે તો ગામડાંને કેવો ફાયદો થાય તે નજરેાનજર જોવા જાઉંવા (તા. કડી) ગામે ગયો હતો. જાઉંવામાં ભારત સેવક સમાજે તેના કાર્યકરો માટે અને યુવકો માટે ગ્રામસફાઈનો દસ દિવસ માટેનો શિબિર યોજ્યો હતો.

જેઓ ગામડાંમાં જઈ લોકસેવાનું પ્રત્યક્ષ કાર્ય કરે છે તેમને માટેનો આ શિબિર હતો. આ શિબિરની કામગીરી જોઈને તો થયું કે આવો શિબિર તો દરેક વિકાસ ઘટક અધિકારી માટે, ગ્રામસેવકો માટે, પંચાયત મંત્રીઓ માટે ફરજિયાત બનાવવો જોઈએ. ગામડાંની કાયાપલટ કરવી હશે તો આ માર્ગે ગયા સિવાય ચાલવાનું નથી. આ રીતે ગ્રામમુદારણા કર્યા સિવાય સાચો ગ્રામવિકાસ પણ થઈ શકે તેમ નથી.

ગામડાંમાં મોટે ભાગે તો લોકો બહાર બાંગણામાં નાહી લે છે. સ્ત્રીઓ બાંગણામાં ક્યાં ખેસે ! એટલે રાતના કે ખાટલો આડે મૂકી બિલા પગે નાલા કરી શરીર પર ચાર પાંચ લોટા ટોળી દે છે. સ્નાનગૃહ કે નાવણિયું હોય તો તે બંધ કરી, નિરાતિ સૌ નાહી શકે. આ જરૂરિયાત છે એનો ખ્યાલ ગ્રામજનતાને આપવાની જરૂર છે. આ શિબિર સ્નાનગૃહ તૈયાર કરે છે તે સાથે પાણીના નિકાલ માટે શોષખાડ પણ બનાવે છે.

નવરચના

ગ્રામસફાઈમાં વૈજ્ઞાનિક દષ્ટિ : ૫૭

શોષખાડા પાછળ ખાસ ખર્ચ થતું નથી એમા બધું પાણી સમાઈ જાય છે પાંચ છ વર્ગે ખાડો ભરાઈ જાય તો તે ખાની કરી ફરીથી પાછો તૈયાર કરી શકાય

હું ઊટવા ગામમા ફરતા નીકળ્યો કેનાયે ધરમા આવા શોષખાડા તૈયાર થયેના હતા કેટલાક શિમિરા થીઓ એના ખાડા તૈયાર કરતા હતા શિમિરાથીઓને તો તાલીમ મળે એ માટે દૃષ્ટાંત માટે પણ આવા ખાડા તૈયાર કરવા જે પડે કરે એમા કંઈ ખોટું પણ નથી પણ ધરના માણસોએ પણ હાથ દેવો જોઈએ કે નહિ ? સરવત મળશે તો એ ધરધણીને મળશે ને ? પણ ગામડાના લોકોનું વર્તન ધણીવાર ખૂબ રિચિત્ર માલુમ પડે છે તમારે ખાડો કરવો હોય તો કરો અમારે તો આવે છે તેમ આવે જશે અને આ ગ્રામ સેરફો કામ કરે ને એ જોયા કરે ગામડાનું આ માનસ જે ન જાણતા હોય એ તો તેમની આડી ઉદાસીનતા જોઈ લાગી જ જાય પણ એક યે દિવસ પછી એ લોકો હાથ દેવા આવે છે સામે પગને પૂછતા આવે 'મે ખાડો કર્યો છે, જરા આની જોઈ જાયો તો '

અહીં પણ એમ જ બન્યું ઘઉં લેનાતા હતા એથી ખેડૂતો કામમા હતા એ કારણે સાથ મળતો નહોતો પણ હવે તો સામે પગને માગણી કરતા આવે છે તેમને સમજાય છે કે આ કામ કરવા જેવું છે

આવા શોષખાડા શોષનારીઓનો ઉપયોગ ગામડાએ સ્વીકારવો જોઈએ વિકાસ ધટક તમે આવેના ગામમા તો આ રીતનું કામ થતું જ જોઈએ એવો આગ્રહ મેરાવો જોઈએ

ગામની શાળામા, વાસમા, નિર્ગંધ સુતરડીઓ બનાવવી જોઈએ એ બનાવવાની રીત પણ સહેલી છે એથી લોકો જ્યાં ત્યાં પેશાય માટે ન એસના સુતરડીનો ઉપયોગ કરવા ટેવાશે.

તે સાથે બાન શૌચ ખાડા પણ તૈયાર કરવા જોઈએ મેનું નાખવાનો ખાડો મારવો જોઈએ તેના પર માગી નાખી દેવાય એનું સડીને સુદર ખાતર થાય છે ગામનો કચરો વાળીને કોમ્પોસ્ટ ઉકરડામા નાખી

શકાય એ કચરો સડીને ખાતર રૂપે તૈયાર થાય મહારાષ્ટ્રમા આ વાત જ દી અમીની બને છે વોડો ગોપુરી શૌચધરો, સુતરડીઓ, શોષખાડાઓ 'પાકી ગમાણો', નામણિયા વગેરે તૈયાર કરી દે છે, ગામનો કચરો એક ઉકરડામા નાખે છે એના ખાતરની હરાણ થાય છે એમાથી પચાપનને સારી રકમ મળે છે ગામે ગામ આ પદ્ધતિ અપનાવવા જેવી છે

પણ મને ઊડીને આખે વગરનું તે કામ તો નિર્ધૂમ ચૂનવું હતું આજે ગામડાની સ્ત્રીઓ અધારા ખૂણામા ગોપવેના ચૂના પર રસોઈ કરે છે સારીઓ અને લાકડા બાજે એટલે ધુમાડો તો ભારે થાય એનો ત્રાસ તો જોણે વેચ્યો હોય તેને ખમર પડે કાઈએ આ ધુમાડો દૂર કરવાનો ઉપયોગ ન શોધ્યો નિર્ધૂમ ચૂનાથી લાકડા પણ ઓછા બગે છે ધુમાડો ભૂગળા વાટે ઉપર ચાલ્યો જાય છે અમે ફરતા ફરતા હરિજનવાસમા ગયા આખા ગામમા ચોખખામા ચોખખો વાસ તે હરિજન વાસ ચાલ્ની જેવું આગણુ જોડા મળે પણ નાસમા જતા નવું જ કામ જોયું ઘેરઘેર આગણુમા માટી ખુદાતી હતી ચીકણી માટીમા ગંધડાની લાદ અને રાખ ખુદાતી હતી એ માટી ખુદીને તૈયાર કરવાની તેની ઓટથી બનાવે રાતના ફરીને કાગી થાય પછી તેમા માપસરના ચૂનાનો જગ્યા ફોરી લેવાની ધુમાડા માટેની પણ જગ્યા રાખવાની બને તો શિમિરાથીઓ માટી ખુદીને તૈયાર કરતા હતા અહીં હરિજનવાસમા તો સૌ સાથે આપના હતા એક બે ધરમા તો ચૂના પણ તૈયાર થઈ ગયા હતા એટલે સૌને ચાનક લાગી હતી કે આ લોકો છે ત્યાં સુધીમા ચૂના તૈયાર કરી લેવા અમે એક ધરમા નિર્ધૂમ ચૂનો જોતા હતા મે સહજ પૂછ્યું 'હવે તો, ધરમા ધુમાડો થતો નથી ?'

'ના રે ભાઈ ! સાર થતે આ ભાઈઓનું કે ધુમાડાથી બચાવ્યા આજ લગણુ તો આખો ચોળી ચોળીને મરી ગયા '

બહેનો માટે તો આ નિર્ધૂમ ચૂનો આશીર્વાદરૂપ છે એથી તો આખા વાસની સ્ત્રીઓ આવીને જોઈ ગઈ

અને ઊપડી માટી ઉપાડવા તળાવમાં, શિબિર પૂરો થશે ત્યાં સુધીમાં તો ઘણાં બધાં ઘરોમાં આ નવા ચૂકા ચાલુ થશે.

આમાં ખર્ચનો સવાલ નથી. સવાલ છે દૃષ્ટિનો. આ વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિનો લાલ દરેક ગામડાં સુધી પહોંચવો જોઈએ. એ રીતે પાકી ગમણુ જોઈ. દોરનું મૂતર એક જગ્યાએ ભરાય. છાણુ તુરત ખેંચી લેવાય ને નિરાંતે ખાણુ કે ચાર ખાઈ શકે એવી પાકી સીમેન્ટની ગમણુ હવે ગામડાંમાં વધતી જતી જોઈએ. તો જ થર પણ સ્વચ્છ રહે, ઘરમાં પણ માખીઓ અને મચ્છર ઓછાં થાય.

ઘણાં ઘરોમાં દિવસે પણ ન દેખાય એવા હાલ હોય છે. ઘરમાં બારી જ ન મળે. એક વણકરના ઘેર ગયા. ઘરના પાછલા ભાગમાં શાળા હતી. ચોમાસામાં વાદળાં ઘેરાય અને જોઈ જ ન શકાય. સાંજના પણ વહેલું કામ આટોપી દેવું પડે. એને કાણુ સૂઝ આપે કે નળિયાં આધાં કરી વચ્ચે કાચ નાખ્યો હોય તો પ્રકાશ આવે. આ શિબિરવાળા ભાઈઓએ કેટલાંક ઘરોમાં કાચ નાખીને અજવાળિયાં કરી આપ્યાં હતાં. કે એકવાર એ ટેવાશે, તેનો લાલ સમજશે એટલે પ્લાસ્ટીકનો કકડો લાવીને નાખશે. કદી તૂટે નહીં ને ચોમાસામાં પણ વાંધો ન આવે. આવાં કામ

દેખાવમાં કુલ્લક લાગે છે, પણ એ વણકર ભાઈના ઉદ્દગાર સાંભળીએ ત્યારે ખબર પડે કે તેને કેવી સવલત મળી છે. એ કહે 'સાચું કહું છું', આજ સુધી અંધારામાં ગોંધાઈ મર્યા. ના દેખાય એટલે હાથ જોડીને ખેંચી રહું. ચોમાસામાં તો કશું જ કામ થતું નહોતું. હવે તો બારે ને ચારે સાલ ચકાવી શકીશ.'

આ નાની વાત નથી. એની આમદાની વધશે, એની આંખનું નૂર સચવાઈ રહેશે. ઘરનાં માણસો પ્રકાશમાં રહેતાં થશે. ઘણાં ઘરોનાં રસોડાંમાં નર્મો અંધકાર હોય ત્યાં પણ આવાં અજવાળિયાં મૂકવાં જોઈએ.

વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિએ ગ્રામસફાઈ થાય એની વાત હજુ ઘણા બધા કાર્યકરો સુધી પણ પહોંચી નથી. ઇચ્છીએ કે ભારત સેવક સમાજ દ્વારા યોજાતી શિબિરોમાં વિદ્યાર્થીઓને ગ્રામસફાઈના આ નવા દૃષ્ટિકોણનો ખ્યાલ આપવામાં આવે.

બીજું ગામડાની શાળાઓમાં તો, ને તેમાં જ છાત્રાલયોમાં તો વિદ્યાર્થીઓ પાસે નિર્ગંધ મુતરડીઓ, શોષખાડાઓ તૈયાર કરાવવા જોઈએ. તેનો જ વપરાશ વધારવો જોઈએ. તેમ તેમને આ બનાવવાનું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન આપવું જોઈએ. તો તેઓ પોતાના વતનમાં જઈ આ સવલતો ઊભી કરી શકે. ગામડાંની નવરચના કરવી હશે તો આવાં કાર્યો કર્યા સિવાય ચાલશે જ નહિ.

★

રેડિયમની શોધક માદામ ક્યુરીને કોઈને પણ પોતાના હસ્તાક્ષરો આપવાની વાત એમદમ રચતી નહિ. એના આખરી દિવસોમાં એ પોતે કોઈને પણ હસ્તાક્ષરો આપવાની સાફ ના પાડતી. એક હસ્તાક્ષર-સંગ્રાહક આ વાત જાણતો હતો એટલે એક યુક્તિ અજમાવી. એણે માદામ ક્યુરીને રૂપ ડોલરનો પોતાનો અંગત એક મોકલાવ્યો અને વિનવી કરી કે આ નાણાં પોતાને ઠીક લાગે એ સખાવતમાં આપી શકે છે. અલબત્ત આમ કરતાં એણે એવી આરામ રાખેલી કે માદામ ક્યુરી કોઈપણ પ્રકારની શંકા લાગ્યા વગર એક એન્ડોર્સ કરશે અને એની સહી સહિત એક પોતાની પાસે પછા આવશે થોડા દિવસ બાદ આ માણસને માદામના અંગત મંત્રી તરફથી જવાબ મળ્યો : 'તમારા એક મઠે તમારો આભાર માનવાનું માદામ ક્યુરીએ મને જણાવ્યું છે. તેઓ એ એક વટાવવા માગતા નથી કારણકે માદામ ક્યુરી પોતે હસ્તાક્ષર સંગ્રાહક હોઈ તેઓ પોતાના સંગ્રહમાં તમારી સહીનો ઉમેરો કરવા ઇચ્છે છે.'

આ જીવનું નાટક જોતા જવ

વિ. શ્રદ્ધાભિગ્ના જોનાની દિનમા આગાધા જંગી હતી મનમા થયુ ચાન ને જના જરા વિક્ષિપ્તોયે તાલ જોતા આનીએ હમણા છેવટા ખેચાર માસથી દુનિયાના અનેક મહાનુભાવો પ્રકાશની ગતિએ આવે છે ને અવાજની ગતિએ જાય છે જોઈએ તો ખરા રી રંગત જમી છે !

હરખમેર જીતરીને અમારા મિત્રે સ્ટેશન પાસેથી ઘોડા ગાડી કરી સામાન મૂક્યા પછી ટાગવાળો કહે, 'એક રૂપિયો નકિ આને, દો. લઈશ' 'કેમ અલ્યા, ઘડી કમા જ ફરી ગયો?' અમારા મિત્રે આશ્ચર્યથી પૂછ્યુ ટાગવાળો પણ સિગારેટનો દમ ફૂકતા કહે 'સાખ, અહી તો ઘડી ઘડીના રગ છે ! જુઓ ને પેનો બે રૂપિયા લાન કરીને જાય છે પછી હુ તમને એક રૂપિયામા શી રીતે લઈ જાઉં ?'

ટાગાના અર્થશાસ્ત્ર વિશે અમારા વકીન મિત્ર ચિન્તનમા પડ્યા છેવટે ખેચાખેચી ન કરતા એની ઈચ્છાને વધારી રીધી અો પેનાએ પણ 'તથાતુ' કહીને ઘેડાગાડીને ધમધમાવી મૂકી રસ્તામાં વકીન સાહેબને યાદ દેડાડી કે Mass psychology—સમૂહ માનસ શાસ્ત્રનુ તમે વાન્યુ હશે પણ હવે તો જમાનો આવે છે Mass economics અને Mass politics' ! એ તો આ બધુ સાબળીને સડક જ થઈ ગયા !

બપોરે કરના નીકળ્યા તો શુ જોયુ ? વેપારી એની ઝાપથી ચીંજે બનાવતો હતો કે પેનો ધરાક તો મૂક વત્ બની ગયો હતો વેપારીની ઈસ્તેદારબાદથી સડક થઈને પેનો તો ઊભો હતો અને વેપારીએ કંચુ લ્યો આ સાડી ઉતમ છે, લઈ જાઓ પેનો મિત્રારો બોલ્યા આ-આ વગર ગુપ્તગુપ્ત પૈસા ચૂકાવી રાના થઈ ગયો

રત્નામા આગળ ચાનતા પેની સ્ત્રી પ્રહે 'ચાલો ને,

લાવના પાટનગર દિલ્હીમાં ભારતના સાચા લોખાનસનુ પ્રતિબિંબ પાડતો આ લેખ યુવ્વી આખ રાખીને ફરનાર લખેયો છે એમ તો આપણે બધા હધારી આખે ફરીએ જ જીએ ને ? પણ છત્રી પાડતા બધાને ક્યા આવડે છે !

આ કાપડની દુકાન જરા જોના આનીએ !' મોઢુ કટાણુ ખરીને પેનો કહે, 'ના ભાઈ ના, મારે તો નથો આવતુ માગા ફરે દઈને ચીંજે વળગારી દે છે ! અને આપણાથી કાણુ જાણુ નાચે પાડી સકાતી નથી !'

વ્યાપારમા આ નવુ મેસમેરિઝમ જોઈને અમે આગળ વધ્યા વકીનસાહેબ કહે, 'અસાર સુધી તો યોગીઓ પસે આ વિદ્યા હતી, પણ હવે તો વ્યાપાર રાજગાર રાજકારણ અને સેનાના ક્ષેત્ર સુધી મેસમેરિઝમ આવી પહોંચ્યુ છે ! વીસમી સદીની આ ભારે સિદ્ધિ કહેવાય !'

ત્રીજુ દશ્ય જોયુ કૃષિમેગામા રસના પ્રવેશદ્વાર પાસે લોધની ખૂમ ભીડ જમી હતી લાખી હારમા કચારે વારો આવશે એ સવાન સામે હતો વકીનની ચતુર સુદ્ધિએ જોકેલ કાકચો ચાનો ને લાઈનમા ઘૂસી જઈએ આમ છે ને ઊભા રહે કચારે વારો આરશે !'

હુ એમની ચતુર મુખાકૃતિને ધડીક ટીકી રહ્યો 'આપણને આ ના શોભે વકીનસાહેબ ! ગાંધી અને અહિ સાનુ નામ છોડીને વિચાર કરવો હોય તો કરો ! ખાત્રી પહેરીને આ બધુ ના શોભે !' અને એ તો બોલ્યા ચ-આ વગર મૌન થઈ ગયા અને મિ રીપરો ધીરથી લઈનમા જઈને છે ને ઊભ રહ્યા

સારા ભણેના ગણેના એવા આકર્ષક લેકો ઘૂસખોરી કરતા હતા અને દેહાલી લેકો આ બધુ જોતા હતા એમનેય થતુ હશે કે આ બધુ જોતા ક્યા સુધી ઊભા રહેવુ ! એટલે મહાજનો ચેન ગત સ પથા મહાજનોને પથે ગ્રામજનોયે ચાલ્યા

ફરી મડપમા ત્યાની ખેતી પિરે એક સુંદર પુસ્તક મફત મળતુ હતુ એ લેવા માટે ખેડાંશની ટોળીઓ લાઈનમા ઘૂસી જઈને તફાશના પ્રતલ કરતી હતી એરા સિફતથી ઘૂસી જતા હતા કે વાત ન પૂટે !

આપણા રસી બિરાદરો આ બધું જોતા બેઠા હતા, એક બિરાદર કેમેરા લઈને આ તકનીકી કરનારા બેકાસેના ફોટા પાડી લેતો હતો. અને આપણા લોકો પોતાનો ફોટો પડાવવા વાંકા વળીને મોં ઊંચું કરતા જોતા હતા. પેલો તો હિન્દુસ્તાનની ઈજ્જત, બેકાસી, હાખાણ અને ઘુસણખોરીને ફિલ્મમાં અકિત કરી રહ્યો હતો. રસમાં જઈને એ લોકોને કહેવાતો- ‘દેખો, યહ ગાંધીજી ઔર નેહરુકા ભારત !’

રસી મંડપમાંથી બહાર નીકળતાં ઓટોમેટિક કાપણી કરતું એક ટ્રેક્ટર જોયું. એ છોકરાઓ પત્રિકાની થપ્પી મારીને સૌને આપતા હતા. અને બેકાસેનું ધાડું તૂટી પડ્યું. ભણેલા અભણ સૌ એમાં ભળી ગયા. લૂંટો ભાઈ લૂંટો ! અને પેલી રશિયન છોકરીએ કેમેરાની ચાંપ દંબાવી પટ્ટ પટ્ટ ! મારા દિલમાં એ જોઈને પ્રાસ્ટો પડ્યો. એને તો પત્રિકાઓ કરતાંયે આ દસ્યતી વધારે કિંમત હતી. લોકોને થોડું સમજાવી જોયું. પણ કાણ સાંભળે ? તોયે બેચાર જણા પાછા હડકા.

હવે ચોથું દસ્ય. વિચેટનામના મંડપ આગળ લીડ નહોતી. એ ગોરાં જુવાનો કશુંક ખતાવતાં હતાં. અને આમતેમ ઇશારા કરતાં હતાં. ખૂણામાં બિભો રહીને હું એ બધું જોવા લાગ્યો.

તૂટ્યાં ફાટ્યાં કપડાંવાળી વીસપચીસ સ્ત્રીઓની એક ટોળી બેઠી હતી. રસી મંડપમાંથી જુવાન છોકરા-છોકરીઓ અને વૃદ્ધો વારાફરતી આવી આવીને પત્રિકાઓ, જાહેરખબરો, પુસ્તકો તકડાવી લાવીને પેલી સ્ત્રીઓને આપી જતાં હતાં. બહાર વેચી દઈને એમાંથી સાંજે પાંચસાત રૂપિયા મેળવતા હશે એવું સાંભળવા મળ્યું. એ ટોળામાં જઈને જોયું તો ધાધરા નીચે બધું દાખીને એક સ્ત્રી બેઠી હતી. મેં જરા નમસ્કાર કરીને વાતચીત શરૂ કરી. ‘આ બધું આપણને શોભે કે ? જુઓ પેલા પરદેશીઓ આપણી બેઈજ્જતીની નિન્દા કરે છે ! ફિલ્મો પાડે છે !’

‘આવું ન કરીએ તો શું કરવું ? આજે તો દિલ્હી શહેરમાં હજારો બેકાસેની લીડ થઈ ગઈ છે તે કામેય

નથી મળતું. આવું કરવાનું કોને ગમે ? પણ બીજું કરીએય શું ?’ આમ કહીને દયાભાઈ મોં કરીને એ મારી સામે જોઈ રહી.

‘રેશન ઉપર તો ખૂબ કામ મળે છે, ત્યાં જવ તો !’

‘અરે, રેશન પર પણ એની એ જ મોંઝાણ છે ! માંડ માંડ આઠ દસ આના સાંજે મળે એટલાથી શું થાય ? છોકરાને શું ખવડાવવું ?’

એનો સવાલ મૂંઝવણભર્યો લાગ્યો તો ય મેં કહ્યું :

‘હાં, પૂરું તો ન જ થાય પણ દુનિયામાં આપણી ઈજ્જત ગાંધી મહાત્માએ કેટલી વધારી છે ? એ બધું ધૂળધાણી થશે એવું શું ? પછી આપણી આખર શી રહેશે ?’

મારી વાત સાંભળીને પેલી સ્ત્રી સાપતી જેમ કુંદકાડો મારીને ટટાર થઈ ગઈ.

‘હવે મારે મોંઝેથી સાંભળવું છે ને ? મહાત્મા ગાંધીએ અમારા મારે શું કયું ? કાઈને અમલદાર બનાવ્યા, પ્રધાન બનાવ્યા, અમીર બનાવ્યા. પણ અમારા જેવા ગરીબો મારે શું કયું ?’

તરત મેં જવાબ દીધો : ‘કેમ, બાપુએ તો ચરખો અપાવ્યો છે. કાંતો તો સાત આઠ આના જરૂર મળે !’

હાથ હલાવતાં કહે, ‘તમારો એ ચરખો અમારે કશા ખપતો નથી. અમારે પેટપૂરતું નથી જોઈતું પણ કુટુંબપૂરતું જોઈએ છે ! ચરખામાંથી એ થઈ શકે એમ નથી. અમારે કોઈ આખરેય નથી કે ઈજ્જત નથી. અમે તો જે કોઈ કામ આપશે તેની પાછળ જઈશું ! અમને ગાંધી કે નેહરુની કશી પરવા નથી... !’

આ સ્ત્રીની છહેચોક વાતો સાંભળીને પેલાં ગરીબ ચરખાં ભેગાં થઈ ગયાં. હાથ ઊંચા નીચા કરતી એ કહેતી હતી, ‘અમને કામ જોઈએ છે’ કામ. કુટુંબને થઈ રહે એટલું આપો તો કાલે આ છોડી દઈએ ! કાઈને ચોરી કરવી ગમતી હશે ?’

અને એટલા કોધમાં એ ચંડીની જેમ ખડખડ કરતી

હસી અને પેનુ ટોળુ પણ ખડખડ હસતુ ચારા તરફ જોવા લાગ્યુ હુ આ જુનાનખાથી છટખો ને મિચા રને ચકરાવે ચડી ગયો રેટિયાથી અખગ સુધી આન્યા પણ એલાથી ચાનશે કેમ ? વીજળી, તેલ અને એસનો ઉપયોગ કરીને ગામની માનિકીના ઉલોગો ને યત્રો કરી દેવા પડશે ગામે ગામ સડકારી મડગી દ્વારા બેકારોની જવામદારી લોકોએ લેરી પડશે નહીં તો આ જૂતા વળ અહિં સાનેય ભરખી જશે, ગાધી-નેહરુ-મિત્રોના નેય હડપ કરી જશે મનમા ચતુ હતુ આદી કમીશન બોર્ડ, બેકારી નિવારણ બોર્ડ બની જાય તો સારુ !

પાછળ પેની જૂખી જૂતાવળતુ હાસ્ય કાનના પડાને હલારી નાખતુ હતું ! જાણે અહિં સાનો પડકાર ન થતો હોય !

આ પાચમુ દશ્ય પણ જોતા જન સાવ ખૂણા પર પેનો જુવાન ગોરા બેકો હતો એની સામે પેલી બે નમણી છોકરીઓ અપ્સરાની જેમ ચેનચાળા કરતી ગોરાને ભરમાવતી હતી હસતા હસતા ગોરાએ પેની છોકરીઓની છાતીને વીધતો હોય તેમ શરસંધાન કરીને બેઆની નેરથી ફેકી તડ તડ આખના કામણુ હ મણુ કરતી બન્નેય પૈસા લઈને દોડી ગઈ અને પેનો ગોરા હસતો હસતો ચાલ્યો ગયો

દિલના તાડવને સહન કરતો આગળ વધ્યો

ગાધી આશ્રમમા જોયુ તો છહુ ચિત્ર ખડુ થયુ ગદકી અને કચરાનો તો પાર નહીં અતિચિત્રક્રમાયે નરી ગદકી બેપાચ મિત્રો બેમ બેકા ગપાટા મારતા પાના રમતા હતા ખાઈને કચરાનો સારો એવો ઢગનો કર્યો હતો તડના આટલા પર સામાન નાખ્યો તો પેના કહે, 'ખટમલ બહોત હૈ સાબ આપમ સામાન નીચે રખિયે દિલ્હી તો ગદકી ઔર ખટમન કે નિચે ખૂમ પ્રસિદ્ધ હૈ' અને બધા 'બહોત ક્રિયા' કહેતા ખડખ ડાટ હસ્યા

મે સ્વનંતાનુ કામ શરૂ કર્યું એને પેના કહે 'હો જનકા સાબ ! આપ રહેને દીગિયે' મે કવું, 'કૌન કરેગા ! દેખો યક ધૂન, કિતને દિવસોસે ચર કે

ચર હો ગયે હૈ ગદકીકા ટેર લગ ગયા હૈ કાઈ દેખનેવાલા હૈ યા નહી ?'

પેના કહે, 'હા જી, દેખનેવાલા તો હૈ, મગર ખડ આનસી નરજવાન હૈ' આ સાલગતા સાલગતા કામ પતાનુ પેનાઓના મન પર સારી છાપ પડી ને પૂછના લાયા- 'કૌન હૈ યક ? કહાકા હૈ ?'

આશ્રમના એક લાઈ રાત્રે મળવા આન્યા વાત કરતા કરતા મે વાચન રિશે પૂછ્યુ તો એ કહે 'માય, ચિત્રપટ વગેરે વાચીએ છીએ કાકવાર ડિટેક્ટિવ નવ લકચા વાચીએ' પણ તમારે ત્યા તો ગાધી વિનો બાનુ સરસ સાહિત્ય છે' પેના મિત્ર કહે 'ખડુ પૂછો તો એનુ વાચતા મને કટાળો આવે છે !' 'ત્યારે એ સાહિત્ય રાખો છો કોને મટે ?' મે સામો સવાન કર્યો અને સરગતાથી એમણે જવાબ આપ્યો, 'કેમ, જનતા મટે એ બધુ રાખ્યુ છે !'

મે જરા કડક થઈને કહી દીધું, 'તમે છાયા-માયા ને ડિટેક્ટિવ નવલકથા વાચો પડી જનતા તમારુ ગાધી વિને બાનુ સાહિત્ય શુ કામ વાચે ?'

છેરે મે વાત બદલી 'કાતો છો ખરા કે ?'

'હા જી, મહિને ચાર આદી ફરજિયાત આપની પડે છે ! એટલે શુ કરીએ ? કાનલુ જ પડે ને ?' એમણે સુણુ યુ

'આધુ કેટના જણુ કતિ છે ?' - ૩૦-૩૫ જણુ હરે' 'ધારો કે કાલથી ફરજિયાત બધ થઈ જાય તો કેટના જણુ કતિ ?' જવાબ મળ્યો, 'લાગે જ મેચાર જણુ કતિ'

'અડી ખાસ કરીને કાતનારા લોકો કાણુ છે ?' મે વળી નવો સવાન કર્યો 'નિર્નાસિન સ્ત્રીઓ અને ગરીબ લોકો કતિ છે શુ ફરે મિચારા, સાલ લાચાર દયાખ છે !'

'ત્યારે આ ખાદી તો લાચારીની જ થઈ ને ?' મે એમને પૂછ્યુ 'હા જી, લાચારી તો લાચારી' એમણે જવાબ દીધો

'વારુ, આ સહેરમા જીવતી જાગતી દિ મ ચાને છે એ જુઓ છો ખરા કે ?' મે પુન સવાન કર્યો

‘એમાં શું જોવાનું છે? ગરીબી બેકારી અને ગંદકી ભારોભાર છે. એમાં અમને કંઈ રસ નથી પડતો.’

મને મનમાં સવાલ થયો—‘શું આં ગાંધીનો આશ્રમ અને આ ગાંધીના સેવક!’

‘જો રસ ન હોય તો, આ બધું શું કામ કરો છો?’ મેં સીધા સવાલ પૂછી દીધો.

પેલા ભાઈ કહે, ‘વખાના માર્યા બધુંયે કરવું પડે.’

‘તો આ પણ એક ધંધો જ છે ને?’

‘હા છ, આને ધંધો માની લ્યો તોયે ખોટું નથી!’

આટલેથી જ અટકવું હિતાવહ મોતું છું. ગાંધીજીના ગયા પછી બાર વર્ષ આપણે ક્યાં છીએ, શું આપણી દૃષ્ટિ છે અને ક્યાં આપણે જવાનું છે એ જોવાનો સમય પાડી ગયો છે. મનમાં કદીક થાય છે કે આ ઢોંગ વધુ ન ચાલે તો સારું! આપણી નિષ્ફળતા કરતાં આપણી નિષ્ફળતાની પ્રતિક્રિયા જનતાને તદ્દન નિશાળમાં ધકેલી દેવાની છે.

નવેસરથી આજની પરિસ્થિતિને સમજી લેવાનો સમય

આવી લાગ્યો છે. વિજ્ઞાન અને ટેકનોલોજીનો બહિષ્કાર કરીને અહિંસાએ એના પર સમૂહની જવાબદારી લઈને પકાણવા તૈયાર થવાનું છે. જૂના ખ્યાલો અને પૂર્વ-ગ્રહોને છોડીને નવી પરિસ્થિતિને યથાતથ સમજીને એના પર સ્વાર થવાનું છે. બેકારીનિવારણ, શોષણ-મુક્તિ અને વર્ગ-જનિત-સંપ્રદાય નિરાકરણ માટે નવી દિશાઓ ખોજવાની છે.

રવિશંકર મહારાજને એકવાર કહેતા સાંભળ્યા હતા કે મહાપુરુષનું તપ વાપર્યાં કરીએ તો એનાથી કશો લાભ ન થાય પણ એમના તપમાં નાનામોટા સૌનું તપ ઉમેરાય તો દેશની તાકાત વધે. આપણી સામે સામૂહિક સંકટ છે, તો સામૂહિક તપ અને સામૂહિક પુરુષાર્થ પણ કરવો પડશે. તો જ સામૂહિક મુક્તિ શક્ય બનશે. નાના-મોટા કે ઓછા-વધારેના, સંખ્યા કે આકારના મોહમાં પડ્યા સિવાય રાષ્ટ્રનિર્માણ માટે, દેશની દાઝવાળા તમામ લોકોએ શુદ્ધ બુદ્ધિથી અને નિસ્પૃહ દિલથી કામ કરવું પડશે. અને અંતરની ઉત્કટતા હશે તો ઝંઝાવાતોને પાર કરવાની તાકાત પણ જરૂર સાંપડશે.

ચૂકિલડે ન્યારે રેખા ગણિતની પહેલ વહેલી રચના કરી ત્યારે એણે ઘણા રાજનીતિજ્ઞોને રેખાઓ દોરવાના કામમાં લગાડી દીધેલા. ઘણાને આ ત્રિપય પ્રત્યે આકર્ષિત થતા જોઈને એક રાજને મનમાં વિચાર આવ્યો : ‘ચાલો આપણે પણ જઈને જોઈએ, કંઈક ક્ષાયદો થશે.’ એણે ચૂકિલડ પાસે એક અઠવાડિયા સુધી રેખા ગણિતનું જ્ઞાન લીધું અને પછી અંતમાં એણે ચૂકિલડને પૂછ્યું : ‘રેખા ગણિત શીખતાં મને એક અઠવાડિયું થઈ ગયું પણ મારી સમજમાં નથી આવતું કે આથી ક્ષાયદો શો છે?’ ચૂકિલડે ગંભીરતાપૂર્વક ચોતાના એક શિષ્યને કહ્યું : ‘સાંભળ ભાઈ આને ચાર આના રાજના હિસાબથી સાત દિવસના ચોણા બે રૂપિયા આપી દે.’ આ પછી રાજની તરફ જોઈ એણે કહ્યું : ‘તમારું આ અઠવાડિયાનું કામ પૂરું થઈ ગયું છે. કાલથી બીજે ક્યાંક કામ શોધી લેજો’

અમેરિકાનો મહાન પ્રમુખ લિંકન સત્તાના સર્વોચ્ચ સ્થાને પહોંચ્યા પછી પણ ચોતાનું કામ ચોતાના હાથે કરી લેનામાં જરા પણ શરમ અનુભવતા નહિ. એકવાર માસાયુસેટસનો ખૂબ દમામદાર મુત્સદ્દી સેનેટરી ચાર્લ્સ સંમર વહેલી સવારમાં પ્રમુખ લિંકનને મળવા ‘બ્રાઈટ હાઉસ’ ખાતે આવી પહોંચ્યો. ન્યારે આ દમામદાર સેનેટરે પ્રમુખ લિંકનને લોચિતળિયે બેસી ચોતાના ખૂટને ચોલીશ કરતા જોયા ત્યારે એના આશ્ચર્યનો કોઈ પાર ન રહ્યો. ‘અરે પ્રમુખ સાહેબ! તમારા ખૂટ તમે કેમ ચોલીશ કરો છો?’ અચંખાભર્યા સ્વરે સેનેટર સમરે પૂછ્યું. આ મહાન પુરુષે ખૂટને વધુ જોરથી ઘસતાં જવાબ વાળ્યો : ‘મારે મારા નહિં તો બીજા કોના ખૂટ સાફ કરવા જોઈએ એમ તમે માનો છો?’

લાલા લજપતરાયનો જીવનપ્રસંગ

લાલા લજપતરાયે પોતાના દેશપારની જે કથા લખી છે તેમાં તેઓ માંડેલા કિલ્લામાં પોતાની કેદી સ્થિતિનો એક અનુભવ નીચે મુજબ વર્ણવે છે :—

મારા માટે ખોરાક રાંધવા અને સામાન્ય નોકર તરીકે કામ કરવા માટે એક મદાસી છોકરાને પચીસ રૂપિયાના માસિક પગારથી રાખવામાં આવ્યો હતો. એ ઉપરાંત એક ઝડુ કાઠનાર અને એક બિંતી પણ રાખવામાં આવ્યો હતો. તેઓ દિવસમાં બે વખત પોતાની ફરજ બજાવવા આવતા હતા. કપડાં ધોવા માટે એક ધોળી રાખવામાં આવ્યો હતો. એક દિવસના આંતરે મારી દાદી બોડવા માટે એક હજમને હુકમ કરવામાં આવ્યો હતો. હજમ સિવાય સપ્તઘાનો પગાર સરકાર તરફથી આપવામાં આવતો હતો. હજમનો પગાર અઢી મહિના મેં આપ્યો હતો પહેલો મહિનો પૂરા થયા પછી હજમ પગાર લેવા મારી પામે આવ્યો. મેં તેને કહ્યું કે ‘જેલનો સુપ્રીન્ટેન્ડન્ટ તને પગાર આપશે’ તેણે જણાવ્યું કે સુપ્રીન્ટેન્ડન્ટે કહ્યું છે કે હજમનો પગાર મારી પાસે (લાલાજી પાસેથી)થી લેવો. મેં તેને કહ્યું કે ‘હું સાહેબને પૂછી જોઈશ.’ હમી જુલાઈએ સાહેબે મને પૂછ્યું કે ‘હજમનો પગાર તમે હજુ કેમ નથી આપ્યો ?’ મેં જવાબ દીધો કે ‘મેં એમ ધાધું હતું કે હજમનો પગાર પણ સરકાર તરફથી અપાશે, કારણ કે ૧૮૧૮ના કાયદા મુજબ મારા દરજ્જા મુજબ મારું પોપણ કરવાને સરકાર બંધાયેલ છે.’ મેં આ જવાબ દીધો કે તરત બોલી ઊઠ્યો કે મને એવા કાયદાની ખબર નથી અને મારો શબ્દ એ જ મારો કાયદો છે ! વળી તેણે જણાવ્યું કે ‘હજમત કરાવવી એ તો એક મોજ (એ-luxury)ની ચીજ છે અને તમારે હજમત કરાવવી જ જોઈએ એમ

વિદેશી અમલ દરમિયાન આપણા દેશનેતાઓમાં જે ખરીદ વરતાતું તેનો નાનો દાખલો પૂરા પાડતો આ એક મહત્વનો પ્રસંગ છે જે પ્રેક્ષકની નજરે જ....

કાંઈ છે નહિ.’ વળી આ દેશના રીવાજો વિશેનું પોતાનું જ્ઞાન કેટલું છે તે વિશે મારા મન ઉપર અસર કરવા તેણે કહ્યું કે ‘એક મુસલમાન પોતાનું માથું અવારનવાર બોડાવવા માગે એ વાજબી છે, પણ એક હિંદુ થઈને તમારે શા માટે દાદી બોડાવવી જોઈએ ?’ તેણે મને કહ્યું કે ‘તમે તમારા દેશમાં દાદી રાખતા હતા, ખરું કે ? તમે શું ઘેર કાંઈપણ દિવસે એક હજમ રાખ્યો હતો ?’ આવા આવા સવાલો હું કંઈપણ જવાબ આપું તે પહેલાં તેણે પૂછવા હતા તે જે બોલે તે જ કાયદો છે એમ તેણે મને કહ્યું તે માટે મેં જરા પણ વાંધા બોલાવે નહિ. પણ એકાંતર હું ઘેર હજમત કરાવતો હતો એમ મેં જે બિના કહી હતી તેની સમ્બાધ વિશે તે શક લઈ ગયો ત્યારે મને ધણું માફું લાગ્યું. મેં તેને સમજાવ્યું કે મને સરકારે કેદમાં પૂર્યો છે તે તકનો લાલ લઈને સરકારના પૈસા હું હજમત કરાવવા માગતો નથી. મારા સવાલથી તેને વધુ ગુસ્સો ઉપજ્યો અને તેણે જણાવ્યું કે ‘જે તમે પગાર નહિ આપો તો હું હજમત બંધ કરીશ’ મેં તેને કહ્યું કે ‘હું હજમતે મારા ખાનગી પૈસામાંથી પગાર આપવા તૈયાર છું પણ એ સવાલ પૂછવાનો મારો હેતુ તમારા મનની શું ધ્વજા છે તે જણાવવાનો હતો.’ મેં વળી ઉમેર્યું કે ‘આ બાબતમાં તમારે ગુસ્સે થવાનું કંઈ કારણ નથી’ પણ તેને તો એમ જ લાગ્યું કે મેં હજમતે પગાર આપવામાં દીલ કરી અને કાયદો શું છે તે તેને કહ્યું એ જ તેને મારા પર ગુસ્સો કરવા અને એક મદદ વગરના કેદીને અપમાન કરવા માટે પૂરતું હતું. છેવટે તેણે જણાવ્યું કે ‘જે તમારી મરજી હોય તો હજમતો પગાર આપવા સંબંધમાં મારા હુકમની સામે તમે હિંદી સરકારને અપીલ કરી શકો છો. હિંદી સરકારનો ચુકાદો આવે ત્યાં સુધી તે

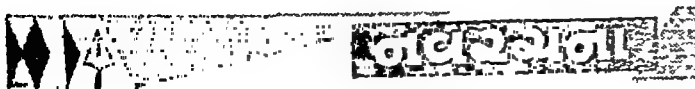
મારા હુકમને તમારે તાબડોતોબ તાબે થવું. મેં જવાબ આપ્યો કે 'આના જેવી નજીવી બાબતના સંબંધમાં હું હિંદી સરકારને તરફી આપવા માગતો નથી. માટે મારા જે પૈસા તમારા કબજામાં છે તેમાંથી તમારે હજમને પગાર આપવો.' તેણે તેમ કરવા ના પાડી અને મારા હાથે જ મારે પૈસા આપવા એમ હઠ લીધી. અતે મેં તેના કહેવા સુજન્ય કયું. ૧૨મી ઓગસ્ટ સુધી તે વિષે કશી વાત થઈ નહોતી.

ત્યારે સુપ્રીન્ટેન્ડેન્ટે મને જણાવ્યું કે 'તમે જે પૈસા ખર્ચ્યા હોય તેની યાદી કરી મોકલો. કે જેથી તે પૈકી થોડા પૈસા તમને પાછા મળી શકે. મેં તે યાદી કરી મોકલી આપી પણ મને એક પૈસો પાછો મળ્યો નહિ—પાછળથી તેણે મને કહ્યું હતું કે 'મારી પાસેથી તે યાદી ખોવાઈ ગઈ છે.' ઓગસ્ટનો પગાર સુપ્રીન્ટેન્ડેન્ટે આપ્યો અને તે પછી હજમનો પગાર તે જ આપતા હતા.

સાભાર પ્રાપ્તિ-સ્વીકાર

જાત મહેનત : ગાંધીજી. પાનાં ૩૬. ૩. —/૨૫. મારો સમાજવાદ : ગાંધીજી. પાનાં ૫૬. ૩. —/૩૫. ઇશુ—મારી નજરે : ગાંધીજી. પાનાં ૪૮. ૩. —/૩૦. રત્નનાત્મક રાજકારણ : આચાર્ય કૃપાલાતી. અનુ. અંદ્રેશંકર શુક્લ. પાનાં ૧૧૫. ૩. ૧/— સરદારની અનુભવવાણી : સં. મુકુલભાઈ કલાર્થી. પાનાં ૧૧૧. ૩. —/૬૦. —પાંચેયના પ્રકાશક : નવજીવન પ્રકાશન મંદિર, અમદાવાદ, ૧૪. ગુલીવરકી મુસાફિરી : હંસાબહેન મહેતા. હિંદીમાં અનુ. નિર્મળા પરણીકર. પાનાં ૨૦. ૩. —/૨૫. ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ, અમદાવાદ, ૧૪. પ્રવાસ-પત્રો : છોટુભાઈ અનગ. પાનાં ૧૩૫. ૩. ૧/૫૦. અનગ બૂક ડીપો, અમદાવાદ. એકને ટકોરે : શિવકુમાર જોષી. પાનાં ૯૧. ૩. ૨/— સ્વાતિ પ્રકાશન, મુંબઈ, ૩. ગીત ગુર્જરી : લે. પ્ર. પ્રભાવતીબહેન પંજવાણી. પાનાં ૨૭. વડોદરા. યોગરહસ્ય : સ્વામી શિવાનંદ. અનુ. જો. ભાનુશંકર અધ્વર્યુ. પાનાં ૧૫૮. ૩. ૨/— શૃહરથીઓ માટે સાધના : સ્વામી શિવાનંદ. પાનાં ૫૬. ૩. —/૫૦. —અન્નેના પ્રકાશક : શિવાનંદ સાહિત્ય પ્રચાર સમિતિ, ગુ. વિભાગ, અમદાવાદ. સુવાવડ પહેલાંની અને પછીની સંભાળ : જો. કલાબહેન અમીન. પાનાં ૩૨. ૩. —/૪૦. એલચીની કામગીરી : ગગનવિહારી મહેતા. પાનાં ૩૨. ૩. —/૪૦. —અન્નેના પ્રકાશક : પરિચય પ્રુસ્ટિકા પ્રવૃત્તિ, મુંબઈ. આખાદીના માર્ગે : કેશવલાલ મો. વ્યાસ. પાનાં ૧૦૨. ૩. ૧/૭૫. હિંદુ વેદધર્મ : આનન્દશંકર ધ્રુવ. પાનાં ૩૮૪. ૩. ૪/૭૫. —અન્નેના પ્રકાશક : મહારાજ સયાજીરાવ વિશ્વવિદ્યાલય, વડોદરા. સ્વં દિનેશના સ્મરણમાં : સં. સુતીલાલ વ. શાહ. પાનાં ૧૨૫. શોધ અને સિદ્ધિ : જો. સુરેશ શેઠના : જો. ન. મૂ. શાહ. પાનાં ૨૦૮. ૩. ૩/— ભગ્ન પાદુકા : કનૈયાલાલ મુનશી. પાનાં ૨૩૯. ૩. ૪/— સોરઠી સંતવાણી : જવેરચંદ મેઘાણી. પાનાં ૧૬૦. ૩. ૩/૫૦. અમૃતનું ઝેર : પાનાં ૧૧૪. ૩. ૧/૭૫. સ્વતંત્રતાનો શાહીદ : રતિલાલ ગિ. શાહ. પાનાં ૧૭૬. ૩. ૩/— છપરપગાં : (૧-૨) : વસંત જોષાણી. પાનાં ૮૪+૮૬. ૩. ૨/૫૦ ગ્રામ સાહિત્યમાળા : પ્રેમચંદણ. અનુ. માણેકલાલ જોશી. (પાંચ ભાગ) ૩. ૬/૨૫. — શ્રી મોરારજીભાઈ દેસાઈ : (પૂર્વાર્ધ-ઉત્તરાર્ધ) : અંબેલાલ નારણજી જોશી. પાનાં ૬૮૦+૪૦૩. ૩. ૩૦/— આઠેયના પ્રકાશક : ગૂર્જર અંથરત્ન કાર્યાલય, અમદાવાદ. માનવમૂત્ર : રાવજીભાઈ મ. પટેલ. પાનાં ૨૫૨. ૩. ૩/— ભારત સેવક સમાજ પ્રકાશન, અમદાવાદ.

લાલા લજપતરાયનો જીવનપ્રસ

સ્ત્રીનું સ્થાન કયાં, ઘરની ચાર દિવાલ વચ્ચે? આજે વર્ષો પછી પણ જ્યારે એમ મનાઈ રહ્યું છે કે દેશમાં અસનના ઘણી ઓછી થઈ છે, સમાજમાં સ્ત્રી-ભાગ્ય આવી છે ત્યારે પણ લોકોની જીભે તો એ જ સૂત્ર સાંભળીએ છીએ કે 'સ્ત્રીનું સ્થાન ચાર દિવાલની વચ્ચે જ શોમે. તેને તો તેનું ઘર, વર અને બાળકો.' સ્ત્રી પ્રત્યેની પુરુષની માલિકી-ભાવના એમ નાબૂદ થાય તેમ નથી. અને એટલે જ તે ઈચ્છે તે રીતે તેના ઉપર સ્વામીત્વ લોગવી શકે છે.

અને કાળ ધણી બદલાયો છે—બદલાઈ રહ્યો છે. પરદેશ જઈને ઉચ્ચ શિક્ષણ, નવી સંસ્કૃતિ મેળવવાનો આપણે ઢાલો કરીએ છીએ. પુરુષ પોતે વ્યક્તિ તરીકેના બધી જ ભાવના હક લોગવવા હકદાર બની શકે છે. જ્યારે સ્ત્રી....આજે પણ આ પ્રશ્ન એટલો બધો મૂંઝવો રહ્યો છે કે સ્ત્રી, વ્યક્તિ હોવા છતાં, પુરુષ જેટલી જ હકદાર હોવા છતાં તેનું સમાજમાં કોઈ નિશ્ચિત સ્થાન નથી. પતિ એ જ પરમેશ્વર એ ભાવના ભારતની નારી ભૂલી નથી—પછી તે પતિ ગમે તેવો વ્યભિચારી હોય, આવડતહીન હોય, પુરુષત્વહીન હોય.

એક સમય એવો હતો જ્યારે સ્ત્રી-પુરુષના લેહ આટલા વિશાળ નહોતા. જેમ જેમ સંસ્કૃતિ બદલાતી ગઈ તેમ તેમ સમાજમાં પરિવર્તન આવી રહ્યું. વ્યક્તિ સમાજ બગર જીવી શકે નહિ એ પરિસ્થિતિ સર્જાઈ અને પુરુષે સ્ત્રી ઉપર ધણીપણું લાદ્યું. પત્ની એ પતિની જીવનસાંજિની છે તેની પત્ની રૂપે-મિત્ર રૂપે. સ્ત્રીમાં શક્તિ નથી, હિંમત નથી, માટે તે પગવલ્લભી છે એ માન્યતા આજે ભૂલવાની જરૂર છે. હવે તેને ગુલામીની જાંજીરોમાં સંપડવાની જરૂર નથી. એ ગુલામીમાંથી મુક્તિ મેળવવા સ્ત્રીએ ભગૃન થવાની જરૂર છે. માત્ર થોડી સ્ત્રીઓના ભગૃત થવાથી કે બ'ડ પેકારવાથી—અરે, સરકારના કાયદાઓથી પણ પુરુષની ઘર ઘાલી બેઠેલી માન્યતા તમે દૂર કરી શકવાના નથી. એને માટે દરેક સ્ત્રીએ ભગૃત થવું પડશે. ઉચ્ચ શિક્ષણ મેળવી, પોતાનું સાચું સ્થાન સમાજમાં કયાં એ જાતે જ નક્કી કરી પુરુષના હૃદયમાં વણાઈ ગયેલી સ્વામીત્વની ભાવના દૂર કરશે ત્યારે જ સમાજમાં સ્ત્રીનું ઓછસ સ્થાન નક્કી થશે. સમાજમાં સ્વામીત્વને કારણે ઊભરાતાં અનિબંધો દૂર થશે. એ દૂર કરવાની આજે જ જરૂર છે.

શક્તિનું પ્રતીક

[મિત્ર મંડળ વચ્ચે વાતમાંથી વાત નીકળતાં 'શ્રીનું' સમાજમાં સ્થાન કયાં? ' એ વિષય ઉપર ઠીક ઠીક ચર્ચા થઈ તેનો દૂક સાર આ રહ્યો :]

રમેશ : કમલેશને લગ્ન કરવા માટે ખૂબ સમજાવ્યો પણ કહે છે કે મને અનુકૂળ એવી છોકરી શોધી આપો. લીનાબહેન, દેઈ છેકરી જ એને ગમતી નથી. શું કરવું એના માટે ?

લીના : એને જોઈ એ છે એવી છોકરી તો મેળવી આપુ પણ એ બધું ઇચ્છવા છતાં, મોં માગ્યું મગવા છતાં તમે પુરુષો તો તમારું ધણીપણું બનાવવાનું ચૂકતા નથી એનું ખરેખર દુઃખ થાય છે એટલે એવી સ્વમાની કન્યાને એ 'ચૂક' માં ધકેલવાનું મન નથી થતું.

સુકન્યા : લીનાબહેન, તમે કહો છો એ કારણે એ કન્યા લગ્ન બંધનથી અલિપ્ત રહેશે ખરી ?

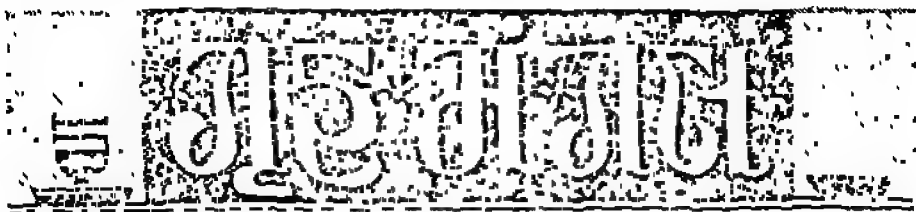
લીના : ના, પણ એમ થય કે એની મેળે પસંદ કરીને લગ્ન કરે તો એવી કન્યાને છેવટે એ દુઃખ તો ન જ થાય કે બીજાની પસંદગીને કારણે પોતે આ સહી રહી છે। હું તો, સુકન્યા, આજે એવા કેટલાય દાખલા જોઈ રહી છું. પુરુષો લણેલી ગણેલી સંસ્કારી પત્ની ઇચ્છે છે, મેળવે છે પરંતુ તેમનું સ્વામીત્વ નાબૂદ થતું નથી. ધીમે ધીમે કરતાં તે વધુ પ્રમળ બનતું જાય છે.

રમેશ : કદાચ હશે. પણ લીનાબહેન, બધા જ પુરુષોને એક જ જોતરે ન જોડાય ને ? અસુક ટકાને કારણે આખી જાતિ ઉપર દોષારોપણ

કરવું તમને બ્યાજખી લાગે છે ?

સુકન્યા : આપણે વિચારણા જ શરૂ કરી છે તો તમને કેટલાક દાખલા આપી ખ્યાલ આપું. નલિનભાઈએ આગ્રહ સેવીને લણેલી, અરે સમાજમાં સારું સ્થાન ધરાવતી શ્રી પસંદ કરી. થોડો સમય ખૂબ સારું ચાલ્યું. આજે તે બહાર કામ કરે છે. પૈસે ટકે તેઓ સુખી છે એટલે નોકરીની જરૂરિયાત તેમને જણાતી નથી. છતાં નલિનભાઈને ઘેર જઈ ચડું છું ત્યારે તેમના મોઢેથી કંઈ જુડું જ સાંભળવા મળે છે. તેમને આવું જાહેર કાર્ય ગમતું નથી. પોતાનું ઘર સંભાળીને જ માત્ર બેસી રહે તે તેમને ગમે છે - જો કે અસુક વ્યક્તિની આગળ તેમને વખાણ કરતાં પણ સાંભળું છું. એટલે તેમનું એ બાબતનું વ્યક્તિત્વ (duel personality) ક્યારેક ન સમજાય તેવું હોય છે.

લીના : તેમનો સ્વભાવગત 'દંભ' અને માલિકીલાવના, પત્ની એ પોતાની માલિકીની વસ્તુ છે એ સંસ્કાર તેમનામાં રૂઢ થયેલા છે; લણ્યા પછી નવા વાતાવરણની અસરે ઉપરનો ઓપ આવવા છતાં જન્મ સંસ્કાર નાબૂદ થયા નથી તે એની સાબિતી છે. સ્વમાની પત્ની એ હક પૂરેપૂરા લે.ગવવા નહિ દેતી હોય ત્યારે ઘર્ષણ ઊભું થાય. નવા સમાજમાં પોતે લલા કહેવાય, સમાનતાના બણગા કૂંકે, ચાર સાણસની વચ્ચે પત્નીના કાર્યની પ્રશંસા પણ કરે છતાં પણ તેમને થોડી જવાબદારી પણ અસહ્ય થઈ પડતી હોય એ વખતે આવી duel personality પોતાનો ભાગ ભજવે છે.

સ્ત્રીનું સ્થાન ક્યાં, ઘરની ચાર દિવાલ વચ્ચે? આજે વર્ષો પછી પણ જ્યારે એમ મનાઈ રહ્યું છે કે દેશમાં અસનના ધણી ઓછી થઈ છે, સમાજમાં સ્ત્રી-જાગૃતિ આવી છે ત્યારે પણ લોકોની જીભે તો એ જ સૂત્ર સાંભળીએ છીએ કે 'સ્ત્રીનું સ્થાન ચાર દિવાલની વચ્ચે જ શોભે. તેને તો તેનું ઘર, વર અને બાળકો.' સ્ત્રી પ્રત્યેની પુરુષની માલિકી-લાવના એમ નાબૂદ થાય તેમ નથી. અને એટલે જ તે હવે તે રીતે તેના ઉપર સ્વામીત્વ લોગવી શકે છે.

અંજો કાળ ધણો બદલાયો છે—બદલાઈ રહ્યો છે. પરદેશ જઈને ઉચ્ચ શિક્ષણ, નવી સંસ્કૃતિ મેળવવાનો આપણે દાવો કરીએ છીએ. પુરુષ પોતે વ્યક્તિ તરીકેના બધી જ જાતના હક લોગવવા હકદાર બની શકે છે. જ્યારે સ્ત્રી....આજે પણ આ પ્રશ્ન એટલો બધો મૂંઝવી રહ્યો છે કે સ્ત્રી, વ્યક્તિ હોવાં છતાં, પુરુષ જેટલી જ હકદાર હોવા છતાં તેનું સમાજમાં કોઈ નિશ્ચિત સ્થાન નથી. પતિ એ જ પરમેશ્વર એ લાવના ભારતની નારી બૂલી નથી—પછી તે પતિ ગમે તેવો બલિચારી હોય, આવડતહીન હોય, પુરુષત્વહીન હોય.

એક સમય એવો હતો જ્યારે સ્ત્રી-પુરુષના ભેદ આટલા વિશાળ નહોતા. જેમ જેમ સંસ્કૃતિ બદલાતી ગઈ તેમ તેમ સમાજમાં પરિવર્તન આવી રહ્યું વ્યક્તિ સમાજ વગર જીવી શકે નહિ એ પરિસ્થિતિ સર્જાઈ અને પુરુષે સ્ત્રી ઉપર ધણીપણું લાદ્યું. પત્ની એ પતિની જીવનસંગિની છે તેની પત્ની રૂપે-મિત્ર રૂપે. સ્ત્રીમાં શક્તિ નથી, હિંમત નથી, માટે તે પગવલંબી છે એ માન્યતા આજે બૂલવાની જરૂર છે. હવે તેને શુભાશીની જાંજીરોમાં સમડવાની જરૂર નથી. એ શુભાશીમાંથી મુક્તિ મેળવવા સ્ત્રીએ જાગૃત થવાની જરૂર છે. માત્ર થોડી સ્ત્રીઓના જાગૃત થવાથી કે બંડ પોકારવાથી—અરે, સરકારના કાયદાઓથી પણ પુરુષની ઘર ઘાલી બેઠેલી માન્યતા તમે દૂર કરી શકવાના નથી. એને માટે દરેક સ્ત્રીએ જાગૃત થવું પડશે. ઉચ્ચ શિક્ષણ મેળવી, પોતાનું સાચું સ્થાન સમાજમાં ક્યાં એ જાતે જ નક્કી કરી પુરુષના હૃદયમાં વસાઈ ગયેલા સ્વામીત્વની લાવના દૂર કરશે ત્યારે જ સમાજમાં સ્ત્રીનું ચોક્કસ સ્થાન નક્કી થશે. સમાજમાં સ્વામીત્વને કારણે ઊભરાતાં અનિબંધો દૂર થશે. એ દૂર કરવાની આજે જ જરૂર છે.

શક્તિનું પ્રતીક

[મિત્ર મંડળ વચ્ચે વાતમાંથી વાત નીકળતાં 'સ્ત્રીનું સમાજમાં સ્થાન કયાં?' એ વિષય ઉપર ઠીક ઠીક ચર્ચા થઈ તેના દૂંક સાર આ રહ્યો:]

રમેશ : કમલેશને લગ્ન કરવા માટે ખૂબ સમજાવ્યો પણ કહે છે કે મને અતુક્રૂણ એવી છોકરી શોધી આપો. લીનાબહેન, કોઈ છોકરી જ એને ગમતી નથી. શું કરવું એના માટે ?

લીના : એને જોઈ એ છે એવી છોકરી તો મેળવી આપું પણ એ બધું ઇચ્છવા છતાં, મોં માગ્યું મગવા છતાં તમે પુરુષો તો તમારું ધણીપણું બળવવાનું ચૂકતા નથી એનું ખરેખર દુઃખ થાય છે એટલે એવી સ્વમાની કન્યાને એ 'ચૂક' માં ધકેલવાનું મન નથી થતું.

સુકન્યા : લીનાબહેન, તમે કહો છો એ કારણે એ કન્યા લગ્ન બંધનથી અલિપ્ત રહેશે ખરી ?

લીના : ના, પણ એમ થાય કે એની મેળે પસંદ કરીને લગ્ન કરે તો એવી કન્યાને છેવટે એ દુઃખ તો ન જ થાય કે બીજાની પસંદગીને કારણે પોતે આ સડી રહી છે ! હું તો, સુકન્યા, આજે એવાં કેટલાય દાખલા જોઈ રહી છું. પુરુષો ભણેલી ગણેલી સંસ્કારી પત્ની ઇચ્છે છે, મેળવે છે પરંતુ તેમનું સ્ત્રીમીત્વ નાબૂદ થતું નથી. ધીમે ધીમે કરતાં તે વધુ પ્રમળ બનતું જાય છે.

રમેશ : કદાચ હશે. પણ લીનાબહેન, બધા જ પુરુષોને એક જ જોતરે ન જોડાય ને ? અમુક ટકાને કારણે આખી જાતિ ઉપર દોષારોપણ

કરવું તમને વ્યાજબી લાગે છે ?

સુકન્યા : આપણે વિચારણા જ શરૂ કરી છે તો તમને કેટલાક દાખલા આપી જ્યાલ આપું. નલિનભાઈએ આગ્રહ સેવીને ભણેલી, અરે સમાજમાં સારું સ્થાન ધરાવતી સ્ત્રી પસંદ કરી. થોડો સમય ખૂબ સારું ચાલ્યું. આજે તે બહાર કામ કરે છે. પૈસે ટકે તેઓ સુખી છે એટલે નોકરીની જરૂરિયાત તેમને જણાતી નથી. છતાં નલિનભાઈને ઘેર જઈ ચડું છું ત્યારે તેમના મોઢેથી કંઈ જુડું જ સાંભળવા મળે છે. તેમને આવું જાહેર કાર્ય ગમતું નથી. પોતાનું ઘર સંભાળીને જ માત્ર બેસી રહે તે તેમને ગમે છે - જો કે અમુક વ્યક્તિની આગળ તેમને વખાણ કરતાં પણ સાંભળું છું. એટલે તેમનું એ બાબતનું વ્યક્તિત્વ (duel personality) ક્યારેક ન સમજાય તેવું હોય છે.

લીના : તેમનો સ્વભાવગત 'દંભ' અને માલિકીભાવના, પત્ની એ પોતાની માલિકીની વસ્તુ છે એ સંસ્કાર તેમનામાં રૂઢ થયેલા છે; ભણ્યા પછી નવા વાતાવરણની અસરે ઉપરનો ઓપ આવવા છતાં જન્મ સંસ્કાર નાબૂદ થયા નથી તે એની સાબિતી છે. સ્વમાની પત્ની એ હક પૂરેપૂરા ભેગવવા નહિ દેતી હોય ત્યારે ઘર્ષણ જિભું થાય. નવા સમાજમાં પોતે ભલા કહેવાય, સમાનતાના બાણગા કૂંકે, ચાર માણસની વચ્ચે પત્નીના કાર્યની પ્રશંસા પણ કરે છતાં પણ તેમને થોડી જવાબદારી પણ અસહ્ય થઈ પડતી હોય એ વખતે આવી duel personality પોતાનો ભાગ ભજવે છે.

સુભાષચંદ્ર બોસ્

રમેશ : લીનાબહેન, આ તમારી વર્ણ personalty ની વાત તો તમારી પાસેથી જ જાણી. મેં એવું પણ જોયું છે કે પતિ આજસુ હોય, નોકરી ધ ધો કરવો ગમે નહિ અને આર્થિક સમસ્યાને પહોંચી વળવા પત્નીને નોકરી કરવા મોકલે. પત્નીની કમાણી ઉપર પોતે લહેર કરે છતાં પણ પત્નીને દબાવે. પત્ની ઘરકામ કરે, નોકરી કરે, બાળકોને સાચવે છતાં પણ પતિની શીરજોરી આલુ હોય નોકરીએથી એક કલાક પણ મોડી કેમ આવે ? પૈસો મળે એ જ તેમને સ્વાર્થ હોય. બાકી પત્નીએ તો પતિનું કહ્યું જ કરવાનું હોય. એને કોઈ મંતવ્ય હોય નહિ. સ્વાર્થ પૂરતી બહાર કામે જાય.

લીના : બાકી તો સ્ત્રીએ ઘરની ચાર દિવાલોમાં ગોઠાઈ રહેવું જોઈએ. ઘરની સેવા કરવાની મૂકીને બહારની સેવા કેવી ? ગમે તેટલો ઠસરડો કરે તો પણ પત્નીની દયા ખાનાર કોઈ નથી હોતું. આજે તો સમાજમાં, ભણેલા-ગણેલા સમાજમાં આવા કુટુંબોનો ચાર નથી. પછી અસાનતાની—જ્યાં અલગ વર્ગ છે તેમની તો હીન દશા કેવી હશે ! પછી સ્ત્રીઓમાં જનગતિ આણવાનું આપણે કહીએ તે બધું ક્યાં છે ? માત્ર ભાષણોમાં જ ? વર્તનમાં, અમલમાં કેટલું સુકાય છે ?

સુકન્યા : ઘરમાં કલેશ થાય ત્યારે સ્ત્રીને જ વાક દેખાય છે. એકલા પુરુષવર્ગને જ શા માટે કહીએ ? સ્ત્રીને તિરસ્કારવામાં સ્ત્રી જાનિને પણ ફાળો છે જ. સાસુ, નણંદને મન તો વહુ જ ખરાબ દેખાય છે. સમાનતાની લવના આવતાં શી ખગર હજુ શુંય વેઠવું પડશે !

લીના : જો આપણે કમલેશની વાતમાંથી એક ગહન પ્રશ્ન ચર્ચા નાખ્યો. કમલેશને પણ આ પ્રશ્ન સમજાવવાની જરૂર છે. બાકી આપણામાં હિંમત હશે તો જ સ્વાવલંબી બની શકીશું. સ્ત્રીઓને જનગત કરી શકીશું. રહીને બેસી રહેવાના જમાના આજે નથી રહ્યા. સ્ત્રી-શક્તિ જ બળવાન છે. એ છે ત્યારે જ પુરુષમાં પણ તાકાત છે.

માનસ-વિચાર

સંઘનસંપન્ન અને સુખી પ્રમીલાબહેન બધી વાતે શોખીન ખૂબ. ખાવા પીવા, પહેરવા ઓઢવામાં પણ ‘અપટુ ડેટ.’ પરંતુ શરીરે ડબલ, ગાંજું આવી શકે નહિ આજસ પણ ખરી. કામ ઓછું થાય એટલે હુકમો બાંજા કરે. સૌથી મોટી વાત તો બીજા પાસેથી કામ લેતાં સાડું આવડે

ઘરમાં કંઈ પણ નવું કામ હોય, પાપડ બનાવવા, નાસ્તો કરવો એ ઉપરાંત બીજું કંઈ પણ કામ હોય તો તરત અડોશી પડોશીને બોલાવી લાવે. અને કામ પાર પાડી દે. પ્રમીલાબહેન રહ્યાં વસ્તારી. એટલે કામ પણ ઝંજું હોય. તે ગામગપાટા હાંકતાં હાંકતાં પાર પડી જાય. તેમની પડોશમાં રહેતાં રમાબહેનને તો તે ખાસ બોલાવવા મોકલે. માણસ અગવડ સગવડે કદાચ ને પણ આવી શકે પણ રમાબહેન તો ક્યારેય ના પાડી શકે નહિ ના પાડે તો પણ પેલાં થોડીવાર આપવાનો એવા મીઠા શબ્દોથી આગ્રહ કરે કે તેમને જવું જ પડે.

અરસપરસ એકબીજાનું કરી છૂટવાની લાવના

ખરેખર સારી છે. પણ પ્રમીલાબહેનમાં એવું નહોતું. દરેક વ્યક્તિમાં પોતાનું કામ પાર પાડવાનો સ્વાર્થ પહેલો હોય છે. એમના પતિને બહુ ન ગમે એટલે એમની હાજરીમાં કોઈને ઘેર કામ કરવા ન જવાય. અરે, ખૂદ પોતાને ઘેર નવું કામ આદરે તો ચીડાઈ જાય. કારણ ‘સાહેબ’ની સગવડ થોડી ઓછી સચવાય ને!

રમાબહેન, શાન્તાબહેન રાજ વિચારે કે હવે તો પ્રમીલાબહેન બોલાવવા મોકલે ત્યારે ના પાડી દઈશું. પણ એ હિંમત કોનામાં! એનાથી એવા તો બહુ અંતર ગયા હતાં કે એ કંઈ પ્રત્યુત્તર કે દલીલ કરી શકનાં નહિ અને એમની પાછળ ખેંચાતા જતાં હતાં. પ્રમીલાબહેનને ઓશિયાળાં થતાં આવડતું હતું.

ભારેખમ શરીર એટલે કામ બહુ થાય નહિ. રમાબહેનને ઘેર કામ માટે જાય તો સાવ ધીમેથી કામ રમતાં રમતાં કરે. એટલે એમનો બોલો હળવો થાય જ નહિ. જ્યારે રમાબહેન સ્વભાવે પરગજુ ખૂબ. એટલે હશે, બિચારાથી નથી થતું તો આપણને મદદ કરવામાં શું ભેર પડવાનું છે! આમ ધીમે ધીમે સંબંધ વધતો ગયો. એટલે પ્રમીલાબહેન પડેશી હક્ક પણ સારા પ્રમાણમાં બળવામાં માંડ્યાં.

પૈસે ટકે સુખી પ્રમીલાબહેન મોજ-શોખમાં સારા એવા પૈસા ખર્ચી શકે પણ નાનામાં નાની વસ્તુ ઘરમાં વસાવે નહિ. અને તેની જરૂરિયાત વારંવાર પડે ત્યારે પડોશીને ત્યાંથી લઈ આવે. જલદીથી પાછી મોકલવાની

ટેવ નહિ એટલે લેવા જઈએ ત્યારે વસ્તુ પાછી મળે. પડોશમાં છે એ વસ્તુ નવી લાવીને કામ પણ શું છે? જ્યારે જોઈએ ત્યારે મળી રહેવાની છે. રમાબેન, શાન્તાબેન બેઉ લેગાં મળે ત્યારે પ્રમીલાબહેનની આ ટેવ ઉપર ચર્ચા ચાલે. ‘મારું મશીન તો તેમને ઘેર જઈ જઈને એટલું ઘસાઈ ગયું છે પણ તે તો બિલકુલ સમજતાં જ નથી ના પણ કેટલીક વાર પાડવી? એક વસ્તુની બહુ થઈ પછી બહાનું પણ કંઈ કઠાતું નથી’ રમાબહેન વરાળ કાઢી રહ્યાં ત્યાં શાન્તાબહેન બોલી બેઠ્યાં : ‘મારે ઘેરથી પણ કાચનો સામાન, લોટ વગેરે મંગાવે પણ આટલા સંબંધ પછી ના પણ કેમ કહેવાય! એક વખત એમને ત્યાં મહેમાન હતાં. મારો કાચનો ‘બાઉલ’ લઈ ગયેલાં અને તે ફૂટી ગયો. મને કહે કે શાન્તાબહેન, રમાના હાથમાંથી લપસી ગયો ને ફૂટી ગયો. પણ બીજો કોઈ વિવેક પણ ન બતાવી શક્યાં.’ ‘હા, આપણે કેટલું સાચવી સાચવીને વાપરીએ તે તેમના હાથે નાખૂદ કરવા માટે જ ને!’ પારકી વસ્તુ ઉપર તાગડધીત્તા કરવાની આ ટેવ ખરેખર બીજાને માટે ખતરનાક છે. એમની આબરુ પણ શું? સુખી ઘરમાં પણ આવી કંજૂસઈ જોવામાં આવે છે ત્યારે આપણામાં ઘર ઘાલી બેઠેલાં એ દૂષણો પ્રત્યે દુઃખ થાય છે. માત્ર ખાંચ પીંચા અને પહેરવા ઓઢવા સિવાય જીવનમાં બીજું કોઈ રહસ્ય જ નથી? સાવ સામાન્ય કોટિનું માનસ ક્યારે વિચારવું બનશે!

★

વાતે । સઘળું મહાભારત સતાર્થ રહ્યું હોય તેમથી અર્થપૂર્ણ શૈલીના એ પુસ્તકર્તા છે એમની વિચાર-સરણી કદાચ ગુજરાતને ગુજરાતી પોથી પ્રભને અને સરળ સુમેધ અખડ આનદી ગુજરાતી સહિત્ય સમજનારા વાચકોને પચે એવી ન પણ લાગે ,

શ્રી શિવકુમાર જોષીએ આ પુસ્તકની વિશિષ્ટ રીતે લખેલી પ્રસ્તાવનામાંથી લેખક વિરેનું મત્તવ હાર ટાકેવા ફકરામાંથી સાચું મળે છે એ લેખકની આ પ્રથમ નવનકથા વાચના પ્રતીત થાય છે શ્રી ચન્દ્રકાંત બક્ષીની ટૂંકી વાર્તાએ થી તેમનું નામ એટલું બધું જાણીતું છે અને તેમની શૈલી ગુજરાતને માટે કુપથ તો ય ગમી જ ન તેવી છે એટલે આ નવનકથાને વાચનાર અને અવલોકનાર કેટનાયના નાકના ચડેના ટેરના સામેય લેખક ઊભા રહી શકે તેમ છે વાર્તા કે નવનકથા કોઈ ચોક્કસ ચોક્કસ જરૂર રહે તેની કાળને મુક્ત શ્વાસ લેવાની તક ન મળે ત્યારે જે બધિયારપણું તેમાં આવી જાય કે એનાથી ખૂબ જ દૂર રહેની આ નવનકથામાં લેખકની જીજ્ઞાસુત્વરથી ઊઘાડી આખે ફરવાની દૃષ્ટિ શબ્દ પ્રતીતિ થાય છે અનુભવની ઊડી પછી પછી એનું પ્રતિમિત્ત પાડ્યા વિના રહેતો પ્રેમી ભાષાની અને શૈલીની જોષીની વેગવાન લેખિકાને ગુજરાતને ધણું વખતે શ્રી બક્ષીએ પરિચય કરાવે છે નીતિમક્ષાની ગુનમાંગો પેકારનારને આભાસે દ્રશ્ય લાગે તેવી વર્ણનશક્તિય ધણીને ખૂબે છતાં ગુજરાતી ભાષાને વધુ પડતી જોષીની, નશીની જીવંત કલમ મળે છે એ શુભ ચિન્હ તો છે જ

આ પ્રથમ નવનકથા જ શ્રી ચન્દ્રકાન્ત બક્ષીને સાહિત્યના જગતમાં એક અનુભવ વાગી-નવનકથાકારનું સ્થાન અપાવે છે તે એક શુભાગમન ગણાવું જોઈએ શ્રી બક્ષી જેવા જાગૃત વાર્તાકાર ગુજરાતને અને ગુજરાતી સાહિત્યને ધણું ધણું આપી શકશે એ વાત નિર્નિવાદ છે સવામસો પનાની આખી નવનકથા એકી મેકે વાંચી નાખવા જેવી વાર્તાપ્રવાહમાં પકડ છે શૈલીની

જોષીની સચેટતા છે પ્રસંગોની હરમાળા છે અને વર્ણન ભાષા અને દૃષ્ટિમાં સચી સૂઝ છે નવનિર્માણ

[તત્ત્વો સુરિમતા મેઠ-જ્યન્તિમાં પરમર પ્ર અખિન હિંદ મહિના પરિ અમદાવાદ શાખા જોળાનાય ધર્મિયુ ખમાસાગે અમદાવાદ વાર્ષિક લવાજમ એક રૂપિયા]

કોઈપણ જાતની રાજકીય પક્ષાપક્ષીથી દૂર રહીને સામાજિકક્ષેત્રે સુદર કાર્ય કરતી અખિન હિંદ મહિના પરિષદ સમય દેશમાં પોતાની શાખાઓ ધરાવે છે એ પરિષદની અમદાવાદ શાખાએ શરૂ કરેના નવનિર્માણ નામના ત્રૈમાસિકને આવખરતા આનંદ થાય છે સામાજિક કાર્યમાં સાહિત્ય પણ કેવું મન્તવનું રસાન ધરાવે છે તે સુદર રીતે રજૂ કરતાં આ પ્રથમ અકના લેખો દરેક રીતે મદદના છે અને કેટનીક જાણીતી કનમોનો પણ આ અકમાં મળેનો સદુપર અખિનદનીય ગણાય શ્રી શારદામહેન મહેતા ગુનામદાસ બોકર, વિનોદિની નીલકંઠ ગા સુમન્ત મહેતા રભામેન ગાધી, ગદુભાઈ કુ સરોજિની મહેતા નાનુભાઈ દવે વગેરે લેખકોના નોંધપાત્ર અને અબ્બાસ લેખોથી સમૃદ્ધ બનેના પ્રથમ અક જેવું જ દરેક અકેનું ધોરણ જાગી રાખ્યા આ ત્રૈમાસિકનાં તત્ત્વો પ્રયત્નશીલ રહેશે તો આપણા સમયિક-સાહિત્યમાં સારી એવી પ્રતિભા નવનિર્માણ ઊભી કરશે એ વિશે શકા નથી

ખાસ કરીને મહિના પરિષદના સભ્યો માટે જ પ્રાદ યતુ આ ત્રૈમાસિક એની લેખસામગ્રીમાં પણ સામાન્ય સમજના વાચકોનેય લક્ષમાં રાખીને સાહિત્ય સામગ્રી પીરસે તો તેનું ખરું વધુ સાચા અર્થમાં સધારે ગૃહઉપયોગી માહિતી ગૃહવ્યવસ્થા અંગેનું સાહિત્ય તેમજ જાળાઉછેર, ખાગમાનસ અને ગૃહમાધુર્યને અનુલક્ષીને લખાયેલા લેખો આ ત્રૈમાસિકને વધુ અનુરૂપ રહેશે આવી સૂચનો કરવા પડે તેમ હોવા છતાં આ ઉપયોગી ત્રૈમાસિક આપણા પ્રયેક ધરતુ સાથે બની રહે એ જ અપેક્ષા

વાર્ષિક લવાજમ : રૂ. ૭/૫૦ : વિદેશમાં : શિ. ૧૫.

૭ વર્ષનું સામર્થ્ય લવાજમ રૂ. ૩૭/૫૦ : વિદેશમાં : શિ. ૭૫.

અમદાવાદમાં રૂબરૂ લવાજમ ભરવાનું અને સ. ગો. થી ચેકલવાનું મુખ્ય સ્થળ :

ભિર્મિ-નવરચના કાર્યાલય

ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રા.) લિ. : ૬૪, ગાંધીરોડ : કર્નો-ડીઝ પ્રિન્ટ : અમદાવાદ, ૧

૫૫૧ ઉપરાંત નીચેનાં સ્થળોએ પણ 'ભિર્મિ-નવરચના'નું લવાજમ ભરી શકાય છે :—

૧ એન. એમ. ત્રિપાઠી પ્રાયવેટ લિમિટેડ,	પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ, ૨.
૨ આર. આર. શેઠની કંપની,	કેશવબાગ, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ, ૨.
૩ એન. એમ. ઠક્કરની કંપની,	૧૪૦, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ, ૨.
૪ વિજય સ્ટોર્સ,	૩૦૮/એ, કાલ્યાણદેવી રોડ, ડાબે માળે, મુંબઈ, ૨
૫ પુસ્તકાલય સહાયક સહકારી મંડળ લિમિટેડ,	રાવપુરા, વડોદરા.
૬ ચરોતર પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિ, ચરોતર એજ્યુકેશન એસોસિયટી,	આણંદ.
૭ વિજય સ્ટોર્સ,	સ્ટેશન રોડ, આણંદ.
૮ લોકમિલાપ કાર્યાલય,	જિલ્લા કોર્ટ રસ્તો, ભાવનગર.
૯ નવયુગ પુસ્તક ભંડાર,	રાજકોટ.
૧૦ એલ. કે. મેઘાણી,	૧૪. તરતોલ્લા સ્ટ્રીટ, કલકત્તા, ૧.
૧૧ ગાંડીવ સાહિત્ય મંદિર,	હવાડિયા ચકલા, સૂરત.
૧૨ ઔરલ પુસ્તક ભંડાર,	રિલીફ રોડ, પાટ કુની પોળ સામે, અમદાવાદ, ૧
૧૩ વિજય સ્ટોર્સ	૬૨, કલ્યાણ ભવન, બીજે માળે, રિલીફ રોડ, અમદાવાદ, ૧
૧૪ સીટી બુક શોપ,	પો. બો. નં. ૧૪૬૦, મોંબાસા. (કેન્યા)
૧૫ જી. એસ. કાનાબાર લિં,	પો. બો. નં. ૧૦, બ્લેન્ટાયર. (ન્યાસાલેન્ડ)
૧૬ જનરલ બુકસેલર્સ,	પો. બો. નં. ૧૨૭૮, દારેસલામ. (ટાંગાનિકા)
૧૭ પોપ્યુલર બુક સપ્લાય,	પો. બો. નં. ૭૬૬, કંપાલા. (યુગાંડા)
૧૮ કે. સી. આચાર્ય એન્ડ સન્સ,	પો. બો. નં. ૨૪૬, જિન્ન. (યુગાંડા)
૧૯ નિર્મળાબેન ભટ્ટ,	પો. બો. નં. ૧૨૦, જિન્ન. (યુગાંડા)
૨૦ કે. સી. આચાર્ય એન્ડ સન્સ,	પો. બો. નં. ૪૦૬, મ્બાલે. (યુગાંડા)
૨૧ રાવળ પ્રધર્સ,	પો. બો. નં. ૪૬, નકુરુ. (કેન્યા)
૨૨ છોટલાઈ પટેલ, સેન્ટ્રલ પ્રિ. પ્રેસ લિ., પો. બો.	૪૨૬, બ્રાકનહિલ. (નોર્થ રોડેશિયા)
૨૩ રામભાઈ પટેલ, પ્રીમિયર પ્રધર્સ,	પો. બો. નં. ૨૬૩, એનડોલા. (નોર્થ રોડેશિયા)
૨૪ આપાભાઈ પટેલ,	પો. બો. નં. ૭૬, લુઆન્શ્યા. (નોર્થ રોડેશિયા)
૨૫ સાકરચંદ્રભાઈ નાઈ, નાઈ પ્રધર્સ,	પો. બો. નં. ૩૪, લિવિન્સ્ટોન. (નોર્થ રોડેશિયા)
૨૬ મોરારજીભાઈ એલ. પટેલ,	પો. બો. નં. ૧૫૧૭, સેલિસબરી (દ. રોડેશિયા)
૨૭ હાકોરભાઈ દેસાઈ, દેસાઈ અન્ડ કંપની,	પો. બો. નં. ૧૦૮, લુસાકા. (નો. રો.)
૨૮ વાલંભીઆ પ્રધર્સ,	પો. બો. નં. ૮૬, ગાંડીબાર (પૂ. આફ્રિકા)

ગાણીતા કલમ-કસળી શ્રી જિતુભાઈ મહેતાની વાર્તાઓનો તૃતીય

પારતી તારા

લેખક :

શ્રી જિતુભાઈ પ્ર. મહેતા

મુલ્ય : રૂ. ૪/૫૦

[ચિત્ર. પો. રૂ. ૧/-]

લગભગ ત્રીસથી વધુ પડકારી વાર્તાઓને ને ગાણીતા યથેલી છે તે શ્રી જિતુભાઈ પ્ર. મહેતાનો પ્રથમ સંગ્રહ છે આનો શાય છે. ને વાર્તા મોટા ભાગના અંકમાં વર્ષો સુધી પ્રગટ રહી, અન્ય સિદ્ધ અને હરોળના સામયિકોમાં વાર્તાઓ ખૂબ જ વખણાવી તે બધી વાર્તાઓ સ્વર પડેલી ન વાર પામે છે. એ આપણા એક શબ્દ-ચિત્ર અને ગાણીતા કલમ-કસળી જિતુભાઈ પ્ર. મહેતાએ છે તે જ આ સંગ્રહની મોટી વાન ગણાવી ને કલ વીસ વાર્તાઓના આ હમાં આપણને એક પીઠ ઘૂંટલી કલમનો આસ્વાદ છે. સ્વર અને સંગીતની સમી આ બધી વાર્તાઓ ફરી વાંચવાનું મન થાય સચોટ અને પકડવાળું કૂટપાઘવાસી, ગિતવાસનાના માનવીઓ, સામાજિક જીવનને સ્પર્શવાનું કુતલકલ્પ વિના તેમાં આત્મીય આ બધી વાર્તાઓ છે તેથી વાચકને સંતોષશે.

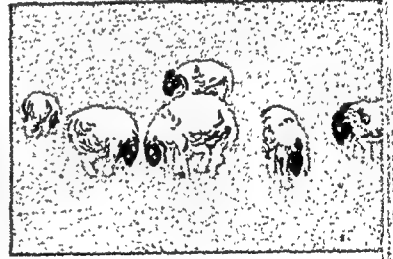
આપની નકલ મેળવવાનું મુખ્ય સ્થળ :

ભારતી સાહિત્ય સંઘ (ગાયલેટ) લિમિટેડ

૧૪, માંડીરોડ
ફનોલીસ તિલ

અમદાવાદ.

કાલિદાસ

વાદનાં ભેરુ

ચિત્રકાર : શિવ પંડ્યા

૧૫૩૩ : ૨૫૫૫
૨૬૪૩ : ૩૬૪૩
૩૬૪૩ : ૪૬૪૩
૪૬૪૩ : ૫૬૪૩

ભારતી સંઘનાં નવાં પ્રકાશનો

મહાભારતની કથાઓ	ધૃમકેતુ	૩/૫૦	પીતાબર પટેલની શ્રેષ્ઠ વાર્તાઓ	૪/૫૦
પેટલીકરની શ્રેષ્ઠ વાર્તાઓ		૪/—	સાહસની શોધમા	નવનીત સેવક ૨/૫૦
પચામૃત	ઈશ્વર પેટલીકર	૧/૨૫	ધરતીના અમી	મણિભાઈ પટેલ ૪—
આમના ટેકા	"	૧/—	સાહિત્યનિક્ષ	અનંતરાય મ રાવળ ૪/૨૫
આખ વિના અગ્નિવાણા	"	૧/૨૫	સાહિત્યવિહાર (નવી આવૃત્તિ)	" ૪/૫૦
જુલાય એ રો કદી ?	"	૧/૨૫	દ્વિરેકનુ વાર્તામધુ (ન આ.)	રા વિ પાઠક ૧/૫૦
સુનયું-પ્રતિમા	યુનીલાય વ શાહ	૫/—	ધમકથાઓ ૧થી૫ (")	" ૭/—
તથા દીકરાની મા	"	૧/૨૫	સમાર (નવી આ)	ઝવેરચંદ મેવાણી ૧/૨૫
અણોળો (નવી આ.)	"	૧/—	રેનગાડીની સૃષ્ટિ (નવી આ)	" ૧/૨૫
કડદો	પ્રભાલાલ પટેલ	૧/૫૦	પાનખર અને વસત	સાને શુરુજી ૫/૭૫
છોકે અને મોકે (આઠ ભાગ)	જીવરામ જોષી	૧૩/૫૦	સધ્યા (નવી આવૃત્તિ)	" ૬/૨૫
અન્યથો	શેખાદમ આણુવાલા	૨/૨૫	કરુણાદેવી	" ૧/૨૫
ઠાકર	'ઉમાકાન્ત'	૬/૨૫	શ્યામની મા	" ૬/—
સુપ્રમથા (નવી આ)	"	૭/૭૫	મડિયાની શ્રેષ્ઠ વાર્તાઓ	૪/—
મગળ જ્યોત	"	૬/૭૫	તીર અને તુલકા	રમામેન ગાધી ૩/૫૦
અંકુર	ડાહ્યાભાઈ પોલ	૩/૫૦	જીવન-ઝંઝાવાત	" ૨/—
પુનર્જિવન	"	૫/—	રાખમા જરે છે અગારા રમણિક પટેલ	૩/૫૦
નવા કલેવર ધરે હસતા	"	૫/—	સાધના અને સિદ્ધિ	પ્રદીપાદ બ્રહ્મભટ્ટ ૭/૫૦
આત્મવચના	વિશ્વમિત્ર	૫/૫૦	સાચા જીવતર	શનાભાઈ પોલ ૩/૫૦
અમર દીપ	જૂથત ડોહરિયા	૫/—	છેલ્લી રાત	દી પી સૂચક ૩/૫૦
સાચ વિનાના સગાથી	"	૫/—	દેવાકિકલત	મનુભાઈ જોષાણી ૧/૨૫
મૂળા પહાણા	જળાવત નાયક	૭/૫૦	કુગ હત્યા	" ૧/૨૫
અગ્નિપાણી	'સત્યમ'	૫/૨૫	શૌર્ય કથાઓ	" ૧/૨૫
ભવની વારે	"	૫/૭૫	અમૃતપાત્ર	ચક્રલાલ સેલારકા ૪/૫૦
ધગ્તીનું હીર	દેવશંકર મહેતા	૬/—	ખગ્તા તારા	જિતુભાઈ પ્ર મહેતા ૪/૫૦
ધરતીની આરતી	"	૮/૭૫	જીવીમા	વિજયકુમાર ત્રિવેદી ૧/૨૫
પ્રેરણામૂર્તિઓ	ઈશ્વરભાઈ પોલ	૧/૩૦	અતિમ દીપ	મોહનલાલ પોલ ૪/૫૦
માનવતાનો સાદ	"	૪/૫૦	ભારતયાત્રા	રામનારાયણ ના પાઠક ૬/—
જનતા કાળે જીવનારા	"	૧/૫૦	પ્રતની વાતો	કૃષ્ણપ્રસાદ ભટ્ટ ૨/૭૫
ગામડાની કેડીઓ	પીતાબર પટેલ	૧/૨૫	છેલ્લા આસુ	" ૫/—
ધરમ તારો સંભાળ રે	"	૧/૫૦	વદના	સોમાભાઈ બાવસાર ૧/૫૦
દુન ભારતના તીરથ (પાંચ ભાગ)	"	૪/—	ચાદા ચાદા પોળી	વસત જોષાણી ૦/૭૫
			સુની પડી રે સીતાર	ધનશ્યામ ઠાકર ૨/૫૦

— ઉપરનાં નવા પ્રકાશનો ઉપરાંત અમારાં બધા પ્રકાશનોનું નવું સુચિપત્ર મગાવો :—

ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રાયવેટ) લિમિટેડ ૬૪, ગાંધીરોડ ૬નો-ડીજ પ્રિન્ટ અમદાવાદ, ૧

અમારાં પ્રકાશનો ઉપરાંત ગુજરાતી સાહિત્યનાં બધાં નવાં પ્રકાશનો
અમારે ત્યાંથી હમેશાં મળી શકે છે. ૧૯૬૦નાં નવાં પ્રકાશનો
(ખીલ પ્રકાશકોનાં) નીચે સુજળ છે :-

હરિસંહિતા ૧-૨-૩	નંદાનાલાલ કવિ	૩૦-૦૦	સેવાશ્રમ	જસવંત મહેતા	૩-૫૦
પુણ્યમિત્ર	ધૂમકેતુ	૪-૫૦	મંગલ પ્રભાત	કાશ્યપી મુખોપાધ્યાય	૮-૦૦
કુમારદેવી	"	૫-૦૦	દેવદુલારી ૧-૨	રાયલા	૮-૦૦
પ્રેમપંથ ૧-૨	ઈશ્વર પેટલીકર	૧૧-૦૦	મા તે મા ૧-૨	"	૧૦-૦૦
દરિયાપાર	ગુણવંતરાય આચાર્ય	૪-૫૦	ચાચો સન્નેડે મુખી થઈ એ	ચિતુભાઈ પટવા	૬-૫૦
આચાર્યની શ્રેષ્ઠ નવલિકાઓ	"	૩-૫૦	આનંદ ભેરવી	સારંગ બારોટ	૮-૭૫
ભગવાન તારુ' શું થશે	"	૩-૦૦	રાગ વેરાગ	"	૪-૦૦
ભરજોખન	"	૪-૫૦	અગનખેલ	"	૪-૦૦
ચંપાવતી	"	૪-૦૦	સુન્નતા	કાસીરામ કાકર	૫-૭૫
હું એક મુરતિયો	દામુ સાંગાણી	૩-૦૦	જળપ્રલય	પ્રસાદ રાવજી	૩-૦૦
પરણ્યા છતાં કુંવારા	"	૨-૫૦	પ્રીત પરાઈ ૧-૨	કોલક	૧૨-૦૦
શું હતા, શું થઈ ગયા	"	૩-૫૦	દાર અને દિવાલ	કુન્દનિકા કાપડિયા	૪-૫૦
મનનાં મનોરથ	ગં. લી. બદામી	૪-૦૦	આત્મચક્ષુ	સુરેશ ગાંધી	૪-૦૦
ગરીબનો બેઠી	"	૩-૦૦	ગોડીની શ્રેષ્ઠ વાર્તા	ગોડી	૭-૫૦
વીતી જશે આ રાત ? ભગવતીકુમાર રામો	"	૩-૫૦	બિંધે ઘડે પાણી	જયેન્દ્રરાય દુર્રાજા	૩-૫૦
રાજ્યોગી રમણલાલ ધીરજલાલ શાહ	"	૩-૦૦	ખાર	ચન્દ્રકાન્ત બક્ષી	૪-૨૫
લોખંડી ખાખના ફૂલ ૧-૨ 'જયલિખ્ખુ'	"	૧૧-૦૦	રોમા	"	૩-૭૫
અંતરનાં અજવાળાં	પીતાંબર પટેલ	૬-૦૦	અભિશાપ	ખીમચંદ વોરા	૫-૦૦
કરલે સિંગાર	"	૫-૦૦	રૂપરાણી	વરુ દાટક	૬-૨૫
રૂંધાતાં છવન	શ્રી. ના. પેંડસે	૭-૦૦	હંધડી	પરાગ	૫-૭૫
આભલાં	અરવિંદ ગોખલે	૬-૦૦	ગૌરી ૧ ૨	કોલક	૧૧-૦૦
શ્રમજુગાથા	ગા. ની. દોડેકર	૫-૦૦	ઊરના એકાંત ભડકે બળે	ભદ્રકુમાર યાજ્ઞિક	૬-૦૦
ટીલડી	વિ. સિ. ખાડેકર	૫-૦૦	મન મોતી ને કાચ	વિદુલ પંડ્યા	૭-૫૦
ખમ્ખા અન્નદાતા	યાદવેન્દ્ર રામો	૫-૦૦	વૈરાખી વાદળ	નંદકુમાર પાટક	૫-૦૦
કાળજરેખા	હરીશ નાયક	૪-૦૦	વસંતસેના	ગોરખ	૪-૭૫
વપ અને અમૃત ચંદુલાલ જોશલાલ વ્યાસ	"	૭-૦૦	અંગુલીમાસ	"	૪-૦૦
કચ દેવયાની મંજુલાલ સાકરલાલ	"	૩-૦૦	ખાવન પતે	કૃષ્ણચંદ	૭-૫૦
માંગલ્યદૃષ્ટા મહાકવિ બાલચંદ્ર પરીખ	"	૧-૨૫			
કુલનારો	નીરુપમા દેવી	૩-૦૦			
રહસ્યનગરી	શિવકુમાર બોષી	૪-૦૦			

ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રાયવેટ) લિ. : ૬૪, ગાંધીરોડ : દુર્ગાનંદીઝ બ્રિજ : અમદાવાદ, ૬

ઉર્મિ-નવરચના : જુલાઈ ૧૯૬૦

માનવ મૂલ્યોની પુનઃ પ્રતિષ્ઠા અંખતું
સ્વતંત્ર વિચારધારાનું માસિક
ગુજરાતનું વિશિષ્ટ 'મોડન' રિવ્યુ.

વિશ્વમાનવ (શરૂઆત ૧૯૫૮)

સંપાદક : ભોગીલાલ ગાંધી
અઢી વર્ષના ટૂંકા ગાળામાં પોતાનું વિશિષ્ટ સ્થાન
-પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત કરનાર
દર વર્ષે મોટી સાઈઝનાં આશરે ૨૦૦ પૃ.નો
અધ્યયનપૂર્ણ વિશેષાંક
નીચેના અથો વિશેષાંક તરીકે પ્રસિદ્ધ
ઘર્ષ ચૂક્યા છે.

વર્ષ ૧-"સર્વોદય વિજ્ઞાન"; વર્ષ ૨-માનવ
અને પરમાણુ; વર્ષ ૩ ગુજરાત દર્શન, (ગુજરાતનો
સર્વ સંગ્રહ)

(ઉપરાંત-"નેહરુ : અણુયુગનો સમન્વયક-ના ૪ લેખો)

X X X

દર અંકે આગવાં આકર્ષણ

મૂલ્ય વિચાર-(વિવિધ સમસ્યાઓનું વિશ્લેષણ)
કવિતાનો આસ્વાદ-(ગુજરાતના કવિઓની
એક એક કૃતિનો વિવેચનાત્મક આસ્વાદ-પ્રા. સુરેશ
ભેખીની-કલમે)

કલાનો આસ્વાદ-(ચિત્રકલાનો ઉદ્ભવ અને
વિકાસની ચિત્રમય શ્રેણી-યુલામ મોહમ્મદ શેખ)

સાહિત્યસ્વામીઓ અને આલોચન-
(ગુજરાતને ધનનારા સર્ગકો અને અથોની અભ્યાસી
લેખમાળા-સં. અનિરૂદ્ધ બ્રહ્મભટ્ટ)

વિજ્ઞાન ચિંતન-(વિજ્ઞાનની ઘટના અને સમ-
સ્યાઓનું નવનીત : સં. ડો. મધુકર શાહ)

હુમ બેચેન હું-(અજાણી ભરેલા હૃદયવેધક
પ્રસંગો)

પહેલું પાનું-(સદા સંઘરવા સમરવા જેવા વિચારો)
કવિતા-(ગુજરાતની નવી સર્ગતી કવિતાનાં ગુચ્છ)
વાર્ષિક આશરે ૭૫૦ પાનાનું વાંચન

લવાજમ રૂ. ૭-૦૦

શુદ્ધ નકલ રૂ. ૦-૬૨ ન. પે.

ચેતન પ્રકાશન ગૃહ (પ્રા.) લિ.

રામજી મંદિર પોળ, વડોદરા.

વિશ્વમાનવ સ્વાધ્યાય અથ શ્રેણી
(આ સાહિત્ય વિશ્વ માનવ આહવાને વિશેષાંક
તરીકે પ્રાપ્ત ઘર્ષ ચૂક્યું છે.)

[૧]

ગુજરાત દર્શન

ગુજરાતી ગ્રામ, ભાષા, સંસ્કાર, શિક્ષણ, નાટ્ય,
સાહિત્ય, ઇતિહાસ, સંસાર, ઉદ્યોગ, વિજ્ઞાન, આદિ
ક્ષેત્રોના નિષ્ણાતોના આધારતથ્ય ૨૫ લેખોનો સંગ્રહ.

પૃ. ૬૪૨ (૩૨ આર્ટ પેજ) રૂ. ૯-૦૦

[૨]

નેહરુ : અણુયુગનો સમન્વયક

લે. ભોગીલાલ ગાંધી

નેહરુના સમસ્ત વિકાસ અને ચિંતનનું મૂલ્યાંકન કરતો
માહિતી અંથ. પાંડિત સુખલાલજીના પ્રવેશક સાથે

પાન ૨૦૦ રૂ. ૩-૦૦

[૩]

માનવ અને પરમાણુ

સંપાદક :- ડૉ. મધુકર શાહ ... સુભદ્રા ગાંધી
પરમાણુનું સ્વરૂપ : વિનાશક અને મહાશક્તિની
ભીષણતા, ભાવિ યુદ્ધની વિનાશકતા; ભવ્ય-સર્ગક
શક્તિની ભરપૂર માહિતી સાથે.

પા. ૪૬૦ રૂ. ૫-૫૦

[૪]

સર્વોદય વિજ્ઞાન

સર્વોદયનાં વિવિધ પાસાંઓ, માહિતીઓ અને દૃષ્ટિ
રજૂ કરતો એકમાત્ર વિવેચન-અંથ.

પા. ૩૩૬ રૂ. ૩-૫૦

૩. ૧૫ માં ૪ અંથ-પોસ્ટલ ફ્રી
"વિશ્વમાનવ"ના ચાલુ આહવાને
આ અંથો છુટક પોસ્ટ ફ્રી
૩૩૬/૦ કમિશનથી
(૨જી. ખર્ચના ૦-૫૦ ન પે. વધુ મોકલવા)

: પ્રાસિસ્થાન :

ચેતન પ્રકાશન ગૃહ (પ્રા.) લિ.

રામજી મંદિર પોળ, વડોદરા.

ઉર્મિ-નવરચના : જુલાઈ '૬૦

રામતીર્થ બ્રાહ્મી તેલ સ્પેશ્યલ નં. ૧

(૨૯૨૨૬)

આયુર્વેદિક દવા

રામતીર્થ બ્રાહ્મી તેલ સ્પેશ્યલ નં. ૧ કિંમતી અનેક વનસ્પતિઓમાંથી તેમજ શાસ્ત્રીય પદ્ધતિથી તૈયાર કરવામાં આવે છે. રામતીર્થ બ્રાહ્મી તેલના નિયમિત ઉપયોગથી મગજના જ્ઞાનનંદુ તથા શરીરના દિશાનંદુ બળવાન બનાવવામાં, માથાનો દુઃખાવો મટાડવામાં, આંખોની ગરમી ઓછી કરવામાં તેમજ દષ્ટિ અને યાદશક્તિ વધારવામાં, ગાદ નિદ્રા લાવવામાં, ખરતા વાળ અટકાવવામાં, વાળ લાંબા કાળા અને તેજસ્વી બનાવવામાં, શરીર પર માલીસ

કરવાથી આમડીને તાઝગી આપવામાં તથા શરીરને હૃષ્ટપુષ્ટ બનાવવામાં દરેક રીતે અનુકૂળ છે. દરેક ઋતુમાં દરેકને અનુકૂળ છે.

મોટી બોટલી રૂ. ૪=૦૦ * નાની બોટલી રૂ. ૨=૦૦ બધે મળે છે.

ટપાલથી મંગાવનાર માટે દેશ-પરદેશનું પોસ્ટેજ તેમજ પેકીંગ ચાર્જ અલગ છે.

ઉમેશ યોગદર્શન પ્રથમ ખંડ

લેખક :- શ્રી યોગીરાજ ઉમેશચંદ્રજી

આ ગ્રંથમાં રોગી તથા નીરોગી સ્ત્રી-પુરુષોની તંદુરસ્તી સારી રાખવા માટે ૭ પ્રકારના મન્ત્ર-શોધન કર્મ આસનો, માનસિક ઇલાજ, જ્ઞાપચાર, સર્ચકરણ ચિકિત્સા, આદાર ચિકિત્સા વગેરે અનેક શક્તિવર્ધક તથા રોગનિવારક ધરમાં ધર્મ શકે તેવાં મુલક સાધ્ય ઈલાજો બતાવેલ છે. આ ગ્રંથમાં ૧૦૦ થી વધુ ગ્લેઝ આર્ટ પેપર ઉપર આકર્ષક અને અત્યંત ઉપયોગી મલશોધન કર્મ તથા આસનોના ફોટોઓ છે. યોગવિદ્યાનો અદ્વિતીય ગ્રંથ છે. દરેક ધરમાં, વાંચનાલયમાં, સ્કૂલ, કોલેજો, અને ઇસ્પતાલમાં રાખવાં યોગ્ય છે. ફોટોઓ બોનાં તથા લેખો વાંચનાં મુખ અને શાંતિનો અનુભવ થતો જશે. ગુજરાતી-હિન્દી-મરાઠી-અંગ્રેજી ભાષામાં મળશે. પ્રત્યેક નકલની કિંમત રૂ. ૧૫-૦૦ પોસ્ટેજ ખર્ચ રૂ. ૨-૦૦ પૈસા મનીઓર્ડરથી મોકલશે. વી. પી. પી. કરતા નથી.

રામતીર્થ

હિન્દી માસિક

સંપાદક : શ્રી યોગીરાજ ઉમેશચંદ્રજી

શ્રી રામતીર્થ યોગાશ્રમ મુંબઈ ૧૪ તરફથી “રામતીર્થ” (માસિક) હિન્દી ભાષામાં દર મહિનાના પહેલા અઠવારિયામાં પ્રગટ થાય છે.

આ માસિકમાં તન, મન, આત્મવિકાસ, યોગ, વેદાંત, ભક્તિ, ગીતા, કુસ્તી ઈલાજો, યોગચિકિત્સા, માનસિક ચિકિત્સા. સારા થયેલા દરદીઓના અનુભવો, બહેનોને જીવનને ખાસ ઉદ્દેશ અને અનુકૂળ થાય તેવા વિષયો રહે છે. પાનાની સંખ્યા ૧૩૦ થી વધુ હોય છે. વાર્ષિક લવાજમ રૂ. : ૪-૦૦ : છૂટકે નકલ : ૪૦ નવા પૈસા. વાર્ષિક લવાજમ મોકલી તમે તમરાં નકલ નિયમિત મેળવો.

શ્રી રામતીર્થ યોગાશ્રમ દાદર (સિન્ડ્રલ રેલ્વે) મુંબઈ ૧૪ (બા :

ટેલેફોન : ૬૨૮૬૬ ★ ટેલોગ્રામ : ‘PRANAYAM’—BOMBAY-14.

અમારાં વિશિષ્ટ પ્રકાશનો

શિવકુમાર બેળી

● કંચુકીબંધ
નવલકથા રૂ. ૬-૦૦	● અનંગરાગ
નવલકથા રૂ. ૬-૫૦
● રહસ્યનગરી
નવલિકાસંગ્રહ રૂ. ૪-૦૦	● રજનીગન્ધા
નવલિકાસંગ્રહ ૪-૦૦
● ઘટા ધીરી ધીરી આઈ
ત્રિઅંકી નાટક રૂ. ૨-૫૦	● દેવદાસ
ત્રિઅંકી નાટક રૂ. ૨-૫૦
● એકને ટકોરે
ત્રિઅંકી નાટક રૂ. ૨-૦૦	

ચન્દ્રકાન્ત બક્ષી

● રોમા
નવલકથા રૂ. ૩-૭૫	● પડવા ડૂબી ગયા.....
નવલકથા રૂ. ૪-૦૦
● પ્યાર
નવલિકાસંગ્રહ રૂ. ૪-૦૦	

જયંતી પટેલ

● નેતા અભિનેતા
ત્રિઅંકી પ્રહસન રૂ. ૨-૫૦	

ધીરેન્દ્ર દોશી

● નીલા
નવલકથા રૂ. ૨-૨૪	
● માનસર
બરકત વીરાણી-બેકામના પ્રથમ ગ્રંથ, મુક્તક,
નજમ સંગ્રહ—દિરંગી મુદ્રણ, અભિનવ રૂપરંગમાં રૂ. ૬-૦૦	

સ્વાતિ પ્રકાશન

૨૨૬, સેમ્યુઅલ સ્ટ્રીટ

મુંબઈ, ૩

દેવમંદિરો તથા પવિત્ર સ્થાનોએ વાપરવા

અંભાતવાળાની પરીણમ

કોહીનુર

અગરવતી અને દશાંગ ધૂપ

વાપરો

ટે.નં. ૫૧૯૦૨ ગ્રામ 'લોમા'

અંમ. અંમ. અંભાતવાળા

સેરુપુર, અમદાવાદ-૨

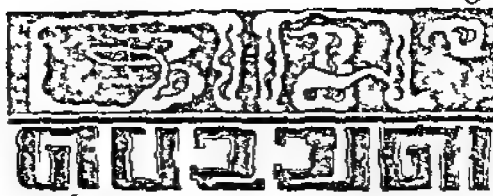
SHAH

ગોર્મ-તપસ્યના : જુલાઈ '૬૦

અંક ૪ : જુલાઈ '૬૦

સળગ અંક ૩૬૪

સમાજમાં સંસ્કાર અને

'ભિમિ' : વર્ષ ૩૧

'નવરચના' : વર્ષ ૨૫

સાહિત્ય પ્રેરણા સામયિક

ક્રમ

સૂચના

લેખક	લેખ	પાનુ
જી	સ્વાર્થ	૭
'સુધાંશુ'	આપાદ ધા દૂરતો છ	૮
'મીનપિયાસી' .	અલગારી	૮
પ્રો. 'મધુરમ'	ત્રિદશ	૮
પ્રો. ડૉ. મહેન્દ્રન પડયા		
	હું ભિમિ'તો કો'ક નાના રહેશન પર .	૯
'પારાશય'	સરસ્વતીને	૯
'રાજહંસ'	સમયના ક્ષીર-નીર	૧૦
એલેક્ઝાંડર ઓબુખેવ	આસમાનના રહસ્યો	૧૪
પુણ્યવિજયભ	ગુજરાતની જ્ઞાનસપ્તિ	૧૫
ઈશ્વર પેટલીકર	આ ભણતર તે કેડુ .	૧૬
શિવકુમાર જોષી	'વય તત્વાન્વેષા . . .	૨૧
ઈશ્વરભાઈ પટેલ	માનસમાં નહીં આવે [૨]	૨૪
મધુન કં. દેસાઈ	બીજા શિક્ષકની પાખીઆ	૩૨
રામુ પડિત	સવામ અમેરિકા .	૩૫
'સેવકામ'	પસીનાનો રોગલો	૩૬
એલિઝાબેથ બર્ડ	ફક્ત જોયા હોયા	૪૨
શશિકાન્ત ચી જરદોસ		
	હું કવિ પડિત હરિયદ અખતર .	૪૬
રવુકુમાર પટેલ	લોહીના કુડા	૪૬
રીચાર્ડ બી. ઝેગ	ફળકી બોયુ' નહોત	૫૩
જયન્તિકા પરમાર 'સુમંજલા'	શુદ્ધ મગ	૫૫
	બાળકમાં નતીય સમાનતા	૫૬
	ઉતાવળને પ્રતાપે	૫૭
	વિકસિત વિશ્લેષન	૫૮
પ્રો. ઈન્દ્રવદન કાંઠ દવે	તણ નવા પુસ્તકો	૬૦

★

* લવાજમ વરસતુ : સાડાસાત રૂપિયા નિર્દેશમાં દશ રૂપિયા (શિ ૧૫)

* દર માસની ૧લી તારીખે નિયમિત પ્રગટ થાય છે

* વરસમાં એપ્રિલ, જુલાઈ, ઓક્ટોબર અને નવમ્બરની એ ચાર માસમાંથી કોઈપણ માસથી માલક થઈ શકાય છે

* ૧ ૧ ૧ થી લવાજમ વસુલ કરવામાં જે વધારાનો ખર્ચ થાય છે એ માલકે જ ભોજનવાનો હોય છે એટલે લવાજમ પૂરુ થવાનો નોટિસ મળે ત્યારે મા ન અને પૂરા સરનામા સાથે કૃપા કરીને મનીઓર્ડરથી જ લવાજમ મોકલવી આપવું

* નમૂનાનો અંક મંગાવતી વખતે ૭૫ ના પૈસાની ટિકિટો બોડવી જરૂરી છે મફત અંક કોઈને મોકલાતો નથી

* દરેક ભતના પત્રવ્યવહારમાં મા ન લખવો ખાસ જરૂરી છે.

* અસ્વીકૃત લખાણ પાછું મેળવતા બેઠેલી ટિકિટો બોડવી જરૂરી છે એ સિવાયના અસ્વીકૃત લખાણો પદ દિવસ પછી રદ કરાય છે

* જાહેરખબર માટે, લવાજમ મોકલવાનું, લખાણો મોકલવાનું અને બીજા દરેક ભતના પત્રવ્યવહારનું સર ૧૧ મુ -

'ભિમિ-નવરચના'

લાગતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રાયવેટ) લિ.,

૬૪, ગાંધીરોડ : ફર્નાન્ડીઝ મિજ

અમદાવાદ, ૧

પ્રકાશક ઈશ્વરભાઈ મો. દવે, લાગતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રાયવેટ) લિ., ૬૪, ગાંધીરોડ, ફર્નાન્ડીઝ મિજ, અમદાવાદ, ૧ મુદ્રક : કાલિદાસ ડાહ્યાભાઈ પટેલ, મગલ ગુદલાલય, ફતેહલાઈની હવેલી, રતનચોળ, અમદાવાદ

જીવન

વાર્તાઓ

જી સ્વાર્થ

માણસમાં સ્વાર્થાધતા કેટલી ઊંડી ભરી પડી છે એની ક્યારેક પ્રતીતિ થાય છે ત્યારે માણસજાતમાંથી વિશ્વાસ ગુમારી બેસીએ છીએ. માણસ પર વિશ્વાસ રાખે એ ભલે સાચા આસ્તિક કહેવાતા હોય. પણ સ્વાર્થાધ માણસો પર તો વિશ્વાસ ન રાખવામાં જ આસ્તિકતા સમાયેલી નથી? જ્યાં સુધી સ્વાર્થ માટે સામાને ખુશ રાખવાની બધી જ તરકીબો ભરી રખાય અને કામ પત્યું, સ્વાર્થ સર્યો અથવા કોઈ કારણસર એની સાથે કાંઈક વાંકું પડ્યું કે તરત જ બધું વંસારે પાડી દેવાય છે; કેટલુંય મેળવેલું ધણીનાં છઠ્ઠા ભાગમાં ગુમાવી દેવાય છે! માણસનું આ તે કયા પ્રકારનું સ્વાર્થી માનસ? સ્વાર્થ સાધવા માટે માણસે આટલી બધી નીચી પાયરીએ ઊતરવું પડતું હોય એ તો એની મોટામાં મોટી કમનસીબી કહેવાય. તો પછી સામા પાસેથી કામ કઠાવતાં કે સામી વ્યક્તિનો બધી રીતે કસ કાઢતાં પહેલાં પણ પૂરતો વિચાર કરવો ન લેઈએ? માણસ એ વિચારશીલ પ્રાણી છે, વિચારોને આચારમાં મૂકતું આચારશીલ પ્રાણી છે, આચારને વ્યવહારુ બનાવતું વ્યવહારશીલ પ્રાણી છે અને છતાં વિચાર, આચાર, વ્યવહાર બધું નેવે મૂકીનેય પોતાનો સ્વાર્થ સાધી શકે છે એ કેવી કુરુણતા! વ્યક્તિએ વ્યક્તિએ વિચાર અને વહેલુ બદલાય એ હજુ સમજી શકાય. પણ સ્વાર્થની સાંકળ તો કેરી આંકેલા બદ્ધ હોય છે! એ દરેક આંકેલા ઈશીએ તોય ઘસાયેલો લેવા નથી મળતો. પોતાનું-પરાયું પણ એ જ વાથ પાસે કેટલું જલદી અદશ્ય થઈ જાય છે? સ્વાર્થી વૃત્તિ માણસને તદ્દન હીન કે હલકુંદ ન બનાવી દે એ નજરે દેખાય છે એટલે કે સ્વાર્થી માનસ જલદી માણસમાંથી નાકળી શકતું નથી. પણ સ્વાર્થી માણસનો સ્વાર્થ બીજાની નજરમાં તરત ચડી જાય છે. અને ત્યારથી જ સ્વાર્થ માણસ બીજાની નજરમાંથી ઊતરી જાય છે. ગમે તેટલું માન-ઔરવ હોય એ બધું એ જ ધડીએ અદશ્ય થઈ જાય છે. માણસનું માનસ ક્યારેક આ બધું કરવા તરફ નફરત કેળવે છે એ ખરું. છતાં સ્વાર્થની ગંધ કોઈ સહન નથી.

તરત ચડી જાય છે. અને ત્યારથી જ સ્વાર્થ માણસ બીજાની નજરમાંથી ઊતરી જાય છે. ગમે તેટલું માન-ઔરવ હોય એ બધું એ જ ધડીએ અદશ્ય થઈ જાય છે. માણસનું માનસ ક્યારેક આ બધું કરવા તરફ નફરત કેળવે છે એ ખરું. છતાં સ્વાર્થની ગંધ કોઈ સહન નથી.

કેરી શકતું, સ્વાર્થીની સાથે પનારું પાડવા કોઈ ઈચ્છતું નથી.

★

આ દિવસના મોટા
મોટા નવલ પુસ્તકો

‘મુખાંશુ’

આપાઠ ધા-ફૂઝતો ૭

કપૂરધવલ વીજળી લોલ લહેર ને
મેઘ રુવે એના રજનીરુંગાએ રે;
આપાઠ ધા-ફૂઝતો ૭ !
કેવડો કે કેતકી, મુદમદ કૌમુદી
કાળજ-કેરો તેજે એ સળભી રે;
આવી આવીને વીંઝે શ્યામલધનધેરા
જાણે વાદળને રહી છે અજાણી રે;
આપાઠ ધા-ફૂઝતો ૭ !

માલતી મૃણાલી શો છેડલો ફરુકે
ધન-આંધીએ ઓગાળીએ ઊભળે રે;
નીરલયાંને જોખન-ખખરૂ નથી ને
એ તો ગાજે ‘ધેરા સાગર પરવાડે રે;
આપાઠ ધા ફૂઝતો ૭ !
મંદ્ર ચૂરે ઝરમરું, ગર્જન ગિરનારી કરું,
બપૈયા આતકના તારે ચૂવું રે;
વીજળી ! અછડતો પાલવ પલકો એવો કે
તારા પલવટ-સગાધે સદા સૂવું રે;
આપાઠ ધા-ફૂઝતો ૭ !

★

‘મીનપિયાસી’

અલગારી

હું અલખેલો અલગારી,
કદીક લૂણાં લધર વપર ને, કદી ફરું શણુગારી,
—હું અલખેલો
કદીક નાચું નગરજનોમાં, કદીક રાચું રણમાં.
કદીક હસું છું હજાર વચ્ચે, કદી રહું છું વનમાં,
મને જનતામાં નિર્જનતા લાગે, વગડે વસ્તી મારી.
—હું અલખેલો

દુખ મને બહુ દાંત કઢાવે, સુખમાં રહી પડું છું.
દિનભર હું સૂતો સપનામાં, રાત પડે રજાં છું
શરણાઈઓના મૂર વિનાની, એ શેરીએ સારી
—હું અલખેલો

દિલનાં દોલક ધડકતાં તો દુનિયા ડોલે સારી,
પુદા કહે ‘જા, પુદાબખસ છે, ખલક બધી આ તારી’
કાઝા જેવી કિમત, તોયે અણાની છે ચારી-
—હું અલખેલો

મોટા માને મૂરખ મુજને, બધા ગણે છે બાપો
શખ ગણે છે શાણા, તેથી રહું હમેશાં આધો,
શબ્દનાદથી વિશ્વ ગગવે, ત્રિપુ કરમાં ધારી
—હું અલખેલો

★

‘મધુરમ’

ત્રિદળ

કર્મ
છાયા હમેશાં અલગી ન યાતી
નથી જુદી એ જન-ચીજથીયે
યથા જ કર્મો શુભ હોય પાપો
દિસે ન વૃદ્ધે કૃપા કાળ પહેલાં.

માનવવી તે
દેવો બને જે જન પુણ્ય કાર્યો
કરે, બને તે પશુ પાપ-માજા
અધી રહે, માનવ જિંદગીમાં
ઝરે દયા ખ્યાર જ માનવી તે.

ના ધરે
ના ભાવનાઓ જન સર્વ વાણી
બની જ સાકાર સ્વરૂપ પામે,
જેવી લહેરો દરિયા તણી તે
બધી ધરે વાદળ રૂપ ના જો.

★

આ. ડૉ. મહેન્દ્ર ન. પંડ્યા

હું ઊભો'તો કો'ક નાના સ્ટેશન પર....

હું ઊભો'તો કો'ક નાના સ્ટેશન પર
ન્યારે, ઉપાકાળના ઝાંખા ઊભરાતા તેજમાં
મેં જોયાં પ્રકાશકિરણો દૂરથી, સુદૂરથી;
જે પલકમાં પૂર્ણ ચન્દ્ર સમા મંડળને
જેથી લાવ્યા મારી પાસ...

અને દૂધવતા પાણીના વેગવાન
પ્રચંડ ધોધસમી મારી, દૃષ્ટિમર્યાદામાંથી
પસાર થઈ

ને મહાકાય શ્યામ ગર્જાતી સચક્રત રેલગાડી

*

હું ઊભો'તો કો'ક નાના સ્ટેશન પર
અને મેં જોઈ રેલગાડીને વિદ્યુતસમી
શૂન્યમાંથી મૂર્ત થતાં અને શૂન્યમાં ફરી વિદીન થતાં.
સદૃશ માનવસમુદાયને વરાળખળે લઈ જતાં;
અને સ્ફુર્થો મને એકે વિકટ વિચાર
કે માનવ બુદ્ધિ શું અગાધ નથી !
વિજ્ઞાન શું એક અપાર શક્તિ અને અમોઘ
શસ્ત્ર નથી !-

પરિવર્તન અને સર્જનની અખંડ સ્રોતસમું આ
વિજ્ઞાન

આશીર્વાદ અને શાન્તિ, પ્રગતિ ને પ્રેમને પંથ જ
ન વિચરે ? ન વિચરે ?

*

હું ઊભો'તો કો'ક નાના સ્ટેશન પર
પેતીસીવીન, અણુશક્તિ, અવકાશરોકેટ અને
રેડિયો,
ટેલીવિઝન અને વિમાન, ફિલ્મ અને કેમેરા,
સખમરીન અને પ્રેસ...
વિજ્ઞાને આ શક્ય બતાવ્યું;
માનવે આ પ્રાપ્ય બતાવ્યું;
અને

છતાં આ વિજ્ઞાન અને આ માનવ
આશીર્વાદને હણી શાપ શા માટે વહેરે છે ?
શા માટે ?

આ વિચારમાળા મારા મન પર વિદ્યુતસમી
ચમકી ગઈ,

હું ઊભો'તો કો'ક નાના સ્ટેશન પર

*

નવું પ્રભાન, નવો પર્વ, નવા સંદેશનો આજે
ઉદય થાય છે ગુજરાતમાં
ન્યાં સૈદ્ધાંતોથી અસંખ્ય સંતની અનંત
પ્રેરણા જન્મી અને પાંગરી
ન્યાંના સાખરમતી, દાંડી, ખારડોશીએ
શીખવ્યા મન્ત્ર જગતને અહિંસા અને સ્વાતંત્ર્યના;
—જેની રજ અને સ્મરણો પણ યુગો માટે
પૂજ્ય છે—

—ન્યાં સ્ત્રીપુરુષોએ બલિદાન અને સહનશીલતાથી
યશપુંજ પ્રાપ્ત કર્યો છે.

—ન્યાં વિદ્યા-કલા-વ્યાપારમાં-સંસ્કારમાં પગલાં
માંડ્યાં છે.

તે યુગપુરુષભોમ ગુજરાત ઉપયોગ વિજ્ઞાનનો
મદ-ચિત-આનન્દ માટે કરશે, કરશે જ—

મને એમ શ્રદ્ધા થઈ જ્યારે

હું ઊભો'તો કો'ક નાના સ્ટેશન પર.

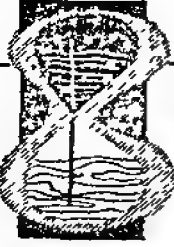
★

‘પારાશર્ય’

સરસ્વતીને

દો તો દો મુજને સરસ્વતી તમે સંપત્તિ તો આટલી
કે આવે શુભ કાવ્યનો પ્રિય મુહૂર્ત આશાલયો આંગણે
આપી માન સુખાસને કુલલયો ટાળી તદા દોલિયો
પ્રેમી સ્વસ્થ પ્રસન્ન ને ઊભળકે દોળ્યા કરું વીંઝણો.

★

‘રાજદંડ’

સમયનાં ક્ષીર-ગીર

બહુમતી અવાકું છે

ટો ક્રિયોમા આઈઝનહારની મુનાકાત તથા જાપાન અમેરિકા વચ્ચેની સધિ સામે ઉગ્ર દેખાવો થયા એ બનાવોની વધારે ચર્ચા થી નોઈએ કેમકે એશિયામા આના પ્રસંગો વધવાના છે જે ટોકિયોમા થયું તે જુદા જુદા રૂપમા મુબાર્ક કયકતામા કથા નથી થતું ? હવે એનું પ્રમાણ વધી જાય એમા શકા નથી આઈઝનહાર એક દેશના પ્રમુખ હતા, રાજવ્યનીયિ તરીકે આનતા હતા પરંતુ, એમની પ્રતિષ્ઠા તોડી પાડના મોટી ખૂબેશ ચાની કહે છે કે એમા લાખો માણસો—સ્ત્રીઓ અને પુરુષોએ ભાગ લીધો એ દેશના ચૂંટાયેલા વડા પ્રધાનને મૂંઝવી નાખ્યા અને પ્રમુખની મુનાકાત રદ કરાવી ત્યાના રાજકુટુંબની આમન્યા પણ પૂરી

એ લાખો માણસોએ એમનો અવાજ શુદ્ધ કર્યો, ગ્તાઓ ભરી દીધા, ત્યાની પાર્લીમેન્ટ ઘેરી લીધી. એનું વાતાવરણ કરી મૂક્યું કે જાણે જાપાનમા એમનો જ મન ખરો છે, સફૂને કબૂલ પણ છે

ખીજ લાખો આ વાતને પસંદ નહોતા કરતા, છતાં એ ચૂપ રહ્યા કાણુ ધર્મણુ વધારે ? એથી તો દેશમા આંતરિક કચલ ધણો વધી જાય ને પ્રજાની તાકાત વેકશાય એમની સમજદારી અને સૌજન્ય હોનાથી ઉત્પાતો નિરાશી થકાયા ત્યાની પોલીસે પણ ખૂબ સયમ ખતાવ્યો

પણ આપણી સમજદારી સૌજન્ય અને સયમ બોવકા નથી બનતા, એટલે એ કુશિત થઈ જાય છે એમની શક્તિ હરાય છે વિના કારણુ ક્ષોભ પણ બપજે છે અને વિના અપરાધે પોતાને જ સજા થઈ ખેસે છે

સારી કૃળવેલી માન્યતાઓ ઉપર ફટકા પડે છે ત્યારે લાયકાર બની નોઈ રહેનું પડે છે સમૃતિની આ લાયરી છે વર્ષોના યત્નો અનેખી પ્રેરણાએ અનુભવે ભાવનાએ જે શિરસ્તાઓ રચ્યા હોય તે ધૂળમા મળે છે તરંગી ઉતારગિયા યુવાનોની ધીંભામરતીમા વડીનો અથબથામા બેતરતા નથી, ખમી લે છે

જે પાત્ર દિરસની ધાધન, અને પડી બહુ યાત્રે પડે છે ત્યારે તો પેના ધીર વડીનો જ બોજ બેચના આગળ આવે છે પણ દરમિયાન એમની ખામોશીને લીધે કેટલુંય અસ્ત-અસ્ત થઈ જાય છે બહુમતી બોલતી નથી

સજાજનોની રમશાન-શાંતિ

મુબારકમા એક વખત વટોગિયો એવો નીખ્યો કે હેટ ઉતરાવો ને બજો બના પાદરીઓને રોકી નમાની ટોળા રીઝ્યા પડી ખીને વટોળ નીકળ્યો ને ધાળી ખાદીની ટોપી ઉતરાવી બાળી ત્યારે ટોળા તો મોટા હતા પણ એમનાથી ધણી મોટી સખ્યાને એ કબૂલ નહોતું એ સજાજનો હતા ને તેથી નિર્ભય બન્યા હતા

સામ્યવાદીઓ ધાકધમખીઓ ને શોરમકાર અજમાવી દેશના ઉદ્ધારકનો મ્વાગ ઘણીવાર પહેગી લે છે લાખો માણસો એમણે વર્તોવેની ગેરવ્યવસ્થાના ભોગ બને છે પણ ભરતીના તોફાની ઉજાળાથી એ દૂર રહે છે ટકર આપવાનું મુનાસીબ લાગતું નથી

દિલ્હીના કોનેટ સર્કસ જેવા જાજીતા વિશાગ લતામા તોફાન મચાવનારાઓએ એટ જાણુને ગાડીમંથી ખેચી કાઢી મારી નાખ્યો ત્યાં બધો જેટના નાગરિકા માત્ર

પ્રેક્ષક તરીકે રહ્યા. એમાંનાં ધણાંની આંતરડી કંકળી બહી, પણ એ અવાજને સક્રિય બનાવી ના શક્યા. પ્રેમના મગજમાં ત્યારે ધણા વિચારો બેઠ્યા હશે અને પરિણામે એક હતભાગીનું 'ખૂન થયું' એમ એમની મંદી લાગણીઓનું એ સહુએ ખૂન જ કરી નાખ્યું.

મનનન વર્ગ નિર્વીચ છે.

ઊત્તર્યા હડતાળ ભવાની મા

મેંકની હડતાળના પડ્યા શય્યા ત્યાં તો ગોદીની હડતાળ શરૂ થઈ. 'રેલ્વેના 'રાષ્ટ્રીય કામદારો' પણ હડતાળની આરાધના કરી રહ્યા છે. સરકારી નોકરો પણ એ વોટે જીવનસાક્ષ્ય બેઠી રહ્યા છે. એક શરૂ કરશે એટલે સહાનુભૂતિમાં બીજા પણ તૂટી પડશે. આણુ લાવશે.

વિદેશી આંદોલનમાં ચંડિકાની પ્રતિષ્ઠા થઈ છે. અને દેશભરમાં હડતાળ ભવાની ઊતર્યા છે. એવાં હાજરા હજાર કે જે ધૂણવા બેસે એનામાં એ ઊતરે છે ને ઝટ પ્રસન્ન થાય છે. આપણું 'તંત્ર દેવી પ્રગટ થાય એટલે થર થર ધ્રુજવા માડે છે અને માડી સાથે વાટાઘાટો કરવા ઊતરી પડે છે, કરગરવા લાગે છે. હડતાળો બધી જ ન્યાયી ગણાય એ પણ નવાઈ છે ને! દુનિયાભરના નવત નવતના હડકા આપણો દેશ આપી શકે એ પણ કૈવી ખૂબી છે! લડીને એ હડકા મેળવનારા બધા 'જનતા' અને એ હડકા લાભો, દાવાઓ ચૂકવનારા તે સહુ પારકા પડાવી જનારા હડકાઉગીરો, રૂસ-ચીનની લાપામાં 'શાહીવાદીઓ'!

છૂટકો જ નથી. હડતાળ ભવાની ઊતર્યા છે ને ટકી ગયાં છે. એમને થાળ ધરવા જ પડશે. કોણ એમનું વિસર્જન કરે? મુખાઈના શાંતિલાલ શાહ કે દિલ્હીના ગુલઝારીલાલ નંદાનું એ ગરુ નથી. લશ્કરી દોર આગળ જ આવી દેવીઓ ચૂંદડીઓ ફગોળીને નાસવા માડે. કોને ખબર આ 'ભવાની' ઓ જ દેશમાં લશ્કરી શક્તિને જગાડી ખેંચી પ્રવૃત્ત નહિ કરે!

હિંદી લશ્કર શાશુ છે, શિસ્તવાળું છે. પણ દેશની ખાનાખરાળી થતી હોય ત્યારેય સજ્જનોની નિર્વીચતા

દાખવી શાંત રહે એવું શિથિલ નથી એ શક્તિનેય આવાહન નહિ જ થાય એમ રખે માની લઈએ!

મંત્રદર્શન પાછળ ચક્ષુ ક્યાં છે?

સૂરતમાં નેહરુએ ૪૦ કરોડને રોજ એક કલાક દેશ કાળે આપવા કહ્યું. એ કલાકની 'સેવા' થાય તો કેટલું બધું કામ નીપજે, દેશ કેટલો બધો આગળ વધે! એમને કેમ દેખાયું નહિ હોય કે લાખો કોંગ્રેસીઓ 'સેવા'નું કામ રોજ રોજ કરી રહ્યા છે એનું પરિણામ તપાસવા રાષ્ટ્રીય કમીશન તો નહિ નીમવું પડે ને!

એક ધણો સરસ વિચાર દેશ—માટે રોજનો એક કલાક! પણ નેહરુના ધણા ઉમદા વિચારો માફક ત્યાં બેઠીને ત્યાં જ કરમાઈ જવાનો! એ બાપડા અલ્હરીયાની ને ફોર્મોસાની ફિકરમાંથી છૂટે ત્યારે ને! એક કલાક શું પાંચ જ મિનિટના હિસાબે દેશવાસીઓ પાસેથી કામ લઈ શકાય તો કેટલું બધું કામ નીપજે? પણ ક્યું કામ, કેવી રીતે કરવાનું એનું નિરાકરણ કોણ કરે? વિનોબાએ તો બાંધે ભારે કહી 'રાખ્યું જ છે ને કે લોકોને કાવે તે માર્ગ અપનાવે, એ રીતે લોકશક્તિ ખીલે! આવી વાતો શરૂ કરવી ને પછી ત્યાં જ છોડી દેવી એ અક્ષમ્ય છે, પ્રગતે મૂંઝવનારી છે.

એની સામે ખીલે દાખલો બેઠીએ. ચીનની મુલાકાતે મોન્ટગોમરી જઈ આવ્યા. એમણે લોકોને સવારે કસરત કરતા જોયા. કારખાને જતા માણસો પણ દોડતા, વચ્ચે મુકરર કરેલા રથને કસરત કરતા જોયા. કહે છે કે ત્યાંના પ્રમુખે એમને એવો આદેશ આપ્યો છે, એનો પ્રમંથ પણ કર્યો છે.

આપણે 'મંત્ર'ના પ્રસાવમાં વધારે રાચીએ છીએ. સૂઝ્યું—દર્શન થયું—એ જ કેમ જાણે પૂરતું થાય છે. એ મંત્રના ઠેર ઠેર યત્ર ચાલે તેવા શિરસ્તાનો આપણે આગ્રહ કરતા નથી. મંત્રના જાદુને કામિયાબ બનાવવા એને યત્રનું વડન આપી શકતા નથી, અનુષ્ઠાનો સૂઝતાં નથી.

ને એમ મોંઘા મત્રો સુપુત અવસ્થામાં સડ્યાં કરે છે!

‘બે પાખો સમતોલ નથી : રાષ્ટ્ર’ શું ?

હમણાં એક બીજી જરૂરી વાન નેહરુએ પ્રકાશમાં મૂકી છે. એમને દેખાયું છે કે કોન્ગ્રેસની અંદર એક વર્ગ ધારાસભાલિપુષ્પ છે ને બીજો એનાં સ્વનાં સેવનારો છે. જે છે તે ધારાસભામાં છે, એના વિના સ્વર્ગ નથી પડી મોક્ષ તો સભવે જ કેમ !

કોન્ગ્રેસની બે પાખો—ધારાસભાની અને લોકસંપર્ક. આ બંને વચ્ચે હરીફાઈ છે, અદેખાઈ પણ હશે. અસહી સત્તા ઉપર બંનેને કાળુ જોઈએ છે એટલે જે કક્ષામાં ભરાઈ પડાયું હોય એનું સમર્થન થવાનું. કોન્ગ્રેસના પ્રમુખો દેશના કે પ્રદેશના એ સહુને વધારે હક મેળવવા છે. પણ પ્રધાન થવાની તક મળે તો બીજાની ‘સલાહ’ ખૂંચે છે, એમાં ‘દખલ’ દેખાય છે. રાજની ચિકિત્સા થઈ, ઝોળખાયો પણ ખરો. હવે એના ઈલાજ શા કરવા ? કે શું કામ કરવા ?

કહે છે કે વીનના નાયબ પ્રધાનો મહિનો માસ મજૂરી કરવા સ્વેચ્છાએ નીકળી પડે છે, એ રીતે તેઓ લોકસંપર્ક જાળવી તો શકે, શ્રમની પ્રતિષ્ઠા પણ વધારે, શ્રમનું આર્થિક મૂલ્ય વધારીને એનું ગૌરવ કરવું એક વાત છે, અને એનું સામાજિક મૂલ્ય વધારવું એ જુદી વાત છે. પહેલી રીત આપણે દેશમાં અજમાવી છે. બીજીને સાવ વિસારે પાડી છે. કેમ જાણે એનો કાળ હંજુ પાક્યો નથી.

આપણે સલાહ તો આપીએ, ફેગટ જવાની એમ જાણીને પણ આપીએ એ પણ એક પ્રકારની ‘સેવા’ જ થઈને ! આપણા પ્રધાનોની મોટર કે વિમાનની મુસાફરીઓની કોઈ અદેખાઈ કરતું નથી. છતાં લોકોને નવાઈ લાગે છે કે, કચારેય ટ્રામ-બસમાં કે રેલવેના થર્ડક્લાસમાં તેઓ કેમ દેખાતા નથી ? એ લોકો ધનપ્રીતિઓના ‘સુપુત્ર’ કે સુપુત્રીના લગ્નસહારસમારભોની શોભામાં જ કેમ અભિવૃદ્ધિ કરતા રહ્યા છે, સામાન્ય જનતામાં એમના કોઈ પરિચિતો છે જ નહિ શું ? કોઈ વાર જાહેરસમારભોમાં પાછલે ખાંકડે આવીને બેસતાં એમને કાણ રોકે છે—પ્રતિષ્ઠા ! તો એ પ્રતિષ્ઠા

વીંછીનો આંકડો થઈને બેઠી છે એમ પણ આપણે માનવું રહ્યું.

મોરારજીએ મુખ્યમંત્રીમાં એાપરેશન કરાવેલું. એાપરેશન બહુ જોખમી નહોતું. પણ મુખ્યમંત્રી આખાએ એાપરેશન કરાવ્યું હોય એવું વાતાવરણ બનાવી દીધું. દાખા રોની ફેજ ‘સ્વેચ્છા’એ આવી ભણી, જુવેદીનો છૂટકાં. કોને ખબર મંદિરામાં પ્રાર્થનાઓ પણ થઈ હશે. અને આ બધું એક નિરલિપ્તાની નિરાવજોરી પ્રાયશ્ચિત કરનાર સ્વધર્મી સાદા પ્રધાન માટે ? જ્યારે કૃપાલાની એક વખત હરશના એાપરેશન માટે પંદરનો ઇરિપતાલમાં દાખલ થયા ત્યારે બીજે કે ત્રીજે દિવસે જ ત્યાંના દાકતરોને ખબર પડી. વિવાહવાજાને, સાગે માટે કે હરવે-ફરવે જ્યારે વૃત્તિઓ સ્થાનની શોખા જાળવવા મળતી જ રહે ત્યારે સ્વેચ્છાની બંને પાંખો સમતોલ કયાંથી રહે ? ને દેશની નગર આમજ ઉમદા દૃષ્ટિ તો પણ કેમ ના અંખવાય !

રાષ્ટ્રનું બજેટ તેણે વ્યક્તિત્વ

અર્થશાસ્ત્રમાં એક નવી શોધ થઈ છે. આરક વધે તેમ તે કરતાં ખરચ વધારે વધે. એટલે આવકે એને પહોંચી વળવા હમેશ મથતા રહેવું જોઈએ. ને જેમ વ્યક્તિત્વ તેમ રાષ્ટ્રનું. આપણે ત્યાં બજેટો તૈયાર થાય છે તે ખરચનું બજેટ હોય છે, આવકનું નહિ. આવકે તો આમથી તેમથી ધમપગડા કરી ઉમેટી લાવવાનું સરકાર પાસે કાયદાની એવી સત્તા છે એટલે એ ધસડી લાવે તે નૈતિક ગણાય અને વ્યક્તિઓ પાસે એવી સત્તા નથી એટલે અનૈતિક ગણાય એમાં જે આજાક હોય તે ધાર્યું કરી ભય, ધન મેળવે, બચત પણ બતાવે અને એમાંથી સારો એવો ‘ધરમાદો’ કરી નામ (કે પુણ્ય ?) પણ કમાય.

ખાકી નવા સિકાંત પ્રમાણે ખરચને પહોંચી વળતા આવકે અચકાવાનું હોય તો નાની કે મોટી બચતો સવાલ જ કયાંથી સંભવે ?

અને બચત કરી કરીતય શું ? જેણે બચતો કરી રાખી હશે તેય વિચારતા હશે ને કે પાંના લાવતું સોનું

હતું ત્યારે વીમામાં બચત કરી કે સરકારી જમીન-
ગીરીઓમાં રોકી પણ હવે તો રૂપીઆનો ભાવ ત્રણ
આને પહોંચી ગયો. એટલે ઘડાના કળશિયા જ થયા ને !

પણ આવક પ્રમાણે ખર્ચ કરવાનો જમાનો ક્યાં જતો
રહ્યો ? સરકારે જ એને કાઢી મૂક્યો, એમ ને ?
રાજ્ય જેમ જેમ નવી આવકો શોધી 'કસ્ટોર' કામ
કરતું રહે તેમ કુટુંબો પણ અવનવી આવકો શોધી
ખર્ચનાં પાસાંને સરખાં કરવાં મંથી રહે. લોકો કાળે
એ પદ્ધતિ ખોટી છે. એમ ઘટાવવું હોય તો ફેરફાર
બજેટથી થવો જોઈશે, 'લીડ' એણે લીધી છે એટલે
હવે પણ લેવી જોઈશે. એ આશા જો કે નિરર્થક છે.
અવનવા કરવેરા શોધવા નાખવા ઉધરાવવા ને ખર્ચવા
એ રાજ્યનો એક શોખ ને ફેશન થઈ પડ્યાં છે. અને
બજેટનો ફૂગાવો વધતો જ રહેવાનો છે. વ્યક્તિઓએ
એની પાછળ તણાવાતું એમાં નવાઈ શી ને દુઃખ
પણ શાને કરવું ?

લગ્ન-ઉજવણી પર નવો કર

પાકિસ્તાનમાં સિયાલકોટની મ્યુનિસિપાલિટીએ લગ્નવેરા
નાખવાની પહેલ કરી તે બદલ એને આપણે અભિનંદન
આપીએ.

લગ્ન એ મોજશોખ નથી. પણ એ પ્રસંગની ઉજવણી
શોખીન રીતે કરવામાં આવે છે એમાં શક નથી.
માણસ સ્વાભાવિક આનંદ કરે તેને બદલે બન્યારે એ
આનંદનું પ્રદર્શન કરી મોટાઈ મેળવવા ઇચ્છે ત્યારે
એનાં ખર્ચ બિનજરૂરી અને કરવેરાને પાત્ર હોય છે.
બહુજન આ માર્ગે હોય ત્યારે સાદાં ને ઓછાં ખર્ચાળ
લગ્ન ઉજવણી કરનાર પણ દંડાર્થ જવાનાં એ દેખીતું છે.
લગ્નને કરપાત્ર ઠરાવવા બીજું પણ એક કારણ છે.
વસતિ-વધારાની કાળજી કારનારી સમસ્યાનું એ પહેલું
પગથિયું છે. ત્યાં જ ચેતવણી મળી જાય તો સારું.
આપણે ત્યાં ગુજરાતમાં લગ્નવેરાને સામાન્ય બનાવી
શકાય એવી સ્થિતિ નથી. ઘણી પજાત અને ગરીબ
લોકોનાં લગ્નને કર વડે કેમ બોળાઈ પાત્રી શકાય ?

એટલે લગ્નવેરાને મ્યુનિસિપલ આવક તરીકે ખપાવવો
જોઈએ, અને અમુક પજાત કામોને એમાંથી મુક્ત
રાખવી જોઈએ. એટલું જ શા માટે, એવી કામોની
સંયુક્ત ઉજવણી મ્યુનિસિપાલિટી તરફથી થાય અને
રાજ્યની બીજી ખુરશીઓ દીપાવતી વ્યક્તિઓ એમાં
ભાગલાથી ભાગ લેની જોવામાં આવે તો કેવું સારું !

જીવનમાં જુગાર ક્યાં નથી ?

પ્રાઈઝબોન્ડની યોજનામાં જુગારનો અંશ કેવડો ?
આ વિશે ઠીક ચર્ચા થઈ. લોકોએ એ યોજનાનો
લાભ ધાર્યા કરતાં વધારે ઉકાવ્યો એ જ બતાવે છે કે
એમાં જુગારી હખતો લાભ મળે એમ છે.

જુગારની ભડક રાખવી જોઈએ. એનો હરામચરકો
એક વાર લાગે તો ખેદાનખેદાન કરીને છોડે, કહે છે,
હાર્યો જુગારી બમણું રમે. પરંતુ ખોયેલા લાખ
પાછા મેળવવા જતાં બીજા લાખ ગટક થઈ જાય
એનો જ વધારે સંભવ છે. ખોવાતો અંશ એ જુગારની
કાળી બાજુ છે, ચોંકાવનારી બિના છે.

પણ જુગારનીયે ભાજી બાજુ કેમ નથી ? એમાંય
સાહસ છે, ખેલદિલી છે. જીવનમાં પળેપળે માનવી જે
નિર્ણય કરે છે એમાં જુગાર નથી શું ? લાભ કે
નુકશાન—એમાંથી પરિણામ તો એક આવવાનું.
આખો વ્યવહાર જુગાર જેવો છે. એ ખેડ્યા વિના
પુરુષાર્થ થતો નથી. લાભનો અંશ વધારે રહે એવો
વિશ્વાસ કોઈ આપી શકે નહિ. દેદાને વાઢકાપ
કરાવવાની થઈ, પણ દાકતર ? એ નક્કી કરવામાં
જુગાર છે જ. લેવેચમાં તો હરેક સોદામાં છે, પતિ
કે પત્ની મેળવવામાંયે જુગાર ક્યાં નથી ? સફળતા
મળી તો ઠીક, ને નહિ તો પાસા અવળાથે પડે !

ન્યાં હરેક ક્રિયાનું કળ ઈશ્વરાધીન છે, અને એને જ
સોંપીને કર્મ કરવાનાં રહે છે ત્યાં જુગાર—અચોક્કસ
લાભની ક્રિયા—થવાની. અને લાભ કેને નથી જોઈતો ?
કળની આશા વિના કરેલાં કામ પણ સફળ નીવડે એ
રીત—કુશળતાથી કરવાં જોઈએ એમ તો ખરું જ ને !

ને તોયે પ્રાઈઝબોન્ડના જુગારની ભડક, એના બ્યાબ
માત્રની !

આસમાનનાં રહસ્યો

આંતરરાષ્ટ્રીય ભૂ-સૌતિક વર્ષ ૧૯૩૦ થયું છે એ વર્ષના કાર્યક્રમમાં વાતાવરણના ઉપલા થરોના સંશોધન તરફ ખૂબ ધ્યાન આપવામાં આવ્યું હતું આ સંબંધમાં સોવિયેત વિજ્ઞાન અકાદમીના નિયામક એની થોડી વિગતો આપી છે

તમે રાત્રે સ્વચ્છ નિરંજ આકાશ તરફ ભરી આપે જોશો તો તેજસ્વી તારા અને ચંદ્ર સિવાય બીજાં જ બીજું કશું તમને દેખાશે પરંતુ ખાસ સાધનોની મદદથી તમે વાતાવરણના ઉપના થરોનો ચળકાટ પણ જોઈ શકશો આ ચળકાટ અથવા આલના પ્રકાશ વિશ્લેષણ દ્વારા ખૂબ જાંચાઈ એ ચાનતી ભૌતિક પ્રક્રિયાઓનું સંશોધન થઈ શકે છે એટલું જ નહિ પરંતુ વાતાવરણની રચનાનો પણ ખ્યાન મેળવી શકાય છે

વાતાવરણની ઉપની મિનારના ચળકાટનો અભ્યાસ માટે ખાસ મથકો સ્થાપ્યા છે તેમાં અદ્યતન સાધનો છે આ સાધનોમાં સ્પેક્ટ્રોગ્રાફ સાધનોએ પૃથ્વીથી ૬૦ થી ૮૦ કિલોમિટર કે એથી વધુ જાંચાઈ એ ચાલતી અત્યંત રસપ્રદ પ્રક્રિયાઓની નોંધ ફિલ્મો પર લીવી છે

અમારી સરચાતુ ઉત્તરનું મથક ધ્રુવ પ્રકાશનો અભ્યાસ કરે છે આ પણ વાતાવરણના ઉપના થરોની એક આલા જ છે પરંતુ એ ખૂબ તેજસ્વી હોવાથી તેને નરી આપે પણ જોઈ શકાય છે

આ મથક એક્ટ્રોસ્કોપ, ઇલેક્ટ્રોમિટર અને રાત્ર સંધનોની મદદથી ઉત્તરધ્રુવ પ્રકાશનું સંશોધન કરે છે

પવન શું છે એ સૌ કોઈ જાણે છે પરંતુ પવન અથવા લહરી અત્યંત સૂક્ષ્મ ધનકારા અને તરંગોની બનેલી છે આ તરંગોની લખાઈ થોડા મિનિમિટરથી લઈને સેકન્ડો મિનિટ સુધીની હોય છે એ વિશે તેમજ જમીન અને હવા વચ્ચે ગરમીનો વિનિમય કેમ થાય છે એ વિશે બધા જાણતા નથી વાતાવરણના સંક્ષેપ્ત અર્થાત ખગલજાટનો અભ્યાસ એ આ સરચાની એક સૌથી મહત્વની પ્રવૃત્તિ છે

પવનનો વેગ કેટલો છે અને તેમાં થતા નજીવા ફેરફારો કઈ રીતે નોંધવામાં આવે છે? આ માટેના ખાસ સાધનો

બનાવવામાં આવ્યા છે એનીમોમિટર અને માઈક્રો એનીમોમિટર અત્યંત નાજુક સાધનો છે

થોડા વખત પહેલાં વાતાવરણના સંક્ષેપ્તનો અભ્યાસ થતા માટે વૈજ્ઞાનિકોને અખ્યાનધ નિરીક્ષણો દ્વારા મેળવેલી પુષ્ટિ વિગતો તપાસવી પડતી હતી પરંતુ હવે ખાસ સાધનો શોધવાને લીધે આ કામ ઘણું ઝડપી બન્યું છે અને સંક્ષેપ્તનું પૃથક્કરણ આપોઆપ થાય છે, અને એ આ પરિબલના સર્વસામાન્ય નિયમો નક્કી કરવામાં મદદરૂપ બને છે

અત્રે એ જણાવવું જરૂરી છે કે અમે હવાના ઉષ્ણતામાન અને પવનની ઉગ્રતાનું માપ લઈને એના પાયા પર પૃથ્વી અને વાતાવરણ વચ્ચે ઉષ્ણતાવિનિમય કેટલો થયો તથા સંક્ષેપ્તનો પ્રકાર કેવો હશે એ શોધવાનું શીખ્યા છીએ

અમારું વૈજ્ઞાનિક સંશોધન શુદ્ધ સિદ્ધાંતિક દૃષ્ટિએ મહત્વનું છે એટલું જ નહિ પરંતુ એની વ્યવહારિક ઉપયોગિતા પણ ઘણી છે આજે જુદા જુદા બાધકામો ઉપર, ખાસ કરીને જાંચા બાધકામો પર પવનનું દમાણ કેટલું રહેશે તે અમે ચોક્કસપણે ખી શકીએ છીએ તાજેતરમાં મોસ્કો ટેલીવિઝન કેન્દ્ર માં જિઓ ટાવર બાધનારાઓએ અમારી મદદ માગી છે પાચમો મિટર અર્થાત ૧૫૦૦ ફૂટથી વધુ જાંચા ટાવર પર પવનના કેટલા ઝાપટા વાતા હશે તેની પવન પ્રે હવામાન આગાહીની ચોક્કસાઈનો આધાર ૨૫ થી ૩૦ કિલોમિટર જાંચાઈ એ હવાના ઉષ્ણતામાનની ચોક્કસાઈ ભરી નોંધ ઉપર છે આ માપ રેડિયોસોનની મદથી લેવામાં આવે છે પરંતુ કમનસીમે સારામાં સારા બનું તો પણ આ માટે પૂરતા કાર્યક્ષમ નથી કેમકે ખૂબ જાંચાઈ એ વાન વરણ અતિ પાતળું હોવાથી તેમાં એક પ્રકારનો ફિરિયોસર્ગ હોય છે અને તેને નીધે નોંધમાં દશ દશ અથ કે તેથી વધુ મોટી ભૂન આવે છે

આ મુશ્કેલીને ઉગ્રતા ધ્વનિશાસ્ત્રના સિદ્ધાંત પર કામ કરતું એક ઉષ્ણતામાનમાપક સાધન બનાવ્યું છે

ગુજરાતની જ્ઞાનસંપત્તિ

ગુજરાતના જ્ઞાનભંડારોના સાચા રખેવાળ અને પ્રખર અભ્યાસી તરીકે સુનિશ્ચી પુણ્યવિજયજીને ગુજરાત તો સારી રીતે ઓળખે જ છે, ગુજરાત બહાર પણ વિદ્વાનો તેમની વિદ્વત્તાને પૂજે છે. આ લેખ તેમની જ્ઞાન-નમ્રતા સૂચવે છે...

દરેક માણસ બધી વસ્તુઓનું અવલોકન કે અધ્યયન કરી શકે નહીં. તેને તેટલો સમય પણ ન મળે. પરંતુ વિદ્વાન વ્યક્તિઓ ભેગી મળે અને તેઓ પરસ્પર અર્થો કરે તેમાં તેમને ઘણું નવું નવું જાણવા મળે. અવલોકનો, અધ્યયનો અને જ્ઞાનની એક જ દિશાનું જ્ઞાન પૂરતું નથી. માણસે વિવિધ વિષયોનું જ્ઞાન મેળવવું જોઈએ. વકીલ માત્ર કાયદાનું જ જ્ઞાન ધરાવી બેસી રહે એટલું પૂરતું નથી. તે ઉપરાંત તેને ડોક્ટરી જ્ઞાન પણ થોડું મેળવવું જોઈએ, નહિ તો કોઈ કેસમાં હેરાશિયાર ડોક્ટર તેને ખતાવી પણ નાથ. એ જ રીતે માણસે પોતાની દૃષ્ટિ એક જ દિશામાં નહીં ફેંકતા યોગ્ય અવલોકનું જોઈએ. અધ્યયન કરનારા પાસેથી પણ એમને શીખવાનું મળે છે. માણસે પ્રાણીશાસ્ત્ર, પશુશાસ્ત્ર, અધ્યાત્મિક શાસ્ત્ર, સમાજશાસ્ત્ર, વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર વગેરે વિવિધ વસ્તુઓનું અવલોકન ને અધ્યયન કરવું જોઈએ.

આજે ગુજરાતનું નવનિર્માણ થયું છે. આપણા જ્ઞાનભંડારો અને જ્ઞાનસ્મૃત્તિ વિષે જાણવું જોઈએ અને તે જ્ઞાનભંડારોને સુરક્ષિત રાખવા માટે પ્રયત્નો કરી તેમ જ તેનું અવલોકન કરી તેમાંથી નવું નવું સંશોધન કરવું જોઈએ. ગુજરાતનું નવનિર્માણ અકાળે કરમાઈ ન જાય તે જોવું જોઈએ. આપણે એટલા બધા પ્રમાદી છીએ કે આપણે પ્રાચીન જ્ઞાનગ્રંથો જોવા નથી કે તેનાં રહસ્ય જાણવાં નથી. આપણને તેવો અવકાશ જ ક્યાં છે ?

પરદેશીઓએ આપણા એ જ્ઞાનભંડારો જોયા, જ્ઞાનગ્રંથો તપાસ્યા, અવલોક્યા અને તે ઉપરથી અવનવાં સંશોધનો કર્યાં, બ્યારે આપણે તો ઊંઘતા જ રહ્યા. તેમણે જે જોવું તે બધું જ આપણા ગ્રંથોમાં છે એમ કહીને માત્ર ગૌરવ લેવામાં જ આપણે રાચીએ છીએ તેથી શું વળે ? આપણે તો એ બધા ગ્રંથોને

વાંચવા જોઈએ અને તેમાં રહેલી અખૂટ જ્ઞાન-સંપત્તિને પ્રાપ્ત કરવી જોઈએ. મેં આ ખીસવવા પ્રયત્ન કર્યો. એ સંબંધી દિશામૂલ્યન મને મારા ગુરુઓ તરફથી મળ્યું છે. આપણે ત્યાં જ્ઞાનસંપત્તિ કેટલી ? આ ભંડારો કેટલા ? અરે ! વિપુલ જ્ઞાનસંપત્તિ એ જ્ઞાનભંડારોમાં ભરેલી છે. મારું કહેવું મુખ્ય જૈન જ્ઞાનભંડારો વિષે છે, પણ ખ્રીસ્તી ઉપેક્ષા કરતો નથી. જૈન જ્ઞાનભંડારો વ્યાપક છે. કોઈ એમ ન ધારે કે જૈન જ્ઞાનભંડારોમાં માત્ર જૈનનું જ જ્ઞાન છે. અરે, એ તો ભારતની પ્રજા માટે ગૌરવની વસ્તુ છે. પાટણ, ખંભાત, અમદાવાદ, સુરત, મુંબઈ, લીંબડી, ભાવનગર અને જેસલમેરના જ્ઞાનભંડારોમાં આજે અનેક અમૂલ્ય ગ્રંથો જળવાયેલા છે, તેમાં વ્યાપક દૃષ્ટિવાળા ગ્રંથો છે. આતું સંરક્ષણ કરવું જોઈએ. આર્ય પ્રજાની સંસ્કૃતિની વસ્તુઓનું અવલોકન કરવું જોઈએ. જે જ્ઞાનભંડારો ગુજરાતમાં છે તેનું સંશોધન થાય એ જરૂરનું છે.

આર્યસંસ્કૃતિ આત્મા ધર્મ કર્મ ને સદાચારને સૌથી વિશેષ મહત્ત્વ આપે છે. ચરકના આયુર્વેદના ગ્રંથના પ્રારંભમાં પણ ધર્મ આત્મા પરમાત્મા ને સદાચાર વિષે ઉદ્દેશ્ય કર્યો છે. પ્રભુતી કૃપા હોય તો જ ઔષધ પણ અનુકૂળ આવે અને લાભદાયી બને. આ છે આપણી ઉચ્ચ આર્ય સંસ્કૃતિ. આ જ્ઞાનભંડારોમાંથી પ્રાચીનો પશુઓ વિવિધ માનવીઓ તેમની ભાષાઓ સિધિ ચિત્રકળા વગેરે વિવિધ વસ્તુઓની મુંદર માહિતી મળી શકે તેમ છે. તેનું અધ્યયન ને અવલોકન કરી તેમાંથી સંશોધન થવું જોઈએ. દરેક ગ્રંથમાં પૂર્વપ્રતિષ્ઠા હોય છે. તેમાં લખનાર અને લખાવનારની માહિતી હોય છે. આ બધામાંથી ઇતિહાસ જાણવા મળે છે. જુદાં જુદાં નગરો, તેનાં સ્થાન, તેની સંજ્ઞાઓ, રાજ્યો,

આ ભણુતર તે કેવું !

શાળા-કોલેજો બંધ અને વિદ્યાર્થીઓ પ્રવેશ મદિ ધમપહાડા કરે
વિદ્યાશ્રમમાં પ્રવેશ મેળવવા માટે પણ મજસતું ! માનસ કેવી કેવી
વિચિત્રતાઓ ધરાવતું હોય છે તેની આ લેખના થોડાક પ્રસંગોથી
આજાદ પ્રતીતિ થાય છે...

એક સ્નેહી અને મળવા આવ્યા. ખેતીમાં વરસ
ખરાબ ગયું હતું. તેની મુશ્કેલી જણાવી
અને દીકરો આ વરસે એસ એસ. સી. માં આવ્યો
તેની હી અને પુસ્તકો અંગે કોઈ જાણ્યેથી મદદ મળે
તેમ હોય તો તેની માહિતી પૂજ્યનો અને મળવા
આવવા પાછળનો દેતુ હતો. તેમ કહ્યું.
મેં જણાવ્યું. 'સામાન્ય રીતે હાયસ્કૂલના વિદ્યાર્થી-
ઓને પુસ્તકો-ફીની મદદ આપનાર સંસ્થાઓ નથી.
અને હોય તો તે જ્ઞાતિ મળે છે ગામની સ્થાનિક
સંસ્થા હોય. જે રિપે તમે પોતે જાણો અગર ગામમાં
કોઈને પૂછો તો એ માહિતી આપે' એ સાથે અને
યાદ આવ્યું કે એમની પાસે પંદરેક વીરા જમીન છે
જાને સારી ખેતી કરે છે. બચત ન થાય તો પણ
સહેજે ધરખર્ચ અને કેળવણીનું આટલું ખર્ચ તો
વેળી શકે

એ અંગે ખુશમોડો કરતાં એમણે કહ્યું : 'તમારી વાન
સાચી છે પરંતુ વ્યવહારનાં ખર્ચ આવે એટલે તે
બધું તણાઈ જાય છે. મોટી દીકરી પરણાવી ત્યારે
ત્રણ હજાર ખર્ચ થયું હતું. આ સાત મારા બાપા
ગુજરી ગયા તે બારમા પાછળ અગિયારસો રૂપિયા
થયા અને આવતા માગશર માસમાં બીજી દીકરી
પરણાવવાની છે તે ખર્ચ તો બહુ છે.'
હું 'આપાનું બારમું ન કયું હોત તો ?'
સ્નેહી 'એ કંઈ ચાલે ?'
હું 'કેમ ન ચાલે ! આપણી પાસે થોડા પૈસા હોય
તો જરૂરી કામમાં ખર્ચવાં જોઈએ કે બિનજરૂરી ?
દીકરાને ભણાવવાનું કામ જરૂરી ગણાય હોશિયાર
હોય તો, અને આગળ ભણે તેવા હોય તો કોલેજમાં
પણ મોકલવો જોઈએ. આ સ્થિતિમાં એસ એસ.
સી નું હી અને ચોપડીઓ મળાને વધુમાં વધુ ૧૨૫-

રાજનીઓ, તેમણે કેસાં યુધ્ધો કર્યા, તેનાં પ્રજાજનોની
સ્થિતિ વગેરે માહિતી મળી શકે આ પુસ્તકોના
મૌલિકતા છે. ને તેથી જ નિ ઉપયોગી છે.
એક સમય એવો હતો કે શિયાવેજો ઉપરની વિપિને
કોઈ વાંચનાર ન મળતા આજે તેને વાંચનારા મળી
આવે છે. વિપિનો મિકાસ કેવી રીતે થયો તે પણ
જાણવું જોઈએ જૈન, બૌદ્ધ કે વૈદિક સંસ્કૃતિના
પ્રયોગમાં બેઠું રહસ્ય ભર્યું છે આપણે ધર્મશાસ્ત્રોએ
કહેલી કથાઓનું રહસ્ય તપાસતા નથી, તેના બેંડ
તળને સ્પર્શવા પ્રયત્ન કરતા નથી તેઓ તે કથાઓને
અપાં કહીને તેની ઉપેક્ષા કરે છે, બાકી તે દરેક
કથાની પાછળ બેઠું તત્વભર્યું રહસ્ય રહેલું હોય છે.
તેને સમજવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ સાહિત્યકથાના
સાહિત્યકારોએ લખેલા એક એક શબ્દ પાછળ તેનો

ઇતિહાસ પડેલો છે. પણ તેનું શોધન કાણ કરે છે ?
આજે ન્યારે નવજુજરાતનું નિર્માણ થયું છે, તેનું
પુનરુત્થાન કરવાનું છે ત્યારે સાહિત્યકારો, ગ્રંથકારો,
વિવેચકો, ધર્મોપદેશકોએ ખૂબ સાવધાની રાખવી જોઈએ
કે આપણા અમૂલ્ય, મહાન જ્ઞાનભંડારો બચાવવા
વાઈ રહે અને તેનું અધ્યયન અને અવલોકન વ્યાપક
પ્રમાણમાં થતું રહે અને નવું નવું સંશોધન પણ
થવા કરે. આપણા પ્રાચીન નસિ મુનિઓ અને
વિદ્વાન સાહિત્યકારો જે વારસો મૂકી ગયા છે તે
વેકાઈ ન જાય, પરંતુ તે સુરક્ષિત રહે, સમૃદ્ધ થાય
અને જનતાને તેનો લાભ મળતો રહે તેવા પ્રયત્નો
કરવાની ખાસ આવશ્યકતા છે.

કમલેશ્વર શ્રી પુ. હ મહાજન હાયમેરીના આક્રમ આપે
પ્રવચન

૧૫૦ રૂપિયા ખર્ચ થાય તે માટે તમે મદદ આપનાર સંસ્થા શોધો છો અને એ જ વરસમાં બિનજરૂરી આપના બારમા પાછળ ૧૧૦૦ રૂપિયા ખર્ચી નાખ્યા.'

મારી વાત ગળે ન ઊતરી હોય તેમ એ બોલ્યા :
'રિવાજ હોય એટલે છૂટકો થાય ?'

હું : 'એ રિવાજ બ્યારે લેણાએ પાળ્યો હશે ત્યારે એમને આજની જેમ છોકરા-છોકરીઓ લાણુવવાનાં ન હતાં, અને પૈસા બચતા હશે એટલે એ રિવાજ પાડ્યો. પરંતુ આજે આપણે છોકરા-છોકરીઓ લાણુવવાનો રિવાજ પાડવો હોય તો બારમાનો રિવાજ બંધ કરવો જોઈએ. છોકરા-છોકરીના લગ્ન પાછળ ગળ બહાર ખર્ચ ન કરતાં સાદાઈથી લગ્ન કરવું જોઈએ. આવતી સાલ દીકરીનું લગ્ન કરશે ત્યારે કોઈ સંસ્થા મદદ કરવાની નથી. તે વખતે દેવું કરીને તમે પાછા ત્રણ હજાર ખર્ચી નાખશો. પરિણામે દીકરાને આગળ લાણુવવા દેવું કરવાની પણ તકાત રહેશે નહિ. એથી દીકરો લાણુ એવો છે તે ભણ્યા વગર રહી જશે. જે કરવા જેવું છે તે કામ તમે નહિ કરી શકો અને ન કરવા જેવાં ખોટાં ખર્ચ કરીને દેવાનો ભાર માથે વધારશો. તમારાથી તે નહિ ફેરાય તો છેવટ દીકરાને ભાગ તે બચકવાનું આવશે.'

સ્નેહી : 'એ બધું ખર્ચ. પણ વ્યવહારમાં ખેડા એટલે શું થાય ?'

હું : 'વ્યવહાર ઘડ્યો કોણે ? આપણે. અને નવો વ્યવહાર ઘડવો હશે તો પણ આપણે જ ઘડવો પડશે.'

એ ઊઠ્યા ત્યારે હું સ્પષ્ટ જોઈ શક્યો કે મારી વાત એમને ગળે ઊતરી ન હતી.

એક સગા એમના સગાને અને તેના દીકરાને લઈને આવ્યા. એમનું ઝોળખાણુ આપ્યું. જમીન ચાર જ વીધાં હતી. ઘરમાં પાંચ માણસ ખાનાર હતાં. મોટો દીકરો પ્રાથમિક શાળામાં શિક્ષક હતો. પગાર ૧૦૦ રૂપિયા મળતો પણ એને ત્રણ બાળકો હતાં એટલે એ માંડ પૂરું કરતો હતો. આ દીકરાને, ગામમાં ને

ગામમાં હાયસ્કૂલ એટલે ફીશીપમાં લાણુઓ. આ વરસે એસ. એસ. સી. માં ૬૫ ટકા માર્ક્સથી પાસ થયો. એની આગળ લાણુવાની ઇચ્છા છે.

મેં એ વિદ્યાર્થીને પૂછ્યું : 'કઈ લાઈન લેવાની ઇચ્છા છે ?'

'એન્જિનિયરીંગ.' એણે તરત જવાબ આપ્યો. દર વર્ષે લાણુનારની સંખ્યા વધે જાય છે. અને તે પ્રમાણે કોલેજમાં જનારની સંખ્યા વધે છે. એવી જ રીતે એન્જિનિયરીંગમાં જનારની સંખ્યા વધે છે. અગાઉનાં વર્ષોમાં ૫૫ થી ૬૦ ટકા માર્ક્સ મેળવનારા ડિગ્રી ક્રાસમાં એડમિશન મેળવી શકતા હતા. પરંતુ આ વરસે તો ૬૫ થી ૭૦ ટકા માર્ક્સવાળા જ મેળવી શકે તેવી સ્થિતિ ઊભી થઈ હતી. હજુ એ સ્થિતિ ફેટલી મુશ્કેલ ઉત્તરોત્તર બનશે તે શું કહેવાય ?

આ સંજોગોમાં આવા વિદ્યાર્થી ડિપ્લોમામાં દાખલ થાય તો લાણુવામાં એ વરસ બચી જાય, એટલું ખર્ચ બચે અને એ વરસ વહેલો કમાતો થઈ જાય. વળી ડિગ્રીમાં એને જગા મળશે કે કેમ તે ભવિષ્યની વાત હતી, બ્યારે ડિપ્લોમામાં એને પૂરતી તક હતી. આજે ઇન્ટર સાયન્સવાળા ડિગ્રીમાં પત્તો ન ખાતાં છેવટ ડિપ્લોમામાં જવા તૈયાર થાય છે. પરંતુ ડિપ્લોમા એ એસ. એસ. સી. વિદ્યાર્થીઓને તક આપવા માટેનો ક્રાસ છે એટલે ૬૦ ટકાથી ઉપરવાળા માર્ક્સને પ્રથમ પસંદગી આપવામાં આવે છે. એસ. એસ. સી. ટેકનીકલ વિષય લઈને પાસ કરી હોય તેવા વિદ્યાર્થીને ૪૫ ટકાએ લેવામાં આવે છે. અને તે પછી જગાં વધે તો ઇન્ટર સાયન્સવાળાને તક મળે છે.

આ વિદ્યાર્થીના આર્થિક સંજોગો જોતાં ડિપ્લોમામાં દાખલ થવું વધુ હિતાવહ હતું. મેં એ રીતે સલાહ આપી પણ એના બાપને ગળે ન ઊતરી હોય તેમ એ તરત બોલ્યા : 'ગમે તેમ થાય પણ મારે એને ડિગ્રી લેવડાવવી છે.'

હું : 'એ તો સારી વાત છે. પણ તમારે જે આર્થિક સ્થિતિ છે.....'

એમના મનનો ભાવ કહેતાં મારા ઝોળખીતા સગા

આ ભણતર તે કેવું !

શાળા-કોટલે બપોરે અને વિદ્યાર્થીઓ પ્રવેશ માટે બમણાડા છે.
વિદ્યાર્થીઓમાં પ્રવેશ મેળવવા માટે પણ મહત્વનું 'માનસ' ફેરી ફેરી
વિચિત્રતાઓ ધરાવતું હોય છે તેની આ લેખના થોડાક પ્રસંગોથી
આજાફ પ્રતીતિ થાય છે...

એક સ્નેહી અને મજાવા આબ્યા. ખેતીમાં વરસ
ખરાબ ગયું હતું. તેની મુસ્તકી જણાવી
અને દીકરો આ વરસે એસ. એસ. સી. માં આવ્યો
તેની ફી અને પુસ્તકો અંગે કાઈ જગાએથી મદદ મળે
તેમ હોય તો તેની માહિતી પૂછવાનો અને મજાવા
આવવા પાછળનો હેતુ હતો. તેમ કહ્યું.

મેં જણાવ્યું : 'સામાન્ય રીતે હાયસ્કૂલના વિદ્યાર્થી-
ઓને પુસ્તકો-ફીની મદદ આપનાર સંસ્થાઓ નથી.
અને હોય તો તે માત્ર મંડળો કે ગામની સ્થાનિક
સંસ્થા હોય. જે વિશે તમે પોતે જાણો અગર ગામમાં
કાઈને પૂછો તો એ માહિતી આપે' એ સાથે અને
યાદ આવ્યું કે એમની પાસે પંદરેક વીંચા જમીન છે
જાને સારી ખેતી કરે છે. બચત ન થાય તો પણ
સહેજે ધરખર્ચ અને કેળવણીનું આટલું ખર્ચ તો
વેડી શકે.

એ અંગે ખુલાસો કરતાં એમણે કહ્યું : 'તમારી વાત
સાચી છે. પરંતુ વ્યવહારનાં ખર્ચ આવે એટલે તે
બધું તણાઈ જાય છે. મોટી દીકરી પરણાવી ત્યારે
ત્રણ હજાર ખર્ચ થયું હતું. આ સાલ મારા બાપા
મુજરી ગયા તે બારમા પાછળ અગિયારસો રૂપિયા
થયા અને આવતા માગશર માસમાં ખીછ દીકરી
પરણાવવાની છે તે ખર્ચ તો બહુ છે.'

હું 'બાપાનું બારમું ન કયું હોત તો ?'

સ્નેહી : 'એ કંઈ ચાલે ?'

હું : 'કેમ ન ચાલે ! આપણી પાસે થોડા પૈસા હોય
તો જરૂરી કામમાં ખર્ચવાં જોઈએ કે બિનજરૂરી ?
દીકરાને ભણાવવાનું કામ જરૂરી ગણાય. હોશિયાર
હોય તો, અને આગળ ભણે તેવા હોય તો કોલેજમાં
પણ મોકલવો જોઈએ. આ સ્થિતિમાં એસ. એસ.
સી. નું ફી અને મોપડીઓ મળીને વધુમાં વધુ ૧૨૫-

રાજનીઓ, તેમજે કેવાં કુધો ક્યાં, તેનાં પ્રભાવોની
ઠિથિતિ વગેરે માહિતી મળી શકે. આ પુસ્તકોમાં
મૌલિકતા છે. ને તેથી અતિ ઉપયોગી છે.

એક સમય એવો હતો કે શિક્ષાલેખો ઉપરની વિપિને
કાઈ વાંચનાર ન મળતા. આજે તેને વાંચનારા મળી
આવે છે. વિપિનો વિકાસ કેવી રીતે થયો તે પણ
જાણવું જોઈએ. જૈન, બૌદ્ધ કે વૈદિક સંસ્કૃતિના
પ્રશ્નોમાં બેઠું રહ્યું હતું. આપણે ધર્મશાસ્ત્રોએ
કહેલી કથાઓનું રહસ્ય તપાસતા નથી, તેના બેઠા
તળેને સ્પર્શવા પ્રયત્ન કરતા નથી. તેઓ તે કથાઓને
ગંધાં કહીને તેની ઉપેક્ષા કરે છે, બાકી તે દરેક
કથાની પાછળ બેઠું તત્ત્વબધું રહસ્ય રહેલું હોય છે.
તેને સમજવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. સાહિત્યકથાના
સાહિત્યકારોએ લખેલા એક એક શબ્દ પાછળ તેના

ઇનિદાસ પડેલો છે. પણ તેનું શોધન કાણ કરે છે ?
આજે બ્યારે નવજુજરાતનું નિર્માણ થયું છે, તેનું
પુનરુત્થાન કરવાનું છે ત્યારે સાહિત્યકારો, ગ્રંથકારો,
વિવેચકો, ધર્મોપદેશકોએ ખૂબ સાવધાની રાખવી જોઈએ
કે આપણા અમૂલ્ય, મહાન જ્ઞાનભંડારો બરાબર જાળ
વાઈ રહે અને તેનું અધ્યયન અને અવલોકન વ્યાપક
પ્રમાણમાં થતું રહે અને નવું નવું સંશોધન પણ
થવા કરે. આપણા પ્રાચીન ઋષિ મુનિઓ અને
વિદ્વાન સાહિત્યકારો જે વારસો મૂકી ગયા છે તે
વેડકાઈ ન જાય, પરંતુ તે સુરક્ષિત રહે, સમૃદ્ધ થાય
અને જનતાને તેના લાભ મળતો રહે તેવા પ્રયત્નો
કરવાની ખાસ આવશ્યકતા છે.

કપરવણજ શ્રી પુ. ૬ મહાત્મન લાયકેરીના આશ્રમે આવેલું
પ્રત્યક્

૧૫૦ રૂપિયા ખર્ચ થાય તે માટે તમે મદદ આપનાર સંસ્થા શોધો છો અને એ જ વરસમાં ખિનજરૂરી આપના બારમા પાછળ ૧૧૦૦ રૂપિયા ખર્ચી નાખ્યા.’

મારી વાત ગળે ન ઊતરી હોય તેમ એ બોલ્યા : ‘રિવાજ હોય એટલે છૂટકો થાય ?’

હું : ‘એ રિવાજ ન્યારે લોકોએ પાળ્યો હશે ત્યારે એમને આજની જેમ છોકરા-છોકરીઓ લાણુવાવાનાં ન હતાં. અને પૈસા બચતા હશે એટલે એ રિવાજ પાડ્યો. પરંતુ આજે આપણે છોકરા-છોકરીઓ લાણુ-વવાનો રિવાજ પાડવો હોય તો બારમાનો રિવાજ બંધ કરવો જોઈએ. છોકરા-છોકરીના લગ્ન પાછળ ગત્ત બહાર ખર્ચ ન કરતાં સાદાઈથી લગ્ન કરવું જોઈએ. આવતી સાલ દીકરાનું લગ્ન કરશે ત્યારે કોઈ સંસ્થા મદદ કરવાની નથી. તે વખતે દેવું કરીને તમે પાછા ત્રણ હજાર ખર્ચી નાખશો. પરિણામે દીકરાને આગળ લાણુવવા દેવું કરવાની પણ તાકાત નહીં. એથી દીકરો લણે એવો છે તે ભણ્યા વગર રહી જશે. જે કરવા જેવું છે તે કામ તમે નહિ કરી શકો અને ન કરવા જેવાં ખોટાં ખર્ચ કરીને દેવાનો ભાર માથે વધાવશો. તમારાથી તે નહિ ફેડાય તો છેવટ દીકરાને ભાગ તે બચકવાનું આવશે.’

સ્નેહી : ‘એ બધું ખર્ચ. પણ વ્યવહારમાં ખેડા એટલે શું થાય ?’

હું : ‘વ્યવહાર ઘડ્યો કાણે ? આપણે. અને નવો વ્યવહાર ઘડવો હશે તો પણ આપણે જ ઘડવો પડશે.’

એ ઊઠ્યા ત્યારે હું સ્પષ્ટ જોઈ શક્યો કે મારી વાત એમને ગળે ઊતરી ન હતી.

એક સગા એમના સગાને અને તેના દીકરાને લઈને આવ્યા. એમનું ઝોળખાણુ આપ્યું. જમીન ચાર જ પીઠાં હતી. ઘરમાં પાંચ માણસ ખાનાર હતાં. મોટો દીકરો પ્રાથમિક શાળામાં શિક્ષક હતો. પગાર ૧૦૦ રૂપિયા મળતો પણ એને ત્રણ બાળકો હતાં એટલે એ માંડ પૂરું કરતો હતો. આ દીકરાને, ગામમાં ને

ગામમાં હાયસ્કૂલ એટલે ફીશીપમાં લાણુવ્યો. આ વરસે એસ. એસ. સી. માં ૬૫ ટકા માર્ક્સથી પાસ થયો. એની આગળ લાણુવાની ઇચ્છા છે.

મેં એ વિદ્યાર્થીને પૂછ્યું : ‘કઈ લાઈન લેવાની ઇચ્છા છે ?’

‘એન્જિનિયરીંગ.’ એણે તરત જવાબ આપ્યો. દર વર્ષે લાણુનારની સંખ્યા વધે જાય છે. અને તે પ્રમાણે કોલેજમાં જનારની સંખ્યા વધે છે. એવી જ રીતે એન્જિનિયરીંગમાં જનારની સંખ્યા વધે છે. અગાઉનાં વર્ષોમાં ૫૫ થી ૬૦ ટકા માર્ક્સ મેળવનારા ડિગ્રી કોર્સમાં એડમિશન મેળવી શકતા હતા. પરંતુ આ વરસે તો ૬૫ થી ૭૦ ટકા માર્ક્સવાળા જ મેળવી શકે તેવી સ્થિતિ ઊભી થઈ હતી. હજી એ સ્થિતિ કેટલી મુશ્કેલ ઉત્તરોત્તર બનશે તે શું કહેવાય ?

આ સંલેગોમાં આવા વિદ્યાર્થી ડિપ્લોમામાં દાખલ થાય તો લાણુવામાં એ વરસ બચી જાય, એટલું ખર્ચ બચે અને એ વરસ વહેલો કમાતો થઈ જાય. વળી ડિગ્રીમાં એને જગ્યા મળશે કે કેમ તે ભવિષ્યની વાત હતી, ન્યારે ડિપ્લોમામાં એને પૂરતી તક હતી. આજે ઈન્ટર સાયન્સવાળા ડિગ્રીમાં પત્તો ન ખાતાં છેવટ ડિપ્લોમામાં જવા તૈયાર થાય છે. પરંતુ ડિપ્લોમા એ એસ. એસ. સી. વિદ્યાર્થીઓને તક આપવા માટેનો કોર્સ છે એટલે ૬૦ ટકાથી ઉપરવાળા માર્ક્સને પ્રથમ પસંદગી આપવામાં આવે છે. એસ. એસ. સી. ટેકનીકલ વિષય લઈને પાસ કરી હોય તેવા વિદ્યાર્થીને ૪૫ ટકાએ લેવામાં આવે છે. અને તે પછી જગ્યા વધે તો ઈન્ટર સાયન્સવાળાને તક મળે છે.

આ વિદ્યાર્થીના આર્થિક સંલેગો જોતાં ડિપ્લોમામાં દાખલ થવું વધુ હિતાવહ હતું. મેં એ રીતે સલાહ આપી પણ એના બાપને ગળે ન ઊતરી હોય તેમ એ તરત બોલ્યા : ‘ગમે તેમ થાય પણ મારે એને ડિગ્રી લેવડાવવી છે.’

હું : ‘એ તો સારી વાત છે. પણ તમારે જે આર્થિક સ્થિતિ છે.....’

એમના મનનો ભાવ કહેતાં મારા ઝોળખીતા સગા

ઓન્ના 'તમારુ કહેવુ સાચુ છે, પરતુ એમની નબળી રિથતિને લીધે એમનુ ઘર કુળરાન હોવા છતા પાછળ પડી ગયુ છે અને પૈસાને લીધે એમના પેગ ડામા પગ ધારી ન શકે એ આજે આગેવાન થઈ બેઠા છે એમનો દીકરો ડિગ્રી લઈને એન્જિનિયર થયો છે એટલે આમની પણ ઇચ્છા છે કે કોઈ હિસામે મારે દીકરાને ડિગ્રીમા દાખલ કરવો.'

હુ શુ કહું ?

હુ મૂળે રહ્યો એટલે મારા પરિચિતે મા યુ કે મને એમની વાત ગમે ઊતરી છે એટલે આવવાનુ પ્રયોજન જણાવતા કહ્યું 'તમે જાણીતા માણસ છો કોઈ શેઠ પાસે એને કાયમ ખર્ચ' મને તેટલુ કરી આપો.'

હુ ભડક્યો આટલી જુદી દોડારીને આજ સુધી કોઈ મારી પાસે આન્યુ ન હતુ કે બધાય પાસે વર્ષનુ કોઈ રેક પાસે અપવવાની માગણી કરે

મે કહ્યું 'મારે એના કોઈ શેઠનુ ઓળખાણુ નથી કે જે મારા કહેવાથી આપુ ખર્ચ આપવાની તૈયારી બતાવે.'

મારા સગા 'હુ કેમ માનુ ? તમને કાણુ નથી ઓળખતુ ?'

હુ 'શી રીતે ?'

સગા 'છાપામા આવતા તમારા લેમો-પુનકાથો સૌ ઓળખે છે.'

હુ 'શિયાઓને તો એ વાચનાની કુરસદ નથી અને માની દોષ કે એમાંથી કોઈ વાચતુ હોય તો પણ મેળુ વાચે છે તે હુ જાણતો નથી તમે કદાચ શેઠી મીને નામ ખોળી લાવો તો પણ એ ગેરિમાને મારી બનામણુ સ્વીકારી પડે તેરી એ કઈ ઓળખાણુ પ્રદેવાય ?'

એ વદાય થયા ત્યારે મે જોયુ તો એક્યના મો ઉપર ડિગ્રીમામા દાખલ થવાની વાન વસી ન હતી અને ઉપરથી મારા ઉપર એમને થકા રહેતી હોય તેવો લાન હતો કે સગાનો સગો થઈને પણ હુ એમને

ઈશ્વરપૂર્વક મદદ કરતો નથી !

*

એક મારો ઓળખીતો વિદ્યાર્થી આજે તેના કુટુંબને હુ ઓળખતો હતો એસ એસ સી મા એ બેઠો હતો મે એના ઉમગ ઉપરથી જાણી લીધુ કે એ પાસ થયેનો છે છતા વાતચીત કરવાના સાધન તરફ પૂછ્યુ

'પાસ થયો ને ?'

'હા' હિસાહથી એણે કહ્યું 'કોનેજમા પણ એ મિશન મળી ગયુ.'

'ટેટના ટકા માર્કસ આન્ના ?'

'૪૧ ટકા.'

મને રજ થયો આવા સામાન્ય વિદ્યાર્થીઓ કોને જમા જાય તેનો અર્થ શું ? ઉચ્ચ શિક્ષણુ એ ઉચ્ચ કક્ષાના વિદ્યાર્થીઓ માટે હોયુ જોઈએ પ્રાથમિક અને માધ્યમિક શિક્ષણુ એ સર્વ કક્ષાના વિદ્યાર્થીઓ માટે હોયુ જોઈએ સમગ્ર પ્રગતમા શિક્ષણુનુ એટલુ ધોરણુ ઓળખા ઓછુ હોયુ જોઈએ એ પ્રમાણુ સામાન્ય વિદ્યાર્થીઓ એસ એસ સી પાસ થાય એનો અર્થ એવો નહિ કે એ કોનેજ-કેળવગીને માટે લાયક છે નરી નરી મેનેજમેન્ટ વધતી જાય છે અને સખ્યા પૂરી ન હોય એમને આના વિદ્યાર્થીઓને દાખલ કરે આથી માન્ય અને વિદ્યાર્થી માને કે અમે ઉચ્ચ શિક્ષણુને લાયક છીએ માણસ પાસે પૈસા હોય અને ગમે તેમ બગાડે છે તેને બદલે આના સામાન્ય વિદ્યાર્થી પાળ બગાડે, તો ખીજ બગાડ કરતા સારો બગાડ ગણતી શકાય મેલેજમા જગા ખારી હોય અને હોશિયાર વિદ્યાર્થી રહી ન જતો હોય તે સજોગોમા એને એક મિશન મળે તે સમજાય તેનુ છે

આ વિદ્યાર્થી એના સુખી ઘરનો ન હતો કે એના બાપને મેનેજમા ખર્ચનો બગાડ પોસાય આપો દેશ પણ એવો સુખી નથી કે આના વિદ્યાર્થીએ જણાવવા માટે નરી નરી મેનેજમેન્ટ બોને અને પડે ઉચ્ચ શિક્ષણુને લાયક વિદ્યાર્થીઓ ન મળે તો એમને આવા વિદ્યાર્થીઓની ભરતી કરવી પોસાય ફર

કલાસ વિદ્યાર્થીઓ ઉચ્ચ શિક્ષણમાં જાય. સેકન્ડ કલાસ વિદ્યાર્થીઓ ડિપ્લોમા કક્ષાની ધંધાકીય તાલીમમાં જાય અને થર્ડ કલાસ વિદ્યાર્થીઓ નાની મોટી નોકરી, ધંધો કે આપના વ્યવસાયમાં લાગી જાય. સરકાર પાસે કેળવણીનું ખર્ચેટ હોય તો એણે થર્ડ કલાસ વિદ્યાર્થીઓને જગ્યા મળે તેવી કોલેજને કાઢવા પાછળ ખર્ચ ન કરતાં પ્રાથમિક, માધ્યમિક અને ધંધાકીય તાલીમ મળે તેવા ડિપ્લોમાવાળી સંસ્થાઓ પાછળ વધુ ખર્ચ કરવો જોઈએ.

પરંતુ એડમિશન લઈ, ફી ભરીને આવેલા આ વિદ્યાર્થીને આ વિચાર કહેવાનો કંઈ અર્થ ન હતો એટલે મેં પૂછ્યું : 'કેમ આવવું થયું ?'

વિદ્યાર્થી : 'તમારી પાસે પ્રિન્સિપાલ ઉપર કીશીપ (માફી) અંગે લલામણપત્ર લખાવવા.'

હું : 'પણ એ કોલેજના પ્રિન્સિપાલને હું ઓળખતો નથી.'

વિદ્યાર્થી : 'નામથી તો એ તમને ઓળખે જ. તમારો લલામણપત્ર હોય એટલે એમને એ તો ખાતરી થાય જ કે તમે ખોટી લલામણ ન જ કરો.'

હું : 'તારા ઘરની આર્થિક સ્થિતિ હું જાણું છું. એ અંગે લલામણ કરવામાં વાંધો નહિ. પરંતુ કીશીપ કેવળ આર્થિક સ્થિતિ ઉપર નથી આપતી. અભ્યાસની કક્ષા પણ જોવામાં આવે છે. એ કક્ષા જોતાં તો ઉચ્ચ શિક્ષણ લેવા માટેના એ માર્ક્સ ન કહેવાય. મને અંગત ઓળખ્યા સિવાય પણ મારા અભિપ્રાયમાં—તમે કહો છો તેવા જો હોય તો—મારા લલામણપત્રથી તમને કીશીપ તો ન મળે, પણ મારી ઉપરનો પ્રિન્સિપાલનો વિશ્વાસ ઊડી જાય એટલો ફાયદો થાય. પોતાના ઓળખીતા આવા સામાન્ય વિદ્યાર્થી માટે જો લલામણપત્ર લખી આપવા જેટલું એ તોલન નથી કરતા તો આર્થિક સ્થિતિનું તોલન પણ એવું જ કરતા હશે ને ?'

આશાભર્યા આવેલા એ વિદ્યાર્થીને મેં લલામણપત્ર લખી ને આપવાની મર્યાદા સમજાવી. તે કબૂલ થયો

એટલે તે અંગે વધુ આગ્રહ ન કરી શક્યો. પણ એ જિજ્ઞાસુ ત્યારે એના મોં ઉપરનો ભાવ વંચાતો હતો. કીશીપ ન આપવી હોત તો પ્રિન્સિપાલ ન આપત. આમેય હું જાણું છું કે મને મળવી મુશ્કેલ છે. પરંતુ અરજી કરવામાં શું જાય ? અને લલામણપત્ર લખી આપ્યો હોત તો એમનું શું જાત ?

*

એક મિત્રનો દીકરો આ વરસે ઇન્ટર સાયન્સમાં હતો. મળ્યા એટલે મેં પૂછ્યું : 'કેટલા ટકા માર્ક્સ આવ્યા ?' '૫૫ ટકા'

એન્જિનિયરીંગમાં દાખલ કરવા એ ઇચ્છા રાખતા હતા એટલે મેં કહ્યું : 'ડિગ્રીમાં તો આ વરસે નાનો પાછો નહિ પડે ?'

મિત્ર : 'પ્રયત્ન તો કરું છું.'

હું : 'શી રીતે ?'

મિત્ર : 'ખીરલા અને મંડળની દસ દસ સીટ રીઝર્વ છે. તેમાં ૫૦ ટકાથી વધુ માર્ક્સ હોય તો લઈ શકાય છે. ખીરલાની ચીડી મળે તેમ છે. એમાં સાન્સ ન લાગ્યો તો પછી ચાક્ષર મંડળની છે તેમાં પ્રયત્ન કરીશું !'

હું : 'જનેમાં ન ફાવ્યા તો પછી ડિપ્લોમામાં દાખલ કરશો ને ?'

મિત્ર : 'ડિપ્લોમામાં તો દાખલ નથી કરાવવો. આથી તો વડોદરા પ્રી. એન્જિનિયરીંગની પરીક્ષા પણ આપવી છે.'

હું : 'જગ્યા ન મળે અને છેવટ ખી. એસસી. કરો તે કરતાં ડિપ્લોમામાં દાખલ કરો તો શું ખોટું ?'

મિત્ર : 'ડિગ્રીમાં પત્તો નહિ ખાય તો છેવટ જર્મની મોકલીશ.'

હું : 'ત્યાં ડીગ્રીમાં એડમિશન મળશે ?'

મિત્ર : 'જર્મનીમાં તો પ્રિન્ટીંગ, બ્લોક. મેકીંગ વગેરે લેવાવવું છે. તમે તો જાણો છો કે મુબઈમાં એના મામાનું લીથો પ્રેસ અને પ્રેસેસ સ્ટુડિયો છે. એ તો કલા જ કરે છે કે એને જર્મની મોકલી આપો.

બહાર નોમરી શોધવાની જ નહિ, અને એને તે પછી લાગીદારીમાં પણ લઈ લે મારા મનથી કે ડિગ્રીમાં દાખલ થઈ એન્જિનિયર થતો હોય તો સારું બાકી ધરના જેવો ધધો છે, એમાં શું કામ દાખલ ન કરી દેવો ?

મે કહ્યું 'પરંતુ એ બંને લાઈનો જ જુદી એકમા એ જિનિયરીંગ પ્રેઈનિ જોઈએ અને બીજામાં કાઈનિ આર્ટ્સની સેન્સ જોઈએ આમ લાઈનિ ફેરવા બાન તો મેળ શી રીતે બને ?'

મારી આ વાત સાર નહીં હોય તેમ એની નોંધ ન લેતા એમણે કહી નાખ્યું 'એ તો ભણુના માટે એને સહ કુગઈને ઠેકાણે આવે !'

હુ શું બોલુ ?

*

સમારના પહોરમાં હું નહારાની તૈયારી કરતો હતો અને મારા જૂનાં પરિચિત એક શિક્ષક લાઈ અન્ડર આ મે કહ્યું 'કેમ આપ્યા વહેના કઈ ?'

શિક્ષક 'લોકા એન્જિનિયરીંગ કોલેજમાં એડમિશન મેળવવા દોડાદોડ કરે છે અને મારા દીકરાને ત્રણ દિવસથી એડમિશન મળી ગયું છે ત્યારથી હું રિમા સણુમાં પડી ગયો છું એની ફી અને ખર્ચમાં શી રીતે પહોંચી વળુ ?'

હું 'એના કેળ્યા, ટકા માર્ક્સ હતા ?'

શિક્ષક '૭૦ ટકા'

હુ 'ત્યારે તો એડમિશન મળી ગયું એનું નહિ જ પણ એકેય વરસ નપાસ થયા તરફ સીધો ત્રણ વર્ષમાં નીકળી જશે'

શિક્ષક 'નપામ થતાનું તો પેસાય શી રીતે ?'

હુ 'મોટો દીકરો ભણી રહ્યો કે હજી બાકી છે ?'

શિક્ષક 'ગઈ સાન એણે નોકરી કરી એટલે તો આપ્યું, આ વરસે બી રી થયા જાય છે એને બનેનું ખર્ચ પહોંચાય તેમ નથી

હુ 'તમે કોનરશીપ માટે અરજી નહોતા કરતા એને મે માનેનું કે તમે ખર્ચ પહોંચી વળો છો

શિક્ષક 'નિયુક્ત કરી એક દીકરાનું ખર્ચ બેગીને પણ પહોંચી વળતો હતો એટલે અરજી કરી ન હતી વગી પરાણે પણ આપણે બોગન ઉપાડ્યો હોય ત્યાં સુધી એની મદદ ન લઈએ તો આપણા કરના વડુ ગરીબને એનો લાભ પણ મળે દીકરાએ મ્યુ કે ચરોતર મડગ ભણુનાની લોન આપે છે ફી ભરવાના પૈસા તો ગમે ત્યાંથી લાવીને આપી દઉં, પરંતુ ઉઝીના આપનારને પણ વાચકસર આપી શકાય તેની ખાતરી હોતી જોઈએ ને ? તમને એ પૂજ્યા આ થો છું કે એ લોન મળવાની કેટલી શક્યતા ? તો પછી એને માટે અરજી કરુ અને ઉઝીના આપનારને એ આપે આપવાની ગણુનરી રાખુ'

હું '૭૦ ટકા માર્ક્સ છે એને તેને કોનરશીપ પણ અરજી કરે તો મળવા સંભવ ગણુન'

શિક્ષક આસતી સલ તો મોટો દીકરો નોકરીએ લાગી જશે એને બેનની જરૂર પણ નહિ રહે તો આ વરસનો એનો લોનનો બોગને જાપડે તેવો છે પછી તું કામ કોનરશીપ લઈ બીજાની તક ગુમાવી ?

શિક્ષકને આપની સાન ૫૫ વર્ષ પૂરા થયા નિવૃત્ત થતાનું હતું પરંતુ પોતે બીજા પાચેક વર્ષ તો ગમે ત્યાં નોકરી મેળવી વેગ તેની એમને શ્રદ્ધા હતી એમનો ઉમગ કાર્યશક્તિ અને પોતાના પગ ઉપર ઊભા રહેવાની ભાવનને લીધે અશ્રદ્ધા જ મે પણ ક્યાંથી ?

લોન મેળવવા અગેની મે માલિતી આપી અને તે અગેના ફોર્મ વગેરે વેચા એમને ચરોતર એ નિયુક્ત સોસાયટીમાં જવા સૂચ્યુ ત્યારે એમણે જે ખુશ-મિજાજમાં મિદાન લીધી તેની તજગી આમ શરીરમાં પ્રવેશી હોય તેમ મે પણ ઘડીબર પ્રકુલ્લના અનુભવી

*

‘વયં તત્ત્વાન્વેષા !!’

આપણા બહારીતા નાટ્યકાર અને વાર્તા-નવલકારની ‘અહીં’ રજૂ થતી નવી વાર્તા બધી રીતે નવીન છે, આધુનિક છે, અદ્યતન છે. આધુનિકતા એકલી જ વાર્તાનો પ્રાણ હોય એવું તો માની ન લેવાય ને ? અને એટલે જ પ્રાણ પૂરે તેવું બીજું ધણું આ વાર્તામાં છે...

પુરુષમાનની દષ્ટિ એના તરફ એ રીતે જ ખોડાઈ રહે એવી ખાતરી એની નજરમાં અંકાયેલી હતી. મેં પણ એ સમાજના ‘સભ્ય’ (?) તરીકે એની સામે એ રીતે જ જોયું.

બસ પકડવા ચૌરંઘીના બસ સ્ટેન્ડ પાસે આવીને હું ઊભો ત્યાં એણે હાથ પ્રસાર્યો :

‘લીજો બાબુજી, હિમાલય કી અસ્સલ કસ્તુરી—’

હરણના આમડાની નાની સરખી પોટલી એણે બતાવી, પણ મારી નજર એ કસ્તુરી તરફ નહિ પણ એ વેચનારી તરફ મંડાઈ ગઈ. એને માત્ર સૌંદર્ય કંઈ રીતે કહેવાય ? અથવા ચીલાચાલ વ્યાખ્યાનુસાર એને સૌંદર્ય કહેવાય પણ ખરું ? ઊજળો વાન ન હતો, બંકિમ પાતળી જામરો ન હતી, આંધ્રી નીલિમામાં તરતી મોટી કીકીઓ અને તે ઉપર મંડાયેલી પારદર્શક પાંપણો નહોતી, ઘાટીલા એ હતો રત્નમડો વળાંક નહોતો, સુઘડતાનું નામનિશાન ન હતું. અને છતાંયે એની પહાડી ખરબચડી નિખાલસતા, અભિવ્યક્તિનું સહજપણું, અને એના સમગ્ર વ્યક્તિત્વને છાંઈ રહેલી કશીક કમનીયતા ત્યાં અકબંધ પ્રગટ થતી હતી !

એવો સંધ્યાકાળે પણ એની આંખોમાં સૂર્યના પ્રકાશમાં ચગકતાં પાઈનવૃક્ષોનાં રેસા જેવાં પાંદડાંની અમક વેરાઈ જતી હતી, ઊપસેલા ગાલ એને સહેજ ચપકું નાક છતાં સમાંતર મુખરેખાઓમાંથી કાચી કેરીનું સોહામણ મૂલતું હતું. જેમ તેમ ઓળેલા કારા વાળની તોફાની ભૂખરી લટો એના મુખ ઉપર દક્ષિણના વાયરામાં અસ્તવ્યસ્ત ફરફરતી હતી.

એ કોટેલવૃક્ષ કાપડને ચોળી કહેવી જ રહી. એનાં આંકારાં, ઉપરથી તૂટી ગયેલું એક બટન, બીજાં બટનની જગ્યાએ દીગાડેલી સેઈફ્ટરી-પીનની પંકડામાંથી છટકેલા એ છેડાની ફાંક આ કંઠાની એને ચરમ ન હતી.

અને ચણીયાનો પણ એણે દીંચણ સુંધી કછોટેા માર્યો હતો—એમ કરવા પાછળ પણ જાણે કશું પ્રયોજન હોય તે રીતે.

આમ જુઓ તો એ કસ્તુરી વેચનારીનાં બધા જ હાવભાવ હિમાલયમાં ભટકતી કોઈ નિર્દોષ મૃગડી સમા હતા, છતાં એ સાવ મૃગડી સમી નહોતી લાગતી.

એની નજરમાં અચ્છલ હતી, પેલી તૂટેલાં બટનવાળી ચોળીના બાકેરામાં એ અવારનવાર આંગળી ફેરવી લેતી તે પાછળ પણ ચોક્કસ ગણતરી હતી. પોતાની આબુબાકુની નિર્દોષ હવા પણ એણે ચોળનાપૂર્વક ઊભી કરી હતી અને એને જોઈ રહેવા પાછળ આ બધાની મને સમજ પડતી હતી તેની પણ મજા હતી. પણ એ રીતે એને જોઈ રહેવા માટે મારા જેવા ભદ્ર-પુરુષને કંઈ બહાનું જોઈતું હતું. બસ સ્ટેન્ડ પાસેના બૂટપોલીશવાળા યુવાન છોકરાઓના અડા પાસે હું ગયો અને એમાંના એકની સામે મારો જમણો પગ એની લાકડાની રેકણ ઉપર ગોઠવીને હું ઊભો રહ્યો. એાઈસેથી નીકળી જવું પાસડું ઘેર એની ઊર્મિલાની અજ્ઞા હું ભૂલી ગયો.

અશિષ્ટ ન ગણાઉં તે રીતે, કસ્તુરી વેચનારી પહાડી છોકરી બસના ઉતાડો પાસે પોતાનો માલ વેચવા જે જાતના પ્રયત્ન કરતી હતી તે તરફ બખ્ખે કાણુંને અંતરે જોઈ લેતો હતો. હું એકલો જ નહિ, પેલા બૂટપોલીશવાળા દરેક ઉંમરના છોકરાઓ પણ એને જ જોતા હતા. જે કે એમની જવાની રીત સીધી સાદી હતી. એમનું અવલોકન બોલકણું બની ખેસતું હતું. એવું બધું કરવા માટે કોઈ પણ બહાનાનો એ આશ્રય શોધના ન હતા.

એક છોકરાએ કસ્તુરીનો ભાવ પૂછ્યો, પહેલાં દૂરથી પછી એની અડોઅડ જઈને. જવાબમાં કાણીનો અને

આખનો હસેનો એને મળ્યો આપુ ટોળું ખંડખ
 ઝા હસી પડ્યુ, એક થોડો વધુ જુવાન છોકરો એ
 છોકરીને એટીંગે જોયા જ કરતો હતો તે ન હત્યો
 એટને એની તરફ મારુ ધ્યાન ખેંચાયુ

એની નજરમા વ્યાહતા હતી, લગભગ મારા જેવી જ,
 એમ મને એક ક્ષણ માટે પ્રતીતિ થઈ પણ એ પ્રિયા
 રને મે હુ કારી કાઢ્યો એનો વ્યવહાર મને એવન્ય
 લાગવા માડ્યો મારુ ચાને તો એને હુ સખત ઠપકા
 આપુ એમ પણ મને ચાલુચાલી થઈ આવી, પરંતુ
 એક બસ-ઉતારુની આશુઆશુ ચક્કર લેતી પેની છોકરી
 તરફ મારી જ નજર વળી ચોગી ગઈ એની હલન
 ચલનમા નજરોને પકડી રાખવાનુ જનદુ હતુ એરી
 મનવળનુ કોઈ સિનેમાનુ ગીત પણ મને તુરત યાદ
 આવી ગયુ હુ પણ જૂપોનીશવાગો છોપ્રો હોત
 તો ખુલા અવાજે કલ્પ એ કણે એ ગીત હુ લન
 કારી બેસત એવો રમજલયો ખ્યાન મારા મનમા
 રમી ગયો એ કણે મારા મુખ ઉપર કદાચ ખુલીનુ
 ચિમ્ત અકાઈ ગયુ હશે એમ હુ માનુ છુ કારણ કે
 મારા ઉપર નજર પડ્યા એ પકાડી છોકરી પણ મીઠુ
 આવકારભર્યું હતી, પણ મે તુરત નજર ખસેડી લીધી,
 એની ખુની કેડ ઉપર મસો હતો ત્યા જઈને એ
 અટકી પેના જુવાનની ફરી ગયેની સોગવેટની રાખ
 જેવો એનો રંગ હતો

‘દૂસરા પેર રખીએ બાણુજી’ પેના જમણા પગની
 જૂપોનીશ પૂરી થતા છોકરાએ મારુ ધ્યાન દોર્ષ
 મારા મુખમાથી નિઆસો નીકળી પડ્યો જૂપોનીશ
 મરતો છોકરો સહેજ મરડ્યો મને એનુ એવુ સ્મિત
 કટાક્ષભર્યું લાગ્યુ, હુ ગ્રખમગો ફરીથી એનુ ધ્યન
 મારી ફરતી નજર ઉપર ન પડે એ માટે મે મારી
 દષ્ટિ પોનીશ થતા જૂની સામે વાળી જતા મારી
 અકળામણુ એ છોકરો મળી ગયો છે એમ મને
 લાગ્યા જ કંઈ

આજ સવારે જ કોનેજમા લાણુતી મારા પાડોલીની
 દોકરી જામિલા પામે શાકુતનનો કોઈ અરો શ્લોક
 સમજવા આવી હતી દુખ્યત્ત જેવો રાગની આમ

આશ્રમકન્યા ઉપર તે શુ મોહો હશે, એ સમજી
 બને ચર્ચા કરતા કપિ કાનિાસની રસિમતા ઉપર
 હસતા હતા

‘કોર તાણુ કડકડુ રૂપ—’ જામિલાએ તપનિને એ
 રહુચનો ફોડ પાડ્યા માડ્યો, ત્યારે જાપામાથી નજર
 ખસેડી ચરમા બાણુએ મૂકી હુ એમની ચાતો સાબી
 રહ્યો હતો તપનિ કાઈ જામિલાને આગળ પૂછા જતી
 હતી ત્યા દૂધ જામરાણુ અને વાત આગળ ન વધી

એ પ્રસંગ યાદ આસ્તા જૂટપોનીશવાગાની ચોગયાન
 નજરની ચોગી ફેરતા કરતા અ જુબાણુ ફરતુ પેડ
 કોર કડક તુ રૂપ હુ જોઈ લેતો હતો

જૂપોલીશ પતી ગઈ પગારની રકમના ભારથી
 વળનદાર બનેનુ પકીટ કાઢીને દસનયા પેસાનો સિંકો
 છોકરાના હાથમા મૂક્યો પેની છોકરીની નજર મારા
 ઉપરથી ખસીને મારા પગ ઉપર પડી

‘ઔર દશ પયસા બાણુજી’ ઓચિતુ બણુબણુતુ
 હાથ વેરતા પેના છોકરાએ હાથ લખા થો

‘ઔર દશ પયસા ! કયો ?’ મે કોધની માત્રા સથે
 આશ્ચર્યચ્છિત થતા પૂછ્યુ

‘તમાશે કી કી’ અને વધુ મોટેથી હસતો હસતો એ
 પેતાના મિત્રોના અડામા ઘૂસી ગયો એના એવા
 હાથની રપજ મરકરી હુ તુરત ન સમજ્યો ત્યા એકી
 ટશ પેની પકાડી છોકરીને નીહાળી રહેલા પેના સાથી

દારને એણે બધા સાબમે તે રીતે ટકાર કરી
 ‘લનયા, વો બણુજી તમાશે કી કી નહિ દેતે—જેસે
 કે, સમ ચીજ મુક્ત મિન જાગેગી’

‘ઉનકા સમજ યાર, સમ ચીજ કા કુલ નકુલ દામ
 લગતા હૈ—’ બોલી લણુએ એના દોસ્ત પાસેથી
 દીવાસળાની પેગી માગીત જુઝાયેની સીગરેટ ફરીથી
 સળગાવી સીગરેટના બે જોડા દમ લઈને એ પેની
 છોકરી તરફ આગળ વધ્યો ‘કમ્તુરી’ની હરણુના
 ચામડાની પોટની તરફ ચીંધીને એણે પૂછ્યુ

‘એય કમ્તુરીમાળી, કયા દામ ?’

‘તુમ ખરીદોગે ? કમ્તુરી ! હટ’ છોકરીએ વગર યા

કાચે આંખનો ઉલાળો માર્યો, એના હોઠ ઉપર મોના લીસાનું પેચું અકળ સ્મિત અંકારી ગયું.

‘અરે તુમારી નકલી કસ્તુરી હમ છુએંગે બી નહિ, મેં તો યક કસ્તુરીવાલી કા દામ પૂછ રહા થા’ પેલાએ પાછળનું વાક્ય ધીરા અવાજે ઉચ્ચાર્યું તો પણ આજુબાજુથી ‘વાલી’ ઉપરનો ખાસ ભાર પણ સાંભળાયા ન રહ્યો: એ ભારની કદર જાહેર કરતું હાસ્યનું મોજું ત્યાં ફરી વળ્યું.

મારા પગ થંભી ગયા જ હતા, કસ્તુરીવાળીનો જવાબ સાંભળવા મારું હૈયું પણ જાણે થંભી ગયું.

‘વહ કસ્તુરી દતની સરતી નહિ—’ પેલીએ સહજ-ભાવે જવાબ આપ્યો, આંખ ઉપર ધસી આવતી ભૂરી લટ કાન ઉપર ગોઠવતાં મુખ ઉપરનું મોનાલીસા સ્મિત પણ એણે સંકેલી લીધું. મને લાગ્યું કે અધૂરા મોંઢલા વાક્યના અનુસંધાનમાં ખૂટપોલીશવાળાના મુખ ઉપર હમણાં ઘેલ પરશે. પણ એ માત્ર મારા મનની જ ગણતરી નીવડી. સંકેલી લીધેલા સ્મિતની જગ્યાએ ખળખળતું હાસ્ય વેરાઈ પડ્યું, પાઈન વૃક્ષની પાતળી પાંદડીઓની ચમક જેવી પેલી ચમક એની આંખમાંથી એ ખળખળતાં હાસ્ય સાથે તાલ દેતી સરી પડી.

સીગારેટના ડબ્બામાં હતા એટલા બધા જ સિક્કા લશ્ચુએ એના હાથમાં ફાલવી દીધા.

‘લે, સારા દિનકી કમાઈ તુએ દે દી કસ્તુરી, ખસ?’ વિના આનાકાનીએ એ સિક્કા એણે ખભે લટકતી ઝોળીમાં સેરવી લીધા.

કલકતાના મેદાન ઉપર અંધારું છવાતું હતું. બે ઝોળા ધીરે ધીરે એ મેદાનમાં લીન થતાં હું જોઈ રહ્યો. મારા મુખમાંથી એ સાંજે ફરીથી નિસાસો નીકળી પડ્યો. પેલો છોકરો મને જોઈને વળી કટાક્ષભર્યું હસ્યો, ‘ખાણુછ અખતક આપડી ખસ નહિ આઈ?’

તે પછી ભવાનીપુર જતી પહેલી ખસ મેં પકડી લીધી.

સિટનની ફિશર એન્ડ લક્ષ્મી લિ. (પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ) નામની ચેદીએ જંગી વહાણોમાં નિકાસની ૧,૦૦ જેટલી મોટર-ગાડીઓના સમાવેશ કરી શકાય તે માટે ચોલાદના લટકતા ડેકની શોધ કરી છે. આ ડેક જરૂર પડે ગોઠવી તેમ જ જરૂર ન હોય ત્યારે તત્કાળ ખરોડી લઈ શકાય છે. હાલમાં વપરાતા ડેકના સામેને દૂર કરતાં ૫ થી ૮ દિવસ નીકળી જાય છે જ્યારે આ નવા ‘ખનાવડી’ ડેક ૨૪ કલાકમાં ખરોડી લઈ શકાય છે. એટલું જ નહિ પરંતુ ઉપરાઉપર આવા ત્રણવાર ડેક ગોઠવી શકાય છે.

ખસનું ભાડું ચૂકવતાં વળી ખીસામાંથી ભારે પાટીટ કાકડ્યું, એનો ભાર મને અકળાવતો હતો...

ખીજે દિવસે તપતિ વળી ઊર્મિલા પાસે શાકુંતલ વાંચવા આવી. ઊર્મિલા એને સમજાવતી હતી તે શ્લોકની એક પંક્તિ હતી:

‘વયં તત્વાન્વેષા મધુકર હતાસ્ત્વં ખસુ કૃતિ:’

શકુંતલાને સત્તાવતા કૃતકૃત્ય ભ્રમરની અદેખાઈ કરતા રાજા દુષ્યન્તની મનોદશા હું બરાબર સમજી શક્યો. મને થયું પણ ખરું કે ઊર્મિલા કરતાં તપતિને એ શ્લોકનો ભાવાર્થ હું વધુ સારી રીતે સમજાવી શકીશ. પરંતુ ઊર્મિલા ઘણી ચપરાક, બે શબ્દોમાંથી જ મને પકડી પાડે તો? એટલે ચૂપચાપ છાપામાં નજર રાખીને તપતિને એ શ્લોક કઈ રીતે સમજાવે છે તે સાંજળતો હું ચૂપ રહ્યો.

‘તત્વાન્વેષા એટલે શું ઊર્મિકાકી?’ તપતિનો પ્રશ્ન સાંભળી હું સાવધ થયો.

ઊર્મિલા વિચારમાં પડી. પછી એણે તુરત જવાબ આપ્યો:

‘એટલે કે...એમ કર ને તપતિ, એનો અર્થ વધારે સારી રીતે તને તારા કિશોરકાકા, સમજાવશે, એ લગભગ એવા જ છે.’

‘એવા એટલે કેવા?’ તપતિએ નવો પ્રશ્ન પૂછ્યો.

છાપાનાં અક્ષરો એકબીજામાં ગૂંચવાવા માંડ્યા, મારો શ્વાસ અદર રહી ગયો.

ઊર્મિ બોલતી હતી, હસીને—

‘એવા એટલે દુષ્યન્ત જેવા, કારી કાચી કડકડતી યુવાન છોકરીઓને જોઈને માત્ર નિસાસા નાખે તેમાંના.’

એટલી વહેલી સવાર છતાં તે ક્ષણે ઊર્મિ મને ખૂબ વહાલી લાગી.....

ન લાગે?

માન્યામાં નહીં આવે [૨]

પણ વિધિએ ધર્મ જોગ જ નિચાઈ હતો તે બંને માંગ દીધો જ નહીં ને દોગીઓ ત્રિયામા તરતી મુમર્છ પણ નહીં એમની વિવચનાનો પૂરો ખ્યાન મળે એમને આખો

અદ્વિતિયોમા એમનું ધ્યાન સાનળ નાઈ ગયું એમની શિના 'પામર' દીપ્ત પની અતિમ અગી વગરી ગઈ હતી અતો હવે તો જમીન પર પડેલાની આશા નીવત ધર્મ ગઈ હતી ને ધૂનના દિગ્ગી અમુ ની વન્ને હવે રજા દના માત્ર મેજ ન નાશા ટાપુ—મેન્સ અો એનીક ટ અને ઉતર તરફ દસ માઈન પર એમની પેરી પાર માત્ર શન્યાનમ શો જરફનો સિનાગ !

હરેક દિવસે હરેક મનાકે પરિસ્થિતિ વાતમની જતી હતી એત્રિનની ત્રીજી તારીખ મુધીમા તો એમની ગિના જે આરપાર ૬૦૦ વાર લખાઈમા હતી તે એનો ત્રીજો ભાગ પગ રહી ન હતી ને આમો દિવસ બીજી શિનાઓ સાથે અથાઈ ફટાઈ ટકરાઈ વામન સ્વરૂપ બની જતી હતી એનીન્સ ટાપુ જુ ચીસા ઉતરે ૬૮ માઈન હતા ધરે ધીરે એ એ તરફ ખમના હતા પગ મીન્સ મીન્સ આરી જતુ પરિમી મેચા ! બારે ચિતા કરાવતુ

સૌ કોઈ જમીન પગના ઉતગમ માં પ્રાર્થના કરા લાગ્યા હતા

હી એપ્રિને સાજના પોળાસાન નાગે મડગીના મુથાગ દરીએ પોનાની નેધિપોથીમા ટપકાવરા માગ્યુ, 'ગઈ કાંથી પા લીના ઉજાગા રધના લાગ્યા છે એ ઉજાગા હવે તો બુ દાનિ નથી મરી શકના મગણ અમારી શિના કડારાઈ મ ગઈ સવ નની ધર્મ ગઈ છે હરેક ઉજાગા સાથે એ ચડે છે ને પડે છે'

એનુ વાક્ય એ મ્દી પૂરુ મરી સમ્બો જ નહીં મોગા અરાન્સ સાથે એ શિના તૂળી ગઈ !

દક્ષિન મુવની સાડસિમ રૂફના ગયા અંકમા આવેલ પ્રથમ હાંત નો આ ઉતરાઈ છે અ એ ઉપરથી સરળ ગુજરાતીમા ઉતારનાર તરીકે અર્થ શ્રી ઈશ્વરભાઈ પટેલ હવે તો હરેક વાક્યને બળીલા છે એટલે તેમની કલમ પ્રસાદી હરેકને પ્રિય થાય છે

વૂર્તી ન જ રાખતો હતો એને એકદમ મત માં બૂમ પાગી બધા પેદા દોગી આન્ય બને મિત્રીઓ થે ગી મામઝી માથેના દુકા પર હતી એ તરાડ મિસ્તરે તે પડેના સૌ જતની જતદી એગી લાગ્યા

હવે તો એ બગ્ગશિનાં દુકાં ત્રિકાળાકાગે બની ગયે હતા અને એની બજુઓ હતી ૧૦૦૪૧૨૦૪ ૮૦ નાર

સારા થના તો આખી શિના પર કેમજે કેકાજે પ લીના ખામેચિયા ભગઈ ગયા ને તરાડ વધવા લાગી સા એ શેકનમનો અવાજ સભગામે 'તબૂ ઉધરી પો ને દોગીઓ તૈયાગ મરી દો'

સૌ પેકા એકમ મમે નાગી ગયા પણ ત્યા તો તડ સભગાયુ ને એન કાગ પહેના વ્યા શેકન દનતો તબૂ ખગે હતો ત્યા જ તરાડ પડી ને બન્ને દુકા ઝાડથી અનગ થયા વાગ્યા બીજા દુકા પર એક દોગી ને થેડો આમન બની ગયો હતો એને પડોગી થતી તરા ફેદી સૌ ઝડપથી એ બડ એગી લાગ્યા

પડી એમો પડી મૂઝાગુ ધર્મ એ તરફ એમ થનુ કે દુકા થતી આ બરફશિના પર સડીમનામની ફતી ? તો બીજી તરફ એમ રપદ દેખાતું કે આના જોગી અન્ય કોઈ ગિના નગદીમા નથી અો એક વખત આો ત્યજ દઈ દોગીમા બેઠા ને બીજી આરી ગિના ન મગી તો મ્લાય બરફમા પીમાઈ જતાનુ બને સૌની દિગ્ગી આ મોમી પડે એમના નેના શમન તરફ વળી બગ્ગ ખુ ના થયો હતો ને દોગી તરતી મુમર્છ તેરી પરિસ્થિતિ હતી એમના મુકામવાળી શિના નની ને નાની થતી જ જતી હતી એને ૧૨-૪૦ મનાકે શેમનો દોડીઓ તરતી મુકવાળો દુકમ આપો આન્કાર સગમગા વધી ગયો ને દોડવાગતા તો શક્ય

તેટલો સામાન હોડીઓમાં મૂકી, હલેસાં હાથમાં પકડી સૌ ઊપડવાના હુકમની રાહ જોવા લાગ્યા.

શરૂઆતની થોડી મિનિટો તો ભારે કંટોળકડીભરી નીવડી. મહિનાઓથી કાઈએ હલેસું હાથમાં પકડેલું નહીં એટલે એમની જ ગતિ તાલમાં ન આવી શકી ને એઓ સામસામી ગતિ આપવા લાગ્યા. તેમાં વળી બરફના પાસે આવતા દુકડા મુરકેલીમાં વધારો કરતા. કેટલીક વખત તો ભટકાઈ પડવાની ભીતિ સાચી પડે તેવું થતું હતું. કાઈ અકળ ગતિએ એ સૌએ પ્રગતિ કરી. પંદર મિનિટમાં તો એમની જાવણી દેખાતી બંધ થઈ અને એમનું ધ્યાન આગળના પ્રવાસ પર કેન્દ્રિત થયું. એમણે પ્રગતિ પણ ઠીક સાધી. આંતરે આંતરે પાણી-માંય બરફનાં પડ આવી જતાં પણ એ બધાં એમના રસ્તાને બાધારૂપ નીવડે તેવાં ન નીકળ્યાં. સાંજના સાડાપાંચ થતાં અંધારું જામવા માંડ્યું ને શેકવટને રાત પૂરતો પડાવ પાસેની એક મજબૂત દિમશિવા પર નાખવાનું ઠરાવ્યું.

હોડીઓ ઉપર ખેંચાઈ ગઈ ને રસોઈ શરૂ થઈ. તે દરમિયાન બાકીનાએ તંબૂ તાણ્યા. દિવસ દરમિયાન એમણે પોતાના ખેય ભણી સાત માઈલ ડાખ્યાનો સૌને મન સંતોષ હતો એટલે વાળુ પત્થે બધા પથારીમાં પડ્યા.

ચોકીદાર એકલો જાગતો હતો પણ શેકવટને કાણ જાણે કેમ, નિરાંત વળી નહીં. રાતે અગીઆર વાગ્યે એ બહાર નીકળી આવ્યો ને એણે જોયું કે પાણીના ઉછાળા વધી ગયા છે. એને ચિંતા પેડી પણ એ આગળ વિચારે તે પહેલાં તો ‘ધડ’ દેતોડ ને અવાજ એના પગ નીચે થયો ને એ જામો હતો તે શિવા તૂટી ગઈ.

આઠ ખવાસી ઊંઘતા હતા તે તંબૂ-તરાડમાં સરકી ગયો. પ્રભુનું કરવું તે બંને દુકડા, જરાવારમાં, જુદા પડ્યા અને સાત માણસો સીસકારા ભરતા બહાર નીકળી આવ્યા. એટલામાં ખૂમ પડી, ‘એક જણ ખોવાયો છે.’

શેકવટન દોડી ગયો. ને તંબૂને ચીરવા લાગ્યો. નીચેથી આવતા સીસકારાના અવાજ અંધારામાં એના કાને પણ પડવા લાગ્યા. આખરે જ્યારે આખો તંબૂ બહાર નીકળી ગયો ત્યારે એણે કશુંક આકારહીન સળવળતું જોયું. એ હતો ઊંઘકાથળીમાં પૂરાયેલો એક ખવાસી.

શેકવટન નીચો નમ્યો, કાથળી પકડી, એક ભારે આંચકા સહ એણે કાથળી બહાર ખેંચી કાઢી. એક ક્ષણ પછી પેલા બંને શિવા-દુકડા જોરથી અફળાયા ! પેલો આઠમી હતો એમનો અગ્નિરક્ષક. એ બિયારો પાણીથી તરબોળ થઈ ગયો હતો પણ એને બદલવો આપવા, કપડાંની બીજી જોડ હતી નહીં. એ ઠરી ન જાય તે માટે શેકવટને જણાવ્યું કે કપડાં સૂકાઈ જાય ત્યાં લગી એણે ચક્રર માર્યા જ કરવાં. આખી રાત એને સાથ આપવા વારાફરતી એક એક જણે આંટા માર્યા કર્યા. એ ફરતા ત્યારે એનાં અછંડ થયેલાં કપડાંનો અવાજ થતો ને એ સૂકાતાં તેમ તેમ બરફના કણ નીચે ગરતા.

બીજે દિવસે સવારે આઠ વાગ્યે એમની સવારી આગળ ધપી. ત્રણ કલાક પછી બરફશિલાઓના એક ગાઢા સમૂહની કિનાર નજરેકે એ પહોંચ્યા. સહભાગ્યે એમનો માર્ગ મોડળો થયો અને એ સમુદ્રનાં જળ પર આવી લાગ્યા.

મહિનાઓથી જેને ઝંખતા હતાં એ બરફહીન સમુદ્ર એમની આંખ સામે આવી રહ્યો પણ વિધિની કૂરતા એવી કે એનો આનંદ એ ન માણી શક્યા. બરફની દિવાલ દૂર થતાં જ એમની હોડીઓ પવનના સીધા સપાટામાં આવી ગઈ. ખડકશાં ઊંચાં મોજાં ઊછળતાં હતાં અને એમાં નાની હોડી તજે ઉપર થઈ જતી હતી. મોજાંના લાંગવા સાથે, ઊડતી સીકરથી સૌ નવાઈ ગયા. ત્રણેય કિશ્તીઓ મજબૂત હતી અને વીસ-બાવીસ ફૂટ લાંબી હતી પણ આવા તોફાની દરિયામાં એમનું ગજું શું?

જે વાગ્યા મુધી તો શેકવટને એમને દરિયામાં અફળાવા

દીડી પણ પડી એકાં શિનાનું રક્ષણ એકવા ફરમાન
મ્યું અલિશ્ચિન એવા માણુએએ હોડીઓને એક
મળ્યૂત ગિના તરફ વાગી અને મળાપરાએ ઉપર
પટોચી ગયા

એમને આખ મીચેરે ઠક કનાક થયા હતા પણ
શિનાને ભરોસો પડતો નહોતો

‘આગની રાત આ શિનાને અકબચ રાખવાની’
પ્રાર્થના કરતા મરતા સૌ પોદયા

રાત આખી વિના અકરમાત વીતી પણ રાત્રિ દરમિ
યાન જ પવન એવો ફૂકારો કે ચારે મેર નગર પહોંચે
ત્યાંથી દિમશિનાઓ અડધાઈ ગઈ એમનો રસ્તો
પુરાઈ ગયો !

દરિયો પણ એમને જ તોફાની હતો ત્રીસ ત્રીસ ફૂટ
ઊંચા મોઝા એક પડી એક અર્ધો અર્ધો માર્દનને
આંતરે આગ્યા કરતા હતા ને આ બરફશિનાઓ પર
પછાડતા, ફટાના લાગતા હતા આમ એમની દિમશિના
ખડાતી હતી

ખપોરના એ વાગતા પ્રવાહ બનાવો ને એમની શિના
નગ્નીક હોડીમાર્ગ થઈ ગયો વીજળીક ત્વરાથી
હોળીઓ પાગીમા ઉતારી દીધી અને હોંસાના આગ
જાળા લાગ્યા આગની રાતના અનુભવથી ધણેન
સૌએ ફરી કદી રાત્રે શિનાનું શરણુ શોધ્યું નહીં અને
તે પડીના ચારેય દિસ એ સૌએ હોડીઓમા જ
ગાળ્યા

ભીંગાઈને હોડીઓમા એમવાનું અને ચારેકારથી ઠડી
ગર સીકરના શિખર બનવાનું—આ બધું ભારી નાખે
તેનું હતું દિસો તો તોય દીક લાગતા પણ રાત્રે
અણુ રી બનતી વગ લખાવવાની જ્યાં નહીં, હવન
અનનની શક્યતા નહીં ઠડીને પારો શૂન્યથીય નીચે !
હોડીઓ છૂટી ન પડી જાય તે જોવાનું પવનના તોફા
નમા ગમે તે દિશાએ ફગોળાઈ જવાનું !

હરેકો નિમ નડ્યું ને ઠેર ઠેર ચાપ પડ્યા ત્રણ જાણના
પગ તો કળી જ ગયા ! તેમા પણ મોક પાણી ખૂટી
ગય તરમ સૌને ઊપી એમને એને ડિપવરા તાજ
સીનું માસ સૌ ચૂસ્યા લાગ્યા જેથી પોગીને મરણે

ત્યાં કઈ દગરી થાય !

પાચમે દિવસે એમને એનીક ટ ટાપુના દર્શન થયા
સૌના જવમા જન આગ્યો ગણુડી કરતા એ ત્રીસેક
માઈન દૂર લાગ્યા ગતિ બરાબર સચરાઈ રહે તો
રાત્રિ નમના પહેના પહોંચી જવાય તેવી શક્યતા હતી
એમને સૌ હતી તેની તાકાત હમેના પર અજબ
વના લાગ્યા

એ વાગે ૩૫૦૦ ફૂટ ઊંચા એ ટાપુ સ્પષ્ટ દેખારા
લાગ્યા ને દમેક મર્દનનું અતર જ્યુ ! કનાક પહોંચ
એની એ જ સ્થિતિ રહી એ હમેના મારતા જ રહ્યા
ને હોડી ખસતી જાય અતર કાપની અમી ગઈ હતી
કિનારા નગ્નીકના કાઈ ભરતીના પ્રવાહે એની ગતિ
ડામી દીધી હતી

પ્રવાહ પાવનનો અમક્યો ત્યાં પવન ફૂંકવો શરૂ થયો
એ આખી રાત ને પહોંચે આખો દિસ પવન ચાતુ
રહ્યો અને એ ઠેરના ઠેર રહ્યા એ બધા વખત જુખ
તરસથી પીડાતા થાક્યા પાક્યા એમજો શી રીતે હોંસા
માર્ધો કર્યો અને ઠડી તથા સીકરવાળી સદન કર્યો તે
એક કાયડો જ છે

પણ આખરે પવન પડ્યો તોફાન શમ્યું અને એની
ફટ ટાપુની લૂખી સૂમી ધરતી પર એમજો ઝગ દીધો
ચારે આનદ આનદ થઈ ગયો ૪૯૭ દિસ એમને
બરાબર દોઢ વરસે એમજો નક્કર, ભાગે નહીં તેની
ધરતી પર ઝગ દીધા ! ! !

ઉતરાણુનો આનદ શમ્યો એમને વસવાટનું સડીસના
મન રથગ એ જોના નીખ્યા આખો ટાપુ સાન સૂકો
ને વેરાન ન મળે વનમ્પતિ કે ન મળે માનવી સુખ
માન એમનું કે મગનામધ સીન અને પેન્જીન પરી
ટપુ પર આવતા એમને ખોરાકની મુશ્કેલી નહોતી

એમના ઉતરાણુનું સ્થાન ભરતી સમયે ધોવાતુ હતું
એ રહેણાણુ માટે અનુરૂપ નહોતું સત માર્દનનો
કિનારો એ હોળીમા ફરી વળ્યા ને અતિ પવન ને ભર
તીના પાગીને રોકે તેવા મિન રાના ખડકાની આડમા
શેકનન સૌને લઈ ગયો અને સા છાવણી ન ખાઈ

પણ આ સ્થાન આડવાણું હતું અને કોઈ વહાણ એમને જુએ ને જગત ભેગા કરે એવી સંભાવના નહીંવત્ હતી.

શેક્સપીયરના વિચારમાં પડી ગયો. ત્રીજે દિવસે એણે જાહેર કર્યું કે એ પોતે, પાંચ હોશિયાર માણસો સાથે ૮૦૦ માઈલ દૂર આવેલા જ્યોર્જિયા ટાપુ પ્રતિ, હોડી હંકારવા તૈયાર થયો, પ્રયાણ આદરશે. એ ટાપુ વહેલ માછલીના શિકારનું કેન્દ્ર હતું અને ત્યાં પહોંચાય તો કુમક મળે અને આ સૌને ઉગારી શકાય, એવી શેક્સપીયરની ગણતરી હતી.

સુથાર તરત જ કામે લાગી ગયા. હોડી પર કેનવાસનું તૂટક લગાવી દીધું, એ ઝાઝી ઊછળે નહીં તે માટે ખડકના ટુકડા ભર્યા. બરફ ઓગાળી એ પીપ મીઠું પાણી ભરી લીધું. એક મહિના ચાલે તેટલો ખોરાક ભર્યો. હાથ આવ્યાં તેટલાં કપડાં લીધાં અને નવમે દિવસે ઊપડવા તૈયાર થઈ ગયા.

એપ્રિલની ચોવીસ તારીખે સવારે વિદાય નાસ્તો ગોઠવાયો. દરેક આદમીને એ બિસ્કીટ અને પાશેર મુરબ્બો વહેંચાયો. સૌ મનકમાં મશગૂલ બન્યા ને વાતાવરણને હળવું બનાવવા ચત્ત કરવા લાગ્યા. પણ સાડા બારે જ્યારે હોડીનું મોં ઉત્તર તરફ વળ્યું ને હલેસાં હાલ્યાં ત્યારે સૌનાં હૃદય ખોલતાં હતાં કે કદાચ આ આખી મંડળીનું અંતિમ મિલન હશે !

સમુદ્રના જળ પર હોડી સરકવા લાગી ને આખરે એલીફન્ટ ટાપુ કિતિજમાં ડૂબી ગયો. શેક્સપીયરનું મન હાલી ઊઠ્યું, એ જમીનનો સફરી હતો. દરિયા પર એટલી ફાવટ નહોતી અને પેલા ટાપુ પર રહેલા બાવીસ જણના ભાવિની ચિંતા એને ફારી ખાતી હતી. છતાં મુક્તિ માટેનો એક માર્ગ આ જસો માઈલના દરિયામાં ઝંપલાવવું એ જ હતો એટલે એણે મન મજબૂત કર્યું. એ દિવસમાં તો આ વિસ્તારના સમુદ્રે એમને થકવી નાખ્યા, ચારેય બાજુ જ્યાં નજર નાખો ત્યાં ઊછળતું પલાળતું, છાંટી નાખતું પાણી જ પાણી. રાત દી આ જીંદગી ચાલુ રહેતો.

બંધમાં પલંગી ન જવાય તે હેતુસર વહાણના પાછળના ભાગમાં એ ગોઠવ્યું હતું. ત્યાં પહોંચવા પેલા પથ્થરો પર ઘુંટણિયે પડીને એને એથી પાછળ પેટે ચાલી જવું પડતું. આમ બંધ-કાથળીમાં પેસી એ નિદ્રાધીન થતા ત્યાં કુંગરશાં મોઝાથી હોડી એવી ઊછળતી કે એ આખાના આખા ઊછળી નીચેના પથ્થર સાથે અકળાતા. ગમે ત્યાં સૂવે તો ય હોડીના ઊછળા નડ્યા સિવાય રહેતા જ નહીં.

જેરદાર પવનથી ધક્કાતી એમની હોડીએ એ દિવસમાં ૧૨૮ માઈલ કાપી કાઢ્યા. એમનું વહાણ ‘ફ્રેક પેસેજ’માં પેડું. અહીંનો સમુદ્ર બારેય માસ એટલો ભયંકર રહે છે કે મોઝા નેત્રુ ફૂટથીયે બંધાં ઊછળ્યા જ કરે. પૃથ્વીના ગોળાની બધી બાજુઓએ અહીં માત્ર દરિયા છે એટલે કશીય બાધા સિવાયનો પવન ગડાતૂર બને છે. એની ગતિ કલાકે બસો માઈલ પર પહોંચી જાય છે.

આવા તોફાની સમુદ્રનાં રાક્ષસી મોઝાની કિનાર પર શેક્સપીયરની નાની હોડી, દર નેત્રુ સેકન્ડે ઊંચકાતી. પચાસેક ફૂટ ધક્કાઈ, મોઝા તૂટવાનું થાય ત્યારે એમ લાગતું કે પલવારમાં આ કિસ્તી સેંકડો ટન પાણીમાં ડૂબી જશે. પણ કોઈ અકળ ગતિથી એમની હોડી પર બંધી ને બંધી ધક્કાતી, ફીણથી ઘેરાઈ જતી ને મોઝા લાંગતાં આગળ હાસેલાઈ જતી. દરરોજ હજારો વખત મરણનું આ નાટક ખેલાતું.

નવ દિવસ પછી કુદરતની મહેર થઈ. પવન પડ્યો ને ધીમી લહેરો આવવા લાગી. આકાશ સ્વચ્છ થયું ને વાતાવરણમાં ચેતના દેખાઈ. વુડ્સીની ગણતરીએ એમણે ૪૦૩ માઈલ કાપ્યા હતા. અર્ધો જંગ છતાંયો હતો ! ઉઘાડ નીકળ્યો એટલે બધા કપડાં ને ચીજ વસ્તુઓ સફવા લાગ્યા. સૌએ રાહત અનુભવી ને મંડળીમાં કદીક કદીક હાસ્યમોઝા ઊછળવા લાગ્યું.

એ દિવસ આમ હુકાળા હવામાનમાં શુભ્ધ ત્યાં ત્રીજે દિવસે હવામાન સાવ બગડી ગયું. વહાણ હંકારવાનું, એને કાબૂમાં રાખવાનું અશક્ય જેવું થઈ ગયું. સ્થાન ગણતરી માટે વુડ્સી બિભો રહી શકતોય નહીં. બિચારો ઘુંટણિયે પડી માપ લેતો ને નકશા પસંદ નહીં તે માટે

કોઈને આજા બેલા રાખતો તો ય કાગળો પડતી જતા, પુરસ્કૃતિ ગણતરી પર તો એમની સૌ આજા હતી. કારણ એમાં ચૂક થાય ને દિશા બદલાય તો ત્રણ હજાર માઈલ વિસ્તરેલા અક્ષાંશ, એકાંશી સમુદ્રમાં એ ધૂસી જાય !

દિવસે દિવસે એ લક્ષ્ય નજદીક જવા લાગ્યા. એક દિવસ તો ગણતરીએ દર માઈલનું જ અંતર બતાવ્યું. એટલે સૌ જમીન કે લાકડું કે કશી વસાહતની નિશાની જોવા માટે ઉત્કુષ્ઠ બની ગયા. પણ તે રાત્રિએ કે પછીના દિવસે કોઈ ચિહ્ન નજરે પડ્યું નહીં એટલે સૌને મનમાં ભીતિ પેદી. મેં ૭ નો દિવસ આમ જ પસાર થઈ ગયો. આખો દિવસ સૌએ ટીકી ટીકીને જોયું પણ ધ્રુમસ, ફીણું ને પવનના અવાજને બાદ કરતાં કશું હાથ લાગ્યું નહીં.

આઠમીની સવાર થઈ છતાં કશુંય ન દેખાયું ! આઠ વાગ્યે શેક્ષનને નિરીક્ષણ વારો હતો પણ આજ તો બધા જ ત્યાં ખેડ રહ્યા હતા અને ચારેકાર નજર નાખ્યા કરતા હતા.

સાડા દસ વાગ્યે વીન્સેન્ટે પાણીમાં તરતું દરિયાઈ વનસ્પતિનું ઝૂમણું જોયું ને ધ્રુમસ વિખેરાતાં સાડા બારે મેકાર્થી ઝૂમ પાડી બેઠો, 'જમીન, જમીન.'

અને સાથે જ દસેક માઈલ દૂર બરફના ધાખાવાળી ટેકરીએ ખડી હતી. અઠી વાગ્યે કિનારાની ને એમની વચ્ચેનું અંતર માત્ર ત્રણ માઈલ રહ્યું. ટેકરીઓ પરનું લીલું ઘાસ એમને દેખાયું. લગભગ મોજ માસે એમની નજર જાગતી વધતી વનસ્પતિ પર પડી. જેમ જેમ એ નજદીક આવતા ગયા તેમ તેમ મોજાનો ધૂધવાટ એમને જોરથી સંભળાવા લાગ્યો. વધુ નજદીક ગયા. ત્યાં કિનારા સાથે પહોંચતાં ને ખડકોને અથડાઈ લાગતાં મોજાં એમણે નિહાળ્યાં.

વિધાતા વળી પાછી ફર બની હાથવેતમાં દેખાતા કિનારે ઉતરવાનું શક્ય નહોતું. આ ભયંકર મોજામાં એમની હોડી તો દસ મિનિટ એક નહીં !

ત્રણ ને દસ મિનિટે શેક્ષનને હુકમ આપ્યો કે પાછા દરિયા તરફ હંકારો, સમુદ્રને ખોળે રાત્રિ ગાળી, સવાર

થયે કોઈ સડોસવામત ખડક આગળ ઉતરાણ કરવાની એની યોજના હતી. સૌનાં મોં સિરાઈ ગયાં ને સૌનાં દિલમાં શંકાએ ધર ધાર્યું.

થોડી જ વારમાં પરિસ્થિતિ સાવ વણસી ગઈ. એક ભયંકર તોફાન શરૂ થયું. એંસી માઈલની ગતિએ પવન ફૂંકવા લાગ્યો. બે રાત ને એક આખો દિવસ પવનનો કેપ આણુ રહ્યો. આવી સ્થિતિમાં ખાવાનુય કેણુ બનાવે ? પાણીય ખૂટી ગયું ને સૌનાં મોં સુકાઈ ગયાં, હોઠ તરડાઈ ગયા ને એમાંથી બોડીની ટશરો ફૂટવા લાગી.

આખરે પવન પડ્યો. જ્યોર્જિયા ટાપુ દેખાયો અને ઉતરાણની જગા સૌ શોધવા લાગ્યા. હવે પવન એવો અદસ્ય થઈ ગયો કે ખડક ધાસે પહોંચવા એમને સારાં એવાં હમેશાં મારવાં પડ્યાં. રક્ષણવાળી એક જગા જોઈએ કિનારા તરફ ગયા ૧૦ મી મે. ૧૯૧૬ના રેજ સાજના બરાબર પાંચ વાગ્યે એમની હોડી જમીનને અડકી અને જ્યોર્જિયા ટાપુના કિનારે જાનરી સૌ 'વહેલ છાવણી'નું સ્થાન જોવા લાગ્યા.

કમનસીબે એમનું ઉતરાણ ટાપુની અવળી દિશાએ થયું હતું. ચારેય વહેલ છાવણી ને આખો વસવાટ સામે કિનારે હતાં. દરિયા રસ્તે દોઢ મો માઈલનું અંતર હતું ને એમની હોડી એ મુસાફરી બરદાસ્ત કરે તે સ્થિતિમાં નહોતી. એટલે વિકલ્પ એક જ રહ્યો. જમીન રસ્તે સામે કિનારે પહોંચવું. અંતર હતું માત્ર ૨૯ માઈલ પણ એવા મીઠા ખડકો ને ખીણો કે ટાપુની આરપાર કોઈ કદી જઈ શક્યું જ નહોતું.

પણ શેક્ષનને પોતાના મિત્રોને જણાવ્યું કે એ પોતે પુરસ્કૃતિ ને ટોમ આ અશક્ય લાગતો પ્રયત્ન આદરશે.

સમુદ્રની મુસાફરીનો થાક બિનમોં, પૂણિમાનો ચાંદ પ્રકાશ્યો ને હવામાન સુધર્યું એટલે ત્રણેય જણ મે મસની ઓગળીસ તારીખે વહેલી સવારે સવા ત્રણ વાગ્યે નીકળી પડ્યા.

પ્રયત્ન કર્યા છતાં આજ સુધી જે કોઈ કરી શક્યા નથી, એવી એ દુર્ગમ મુસાફરી છત્રીસ કલાકમાં પૂરી

કરી એ સામે દિનારે પહોંચ્યા !

એમના-પછી ઓગણચાલીસ વરસે, સંપૂર્ણ રીતે સન્ન એની દુકાદી લઈ, આનાથી ઘણા સહેલા રસ્તે, જ્યોર્જિયા ઓળંગનાર એક માત્ર સફરી ડકેન લખે છે કે એમણે આ ભગીરથ કાર્ય કેમ પાર પાડ્યું તે હું સમજી શકતો નથી. એમની પાસે સાધનો હતાં માત્ર પચાસ ફૂટ દોરડું ને એક વાંસડો. આટલી યધી મુશ્કેલીઓમાં એ માર્ગ કરી શક્યા એક જ કારણે—નિશ્ચયબળથી—માર્ગ કરવો હતો એટલે.

આ ટાપુ ઓળંગતાં સૌ પ્રથમ એમને એક લાંબું સીધું થકરી નાખે તેવું ચઢાણ કરવાનું હતું. એ સાથે ચાર પર્વતમાળાઓ ઓળંગવાની હતી. પહેલા શિખરે પહોંચતાં એમને સાત કલાક થયા. મથાળે પહોંચ્યા ત્યારે ખખર પડી કે હવે સીધું ૧૫૦૦ ફૂટ ઊંડું ઉતરાણ કરવાનું છે.

પાંચ કલાક તો આમતેમ રસ્તાની શોધમાં એ પર્વતમાળા પર આઘાપાછા થયા. છેલ્લી ટેકરીએ પહોંચ્યા ત્યાંસુધીમાં તો અંધારું ઊતરવા માંડ્યું, ધુમ્મસ ઘેરાવા લાગ્યું. એ ધુમ્મસ એટલું ગાઢ હતું કે કશુંય દેખાય નહીં. સાર આંધળાણીત જ્યાં, અસ્તાની ધાર સરખા પર્વત પર, રાત્રિ શી રીતે ગાળે ? તેમાં વળી, ઝડપથી ચઢાય તે માટે એ નહોતા લાવ્યા તંખૂ કે ઊંધોદ્રાથળી. હવે શું થાય ? અહીં રહે તો રાત્રે દરી જ જાય. કારણે ઊંચાઈ ૪૫૦૦ ફૂટ હતી એટલે કોઈ દિશાએ નીચે ઊતર્યા સિવાય ચાલે તેમ નહોતું.

વાંસડો લઈ શેકલટન વળગી પડ્યો—પર્વતની ધાર પર પગથિયાં કંડારવા. પણ અર્ધાએક કલાકમાં એ થાકી ગયો ને આ પ્રયત્નની વ્યર્થતા એને સમજાઈ. એણે બંને મિત્રોને નજીક બોલાવી જણાવ્યું કે કોઈ ઉપાયે નીચે ઊતરવું અનિવાર્ય હતું એટલે લપસવું હીક પડશે.

આવા સીધા ખડક પરથી લપસવાની વાત સાંભળી વુસ્ત્રી ને ટોમ તો અવાજ જ થઈ ગયા. શેકલટન

ખૂબ સાવચેત આદમી ગણાતો. તેના મોંમાંથી આવી આંધળિયાં સરખી વાત એ માની ન શક્યા. પણ શેકલટન એવો ગંભીર હતો કે મશકરી કે હાસ્યને કશો અવકાશ નહોતો.

હિંમત એકઠી કરી ટોમે પૂછ્યું, ‘કોઈ ખડક સાથે અથડાઈશું તો ? અને ખીચું આવું સીધું ઉતરાણ આગળ નહીં હોય એમ પણ ઢાણે ક્યું ?’ શેકલટનને કશી અસર ન થઈ. એણે તો વળી એટલું જ પૂછ્યું, ‘અહીં રહી શકાય તેમ છે ?’

એ તો શક્ય નહોતું એટલે એમણે આખરી નિર્ણય કર્યો ને ત્રણેય જણે એક ખીજનને પકડી લપસવું એમ શેકલટને ઠરાવ્યું.

એટલે તરત જ ગોઠવાઈ ગયા. દોરડું છોડી નાખ્યું, અને એને પોતાની નીચેનો હિસ્સો વાળી સાદી જેવી બેક બનાવી લીધી. પછી વુસ્ત્રીએ પોતાના પગ શેકલટનની પીઠે ને હાથ એના ગળે ભેરવ્યા. ટોમે એ જ પ્રમાણે પોતાના પગ ને હાથ વુસ્ત્રી સાથે સાંકળ્યા. આમ બેડી તૈયાર થઈ ગઈ એટલે શેકલટને પગ વડે ખડકને લાત મારી અને એ ત્રિપુટી ગળડી.... !

ખીજ જ ઢાણે એમના હૃદયના ધમકારા બાણે બંધ થઈ ગયા ! એક ઢાણ તો બાણે એમ લાગ્યું કે એ અદ્ધર હવામાં તોળાઈ રહ્યા. એ ઝડપથી સરકવા લાગ્યા ત્યારે બરફની ધાર બાણે એમની સામેથી દોડી ગઈ એમ લાગ્યું, પવનની ચીસ એમના કાનમાં સાંભળાઈ. અને એ પડ્યા—નીચે—વધુ નીચે—ઝડપથી—વધુ ઝડપથી !!

સો સેકન્ડ પછી એ સપાટ જમીનને સ્પર્શ્યા. એમની ગતિ હળવી થઈ અને એક બરફ દિનારને અથડાતાં એ અચાનક બંધ પડી ગઈ.

ત્રણેય જણ સહીસલામત ઊતરી ગયા હતા !

ત્રણેય ફૂટાકને લીલા થઈ ગયા. તેમનો શ્વાસ માતો નહોતો ને હૃદયના ધમકારા અતિશય વધી ગયા હતા છતાંય એ હસ્યા સિવાય રહી શક્યા નહીં.

કોઈને આડા ઊભા રાખતો તો ય કાગળો પનળી જતા પુસ્તીની ગણતરી પર તો એમની સૌ આશા હતી કારણ એમા ચૂક થાય ને દિશા બદલાય તો ત્રણ દબર માઈન વિસ્તરેલા અક્ષાં, એકાંકી સમુદ્રમા એ ધૂસી જાય !

દિવસે દિવસે એ લક્ષ્ય નજદીક જતા લાગ્યા એક દિવસ તો ગણતરીએ ૮૧ માઈલનુ જ અંતર બતાયુ એમને સૌ જમીન કે લાકડુ કે કશી વસા ની નિશાની નેમા માટે ઉત્સુ બની ગયા પણ તે રાત્રિએ કે પહોળા દિવસે કોઈ ચિહ્ન નજરે પડ્યુ નહી એટલે સૌને મનમા ભીતિ પેદી મેંડ નો દિવસ આમ જ પસાર થઈ ગયો આખો દિવસ સૌએ ટીકી ટીકીને જોયુ પણ ધ્રુવસ દીધુ ને પવનના અવાજને બાદ કરતા કશુ હાથ લાગ્યુ નહી

આઠમીની સવાર થઈ છતા કશુય ન દેખાયુ ! અંક વાગ્યે શેકનટનનો નિરીક્ષણ વારો હતો પણ આજ તો બધા જ ત્યા બેસ રહ્યા હતા અને ચારેધર નજર નાખ્યા કરતા હતા

સાડા દસ વાગે વીન્ડે ટે પાણીમા તરતુ દરિયાઈ વન સ્થપિતુ બ્રૂમખુ જોયુ ને ધ્રુવસ નિષેરાતા સાડા બારે મેકાર્થી બ્રૂમ પાડી ઊઠ્યો, 'જમીન જમીન'

અને સાથે જ ન્લેડ માઈલ દૂર બરફના ધાગાવાળી ટેક રીઝ્યા ખડી હતી અને વાગે કિનારાની ને એમની વચ્ચેનુ અંતર માત્ર ત્રણ માઈલ રહ્યુ ટેકરીઓ પરતુ લીનુ ઘાસ એમને દેખાયુ લગલગ સોગ માસે એમની નજર ઊગતી વધતી વનસ્પતિ પર પડી જેમ જેમ એ નજદીક આવતા ગયા તેમ તેમ મોજાનો દુધવાટ એમને જોરથી સલળાના લાગ્યો વધુ નજદીક ગયા ત્યા કિનારા સાથે પહોંચતા ને ખડકોને અથડાઈલાગતા મોજા એમણે નિહાળ્યા

વિધાતા વળી પાડી કૂર બની હાથવેનમા દેખાતા કિનારે ઊતરનાતુ શક્ય નહોતુ આ ભરકર મોજામા એમની હોડી તો દસ મિનિટય ટકે નડી !

ત્રણ ને દસ મિનિટ શેકનટને ડુકમ આખો કે પાઝ દરિયા તરફ હકારો, સમુદ્રને ખોળે રાખિ ગાળી, સારા

થયે કોઈ સડીસનામન ખડક આગળ ઉતરાણુ કરનાતી એની યોજના હતી સૌના મો સિરાઈ ગયા ને સૌના દિલમા શકાએ ધર ધા યુ

થોડી જ વારમા પરિસ્થિતિ સાન વણુઓ ગઈ એક ભયકર તોફાન શરૂ થયુ એ સૌ માઈનની ગતિએ પરન ફૂકાના લાગ્યો બે રાત ને એક આખો દિવસ પરનનો કોપ આનુ રહ્યો આવી સ્થિતિમા ખારાનુષ કોણુ બનીવે ? પાણીય ખૂટી ગયુ ને સૌના મો સૂઈ ગયા, હોડ તરડાઈ ગયા ને એમાથી લોડીની ટશરો ફૂટના લાગી

આખરે પવન પડ્યો જ્યોર્જિયા ટાપુ દેખાયો અને ઉતરાણુની જગ્યા સૌ રોધના લાગ્યા હવે પરન એવો અદસ્ય થઈ ગયો કે ખડક પાસે પહોંચ્યા એમને સારા એના હસેના મારવા પડ્યા રક્ષણવાળી એક જગ્યા નેઈએ કિનારા તરફ ગયા ૧૦ મી મે ૧૮૧૬ના રેજ સાજના બરામર પાચ વાગે એમની હોડી જમીનને અડી અને જ્યોર્જિયા ટાપુના કિનારે ઊતરી સૌ 'વહેલ જાવણી'નુ સ્થાન નેમા લાગ્યા

ઝમનસીમે એમનુ ઉતરાણુ ટાપુની અવળી દિશાએ થયુ હતુ ચારેય વહેન જાવણી ને આખો વસરા સામે કિનારે હતા દરિયા રસ્તે દોસો માઈનનુ અંતર ૯૦ ને એમની હોડી એ મુસાફરી બરદાખ કરે તે સ્થિતિમા નહોતી એટલે નિરૂપ એક જ રહ્યો જમીન રસ્તે સામે કિનારે પહોંચ્યુ અંતર ૯૦ માત્ર ૨૮ માઈન પણ એના મીધા ખડકો ને ખીણા કે ટાપુની ખારપાર કોઈ કદી જઈ શક્યુ જ નહોતુ

પણ શેકનટને પોતાના મિત્રોને જણાવ્યુ કે એ પોતે પુસ્તી ને ટોમ આ અશક્ય લાગતો પ્રસન્ન આત્મરત

સમુદ્રની મુસાફરીનો ચાખ જીતરો પૂર્ણિમાનો ચાદ પ્રકારનો ને હામામાન સુધય એટલે નળેય જણુ મે મસતી ઓગાડીસ તારીને વહેની સમારે સમા નળુ વાગે નીકળી પડ્યા

પ્રથમ ક્યાં જતા અજ સુધી જે કોઈ કરી શક્યા નથી એની એ દુર્ગમ મુસાફરી છત્રીસ કનાગમા પૂરી

કરી એ સામે દિનારે પહોંચ્યા !

એમના પછી ઓગણચાલીસ વરસે, સંપૂર્ણ રીતે સન્ન એવી દુકડી લઈ, આનાથી ઘણા સંદેશ રસ્તે, જ્યોતિર્ધ્યા ઓળંગનાર એક માત્ર સફરી ડંકન લાખે છે કે એમણે આ લગીરથ કાર્ય કેમ પાર પાડ્યું તે હું સમજી શકતો નથી. એમની પાસે સાધનો હતાં માત્ર પચાસ ફૂટ દોરડું તે એક વાંસડો. આટલી બધી મુશ્કેલીઓમાં એ માર્ગ કરી શક્યા એક જ કારણે—નિશ્ચયબળથી—માર્ગ કરવો હતો એટલે.

આ દાણ ઓળંગતાં સૌ પ્રથમ એમને એક લાંબું સીધું થકવી નાખે તેવું ચક્રાણ કરવાનું હતું. એ સાથે ચાર પર્વતમાળાઓ ઓળંગવાની હતી. પહેલાં શિખરે પહોંચતાં એમને સાત કલાક થયા. મથાળે પહોંચ્યા ત્યારે ખખર પડી કે હવે સીધું ૧૫૦૦ ફૂટ ઊંડું ઉતરાણ કરવાનું છે.

પાંચ કલાક તો આમતેમ રસ્તાની શોધમાં એ પર્વતમાળા પર આધાપાછા થયા. છેલ્લી ટેકરીએ પહોંચ્યા ત્યાંસુધીમાં તો અંધારું ઊતરવા માંડ્યું, ધુમ્મસ ઘેરાવા લાગ્યું. એ ધુમ્મસ એટલું ગાઢ હતું કે કશુંય દેખાય નહીં. સાર આંધળાભીત જેવા, અસ્તાની ધાર સરખા પર્વત પર, રાત્રિ શી રીતે ગાળે ? તેમાં વળી, ઝડપથી ચક્રાય તે માટે એ નહોતા લાવ્યા તંબૂ કે બિંદ્રાથળી. હવે શું થાય ? અહીં રહે તો રાત્રે ફરી જ બપ. કારણ બિંદ્રાઈ ૪૫૦૦ ફૂટ હતી એટલે કોઈ હિસાબે નીચે ઊતર્યા સિવાય આલે તેમ નહોતું.

વાંસડો લઈ શેકવટન વળખી પડ્યો—પર્વતની ધાર પર પગથિયાં કંડારવા. પણ અર્ધાંએક કલાકમાં એ થાકી ગયો ને આ પ્રયત્નની વ્યર્થતા એને સમજાઈ. એણે બંને મિત્રોને નજદીક મોલાવી બેસાવ્યું કે કોઈ ઉપાયે નીચે ઊતરવું અનિવાર્ય હતું એટલે લપસવું ફીક પડ્યો.

આવા સીધા ખડક પરથી લપસવાની વાત સાંભળી વુસ્ત્રી ને ટોમ તો અવાજ જ થઈ ગયા. શેકવટન

ખૂબ સાવચેત આદતી ગણાતો. તેના મોંમાંથી આવી આંધળિયાં સરખી વાત એ માની ન શક્યા. પણ શેકવટન એવો ગંભીર હતો કે મરકરી કે હાસ્યને કશો અવકાશ નહોતો.

દિમ્ભ એકડી કરી ટોમે પૂછ્યું, ‘કોઈ ખડક સાથે અથડાઈશું તો ? અને ખીચું આવું સીધું ઉતરાણ આગળ નહીં હોય એમ પણ કાણે કહ્યું ?’ શેકવટનને કશી અસર ન થઈ. એણે તો વળી એટલું જ પૂછ્યું, ‘અહીં રહી શકાય તેમ છે ?’

એ તો શક્ય નહોતું એટલે એમણે આખરી નિર્ણય કર્યો ને ત્રણેય જણે એક ખીજને પકડી લપસવું એમ શેકવટને કારાવ્યું.

એટલે તરત જ ગોઠવાઈ ગયા. દોરડું છોડી નાખ્યું, અને એને પોતાની નીચેનો હિસ્સો વાળી સાદી જેતી બેઠક બનાવી લીધી. પછી વુસ્ત્રીએ પોતાના પગ શેકવટનની પીઠે ને હાથ એના ગળે ભેરવ્યા. ટોમે એ જ પ્રમાણે પોતાના પગ ને હાથ વુસ્ત્રી સાથે સાંકળ્યા. આમ જેડી તૈયાર થઈ ગઈ એટલે શેકવટને પગ વડે ખડકને લાત મારી અને એ ત્રિપુટી ગળડી...!

ખીજ જ કાણે એમના હૃદયના ધમકારા જાણે બંધ થઈ ગયા ! એક ક્ષણ તો જાણે એમ લાગ્યું કે એ અદ્ધર હવામાં તોળાઈ રહ્યા. એ ઝડપથી સરકવા લાગ્યા ત્યારે ખરકતી ધાર જાણે એમની સામેથી દોડી ગઈ એમ લાગ્યું, પવનની ચીસ એમના કાનમાં સંભળાઈ. અને એ પડ્યા—નીચે—વધુ નીચે—ઝડપથી—વધુ ઝડપથી !!

સો સેકન્ડ પછી એ સપાટ જમીનને સ્પર્શ્યાં. એમની ગતિ હળવી થઈ અને એક ખરક દિનારને અથડાતાં એ અચાનક બંધ પડી ગઈ.

ત્રણેય જણ સડીસલામત ઊતરી ગયા હતા !

ત્રણેય ફૂંદતાકને ઊભા થઈ ગયા. તેમનો શ્વાસ માતો નહોતો ને હૃદયના ધમકારા અતિશય વધી ગયા હતા છતાંય એ હસ્યા સિવાય રહી શક્યા નહીં.

કારણ એ મિનિટ પહેલા જે આત્મચાતક લાગતુ હતુ તે સો ટકા સફળ થઈ ચૂક્યુ હતુ !

પણ મુસાફરીનો અડી અત આવતો નહોતો હતુ તો એમણે રહમાથી માન નવ જ માર્ગન કાપ્યા હતા આ ઉતરાણ વગી, ચઢી નાખે તેવુ ૪૦૦૦ ફૂટનુ ચઢાણ માથે કરતુ પડ્યુ તે પગી આની એક ટેકરીમાળા એ ઝોળગી ત્યા એક ખરડાન ટેકરી પરથી સીધા નાંચે ઊતરાણુ આ યુ એ પડ્યુ તો ખરડ જેવા હડા પાણીરાગા એક ઘોઘમા, એકમીઝને દોરડાથી પકડી, એમને ઝપવાવતુ પડ્યુ અને પાણી સાથે બેચાર્થ નીચે પહોંચ્યા

ઘોઘ વખતેય એમને ખાત્રી પડતી નહી કે એ ચંડી કે ઊતરી શકેતો પણ મિત્રોને મળવાની એક માત્ર અદમ્ય ઇચ્છા એમના પગમા જોર લાગતી

આખરે ૨૭ કલાકની હઠમજલ પગી સારાના સાત વાગ્યે એમણે એક અવાજ સાંભળ્યો એ હતો વહેવ છાવણીની સીસોટીનો અવાજ પુરા સત્તર મિનિ, સસારમા પરિચિત એવો અવાજ એમને કાને પડ્યો સૌ એડ નાનુ શિખર ચડતા ચડતા અટકી ગયા અવાજ પુન સાંભળ્યો ને ખાત્રી થઈ એટને એક બીઝને અભિનદવા હાથ મિલાવ્યા સૌના હોઠ પર મોહુ હાસ્ય ફરક્યુ

સાજના ચાર વાગ્યે, પેની વહેવ ફેકટરીનો ફેરમેન બહાર નગર નાખતો હતો ત્યા ત્રણ મિનિ વ્યક્તિઓને પોતા તરફ આવતી જોઈ આશ્ચર્યમા પડી ગયો એને અચ્ચો એ વાતનો થયો કે આ લોડ બદર તાકથી નહી પણ પરતાળ ભૂમિ તરફથી સચરતા હતા !

એ નજદીક આવ્યા તો માલુમ પડ્યુ કે એમની દાદી વધી ગઈ છે વાળ લાખા ને સુગરીના માળા જેવા થઈ ગયા છે એમના કપડા ખાસ પ્રકારના હતા, અને તેય ગદા ને ચીથરેલા

જેવો એ આ લોકોને મગસ આવળ વધ્યો તેમ જ એમાના એકે અશ્રેષ્ઠમા એને પૂછ્યુ, 'અમને એન્ડર્સન પાસે લઈ જશો ?'

એન્ડર્સનની બદલી થયે વરસ થઈ ચૂક્યુ હતું એટને એણે ડાક ધૂણાવતા કહ્યુ, 'હવે તો મોરલી મેનેજર છે' 'હુ એમને જોગણુ છુ'

બધા સોરલીને ત્યા ગયા ને દ્વાર ખખડાવ્યુ સોરલીએ પોતે બારણુ ખોલ્યુ ને આ ત્રણ જણને જોઈ પાછો પડ્યો એને આનંદ થયો હેય તેમ ભયુ ખસી વાર પગી એણે પૂછ્યુ, 'આપ છો કાણુ ?' 'મારુ નામ શેકવટન'

એ આકુ જોઈ ગયો એની આખના ખૂણા બીના થઈ ગયા !

પેટલર ભોજન પગી એ રાત્રે આરામ કરી વુસ્તી સારે એક વહેવ પકડનાતુ વહાણુ લઈ, પોતાના ત્રણ સાથીદારોને લેના નીકળી પડ્યો રોકવટને પણ પગ વળ્યો નહી આ સૌને સમજતી એણે એક મોહુ વહેવ પકડનાતુ વહાણુ એમની પાસેથી પ્રાપ્ત કર્યુ ને ૪૮ કલાક પછી પોતાના બીસ સાથીદારોને લેના એવીફ્ટ ટાપુ ભણી હકારી ગયો

મિધિતુ કરતુ તે, પેની નાની હોડી જે સમુદ્રારશિ સીમનામન પાગ કરી શકી, તે આ મોહુ વહેણુ ન કરી શક્યુ ત્રણ દિવસની મુસાફરી પછી એમને ખરડનો સામનો કરવો પડ્યો એમાથી એ માર્ગ ન કરી શક્યા ને તેન ખૂટનાથી એમને ફેકવેન્ડ ટાપુ પર પાછુ જવુ પડ્યુ

તે પછી શેકવટને એ વ્યર્થ પ્રયત્ન કર્યા પ્રથમ ઉગવેની સરકાર પામેથી એક નાનુ વહાણુ પ્રાપ્ત કરી એ ઊપડ્યો અને તે પગી ચીક્ષીની સરકારતુ એક વહાણુ મેળવતુ

આખરે ઝોગવટની પચીસ તારીખે એણે ચીનીની સરકાર પામેથી એક જૂતુ મજબૂત વહાણુ મેળવ્યુ અને ઊપડ્યો આ વખતે ખરડે ચારી આપી

ત્રીસમી ઝોગવટે ૧૧-૧૦ કલાકે જમીન એની નગર પડી ને ૧-૧૦ કલાકે એણે છાવણી જોઈ ૧-૨૦ કલાકે સ્કીમર ઊભી રાખી એણે હોડી હોડી કિનારેથી રોકલખનના નામની મિજબ-કીકિયારીઓ બ્રી બે પર દમ મિનિ બારીસેય જણુ વહાણુમા આની ગયા ને

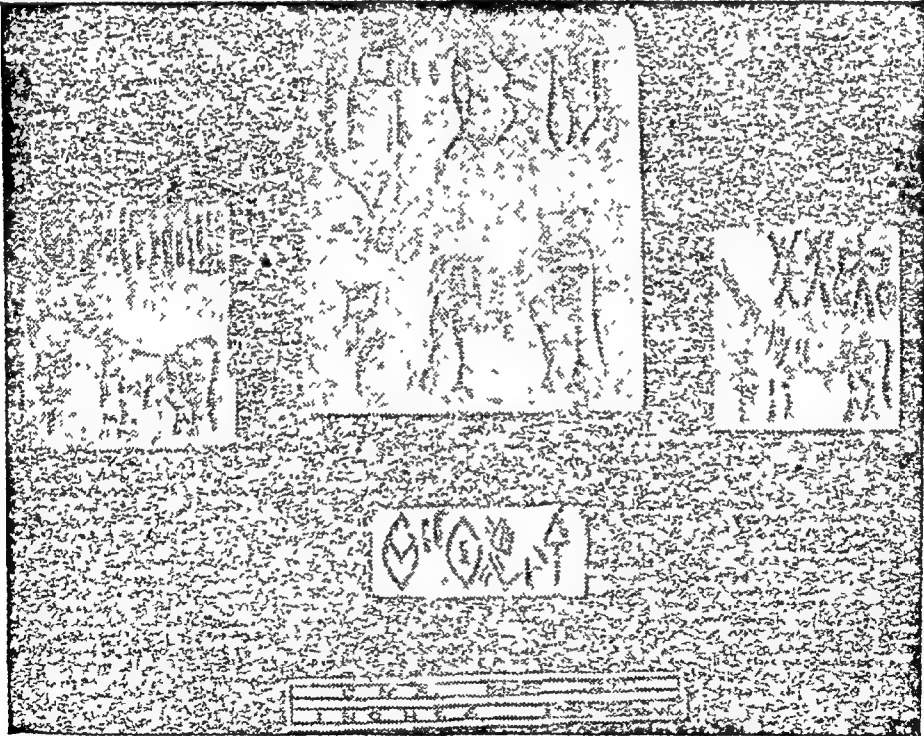
આખી મંડળી એકત્રિત થઈ ગઈ!

શેકસપ્તનની વિદાય પછી ચાર માસ ને પાંચ દિવસ એલીફન્ટ ટાપુ પર રહેતા બાવીસેય જણ ધાર્યા કરતાં સારી શારીરિક સ્થિતિમાં હતા. બે હોડીઓ ઊંધી પાડી એમણે ઝૂંપડું બનાવ્યું હતું. ખોરાક માટે એ સુખ્યત્વે પેંચીન પક્ષી પર આધાર રાખતા. એમની બાકીની બધી ચીજો—તમાકુ સુદ્ધાં—બલાસ થઈ ગઈ હતી.

એમની હિંમત કીક જળવાઈ રહી હતી અને એમની વચ્ચે તકરાર થઈ નહોતી. એક જણની પાંચ આંગળીઓ, હિંમત ખતે કારણે, કાપી નાખવી પડી એ એક જ નોંધપાત્ર બનાવ બન્યો હતો. એ સૌએ

તો શેકસપ્તનના આવવાની બધી આશા ગુમાવી દીધી હતી અને પોતાની મેળે સંસ્કૃત દુનિયાને પહોંચવા પેરવી કરતા હતા.

અતિ દુઃસાહસભરી આફતોને જેર કરી, પોતાની મંડળીના હરેક માણસને બચાવી, શેકસપ્તને જે અહમ્મત પરાક્રમગ્રાથા રચી છે, તેનો જોડો કુત્રીય ઇતિહાસમાં જડે તેવો નથી. કુત્રીય ઇતિહાસકારો એકી અવાજે કબૂલ કરે છે કે દક્ષિણકુત્રીય ખંડને પગપાળા પાર કરવાનું જે સાહસ શેકસપ્તને લઈ બેઠો હતો, તે કરતાં એણે જે સાચેસાચ જીવી બતાવ્યું ને આદરી બતાવ્યું તે અનેકગણું વધુ હિંમતભર્યું ને ઉજ્જવળ છે—માન્યામાં ન આવે એવું છે.

લગભગ ચારેક હજાર વર્ષ પહેલાનું જૂનું શહેર લોથલના ખાદ્યમમાં મળી આવ્યું છે તેમાંથી મળેલી મુદ્રાઓમાંની થોડીક ઉપરના ચિત્રમાં છે. લોથલને ખંદર ગણવામાં આવે છે. ૬૨૯ ક્રે લાં વહાણોને લાંગરવા માટેના ઉપર છાપરા-વાળો વિશાળ ધક્કો હતો. લોથલ વિશે વધુ માહિતી એકઠી થઈ રહી છે.

જલ્દગના

માન્યામાં નહીં આવે [૨] : ૩૧

ખીજનં શિકારી પંખીઓ

આપણા શિકારી પંખીઓ વિશે આ પહેલાના અકામા આપણને જાણતા પંખીવિશારદે ધરણે ને વાનો કરી આ લેખમાં એ સિવાયના બાળી રહેલા અપણા બીજા શિકારી પંખીઓ વિશે જાણ અથવાસ રજૂ થાય છે જે દરેકને રુચે

અ! પણ હવે જે શિકારી પંખી વિશે જાણુશા માગીએ છીએ તેનું દૂરથી નિરીક્ષણ પ્રવુ અધરુ મને લાગ્યું છે એને કુ આ બધા જનારોને તરત જ તો ન પણ ઓળખી શકું આથી તેઓમાના ધણાખરાને માટે મારે અમારા ના કુમારશ્રી ધર્મ કુમારસિંહ અહેમના 'સૌરાષ્ટ્રના પંખીઓ' એ નામના પુસ્તકનો આધાર લેવો પડ્યો છે

મોસમી દીસો

સમગ્ર નેપાડા કદના આ મોસમી દીસાનો રંગ ખાસ એક જ પ્રકારનો નથી આવતો તેમાં કેટલાકનો રંગ રાખોડીથી માડી મ્થાઈ પીઠ ઉપર સફેદ ડાઘાવાળો આવે છે જ્યારે તેનો સામાન્ય રંગ ધોળાશ્યાળુ થાય અને ઠતી અને તેની ઉપર ચગકતા મ્થાઈ રંગના ડાઘા અથવા લીટા આવે છે પણ લાંબા અને પીઠા વગરના પણ કેટલીક વખત તેની નળીઓ ઉપર થોડા પીઠા આવી જાય છે અને પૂછીના રંગમાં રતાશપતી મ્થાઈ રંગની નીળીઓવાળા આવે છે પણ અને અમોર રંગ સોરેશી પીંગા રહે છે નાની ઉમ્મરના દીસાની આખનો રંગ મ્થાઈ અને પૂછીમાં વધારે નીલીઓ રહે છે અને સફેદ ધાબા બેના હોય ત્યારે વરતાય છે

આ દીસો આપણે ત્યાં પ્રવાસી પંખી તરીકે શિયાળો ગાળવા યુરોપ અને એશિયા તથા દક્ષિણ આફ્રિકામાં અમ્મ્યા આપી ભારતના ઘણા ઘણા ભાગોમાં આવે છે જેમાં કચ્છ સૌરાષ્ટ્ર અને ગુજરાતનો સમાવેશ થઈ જાય છે

શિયાળામાં આ મોસમી દીસો કમના ઓધા અથવા ખુલ્લા શ્વેત ઉપર એરી પોતાનો ઉદર, ખીસ કાના જેવા કર્તનશીન અને દીડા ગરોળા સર્પ જેવા સરીસૃપ વશના પ્રાણીઓ અને ખૂતર તેનર જેવા

પંખીના રાહ જોતો જોતામાં આવે છે સૂર સાંરી રીતે જાયે ચડે પડે આ દીસો તપરો લેના અને શિકાર માટે નજર રાખવા ગગનમાં ગોડા મારે છે જતા સ્વભવે તેની ગણતરી એટલી પંખીમાં છે એનું કારણ એ કે તે એક જ જગ્યા ઉપર બહુ લાંબો સમય શિકાર નીકળવાની રાહ જોઈ બેઠો રહે છે જ્યારે ભૂખ લાગી હોય ત્યારે કખૂતરનો શિકાર મના શહે રમા આવી ચડે છે અને કોઈ સનામન જગ્યામાં બેઠેના કખૂતરને ફરતો ફરતો આવી ભડકારી બેઠે કે તરત પોતાના પગમાં પકડીને લાગી જાય છે તેની સામાન્ય ઉંડાન તેજ ન રહી શકાય અને સ્વભવ પણ બીકણુ ન રહેતાય આથી આપણે તને જોઈને નજીક જઈએ તો ખડ દૂરથી બેઠો જતો નથી કે નીકળી વખત તેની સખ્યા સારા પ્રમાણમાં આવી જાય છે તો કે લોક શિયાળામાં તે જુજ સખ્યામાં આવેના માદમ પડ્યા છે

મોસમી દીસાનો અહાર જેના આ પંખી ખેતીને કાયદાગરક ગણાય

અંગ્રેજીમાં મોસમી દીસાને The Long Legged Buzzard કહેવાય છે અને Buteo Rufinus (Cretzschmar) એ એનું વિજ્ઞાન નામ છે

હિમાલયનો દીસો

હિમાલયના દીસાનું મોસમી દીસા જેવું જ મી શકાય તેનો રંગ મોસમી દીસા કરતા વધારે ઘેરો રહે છે તેની આંખનો રંગ જૂરાશ પડતો અને પૂછીમાં આવી લીટીઓ દેખાય છે વળી રંગ પણ એનો રતાશપડતો નથી આવતો પણ પીઠ ઉપર સફેદ પીઠા તો મોસમી દીસા માફક જ રહે છે આખનો રંગ પીંગા અને પગનો આઠો પીંગા અને જગમાં લીંગીઓને બંને દપડા રહે છે

સ્વભાવે આ દીસો હિંમતવાળો હોવાથી મોટાં કર્તન-શીલ પ્રાણી ઉપર ત્રાટકતાં અચકાતો નથી.

તેઓ ઉત્તર અને મધ્ય એશિયા, હિમાલય તથા તીબેટમાં બચ્ચાંને ઉછેર કરીને શિયાળામાં ઉત્તર પશ્ચિમ ભારતની હવા ખાવા આવે છે છતાં એટલી બધી ઓછી સંખ્યા આવે છે કે આપણે ત્યાં તે દુર્લભ પ્રવાસી પંખીની ગણતરીમાં આવે છે.

હિમાલયનો દીસો પણ આહારમાં મોસમી દીસો જે શિકાર માટે છે તે જ શિકાર મારી ઉપયોગ કરે છે.

હિમાલયના દીસાને અંગ્રેજીમાં The Upland Buzzard કહેવામાં આવે છે અને Buteo hemilasius (Temminck schlegel) એ એનું વિજ્ઞાનિક નામ છે.

રણુ દીસો

કંઈકે કદમાં નાનો આ રણુ દીસો તેનાં ચળકતા રતાશ પડતાં રંગના પીંછાંથી ઓળખી શકાય છે. પણ તેને આપણે હિમાલયના દીસા જેવો કહી શકીએ. પણ કદમાં નાનો અને રતાશપડતો રહેવાથી જુદો પાડી શકાય છે.

રણુ દીસાની સામાન્ય ખાસીયત આગળ જોઈ ગયા તે દીસા જેવી કે મળતી આવે છે.

પશ્ચિમ એશિયા, દક્ષિણ પૂર્વ યુરોપ, આફ્રિકા અને અરબસ્તાન અને ઉત્તર પશ્ચિમ ભારતમાં તેની વસ્તી શિયાળામાં જેવામાં આવે છે. આપણે ત્યાં ભાગ્યે જ જેવામાં આવે છે.

રણુ દીસાને અંગ્રેજીમાં The Desert Buzzard કહેવામાં આવે છે અને વિજ્ઞાનિક રીતે ઓળખવા માટે Buteo vulpinus (Gloger) એમ કહેવું જોઈએ.

દીસો

જંગલી કાગડાના કદનો આ દીસો તો આપણે ત્યાં જ વસે છે એટલે તે આપણું સામાન્ય પંખી છે. તેનો રંગ આંછાથી ઘેરો કથ્થાઈ અને તેના પીળાશપડતા પગથી બરાબર વરતાય છે. પીક ઉપરના કથ્થાઈ રંગમાં

સફેદ પીંછાંનું મિથણ અને પેટાળ ઉપર આડી લીની લીટીઓ આવેલી હોય છે. અને પેટનો રંગ, રંગ છાંટ્યો હોય એવું જણાય છે. તેની પૂંછડી પ્રમાણમાં લાંબી અને પીટના રંગ સાથે મળતો આવતો રંગ હોય છે પણ કાંઈકે પંખીમાં તેના ઉપર કાળો પટ્ટો રહે છે. કપાળ ધોળાશપડતું જે રંગ ફેટલાંક પંખીમાં તો ટોપી પહેરી હોય એવો જણાય છે. ચાંચની નીચે અને દાદીની મધ્યમાં ઘેરો કથ્થાઈ અથવા કાળાશપડતો પહોળો પટ્ટો રહે છે. આંખનો રંગ સફેદ, ચાંચ પીળા રંગની અને છેડા કાળા રંગનો હોય છે. નાની ઉંમરના દીસાની આંખનો રંગ કાળો રહે છે. દીસાની ઉડાન નથી ટૂંકી પાંખના બાજને મળતી આવતી કે નથી લાંબી પાંખનાં બાજને મળતી આવતી. ન્યારે ફેટલીક વખત તો તે બંને જતના જનાવરની ઉડાનનો ખ્યાલ આવે એવી હોય છે. થોડો વખત પાંખો ધમી ઊડે, પછી પાંખો પહોળી કરી હવામાં સરે એવી તેની ઊડવાની રીત છે. દીસો તેના 'દીંદીંદીંદીં' દીંદીંદીંદીં' અવાજથી તરત જ વરતાઈ આવે છે. અને સ્વભાવે બીકણુ નથી એટલે ન્યાં બેઠો ત્યાં નહક જવા દે છે. દીસાની ખાસ બેટક તારના થાંભલા અને રસ્તાની બાજુનાં વૃક્ષો ઉપર ખુટી જગ્યામાં હોય છે. શિયાળામાં તેની બેટક ખાસ કરીને ખેતર વચ્ચે પડેલા કડખના ઓઢા ઉપર બેસી પેતાનો ઝીણો શિકાર મારવા સીદી બેટકે લાંબા સમય સુધી બેઠેલો જેવામાં આવશે.

ભારતભરમાં આ દીસો વસે છે અને આપણે ત્યાં તેની વસ્તી સારા પ્રમાણમાં છે.

દીસા પેતાનાં બચ્ચાંને ઉછેર સિંચવરથી મે માસ સુધીમાં કરે છે. તેના માળા એકાંત કાંડાવાળા વૃક્ષ ઉપર કાગડા માફકનો સારીકાનો માળો બનાવી તેમાં બેથી ત્રણ ધોળા રંગનાં ઈંડાં મૂકે છે. અને ગરબાં, કાકીડા, ઉંદરડી, ખીસકાલાં, નાના સાપોડીયાં અને એવી છવાતથી બચ્ચાંનું પેટ ભરે છે. અને પેતાનો આહાર પણ એ જ છે. ક્યારેક તેનરનાં તે જ મોસમમાં ઘરેલાં બચ્ચાંને મારી લેનાં મારા જેવામાં

આનું છે. શિકાર જાળામાં સંતાઈ ગયો હોય તો તે જાળા પામે કલાકો સુધી થોડે દૂર બેસી તેની બહાર નીકળવાની રાફ જોયા કરે છે.

અંગ્રેજીમાં ઈસાને The white-eyed buzzard eagle કહેવાય છે અને વિજ્ઞાનિક રીતે ઝોળખવા માટે Butastur teesa (Franklin) કહેવું જોઈએ.

મોરબાજ

સમડીથી ઘોડા નાના કદના મોરબાજનું માથું કથ્થાઈ રંગની લીલીઓવાળું અને કાળી કણગી જેવું તેની ઉપર ચોરી રહે છે. આખોનો રંગ સોનેરી પીળા પશુ આ રંગ સુલ્હમાં કથ્થાઈ રહે છે. અને ચોરીના પીંજામાં ઘોળા ટપકાની ભાત રહે છે. મોરબાજમાં નર કરતાં માદા મોટા કદની અને રંગમાં ઘેરી રહે છે. ચાંચ ટૂંકી વળેલી અને છેડે કાળા રંગની હોય છે. પગની આખી નળી ઉપર પીંજાં રહે છે. એટલે મોળ-કસ પણ હોય છે. આંગળાં પીળા રંગનાં અને નખોનો રંગ કાળો હોય છે. તથા નરકોરાં જોળાકાર છે. પીઠના ભાગનો રંગ ઘણી વખત જુદો જુદો જોવા મળે છે. તેમાં ખાસ કરી એ પ્રકાર થાય. કેટલીક ઘેરા કથ્થાઈ રંગની તો કેટલીક આછા રંગની રહે છે જેની ઉપર સફેદ તલકા તો જરૂર હોય છે. છાતીનો રંગ પીળાશ પડતો અને તેમાં કથ્થાઈ લીલીઓ આવે છે. પુખ્ત વયમાં આ લીલીઓ ઘેરા રંગની થાય છે. દુધ સફેદ પીળા રંગની અને ખૂંછડી પ્રમાણમાં લાંબી અને પટ્ટાવાળી તેમા તેના મૂળ આગળ જે પટ્ટા આવે છે તે પામે પામે રહે છે અને છેલ્લો એટલે છેડાના પટ્ટા વચ્ચે જળ્યા રહે છે. બેકમાં મોરબાજ બહુ સીધા બેમે છે. આથી તેના માથા ઉપરની ચોટી ચોખ્ખી દેખી શકાય છે. જ્યારે તે તેની ચોટી બગી કરે છે

ત્યારે ખરેખર મારકજો દેખાય છે. સ્વભાવે તેને વન-જંગલ પસંદ છે. જ્યાં આગળ ખુલ્લી જગ્યાના વૃક્ષની પાંદડાં વગરની ઝાળી તેનો ખાસ અરો છે કે જ્યાંથી તે પોતાના શિકારનું ધ્યાન રાખે છે. વધારે તો એકલો જ દેખાય છે પણ બચ્ચાં ઉછેરવાની મોસમમાં તેની જોડી બધાય છે જે વખતે નર માદા બન્ને જોડીમાં રહી શિકાર મારી-ખાય છે.

મોરબાજ દૂરથી મધીયા જેવો જણાયે છે પણ તેની બેકે વધારે સીધી અને દેખાવ મારકજો લાગે છે. તેની ચીસ બહુ તીક્ષ્ણ હોય છે. ભારતનાં જંગલોમાં તેની વસ્તી છે. સૌરાષ્ટ્રમાં તો તે ગીરમાં દેખાય છે. જ્યાં તેઓ બચ્ચાં કરે છે કે કેમ તે ખબર નથી. છતાં મનાય છે કે તે બચ્ચાં કરે છે. નવેમ્બરથી એપ્રિલ માસમાં તે બચ્ચાં ઉછેરે છે જે સમયે તે મોટા સાંકીકાનો માળો બનાવી લીલાં પાંદડાંની ગાદી બનાવી તેમાં રતાશપડતા કથ્થાઈ રંગનું ટપકાંવાળું એક જ ઇંડું મૂકે છે. તેનો આહાર બધી જાતનાં પખી, કર્તનશીય પ્રાણીઓ, સરીસૃપ વંશના જનાવરો અને એવી તમામ વસ્તુ મારી લે છે. તેનામાં હિંમત ઘણી રહે છે એટલે લૂખ હોય તો મોટા શિકાર ઉપર ત્રાટકતાં અચકાતો નથી. જે વખતે પાણીકાંડે પખી પાણીની રાફ ડાઈ સુકાઈ ગયેલી ઝાળીને અરો બનાવી જુલે છે અને ઓચિંતો તેના શિકાર ઉપર ચોટ મારે છે અને પડે કે તરત જ પકડી લઈ બેઠી જાય છે. અંગ્રેજીમાં મોરબાજ અથવા શાહબાજને The crested Hawk-Eagle કહેવાય છે અને વિજ્ઞાનિક રીતે ઝોળખવા માટે Spizaetus Cirrhatus (Gmelin) એમ કહેવું જોઈએ.

‘હિંમિ-નવરચના’ અંગે કોઈપણ જાતનો પત્રવ્યવહાર કરતી વખતે કે લવાજમ મોકલતી વખતે, વ્યવસ્થામાં સુગમતા પડે તે માટે, આપના રેપર ઉપર દર મહિને આવતો આપનો ગ્રા. નં. અને આપનું પૂરું સરનામું લખવું ક્યારેય ભૂલશો નહિ.

સલામ, અમેરિકા!

અમેરિકાથી યુરોપના દેશો અને રશિયા વિષેના પ્રવાસના ત્રણ લેખો ઉપરાંત હિંદમાં પાછા ફર્યા પછીની લેખક પર પડેલી છાપ વિષેનો એક એમ બીજા ચાર લેખો ભર્મિનાં વાચકો માટે લખવા નિચારે છે. એ ચારેય લેખની પૂર્વ-પીઠિકા જેવો આ લેખ દરેક વાચકને રુચશે તનતોડ મહેનત કરીને કરેલા અભ્યાસને પરિણામે એમણે વાણિજ્ય ને અર્થશાસ્ત્રમાં બે માર્કેટ્સ-ફીઝી તથા ડોલર-ટ મેળવી છે. સાથે સાથે અમેરિકન સમાજ સાથે એકત્ર થઈ વિદ્યાભ્યાસ કરતાં કરતાં ત્યાંની યુનિવર્સિટીમાં અધ્યાપકપદું ને બેંક ઓફ અમેરિકાનું કર્મચારીપદું ભોગવ્યું છે. ત્યાં કંદેલી કમાણીને ઉપયોગ એમણે પાશ્ચાત્ય સામ્રાજ્ય સંગીતની રેકૉર્ડો ને પુસ્તકોનો અમૂલ્ય ભંડાર વસાવવામાં કર્યો છે જે આપણા દેશના પગદેશ જતા અનેક વિદ્યાર્થીઓને માટે અતુકરણ્ય છે. અમેરિકા જતી વખતે જે શુભેચ્છા આ લેખક માટે વ્યક્ત કરી હતી તેને બેવડી સિદ્ધ કરવા. અદલ શ્રી રાસુ પંડિતને અમારાં હાર્દિક અભિનંદન.

—સંપાદક

છ દિવસ અમેરિકામાં ગાળ્યા પછી એ દેશ વિષે લખવું સહેલું છે પરંતુ ત્યાં છ વર્ષ રહ્યા પછી —ત્યાંની ચિત્રવિચિત્રતાઓથી ટેવાયા પછી —કાંઈ લખવું સાચે જ અઘરું છે. સામાન્ય પરદેશી અમેરિકામાં પગ મૂકતાંવેંત એ દેશથી અંબાઈ જાય છે, છ મહિના એ દેશમાં ગાળ્યા પછી એનો પ્રખર ટીકાકાર બની જાય છે, પછી વરસે—એ વરસે એ એનામાં કાંઈક સારું જોતો થાય છે; ચારેક વર્ષ ત્યાં ગાળ્યા પછી ને ત્યાંની આકરી છતાં મુલાયમ જિંદગીથી ટેવાયા પછી એ દેશ ફાંકડો છે એમ માનતો થાય છે ને—છ—આઠ વર્ષને અંતે ત્યાંના જીવનથી સાવ રીઝે થઈ જઈ, ફરિયાદો કરવાનું બંધ કરી, સંજોગો દોરે એ પ્રમાણે દોરાય છે. આમાં અપવાદો નથી એવું નથી; પરંતુ ધણીવાર એવું બન્યું છે કે અમેરિકાના શરૂઆતના પ્રખર ટીકાકારો પાછાથી એ સંસ્કૃતિના ઝૂતી હિમાયતી બની ગયા છે.

સામાન્યપણે આપણે સ્વદેશ છોડીને બીજા કોઈ અત્યંત પ્રગતિશીલ દેશમાં જઈએ ત્યારે એ દેશ ખિલકુલ ક્ષતિ-રહિત હશે એવું માનીને જઈએ છીએ ને પછી પાણી-માંથી પોરા કાઢવાની પ્રવૃત્તિમાં રાત્રીએ છીએ. અમેરિકામાં પણ ચોરી થાય છે, ઈજ્જતમાં પણ લાંચ લેવાય છે, રશિયામાં પણ ગેરકાયદેસર વેસ્થાગૃહો આવે છે વગેરે વગેરે સાચાં ખોટાં અવલોકનો ઉપરથી

આપણા દેશમાં આ બધી બધીઓ વિષે આંખ આડા કાન કરવાની વૃત્તિને આપણે પોપીએ છીએ ને પ્રગતિનાં વહેણ ચંભાવીએ છીએ. એ સ્પષ્ટ સમજવું જરૂરી છે કે કોઈ દેશ સર્વગુણસંપન્ન નથી, હોઈ શકે જ નહીં. યાત્રિક શોધખોળોને કારણે હરબરીએ બદલાતી રહેતી આપણી સમાજવ્યવસ્થામાં સ્થિર મૂલ્યાંકનોવાળી સંસ્કૃતિ સર્જવી ને નલાવવી મુશ્કેલ છે. આથી જ્યાં સુધી બાહ્ય બર્ગો સમાજ ઉપર અસર કરતાં હશે ત્યાં સુધી સમાજ સમસ્યાઓનો સામનો કર્યા જ કરવાનો.

અમેરિકા ભૌતિક દૃષ્ટિએ સમૃદ્ધ દેશ છે; ભૌતિક સુખની ભૂખ એ દેશના લોકોમાં જનમી ગિઝી છે; કેંઈ વાર તો ભૂખ કરતાં વધુ ખાવાની વૃત્તિને કારણે અપયો પણ થાય છે; પરંતુ એ દેશની પ્રભુ પ્રયોગવીર હોવાથી ભૂલે ત્યાંથી ફરી ગણવામાં નાનમ નથી માનતી. અમેરિકા સમૃદ્ધ છે માટે એ દેશ સર્વગુણસંપન્ન હશે એમ માનવું એ મૂર્ખાઈ છે. અત્યંત અભિનંદનીય ગુણો ને શરમજનક અવગુણોથી સભર એ સમાજ છે. અમેરિકનોમાં નવો સામાજિક વિચાર કે નવી કાર્યપદ્ધતિ અપનાવવાની જે તાકાત છે એ વિશ્વની કોઈ પ્રજામાં ભાગ્યે જ હશે. લોકશાહીને સર્વોં એવી સંસ્થાઓ કે પ્રવૃત્તિઓને પૂરતો ટેકો આપવામાં અમેરિકનોને ટોપે એવા લોકો શોધવા મુશ્કેલ છે. જે સામાજિક દૃષ્ટિએ

એક અમેરિકનને ન ગમે એ દૂર કરવા માટે એ યથા-
શક્તિ પ્રયત્ન કરે છે—આપણા દેશના સુધારક કહેવ-
ડાવતા લોકોની માફક માત્ર મોટી મોટી વાતો કરીને જ
એસી નથી રહેતો. આથી વિનાશ કે રવિશંકર મહા-
રાજ જેવા ભેખધારી સમાજભેદોની એ દેશમાં ખોટ
હોવા છતાં સામાજિક દુપણો દૂર કરવાનો એક જળરો
સામુદાયિક પ્રયત્ન ત્યાં ચાલે છે. વ્યક્તિપૂજાથી એ દેશ
પીડાતો નથી આથી ગાંધીવાદી ને અન્ય પ્રતિભાં
આપણા દેશમાં જે આંધળી ભક્તિ બેવામાં આવે છે
એનો ત્યાં અભાવ છે.

પરદેશીને સૌથી વધુ પ્રેરણા અમેરિકન વૃદ્ધો પૂરી પાડે
છે. એક ભયંકર મંદી ને એ વિશ્વયુદ્ધોના અનુભવમાથી
પસાર થયેલો આ વર્ગ અમેરિકામાં સૌથી વિશેષ
આદર્શવાદી છે. પોતાના દેશની આર્થિક સિદ્ધિઓ વિષે
એ ગર્વ જરૂર અનુભવે છે પરંતુ એને માટે
ચૂકવડી પડેલી કિંમત વિષે એ સજાન છે. ઊછરતી
પ્રભ લૌનિક હાકમછોળથી દોરવાઈને આદર્શમ્યૂત ન
થાય એ માટે એ ઠીક ઠીક પ્રયત્ન કરે છે; પરંતુ આ
દિશામાં ફેટલી સફળતા પ્રાપ્ત થશે એ એક કોયડો છે.
અમેરિકન વૃદ્ધ પ્રભુપરાયણતાને નામે નિવૃત્ત જીવન
નથી જીવતો. કોઈ ને કોઈ સામાજિક, ધાર્મિક, રાજ-
કીય, બૌદ્ધિક કે શૈક્ષણિક પ્રવૃત્તિમાં એ ખૂંખૂં રહે છે
ને જીવનમાંથી લૂંટાય એટલી મજા લેતે છે. 'શાળા
છૂટ્યાં ટોણું હજારો બાળકોને પાલતોની અવરજવરવાળા
સરિયામ રસ્તા ઓળંગવા પડે છે ત્યારે એમની રખે-
વાળી કરવા 'થોપો' (Stop) લખેલા લૂંટ પાટિયાં
લઈ એ નિયત સમયે મુખ્ય રસ્તે પહોંચી જઈ વાહન-
અવહાર થોભાવે છે ને બાળકોને સુરક્ષિત ઘેર પહોંચાડી
હજારો મા-બાપના આશિષ મેળવવા ઉપરાત વધારાની
પોલીસ શેકવાનું સરકારી ખર્ચ બચાવે છે. અમેરિકન
વૃદ્ધો પણ પોતાની આગવી કલ્પના ચલાવે છે,
ભાષણો માટે જુદા જુદા વક્તાઓને બોલાવે છે, ક્ષય-
નિવારણ માટે કે અનાથ બાળકો માટે જુદી જુદી રીતે
ફળો લેધરાવે છે ને ધણીવાર પર્ષટનો, ટિમેટર-પાર્ટીઓ
ને સમૂહભોજનો ગોઠવી જીવન રસસભર રાખે છે.

અમેરિકન સમાજમાં ઉંમર અને કપડાંના ચળકાટને
'કોઈ લાગતું વળગતું નથી' ઉંમર વધવાની સાથે ભડ-
કિયા રંગો પહેરતાં ને સૌંદર્ય-સગવડનાં સાધનો
વાપરતાં ભારતીય સ્ત્રી સંક્રાંચારો, અમેરિકન સ્ત્રી
જરા પણ નહીં સંક્રાંચાય. ધણીવાર તો અમેરિકન
સ્ત્રીઓમાં-વૃદ્ધાવસ્થાએ પણ જુવાન દેખાવવાનો મોહ
એટલો હોય છે કે નાનીવના કરતાં પણ અનેકગણાં
સૌંદર્યસગવડનાં સાધનો એ વાપરે છે—સરી જતી
જુવાનીને બાહ્યરૂપે ટકાવી રાખવા. (લોસ એન્જલીસમાં
અચે ચોળેલા હિંદી પ્રદર્શનમાં એક અમેરિકન વૃદ્ધાએ
મને પૂછેલું કે યોગદ્વારા હમેશાં યુવાન રહેવાનો ને
ગાલ પરની કરચલીઓ દૂર કરવાનો કામિયો
ખતાવો ને?)

મહાવિદ્યાલયોમાં પણ વૃદ્ધાવસ્થાએ અભ્યાસ કરતા
વિદ્યાર્થીઓનો તોડો નથી. પંચાવનની ઉંમરે પહેલેલા
મારા જ એક અમેરિકન વિદ્યાર્થીને મેં પૂછેલું કે તમને
આ ઉંમરે વળી લાલુવાના કોડ શા કારણે ગમ્યા ?
વિના સંકોચે એણે મને કહ્યું કે આર્થિક ઉન્નતિ
માટે. એ પોતે એક પેઢીમાં સેન્સ મેનેજર હતો. પણ
એની પેઢી બીજી મોટી પેઢી સાથે ભળી જવાની હતી
ને બે પોતાની પાસે યુનિવર્સિટીની વાણિજ્યની ઉપાધિ
હોય તો વધારે સારો હોહો મળવાની શક્યતા હતી.
આથી બાવીસ વરસ સુધી છોડી દીધેલો અભ્યાસ
એણે ફરી શરૂ કર્યો. રોજ ૮ કલાક નોકરી કરી,
રેસ્ટોરામાં હસજસ ખાઈને એ રાત્રિવર્ગમાં આવતો,
રાત્રે ૧૦ વાગે છૂટીને ઘેર જતો, સવાની તૈયારી કરતાં
પત્ની-બાળકો સાથે થોડી વાતો કરી એ રાત્રે ૧૨
વાગ્યા સુધી અધ્યયન કરતો ને સવારે ૮ વાગે તો
પાછો નોકરીએ પહોંચતો. શનિ-રવિ સિવાય એ
પોતાના કુટુંબ સાથે ભોજન પણ લઈ શકતો નહીં.
પચાસ-પંચાવનની ઉંમરે પહેલેલો કયો હિંદી જીવનમાં
આગળ ધપવા માટે આવી તત્પરતા ખતાવશે ? 'બહુત
ગઈ થોડી સ્ત્રી ની કિંગડમીએ આપણી જીવન સામે
ઝૂમવાની તાજાત હરી નથી લીધી ?
સ્વાવજીવનની તાનીમ નાનેપણથી જ પામેલાં અમેરિકન

યુવક-યુવતીઓ ઉપર આવતી કાલનું અમેરિકા નભે છે. એ યુવક-યુવતીઓમાં જોમ છે, ઉલ્લાસ છે ને આકર્ષી મહેનત કરવાની તાકાત છે. અમેરિકા જેવા સ્પર્ધા વડે માનવીની ઉચ્ચ શક્તિઓને બહાર આણવા મેથતા સમાજમાં શક્તિશાળી યુવક-યુવતીઓ માટે તૈયાર છે ને એ તૈયારી લાલ લેવા ને પોતાની શક્તિ ને સાંભર્યા ખીલવવા યુવક-યુવતીઓ મચ્યાં રહે છે. સામાજિક સ્વાતંત્ર્ય ખૂબ હોવાથી હાસ્યકલ્પમાં પ્રવેશે ત્યારથી જ છોકરા-છોકરીઓ વચ્ચે મૈત્રી બંધાવી શરૂ થાય છે ને કોલેજમાં તો એ અત્યંત વિકસે છે. ઋ (૧૭-૧૮ વર્ષની ઉંમરે) લગ્ન કરવાની પ્રચલિત ખતતી જતી ક્રેશને અમેરિકન સમાજનિર્મિતક્રમાં ચિંતાની લાગણી જન્માવી છે, પરંતુ સામાન્યપણે કોલેજના ત્રીજા વર્ષમાં આવતાં સુધીમાં તો યૌવનાઓએ મન-ગમેતો વર શોધી કાઢ્યો હોય છે. અમેરિકન યુવતી પત્ની ને માતા બનવામાં ગૌરવ લે છે. નોકરો રાખવા એ સંસ્કૃતિમાં પોસાતા જ ન હોવાથી દરેક યુવતી ધરકામ જતે કરવાની તાલીમ પામેલી હોય છે. નોકરી કરતી ને બાળકોવાળી મધ્યમ વર્ગની યુવતીના ધરમાં લાગ્યે જ કંઈ ગેરવ્યવસ્થા જેવામાં આવે છે. અહવા-ડિયામાં એક દિવસ પતિ-પત્ની સાથે જ વાસીદાં વાળે, ઝાપટઝૂપટ કરે, કપડાં ધૂએ, ઈસ્ત્રી કરે ને સીધું આણે. બાળકો પોતાની પથારી જતે જ કરે ને મમ્મીને લોન્નનું ટેબલ ગોઠવવામાં મદદ કરે; આથી કામ વહેંચાઈ જાય ને કોઈ ને માથે વધુપડતા ભાર ન પડે. જો કે અમેરિકામાં ગૃહિણીનું કામ સરળ થાય એ માટે અનેક પ્રકારનાં સાધનો શોધાયાં છે ને તે પોસાય એવી કિંમતે વેચાતાં હોય છે, આમંછતાં મધ્યમ વર્ગની સ્ત્રી અમેરિકામાં કામનો જેટલો ભાર ખેંચે છે એટલો એ આપણા દેશમાં નથી ખેંચતી. થાય છે ચવાય છે તેની વૃત્તિ આપણા સમાજની રજેરગમાં ધર ધાલી ગઈ છે.

અમેરિકન જીવનની ગતિ સામે કદમ મિલાવવાનું કામ અઘરું છે. એમાંય વળી માનવી પોતાનાં જીવનમૂલ્યાં-

કનો (Values of life) વિશે સ્પષ્ટ ન હોય તો અનેક ઉપાધિઓ જન્મે છે. ટેલિવિઝન, રેડિયો ને છાપાં જાહેરખબરોનો સતત મારો ચલાવીને જરૂરિયાતો ન હોય ત્યાં બિલો કરે છે, વરસ પહેલાં ખરીદ્દી વસ્તુ પાછી વાળીને નવી ખરીદ્દા લલચાવે છે ને હોય એટલાથી સંતોષ માનવાને બદલે વધુ ને વધુ વસાવવાની વૃત્તિ જન્માવે છે. ‘આજે ખરીદ્દા કાલે ચૂકવો’ (Buy now, pay later) ની નીતિને કારણે રોકડાં નાણાં ખિસ્સામાં ન હોય તો પણ લોકો વસ્તુઓ ખરીદ્દા બજારોમાં બેસે છે ને કાકવાર ગળ ઉપરાંત તું દેવું કરી ઘેર પાછા આવે છે. પછી વરસો સુધી હપ્તા ચૂકવ્યા કરીને એ વસ્તુના સાચા માલિક બને છે. પાડોશીનું અનુકરણ કરવાની વૃત્તિ (Living like the Joneses) થી થોડા અમેરિકનો ઠીકઠીક પીડાય છે; પરિણામે ક્રાઈબર એ માનસિક લગ્નતા (nervous breakdown) ના રોગના ભોગ બને છે.

અમેરિકન યુનિવર્સિટી એ જ્ઞાનપ્રાપ્તિનું પરમ ધામ છે. પ્રાધ્યાપકનું સ્થાન એ સમાજમાં આપણા સમાજ કરતાં વધુ ઊંચું છે. અનેક ઉદ્યોગપતિઓ ને સંસ્થાઓ એમને સલાહ માટે કે સંશોધન માટે આમંત્રે છે ને પ્રાધ્યાપકો પણ નિરહંકારિતાની મૂર્તિ સમા હોય છે. વર્ગોનું વાતાવરણ અત્યંત બિનઔપચારિક હોય છે, વિદ્યાર્થીઓને પ્રશ્નો પૂછવાની કે મતભેદ પ્રદર્શિત કરવાની સંપૂર્ણ છૂટ હોય છે. પ્રાધ્યાપકે હમેશાં ખૂબ તૈયાર થઈ ને વર્ગમાં શીખવવા જવું પડે છે ને વિદ્યાર્થીએ પણ પહેલેથી એ દિવસના અભ્યાસનો વિષય વાંચીને આવવું પડે છે. પ્રાધ્યાપકના સવાલના સંતોષકારક જવાબ ન આપી શકે તો વિદ્યાર્થીની ગુણવત્તા ઘટે છે. કોઈ પ્રશ્ન કે પુસ્તક અંગે પ્રાધ્યાપકને ખબર ન હોય તો એનો એકરાર કરતાં એ શરમાતો નથી, આમ-છતાં બીજે દિવસે એ અંગે માહિતી જરૂર શોધી લાવે છે; પરંતુ પોતાને જવાબ ખબર ન હોવાને કારણે વિદ્યાર્થીને દબાવીને એસાડી દેવાની પદ્ધતિનો ત્યાં અભાવ છે. યુનિવર્સિટી કોલેજરિયામાં પ્રાધ્યાપક અને

વિદ્યાર્થીઓ સાથે ખેડોને જોડે કે કોઈ પીએ એ ખૂબ સામાન્ય છે ને એમ કરવાથી પોતાના આખાં જોગ ગાંધી એવો હાન પ્રાધ્યાપ ને સનાવતો નથી

વિદ્યાર્થીઓ મોમથી શુક્ર ધાત્રીની ધાણીના બગદ જેવી દશા અનુભવે છે શનિ-રવિ દરમિયાન એ વખતે કાઠી શકે તો પોતાના મિત્ર સાથે પરંતુ કે અન્યિત જોડા નવ્ય છે ઘણા શનિ-રવિ દરમિયાન ૧૮-૨૦ ૧૩૫૩ નોકરી કરી આવતા અવાગિયાનુ ખાતાનુ ખર્ચ પછુ કાઢે છે અમેરિકન વિદ્યાર્થી નરો નથી આથી એને ખોટી ચર્ચાઓમા કે ગામગામપા હાકવામા બહુ રસ નથી પ્રાધ્યાપના અગત હવનમા (આ દિગામા હિંદના વિદ્યાર્થીઓને ટપી જાય એવા વિદ્યાર્થીઓ બીજા કોઈ દેશમા નથી એમ મનાય છે) એને ખૂબ ઝોઝો રસ છે કાગકારણ એ સામાન્ય અમેરિકન વિદ્યાર્થી માં શુક્ર વિષય છે માત્ર રાજકારણ કે કાયદાશાસ્ત્રના વિદ્યાર્થીઓ જ એ ટાણે હલાળેણે કરામા રસ ધરાવે છે. અમેરિકન યુવક-યુવતીને સૌથી વધુ રસ પોતાનુ શિક્ષણ પૂડુ કરી સારી નોકરીએ જોડામા ને કુટુંબની આબહી કરવામા છે યુનિવર્સિટીના સૌથી બુદ્ધિશાળી ઝનતકે ખાતગી પેઠીઓમા નોકરી મેગવે છે, જ્યાં એમને સરસ પ્રતિષ્ઠા મળે છે સરકારી નોકરી શોના સામાજિક દરજ્જે નીચો કે ને પરિણામે સરકારને હોશિયાર કર્મચારીઓ મેગવના માં રીકમેક પ્રયત્ન કરવો પડે છે સામાન્ય અમેરિકન ખાતગી સાહસનો હિમાયતી છે સરકારી સાહસ એટલે તુમાખી, તુમારશાહી ને ગેરવ્યવસ્થા એમ એ પ્રામણિકપણે માને છે, આમ હતા અમેરિકા જેવા મુડીવાદી દેશમા સરકારી મુડીરાકાણુ આપણા સમાજવાદી કહેવડાવના દેશ કરતા ઘણુ વધારે છે

રાજકારણમા સામાન્ય અમેરિકન બહુ સમજતો નથી. અમેરિકાના બે મુખ્ય પક્ષો વચ્ચેના સૈદ્ધાંતિક તત્વાવત

રાજકારણના અભ્યારીઓને જ અપૂર્ણ સમજન્ય આમ હતા અમેરિકામા એમ કરવાય છે કે રીપબ્લીકન પક્ષ એ મોટા ઉદ્યોગપતિઓ ને રિફ્યુસ્તોને પક્ષ છે ને ડેમોક્રેટીક પક્ષ મધ્યમ વર્ગનો (એટલે કે નાના વેપારીઓ ને મજૂરો વિગેરેના) ને મનાગ લોકોનો પક્ષ છે. સમાજવાદી પક્ષ અમેરિકામા હસી ધરાવે છે ખરો પરંતુ એનુ જોર નહીવત છે. કમલાગે અમેરિકન હાપા મુખ્યત્વે રીપબ્લીકન પક્ષન હાથમા છે આથી ધમ્મીનાર એના મત થો જ પરદેશીઓને જાણુમા મળે છે પરદેશીઓ એ મત એને સમગ્ર અમેરિકન પ્રજાના મત થો માનસાની જૂન ઠરે છે વાસ્તવિક રીતે અમેરિકામા મજબૂત મનાગ વિચારસરણી ધરાવતા લોકો છે ને એ પોતાના વિચારોનો પ્રચાર જોરશોમથી કરે છે, એમના મત થો હાપામા નથી હાપાતા એથી કરીને વિચાર મરી જતો નથી વિચારને પછુ પગ છે આથી એ હાપા વગર પછુ પ્રચાર પામે છે એવુ મનાગ વિચારકો લા માને છે

અમેરિકાના વ્યવસ્થા સર્વાંગી દર્શન એક જ લેખમા કરવુ અશક્ય છે, આમ હતા અમેરિકાને સાચી રીતે સમજના યત્ન કરવો એ આજના પ્રચાર યુગમા ખૂબ જરૂરી છે કોઈ દેશ ક્ષતિહીન નથી ક્રોટકીના આ હાપામા અમેરિકા માથે વિશ્વના લોકશહી દેશોને મજબૂત નેતાગીરી પૂરી પાડવાની જવાબદારી આવી છે આ જવાબદારી પાર પડવામા એ સફળ નીવડશે કે નહીં એ ચર્ચાગપ નિયમ છે, આમહતા એ પાર પાડનામા મ હાપ નીવડે એની શક્તિશાળી યુવાન નેતા ગીરી અમેરિકા પાસે છે એમા શકા નથી આવતી પ્રમુખપદ માટેની ચૂંટણીમા અમેરિકન પ્રજા કેને દેશનુ સુકાન સોપે છે એ ઉપર પછુ અમેરિકાની આતર રાષ્ટ્રીય નેતાગીરીનુ સામર્થ્ય અવનમે છે

નેતૃના જ નજોમા શાકડાઓનો મોટો જથ્થો મળે છે તથા લોખને તે એક મોટો ધણો છે શાકડામાથી કામળ બનાવવાનો માવે બનરે છે નેતૃના કામળ જગતકામા પ્રખ્યાત છે જેવા શાકડામાથી કામળનો માવો અને કાણુ શાકડામાથી સુદર ફરનીયાર બનાવે છે. નેતૃ ફરનીયાર ૧૬૫ ધણુ જ વખણાય છે

આપણે આખા હાડકાના થઈ ગયા છીએ. શ્રમ અને લહેમત, પ્રયાત્ન અને ઉત્સાહ બંધી આપણા હૃવનને સડામ કરી ગયાં છે. ગામડાંઓ પણ આ રીતથી વંચત નથી એવે ત કહે ગામડાના એક એવા આદર્શ પાત્રને આ પ્રસંગમાં વર્ણવવામાં આવ્યું છે કે જે દૈનિકને દૈનિક નીવરે...

‘ઓ હોતો તો ગામમાં રાગ કરાવવા પણ ધારી સફળતા ન મળી. આમ જોવા જઈએ તો વાતમાં કંઈ દમ નહોતો. આમે ગામમાં જે લાગ તો છે જ. લગ્ન વ્યવહારમાં તેમનો જુદાપો પણ છે. પણ એ અંતર કટુતા અને ઈર્ષ્યાને કારણે વધતું આવ્યું. એકની વાત જીજ્ઞસે ન ગમે અને જીજ્ઞસની વાત પેલાને ન ગમે. એ કારણે ગામનું કાંઈ પણ સાર્વજનિક કામ ન થાય.

જે આવે તે કહે : ‘શું કરીએ ! સેવકરામ ! ગામમાં સંપ જ ન મળે. એક જેએ ઉગમણી દિશામાં તો જીજ્ઞસે એએ છે આથમણી દિશામાં.’

‘તમારા જોવા ડહાં માણસોએ તો સલાહ સંપ કરાવે. જોઈએ ને !’

‘કાની સાથે સલાહ કરે ! માણસ હોય એની સાથે વાત થાય. ઝોડ સાથે શું માથાં ફેટે ! આ તો નાચતું ન હોય તેનું આંગણું વાંકું.’

આવા જ ઉદ્ગાર સામાવાળા આ લોકો માટે કાઢે છે : ‘સેવકરામ ! અમે તો સલાહસંપથી ચાલવા માગીએ છીએ. પણ એ લોકોને તો અમને દબાવવા છે. એમનાં ઘર વધારે છે એટલે દરેક વાતમાં અમને દબાવ દબાવ કરે છે. અમે એમનાથી દબાવા તૈયાર નથી. જે ત્યાપથી ચાલતું હોય તેમ આવે. અમારાથી એમની હાએ હા નહિ થાય.’

આ મનોવૃત્તિ એક ગામમાં નહિ, ઘણાં જ્યાં ગામોમાં જોવા મળે છે. ગામડાંની દુનિયા નાની છે. એટલે આખો વખત એની એ વાત ચુંથાય છે. લાગણીઓ વળ આપી-આપીને તીવ્ર યતાવવામાં આવે છે. તેમ અજોવાનામાં પણ ભારેભાર અદમ્ ભર્યું હોય છે. કાંઈ સારા માટે નમતું જોખવા તૈયાર નથી. તેમને કામની પડી નથી. પડી છે કેવળ તેમનું અદમ્ પોષાય એની.

પરિણામે ગામને સડન કરતું પડે છે.

આ ગામનું પણ એમ જ થયું હતું. આવા અંટસને કારણે ગામમાં શાળાનું મકાન થયું નહોતું. ફંવાનું થાળું થયું નહોતું. રસ્તા મુધાર્યાં નહોતા. લોકલેન્ડ અને વિકાસ ઘટક તરફથી મદદ મળે તેમ હતી પણ ગામ આગળ આવી માગણી કરે ત્યારે ને !

ગામનો રસ્તો મુઠરાવવાનું કામ આવ્યું હતું. એક નાળ બાંધવાની હતી અને ગામના એક મુઠી રસ્તો પાકા કરવાનો હતો. જે ગામલોકો મસક્કન કરે તો સીમેન્ટ મક્કત મળે તેમ હતો. રસ્તો કરવો જોઈએ એ વાતમાં સૌ સદમત હતા. પણ ક્યો રસ્તો કરવો ! આથમણી દિશાવાળા કહે અમારાં દોર ગારી આથમણી લાગોળથી આવ જન કરે છે. એટલે આથમણી દિશાને રસ્તો લેવો જોઈએ. જીજ્ઞસ કહે ગામનો મુખ્ય રસ્તો તો ઉત્તર દિશાનો છે. મલદેવ પામેથી રસ્તો પાકા કરવો જોઈએ. કાંઈ વાતે રાગ આવતો નહોતો. વાન વીધરી હતી. જને જણુ ચર્યું ચર્યું બોલતા હતા. એક પાર્ટીના આગેવાન કહે રસ્તો તો અમે કરીને જ રડીશું તો જીજ્ઞસ તુરત તાડફી બોલે : ‘જોઈએ છીએ રસ્તો કરવો કરે છો. માથાં ન વધેરાય તો કહેજો. અધે પોચું લાગી ગયા હશે...પણ અમેયે કાંઈ બંધ્યાં નથી પ્રદેશી.’

લાકડીઓ બિટે એવું થયું હતું. એટલે એક જણ મને બોલાવવા આવ્યા.

‘સેવકરામ ! હવે તો તમે આવીને સલાહસંપ કરાવો ત્યારે. બાકી આમાંથી તો કાપમતાં વેર બધાશે અને ગામ પાયમાલ થશે.’

હું ગામમાં ગયો. બધાને એકઠા કર્યાં. પણ સાંનિધી વાન સાંભળે તો ને ! એ તો એક એક સામે મુઠા-રિયાં જ કરવા લાગ્યા.

વારા ફરતી બંને પક્ષોના આગેવાનોને સમજાવ્યા. છેવટે એ પ્રશ્ન લવાદ પર છોડવાની લવામણ કરી. પણ સૌને પોતાનો કક્ષો ખરો કગવવો હતો. અવ-ખત, આમાં આગળના પૂર્વપ્રેક્ષા, અવિશ્વાસ અને રોષ પ્રગટ થતો હતો. એ બંધાં સુધી મનમાંથી નીકળે નહિ ત્યાં સુધી તેઓ ક્યાંથી વાત પર સંમત થાય ! બંને જાણને ગઈ ગુજરી બૂધી જવાની અને ઉદાર બની ગોમતા કિતલી વાત વિચારવાની વિનંતી કરી. બંને જાણ વાત સાંભળી રહ્યા. પણ માન્યુ તો જરાયે નહિ.

એક જાણ તો ત્યાં બોલી પણ બહો :

‘રસ્તો નહિ થાય તો શું કાન્યુ આવના હતા ! આજ સુધી આન્યુ તો હવે નહિ આવે ! પણ કાઈ નાક કાપીને નાં અપાય !’

ફરી ફરીને એ લોકો ગામના લગાઈના કાર્યને ધક્કે ચડાવી તેમના મિથ્યાભિમાનને આગળ લાવતા હતા. અમે કંઈક છીએ, ગામમાં અમારું ઉપજનું જોઈએ. ને કંઈ થાય તે અમને પૂછીને થાય અમે કહીએ તે રીતે થાય. ને એમ ન થવાનું હોય તો બંને કંઈ પણ ન થાય.

આવા ઉમ મનભેદનાં દર્શન મને ઘણી જગ્યાએ થયાં છે. એટલે આવી વાત આવે ત્યારે હું આશ્ચર્ય અનુ-ભવતો નથી તેમ નિરાશ પણ થતો નથી. મને થયું કે વાત હજી પાકી નથી. એ માટે બંને પક્ષનાં આગે-વાનોને વારાફરતી મળી, તેમનો વિશ્વાસ સંપાદન ફરી યથા સમયે વાત કરવાનું મનમાં ગોઠવી હું પરત આવ્યો.

પણ ગામમાં દોઢ દિવસ શોકાયો એમાં એક જાણના નિર્ણિષ્ટ મરિચક થયો. હું ત્યાંથી રેશન તરફ ચાલતો જતો હતો. એક ગાડવાળા ડોસા મળ્યા. એ રેશન પરના છાનમાંથી કપાસ ભરવા જતા હતા. એમણે જાણળીને મને કહ્યું : ‘આવો સેવકરામ ! એમી જાણો...’

‘રેશન હવે ક્યાં દૂર છે. મને તો આવવાની આવડત છે...’

‘મારેયે ગાડું ખાલી જ નથી છે. બળદને તમારો ભાર નહિ લાગે.’ ને ગાડું જાણું રાખી જામડ કરી તેમણે મને ગાડામાં બેસાડી દીધો.

વાતવાતમાંથી જે જાણવા મળ્યું એ જાણીને તો એ ડોસા માટે માન થયું.

એમનું નામ હાણસિંહ. જાતે રાજસુત. ખેતી કરે અને ઉનાળામાં પાણુ ગાડું બેસી ભાડુયે કરે, તેમને જોઈએ તો સાઠ વર્ષના લાગે. પણ એ કહે પૂરાં એસી વર્ષ થયાં હશે લાગે મહેરો, જાડી પણ ધારદાર તેજ વેરતી આખો, ભરાવદાર ઘોળી મૂંગે અને કપાળ પરથી તરી રહેલી કરચલીઓ તેમના કાનિય પોરુપને સારી રીતે પ્રગટ કરે છે. તેમણે ખેતીની કમાણીમાંથી એસી વીધાં જમીન કરી છે. ત્રણ તો ફૂવા છે. ફૂવા પર મશીન મૂક્યું છે. વર્ષે ખેતીમાંથી પંદરેક હજારની આવક થતી હશે. ચાર તો બેસો છે. કુટુંબનો જીવોયે સારો છે. દીકરાયે મહેનતુ છે. પોતે નિરાતિ બેઝે, દેખલાળ રાખે તોયે ચાલે તેમ છે. જતાં તે પગ વાળીને બેસતા નથી. એ ચોખાસામાં હળ હાંકે. શિયાળામાં ડોસ હાંકે ને ઉનાળામાં ગાડું ભાડે ફેરવે. મેં જરા ટકાર કરી.

‘ડોસા ! મુલકપાદો તમારે જમીન છે, દીકરા છે, ભયું-ભાદ્યું ધર છે, એ લીલા લહેર છે. તો શીંદને ધરમધ્યાન કરેતા નથી ?’

તો હાણસિંહ મારી સામે જોઈને કહે :

‘સેવકરામ ! માનશો, હું તો એટલું જાણું કે પંડ્યનો શેટકો ખાય એ મોટો ધરમ. મારા હાથ પણ આવે ત્યાં સુધી શું કરવા છોકરાનું રણનું ખર્ચ ! પસીનો પોડીને ખાવા બેસીએ તો જ અન્ન પચે.’

ને સામે ગાડું આવતું હતું એટલે તેને રસ્તો ફરી આપી, ગાડીપાટે ગાડુ ચડાવીને પાછા વાતનો દોર હાથમાં લઈને ડોસા બોલ્યા : ‘ધરનું કંઈ કામ હોય તો દીક છે કે ઘેરે રોકાઈએ પણ ગામજપાટાં મારવાં કે ખાલી પડ્યા રહેવું એમાં શું મળ્યું.’ ‘મનને થયું બેસી રહી ગોઠાં કાઢવાં એના કરતાં તો ભાડે ગાડુ

ફેરવવું સારું. પચાસ મણુ કપાસિયા રાખ્યા છે. બે ફેરામાં બધામે કપાસિયા લાઈ જઈશ. એક ધક્કા ખાતર શીદને બળદને મારી નાખું.’

‘તમને લાડાનું કામ રોજ મળે ખરું કે?’

‘મળે...ગામમાં ન મળે તો પીકામાં જઈ. લાડે જવું છે એને શું! જ્યાં લાડુ મળે ત્યાં જવાનું.’

‘આ ઉંમરે થાકે નથી લાગતો?’

‘થાક તો ખેસી રહે લાગે. મરદ માણસને વળી થાક કેવો! એંસી વરસ થયાં છે. પણ ચાલવા માંડુ તો તમારા કરતાં આગળ નીકળી જઈ. હું તો એટલું જાણું કે જે પરસેવો પાડીને ખાય છે એને કાંઈ નાં થાય.’

‘તમને કંઈ રોગ કે લાંબી માંદગી કે એવું કંઈ થયેલું કે?’

‘શું કરવા થાય! સેવકરામ! આંધ આંધ અધરમનું ખાવું છે! મારે તો કદી રોગ તો શું તાવ તરીઓએ આવો નથી. જુઓ દાંતે એવા ને એવા છે. આંખનું તેજે એવું ને એવું છે. રાતના વખતે ગાડું હાંકે રાખું.’

હાલુસિંહ ડોસાએ તળિયત જખરી સાચવી છે. ખોરાક પણ સાદો. હમણાંથી વળી તે આ પીએ છે. બીડીએ પીએ છે. પણ ખોરાકમાં તો સવારે રોટલો અને દૂધનું ‘શિરામણ’ કરીને નીકળે. બપોરે રોટલો ઘી ગોળ અને અડદની દાળ, ઉપરથી તાંસળું ભરીને વડોવેલી તાજી છાશ. રાતના બપોરનો વધેલો રોટલો અને દૂધ. એ શાક કે ભાત કે બીજી પરચુરણ ચીજની લપમાં પડતા જ નથી. જેવો ખોરાક સાદો એવો પહેરવેશ સાદો. જૂની હપતી, કસવાળી આંગડી અને જાડું ગજનું ધોતિયું. માથે પ્રાધડી. પણ આંગડી બુઝો તો બે જગ્યાએ તો તૂટેલી. એમનો દેદાર જોઈને તો કાંઈ ન માને કે આ લાખ બે લાખનો આસામી હશે. તેમની કમાણીની વાત નીકળી એટલે મેં સહજ પૂછ્યું:

‘ડોહા, આટલી બધી કમાણી કરે છે તો પૈસા નાખો છો શેમાં?’

‘શેમાં તે જમીનમાં. મેં નાં કીધું કે એંસી વીધાં લાંબ કરી હશે. વાસમાં ચાર તો ઘર કર્યાં છે. ત્રણ બેઝોને રંગેયગે પૈણાઈ છે. એક એકને અડધો રોર જેટલું તો સોનું આટ્યું હશે. છે તો આપીએ છીએ. છોડીને ભરાંમણુ ખરાખર, કાને ખખર કે એમનાં નસીબે નહિ કમાતા હોઈએ?’

‘પણ ગામના કામમાં કંઈ આપો છો કે નહિ?’

‘ગામને શું આવે! જોતા નથી બધા નાગોડ ભેગા થયા છે એ! એક આમ ખેંચે છે તે બીજે આમ ખેંચે છે. બધાએ એકબીજાને વરલાવે એવા છે. આવું તો વરસોથી આટ્યું આવે છે. એમનામાં રાગ થતા નહિ ને કાંઈ કામ નીકળે નહિ. એટલે મીં તો ગામને જમાડી દીધું.’

‘ગામને જમાડી દીધું...’

‘હા જ તો, આજ સુધીમાં ત્રણવાર આખા ગામને જમાડ્યું હશે. જમણવાર હોય એ દોડી આખા ગામનો ચૂલો બંધ. બધાને પેટ ભરીને શીરો ખવરાવ્યો છે. બચારાં ગરીબ ગરબાં ક્યારે શીરો લાળવાનાં હતાં! સેવકરામ! હુએ સમજું છું કે સાથે શું બાંધી જવાનાં છીએ. એટલે જે મૂડે તે દાંત ધરમ કરું છું. ગરીબ ગરબું ખાશે એ આશિષ બોલશે. એ આપણા લાખ રૂપિયા છે. બીલું જોઈએ છે પણ શું!’

રુદ્રેશન આવ્યું એટલે ઊતરી ગયો. એક બાલુ બિઓ રહી આ દોઢ લાખના આસામીને જોઈ રહ્યો. મને એમાં ગામડાના જૂના સંસ્કાર સહ્ય થયેલા દેખાયા. ન મળે પૈસાનું અભિમાન કે ન મળે કામનો થાક. આશિયાળો નહિ પણ પસીનાનો રોટલો ખાવાનો આગ્રહ રાખતા આ ડોસાએ ગ્રામ સંસ્કૃતિનો નવો જ પ્રકાશ પાડ્યો.

રાજિયાએ એક દરવેશને બોધ આપતાં તેના હાથમાં મીણખતી ને સોય મૂકતાં કહ્યું: ‘મીણખતીની જેમ વંતે બળીને બીજને રોશની પહોંચારો અને સોયની ચેટે વંતે નગ્ન રહી બીજને કપડાં પહેરાવો.’

એલિઝાબેથ ખડ

હુંકાણાં હયાં

આ જગતમાં પ્રેમ પ્રત્યેક સ્થળે ઊભરાતો જ હોય છે. એનો સાક્ષાત્કાર આપણે કરી શકીએ તો હુંકાણાં હયાંની મીઠાશ પ્રેમનાં ભીરેલા દાગને સહેલાઈથી ધુલવાં કરી દે તેવા આ પ્રસંગોને ગુજરાતીમાં અધ્યાપક શ્રી બૂપેન્દ્ર ત્રિવેદીએ ઉતાર્યાં છે...

થો ઝાંક વર્ષો પહેલાંની વાત છે.

શિયાળાની ઋતુ હતી. કડકડી ઠંડી હતી. સાંજનો સમય હતો. ઉત્તર સ્કોટલેન્ડના કુંગરાંજ પ્રદેશના રસ્તા ઉપર એક બસ ધીમે ધીમે આગળ વધતી હતી. આ બસમાં બે સ્ત્રીઓ પાસે પાસે બેસી હતી, એમાંની એક પ્રવાસે નીકળેલ અમેરિકન બાઈ હતી. એની ખાલુમાં બેઠેલી કદાવર બાંધાની, દેખાંચમાં અત્યંત સાદીસીધી એવી સ્કોટલેન્ડના ખેડૂતવર્ગની સ્ત્રી હતી.

વાતમાં ને વાતમાં પ્રવાસી-સ્ત્રીનો આ ટાણે સ્કોટલેન્ડનો પ્રવાસ ખેડવાનો હોતુ ન સમજતાં સ્કોટ સ્ત્રીએ તેને કહ્યું : 'આ ઋતુમાં અહીં સખત ઠંડી પડે છે, પવનના તોફાને સાથે ગમે ત્યારે વરસાદ પડે, જરૂર પડે, હેરાન થવાય.' તમે આ શિયાળામાં અહીં આવવાનું પસંદ કર્યું એ નવાઈ જેવું.'

'મને તો આ ઋતુનું હવામાન પસંદ છે. હું હમણાં એક ઐતિહાસિક નવલકથા લખું છું. એને માટે મારે વિગતો એકઠી કરવી છે. એ માટે ગામડાંના લોકો સાથે વાતો કરવી જોઈએ. જૂના જમાનાથી પરંપરાગત ચાલી આપતી, ઝાઝા ફેરફાર વગરની દંતકથાઓ તો ગામડાંમાં જ જડે ને? મારે તો છેલ્લાં ચારસોએક વર્ષની માહિતી એ રીતે બેગી કરવી છે.' પ્રવાસી બાઈએ કહ્યું.

'એમ! તો તમે જરૂર મારે ત્યાં ચાલો. બે રાત રેખાત્રાસાં સંજો તો તરી ને? અસરુ' કહી તરુ' એ પણ હુંકાણું. મારા પતિ કામ માટે સહેરમાં ગયા હોઈ મને એટલું બધું એકનું એકનું સૂનું સૂનું લાગે છે! તમે આવો તો મને ખૂબ આનંદ થશે.' ખેડૂત-સ્ત્રી બોલી.

મોટર એક સ્થળે થોભી અને બન્ને સ્ત્રીઓ નાચે ઊતરી ચાલવા લાગી. વરસતા વેરસાદમાં એ લોકો આગળ વધ્યાં. છેવટે એક ટેકરીના ઢોળાવ ઉપર એક

નાનકડું કાળું પથ્થરનું મકાન દેખાયું. મકાનમાં પહોંચતાં જ ખેડૂત-સ્ત્રીએ સાદા છતાં અત્યંત સ્વચ્છ એવા આગલા કબરામાં મહેમાનને માટે બેઠકાં કરી તેને બેસાડી.

એકાએક વીજળીના દીવા હોલવાઈ ગયા. યજમાન સ્ત્રીએ નિસાસો નાખ્યો. 'અરેરે! વીજળીનો પ્રવાહ કપાઈ ગયો લાગે છે.' કહેતાં તેણે મીઠુબત્તીઓ સળગાવી અજવાળું કર્યું. તે બાદ એણે દેવતા સળગાવવાનો આરંભ કર્યો.

એટલામાં બારણું ફોકાયું. બારણું ઉઘાડતા એક છોકરો અંદર આવ્યો. ખેડૂત-સ્ત્રીએ એનાં પાણી નીળળતાં ટ્રેટ-ટોપી લીધાં.

ઠંડી ઊઝાડવા તે સળગતા દેવતા પાસે ગયો. છોકરાની ઉમ્મર બારેક વર્ષની હશે. બિચારો બહુ જ કઠંગી રીતે અપંગ હતો. જરા થાક બાઈને એ બોલ્યો :

'બાપુએ તમને ટેવિફાત કરવાનો ધણો પ્રયત્ન કર્યો. ટેલિફોન બગડી ગયો લાગે છે. તમે સહીસલામત તો છો ને—એટલું જોવાને હું આવ્યો છું.'

'બહુ સારું' કહ્યું, લાઈ! જો, આ બહેન આપણે ત્યાં મહેમાન છે. આજે અહીં જ રહેવાનાં છે.' બાઈએ કહ્યું.

એટલામાં બહાર પવન જોરથી ફુંકવા લાગ્યો. બારી બારણાં ધમધમી ઊઠ્યાં. કલમદાનો ઊજળી ઊજળી અજળાવા લાગ્યાં. બારણાંબારણાંની તડતડાઈ અંદર આવતા પવન લયકર સૂસવીટા કરવા લાગ્યો.

'આવાં તોફાન માણવાનું મને તો બહુ જ ગમે છે. આ તો આપણે ઘરમાં છીએ પણ ખુશ્કામાં હોઈએ ને ત્યાં જ કોઈક સલામત જગ્યાએ લગ્ન બળતા તાપણાં પામે બેઠાં હોઈએ તો કેવી મન આવે?' પ્રવાસી-સ્ત્રી બોલી.

‘તમને ખીક નથી લાગતી ?’ છોકરો એકદમ ઓલી ઊઠ્યો.

પ્રવાસી-સ્રી ના કહેવા જતી હતી ત્યાં તો કશાથી ન ડરે એવી પેલી ખેડૂત-સ્રીએ વાતનો તંતુ પકડી ઝડપથી જવાબ દીધો:-

‘ખીક કેમ ન લાગે ? ખીક તો એમને પણ લાગે ને મને પણ લાગે, પણ અત્યારે તો અમારી પાસે તારા જેવો મરદ છે ને ! પછી કાંઈ ખીક હોય ?’

આ જવાબ સાંભળતાં જ છોકરો આનંદમાં આવી ગયો. એનો ચહેરો ખીલી ઊઠ્યો. એનાં અંગોમાં જાણે નવું ચેતન વ્યાપ્યું.

ક્ષણભર શાંતિ છવાઈ; પછી એ ઊઠ્યો.

‘બધું બરાબર સલામત છે કે નહીં તે હું જોઈ આવું.’ એમ કહેતોકને ખોડગતો ખોડગતો ઓરડાની બહાર ચાલ્યો.

આ પ્રસંગ તો સોદો છે, પણ એમાંથી વિચારવાનું કેટલું બધું મળે છે ? પ્રવાસી-સ્રીનો ‘ના’નો સીધો જવાબ અને ખેડૂત-સ્રીનો મીઠાશભર્યો બુદ્ધિપૂર્વકનો જવાબ એ બે વચ્ચે કેટલું બધું અંતર છે ? સામા માણસના માનસને બરાબર સમજી જઈ પોતાના અને પારકાના જીવનને ભડું ભડું રાખવા માટે વાણીનો આવો સદુપયોગ કેટલો ફલદાયી છે ? સાચે જ શબ્દોમાં અદ્ભુત શક્તિ છે. વ્યક્તિના માનસ અને એના જીવનને પલટાવવામાં કવચિત્ એકાદ મમતાભર્યું સંબોધન પણ અજબ કામ કરી જાય છે.

ખેડૂત-સ્રીના શબ્દોએ કેવો જનકુ ‘કર્યો’ ? એક અપંગ છોકરો પોતાને શક્તિશાળી મરદ ગણીને તે પ્રમાણે વર્તવા મંડી ગયો ! ખેડૂત-સ્રીએ જે શબ્દો ઉચ્ચાર્યા એમાં એના હૈયાની સ્વાભાવિક માયાળુતા કારણભૂત હશે કે પછી એણે હેતુપુરઃસર આમ કહ્યું હશે ? એને હૈયે તે ટાણે દયાની લાગણી હશે ? કેવળ બુદ્ધિનો ઉપયોગ જ એણે કર્યો હોય એમ તો ના બને ? કે બન્ને વાત ભેગી હશે ?

જે હો તે. પરિણામ ઉપરથી જો કાર્યની કિંમત

અંકાતી હોય તો ખેડૂત-સ્રીનું દ્વંદ્વાળું હૈયું એના અંતરની અતિવિશાળ ઉદારતા પ્રગટ કરી મહામૂલું નથી દરતું ?

*

સાત વર્ષની ઉમ્મરની એક નાનકડી બાળા હતી.

એને ઘેર આજે ચા-પાણી હતાં અને સગાંવહાલાં તથા ઓળખીતા-પાળખીતાની મોટી સંખ્યા હાજર રહેવા સંભવ હતો.

મા ખૂબ જ કામમાં હતી. નાનકડી દીકરીને પણ માનો જોળો હળવો કરવાનું મન થયું. બહાર જઈને એણે સાવ સામાન્ય ગુણાતાં ફૂલો તોડીને તેનો ઝૂમખો તૈયાર કર્યો.

ઉત્સાહથી ઝાંઝળતી તે ઘરમાં દોડી ને પેલો ગુચ્છો માના હાથમાં મૂક્યો.

સામાન્ય મા હોત તો તેણે ‘લાવ બેટા’ કરીને, ગુચ્છો લઈ, એકાદ ભાંગવી દૂધની શીશીમાં તેને ખોસી રસોડામાં તેને સ્થાન આપ્યું હોત.

પણ ના, અહીં તો જુદી જ વાત હતી. માતાએ આનંદથી પુત્રી પાસેથી ગુચ્છો લીધો. ત્યાં પડેલી સુંદરમાં સુંદર ફૂલદાનીમાં તેને કાળજીથી બરાબર ગોઠવ્યો અને સૌની સ્વાભાવિક રીતે જ નજર પડે એવા મોખરાના સ્થાને તે ફૂલદાની મૂકી.

દીકરીનું અંતર આનંદથી થનગની ઊઠ્યું.

પ્રસંગ નાનો છે છતાં પ્રેરક છે. આટલી એક નાનકડી વાતથી માએ દીકરીના અંતરમાં આનંદ પેદા કર્યો, પણ તે ઉપરાંત તેનામાં આત્મશ્રદ્ધા ઉત્પન્ન કરી. બાળકો નાનાં હોય, એમની અણઆવડતને કારણે કશુંક બરાબર ન કરી શકતાં હોય, તેવે પ્રસંગે એમની આત્મશ્રદ્ધાને જનૃત કરનાર આવાં કૃત્યો એમના જીવન-ઘડતરમાં કેટલો મોટો ફાળો આપે છે ? સામાની લાગણી-ઓને સમજીને વર્તવાનું સહેલું નથી. પણ જે વ્યક્તિ આ માતાની માફક વર્તી શકે તે એના સમાગમમાં આવતાં સૌ કોઈ માટે કેવી અદ્ભુત પ્રેરણામૂર્તિ બની જાય ?

*

એક ખાનદાન કુટુંબમાં નાનકડો સમારંભ હતો. છોકરાંઓ ભેગાં થઈને રમતાં હતાં.

એક સાદી શરમાળ છોકરી સૌથી જુદી પડી બીંત પામે ઊભી રહી ગઈ હતી. રમવાની તેની ઇચ્છા હશે, છતાં તેની હિંમત સાધતી ન હતી. 'બાળકો' એની તરફ ધ્યાન પણ ન હતું.

એ છોકરીની આ દશા ધરના છોકરાએ જોઈ. તે ધીમેથી એની પાસે ગયો ને મીઠાશથી એને પૂછ્યું, 'તું મારી જોડે ન રમે ?'

છોકરી ખુશ થઈને રમવા લાગી. રમનમાં તો તે કુશળ નીકળી. એટલે ધીમે ધીમે બધાં છોકરાંમાં થોડા વખતમાં તે હળી ગઈ. પણ પોતાને રમવા બોલાવનાર છોકરા માટે એને કાયમનો પક્ષપાત થયો.

*

એક સ્નેહાળ દંપતીના જીવનની આ મોર્ચિક કથા છે. પત્નીની આળીસમી વર્ષગાંઠનો દિવસ હતો.

સ્ત્રીએને વધતી જતી ઉંમરનો વિચાર કેટલો બધો ખેદ ઉપજાવે છે ? સુધરેલા સમાજમાં હવે યુવતીઓ તરફ જ સૌનો પક્ષપાત હોઈ શુવાવસ્થા વટાવવાને આરે ઊભેલી સુંદરીઓને સ્વાભાવિક રીતે જ વિપાદ થાય. અને તેમાં આળીસમી વર્ષગાંઠ હવે તો મધ્યવય પણ પૂરી થવા આવી હોવાનો ખ્યાલ રૂપવર્તિતા વનિનાને કેવો દિલ કંપાવનારો અને !

પોતાની વર્ષગાંઠને દિવસે જ સવારમાં આ વિચારે સ્ત્રીની આંખમાં આંસુ આપ્યાં.

સવારના આ-નાસ્તા વખતે-તેણે પતિ સાથે આ અંગે મીન જ સેવ્યું. પણ પતિ બહાર ગયો ને તરત જ તે મોકળે મોઝે રડી પડી. એની કચ્છતમાં ઘેરાવાળા પાળવાળી, આમડીએ કરચલીઓવાળી, પ્રમાણમાં સ્થૂલ-કાય એવી પોતાની ઘડપણની મૂર્તિ ખડી થઈ ગઈ હતી. પતિ સહારથી પાછો ફર્યો તે ગાળામાં પત્ની થોડીક શાંતિ મેળવી શકી હતી. પણ એના અંતરનો ઉચાટ શમતો ન હતો.

ભેજનનો સમય થયો ને બન્નેએ જમી લીધું. તે

પછી પતિએ વહાલથી કહ્યું, 'ચાલ, જો તો ખરી હું તારે માટે રી ભેટ લાવ્યો છું !'

પતિ અને પત્ની બન્ને એકબીજાને તેમની વર્ષગાંઠ પ્રસંગે ભેટ આપતાં. એ ભેટની પસંદગીની બાબતમાં મોટે ભાગે તો ઉપયોગિતાની દૃષ્ટિ જ કામે લગાડતી. પત્નીને લાગ્યું કે પોતાને જેની જરૂર છે તે નવી ઢબનો 'ફૂકર' તો પતિ નહિ લાવ્યા હોય !

પણ ના, પતિએ-આણે બોક્સ ઉઘાડતાં જ અંદરથી એક સુંદર સાડી નીકળી એક નાની ડબ્બીમાં એને તરત જ જમી નય એવાં જૂંકી ઢબનાં એરિંગ હતાં. સાડીના રંગને અનુરૂપ એવાં સુંદર 'ચંપક' પણ જોયાં અને એનું હૈયું નાચી ઊઠ્યું. પતિ સંતોષથી પત્નીની એપા નિહાળતો આશ્ચર્યમાં ભેદો હતો.

પાછળથી પોતાની બહેનપણીની જોડે વાતો કરતાં જ્યારે આ વાત નીકળી ત્યારે તે સ્ત્રીએ જણાવ્યું, 'મેં એ બધું જોયું ને હું સમજી ગઈ. એઓ કશું જ બોલ્યા ન હતો અને છતાં એમની પસંદગીમાં જ એમણે એમનાં ભાવો નહોતાં દર્શાવ્યા શું ? જાણે કહેતા હોય કે 'મારે મન તો તું સુંદર છે, સુવાન છે, રૂપરમણી છે. અને મારે મન આથી વધુ શું હોય ! મારા અંતરનો ખેદ તે દિવસથી સાવ દૂર થઈ ગયો છે અને મારો જૂનો ઉત્સાહ કાયમ થયો-છે. હવે મને જીવનમાં ઉત્સાહ ઉત્સાહ ને ઉત્સાહ જ હોવાય છે !'

પરિણીત જીવનને ઉજાળવા માટે આવા પ્રસંગોનું પુનરાવર્તન કેટલું બધું જરૂરી છે ? જે પરસ્પરનાં પૂરક અને સહાયક છે એવાં જીવનભરનાં આ સાચીઓમા સામાની લાગણીને સમજી જઈને પ્રસંગને સાચવી લેવાની હૈયાઉલ્લસ હોય તો પૃથ્વી પર સ્વર્ગ જ ઊતરે ને પરસ્પરની હૃદયી પ્રેરણા પામી જીવનની પ્રત્યેક ક્ષણે ચેતન ને ઉત્સાહ અનુભવનારા દંપતીને સ્વર્ગના સુખનીય વાંછના રહેતી હશે ખરી ?

*

પાંચેક વર્ષના એક બાળકના ગાળાના કાકડા કપાવવાના હતા. બાળક દુષ્પિતાલ ગયો ત્યારે પોતાને ખૂબ જ વડાવો રમકડાનો કનરો પણ લઈ ગયો.

ફૂતરો કાંઈ તાજો ખરીદેલો ન હતો; છલ્લું હતો. એનો રંગ પણ ઝાંખો પડી ગયો હતો અને એક આંખ પણ એણે ગુમાવી હતી. છતાં બાળકને એ ફૂતરા માટે ભારે મમત્વ હતું.

ઓપરેશન માટે એને ટેબલ પર સુવાડ્યો ત્યારે પણ એ પેલા ફૂતરાને સોડમાં દબાવીને જ મૂતો.

ડોક્ટર આવ્યા, ઓપરેશનની તૈયારી થઈ ગઈ છે એમ જણાતાં નર્સે આગળ આવી બાળક પાસેથી ફૂતરા લેવાની તૈયારી કરી ત્યાં જ ડોક્ટરે એને રોડી, પ્રસંગોચિત ગંભીરતાથી કહ્યું, 'રહેવા દો એ ફૂતરાને, એનેય ઓપરેશન કરવાનું જ છે ને?'

ઓપરેશન બાદ ક્લોરોફોર્મની અસર કિતરતાં બ્યારે છોકરા ભાનમાં આવ્યો ત્યારે એણે જોયું તો એનો વહાલો ફૂતરો પણ ઓશીકા ઉપર માથું રાખી મૂતો છે અને જે દેકાણેથી એની આંખ નીકળી ગઈ હતી

તે દેકાણે એક સ્વચ્છ પાટો અત્યંત સફાઈથી અને કાળજીથી ડોક્ટરે બાંધ્યો છે!

પોતાના બાળક-દર્દીની લાગણીનો ખ્યાલ રાખનાર ડોક્ટરે બાળકના ઓપરેશન વખતે એ બાળકના રમતના સાથી એના રમકડાના ફૂતરાને પણ સાથી તરીકે રાખ્યો! સમસંવેદનની લાગણી હોવાનો ભાર હળવો કરવામાં કેટલી બધી મદદરૂપ બને છે?

બુદ્ધિપૂર્વક પારકાને ઉપયોગી થઈ પડવાની અને પ્રોત્સાહિત કરવાની આવી નાનીમોટી કેટલીય તક આપણને અવારનવાર સાંપડતી રહે છે.

આ જગતમાં પ્રેમ પ્રત્યેક સ્થળે ઊભરાતો જ હોય છે—માત્ર એનો સાક્ષાત્કાર કરવાની કુનેહ જોઈએ! હૃંકાળાં હોવાની મીઠાશ પ્રેમનાં બીડેલાં દ્વારને સહેલાઈથી ખુલ્લાં કરી શકે છે.

[' પ્રકુલ જીવન'ના સૌગન્ધ્યથી]

✱

કેટલીકવાર ભૂલથી દાકક રસાયણો પી જવાથી માણસો પી અન્નનળી સાવ બળી જાય છે. આવા દરદી કોઈપણ ભતતો ખોરાક જરાય ખાઈ શકતા નથી.

આ દરદીની અન્નનળી સજી કરવાના બધા પ્રયત્નો નિષ્ફળ જાય, ત્યારે દરદીની રિચિત ઘણી કંકોડી થઈ જાય છે. પણ એનો એક સચોટ ઉપાય શોધી કાઢ્યો છે.

સોનિચેત દાકકરે એ દરદીની નકામી અન્નનળી કાઢાને કેંકી દે છે અને એની જગ્યાએ નવી અન્નનળી ગોઠવે છે. એ નવી અન્નનળી માટે જોઈતી નળી, તેઓ એ જ દરદીના નાના આંતરંગમાંથી કાપીને કાઢે છે.

આ અન્નનળી તદ્દન સંતોષકારક કામ આપે છે.

✱

પ્રકાશ-વર્ષ! એ વળી શું?

વર્ષ એ સમય માપવાનું ઘટક છે પણ પ્રકાશ-વર્ષ સમય નહિ પણ અંતર માપવાનું ઘટક છે. આકાશી તારાઓ લાખો, કરોડો અખતો કે ખર્વ માઈલ દૂર હોય ત્યાં લગી તો તમે એમનું અંતર માઈલમાં દર્શાવી શકો. પણ ખર્વથીયે ખર્વગણું અંતર હોય ત્યારે એનું અંતર પ્રકાશ-વર્ષમાં માપવામાં આવે છે.

દાખલા તરીકે સૂર્ય અહીંથી ૯ કરોડ ૩૦ લાખ માઈલ દૂર છે. એના પ્રકાશને પૃથ્વી ઉપર પહોંચતા આઠ મિનિટ લાગે છે. જે તારાનો પ્રકાશ પૃથ્વી ઉપર પહોંચતા એક વર્ષ લાગે, એ તારો અહીંથી એક પ્રકાશ-વર્ષ દૂર છે એમ ગણાય.

આકાશમાં એના અસંખ્ય તારાઓ છે કે જે પૃથ્વીથી અખતો પ્રકાશવર્ષ દૂર છે. કાચના ગમે તેવા સંસ્કારાળી દૂરબીનથી એ જોઈ શકાતાં નથી. એને માટે તો 'રેડિયો'—દૂરબીન જોઈએ.

આ પ્રકારનું એક માટું રેડિયો-દૂરબીન આજે મોરકો નજીક બધાઈ રહ્યું છે. પૃથ્વીથી ૨૦ અબજ માઈલ દૂર, બ્રહ્માંડની ભાગોળે આવેલા તારાઓનો અભ્યાસ હવે રહી શકશે. આ દૂરબીન દુનિયાનું સૌથી મોટું દૂરબીન હશે.

એ રેડિયો-દૂરબીન ચોક્કસના આકારનું હશે અને એની લંબાઈ તથા પહોળાઈ અર્ધા-અર્ધા માઈલ જેટલી હશે.

ઉર્દૂ કવિ પંડિત હરિચંદ 'અખતર'

જેમના તાજેતરમાં થયેલા અકાળે અવસાનથી 'ઉર્દૂ સાહિત્યના પુષ્પોદાનમાં કોયલનો હલુકાર બંધ પડી ગયો' એવા ઉર્દૂના એક ખ્યાતનામ કવિના જીવન અને કવનનો પરિચય આહી છે...

ઉર્દૂ ભાષાનો હાસ્યરસ એની ઉચ્ચ કક્ષા તેમજ વિષુદ્ધતાને લીધે ઉર્દૂ સાહિત્યને માટે ગૌરવનું કારણ છે. આધુનિક ઉર્દૂ હાસ્યકવિઓની યાદીમાં સ્વ. પંડિત હરિચંદ અખતરનું નામ આગળ પડતું છે. તાજેતરમાં એમનું બેએક વરસ પર મરણ થયું. આથી ઉર્દૂ સાહિત્યને ભારે ખોટ ગઈ છે, એમ કહેવામાં અતિશયોકિત નથી—જાણે બાગમાં કોયલનો હલુકાર બંધ પડ્યો—'ખામેશ હો ગયા હૈ ચમન ખોલતા હુવા.'

પંડિત હરિચંદ અખતર પંજાબના એક પ્રૌઢ પ્રતિષ્ઠિત કવિ અને સાહિત્યકાર હતા. તેમનું ઉર્દૂ હિંદી અને ફારસી ત્રણે ભાષાઓ પર અને દરેક ભાષાના ગદ્ય અને પદ્ય પર સરખું પ્રભુત્વ હતું. શ્રી અખતરની વિશિષ્ટતા તેમની વિનોદપ્રિયતા છે. પોતાનું દુઃખ જૂની, બીજાનું દુઃખ જૂલાવવાની બેવડી સિદ્ધિ તેમની કવિતામાં છે. મુશાયરાના સંચાલનની કળા તેમને સિદ્ધ હતી. લાહોર અને દિલ્હીની અનેક સાહિત્યસંસ્થાઓ સાથે તેઓ સંકળાયેલા હતા.

સ્વ. પંડિત કવિ હરિચંદ 'અખતર'

જીવનમાં અનેક આઘાતો શ્રી અખતરે સહન કર્યા, છતાં, પોતાના આનંદી સ્વભાવમાં સહેજ પણ ફરક તેમણે પડ્યા દીધો નથી. ઉર્દૂના વિદ્વાન વિવેચકો શ્રી આલ અહમદ સર, ડૉ. તાસીર, ચૌધાના તાજખર, અહમદશાહ શુખારી, પિતરસ, હકીક સાલિક, મહેન્દસિંગ બેદી, ખુશનર ગિરાંગી, જંગનાથ આઝાદ, તિનોકચંદ મેહરૂમ, લખ્તુરામ જોશ મલસિયાની, સફી ગુલામ મુસ્તુફા તખ્તમુમ, સૈયદ ઇમતપાઝઅલી તાજ

વગેરે એમનું બહુમાન કરતા.

પાકિસ્તાનના રાજકવિ શ્રી હકીક જાવધરી, પંડિતજીના ખાસ મિત્ર અને સલાહકાર હતા.

પંડિતજીના મરણ બાદ શ્રી પ્રેમચંદ ભારદ્વાજ અને શ્રી બાલમુકુંદ અર્શ મલસિયાનીએ, તેમના પર સુદર વિવેચન-લેખો લખ્યા છે.

ડૉ. ઇન્દુલાલ અને સર અખ્તુલ કાદરને પંડિતજી પોતાના મુરખી માનતા.

પંડિતજીનો જન્મ એક ગરીબ કુટુંબમાં પંજાબના હોશિયારપુર જિલ્લાના સાહિબા ગામમાં થયેલો. જાલધર -લાયમૂલમાં ફજાલુદ્દી લીધા પછી લાહોરની ઇસ્લામિયા કોલેજમાં તેઓ એમ. એ. થયા. પંડિતજીએ 'ફૂલ' અને 'પારસ' ઉર્દૂ પત્રોનું સંપાદન કર્યું, અને લોકચાહના મેળવી. પ્રથમથી જ તેઓ સ્પષ્ટવક્તા હતા.

તેમની કવિતાઓ ખૂબ વખણાતી.

પોતાના ઉપનામ અને નામની પોતે જ મરકરી કરતા અને કહેતા કે સાહિત્યકારો મને માફ કરે પણ

અર્ધું સંસ્કૃત અને અર્ધું ફારસી એવું મારું નામ પણ એક એવા પ્રકારનું કામણ ધરાવે છે જેવું કે 'મુમતાઝ શાંતિ નું'. પંડિતજીના પાકિસ્તાની મિત્રો કહેતા કે પંડિતજીનું નામ પાકિસ્તાનની ગૌરવપતાકા છે—અખતર એટલે તારો, ચંદ એટલે ચંદ્ર અને હરિ એટલે લીલો. પાકિસ્તાનનો રાષ્ટ્રધ્વજ—ચાંદતારાવાળો લીલો વાવેટો એટલે જ જાણે હરિચંદ અખતર !!

પંડિતજીનો હાસ્યરસ હંમેશા ઉચ્ચ કક્ષાનો અને સૂક્ષ્મ

પ્રકારનો સ્ત્રી સકયો છે. તેનું કારણ એ છે કે પંડિ-
તજીએ માન લખવાને ખાતર લખ્યું નથી. તેમનાં
કાવ્યોમાં પ્રેરણા ઉપરાંત ભાસેભાર ચિંતનસમગ્રી છે.

ધાર્મિક માન્યતાઓના તર્કોમાં પંડિતજી દુશ્મનાથી
પકડી પાડે છે. પ્રભુ પોતે પણ તેમની ધાર્મિક ટકાર-
માંથી છટકી સકયો નથી. આજના યુગના જનતાનાં
ભીષણ દુઃખો જોઈને પંડિતજી પ્રભુને પૂછે છે કે શું
તારું નર્ક આ પૃથ્વી કરતાં પણ વધુ ખરાબ હશે ?
હોઈ શકશે ?

‘તેરી દુન્યામે’ સચો શ્રુત સે દમને બસર કર લી
તેરી દુન્યામે બઠકર બી તેરે દોઝખમે’ કયા હોગા ?’
મનુષ્ય છેક પામર પ્રાણી છે. તેં જ તેને એવો બનાવ્યો
છે તો હે પ્રભુ ! આ તો તારી જ આણુ-આવગન થઈ !

‘કોઈ મેરી ખતા દ યા તેરી સનઅત કી ખામી દે
હરિસે કેદ રહે દે—આમીસે કુછ નહીં હોતા’

હે પ્રભુ ! તું પાપીને શિક્ષા કરવાના અને પુણ્યશા-
શાળીને ઈનામ આપવાના મામૂલી ગુમાસ્તાના જેવા
યાત્રિક કામમાં તારો સક્તિ શા માટે ગુમાવે છે ?
એમાં પ્રભુતા ક્યાં આવી ?

‘તુ મેરે એઅમાલકા પખાંદ નિહા દુઝમે’
અય ખુદા ! મેરે ખુદા ! તુજકો ખુદા સમજ યા મે’

હે પ્રભુ ! તું મને પૂર્વ-નિર્ધારિત નસીબ પ્રમાણે વર્તાવે
છે ત્યારે એમાં મારું કંઈજ આવડતું નથી.

તે જ રીતે હું જ્યારે પાપ કરવાયો નિર્ધાર કરું છું
ત્યારે તારું કંઈ આવડતું નથી—અપણે બંને ખરેખર
અસહાય છીએ !!

‘તેરે એલકામ કી દુન્યા મેરે એઅમાલ કા મેહસાર
યહાં મેરી, યહાં તેરી, ખુશીએ કુછ નહીં હોતા’

સ્વર્ગમાં જ્યારે આદમને શેતાને દેસાવ્યો ત્યારે પ્રભુ
હાજર હતો. પણ શેતાનના મોં આગળ પ્રભુનું શું
આલ્થું ? હું દિ’દું છું તો મારા પરમાત્માનું પણ શું
આલ્થું ? આ તો બાપની હાજરીમાં જ કોઈ દીકરાને
મારી જાય તેવું થયું.

‘કેસાયા સ્વર્ગ મે’ શેતાનને જો આદમ કેા
ખુદા ઉધર લી ખડા યા, ખુદાસે કુછ ન હુવા
ખુદા તો દેદરા મુસલમાન, હસકા શિકવા કયા ?
મેરે હિયે. મેરે પરમાત્માસે, કુછ ન હુવા’

સ્વર્ગમાં લેવાનક નિરવ શાંતિ, સાત્વિકતાથી નીતરતાં,
ફીકાં પડી ગયેલાં હૃદયો. અને આજુબાજુ સર્વત્ર
ભારેખમ ધર્મશુરુઓનો રોતલ સદવાસ—આ શું સ્વર્ગ
કે નર્ક ??

‘સુફને મુન્તકિલ, દિલ બે તમન્ના, રોજકી સોદબત,
યે જન્નત હૈં તેા ઇસ જન્નતસે દોઝખ કયા ખુરા હોગા ?’

સ્વાર્થી મિત્રોની કૃત્તનતા પર પંડિતજી તિરસ્કારયુક્ત
તબરે જોઈને કહે છે—હે મિત્રો, મને તમારી મદદની
જરૂર પડી છે. રવાલાવિક રીતે જ, તમારે માટે મારાથી
દૂર ભાગવાની ધન્ય ઘડી આવી પહોંચી.

‘દમે’ લી આ પડા દે દોસ્તોંસે કામ કુછ, યાની,
દમારે દોસ્તોં કે બેવફા હોને કા વક્ત આયા’
એક મુશાયરામાં પંડિત હતી—બાત કિતની, રાત કિતની,
વગેરે. તેમાં એક કવિએ એક કડીનો પૂર્યાર્ધ કહ્યો—
‘યે દિલ દે, યે કલેબ, યે જિગર દે’ પરંતુ કવિ
બીજી પંક્તિ બોલે તે પહેલાં પંડિતજીએ એની પાદ-
પૂર્તિ કરી દીધી:—

‘યે દિલ દે, યે કલેબ, યે જિગર દે
કેસાઈ દે ગયા રૌગત કિતની !’

—અને આજો મુશાયરા હાસ્ય-તરબોળ થઈ ગયો.
પ્રભુ સિવાય પણ મને એક પ્રિયતમા છે. આ મારો
મૌલિક અદ્વૈતવાદ છે,

‘એક છુત, એક હી છુતકા હું પુલરી અખ્તર,
અમને ઇસ શિક’ ચે તોહીદ કા દાવા હૈ મુલે’

મરણ બાદ કયામતને દિવસે, હે પ્રભુ, તું જ ન્યાયાધીશ,
તારા સ્વર્ગીય હોતો સાક્ષી, તારો જ શેતાન ને તારા જ
દિસાખના ચોપડા. તો શું પરીક્ષા મારી છે કે તારી ?

‘સહીફે ભી, પયખ્ખર ભી તેરે, ઇબલીસ ભી તેરા,
ઇલાહી, રોઝ મેહસાર ઇમ્તેહાં, તેરા હૈ યા મેરા ?’
પ્રેમકસોરીનું વર્ણન કરતાં તેઓ કહે છે કે પ્રેમ એ
પણ એક મહાન વિપત્તિ છે, એટલે કે,

‘નગર જો મિલકે તો આંખે’ સુરાના,
કલા ચોકે લડના, હલી એવે જના,
હન્હી’ કી મુદખત હન્હી’ સે છુપાના
મુસીબત નહીં હૈ તો ફિર ઓર કયા હૈ’
પ્રેમમાં હરેલ અનુભવી અને સાલસ માણસ પણ
ફસાય છે.

‘તુરહે’ પ્રેમો હરફતસે કયા કામ અખતર,
ખડે ખારસા હો, મગર, પીરો, મુરશદ.
યે કહકે કી રંગત, યે અંદાજે બેલગત
મુદખત નહીં હૈ તો ફિર ઓર કયા હૈ’
પ્રેમીઓ ક્રિપત જગતમાં રહેતાં. હશે પણ મારા
પ્રેમની દુનિયા નક્કર હકીકતની દુનિયા છે. શું મારી
પ્રિયતામાં યૌવન અને સૌન્દર્ય, ખતે, વિવાદરહિત,
સંદેહમુક્ત, પ્રમાણભૂત, નક્કર હકીકત નથી?—શું
મારી દુર્દશા અને પાપમાલી, સ્વપ્નસિદ્ધ નક્કર નથી?

‘હકીકત મગજી કા ચકર ચલાકર
હકીકત હકીકત રહે ન રહે હો,
વો જનકી જગની યે મેરી તબાહી,
હકીકત નહીં હૈ તો ફિર ઓર કયા હૈ’
જગતનો અંત આવવાનો હશે ત્યારે આવશે પણ
દુઃખી પ્રેમીને તો, રોજ, અકાળ મૃત્યુ આવતું જ
રહે છે.

‘કયામત સે લમકો’ દેરાતે ચલે હો
મગર યે બી સે ગા કલા મેરે બાઈ!
વો હજે મુજરસમ, વો ફિત્તો સરાપા,
કયામત નહીં હૈ તો ફિર ઓર કયા હૈ’
આવી તાર્કિક દલીલોથી પ્રભાવિત થઈને એક કવિએ
એ જ રીતે વકીલાતની વ્યાખ્યા આપી છે.

‘જન્મે’ કા સિતમ, મેલરૂંડો કી ચિંમકી
અસીઈ કી પૈસે કે ખાર મેં મુસ્તી
મગર કેહના, ઉમદા હૈ યે કષ્ટદારી,
વહાલત નહીં હૈ તો ફિર ઓર કયા હૈ’
ઈસ્લામી માન્યતા મુજબ દરેક મનુષ્યના જ્વનકાળ
દરમ્યાન તેના ખતે ખતે એક એક ફરિસ્તો
ખેસીને તેનાં કાર્યોની નોંધ રાખે છે. હવે જો આ
ખતેની નોંધમાં દરેક પડે તો ભારે આફત ખેની નોંધ

પૈકી કોની સાંગી, તે પુરાવામાં ગ્રાહ્ય ગણાય? આ તો
ખે. જગત અસંમત થાય ને તેથી આશીર્વાદોમાં
જમ્ય એવું ન થાય?

‘રહે દોરોં ફરિસ્તે સ ય, અખ ઇન્સાફ કયા હોખા?
કિસીને કુછ કિખા હોખા, કિસીને કુછ કિખા હોખા’
પ્રભુને રોજ એકની એક પ્રાર્થના—ઉધરાણી—કરવાનું
મને ગમતું નથી.

‘દાતા હૈ મેરા રહકાક બલ, બરપૂર ખજાને હૈ ઉતરે,
યે સત્ય હૈ મગર અય હસ્તે દુઆ, હરેરાજ તરાજ કોન કો?’
જગતમાં કોઈ સ્વેચ્છાથી સદાચારી નથી. હું લોકોથી
ડું છું અને તારા પવિત્ર કહેવાના મિત્રો પ્રભુથી
ડરે છે.

‘તરે’ સુનાય અય વાએઝ, દિલસે નહીં મજબૂરી સે
આપ મુદાસે ડરતે હૈ. મેં દુન્યાસે ડરતા હૈ’
પ્રભુની કૃપા પાપીઓ માટે અનામત છે, તો, પાપી
ખનવામાં શું નુકસાન?

‘જો ઠોકર હી નહીં ખાતે ને સબ કુછ હૈ, મગર, વાએઝ,
વો જિનકો હસ્તે ફકમત મુદ સંસાલે, ઓર દોતે હૈ’
માતું યૌવન એકવાર મને પાછું આપ, અને પછી
તેના બદલામાં, મને જે શિક્ષા કરે તે મંજૂર છે.
એક ખાર જો મિલ જયે વો બિહડે હુને લમકે
સો ખાર મુજે તબખીએ એવામ ગવારા!’,
તમારા આગમનની પ્રતીક્ષામાં મારી આંખો ખેંચાઈ
રહી છે. દૂધ જેવી માંદની રેલાઈ રહી છે, નિરાશ
શાંતિ છે, શીતલ સુગંધિત વાયુ છે, વગત મળતું છે,
બુલબુલતું સંગીત છે—અધું છે, તમે જ નથી!

‘તુમહારી દીદ હી મકસદ રહા જિસકી ખસારત કા
વો ચરમે મુન્તઝર પયસર ગઈ, કયા તુમ ન આએઝે?
ખદાઈ નાં ફિટા, બુલબુલ કે નખે, ચાંદની રાતે’
હરેક ચીઝ આને વાકી આ ગઈ, કયા તુમ ન આએઝે’
શાયરીમાં વિતોદી અને ઠાવકી બને શૈલીઓમાં ફરખા
સફળ થનાર શ્રી હરિચંદ અખતર, આપણા આગળના
અને લલિત્યના, હૈફ કવિઓ માટે સદૈવ પ્રેરણાત્મક
અને અનુકરણીય છે.

લોહીનાં કુંડાં

લોહીની અધેશક્ષા, સ્વાર્થ સાધવાની પ્રવૃત્તિ અને અજ્ઞાનતા કેવા કેવા વિચિત્ર માણસોને
ચાલે છે અને લોહીની આવી નળળાઈઓને લાસ લઈ એવા વિચિત્ર માણસો લોહીને
કેવી ભયંકર પાયમાલી ભેગાં કરે છે તેનો આમેદ્દખ ચિતાર આપતી આ વાર્તા એની
ભયાનકતા હોવા છતાંય વાંચવી ગમે તેવી છે. લેખકની હથોટી આશાસ્પદ છે...

જે દિવસથી ગામમાં શંકરબાવો આવીને બેઠો હતો ત્યારથી ગામની હવા જ બદલાઈ ગઈ હતી.

શંકરબાવામાં એવું તે શું હતું કે ભણેલાય ભરમાઈ જતા ? ગામની વસ્તી તો ઠીક પણ આજુબાજુ પાંચ દસ દોસની પ્રજા પણ એની મઠીએ આવ્યા વિના રહેતી નહિ. સવાર કે સાંજ સરકારી દવાખાનાની જેમ દર્દીઓની ઠૂ જમી જ હોય.

એ દોરાધાગા નહોતો કરતો પણ વૈદની જેમ દવા દેતો. દવાથી ન મટે તો એ એની આગવી શસ્ત્રવિદ્યા અજમાવવાનું પણ ચૂકતો નહિ. અને હમણાં હમણાં તો નાનાં બાળકોને પણ ચિકિત્સક ક્યાં નહોતો થયો ? આમ તો એનો દેખાવ બહુ ખીલામણો હતો — ખારસો સાતેક ફૂટ ઊંચો, મજબૂત બાંધોને એ માનવી ન્યારે ચાલતો હોય ત્યારે એના લાંબા હાથ પગના ઘૂંટણ સુધી વડવાઈઓની જેમ ઝૂલતા હોય. અને ન્યારે એ દવાની પડીકરીઓ વાળતો હોય ત્યારે મોટા પંજરામાં ફરતી પાતળી, લાંબી આંગળીઓ અને ચપટ જડખામાં જડાએલી ગોળમટોળ ચકાવા લેતી આંખો ભાગ્યે જ સામે ખેસનારની નજર ચૂકાવી શકે. આ બધામાં ઉમેરો કરતી માથે ચકચકતી તાલ શંકરબાવાના સ્વરૂપને ભયાનક બનાવતી. જેવો ભયાનક એનો દેખાવ એવી જ ભયાનક એની ચાલો હતી.

કાઈ કહેતું, 'એ વશીકરણ બાણ છે' તો કાઈ કહેતું, 'વૈદ્યશાસ્ત્રનો એને ઊંડો અભ્યાસ છે.' ગામની સ્ત્રીઓ મને કમને પણ એનામાં આસ્થા ધરાવતી. છાતુંછપતું સંભળાતું કે શંકરબાવો બૈરનો બેલી છે. અને એટલે તો વાંઝણી અથવા વંટેલી વિધવાઓની ત્યાં વધારે અવરજવર રહેતી. આમ તો એની દવાથી કંઈ બધાને મટતું નહોતું;—વચ્ચે એક ખેડૂતની ત્રણ

વર્ષની છોકરી એના જ હાથથી મૃત્યુ પામી હતી. અને દોઢ બે વર્ષનાં બાળકો તો ફેટલાંય માટી ભેગાં થયાં હતાં. અરે, પેલી જુવાનબોધ રખારણુ એને ત્યાં એક બે વાર ગઈ ન ગઈ ને પરલોક સિધાવી હતી. આવી દુઃખદ ઘટનાઓ બાદ સંભળાતું કે 'નશીબની વાત છે. ઉપરવાળા આગળ એ બાવોય શું કરે ?'

શંકરબાવો અજાન આવા નાનકડા ગામને પાદરે, ખેતરને એક ખૂણે મઠી બાંધીને રહેતો. મઠીની ભીતરમાં એ કંઈ કંઈ જાતના મંતર જપતો ને કંઈ કંઈ જાતની દવાઓ ઘૂંટતો. ગામનો એક એવો પણ પુરુષવર્ગ હતો જે એને ધિક્કારતો હતો પણ શી ખબર શાથી આજસુધી કાઈએ એની સામે માથું ઊંચક્યું ન હતું. શંકરબાવાનું રુદ્રસ્વરૂપ કે પછી ભેદી વ્યક્તિત્વ હોય પણ ભલભલા એને બેઈને નામકર થઈ જતા. જવાનીમાં બહારવટે ચડેલો પેલો ગરાસિયો ! શરૂશરૂમાં ખૂમરાણુ કરી પણ આખરે તો શંકરબાવા પાસે થેટું થઈને જ રહ્યો ને ? ત્યારે ગામ આખું શું નહોતું કહેતું કે મુખીનો વચ્ચે એ બેગીડાને ગાળો લાંડી આવ્યો ત્યારથી ખરવા લાગ્યો હતો અને છેવટે જાનથી ગયો.

ગીરબે ગામનો ફક્કડ જુવાન, મુંબઈથી નોકરી છોડી એકાએક ગામમાં પાછો આવ્યો હતો, કારણુ એને કાને વાત ગઈ હતી કે એની પ્રેમિકા સોનાં ધોખણુ શંકરબાવાની પકડમાં આવતી જાય છે. ગીરબે બાવાને બહુ સારી રીતે બાણુતો હતો. શરૂઆતમાં ન્યારે બાવાએ મઠી બાંધી ત્યારે અન્નણ્યો ગીરબે, જુગાર છોડીનેય એના ફેરા આંટા ખાતો ને ચક્કમ ભરી દેતો તો કાંકવાર બે રાતલાય ટીપી દેતો. બાવાની તહેનાતમાં એ રહેતો એટલે બાવાના એના પર ચાર હાથ હતા.

એક મધરાતે મઠીમાં કંઈક અવાળે ધવાથી

ગીરજીને જાગી ગયો અર્ધખુદી આખે એણે એક નાની દીવડીમાંથી આવતા ઝાખા અજવાળાના આધારે જોયું તો ખાવો માસના લોચાને હાથથી પકડી હાડકાથી જુદો કરી રહ્યો હતો મદીનો ઉપરો તાજુ બકરુ વધેયું હોય એમ લોહીથી ખરડાયેલો હતો ખુણામાં એક સ્ત્રી ઘૂમટો તાણી કંઈક બડમડી રહી હતી એની આજુબાજુ ત્રણચાર કુડા હતા અદર શુ હતું તે અધારાને લીધે ગીરજીને કળી શક્યો નહિ આ દૃશ્ય જોઈ ગીરજીને ધૂણ જાડ્યો. આખી રાત પેલા કુડા આખ આગળ ફરતા દેખાયા અદર શુ હશે ? લોહી તો નહિ હોય ? ના-ના, ખાવો એની હદે ન જાય-ત્યારે પેના માસના લોચા તથા હાડકાનું શુ રહ્યું ? ખૂન ખૂન કરતો ગીરજીને મડી બહાર નીકળી ખૂસો પાડવા લાગ્યો પણ ત્યાં તો બાવાએ એનું બાવડું પકડી 'પેની બેગો તનેય હોમી દઈશ' એમ જ્યારે કહ્યું ત્યારે ગીરજીની જાતી બેસી ગઈ ને હોઠ પણ સિવાઈ ગયા

ખીજે દિવસે ગામમાં દોડાદોડ થઈ ગઈ મગુની બે વરસની છોડીનો પત્તો નહોતો

ગીરજીએ જ્યારે આ જાણ્યું ત્યારે બાવાની ગઈ રાતની ધમકા 'પેની બેગો તનેય હોમી દઈશ' યાદ આવી અને વળી પાછી એની જીભ સિવાય ગઈ એ બિપડ્યો સીધો શકરબાવા પાસે એને જોતા જ બાવો બોલ્યો 'ખબરદાર, ગઈ રાત વિષે એક અક્ષર પણ ઉચ્ચાર્યો છે તો તારે જાણવું છે કે કોણ છું ? આવ મારી સાથે' મદીની પાછળ દૂર વાડની વચ્ચે થોડાક કાટા તથા ઝાખરા દૂર કરી પથ્થર ખમેડી એક ખાડા તરફ આગળી કરી બાવો બોલ્યો 'જો, આ' માનના હાડથી ભરેલો એ ખાડો જોઈ ગીરજીને બરાડી જાડ્યો 'બાવા, તું ખૂની છે' બાવો પોતાના સાર્થક અને શ્રદ્ધા સંવિત બોલ્યો 'હું ખૂની નથી પણ દુષ્ટિયાનો બેની છું એક જાનથી ખીજા કેટલાયે જાનને હસતા ફરતા કરું છું એક બાળકના બનિદાનથી જોડકા પેલા કરું છું ગીરજી,

મારુ માને તો પિલા મારી પાસેથી શીખી લે અને ઘોઘાટ છોડી દે'

ગીરજીનું ક્ષત્રિય લોહી ધમી આપ્યું અને બાવાને એણે પડકાર્યો 'તને ફાંસીને માથે ન લટકાવું તો મારુ નામ ગીરજી નહિ' બાવો પણ બગડ્યો અને ક્રોધથી ભરા ચડતી, ચક્ષુને રાતાચોળ કરી બોલ્યો 'ગીરજી, મારી સામે માથું બિચકનાર હજી મુઠી કાઈ ફાંસી નથી મારે માની જ નહિ'

'નહિ તો બોલ, અટકી કેમ ગયો ?' બાવો વધારે નજીક સરડ્યો ને એના લાંબા હાથને છેડે વળગેલા પગને આમતેમ ઝુલાવતો અને એ પગના રહેલી લાંબી પાતળી આંગળીઓ દર્શાવતો દાંત કચકચારી, એકાદ શ્વાસે બોલી ગયો 'આ હાથ વડે જ હું તારું ધમકતું હૃદય તારા શરીરની બહાર એવી કાઢીશ'

ત્યારપછી ડરનો માર્યો કંઠો કે સોનાએ વદાલપૂર્વક સમજાવ્યો એટલે પણ ગીરજીને ગામ છોડી મુમર્ઠ ચારો ગયો હતો એ વાતને આજ વર્ષેય થયું નથી ત્યાં તો ફરી પાછો એ ગામમાં આવ્યો હતો મુમર્ઠના એ એક વર્ષના ગાળામાં ગીરજી ઘણો સુધરી ગયો હતો આમેય ત્યાં રહ્યો રહ્યો પણ ગામને બાવાની ચૂગાલમાંથી છોડાવના અનનના તર્કો એ કયા નહોતો કરતો ? પણ મેની વિદ્યા ને મેના મનના એ બાવનાની હડફેટ થી જવા કરતા મુમર્ઠ શુ ખોદું છે ? અને હવે તો ટૂંકા દલાડા છે પછી સોનાય અવી કયા નથી આવવાની ? એમ મનદનીનો પછી ગીરજીને બધું ભૂલી જતો—ભૂનના પ્રપત્ન કરતો પણ છેને છે ને જ્યારે એણે જાણ્યું કે એ રાક્ષસની આખ એની સોના પર ફરી છે ત્યારે શેષે કહેનાય એ બિન્નો ન રહ્યો ને ગામ ભણીની ગાડી પકડી

આખે રતે એ વિચારતો હતો કે કટક શી રીતે દૂર કરું ? ગામનેકોને શી રીતે સમજાવું કે આ બધું ધર્તીંગ છે અને મુમર્ઠના સુધરેલા માણસોમાં આવું કાઈ નથી ભૂત પનીન અને મતર જેની જૂની અંધ માન્યતાઓ આ ઠેરઠેર દવાખાનાવાળી નવી દુનિયામાં

હજીયે કાયમ રહે એ આપણા મુલક માટે શરમજનક નથી શું ? પુરુષોને હું પહેંચી વળીશ પણ સ્ત્રીઓનું શું ? હાં, સોનાંનું એ કામ. અને સોનાંની યાદે ગામમાં પેસતાં જ ગીરજાએ સોનાંના ઘર ભણીતો રસ્તો લીધો હતો.

સોનાં ઘેર નહોતી એટલે એ સીધો તળાવ પર ગયો હતો. તળાવને આરે ડુબતા મૂરજની સુરખીમાં એકલી સોનાં કછોટો મારી કપડાંને એવાં તો ઝીંટી રહી હતી. સદેદ દૂધ જેવી એની ધોલાઈ—ત્યારે એનો વાન પણ એવો જ નહોતો શું ? ગીરજાને એના જૂના દિવસો યાદ આવ્યા, અને સોનાંને નિહાળતો ગૂપ્તરૂપ નજીકના ઝાડ નીચે એ ગોઠવાઈ ગયો. એટલામાં તો સોનાંની નજર એ તરફ ગઈ. અને કપડાંને ત્યાં ને ત્યાં જ તળાવમાં તરતાં મૂકી એ એના મનના માનેલ ભણી દોડી ગઈ. આશ્ચર્ય, સવાલ કે જવાબ બધું જ આદિગનમાં સમાવી દઈ બંને કંઠાય સુધી ખોવાયેલાં રહ્યાં. છેવટ સોનાં, તળાવના પાણીને તોડતી આંખમાં પાણી લાવી બોલી :

‘ગીરજા, પાછો કેમ આવ્યો ? વિશ્વાસ ન બેઠો એટલે ?’

‘તારામાં તો છે પણ પેલા બાવામાં નથી.’ નીચું નેઈ ગીરજા બોલ્યો.

‘તો ચાલ, તારી સાથે અબધડી હુંયે મુંબઈ આવું છું’—સોનાંના આ શબ્દો પાછળે એનો અંગ અસીમ પ્રેમ અને બાવાનો કાયમી ડર ગીરજા પામી ગયો.

‘આ વખતે અજ્ઞાન આ ગામમાં હું જ્ઞાનની એક નવી જ્યોત જગાવીશ. અને સોનાં, તારે મને એમાં સાથ દેવાનો છે.’ ગીરજાએ એનો નિશ્ચય જણાવ્યો.

‘કઈ રીતે ? શંકરબાવા વિરુદ્ધ ?—ના—ના ગીરજા, પેલાં તે નેએલાં લોહીનાં કુંડાં મને હજીયે યાદ છે. આપણે એનાથી ખૂબ આદર જતા રહીએ.’ સોનાંના શબ્દોમાં ધ્રુવરી હતી.

‘ગભરાવાની જરૂર નથી સોનાં ! હું ઘેર ઘેર જઈ

એ બાવાનું પોલ ઉઘાડું પાડીશ, અને જે જે વાંઝણી સ્ત્રીઓએ એને જાણે આશ્રય લઈ ગામનાં કુમળાં બાળકોના ધુધરથી પોતાના સ્વાર્થની તરસ છિપાવી છે એમને બજાર વચ્ચે લાવીશ. બાયલા બનેલા પુરુષોમાં સમજ અને શૌર્ય પેદા કરી એક સંગઠન બિલુ કરીશ. અને સોનાં તારે...’ આગળ બોલવા બંધ છે ત્યાં શંકરબાવો સાક્ષાત એ બંનેની સામે આવેતો બિભો હતો.

મૂરજ આશ્ચર્ય ગયો હતો. સંધ્યા પથરાઈ ચૂકી હતી. તળાવને આરે પક્ષીઓના કલરવ અને ફડફડાટ સિવાય બધું નિઃશબ્દ હતું. તળાવમાં તરતાં પેલાં કપડાં પણ પાણીને હલેસે સામે દિનારે જઈ અથડાતાં હતાં. ત્યારે સોનાંને હૈયે તરતાં ધડી પહેલાંનાં ગીરજાનાં પેલાં સ્વપ્નો લયને હલેસે દ્રષ્ટિ અધારા, અજ્ઞાણ દિનારે નહોતાં અથડાતાં શું ? નીચા નમી બાવાએ ફરીથી એ જ લાંબા હાથના ચાળા વડે, ગીરજાની તરફ એકી આંખે તાકી રહી ખાતરી આપી : ‘હાથ વડે જ... આ હાથ વડે જ હું તારું ધમકતું.....’ સોનાંની ચીસમાં પાછળના એ શબ્દો દબાઈ ગયા. બાવો ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો, અને બંને જણ ત્યાં બેસી રહ્યાં.

*

‘સોનાં, તું મને મુંબઈ તો લઈ ચાલી પણ પાછળ રહી ગયેલા ગામનું શું ?’ ઝડપથી આગળ વધી રહેલી ગાડીનો ખ્યાલ આવતાં ગીરજાએ સોનાંને કહ્યું.

‘ગામ ગયું ખાણમાં, મારે તને નથી ખોવો સમજ્યો ! મુંબઈ જતાવેંત બધું છુલાઈ જશે.’ ગઈ રાત આખી ગીરજાને સમજાવવામાં સોનાંએ વિતાવી હતી. પાછું ગામ છોડી જવું એ તો નામદર્દઈ કહેવાય—એ વિચારે ગીરજા મચક નહોતો આપતો પણ બ્યારે સોનાંએ બાવલાની ખીલ વારની ધમકીનો વારંવાર ઉલ્લેખ કર્યો અને ભૂતકાળમાં ગીરજાની આંખદેખી બાવાની દુનિયાનો ચિતાર દર્શાવ્યો ત્યારે ગીરજાના સખત મને આંચકો ખાધો અને મુંબઈ જવા તૈયાર થયો હતો. પણ વચ્ચે વચ્ચે ગીરજા વળી પાછો એના સુધરેલા

માનસમાંથી ગામની ચિંતા વ્યક્ત કરતો ત્યારે સોના સ્ત્રીસદગ્ધ સ્નેહને આગળ ધરી, આસુ કે ઊર્મિની હૃદયે ગીરજાને બધું ભૂલાડવા મથતી
પણ ગીરજાને શું અરેખર ભૂલ્યો હતો ? છેલ્લા કેટલાય દિવસોથી એના માનસપટ પર શકરબારાનું નિકરાળ ચિત્ર અન્યથે જ રહેતું ઘડી ઘડી પેલી ધમકાના પડધા પડવા અને પેના લાખા ખૂની હાથ નાણે એને વીંટળાઈ ન વળતા હોય ! સોનાએ ઘોખીની નાની દુકાન ખોલી હતી એટલે એ કામમા ચૂંચાએલી રહેતી અને એટલે વખત ગીરજાને એનાથી એકધેરા થઈ જતો

આજે દસ દિવસ થયા ગીરજાને શત્રુમનરક થઈ ગયો છે 'કઈ બોનતો નથી માત્ર ઊધમા ઝખડીને બોડો થઈ નય છે સોનાની સુસ્તી ઊડી ગઈ. ગીરજાના જૂના શેઠની લવાઈ ને લાખગથી ગીરજાને એક હોમિયલમા દાખલ કરાવે

એક બે દિવસ પછી ગીરજાને ગાડપણુ ઊપડયુ એ ફક્ત એટલું જ લગ્યા કરતો 'એ આજો, સોના, બે મને એના પિશાચી પગ દેખાય છે' પથારીની પડખે બેઠેની સોનાએ દબાવે મૂસકે આશ્વાસન આપ્યું 'અરે એ બાવલાથી તો આપણે કેટલાય ગાઉ છતા છીએ આ તો મુખઈ છે પોલીસવાળા, દાકતર ને સરકાર બધુંય અહીં છે કાને બોડો થઈ જઈશ તને નખમાય રોગ નથી એમ હમણા જ પેલી નર્મ મને કહ્યું

એટલામા ગીરજાના શેઠ દવાખાનામા આવ્યા એમણે પણ એ જ કહ્યું કે 'ડૉક્ટરે રિપોર્ટ વાંચી જણાવ્યું કે તને ફક્ત આરામની જરૂર છે'

અઠરાવિયુ થયું હવે ગીરજાને સારું થતું નય છે એમ માની સોના દુકાને ધ્યાન આપવા લાગી અને એ ટક જમાડી, ગીરજાને એ મીઠા બોલ કહી એ પાછી ટપડા ધોવા ચાલી જતી

અચાનક એક બપોરે સોનાએ ગીરજાની પથારી ખાતી બેઠી એણી બધી એ ગભરાઈ ગઈ કે તરત જ એણે દવાખાનામાંથી શેઠને ફોન કરી બોવાની લીધા શેઠને નર્મ કહ્યું 'હૃદયરોગ હોવાથી આપરેશન કરવાની જરૂર જણાતા મુખઈના વિખ્યાત સર્જનને બોલાવી તામડોળ દહીને 'થિયેટર'મા ખસેડવામા આવ્યા છે'

'પણ એને તો મગજની બિમારી હતી હૃદય સાથે શું નિરખન ?' દવાખાના ને દાકતરોની આ બેઠકારી ને અખતરા પર શેઠ એવા તો ઊકળી ઊકળ્યા પણ શું થાય !

છેવટે શેઠ તથા સોના આપરેશન થિયેટરની બહાર બાકડે બેઠા સોના વધારે વ્યાઘ્રજી હતી એક સામદી 'ઊતરી પડેલી આ આશ્વતોનો અત કયા હશે એ બોળતી એની અતર સાથે એક થયેની આખો વારવાર આપરેશન ઓરડાના બારણા તરફ તો જમીન સાથે જડા એલી રહેતી ત્યા તો બારણુ ઉઘાડવાનો ધીરો અવાજ થયો ને દાકતરના વસ્ત્રોમા સજ્જ થયેલી એક વ્યક્તિ ખીજ ઓરડામા ચાલી ગઈ ખીજ ઓરડાનું બારણુ પણ બંધ થયું, ને સોનાની ફાટી આખો શું બેઠી રહી ?—એ જ ચાન, એ જ ધૂટણુ સુધી ખૂનતા લાગ્યા હાથ અને એ જ અપમાય ! હજાફ શકરબારો ! 'અનાસ' નર્મ ધીરા ઉદ્ગાર કાઢ્યા અને સોનાના બોમાંથી એક લાખી ચીસ નીકળી ગઈ !

યુવાવસ્થામા અગ્રાહમ લિ કન ન્યારે વર્ષીલાત કરતા હતા ત્યારની આ વાત છે એકવાર ક્રમને એક જ ન્યાયાધીશ સમક્ષ બે મુકદ્દમાઓની વર્ષીલાત એક જ દિવસે કરવી પડી હતી બન્ને કેસોના આરોપીઓએ એક જ યુનો કર્યો હતો કાનૂની એક જ કલમ બન્નેને લાગુ પડવામા આવી હતી પણ એક કેસમા લિ કન વાદી તરફથી હતા ન્યારે ખીજ કેસમા પ્રતિવાદી તરફથી સવારમા આવેલા કેસમા એમણે જોરદાર ફતીલો કરી અને વાદી તરફથી કેસ જીતી ગયા. સાંજના ચારેલા કેસમા પણ તેઓ એની જ જોરદાર ફતીલો કરવા લાગ્યા પરિણામે ન્યાયાધીશે હસતા હસતા જુલુ 'તમારા વિચારોમા આટલું જલ્દી પરિવર્તન કેવી રીતે થઈ ગયું ?'

દંતકથાઓનું મહત્વ

દંતકથાઓનું આગવું મહત્વ છે. જ્ઞાન કરતાંય ડહાપણ ચહે એ નિર્વિવાદ છે, અને દંતકથાથી તો ડહાપણના ભંડાર ભરાય છે. દરેક પ્રભ, દેશ અને રાષ્ટ્રનું દંતકથા-સાહિત્ય હોય છે તેને આ લેખમાં રજૂ થયેલું દેખાય છે જે દરેકને રૂચે.....

આ બા દિવસના કામકાજથી પરવાર્યા પછી ગામડાંના લોકો રોજ રાતના ભેગા થાય અને એમાંનો જ એક માણસ બધાને રામાયણ કે મહાભારતમાંથી એક કથા અથવા કોઈ કોઈ વખત આ મહાકાવ્યોના મોટા પ્રસંગો કહી સંભળાવે એ પ્રથા સૈદ્ધાંતિક ભારતનાં ગામોમાં પ્રચલિત હતી, એ સૌ કોઈ જાણે છે. આ કથાઓ. માત્ર ધર્મિય કે ઓડીસી જેવી સાહસકથાઓ કે માત્ર વાર્તાઓ નથી હોતી પણ તેમાં નીતિ અને આધ્યાત્મિક સત્યો હોય છે—આ સત્યો કેટલીક વખત પ્રતીક કે રૂપક દ્વારા દર્શાવાય છે તો કેટલીકવાર તે ભગવદ્ગીતામાં બતાવેલા સીધા ઉપદેશ દ્વારા દર્શાવાય છે. ભારતમાં ચાલી આવેલી આ પ્રથાને કારણે (જે કેટલેક ઠેકાણે હજુ પણ ચાલે છે) શહેરના લોકો જેને ‘અજ્ઞાન અને અભણ’ તરીકે ઓળખે છે તેનાં ગામડાંના નિરક્ષર સ્ત્રી-પુરુષો સાચા અર્થમાં કહીએ તો સંસ્કારી અને ધણી વખત દરેલ જન્યા હોય છે. પુરાણકાળની આ દંતકથાઓ અને મહાકાવ્યો આજે પણ માળાપ અને દાદા-દાદી તેમનાં બાળકોને કહેતાં હોય છે. મને હમણાં જાણવા મળ્યું છે કે વાર્તા કહેવાની એ પદ્ધતિ હવે પહેલાંના જેવી પ્રચલિત નથી. હું માનું છું કે આ પ્રથા ફરીથી ચાલુ કરવી એ ડહાપણભરેલું છે અને આ પ્રથાને ચાલુ રાખવાની હું વિનંતી કરું છું.

મને લાગે છે કે મુધરેલા અને ખાસ કરીને વિજ્ઞાનના ક્ષેત્રમાં આગળ વધેલા અને પશ્ચિમી પદ્ધતિએ કેળવાયેલા લોકો આ દંતકથાને અને આ પ્રથાને નકારી ગણીને હસી કાઢવાના. તેમાંના કેટલાકને તેમનાં બાળકો આવી પરીકથાઓ કે દંતકથાઓ સાંભળે તે ગમતું હોતું નથી. તેઓનું કહેવું અને માનવું હોય છે

કે આવી વાર્તાઓ સાચી હોતી નથી.

બાળકો, પછાત કોમના અને અસંસ્કારી લોકોને આવી વાર્તાઓ સાંભળવી ખરેખર ગમતી હોય છે. પણ વિચિત્ર હકીકત તો એ છે કે આ મુધરેલા ગણાતા લોકો નવલકથાઓ, ઇતિહાસકથાઓ, ઇત્યન્-ચરિત્રો, વાંચતા હોય છે. તેઓ સિનેમા, નાટક અને રમતગમતો જોતા હોય છે અને ગપ્પાં સાંભળતા હોય છે. આ પરથી કહેવાનું એટલું જ છે કે આના લોકોને સાચી કે કાર્પનિક કાર્યની વાતો ગમતી હોય છે. આપણને સૌને વાર્તા તો ગમતી જ હોય છે. આપણા બેભાન મગજનાં સ્વપ્નો પણ વાર્તા સ્વરૂપે જ હોય છે. આવી જ વસ્તુ આપણા દિવાસ્વપ્નો બાળતમાં પણ હોય છે. જેમાં આપણે પોતે જ ‘હીરો’ હોઈએ છીએ.

એટલે વાર્તા સાંભળવાની ઇચ્છા એ બાલિકાતા કે અસંસ્કારીપણાની નિશાની નથી પણ આપણે બધા મનુષ્યો છીએ એની નિશાની છે. આપણી ઉંમર, ધર્મ નાતજાત, રાષ્ટ્રીયતા કે સંસ્કારના ધોરણને આની સાથે કોઈ સંબંધ નથી. આપણને સૌને કોઈ પણ પ્રકારની વાર્તાઓનો શોખ હોય છે.

આની પાછળ કેટલાંક નક્કર કારણો છે. આવી વાર્તાઓ દ્વારા જે હકીકતની રજુઆત થાય છે તે રજુઆત, વધારે પ્રભાવશાળી, સંપૂર્ણ અને લાંબો સમય ટકી રહેનારી હોય છે. આ વાર્તાઓ આપણી કલ્પનાશક્તિ ખીલવે છે અને આપણાં ઇત્યન્માં રસ અને મુવાસ દેવાવે છે. લોકોને વિશ્વાસમાં લેવા કે સમજાવવા હોય તો તેમની સાથે દલીલબાજીને બદલે તમારે જે કોઈ કહેવાનું હોય તેને લગતી વાર્તાઓ કહેવી. ભગવાન ઈસુ, રામકૃષ્ણ પરમહંસ અને અબ્રાહમ લિંકને પણ આ જ પદ્ધતિ અપનાવી હતી.

બાળપણમાં કે સંસ્કૃતિના શરૂઆતના સમયમાં પડતા સંસ્કારોનું મહત્વ ધણું છે. આ સત્ય વસ્તુ છે. તેની હાંસી ઉડાડવી કે તેની રીકા કરવી એ ભૂલ છે. મહાન બાંધતી વખતે તેના પાયાને મહત્વ ના આપવું એના જેવી આ મૂર્ખામીભરેલી વાત છે. અથવા 'મા' પર મહેરબાની કરે છે એ મૂર્ખામી જેવી છે તેના જેવું છે. આપણે જેને ગર્વપૂર્વક સંસ્કૃતિ કહીએ તે જ્ઞાનનો સમય છે, હડાપણનો નહિ. સંસ્કૃતિ તરીકે આપણે જે જ્ઞાનને ઝોળખીએ છીએ તે જ્ઞાન મુદ્રણકાળની પદ્ધતિને લીધે શક્ય બન્યું છે. પણ હડાપણ સિવાય સંસ્કૃતિ પડી લાગે છે. અને આજે તે ઝડપથી પડી રહી છે. પુરાણકાળની દંતકથાઓ હડાપણ વિકસાવવામાં અને તેને ટકાવી રાખવામાં મદદ કરે છે.

મહાન પંડિત આનંદ કે. કુમારસ્વામીએ લખ્યું કે કળાની માફક દંતકથાઓ પણ મનુષ્યની દષ્ટિ પ્રાપ્ત કરવાનું પરંપરાગત સાધન છે. જે આ સચું હોય તો હું માનું છું કે, આપણે આપણી દંતકથાઓ એકંદ્રી કરવી જોઈએ. અને તેનો ફેલાવો કરવો જોઈએ.

મહાન તત્ત્વજ્ઞાની એ. એન. વ્હાઈટહેડે કહ્યું છે કે, અધ્યાત્મવાદની પૂર્વભૂમિકા વગર સંસ્કૃતિ શક્ય નથી. બધા ધર્મની કથાઓમાં આ અધ્યાત્મવાદી સત્યો વર્ણનાત્મક રીતમાં આવેલા હોય છે અને આ પદ્ધતિ બહુ સહેલાઈથી યાદ રહી જાય તેવી છે.

જો આ બધું સત્ય હોય તો દંતકથાઓ અને તેને

કહેવાની પદ્ધતિ જાળવવા અને તેને ફેલાવવા માટે આવશ્યક સાધન છે. સંસ્કાર અને સંસ્કૃતિને જાળવવા માટે તેની મૂળ વાતો અને માન્યતાઓ આપની પેઢીને મળે એવું કાંઈ કરવું જોઈએ. નવી પેઢીનાં બાળકોના ધરતર સમય દરમિયાન આ તરવો તેમનામાં આવવા જોઈએ. સાતથી આઠ વર્ષની ઉંમર સુધીનો બાળકનો ધરતરકાળ ગણી શકાય. બાળકો આ વસ્તુ રસપૂર્વક સાંભળે તે માટે તે વાર્તાના રૂપમાં કહેવી જોઈએ. પહેલી વખત તો તે આખી દંતકથામાંથી માત્ર થોડું જ સત્ય સમજાશે પણ થોડું થતાં તેમાંથી તે જાહેર અને મહાન સત્ય સમજશે.

દંતકથાઓમાં મનુષ્યજીવનની જાંડી વાતો અને આધ્યાત્મિક સત્યો છૂપાયેલાં હોય છે. એટલે જે લોકો પોતાના સંસ્કાર અને સંસ્કૃતિ જાળવી રાખવા માગતા હોય તેમણે તેમનાં બાળકોને દંતકથાઓ કહેવી જોઈએ. વાર્તાઓ કહેવી. એ આનંદનું અને દેશભક્તિનું મહાન કાર્ય છે. માત-પિતા, દાદા-દાદી અને શિક્ષકો જ આ કાર્ય કરી શકે. હું આશા રાખું છું કે, વાર્તાઓ કહેવાની જૂની ગામડાની પ્રથા ફરીથી શરૂ કરવી જોઈએ. રામાયણ અને મહાભારત આને માટે મોટાં સાધનો છે. જેઓ આવી દંતકથાઓને મહત્ત્વ આપતા નથી અને તેને દૂર કરવા ઇચ્છે છે તેઓ પોતાના સંસ્કારવારસાને નુકશાન કરે છે. દંતિકાસનો અભ્યાસ આપણું જ્ઞાન વધારે છે, હડાપણ નહિ. આજે દુનિયાને જ્ઞાનની નહિ પણ હડાપણની જરૂર છે. જે આપણને દંતકથાઓમાંથી મળી આવે છે.

અમેરિકાની એક આગેવાન ડેરીએ દહીં વડે ખાવાની જુગેસ અમેરિકાભરમાં વ્યાપક કરી છે.

ડેરીએ જાહેરાત કરી છે કે દહીં ભરેલા બે કરોડ કાગળના પ્લાસ્ટિક ડેરી તૈયાર કરે છે. અમેરિકાનો હજી દૂધ પીવાનું વધુ વસંદ કરે છે પણ આ દહીં દૂધ કરતાં વધુ ગુણો ધરાવે છે. દા. ત. કમર શતળી અને છે અને શરીરની કાંતિ સુધારે છે. સૌથી વધુ ફાયદો તો એ છે કે તેનાથી ખાનારને મદદન હોવાની લાગણી અનુભવાય છે.

આ દહીં જે યોગર્ટ નામથી ઓળખાય છે તે દાય લગાડ્યા વિના બનાવવામાં આવે છે. તે દૂધ કરતાં બમણું મીઠું છે અને તે સાદું તેમ જ પાઈનેપલ, એપલ કે કેળાના રસાદવાનું મળે છે.

સંસ્કારની મોટી વાત છે. બાળકોમાં પ્રવેશતા સારા કે માઠા સંસ્કારની તો એથીયે મોટી વાત હોવી જોઈએ. સારા સંસ્કાર પડે એ માટે આપણે કાશિષ કરીએ છીએ. માઠા સંસ્કાર ન પડે એ માટે આપણે ચેતતા રહીએ છીએ અને છતાં વાતાવરણ, સમાજ અને સંજોગો પણ સંસ્કાર-સંચયમાં મહત્ત્વનો ફાળો આપે છે.

આપણી કેળવણી-પ્રથામાં પણ એ માટે જરૂરી ફેરફાર થવા જોઈએ. પાશ્વમના સંસ્કારને નામે આપણા સમાજમાં ઘૂસી ગયેલી સ્વચ્છંદતા, સિનેમાઓના આછકલા અભિનયો અને એનાં થતાં વિકૃત અનુકરણો આપણાં બાળકો ઉપર ખૂબ ઘેરી છાપ પાડે છે. એ છાપને લીધે આગળ જતાં જાતીય સલાનતા તો ઠીક પણ જાતીય સ્વચ્છંદતા સુધી આપણાં કિશોરો-યુવાનો પહોંચી જાય છે ત્યારે આપણી નૈતિક અધોગતિ નજરે ચડે છે.

રમતાં રમતાં બાળકોમાં જાતીય સલાનતા લાવનારું આપણું વાતાવરણ અને જાતીય જ્ઞાનની ખોટી રીતે થતી રજૂઆત એ માટે નિમિત્ત બને છે. જાતીય અંગોની ઉપયોગિતા, તેની સ્વચ્છતા અને તે માટે સાચું માર્ગદર્શન દરેક બાળકને મળવું જોઈએ. એ માટે આપણા બાળકેળવણીકારો, બાળમંદિરોનાં સંચાલકો-શિક્ષકો અને માતા-પિતાઓએ પૂરી જાગરુ-કતાથી તૈયાર રહેવું જોઈએ. તો જ આપણી નીતિમત્તાને આપણે પુનર્જીવિત કરી શકીશું. નીતિનાં બધાં કુંકવાથી આપણે નીતિમાન બની જતાં નથી કે આપણને કોઈ નીતિમાન ગણતું નથી. નીતિની મોટી મોટી વાતો કરીએ અને આપણે જ અનીતિના પૂજારી હોઈએ; આપણાં બાળકોમાં નૈતિક શિથિલતાનો વારસો ઉતારતા હોઈએ તે કરતાં આપણે એવી મોટી મોટી વાતો બાંધ કરીને આપણા એકાદ બાળકને નીતિવાન બનવાની કોશિષ કરી શકીએ તો ?

બાળકનું કુમળું માનસ એવું તો ગ્રહણશીલ હોય છે કે સરું નરસું એ ગ્રહણ કરવામાં ક્યારેય ખાછું વાળી જોતું નથી. ન્યાયાન્યાય માટે એ ત્યારે કેળવાયેલું નથી હોતું અને એટલે જ બાળપણમાં બાળક ઉપર બને તેટલું વધુમાં વધુ ધ્યાન એનાં માખાપે આપવું જોઈએ. એ કોની સાથે રમે છે, ક્યાં ક્યાં રમે છે, કેવા વાતાવરણમાં રમે છે એ બધાંની પૂરી ચોકસાઈ રાખવી જોઈએ. બાળકની એ ચોકી જગૃત માતા-પિતા રાખી શકે એ જ બાળકની શિક્ષણની સાચી સેવા ગણાય.

બાળકમાં જાતીય સહાનતા

નાનકડો નીલુ બોલી ઊઠ્યો : ‘આજે તો અમે ગંદું ગંદું રમતાં હતાં.’

મારાથી સહેજે પુછાઈ ગયું : ‘ગંદું ગંદું કેને કહેવાય એ તને શી રીતે ખબર પડી, નીલુ ?’

‘મને નીલાની બાએ કહ્યું કે આપું ન રમાય, આ ગંદું કહેવાય.’

‘તે તું નીલા સાથે રમવા ગયો હતો ?’

‘અમે તો રોજ દાકતર-દાકતર રમીએ છીએ.’

‘એમાં ગંદું કેવી રીતે કહેવાય ?’

‘હું દાકતર થયેલો, નીલા દરદી થયેલી. નીલાને મેં સુવડાવી. એની નાડી તપાસી. એની છાતી ઉઘાડી કરી હું નળી મૂકીને ધબકારા સાંભળવા કોશિષ કરતો હતો ત્યાં નીલાની બા આવી ચડ્યાં ને અમને બન્નેને ધમકાવ્યાં.’

ચાર પાંચ વર્ષનો નીલુ મારી સાથે જે સહજતાથી વાત કરતો હતો તેમાં કયાંય પાપ કે દોષ નહોતો છતાં તેની જ ઉમ્મરની નીલા સાથેની એ નિર્દોષ રમતને નીલાની બાએ જે રીતે ખપારી એથી એ બન્ને બાળકોમાં જે જાતીય સહાનતા આવી ગઈ એની નીલાની બાને કયાંથી ખબર હોય ? થોડા દિવસ પછી એ જ પ્રસંગના અનુસંધાનમાં મેં નીલાની બા સાથે વાત ચલાવી :

‘તમે આટલાં સમજુ થઈને આમ સહાન બતાવતાં પહેલાં કેમ વિચાર ન કર્યો ?’

‘તે દિવસથી નીલુ અમારે ઘેર આવતો બંધ થઈ ગયો છે એટલે મારી ભૂલ મને તરત સમજાયેલી. પણ તમારી સાથે એ અંગે

વાત કરવાની હિમત જ ન ચાલી.

‘આમા હિંમત કરવાની જરૂર જ ક્યાં હતી ? બાળકોમાં જાતીય સહાનતા ઘૂસાડવામાં આપણું અજ્ઞાનતાથી ભર્યું માતાવરણ અને આપણે વડીલો જ મોટો ભાગ ભજવીએ છીએ.’

‘એ કઈ રીતે ?’

‘તમે જે અપનાવી એ રીત તો ખરી જ. એ ઉપરાંત બાળકોની હાજરીમાં સ્ત્રી-પુરુષની ચેષ્ટાઓ, બાળકોને જુગુપ્સા ઊપજે તેમ તેમનાં જાગતાં જ જે પતિ-પત્ની બંધનાં બંધ કરી દે છે તે અને આપણા દેશમાં તો બાળકો માટે જુદા ખંડની સગવડ નથી હોતી એટલે એક જ સાથે પથારીએ હોવાથી બાળકોને બિંધતાં સમજીને ઘતી સ્ત્રી પુરુષની ચેષ્ટાઓ — આ બધું બાળકોમાં જાતીય સહાનતા આણનારું અને કેટલીક વાર તો બાળકના કિશોરકાળનાં જાતીય પાનનું કારણ બને છે.’

‘પણ મારી નીલાને તો આવા કોઈ સંસ્કાર જ નથી પડ્યા.’ પોતાની પુત્રીની વાત કરતાં નીલાની બા બોલી ઊઠ્યાં.

‘તમે એમ માનો છો કે નીલુએ પહેલું કરી ?’

‘પહેલું કરવાની પુરુષવૃત્તિ નીલુમાં પણ કેમ ન માની શકાય ?’

‘છતાં તમે એને એ રીતે વાળી શક્યાં હોત.’

‘કઈ રીતે ?’

‘દાકતર દાકતર રમતી વખતે ડીંગલીની નાડી તપાસાય, ધબકારા સાંભળીએ, ડીંગલીને જ ધજેકશન કે ઓપરેશન અપાય-પ્રાય. એમ કહ્યું હોત તો નીલા પણ તરત એની જગ્યાએ

લીંગલીને સૂવડાવત. એ નર્સ તરીકે દાકતર બનેલા નીલુ પાસે ઊભી રહેત.'

‘હવે એ પ્રસંગ બન્યાની વાત જ નીલા કે નીલુ પાસે નહિ ઉચ્ચારું એટલે એમના મનને એ વાત નહિ ખૂંચે.’ કહેતાં નીલાની બા મારાથી છટાં પડ્યાં. તેમને ભૂલ સુધારવાનું સમજાયાથી મનેય સંતોષ થયો.

ઉતાવળને પ્રતાપે

રૂપાં તેના નામને સાર્થક કરે તેવી રૂપમાં હતી. ઘરમાં બધાંની માનીતી હતી. અરે, સગાંવહાલાં પણ તેની ઉપર તો અછો અછો થઈ જતાં. અલ્પસમાં તેની કારકીર્દિ ઉત્તમ નહિ પણ સાધારણ રીતે સારી ગણાતી. તેનો કલાસ ન આવે પણ નપાસ થયેલી ક્યારે સાંભળ્યું નથી. રૂપાં સ્વભાવે શાંત, સંરળ અને નમ્ર દેખાતી પરંતુ અંદરથી તે મીઠી વધુ હતી.

રૂપાં ચૌદ પંદર વર્ષની થઈ ત્યાં અચાનક તેના બાપુજીને અકસ્માત નડ્યો, લયંકર અકસ્માત. ઝાઝા દિવસ કાઢ્યો નહિ અને આ કાની હુનિયા છોડી ચાલ્યા ગયા. રૂપાંને એક નાનો ભાઈ હતો તે અને બા એમ ત્રણેય સાથે રહેવા લાગ્યાં. બાને હવે તો બંધો જ આધાર રૂપાં ઉપર હતો. રૂપાં મેટ્રિક પાસ થઈ હતી એટલે તેમને કંઈક નિરાંત હતી. નહિતર સાધારણ કુટુંબમાં કમાનાર વ્યક્તિ ચાલી જાય ત્યારે મુશ્કેલીઓનો પાર નથી રહેતો. પેટે પાટા બાંધીને કમ્મર કસેલી પડે છે.

સંતર વર્ષની રૂપાં ઉપર ઘરની જવાબદારી

આવી પડી. હજુ તો તેની છોકરમત ગઈ નથી ત્યાં એને એકદમ પીઠ બનવું પડ્યું. આર્થિક મુશ્કેલીઓને પહોંચી વળવા નોકરી કરાવ્યા સિવાય છૂટકો નહોતો. એક બાજુ માને તેના રૂપની ખૂબ બીક લાગે, બીજી બાજુ આર્થિક ભીંસ એવી ખેંચી રહી કે તેમ કયાં વિના છૂટકો ન હતો. રૂપાં સ્વભાવે (Whimsical) વિચિત્ર અને જિદ્દી ખૂબ. જામે તેવા સંજોગોમાં પણ પોતાનું ધાર્યું કરે. એક વખત ‘ના’ થયેલી ‘હા’ કદી થાય નહિ. રૂપાંને મામાઓ, કાકા વગેરેનો ઠીક ઠીક સહારો હતો. તેણે એસ. એસ. સી. પાસ કરી હતી એટલે પ્રાથમિક શાળામાં શિક્ષિકાની નોકરી માટે અરજી કરી. મામાની એ.બા.બા.ને કારણે નોકરી મળી ગઈ. સ્કૂલ મામાના ઘરની નજીક હતી એટલે રૂપાં શરૂઆતમાં ઠીક ઠીક સમય મામાને ઘેર રહી.

રૂપાં ભણતી હતી ત્યારની એને ઠીક ઠીક બેનપણીઓ હતી. તેના રૂપને કારણે તે બેના ઘેર જતી તેમને ખૂબ ગમી જતી અને આનંદથી તેની આગતા સ્વાગતા કરતાં. રૂપાંને પોતાના ઘરમાં નાના ભાઈ સિવાય કોઈ નહોતાં ખૂબ અતડું લાગતું એટલે પહેલેથી ઘરમાં વધુ રહેતી નહિ. તેની બાને આવું બધું ઓછું ગમતું પણ ભણવાને બહાને અને નજીકના ઘેર તે જતી ત્યારે તેને સમજાવીને મોકલતાં. હવે તો રૂપાં મોટી થઈ હતી. એ કોઈનું કયાં સાંભળે તેમ હતી ! તેને ઘેર તો કોઈ આનંદ કરાવે તેમ નહોતું. રૂપાં કલાને ત્યાં ખૂબ જતી. એના આખા કુટુંબને તે

સાચાં જીવનર :

[લે. શંભાઈ પટેલ; પ્રકા. ઉપર મુજબ. મૂલ્ય રૂ. ૩/૫૦]

ચરોતરનાં ગામડાંનો—તેમના માનનીયો, ધરતીનો ને વાતાવરણનો તાદશ પરિચય કરાવતો આ વાર્તાસંગ્રહ, તેના લેખકનું આ પ્રથમ પુસ્તક જેમાં આવકારને પ્રાપ્ત છે. લેખકે ગ્રામજીવનનો સારો અનુભવ ને અ-લોકન મેળવ્યા હોવાથી ગામડાંની ભાષા, ભાવનાં માણસોના સ્વભાવ, તેમનાં મન, શ્રદ્ધાઓ, વહેમો, માન્યતાઓ, પુરુષાર્થો અને વિકૃતિઓને પોતાની વાર્તાઓમાં યથાર્થપણે જ્ઞાપકાવ્યાં છે પ્રત્યેક વાર્તા એવા કાષ્ઠ વિષયને કેન્દ્રમાં રાખી પોતાના આસપાસ ગામડાંનાં વિવિધ વર્ણો ને કક્ષાઓમાંથી પાત્રો જીભાં કરે છે અને તેમનાં સુખદુઃખ કે મથામણોનું ચિત્ર આપે છે 'લોખંડનો ખીવો' માં સાહુના ત્રાસમાં ચૌરવલચું જીવન જીવતી ગ્રામનારીનું ચિત્ર છે, તો 'વગડાનો સાદ' માં દોષતને ઠોકરો મારતા ને વગડાના જીવન તરફ પાછા વળતા એક વાઘરીના મનમાં ડોકિયું છે. 'સાચાં જીવનર' માં માત્ર વિવાહિતા પણ મનથી મેરા સાથે પરણી ચૂકેલી હીરા મેરાના મૃત્યુ પછી સાસરવાસમાં રહી પતિના એકનોકી જીવોની જીવનસર-સેવા કરે છે. ગામડાંના ચર્ચા વાતાવરણની પશ્ચાદ્-ભૂમિકાના ચિત્રમાં લેખકને ગામડાંનાં અજુક, ભોળાં, અણુજા, ગંદા, નિરક્ષર માણસોનાં પુરુષાર્થપરાયણ આદર્શ જીવનના અક્ષરો જોડેલી બતાવવા છે. આમ સંગ્રહની પ્રત્યેક વાર્તા ધ્યેયલક્ષી છે. માગ્યનું દર્શન કરવા મથતી લેખકની દષ્ટિ ગામડાંની વિકૃતિને પણ તેની ઉન્નત્ય પ્રકૃતિ અને સંસ્કૃતિનું ચિત્ર ઊપસાવી આપણી નજરને તે તરફ વાળે છે. ગામડાંના વસતી પાઠ કોમોના જીવનમાં જીવનરની શી મીમશ છે, તુલ્ય ગણ્યતાં માણસોનાં જીવનરમાં એવા પ્રસંગો આવે છે કે જે તેમની અંદર સુષુપ્ત રહેલી સંસ્કાર ભાવનાને જાગૃત કરે છે અને એવા નાનકડા પ્રસંગો

તેમની જિંદગીમાં કે ગ્રામજીવનના એકધારાપણામાં કેવું ઉચ્ચગામી પરિવર્તન લાવે છે, તે આ સંગ્રહની વાર્તાઓમાં બતાવવાનો લેખકનો હેતુ છે.

લેખકની વાર્તાશૈલી સાદી અને સરળ છે. એમનું જીવનનિરીક્ષણ માગ્યદષ્ટિથી પુનિત છે; વાર્તાઓમાં રજૂ થતા પ્રશ્નો, પ્રસંગો, મથામણો ને ચિત્રો યથાર્થ છે. લેખકની ભાષા પણ ગામડાંની ધરતી જેવી અલિપ્ત અને તળપટ્ટી સુગંધથી સમૃદ્ધ છે. એમને ગ્રામજીવનના પ્રશ્નો-પ્રસંગો રજૂ કરતાં સરસ આવડે છે. પરંતુ ધણીખરી વાર્તાઓ માત્ર પ્રસંગલેખન કે પાત્રચિત્રણથી વિશેષ કદા સાધી શકી નથી. બોધાવેખન આદર્શ-નિરુપણ કે ગ્રામજીવનનું સંસ્કારદર્શન આપવા જતાં વાર્તાકાર અવાસ્તવિક પ્રસંગોના કે પાત્રોના પચટામાં પડ્યા છે. એમનો હેતુ જેટલો ઉમ્મદા છે તેટલી એ હેતુને સિદ્ધ કરવા જેટલી એમની સર્જનકલા પાણીધર નથી. વાર્તાનો અંત અણધારી રીતે આવતો હોય, 'પાત્ર, જીવન કે વસ્તુનો પક્ષે વાર્તામાંથી જ ઊગવાને બદલે અદરતાયે ફૂટી નીકળતો હોય એવું' ધણી વાર્તાઓમાં બને છે સાચા, તેજસ્વી, જમકદાર ફટકડા ફૂટવાને બદલે વાર્તાને અતિ તેનાં સુર્ણસુર્ણિયાં થતાં હોય એવો અનુભવ ધણીખરી વાર્તાઓમાં થાય છે. હેતુ વાર્તાઓમાં વણાઈ જવો જોઈએ તેને બદલે વાર્તાથી જુદો પડી બેધના માળખામાં કે આલેખનના દાંયામાં જ પડી રહેતો જણાય છે.

જો કે 'લોખંડનો ખીવો', 'ગોદડીનો ગામો', જેવી વાર્તાઓ લેખકની વાર્તાકલાના ઉન્નત્ય ભાવિની આશા કરાવે છે અને લેખકની ચરોતરની ભાષા, પાત્રદર્શન, વાતાવરણચિત્રણ, ગ્રામજીવનનું નિરુપણ વગેરે પરની કુશળતા તો પ્રત્યેક વાર્તામાં જોવાય છે, તો પણ સ્વાનુભવ ઉપરાંત લેખકને નવવિકાસનું એકથ, સ્વરૂપનું કલાવિધાન અને જીવનદર્શનનું જંગલ સાધનાની કલા હસ્તગત થઈ નય તો લેખક એક ઉત્તમ વાર્તાકાર નીવડવાની આશા બધાવે એવી શક્તિ ધરાવે છે.

★

વાર્ષિક લવાજમ : રૂ. ૬/૫૦. : વિદેશમાં : શિ. ૧૫.

છ વર્ષનું સામયિક લવાજમ રૂ. ૩૭/૫૦ : વિદેશમાં : શિ. ૭૫

અમદાવાદમાં રૂબરૂ લવાજમ ભરવાનું અને મ. ઓ. થી મોકલવાનું મુખ્ય સ્થળ :

૧૧૨૨૧૧

ભિમિ-નવરચના કાર્યાલય

ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રા.) લિ.: ૬૪, ગાંધીરોડ : ફ્લોન્ડીઝ પ્રિન : અમદાવાદ, ૧

આ ઉપરાંત નીચેનાં સ્થળોએ પણ 'ભિમિ-નવરચના'નું લવાજમ ભરી શકાય છે :—

૧ એન. એમ. ત્રિપાઠી પ્રાયવેટ લિમિટેડ,	પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ, ૨.
૨ આર. આર. શેઠની કંપની,	કેશવભાગ, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ, ૨.
૩ એન. એમ. કક્કરની કંપની,	૧૪૦, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ, ૨.
૪ વિજય સ્ટોર્સ.	૩૦૮/એ, કાલબાદેવી રોડ, ૩૭૦ માળે, મુંબઈ, ૨.
૫ પુસ્તકાલય સહાયક સહકારી મંડળ લિમિટેડ,	રાવપુરા, વડોદરા.
૬ ચરોતર પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિ, ચરોતર એજ્યુકેશન સોસાયટી,	આણંદ.
૭ વિજય સ્ટોર્સ,	રોશન રોડ, આણંદ.
૮ લોકમિલાપ કાર્યાલય,	જિલ્લા હોર્ટ રસ્તા, ભાવનગર.
૯ નવયુગ પુસ્તક ભંડાર,	રાજકોટ.
૧૦ એલ. કે. મેઘાણી,	૧૪, અમરતોલ્લા સ્ટ્રીટ, કલકત્તા, ૧.
૧૧ ગાંધીવ સાહિત્ય મંદિર,	હવાડિયા ચકલા, સૂરત.
૧૨ સૌરભ પુસ્તક ભંડાર,	રિલીફ રોડ, પાદશાહની પોળ સામે, અમદાવાદ, ૧
૧૩ વિજય સ્ટોર્સ	૬૨, કલ્યાણ લવન, ખીજે માળે, રિલીફ રોડ, અમદાવાદ, ૧
૧૪ સીટી બુક શોપ,	પો. બો. નં. ૧૪૬૦, મોંબાસા. (કેન્યા)
૧૫ જી. એસ. કાનાબાર લિં,	પો. બો. નં. ૧૦, પ્લેન્ટાયર. (ન્યાસાલેન્ડ)
૧૬ જનરલ બુક્સેલર્સ,	પો. બો. નં. ૧૨૭૮, દારેસલામ. (ટાંગાનિકા)
૧૭ પોપ્યુલર બુક સપ્લાય,	પો. બો. નં. ૭૬૬, કંપાલા. (યુગાંડા)
૧૮ કે. સી. આચાર્ય એન્ડ સન્સ,	પો. બો. નં. ૨૪૬, જિંજ. (યુગાંડા)
૧૯ નિર્મળાબેન લટ્,	પો. બો. નં. ૧૨૦, જિંજ. (યુગાંડા)
૨૦ કે. સી. આચાર્ય એન્ડ સન્સ,	પો. બો. નં. ૪૦૬, મ્યાલે. (યુગાંડા)
૨૧ રાવળ બ્રધર્સ,	પો. બો. નં. ૪૬, નકુરુ. (કેન્યા)
૨૨ છોટુભાઈ પટેલ, સેંદ્રલ પ્રિ. પ્રેસ લિ.,	પો. બો. ૪૨૬, છાકનહિલ. (નોર્થ રોડેશિયા)
૨૩ રામભાઈ પટેલ, પ્રીમિયર બ્રધર્સ,	પો. બો. નં. ૨૯૩, એનડોલા. (નોર્થ રોડેશિયા)
૨૪ આપાભાઈ પટેલ,	પો. બો. નં. ૭૬, લુઆન્થા. (નોર્થ રોડેશિયા)
૨૫ સાકરચંદ્રભાઈ નાઈ, નાઈ બ્રધર્સ,	પો. બો. નં. ૩૪, લિવિંગ્સ્ટોન. (નોર્થ રોડેશિયા)
૨૬ મોરારજીભાઈ એલ. પટેલ,	પો. બો. નં. ૧૫૧૭, સેલિસબરી (ક. રોડેશિયા)
૨૭ ઠાકોરભાઈ દેસાઈ, દેસાઈ એન્ડ કંપની,	પો. બો. નં. ૧૦૮, લુસાકા. (નો. રો.)
૨૮ વાલંભીઆ બ્રધર્સ,	પો. બો. નં. ૮૬, ઝાંઝીબાર (પૂ. આફ્રિકા)

રામકથા

ગાઠરચના

ત્રી : ઇશ્વરલાલ મો. દવે

સંપાદક : જયન્ત પરમાર

‘કંપીનો દિવ્ય પ્રેમ’

ચિત્રકાર : વલ્લભ ત્રિવેદી

• અંક ૫

સળંગ અંક ૩૬૫

ઓગસ્ટ ૧૯૬૦

ભારતી સાહિત્ય સંઘનાં થોડાંક નવાં પુસ્તકો

શ્રી ચંદુલાલ સેલારકારકૃત
નવો વાર્તા-સંગ્રહ
અમૃતપાત્ર

મૂલ્ય : રૂ. ૪/૫૦
[રજિ પો -/૮૦]

શ્રી મણિભાઈ પટેલકૃત
નવો વાર્તા-સંગ્રહ
ધરતીનાં અમી

મૂલ્ય : રૂ. ૪/૭૫
[રજિ પો -/૬૦]

શ્રી શનાભાઈ પટેલકૃત
નવો વાર્તા-સંગ્રહ
સાચાં જીવતર

મૂલ્ય રૂ. ૩/૫૦
[રજિ પો -/૭૫]

શ્રી ડાહ્યાભાઈ પટેલકૃત
નવી ચાર લાંબી વાર્તાઓ
પુનર્મિલન

મૂલ્ય : રૂ. ૪/૭૫
[રજિ પો -/૬૦]

શ્રી સોમાભાઈ ભાવસારકૃત
નવો ગીત-સંગ્રહ
વંદના

મૂલ્ય રૂ. ૧/૫૦
[પ્રારેજ -/૨૦]

શ્રી નનનીત સેવમ્કૃત
નવી સાહસકથા
સાહસની શોધ

મૂલ્ય રૂ. ૨/૫૦
[રજિ પો -/૭૦]

રામ-કૃષ્ણ

પ્રાંત્રી : ઇશ્વરલાલ મો. દવે

ગાંધી

સંપાદક : જયન્ત પરમાર

‘દંપતીનો દિવ્ય પ્રેમ’

૧ • અંક ૫

સળંગ અંક ૩૬૫

ચિત્રકાર : નાનલાલ ત્રિવેદી

ઓગસ્ટ ૧૯૬૦

ભારતી સંઘનાં નવાં પ્રકાશનો

મહાભારતની કથાઓ	ધૂમકેતુ	૩/૫૦
પેટલીકરની શ્રેષ્ઠ વાર્તાઓ		૪/—
પંચામૃત	ઈશ્વર પેટલીકર	૧/૨૫
આબના ટેકા	"	૧/—
આંખ વિના અજવાળાં	"	૧/૨૫
જુલાય એ શે' કદી !	"	૧/૨૫
સુવર્ણ-પ્રતિમા	યુનીલાસ વ. શાહ	૫/—
ત્રણ દીકરાની મા	"	૧/૨૫
અણોળો (નવી આ.)	"	૧/—
કડકો	પદ્માલાલ પટેલ	૧/૫૦
વિશ્વાસનું વાવેનર	"	—/૭૫
છોકા અને મોકા (આઠ ભાગ)	જીવરામ જોષી	૧૩/૫૦
અજંબો	શેખાદમ આણુવાલા	૨/૨૫
ઠોકર	'ઉમાકાન્ત'	૬/૨૫
સુપુમણી (નવી આ.)	"	૭/૭૫
મંગળ જ્યોત	"	૬/૭૫
અંકુર	હાલ્દાભાઈ પટેલ	૩/૫૦
પુનર્મિલન	"	૪/૭૫
નવાં કલેનર ધરો હસલા	"	૫/—
આત્મવચના	'વિશ્વમિત્ર'	૫/૫૦
અમર દીપ	જૂપત વડોદરિયા	૫/—
માથ વિનાનાં સગાથી	"	૫/—
મૂગા પડછામા	બળવત નાયક	૭/૫૦
અંજળિપાણી	'સત્યમ'	૫/૨૫
બવની વાટે	"	૫/૭૫
ધરતીન હીર	દેવશકર મડંગા	૬/—
ધરતીની આરતી	"	૮/૭૫
પ્રેરણામૂર્તિઓ	ઈશ્વરભાઈ પટેલ	૧/૩૦
માનવતાનો સાદ	"	૩/૭૫
જનતા કાળે જીવનારા	"	૧/૫૦
ગામડાની કેડીઓ	પીતાબર પટેલ	૧/૨૫
ધરમ તારો મંબાળ રે...	"	૧/૫૦
નૂતન ભારતનાં તીરથ (પાંચ ભાગ)	"	૩/—

પીતાબર પટેલની શ્રેષ્ઠ વાર્તાઓ		૪/૫૦
સાહસની શોધમાં	નવનીત સેવક	૨/૫૦
ધરતીનાં અમી	મણિભાઈ પટેલ	૪/—
સાહિત્યનિકપ	અનંતરાય મ. રાવળ	૪/૨૫
સાહિત્યવિહાર (નવી આવૃત્તિ)	"	૪/૫૦
દિરેકનું વાર્તામધુ (ન આ.)	રા. વિ. પાઠક	૧/૫૦
ધર્મકથાઓ ૧થી૫ (")	"	૭/—
સંસાર (નવી આ.)	જવેરચંદ મેઘાણી	૧/૨૫
રેલગાડીની સૃષ્ટિ (નવી આ.)	"	૧/૨૫
પાનખર અને વસંત	સાને ગુરુજી	૫/૭૫
સંધ્યા (નવી આવૃત્તિ)	"	૬/૨૫
કરુણાદેવી	"	૧/૨૫
સ્વામીની મા	"	૬/—
મડિયાની શ્રેષ્ઠ વાર્તાઓ		૪/—
તીર અને ગુહ્યા	રમાબેન ગાંધી	૩/૫૦
જીવન-ઝંઝવાત	"	૨/—
રાખમાં જલે છે અંગારા	રમણિક પટેલ	૩/૫૦
સાધના અને સિદ્ધિ	પ્રદીપાદ બક્ષભટ્ટ	૭/૫૦
સાચાં જીવતર	શનાભાઈ પટેલ	૩/૫૦
છેલ્લી રાત	ટી. પી. સૂર્યક	૩/૫૦
કૃષ્ણ હત્યા	મનુભાઈ જોષાણી	૧/૨૫
શૌર્ય કથાઓ	"	૧/૨૫
અમૃતપાત્ર	ચંદુલાલ સેતારકા	૪/૫૦
ખરતા તારા	જિનુભાઈ પ્ર. મહેતા	૪/૫૦
જીવીમા	વિજયકુમાર ત્રિવેદી	૧/૨૫
અંતિમ દીપ	મોહનલાલ પટેલ	૪/૫૦
ભારતયાત્રા	રામનારાયણ ના. પાઠક	૭/—
મતની વાતો	કૃષ્ણપ્રસાદ બદ	૨/૭૫
છેલ્લાં આંસુ	"	૫/—
વંદના	મામાભાઈ બા.સાર	૧/૫૦
ચાંદા ચાંદા પોણી	સ વસંત જોષાણી	૦/૭૫
સૂતી પડી રે સીતાર	ધનશ્યામ ઠાકર	૨/૫૦

✽

— ઉપરનાં નવાં પ્રકાશનો ઉપરાંત અમારાં બધાં પ્રકાશનોનું નવું સચિપત્ર મંગાવો :—

ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રાયવેટ) લિમિટેડ ૬૪, ગાંધીરોડ અમદાવાદ, ૧
ફોન-૬૩૪૧

૧૯૬૦નાં બીજા પ્રકાશકોનાં અમારે ત્યાંથી મળતાં પ્રકાશનો

દરિસદિતા ૧-૨-૩	નંદાનાલાલ કવિ	૩૦-૦૦	જળપ્રલય	પ્રમાદર રામજી	૩-૦૦
પુણ્યમિત્ર	ધૂમકેતુ	૪-૫૦	પ્રીત પરમ ૧-૨	કોલક	૧૨-૦૦
કુમારદેવી	"	૫-૦૦	દાર અને દિવાલ	કુન્દનિકા કાપડિયા	૪-૫૦
પ્રેમપંથ ૧-૨	ઈશ્વર પેટલીકર	૧૧-૦૦	આત્મચક્ષુ	સુરેશ ગાંધી	૪-૦૦
દરિયાપાર	શુભવંતરાય આચાર્ય	૪-૫૦	ગોડોની શ્રેષ્ઠ વાર્તા	ગોડો	૭-૫૦
આચાર્યની શ્રેષ્ઠ નવલિકાઓ	"	૩-૫૦	લઘે ઘડે પાણી	જયેન્દ્રરાય દુરદાણ	૩-૫૦
લગન તારુ શું થશે	"	૩-૦૦	ધાર	ચન્દ્રકાન્ત બક્ષી	૪-૨૫
લગ્નલગન	"	૪-૫૦	ગેમા	"	૩-૭૫
અંધાવતી	"	૪-૦૦	અનિદ્રાપ	ખીમચંદ વોરા	૫-૦૦
હું એક મુરનિયો	દામુ સાંગાણી	૩-૦૦	રૂપરાણી	વશુ કોટક	૬-૨૫
પરમુખ છતાં કુંવારા	"	૨-૫૦	છયડી	પરાગ	૫-૭૫
શું હતા, શું થઈ ગયા	"	૩-૫૦	ગોની ૧ ૨	કોલક	૧૧-૦૦
મનનાં મતોરથ	ગળ દીન બદામી	૪-૦૦	ઉરના એકાંત ભરે બળે	ભદ્રકુમાર યાનિક	૬-૦૦
ગરીબનો બેસી	"	૩-૦૦	મન મોની ને કાચ	વિક્રમ પંડ્યા	૭-૫૦
વીતી જશે આ રાત ?	લગવતીકુમાર શર્મા	૩-૫૦	વૈશાખી વાદળ	નંદુકુમાર પાંદક	૫-૦૦
રામયોગી રમણલાલ ધીરજલાલ શાહ	૩-૦૦		વસંતરોના	ગોરખ	૪-૭૫
લોખંડી ખાખના ફૂલ ૧-૨ 'ન્યયિષ્ણુ'	૧૧-૦૦		અંગુલીમાવ	"	૪-૦૦
અંતરનાં અજવાળાં	પીતામ્બર પટેલ	૬-૦૦	ખાવન પતે	કૃષ્ણચંદ	૭-૫૦
કરસે સિંગાર	"	૫-૦૦	ખોળો ખુંદનાર	ચંદ્રકાન્ત સાંગાણી	૬-૨૫
રૂંધાતાં જીવન	શ્રી. ના. પેંડ્રે	૭-૦૦	મેંથીના સિંદૂર	લાલભાઈ ભટ્ટ	૬-૧૦
આલસા	અરવિંદ ગોખલે	૬-૦૦	અગન પંખી ૧ થી ૪	પ્ર.ભુજંગન દોશી	૬-૦૦
ભ્રમજગાથા	ગો. ની. દોડકર	૫-૦૦	દિમકુમારી	સત્યમ	૨-૦૦
ટીંગડી	વિ. સિ. ખડે	૫-૦૦	ખેતરને ખોળે ૧-૨	પીતામ્બર પટેલ	૧૦-૦૦
ખરમા અન્નદાતા	યાદવેન્દ્ર શર્મા	૫-૦૦	નાટ્યવિવેક	ધનસુખલાલ મહેતા	૩-૫૦
કાળજીરખા	હરીશ નાયક	૪-૦૦	વિવેચન ક્રંચ	લાઈલાલ પ્ર. મહેતરી	૫-૦૦
વિપ અને અમૃત	અંબુલાલ જેઠાલાલ બ્યાસ	૭-૦૦	મોરનાં આંધુ	સા. ગ. બારોટ	૪-૦૦
કચ દેવયાની	મંબુલાલ સાકન્લાલ	૩-૦૦	નાનાવિજ્ઞાનમાળા મેટ	રતિલાલ નાયક	૬-૦૦
ભોગલ્યદષ્ટા મહાકવિ	બાલચંદ્ર પંચીખ	૧-૨૫	વીરાંગનાની કથાઓ મેટ તા. પો અગાલગ	૧૨-૮૦	
કુલનારી	નીરુપમા દેવી	૩-૦૦	પાંદુરું સગવળું	જયા કાકર	૩-૫૦
રહસ્યનગરી	શિવકુમાર બોપી	૪-૦૦	મહાઅમાત્ય માધવ ભા.-૨	શુભવંતરાય આચાર્ય	૫-૫૦
સેવાશ્રમ	જસવંત મહેતા	૩-૫૦	છેલ્લાં મેશની	ચયદા	૧૦-૦૦
મંગલ પ્રભાત	દાહ્યુની મુખોપાધ્યાય	૮-૦૦	પૂર્વ આફ્રિકાની ખાળ વાતો ૧ થી ૪	વસંત નાયક	૭-૦૦
દેવદુવારી ૧-૨	શયદા	૮-૦૦	શ્રી મોરારજીભાઈ દેસાઈ ૧-૨	અંબેલાલ વેરી	૩૦-૦૦
મા તે મા ૧-૨	"	૧૦-૦૦	શુભરાતની ટૂંકી વાર્તાઓ	સં. પ્રિ. મનસુખલાલ જવેરી	૪-૦૦
ચાલો સળોડે મુખી થઈએ	ચિતુભાઈ પટવા	૬-૫૦	આમ સાહિત્યમાળા ૧ થી ૫	પ્રેમચંદ્ર	૬-૨૫
આનંદ ભેરવી	સારંગ બારોટ	૮-૭૫	અનંના રૂપ	ભૂપન વગેશ્વરિયા	૩-૫૦
રાગ વૈરાગ	"	૪-૦૦	ખાળકનું અંધમ વધ	મેરી રંગપ્ત	૨-૫૦
અગનખેલ	"	૪-૦૦			
શુભતા	કાશીરામ કાકર	૫-૭૫			

ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રાયવેટ) લિ. : ૬૬, ગાંધીનગર : ફર્નાન્ડોઝ બિઝ : અમદાવાદ, ૧

માનવ મૂલ્યોની પુનઃ પ્રતિષ્ઠા અર્થાત્
સ્વતંત્ર વિચારધારાનું માસિક
ગુજરાતનું વિશિષ્ટ 'મોડર્ન રિવ્યુ'

વિશ્વમાનવ (શરૂઆત ૧૯૫૮)

સંપાદક : ભોગીલાલ ગાંધી

અઢી વર્ષના ટૂંકા માળામાં પોતાનું વિશિષ્ટ સ્થાન
-પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત કરનાર

દર વર્ષે મોટી સાઈઝનાં આશરે ૨૦૦ પૃ નો
અધ્યયનપૂર્ણ વિશેષાંક

નીચેના અથવા વિશેષાંક તરીકે પ્રસિદ્ધ
થઈ ચૂક્યા છે.

વર્ષ ૧-"સર્વોદય વિજ્ઞાન", વર્ષ ૨-માનવ
અને પરમાણુ; વર્ષ ૩ ગુજરાત દર્શન, (ગુજરાતનો
સર્વ સંગ્રહ)

(ઉપરાંત-"નેહરુ . અણુયુગનો સમન્વયક-ના ૪ લેખો)

X X X

દર અંકે આગવાં આકર્ષણ

મૂલ્ય વિચાર-(વિવિધ સમસ્યાઓનું વિશ્લેષણ)
કવિતાનો આસ્વાદ-(ગુજરાતના કવિઓની
એક એક કૃતિનો વિવેચનાત્મક આસ્વાદ-પ્રા સુરેશ
જોષીની કૃતિઓ)

કલાનો આસ્વાદ-(ચિત્રકલાનો ઉદ્ભવ અને
વિકાસની ચિત્રમય શ્રેણી-ગુલામ માહમ્મદ શેખ)

સાહિત્યસ્વામીઓ અને આલોચન-
(ગુજરાતનો ધડનારા સર્જકો અને ગ્રંથોની અભ્યાસી
લેખમાળા-સં. અનિરૂદ્ધ બ્રહ્મભટ્ટ)

વિજ્ઞાન ચિંતન-(વિજ્ઞાનની ધટના અને સમ-
સ્યાઓનું નવનોત્ : સં. ડૉ. મધુકર શાહ)

હૃદય જેવો હૈં-(અજ્ઞાપાથી ભરેલા હૃદયવેધક
પ્રસંગો)

પહેલું પાતું-(રુદા સંધરવા રમરવા જેવા વિચારો)

કવિતા-(ગુજરાતની નવી સર્જની કવિતાનાં ગુચ્છ)

વાર્ષિક આશરે ૭૫૦ પાનાનું વાંચન

લવાજમ રૂ. ૭-૦૦

છટક નકલ રૂ. ૦-૧૨ ન. પે.

ચેતન પ્રકાશન ગૃહ (પ્રા.) લિ.

રામજી મંદિર પોળ, વડોદરા.

વિશ્વમાનવ સ્વાધ્યાય ગ્રંથ શ્રેણી
(આ સાહિત્ય વિશ્વ માનવ આલોકને વિશેષાંક
તરીકે પ્રાપ્ત થઈ ચૂક્યું છે.)

[૧]

ગુજરાત દર્શન

ગુજરાતી પ્રજા, ભાષા, સંસ્કાર, શિલ્પકળા, નાટ્ય,
સાહિત્ય, ઇતિહાસ, સંસાર, ઉદ્યોગ, વિજ્ઞાન, આદિ
ક્ષેત્રોના નિષ્ણાતોના આધારતબૂત રૂપ લેખોનો સંગ્રહ.

પૃ. ૬૪૨ (૩૨ આર્ટ પેજ) રૂ. ૯-૦૦

[૨]

નેહરુ : અણુયુગનો સમન્વયક

લે. ભોગીલાલ ગાંધી

નેહરુના સમસ્ત વિકાસ અને ચિંતનનું મૂલ્યાંકન કરતો
માહિતી ગ્રંથ. પંડિત સુખલાલજીના પ્રવેશક સાથે
પાન ૨૦૦ રૂ. ૩-૦૦

[૩]

માનવ અને પરમાણુ

સંપાદકો : ડૉ. મધુકર શાહ ... સુભદ્રા ગાંધી
'પરમાણુનું સ્વરૂપ' નિનાશક અને મહાકુદ્દોની
બીજાણતા, ભાવિ યુદ્ધની વિનાશકતા; ભવ્ય-સર્જક
શક્તિની ભરપૂર માહિતી સાથે.

પા. ૪૬૦ રૂ. ૫-૫૦

[૪]

સર્વોદય વિજ્ઞાન

સર્વોદયનાં વિવિધ પાસાંઓ, માહિતીઓ અને દૃષ્ટિ
રજૂ કરતો એકમાત્ર વિવેચન-ગ્રંથ

પા. ૩૩૬ રૂ. ૩-૫૦

૩. ૧૫ માં ૪ ગ્રંથ-પોસ્ટેજ ફ્રી
"વિશ્વમાનવ"ના ચાલુ આલોકને
આ ગ્રંથો છુટક પોસ્ટ ફ્રી
૩૩૬/૦ કમિશનથી
(૨૭-ખર્ચના ૦-૫૦ ન. પે. વધુ મોકલવા)

: પ્રાપ્તિસ્થાન :

ચેતન પ્રકાશન ગૃહ (પ્રા.) લિ.

રામજી મંદિર પોળ, વડોદરા

ઉર્મિ-નવરચના : ઓગસ્ટ '૬૦

રામતીર્થ બ્રાહ્મી તેલ

સ્પેશ્યલ નં. ૧
(૨૮૨૮૬)

આયુર્વેદિક દવા

રામતીર્થ બ્રાહ્મી તેલ સ્પેશ્યલ નં. ૧ કિંમતી અનેક વનસ્પતિઓમાંથી તેમજ શાસ્ત્રીય પદ્ધતિથી તૈયાર કરવામાં આવે છે. રામતીર્થ બ્રાહ્મી તેલના નિયમિત ઉપયોગથી મગજના જ્ઞાનતંતુ તથા શરીરના ક્રિયાતંતુ બળવાન બનાવવામાં, માથાનો દુઃખાવો મટાડવામાં, આંખોની ગરમી ઓછી કરવામાં તેમજ દષ્ટિ અને યાદશક્તિ વધારવામાં, ગાઢ નિદ્રા લાવવામાં, ખરતા વાળ અટકાવવામાં, વાળ લાંબા કાળા અને તેજસ્વી બનાવવામાં, શરીર પર માલોસ

કરવાથી આમડીને તાઝગી આપવામાં તથા શરીરને હૃષ્ટપુષ્ટ બનાવવામાં દરેક રીતે અનુકૂળ છે. દરેક ઝતુમાં દરેકને અનુકૂળ છે.

મોટી બાટલી રૂ. ૪=૦૦ * નાની બાટલી રૂ. ૨=૦૦ બધે મળે છે.

ટપાલથી મંગાવનાર માટે દેશ-પરદેશનું પોસ્ટેજ તેમજ પેકીંગ ચાર્જ અલગ છે.

ઉમેશ યોગદર્શન પ્રથમ ખંડ

લેખક :- શ્રી યોગીરાજ ઉમેશચંદ્રજી

આ ગ્રંથમાં રોગી તથા નીરોગી સ્ત્રી-પુરુષોની તંદુરસ્તી સારી રાખવા માટે છ પ્રકારના મલ-શોધન કર્મ આસનો, માનસિક ધ્યાન, જલોપચાર, સૂર્યકિરણ ચિકિત્સા, આદાર ચિકિત્સા વગેરે અનેક શક્તિવંધક તથા રોગનિવારક ધરમાં થઈ શકે તેવાં મુલક સાધ્ય ઇલાજો બતાવેલ છે. આ ગ્રંથમાં ૧૦૦ થી વધુ ઝેલ આટું પેપર ઉપર આકર્ષક અને અત્યંત ઉપયોગી મલશોધન કર્મ તથા આસનોના ફોટાઓ છે. યોગવિદ્યાનો અદ્વિતીય ગ્રંથ છે. દરેક ધરમાં, વાંચનાલયમાં, સ્કૂલ, કોલેજો, અને ઇસ્પતાલમાં રાખવાં યોગ્ય છે. ફોટાઓ જોનાં તથા લેખો વાંચનાં સુખ અને શાંતિનો અનુભવ થતો જશે. ગુજરાતી-હિન્દી-મરાઠી-અંગ્રેજી ભાષામાં મળશે. પ્રત્યેક નકલની કિંમત રૂ. ૧૫-૦૦ પોસ્ટેજ ખર્ચ રૂ. ૨-૦૦ પૈસા મનીઓર્ડરથી મોકલશો. વી. પી. પી. કરતા નથી.

રામતીર્થ

હિન્દી
માસિક

સંપાદક : શ્રી યોગીરાજ ઉમેશચંદ્રજી

શ્રી રામતીર્થ યોગાશ્રમ મુંબઈ ૧૪ તરફથી
“રામતીર્થ” (માસિક) હિન્દી ભાષામાં
દર મહિનાના પહેલા અંશકાગિયામાં પ્રગટ
થાય છે.

આ માસિકમાં તન, મન, આત્મવિકાસ, યોગ, વેદાંત, ભક્તિ, ગીતા, કુદરતી ઇલાજો, યોગચિકિત્સા, માનસિક ચિકિત્સા સારા થયેલા દરદીઓના અનુભવો, બહેનોને જીવનને ખાસ ઉજ્જૃંહ અને અનુકૂળ થાય તેવા વિષયો રહે છે. પાનાની સંખ્યા ૧૩૦ થી વધુ હોય છે. વાર્ષિક લવાજમ રૂ. : ૪-૦૦ * છૂટકે નકલ : ૪૦ નવા પૈસા. વાર્ષિક લવાજમ મોકલી તમે તમારા નકલ નિયમિત મેળવો.

શ્રી રામતીર્થ યોગાશ્રમ દાદર (સેન્ટ્રલ રેલ્વે) મુંબઈ ૧૪ (ભારત)

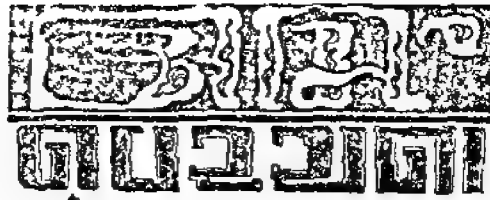
ટેલેફોન : ૬૨૮૯૬ ★ ટેલિગ્રામ : 'PRANAYAM'—BOMBAY-14.

Copy RYM

અંક પ : ઓગો'૬૦

સળંગ અંક ૩૬૫

સમાજમાં સંસ્કાર અને

‘ભિર્મિ’ : વર્ષ ૩૧

‘નવરચના’ : વર્ષ ૨૫

સાહિત્ય પ્રેરતું સામયિક

કેમ

સૂચના

લેખક

લેખ

પાનુ

જ્ઞ	વાલીનો સયમ	૭
દેવજી રામ મોહા	જુદુક	૮
‘મિત્રા’	આશા	૮
પ્રો. ‘ઉસનસ’	તું આવ જરુખે	૮
પ્રો. ગોવિંદભાઈ પટેલ	ગોકુળ આવો તો	૯
નાથાલાલ દત્તાત્રી	ચાંદ નહીં એ ફડાન છે !	૯
રતિલાલ-અનિલ	આંખી છે !	૯
કાન્તિ વડોદરીઆ	ભેટ	૯
ડૉ. એસ. આર. રાવ	સિન્ધુ ખીલુ-સરકતિ	૧૦
‘ધૂમકેતુ’	અધ્યાત્મા	૧૪
ઈશ્વર પેટલીકર	વિજયનું સુખ	૨૧
ખતાલાલ પટેલ	જાડી ભેસ	૨૧
નાનુભાઈ પટેલ	આવો પણ કહુને જ પગલે કેમ ?	૨૬
ખકુલ ત્રિપાઠી	નનીનતા	૩૨
‘સેવકશમ’	ખેડોને માલુ ન્યાય અપાવશે ?	૩૪
સુનીલાલ મડિયા	સાહિત્ય સાધક શ્રી દલાલ	૩૮
વિજયકુમાર ત્રિવેદી	સરલા	૪૧
પ્રો. ડૉ. મહેન્દ્ર ન પડયા		
	અણુવિકસિત સાહિત્યઅંગ : રોજનીમી	૪૪
ગોપીરામ સેરાઓ	પતિ-પત્ની	૪૭
ડૉ. એમ. ડી. દેસાઈ	ઓપરેશન થીએટરના અનુભવો	૫૬
એમ. ડી. હેડર	ઈશ્ચાતુ પુનરાગમન	૫૬
વ્યવસ્થાપક પરમાર ‘સુમંગલા’	નૃદમ ગલ	૬૩
	આનંદની પ્રાપ્તિ	૬૪
	સમાનતા	૬૨
	સુખરેલુ જીવન	૬૫
	સામાર પ્રાપ્તિ-સ્વીકાર	૬૭
	સર્જનના રાહ	૬૮

- * લવાજમ વરસનું : સાડાસાત રૂપિયા વિદેશમાં દશ રૂપિયા (શિ ૧૫).
- * દર માસની ૧૯૦ તારીખે નિયમિત પ્રગટ થાય છે.
- * વેરસમાં એગ્રિલ, જલાઈ, ઑગોસ્ટ અને નવ્યુઆરી એ ચાર માસમાંથી કોઈપણ માસથી માલક થઈ શકાય છે.
- * વી. પી. ચી લવાજમ વસુલ કરવામાં જે વધારાનો ખર્ચ થાય છે એ માલકે જ ભોગવવાનો હોય છે એટલે, લવાજમ પૂરું થયાનો નોટિસ મેળે ત્યારે મા. ન. અને પૂરા સરનામા સાથે ફૂપા કરીને મનીઓફરથી જ લવાજમ મોકલો આપવું.
- * નમૂનાનો અંક મ. ગાવતી વખતે ૭૧ નવા પૈસાની ટિકિટો ઓડરી જરૂરી છે.
- * મૂળ અંક કોઈને મોકલતા નથી.
- * દરેક જાનના પત્રવ્યવહારમાં મા. ન. લખવો ખાસ જરૂરી છે.
- * અસ્વીકૃત લખાણ પાછું મેળવવા નોટિસ ટિકિટો બાંતરી જરૂરી છે એ સિવાયના અસ્વીકૃત લખાણો પંદર દિવસ પછી રદ કરાય છે.
- * જનહેરબખ્શર માટે, લવાજમ મોકલવાનું, લખાણો મોકલવાનું અને ખીજા દરેક જાનના પત્રવ્યવહારનું સરનામું.

‘ભિર્મિ-નવરચના’

ભારતીય સાહિત્ય સંઘ (પ્રાયવેટ) લિ.,
૬૪, ગાંધીરોડ : ફનોન્ડીઝ મિજ
અમદાવાદ, ૧

પ્રકાશક : ઉપરલાલ મો દલે, ભારતીય સાહિત્ય સંઘ (પ્રાયવેટ) લિ., ૬૪, ગાંધીરોડ, ફનોન્ડીઝ મિજ, અમદાવાદ, ૧
મુદ્રક : કાલિદાસ ડ.લાલભાઈ પટેલ, મગલ દુદ્ધાલક, ફત્તેહભાઈની દલેલી, રતનપોળ, અમદાવાદ.

વાણીનો સંયમ

જી વાણીનો સંયમ

મીઠાસની જીભ ન માણસની મોઢામાં મોટી દુશ્મન છે. માણસ એના સનમાં ગમે તેટલી વૈરવૃત્તિ, બીજા માટેની હિંસા માન્યતા કે કોઈનું કાસણ કાઢવાનાં કાવતરાં રચે તો ય જ્યાં સુધી એ બધું એ બોલી ન કાઢે, લખીને વ્યક્ત ન કરે ત્યાં સુધી એ સાચા અને સારા મિત્રમાં ખરે. પણ આમાંનું કંઈક બોલી ખતાવે, લખી શૂંકે એટલે સાંભળનાર કે વાંચનારને સન એ દુશ્મન બની બેસે છે. માણસની જીભ, માણસ ધારે તો ઘણું જ જીવનમદ્દાન કરી શકે છે, અને થોડીક પણ વૈરવૃત્તિ, ઈર્ષ્યા, સારું ન જોઈ શકવાની દષ્ટિવિહીનતા તેનામાં એવું તો ઝેર રેડી દે છે કે તાની વાતને પણ બોલીને ખગાડી શૂંકે છે. અને ત્યારે એની જીભ ઉપર થોડોક કાચૂ ન રાખ્યાનો એને વસવસો રહી જાય છે. એકવાર બોલ સોંભાંથી નીકળી ગયા પછી ગમે તેટલી મોટી માગવા છતાંય એની જે શૂળ સામાના દિલમાં ભોંકાઈ હોય છે તે નીકળતી નથી. અને ત્યારે આવેશમાં કે વગર વિચાર્યું બોલી નાખવામાં ઉતાવળ, અણ સમજ કે આવેશ માટે તો ધરાઈ ધરાઈ ને તેને પસ્તાવાનું જ હોય છે. એવું જ ભયંકર પરિણામ આવે છે. કોઈક એવા આવેશમાં ક્રોધમાં કોઈને કંઈક લખી વળગાથા લખેલું વચ્ચાય તેમ બોલેલું સંભળાય. એટલે જ બોલતાં પહેલાં, કાગળ પર એક અક્ષર પણ પાડતાં પહેલાં હંતર વિચાર કરવા પડે તો ય કરી લેવા પણ કોઈનું દિલ દુભાય, કોઈનું સ્વપ્ન તૂટી પડે એવું સંભળાવવા કે વચ્ચાવવા આપણે ન ઇચ્છીએ. ન બોલ્યામાં નવ ગુણ જેવું સૂન આપણને આ જ વાણીસંયમ શીખવે છે ને? સુખની વ્યાખ્યા આપણે ન જાણીએ તો ભલે પણ દુઃખની વ્યાખ્યા બીજાને દુઃખી કરીને જાણવાનો લેશ પણ આપણને અધિકાર નથી. આપણે દુઃખી થઈનેય બીજાના સુખને વધાવીએ એમાં જ આપણું ભૂષણ છે. બધા સંયમની જેમ વાણીનો સંયમ પણ માણસને ઉચ્ચાસને બેસાડે છે એ વાતની કોઈ ના નહિ પાડી શકે.

દેવ ૨૧૦ મોઢા

બુદ્ધબુદ્ધ

ઝરણીને જલ-વહને

નાચુક બુદ્ધબુદ્ધ

તરલ તણાયે :

સાથેક ને ફલ-વતી હો યાત્રા

એવી-મનીષા

સહજ વ્યક્ત થઈ જાયે !

નમણે એ બુદ્ધબુદ્ધ મુજ નયણે

કાજળ શો વસી જાયે,

દેગથી દૂર થનો ના ઘડી સહાયે..

કાચ સમો ક્ષણભણુર એનો દેહ કહાવે :

સૂજનાં કિરણો ને રંગો

મેઘધતુના એમાં રમવા આવે.

ભીતર બેઠો ગાયક માગ

અંતરની વીણા પર એનાં ગીત મધુરાં ગાવે

ને મુજને બહલાવે !....

તહીં અચિંત્ય આ શું માંડ્યું બનવા ?

ભાડી શું સદૃશી હોડી

બુદ્ધબુદ્ધની ડગમગના ?

સૂજનાં કિરણો ને મેઘધતુના રંગો

નહિ આવે ફરી રમવા ?

એ બુદ્ધબુદ્ધ

દેખાડો દેવો 'તો તે દેવાઈ ગયો ?

અમરણોના કાપા કરવા 'તા

તે યજ્ઞ આજ કરાઈ રહ્યા ?

બુદ્ધબુદ્ધ અસ્તિત્વ આગવું

અરે ! અરે ! લોપાઈ રહ્યું ?

નિશ્ચલતા મેં આરોપી 'તી શું અંચલમાં ?

અધકાર છવાયો કાં સ્થલસ્થલમાં ?

ગળી ગયો શું પળમાં ? *

લળી ગયું જળ જળમાં !

વ્યાપી રહ્યો સુતકાર સકલમાં !

★

‘મિત્રા’

આશા

તડકો આ આકરો

અસહ્ય એ થનો જતો

તો ય તેને સહર્ષ વધાવતાં

વરમાદના આગમનની રાહ એનાં.

—એમ જ જીવન નહીં

વિરહ સહેના આનંદથી

કે કદીક એક જ વાર હો

મિલન માણ્યું મધુરું અનિ.

★

ગ્રાં ઉશનધ

તું આવ અડખે

તુ આવ મહેલગુપ્તે

અકોરણ જતરયાને ટાળે બુખાવિણ વિધુ મુખે—તું

ને કાચથી મેળામા તારા આવ્યાની ચની અડા,
તે કાચથી અહી મરુપથમાયે ચની છે અવનવતા
નીચે નજર કરીએ બની મેંની ગિયર ઉન્મુખે—તું

વાત મણી ન્યાં મજિનમં અહી બીતરો સૂત શાહી,
મપખાં સધળા મધુ દોળી, ફેડીય નાખી શુરાની,
ઉત્સવને શાપિત કરશું અવ તર નાનાસન મુખે—તું

★

ગ્રા. ગોવિંદલાલ પટેલ

ગોકૃષ્ણ આવો તો

મારે જોળે ઝુકાવું કા'ન, ગોકૃષ્ણ આવો તો.
તને ઓછો ઓછો કરું બાળ, ગોકૃષ્ણ આવો તો.

તારે કાજે ગોરસના ઘડુકા ભર્યા,
તારે કાજે આરતનાં વલોણાં કર્યા,
તારે કાજે આદરની માળ, ગોકૃષ્ણ આવો તો.
મારે જોળે ઝુકાવું કા'ન, ગોકૃષ્ણ આવો તો.

પેલી પીતાંમરી ભડી ભડી જુએ,
પેલી કુંજગદી ભીની આંખ લુએ,
પેલી બંસીનાં ગુંજે ગાન, ગોકૃષ્ણ આવો તો.
તને ઓછો ઓછો કરું બાળ, ગોકૃષ્ણ આવો તો.

તને વઢી રૂખડે જરી બાંધી લઉં,
તારા રુદનમાં પ્રણવનાં ગીત લહું,
તારા સુખકામાં ભેવાં બ્રહ્માંડ, ગોકૃષ્ણ આવો તો.
તને હેતે હુલાવું કા'ન, ગોકૃષ્ણ આવો તો.

★

નાયાલાલ દત્તાણી

ચાંદ નહીં એ ફૂલાન છે!

કાજળકાળી રાત્રીએ,
કાલિન્દીના આ કાંકડે,
તેજની બંસી બળવે
ચંદ નહીં એ ફૂલાન છે!

રાધિકા શી રાહિણી
ને ગોપ-ગોપિકા સમા

તારકે અને કંઈ તારિકા,
શા તાનમાં શુલતાન છે!

★

રતિલાલ-અનિલ

આંખી છે?

સાંભળું છું, હું માનવી! તારી
પ્રાર્થના ને અજાન—લાંબી છે!
તારા પોકારના ધ્વનિએ શું
સ્વાર્થની હદ છતાંય, આંખી છે?

★

હાન્તિ વડોદરીઆ

ભેટ

આપી તમે મંગલ ભેટ હીરા
માણેકની, કિન્તુ ન ભેટ માનું—
આલાસ એ માત્ર—ભલે ગણું છું
આભાર તોયે નવ દર્પ હુએ;
આશ્ચર્ય છો થાય, છતાંય હું તો
સ્વશક્તિનાં સર્જનસત્ત્વને જ
માનું ખરી ભેટ સ્વીકારવા સમી—
આવો અહીં: સર્જક કાવ્ય લાવે,
દાણા લઈને કૃષિકાર આવે
ને હોંશથી નાવિક છીપલાં ધરે,
ને ચિત્ર લાવે નિઝ ચિત્રકાર કો,
સ્વહસ્ત ગૂથ્યો ઉરની કણી સમે
રૂમાલ ઉભાભર પ્રેમિકા ધરે:
સ્વસત્ત્વાં સર્જન શી ન ભેટ દો.

★

“હિરનં ઉપરથી

ચાર કાવ્યો : ૮

સિન્ધુ ખીણ સંસ્કૃતિ

૬૬૬ લોકોને એમ થશે કે ઇતિહાસકારો અને પુરાતત્વવિદો સિન્ધુ-ખીણ સંસ્કૃતિનાં શા માટે ગુણગાન ગાય છે? તેઓ વળી કદાચ એમ પણ પૂછશે કે લોચન જેવું એકાદ ખીજું સ્થળ ભારતના નકશામાં સ્થાન પામે તેથી વિશેષ લાલ શો થવાનો છે? આ સવાલો મહત્વના છે અને તેથી લોચન ખાતેની શોધખોળનો મર્મ સમજાવવાની જરૂર છે. છેક ઈ. સ. પૂર્વે ૨૫૦૦ ના સમયમાં પણ સિન્ધુ-ખીણ સંસ્કૃતિના લોકો કાળજીપૂર્વક આયોજન કરવામાં આવેલાં નગરોમાં રહેતા હતા. મેવા પાણીના અને વરસાદના પાણીના નિકાલ માટે તેઓ રસ્તા ઉપર અને જમીનની અંદર ગટર બાંધતાં હતાં. તડકામાં સૂકવેલી અને ભટ્ટીમાં પકવેલી ઘટ વડે તેઓ આરામ-દાયક ઘરો બાંધતા. પ્રત્યેક ઘરમાં સ્નાનગૃહ હોવા ઉપરાંત એઓ સાર્વજનિક સ્નાનગૃહો પણ બાંધતા. તેમ નગરપાલિકા જેવું તંત્ર વિકસાવ્યું હતું. જે તંત્ર ગટર અને મેલાની કોબીની વખતો વખત સાફસૂફી સંબંધમાં દેખરેખ રાખતું, તેઓ વ્યાપારનું નિયમન કરતા. તેમણે ચોક્કસ ધોરણનાં વજનો બનાવ્યાં હતાં અને ચિત્રાત્મક વિધિ તૈયાર કરી હતી. તેઓ સમૃદ્ધ અને શાન્તિપ્રિય તેમજ શિસ્તપદ્ધ હતા. તેમણે કાનરણી, કલા, શિલ્પકલા અને માટીનાં વાસણો ઉપર ચિત્રણ કરવાની કલા વગેરે લલિત કલાઓ વિકસાવી હતી.

પરંતુ આ મહાન સંસ્કૃતિનો કેવી રીતે અને ક્યાં ઉદ્ભવ થયો અને વિકાસ થયો તેમજ ભારતના અન્ય ભાગોમાં એ સંસ્કૃતિ કેટલી રહી હોવાની કાંઈ પણ નિશાનીઓ પોતાની પાછળ મુક્યા વિના આ સંસ્કૃતિ સિન્ધુ-ખીણમાં જ શા માટે લુપ્ત થઈ ગઈ તે વિષે આપણે ખાસ કશું જાણતા નથી. વળી ભારતમાં પરુપતિ, માતા અને ત્રિંગૂળની

સિન્ધુ અને પંજાબની બહારની સિન્ધુ-ખીણ સંસ્કૃતિ હોયલ ખાતે કરવામાં આવેલાં ખોદકામને પરિણામે મળી આવેલ છે. આ અભ્યાસ લેખમાં એ વિષયના અધિકારી અને ઉત્તર વિભાગના પુરાતત્વ ખાતાના સુપરિન્ટેન્ડન્ટે વિગત સમર વર્ણન કર્યું છે...

કેટલીક પ્રથાઓ આજે અસ્તિત્વમાં છે તેનો ખુલાસો કેટલીક ખૂટતી કડીઓને કારણે મળી શકતો નથી આ સંસ્કૃતિ જેમની હતી તે લોકો કાણ હતા, તે વિષે આજે પણ આપણે કશું જાણતા નથી અને તેમની ચિત્રલિપિનો અર્થ સમજી શકતા નથી. આ ઉપરાંત ઈ. સ. પૂર્વે ૬૬૬ સૈદ્ધામાં બૌદ્ધકાળની શરૂઆત થઈ તે સમય, અને ઈ. સ. પૂર્વે ૫૦૦ જ્યારે સિન્ધુ ખીણ સંસ્કૃતિનો લોપ થયેલો મનાય છે, તે બે સમય વચ્ચેના ગાળો પણ ભારતનો સળંગ ઇતિહાસ રચવા માટે પૂરવારું જરૂરી છે.

આવી સળંગ સંસ્કૃતિ એકાએક કેવી રીતે નામશેય થઈ ગઈ? અને એક મહાન નાગરિક સંસ્કૃતિ નિર્માણ કરવામાં ભારતીય લોકોએ જે પ્રારંભકારક અગ્રભાગ ભજવ્યો હતો, તે પ્રયાસો કેમ ચાલુ ન રાખી શક્યા તે બે આપણે જાણીએ તો ઘણો લાભ થાય એમ છે. આવી કેટલીક સમસ્યાઓના ઉકેલ માટે વિદ્વાનો પ્રયાસ કરી રહ્યા હતા ત્યારે ૧૯૪૭માં દેશના ભાગલા થતાં સિન્ધુ-ખીણ સંસ્કૃતિનાં બે નગરકેન્દ્રો હરપ્પા અને મોહન-જો-ડેરો પાકિસ્તાનના કાબે ગયાં. તેથી સિન્ધુ-ખીણ સંસ્કૃતિના સ્થળો ભારતીય પ્રદેશમાં જ શોધી કાઢવાની મોટી જરૂરત લાગી થઈ.

કેન્દ્ર સરકારના પુરાતત્વ ખાતાએ સિન્ધુ ખીણની પૂર્વે અને દક્ષિણે આવેલા પ્રદેશોની આ હેતુસર પદ્ધતિપૂર્વકની મોજણી કરવાની એક યોજના તૈયાર કરી. આ યોજનાના એક ભાગ તરીકે શ્રી ધૈરે રાજસ્થાનના ગંગાનગર જિલ્લામાં સરગતી અને રુપદેવનીની ખીણોની મોજણી કરી અને ૧૯૫૦-૫૧ માં ત્યાં હરપ્પા સંસ્કૃતિનાં ૩૦ સ્થળો શોધી કાઢ્યાં. આ સ્થળોમાં તરખાનવાલા બહુ મહત્વનું છે. ડૉ. શર્માએ પૂર્વ પંજાબના અખાલા જિલ્લામાં રૂપર ખાતે ખોદકામ કર્યું અને તેમને જણાયું કે એ પણ હરપ્પા સંસ્કૃતિનું સ્થળ

હતું. તાજેતરમાં તેમણે મિરત જિલ્લામાં આલમગી-રપુર ખાતે ખોદકામ કર્યું અને ત્યાંથી તેમને માટીનાં વાસણો તેમજ હરપ્પા સંસ્કૃતિનાં બીજાં પ્રમાણો મળી આવ્યાં.

અહીં મારે એ જણાવી દેવું યોગ્ય છે કે હરપ્પા સંસ્કૃતિ એ શમ્બો સિન્ધુ-ખીણ સંસ્કૃતિના સૌથી વધુ વિકસિત તબક્કા માટે મેં -વાપર્યા છે અને હવે પછી આપણે એ અર્થમાં તેનો ઉપયોગ કરીશું.

સિન્ધુ-ખીણ સંસ્કૃતિની દક્ષિણ સીમા ક્યાં સુધી પહોંચે છે, તે જાણવા માટે મેં ૧૯૫૩-૫૪ માં સૌરાષ્ટ્રનાં ઝાલાવાડ જિલ્લામાં ખોદકામ કર્યું હતું અને ત્યાં માટીનાં વાસણો, ઓળશે, આયુધો, ઘરેણાં વગેરે હરપ્પીય વસાહતનાં એકસ પ્રમાણ મળી આવ્યાં હતાં. આ પરિણામથી અમને પ્રોત્સાહન મળ્યું હતું અને હરપ્પીય લોકોની સિન્ધથી સૌરાષ્ટ્ર તરફની દક્ષિણ દિશામાંની યાત્રા દરમ્યાન તેમણે જે કોઈક સ્થળોએ વસાહતો સ્થાપી હોય તો તે શોધી કાઢવા માટે કચ્છ, કાઠિયાવાડ અને દક્ષિણ ગુજરાતમાં પદ્ધતિસરની વિસ્તૃત તપાસ કરવાની એક યોજના તૈયાર કરવામાં આવી હતી.

આ તપાસ સાર્થક નીવડી હતી. અત્યાર સુધીમાં હરપ્પીય વસાહતના ૬૦ જેટલાં સ્થળો શોધી કાઢવામાં આવ્યાં છે અને તેમાં લોથલ સૌથી મહત્ત્વનું છે. લોથલને લીધે હરપ્પા અને મોહત્ત-જો-ડેરોની ખોતનો ખદ્દો મળી ગયો છે. અહીં ૧૯૫૫ માં ખોદકામ શરૂ થયું હતું જે તાજેતરમાં પૂરું થયું છે. અને એમાંથી હરપ્પીય લોકોના દરિયાઈ વ્યાપાર અને દરિયાઈ પ્રવૃત્તિઓ સંબંધમાં મહત્ત્વના પુરાવા સાંપડ્યા છે. આ ખોદકામનું એક વિશેષ મહત્ત્વનું પરિણામ તે ભારતના ઇતિહાસમાંના અત્રાત સમય (ડાર્ક એજ) ઉપર પડેલો પ્રકાશ છે. આ સંશોધનને પરિણામે ઇતિહાસના આ ગાળામાં એક નવા પ્રકરણનો ઉમેરો થયો છે. સંશોધન ઉપરથી એમ જણાયું છે કે હરપ્પીય સંસ્કૃતિ સિન્ધુ-ખીણમાંના તેના લોપ પછી પણ ૫૦૦

વર્ષ કરતાં વધુ સમય સુધી અવનત દશામાં સૌરાષ્ટ્રમાં ટકી રહી હતી. નર્મદા નદી ઉપર મહેશ્વરમાં તેમજ મધ્ય હિન્દમાં ઉદેપુર નજીક અહરમાં અને પૂર્વ ખાત-દેશમાં બહાલ અને દાઈમાબાદમાં બૌદ્ધ સમય પહેલાંની ઉત્તરકાલીન તાબ્રવ્યસ્થમયુગીન (કાલકોથિક) સંસ્કૃતિઓનાં જે અવશેષો મળી આવ્યાં છે તેની સાથે સંબંધ જોડતા નવા અંકાડા આ સંશોધનને પરિણામે પ્રાપ્ત થયા છે. હવે આપણે ભારતીય સંસ્કૃતિમાં ટકી રહેલી હરપ્પીય પરંપરાઓ વિષે વધારે સારી રીતે ખુલાસો આપી શકીએ એમ હીએ.

લોથલ એટલે ‘મરેલાં માણસોનો ટીગ્મો.’ આ સ્થળ ખંભાતના અખાત નજીક અમદાવાદ જિલ્લામાં સરગવાલા ગામ નજીક આવેલું છે. હરપ્પીય લોકો આ સ્થળ તરફ આકર્ષાયા તેનું કારણ એ હતું કે ત્યાં સુરક્ષિત બારું હતું. પાણી પણ વિપુલ પ્રમાણમાં મળી શકે એમ હતું અને દરિયામાંથી ભોગાવો અને સાબરમતી નદીઓ મારફતે કર્પાસ અને ઘઉંથી સમૃદ્ધ એવા પશ્ચાત્ પ્રદેશમાં સહેલાઈથી પહોંચી જવાય તેમ હતું. પરંતુ રેલને લીધે નુકસાન થશે એ સમજી જઈને તેમણે આહથી દસ ફૂટ જેટલા ઊંચા માટીના ચોતરા બાંધ્યા હતા. જેથી શહેરને, સામાન્યતઃ રેલની સપાટી જેટલે સુધી પહોંચે તેના કરતાં વધારે ઊંચી જમીનની સપાટીનો લાભ મળે. આમ છતાં, આ શહેરનો રેલવે ચાર વાર નાશ થયો હતો. અને બીજી વારની રેલ સૌથી વધુ વિનાશક હતી. ખોદકામને પરિણામે જે સાંસ્કૃતિક તબક્કા વિષે જાણ થઈ છે. એમાંનો પૂર્વકાલીન તબક્કો આ સંસ્કૃતિનો પૂર્ણ-વિકસિત તબક્કો છે. આ જે તબક્કા લોથલ ‘એ’ અને લોથલ ‘બી’ તરીકે ઓળખાય છે.

નગરઆયોજનનો વિચાર કરીએ, તો જણાશે કે લોથલ પાંચ વિભાગોમાં વહેંચાયેલું હતું. દક્ષિણ તરફના ભાગમાં ધર્મ કે સંપ્રદાયનો વડો રહેતો હતો. એનું ઘર વિશાળ હતું, અને તેમાં ઘણા ઓરડા હતા. બજાર કેન્દ્રીય ભાગમાં આવેલું હતું. આ ભાગમાં વચ્ચોવચ્ચ એક રસ્તો આવેલો હતો જેની બન્ને બાજુ

દુ નો બાધરામા આની હતી આ દુકાનોમા તામાનુ
જમ કરનારાની એક દુકાન અને છીપનાની બગડીઓ
બનાવનારની દુકાન પણ હતી વળી, બહારથી માનની
આયાત કરનાર એક વ્યાપારી પણ અહી રહેતો હતો
એના ઘરમાથી સ્ટીગઈટની ત્રણ મુદાઓ, સોનાના ૮
પેન્ડન્ટ અને મેસોપોટામિયા ખાતેના સ્થળોમાથી
મળી આવેના માટીના વાસણો જેવા રંગના માગીના
વાસણો તેમજ ચક્રમંચની પતરીઓ અને પથ્થરના
વજ્રનો મળી આવ્યા છે ઉત્તરના ભાગમા અગ્નિપૂજન
માટે બાધરામા આવેના કેટલાક માળખા મળી આવ્યા
છે પશ્ચિમના ભાગમા કારીગરો માટે રહેણાં અને
મણખાને લગતી કારીગરી માટેનું એક કારખાનું
આવેનું હતું બધા પાંચેપાંચ ફિલાગો પહેળા અને
સીધા રસ્તાઓ વડે જોડાયેના હતા શહેરની વાચન્ય
દિશાએ આવેના સ્મશાનમાથી ૧૪ કબર ખુલી કરનામા
આરી છે એમાની ૩ કબરમા બમ્બે શય દાખામા
આવ્યા હતા વરસાદનું અને મેનું પાણી જમીન
ઉપરની તેમજ જમીનની અદરની ગટરો મારફતે થોડું
સ્થળે વહારી દેવામા આવતું હતું આ જાહેર ગટરો
ખાનગી મકાનોના સ્નાનગૃહો સાથે જોડવામા આરી
તની ધરો અને ખાનગી ગટરો બરોબર સીધી હારમા
હતા એ હકીકત તેમજ, ગમરમાથી કચરો ઉતેરવા
માટેના બાકારાની વ્યવસ્થા (જેથી ગટર પુગઈ જતી
અમ્કે) આ બન્ને બામતો ઉપરથી એવું સ્પષ્ટ થાય
છે કે આરોગ્યક્ષાને લગતા નગરપંચિકાના નિયમોનું
બરેબર પાલન કરાવનામા આવતું હતું

નોંધ-ની વડે સચવતા સમૃદ્ધિની અવનતિના
કાળમા બાધકામે તખ્તાદી હતા અને રમતા પણ
હારબધે બાધવામા આવેના ન હતા જાહેર ગમર તો
ભાગે જ અસ્તિત્વમા હતી લોકો ગરીબ સ્થિતિમા
હતા જિન્ગીની કેપ્સીક સરનોતો મેગવનાની તેમની
ગુજરાત ન હતી

વેથન-એ નું એક મહત્વનું બાધકામ તે એની
ગોદી છે હરપ્રીય રાજ્યનું ભરોમા પકવેરી છનું
એવું આ મોટામા મોટું બાધકામ છે એવું એકદર

માપ ૭૧૦ ફૂ (ઉત્તર-દક્ષિણ) અને ૧૨૦ ફૂટ
(પૂર્વ-પશ્ચિમ) છે આ બાધકામ લોથનના રહીશો
માટે એટલું બધું આસપાસ હોવું જોઈએ કે જેથી
તેમણે તેના બાધકામમા ભગીમા પકવેરી છટાનો ઉપયોગ
કર્યો કે જે પ્રકાશની છટો પોતાના રહેણાક મકાનોમા
વાપરવાનું તો તેમનાથી પોસાતું ન હતું ત્યાનું પાણી
ધણુ ખાડુ હોવાથી તેમજ પાણીની ચક્રિતર થતી
સપાટી સુધી પહોંચના માટે કાઈ ઢોળાન કે પગથિયા
રાખનામા આવ્યા ન હતા એ ઉપરથી એમ જણાય
છે કે આ કાઈ તળાવ ન હતું કારણ કે ઉનાળામા
જ્યારે પાણીની સપાટી નીચે જાય ત્યારે પગથિયા કે
ઢોળાન વિના માણસ કે જનરથી પાણી સુધી પહોંચી
શકાય નહિ વળી પીકાના પાણી માટે તો અન્ય
ફૂવા પણ ખોદવામા આવ્યા હતા બીજા પક્ષે, કેટલીક
સામિતીઓ ઉપરથી એમ દેખાઈ આવે છે કે આ
બાધકામ ભરતી વખતે વહાણોને દાખન કરવા માટે
અને માન ચકાસવા માટે અને ઉતારવા માટે ડરવામા
આવ્યું હતું હતું પૂર્વ તરફ ઘેરામા ૨૩ ફૂટ પહોળો
ગાંગો રાખનામા આવ્યો છે જેમા ભરતી વખતે
વહાણો લગભગ તેટલી જ પહોળાઈની એક ખાડી
મારફતે દાખન થઈ શકે દરિયો તે વખતે વડું નજીક
હતો નહોતો ભરતીના વખતે સામરમતીના મુખમા
થઈને ઉપરના સ્ત્રિમા માર્ફત દોડ માર્ફત જતા જ
લોથન બદર પહોંચી જતા હતા અદર દાખન થવાના
દાર આગળી નીચી દિવાને નીચે આગળા સમરો
પાણી ગોદીમા ભરાઈ રહેતું અને દક્ષિણના ધોરામા
પાણી જવા માટેની ખાડી રાખનામા આની હતી
તેમા થઈને ભરતીનું વહારાનું પાણી વી જતું
વહારાનું પાણી વહી જવાની ખાડીના મુખ આગળ
લાકડાનો દરવાજો હોવા માટે પાડેના ખાયા જોવામા
આવે છે અને ખાડીની બાજુની દિવાનોની અદરના
બાકારામાથી લાકડાના બજોના દુધા મળી આવ્યા છે
નૈઋત્ય સ્ત્રિમા આગળ આવના આ ખાડી તેની
નીચેના ખડખા અસાગની સપાટી ધરના ૧૮ ફૂટ
જેટની ઊંડી ખેદેની છે આ ખાડી મારફતે ભરતી

વખતનું ગોદીનું વધારાનું પાણી નહિ પણ શહેરનું મેલું પાણી પણ વહાવી દેવામાં આવતું હતું. આ બાંધકામ ગોદી તરીકે વપરાતું હતું, તેનો એક બીજો પુરાવો તે ૮૦૦ ફૂટ લાંબો અને ૪૦ ફૂટ પહોળો એવો એક ધક્કો (લોડીંગ પ્લેટફોર્મ) છે. આ ધક્કો પશ્ચિમ બાજુના ધોરાની લગભગ બાંધવામાં આવ્યો છે. અહીં વહાણો લાંગરવાના થાંભલા દાટવા માટેના તેના બાકારાં અને શંકુ આકારના કાણાંવાળા પથરા (એન્કર સ્ટોન) પણ મળી આવ્યા છે, મળી આવેલી બીજી એક રસપ્રદ વસ્તુ, તે દ્વારસ્થંભ માટેની વ્યવસ્થા સહિતના વહાણનો એક તેરાકોટાનો બનાવેલો નમૂનો છે.

સ્થાનિક લોકો કેટલાયે કાળથી ગોદી નજીક વહાવટી-માતાની પૂજન કરતા આવ્યા છે, એ હકીકત પણ એમ સૂચવે છે કે લોથલ પ્રાચીન કાળમાં એક બંદર હતું. આજે પણ ખંભાતના અખાતમાંથી સાબરમતી નદીના મુખમાં થઈને વહાણો મોટી બારુ સુધી પહોંચે છે. સાબરમતીનું મુખ લોથલથી માત્ર ત્રણ માઈલ દૂર છે. લોથલથી લગભગ ૨ માઈલ છેટે આવેલા ભોળાદમાં ભરતી હતી આઠ ફૂટ જેટલી ચડે છે. લોથલની ગોદી અસારે લાવનગર નજીક ધોધામાં આવેલી ગોદી કરતાં વધારે મોટી અને વધારે સારી હતી. ધોધામાં આજે પણ માતાના ધોરાવડે બંધીઆર બનાવવામાં આવેલી ગોદીમાં ભરતી વખતે હોડીઓ દાખલ થઈ શકે છે, પણ પાણી રોકી રાખવા માટે દિવાલ બાંધેલી ન હોવાથી ઓટ વખતે હોડી કાદવમાં ખૂંપી જાય છે. પણ જો લોથલમાં ખોદવામાં આવી છે તેવી ખાડી (સ્પ્રિંગ ચેનલ) હોય, તો વધારાનું પાણી તે ખાડી માફતે વહી જાય.

લોથલ ભારતનાં પશ્ચિમકાંઠા ઉપર એક મુખ્ય બંદર હોવાથી ત્યાંથી એક વખતે મેસોપોટેમિયાનાં અને સિન્ધુ-ખીણ સંસ્કૃતિનાં શહેરો સાથે અને બીજો પક્ષે દક્ષિણ ગુજરાતનાં નાનાં બંદરો સાથે બહોળો વેપાર ચાલતો હતો. લોથલમાંથી કોમ અથવા બદ્ધ રંગની સુપાટી ઉપર ચોકલેટ રંગના ચેત્રણવાળા અને 'રિઝર્વ સ્ટ્રીપ ટેકનિક' નામની કલાપદ્ધતિ મુજબ ચિત્રણવાળાં માટીનાં વાસણના જે દુકડા મળી આવ્યા છે, તે મેસોપોટેમિયામાંની ઉરુક અથવા ઉરમાંથી મળી આવેલા દુકડાઓ સાથે મળતા આવે છે. તીણા નાક અને ચોરસ જેવી દાંદીવાળી એક તેરાકોટાની પ્રતિમા મુમેરિયન ખલાસીઓનો ખ્યાલ આપે છે. લોથલમાંથી તેરાકોટાની બનાવેલી, અને પક્ષી જેવી માનવ આકૃતિઓ મળી આવી છે, તે ઉર ખાતેની પૂર્વકાલીન તેરાકોટા આકૃતિઓ સાથે મળતી આવે છે. સિન્ધુ-ખીણ સંસ્કૃતિની મુદ્રાઓ ઉર ખાતે પણ મળી આવે છે. અને તાજેતરમાં શ્રી. ઝોએ બહેરિન ટાપુઓમાં કરેલા સંશોધન દરમ્યાન પણ આવી મુદ્રાઓ મળી આવી છે. આ બધાં પ્રમાણો ઉપરથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે ઈ. સ. પૂર્વેની ત્રીજી અને બીજી સદસાબ્દમાં મેસોપોટેમિયા સાથે લોથલને વ્યાપારી સંબંધ હતા.

લોથલના સોનીઓ માટીકામ કરનારા, તાંબાની કારીગરી કરનારા નાની આકૃતિઓ ધડનારા અને કોતરણી કરનારાઓ, તેમની કલા માટે અત્યંત પ્રશંસાપાત્ર છે. કીડીયાં અને સોનાનો હાર, કાંસાની બનાવેલી કૂતરા અને ભેંસની મનોહર આકૃતિઓ, સુંદર ચિત્રણવાળાં માટીનાં પાત્રો; ગેરો, બળદ, ગાય, ઘેરો, કૂતરો અને મેદાની આબેહૂબ તેરાકોટા આકૃતિઓ અને

[અનુસંધાન ફરમા પાન ઉપર]

‘સમયનાં ક્ષીર-નીર’નું લખાણ ટપાલમાં આવી શક્યું નહિ હોવાથી આ અંકમાં મૂકી શકાયું નથી.

—સંપાદક

મહાભારતનાં દરેક પાત્રો એક કથા છે. આ પહેલાં આવેલી એવી શૈલી કથાઓથી વાચકો પરિચિત છે. એવી જ એક વધુ પાત્રકથા આ વખતે મહાભારતના વિશાળ ભાગરમાંથી અહીં આપણને નજીક પીઠ સાહિત્યકાર આપે છે જે દરેકને એકસરખી ડેચરો ..

ગુરુ દ્રોણાચાર્યનો ઘરસંસાર અજબ જેવો હતો. પોતાની પાસે વિદ્યાનો પાર નથી. ઘરમાં ગરીબીનો પાર નથી. પોતે ધારે તો એક પ્રજામાં અનેક રાજ્યગરો રાણી નાખે. પણ પોતે કોઈ દિવસ ધનુર્વિદ્યાનો એવો ઉપયોગ કર્યો નથી.

પણ એ આખો દિવસ ધનુર્વિદ્યાનું જ શસ્ત્ર લઈને બેઠા રહે. એમાં અનેક અવનવા પ્રયોગો કરે. અનેક મંત્રો સિદ્ધ કરે. અનેક નવી રીતો શોધી કાઢે. પણ જેવી બે કોડી રણવાની વાત આવી, કે એમની બુદ્ધિ કંઈ કામ જ કરે નહિ. એમને થાય કે માણસ આ દુનિયામાં શું ભેઈ ને આ સોનારૂપાની પાછળ ઘેલાં કાઢતો હશે ? એમાં એ શું નવું મેળવે છે ? એમાં પરાક્રમ શું ? એમાં એને નવું આવડ્યું શું ?

પણ એક વખત તો એનો પુત્ર અશ્વત્થામા બેઠો રહે. દૂધ માટે રહે. ઘરમાં દૂધ મળે નહિ. માતા કૃપીએ ચોખાના ઓસામણમાંથી એને દૂધ જેવું તો કરી આપ્યું, પણ લાઈ ને એ લાવે નહિ. એટલે બેઠા બેઠા રહે.

ગુરુ દ્રોણના કામમાં ખલેલ પડી ને એ આગ્યા. ‘અરે ! આ અશ્વત્થામા કેમ રહે છે ? શું છે એને ?’

‘એને દૂધ ભેઈ એ છે !’ કૃપીએ કહ્યું.

‘તે આપો ને, દૂધ આપો. એમાં શું ?’

‘હું એ જ રાહ ભેઈ છું....’ કૃપી બોલી,

‘આપણી એક શત ધનુ ચરવા ગઈ છે. એ આવે એટલે એને દૂધ જ દૂધ આપી દઉં. ત્યાં સુધી આ ‘મે’ તૈયાર કર્યું’ છે એ દૂધ પી લે એમ કહું છું, તો માનતો નથી ને રહે છે !’

‘તમે શાનું દૂધ તૈયાર કર્યું’ છે ?’

‘અરે ! ચોખાનું ઓસામણ. છે ને દૂધ જેવું ? આ દૂધ જ દૂધ છે. બધા ગરીબોનું એ જ સાચું દૂધ છે !...’

દ્રોણાચાર્ય આ સાંભળીને ઊંડા વિચારમાં પડી ગયા. બીચું તો ઠીક, પોતાના છોકરાને દૂધ પણ ન મળે ? આ સંસાર કેવો ? આ શાસ્ત્ર કેવાં ? આ વિદ્યા કેવી ?

ખસ, એ તો બીજે દિવસે જ ઘરમાંથી ચાલી નીકળ્યા.

ચાલતા ચાલતા એ ગયા રાત્ર દુપડ પાસે. દુપડ ને એ સાથે લણેલા. એ રાત્ર થયો. પોતે ધનુર્વિદ્યાના અભ્યાસમાં ખુબાર થઈ ગયા. ધનુર્વિદ્યા તો એવી પ્રાંત કરી કે જેવી આખા ભારતવર્ષમાં કોઈની પાસે મળે નહિ. પણ વિદ્યા વેચાય નહિ. ને એની મેળે ઘેર બેઠાં વિદ્યા લેવા કોઈ આવે નહિ. એટલે એં ત્રિદાન છતાં ગરીબ રહ્યા. ને ગરીબ છતાં—ભારે સ્વમાની રહ્યા. વિદ્યા તો મક્કત આપું—બીજી રીતે નહિ.

એ દુપડ રાત્રના દરબારમાં ગયા. ખંને સાથે લણ્યા હતા. દુપડ રાત્રએ એને એ વખતે કહ્યું હતું કે હું રાત્ર થાઉં, ત્યારે પાંચાલ-

દેશમાં તમે આવજો. મારાથી ઘણે તે કામ કરીશ.

રાજના આ વચન ઉપર વિશ્વાસ મૂકીને દ્રોણાચાર્ય ત્યાં ગયા.

દ્રોણાચાર્યે જઈને એને વાત કરી. પણ રાજ તો બધું ભૂલી ગયેલો. દોણ તું ને કોણ હું, એવી વાત થઈ. દ્રોણાચાર્યે તો આ જોઈને મનમાં એ જ વખતે પ્રતિજ્ઞા લઈ લીધી: 'આનો ગર્વ જો ઉતારું નહિ તો હું દ્રોણાચાર્ય નહિ! અને તે પણ મારા શિષ્યો મારફત મારે આવવાની જરૂર નહિ.'

પણ હવે દ્રોણાચાર્યે હસ્તિનાપુર તરફ પ્રયાણ કર્યું. ત્યાં એના સંબંધી કૃપાચાર્ય રહેતા હતા. કૃપી આ કૃપાચાર્યની બહેન હતાં.

ત્યાં જઈને એમણે રાજકુમારોને ધનુર્વિદ્યા શીખવવાનો વિચાર કર્યો. કૃપાચાર્ય એની વિદ્યા જાણે. પણ બીજા કોઈને આ ગરીબ પ્રાણી મહા ધનુર્ધર છે, એ ખબર નહિ. એટલે દ્રોણાચાર્યને આમ તો રાજકુમારોના ગુરુ કોણ બનાવે? પણ એમણે એક વખત એવો અદ્ભુત પ્રયોગ કરી બતાવ્યો કે બધા એ જોઈને છક્ક થઈ ગયા.

વાત એમ બની હતી કે રાજકુમારો રમત કરતા હતા. ત્યાં એમની સોનાની વીંટી કૂવામાં જઈ પડી.

હવે આ વીંટી કાઢવી શી રીતે? કોઈને કાંઈ ગતાગમ પડે નહિ.

દ્રોણાચાર્ય ત્યાંથી અચાનક જ નીકળ્યા. અને ત્યાં બધા રાજકુમારોને લેગા થયેલા જોઈને તપાસ કરી.

રાજકુમારોએ વાત કરી. ગુરુ દ્રોણાચાર્ય બોલ્યા: 'તમને કોઈ સાચો ગુરુ મળ્યો લાગતો નથી. જુઓ વીંટી તો આમ કઢાય' એમ કહીને એમણે એક દર્જની સળી મંત્રીને કૂવામાં નાખી. પછી બીજા નાખી, પછી ત્રીજા.

કૂવામાંથી પોતે ઊભા હતા ત્યાં સુધી આ સળીઓની એક હાર ઘઈ ગઈ. ને વીંટી એને ચોટી ગયેલી, તે એમણે બહાર કઢી આપી!

રાજકુમારો તો આ શક્તિ જોઈને છક્ક થઈ ગયા. પછી તો એ રાજકુમારોને ધનુર્વિદ્યા શીખવવા માટે રહ્યા.

દ્રોણાચાર્ય હસ્તિનાપુરમાં ધનુર્વિદ્યા શીખવાટે છે, એ વાત દેશવિદેશ ફેલાઈ, ને બીજા પણ અનેક કુમારો ત્યાં આવવા મંડ્યા.

જ્યારે આ રાજકુમારોની શિક્ષા પૂરી થઈ ત્યારે તેમણે ગુરુદક્ષિણા માટે ગુરુ દ્રોણાચાર્યને કહ્યું.

ગુરુ દ્રોણાચાર્યના દિલમાં તો પેહું અપમાન બેહું હતું. એમણે દ્રુપદરાજને બંધન કરીને હસ્તિનાપુરમાં લાવવાનું માગ્યું.

ગુરુ જેવા ગુરુ એક વાત ભૂલી ગયા. પોતે જે વાત કરી તે વાતે તો વૈરને એક એવો અગ્નિ પ્રગટાવ્યો કે એ અગ્નિમાં બધું તો ભસ્મ થઈ ગયું...પણ ગુરુનું પોતાનું તો સર્વસ્વ ગયું. દ્રુપદરાજ બંધનમાં મુકાયો. હસ્તિનાપુરમાં આવ્યો. ગુરુની ક્ષમા માગી, અર્ધું રાજ ખોયું. માનભંગ થયો. રાજમાં પાછો ગયો.

પણ એના મનમાં એણે પણ વૈર રાખ્યું. ગુરુને હણે એવો પુત્ર મને મળે. એ માટે ભલે

તપશ્ચર્યા કરવી પડે કે રાજ છોડવું પડે. વૈર આગળ ચાલ્યું.

એનો એ પુત્ર થયો-એનું નામ ઘૃષ્ટધમ્ન. હવે આ વૈર આગળ વધે છે. મહાભારતનું યુદ્ધ થયું. ગુરુ દ્રોણાચાર્ય એમાં ખરા. એમણે યુદ્ધ પણ જેવું તેવું ન કર્યું. એ યુદ્ધમાં એમણે અભિમન્યુ જેવા વીરને હણ્યો.

પણ અભિમન્યુ તો અર્જુનનો પુત્ર અર્જુન એ વખતે બહારના કોઈ સાથે યુદ્ધમાં રોકાયેલો. એ વખતે દ્રોણાચાર્ય ચક્રવ્યૂહની રચના કરી. કોઈ ચક્રવ્યૂહ લેદવાનું જાણે નહિ. એક અર્જુન જ એ વાત જાણે. ગુરુ દ્રોણે એને એકને જ એ વિદ્યા આપેલી. એટલે આ સાત કોઠાની સૈન્યરચનામાં જે લડવા જાય તે એવો ફસાય કે એમાંથી નીકળતો નીકળે.

અભિમન્યુ અર્જુનનો પુત્ર. એને આ ચક્રવ્યૂહ લેદતાં આવડે. એ વિષે એ કાંઈક જાણે. એટલે એને આગળ કરીને પાંડવોએ યુદ્ધ આગળ ચલાવ્યું. પણ એમાં અભિમન્યુ હણાયો.

અર્જુન બહારના યુદ્ધથી પરવારીને આવ્યો ખબર પડી કે અભિમન્યુ હણાયો છે. અને હણનાર સિંધુરાજ જયદ્રથ છે અર્જુને પ્રતિજ્ઞા કરી. કાલે સાંજ પહેલાં કાં જયદ્રથ નહિ, કાં હું નહિ. સાંજ પહેલાં જયદ્રથને હણું નહિ, તો હું જીવતો બળી મરું.

આ વાતની કીરવોને ખબર પડી. એટલે, એમણે તો જયદ્રથને જ એવી રીતે ગેબ કરી દીધો કે એનો પત્તો જ લાગે નહિ પણ છતાં છેવટે જયદ્રથને હણીને, અર્જુન

પોતાની પ્રતિજ્ઞા પાળે છે.

હવે આવા આ મહાભારતના ઘોર યુદ્ધમાં ગુરુ દ્રોણાચાર્યે ભાગ લીધેલો. પણ ગુરુનો એકનો એક પુત્ર અશ્વત્થામા ઘોર યુદ્ધમાં અશ્વત્થામા નામનો કોઈનો હાથી હણ્યો. પણ સૌએ ખૂબરાણ કરી મૂક્યું કે અશ્વત્થામા હણાયો ! અશ્વત્થામા હણાયો !

ગુરુ દ્રોણાચાર્ય એ સાંભળીને ઘડીભર સ્તબ્ધ થઈ ગયા.

શું પોતાનો પુત્ર હણાયો છે ? એને તો કોઈ હણે નહિ એમનો એકનો એક પુત્ર-એ હણાય તો જીવનમાં પછી રહું શું ? પછી આ યુદ્ધ શું ? પછી જીવવું શું ?

પણ ખૂબરાણ કરનારા ખોટું બોલતા હોય તો ? સૌથી મોટો અવાજ એમાં ભીમનો સંભળાય. ને એ વારંવાર મોટેથી બોલે, 'અશ્વત્થામા હણાયો, અશ્વત્થામા હણાયો !'

આમાં સાચું શું ?

પાંડવોમાં યુધિષ્ઠિરની કીર્તિ એવી કે ભલે ગમે તે થાય, એ કદાપિ એક અસત્ય શબ્દ બોલે નહિ

એટલે ગુરુ એને પૂછવા ગયા.

ગુરુએ જઈને યુધિષ્ઠિરને પૂછ્યું કે અશ્વત્થામા હણાયો છે એ સાચું ?

હવે આ પણ ખરેખરી કસોટીની અવી. અશ્વત્થામા હણાયો છે એવો આઘાત જો ગુરુને લાગે, તો ગુરુ દ્રોણાચાર્ય પછી હથિયાર જ છોડી દે ! ગુરુને પોતાના એકના એક પુત્ર ઉપર એવો પ્રેમ.

યુધિષ્ઠિર આ જાણે. પાંડવો જાણે. બીજા પણ જાણે. ગુરુ દ્રોણાચાર્ય એવું તો બીજા યુદ્ધ

કરતા હતા કે જો આમ ને આમ બે દિવસ
પણ એ યુદ્ધ લંબાય તો થઈ રહ્યું! પાંડવો
જીતી રહ્યા, એમનું સૈન્ય પણ જીતી રહ્યું!
એક એક એવી વાત ગુરુની પાસે છે કે એ
વાતનો તાગ લેતાં આ આંખો ઝોડે જાય.
ગુરુ એવાં શસ્ત્ર છોડે છે કે સેંકડો હજારોને
હિસાબે ચોદ્દાઓ રણમાં ઢળી પડે છે.

એ વખતે સૌએ યુધિષ્ઠિરને કહ્યું કે, જો ગુરુ
હથિયાર નહિ છોડે, તો આ યુદ્ધ પાંડવો
નહિ જીતે.

અને ગુરુ જો અશ્વત્થામાના મૃત્યુ સમાચારો
સાંભળશે તો જ હથિયાર છોડશે. માટે ઝાઝી
લપનછપન વિના કહી જ દો કે અશ્વત્થામા
હણાયો છે. ને અશ્વત્થામા હણાયો જ છે નાં ?

ભલે અશ્વત્થામા હાથી હણાયો છે, પણ આપ-
ણને તો ગુરુ સવાલ, આ પૂછે છે કે અશ્વ-
ત્થામા હણાયો છે ? ને આપણે જવાબ આપવો
છે કે હા, અશ્વત્થામા હણાયો છે.

આ કપટવાણીના આધાર વિના ખીજો કોઈ જ
ઉપાય ન હતો.

રાજા યુધિષ્ઠિર એ વખતે એ કસોટીમાંથી
પાર ન ઊતરી શક્યા.

આપણે ગુરુના સવાલનો જવાબ વાળ્યો : ‘હા
અશ્વત્થામા હણાયો છે,’ ને પછી પોતાનું મન
મનાવવા, બહુ જ ધીમેથી પોતે જ સાંભળે
તેમ બોલ્યા, ‘નરો વા કુંજરો વા’ એટલે
કે નર કે કુંજર ! કુંજર એટલે હાથી. ગમે
તે હોય.

ત્યારથી ભાષામાં કહેવત પડી ગઈ ‘નરો વા

કુંજરો વા’ એટલે જાણતા હોઈ એ છતાં
ન જાણતા હોય તેમ વર્તવું, એ નરો વા
કુંજરો વા ! પણ ગુરુ દ્રોણાચાર્યે એ સાંભ-
ળીને તરત શસ્ત્ર છોડી દીધાં. અને પોતે જાણે
કાંઈ ન હોય તેમ સમાધિમાં બેસી ગયા.
એમને પ્રાણત્યાગ કરવો હતો.

પણ એ વખતે ધૃષ્ટદ્યુમ્ને એમને હણી નાખ્યા.

પેલા વૈરનો અગ્નિ આગળ વધ્યો. મહાભારતનું
યુદ્ધ તો પૂરું થયું. પાંડવો જીત્યા, કૌરવો
હાર્યા. પણ ગુરુ દ્રોણાચાર્યના પુત્ર અશ્વત્થા-
માના દિલમાં, એ મહાભારત કરતાં પણ
મોટું મહાભારત હવે શરૂ થયું.

એને ક્યાંય ચેન નથી. આરામ નથી. મનમાં
શાંતિ નથી.

દુપદના પુત્ર ધૃષ્ટદ્યુમ્ને જે રીતે એના પિતાને
હણ્યા—એ વાત સાંભળીને એના રોમે રોમમાં
વૈરનો અગ્નિ પ્રગટ્યો છે.

એને થાય છે—હવે તો હું ઘોર વૈર લઉં કે
—જેમાંથી કોઈ દિવસ કોઈ જાંચે આવી
શકે જ નહિ. પછી કોઈ વૈરનું નામ જ
લઈ શકે નહિ.

મહાભારતનું યુદ્ધ પૂરું થયું, છેલ્લું યુદ્ધ ભીમ
અને દુર્યોધને—ગદાયુદ્ધ કયું. એમાં દુર્યો-
ધન પડ્યો. મર્યો નહિ પણ એની જાંઘ ભાંગી
ગઈ હતી. તે હવે આજકાલ હતો. ગદા-
યુદ્ધનો નિયમ કે કમરની નીચે ઘા કરવાનો
નહિ પણ ભીમે તો દુર્યોધનને જાંઘ ઉપર
ઘા કરીને મૃતપ્રાય કરી નાખ્યો. એ ધર્મયુદ્ધ
ન હતું પણ ખીજા બાબુ ભીમની પ્રતિજ્ઞા
હતી, દુર્યોધનની જાંઘ ભાંગી નાખવી.

એટલે એના મનથી એ વાત ધરાબર હતી. પણ અશ્વત્થામા એ એ વાતમાંથી જ પોતાનું વર વાળવાનું નક્કી કર્યું. તે રણભૂમિમાં રાજ દુર્યોધનની પાસે ગયો. જઈને એને કહ્યું : 'હું બધા જ પાંડવોને હણી નાખું. ધૃષ્ટદ્યુમ્ને મારા પિતાને હણ્યા છે. અન્યાયથી હણ્યા છે. એનું વેર મારે લેવાનું છે માટે મને તમે આજ્ઞા આપો.'

દુર્યોધને એ જ વખતે, એને સેનાપતિ તરીકે નીમ્યો એટલે કે યુદ્ધ જાણે આગળ ચાલ્યું. પણ હવે તો ત્યાં લડવાવાળા કોણ હતા ?

અશ્વત્થામા, એના મામા કૃપાચાર્ય, અને કૃતવર્મા દ્વારકાનો મહાન સેનાપતિ, એ ત્રણ જણ. હવે યુદ્ધ આગળ કેમ ચલાવવું એનો વિચાર કરવા એક વૃક્ષ નીચે ગયા.

ત્યાં વિચાર કરતાં કરતાં રાત પડી ગઈ. પણ સૈન્ય નહિ. કોઈ મહાન રણયોદ્ધો નહિ. કોઈ વ્યૂહ નહિ. અને યુદ્ધ આગળ ચાલે શી રીતે ? ચલાવે કોણ ? એટલે એમણે 'જીવન મરણ વચ્ચે એલા ખાતા દુર્યોધનને આશ્વાસન તો આપ્યું હતું' કે, યુદ્ધ આગળ ચાલશે, પણ હવે એમને માટે ભોં બાકે થઈ પડી. સામે મોંએ તો એક ઘડી પણ યુદ્ધ ચાલે નહિ મામે અજુન હતો. આંહી કોઈ ન હતું. ગુરુ દ્રોણ ગયા. ભીષ્મપિતામહ દગી પડ્યા કણ પડ્યો. દુર્યોધન જીવન મૃત્યુમાં હતો. કોણ હતું ? કોઈ જ ન હતું.

યુદ્ધ લડે કેણ ? ચલાવે કોણ ? સૈન્યને દોરે કોણ ? સૈન્ય કોના નામે ઉત્સાહ પામે ? અને સૈન્ય હતું કયાં ?

એટલે એ વિચારમાં ને વિચારમાં સધ્યા પડી ગઈ. રાત આવી. આકાશમાં તારા નીકળ્યા. બધે અંધકાર થઈ ગયો.

પણ માણસનું મન કેવું અજબ છે ? જ્યારે જે રંગ પકડ્યો કે એ રંગમાં, એ રંગાઈ જાય. અશ્વત્થામાના મને વૈરનો રંગ પકડ્યો હતો. એને તો વૈર લેવું હતું. પાંડવોને હણવા હતા. દુષ્ટ, ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, દ્રૌપદી, દ્રૌપદીના પુત્રો, એ બધા જ એના અરિ હતા. એમને હણવા હતા. એવામાં આ અંધકારમાં એક ચમત્કાર બન્યો. ચમત્કાર તો કાંઈ નહિ, હમેશાં બને છે એવી વાત જ બની. 'પણ અશ્વત્થામાના મનને, એ વાને નવી જ દિશા સૂઝાડી દીધી. જાણે એ ઘટનાએ એને કહી દીધું કે વૈર લેવાવાળા, આમ લે છે !

એવું ત્યાં શું બન્યું હતું ? જે વૃક્ષ નીચે એ ગુપચુપ ઊભો હતો, ને સૈન્ય વિના, સેનાપતિ વિના, યુદ્ધ વિના, યુદ્ધ લીધા વિના, પાંડવો કેમ હણાઈ જાય, એનો વિચાર કરતો હતો. ત્યાં એ વૃક્ષની ઉપર, કાગડાઓનો માળો હતો. કાગડા ત્યાં નિરાંતે રાત ગાળે. અત્યારે પણ એ બધા નિરાંતે સૂતા હતા. બધી સીમ સૂઈ ગઈ હતી. જળ પણ જ પી ગયાં હતાં.

ભગતા હતા, માત્ર આ ત્રણ જણા દારણ કે એમના મનમાં વૈરની ધૂન હતી !

વૈરના જ વિચાર એમને આવતા હતા. એ વખતે આ નિરાંતે સૂતેલા કાગડાઓ ઉપર એક ધૂવડ આવી ચડ્યું.

એણે તો આવીને તરત કાગડાઓને એક પછી

એક પીંખવા જ માંડ્યા. કેા કેા થઈ પડ્યું. પણ ઘૂતડ તો કાંઈ ન હોય તેમ, એમને અંધારામાં પીંખતું જ રહ્યું. એ અંધારામાં નેઈ શકે. કાગડાઓ માટે તો અંધારું એ અંધારું. એટલે એ બધા ટપોટપ મરવા માંડ્યા !

અશ્વત્થામા તો આ નેઈ જ રહ્યો. એના મનમાં કેંક વિચારો આવી ગયા. તેણે આ વાતમાંથી તરત જ પોતાનો રસ્તો શોધી લીધો. કુદરત પણ માણસને એ જ વાત આપે છે, જે વાત માટે માણસનું મન તૈયાર હોય છે ! અશ્વત્થામાને આમાંથી વૈરની પ્રેરણા મળી. વૈર કેમ લેવાય તે સૂઝ્યું.

તેણે તરત કહ્યું : ‘મામા ! આપણું કામ પતી ગયું સમજો. આજ રાત્રે પાંડવો નહિ હોય. પાંચાલો પણ નહિ હોય. દિવસ ઊગ્યે દુર્યોધન રાજા, આનંદ પામશે. આપણે ચાલો. વાત મળી ગઈ.’

કૃપાચાર્યે કહ્યું : ‘પણ શું વાત મળી ગઈ છે અશ્વત્થામા ?’

‘આ જ. જે આંહીં બની તે !’ અશ્વત્થામાએ કહ્યું : ‘સૂતા હોય ત્યાં, બધાને હણી કાઢીએ. ચાલો !’

‘હે ? અશ્વત્થામા ! યુદ્ધ વિના એમને હણી કાઢવા ? અને તે પણ ઊધતા હોય ત્યારે ? એ તો રાક્ષસ પણ ન કરે. તો તો આપણામાં ને ખૂનીમાં ફેર શું ?’

‘આપણામાં ને ખૂનીમાં ઘણો ફેર મામા ! તમે સમજો નહિ. ખૂનીનો મહાન પિતા ન હોય. મહાન પિતા હોય તો એને આમ

વિશ્વાસઘાતથી હણનારા કેઈ ન હોય. વિશ્વાસઘાતનો બદલો વિશ્વાસઘાત. ચાલો !’

‘અરે ! પણ અશ્વત્થામા ! આપણે રૌરવ નરકમાં પડીશું !’

‘નરક મળશે, મૃત્યુ પછી મામા ! અને આપણે તો જીવતાં વૈરનો આનંદ લઈ લેશું. ચાલો, હવે વેદિયાવેડા કરો માં. વખત બહુ ઓછો છે !’

અશ્વત્થામાએ તો તરત જ પ્રયાણ પણ કર્યું. કૃતવર્મા કૃપાચાર્ય પણ એમની પાછળ ચાલ્યા. એ સેનાપતિ હતો.

અશ્વત્થામાએ આડે અવળે માર્ગે પાંડવોની છાવણીમાં પ્રવેશ કર્યો. યુદ્ધ સમાપ્ત થઈ ગયું હતું. પાંડવોનો વિજય થયો હતો. અઠાર અઠાર દિવસનો થાક હતો. હવે યુદ્ધ કરવા-પણું હતું નહિ. એટલે તમામ જે જ્યાં તે ત્યાં, ગાઢ નિદ્રામાં ગમે તેમ પડ્યા હતા. હવે યુદ્ધ છે નહિ—એ નિશ્ચિંતતાથી સૌ ગમે તેમ દોટી ગયા હતા.

અશ્વત્થામા તો ઘૂંટઘૂંમના શયનમંદિર પાસે જ આવી પહોંચ્યો. ત્યાં પણ સૌ હવે અ-સાવધ હતા.

અશ્વત્થામાએ અચાનક જ હુમલો કર્યો. અને જે આવે તેને હણવા જ મંડ્યો. દ્રૌપદીના પાંચ નાના પુત્ર આંહીં સૂતેલા. એ દોડતા આવ્યા અશ્વત્થામાએ એમને હણી નાખ્યા.

મોટું રમખાણ મચી ગયું. હાહાકાર થઈ ગયો. જે સામે આવ્યો તે ઊડ્યો જ છે—એવી જ વાત અશ્વત્થામાએ રાખી. પછી સામે આવનાર, ગમે તે હોય !

અશ્વત્થામા આમ ભયંકર સંહાર કરીને છટકી ગયો. કૃતવર્મા કૃપાચાર્યે આગ લગાડી દીધી હતી. એટલે તો કોઈને શું કરવું, કેને પકડવો, કાંઈ સૂઝતું જ ન હતું.

પ્રભાત થતાં થતાંમાં તો ત્રણે જણા, દુર્યોધન પાસે પહોંચી ગયા.

કેવો સંહાર થઈ ગયો હતો. તે વાત કરી. કોઈ પ્રખ્યાત યોદ્ધો જીવતો રહ્યો ન હતો. હવે જીવતા રહ્યા પાંડવો—અને પોતે ત્રણ. ધૃષ્ટદ્યુમ્ન, વિરાટ, પાંડવોના પુત્રો, બીજા અનેક યોદ્ધાઓ બધાને એમણે હણી નાખ્યા હતા.

એ સાંભળીને દુર્યોધને શાંતિથી પ્રાણ છોડ્યા ! બધે એનું વૈર પૂરું થયું હોય ! અશ્વત્થામાએ આ મહા સંહાર કર્યો છે. એ ખબર પડતાં, તો સવારે પાંડવોના શિબિરમાં હાહાકાર થઈ ગયો !

દ્રૌપદીનું રુદન તો દેખ્યું જાતું નથી. કોઈ મળે નહિ. કોઈ જીવતો રહેતો ન હતો. માત્ર અભિમન્યુની પત્ની ઉત્તરા—એને જો પુત્ર જન્મે, તો પાંડવોના એ વારસ. બાકી કોઈ વારસ મળે નહિ ! વારસ કુમારો સાફ થઈ ગયા હતા.

અશ્વત્થામાને, અર્જુને પાછળ પડીને પકડી તો પાડ્યો—પણ હવે શું ? એને હણવાથી પણ શું ? રુદન કરતાં દ્રૌપદી પાસે એને આણ્યો. પણ દ્રૌપદીએ ગદ્ ગદ્ કંઠે કહ્યું : 'એની માને એ એકનો એક છે. વળી ગુરુપુત્ર છે. વળી પ્રાણજી છે. એનાં ક્યાં એ, ભોગવશે, એને છોડી દો !' દ્રૌપદી એ વખતે બધે માતાનું હૈયું ધારી રહી.

અશ્વત્થામાને અર્જુને છોડી મૂક્યો. પણ એનું ઘણું ઘણું અપમાન સૌએ કર્યું.

પણ એને પોતાના ઘોર કામનો બદલો વિચિત્ર રીતે ખાજ્યો છે !

એને મૃત્યુ નથી. એ ભટક્યા જ કરે—ભટક્યા જ કરે ! ઘોર ભયંકર રણમાં—જંગલમાં એ ભટક્યો જ રુકે ! કૃષ્ણે એને આવો શાપ દીધો હતો.

અને એ કઈ સ્થિતિમાં ભટકે ? એને માથે માખીઓ બણબણતી હોય, લોહી વહેતું હોય, એ પળે પળે મૃત્યુ માગતો હોય ને મૃત્યુ ક્યાંય દેખાતું ન હોય !

એને મરવું હોય. પણ એને માટે મૃત્યુ ન હોય. એનાથી મરાતું નથી.

આ છે, એના ઘોર કર્મનો બદલો. વૈરનો વારસો !

કાર્પીયન સમુદ્રમાં તાજેવરમાં એક નવો ટાપુ દેખાયો છે. આ ટાપુ લગભગ ૨૫૦ થી ૩૦૦ મિટર જેટલો પહોળો છે સમુદ્રના કાંઠાથી એ લગભગ ૧૮૦ મિલિમિટર દૂર છે. કાર્પીયન સમુદ્રના પેટાણમાં એક એવો નવાળામુખી પર્વત છે કે જેમાંથી લાગને બદલે માટી નીકળે છે એ પર્વતના ફટવાને કારણે આ ટાપુ ઉદ્ભવ્યો છે. આ ટાપુની બીજા બાજી એ છે કે છત્તા સાડેક વર્ષમાં આ ટાપુ વારંવાર દેખાય છે અને પછી પાણીમાં ડૂબી જાય છે. સૌથી પ્રથમ તો છેક ૧૮૯૮માં આ ટાપુ દેખાયો હતો. પછી સમુદ્રના મોનાથી ધોવાઈને એ અદરશ થઈ ગયો હતો. ફરી એ ૧૯૩૦માં દેખાયો હતો અને પાછો અદરશ થઈ ગયો હતો. ત્યારબાદ ૧૯૫૧માં એ દેખાયો હતો અને એ જ પ્રમાણે હવે થઈ ગયો હતો. ત્યારબાદ ફરી આ વર્ષે એ ટાપુ દેખાયો છે.

વિનયનું સુખ

જીવન એ કુટુંબજીવ છે. એમાં કેવળ બહાર જ યુદ્ધ આપવાનું હોય છે તેવું નથી. કુટુંબની અંદર તો ચોતાની ભત સામે યુદ્ધ આપવાનું હોય છે. જે ચોતાની ભત સામે યુદ્ધમાં જીતે છે તે જ વિનયનું સાચું સુખ પામે છે એ સમજવતો પત્રોત્તરાત્મક આ લેખ છે,...

[હાલ મારી ઉંમર ૩૫ વર્ષની છે. પરંતુ જ્યારે મારું લગ્ન થયેલું ત્યારે લગ્નને ચોગ્ય સમજીને અભાવ કહી શકાય. લગ્ન પછી તરત જ પત્નીની સાથે અણખનાવના પ્રસંગો ચાલ્યા કર્યા. જેમ જેમ સમજ આવતી ગઈ તેમ તેમ માનસિક અંતર ખૂબ જ વધતું ચાલ્યું તે ત્યાં સુધી કે આજની પાંચ વર્ષ પહેલાં એક છોકરી સાથે પ્રેમમાં પડ્યો. એમ બંનેએ બહાર ચાલ્યાં જઈને લગ્ન કરી નાખવાની તૈયારી પણ રાખેલી. પરંતુ એ ચોગ્યના પાર પડે તે પહેલાં છોકરીનાં માબાપને ગંધ આવી ગઈ.

બાદ એ વર્ષ સુધી તો કશી સૂઝ જ પડી નહિ. દુઃખનું ઓસડ દહાડા એ ત્યાં એ અસરો કાંઈક જ ઓછી થઈ. પણ સોખતો અભાવ કાયમ સાથા કરતો હતો. નવી જગા શહેર નથી કે મારા વતન જેવો કસો પણ નથી, પરંતુ પાંચેક હજારની વસ્તીવાળું મોટું ગામ છે. અહીં એક પાત્ર સાથે પ્રસંગમાં આવ્યો. પરંતુ એ મનોરથ પણ આ માગશર મહિનામાં લાગીને લુપ્તો થઈ ગયા. એના વડીલોએ એનાં લગ્ન લીધાં. મને આ ઘાટી કાયમ આપઘાતના વિચારો ચાલ્યા કરે છે. આપઘાત નથી કરી શકતો ફક્ત એક જ કારણે કે મારી ભૂલના પરિણામે મેં ત્રણ જીવોને આ પૃથ્વી ઉપર ઉતાર્યા છે. જેમના ઉછેરની અને તેમને સંપૂર્ણપણે ઠેકાણે પાડવાની જવાબદારી મારી છે. જેમાંથી હું છટકી શકું નહિ. મારી પત્ની સાથે મારે ક્યારેય મનમેળ થઈ શક્યો નથી અને મનમેળ થઈ શકશે કે કેમ, એ શંકાની વાત છે.

કોલેજ અને શાળાકાળ દરમિયાન હું જે પ્રવૃત્તિમાં લાગ લેતો હતો, એ મારો ઉત્સાહ અને ધગશ આજે સાવ લુપ્ત થઈ ગયાં છે. જીવન એક ધસડખોળો થઈ પડ્યું છે. બીજા પાત્રની ખોજમાં મારો આશય વિષયવાસનાથી ખિલકુલ પર રહેવાનો છે.

આપની સલાહ મારું છું કે મારી આ Opposite Sexની ભૂખ વ્યાજબી છે કે કેમ? આપ તો કહેશો કે વ્યાજબી નથી, છતાં આપ જરૂર સમજી શકતા હશે કે તે છતાં પણ એ ભૂખ હમેશાં રહેવાની. તો હવે એને માટે બે રસ્તા રહ્યા (૧) એ ભૂખ લાંગવાનો ઉપાય અને (૨) એ ભૂખ ખોટી ભૂખ છે એ સચોટ દલીલથી મને સમજાવવાનો.

માનસિક દર્દ ખૂબ પીડા કરે છે અને હજુ આ લખું છું ત્યારે આપઘાતના વિચારો તો ચાલુ જ છે. આપના 'ધૃપસળી' પુસ્તકના વાચનમાંથી ફક્ત શરીરથી જીવવાની પ્રેરણા મેળવી શક્યો છું.]

કોલેજનું શિક્ષણ લીધેલા યુવકોને પોતાનું રીથિટી થયેલું લગ્ન સુખ નથી આપતું ત્યારે એનો દોષ એ કાચી ઉંમરે થયેલા લગ્નમાં જુએ છે, પત્નીના ઓછા ભણતરમાં જુએ છે, સ્વભાવદોષ અને મનના અમેળમાં જુએ છે. ઘણા યુવકો કોલેજકાળ દરમિયાન પ્રેમમાં પડી પ્રેમિકા સાથે પરણવાની મહેત્તજા પણ સેવતા હોય છે. કોઈ કોઈ એવા પ્રેમથી પરણી શકે છે તો કોઈ કોઈ ઉચ્ચ શિક્ષણ લીધેલી યુવતી

જ્ઞાતિમાં હોવાથી તેને પરણી શકે છે. પરંતુ મોટા લાગને તો વગર પરિચયે પ્રેમ સિવાય, પોતાનાથી ઓછું ભણેલી અગર અભણ છોકરી સાથે પરણવાનું મળે છે. સ્ત્રી વર્ગને સમાજે પછાત રાખ્યો છે અને છોકરાઓ નેટલી છોકરીઓની કેળવણીનું પ્રમાણ નથી ત્યાં સુધી એ રીથિટિ અનિવાર્ય પણ છે.

ઉપરના ટૂંકાવેલા પત્રમાં પણ યુવકની એ મનોદશા લેવા મળે છે. એમનું લગ્ન થયું ત્યારે સમજીને

અભાવ હોતો તે પત્ની સાથેનો અણુમાનવ અને માનસિક અતર વધતુ ગયુ તે કારણ જણાવ્યા છે આ અસતોત્રમાથી એમને ખીજ સ્ત્રી તરફનું જેને આકર્ષણ થી શકાય તે શરૂ થયુ છે એમના નિર્ણયતા મળતા ખીજુ પાત્ર ગોત્યુ અને તેય આયુ જતા આજે એ આપવાન સુધીની નિરાશાએ પહોંચ્યા છે અને સાથે સાથે એ પત્ની સાથેના સબંધથી ત્રણ બાળકોના પિતા થયેના છે અને યોથાના થવાની તૈયારીમા છે આ મારણે એમનું મન આપ ધાત કરતા પાછું પડે છે એ એમની વિચારસરણી જેમ સમજાવેલી છે તેમ એથી આગળ વધી એમણે પરસ્ત્રીના આકર્ષણથી અનિષ્ટ રહેના પણુ એટના જ દઢ મનોબળથી કોશિશ કરની જોઈએ

એક ખીજના નિકટના પરિચયમા આની પ્રેમભાવના જાણ્યા પછી પુખ્ત ઉમ્મરે પરણવાનું પ્રાપ્ત થાય તે સ્થિતિ જરૂર આવકારપાત્ર છે રૂના આગળના લગ્ન કરતા એ સ્થિતિ સારી નથી તેમ ઉતારી પાડવાની કોઈ જરૂર નથી પરંતુ એવા પ્રેમજનથી પરણનારના જીવનમાં કઈ પ્રશ્ન જાણા નહિ થાય અને તેમને અસતોત્ર નહિ જ મે તેમ માનવાનું યોઈ કારણ નથી આ પત્રમા દુખી લગ્ન અંગે જે કારણો યુવકે જણાવ્યા છે તે પ્રેમજનમા પણુ બનના એટલે જ સહન રહે વાતો છે સમજથી પરણેનો યુવક જ્યારે આમ દુખી થાય છે ત્યારે એ પણુ કહેતો હોય છે કે આજે જેટની પૂરી સમજ છે તેમની તે વખતે નહોતી એના લગ્નમા અણુમાનવ અને માનસિક અતર પડવાનું એવું જો ન હોત તો પશ્ચિમમા જ્યાં પ્રેમ થયા પછી લગ્ન થાય છે તે બધા મુખી લગ્નો હોત અને કોઈને ફરિયાદ કરના જેવું ન હોત પરંતુ ત્યાં છૂટાછેડાનું પ્રમાણ આપણા કરતા વિશેષ છે તે બતાવે છે કે કેવળ પ્રેમ લગ્નથી પ્રશ્ન પતી જતો નથી

દ્વિતીય તત્વચિત્રક અને રાજદારી આગેવાન શ્રી સી રા. જોષીનાચારી પ્રેમ અને લગ્ન એ વિષયની ચર્ચા કરતા લખે છે કે 'લગ્ન થયુ એમને બહુ પતી

ગયુ એમ માનતુ તે મૂખીઈ છે ખરુ કુરુક્ષેત્ર લગ્ન પછી જ આવે છે એ પ્રેમજન હોય કે રૂના હોય સાચુ યુદ્ધ તો પછી જ ખેંચાય છે। એ યુદ્ધમા તમે જીતો નહિ ત્યાં સુધી સુખી નથી માનસિક શુદ્ધિ સામેના કેળવણી પડકાર આપણે જીતવાના હોય છે શુ મહો નામા કે શુ ગાડીમા શુ સલામા કે શુ સામા જિંક મિત્રોમા દરેક એવી ઘણી વ્યક્તિઓના પરિચયમા આવે છે કે જે પ્રેમને જોખ હોય છે આવા વખતે પોતાની પરિણીત પત્નીને ત્યજવાના વિચારોય મનમાં જન્મશે આના સમરે દરેકે કડિમદ્ધ બની આવા સૌ શત્રુઓને ઝામવા જોઈશે '

આ યુવકે પત્ની અંગે અસતોત્ર વ્યક્ત કર્યો છે તેવું જ્યારે મનમા આવે ત્યારે પત્નીના સ્વભાવદોષની પાછળની જે ભાવના રહી છે તે જોવાનો પ્રયત્ન કરવામા આવે તો પુરુષ એના પ્રયેની વફાદારી સમજશે એ જ વિષયની ચર્ચામા શ્રી રાજગોપાનાચારીએ જુવાન મિત્રોને સંબોધી કહ્યું છે 'જુવાન આદર્શ! એક જુવાન છોકરી માળાપનુ ઘર છોડી પત્ની તરીકે તારે ઘેર આવે છે તેનો તે કદી વિચાર કર્યો છે ખરો ? તદ્દન અગમણ્યા ધરમા એ આનંદપૂર્વક પ્રવેશી છે તેમાં એ કેટલી હિંમત દાખવે છે ? તારા પર એણે પોતાની શ્રદ્ધા ટેકરી છે પરિણીત જુવાને આ વાતનો ખ્યાન કરવો ધો છે આટની હિંમત અને નિશ્ચય કોઈ પુરુષે દાખવ્યા છે ખરા ? પુરતને આ હિંમત ને આત્મમળતો એક વખત ખ્યાન આરી જાય તો એ એના પ્રયેની પોતાની ફરજ સમજી જશે

આ યુવકને પત્ની તરફની ફરજ જાણી નથી થઈ, પણુ બાળકો તરફની ફરજ જાણી થઈ છે એ જવાબદારીને લીધે એ આપવાત ન કરતા જીવે છે તે પૂરતુ નથી એણે એવું જીવવું જોઈએ કે જે બાળકોને પણુ પ્રેરણા, રૂપ અને એ ફરિયાદ કરે છે કે પત્ની પ્રેરણારૂપ બની શકે તેમ નથી પરંતુ એ પોતે પત્ની માટે પ્રેરણારૂપ બની શકે તેવું જીવન ગાત્યુ નથી તેવું શુ ? પ્રેરણારૂપ કેવળ પત્નીએ બનવાનું છે અને પતિએ નહિ ?

પત્ની તો વિકાસ પામેલી નથી એમ માનીએ. પણ પતિએ તો વિકાસ સાધેલો છે. એ સ્થિતિમાં પ્રેરણારૂપ બની શકે. તેમ વફાદારીપૂર્વક જીવવાની એની ફરજ નથી શું? એ સ્ત્રી માટે જ નહિ પણ પોતાનાં બાળકો માટે પણ એ જરૂરી છે.

પતિ અને પત્ની એકબીજાનાં પ્રેરણારૂપ બની શકે તો સોનામાં સુગંધ લળી ગણાય. પરંતુ એવી આદર્શ સ્થિતિનો પ્રેમ પામવો એ દોહલું છે. જેમને શરૂઆતમાં પ્રેમ લાધે છે અને તેને વશ થઈને એ પરણે છે, તેમાંથી અપવાદરૂપ જ યુગલ એક બીજાને પ્રેરણારૂપ બની રહે છે. બાકી બીજાને તો ઝાણવત્તે અંશે એકબીજાના સ્વભાવદોષ નિલાવી લેવાના હોય છે, વફાદારીની ફરજને લીધે એ નિલાવી લેવાની જેમ જેમ ટેવ પડતી જાય તેમ તેમ એ સ્થિતિ એવી સ્વાભાવિક આવી જાય કે એ પોતે બીજાને નલાવી લે છે, સડી લે છે, એ ખ્યાલ જ એના મનમાંથી નીકળી જાય છે. એને સાથી અંગે ફરિયાદ રહેતી નથી.

સાથી તરફથી પ્રેરણા મળે તો હરખવા જેવું છે. તેમ પ્રથમ કહ્યું, પણ જો ન મળે તો માણસની શક્તિ કુંઠિત થઈ જાય છે તેમ માનવું એ અસંતોષની અને નિરાશાની નિશાની છે. સોફ્ટેટીસ જેવાએ આખી જિંદગી પ્રયત્નિત ધોડા પહોંચે તેવું મિશનરી કામ લોડા અને સરકારનો ખોદ વહોરીને કર્યા કર્યું અને છેલ્લે એ સફાકામ બદલ સ્થાપિત સરકારે ઝેરનો ખાલો આપીને મૃત્યુદંડની સજા ફરમાવી, તે પણ એણે હસતે મોંએ સ્વીકારી. મૃત્યુદંડની છેલ્લી રાત્રિએ એનો શિષ્ય જેલના દારોગાને ફાડીને એને લગાડી જવા આવ્યો. એને પોતાના દેશથી દૂર બીજા દેશમાં લઈ જવા વહાણ પણ લગારેલું તૈયાર હતું. પરંતુ પોતે જે સત્ય માટે જીવ્યો હતો, તે જ સત્ય માટે એણે મોતને પણ એટલું જ હિતેચ્છુ માન્યું અને ઝેરનો ખાલો પીને એ મૃત્યુ પામી અમર થયો. આ પ્રેરણા એને કોણે આપી? એની પત્ની તો ભારે ઇજ્યાબળી હતી. એ એની સાથે લડવા માગતી, પણ સોફ્ટેટીસ એવો ઉત્સાહ બતાવતો નહિ એટલે એ

એને ઉરફરવા એકું પાણી એના ઉપર ઢોળતી! છતાં સોફ્ટેટીસ ઠંડે કલેજે હસી કાઢતો—‘ મને ખાતરી જ હતી કે વાદળાં ક્યારનાં ગર્જે છે એટલે વરસ્યા વગર નહિ રહે!’

સોફ્ટેટીસ તો મહાન વિભૂતિ હતો. તેનો દાખલો સામાન્ય માણસને કામ ન આવે તેમ માની લેવામાં આવે, તો આ યુવકનો જ દાખલો છે. એણે કહ્યું છે કે શાળા કોલેજમાં તે અનેક પ્રવૃત્તિઓ કરતો હતો, અને આજે તે નથી કરતો અને પત્ની પ્રેરણારૂપ નથી તેને કારણ માને છે. પરંતુ એ પ્રવૃત્તિ વિદ્યાર્થીકાળમાં કરતો ત્યારે પત્નીની પ્રેરણા નહોતી, છતાં એ કેમ બની શકતું હતું? એ પ્રેરણા કોણ આપતું હતું— મામાપ, વિદ્યાર્થીમિત્રો કે શિક્ષકો કે અંતરતું બળ? આજે એ સૌ એક યા બીજા રૂપમાં મોજુદ છે છતાં કેમ આમ બન્યું? અંતરતું બળ હરાઈ ગયું. કોણે હણ્યું? પત્નીએ? ના, યુવકે પોતે લગ્નની વફાદારીમાંથી જે બળ મેળવવું જોઈતું હતું, તે ન મેળવ્યું. પ્રેરણાના ભ્રમમાં પડી એણે બીજી સ્ત્રી પ્રત્યે જે આકર્ષણ અનુભવવા માંડ્યું, તેનું એ પરિણામ છે. પત્નીના સહવાસમાંથી એને જે ન મળ્યું તે એણે જીવનની પ્રવૃત્તિઓમાંથી મેળવી લેવું જોઈતું હતું. માણસને જે નિસ્વાર્થ પ્રેમમાં જ આનંદ હોય તો આ યુવકે શિક્ષક તરીકેના પોતાના જીવનને લીધે પોતાની શક્તિઓ એમાં ખર્ચી વિદ્યાર્થીઓનો એવો પ્રેમ પ્રાપ્ત કર્યો હોત, પરંતુ એવો કોઈ લગ્નજીવન સફળ થાય તેવો રસ્તો લેવાને બદલે યુવકે એ નિષ્ફળ જાય તેવો બીજી સ્ત્રી સાથેના પ્રેમનો રસ્તો લીધો. અને એ વખત તેમાં નિષ્ફળતા જવા છતાં સત્ય વસ્તુ એને દેખાતી નથી એની પાછળ વાસનાનો હેતુ નથી તેમ એ માને છે. પરંતુ એ શી રીતે શક્ય છે? જેને પોતાની પત્ની પ્રત્યે આટલો પ્રબળ અસંતોષ છે તે સંજોગોમાં બીજી સ્ત્રી પ્રત્યેનું આકર્ષણ લયજનક ગણાય. પત્ની પ્રત્યે પ્રેમભાવ હોય તો પણ આવો સંબંધ કોઈ વખત લયજનક બને છે, તો આમાં શી રીતે એ નિર્ભય

રહી શકે? આપણાં સ્થામી લગ્નને પાયો - જે કોઈ હોય તે વફાદારી છે. અપવાદરૂપ યુગલને બાદ કરીએ તો ગ્રેમભાવનામાં વધવટ થયા વગર નહિ રહેવાની. પરંતુ લગ્નને ટકાવી રાખવામાં જરૂરી છે તે વફાદારી યુવકે પોતાના લગ્નમાં તે ખતાવી નથી એટલે આને એ સુખી નથી.

લગ્નમાં વફાદારીનું 'કેટલું' મોટું સ્થાન છે તેનો ખ્યાલ આપનાં પશ્ચિમના સમાજશાસ્ત્રી શ્રી અબ્રાહમ રોડન લખે છે કે, 'મારા પચ્ચીસ વર્ષના આ વિધવા અભ્યાસ અને લગ્નવિષયક બાબતોના સલાહકાર તરીકેના અનુભવના આધારે કહું છું કે બિનવફાદારીથી લગ્નની ગાંઠ ક્યારેય મજબૂત બનતી નથી. વળી આવા જાતીય સંબંધમાંથી સ્ત્રી કે પુરુષને તન કે મનનો સાચો સંતોષ સાંપડતો જ નથી. લગ્નના સાથીને આવા સંબંધની જાણ ન હોય તોયે આવો સંબંધ હાનિ જ કરે છે. કારણ કે આવા સંબંધને ગુપ્ત રાખવા જૂઠાણાંઓનો આશ્રય લેવો પડે છે. તે ખુલ્લો પડી જશે તેવા ભયે એ જીવ્યા કરે છે. અને યુનાની લાગણી એના અંતરમાં રહ્યા કરે છે જ. પરિણામે પતિ અને પત્ની વચ્ચેનું અંતર ઉત્તરોત્તર વધતું જાય છે. અને છેવટે બંને વચ્ચે એક અબેદ દિવાલ ઊભી થઈ જાય છે. બ્યારે આવો જાતીય સંબંધ છતો થઈ જાય ત્યારે લગ્ન લાંબી પડે છે.

'અને કુટુંબનાં બાળકો પર આની અસરનો વિચાર કરીએ તો જોવા મળશે કે, વિરમય, લગ્ન, ખેદ, બિનસલામતી અને એવી ચિત્રવિચિત્ર કંઈક લાગણીઓ એ અનુભવતાં હોય છે. પોતાની માતા કે પિતાની

જાતીય જીવનની એવી વાતોથી બાળકોનાં મન પર ઊંડી અને કાયમી અસર રહી જાય છે. એક છોકરી બ્યારે ૧૨ વર્ષની હતી ત્યારે તેણે પોતાની માતાને પરપુરુષની બાથમાં જોઈ હતી. એ બનાવ એ છોકરીને સોળ વર્ષ સુધી એટલો ડંખતો રહ્યો કે લગ્ન અને કુટુંબ જીવનમાંથી એની શ્રદ્ધા જ ઊડી ગઈ. સત્તાવીસ વર્ષની એ યુવતીએ મારી સલાહ માગતી વખતે મને આ વાત કરી હતી.'

યુવકે પોતે અનુભવ્યું છે કે બિનવફાદારીથી એ સુખી થઈ શક્યો નથી. થઈ શકશે તેવી બ્રમણમાંથી નીકળી જઈને એની સમક્ષ એના સર્જનનું જે ચાર બાળકોનું કુટુંબ છે તેમાં એ રસ લેતો થશે અને એમના પ્રત્યેની ફરજને સ્વીકારી વફાદારીપૂર્વક એ જીવશે તો એ ચેતન-ભરી સૃષ્ટિ એને પ્રાપ્ત થશે. પત્નીના સ્વભાવદોષ અને એની મર્યાદા બાદ કરતાં એ બિનવફાદાર હોય તેવી ફરિયાદ નથી. પત્નીમાં જે સ્વભાવદોષ અને મર્યાદા છે, તે પોતાનાં બાળકોમાં ન આવે તેવા ધડ-તરમાં યુવક પોતોનો જીવનરસ વાળી દેશે તો એ બાળકો ગ્રેમથી નવરાવીને એને તૃપ્ત કરી દેશે. શ્રી રામજીએ કહ્યું તેમ જીવન એ કુરુક્ષેત્ર છે. એમાં કેવળ બહાર જ યુદ્ધ આપવાનું હોય છે તેવું નથી. કુટુંબની અંદર તો ખુદ પોતાની જાત સામે યુદ્ધ આપવાનું હોય છે. જે પોતાની જાત સામે યુદ્ધમાં જીતે છે અને ચંચળ વૃત્તિઓને સામે ન થતાં સંયમના હાથમાં પોતાની લગામ મોંપે છે, તે અતિ વિજય પામે છે. યુવક પણ લગ્નની વફાદારીનો સંયમ પાળી પરસ્પરના આકર્ષણથી મુક્ત થશે તો વિજયનું સુખ પ્રાપ્ત કરશે.

જે ભાગની ચામડી બળી ગઈ હોય ત્યાં સામાન્ય રીતે જીવતી ચામડી ટાંચી દેવામાં આવે છે. આ કામ માટે જોઈતી ચામડી એ દરદીના શરીરના બીજા ભાગમાંથી લેવામાં આવે છે અથવા બીજા કોઈ સાબ માણસના શરીર પરથી લેવામાં આવે છે.

પણ રોગવિરેદ સર્જનોએ એવી ટેકનિક શોધી કાઢી છે કે જેથી મરેલા માણસની ચામડી પણ આ કામમાં લઈ શકાય. એ ટેકનિકથી સાચવેલી ચામડી લાંબા સમય લગી બગડ્યા વિના રહી શકે છે.

છેલ્લાં દશ વર્ષમાં લેનિનગ્રાદની એક સરકારે આ રીતે સાચવેલી ૩,૦૦,૦૦૦ ચોરસ મિટર ચામડી દાહેલા દરદીઓ માટે આપી છે.

ગાંડી ભેંસ

જગતમાં માણસ ઉપરથી વિશ્વાસ ધરતો નથી તો દુનિયામાં કોઈ કોઈતું કામ ન કરે. અને એમાં તો આખી માનવજાતને નુકસાન થઈ બેસે એ સમજાવતી આ વાર્તા આપણા એક અચ્છા વાર્તા-નવલકારની કલમનો કસબ છે એટલે મહત્વની છે...

પલ આગળ બેસી કાગળ ઉપર બે-ચાર આંકડા પાડી માથું ખંજવાળતા બેઠેલા સંઘવી સાહેબ પાસે ખચકાતાં ખચકાતાં આવી નોકરે કહ્યું :

‘સાહેબ, પિલાછ દૂધવાળો આવ્યો છે.’

‘શું છે એને વળી. કે’ કે કાલે આવે.’

સાહેબ હમણાં કંઈક ધૂધવાયેલા છે એ જાણવા છતાંય પિલાછ ઉપરની એમની લાગણી અને મહેરબાનીના હિસાબે નોકરે કહ્યું : ‘સાહેબ, કે’ છે જરૂરું કામ છે.’

સંઘવી સાહેબને એવો તો ગુસ્સો આવ્યો ! ખરાડી બહુ : ‘અરે પણ મેં તને...’ પણ ત્યાં તો જે રીતે અલેક્ઝાન્ડર પેલા તોફાની ઘોડા ઉપર છલંગ મારીને સ્વાર થઈ ગયો હતો એ રીતે સંઘવી સાહેબે ગુસ્સા ઉપર સ્વાર થતાં લગામરૂપી જ્યાન પકડી બેઠી. ને ગળાતું વોલ્યુમ મીડિયમ ઉપર મૂકતાં નોકર સામે જોઈને બોલ્યા : ‘એને કે’ કે સાહેબ હમણાં બહુ કામમાં છે એટલે સાંજે—નહિ તો કે’ કે કલાક પછી આવે.’

ને પછી વાવાઝોડાથી છિન્નભિન્ન થઈ ગયેલા ટેલિફોનના તાર સરખા પેલા વિચારોને વ્યવસ્થિત કરવાનો એ પ્રયત્ન કરી રહ્યા. પરંતુ હજુય પિલાછ તરફી દિલ ચણચણતું હતું. તો મન વળી ગુસ્સો કરવા બદલ પછતાઈ રહ્યું હતું.—

સંઘવી સાહેબ એક રીટાયર્ડ પ્રાધ્યાપક હતા ને ગાંધીવાદના ધણા સારા ઉપાસક હતા. એ ભાગ્યે જ કદી ગુસ્સે થતા. પણ આજે કલાક પહેલાં આવેલી ટપાલમાં વડોદરામાં દાકતરીનો ધંધો કરતા દીકરાનો કાગળ આવ્યો એમાંની બિના જાણીને એ વ્યગ્ર થઈ ગયા હતા. એમાં વળી દીકરાને શે જવાબ લખવો એ સૂઝતું નોતું. ને ત્યાં જ આ નોકરે આવીને ડખલ

કરી ને પિલાછએ મળવા માટેની વળી છદ્દ પકડી ! પછી ગુસ્સો તો આવે જ ને ?

દીકરાએ લખ્યું હતું : ‘મેં મુંબઈ કાકાને કહી રાખ્યું’ હતું કે કોઈ સેકન્ડહેન્ડ મોટર સારી હાલતમાં હોય ને સસ્તામાં મળતી હોય તો મને જણાવશો... આ પછી મહિનામાં એમણે મોટર રાખ્યાની મને ખબર આપી. આ ખબર મળ્યાને પંદરેક દિવસ થયા હશે ને પરમ દિવસે મુંબઈ ગયો હતો. પણ મેં જોયું તો એમણે મારા માટે જે મોટર રાખી છે એ—(અડી હું—એ સિમિટી (ઉપમા) વાપરવાનો અવિવેક એટલા માટે કરી રહ્યો છું કે એ સિવાય ખીન્ન શબ્દોમાં તમને આભેદ જ ખ્યાલ આપી શકાય એમ નથી.) કોઈ ઘરડી સ્ત્રીને મુંદર કપડાં પેરાવ્યાં હોય એના જેવી છે. ને કિંમત પણ બમણી ન કહીએ તો દોઢી તો છે જ છે. કાકા કે’ છે કે મેં તો મોટરની સાત હજારની કિંમત ચૂકવી પણ દીધી છે. પણ હું આવા ખોટા પૈસા આપીને આ ખટારો લેવા માગતો નથી. એટલે હું એમને ના કહીને વડોદરા પાછો આવતો રહ્યો છું. આ કાગળ તમને હું એટલા માટે લખું છું કે કાકા આ વિષે તમને લખશે જ, એટલે તમારે એમને લખી દેવું કે આ રીતે ખોટી કિંમત આપીને ઉપરથી મૂરખ બનવા એ માગતો નથી.’ વગેરે !

આ વાંચીને સંઘવી સાહેબ વિમાસણમાં પડી ગયા હતા. કારણ અકવાડિયા પહેલાં જ મુંબઈથી કાકાના દીકરા લાઈનો કાગળ હતો એમાં એમણે સાંધારણ સમાચારરૂપે લખ્યું હતું કે તાત્કાલિક પૈસાની ગરજવાળા એક સંયોગિયાની સારી હાલતની મોટર મેં દીનુભાઈ (સંઘવી સાહેબનો પુત્ર) માટે સાત હજારમાં રાખી લીધી છે.

એટલે એક બાબુ આ ભાઈના હિસાબે પૈસાની ગરજવાળા માણસ પાસેથી મોટર સસ્તામાં મળતી હતી માટે તરત પૈસા આપી ખરીદી લીધી એમ હતું; બ્યારે દીકરાના હિસાબે એ ઘણી મોઢી પડી હતી માટે એ મોટર પોતે સ્વીકારતો નથી એમ છે. ને એટલે એ વિમાસણમાં પડી ગયા હતા: 'આવું હવે થાય શું?'—

ત્યાં જ તોફારે પિલાછના આઆની ખખર આપી ને એમાં પાછી એને મુલાકાત આપવાની જાણે છદ પકડી.

પિલાછ એમનો દૂધવાળો હતો એટલું જ નહિ પણ કેટલેક અંગે એ એમનો આશ્રિત સરખો હતો. કારણ સંઘવી સાહેબ એને દોર લેવા-દેવામાં જરૂર પડે તો સો-બમેનો ઉઠીઉધારો કરતા હતા. તેમાંય આ એમાસામાં તો એને સાગ્યારસો રૂપિયા એકીસાથે આપ્યા હતા. આ વાતને હજી વીસ દિવસ તો પૂરા થયાય નથી ત્યાં તો પિલાછ ફરી પાછો આત્રી બોલે હતો. એટલે પણ એના ઉપર એમને થોડીક ચીડ તો આવી હતી. કારણ પિલાછ પૈસા લેવા સિવાય બીજા કોઈ કામે આવ્યો હોય એવું એની સચેના આ આરેક વર્ષના સંઘર્ષમાં ભાગ્યે જ બન્યું હતું.

પણ શું કરે? કોઈ માણસનો એકવાર 'પયો' બે પકડ્યો તો પછી પકડી જાણવો 'આવું' એમના દિલમાં પિલાછ માટે થઈ ગયું હતું.—

વળી આ સમાજવાદના જમાનામાં બહુકે ગાંધીવાદની અસર નીચે સંઘવી સાહેબને આમ પણ 'ખરું': 'આપણી પાસે એવી તો શી મોટી મિલકત છે કે ટૂંકી બની રહીએ ને લોકાથે પૈસો વાપરીએ. પણ કોઈ આપણી શક્તિ પ્રમાણે આવા એકાદ માણસને ટેકા આપીએ તો સારું છે.'

અલગત આ પડી બેસ લેવા માટે પિલાછને છેલ્લા સાગ્યારમો રૂપિયા આપવાના થયા ત્યારે એ વિચારમાં પડી ગયા હતા. ને પોતે આ મદદ કરવામાં કેટલી હદે સાચા છે એ ઉપર વિચાર કરતાં આમ

પણ લાગવા માંડ્યું હતું: 'સંભવ' છે કે આવી મદદ માણસને પ્રમાદી ને ખર્ચાળ પણ બનાવતી હોય તો! નહિ તો પિલાછને ગઈ સાલ દીકરા પરણાવવામાં પંદરસોનો ખર્ચ કરવાની શી જરૂર હતી! કેમ બપુએ કે આપણા તરફથી એને મદદ મળી રહેશે એવો હિસાબે એણે ખસો-પાંચમો વધારે પડતા નહિ ખર્ચો હોય! ...કારણ આ વરસે ધંધો ચલાવવા બેસ લેવી પડશે એવું તો એની ગણતરીમાં હશે જ ને! એટલે આ મદદનો એને જો સધારો ન હોત તો કેમ બપુએ કે એણે આટલા પૈસા બેસ માટેના ગણીને ઓછા નહિ ખર્ચો હોય?...'

ગમે તેમ પણ પુત્રના લગ્નમાં ખર્ચ કર્યો એ વિશે લાંબુંલમ્બ એક લાપણુ આપ્યા પછીય સંઘવી સાહેબે એને બેસ લેવા માટે સાગ્યારમો રૂપિયા આપ્યા હતા. અલગત અત્યાર સુધીના ઉઠીઉધારો પછી સંઘવી સાહેબને એના વહેવાર માટે શક લાવવાની તો જાણે જરૂર જ ન હતી. પણ આ મદદ પાછળ પિલાછને જે સુખી કરવાની ઇચ્છા હતી એ આટલાં વરસ થવા છતાંય સફળ નોતી થતી. બહુકે બમટાનો એ વધારે ને વધારે કરજ માગતો થતો જતો હતો. બે કે આટલું કરજ બિપાસા જેટલી એની શક્તિય વધી હતી, એ વાતની તો પાડી શકાય એમ ન હતું. કારણ શર શરમાં એ ફૂઝફૂ નાણુ બેસો રાખતો હતો, બ્યારે અસારે પાંચ બેમો રાખતો થયો હતો. ને આ, હિસાબે સંઘવી સાહેબને પોતાની મદદ નિર્ધારક નથી ગઈ એમ તો લાગતું જ હતું. ને એક બે વર્ષમાં એ પોતાના પગ ઉપર ધંધો બેસતો થઈ જશે એવી આશા પણ લાગતી હતી.—

ને એટલે જ બ્યારે બ્યારે પિલાછ 'કામ છે સાહેબ' આમ કહેતો આવતો ત્યારે એમને હૈયે થોડીક કાળ પડવા સરખું થઈ આવતું: 'કંઈ ડાણું-બોણું માંડું પડ્યું કે મરી તો નથી ગયું?'

આજે પણ એમને આવો જ વહેમ ખડ્યો હતો. એટલે જ એમણે સાંજની બપોર કરી ને બપોરનીય

‘ધડી’ કરી નાખી ને ? નોકરને પાછો બોલાવી કહ્યું :
‘કે’ કે ધડી પછી આવે.’

ને આ પછી એમણે પુત્રને જવાબ આપવામાં ચિત્તને
એકતાર કર્યું :

નહિ તો ય ચિત્તને તો એ ત્રણ ત્રણ કલાકથી આ
ખાખત ઉપર એકતાર કરી રહ્યા હતા. પણ દુ.ખની
વાત એ હતી કે ખોટા પૈસા આપી મરખ ન
ખતવાની પુત્રની વાત સાચી લાગવા છતાંય એ દિલને
ખરાખર જ્યતી ન હતી. ખીણ બાબુ લગભગ
પોતાની ઉંમરનો કાકાનો દીકરો ભાઈ આર્થિક રીતે
થોડાક ધસાયેલો હતો એ ખરાખર પણ તેથી ભત્રીજા
સાથે આવો દગો રમે એવી કષ્ટના કરતાં એમને દુઃખ
થતું હતું.

ને પછી કાગળમાં એ પોતાની થોડીક ચીઝ પણ
ઊતારવા લાગ્યા : ‘ને તને વિશ્વાસ જ નો’તો તો
આવું કામ તં એમને સોંપ્યું જ શું કામ ભાઈ ? ને
સોંપ્યું તો હવે સહન કરી લે. કારણ એ મોટર—ને
સાત હજારની કિંમતના પ્રમાણમાં ખરાખર હોય તો
તો કાકાને જાણે વાંધો જ નથી—ખીજને વેચી દેશે.
પણ તું કે’ છે એ પ્રમાણે ચાર હજારની નીકળી તો ?
હા, ને એમણે તારી સાથે દગો કર્યો હોત તો જુદી
વાત છે. પણ એ વાતની આપણને કેમ ખબર પડે ?
એટલે મોટો સવાલ તો આ છે કે આપણું કામ
કરવા જતાં એ પોતે જ ને છેતરાઈ ગયા હોય
તો ?’—

ને પછી મહિને હજાર—દોઢ હજારની ઝેકટરી ગ્રેકટીસ
કરતા પુત્રને ઝાઝી કંઈ શિખામેણ ન લખતાં ઉમેર્યું :
‘એટલે આ બધી ખાખતોનો વિચાર કરીને તમને
દીક લાગે તેમ કરશો. મેં તમારી સામે વિચારવાના
મુદ્દા મૂક્યા છે એ નેજે ને આપણા કામમાં ખીજને
સોંપવું ન પડે એ ધ્યાનમાં રાખશો. કાકાનો કાગળ
આવશે તો એમને પણ હું આ જ લખીશ : ‘તમે
જાણો ને દીનુભાઈ જાણો.’

ને પછી ધરના ખીજ સમાચાર લખી કાગળ પૂરો
કર્યો. સાથે જ પિલાણને બોલાવ્યો : ‘બોલ, શું

કામ છે ?’

‘કામ તો સાહેબ ખાસ કંઈ નથી. પણ રૂપિયા દસ
નેઈએ છે.’ પિલાણએ કહ્યું.

સંઘવી સાહેબને નવાઈ લાગી કારણ આવી છૂટક
રકમ લેવા પિલાણ ભાગ્યે જ આવતો. પૂછ્યું, ‘કેમ
દશનું એવું શું કામ પડ્યું ?’

‘ભેંસ ડાખમાં પડી છે સાહેબ.’

આ ખોટું—નાહકનું ખર્ચ સાંલળીને સંઘવી સાહેબને
દુઃખ થયું. કહ્યું : ‘એમ ક્યાં ભેંસને રેદી મૂકી
હતી કે’—

પિલાણ વચ્ચે બોલ્યો : ‘રેદી તો નો’તી સાહેબ પણ
હમણાં આ નવી ભેંસ લીધી છે એ ગાંડા સરખી છે
એટલે કાઈ વાર ખાંધવા દે છે ને કાઈ વાર વિફરી
હોય તો નથી ખાંધવા દેતી. આજે રાતેય એમ છૂટી
હતી પણ બોલ્યો વરસાદ પડ્યો એવામાં હું ખોરડામાં
હતો ને કાણુ જાણે કઈ વખતે બિડી ને જતી રહી.’
‘આ વખતે સાગચારસોમાં લીધી એ ભેંસની આ
વાત છે ?’

‘હાં એની જ સાહેબ.’

‘તો પછી તે ખાતરી કર્યા વગર એવી ગાંડી ભેંસ
લીધી શું કામ ? ને લીધી તો એને પાછી આપી દેવી
નેઈએ. તે કંઈ ગાંડી ભેંસનું મૂલ્ય બોલું આપ્યું
છે ?’

‘મેં જાતે લીધી હોત તો બધુંય થાત સાહેબ. પણ
આ તો ખીજએ વેચાતી રાખીને મોકલાવી છે.’

આ સાથે જ સંઘવી સાહેબને મોટરની વાત યાદ
આવી : એય આવું જ બન્યું છે ને. ને થયું : ‘પણ
દીનુ ને મોટર રાખી લે તો તડે એવી નથી. બ્યારે
આને તો બિચારાને છ માસની કમાણી માથે પડી !’
ને કહ્યું : ‘તો પકડ એ ખીજને ને જેના પાસેથી
લીધી હોય એને કે’ કે આ—’

‘હા પણ એની તો કિંમતેય ભરાઈ ગઈ સાહેબ.’

‘પણ ગાંડા તે કિંમત ભરી એ પેલાં ભેંસની ખાતરી
તો કરી હશે ને ?’ સંઘવી સાહેબ સહેજ ચીઝાઈ બિડ્યા.

‘ના સાહેબ, પેલા સગાએ મને લખ્યું કે તમે ભેંસ લેવાની કેતાતા તે બે લેવી હોય તો એક ઠેકાણે સાત શેર દૂધની બીજ્યાત ભેંસ સાડાચારસોમાં મળે છે, બે વિચાર હોય તો પૈસા લઈને આવશો.’ પણ સાહેબ, મારાથી એ વખતે જઈ શકાય એવું નોતું એટલે મેં પૈસા મોકલાવી આપ્યા, પછી ભેંસ અહીં આવી ત્યારે ખજાર પડી કે આ તો આવી છે !’

‘પણ તો એ માણસને તારે લખવું હતું ને કે ભેંસ તો—’

‘એય હમણાં આવ્યો હતો ને નજરે ભેઈને ગયો. પણ હવે વચ્ચે રહીને એક સગાના સંબંધથી એણે આપણું કામ કયું પછી એનેય આપણાથી શું કેવાય સાહેબ ?’

‘પણ એ પેલા ભેંસવાળાને તો કહી શકે ને ?’

પિતાજી હસ્યો, ‘પેલાનેય પૈસા હવે ઠેકાણે પડી ગયા સાહેબ ! બહુદું આ વચ્ચેવાળા સગાને બનવાનું થાય !’

‘કેમ ?’

‘કેમ તે એને કંઈ લીધું ખાધું હોય નહિ ને લોક કેશે પેલા ડોળું વેચનારે આને પૈસા ખવરાવ્યા હશે એટલે આમ થયું. તો કોઈ કેશે કે હું આ ડોળું પાછું આપવાનું કહીને આ વચ્ચેવાળાની નાહકની ફોજેટી લૂંટી રહ્યો છું—ને વાત જાણે પૂરી કરતો હોય તેમ બોલ્યો : ‘એટલે બીજું તો કીક છે સાહેબ પણ કોકતું કોઈ કામ કરતું હોય તો આવું જાણીને કહે નહિ !’

‘અરે પણ ગાંડા, આ તારા સંબંધીએ સાર્યસાર આવું કંઈ—પૈસા કાઢી ખાવાનું કયું હોય તો ?’

‘તો સાહેબ—એ જાણે ને એનું પાપ જાણે ! ખાકી આપણાથી તો હવે બોલાય જ નહિ. કારણ કે એણે સાહેબ, આપણા કેવાથી આ ધંધો કર્યો છે. એટલે હવે તો ‘તેરી બી ચૂપ ને મેરી બી ચૂપ !’ ને હસતા લાગ્યો.

પિતાજીની આ બંધી વાત સાંભળી ચૂપ થઈ ગયેલા સઘરી સાહેબ એવા તો વિચારમાં પડી ગયા ! જાણે હમરો રૂપિયાના અર્થે વિકાસ પામેલી દીનુની શુદ્ધિનું—(અહીં એમને—કોણ જાણે કેમ પણ આ શુદ્ધિને ગાંડી ભેંસની ઉપમા આપવાનું મન થઈ આવ્યું હતું.) ને સહજ એવી પિતાજીની સમજદારીનું આધ્યાત્મિક રીતનું કોઈ મૂલ્યાંકન ન કરી રહ્યા હોય !

ને પિતાજીને દશ રૂપિયા આપી રવાના કર્યો પછી સઘરી સાહેબે દીનુના કાળજમાં પિતાજીની આ ગાંડી ભેંસનો દાખલો આપનાં ઉમેયું : ‘માટે મને પૂછે તો તારે આ ‘ગાંડી ભેંસ’ લઈ લેવી જ જોઈએ. કારણ તું નહિ લે ને કાકાના માથે પડશે તો—પછી ભનેને કાકાએ આમાં કોઈ કરામત કરી હોય પણ તો ય આમાં તને, કાકાને કે દુનિયાને કરો જ લાભ થવાનો નથી બસકે નુકસાન જ થવાનું છે. કારણ આવું આવું જાણીને જગતમાં માણસ ઉપરથી વિશ્વાસ ઘટતો જાય ને—પિતાજીના શબ્દોમાં કહીએ તો, ‘દુનિયામાં કોઈ કોઈનું આવું કશું કામ નહિ કરે !’

બટન દેખાવો કે તરત જ બિરિકટનાં સેંકડો પડીકા તૈયાર કલ્પના પણ કામ કરે તેમ નથી. પરંતુ પ્રિટનમાં વારતવમાં તેમ જાગી રહ્યું છે. કલ્પિત નગરનો કાર બિરિકટ કંપનીએ બરાબર ઉપર પ્રમોસે બિરિકટ બનાવવાનું શરૂ કર્યું છે.

કાર પેટ્રી બિરિકટનું સને ૧૮૩૧થી વખતે વડે ઉત્પાદન કરતી આવી છે. સને ૧૮૩૧માં, બેનાયન કાર બિરિકટો બીમાં પર જાણે કે “બાપ્તા”. તેઓ એક સાથે સંખ્યાબંધ બિરિકટો કાપી શકતા.

કાર કું. સંખ્યા સ્વયંસંચાલિત યંત્રો વડે ૮૦ જેટલાં વિવિધ પ્રકારનાં બિરિકટો બનાવવાને સ્વયંબરમાં વેચાણ મારે મોકલી આપે છે.

આવો પણ કંકુને જ પગલે કેમ ?

‘બીજું બધું બદલાશે, આખા હિંદુસ્તાનની શક્તિ ફરી જશે, પણ એક જાણ તો નહિ જ બદલાય.’ એમણે ખાતરીમાં ટેબલ ઉપર પંજે અંકાવ્યો.

‘કાણ નહિ બદલાય ?’ મેં ધીરેથી પૂછ્યું.

‘કાણ, તે તમારી ‘તણું’ સ્ત્રી !—ગુજરાતણ વળી !’ એમણે નિરાશામાં આકાશ તરફ જોયું. ‘જુઓ ને કંટલાં વરસથી રેડિયાળ સ્ત્રીઓને નભાવતા આવ્યા છીએ પણ એને તો જાણે કશી પડી જ નથી. દેવ-દેવતાની પૂજા કરવી, ઉપવાસની લાંબાં જોડાં ભેંચી જત ઉપર જુલમ ગુજારવા, છૂગાં વસાવીને પેટીમાં ભરી રાખવાં—’

હું બેસીને ઉભો થયો. ‘તમારે નિંદા જ કરવી હોય તો મારે ખીજાં કામ ઘણાં છે. આ શું લઈ બેસા !’ પણ એ મને એમ શાનો જવાબ દે ? હાથ પકડીને બેસાડ્યો. આજે એમને વરાળ કાઢવી જ હશે. ક્યાંક મન દુભાયું હશે. પણ એથી શું આખા ગુજરાતી નારી સમાજ ઉપર કીકવા બેસી જવાય ?

‘એમનાં ઘાટચૂટ જુઓ. છે કશું કેડાણું ! એનો આવડત જુઓ. છે ને મોટું મીઠું. ભણેલી જુવો કે, અભણ —બધું સરખું. ખરેખર, માથે જ પડી છે.’ એને એમણે હળવેથી કપાળ ફૂટ્યું. ‘એમને શું આવડે છે, એ કહું ?’ એમણે મારી ગિરસાસા જાગ્રત કરવા માંડી.

‘એની એ ઢખનાં દાળસાત કરતાં આવડે છે. રસોડે ફેરફાર થતો હોય તો ભગવાન પૂછે એમને. ટાપલાં ફૂટતાં આવડે છે. આ સોફા મૂક્યો છે તેના ઉપર પલાંડી વાળીને બેસતાં આવડે છે. જોષ જોવરાવવા એને ગમે છે. ને ચાવીનો ઝૂમખો ફેંકે ખોસી મંદિરામાં પૈસા ફેંકી આવતાં એને ફાવે છે.’

સ્ત્રીઓની પ્રગતિની, સામાજિક દરજ્જાને વધ્યાની વાતો તો આપણે ઘણી કરીએ છીએ પણ વાસ્તવમાં એ કેટલુંક સિદ્ધ થયું છે એ આ હળવા લેખનું મુખ્ય વસ્તુ છે ને ફેરફારે જ નથી જાય...

‘પણ એમ કહીને કે એ શું કરે તો તમે એને ચોખ માનો. એકલી ટીકા કરો તેથી શું વળે ?’

‘એમ પૂછો ને, તો બધું કહું.’ એને એ જરા સજ્જ થયા, જરી આગળ ઝૂક્યા.

‘તમે જ કહો ને, એણે એનું શરીર પોટલા જેવું રાખ્યું છે તે બરાબર છે ? બે બાળકો થાય એટલે એ કાં તો કંતાઈ જાય ને કાં તો મોટું ‘દીમ’ થઈ રહે. એને એના દેખાવની કશી પડી નથી, એ સુધારવા કરી યત્ન પણ નથી. એ હરવા ફરવાનું રાખે, થોડી કસરત કરે, ખોરાકમાં જાળવે તો—’

‘હું પછી ?’

‘એની સમગ્ર જુઓ તો તમને જરા સરખું માન નહિ બપડે. બેડાળ અંગોને છૂપાવતી કાચળા જેવી એ ફરે છે. માથાના વાળ તાણી બાંધે ને જરા સરખી પણ અખોડી અચૂક વાળે. સેંજ તડે લાગે કે મોં પહોળું કરી એ બધા દાંત બહાર કાઢે હસવા બેસે તો ખીખી કરીને પેટ ઉછાળે. નહિ ચાલવાની છટા, નહિ બોલવાની ગમ.’

મને કંટાળો આવવા માંડ્યો, બગાસું પણ ખાઈ લીધું પણ એ શેવા થાકે ?

‘તમે એમ માનો છો કે એ છોકરાં ઉછેરે છે ? એની કશી સમજ જ એને નથી. પછી માસ્તર શું ભણાવે છે એ તપાસે પણ શું ? ને એ માંદું પડે ત્યારે કાળજી પણ શું લે—આવડે ત્યારે ને. વરને તો એ કમાણી કરનાર વૈતરા તરીકે ઓળખે છે. ઘરમાં પૈસા લાવી આપે, એટલે હાંઉ. એ પૈસા ક્યાંથી આવે છે નીતિના છે કે લાંચશ્વતના કે કાળા ખતરના કે દગાફટકના એ જોવાની એને ઇચ્છા જ નથી, નથી એ પૈસાના હિસાબ રાખવાની ગતાગમ, નથી ભાવતાલની ખજાર. નોકર સાથે કામ લેતાં એને નથી ફાવતું. વાનવાતમાં

એ તો ખરેખરે કહ્યા કે છે, 'એ તુ જાણે ને શેઠ જાણે
શેઠને કહેજે' તમે જ કહો, આતુ કેમ આવે ?'

મને થયું કે એમનું ચિત્ર ઘેરા રંગ પકડતું જાય છે
ને હવે પૂરું થઈ જશે એટલે જરા ધીરજ રાખી
મારી નજર સામે ડઈક ગુજરાતજો ઝડપથી આવી
ગઈને એમાનો મોટો ભાગ એમણે વર્ણુ-યે હતો
એવો જાણ્યો પોતાની મોટાઈની વાતો હામ્તી સ્ત્રીઓ,
મનરાજીની કથામાં ફેગમ દોડાદોડી કરતી સ્ત્રીઓ,
પનિતે જરાયે મદદરૂપ નહિ થતી અને છતાં પરપુરુષ
સાથે તોડાઈથી વર્તનારી—એ રીતે પતિની 'વધા
દારી કે મેવા' જનજનની સ્ત્રીઓ, પાગેના પથુ જેમ
રહી સતોત્ર લેનારી સ્ત્રીઓ અને થયું કે પચાસ વર્ષ
વળી ગયા છે એનું આ સ્ત્રીઓને હજુ ભાન જ નથી

ને નહિ તો ગુજરાતજો આવી પહોંત રહે ? નવું જોડા
જાણનાની એમને કહ્યા ના થાય ? ઘરનું પૂરું કેમ
કરવું એની ફિર જોમને ઘેરી વળી છે એ વર્ગની તો
સી વાત કરવી, પણ જે બે પાંદડે થયા છે તેમની
સ્ત્રીઓ કેનીક છે ? અને મે વળી ફરી નજર દોડાડી
મારી જાણના આવેની બાહોશ સ્ત્રી કઈ ? ને સાથી
એ લાયક ફરી ? સમાજમાં એ શું જુદી પડી જાય
છે, અતડી લાગે છે ? એ શું અભિમાની, આડખ
કન રી કે તકનાદી છે ?

કોઈકે જગાએ મહેમાન બની હું ગયો હોઉં ને ભાઈ
બધે ભાએ બે ક્યાક પહેવાજ ઘેર સંદેશો મેં મેં
દોષ, પણ ત્યાં પહેલ્યા ત્યારે મને નવાઈ ઊપજી છે
સી સરસ ધરની સજાર, કોઈકે હમણા જ ગોહન્ય
લાગે છે જમરા બેગે ને બે વાની ખાસ તૈયાર થયેની
નેઈ બાજકા મુઘડ ને મગતાડા જોયા આ બધું
સી રીતે બને, એની સ્ત્રીએ જ ર્યું હને સારે ને
અને જમરા ટાણે એ કેની હસીખુશીથી વાતો કરતી
હતી, વાત કરતા જમાડી હતી, કોકરાઓનું ધ્યાન
પણ રાખતી હતી ! તુ એ પણ ગુજરાતજો જ
હતી ને !

એ એક ઉપનયો બીજી સ્ત્રીઓ યાદ આવી ધરનાં દરેક

ચીજ ફેરી જાગતી, એની ટેવો કેમ સમજીને સાથ
વતી, એના કામમાજમા કેવો રસ લેતી ને ઉત્સાહ
આપતી મને ખબર હતી કે સામાનના બીજા એમની
પાસે રહેતા, દિસામગિત બ એ રાખતી ને પૈસા ચૂ-
વતી કોઈની કળા કે સાહિત્ય તરફ સારી સમજ હતી
તો કોઈની એવી આનંદ પથુ હતી વિગમિત કે કેન
રીતુ રાત હતું એટલું જ નહિ પણ એનો અમન
પથુ થતો હતો એમને પરદેશો ગમતા એટલું જ નહિ
પરંતુ યોજના પણ કરી આપતી શહેરના મડગોમાં
હાજરી આપતી ને એમાં સ્ત્રીઓ લેતી જોઈ હતી
ને એની આનંદ કામે લગાડી ઉપયોગી સરચાએમાં
સેના આપતી પણ દીગી હતી એવી હતી તો ખરી,
પણ કેટલી જૂન !

આ વિચારો સાથા તેવામાં પેના મિત્ર તો જતા રહ્યા
એમણે આગળ શું શું ક્યું તે યાદ નથી, ને મને
શત્યમનક એકેનો જોઈ શું શું ધાર્યું તેની ખબર
નથી મારે આખ આગળ મુનશીની મજરી ને તનમન
આલ્યા ગોવર્ધનરામની ગુણસુદરી ને કુમુદ આલ્યા
કુમારના સ્ત્રીરતો આલ્યા નવનકથાના પ્રદેશર્થો
કથારે હું વાંચતવમાં સરી પડ્યો તે ના જણાયું,
પણ વિદ્યામેન, સરલાદેવી, શામદાબેન યાદ આલ્યા
ગુજરાતની આવી સન્નારીઓ દોષ, પત્રી વગોહ
કેમ ફરી શકાય ? એ વિચારે લાગની ઉત્સાહની
ભરતી આવી

પણ એ જુવાળ ટક્યો નહિ મને થયું કે સોનેથી
મદી રાખના જેવું આપણા સસારમાં છે, પણ કેટલું
થોડું ! હજીમતમાં જે હીંગ મોતીએ મદીએ છીએ તે
તો જુદું છે જમાનાના પૂરમાં તણુઈ આરતો નાગિ
ચેર છે પેવા ભાઈ ખરું જ કહેના હતા કે આપણે
ફરજ તરીકે નભાનીએ છીએ, બાકી આ સ્ત્રીઓ
બોજ નથી તો બીજું શું કે ? ખાનાતુ ફરે, દાકા
હુબા ફરે, તાળા પૂરીને ચાલીઓ કે બે સે કોકરા
જો ને દેવોથી ડરીને કે વાવચથી ખુશામ કહે—એ
કઈ રીતે નવા ગુજરાતના રથનું બીડું ચક્ર ચઈ શક
વાની હતી ! ને મનમાં જોશ આ યુ

ત્યારે દુઃખ વેઠવાનું હતું ત્યારે ગુજરાતણે લલે જોમ ખખચું હોય, ઘણું વરસ ત્રેવડ કરી ગાડું ગળગચું. પણ સમય સુધી શંકાશીલ પુરુષો આગળ વધારીની જન કાયમ ઊંચી કરી રાખી, એમલે રહ્યાં. પણ મધ્યધુધી અને હતાશાના જમાનામાં જે ગુણો હતા તે શું હજુયે સાચવી શકાશે ?

નહિ તો નવી ગુજરાતણ કેવીક થશે ? સિંધ કે જામની સ્ત્રીઓ જેવી દ્ધારો કરનારી તો એ નહિ કાય. તેમ અલગ એકા રાખનારી સોગિયણ પણ નહિ કાય. આ જગતને અસત્ય કહી દેવદેવીઓથી કે દોરા યાગથી મોહિત થનાર ને ભાડૂતી પૂજનપાદની શોખીન પણ એ નહિ હોય. એ હશે અવનવું બાણનારી જિજ્ઞાસુ ને પ્રયોગ કરનારી. એ એનાં જ્ઞાન અને શ્રદ્ધાને વ્યવહારમાં અમલી બનાવનારી હશે. એના ધરની વ્યવસ્થા અને શોભામાં નવીનતાને સમાવનારી હશે. એની ઈર્ષાવાળા કુટુંબને સ્વચ્છ પથ અને પોષક ખોરાક મયસર અને સમજદારીથી આપનારી હશે. એના રને સહુમાં સારો (વર) બનાવવાની મહેચ્છાથી

એને સખ્ય અને પ્રોત્સાહન આપનારી હશે. જીવનનો આનંદ ત્યાંથી મળે ત્યાંથી હર પળે ધરમાં સીંચનારી હશે. એનેય જાહેર જીવનના કાંડ હશે ને આવડત તેમજ કુનેહથી નવો સમાજ રચવામાં આગળ ધપતી રહેશે. માત્ર ‘કંટુને પગલે’ શોભાની પૂતળી જેવી કે દેરાસરની મૂર્તિ જેવી એ શું કામ રહે ? પચાસ વર્ષ પહેલાંના નારી આદર્શોમાંથી હવે ખપે એટલું જ સંધરી એ નવા જીવનને અનુકૂળ થવા સજ્જ રહેશે ને દુનિયાભરમાંથી નવી પ્રણાલીઓ જોઈ વિચારીને અપનાવનારી રહેશે. આપણને રુચે કે ના રુચે પણ ચાંદલેથી, ચુડીથી, કપાળકાંકણથી, દેવપૂજન કે ઉપવાસોથી, પતિનો ખોલ સદા કબૂલ રાખ્યાથી, વૈતરું ફટચાથી, કે પૈણાવા-પટ્ટાવાની રીતરસમો જાણ્યાથી જે ગુજરાતણ આપણે ઓળખી ને વખાણી તે હવે રજા લેશે.

અને નવા સ્વરૂપે આવવા એ તૈયાર થઈ છે ત્યારે રખે આપણે એના માર્ગમાં કાંટા વેરી. બેસીએ. ના, એને પૂરા સાચ દેવો જોઈશે.

દક્ષિણ ભારતની સૌથી વધુ પ્રચલિત ગ્રામદેવતા મરિચમ્મા છે. આ દેવતાની ઉત્પત્તિ સમયમાં ધણીક આખ્યાયિકાઓ પ્રચલિત છે. એવી એક આખ્યાયિકામાં આવ્યું છે કે જમદગ્નિની પત્ની (પરશુરામની માતા) એવી સતી હતી કે તે કોઈ પણ પાત્ર લીધા વિના પાણીનો ‘જથો’ લાવી શકતી હતી અને તેનું બીનું કપડું આપોઆપ આકાશમાં ઊડી જતું અને સૂકાતાં સુધી આકાશમાં જ રહેતું. પણ એક દિવસ તેનાથી અજાણ્યે ચૂક થઈ ગઈ અને તેણે પોતાની આ શક્તિ ગુમાવી દીધી. એનો પતિ જમદગ્નિ ક્રોધે ભરાયો અને પરશુરામને આજ્ઞા કરી કે તારી માતાને જંગલમાં લઈ જઈને તેનો શિરચ્છેદ કર. આથી પરશુરામ તેને જંગલમાં લઈ ગયો પણ તે વધ કરવા માટે નક્કી કરેલા સ્થાને પહોંચ્યો એવામાં એક રવી આવીને જમદગ્નિની પત્નીને ખ્યાવવા માટે વળગી પડી આથી પરશુરામ ખૂબ મુંઝાઈ ગયો પણ પિતાની આજ્ઞાનું પાલન કરનાર એવા તે પુત્રે એ બંને સ્ત્રીઓનો શિરચ્છેદ કર્યો અને અત્યંત દુઃખિત મને પિતા પાસે આવ્યો. પિતાએ પ્રસન્ન થઈને પરશુરામને વરદાન માગવા કહ્યું. આથી પરશુરામે એવું માગ્યું કે પોતાની માતા પાછી જીવતી થાય. જમદગ્નિએ એ વરદાન કબૂલ રાખ્યું અને પરશુરામને એક પાત્રમાં પાણી ભરી આપ્યું અને એક નેતરની સોટી આપી અને જણાવ્યું કે તારી માતાના ધડ ઉપર તેનું ડોકું મૂકીને તેની ઉપર આ પાણી છાંટીને ડોકા ઉપર આ નેતર વડે ટકારા મારજે. પણ પરશુરામે ઉતાવળમાં માતાનું ડોકું પેલી જીભ સ્ત્રીના ધડ ઉપર અને પેલી સ્ત્રીનું ડોકું માતાના ધડ ઉપર મૂક્યું અને બંનેને જીવતી કરી. પાછળથી પરશુરામની માતાના ડોકાવાળી બાઈ મરિચમ્મા તરીકે અને પેલી જીભ સ્ત્રીના ડોકાવાળી પરશુરામની માતા થેલ્લમ્મા તરીકે પૂજતી થઈ.

આર. એન. દાંડેકર

આવો પણ કંટુને જ પગલે : ૩૧

નવીનતા

નવીનતાના આમદી દરેક હોય છે. પણ જૂનું એટલું નકામું-સરેલું એવું માની લેવાની જરૂર છે ખરી! નવીનતાને વધાવવાનો આપણો એક માત્ર આશય હોઈ શકે તો તેને આપણે વધાવવો કે કેમ એ આપણને આ નક્કીતા નિર્ણયિકાર અહીં સમજવું છે જે દરેકને દરેક રીતે જોઈ લેવું...

સાર પરિવર્તનશીલ છે, 'Charge is the law of nature,' 'જે જોઈ તે જાય.' વગેરે સુવાક્યો દ્વારા જીવનની અને સંસારની પરિવર્તનશીલતા-પર અનેક ચિંતકોએ આપણું ધ્યાન દોર્યું છે. કુદરતનો નિયમ જ છે કે બધું બદલાયા કરે, કુદરતના ધણા નિયમો આપણને ગમતા નથી, હવામાં ફેરફાર થાય અને શરદી થાય એ આપણને ગમતું નથી. તડકો એકદમ અદૃશ્ય થઈ જાય, વરસાદ તૂટી પડે અને આપણને ભીંજવી નાખે એ આપણને નથી ગમતું અને એવી જ રીતે ધેરાપેવાં વાદળો જોઈને છત્રી લઈને નીકળ્યા હોઈએ ત્યારે ખેત્યાર છાંટાયે ન પડે અને તડકો નીકળી આવે એ આપણને નથી ગમતું.

કુદરતમાં જ નહીં બીજાં ક્ષેત્રોમાંય દેખીતી રીતે આપણને સ્થિરતા ગમે છે, પરંતુ જરા બેડો વિચાર કરીશું તો તરત જાણીએ કે જ્યાં સ્થિરતા નથી એ જ આપણને સૌથી વધુ ગમે છે! ફેરફાર એટલે જ ગતિ અને ગતિ એટલે જ ચેતન. આથી ફેરફાર દેખીતો આગળાગળો છતાં હકીકતમાં આપણને ધણુંખડું પ્રિય હોય છે.

જ્વાહરલાલ નેહરુ આ વાત સમજે છે. એટલે તો મેં હમણાં જ સમાચાર વાંચ્યા તેમ મધ્યસ્થ સરકારના પ્રધાનમંડળમાં પાઠી પુનર્રચના થવાના બહુકારા વાગી રહ્યા છે. પાર્લામેન્ટરી લગભગ દરેક એકઠી સમાપ્તિ વખતે મધ્યસ્થ પ્રધાનમંડળમાં ફેરફાર થવાની આગાહીઓ થાય છે.

છબેડમાં પ્રધાનમંડળમાં આટલા ઝડપી ફેરફારો નથી થતા જ્યારે કાન્સમાં દર ઝાંઝવારે પ્રધાનમંડળ બદલાય છે એનું કારણ એ જ છે કે છબેડના લોકો અરસિક છે! જીવનની ખરી મગ શોમાં છે એ તેઓ જાણના જ નથી! અને એથી લાંબા વખત સુધી એકના

એક માણસોથી એમને ચાલે છે. જ્યારે ફેરોની વાત જુદી છે. 'પેરીસ'નું નામ સાંભળતાં જ આપણું મનમાં રંગીલાપણાની યાદ ઉભરાય છે. એવા રસિક દેશમાં મહિનાઓ કે વર્ષો સુધી એકનું એક પ્રધાનમંડળ હોય એ કેમ ચાલે? એટલે એ લોકો ખૂબ પતાં ચીપ્યાં કરે છે, પ્રધાનો બદલ્યા કરે છે.

આપણે ભારતવાસીઓ સુવર્ણ મધ્યવાદીઓ છીએ. કાન્સની રસિકતા, રંગીલાપણું, નવીનતાનો શોખ અને છબેડની જડતા એ બંનેનો સમન્વય આપણા રાજકારણમાં આપણે પ્રગટાવ્યો છે. જ્વાહરલાલ સ્થિર, મોરારજીભાઈ સ્થિર, ને બીજા ખેત્યાર હતા ત્યાં ના ત્યાં પરંતુ પાકીના સભ્યો બદલાયા કરે—અલગત, કાન્સ જેટલી અમરકારિક રીતે નહીં—પણ તોય ધીરે ધીરે છૂટક છૂટક પણ ફેરફારો થયા કરે છે. અને આપણી જીવંતતાનો એ જ ખરો પુરાવો છે. આથી અલગત એક ગેરફાટો થાય છે સામાન્ય માણસ માટે પ્રધાનમંડળના બધા જ પ્રધાનોનાં નામ યાદ રાખવાનું મુશ્કેલ બની જાય છે. ખાસ કરીને 'સામાન્ય જ્ઞાન'ની પરીક્ષા આપનાર વિદ્યાર્થીઓને! પણ એ વાત જ્યાં દૃષ્ટિએ તો આવે! ફેરફાર આવરકારદાયક છે. એથી આપણને નવાં ભાવણો, નવાં તુકાઓ, નવાં તરંગો—અને અલગત સચ્ચે સાચે નવાં અને ક્યારેક લાલછાથી પગલાંઓનો પણ અનુભવ થતો રહે છે.

પરિવર્તન પરંપરાનો આનંદ અદ્ભુત છે. જ્વાહરલાલ ક્યારેક ક્યારેક પ્રધાનો બદલ્યા કરે છે, પ્રધાનો વિચારો બદલ્યા કરે છે, દર્દીઓ-એક્ટરો બદલ્યા કરે છે, એક્ટરો દવાઓ બદલ્યા કરે છે, સ્ત્રીઓ સાડીઓ બદલ્યા કરે છે, પુરુષો ખેડ બદલ્યા કરે છે, હોલીવુડની નટીઓ ગ્રાહ્યનાથો બદલ્યા કરે છે, કુદરત હવામાન બદલ્યા કરે છે, રેડિયોવાળા કાર્યક્રમો બદલ્યા કરે છે, યુવતીઓ

અંબોડાની ફેશન બદલ્યા કરે છે, પ્રધાનો મોટરો બદલ્યા કરે છે, ફાયવરો મોટરના ગીયર બદલ્યા કરે છે, રેશનિંગવાળા રેશનનું પ્રમાણ બદલ્યા કરે છે, કેટલાક નોકરીઓ બદલ્યા કરે, કેટલાક ઘર બદલ્યા કરે છે, અને હું કંઈ નહીં તો છેવટે લખાણના વિષયો તો બદલ્યા જ કરું છું.

અને નિરંતર થતા આ બધા ફેરફારોને લીધે જ જીવનમાં આનંદ રહે છે. ઈંગ્લેંડમાં નૃત્યની ફેશનમાં ફેરફાર થયા કરે છે. અમુક વખતે અમુક 'રોપ' કે 'સ્વીંગ' ફેશનેબલ હોય છે. નૃત્ય-શિક્ષકો સૌને એ જ શીખવતા હોય છે, સમારંભોમાં એમાં જ સૌ રસ લેતાં હોય છે. પણ ન્યાં બધાને એ રોપ કે સ્વીંગ કે જે કંઈ કહેવાનું હોય તે આવડી નય છે એટલે તરત નૃત્ય શિક્ષકો બીજા કોઈ રોપને કે બીજા કોઈ સ્ટાઈલને ફેશનેબલ ગણાવવા મહેલે છે અને સૌ જૂનું ભૂણી એ નવું શીખી લે એટલે એ જૂનું ગણાઈ નય છે અને કોઈ ત્રીજા જ રીત ફેશનેબલ ગણાવવા મહેલે છે !

ફેરફારોનો, નવીનતાનો શોખ સૌથી વધુ તો ફેશનોમાં જ દૃષ્ટિએ પડે છે. કપડાંની ફેશન, વાળ ઓળવાની ફેશન, અંપલની ડીઝાઈનની ફેશન, પ્રિય લેખક કે પ્રિય એક્ટર કાણ છે એ અંગેની ફેશન, વગેરે અનેક ફેશનો—અને ધનિકોમાં તો મોટરની વત મોટેલ અને રંગ અંગે પણ ફેશનો હોય છે. એ સૌમાં થતા ફેરફારો માનવ સ્વભાવમાં રહેલો નવીનતાપ્રેમ વ્યક્ત કરે છે.

અને નવીનતાપ્રેમના પ્રેર્યા માણસો ન બદલાય તેવી વસ્તુઓ પણ બદલાવા મથ્યા કરે છે. કેટલાક લોકો મોટા થયા પછી કે કોલેજમાં આવ્યા પછી પોતાનું નામ બદલે છે—અરે અટક પણ બદલે છે, ન્યારે કેટલાક પરાક્યા પછી પત્નીનું નામ બદલે છે. અલબત્ત, આપણા સમાજમાં અમેરિકાની જેમ પત્નીઓ નથી

બદલી શકતી એટલે ઘણાને જરા અકળામણ થાય છે પણ એનો બદલો એ પત્ની પ્રત્યેની વત્તાહુક કે એને કરાતું સંબોધન બદલીને લઈ લે છે !

આ નવીનતાપ્રેમ ક્યારેક આંધળો બની આખા જીવનને આવરી લે છે ત્યારે આશ્ચર્યજનક પરિસ્થિતિ બની થઈ નય છે. અમેરિકામાં સમાજશાસ્ત્રના અધ્યાપીઓ આ અંગે જખરી મૂંઝવણમાં પડી ગયા છે. કાન્સના પ્રધાનમંડળ કરતાં તો ક્યાંય કેટલાય ગણી ઝડપે ત્યાં ફેશનો બદલાય છે. નવીનતા પાછળ ગાંડ બનેલા લોકો અનેક હાસ્યાસ્પદ કાર્યો કરે છે. જાહેર ખગરોમાં New શબ્દ ગૂંથી લઈ લોકોને ઘેસાં બનાવવાનું ત્યાં સરળ બની ગયું છે. અને એથી થતો રાષ્ટ્રીય ધનનો દુરુપયોગ જ નહીં પણ સમાજના સાંસ્કારિક જીવનમાં પ્રવેશતી અસ્થિરતા પણ ત્યાં ઘણાને અકળાવી રહી છે.

નવીનતાપ્રેમ છે એટલે જ જીવન આનંદમય રહી શકે છે. પણ તે નવીતાપ્રદ સ્થૂલ વસ્તુઓમાં જ પ્રગટ થાય છે ત્યારે ત્રાસ થાય છે. જીવન એક નવીનતા પાછળ આંધળી દોટ બની નય છે. સ્વીનનાથ ટાગોરે એક જગ્યાએ લખ્યું છે—'પ્રતિદિને પથેર ધૂલે હોલાય ના ઓ નવિના !' જીવનની ચિરપરિચિત સામાન્ય વસ્તુઓમાં પણ ધારીએ તો નવીનતાનું દર્શન કરવું શક્ય છે. પણ આપણી મોહાંધ આંખ એ પારખી શકતી નથી. જેની દૃષ્ટિ સરેકારી બની હોય છે, જેનું મન હમેશાં ઉલ્લાસમય હોય છે, જેની સુદ્ધિ સદાય ચેતનવંતી રહે છે તેને નવીનતાનાં દર્શન માટે બાળ ફેરફારો શોધવા કે ચોંટા નથી પડતા. 'તદેવ રૂપ રમણીયતાયાઃ ક્ષણે ક્ષણે યન્નવનાં ઉપૈતિ' એ રમણીયતાની વ્યાખ્યા આવી નવીનતાને દૃષ્ટિમાં રાખીને જ ચોંટાઈ દરો એ ન્યારે એ નિવાજવાની દૃષ્ટિ આવે છે ત્યારે જ માણસને મહેલે છે જીવનનો સાચો આનંદ !

★

‘સેવકરામ’

ખેડૂતોને કેાશુ ન્યાય અપાવશે ?

‘સેવકરામ ! આનુ તો કઈક કરો નહિ તો ખેડૂતોક પયમાન થઈ જશે’

‘રોનુ પ્રનાનુ છે ?’

‘શેનુ તે આ ચોરી જ તો તમે તો છાપામા વાચના હશે હવે તો હદ થાય છે આ તે રાજ્ય છે કરો કડપ જ ન મરો’

‘ચોરી એ કઈ આજનુ અનિષ્ટ છે આ બાળુ ચોરી થાય એ કઈ નરી રાત નથી’

‘પણ હવે તો નનુ થવા માડ્યુ છે ગઈ કાલ રાતના અમારા ગામના ત્રણ જણ સ્ટેશનથી ગામમા આવતા હતા વચ્ચે વાડ (નાની નદી) આવે છે ત્યાં બે હરામખોરો તનનાર અને ધારિયા સાથે સતાર્ધ રહ્યા હતા આ લોકને તવવારની અણીએ લૂટી લીધા પામે કઈ ન મર્યુ તે એ લોકના લૂગડાને જિતારી લીધા નાગા કરી, લૂગડા લઈ બદમાશો ભાગી ગયા’

‘લૂગડા લઈ ભાગી ગયા ?’

‘તો હવે તમે જ કરો, એ લોક ગામમાયે કઈ રીતે આવે ! એક તો આખરે જન્ય ને પાછા મૂર્ખ બનીએ આ બદમાશો પર ચોકડી પહેરો ખરો કે નહિ ?’

ચોરી પ્રવાની આ રીત ભયકર હતી થોડા દિવસ પછેના એક બે ભાઈએને ખેતરમાથી લૂટી એક જલ્દીના કાને સોનાની વાગીએ હતી તે બદમાશો છરાથી કાન કાપીને નાસી ગયા એક જગ્યાએ રાતના ચોરી કરવા મરેના ચોરે જીધની બાઈની કાનની વાગીએ ડાઁકા મારી ખેચી લીધેની ને કાન તૂટી ગયેનો એ તો દાગીના જન્ય અને ઉપરથી શારીરિક ઇન્જ થાય આ સમસ્યારથી હુ પણ ત્રાસી ગયો હતો પણ આમા શુ થાય ! ગામેગામ પોલીસ મુકી શકે ? ચોરાનો ઉપદ્રવ કઈ એક ગામનો નહોતો

ખેતી અને ગામકુ એ બિંદો રાચો પ્રાણ છે હતા એ જ આપણા ઉપેક્ષિત બને છે ત્યારે ? માત્ર સમાજને આપણે સમજતા થઈએ એ માટે લખતા થી ‘સેવકરામ’ ના આ લખાણો ખૂબ જ ચેગી છે

ગામેગામથી બૂસો આવતી હતી કચારેક તો અરેરાટી થાય એના પ્રસંગો બનતા હતા લોકો તગ ચાવી ગયા હતા અને તેમની અબ્યામાણ પોલીસ સામે કાઢતા હતા આ ભાઈ પણ આવી મારી આગળ રોપ કાઢી રહ્યા હતા

‘સેવકરામ ! તમારા જેવાયે કઈ ન બોને પડી અમારે કાતો સદારો લેવો ! પોલીસખાતાને તો લખી લખીને થાક્યા ફરિયાદો નોંધી જન્ય છે પણ એકે ચોર પકડાતો નથી ચોર પકડાય છે તો મુદ્દામાન પકડાતો નથી આજ મુકી કાઈને ચોરી માટે સજા થઈ નથી એટલે ચોરી અટકે જ કઈ રીતે ?’

‘ચોરી અટકે જ કઈ રીતે ?’ આ સવાન બને પણ મૂંઝવી રહ્યો હતો

અગાઉ આ બાબતમા જિલ્લાના પોલીસમડા અધિમરી ડી એસ પી સાહેબને પણ રૂમરુમા વાત કરી હતી તેમણે પણ આ જ સવાન ક્યો હતો

‘તમે જ મ્હો સેવકરામ, કઈ રીતે ચોરી અટકે ?’

તે તેમની તકનીકોનુ બ્યાન પ્રતા તેમણે જણાવેનુ ‘સરખરનુ તત્ર તો કાયદા પ્રમાણે ચાને ચોરને અમે માનો કે શક પરથી પકડીએ તેને મારમૂક તો થાય નહિ ઘણે પુલીએ પણ ચોરી કબૂને નહિ મુદ્દામાન બતાવે નહિ મુદ્દામાન પકડાય નહિ ત્યાં મુકી કઈ રીતે સામિત કરવુ કે એ જ ચોર છે એને કાટમા અમારો કેસ દીનો પડે છે

‘પાછા આ ચોરના વકીને મળી રહે છે ખુદ મેગિસ કાર્યપ્રેર જ ચોરાના વકીન થઈ કાટમા હાજર રહે છે એ જ સવાન કર છે એણે ચોરી કરી છે તેનો તમારો પાસે ક્યો પૂરાવો છે !

‘તમે જ કરો સેવકરામ ! અમે ક્યો પૂરાવો રજૂ કરીએ ? આમા પૂરાવો તો રજૂ જ ન થઈ

શકે. ચોરી કરનારને કાણુ જોયો હોય. ને મુદ્દામાલ ન પકડાય એટલે કોર્ટમાંથી એ લોકો નિર્દોષ છૂટી જાય છે. ઉપરથી પોલીસખાતાની દીકા થાય છે.’

ચોરી થાય છે તે હું પણ કબૂલ કરું છું. પણ ચોરને પકડવો કઈ રીતે ! પોલીસ ગામેગામ તો ઝોછી પહોંચી શકવાની હતી. એટલે આ બધામાં તો લોકોએ જ પોલીસનું કામ કરવું જોઈએ. પોલીસ પર આધાર રાખીને એસી રહેવાથી તો શું વળે !

મને પણ ડી. એસ. પી. સાહેબની વાત વ્યાજબી લાગી છે. અલબત્ત, પોલીસતંત્રનો હું બચાવ કરતો નથી. પોલીસની શિક્ષણતાના કારણે જ ચોરીનું પ્રમાણ વધે છે. ગુનાહિત તરવે પર જરૂરી અંકુશ મૂકવામાં આવે, તેના પર આંપતી નજર રાખવામાં આવે તોયે ઘણો ફેર પડે. પણ પોલીસ આમ કરતી નથી, પોલીસ તેમ કરતી નથી એવી ખૂબો પાડવાથી પણ શું વળે ! ગામમાં જ ચોરીનો પ્રતિકાર કરવો જોઈએ. ગામમાં જ પોતાનું તેજ પ્રગટાવવું જોઈએ. એટલે આ ભાઈને પોલીસતંત્રની મર્યાદાની અને શિક્ષણતાની વાત કરીને કહ્યું :

‘ભાઈ ! મારું માનો તો પોલીસ સામે મોં રાખ્યા વગર તમે જાતે જ પોલીસ બનો. ગામેગામ ટોળીઓ બનાવો. ટોળી રાતના ફેર, ચોટી ફેર તો ચોરની દેન છે કે ગામમાં પેસી શકે ? એકવાર ટોળી નીકળી એવી બાણુ થઈ એટલે ચોરો ભાગતા ફરશે.’

‘સેવકરામ ! ખેડૂતનો દીકરો તે ખેતી કરે કે રાતના ટોળીમાં ફેરે ?’

‘લજા ભાઈ ! ઉતાવળિયો નિર્ણય ન કરો. તમારે કંઈ રોજ ફરવાનું નથી. તેમ બારે માસ ફરવાનું નથી. શિયાળાનો પાક તૈયાર થવા આવે ને વરસાદ આવે તેટલા, ચાર પાંચ મહિના સાચવી લેવાના છે. ગામથી એટલુંયે ન થાય ?’

‘ગામમાં એવો સંપ હોય તો જોઈતું હતું શું ?’

‘ગામના પોતાના કામમાં સંપ નહિ કરે તો કોને મોટે કરશે ! જો આજે છે એ સ્થિતિ રહે તો કદીયે

ચોરી અટકવાની નથી. જેતરે જેતરે તો પોલીસ નહિ મૂકે ને ! આપણે અને પોલીસ, બંનેએ મળી ચોરી કાઢવાની છે.’

ને એ ભાઈને આ વાતની અગત્ય દસાવવા એક સાચા અનુભવની વાત કરી.

અહીંથી ચાર ગાઉ છેટે ગામ છે. ત્યાં રસ્તાની નાળ બાંધવા બાબતમાં અંટસ પડી. ગામમાં બે પાર્ટીઓ પડી ગઈ. પરિણામે ગામનાં બધાં જ વિકાસનાં કામો અટકી ગયાં. પણ ગામનો સરપંચ ડાહ્યો હતો. તેણે જોયું કે સીમમાં ઊભો પાક લૂંટાય છે. ચોરો આવી રાતોરાત કાલાં વીણી જાય. એરંડાની પાળો તોડી જાય, ઘઉં વાદી જાય...ગામને કેટલું બધું નુકશાન થાય ? એટલે તેણે ગામને ભેગું કર્યું. સૌને વાત કરી.

ગામના મતભેદ હોય તે ભડે ન્યાં છે ત્યાં ને ત્યાં ઊભા રહેતા. પણ સીમચોરીમાં તો સૌને ત્રાસ છે. આખા ગામને નુકશાન છે. માટે રાતના ફરતી ટોળીઓ ફાટીએ. વારાફરતી ઘેર દીક એક એક જણ ચોટી કરવા નીકળે.

ગામને આ વાત ખેસી ગઈ. બીજા દિવસથી રાતના ટોળી ફરવી શરૂ થઈ. સીમમાંથી પાઈનીયે ચોરી ન થઈ. સીમચોરી અટકી એટલે ગામમાં ધરફોડનોયે બનાવ ન બન્યો. ચોરો ગામથી દૂર રહેવા લાગ્યા. ચોરીના ભયથી ગામ મુક્ત બન્યું.

જો ગામેગામ સંરક્ષણ ટોળીઓ કાઢવામાં આવે તો ચોરીનો ત્રાસ ઓછો થાય.

એ ભાઈ સાંભળીને થોડા દંડા પડ્યા. તેમણે કહ્યું :

‘સેવકરામ ! એમ કરો, તમે અમારા ગામ આવો. ગામને સમજાવો તો વળી ટોળી કાઢે. નહિ તો અત્યારે તો ગામ ખૂંટ ઉશ્કેરાયું છે. પેલા મત લઈ જનારા ધારાસભ્ય પણ મોં દેખાડતા નથી. પોલીસ પણ ટકી નથી. એટલે ગામ તો દાંતિયા કાઢે છે. તમે આવશો તો ગામને દીક લાગશે.’

ને બીજા જવાબદારીમાંથી છટકી શકે; હું સેવકરામ કઈ રીતે છટકી શકું ? બીજા દિવસે એ ગામમાં આવ-

શુનીલાલ મહિયા

સાહિત્યસાધક શ્રી દલાલ

ત્રેલોક દાયકા પહેલાં ગુજરાત કોનેજના વિખ્યાત પ્રિન્સીપાલ શીરાજના શાસનકાળ વેળા આજે જેને નામકના અવેતન કનાકારો કહેવામાં આવે છે એવા ત્રણ તરણો કનાસમાં છેડી પાટનીએ બેસીને નાટકો લખવાનો પ્રયત્ન કરતા એકબીજાએ રનેના અધૂરા નાટકો પૂરા કરી આપતા, અને કોનેજના વાર્ષિકોત્સવ વેળા એ ભજનતા પણ ખરા એ મિત્ર ત્રિપુટીના નામ યશવત પડ્યા, દિનીપ

ઢાંધરી અને જ્યન્તિ દનાન આમાના યશવત પડ્યાએ ગુજરાતી સાહિત્યમાં એકાકી નામચનેખનનો યશસ્વી આરભ કર્યો દિનીપ ઢાંધરી, જેમને એ જના નાની ગુજરાત કોનેજના નાટકપ્રયોગો માં આપાત્રની ભૂમિકાઓ ભજવરી પડતી એમણે આગળ જતા એક કામેન નાટકનિર્માતા તરીકે નામ કાઢેતુ (ભાવનગરમાં એમણે શ્રીધરાણી કૃત ' મોરના ઈંડા ' હસ્તપ્રતમાંથી ભજવેતુ, મુમુક્ષિ ' પ્રેમરંગ 'નો યાદ ગાર પ્રયોગ રજૂ કરેતો) એ ત્રિપુટી

મના ત્રીજા જ્યન્તિ દનાને આગળ જતા નાટકચેખન અને વાર્તાનેખનનું વધારે ચરચિત ખેડાણું કર્યું, અને ઉત્તમ નાટકચેખન તથા ઉત્તમ વાર્તાનેખન ખન ગુજરાત સહિત્યસભા તરફથી ૧૯૫૯ના રજુગિતરામ સુવર્ણચન્દ્રકના યશસ્વી વિજેતા બન્યા છે દનાને નામ અને રગભૂમિના સન્માર ગગનચૂંમાંથી

બધાયે ભાગ્યમાં તો ગરીબને સુખી કરવાની વાતો તો કરે છે પણ ગરીબો સુખી થાય છે ખરા ? નથી થતા તો શું કાળજી છે ? આ પિરી આપખા નેનાઓ

ગુજરાતના ભરૂત વાર્તાકર અને નાટકાર શ્રી જ્યન્તિ દનાને મોડું મોડું પણ ગુજરાત સાહિત્યસભાના ૧૯૫૯ના રજુગિતરામ સુવર્ણચન્દ્રક-વિજેતા તરીકેનું બહુમાન મળે છે એ પ્રસંગે તેમની સાહિત્યસંધના વિષેનો આ લેખ લખાય છે

જ સાપડયા છે, એમ કહીએ ત્યારે એ હિંમત આનકારિક જ નહિ, વાચ્યાર્થમાં પણ સાની બની રહે છે પિતા થેનાભાઈ દયાન દેસી નાટક સભાનું સંચાનન કરતા અને તેથી જ્યન્તિ દનાનનો ઉછેર જ નામના નેપથ્યમાં થયેતો પરિણામે નાટક પ્રો લલુતમ આનરયક સામગ્રીઓ, તખ્તાના બે પાગિયા અને જુસ્મો તો આ લેખકને વારસામાં જ મળેતો

શ્રી જ્યન્તિ દલાલ

અને છતાં આ જૂની રગભૂમિના અંતની વગમણથી તેઓ મુક્ત રહી શક્યા છે એ આશ્ચર્ય સાથે આનદની વાત અડી એમના ખાતર નોધરી પડે છે કે આજે કેટલાક દિન ધરાવ નારાઓ જૂની ધધાથી રગભૂમિના હાડપિંગરોની તાડી માડી બેધ છે અને દર વને જ્યારે જૂના તખ્તાના કોઈક કહેવાતા સુવર્ણયુગની યુવમગિા ફેળી ફેળીને સાચી રગભૂમિના વિકાસને ગૂંચળારી રહ્યા છે ગુજરાતના ઉત્તમો તમ ના તરીકે અમૃત કેશવ નાયક કે અશરૂખાનની જાહેરાત થાય ત્યારે

આ ' જૂની 'ના ખેરખાઓ સારકારિક ત્ર રાશ્ય કેરી બેગમેગ આવરી ગયા છે એનો ખ્યાન આવે છે આપણું સદ્ભાગ્યે દનાને જૂની રગભૂમિના પ્રત્યક્ષ પરિચયનો ઉપયોગ ખોરાક તરીકે નહિ પણ ખાતર તરીકે જ કર્યો, અને પરિણામે નરી રગભૂમિ માં સાચા સાહિત્યિક નાટકો એમની કવચમાંથી નીકળી શક્યા

અને પ્રધાનો બેઠા પિયાર કરે તો સાડુ આ કેમ તો ગુજરાત રાજ્યના પ્રધાનશ્રીને પહોંચાડતું વિચાર્યું છે

‘સાચાં નાટકો’ શબ્દપ્રયોગ અહીં સલાતપણે કર્યો છે. કરવો પડ્યો છે. નાટકો સાચાં અને ખોટાં બનને હોઈ શકે ? હોવાં તો ન બેઈએ, પણ ગુજરાતી સાહિત્યમાં ક્રમનસીમે એ બનને પ્રકારોનું અસ્તિત્વ સ્વીકારવું પડે એવી સ્થિતિ છે. આજે આશુબ્રહ્મ સંવાદો પણ ‘નાટક’ જેવા ભારેખમ નામનો દાવો કરી રહ્યા છે ત્યારે સાચા નાટક અને બનાવટી નાટકનો ભેદ પાડવો અનિવાર્ય બને છે.

૧૯૪૦ માં પ્રગટ થયેલા દલાલના એકાંકીસંગ્રહ ‘જવનિકા’માં આરંભિક પ્રયોગશીલતા દેખાતી હતી, પણ એના અનુગામી સંગ્રહ ‘પહેલો પ્રવેશ’ માં એ પ્રયોગશીલતા સિદ્ધિમાં પરિણમી ચૂકી હતી. પછી તો એમણે ખીજા ત્રણ પ્રવેશો આપ્યા. અને એમાં ‘માની દીકરી’, ‘દ્વૈપદીનો સહકાર’, ‘સોયનું નાકું’, ‘સ્વર્ગકંમ્પ’ જેવી રચનાઓએ એકાંકી સાહિત્યના નવનવાં શિખરો સર કર્યાં. દૂંડી વાર્તાને ક્ષેત્રે દલાલનું અપરંપુ નાનું સુનું નથી. (જે કે, ગુજરાતી સાહિત્યના આબકાલ જે નવા સર્જનાત્મક ઇતિહાસો લખાવાઈ રહ્યા છે એમાં દલાલ નામના કોઈ વાર્તાકારનું અસ્તિત્વ જ નેવા નથી મળતું.) ધૂમકેતુ-દ્વિરેક પછી, ગુજરાતી દૂંડી વાર્તાને વાસ્તવલક્ષી વળાંક આપવામાં દલાલની કલમે એક આગવી કામગીરી બળવી છે. એમના વાર્તાલેખનમાં ‘રેખા’ માસિકનું સંપાદન એક મુખ્ય નિમિત્ત હતું. પશ્ચિમના ‘લિટલ રિવ્યૂ’ સામયિકની યાદ આપતાં એ માસિક વાર્તાક્ષેત્રે ધણી નવી કલમો ચમકતી કરેલી તેમાં સંખ્યાબંધ ‘ઉપનામો’ તળે દલાલની જ કલમ કામ કરી રહી હતી એ હકીકત તત્કાળ તો બહુ ઓછાં વાચકોના ધ્યાનમાં આવેલી પણ ‘ઉત્તરા’ વાર્તાસંગ્રહ પ્રગટ થયો ત્યારે કથાવસ્તુ અને માવજતના દલાલ જ સુવાંગ ગણાય એવા એક આગવા ધરાનાની પ્રતીતિ થયેલી. (જે કે, ગુજરાતમાં વારંવાર બને છે એમ, આ સંગ્રહના પ્રકાશન બાદ પ્રગટ થયેલ ‘આપણી શ્રેષ્ઠ નવલિકાઓ’માં દલાલની જ વાર્તા ગેરહાજર હતી.) ‘લીલાં લીલાં દસ આપ્યાં,’ ‘મૂઠી ઓખા,’

‘અધીરાઈ ગઈ’ આદિ દલાલની નમૂનેદાર વાર્તાઓ આ પ્રથમ સંગ્રહમાં ગ્રંથસ્થ થયેલી. ‘ઉત્તરા’ સંગ્રહ ઉપર ખીજા વિશ્વયુદ્ધની અને ખેતાળીસની લડતની છાયા હતી, તો ‘જૂજનાં’ અને ‘કથરોટમાં ગંગા’ ની વાર્તાઓમાં સ્વાતંત્ર્યપ્રાપ્તિ પછીના જીવનનું સરવૈયું હતું. પણ સઘળી કૃતિઓમાં એક સૂક્ષ્મ સંવેદનશીલ અને સન્નગ કલાકારની હાજરી તો અવશ્ય દેખાતી જ.

દલાલ સ્વભાવે પત્રકાર છે. કોઈકે ને કોઈકે સામયિકના પ્રકાશન વિના એમને ચેન ન પડે. અલિખ્યકિત માટેની એ એમની આંતરિક જરૂરિયાત હશે. ‘રેખા’ માસિક અને ‘ગતિ’ ગ્રંથમાળા સાથે થોડો સમય ‘ગતિ’ સાપ્તાહિકનું પણ સંપાદન કરેલું. એ બાદ ‘રંગમ’ના બે વાર્ષિક પ્રગટ કરેલા એ તો આગ્રહક પ્રકાશનને ક્ષેત્રે યાદગાર થઈ ગયા છે.

ગુજરાતી વાર્તા-નવલકથાને ક્ષેત્રે ‘ચાલો ગામડે’ નો નારો હોંઠ્યો ત્યારે જ, જાણે કે આ વહેણની સમતુલા સાચવવા દલાલે શહેરી જીવનનું આલેખન શરૂ કરેલું. આ ઘટના નયો અકસ્માત હોય તોયે આવકાર્ય ગણાય. ‘શહેરની શેરી’નાં જીવનચિત્રો પેટલીકરનાં ‘ગ્રામ ચિત્રો’ની સમતુલા બળવતાં લાગે છે. નગર-જીવનની ઉપરતપકે દેખાતી સામાન્યતામાં રહેલી સામાન્યતાની શોધ અને એની પાછળની સંવેદના એ માત્ર ‘શહેરની શેરી’ નું જ નહિ, દલાલની ધણીખરી કૃતિઓનું બાણીતું લક્ષણ છે. દલાલના લેખનનું એવું જ ‘બીજું’ બાણીતું લક્ષણ તે વ્યંગોક્તિ અને વક્રકથન. આ વ્યંગ વ્યંગ ખાતર જ લાગ્યે જ ચોબતો હોય. એ તો એમના વ્યક્તિત્વનો જ એક સ્વાભાવિક આવિષ્કાર ગણાય છે. અને છતાં દલાલને માત્ર વક્રદર્શી કહેવામાં ‘ઝાડ, ઝળ ને માળો’ કે ‘આ ઘેર પેલે ઘેર’ જેવી સંખ્યાબંધ ગંભીર કરુણાંત કૃતિઓને અન્યાય થાય એમ લાગે છે.

દલાલનાં પુસ્તકોની આખી યાદી વાંચનારને એમાં મૌલિક જેટલાં જ અનુદિત પુસ્તકોની નામાવલિ નજરે ચડશે. આ અનુવાદપ્રવૃત્તિનો આરંભ આજથી અઢી દાયકા પૂર્વે ‘બળવાખોર પિતાની તસ્વીર’ થી થયેલો અને

સુનીલાવ મહિયા

સાહિત્યસાધક શ્રી દલાલ

ગુજરાતના અશ્વત્થ વાર્તાકાર અને નાટકકાર શ્રી જ્યન્તિ દલાલને મોડું મોડું પણ ગુજરાત સાહિત્યસમાના ૧૯૫૬ના રણછતરામ સુવર્ણચન્દ્ર-વિજેતા તરીકેનું બહુમાન મળે છે એ પ્રસંગે તેમની સાહિત્યકથના વિષેનો આ લેખ લખાય છે.

ત્રેલેક દાયકા પહેલાં ગુજરાત કોનેજના વિખ્યાત પ્રિન્સીપાલ શીરાઝના શાસનમય વેળા આજે જેને નામકના અવેતન પ્રનામરો કહેવામાં આવે છે એવા ત્રણ તરણો પ્રનાસમાં છેતી પાટનીએ એરીને નામકો લખવાનો પ્રયત્ન કરતા એકબીજાએ રમેના અધુગ નામકો પૂરા કરી આપતા અને કોનેજના વારિષ્ટો સવ વેળા એ ભજવતા પણ ખરા એ મિત્ર ત્રિપુટીના નામ યશવત પડ્યા, દિનીપ

ગામરી અને જ્યન્તિ દલાલ આમાના યશવત પડ્યાએ ગુજરાતી સાહિત્યમાં એકાદી નામ્યનેખનનો યશસ્વી આરભ કરી દિનીપ કોારી જેમને એ જમા નાની ગુજરાત કોનેજના નાટ્યપ્રયોગો માં સ્ત્રીપાત્રની ભૂમિકાઓ ભજવતી પતી એમણે આગળ જતા એક મામેન નાટ્યનિર્માતા તરીકે નામ મારેતુ (ભાવનગરમાં એમણે શ્રીધરાગી કૃત ' મોરના ઘડા ' હનપ્રનમાંથી ભજવેતુ, મુમકમાં પ્રેમરગ નો યાદ ગાર પ્રયોગ રજૂ કરેતો) એ ત્રિપુટી

મના ત્રીજા જ્યન્તિ દલાલે આગળ જતા નામ્યનેખન અને વાર્તાનેખનનું વધારે અરચિયન ખેડાણ મ્યુ, અને ઉત્તમ નાટ્યનેખન તથા ઉત્તમ વાર્તાનેખન બન ગુજરાત સહિયસમાં તરફથી ૧૯૫૫ના રણજિતરામ સુવર્ણચન્દ્રકના યશસ્વી વિજેતા બન્યા છે

દલાલને નામ અને રંગભૂમિના સમર ગગથૂશીમાંથી

જ સાપડ્યા છે એમ મ્હીએ ત્યારે એ ઉમિ આનકારિક જ નહિ વાન્યાર્થમાં પણ સાચી બની રહે છે પિતા થેનાભાઈ દલાલ દેરી નાટક સમાતુ સચાનન કરતા અને તેથી જ્યન્તિ દલાલનો ઉઠેર જ નામના નેપથ્યમાં થયેનો પરિણામે નામક મે લલુતમ આનંદયક સામગ્રીઓ તખ્તાના બે પાટિયા અને જુમ્સો તો આ લેખકને વારસામાં જ મળેતો

શ્રી જ્યન્તિ દલાલ

અને છતાં આ જૂની રંગભૂમિના જૂની વગથૂશી તેઓ મુક્ત રહી શક્યા છે એ આશ્ચર્ય સાથે આનંદની વાન અડી એમના ખાનર તોષતી પડે છે કે આજે કેવળ દિન ધરા નારાઓ જૂની ધધાઈ રંગભૂમિના હાડપિંજરોની તાડી માડી બેઠા છે અને દર વને જ્યારે જૂના તખ્તાના ઇર્ષક કહેરાતા સુવર્ણયુગની શુન થી દેખા દેખીને સાચી રંગભૂમિના વિભાસને ગૂંચળાવી રહ્યા છે ગુજરાતના ઉત્તમો તમ ના તરીકે અમૃત કેરાવ નીપક કે અશરફખાનની જાહેરાત થાય ત્યારે

આ ' જૂની 'ના ખેરખાઓ સારકારિક મેળોમાં ફેરી બેગમેગ આચરી ગયા છે એનો ખ્યાન આવે છે આપણા સદ્ભાગે દલાલે જૂની રંગભૂમિના પ્રથમ પરિચયનો ઉપયોગ ખોરાક તરીકે નહિ પણ ખાનર તરીકે જ કર્યો અને પરિણામે નવી રંગભૂમિ માં સાચા સાહિત્યિક નામકો એમની કનમમાંથી નીપજી શક્યા

ખધાયે ભારશુભા તો ગરીબને સુખી કરવાની વાતો તો મરે છે પણ ગરીબો સુખી થાય છે ખરા નથી થતા તો શું મારણ છે ! આ વિશે આપણા નેતાઓ

અને પ્રધાનો જીડો પિયાર કરે તો મારુ આ ખેસ તો ગુજરાત રાજ્યના પ્રધાનશ્રીને પહેલાં મનુ વિચાર્યું છે

‘સાચાં નાટ્યો’ શબ્દપ્રયોગ અહીં સલાતપણે કર્યો છે. કરવો પડ્યો છે. નાટકો સાચાં અને ખોટાં બનને હોઈ શકે? હોવાં તો ન બેઈએ, પણ ગુજરાતી સાહિત્યમાં કમનસીમે એ બનને પ્રકારોનું અસ્તિત્વ સ્વીકારવું પડે એવી સ્થિતિ છે. આજે અણધાર સંવાદો પણ ‘નાટક’ જેવા ભારેખમ નામનો દાવો કરી રહ્યા છે ત્યારે સાચા નાટક અને બનાવટી નાટકનો ભેદ પાડવો અનિવાર્ય બને છે.

૧૯૪૦ માં પ્રગટ થયેલા દલાલના એકાંકીસંગ્રહ ‘જ્વનિકા’માં આરંભિક પ્રયોગશીલતા દેખાતી હતી, પણ એના અનુગામી સંગ્રહ ‘પહેલો પ્રવેશ’ માં એ પ્રયોગશીલતા સિદ્ધિમાં પરિણમી ચૂકી હતી. પછી તો એમણે ખીજા ત્રણ પ્રવેશો આપ્યા. અને એમાં ‘માની દીકરી’, ‘દ્રૌપદીનો સહકાર’, ‘સોયનું નાકું’, ‘સ્વર્ગકંપ’ જેવી રચનાઓએ એકાંકી સાહિત્યના નવનવાં શિખરો સર કર્યાં. ટૂંકી વાર્તાને ક્ષેત્રે દલાલનું અર્પણ નાનું સુનું નથી. (જે કે, ગુજરાતી સાહિત્યના આજકાલ જે નવા સર્જનાત્મક દૃષ્ટિકોણો લખાવાઈ રહ્યા છે એમાં દલાલ નામના કોઈ વાર્તાકારનું અસ્તિત્વ જ નોંધવા નથી મળતું.) ધ્રુવેતુ-દ્વિરેક પછી, ગુજરાતી ટૂંકી વાર્તાને વાસ્તવલક્ષી વળાંક આપવામાં દલાલની કલમે એક આગવી કામગીરી બજાવી છે. એમના વાર્તાલેખનમાં ‘રેખા’ માસિકનું સંપાદન એક મુખ્ય નિમિત્ત હતું. પશ્ચિમના ‘લિટલ રિવ્યૂ’ સામયિકાની યાદ આપતાં એ માસિક વાર્તાક્ષેત્રે ધણી નવી કલમો ચમકતી દેરી તેમાં સંખ્યાબંધ ‘ઉપનામો’ તથા દલાલની જ કલમ કામ કરી રહી હતી એ હકીકત તત્કાળ તો બહુ ઓછાં વાચકોના ધ્યાનમાં આવેલી પણ ‘ઉત્તરા’ વાર્તાસંગ્રહ પ્રગટ થયો ત્યારે કથાવસ્તુ અને માવજતના દલાલ જ સુવાંગ ગણાય એવા એક આગવા ધરાનાની પ્રતીતિ થયેલી. (જે કે, ગુજરાતમાં વારંવાર બને છે એમ, આ સંગ્રહના પ્રકાશન બાદ પ્રગટ થયેલ ‘આપણી શ્રેષ્ઠ નવલિકાઓ’માં દલાલની જ વાર્તા ગેરહાજર હતી.) ‘લીલાં લીલાં દસ આપ્યાં’, ‘મૂડી ચોખા’,

‘અધીરાઈ ગઈ’ આદિ દલાલની નમૂનેદાર વાર્તાઓ આ પ્રથમ સંગ્રહમાં ગ્રંથસ્થ થયેલી. ‘ઉત્તરા’ સંગ્રહ ઉપર ખીજા વિશ્વયુદ્ધની અને ખેતાણીસની લડતની છાયા હતી, તો ‘જૂનવાં’ અને ‘કથરોટમાં ગંગા’ ની વાર્તાઓમાં સ્વાતંત્ર્યપ્રાપ્તિ પછીના જીવનનું સરવૈયું હતું. પણ સઘળી કૃતિઓમાં એક સૂક્ષ્મ સંવેદનશીલ અને સખગ કલાકારની હાજરી તો અવશ્ય દેખાતી જ.

દલાલ સ્વભાવે પત્રકાર છે. કોઈક ને કોઈક સામયિકના પ્રકાશન વિના એમને ચેન ન પડે. અભિવ્યક્તિ માટેની એ એમની આંતરિક જરૂરિયાત હશે. ‘રેખા’ માસિક અને ‘ગતિ’ ગ્રંથમાળા સાથે થોડો સમય ‘ગતિ’ સાપ્તાહિકનું પણ સંપાદન કરેલું. એ બાદ ‘રંગમ’ના બે વાર્ષિક પ્રગટ કરેલા એ તો આખરે પ્રકાશનને ક્ષેત્રે પાંદ્યાર થઈ ગયા છે.

ગુજરાતી વાર્તા-નવલકથાને ક્ષેત્રે ‘આલો ગામડે’ તો નારો લોકો ત્યારે જ, બીજા કે આ વહેણની સમતુલ્ય સાચવવા દલાલે શહેરી જીવનનું આલેખન શરૂ કરેલું. આ ઘટના નર્યો અકસ્માત હોય તોયે આવકાર્ય ગણાય. ‘શહેરની શેરી’નાં જીવનચિત્રો પેટલીકરનાં ‘ગ્રામ ચિત્રો’ની સમતુલ્ય બળવતાં લાગે છે. નગર-જીવનની ઉપરટપકે દેખાતી સામાન્યતામાં રહેલી સામાન્યતાની શોધ અને એની પાછળની સંવેદના એ માત્ર ‘શહેરની શેરી’ નું જ નહિ, દલાલની ધણીખરી કૃતિઓનું બળણીતું લક્ષણ છે. દલાલના લેખનનું એવું જ ‘ખીજું’ બળણીતું લક્ષણ તે વ્યંગોક્તિ અને વક્રકથન. આ વ્યંગ વ્યંગ ખાતર જ લાગ્યે જ યોજાતો હોય. એ તો એમના વ્યક્તિત્વનો જ એક સ્વાભાવિક આવિષ્કાર ગણાય છે. અને છતાં દલાલને માત્ર વક્રદર્શી કહેવામાં ‘ઝાડ, ઝળ ને માળો’ કે ‘આ ઘેર પેલે ઘેર’ જેવી સંખ્યાબંધ ગંભીર કરુણાંત કૃતિઓને અન્યાય થાય એમ લાગે છે.

દલાલનાં પુસ્તકોની આખી યાદી વાંચનારને એમાં મૌલિક જેટલાં જ અનુદિત પુસ્તકોની નામાવલિ નજરે ચડશે. આ અનુવાદપ્રવૃત્તિનો આરંભ આજેથી અઢી દાયકા પૂર્વે ‘બળવાખોર પિતાની તસ્વીર’ થી થયેલો અને

ચુનાલાન મહિયા

સાહિત્યસાધક શ્રી દલાલ

ગુજરાતના નવ્ય વાર્તાકર અને નાટ્યકાર શ્રી જયન્તિ દલાલને મોડું મોડું પણ ગુજરાત સાહિત્યસભાના ૧૯૫૫ના રણછતરામ સુવર્ણચન્દ્ર-વિજેતા તરીકેનું બહુમાન મળે છે એ પ્રસંગે તેમની સાહિત્યસંધના વિશેષે આ લેખ લખાય છે

ત્રેલોક દાયકા પહેલાં ગુજરાત કોનેજમા વિખ્યાત પ્રિન્સીપાલ શીરાજના શાસનકાળ વેળા આજે જોને નાટકના અવેતન પ્રનાકારો કહેવામા આવે છે એના ત્રણ તરણો કનાસમા છેલ્લી પાટીએ બેસીને નાટકો લખવાનો પ્રયત્ન કરતા એકખીમએ રચેના અધૂરા નાટકો પૂરા કરી આપતા, અને કોનેજના વાર્ષિકોત્સવ વેળા એ લખવતા પણ ખરા એ મિત્ર

જ સાપડ્યા છે, એમ કહીએ ત્યારે એ ઉમિ આનકારિક જ નહિ, વાન્યાર્થમા પણ સાચી બની રહે છે પિના ધેનાભાઈ દલાલ દેશી નાટક સમાજનુ સચાનન કરતા અને તેથી જ્યન્તિ દલાલનો ઉછેર જ નાટકના નેપથ્યમા થયેનો પરિણામે નાટક મટે લવુતમ આવશ્યક સામગ્રીઓ, તખ્તાના એ પામ્યા અને જુરસો તો આ લેખકને વારસામા જ મળેનો

ત્રિપુટીના નામ યશનત પડ્યા, દિનીપ કોઠારી અને જ્યન્તિ દલાલ આમાના યશનત પડ્યાએ ગુજરાતી સાહિત્યમા એકાકી નાન્યનેખનનો યશસ્વી આરભ કરી વિનીપ કોઠારી જેમને એ જમા નાની ગુજરાત કોનેજના નાટ્યપ્રયોગો મા સ્ત્રીપાત્રની ભૂમિકાઓ લખવાની પડતી એમણે આગળ જતા એકામેન નાટ્યનિર્માતા તરીકે નામ કાઢેતુ (ભાવનગરમા એમણે શ્રીધરાણી કૃત 'મોરના ઈંડા' હસ્તપ્રતમાથી લખવેતુ, મુબઈમા 'પ્રેમરંગ નો યાદ ગાર પ્રયોગ રજૂ કરેનો) એ ત્રિપુટી

શ્રી જયન્તિ દલાલ

અને છતાં આ જૂની રગભૂમિના ઝૂલી વળગણથી તેઓ મુક્ત રહી શક્યા છે એ આશ્ચર્ય સાથે આનંદની વાત આડી એટલા ખાતર નોંધવી પડે છે કે આજે કેટલાક દિન ધરાવ નારાઓ જૂની ધંધાથી રગભૂમિના હાડપિંજરોની રાટડી માડી બેગ છે અને દર વનેણારે જૂના તખ્તાના કોઈક કહેનાતા સુવર્ણયુગની યુનમગિ ફેકી ફેકીને સાચી રગભૂમિના પિકાસને ગૂગળાની રણ છે ગુજરાતના ઉત્તમો તમ ન જ તરીકે અમૃત કેશવ નાયક કે અશરકખાનની જાહેરાત ધાય ત્યારે

મના ત્રીજા જ્યન્તિ દલાલે આગળ જતા નાટ્યનેખન અને વાર્તાનેખનનું વધારે ચરચિત્ર ખેડાણુ કર્યું, અને ઉત્તમ નાટ્યનેખન તથા ઉત્તમ વાર્તાનેખન બદલ ગુજરાત સાહિત્યસભા તરફથી ૧૯૫૮ના રણજિતરામ સુવર્ણચન્દ્રના યશસ્વી વિજેતા બન્યા છે

દલાલને નાટ્ય અને રગભૂમિના સરાર ગળધૂથીમાથી

આ 'જૂની'ના ખેરખાઓ સારકારિક મુરોમા કેવી બેગસેળ આચરી રહ્યા છે એનો ખ્યાલ આવે છે આપણા સદ્દલાગે દલાલે જૂની રગભૂમિના પ્રત્યે પરિચયનો ઉપયોગ ખોરાક તરીકે નહિ પણ ખાતર તરીકે જ કર્યો, અને પરિણામે નવી રગભૂમિ માં સાચા સાહિત્યિક નાન્યો એમની કવમમાથી નીપજી શક્યા

બધાને ભાવગુમા તો ગરીબને મુખી કરવાની વાતો તો મરે છે પણ ગરીબો મુખી થાય છે ખરા ? નથી થતા તો શું કારણ છે ! આ વિશે આપણા નેતાઓ

અને પ્રધાનો જાડો વિચાર કરે તો સારુ આ કેસ તો ગુજરાત રાજ્યના પ્રધાનશ્રીને પહેલ્યાવાનુ વિચાર્યું છે

‘સાચાં નાટ્યો’ શબ્દપ્રયોગ અહીં સલાનપણે કર્યો છે. કરવો પડ્યો છે. નાટકો સાચાં અને ખોટાં બન્યા હોઈ શકે ? હોવાં તો ન બેઈએ, પણ ગુજરાતી સાહિત્યમાં ક્રમનસીમે એ બંને પ્રકારોનું અસ્તિત્વ સ્વીકારવું પડે એવી સ્થિતિ છે. આજે અણુધડ સંવાદો પણ ‘નાટક’ જેવા ભારેખમ નામનો દાવો કરી રહ્યા છે ત્યારે સાચા નાટક અને બનાવટી નાટકનો ભેદ પાડવો અનિવાર્ય બને છે.

૧૯૪૦ માં પ્રગટ થયેલા દલાલના એકાંકીસંગ્રહ ‘જનનિકા’માં આરંભિક પ્રયોગશીલતા દેખાતી હતી, પણ એના અનુગામી સંગ્રહ ‘પહેલો પ્રવેશ’ માં એ પ્રયોગશીલતા સિદ્ધિમાં પરિણમી ચૂકી હતી. પછી તો એમણે ખીજા ત્રણ પ્રવેશો આપ્યા. અને એમાં ‘માની દીકરી’, ‘દ્વૈપદીનો સહકાર’, ‘સોયનું નાકું’, ‘સ્વર્ગકમ્પ’ જેવી રચનાઓએ એકાંકી સાહિત્યના નવનવાં શિખરો સર કર્યાં. ટૂંકી વાર્તાને ક્ષેત્રે દલાલનું અર્પણ નાનું મુનું નથી. (જે કે, ગુજરાતી સાહિત્યના આબજાલ જે નવા સર્જનાત્મક દિતિહાસો લખાવાઈ રહ્યા છે એમાં દલાલ નામના કોઈ વાર્તાકારનું અસ્તિત્વ જ નોંધવા નથી મળતું.) ધ્રુમકેતુ-દ્વિરેક પછી, ગુજરાતી ટૂંકી વાર્તાને વાસ્તવલક્ષી વળાંક આપવામાં દલાલની કલમે એક આગવી કામગીરી બજાવી છે. એમના વાર્તાલેખનમાં ‘રેખા’ માસિકનું સંપાદન એક મુખ્ય નિમિત્ત હતું. પશ્ચિમના ‘લિટલ રિવ્યૂ’ સામયિકાની યાદ આપતાં એ માસિક વાર્તાક્ષેત્રે ઘણી નવી કલમો ચમકતી દેરેલી તેમાં સંખ્યાબંધ ‘ઉપનામો’ તથા દલાલની જ કલમ કામ કરી રહી હતી એ હકીકત તત્કાળ તો બહુ ઓછાં વાચકોના ધ્યાનમાં આવેલી પણ ‘ઉત્તરા’ વાર્તાસંગ્રહ પ્રગટ થયો ત્યારે કથાવસ્તુ અને માવજતના દલાલ જ સુવાંગ ગણાય એવા એક આગવા ધરાનાની પ્રતીતિ થયેલી. (જે કે, ગુજરાતમાં વારંવાર બને છે એમ, આ સંગ્રહના પ્રકાશન બાદ પ્રગટ થયેલ ‘આપણી શ્રેષ્ઠ નવલિકાઓ’માં દલાલની જ વાર્તા ગેરહાજર હતી.) ‘લીલાં લીલાં દસ આપ્યાં’, ‘મૂઠી ઓખા’,

‘અધીરાઈ ગઈ’ આદિ દલાલની નમૂનેદાર વાર્તાઓ આ પ્રથમ સંગ્રહમાં ગ્રંથસ્થ થયેલી. ‘ઉત્તરા’ સંગ્રહ ઉપર ખીજા વિશ્વયુદ્ધની અને ખેંતાળીસની લડતની છાયા હતી, તો ‘જૂનવાં’ અને ‘કથરાટમાં ગંગા’ ની વાર્તાઓમાં સ્વાતંત્ર્યપ્રાપ્તિ પછીના જીવનનું સરવૈયું હતું. પણ સઘળી કૃતિઓમાં એક મુક્ત સંવેદનશીલ અને સખગ કલાકારની હાજરી તો અવશ્ય દેખાતી જ.

દલાલ સ્વભાવે પત્રકાર છે. કોઈક ને કોઈક સામયિકના પ્રકાશન વિના એમને એન ન પડે. અભિવ્યક્તિ માટેની એ એમની આંતરિક જરૂરિયાત હશે. ‘રેખા’ માસિક અને ‘ગતિ’ ગ્રંથમાળા સાથે થોડો સમય ‘ગતિ’ સાપ્તાહિકનું પણ સંપાદન કરેલું. એ બાદ ‘રંગમ’ ના એ વાર્ષિક પ્રગટ કરેલા એ તો આખિલ પ્રકાશનને ક્ષેત્રે યાદગાર થઈ ગયા છે.

ગુજરાતી વાર્તા-નવલકથાને ક્ષેત્રે ‘આલો ગામડે’ તો નારો લોકો ત્યારે જ, જાણે કે આ વહેણની સમતુલા સાચવવા દલાલે શહેરી જીવનનું આલેખન શરૂ કરેલું. આ ઘટના નર્મો અકસ્માત હોય તોયે આવકાર્ય ગણાય. ‘શહેરની શેરી’નાં જીવનચિત્રો પેટલીકરનાં ‘ગ્રામ ચિત્રો’ની સમતુલા બળવતાં લાગે છે. નગર-જીવનની ઉપરટપકે દેખાતી સામાન્યતામાં રહેલી સામાન્યતાની શોધ અને એની પાછળની સંવેદના એ માત્ર ‘શહેરની શેરી’ નું જ નહિ, દલાલની ઘણીખરી કૃતિઓનું બાણીતું લક્ષણ છે. દલાલના લેખનનું એવું જ ‘બીજું’ બાણીતું લક્ષણ તે વ્યંગોક્તિ અને વક્રકથન. આ વ્યંગ વ્યંગ ખાતર જ લાગ્યે જ યોજાતો હોય. એ તો એમના વ્યક્તિત્વનો જ એક સ્વાભાવિક આવિષ્કાર ગણાય છે. અને છતાં દલાલને માત્ર વક્રદર્શી કહેવામાં ‘ઝાડ, ઝાળ ને માળો’ કે ‘આ ઘેર પેલે ઘેર’ જેવી સંખ્યાબંધ ગંભીર કરુણાંત કૃતિઓને અન્યાય થાય એમ લાગે છે.

દલાલનાં પુસ્તકોની આખી યાદી વાંચનારને એમાં મૌલિક જેટલાં જ અનુદિત પુસ્તકોની નામાવલિ નજરે ચડશે. આ અનુવાદપ્રતિભા આરંભ આજની અદી દાયકા પૂર્વે ‘બળવાખોર પિતાની તસ્વીર’ થી થયેલો અને

એ પ્રવૃત્તિનું તાત્કાલિક તાત્કાલિક સુરક્ષા નોર્વેજિયન લેખક નટ હેમ્સનકૃત 'હંગર' તો અનુવાદ છે. આ એ કૃતિઓના અનુવાદના વચલા ગાળામાં તો એમણે નવ-લોમાં નવાધિરાજ ગણાતી તોલ્સ્ટોયકૃત 'યુદ્ધ અને શાંતિ' તો શબ્દશઃ અનુવાદ આપીને ગુજરાતી ભાષાને મહામૂલ્યું ધરેલું અર્થુ છે. 'મેઘપંથ', 'અભે પછેડી તે દીકો ચાંદ' વગેરે નવલકથાઓ પણ દલાલની અનુવાદ પ્રવૃત્તિની જ નીપજ છે.

એમણે મૌલિક નવલકથાઓ બે જ આપી છે. 'ધીમુ અને વિલા' તથા 'પાદરનાં તીરથ.' પણ શહેરની શેરીનાં સ્કંધમત સંવેદનોને ટૂંકાં જીવનચિત્રોમાં સમર્થ રીતે વાચા આપી શકનાર કલમમાંથી હજીય વધારે લાંબી રચનાઓ કેમ નીપજતી નથી એવો પ્રશ્ન પૂછવાનો દલાલનાં વાચકોને અધિકાર છે. અને એવી જ ફરિયાદ એમની નાટ્યપ્રવૃત્તિ બાબતમાં

પણ કરી શકાય. સ્વ. આનંદશંકર ધ્રુવ માટે કહેવાયું છે કે તેઓ જેટલી જાણકારી ધરાવતા હતા એટલું લખી શક્યા નહોતા. દલાલે પણ નાટ્યકલાની જાણકારીના પ્રમાણમાં હજી આપણને પૂરતી રચનાઓ નથી આપી. લાંબાં ત્રિઅંકી નાટકો તો હજી એમણે આરંભ્યાં જ નથી. કોઈ પણ સર્જકની ઉત્તમોત્તમ રચના તો ભાવિના ગર્ભમાં જ હોય. અને દલાલને તો એમના જ શબ્દોમાં 'લાકડાની કાયા તે લૂગડાની માથા'નું વળગણ વારસામાં જ મળ્યું છે. એમની સર્જક પ્રતિભા માટે ઉત્તમોત્તમ, તાત્કાલિક અનુકૂળ માધ્યમ પણ નાટક જ છે. આપણે ઇન્કીએ કે ગુણજ ગુજરાત સાહિત્ય સભાએ રણજિતરામ સુવર્ણચન્દ્રક વડે આ પ્રતિભાનું જે બહુમાન ક્યું છે એ એના વિજેતાની પેલી ભાવિના ગર્ભમાંની ઉત્તમોત્તમ નાટ્યરચનાઓના અવતરણમાં નિમિત્તરૂપ બની રહો.

તાલેટરમાં સોવિયેત વૈજ્ઞાનિક ડો. યુરી રાલે એક રસિક પ્રશ્નની ચર્ચા કરી હતી. પ્રશ્ન હતો : બીજા ગ્રહો ઉપર વસતા માનવીઓ કેવાં હશે? આ અંગે સાહસકયાનાં લેખકોએ જે અનેક અદ્ભુત કાલ્પનિક તર્કો કર્યા છે એમને ડો. રાલે રહિયો આગ્યો છે. તેઓ કહે છે કે બીજા ગ્રહોના માનવીઓનો આકાર આપણા જેવો નહીં હોય. પણ તો ય અમુક બાબતોમાં તો આપણી સાથે મળતાપણું તો દરો જ. દાખલા તરીકે એમન માં એક ચા બીજા રૂપે નીચેનાં અંગે હોવાં જ જોઈએ :

- (૧) એમને મગજ હશે, આખા શરીરમાં ફેલાયેલી જ્ઞાનતત્ત્વની જાળ હશે અને મગજનું રક્ષણ કરતા માટે એની આસપાસ હાડકાની ગોપરી હશે.
 - (૨) ગ્રહો ઉપર ગુરુત્વાકર્ષણ હોય. એટલે શરીરના કોઈ એવા ભાગમાં મગજ આવેલું હશે કે જેથી એના ઉપર વધારે પડતું દબાણ ન આવે.
 - (૩) માનવીને ફરવા તો જોઈએ જ. એટલે એમને પગ જેવું તો કંઈક હોવું જોઈએ : અને એને માટે ફેરફાર છદિયો પસંદ હોવી જોઈએ.
 - (૪) એમને એક અથવા એકથી વધુ આંખો હોય એ સંભવિત છે.
- લેખક માને છે કે સરીરશાસ્ત્રની ખાયાની પ્રક્રિયાઓ સઘળા પ્રાણીઓમાં સરખી હોય છે, એના ઉપરથી એમ લાગે છે કે બીજા ગ્રહોના માનવીઓ અનેક બાબતોમાં આપણને મળતા આવતા હશે. પણ જુદા પ્રકારના સંજોગોને પરિણામે, એમનો આકાર આપણા આકાર કરતાં અનેક રીતે જુદો પડે એ શક્ય છે.

‘ભિર્મિ-નવરચના’ અંગે કોઈપણ જાતનો પત્રવ્યવહાર કરતી વખતે કે લવાજમ મોકલતી વખતે, વ્યવસ્થામાં સુગમતા પડે તે માટે, આપના રેપર ઉપર દર મહિને આવતો આપનો શ્રા. નં. અને આપનું પૂરું સરનામું લખવું ક્યારેય ભૂલશો નહિ.

સરલા

હતર ગુજરાતના જાણીતા જાહેર-સામાજિક કાર્યકર અને બાહોશ ધારાસભ્યોએ લખેલી આ સત્યકથા નારી જાતિનું ગરબું પ્રતીક રજૂ કરે છે. કલ્પના કરતાં સત્ય હંમેશાં ચડે છે એટલે જ આ સત્યકથાનું આગવું મહત્ત્વ ગણાય. ઉર્મિનાં વાચકોને હવે તો જાણીતા યથેચ્છા શ્રી વિનયકુમાર ત્રિવેદી આવી બીજી કથાઓ આપશે જ...

ખીસ વર્ષની ઉમ્મરની સરલાનો પતિ સુરેશ જ્યારે ગુજરી ગયો ત્યારે સૂરત શહેરના એ નાના મહોલ્લામાં ભારે કલ્પાંત થયું. સુરેશ માંદો તો ફેટલાય વખતથી હતો પરંતુ તે આમ અચાનક ગુજરી જશે તેમ કોઈ માનતું નહોતું. જે કે સુરેશની જિંદગીનો અંત આવ્યો તેની સાથે તેની મિલકતનો પણ અંત આવ્યો હતો અને તેના ઘરમાં ફટી બદામ કહી શકાય તેવું કંઈ જ સુરેશના મરણ વખતે નહોતું. જે તે થોડું વધુ જીવ્યો હોત તો શું થાત તે કહેવું પણ મુશ્કેલ હતું. મધ્યમ વર્ગના ડી. બી. માં શું કે બીજા રોગમાં સપડાએલા માનવીની આ જ દશા હોય છે અને લોકો કહે છે : 'મરતો ગયો અને પાછળનાને મારતો ગયો'—એ સાવ સાચું છે. આવા લોકોની જે કંઈ મિલકત હોય તે મંદવાડમાં ખલાસ થઈ જાય છે ને તેના આશ્રિતોના નસીબમાં આંસુ સિવાય કંઈ જ શિલક રહેતું નથી.

જે કંઈ થોડો ઘણો સામાન પોતાની પાસે હતો તે વેચી મારીને અને પાંચ પચાસ રૂપિયાનું દેવું કરીને સરલા જ્યારે રાતની ગાડીમાં પાછી આવી ત્યારે સહુ જ તેની દયા ખાવા માંડયું :

'બિયારી સરલા. તેને માથે આભ તૂટી પડયું. હવે શું કરશે ?'—નાતની ડાસીઓ અને આંધેલ વયની સ્ત્રીઓ સંરલાને જોઈને કહેવા લાગી. રોકકળ ને એવું બધું એટલા પ્રમાણમાં ચાલ્યું કે સરલાની સરખી ઉમ્મરની બેનપણીઓમાંથી કોઈની તેની પાસે આવવાની પણ હિંમત ચાલી નહિ. એમને રોતાં આવડતું નહોતું અને સરલા પાસે જાય અને રોવેફેરે નહિ તો ડાસીઓની ટીકાને પાત્ર થવું પડે, જે ઘવાની તેમની હિંમત નહોતી.

આમ તો સરલાનાં સાસુ મંગળાગવરી નાની જ ઉમ્મરમાં વિધવા થયાં હતાં. તેમના એકના એક દીકરા સુરેશને

તેમણે પોતાનું રાયરગીલું વેચી લાણાવ્યો હતો અને છેલ્લાં પાંચ વર્ષથી તે મુંબાઈમાં એક મીઠામાં કારકુનની નોકરી કરતો હતો. પરંતુ મધ્યમ વર્ગના મુંબાઈમાં ધંધો શોધવા ગયેલા લોકોનું થાય છે તેમ તે ન મુંબાઈમાં ઓરડી રાખી શક્યો કે ન સરલાને કે માતાને પોતાની પાસે લાવી શક્યો. લોજના રોટલા અને ગમે ત્યાં પડી રહેલાનું એટલે ડી. બી. જેવા રોગ આવા લોકો માટે સામાન્ય છે.

મહોલ્લામાં નાની નાની ટોળીઓ વળતી અને બધાં સરલાની જ વાત કરતાં : 'મંગળાએ તો રંડાપો વિતાવી સુરેશને મોટો કર્યો પણ સરલાનું શું ?' કુટણ દેવના દીધેલા તેને ત્રણ દીકરા હતા પણ તેમને ખાવાનાં જ સાંસાં હતાં તો લાણુવાની તો વાત જ શી ? અને સરલા સાસરામાં દુઃખી હતી તો પિયરમાં પણ ક્યાં સુખી હતી ? તેની માતાની તે ભણે એકની એક દીકરી હોય પણ માતા પાસે માંડ પોતાનું પેટ ભરે તેટલો અવેજ હતો પછી દીકરી લાણુજીઆંતો ત્યાં તો સમાવેશ થાય જ ક્યાંથી ?

સરલાની સહુ દયા ખાતું. પણ કોઈ તેને રસ્તો બતાવતું નહિ. ઉલટું બધાં એમ જ કહેતાં : 'ગમેતેમ તો પણ વાણિયા બ્રાહ્મણથી કંઈ મજૂરી થાય છે કે નોકરી થાય છે ? અને ગૃહસ્થી પેટે રહેવું તો પડે જ. ઈશ્વરે અવતાર ઉચ્ચ કોમમાં આપ્યો એટલે તેમાં પણ કંઈ છૂટકો છે !' હજી આજ પણ ફેટલાય એમ માને છે કે ગમેતેવી સ્થિતિ હોય તો પણ ગૃહસ્થી જેમ રહેવું જ પડે. અને મજૂરી કરવાનો ઈગરો તો બીજી કોમનો જ. પછી આવા મધ્યમ વર્ગની સહુ દયા ખાય છે અને કહે છે કે મધ્યમ વર્ગ કચડાઈ રહ્યો છે. તેની પડી છે કોઈને ? પણ આવો મધ્યમ વર્ગ ન કચડાય તો તેનું થાય પણ શું ?

સરલા ભણવામાં ખૂબ જ હોંશિયાર હતી. ગુજરાતી છ યોપડી ભણી પણ નિશાળમાં કાયમ પહેલો નંબર રાખતી. લગ્ન થયા પછી તેનું વાંચવાનું અને ચાર વર્ષના લગ્નજીવનમાંનાં ત્રણ બાળકના માતૃત્વે તેની મોટા ભાગની શક્તિ હરી લીધી હતી. પતિની જૂજ આવક ઉપર આ છ છત્ર રોટલા બેગા થતા પરંતુ હવે તો માત્ર ઉપર આલ અને નીચે ધરતી જ હતું.

સરલાની મૂંઝવણનો પાર નહોતો. મંગળાગવરીની પણ અકળામણ અકથ્ય હતી પરંતુ કોઈ માર્ગ દેખાતો નહિ. મરણના સમાચાર સાંભળ્યા ત્યારની સરલા વિચારમાં જાડી જતરી ગઈ હતી.

ખૂબ ખૂબ મૂંઝવણ અને વિચારને અંતે સરલાએ નિશ્ચય કર્યો. સુરેશના મરણના બારમે દિવસે જ્યારે તેણે મુંડન કરાવવાની ના યાડી ત્યારે આખી નાત તેના વિચ્છેદ થઈ ગઈ. જે લોકો બિચારી સરલા કહેતાં તે હવે તેના ઉપર ગાળોતો વરસાદ વરસાવવા માંડ્યા. આમાંથી ખુદ મંગળાગવરી પણ બાકી ન રહ્યાં. સરલાની મા કંચનને પણ લાગતું કે સરલા આ સારું કરતી નથી પણ તેનામાં કંઈ કહેવાની હિંમત નહોતી.

પરંતુ સુરેશના મરણના ચીદમે દિવસે સરલાએ જ્યારે મુંબાઈની ટિકિટ કપાવી ત્યારે તો તેની આખી નાત જાંચીનીચી થઈ ગઈ. સુરેશના મરણનો કોઈને આધાર નહોતો લાગ્યો અને મધ્યમ વર્ગના એ હિમાયતીઓને લાગ્યું કે આપણો ધર્મ અને સંસ્કૃતિ રસાતાળ જઈ રહ્યાં છે.

જે લોકો 'બિચારી સરલા' કહી વાત કરતા હતા તે હવે સરલાની સાત પેઢી ઉકેલવા માંડ્યા. સરલા તો હવે વેશ્યા થઈ જશે ત્યાંથી માંડીને ગત ગતની વાતો સરલા મારે કરવા માંડ્યા અને કંચન અને મંગળાગવરીની મૂંઝવણ વધારવા માંડ્યા. એટલું સારું થયું કે તેમની આ ટીકા સાંભળવા સરલા હાજર નહોતી નહિ તો તેને આપધાત કરવો પડત.

સરલા સીધી, જે દવાખાનામાં સુરેશને રાખ્યો હતો તે

દવાખાનાની મેટ્રન પાસે ગઈ. મેટ્રન એક દવામણી ભરી બાઈ હતી. તેણે સરલાને સુરેશના મંદવાડમાં થોડી હિંમત આપી હતી પરંતુ હવે તો તે સરલાને પોતાને ઘેર જ લઈ ગઈ. તેની દશા પણ સરલા જેવી જ હતી, પરંતુ આજે તો તે રૂપરૂપિયાની અમલદાર હતી અને તેનાં છોકરાં કોલેજમાં શિક્ષણ લેતાં હતાં.

મેટ્રને સરલાને પોતાના ઘરે જ રાખી. દવાખાનામાં ફિઝલ વોડમાં થોડું કામ આપાવ્યું. સરલાનું અંગ્રેજી ગાન થોડું હતું. મેટ્રને રાતે રાતે સરલાને અંગ્રેજી શીખવવા માંડ્યું અને નવું સત્ર શરૂ થયું ત્યારે સરલાને નર્સીંગ ટ્રેઈનીંગ ક્લાસમાં દાખલ કરાવી.

સરલાએ પોતાની પરિસ્થિતિનો જ્યારે સાસુ તથા માતાને કાગળ લખ્યો ત્યારે માતાએ તો થોડું આશ્વાસન મેળવ્યું. જો કે એ પણ જૂના વિચારનાં અને મધ્યમ વર્ગની વિચારસરણીથી રંગાયેલાં હતા એટલે તેમને થતું કે સરલા આના કરતાં ઘેર રહી ભૂખે મરતી હોત અને બધાની નજરમાં બિચારી કહેવાતી હોત તો સારું હતું. બાકી સાસુની સરલા તરફ સહાનુભૂતિ હતી પરંતુ તેમને તો એમ જ થતું કે જ્યાં સુધી સરલાના માથેથી વાળ જીતરશે નહિ ત્યાં સુધી સુરેશની સદ્ગતિ થશે નહિ.

સરલા તો રાતદિવસ મહેનત કરવા લાગી. એના નસીબે છોકરાં રાખનાર મા હતી એટલે ચિંતા નહોતી. તેને જે માસિક પગાસ રૂપિયા શિષ્યવૃત્તિ મળતી તેમાંથી પણ તે દસ રૂપિયા બચાવી પાંચ માતાને તથા પાંચ સામુને મોકલતી. ૬ બાર મહિને એકાદ વાર વતનમાં આવીને છોકરાંની ખચર કાઢી જતી.

સરલાના આખા સમાજમાં આ પહેલો પ્રસંગ હતો. કેટલાક પૈસાવાળાની છોકરીઓ ભણી હતી પણ કોઈ છોકરી હજી નર્સ તો થઈ જ નહોતી તેમ કોઈ છોકરી કોઈ પણ પ્રકારની નોકરી પણ કરતી જ નહોતી. એટલે સમાજવાળા તો કહેતા કે સરલા તો વંદી જ ગઈ છે. સરલાને સમાજવાળા શું કહે છે તેની પરવા નહોતી. તેને તો પરવા હતી પોતાનાં છોકરાંને ભણાવવાની અને પોતાને માથે આવેલો બોળે જાંચકવાની. તેને

જીવવાની ઘણી ઇચ્છા હતી. પણ તેને સમાજમાં બિચારી તરીકે નહોતું જીવવું.

સરલાની બુદ્ધિ—પગ ઉપર ભેલા રહેવાની તમન્ના અંધાંએ સરલામાં નવું જ બળ રેડ્યું. ત્રણ વર્ષના અંતે તે નર્સની પરીક્ષામાં બંધે નંબરે પાસ થઈ અને તેને લાગલી જ દોઢસો રૂપિયાની નોકરી પણ મળી ગઈ.

સરલા છોકરાંને પોતાની પાસે લાવી. મુંબઈ રહેવા માંડી. હવે-તેને ઓરડી પણ મળી હતી. માતાને આવવાનો ઘણો આગ્રહ કર્યો પરંતુ માતા કહે કે ‘મારું બોબિયું નહિ વટલાવું. તું ભલે મુખી થા. મારો જીવ રાજ છે. એ બ્રહ્માચારમાં મારું કામ નહિ.’ માતા આવવાની ના પાડે પછી સાસુ તો માને જ શાનાં? તેમને સરલાની દયા આવતી હતી પણ તેમણે તો સરલાને હાથનું પાણી પણ ધરમ સાચવવા પીવાનું બંધ કર્યું હતું. અને તેમાં એમનો વાંક નહોતો. નાનતા ભણેલા ગણેલા માણસો પણ કહેતા કે નર્સનું જીવન એટલે નર્સો બ્રહ્માચાર. હરિજન અને ક્રીશ્ચિયન બેળે ખાવાનું, રહેવાનું. તેમાં ધરમ કદી સચવાય નહિ.

સરલાને છોકરાં સાચવીને નોકરી કરવામાં તકલીફ પણ પડતી. પરંતુ પાડોશી સારાં હતાં. તે છોકરાંની બળર રાખતાં. સરલાને રોજ-મનમાં થતું કે પતિની દયા-તીમાં જ ભણીને નર્સ થઈ હોત તો? પતિને આવકમાં ટેકા પણ થાત. તેની સેવા આકરી પણ સારી થાત અને કદાચ તેને ટી. બી. થાત પણ નહિ. પણ હવે તો આ બધા વિચારો જ હતા.

સરલાનું નાવ ઈશ્વરની દયાથી બરાબર ચાલવા માંડ્યું.

છોકરાં બરાબર ભણવા માંડ્યાં. તે સાસુને તથા માને પણ માસિક પાંચ પાંચ રૂપિયા મોકલી શકતી. સાસુને સરલાના હાથનું પાણી નહોતું ખપતું પરંતુ રૂપિયા ખપતા હતા કારણ કે પાણી ખોટું છે કહેનારા કોઈ સાસુની દયા ખાઈ તેમને રૂપિયા આપતા નહોતા.

હવે કોઈ સરલાને બિચારી કહે છે તો તેને માથાનો ઝાટકો લાગે છે. સદા શાંત અને હસમુખી રહેતી સરલા બિચારી શબ્દ સાંભળે છે અને છંછેડાઈ બંધ છે અને ગુસ્સાથી કહે છે : ‘જુઓ મને કોઈ બિચારી કહેશે નહિ. કોઈ અબળાએ બિચારી થવાની જરૂર નથી. અમારી ખોટી દયા ખાઈને અમને બિચારાં બનાવ્યાં છે. અમે બિચારાં નથી, બિચારા રહેવું નથી.’

કોઈ મધ્યમ વર્ગની વાત કરે ત્યારે પણ સરલા બહુ ચીડાય છે : ‘મધ્યમ વર્ગ’ મધ્યમ વર્ગ કહીને તમે જ આ વર્ગને દુઃખી કર્યો છે. તે આ વર્ગની બહેનોમાં કાયમ ખૂબ જ રસ લે છે અને દરેકને કોઈ ને કોઈ કામ શીખી નહ પતિની આવકમાં ઉમેરો કરવાનો રસ્તો બતાવે છે. અને તેની પ્રેરણાથી આજે કેટલીય બહેનો ભરતાં સીવતાં, આવકવાળી થતાં અને પતિની આવકમાં ઉમેરો કરતી થઈ ગઈ છે.

વાત લખવા માંડી ત્યારે તો વાતનું મથાણું ‘બિચારી સરલા’ રાખવાનો વિચાર હતો પરંતુ આ સાચી વાત બ્યારે સમાજ આગળ મૂકું છું અને સરલા બહેનના સદા હસતા મુખ અને પરગજુ સ્વભાવનો વિચાર કરું છું ત્યારે ‘બિચારી’ શબ્દ પાછો ખેંચી લીધા સિવાય રહી શકતો નથી.

એક વાર વિખ્યાત ચિત્રકાર બ્લીસ્લરે લંડનમાં એક ધનવાન વ્યક્તિને ત્યાં દિવાલ પર ચોતાવું એક ચિત્ર બેસ્યું. આ ચિત્ર એણે ઘણાં વર્ષો પહેલાં તૈયાર કરેલું. બ્લીસ્લર થોડીક મિનિટો આ ચિત્રને ધારીને જોઈ રહ્યો. પણ એને ચિત્ર કાંઈ બરાબર લાગ્યું નહિ. નજરમાં પીંછી અને રંગની પ્લેટ પડ્યાં હતાં. એણે પીંછી બહારની કેન્નાસ પર ક્લસરકા મારવા માંડ્યા. ચળમળ તો આ જોઈ આલો જ બની ગયો. ગલરતાં ગલરતાં એણે કહ્યું : ‘આપ શું કરી રહ્યા છો? મારા ચિત્રનો આ દશા કરવાનો તમને શો દક્ષ છે?’ ‘તમ કે ચિત્ર?’ બ્લીસ્લરે પૂછ્યું. ‘તમે ચિત્રના થોડાક પૈસા આપ્યા એટલે એ ચિત્ર કાંઈ તમારું થઈ જતું નથી.’

પ્રો. ડૉ. મહેન્દ્ર ન. પંડ્યા

અણુવિકસિત રોજનીશી સાહિત્યઅંગ

રોજનીશી એ સાહિત્યનું અણુવિકસિત અંગ છે : એ સાહિત્યઅંગ વધુ ને વધુ વિકસિત થાય તો તેમાથી જે હાનિકર્તવ્યું સુંદર વાંચન મળે તે દરેકને સરખું ઉપયોગી થઈ શકે. એ અંગને દરેક વધુ ને વધુ વિકસાવે તેવી પ્રેરણા આપતો નવલ્લિતા પ્રાધ્યાપકે રખેલો આ અભ્યાસ-લેખ છે...

ગુજરાતી સાહિત્યમાં અનેક સાહિત્યરૂપો ખીલ્યાં છે, ખીલી રહ્યાં છે, પરંતુ હજી રોજનીશીની બાબતમાં આપણે સંશોધન તથા સર્જન કરવાનું અતિથાવું બાકી છે. આપણે સ્વભાવે ઐતિહાસિક દૃષ્ટિબિન્દુથી વંચિત રહ્યા છીએ અને તેથી કરીને આ અંગત્યના અંગ પ્રત્યે નેઈએ તેથી ઓછું ધ્યાન આપણે આપ્યું છે. પરિણામ એ થયું છે કે ગુજરાતી સાહિત્યસૃષ્ટિમાં 'મહાદેવભાઈની ડાચરી', 'નરસિંહરાવની રોજનીશી' જેવાં પુસ્તકો આંગળીને વેઢે ગણાય એટલાં જ છે, એમ કહીએ તો તેમાં અતિશયોકિત નથી.

અત્યારે આપણે થોડા વર્ષોથી એવા સમયમાં જીવન બનીત કરતા આવ્યા છીએ કે લગભગ દરરોજ કાંઈ ને કાંઈ મહત્વના બનાવ બને છે; રાજકીય, સામાજિક, કૌટુંબિક, આર્થિક, સાહિત્યિક ક્ષેત્રોમાં ત્વરિત ગતિએ ફેરફારો થયા કરતાં આવ્યા છે અને જે તેની નોંધ આપણે નહિ લઈએ તો સંભવ છે કે તે સર્વે આપણે ભૂલી પણુ જઈશું. વળી, અત્યારે જે બનાવો બની રહ્યા છે, જે વ્યક્તિઓ ભારતમા અને પરદેશમા આજે જીવી રહી છે, તેની સ્મૃતિ પણ નજીપ્રાય થશે, ભૂંસાઈ જશે, જે કોઈ રોજનીશી તેની પ્રતિદિન નોંધ નહિ રાખે તો ! આધુનિક યુગમા વિજ્ઞાનની અકરપનીય પ્રગતિને આભારે નૂતન પ્રયાસો થયા જ કરે છે ચન્દ્રલોક પર ચઢાઈ, અવકાશમા યાત્રા, ટેલીવીઝન, સુગંધમય ફિલ્મો આ આજની અભ્યયળી, કાલના વાસીઓને સામાન્ય લાગશે પણ તોયે નોંધી રહી. વળી રોજનીશી દ્વારા આપણે રોજનીશી રાખનારની ઉપરાંત તેમાં જે સ્ત્રી પુરુષોનાં નામોનો સમાવેશ થયો હોય-તેમની જીવનચર્ચા પણ આપણે મેળવી શકીશું, તેમનું વ્યક્તિત્વ પારખી શકીશું, તે સમયના નાના

મેટા વહેણને, પામી શકીશું, કારણ વૃત્તપત્રો અથવા દત્તિકાસના પુસ્તકો અથવા આત્મકથા આપણને આ સર્વ માહિતી સંક્ષિપ્ત રીતે જ આપશે—જો તે પણ આપી શકે તો—આત્મલક્ષી રીતે ! આપણને માનવજીવનમાં અને માનવસંસ્કૃતિમાં અખંડ રસ છે. આપણે પાપાણુયુગના માનની વિષે અભ્યાસ કરીએ છીએ, તેણે દોરેલાં ભીંતચિત્રો, તેણે વાપરેલાં પાપાણુ ઓળખો-તપાસીએ છીએ, બેગાં કરીએ છીએ, તે અને અન્ય વસ્તુઓ પરથી તેનું જીવન પુનઃ સ્થાપિત કરવા પ્રયાસ આદરીએ છીએ. પણ એ માનની ફક્ત ભીંતો પર ચિત્રો જ નહોતો ચીનરતો, પાપાણુચન્દ્રોથી શિકાર જ નહોતો કરતો, તે પણ વિચાર કરતો હતો; સુખ, દુઃખની લાગણી અનુભવતો હતો; આ વિષે આપણે બાણુત્રા કુતૂહલ ધરાવતા હોવા છતાં, આપણે કેટલું જ્ઞાન સપાદન કરી શકીએ છીએ ? તે સમયના માનસ્વભાવ, તે સમયની જીવનઘટમાળ આપણે માટે, વધુ આકર્ષણ રાખે છે, પણ આપણે અજ્ઞાનના અધકારમાથી જ્ઞાનના પ્રકાશને પામી શકતા નથી—કારણ કે તે સમયની લેખિત નોંધ મોજૂદ નથી, હોઈ શકે નહિ.

આજે જીવન તે દિવસના જેવું સરળ, એકપન્થી નથી રહ્યું. સમય પણ એટલો રહ્યો નથી, માટે જ રોજનીશી જરૂરી બનતી બધ છે રોજનીશી, આત્મકથા, જીવનચરિત્ર, દત્તિકાસ, લેખકની અનેક અને અમૂલ્ય કૃતિઓ કરતા, એક દૃષ્ટિએ વધુ મહત્વની છે કારણ કે રોજનીશીનું સ્થાન કોઈ પણ સાહિત્ય-સ્વરૂપ લઈ શકે તેમ નથી. સૌથી આત્મદર્શી, વેધક, આત્મલક્ષી, સત્ય અને આધારબૂત લેખન તે રોજનીશીનું હોઈ શકે આ પુસ્તકનાં પૃષ્ઠોમા રોજનીશીકાર કોઈ પણ આડંબર વિના, કોઈ પણ પ્રકારના મિનગ્તવાગદાર, સ્વૈચ્છિક

રીતે કોઈ પણ પ્રકારના દંભ વિના, પ્રશંસાની ઈચ્છા વિના જે હોય અને હોઈ હશે તે લેખિની દ્વારા સહજ રીતે ઉતાર્યો જશે; પોતાને સ્ફુરેલા વિચારો, પોતાનામાં ઉદ્ભવેલી લાગણીઓ, આશા-નિરાશાઓ, ભાવનાઓ, પોતે સ્વીકારેલા પૂર્વગ્રહો, આદર્શો, પોતે અનુભવેલા પ્રસંગો, સંશયો, વગેરે તે બધું તાત્કાલે હોય તે જ અરસામાં લખતો જતો હોઈ તેમાં આપણને કેટકેટલું જ્ઞાન આપી શકશે ! વળી, આત્મકથા લખનાર તો એમ પણ ધારે કે તેની કૃતિ ગમે તે સ્થળે, કાળે, ગમે તેના હાથમાં જતાં, તેને માટે અનુકૂળ-પ્રતિકૂળ અભિપ્રાય પણ બધાવે, માટે તે આત્મકથાનાં પૃષ્ઠોમાં પોતાનું મન મોકળું કરતાં કરતાં પણ જરા સંકોચ અનુભવશે, અને ગાંધીજી વગેરે જેવા વિરલ આત્માઓ બાદ કરતાં, કેટલા માનવીઓ પોતાનું જીવન લેશમાત્ર સંતાકૂટી સિવાય જનતાને ચરણે ધરવાની હિંમત રાખશે ? વળી, આત્મકથા સામાન્યતઃ જીવનસંધ્યાએ લખાય છે, જ્યારે લેખકે પોતાનો જીવનસંગ્રામ સમેટી લીધો હોય અને આયુષ્યો પાછાં મ્યાનમાં પ્રવેશી રહ્યાં હોય. આ સમયે તેને કેટલા પ્રસંગો યાદ રહેશે, રહેલા હશે ? કેટલાનો તે પોતાના જીવનવૃત્તાન્તમાં સમાવેશ કરી શકશે ? કેટલી માહિતી તે સ્વાનુભવથી મેળવતો હશે ? દિનપ્રતિદિન તેનામાં થતા સંઘર્ષો તે સંભારી શકશે ? પણ રોજનીશીકારને આ મૂંઝવણ નડતી નથી, અને કારણ કે એની કૃતિ ભાગ્યે જ જનતા સમક્ષ આણવા લખાતી હોય છે; તેથી તેમાં અસત્ય લખવાનું, અંધવા સત્ય ઢાંકવાનું જરૂરી બનતું નથી. વળી, જીવનની નાની મોટી ક્ષણો પણ તે ટાંકી શકે છે અને આત્મપ્રશંસા કરવા થોડા ગણે તો તે પણ અત્રે કરી શકશે—અહીં—મમત્વના આરોપને આમન્યા વિના !

પત્રો કરતાં પણ રોજનીશી વધુ વ્યક્તિગત હોઈ શકે છે, કારણ પત્રો પણ આખરે કોઈ પરજનના હાથમાં તો જાય જ ને ! નિબંધો પણ આ દિશામાં તદ્દન સંતોષી શક્તા નથી. આ કારણે આપણે રોજનીશીને મહત્ત્વ આપવું ઘટે.

પુરાણા સમયની કાષ્ઠહાન, હ્યુએનસંગ, બાબર, વગેરેની નોંધપોથી આપણને તેઓના કર્તા વિષે, તે સમયના વાતાવરણ વિષે આપણને કેટલું કહે છે ! આ નોંધપોથી ન હોત, તો આજે આપણે કેટલું ગુમાવ્યું હોત ! અંગ્રેજ સાહિત્યમાં પણ લોર્ડ ટેનીસન, બાયરન, એવેલીન, પીપ્સ, આઈરીશ રોબર્ટ કેસમેન્ટ, હેન્રી મોર્ગેન્થોની ડાયરીઓ બહુતી છે; ફ્રાન્સીસ મીઅર્સની 'પેલેડીસ ટામીઆ' નામની નોંધપોથીમાંથી આપણને શેક્સપીઅરનાં નાટકોની તારીખો વિષે કેટલું બહુવા મળે છે ! પીપ્સ અને એવેલીનની ૧૭ મી સદીની 'રોજનીશી'એ આપણને પીપ્સ અને એવેલીન ઉપરાંત, તે સમયનાં સાહિત્યપ્રકારો, વિચારો, ત્યાંની મોટી આગ, પ્લેગ, તે દશામાંનું લંડન શહેર, જ્યારે ત્યાંના જાહેર રસ્તાઓ પણ ઉજ્જડ બન્યા અને ઘાસ ઊગી નીકળ્યું—લોકોની અવરજવરને અલાવે !—વગેરેનું ચિત્ર અર્પે છે, પ્રત્યક્ષ સ્વાનુભવ પરથી આપણે તેવી બે-ત્રણ ડાયરીઓને ગુજરાતીમાં પામી શક્યા છીએ; નરસિંહરાવે રાખેલી ૧૮૯૨-૧૯૩૫ સુધીની નોંધપોથી; મહાદેવભાઈએ જીવેલી ૧૯૧૭ થી ૧૯૪૨ સુધીની રોજનીશી. 'ગાંધીજીના પત્રવ્યવહારની, તેમનાં ભાષણોની, વ્યક્તિઓની સાથે થયેલી મહત્ત્વની મુલાકાતોની તથા વાતચીતોની, તેમજ ચાલુ ઘટનાઓ ઉપર નથા વિવિધ વિષયો ઉપર તેમના વિષયો ઉપર તેમના વિચારો તથા ઉદ્ગારોની તેઓ નોંધ લેતા...મહાદેવભાઈની ડાયરીઓમાનવજાતિને પ્રેરણા આપનારા અને મનુષ્ય જીવનને ધડનારા બહુ ઉપયોગી અને ચિરંજીવી સાહિત્ય તરીકે સ્વતંત્ર મહત્ત્વ પણ ધરાવે છે. ગાંધીજીની જીવનકથા ઉપરાંત, મહાદેવભાઈનો સ્વભાવ, તેમની કર્તવ્યનિષ્ઠા, તેમનું ભક્તિભાવથી તરબોળ હૃદય, અનેક વિષયોમાં તેમનો રસ, એ બધું આ ડાયરીઓમાં પ્રગટ થાય છે. ટૂંકમાં મહાદેવભાઈનો આત્મા અહીં અક્ષરદેહ ધારણ કરે છે, અને આપણને અનેક બાબુઓથી બહુ નિકટથી જોવા મળે છે.....ગુજરાતી ભાષામાં આ જાતનું સાહિત્ય હું ધારું છું આ પહેલું જ છે. દુનિયાના આ જાતના તમામ સાહિત્યમાં,

વસ્તુના ઉદાત્તપણ્યને લીધે, તેમજ તે રજૂ કરવાની રીતની સરસતા તથા ચિત્તાકર્ષકતાને લીધે, મહાદેવભાઈની ગાયરીઓનું સ્થાન બહુ જાન્યુ રહેશે એમ મુગ વાચક સ્વીકારશે ' (શ્રી નરહરિ પરીખના ' નિવેદન ' માથી-પુસ્તક ૧ લું)

આ 'ગાયરી' જેલમાં, જેન બહાર લખાઈ છે અને ભારતને સ્પર્શતી અને અનેક સમસ્યાઓ, વ્યક્તિઓનો, આ પૃથ્વીમાં ઉ નેખ છે ભારતનો દતિહાસ અને ગાંધીજી, સરદાર પટેલ અને મહાદેવભાઈ વગેરેના કનમચિત્રો પણ છે વાતચીતો અને પત્રવ્યવહારમાં આનતા નિચારોનો પણ સમાવેશ થાય છે ' હૃદયેહલ્ય વાત કરતુ હોઈ એ વિચારો અને હિંમતો વધારે સીધા અને વધારે ધનિષ્ઠ સબન્ધમાં આપણને મળ્યા છે ' ગાંધીજીની વીરગાથાના પદ્યો અને સભાગાય છે ' એના અનેકાનેક પાસા દૃષ્ટિગોચર થાય છે ' તે કાળની અન્ય જાગૃતિ અને ચેતનના વર્ણન ' પણ અત્રે છે, સચોટ અને મનનીન

આ પ્રમાણે 'ગાયરી' એ શબ્દચિત્ર, ભારતનું દતિહાસ, દર્શન, ગાંધીજીની મીમાસા-સમજતી રહસ્યમંત્રી મહાદેવભાઈની ટૂંકી આત્મકથા થઈ રહે છે

નરસિંહભાઈની શૈક્ષણિકી તેમના વ્યક્તિત્વ ઉપર, મિત્રમણ, સાહિત્યપ્રેમ, સલ્લકિયા, આધર્મી સ્વભાવ, ભાવ પ્રત્યેનો પ્રેમ, કૌટુંબિક વાતાવરણ, વ ઉપર પ્રકાશ નાખતા નાખતા તેમનું માનસ પૂરેપૂરું રજૂ કરે છે આપણે ભને એમના કાવ્યો વાંચીએ, એમના નિમ્નધોનો અભ્યાસ કરીએ, એમના વ્યાખ્યાનો સમજીએ, એમની સમીક્ષાનું રસપાન કરીએ-પણ આપણને સાચા નરસિંહરાવનો પરિચય તો સંપૂર્ણપણે નહિ જ થય કારણ તે સમાયેના છે તેમની ૪૩ વર્ષ માટેની નિમ્નમિત, સતત રીતે લખારોની ખાનગી ' શૈક્ષણિકી ' મા

સ્વ સૌ કનુબદેન મજુલાન દવેની ગાયરી પણ વર્ષો પૂર્વે પ્રસિદ્ધ થઈ હતી (૧૯૩૮)-તે 'નોંધપોથી' ઈ સ ૧૯૧૩-૧૯૨૧ના ગાળાના સમયના બનાવોને

આવરી લે છે લેખિખના ધર્મ, રાજકીય પ્રસંગો, તત્ત્વજ્ઞાન, સાહિત્ય, કલા વગેરે નિષ્પોને સ્પર્શતા નિચારો અને મગે છે, જેમાંથી બહુ થાય છે લેખિકાનું તથા તે વર્ષોનું પ્રતિબિંબ પ્રકાશકના શબ્દોમાં, સર્વ નિષ્પો પર 'તેમના આત્મસાત્ સવેદનો એટના તો અર્થધન છે કે શુભરાત સમસ્તનું તે કાળનું સાક્ષાત્ ચિતનવરૂપ એમાં પ્રગટ પ્રતિબિંબ થયેન હોય, એમ સદસા અનુભવાયા મિના નથી રહેતું '

એ નિસ્સંદેહ છે કે જે આ પ્રકારની વડુ ગાયરીઓ લખાય અથવા સંશોધન દ્વારા પ્રકાશિત થાય તો સાહિત્યને અનુપમ લાભ પ્રાપ્ત થાન ! આપણી સ્મરણ શક્તિ ટૂંકી છે અને જે દા ત ૧૯૪૨-૧૯૫૫ના ગાળાની જ ગાયરીઓ સદ્લાગ્યે આપણને મગે તો એમાં તુ શુ આપણે નહી પામી શકીએ ! એ વર્ષોમાં કેટલું બન્યું છે કે જે આપણે જૂની પણ ગયા છીએ, અથવા ઉભર નની હોવાથી, જાણતા પણ નથી ! આપણી માન્યતા છે કે 'લખ્યુ એને, ' અને તેનું તથા ગાયરીના નિષ્પામાં જડી આપણે ગાયરી આખાન વૃદ્ધ, સ્ત્રી, પુરુષો, બધાથે રાખી શકે છે ગભીર તથા હળવા નિરોગોના તેમાં સુખ સમાવેશ થઈ શકે છે ' હૈયાની વાતડી ' મુક્તક ઠે લખી શમશે એના સદા આમત્રણ આપના શ્વેત પૃષ્ઠો ઉપર મન મોકળુ કર વાનો આ એક માર્ગ છે ગાયરી, આ સર્વે કારણો વગાત્ ડકપ પાનાતી નિર્જન અને નની સુની વસ્તુ નથી એ તો બહુ અને સખા છે જીવનમાંથી છે, નિશ્ચલસ્થાન છે સમકાલીન દર્પણ છે વ્યક્તિત્વનું, પ્રતિબિંબ છે જીવનચરિત્ર માટેનું અમૂલ્ય સાધન છે

આપણે તેને યોગ્ય એનું ગૌરવ આપીએ અને તેના પ્રત્યેનું અપણું નજરુ અદા કરીએ, કારણ કે સમજુ, નિવેશીય, અભ્યાસ અને સંશોધનશીન કુતૂહલાગિત વ્યક્તિ એના પૃષ્ઠોમાંથી અનિ ધણ મેળવી આપણને કેટલીક ગેરસમજુતીથી વચિત કરશે, આપણને સત્ય દર્શન કરાવશે માનવનું વ્યક્તિત્વ આપણી આખ સામે ખીનતુ દેખાડશે - જે પરિવર્તન આપણને અશક્ય

પતિ-પત્ની

સુપ્રસિદ્ધ અને સિદ્ધિદરત-છટાધિયન લેખિકા મેટ્રિકા સેરાઓની કૃતિને અંગ્રેજી પરથી અનુવાદ કરનાર છે શ્રી 'ભિર્મિલ.' દાંપત્યપ્રેમમાં પડેલા ગાબડાને ખૂબવામાં દુઃખ વસીલ કેવો સુંદર લાગ લાગે છે એ માંગલ્યભરી આ વાર્તાના ધ્વનિ દરેક વાચકને રુચશે જ.....

ગા. યદો બહુ જ સુખી લાગતો હતો. એને જોઈ કોઈ એમ ન ધારે કે આ માણસને કશી ફિકર ચિંતા હશે. તે એક રાજનૈતિક ભોજન સમારંભમાં લાગ લઈને પાછો ફરતો હતો. ત્યાં તેણે એક ભાષણ આપ્યું હતું. એનું એ ભાષણ સમારંભની સુંદર વાનગીઓ જેટલું જ વખણાયું હતું. એવી પણ તે બહુ આનંદમાં હતો. આગામી પ્રતિનિધિ ચૂંટણીમાં એ વિજયી થશે એ માટે એને સંદેહ ન હતો. રાતના એક નૃસોત્સવમાં તેને નિમંત્રણ હતું. ત્યાં એરોત્સ દિટકેનીઆ સાથે એકાંતમાં પ્રેમગોષ્ઠી કરવાની તક પણ મળે એમ હતું. તેથી એકાદ કલાક આરામ કરવાની હજી એ ધેર આવતો હતો.

ઘોડાગાડીમાંથી ઊતરી રસોડા પાસેથી પસાર થઈ એ પોતાના શયનશુદ્ધ તરફ જતો હતો; ત્યાં એના જૂના નોકર જુસેપ્પેએ આગળ આવી તેને સલામ કરી. ગાયદોએ પૂછ્યું : “શું છે જુસેપ્પે ?”

“ભાઈસાહેબ, કૃપા કરીને સાંભળો તો મારે એક વાત કહેવી છે.”

“આજે કયો દિવસ છે ? શું આપને એ યાદ નથી ?”

“શું આજે કોઈ તહેવારનો દિવસ છે ?”

“હા. આજ તો આ આપનો જન્મદિવસ છે.”

અથવા અકલ્પ્ય લાગતું હતું અથવા વિરોધી અથવા ઘણું ત્વરિત ભાસતું હતું તેનાં સાચાં કારણો આ પૃષ્ઠમાંથી શોધી, ને કટકું સડગ હતું તે જણાવી, આપણી માનસિક ગૂંચવણનો તોડ લાવશે અને વ્યક્તિ અને આપણી વચ્ચે તાદાત્મ્ય રચી, સમભાવ સ્થાપી, જ્ઞાનની આપણે, માહિતીનો વિનિમય કરી, શુદ્ધ અથવા નિર્લવ્ધ અથવા દૂર લાગતા વ્યક્તિત્વને રસમય, હવંત

ગાયદોનો ચહેરો વિપાદથી ગંભીર થઈ ગયો. એ બોલ્યો :

“એમ ! મને તો એનો જરાયે ખ્યાલ નહોતો.”

જુસેપ્પેએ કહ્યું : “પહેલાં તો આ દિવસે આપું મકાન ફૂલોથી શણગારવામાં આવતું.”

ગાયદો બોલ્યો : “એ તો બધી હવે ગયા જમાનાની વાત થઈ ગઈ. હવે તો એ દુનિયા અને ફૂલો સ્વપ્નાં જ રહ્યાં છે.”

જુસેપ્પે બોલ્યો : “ના જી, એવું ન થાય” કહી તેણે ટેબલ પર રાખેલ એક મોરી કક્કણી પરનું આવરણ દૂર કરી તે તેણે પોતાના ભાઈસાહેબને આપી. ગાયદોએ કહ્યું : “ધન્યવાદ ! મારા આ ઉપહારથી મને ઘણું આનંદ થયો.”

ગાયદોએ આ રીતે બોલીને આનંદ દર્શાવ્યો, પણ એનું અંતર તો દુઃખિત બની રહ્યું. પહેલાં આ દિવસે ઘરમાં તો આનંદનું જાણે સામાન્ય છવાઈ જતું અને આજે કેવળ ધરના એક જૂના નોકર સિવાય કોઈને આજનો દિવસ યાદ પણ ન આવ્યો. ગાયદો મનોમન દુઃખની લાગણી અનુભવી રહ્યો પણ એનું કશું ચિહ્ન એણે મુખ પર પ્રગટ થવા ન દીધું. પોતાના ખંડ તરફ વધતાં તેણે કહ્યું : “મને આઠ વાગે જગાડજે. હું જરા સૂઈ જઈ છું.”

જુસેપ્હેએ તરત જ કહ્યું “હમણા ન સુવો તો સારું”

“કેમ ? શું છે ?”

“સાજના અમે કાંઈ ઘેર ન હતા એકબે જિરોનેમો હતો એ વખતે એક ભદ્ર મહિના આપને મળવા આવ્યા હતા તમે ઘેર નથી એ જાણી, એ કહી ગયા છે કે પોતે સાત વાગે ફરીથી આવશે એમને ખૂબ જરૂરી કામ છે તેથી એ આપને રાહ જોવાનું કહી ગયા છે”

ગાયદોએ પૂછ્યું “એમનું નામ શું હતું ?”

“એમણે પોતાનું નામ જિરોનેમોને કહ્યું નથી”

“ધણી નસાઈની વાત છે” ગાયદો બોલ્યો “જિરોને મોએ એના દેખાડે રિશે કશું કહ્યું છે ?”

“હા ! કહેતો હતો કે જરા બિચા હતા એમના વાળ અને આંખો કાળા હતા એમણે પોશાક પણ ધણો સરસ પહેર્યો હતો”

“આશ્ચર્ય અને કુતૂહલ વધે એવી જ વાત છે આ તો તને લાગે છે કે મારે એના માટે જાગવું બેઠું છે ?”

“જી હા ન સુવું એ જ ઠીક છે સાત થવાની તૈયારી છે એ કદાચ વખતસર આવશે તો તમારે કાચી બિધે બેઠવું પડશે”

“સારું તો નહીં સૂઝે તું વર્તમાનપત્ર લઈ આવ એ આવે ત્યાંમુખી એ વાચીને સમય પસાર કરીશ”

જુસેપ્હેના બહાર ગયા પછી એ મનમાં બોલ્યો “કાળા વાળ અને મગી આંખો ! કાણુ હશે એ ? રિટ્ટેનીઆ તો નહીં જ હોય એના વાગ તો સોનેરી છે, તેમ આંખો ભૂરી છે ખેર એના કહેવામાં કદાચ ફરક હશે”

ગાયદોની વાત વાચી પાઠકને કદાચ લાગશે કે તે પ્રેમનીનામ ઉસ્તાદ હશે પણ વાસ્તવમાં એવું નથી એને તો જીવનમાં ગાઢ નિરાશા અને ખૂબ દુઃખ સહન કરવા પડ્યા છે એણે તો કેવળ એક જ સ્ત્રીને પોતાના સાચા હૃદયથી ચાહી હતી એ એની પત્ની હતી પણ પોતાની એ પત્નીને એ બહુ જ આકર્ષિત

રીતે બોઈ બેઠો હતો એનો પ્રેમ ભારેલા અમિની જેમ હજી પણ એના હૃદયને નિરતર જતારી રહ્યો હતો પાછના બે વર્ષથી ગાયદો એને ભૂરી જતા ખૂબ પ્રયત્નો કરી રહ્યો છે વિવિધ પ્રમાણના વિનાસમાં તેમ પ્રભાવમાં તેણે પેતાની જાતને વહાવવા માડી હતી વર્તમાનપત્ર લઈને એ વાચવા લાગ્યો થોડી વારમાં જ જુસેપ્હેએ આવીને ખબર આપી “પેના સન્નારી આવ્યા છે બહારના રૂમમાં બેઠા છે”

ગાયદોએ એને પૂછ્યું “તું એમને બોલાવે છે ?”

જુસેપ્હે સહેજ ગભરાતા બેલ્યો “જી જી, ના જી” ગાયદો ઝડપથી એ ખડમાં પ્રવેશ્યો આવેલી સ્ત્રી બીજી બાજુ ફરીને બહાર બિની ચિત્તના આત્મમતના પાના ફેરવી રહી હતી ગાયદોએ તીક્ષ્ણ નજરે એના તરફ જોયું યુવતીની બિચાઈ અને એવું રૂપ અઠગા રહી શક્યા નહીં એનો પોશાક પણ ધણો સુંદર અને ભવકાભર્યો હતો

એની નજીક જતા ગાયદો જરા સંકોચાયો એટલામાં તે યુવતી પાછી ફરી ને એને નમસ્તે કરી ખુશી પર બેઠી અને બોલી “આ સમયે આવીને હું આપને ત્રાસરૂપ તો થઈ પડી નથી ને ?”

“કાણુ તું તમે ?”

“હા ! મારે આનું પડવું છે”

“ભને આવ્યા કહો, તમારા માટે હું શું કરી શકું એમ છું ?”

યુવતી બોલી “આનું કદાચ તમે શિષ્ટાચારની ખાતર કહેતા હશે પણ ખરેખર જ તમારે મારા માટે ધણા કામ કરવા પડે એવું છે તેથી તમ રી વાતને હું હૃદયની વાત માની લઉં છું”

ગાયદો હસીને બોલ્યો “સારું એમ જ માની લો હું તમારા માટે ખતરું બધું જ કરીશ પણ તમારે મારી પાસે શું કામ કરાવવું છે એ મને કહો તો જરા સુખી થાઉં”

યુવતી જરા ગૂંચવાવા લાગી કંઈ રીતે પોતાની વાત મૂકવી એ જાણે એને સમજાતું નહોતું આ તો

ગાયદોએ એને સારી રીતે નીહાળી લીધી. હા, પ્રથમની જેમ એ સુંદર તો છે જ. એનું રૂપ કદાચ વધુ ખીલી ઊઠેલું પણ કહેવાય. ગાયદોએ ન્યારે પહેલાં લેઈ હતી ત્યારે તો એ એમાં કેટલી મનોહર હતી ! એની દૃષ્ટિ પરથી હવે તો એમ પણ પ્રતીત થાય છે કે દુઃખ અને કષ્ટ શી વસ્તુ છે એ એ સમજી શકી છે. એથી તો એના સૌંદર્યમાં ગંભીરતા પણ લગેલી જણાય છે.

ક્ષણભર એ સ્થિતિમાં રહી પછી એમાએ પૂછ્યું : “ તમે કદી અલિનય ક્યો છે ? ”

“ અલિનય ? એક રીતે લેઈએ તો મારું આખું જીવન જ અલિનય છે. ”

“ એમ ? ત્યારે તો તમને વાંધો નહીં આવે. જેવો અત્યાર મુઠ્ઠી અલિનય કરી રહ્યા-છો તેવો જ કરતા રહેજો. પણ હવે જરા કંઈક લાગ લગવવો પડે એમ છે. કોણ જાણે સફળ થવાશે કે નહીં. ”

“ સફળતા-નિષ્ફળતા તો મારી સાથે અન્ય કોણ અલિનય કરશે અને એના દર્શકો કોણ હશે એના પર નિર્ભર છે. ”

એમા તરત બોલી બીડી : “ સાથે તો હું જ રહેવાની છું. ”

ગાયદોએ કહ્યું : “ ઓહ ! ત્યારે તો પછી શો વાંધો છે ? જરૂર પડે તમે સરસ અલિનય કરી શકો છો એના તો મને પ્રત્યક્ષ અનુભવ છે. ”

એમાએ વાત બદલી નાખતાં કહ્યું : “ હજી તમે તો મારા પિતાને નિયમિત પત્રો લખો છો ખરું ને ? ”

“ હા ! પણ છેલ્લા ત્રણ અઠવાડિયાથી એમણે મારા પત્રનો જવાબ આપ્યો નથી. ” ગાયદોએ કહ્યું.

એમા બોલી : “ ગઈ કાલે પિતાજીનો પત્ર આવ્યો છે. આવતી કાલે સવારે જ તેઓ અહીં આવે છે. ”

ગાયદો વિસ્મિત ભાવથી એમા તરફ લેઈ રહ્યો. પછી બોલ્યો : “ પણ તમારા પિતા તો ઘર છોડીને કદાચ બહાર જતા ન હતા. ”

“ ન હૂંટકે જ એમને એક જગ્યાએ જવું પડ્યું હતું. હવે નેપલ્સ પાછા જઈ રહ્યા છે. આપણી ખચર

લેવા અર્થે જ તેઓ આ રસ્તે આવે છે. ”

ગાયદોએ પૂછ્યું : “ ત્યારે હવે શું કરીશું ? ”

એમાએ એક મખમલજડિત સ્ટૂલ પર પગ લંબાવી કહ્યું : “ આપણા બંને માટેની આ પરિસ્થિતિ ઘણી જ સુંદર છે ! ”

ગાયદોએ પૂછ્યું : “ શું કહ્યું ? આવી પરિસ્થિતિને તમે સુંદર કહો છો ? ”

એમા બોલી : “ આ વિષયમાં ચર્ચા કર્યે કશો લાભ નથી. અત્યારે તો આ મુશ્કેલીપતમાંથી બચવાનો કોઈ ઉપાય વિચારો. ”

“ મને તો કશો ઉપાય મૂઝતો નથી. ” ગાયદોએ કહ્યું. એ સાંભળી જરા આવેશમાં આવી જઈ એમા બોલી :

“ એટલું જ કરી શકતા નથી તો પછી તમારી વખ-ણાતી બુદ્ધિ અને દિમાગથી કાંઈક શો ! મોટી મોટી રાજનૈતિક રમતો રમી શકો છો, આટલી વાતો કરી શકો છો અને આવી એક મામૂલી વાતનો ઉપાય શોધી શકતા નથી ? ”

ગાયદોએ કહ્યું : “ જો આ રીતે બોલવાનું શરૂ કરશો તો મારામાં જે થોડી ઘણી બુદ્ધિ છે તેજ અદૃશ્ય થઈ જશે. ”

એમા બોલી : “ મને એક ઉપાય મૂઝે છે. ”

ગાયદોએ કહ્યું : “ એ તો હું સમજી જ ગયો છું. ”

“ એમ કે ? ” એમાએ કંઈક વ્યંગમાં કહ્યું :

“ તમારી અક્કલની પ્રશંસા તો કરીએ એટલી ઓછી. ખેર, પિતાજીને હું કોઈ પણ હિસાબે સાચી વાત જણાવા દેવા માગતી નથી. ”

ગાયદો બોલ્યો : “ સત્ય બહુ જ લખાતક છે ! ”

એમાએ કહ્યું : “ વિશેષણ જોડવાથી કશો લાભ નથી. મારા પિતા સાચી વાત જણાવેને ખૂબ જ દુઃખી બની રહેશે. મારાથી એ સહન નહીં થાય. એમને દુઃખી કરવાનું તો તમને પણ નહીં ગમે. બાળકોના અપરાધ માટે માથાપને સજા કરવી એ ઉચિત નથી. આપણે તેમને આટલા દિવસો સુધી તો દુઃખથી

અચારી શક્યાં હીએ, કેમ કે તેઓ ખડુ દૂર રહે છે, અને તમે મારા આ કામમાં ખૂબ મદદ પણ કરી છે જ. પરંતુ કાલે તો આપણે બધા જૂઠો વ્યવહાર પ્રગટ થઈ જશે પડી શું થશે એની કલ્પનાયે હું કરી શકતી નથી. કોઈ પણ હિસાબે પિતાજી કશું ના જાણે એમ મારે કરવું છે. તમારે તેમાં મદદ કરવી જ રહી. તેઓ આવીને આપણુ બન્નેને એક સાથે જ ભુએ એમ હું ઇચ્છું છું. વાતચીત અને વ્યવહારમાં સાચી પરિસ્થિતિ શી છે એ કોઈ પણ રીતે પ્રગટ ન થવું જોઈએ. ”

ગાયદો ચૂપચાપ એમની વાત સાંભળી રહ્યો. એમા બોલી રહી તો ય તે કશું બોલ્યો નહીં. એમા અધોરેતાથી પુનઃ બોલી. “આ તો કેવળ અભિનય જ કરવાનો છે. અને તેજ પણ થોડા વખત માટે. એમાં આટલા બધા ચિન્તિત થવાની શી જરૂર છે ? ” ગાયદો અતે બોલ્યો : “ભયે. હું તમારી વાતમાં સંમત છું. પણ મને તો કદાચ કશી ગરબડ થઈ જતાં વાત ખુલી થઈ જવાની બીક લાગે છે. ”

“પણ ગરબડ થાય શાથી ? ”

“નોકરચાકરથી કદાચ બૂલ થઈ જાય ”

“તમારા નવા નોકરને કાવતો દિવસ રમ આપી દો. અને ભુસેપે તો ડાલ્યો છે. એને તો હું સમજતી દઈશ. ”

“પણ ધારો કે એકાએક કોઈ મિત્ર કે આપણો પરિચિત આવી ચડે તો ? ”

“એ બાબતમાં ભુસેપેને કહી દઈશું. જે કોઈ આવશે તેને એ કહેશે કે તમે ઘરમાં નથી. ”

વળી ગાયદોએ કહ્યું : “પિતાજીને લેવાં આપણે સ્ટેશને તો જવું જ પડશે આપણને સાથે જોઈ લેડા શું કહેશે ? ”

એમા બોલી : “આપણે કોઈની નજરે જ નહીં પડીએ. આપણે એક બંધ થોડાગાડીમાં જઈશું. ”

ગાયદોએ જોયું કે એમા દઢ છે છતાં એણે કહ્યું :

“પિતાજી આખો દિવસ અહીં રહેશે. ઘર એક

અપરિણીત પુરુષના ઘર જેવું અમનવ્યસ્ત થઈ ગયું છે. તેઓ શું એ બધું નહીં જોઈ શકે ? ”

એમાએ જરા હસીને કહ્યું : “અભિનય માટે તેનો સાજસામાન પણ જોઈએ જ. મારું વાજુ, શીવવાનું મશીન, જે ચાર જોડ કપડાં-એ બધું હું લઈ આવીશ. ઝોરઝોમાં કશો ફેરફાર થયો છે ? ”

ગાયદો બોલ્યો : “ના, તું જેમ છોડીને ચાલી મઈ હતી તેમ ને તેમ જ બધું છે. ”

એમા બોલી : “ત્યારે તો ધણું સારું. હવે બીજી કર્શી અડચણ તો તંગને નહીં હોય. ”

ગાયદોએ કહ્યું : “અડચણ તો બીજી શી હોય ? પરંતુ છેવટ સુધી તમારા પિતા સાથે એવી પ્રતારણા કરી શકીશું ? ”

એમા કંઈક વ્યંગભાવથી બોલી : “કેમ નહીં કરી શકીએ ? આપણાથી એક પ્રેમી યુગલનો અભિનય સફળ રીતે શું નહીં થાય ? આપણા લખના શરૂઆતના દિવસો યાદ કરીને એ મુશ્કેલ અભિનય કરવાથી કામ સરળ બની જશે. ”

ગાયદો ઝટ બોલી બેઠો. “હું તો એ બધું લગભગ ભૂલી ગયો છું. ”

બન્નેએ એક વાર પરસ્પરના સામે જોડી નજરે જોઈ લીધું. ત્યારે એક બીજાની શક્તિની પરીક્ષા ન કરતાં હોય !

એમા બોલી : “આજે તમારે ક્યાંક જવાનું તો નહોતું ને ? આ રીતે તમારો સમય નષ્ટ કરે છું એમાં મારી વ્યર્થવૃત્તિ સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે. ”

“કોઈ ખાસ કામે તો જવાનું નહોતું. અને કદાચ જવાનું હોત તો ય હું ન જાત. ”

“હું ફરી ફરી તમારો આભાર માનું છું. ખેર, અત્યારથી જ કામે લાગી જવું પડશે. ”

“શું સારું કરીશું ? ”

એમા બોલી : “પ્રથમ તો બધી વસ્તુઓ લાવી ઘરમાં ફીકમક કરી લઉં. તમે ઘરમાં હાજર નહીં રહો તો પણ ચાલશે. કાલના દસ વાગ્યા સુધી તમારે કશું

કરવાનું નથી. તમારે ક્યાંક બહાર જવું હોય તોપણ વિનાસકાંચે જઈ શકો છો. ”

ગાયદો બોલ્યો : “ એક નૃત્યસમારંભમાં જવાનું નિમંત્રણ હતું. પણ તમને જરૂર હોય તો હું નહીં બાંધું. ”

એમા બોલી બીડી : “ ના, ના. મારે કશી જરૂર નથી. અહીં રહેવાથી તો, આપણે એક બીજાં સાથે વાત કરવી પડશે. અને હવે તો આપણી પાસે એકબીજાંને કહેવા જેવું કશું જ નથી. ”

ગાયદો બોલ્યો : “ બસ, કશું જ નથી ? તમારી પાસે કદાચ કશું નહીં હોય પણ મારી પામે તો કહેવા જેવું ધણુએ છે. પણ ખેર, મારી જરૂર ન જ હોય તો બંધીને કપડાં પહેરું. ”

“ હા. જઈ શકો છો. ”

ગાયદો ખંડની બહાર ચાલ્યો ગયો. એના ચહેરા પર જે કે માનસિક સંક્રાંતનું કાંઈ ખાસ ચિહ્ન નહોતું, પણ વાસ્તવમાં તો તે મનોમન ખૂબ જ અશાન્તિ અનુભવી રહ્યો હતો.

નૃત્યસમારંભમાં બંધીને પણ તે બહુ અન્યમનરક જ રહ્યો. પેલી બેરોનેસ રિટકેનીઆ તો સમજી જ ન શકી કે તેને શું થયું છે. કેટલાક સમય પછી કાંઈને ખબર ન પડે એમ ગાયદો ત્યાંથી સરકી બંધીને ઘેર પાછો આવતો રહ્યો. આવીને એણે ચકિત થઈને બેયું તો આખા મકાનના દિવાર ફરી ગયા છે ! મોડું દિવાનખાનું જે અઘાપિ પર્યાંત બંધ જ રહેતું હતું તે આજ ખુલ્લું છે અને એના બધા દીવા સળગે છે. કપડાં રાખવાના કબાદો, ભોજન રાખવાનાં પાંજરાં વગેરે બધું ખુલ્લું છે અને આખું મકાન ફૂલોની સુગંધથી મહેકી રહ્યું છે. એમાનો પિયાનો આવી ગયો છે અને તેના પર ગીત-સંગ્રહ ખુલ્લો પડ્યો છે. સરસામાનને વ્યવસ્થિત રીતે ગોઠવ્યો છે. ફવદનીઓમાં ફૂલોની કલગીઓ મફવામાં આવી છે. એમા પણ સરસ પોશાક પહેરીને આખા ઘરમાં ફરી રહી છે. ગાયદોને લાગ્યું કે પોતે બાંહે સ્વપ્ન જ બોધે રહ્યો

છે. એમા શું ખરેખર ઘરે પાછી આવી છે ? જે વર્ષનો ભયાનક વિચોગ ! પતિપત્નીનો ઝગડો—એ બધું શું કલ્પના માત્ર હતું ?

ગાયદોએ ખંડમાંથી પસાર થતાં કહ્યું : “ શુદ નાઈટ ! ”

એમાએ મોં ફેરવ્યા વગર જ જવાબમાં કહ્યું : “ શુડનાઈટ ! ”

*

લગ્ન પછી શરૂઆતમાં તો ગાયદો અને એમા પરસ્પરના પ્રેમમાં બાંધે પાગલ બની ગયાં હતાં. એમાની પાછળ પાછળ ગાયદો આખા ઇટાલીમાં ફર્યો હતો. લગ્ન પહેલાં બન્નેએ પરસ્પર માટે ખૂબ તાપ કલેશ સહ્યો હતો. આઠ દશ પાનાં ભરીને પત્ર લખવાનો તો એમાનો બાંહે રોજનો કાર્યક્રમ થઈ ગયો હતો. લગ્ન પછીનાં તેમનાં ત્રણ વર્ષ ખૂબ સુખ સંતોષમાં વ્યતીત થયાં હતાં. એમા જરા બાળપણથી જ મોંઘટી અને ઈર્ષાળુ હોવાથી કાંઈ કે.ઈ વખત જરા ખટપટ થઈ જતી, પણ ગાયદો ખૂબ નમ્ર સ્વભાવનો હોવાથી સમાધાન થઈ જતાં વાર ન લાગતી. લગ્નના ઘણા વખત પહેલાં ગાયદો પરંકેશની એક છોકરી માટે જરા માયા રાખતો હતો. એમા સાથેના લગ્ન પછી એક દિવસ એકાએક એ યુવતી બનેલી છોકરી સાથે એને મુલાકાત થઈ હતી. ઈર્ષાળુ એમા આ વાત જાણી ખૂબ નારાજ થઈ અને “ આ વાત તમે મારાથી જાણી બોધીને છુપાવી છે. ” એમ કહી ઝગડો લઈ બેઠી. તિરંગકારભયાં ઘણા કડક શબ્દો તેણે ગાયદોને સંભળાવ્યા. પોતા તરફનો પત્નીનો અવિશ્વાસ બોધે ગાયદો ખૂબ નારાજ થયો છતાં તેણે નમ્રતાથી આવી મામુલી વાતને ઝગડાનું કારણ ન બનાવવાનું પત્નીને સૂચનું. પણ એમા તો ન જ સમજી. એનો બધો પ્રેમ ધૂણા અને દેવમાં પવટાર્થ ગયો. ખૂબ જ અભિમાની એવી એ સ્ત્રી પતિની બીજી સ્ત્રી સાથેના પ્રેમની વાત સડન કરી શકી નહીં. એણે તો એમ જ માની લીધું કે ગાયદો હજી પેલી સ્ત્રીને ચાહે છે.

પતિ પાસે જઈને એણે તો જણાવી દીધું કે હવે સાથે રહેવું એ અસંભવિત છે હવે તો કશી પણ હોહા ધ્યાં સિવાય અન્ય ચર્ચા જવું એ જ વધુ સારું છે

ગાયદો પર જાણે વજ્રપાત થયો એકત્મ તો એણે આ વાતનો ઈકાર કર્યો અને આખી વાતને મગ્નડમા ઉઠાવી દઈ પત્નીને સમજાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો પણ એમાએ તો એનો એવો કઠોર અને તિરસ્કારભર્યો જવાબ આપ્યો કે બિચારા ગાયદોને અતે ચૂપ થઈ જવું પડ્યું, મશુ જ સમજવા ન હજી પત્નીને પછી તો વધુ મહેવું એ એને પોતાને જ આત્મ સન્માનથી વિરુદ્ધ લાગ્યું ગભીરલાવે એમાની બધી જ શરતો કબૂલ કરીને એણે આખરે એ હૃદયહીન અને ધમડી પત્નીને જવા દીધી

એ પછી તો એણે અતરતુ દુખ જૂના માટે રાજ નૈતિક ક્ષેત્રમા ઝપના યુ તેમ સામાજિક આભોત પ્રભોત્તમા ભાગ લેવા માગ્યો આ ગિચિતિમા પોતે ધણો જ સુખી છે એમ તે બહાર પ્રગટ કરતો હતો પણ એકાતમા તો તે જીવનની સુખશાનિ જાણે સદાને માટે ચાની ગઈ છે એમ જ અનુભવતો સામાજિક ઉત્સવોમા મ્હી મ્હી એમાનો ભેટો ચર્ચા જતો ત્યારે બંને પરસ્પર બોલાચાલ્યા પિતા પરસ્પરને માત્ર અભિવાદન કરીને જ દૂર થઈ જતા ગાયદો સાથે ભેટો ચર્ચા જાય એવું એમા દેખતી જ ન હતી એટલે ધણુખરુ તો તે બહાર જ ઓઝી ની ગતી જીવ પડતા પહેલા બંનેએ પરસ્પર વચન લઈને નક્કી કર્યું હતું કે એમાના વૃદ્ધ પ્રેમાગ પિતાને આ બામતની ખરી ખબર પડવા દેવી નહીં અને પ્રથમની જેમ બંનેએ એમની સાથેનો પત્ર-ચરહાર ચતુ રાખવો આ કારણે એમાના પિતા સેનર જીજીને કશી ખબર ન હતી તેમની રાતિ જળસાઈ રહી હતી પણ હવે તેમના મિનાન આનના સમાચારે મુસીબત બની ચર્ચા

પોતાના ગવિષ્ઠ વ્યભાવથી ઉપરવળ ચર્ચાને એમાને એના પતિ પાસે જવું પડ્યું જે ધરનો બિનુ માત્ર

રાખીને એણે ત્યાગ કર્યો હતો તેમા પુન પ્રવેશ કરતા એને સકાય ચર્ચા રહ્યો હતો પણ એ મનોમન મ્હી રહી આ બધું તો કેવળ મારા પિતાને માટે જ હું મરુ છું ને !

ગાયદોની કઠોર સમજનતાથી એને શક્તિ મળી એની સાથેની વાતચીત સત્તાજનક ચર્ચા પાછની વાતોનો કોઈએ ઉત્તેજ ન કર્યો તેમ ભવિષ્યની પણ કોઈએ ચર્ચા ન કરી બંનેએ નમ સ્થિર અને વિશ વ્યક્તિઓ જેવો વર્તન રાખ્યો પણ આવતી કાલ કેવી જશે ? વૃદ્ધને રેશનથી લઈ આ-આ પછી કેટલીયે જૂની વાતો એમને કહેવી પડશે કેટલોયે મિથ્યાચાર કરવો પડશે પછી ? પછી બંને અભિનેતાઓ પરસ્પર રને બહુ જ સિક્કતથી અભિવાદન કરશે અને પોત પોતાના રસ્તે પડશે કોઈતેજ પોતાના ઝડપાતુ સમાધાન કરવાની ઇચ્છા ન હતી કલાય ઇચ્છા હશે તો પણ ગાયદો કદીય પહેલ નહીં કરે અને એમા કદીય ક્ષમા નહીં કરે પતિપત્ની બંનેને મનમા લાગતુ હતું કે વર્તમાન હાનતમા જ તેઓ સુખી છે પરિવર્તનની કશી જ આશ્ચકતા નથી

સાધ્ય બોજન હમણા જ પૂરું થયું હતું એમના પિતા ખુસીને ટેપા દઈ આનંદથી હસી રહ્યા હતા એમનું મન સુખથી ભરપૂર હતું પુત્રી અને જમાઈએ એમની ખૂમ આગ્રહથી અન્નચર્ચા કરી હતી સકા રમા કશી જ ત્રુટિ રહેવા દીધી નહોતી બંને અભિ નેતાઓ પણ એ વૃદ્ધના હાસ્યમા પોતાનું હાસ્ય મેળવી રહ્યા હતા પણ મનમા તો તેઓ ખૂબ જ મુસીબત અનુભવતા હતા ગઈ કે ને જે માવ સંજ્ઞ લાગતુ હતું તે આજ એમ નંગતુ લાગત રેશનથી જ મુસી બન શરૂ થઈ ગઈ હતી ટ્રેનમાથી બિરતા જ એમના પિતાએ એક હાથથી પુત્રીને અને બીજા હાથથી જમા ઈને આનિગન ખરી ચૂમન કર્યું ગાયદો અને એમને ન છૂટકે પરસ્પરને સંબોધવા પડ્યા અને પરસ્પરનું પ્રસન્ન દામ્પત્ય દર્શાવતું પડ્યું બંને ॥ વતન પગે પગે હતાવેગથી લાન લાન ચર્ચા જતા તેઓ કેવળ અભિ

નય જ કરી રહ્યાં હતાં પણ બંનેને પાછળના મુખના દિવસો ખૂબ યાદ આવતા હતા. એ દિવસોમાં પરસ્પર પ્રત્યેના જે મનોભાવો હતા તે વારંવાર મનમાં જાગૃત થઈ રહ્યા હતા. એ સિવાય એમને વારંવાર શકિત રહેતું પડતું હતું કે કશીક બેદરકારીથી વૃદ્ધ વડીલને બધી વાતની ખબર ન પડી જાય. બંને વારંવાર બહુ જ વિચલિત થઈ બેઠાં હતાં, કાણ જાણે કેમ, પણ એમને વારંવાર એમ લાગતું હતું કે આ અભિનયથી એમના હૃદયમાં એક ભારે પરિવર્તન આવી પડવાનું છે.

જમ્યા પછી વૃદ્ધ ઉપર ચાલ્યા, એમા અને ગાયદો એમની પાછળ પાછળ જઈ રહ્યાં હતાં. એમાએ મતલબભરી દૃષ્ટિથી ગાયદો સામે જોયું. ગાયદો એના મનની વાત સમજી ગયો. એમા એવું જ વિચારી રહી હતી કે આજ આખો દિવસ આપણે શી રીતે આવો અભિનય કરતા રહીશું? ગાયદોએ પણ મતલબભરી દૃષ્ટિથી જાણે જવાબ આપ્યો : “આપણે યથાશક્તિ જે થાય એ કરી છૂટીએ. પછી તો જેવી પરમાત્માની ઇચ્છા.”

એ પછી તો અભિનય કરવો કહ્યું થઈ પડ્યો. એમાના પિતા મેડે જઈ ખુરસી પર બેઠા અને એમને જુદા જુદા ફેટલાય પ્રશ્નો પૂછ્યા લાગ્યા. એ પ્રશ્નોના જવાબો આપતાં આપતાં તો પતિપત્ની બંને ખૂબ પરેશાન થઈ ગયાં.

વૃદ્ધ દોહી પીતાં પીતાં કહ્યું : “તમારું પ્રસન્ન દામ્પત્ય જોઈ હું ખૂબ સુખી થયો છું. તમારા બંનેના પત્રો મને મળતા હતા જ પણ આજે તમને નજરે જોઈને મને જે આનંદ થાય છે એની તો તુલના જ થઈ શકે એમ નથી. એમા ! તું તો પહેલાં કરતાંય વધુ મુંઢ થઈ ગઈ છે. ખરું ને-ગાયદો ?”

ગાયદો હસીને બોલ્યો : “હા જી, આપ સાચું જ કહો છો.”

“અને એમા” વળી વૃદ્ધે કહ્યું : “તું લાગ્યશાળી છે. તને એક આદર્શ પતિ મળ્યો છે. ગાયદો એના

પત્રોમાં તારી વાત સિવાય બીજું કશું લખતો જ નથી. એક કાગળ એવો નથી, જેમાં તારાં ખૂબ ખૂબ વખાણુ એણે ન કર્યાં હોય. એના ઉપર તેં તો જાણે જાણે જ કરી દીધો છે !”

એમા શાંત સ્વરે બોલી : “હા ! એ ખરેખર આદર્શ પતિ છે.”

એ પછી ત્રણે જણે થોડોક વખત ચૂપ રહ્યાં. માથું નીચું કરી ગયદો કાણ જાણે શુંયે વિચારતો રહ્યો. પછી વૃદ્ધે કહ્યું : “એમા ! તારી માસીની દીકરી રોજેલિયાએ તારી ખબર પૂછાવી છે. એ બિચારીને ઘણું સહેવું પડે છે.”

એમાએ આશ્ચર્યભાવથી પૂછ્યું : “એણે તો એના પિયારો સાથે લગ્ન કર્યું હતું ને ?”

વૃદ્ધ બોલ્યા : “હા ! એને જ એ પરણી હતી. શરૂઆતમાં બંને પરસ્પરને ખૂબ ચાહતાં હતાં. પણ પછી એક બીજાને ન બન્યું. ઝઘડીને આખરે રોજેલિયા ઘેર આવતી રહી હતી.”

એમા બોલી બેઠી : “એણે એ સાચું કર્યું.”

વૃદ્ધે કહ્યું : “ના બેટા ! એવું ના બોલ. પતિને છોડીને ચાલ્યા જવું એ પત્ની માટે કદી પણ ઉચિત નથી. ખેર, મારા સમજાવવાથી હવે સુલેહ થઈ ગઈ છે. હવે રોજેલિયા એના પતિના ઘેર પાછી ગઈ છે.”

એમા બોલી : “આખરે તમેજ સુલેહ કરાવી દીધી પિતાજી ?”

વૃદ્ધે કહ્યું : “હા બેટા ! એ માટે હું ગર્વ લઉં છું. તારી સ્વર્ગીય માતા પણ એવું જ ઇચ્છત. એ બહુ જ ક્ષમાશીલ હતી. એ તો સદા કહેતી કે જે અધિક પ્રેમ કરે છે તે ક્ષમા પણ જલદી કરે છે.”

થોડીવાર બધાં ચૂપ રહ્યાં. પછી વૃદ્ધે કહ્યું : “ચાલો બેટા, તમારું ઘર બધું ફરી ફરીને જોઈ લઉં. ચારે તરફ રેશમ અને મખમલ જ દેખાય છે.”

ગાયદોએ કહ્યું : “ચાલો મોટા ઓરડાથી જ પહેલાં શરૂ કરીએ.”

વૃદ્ધે તે ઓરડામાં પ્રવેશીને કહ્યું : “બહુ મુંઢ ઓરડો

છે મોટી પાટી માટે સરસ ઉપયોગી થઈ પડે તમે લોકો શુ બહુ પાટીઓ આપો છો ? ”

ગાયદોએ ઝટ ઉતર આપ્યો “ પહેલા તો બહુ જ આપના હતા ”

વૃદ્ધ બોલ્યા, “ હા, તે તો હશે જ ને હવે તો રાજ નૈતિક કાર્યોમા ધણો વખત જતો હશે આ શુ સ્ત્રીઓને ખેસવાનો ખડ છે કે ? જુઓ સુદર છે ! આ બધો સામાન એમાની પસંદગીનો જ લાગે છે ’ એમા બોલી “ ના, ગાયદો જ બહુ લાલ્યા છે ”

વૃદ્ધ હસીને બોલ્યા “ એમ ? ગાયદોની પસંદગીની પ્રશંસા કરી નેઈએ એમા પોતાનો બધો વખત અહી જ ગાળતી હોય એમ લાગે છે ”

પત્ની શયનગૃહમાં પ્રવેશ કરીને એ બોલ્યા “ આ એરડાનો રંગ સરસ છે પણ એમા, એક ચીજ તો અત્રી જ હોની નેઈએ ”

એમાએ ગભરાઈને પૂછ્યુ શુ “ પિતાજી ? ”

“ તારી માતાનો ફોરો તુ તારી સાથે લાની હતી ને ? એ તો આ ખડમા જ રાખવો નેઈએ ”

એમાને ગભરાતી નેઈ ગાયદો બોલ્યો ‘ અમે લોકો કેટલાક દિવસથી બહાર જ્યા હતા હલુ બધો સામાન આપ્યો નથી ’

વૃદ્ધે કહ્યું ‘ એ ફોરો મૂકતા આપ્યા એ ઉચિત ક્યું નથી ખેર, એમા એની માને કદી ભૂરે એમ નથી ગાયદો ! તમે તમારા એ સાચુને મળી શક્યા નથી એ ખૂમ અફસોસની વાત છે એણે મરતી વખતે મારી પમે પ્રતિજ્ઞા કરાવી હતી કે એમાના મુખ માટે મારે સર્વ કાઈ કરી છૂટવા તૈયાર રહેતુ, તેથી એમા જ્યારે તમને માહવા લાગી ત્યારે તેની વાતોતુ સ્મરણ કરો મે એમા સંમતિ આપી હતી એમા ! અત્રેજ રજૂના બગવે નૃત્ય થયુ હતુ તે તને યાદ છે ? ત્યા આપણે ગાયદોને સાથે તેડી ગયા હતા. ’

એમા યત્નસાથે બોલી ‘ હા ! ’

વૃદ્ધ હસીને બોલ્યા ‘ તમારી સગાઈ થઈ છે એ વાત

ત્યાં બધા કહ્યા વગર જ તમારા મુખ પરથી જ સમજી ગયા હતા ’

ગાયદોએ ગ્રમિત કરી કહ્યું ‘ હા બધા એ સમજી ગયા હતા ’ એમાના પિતા બોલ્યા ‘ તમારો અતેના પ્રેમ એવો જ અખડ બની રહ્યો એવી પ્રભુ પામે મારી પ્રાર્થના છે ’

ગાયદોએ નમ્રતાથી કહ્યું ‘ આપની શુભેચ્છા અમે માથે ચઢાવીએ છીએ ’

વૃદ્ધ ચાંનતા ચાલતા એક એરડા તરફ જતા બોલ્યા ‘ આ ખડમા શુ છે ? એ બધ શાથી ’ રાખરાખ આપ્યો છે ? ’

એ એરડામા ગાયદો આનંદાપ સૂતો હતો એમ તેમા ગઈ જ નહોતી વૃદ્ધ આમ ‘ ફરી ફરીને બધા એરડા જોશે એની એમાને કે ગાયદોને ક’પનાય ક્યાથી આની હોય !

ગાયદો શુ બોલે ? શુ કહેતુ એ જ તેને સૂચતુ નહોતું એમાએ ઝટ કહી દીધું ‘ એ તો એક વધારો શયનખડ છે ’

વૃદ્ધ બોલ્યા : ‘ એમ કે ? હુ જો આંગળી રાત રહેત તો મને તમે આ ખડ જ આપત કે ? પણ દિનગીર છુ કે હુ રાત રોકાઈ શકુ એમ નથી ’

ગાયદો બોલ્યો : ‘ આપ પૂરો એક દિવસ પણ રોકાવા નથી એથી અમને ખૂમ હુ ખ થાય છે ’

વૃદ્ધ બોલ્યા : ‘ ફરી વળી કાઈ દિવસ આવીશ તો વધુ રોકાઈશ આજ તો ખડ નેઈને જ મન મનાવી લઉં એને ઉઘાડો તો ’

એમા બે ની ‘ પણ પિતાજી ’

વૃદ્ધ બોલ્યા ‘ એરડો સાફ-સૂક નથી એમ કહેતુ છે ને ? એમા શુ વાધો છે ? ’

ગાયદોએ જોયુ કે વૃદ્ધને રોકાવા વ્યર્થ છે સાદસ કરી એણે એરડો ઉઘાડી નાખ્યો

વૃદ્ધ અદર પ્રવેશી કહ્યું ‘ આ તો ધણો જ સરસ ખડ છે સાફ છે તેમ વ્યવસ્થિત પણ છે ઓહો ! એમાનો ફોરો પણ છે ને ! મને ખુશ કરવા જ ગાય

દોઝે એ અહીં લટકાવ્યો લાગે છે. શાખાશ. આવી વાત પણ તમે ભૂલ્યા નથી, એથી હું બહુ ખુશ છું.’
પછી તેઓ દિવાનખાનામાં જઈને બેઠાં. પતિ-પત્ની બન્ને જરા ગુમસુમ બની રહ્યાં હતાં. એમાના પિતા હતા એવા સરલ સીધા ન હોત તો જરૂર તેઓ એ બેઠે સંદેહ કરત. પણ એ બાબત એમની નજર ન હતી. બેસીને તેઓ બોલ્યા : ‘આવું સુંદર મકાન મૂકી વારંવાર તમારે બહાર જવું પડશે એ બહુ દુઃખની વાત છે.’

એમાએ ચકિત થઈને પૂછ્યું : ‘શું પિતાજી ?’

એના પિતાએ કહ્યું : ‘ગાયદો જે પ્રતિનિધિ તરીકે મૂકાશે, તો વર્ષમાં છ માસ એણે રોમમાં જઈને રહેવું પડશે. ત્યારે શું તને એ મિલ્લાનમાં એકઠી મૂકી જશે? તમારે એ મકાન રાખવાં પડશે, સહેજ તકલીફ પણ ભોગવવી પડશે, પરંતુ મને તો જરા ફાયદો થશે. બ્યારે તમે રોમમાં રહેશો ત્યારે તો હું તમને વારંવાર બેઠે શકીશ. કુમક નેપલ્સ તો રોમની પાસે જ છે.’

પિતાને દ્રેનમાં બેસાડીને પતિ-પત્ની પાછાં આવી વિઝ-રોરિયામાં બેઠાં. બંનેએ બાણે છૂટકારો અનુભવ્યો.

અભિનય સમાપ્ત થઈ ગયો છે. હવે તેઓ પોતાના સાધારણ જીવનપથે વળી શકશે. એમા બારીમાંથી બહાર બેઠે રહી હતી. એકાએક ગાયદોથી પત્નીના શરીરને અજાણતાં સ્પર્શ થઈ ગયો.

ગાયદો બોલ્યો : ‘અરે! કશું બોટું ન લગાડશો હાં.’

એમા ગંભીરભાવે બોલી : ‘ના, ના. એમાં બોટું શું કરવા લગાડું ?’

તેઓ બાણે એકબીજાથી દૂર દૂરનાં માનવી હતાં. પરંતુ બંનેના હૃદયમાં આખા દિવસની ઘટનાઓ ઘૂમરાઈ રહી હતી. એક બીજાને તેઓએ ‘શું’ કહ્યું હતું વગેરે વાતો પર તેઓ ‘મનોમન’ શોધી રહ્યાં હતાં. સડકના માર રસ્તા આવતાં ગાયદોએ પૂછ્યું : ‘તમે સીધાં તમારે ઘેર જતા છજો છો ?’

એમા બોલી : ‘ના. તમારે ઘેર આવીને મારો બધો

સામાન ભેગો કરી લઉં. તોફારીથી એકઠીથી બધું નહીં બને. સામાન ભેગો કરીને ચાલી જઈશ.’

ગાયદો બોલ્યો : ‘ભલે, એમ રાખો.’

ઘેર પહોંચીને એમા પોતાની નાની ઓરડીમાં ચાલી ગઈ ગાયદો દિવસખાનામાં જઈને વર્તમાનપત્ર વાંચવા લાગ્યો. વાચવાતો તો તે દોષ જ કરતો હતો. એનું ધ્યાન તો હતું પાસેની ઓરડીમાં. એ વખતે એમા દાર પાસેથી આવળ કરતી હતી. ગાયદો એ બેઠે રવો.

એકવાર એણે એમાને બોલાવી પૂછ્યું : ‘તમને થાક લાગ્યો નથી ?’

એમા બોલી : ‘ના. મારું કામ પણ હવે પૂરું થઈ ગયું છે.’

થોડીવાર પછી એમા ઓરડીમાં આવી. એક ખુરશી પર બેસીને બોલી : ‘શું હજી વરસાદ વરસે છે ?’

એ કલાન્ત દેખાતી હતી. ગાયદોએ હાથું નીચું કરીને કહ્યું : ‘હા. હજી વરસાદ વરસે છે.’

એમાએ પૂછ્યું : ‘મારી ગાડી પણ હજી નથી જ આવી ?’ ગાયદો બોલ્યો : ‘શી ખબર ? હું જઈને બેઠે આવું ?’

‘ના રે. શા માટે હેરાન થવું ? હમણાં આગશે.’

‘તમને ઘર મુઠી મૂકવા આવું ?’

‘ના. કશી જરૂર નથી.’

સમય બાણે વ્યતીત થતો નહોતો. તોફરે બ્યારે આવીને ખબર આપી કે ગાડી આવી છે, ત્યારે એમા ઝટપટ ટોપી પહેરવા લાગી, એનાં આંગળાં તે વખતે ધૂળનાં હોવાનું સ્પષ્ટ પ્રતીત થતું હતું.

ટોપી પહેરી લીધા પછી હાથમાળાં પહેરી એ તૈયાર થઈ. આપના સામે જિભી રહીને પોતાના પોશાકને પણ તેણે ખરાબ કરી લીધો. પછી વિદાય લેવા તે ગાયદોની સામે ફરી બેઠી રહી. ગાયદો મ્હાન વદને કોડી બોલો થયો. એમાએ ધીમા સ્વરે કહ્યું : ‘નરહી માફ કરજો. હું તમારી રત્ન લઉં છું.’

ગાયદો કશું જ ન બોલ્યો. એમા ખંડમાંથી બહાર

ઓપરેશન થી એટરના અનુભવો

અમદાવાદની બહીલી વાડીલાલ સારાભાઈ ઇન્સ્ટિટ્યુશનના મેડીકલ સુપ્રીન્ટેન્ડન્ટ તરીકે કામગીરી બજાવતા બાહોશ સર્જન આ લેખમાં જે અનુભવવાળી રચ્ કરે છે તે દરેકને વાચનરસ ભળવશે જ એવા આ પ્રસંગો છે.....

એ દિવસે ઓપરેશનોનું લીમ્ટ બહુ લાંબુ હતું. હું એક ઓપરેશન પૂરું કરી બીજા દરદીની રાહ જોતો થીએટરમાં બેઠો હતો.

અચાનક થીએટરની બહાર કોલાહલ સંભળાયો. બારણુ ઉઘાડી જોયું તો દરદી એક ૧૦-૧૨ વરસની નાની દેખાવડી છોકરી ઝૂંચર ઉપર બેઠી થઈ જઈ ખૂમા-ખૂમ કરતી હતી. 'મારે ઓપરેશન નથી કરાવવું, ઓપરેશન નથી કરાવવું' એ બા, મને ઘેરે લઈ જા, હું મરી જઈશ રે...' એના સગા વહાવાઓએ તેને માંડ માંડ નાસી છૂટતી અટકાવી રાખી હતી હોસ્પિટલમાં સામાન્ય નિયમ એવો હોય છે કે સગા-વહાલાઓને ઓપરેશન થીએટરમાં દાખલ કરવામાં આવતાં નથી. ફક્ત છોકરીને જેમતેમ મા-બાપથી છૂટી પાડી અંદર લેવામાં આવી અને થીએટરનું બારણું બંધ કર્યું.

અંદરનું વાતાવરણ છોકરી માટે નવું હતું. એક મોટા ઓરડામાં માંડ ચાર માણસો અને તે પણ સફેદ લાંબા ઝાંઝામાં, એટલે લરજાપોરે લાઈટના પ્રકાશમાં

ઓળાઓ જેવા લાગે. મોં માથા ઉપરના પહેરવેશને લઈને, ને તો કાઢવું મો દેખાય, ન કાઢી સ્ત્રી કે પુરુષ છે તેની ઓળખાણ પડે. આતું વાતાવરણ લગભગને લગભગ કરી દે ત્યાં આ મિચ્છારી નાચુક નાની માંદગી છોકરી હતી. એને સાલજ્યું હતું કે, ઓપરેશન વખતે તો દવા સુંઘાડના ગ્રુગળારી નાખે છે. એણે સાંભળ્યું હતું કે અંદર તો મોટા મોટા ચીપીઆ, ચપ્પુ ને કાતર વડે પેટ ચીરવામાં આવે છે. એણે એમ પણ સાંભળ્યું હશે કે ઓપરેશનમાં તો ઘણાં ઘણાં મરી પણ જાય છે.

એટલે અંદર આવતાંની સાથે એ છોકરીએ તો ભારે તોફાન મચાવી ચીસાચીસ કરવા માંડી અને ટેમન ઉપર નહિ સ્મૃતિ જવાની સ્ક લઈ બેઠી.

મારે આવા પ્રસંગો નવા ન હતા. મોરી ઉમરના માણસોને પણ થીએટરના ટેમન ઉપરથી ફૂટી, નાસી જતા જોયા છે શાંત હિંમતવાન દેખાતા દરદીઓને પણ છેક છેડી ધડીએ દવા સુંઘતી વખતે, ઓપરેશન કરાવવાનો વિચાર પડતો, મૂકતા જોયા છે ઓપરેશન એટલે મૃત્યુની ભેટ, કાંતે ખર્ચ પાછા જીવતા નીકળીને

આવી ગઈ. એના કદમોમાં દડના હતી. જાણે પોતે જરાય દીલી નથી એમ એ ખતાવવા માગતી હતી. એક વાર પાછું ફરીને પણ એણે જોયું નહિ. પણ ગાયદો એની પાછળ પાછળ આવી રહ્યો છે એ તે સારી રીતે સમજી રહી હતી.

ફાર પાસે જ એક મખમલનો પડો લટકતો હતો. તેને જાણવા એમાએ હાથ લંબાવ્યો ત્યાં જ ગાયદોએ ઝડપથી પડો પકડી લીધો. એનો હાથ એમાના હાથને સ્પર્શી ગયો.

ગાયદોએ કંઠકું : 'એમા ! તે' મને ક્ષમા આપી છે,

તે કહેવાનું તું બૂલી ગઈ છે.' તેનો સ્વર ગંભીર અને વેદનાસભર હતો.

એમાએ ઝડપથી પતિના સામે જોયું અને તે જ કાગે તેની વિશાળ છાતીમાં તેણે પોતાનું મોં છુપાવી દીધું. પુરાણા પ્રેમમાં પૂર આવતાં તે જાણે એમાં તણાઈ રહી. ગાયદોએ પત્નીને પ્રગાઠ આક્રિંચનપાર્શ્વમાં બદ કરી લઈ પૂછ્યું : 'એમા ! વડાત્રી ! હવે કદીયે મને છોડીને તું આલી તો નહીં જાય ને ?'

એમા એના ખભે ગાવ મૂકી બોલી : 'ના, ગાયદો ! મારી માતાની તખ્વીર અલી જ લઈ આવીશ.'

★

કે કેમ ! સાક્ષાત્ મૃત્યુને સ્વીકારતાં કોણુ ગભરાયું નથી ? આ છોકરીને પણ મૃત્યુનો ભય પેઠા હતો એટલે તોફાને ચડી હતી. એને યજ્ઞબલ્લરીથી, બધાએ મળી, બંધકીને ટેબલ ઉપર સુવાડી, હાથપગ દબાવી શાંત કરી દીધી અને દવા મુઢાડવાની શરૂઆત કરી. એકાએક છોકરીએ ભેરથી માગણી કરી, 'મારે દાકતરને મળવું છે. કોણુ મને કાપવાનું છે ?'

હું પાસે ગયો. છોકરીને છૂટી કરવાનું કહ્યું. એ એકદમ ટેબલ ઉપર ખેડી થઈ ગઈ અને ગભરાતે ચહેરે આમતેમ ભેવા લાગી.

'શું છે બહેન ?' મેં પૂછ્યું, અને એના વાંસા ઉપર હાથ ફેરવ્યો. 'તમે મને મારી તો નહિ નાખો ને ? હું મરી તો નહિ જાઉં ને ? મને દુઃખશે તો નહિ ને ?' એણે પૂછ્યું. હજી એ એટલી જ બેખાકળી હતી. એના સાદમાં પણ ખીક ભરી હતી.

મેં એને આશ્વાસન આપવા પ્રયત્ન કર્યો. પણ એની ખબર અસર થતી દેખાઈ નહિ. એ મારું કહેવું સાંભળતી હતી કે કેમ એની પણ શંકા હતી. છતાં થોડીવાર પછી બોલી બહી : 'તમારે ઓપરેશન કરવું જ છે ને ? બહા રહો. મને પ્રાર્થના કરી લેવા દો.'

આટલું કહેતાં તો તેણે બેઠું બેઠું જ આંખો બંધ કરી દીધી, બે હાથ ભેડ્યા અને ગણગણવા લાગી. માંડ અડધી મિનિટ થઈ હશે ત્યાં તેણે આંખ ઉઘાડી. એના કામળ મુંખ ઉપર સ્મિત ફરકવા લાગ્યાં, આંખ શાંત હતી. એ સ્વસ્થ થઈ ગઈ હતી.

'હાથ હવે હું છું અને મારો પરમેશ્વર, તમારે જે કરવું હોય તે કરો.' કહી ટેબલ ઉપર બેઠે સ્થિત ગઈ અને શાંત ચિત્તે જ્યેમ કહીએ તેમ કરવા લાગી. એને હવે ઓપરેશનનો ડર રહ્યો ન હતો. એ હવે મૃત્યુથી ગભરાતી ન હતી. એને એના પરમેશ્વરનો સથવારો મળી ગયો હતો. એ હવે બેખાકળી રહી ન હતી. બધે પ્રસન્નચિત્ત હતી.

અમે બધા પણ થોડી વાર તો બેઠા રહ્યા. માંડ

અડધી મિનિટની પ્રાર્થનામાં આ છોકરીએ જે માનસિક બળ વેળવી લીધું હતું તે અમારે માટે પણ આશ્ચર્ય-જનક હતું.

આ વાતને તો ઘણાં વર્ષો વીતી ગયાં. મેં એને મારા મનમાં એટલા માટે સંઘરી રાખી છે કે આ છોકરીએ મને શ્રદ્ધા યજ્ઞનો પ્રત્યક્ષ પાઠ શીખવ્યો હતો. કહો કે મારામાં પરમેશ્વર વિષેની શ્રદ્ધા જન્મભાવી હતી. આજે પણ જ્યારે દાકતરી વિદ્યાને ખૂડી તીવડતી બેઠું છું ત્યારે આ શ્રદ્ધાનો આશરો કોઈ નવી જ શક્તિનો સંચાર કરે છે એમ અનુભવું છું.

આવી જ રીતે એક બીજો પ્રસંગ પણ હું હંમેશા યાદ રાખવા પ્રયત્ન કરું છું.

ઓપરેશનનો દિવસ હતો. ઓપરેશન થીએટરમાં આજે સરજનને પણ આઘા-પાછા થવાની જગ્યા રહી ન હતી. કારણ જે તે તે ઓપરેશન ભેવા ભેગા થયા હતા. હૃદયનું ઓપરેશન હતું. આવું ઓપરેશન આ હોસ્પિટલમાં પહેલવહેલું જ થતું હતું. આખું થીએટર દાકતર-નર્સોથી ચીકાર હતું. છતાં વાતાવરણમાં ગળજની શાંતિ હતી. પાસે બેઠેલાનો શ્વાસ પંથુ સાંભળી શકતો. પણ બધાનો જીવ-બિચો હતો. શું થશે ? ટેબલ ઉપર જ, દરદીનું મૃત્યુ તો હાટ-ફેદકથી નહિ થાય ને ? બીડે બીડે આ ડર બધાને હતો.

ઓપરેશન ચાલતું ગયું તેમ તેમ વાતાવરણ વધુ અને વધુ કુપ્રસન્ન થવા લાગ્યું. એક કલાક, બે કલાક, ત્રીજે કલાક પૂરો થવા આવ્યો. વચ્ચે વચ્ચે નિશ્ચિન અનુદે, દરદીની નાડી અને બ્લડપ્રેસરના સંજ્ઞાઓ અપ્રત્યક્ષ જતા હતા તે સિવાય બીજા અવાજ અનુદે ન સાંભળવા મળતો હતો. આખરે સર્જનને 'હાથ, Thank God' નો અવાજ આવ્યો. ઓપરેશન હેમખેમ પાર પડ્યું હતું. દરદીની સ્થિતિ સારી હતી. થીએટરનું વાતાવરણ જે અમારું સુધી નંગ હતું તેમાં એકદમ જીવ આવ્યો. શાંતિ તો આનુદે રહી લગભગ ઘોંઘાટ મચી રહ્યો.

સર્જન હું હતો. એક અક્ષર ઓપરેશન પાર પાડ્યું

મૃત્યુચંડા

ઓપરેશન થીએટરના અંતરે

યશ મને મળવાનો હતો. એવે વખતે આનંદ થાય એ સ્વાભાવિક છે આનંદ સાથે, આનુ આપરેશન આ વિભાગમાં મેં જ પહેલ વહેતુ કર્યું—તેનો ગર્વ પણ હતો આનંદ સંતોષ—ગર્વની સ્થિતિમાં હું બહાર નીકળ્યો આપરેશનમાં મોડું થઈ ગયું હતું એટલે જ બીજા પહોંચવાની ઉતાવળ હતી લીફ્ટ દૂર હતી રસ્તામાં કોઈ બહેને કંઈ પૂછ્યું એવું લાગ્યું પરંતુ જવાબ આપવાની જરૂર નહિ લાગી એવામાં થીએટરની પાસે પડેલા એક બાકડા પાસે સંખ્યાયંત્ર બીડીના હૂંફા વેરાયેના બેંચા પસે જ કચરો નાખવાનો ડબ્બો હતો છતાં તેમાં નહિ નાખતા રસ્તામાં ગમે તેમ હૂંફા ફેંકી હોમ્પિન નેની હોરિપનને ગદી કરી મૂંઝાર ઉપર કોષ આ યો અને હોમ્પિનના સુપરિન્ટેન્ડન્ટ તરીકેના ફરજ મારી યાદ આની હું ભૂલી ગયો કે મારે બીજા જગદી જવાનું હતું હું બેઠો રહ્યો જેણે બીડી પીધી હતી તેને ખખડા યો તેની પાસે હૂંફા ઉપડાની ડબ્બામાં નાખાના અને હોમ્પિનના સ્વચ્છતાની જરૂરિયાત ઉપર લાગ્યું ઠોકી, સુપરિન્ટેન્ડન્ટ તરીકે મારી ફરજ અદા કર્યો બદલ આત્મ—સંતોષ અનુભવે.

લીફ્ટમાં પહોંચતા જ એક મિત્ર મળ્યા, એમણે આ બધું જોયું—સાબળ્યું હતું મારી પસેથી આપરેશન કેવું અધર હતું, મુ સરસ પાર પડ્યું, કેલા બધા જેવા આ-આ હતા વગેરે સાબળ્યા પડી, લીફ્ટની બહાર નીકળી મને બેઠો રાખી, કહેવા લાગ્યા

‘દાકતર, આનુ અધર આપરેશન આખી સુદર રીતે પાર પાડ્યા માટે અભિનંદન, ખૂન ખૂન અભિનંદન પણ તમે સરજન લોકો ઈન્સાનને ભૂની જાઓ છો એ સમજતું નથી’ આટલું કહી એ અચાક થઈ ગયા એના મો ઉપરનો ખેદ વાગી શમતો હતો મને એનું કારણ નહિ સમજાયું એ મિત્ર હતા, મારા કિતેમ્બુ હતા, મિશીમાં છુર્ખા હતા એને માટે મને માન હતું મેં ખુનામો કરના પિનતી કરી એમની વાત એમના જ શબ્દોમાં કહું —

‘હું મને આ-ઓ આપરેશન થીએટર બહાર બાકડા પાસે બેઠો હતો બાકડા ઉપર એક લાઈ અને એક બહેન બેઠા હતા આધેડ વયના હશે ગામડાની લાગતા હતા થોડી વાર થાય એટલે અદર અદર ધુસપુસ કરે અને પાછા શાન થઈ જન મો ઉપર ગભરા દેખાતો હતો એટલે મેં પૂછપરછ કરી તેમણે જણાવ્યું કે અત્યારે એમના એકના એક દીકરાનું આપરેશન ચાલે છે અને ઘણો વખત થઈ ગયો પણ કંઈ સમજતું નથી એને અધીરા થયા છીએ મેં ‘હોમ્પિન’ સારી છે, દાકતર હોશિયાર છે, બધા સારા વાના થશે’ કહી આશ્વાસન આપના પ્રયત્ન કર્યો ત્યાં તો બાઈએ રડવા માડ્યું લાઈ પણ રડવા જેવા થઈ રહ્યા પણ આસુ છુપાવના, ગળવામાંથી બીડા કાઢી, અગાવી હું ખમર કાની લાવના—આપરેશન ચાલતું હતું ત્યાં ગયો આપરેશન લાગુ ચાલશે એના સમાચાર મળ્યા એટલે એના સમાચાર પેના મા-આપો આપી, ધીરજ રાખના કહી, હું મારે કામે ગયો

‘અહીં તો એક કવાક, દોઢ કવાક, એ મ્યાડ વીયા, અદર શુ ચાલે છે તેની ખમર નહિ પડે દીકરો મરે છે કે જીવે છે તેની પણ શકા પડવા લાગી બાઈએ, પતિને પરાણે ખખર મદવા મોકલે તો દરમિયાન પાસેથી નર્સની ગાળો અને નોકરોના ધક્કા બાઈ પાછો આ યો કોઈએ એમ પણ નહિ કહ્યું કે ‘તારો દીકરો જીવે છે’ બાપે તો આગ મારીને અને બીડી ફૂકીને વખત કાઢ્યો પણ માતો જીવ, અને તેમાં પાછો એકનો એક દીકરો ત્રણ મ્યાડ થવા આવ્યા એટલે એનાથી નહિ રહેવાયું એ થીએટર તરફ દોડી એ જ વખતે તમે બહાર નીકળ્યા તમને એના લાડકાયાના સમાચાર પૂઠ્યા પણ તમને ક્યા એના તરફ નજર નાખવાની પણ કુરસદ હતી કેનું તમે તો, એના લાડકાયાના બાપને બીડીના હૂંફા માં ધમકાવવા લાગ્યા, એ મિચારા પાસે એ હૂંફા બચાવ્યા અને ચાલી નીકળ્યા

‘જે મા-માપ તમને પરમેશ્વરનું ગણી એકનો એક દીકરો શ્રદ્ધાપૂર્વક મારના કે જીવવા સોંપી દે તેની

હચ્છાનું પુનરાગમન

રે હે લગભગ ચારેક વાગ્યે હું સુરતગઢ ખેતરનું આરામઘર છોડીને નીકળ્યો હતો. મારે સરદારગઢ જવું હતું. ત્યાં વધારાની ત્રણ હજાર એકર જમીનને સિંચાઈ પૂરી પાડવા પાણી લઈ જવાની યોજના અમલમાં મૂકવામાં આવી છે.

વાદળિયા રેંઘાના મૃદુ પ્રકાશમાં ફેરાઓ લેવાનું અનુકૂળ હતું. વળી, મારે ફેરા લેવાની મનપસંદ જગ્યા નક્કી કરવાની હતી એટલે મને લઈ જતા છપવાળાને મેં પરાણે વિદાય આપી અને હું એકલો પગપાળો નીકળી પડ્યો.

હું ફેરલોએ વખત બિનખેડ સૂકી જમીન પર ફરતો રહ્યો. એકાએક પવનનું નેર વધવા લાગ્યું. મેં પશ્ચિમ ભણી જોયું તો ભારે આંધી ચડી આવતી હતી. થોડા સમયમાં તો હું આંધીમાં ઘેરાઈ ગયો. તેની પૂરી ઝીંક ન ખમતી પડે એ માટે હું એક ઝાંખરાં પાછળ ભરાયો. આખો બંધ કરી હતી પણ શ્વાસમાં હવાને બદલે રેતી આવતી હતી.

પાસેથી એક બે આશ્વાસનના શબ્દોની પણ આશા નહિ રખાય, એ તંત્ર કેવું? તમે ફક્ત બે જ શબ્દો આલતાં આલતાં પણ મોટા હોત કે ‘બહેન તમારો દીકરો સારો છે, તું ગભરાઈશ નહિ,’ તો મને ખાતરી છે કે એ બંને મા ને બાપ તમારા પગમાં પડ્યાં હોત! ખેર, જેવું તમારું ભણતર. તમે આથીયે મોટાં ઓપરેશન કરતા રહો અને યશ કમાતા રહો. મારાથી નહિ રહેવાયું એટલે બોલાઈ ગયું. માફ કરજો. કહી એ મિત્ર ચાલી નીકળ્યા.

આજે પણ જ્યારે હું એ દિવસનો વિચાર કરું છું ત્યારે પસ્તાવો થાય છે. લોહો અમારા ભણતરને દોષ

સુરતગઢનાં ચત્રોથી ખેડાતાં રાજ્ય-ખેતર અંગેની રાજસ્થાનની એક દંતકથા આ લેખમાં રજૂ કરી છે. માનવીની હવન-અંખનાં પ્રતીક રૂપ એ દંતકથા આજે કેવો વિશિષ્ટ અર્થ ધારણ કરે છે?—એની સુંદર કહાણી અહીં આપી છે...

એકાએક મને ક્યાંકથી અવાજ આવતા સંભળાયા. દૂર ઝાંખું અજવાળું દેખાયું.

એ અજવાળાં પાસે પહોંચવા માટે હું ફરી એક પછી ખીન્ન ઝાંખરાની ઓથે ચાલવા લાગ્યો.

હું એ અજવાળાનાં સ્થળ—ખેડૂતોનાં અધકાયાં ઘરો આગળ પહોંચ્યો એ વખતનો આનંદ કદી ભૂલી શકીશ નહીં. માટીની એક ઝૂંપડીમાં જૂના હરીકિન કાનસના પીળા અજવાળામાં ખેડૂતોનું એક જૂથ એકું હતું. રાજસ્થાની ઘઠી અને થોલિયાવાળા એક મોટી ઉમ્મરના માણસે મને આવકાર્યો અને આવી આંધીમાં ફરવા બદલ મીઠો કંપેક્ર આપ્યો.

એણે મને મોહું લૂછવા કપડાંનો એક ટુકડો આપ્યો. હું એના આભાર માનીને ત્યાં બેઠો. એણે મને મારે કેમ આવવાનું થયું છે, હું શું કામ કરું છું, ક્યાંનો છું વગેરે પૂછ્યું. મેં સામે પાક વિષે, ખેતરમાં કામની હાલત અને કામતી રીતે વિષે પૂછ્યું.

ખચર પડે તે પહેલાં તો અમે મોટા પાયાની યાંત્રિક

દે છે પણ નવું કે જૂનું કંઈ ભણતર એવું શીખવે છે કે ઘાતરે દયા, પ્રેમ, હમદર્દી, માણસાઈને પાસે નહિ આવવા દેવાં?

આ પ્રસંગ પછી, હું નથી ભૂલી જઈ શકતો કે ઓપરેશન થીએટરમાં દરદી ઉપર જેમ ઓપરેશન ચાલી રહ્યું છે તેમ બહાર પણ સગાંવહાલાં ઉપર ખીન્ન ઓપરેશન થઈ રહ્યું છે. બંનેને કાળજીની જરૂર છે, બંનેને સડાનુસૂતિ બેઈએ છે. એમાંયે બહારનાં વિશેષ જરૂર છે. કારણ કે તેમને દરદીની માફક બેલાન બતાવવામાં નથી આવતાં!

[આકાશવાણીના સૌન્દર્યથી]

ખેતીના ગુપ્ત અવગુણની ચર્ચામાં બિતરી પડ્યા હતા વર્ષોના અનુભવથી સપાદન કરેલા નિશ્વાસથી રણુતા અનાજ પેનો વૃદ્ધ માણસ કહેતો હતો

‘આવા પ્રદેશમાં કુદરતની મનસ્વીતા જોતા આપણી પાસે નવા યત્રો અને ખેતીની નવી પદ્ધતિઓ હોતી જોઈએ કેમ કે’

એ અચાનક અટકી ગયો એણે પોતાની ધોળી ભમ્મર ડાંચી કરી અને બહાર ચીધી કહ્યું ‘સામજો, એ તેને જોનાવે છે।’ મે પૂછ્યું ‘કોણ કોને જોનાવે છે?’ ‘કેમ, તમને ખબર નથી? ચંચળ પોતાની પ્રિયતમાને—વદનાને જોનાવે છે’ એણે ઉત્તર આપ્યો

મે કાન માડ્યા અને હવાનો તીણો સીસોટી જેવો અનાજ સભાગયો એનો છે નો ભાગ ‘દ ના’ જેવો સભાગયો હતો

વૃદ્ધ પુરુષે જોયું કે, એના ટૂંકા ઉત્તરથી મારી નિશ્વાસ સતોરાઈ ન હતી એણે ભારે લાગણી સાથે મને નીચેની વાર્તા કહી સભાગાની

*

જમાનાઓ પહેલા આ અંજળ આજે લાગે છે તેવું ઉજ્જડ ન હતું આખો વિગ્તાર બે છનકાતી નદી ઝાંધી દરિયાજો હતો અને સમૃદ્ધ ખેતરોની લીની અને સોનેરી ભાત વચ્ચે ગામડાઓ છરાયેના હતા એમાના એક ગામડામાં ચંચળ નામનો એક દેખાવડો યુવાન રહેતો હતો એ મહેનતુ, પ્રામાણિક, સત્યશીલ અને સમભાવનાજો યુવાન હતો ગામના બધા લોકોને એના માટે ખાસ લાગણી હતી નિશ્ચય તો એટલા માટે કે એ નાનો હતો ત્યારે જ એણે પોતાના પિતા ગુમાવ્યા હતા એની માતાએ એને ઉછેરીને મોટો કર્યો હતો અને આજે હવે એ વૃદ્ધ થયા હતા ત્યારે માતૃ પ્રેમની દૃષ્ટાત રૂપ ભાવનાથી એ તેમના બધી સગવડો સભાગતો હતો એની માતા ખૂબ મુખી હતી અને પોતાના નસીબ પ્રત્યે સતુરક હતી પરંતુ એના દિનમાં એક દુઃખ હતું એનો પુત્ર છોકરીઓ તરફ પૂરતું ધ્યાન આપતો ન હતો અને એ વાત આના

દેખાવડા અને સદગુણી યુવાન માટે નવાઈની હતી એણે ધણીવાર પોતાના પુત્રને સમજાવવા પ્રયાસ કર્યો પરંતુ બ્યારે એ ટાઈ કન્યાની કે લખતી વાત કાઢતી ત્યારે એ એક યા બીજા બતાવે વાન બની ધરમાથી ચાલ્યો જતો

એક દિવસ એણે ઘેર આવી પોતાની માને એકાએક પૂછ્યું ‘મા, તું પડખેના ગામની વદનાને જોળખ છ?’

‘હા, ગામના મુખીની છોકરી ને?’

પરંતુ એ જવાબ આપવાને બદલે ધરની બહાર નીકળી ગયો અને મા સમજી ગઈ થોડા દિવસમાં તો બેન ગામના લોકોને બાથુ ઘઈ ઘઈ કે, આ બે જણા વારવાર મળે છે બધાને એ બેય જણા ગમતા હતા અને બેય એક બીજાને ચાહતા હતા તે સૌને સારી વાત લાગતી હતી

પરંતુ નસીબજો એ વર્ષે દુકાળ પડ્યો બીજો અો ત્રીજો વરસે પણ જરાય વરસાદ ન પડ્યો લોકોએ પહેલા કદી જોયો ન હતો એવો ભયકર દુકાળ પડ્યો હતો ધરતીમાતા સૂકાઈ ગઈ હતી એમાં કોટો પડી ગઈ હતી અને પાણી ઝખતા ખેતરો આમશ સામે મીઠા માડી રહ્યા હતા ખેડૂતો જળતા દિને ચિતાતુર અને બેમાકળા બની ખેતરો સામે જોયા કરતા પાણી પાતાળે ગયું હતું વૃક્ષો સૂકાઈ ગયા હતા, ઢોર મરતા હતા અને લોકો પાણી અને ખે રાખતી શોધમાં અભાથી દિશાઓમાં નીડળી પડ્યા હતા

ચંચળ અને વદના રોજ રાતે મળતા એ એકબીજા પામે પોતાના દુ ખોની વાત ગતાં, વધુ સારા ભાવિની આશા રાખતા તથા છનના વિગ્તારુ સ્વપ્ન મેવતા! એક બીજાની રાતે ચંચળે આનીને જોયું તો વન્દના રડતી હતી એને નવાઈ લાગી કેમ કે સામાન્ય રીતે પોતે જ એ મિનનરથાને વહેનો પહોંચતો એટલે કાર્કિ આરતની વાત હશે વદનાનું આખું શરીર ડૂસમાંથી ડાપી રહ્યું હતું શું હશે?

ચંચળે નીચા નખી મૃદુતાથી પૂછ્યું ‘શું છે વહાની? આસુ અને દુઃસકા વચ્ચે વદનાએ એને ક્યું કે એવા

ગામનાં માણસો બીજા દિવસે હિંજરત કરવાનાં છે. એ ક્યાં જઈને રહેશે એ ખબર નથી અને તું અને હું ફરી મળ્યું કે નહીં, એમ થાય છે. ’

ચંબલ દિગમ્ભ થઈ ગયો. એને શું બોલવું કે કરવું તે સૂઝ્યું નહીં, એણે માત્ર વંદનાને પાસે લઈ પ્રેમ કર્યો.

એકાએક ચંબલે વંદનાનું મોઢું ઊંચું કરી કહ્યું : ‘તું ચિંતા કરતી નહીં. હું હમણાં જ રંગમહેલે જઈ છું અને હું ઉપાડી શકું તેટલા દાણા લઈ સવાર પહે તે પહેલાં પાછો આવી જઈશ. આપણાં કુંડુબોને પેટ પૂરવું મળી રહેશે તો એ પોતાના વડાઓનાં વતનને છોડીને ક્યાંય જશે નહીં. ’

વંદના હસી. એના મોઢા પર આશા ઝળકી ઊઠી, પણ એના પર પાછી વાદળી ઊતરી. તેણે ‘પૂછ્યું’ : ‘તું ખોટું જોખમ નથી ખેડતો ને ? તારો જન તો સલામત રહેશે ને ? ’

ચંબલે એને ફરી ખાતરી આપી અને તેની વિદાય લીધી. એ તો રડ્યા જ કરતી હતી, પરંતુ ચંબલને જવું જ પડે તેમ હતું.

થોડાં ડાલાં આગળ વધી એણે પાછળ જોયું. પ્રેમની આંખો મળી, આંસુ વહેતાં હતાં અને તરસી ધરતીમાં તુરત શોષાઈ જતાં હતાં.

વંદના એની અધકારમાં લુપ્ત થતી આકૃતિને જોઈ રહી હતી. એ ભારે દિલે એ હેમખેમ પાછો આવે એ માટે પ્રભુને પ્રાર્થના કરતી હતી. એકાદ કલાકમાં તો ભયંકર વાવાઝોડું ફરી વળ્યું. એણે પાંદડાં વગરનાં ઝાડનાં તથા ખેડૂતોની ઝૂંપડીઓ ધરાશાયી કરી. સવાર પડી ત્યાં સુધી ચારે બાજુ રેતી, ધૂળ અને અંધારા સિવાય કંઈ ન હતું.

વંદનાએ ચંબલ હેમખેમ પાછો આવે માટે આખી રાત

પ્રાર્થના કરી હતી. સવાર પડતાં એણે ગામની બહાર આવીને ચંબલ આવ્યો છે કે નહીં તેની તલાશ કરી. પણ ચંબલ ક્યાંયે નજરે પડતો ન હતો.

એના કુટુંબી અને ગામવાસીઓ ઉઘાળા ભરવા તૈયાર થઈ ગયાં હતાં. વંદનાને બોલાવી સાથે લઈ, એ નીકળી પડ્યાં. એ લોકો ક્યાં જઈને વસ્યાં કે દુકાળમાં કાઈ બચ્યાં કે નહીં એ કાઈ જાણતું નથી.

કાઈએ ચંબલને પણ જોયો નથી. પરંતુ આ ઝગમગ જ્યારે આંધી ચડે છે ત્યારે અમને એના ‘વંદના’ કહીને બોલાવતો અવાજ સંભળાય છે. લોકો કહે છે કે, એ પોતાની પ્રિયતમાને રાહ જોવાનું કહેવા બૂમ પાડતો હતો.

મેં જોયું કે પેલા વૃદ્ધ કહાણીકારના મોઢા પર ભારે વેદના ઢળેલી હતી. એના દિલમાં લોકોને મદદ કરવાની ઇચ્છા છે, એ પણ દેખાતું હતું.

છેવટ મૌનનો ભંગ કરતાં એક યુવાન બોલ્યો : ‘આંધી ઊતરી ગઈ છે. ’ વૃદ્ધ પુરુષે એ યુવાનને મને વળાવવા મોકલ્યો.

એ લાકડી લઈને નીકળ્યો. અમે મૂંગા મૂંગા ચાલ્યા ક્યું. છેવટ અમે ઝાંખી ભૂરી રાતમાં ખેતરના ઘઉંના પકેલા સોનેરી બોલનો સળવળાટ સાંભળ્યો. અને મને થયું :

આ શું ચંબલ પાછો નથી ફર્યો ? કદાચ એ સહેલે પાછો ફર્યો ન હોય તો પણ, શું એની ઇચ્છા પાછી નથી ફરી ? એ છે, પોતાનાં પ્રિયજનોને નિન્દગીની જર્સિયાતો પૂરી પાડવાની માનવીની ઇચ્છા. અને તે સવિશેષ નિશ્ચય સાથે અને વધુ સારી રીતે સમજ થઈને પાછી ફરી છે.

નેલસની સ્ટીલ કંપનીએ પોતાના કારખાનામાં પા. ૨૦,૦૦૦ની કિંમતની એક ટેલીવિઝન પદ્ધતિ ગોઠવી છે, આ પદ્ધતિનું સંચાલન કરતો નિયામક ૪૦૦ વાર જેટલા સલામત અંતર પરથી લાલચોળ કદીની અદર આલતી ક્રિયા બરાબર નિહાળી શકે છે. એક કેમેરોને ચોલાદતી ૨૦ ટન વજનની લાદીની નીચે રાખવામાં આવે છે. અને આ લાદીની ગરમી સામાન્ય રીતે ૧૭૦૦° જેટલી તો હોય છે જ. આ કેમેરા વિના લાદીના તળીયાની બાંજુએ થતી પ્રક્રિયા નિહાળવાનું કાષ્ઠપણ રીતે શક્ય હોતું નથી.

જવલચળા

ઇચ્છાનું યુનરાગમન : ૬૨

[૧૩મા પાનાથી ચાલુ]

• મુદ્રાઓ ઉપર કોતરેલી એક શૃંગી હાથી, બગદ અને ઘેગની આકૃતિઓ તેમની નાકુશગતાની શાખ પૂરે છે હરપાના લોકોએ શત્રુ તરફથી સામનો થયા સિવાય લાખા સમય સુધી જે આગાહી બોગરી હતી તેને લીધે સ્વાભાવિક રીતે જ તેમનામાં શિથિલતા આવી અને ઓચિતી રેન આવે તે સામેના ઉપાગો બરોમર નેચાયા નહિ સિન્ધુ ખીણમાં આવે બધું હતું અને લોથન ખાતે પણ બન્ધુ લોથન ખાતે નો છેક બીજા ઓ ત્રીજા તબક્કામાં બહારના વિશાળ ચોતરસોમાં નીકિ ખેદરામાં આવી હતી લગભગ ઈ સ પૂર્વે ૧૫૦૦માં અબૂતપૂર્વ રેલ આવી અને તને નીધ સિન્ધુ-ખીણ અને સાગરમનીની ખીણમાંની બધી હરપ્પીય વસાતોનો નાશ થયો

ગુજરાત કેન્દ્ર ઓ કાશિનાડમાં તાજેતરમાં કરામાં આવેના સશોધન ઉપરથી એ મોગી રેનને પરિણામે સિંધુ-ખીણ છેડી ગયેના હરપ્પીય લોકોના ત્યાર પછીના દતિહાસ સબધમાં એનું જાણના મળ્યું છે કે જેઓ સિન્ધુના મુખ આગળના વિસ્તારમાં રહેતા હતા તેઓ તેમની અગાઉ નોથન, રગુર વગેરે મથોએ હરી દમ થયેના તેમના બાધવેની સાથે બેગરા માટે કાશિનાડ જવા જિપડયા તેમણે બિનારા ઉપર કામ ચનાઉ વસ હતો બારી જમ કે જમનગર નુંક અમારા અને વાખાખ રામાં પોરબર નુંક નિર ખેડમાં કોડીનર નુંક મજેતરમાં ઓ ભંડ્ય નડક મેહગામમાં એ જ પ્રમાણે મિંધુ નદીના ઉપરાસ અને મધ્યસ્થિતારોમાંથી એક પક્ષે સરસ્વતી દુલ્લતી અને યમુનાની ખીણોમાં અને બીજે પક્ષે સતતજની ખીણમાં તેઓએ વસન દકો આના પ્રમાણે આખાના જિ ન મા બગ ખાતે મગાનગર નિનામાં સોથી ખાત અને મિરજ નિનામાં આનમગીગર ખાતેથી મગી આયા છે

જે કે હરપ્પીય માગીની વસ્તુઓના બધા પ્રકારો આ

મથોમાંથી મગી આ ના છે તો પણ સસ્કૃતિની એકર અનનિતિ થઈ હતી એ હકીકત કાવે તેમ રગી મૂકેના માદીના પાત્રો હરપ્પાના ખાસ એન્ડરે આયુધો ઘરેણા વગેરેનો ખૂબ જ મર્યાદિત ઉપયોગ અને નાગરિક સરતોના અત્યત ભાવ ઉપરથી સ્પષ્ટ થાય છે ખાના અને કુલ જેવા પ્રકારનાં માદીના વામણોના આકારમાં કેન્દ્રો ફેર મરનામાં આ નો હતો અને ગીન આકૃતિના વિરોધ (મોગીક) ચોક્કસ દમના બની ગયા હતા

ધરો અને ગમ્પેની દગધડા વગરની ચા, હરપ્પીય તેમજ ઈનર જૈનીના પાત્રો ઉપરનું કનાસૌધવ નિતાનું રગમમ અને ચિત્રાત્મકો બંને ધણુખડુ રેશમય લીનિર આકૃતિઓનાગી મુદ્રાઓ વગેરે ઉપરથી એમ પ્રથપિત થય છે કે હરપ્પીય લોકો અહીં સિન્ધુ-ખીણ કગતા ઘણા વધુ લાખા સમય સુધી વસ્યા હતા અને તેમણે નવી સમ્કૃતિ નિકસાવી હતી તેમણે નવી ક પનાઓ પણ અપનાવી હતી

રગુરમાં તેમજ ગુજરાત અને કાશિનાડમાં ખીજા કુટનાક મથો કરામાં આવેના અ વેરણો ઉપરથી જાણાયું છે કે ચમડના રાતા રગે રગેના વાસણો વડે ખ્યાનિ પામેલી એવી એમ નવી સસ્કૃતિ પ્રગી અને કાશિનાડમાં તે સારા પ્રમાણમાં ફેનાઈ હતી હરપ્પીય નિરાસિત કિનારા ઉપરથી કાશિનાડના અરના લાગમાં ઓ મુ ય લાગમાં પહોંચ્યા એમને તેમની સમ્કૃતિમાં વિશેષ ફેરફાર થયો કાગા અને નતા (મેડ એડ રેડ) નામે પ્રસિદ્ધ એવો એમ માગીના વામણનો પ્રખર પણ પ્રચલિત બ નો આ ઉપરથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે સિંધુ-ખીણ સમ્કૃતિ મિંધુ-ખીણ પૂરતી જ મર્યાદિત રહી ન હતી પરંતુ ઘણે દર સુધી એકપક્ષે પગર સતતજ ઓ યમુનાની ખીણો સુધી અને બીજે પક્ષે કાશિનાડ અને દક્ષિણ ગુજરાત સુધી ફેનાઈ હતી

[આકાંશવાળીના સોજન્યથી]

જીવનનો આનંદ ટકાવી રાખવા શું કરવું જોઈએ? હરખ, શોક, સુખ, દુખ, નિરાશા, આશા એ બધાં જ કાટલાં છે. જીવનરૂપી ત્રાજવાના કયા પદલામાં ફેણુ બેસી જાય છે અને કયું પદલું નમે છે તે જ જોવાનું છે. ક્યારેક જ જીવનનો આનંદ ટકાવી રાખનાર પદલું નીચે નમે છે. ઘણુંખરું તો મનને મૂંઝવી માળે તેવી નિરાશા, શોક, દુઃખ વગેરેનું પદલું નમી પડે છે. એવું આજના ચાલુ જમાનામાં દેખાઈ રહ્યું છે. જે ઉદ્ધાસ અને આનંદ મોં ઉપર ફૂકવો જોઈએ તે જીણું કોઈ એક ખૂણામાં સંતાઈને બેઠો હોય તેવું લાગે છે. એટલે આમ ત્રાજવામાં જોખીને મૂકવા જેતાં આપણે સાચું માપ નથી કાઢી શકવાનાં. પરંતુ એક જ રસ્તો બજાવવો છે જે આપણને—જીવનને સમતોલ રાખવાનો પાઠ શીખવી જાય છે. બંને બાજુ સરખું વજન રાખીએ અને એકેય બાજુના નમતા પદલાથી ઊભરાઈ ન જઈએ તો જીવનનો આનંદ બજાવી રાખી શકાય છે.

આ બધું પદલામાં મૂકવાની શી જરૂર પડે છે? આવી પડેલી પરિસ્થિતિને સમતોલ બનાવવાની આપણામાં તાકાત હોય તો બીજી કોઈ જરૂરત ઊભી થતી નથી. પણ આ બધું ઊભું કરનાર આપણો સ્વભાવ છે. એના ઉપર કાબૂ રાખી શકાય અને સ્વભાવની સમતુલા બજાવી રખાય તો એના જેવું શ્રેષ્ઠ દુનિયામાં બીજું કંઈ નથી. પરંતુ એ સમતુલા બજાવી રાખવી તે ખરેખર અઘરું છે, કપરું છે. મનુષ્યસ્વભાવનો એક ખાસ ગુણ તે જ અસ્થિરતા છે. મનુષ્યમાં ક્રોધ થઈ આવવો એ સ્વભાવનું એક લક્ષણ છે. ક્યારેક વિનોદ પણ દુઃખી બનાવે છે. વધુ પડતો વિનોદ જ્યારે થાય છે ત્યારે બીજાની મશ્કરી કરે છે તેમ લાગવાથી તેને માટે દુઃખદ થઈ પડે છે. વિનોદ કરનારને આનંદ આપે પણ સામી વ્યક્તિને તે નથી ગમતું હોતું. ક્રોધ તો ઘણો લયંકર છે. એ તો વળી જરાય સહન થઈ શકતો નથી. અને તેનું પરિણામ ખનરનાક નીવડે છે. એટલે જ જીવનમાં સમતુલા જાળવતાં શીખવું જોઈએ. જીવનનો સાચો આનંદ માણવો હોય તો બંને પક્ષે સંયમ રાખી, મનદુઃખ લગાડયા સિવાય સ્વભાવનું પદલું સમતુલા બજાવશે તો સાચો આનંદ માણી શકાશે. તેને માટે ધીરજ, શાંતિ અને ખાસ કરીને સહનશીલતાની ખૂબ જ જરૂર છે.

આનંદની પ્રાપ્તિ

નવીનભાઈ સ્વભાવે ખૂબ ક્રોધી. નાનામાં નાની ખાખતમાં પણ તે ગુસ્સે થઈ જાય. એમનાં પત્ની પુષ્પાબેનને એમની ખૂબ બીક રહે. તેમને ગુસ્સો એવો કે પછી તે વખત પણ જુએ નહિ ઘણીવાર કોઈની હાજરીમાં પણ તે ઊંઘી પડે. બિચારાં પુષ્પાબેન એક અક્ષર પણ બોલ્યા વગર સીધું કરીને પાછાં કામે ચડી જાય. નવીનભાઈ ચોક્કસ ખૂબ. એમની કોઈ વસ્તુ તે આડીઅવળી ન થૂંકે, હમેશાં વ્યવસ્થિત રાખે. અને, ઘેર આવે ત્યારે જો નાના બાળાએ પણ તે વસ્તુ ફેરવી હોય તો તેમનું મગજ તપી જાય અને પુષ્પાબેન ઉપર રોષ નીકળે કે 'તું' ખરાબર ધ્યાન નથી આપતી, તને જ વ્યવસ્થિત રાખવાની ટેવ નથી.' બહારથી આવે ત્યારે કે કોઈ અગત્યની વાત કરવાની હોય તો પણ પુષ્પાબેન ગભરાય. બહાર કામે ગયાં હોય, થોડું મોડું થઈ જાય અને જો નવીનભાઈ ઘેર આવી પહોંચ્યા તો તેમના બિચારાંના બાર વાગી જાય. કોઈકવાર પુષ્પાબેન પણ તક ને રૂંડ કરવા જાય પણ એમની દલીલો ચાલે નહિ, વેંગૂદ વગરની નીકળે. દિવસમાં બે ત્રણવાર તો સાંભળવાનું હોય જ. સાંચે જ કોઈ દિવસ ખાલી ગયો હશે. પુષ્પાબેન મનમાં ને મનમાં સુંઝાય. આ સ્વભાવ સુધારવાનો કોઈ ઉકેલ દેખાતો નહોતો, ત્યારે એકલાં બેઠાં બેઠાં રડી લેતાં.

એક વખત મારે ઘેર નિરાંત લઈને આવ્યાં. તેમનું મન એટલું બધું ભરાઈ ગયેલું હતું કે થોડી જ વારમાં બધો ઊભરો નીકળ્યો અને

તે ખૂબ રડયાં. નવીનભાઈનો કે.ધ ભભૂકે પછી શાન્ત જ ન થય. પછી ઘરનું વાતાવરણ વિચિત્ર થઈ જાય—મૂંડ વગરનાં બધાં જ લાગે ખાળકો ઉપર પણ આ સ્વભાવની ઠીક ઠીક અસર થવા માડી વારંવાર અપમાન સહન ન થવાથી પોતાનું પોતાના ઘરમાં પણ સ્થાન નથી તેમ પુષ્પાબેનને લાગવા માંડ્યું. મને લાગ્યું કે પુષ્પાબેનના શરીર ઉપર પણ આની ઠીક ઠીક અસર થઈ રહી છે. મેં એમને સાત્વન આપ્યું. એમને 'ન ગમતી વસ્તુઓ ન બનવા દેવી અને વધુ ચેતતા રહેવું. ત્યારે પુષ્પાબેને કહ્યું કે 'જેમ વધુ ધ્યાન આપવા બાંહે છું તેમ વધુ મુશ્કેલીમાં મુકાઉં છું. સ્વભાવે સુધારવાના કોઈ રસ્તા જ નહિ હોય? કોઈકવાર એકલાં વાતો કરતાં બેઠાં હોઈએ ત્યારે વાત કાઢીને ખુલાસો કરું છું. એમની ભૂલ થઈ હોય ત્યારે કમૂલ કરે છે અને પસ્તાય છે પણ ખરા. પરંતુ બીજે દિવસે પાછી એ જ હાલત રહે છે. ટેવ જ પડી ગઈ છે. પણ મને તો આની ખૂબ અસર થાય છે'

સાચી વાત છે. એક વખત તેનો પડો પડે એટલે અસર તો થાય જ પરંતુ એ સ્વભાવ ઉપર નિયંત્રણ કોણ લાવી શકે? પડેલી ટેવ જો ધારે તો મનુષ્ય જરૂર સુધારી શકે છે. જો નવીનભાઈ મનથી ઇચ્છે, ઘરની વ્યક્તિને ખ્યાલ કરે તો જરૂર તે ભૂલી શકે. એનાથી પણ વિશેષ જીવનનો સાચો આનંદ માણવો હોય, કુટુંબને આનંદી, સુખી બનાવવું હોય તો પણ સ્વભાવની સમતુલા મુશ્કેલીથી પણ જાળવવી રહી. આજે જે અધરુ લાગે તે પછી

સહેલું બની જાય છે. અને પરિણામ એવું સુંદર આવશે કે સાચો આનંદ પ્રાપ્ત કરી જીવનનું સુખ પામી શકાશે.

સમાનતા !

અરવિંદભાઈ એક સારા બહિર કાર્યકર ગણાતા. રૂબલાવે શાંત અને દયાળુ બહારથી જોનાં તો લાગતા હતા. શહેરના કાર્યકરોની હરોળમાં એમનું પણ નામ બોલાતું. તેઓ પૈસે ટકે સુખી હતા. ઘેર રસોઈયો, નોકર પણ હતા. દીકરાઓ ધંધે વળગી ગયા હતા તો પણ તેમનું કામ તો ચાલુ જ હતું. તે ઉપરાંત સામાજિક કાર્ય કરતા તે જુદું.

આવા સુંદર કાર્યકરભાઈના ઘેર એક વખત જમવા જવાનો પ્રસંગ પડ્યો. એમનાં પત્ની સાથે રસોડામાં વાત કરતાં બેઠી હતી. ત્યાં મારી નજર બે જાતના બાંધેલા લોટ તરફ પડી. મારાથી પૂછ્યા સિવાય રહેવાયું નહિ. ત્યારે ખબર પડી કે બીજો લોટ હતો તે નોકરો માટેનો અલગ હતો. ખરેખર, એક મિનિટ માટે તો હું સ્તબ્ધ થઈ ગઈ. મનમાં પ્રશ્ન ઊઠ્યો કે નોકર માટે જુદી રસોઈ શા માટે ! મારા આ આશ્ચર્યના ભાવનો કોઈને ખ્યાલ આવ્યો નહિ એટલે વાતવાતમાં લગભગ બધી જ રસોઈ જુદી બનાવે છે તેની મને જાણ થઈ.

મને પોતાને વધુ નવાઈ તો એ જ લાગી કે અરવિંદભાઈ જેવા કાર્યકરના ઘરમાં પણ આવું બુદ્ધાપણું ! આપણે માણસ છીએ, માટે સારું સારું ખાવાનું જોઈએ ત્યારે શું નોકરો— ઘરનું બધું કામ કરનાર માણસો પોતે માણસ

નથી ? કામ કરીને તેઓ તેમના હકથી ખાવાનું માગે છે પછી આવું વર્તન શા માટે ?

ધીમે ધીમે તો મેં આવું ઘણું ઘરોમાં જોયું. જેને ઘેર વધુ પૈસો તેને ઘેર જ ખાવાપીવાની વધુ મુશ્કેલી ! પરિણામે ઘરના નોકરો વિશ્વાસુ બનવાને બદલે ચોરીછૂપીથી ખાનાર થઈ જતા. રસોઈયો તો રસોઈ કરનાર પોતે એટલે કંઈ વખતે શાક વાડકો ભરીને સંતાડી દે કે રોટલીના લોટમાં અલગ ધીનું મોણું નાખીને પોતાની રોટલી જુદી કરીને નીચે રહેવા દે એ જ કોઈને ખબર ન પડે !

‘ખાળે દૂધા ને દરવાજા મોકળા’ જેવો પ્રસંગ ઊભો થાય. રસોડામાં આખો વખત કોણ ‘ધ્યાન આપવાનું’ હતું ? એટલે તેને તો ફાવતું મળે.

આવી રીતે રોજની રસોઈમાં પણ ઘરમાં કામ કરનાર માણસને સંતોષ ન મળે તે વ્યાજબી નથી. તેનું પરિણામ ખતરનાક આવે છે. અને એ છૂપો અસંતોષ જ બધું કરાવે છે. દરેક વ્યક્તિને સરખી ગણવા ઘેર ઘેર ઢંઢેરો પીટાવનાર કાર્યકરના ઘરમાં જ આવી જુદાઈ જોઈશું તો સામાજિક એકતા કેવી રીતે લાવી શકીશું ?

સુધરેલું જીવન

કાશીના લગ્ન થયે ઠીક ઠીક વર્ષો પસાર થઈ ગયાં. બાળકબુદ્ધિમાં કે અણસમજમાં લગ્ન નહોતાં થયાં. લગ્ન થઈ ગયા પછી સાસરે ન જાય ત્યાં સુધી તો નવી દુનિયાનાં સ્વપ્નાં સેવવાનાં હોય છે. બિલકુલ અજાણી એવી કાશી પણ તે જ રીતે પતિજુદનાં મંથનોમાં

કચારેક અટવાઈ જતી અને નવવધૂના કેડમાં ને કેડમાં દિવસો વિતાવતી. ગામડાની કુમારિકાઓને સાસરું શું અને કેવું હોય છે તે સમજાવવાની જરૂર રહેતી નથી. ઘર ઘરના ઓટડા તેમણે સંભાળ્યા હોય છે, અને દુનિયામાં ચાલી રહેલા સંસારચક્રના સમાચાર નજરે નિહાળ્યા હોય છે. છતાં પોતાનો વારો આવે છે ત્યારે તો નવું નવું કરવાનો મોટો મહેલ રચે. હોય છે. પણ સ્વનસાગરમાં ડૂબી નવવધૂ પતિગૃહે જાય છે ત્યારે જ દુનિયાની એ સંસારકેડી ચડવી કેટલી કઠણ છે તે પરાણે સમજે છે. એ અખૂધ ખાળા તે સમયે તો અખૂધ જ રહે છે.

અને કાશીને પણ એક દિવસ પતિગૃહે જવાનો વારો આવ્યો. કાશીના આનંદની સીમા નથી. તે સાસરે પહોંચી. સાસરે નવી વહુનાં તો ખૂબ માન હોય. કાશી તો એક જ દિવસમાં તેના પ્રત્યેની વર્તણૂક; ઘરની રીતભાત અને સાસુનો રૂઆળ જોઈ આભી બની ગઈ. વહુ એટલે પતિની શુભામ અને ઘરનું વૈતરું કરનારી આ વ્યાખ્યા આડે પતિ કે સાસુને ખીંચું વિચારવાનો વખત પણ ક્યાંથી મળે અને જરૂર પણ શી હોય !

કાશીનો પતિ રમણ ભણેલો હતો. મેટ્રિક પાસ થઈ ગયો હતો અને આગળ કોલેજમાં અભ્યાસ કરતો હતો. અભ્યાસની સાથે સાથે તે નોકરી પણ કરતો હતો. તેના વિવાહ નાનપણમાં થયેલા અને કાશી તો બિલકુલ નિરક્ષર હતી. ખુદ એની પોતાની સહી કરતાંય તેને નહોતી આવડતી. રમણે લગન

કરવાની જ ના પાડી હતી પણ એની બાના અતિ આગ્રહને વશ થઈ તેનું કંઈ જ ચાડી શક્યું નહિ. કશી ઘેર આવી ત્યારે રમણને રમણો હતી અને થોડા દિવસ માને મળવા આવેલો પણ કાશી સાથે તો તે બિલકુલ ખેલે જ નહિ. ઘરમાં રહે પણ કાશીને ખૂબ દુઃખ થયું. તેના સ્વપ્નાનો અણેલો મહેલ જાણે કડરૂમ કરતો પડી ગયો. તેને તો શરૂ શરૂમાં આ બધું કંઈ સમજાયું જ નહિ અને સાસુનાં મહેણાં ટોણાં તો તેના નસીબે લખાયેલાં હતાં જ. આખો દિવસ વૈતરું કરે તો પણ કોઈક ને કોઈક બહાનાસર એને સાંભળવાનું હોય જ.

એક દિવસ એની નાની નણદ સાથે તે વાતો કરતી હતી ત્યારે વાતવતમાં તેને ખબર પડી કે પોતે અભણ છે એ જ રમણને ગમતું નથી. તેને તો ભણેલી વહુ જોઈ એ છે. તેની નણદ સ્વભાવે સારી હતી અને એને તો ભાભી સાથે ખૂબ બનતું હતું. તે ભાભીના દુઃખમાં ભાગીદાર હતી પણ એટલેથી ઓછો સંતોષ થાય છે ?

આમ વધે વહી ગયાં. રમણે તો શહેરમાં રહેવા માંડ્યું અને કાશીએ સાસુ પાસે. કચારેક પિયર જતી. પણ ત્યાંય ખીંચું તો તે શું કરે ? પતિના અગોચર તેને હવે ભારે પડવા માંડ્યાં. હવે આ દુઃખ ચથું જતું નહોતું. પતિ પરદેશ રહે અને પોતે એકલી અહીં વૈતરું કર્યા કરે, કચારેક રજાઓમાં માને મળવા આવે. એક વખત કાશીએ રમણને કહ્યું : 'મને તમારો સાથે લઈ જાઓ ને !'

પતિએ યોગી ના પાડી : 'તું' અલણુ, શહેરમાં આવીને શું કરવાની ?'

'અને કાશીને હાડોહાડ લાગી આવ્યું. એણે એ જ દિવસથી મનમાં નિશ્ચય કર્યો કે 'ગમે-તેમ કરીને મારે લણવું' અને પછી ખતાવી આપું કે તમારી આફક મને પણ કોઈએ લણાવી હોત તો આજે મારી આ દશા ન થાત.'

કાશી મહિયર ગઈ અને શહેરમાં રહેતા તેના સખધી મારફત જાણ્યું કે એક સંસ્થામાં આવી પ્રોઈ બેનોને લણાવે છે, રાખે છે અને તેમના કેસની પતાવટ પણ કરી આપે છે. કાશી તરત જ તૈયાર થઈ ગઈ અને પિયરથી સીધી સંસ્થામાં પહોંચી.

ધીમે ધીમે કાશીને સંસ્થામાં ગોઠી ગયું. એનો અભ્યાસ તો શરૂ થઈ જ ગયો હતો. અને કાશી મહેનત પણ ખૂબ કરતી હતી. ચાર વર્ષમાં તો અલણુ કાશી શાળાંતની પરીક્ષા પસાર કરી ગઈ. દરમિયાનમાં રમણને સંસ્થાએ બોલાવેલો. શરૂઆતમાં તો કાશી લણી શકશે તે જ તેના માન્યામાં નહોતું આવતું. તેની સાથેની વાતચીત દરમિયાન તેણે કબૂલ્યું કે તું લણશે તો જરૂર હું તને મારી સાથે રાખીશ. આ રીતે સમજાવટથી માર્ગ કાઢવામાં કાશીનું જીવન સુધરી ગયું. આજે કાશી પગલર થઈ છે અને તેના ગ્રેજ્યુ-એટ પતિનું 'શહેરનું' ઘર આનંદથી, સુખથી સંભાળે છે.

સાભાર પ્રાપ્તિ-સ્વીકાર

કેતકી અને કાંટા : લે. પ્ર. ઓમપ્રકાશ ખન્ના. પાનાં. ૨૨૦. રૂ. ૪/૫૦. નવતાડની પોળ, ઘીકાંટા, અમદાવાદ. શિવાનંદ યોગત્રયી : સ્વામી શિવાનંદ સરસ્વતી. અનુ. સ્વામી મનુવર્ધન. પાનાં ૧૬૦. રૂ. ૨/— શ્રી શિવાનંદ સાહિત્ય પ્રસાર સમિતિ, ગુજરાત વિભાગ, જમાલપુર, અમદાવાદ. સીરતે મુહુમ્મદી : સૈયદ મુલયમાન નદવી. અનુ. 'શખતમ'. પાનાં ૨૨૦. રૂ. ૩/૫૦. સીરતે આઈશા : સૈયદ મુલયમાન નદવી. અનુ. 'શખતમ'. પાનાં ૩૬૪. રૂ. ૬/— ખન્નાના પ્રકાશક : અબ્દુર્રાઝક ઉસમાન, હરદાસ સ્ટ્રીટ, કશી. ગુ. સા. સભા કાર્યવાહી ૧૯૫૬ : ઉપેન્દ્ર પંડ્યા. પાનાં ૧૫૭. રૂ. ૩/— ગુજરાત સાહિત્ય સભા, અમદાવાદ. વા. મો. શાહનો જીવનસંદેશ : ત્રિભુવન વી. હેમાણી. પાનાં ૨૧૬. રૂ. ૩/— દેવચંદ્ર પ્રકાશન મંદિર, લીંબડી. મનોજીવન : સુનીલાલ વ. શાહ. પાનાં ૩૦૦. રૂ. ૫/— ગાંધીવ સાહિત્ય મંદિર, મુરત, મેકોસે કે ગાંધીજી ? : મગનસાઈ પ્રં. દેસાઈ. પાનાં ૧૧૭. રૂ. ૧/૫૦. બંગદેસરી : ચૂનીલાલ પુ. બારોટ. પાનાં ૧૩૫. રૂ. ૨/— દંડ ઓર દયા : વિક્ટર લુગો. અનુ. નિર્મળા પરળીકર. પાનાં ૪૨. —/૫૦ ન. પૈ. —ત્રણેનાં પ્રકાશક ગૂર્જરાત વિદ્યાપીઠ, અમદાવાદ ૧૪. પ્રેમાનંદનાં ત્રણ આખ્યાન : સં. કે. કા. શાસ્ત્રી, ચૈતન્યબાળા દિવેદિયા. પાનાં ૨૮૦, રૂ. ૩/— ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ, અમદાવાદ. અનંતસૂર : 'યોગેશ્વર'. પાનાં ૧૪૩. રૂ. ૨/૨૫. વિકેતા : ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય, અમદાવાદ.

સન. દિનેશના રમણુમાં

[સ યુનીનાન વ શાહ પ્ર શકુતરાય રા દેસાઈ નરેન્દ્ર મ વ્યાસ અમદાવાદ]

સન ૧૮૫૮ની ૧૫મી ઓગસ્ટે અમેરિકા જેવી પરભોમમા પરીક્ષાઓથી પરવારીને રજનઓ ગાગના વોશિયનથી કેનિફોર્નિયા જતે ફ્રાઈડીંગ ડરીને જતા સાઉથ ઝકોટાના મુરડો ગામ પામે ગુજરાતના એક આશાસ્પદ યુવકને મોટર અકસ્માત થાય છે બીજા નણુ સાથીઓને ઈજા થાય છે પણ આ યુવક તે જ ધરીએ આશા અરમાનો સહિત કાળની ગતીમા મિનીન થાય છે મિધિની વિચિત્રતાનેય હદ નથી હોતી તેનુ આ સચોટ ઉદાહરણ છે આ યુવક તે જ વ્વ લાઈ દિનેશ વા સત્ય નીતારતા શ્રી પુ પાબેન અને મમતાભ્યાં શ્રી કાન્તિનાંદ અભિનાન્દ દાગ્ધસ છવ્વતુ મધુર પુપ આમ અકાગે ખરી પડ્યુ તેનો ખમરાટ ફેલાવતો આ એક મહત્વનો અથ છે

ધનિક માતા પિતાનો એકનો એ પુત્ર હોય પત્રી એને લાડકોડની તો કમીના હોય જ શાની ? સુખ-સાહ્યથી અને સગવડનીય રેનમડેન હોય છે જિદગીની પહેલી પચ્વીસીમા જ જે શક્તિ અને પ્રતિભા દિનેશલાઈમા દેખાયા એ બહુ ઓછા શ્રીમતોના નમીરામાં નેના મળે છે માતા-પિતાએ બચપણથી તે પચ્વીસીએ પહોચતા સુધીમા પુનમા લીધેના ઇવત રસનો સચો પરિપાક આ અથમા દેખાય છે તેમાય ' જે કર ઝુનાવે પારણુ તે જગત પર શાસન કરે ' વાળી અગ્રેજ કહેતીને યથાર્થ કરતા શ્રી પુષ્પામેન જેવા માતાની પુત્રના ઉદ્દેશમા ખરચાયેની સપૂર્ણ મગજ દરેક માતાને ધડો લેના જેવી ગણાય તે આ બહુમૂલ્ય અથમાથી નેઈ શકાન છે

દિનેશલાઈના સ્વજનો સ્નેહીઓ, સદાધ્યાયીઓ, સન્મિત્રો અને વડીનોએ આપેની શ્રાદ્ધાન્નિથી શોભતો આ અથ તેમનુ સચુ સ્મારક બની રહે તેટલો મૂલ્ય વાન છે કશી પણ કિંમત ન રાખી હોના છતા આ અથમા રસ ધરાનનાર દરેક આ અથ મેળની શરૂ એની પ્રકાશકોએ ગોઠવણુ રાખી છે

દૂર દૂર ક્ષિતિજમા ડૂબતા સૂર્યના લાવનાહી ચિત્રમા જ દિનેશલાઈના નામને સાર્થક કરતુ આ અથનુ બપોરણુ દરેન્ની આખે બીડીને વગગે છે તે તો ગુજરાતના બાણીતા કળાકાર શ્રી સી નરેનની પોછી અને અથમા અન્યત્ર વરતાતી તેમની કળાદષ્ટિની ચીનટાઈ તેમ જ આપણા વૌજહ સાક્ષર શ્રી યુનીનાન વર્ધમાન શાહનુ સપાદન આ અથનુ મહત્વનુ અગ ગણી શકાય

આના સમૃદ્ધ અથનુ ગુજરાની સાહિત્યમા, શિક્ષણ સંસ્થાઓમા, કેળવણીકારોમાં અને સાહિત્યપ્રેમીઓમા અદકુ સ્થાન રહેશે એમા શક નથી આવો અથ તૈયાર કરાવોને પુત્રનુ સાચુ સ્મારક મરાબદ્ધ દિનેશલાઈના માતા-પિતા પણ સાચા ધન્યવાદના અધિકારી બન્યા છે

ગુજરાતના સાહિત્યમર્જકો

[લેન્ડનામતી વોરા સ ગુનામતસ બોડર રમિશકર રાવળ પાના ૧૮૮ ૩ ૨૦/- પ્ર સી સપ્લાયર્સ પ્રા લિ, રેશન સામે, વિનેપારલે]

ગુજરાતી સાહિત્યમા કઈક દષ્ટિરાણુ, ઉપયોગી, વિશિષ્ટ કે નિષ્ઠાવાન પ્રકાશન લાગે જ થાય છે તેમાય ધધાદારી પ્રકાશકો આના પ્રકાશનની તો હિંમત જ ક્યાથી કરે ? એટલે જ ગયે વરમે ગુજરાતી સાહિત્યમા પ્રિનિનિધિત્વ ધરાવતુ પ્રકાશન ' ગુજરાતના સાહિત્ય મર્જકો ' પ્રગટ થયુ ત્યારે તેના પ્રકાશક શ્રી જગદીશ મિત્લાવાળા સાચા અભિનદનને પાત્ર લાગ્યા સર્વોગ સુદર અને છનાય સર્વોપયોગી પ્રમશન બનાવના પાછળની તેમની જહેમત, સર્વનો સહકાર સાધનાની ધગશ અને આર્થિક રીતે પાણુ પૂરેપૂરી ઉદારતા દાખવવાની તેમની તૈયારી આ સમૃદ્ધ અથનુ મુખ્ય દષ્ટિમિદુ ગણાની શકાય

દરેક શાળા-મહાશાળા-પુસ્તકાલય-સાંલિ સંસ્થા કે સાહિત્ય પ્રવૃત્તિ સાથે સબધ ધરાવતુ કોઈ પણ અગ આ પુસ્તક વસાવના અચૂક તૈયાર થાય જ વીસ રૂપિયા જેવી મોળી કિંમત આ પુસ્તક માટે કઈક વધારે પડતી નહિ તો ય થોડીમ્મ વસાવના પ્રયેની

ખચ્છને રાષ્ટ્રી રાખે એ કદાચ માની લઈએ. પણ વિદેશનું એવું કેટલુંયે મોંઘું સાહિત્ય આપણાં પુસ્તકાલયોને નથી પોસાતું છતાંય વસાવવામાં આવે છે ત્યારે તેના પ્રમાણમાં આ પુસ્તક—અલ્લે અંથ—એક ઉપયોગી પ્રયાશન છે એટલે જ એની ઉપયોગિતા ગણાય.

ગુજરાતી સાહિત્યનાં ઊંડા અભ્યાસ, મનન અને પરિશીલનના પરિપાક રૂપે લખાયેલા આ અંથના આવીસ સાહિત્યકારોનાં પરિચયાત્મક લખાણો ઉપરાંત અંધારંભમાં મુકાયેલો ગુજરાતી સાહિત્યના વિહંગાત્મક લોકનંતો લેખ આપણને ગુજરાતનાં સામયિકોનાં નળીતાં લેખિકા શ્રી કલાવતી વોરાની અભ્યાસ કલમની ઓળખ આપે છે. એ બધું સાહિત્ય આપણા નળીતા સાહિત્યકાર શ્રી ગુલાબદાસ બ્રોડરે સંપાદિત કર્યું છે એથી તેની મૂલ્યવત્તા અનેકગણી વધી છે છતાંય તેના લેખન માટે તો શ્રી કલાવતી વોરા અભિનંદનનાં સાચાં અધિકારી છે જ. આવું ઊંડું સાહિત્યજ્ઞાન અને તે તરફની અભિરુચિ ધરાવવા માટે આ લેખિકા ઊંચા લાવિની આશા બંધાવે જ છે.

લેખોના સંપાદક શ્રી ગુલાબદાસ બ્રોડરની પણ નાણે આવીસ જ સાહિત્યકારોને વીણીને આ અંથમાં લેવા બદલ પ્રકાશકે કસોટી કરી છે એમ તેમના નિવેદનથી તો જણાય છે જ, ઉપરાંત કોઈપણ સાહિત્યવાંચકુ—સાહિત્યપ્રિય વ્યક્તિને આ અંથનાં પાનાં ઉથલાવતાં લાગે જ છે. કેટલીય એવી અધિકારી વ્યક્તિઓ આ અંથમાં કેમ ન લેવાઈ અને 'આ ન હોય તો આ અંથ વાંચીએ ન બનત' એવું કહી શકાય તેવા સર્જકોને આમાં સ્થાન મળ્યું એ પણ એક આશ્ચર્યજનક ઘટના ગણી શકાય. સરકાર તરફથી કે સરકાર-સંચાલિત સાહિત્ય અકાદમી તરફથી આવી પક્ષાપક્ષી થઈ હોત તો કદાચ વિવેચક અને અવલોકનકારોની અપટમાં આ અંથ એ રીતે જ નહીં આવી ગયો હોત. પણ આપણું છેલ્લું કેટલાંય વરસોનું વિવેચન-દારિદ્ર્ય એ માટે પૂરું નહિ તો ય કીટકીક જવાબદાર

ગણી શકાય. છતાં ખર્ચની મર્યાદા વટાવ્યા વિના સંયમપૂર્વક શ્રી બ્રોડરે સંપાદિત કર્યાનો ભાસ આ અંથ કરાવી બળ છે એટલે એને માટે આકરી ટીકા કે વધુ વિવેચન બિનજરૂરી છે.

કલા સંપાદન આપણા કળાગુરુ શ્રી રવિશંકર રાવળે કર્યું છે અને તેમને સદાયરૂપ થવામાં તેમના અનેક શિષ્યોનો—સંબંધીઓનો—મિત્રોનો સાથ પણ સાંપડ્યો છે. ચાલીસેય તસ્વીરો—ચિત્રો મદાવવા માટેનો અને બધા સાહિત્યસર્જકોનો સાચો ખ્યાલ આપવા માટે જે આબેહૂબ સાતત્યતા જળવાઈ છે તે માટે શ્રી રવિશંકર રાવળ સાચા જશના અધિકારી ગણાય.

આવા સમૃદ્ધ અંથ માટે તેના પ્રકાશક અને સંપાદક અને આકર્ષક ઉપરણા માટે ગુજરાતના નળીતા કળાકાર શ્રી ખંસીલાલ વર્મા પણ અભિનંદનના અધિકારી છે.

ગુજરાતી સાહિત્યના આવા મહામૂલા અંથને આવકારવાની સી સંજ્ઞાએ જે તક ઊભી કરી તે બદલ ગુજરાતી સાહિત્ય તેમનું ઋણી ગણાશે જ.

ગૂર્જરી :

[લે. પૂનલાલ. પ્ર. ગૂર્જર અંથરત્ન કાર્યાલય, અમદાવાદ. ૩. પ/—]

ગુજરાતના પહેલી હરોળના કવિઓમાં જેમની ગણના બેધડક કરી શકાય તેવા આપણા નળીતા કવિશ્રી પૂનલાલનાં સોનેટોનો આ સંગ્રહ તેમની કવિતાને આબાદ રજૂ કરતો પ્રતિનિધિ સંગ્રહ બન્યો છે. 'પારિજાત'માં પ્રગટ થઈ ચૂકેલા ચોપન સોનેટોનો પણ આમાં સમાવેશ કરવામાં આવેલ છે. એ ચોપન અને આ સંગ્રહ માટેનાં બાકીનાં નવાં મળીને કુલ બસો ચુન્વાલીસ સોનેટોનો આ સંગ્રહ ગુજરાતી કવિતામાં મહત્વનો સંગ્રહ તો એટલા માટે બને છે કે આટલાં બધાં સોનેટોનો—એકલાં સોનેટોનો આ પહેલો જ ગુજરાતી સંગ્રહ છે.

શ્રી ઝેલરરાય માંકડે સંગ્રહના પ્રવેશકમાં સોનેટ વિષે જે ચર્ચારપદ મુદ્દો રજૂ કર્યો છે તે પણ આ સંગ્રહની

વિશિષ્ટતા ગણાય કવિતાનો આ વિદેશી પ્રકાર આપણા સાહિત્યમાં પણ જે સહજતાથી વ્યાપી ગયો છે તેના સદ્અસદ્ અર્થો સમજાવતો આ પ્રવેશક પણ મહત્વનો છે.

સાધકવૃત્તિના આપણા સમન્વય દૃષ્ટિવાળા કવિશ્રી પૂનવાવનો આ સંગ્રહ ગૂજરાતને લગતાં કાવ્યો, ગૂજરાતીઓને લગતાં કાવ્યોનો વિશેષકર હોવાથી સંગ્રહને યથોચિત નામાલિધાન સાર્થ દેર છે તેમ ગૂજરાતથી દૂર દૂર પોડિયરીના શ્રી અરવિંદ આશ્રમના રહીને સાધક જીવન ગાળતા આ ગુજરાતી કવિ ગુજ-

રાતી કવિતાને, ગૂજરાતને, ગૂજરાતના સપૂતોને નથી ભૂલ્યા તેની પ્રતીતિ કરાવતાં સોનેટો પણ આ સંગ્રહનું મહત્ત્વ ગણાય. ગૂજરાતનું નવું અને જુદું રાજ્ય થતાં તો ગૂજરાતને ગૌરવ આપે તેના સાહિત્યમાં આ સંગ્રહનો ઉમેરો યથાસમય પણ ગણાવી શકાય.

કાવ્યરસિકોને, કાવ્ય અને સાહિત્યના અભ્યાસીઓ અને વિદ્યાર્થીઓને, અધ્યાપકોને અને કવિ-સાહિત્યપ્રેરણે વસાવવા જેવા આ સંગ્રહના પ્રકાશન માટે ગુજરાતની જાણીતી પ્રકાશન સંસ્થા ગૂર્જર ટ્રંથરન કાર્યાલય પૈથ અભિનંદનની અધિકારી ગણાય.

સૌવિધેય સંધની કિથેવની એક ઇસ્તિયાલમા ખલડ પ્રેશરનો એક નવતર ઇલાજ શોધી કાઢવામાં આવ્યો છે. આ ઉપાય જેટલો નાનીન્યભર્યો છે એટલો જ સરળ છે ઇલાજ તો માત્ર એટલો જ કે દરદીને એક ખાસ, બંધ કેબિનમાં રાખવામાં આવે છે આસપાસના વાતાવરણ સાથે એ કેબિનના બધી જાતના સંબંધો કાપી નાખવામાં આવે છે : કહોને કે સર્વગ્રાહી રીતે એને સીલબંધ કરી દેવામાં આવે છે.

એ કેબિનમાં અમુક ઉષ્ણતામાન, અમુક કદાનું હવાનું દબાણ, અમુક પ્રમાણમાં પ્રાણવાયુ, વગેરે અનેક વસ્તુઓ ઝીલવટથી દરદીની તબીબી જરૂરિયાત અનુસાર નક્કી કરીને, ચોખવામાં આવે છે પછી એ બધામાં જરૂર ફેરફાર ન થાય એની જોગવાઈ ઇલેક્ટ્રોનિક્સ સાધનોથી ચોખવામાં આવે છે.

આ કેબિનનું નામ 'બાયોટ્રોન' એવું રાખવામાં આવ્યું છે. ખલડપ્રેશરના દરદીને આ કેબિનમાં રાખવામાં આવે છે દરરોજ એકવાર આવીને દાકતર એમને તપાસી જાય છે. દાકતરનો એક મદદનીશ સતત દરદીઓ જોડે રહે છે. બાકીનું 'ટેપરેશન' કામ દાકતરો એ કેબિનની બહારથી ટેલિવિઝનની મદદથી કરે છે.

આ કેબિનને અખતરો અત્યારણગી ૩૦૦ જેટલા ખલડપ્રેશરના દરદીઓ ઉપર કરવામાં આવેલ છે અને પરિણામે મો. ૧ ભાગના દરદીઓ ખલડપ્રેશરથી મુક્ત થયા છે.

નણીતા માનસસાક્ષી ડૉ. આર્થરેડ એડવર એક સલામાં બાપણ કરતાં કહ્યું : 'માનવી ચોતાની કોઈ ખાસ ઉણને કારણે ચોતાના જીવનને કોઈ ખાસ લક્ષ તરફ વાળી લે છે દાખલા તરીકે આપણે એમ કહી શકીએ કે નબળી આંખોવાળો માણસ ચિત્રકાર બનવાનું વધુ પસંદ કરે છે.'

ડૉ. આર્થરેડ આગળ બાપણ કરે એ પહેલાં પાછળ બેઠેલા એક શ્રોતાએ જિભા ચઢીને પૂછ્યું, 'ડૉ. સાહેબ! શું આપના બાપણનો એવો અર્થ થાય છે કે કમજોર મગજવાળી વ્યક્તિ માનસસાક્ષી બને છે?'

પશ્ચિમ જર્મનીમાં મોટરગાડી ખરીદવી એના કરતાં વિમાન ખરીદવું વધુ સસ્તું પડે છે એક સ્પોર્ટ્સકાર ૩૨,૫૦૦ દુશ માઈમાં મળે છે જ્યારે બે બેઝોના વિમાનની કિંમત ફક્ત ૩૦,૦૦૦ દુશ માઈ છે, આનું પરિણામ એ આવ્યું છે કે આજે પશ્ચિમ જર્મનીમાં ૬ હજાર લોકો ધધા અને આનંદ માટે ચોતાનાં ખાનગી વિમાનો ધરાવે છે. ખાનગી વિમાનોના માલિકોના ઉપયોગ માટે પશ્ચિમ જર્મનીમાં એકંદરે ૧૦૪ એરોડ્રોમ છે.

GUJARATI

વાર્ષિક લવાજમ : રૂ. ૭/૫૦, : વિદેશમાં : શિ. ૧૫.

છ વર્ષનું સામું લવાજમ રૂ. ૩૭/૫૦ : વિદેશમાં : શિ. ૭૫.

અમદાવાદમાં રૂબરૂ લવાજમ ભરવાનું અને મ. ઓ. થી ચેકલવાનું મુખ્ય સ્થળ :

ભૂમિ-નવરચના કાર્યાલય

ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રા.) લિ. : ૬૪, ગાંધીરોડ : ફર્નીચર ડિઝાઇન : અમદાવાદ, ૧

આ ઉપરાંત નીચેનાં સ્થળોએ પણ 'ભૂમિ-નવરચના'નું લવાજમ ભરી શકાય છે :—

૧ એન. એમ. ત્રિપારી પ્રાયવેટ લિમિટેડ,	પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ, ૨.
૨ આર. આર. શેઠની કંપની,	કેશવબાગ, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ, ૨.
૩ એન. એમ. ઠક્કરની કંપની,	૧૪૦, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ, ૨.
૪ આરોગ્યધામ, અયુષ મેન્શન, વિન્સેન્ટ રોડ, કિંગ બર્કલ પાસે, માટુંગા, મુંબઈ, ૧૯	
૫ પુસ્તકાલય સહાયક સહકારી મંડળ લિમિટેડ,	રાવપુરા, વડોદરા.
૬ ચરોતર પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિ, ચરોતર એજ્યુકેશન સોસાયટી,	આણંદ.
૭ વિજય સ્ટોર્સ,	રોશન રોડ, આણંદ.
૮ લોકમિલાપ કાર્યાલય,	જિલ્લા કોર્ટ રસ્તા, ભાવનગર.
૯ નવયુગ પુસ્તક ભંડાર,	રાજકોટ.
૧૦ એલ. કે. મેઘાણી,	૧૪, અમરતોલ્લા સ્ટ્રીટ, કલકત્તા, ૧.
૧૧ ગાંડીવ સાહિત્ય મંદિર,	હવાડિયા ચકલા, સૂરત.
૧૨ સૌરભ પુસ્તક ભંડાર,	ટિલીક રોડ, પાદશાહની પોળ સામે, અમદાવાદ, ૧
૧૩ રવાણી બંધુ	વલ્લભવિદ્યાનગર (આણંદ-ખેડા)
૧૪ સીટી બુક શોપ,	પો. ઓ. નં. ૧૪૬૦, મોંબાસા. (કેન્યા)
૧૫ જી. એસ. કાનાભાર લિં,	પો. ઓ. નં. ૧૦, બ્લેન્ડાયર. (ન્યાસાલેન્ડ)
૧૬ જનરલ બુકસેલર્સ,	પો. ઓ. નં. ૧૨૭૮, દારેસલામ. (ટાંગાનિકા)
૧૭ પોપ્યુલર બુક સપ્લાય,	પો. ઓ. નં. ૭૬૯, કંપાલા. (યુગાંડા)
૧૮ કે. સી. આચાર્ય એન્ડ સન્સ,	પો. ઓ. નં. ૨૪૬, જિલ્લા. (યુગાંડા)
૧૯ નિર્મળાબેન ભટ્ટ,	પો. ઓ. નં. ૧૨૦, જિલ્લા (યુગાંડા)
૨૦ કે. સી. આચાર્ય એન્ડ સન્સ,	પો. ઓ. નં. ૪૦૬, મ્બાલે. (યુગાંડા)
૨૧ રાવળ બ્રધર્સ,	પો. ઓ. નં. ૪૬, નકુરુ. (કેન્યા)
૨૨ વાલંલીઆ બ્રધર્સ,	પો. ઓ. નં. ૮૯, ઝાંઝીબાર (પૂ આફ્રિકા)
૨૩ છોટુભાઈ પટેલ, સેંટ્રલ પ્રિ. પ્રેસ લિ.,	પો. ઓ. ૪૨૬, બ્રાકનહિલ. (નોર્થ રોડેશિયા)
૨૪ રામભાઈ પટેલ, પ્રીમિયર બ્રધર્સ,	પો. ઓ. નં. ૨૯૩, એનડોલા. (નોર્થ રોડેશિયા)
૨૫ આપાભાઈ પટેલ,	પો. ઓ. નં. ૭૯, લુઆન્શ્યા. (નોર્થ રોડેશિયા)
૨૬ સાકરચંદ્રભાઈ નાઈ, નાઈ બ્રધર્સ,	પો. ઓ. નં. ૩૪, લિવિન્સ્ટોન. (નોર્થ રોડેશિયા)
૨૭ મોરારજીભાઈ એલ. પટેલ,	પો. ઓ. નં. ૧૫૧૭, સેલિસબરી (દ. રોડેશિયા)
૨૮ ઠાકોરભાઈ દેસાઈ, દેસાઈ એન્ડ કંપની,	પો. ઓ. નં. ૧૦૮, લુસાકા. (નો. રો.)

વિશિષ્ટતા ગણાય. કવિતાનો આ વિદેશી પ્રકાર આપણા સાહિત્યમાં પણ જે સદ્ગત્તાથી વ્યાપી ગયો છે તેના સદ્અસદ્ અંશો સમન્વતો આ પ્રવેશક પણ મહત્વનો છે.

સાધકશક્તિના આપણા સમન્વય દષ્ટિવાળા કવિશ્રી પૂર્ણદાસનો આ સંગ્રહ ગૂજરાતને લગતાં કાવ્યો, ગૂજરાતીઓને લગતાં કાવ્યોનો નિશેષકર હોવાથી સંગ્રહને યથોચિત નામાભિધાન સાર્થક હરે છે. તેમ ગૂજરાતથી દૂર દૂર પોહિયરીના શ્રી અરવિંદ આશ્રમમાં રહીને સાધક જીવન ગાળતા આ ગુજરાતી કવિ ગુજ-

રાતી કવિતાને, ગૂજરાતને, ગૂજરાતના સપૂતોને નથી ભૂલ્યા તેની પ્રતીતિ કરાવતાં સોનેરો પણ આ સંગ્રહનું મહત્ત્વ ગણાય. ગૂજરાતનું નવું અને જુદું રાજ્ય થતાં તો ગૂજરાતને ગૌરવ આપે તેવા સાહિત્યમાં આ સંગ્રહનો ઉમેરો યથાસમય પણ ગણાવી શકાય.

કાવ્યરસિકોને, કાવ્ય અને સાહિત્યના અભ્યાસીઓ અને વિદ્યાર્થીઓને, અધ્યાપકોને અને કવિ-સાહિત્યકારોને વસાવવા જેવા આ સંગ્રહના પ્રકાશન માટે ગુજરાતની જાણીતી પ્રકાશન સંસ્થા ગૂર્જર અંધરલ કાર્યાલય પૈયુ અભિનંદનની અધિકારી ગણાય.

સોવિયેત સંઘની કિથેવની એક ઇસ્તિસ્લામાં ખ્વડ પ્રેશરનો એક નવતર ઇલાજ શોધી કાઢવામાં આવ્યો છે. આ ઉપાય જેટલો નાનીન્યભર્યો છે એટલો જ સરળ છે. ઇલાજ તો ગાત્ર એટલો જ કે દરદીને એક ખાસ, બંધ કેબિનમાં રાખવામાં આવે છે. આસપાસના વાતાવરણ સાથે એ કેબિનના બધી ભતના સબંધો કાપી નાખવામાં આવે છે : કહેને કે સર્વશ્રાહી રીતે એને સીલબંધ કરી દેવામાં આવે છે.

એ કેબિનમાં અમુક ઉચ્ચતામાન, અમુક કક્ષાનું હવાનું દબાણ, અમુક પ્રમાણમાં પ્રાણવાયુ, જોરે અનેક વસ્તુઓ બીજીવટથી દરદીની તબીબી જરૂરિયાત અનુસાર નક્કી કરીને, યોજવામાં આવે છે. પછી એ બધામાં જરાય ફેરફાર ન થાય એની જોગવાઈ ઇલેક્ટ્રોનિક સાધનોથી યોજવામાં આવે છે.

આ કેબિનનું નામ 'આયોટ્રોન' એવું રાખવામાં આવ્યું છે.

ખ્વડપ્રેશરના દરદીને આ કેબિનમાં રાખવામાં આવે છે. દરરોજ એકવાર આવીને દાકતર એમને તપાસી જાય છે. દાકતરનો એક મદદનીશ સતત દરદીઓ જોડે રહે છે. બાકીનું 'દેખરખનું' કામ દાકતરે એ કેબિનની બહારથી ટેલિવિઝનની મદદથી કરે છે.

આ કેબિનને અખતરો અત્યારણની ૩૦૦ જેટલા ખ્વડપ્રેશરના દરદીઓ ઉપર કરવામાં આવેલ છે અને પરિણામે મો. ૧ ભાગના દરદીઓ ખ્વડપ્રેશરથી મુક્ત થયા છે.

જાણીતા માનસશાસ્ત્રી ડૉ. આલ્ફ્રેડ એડલર એક સભામાં બાપણ કરતાં કહ્યું : 'માનવી પોતાની કોઈ ખાસ ઉજ્જવને કારણે પોતાના જીવનને કોઈ ખાસ લક્ષ્ય તરફ વાળી લે છે. હાખલા તરીકે આપણે એમ કહી શકીએ કે નમગી આંખોવાળો માણસ ચિત્રકાર બનવાનું વધુ પસંદ કરે છે.'

ડૉ. આલ્ફ્રેડ આગળ બાપણ કરે એ પહેલાં પાછળ બેઠેલા એક શ્રોતાએ બોલા ચઢીને જુલુનું, 'ડૉ. સાહેબ! હું' આપના બાપણનો એવો અર્થ થાય છે કે કમજોર મગજવાળી વ્યક્તિ માનસશાસ્ત્રી બને છે!'

પશ્ચિમ જર્મનીમાં મોટરગાડી ખરીદવી એના કરતાં વિમાન ખરીદવું વધુ સસ્તું પડે છે. એક રિપોર્ટકાર ૩૨,૫૦૦ રૂશ માર્કમાં મળે છે જ્યારે બે બેઝોના વિમાનની કિંમત ફક્ત ૩૦,૦૦૦ રૂશ માર્ક છે, આનું પરિણામ એ આવ્યું છે કે આજે પશ્ચિમ જર્મનીમાં ૬ હજાર લોકો ધંધા અને આનંદ માટે પોતાનાં ખાનગી વિમાનો ધરાવે છે. ખાનગી વિમાનોના માલિકોના ઉપયોગ માટે પશ્ચિમ જર્મનીમાં એકંદરે ૧૦૪ એરુડોમ છે.

વાર્ષિક લવાજમ : રૂ. ૭/૫૦, : વિદેશમાં : શિ. ૧૫.

છ વર્ષનું સામઢું લવાજમ રૂ. ૩૭/૫૦ : વિદેશમાં : શિ. ૭૫.

અમદાવાદમાં રૂબરૂ લવાજમ ભરવાનું અને મ. ઓ. થી મોકલવાનું મુખ્ય સ્થળ :

7422171

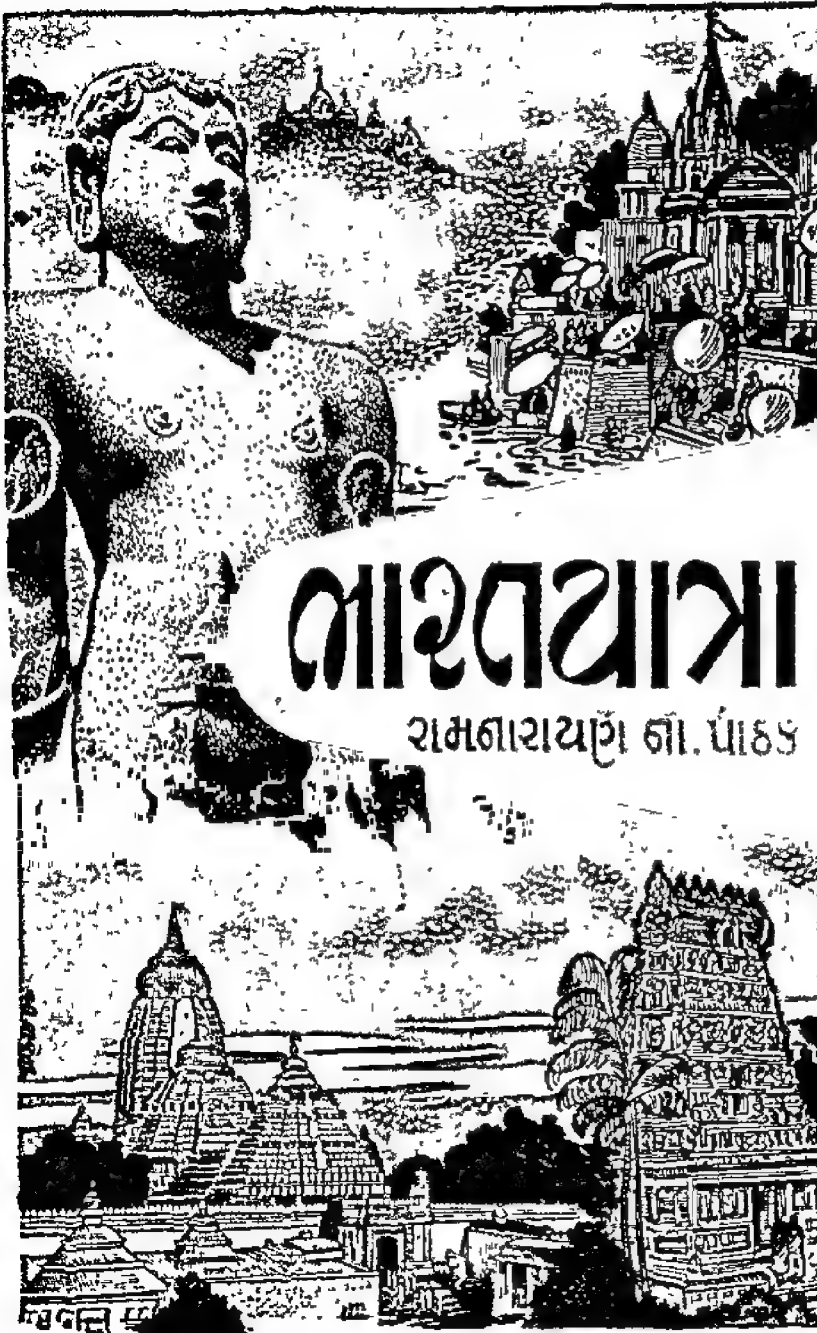
ભિમિ-નવરચના કાર્યાલય

ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રા.) લિ. : ૧૪, ગાંધીરોડ : ફર્નીચર ડિઝાઇન : અમદાવાદ, ૧

આ ઉપરાંત નીચેનાં સ્થળોએ પણ 'ભિમિ-નવરચના'નું લવાજમ ભરી શકાય છે :—

- ૧ એન. એમ. ત્રિપાઠી પ્રાયવેટ લિમિટેડ, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ, ૨.
- ૨ આર. આર. શેઠની કંપની, કેશવભાગ, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ, ૨.
- ૩ એન. એમ. કમ્પરની કંપની, ૧૪૦, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ, ૨.
- ૪ આરોગ્યધામ, અયુષ મેન્શન, વિન્સેન્ટ રોડ, ક્રિંગ ચર્ચલા પાસે, માદુંગા, મુંબઈ, ૧૯
- ૫ પુસ્તકાલય સહાયક સહકારી મંડળ લિમિટેડ, રાવપુરા, વડોદરા.
- ૬ ચરોતર પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિ, ચરોતર એજ્યુકેશન સોસાયટી, આણંદ.
- ૭ વિજય સ્ટોર્સ, સ્ટેશન રોડ, આણંદ.
- ૮ લોકમિલાપ કાર્યાલય, જિલ્લા કોર્ટ રસ્તો, ભાવનગર.
- ૯ નવયુગ પુસ્તક ભંડાર, રાજકોટ.
- ૧૦ એલ. કે. મેઘાણી, ૧૪, અમરતોલ્લા સ્ટ્રીટ, કલકત્તા, ૧.
- ૧૧ ગાંડીવ સાહિત્ય મંદિર, હવાડિયા ચકલા, સૂરત.
- ૧૨ સોરભ પુસ્તક ભંડાર, રિલીફ રોડ, પાદશાહની પોળ સામે, અમદાવાદ, ૧
- ૧૩ રવાણી બંધુ, વલ્લભવિધાનગર (આણંદ-ખેડા)
- ૧૪ સીટી બુક શોપ, પો. ઓ. નં. ૧૪૬૦, મોંખાસા. (કેન્ડા)
- ૧૫ એ. એસ. કાનાબાર લિ., પો. ઓ. નં. ૧૦, ખેન્ડાચર. (ન્યાસલેન્ડ)
- ૧૬ જનરલ બુકસેલર્સ, પો. ઓ. નં. ૧૨૭૮, દારેસલામ. (ટાંગાનિકા)
- ૧૭ પોપ્પુલર બુક સપ્લાય, પો. ઓ. નં. ૭૬૯, કંપાલા. (યુગાંડા)
- ૧૮ કે. સી. આચાર્ય એન્ડ સન્સ, પો. ઓ. નં. ૨૪૬, જિન્ન. (યુગાંડા)
- ૧૯ નિર્મળાબેન ભટ્ટ, પો. ઓ. નં. ૧૨૦, જિન્ન. (યુગાંડા)
- ૨૦ કે. સી. આચાર્ય એન્ડ સન્સ, પો. ઓ. નં. ૪૦૬, મ્યાલે. (યુગાંડા)
- ૨૧ રાવળ પ્રધર્સ, પો. ઓ. નં. ૪૬, નકુરુ. (કેન્ડા)
- ૨૨ વાલ્લીઆ પ્રધર્સ, પો. ઓ. નં. ૮૯, આંઝીબાર (પૂ આફ્રિકા)
- ૨૩ છોટુભાઈ પટેલ, સેન્ટ્રલ પ્રિ. પ્રેસ લિ., પો. ઓ. ૪૨૬, બ્રાકનહિલ. (નોર્થ રોડેશિયા)
- ૨૪ રામભાઈ પટેલ, પ્રીમિયર પ્રધર્સ, પો. ઓ. નં. ૨૯૩, એનડોલા. (નોર્થ રોડેશિયા)
- ૨૫ આપાભાઈ પટેલ, પો. ઓ. નં. ૭૯, લુઆન્શ્યા. (નોર્થ રોડેશિયા)
- ૨૬ સાકરચંદભાઈ નાઈ, નાઈ પ્રધર્સ, પો. ઓ. નં. ૩૪, લિવિન્સ્ટોન. (નોર્થ રોડેશિયા)
- ૨૭ મોરારજીભાઈ એલ. પટેલ, પો. ઓ. નં. ૧૫૧૭, સેલિસબરી (દ. રોડેશિયા)
- ૨૮ મોકેરભાઈ દેસાઈ, દેસાઈ એન્ડ કંપની, પો. ઓ. નં. ૧૦૮, લુસાકા. (નો. રો.)

સમગ્ર ભારતનાં દરેક સ્થળોનું વર્ણન કરતું સર્વોપયોગી નવું પ્રવાસ-પુસ્તક

ભારતયાત્રા

લેખક :
શ્રી રામનારાયણ જી. પાઠક

મુદ્રય : રૂ. ૭/-
[રાજ. પે. રૂ. ૧/૨૫]

વિદ્યાર્થીઓ, યુવાનો, સામાન્ય જનતા સૌ ઈર્ષા અને પ્રવાસની મહત્તા સમજે છે અને પ્રવાસો કરે છે. ધાર્મિક, રાજકીય, ઔદ્યોગિક અને શૈક્ષણિક દરેક દષ્ટિએ પ્રવાસો યોગ્ય છે. આનંદપ્રભેદ ખાતર આજ કલાધારોનેવા સારી નીકળનારા પ્રવાસીઓની સંખ્યા પણ વધતી જાય છે. ખાસ ખસોમાં, ખાસ ડખાઓમાં અને ખાસ દૂરો દરીને પ્રવાસો યોગ્ય છે. આજે સમયે પ્રવાસી જનતાને-દરેક વર્ગને દરેક દષ્ટિએ ઉપયોગી નીવડે તેવું આ પ્રવાસ-પુસ્તક છે. લેખકે ભારતની યાત્રા કરી છે. ધાર્મિક સંસ્કારો જન્મથી જ મેળવેલા છે એટલે ધાર્મિક યાત્રાળુઓને આ પુસ્તકમાંથી યાત્રાધારોની સંપૂર્ણ મહિતી મળી રહે છે. ઇતિહાસમાં પુસ્તકોના લેખક અને અધ્યાપક હોવાથી વિદ્યાર્થીઓ અને યુવાનોને ભરપૂર સાધાર્મ મળે છે. આ પુસ્તક આજે જ વસાવે.

ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રાયવેટ) લિમિટેડ

૧૪, માંપીરોડ
કર્નાટક વિજય

અમદાવાદ, ૧

સાચ

-સાચ-

સાચ મો. દવે

-સાચાઈ-

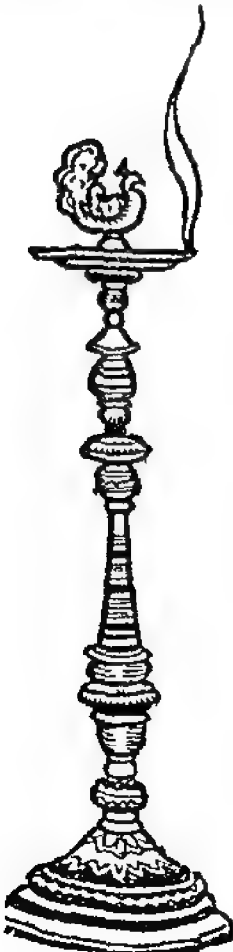
જયન્ત પરાખર

સર્જન ચંક ઉદ્ધ

તંત્રી ઈશ્વરલાલ મો.દવે સંપાદક: જયજીત પરમાર

જાણીયા

- દિવાળીને ટાંકણે સમૃદ્ધ રસથાળ લઈને ૧૫મી ઓક્ટોબરે દરેક ગ્રાહકને રવાના થશે.
- ઓક્ટોબરથી નવા ગ્રાહક થનારને પણ આ હજાર અંક લેટ તરીકે મળશે.
- દિવાળી અંકને સમૃદ્ધ ખનાવનારામાંથી ચોડાંક કલમનવેશોના નામ આ રહ્યાં :—

શ્રી ધૂમકેતુ
શ્રી સુનીલાલ વ. શાહ
શ્રી પત્રાલાલ પટેલ
શ્રી હર્ષર પેટલીકર
શ્રી રવિશંકર મ. રાવળ
શ્રી સુન્દરમ
શ્રી ધનસુખલાલ મહેતા
મિત્રસીપાલ અનંતરાય રાવળ
ડૉ. સુમન્ત મહેતા
શ્રી 'મીનપિયાસી'
શ્રી સુનીલાલ મડિયા
શ્રી પીતારામ પટેલ
ડૉ. શિવપ્રસાદ ત્રિવેદી
શ્રી ચન્દ્રભાઈ કા. બટ
પ્રો. 'ઉશનસ'
પ્રો. ડૉ. નરસિંહ મૂ. શાહ
શ્રી જયન્તિકા પરમાર
શ્રી જિતુભાઈ પ્ર. મહેતા
શ્રી બકુલ ત્રિપાઠી
પ્રો. અનિરુદ્ધ બલભટ્ટ
શ્રી પ્રજ્ઞાસ પટવારી
શ્રી પુષ્પાબેન મહેતા

શ્રી ગુલાબદાસ શ્રોફર
શ્રી દિલાયુશ દિવાનજી
શ્રી છાદ્દભાઈ સુથાર
શ્રી છાદાલાલ અ. કામદાર
શ્રી હર્ષરભાઈ પટેલ
શ્રી સુન્દરાય વિ. પારશર્ય
શ્રી શિવકુમાર જોષી
શ્રી નાથાલાલ દત્ત જી
શ્રી રામુ પંડિત
શ્રી હર્ષિદા પંડિત
શ્રી શશિકાન્ત ચી. જરદોસ
શ્રી રતિલાલ-અનિલ
શ્રી પ્રો. હસિત બૂચ
શ્રી 'સુભાષ'
શ્રી ભગવતિકુમાર હ. રામી
શ્રી 'વિશ્વમિત્ર'
શ્રી રમણલાલ એન્જિનિયર
શ્રી પદ્મકાન્ત ર. શાહ
શ્રી પ્રદ્યુમ્ન કંચનરાય દેસાઈ
શ્રી નવનોત સેવક
શ્રી દેવજી રા. મોદા
શ્રી 'શંજીવસ'

વાર્ષિક લવાજમ : રૂ. ૭/૫૦ : વિદેશમાં શિ. ૧૫
[આ ખાસ અંકની છૂટક દિમત રૂ. ૨/૫૦]

આ ખાસ અંકમાં જાહેરખબરો લેવાનું મહાદિત રાખ્યું હોવાથી જાહેરખબર મોકલનારે પોતાની જગ્યા અગાઉથી નક્કી કરી લેવા અને આ અંકના ખાસ માવતા મેળવવાલ વહેલાસર સંપર્ક સાધવો.—

ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રાયવેટ) લિમિટેડ

૬૪, ગાંધીરોડ
ફોન-૮૩૩ ૧૨૪૪

અમદાવાદ, ૧

લવજીભ ભરી ખાસ લાભ મેળવો

કોઈ સાથે બે લવાજમ મોકલનારને મનીગોડર ખર્ચ મળે અપાશે.
પાંચ લવાજમ ઊપર 'હિંદના જગાહર' પુસ્તક બેટ મળશે.

અમારે ત્યાં હિંદુભરનાં તથા પરદેશનાં સામયિકોનાં લવા-
જમ પ્રદાશકના હંદે જ સ્વીકારાય છે.

— विस्मृतं स्युषिपत्रं भक्षत मङ्गाववा पत्रं लब्ध्वा —

अभि-नवरयना	७-५०	आराम	६-००
नवयेतन	७-५०	क्षितिज	१०-००
रसरजन	८-५०	गीज	६-००
आवासदेश	६-५०	यित्रलेपा	१५-००
आलजवन	४-००	लु	८-००
आदमाक्षरी	५-००	स सार	५-००
निश्चमारत	६-००	यांदाभाभा	६-००
रूरीजवन	७-००	यादनी	६-००
जवनभाक्षरी	७-५०	युवक प्रेक्षिस	३-००
तंद्रस्ती	५-५०	नवनीत	१०-००
रमकंड	८-००	धर्मपुंग	२८-००
प्यारा आपु	६-००	क्षुलानी	६-००
सोवियेत देश	५-००	आवक	४-५०
नीयोगी	५-००	युन-मिन्	४-००
अप-उमानंद	८-५०	हिंदी तानद्वत	४-८०
निश्चयारसद्वय	६-००	विज्ञान लोक	८-००
नयां मानवी	३-००	आपका	६-००
मिवाप	८-००	स्वास्थ्य	६-००
शीरय	८-००	हिंदी शिक्षक	५-००
		आगत्य	५-००

મહાગુજરાતની આશરણસ્થ સત્તાવાર મેગેઝીન લાવાજમ યોજાતી :
સોરભ સુરતક બંડાર
 ૬૧૫ પાટશાહની યોજા સામે,
 રિફોર્મર, અમદાવાદ

संयालनः : लयनोत्त नोभनन

ଶିଳ୍ପ-ଜୀବନ

— ઈન્ટરનેશનલ
(સચિત્ર અમેરિકન લોકપ્રિય મેગેઝીન)

લાઈફ →	{	રૂ. ૪૮-૬૫ ને બદલે	રૂ. ૨૪-૫૦ માં	૩૯ અંક મેળવે
		રૂ. ૨૩-૬૫ ને બદલે	રૂ. ૧૨-૦૦ માં	૧૮ અંક મેળવે
ટાઈમ →	{	રૂ. ૧૧૭-૦૦ ને બદલે	રૂ. ૫૫-૦૦ માં	૭૮ અંક મેળવે
		રૂ. ૬૯-૦૦ ને બદલે	રૂ. ૩૦-૦૦ માં	૪૮ અંક મેળવે

ઉપરાંત ભેટ-યોજના તા. ૩૦-૬-૬૦

(૧) નહેરુ ચાચાની આટલું પેપર ઉપર છપાયેલી ૯૦ તસવીરોની ખુસ્તકા. (૨) નિત્યમનન (ગાંધીજી કૃત) મનન કરવા યોગ્ય મુવિચાર સંગ્રહ. (૩) કુમાર :ચાંચો-૩૫ મવિચાર તાર્ત્રાએનો સંગ્રહ. આમારે ત્યાં લવાજમ લઈનારને ઉપરના ત્રણમાંથી પસંદગીનું એક પુસ્તક બેટમાં મળશે. ✽ વિશેષ માંદિતી માટે મળે. ૫૫ લગો:

હિંદુભરતો તથા પરદેશીઓ મેગેઝીનોના લવાજમ સ્વીકારનાર
મહાગુજરાતની અગ્રગણ્ય સત્તાવાર મેગેઝીન લવાજમ એજન્સી :
આપતું લવાજમ રૂબરૂ યા મનીઓર્ડરથી તાકીદે મોકલી આપે.

ਸ਼੍ਰੀ ੨੫ ਪੁਸਤਕਾਂ ਲੰਡਾ ੨

પાદશાહની યોજા સામે, મેડા ઉપર
૬૧૫, રિલીફ મેડ, અમદાવાદ.

खिंदसरनां तथा परदेशनां ५०० रुपयंत अंग्रेजीनानां याही भाटे पयसीस नया पैसानी
ठिकिडि मावळनी.

બે નવાં પ્રકાશનો

માનસર

અરક્ત વીરાણી 'બેકામ'નો પ્રથમ ગ્રંથ-
મુકાક-નજમ સંગ્રહ—અભિનવ રૂપરંગમાં
મૂલ્ય રૂપિયા ૭

એકલતાના કિનારા

ચંદ્રકાન્ત બક્ષીની નવી નવલકથા

કિંમત રૂ. ૪-૫૦

★

અમારાં બીજાં પ્રકાશનો

શિવકુમાર જોષી

ચંદ્રકાન્ત બક્ષી

- કંચુકીબંધ નવલકથા રૂ. ૬-૦૦
- અનંગરાગ નવલકથા રૂ. ૯-૫૦
- રજનીગન્ધા નવલિકાસંગ્રહ રૂ. ૪-૦૦
- રહસ્યનગરી નવલિકાસંગ્રહ રૂ. ૪-૦૦
- ઘટા ધીરી ધીરી આઈ

- પડઘા ટૂંપી ગયા..... નવલકથા રૂ. ૪-૦૦
- રોમા નવલકથા રૂ. ૩-૭૫
- પ્યાર નવલિકાસંગ્રહ રૂ. ૪-૦૦

★

ત્રિઅંકી નાટક રૂ. ૨-૫૦

ધીરેન્દ્ર દોશી

- દેવદાસ નાટક રૂ. ૨-૫૦
- એકને દોકોરે નાટક રૂ. ૨-૦૦

- નીલા નવલકથા રૂ. ૨-૨૫

★ સ્વાતિ પ્રકાશન ★

૨૨૬, સેમ્યુઅલ સ્ટ્રીટ

મુંબઈ, ૩

રામતીર્થ બ્રાહ્મી તેલ સ્પેશલ નં. ૧

(૨૭૨૬૬)

આયુર્વેદિક દવા

રામતીર્થ બ્રાહ્મી તેલ સ્પેશલ નં. ૧ કિંમતી અનેક વનસ્પતિઓમાંથી તેમજ શાસ્ત્રીય પદ્ધતિથી તૈયાર કરવામાં આવે છે. રામતીર્થ બ્રાહ્મી તેલના નિયમિત ઉપયોગથી મગજના સ્નાયુ તંતુ તથા શરીરના ક્રિયાતંતુ બળવાન બનાવવામાં, માથાનો દુઃખાવો મટાડવામાં, આંખોની ગરમી ઓછી કરવામાં તેમજ દૃષ્ટિ અને યાદશક્તિ વધારવામાં, ગાઢ નિદ્રા લાવવામાં, ખરતા વાળ અટકાવવામાં, વાળ લાંબા ડાળા અને તેજસ્વી બનાવવામાં, શરીર પર માલીસ

કરવાથી આમડીને તાઝગી આપવામાં તથા શરીરને હૃષ્ટપુષ્ટ બનાવવામાં દરેક રીતે અનુકૂળ છે. દરેક ઝડપમાં દરેકને અનુકૂળ છે.

ઘાટી બ્રાહ્મી રૂ. ૪=૦૦ * નાની બ્રાહ્મી રૂ. ૨=૦૦ બધે મળે છે.

ટપાલથી મંગાવનાર માટે દેશ-પરદેશનું પોસ્ટેજ તેમજ પેકીંગ ચાર્જ અલગ છે.

ઉમેશ યોગદર્શન પ્રથમ ખંડ

લેખક :- શ્રી યોગીરાજ ઉમેશચંદ્રજી

આ ગ્રંથમાં રોગી તથા નીરોગી સ્ત્રી-પુરુષોની તંદુરસ્તી સારી રાખવા માટે છ પ્રકારના મલ-શોધન કર્મ આસનો, માનસિક ઇલાજ, જલોપચાર, સર્વાંકિરણ ચિકિત્સા, આહાર ચિકિત્સા વગેરે અનેક શક્તિવર્ધક તથા રોગનિવારક ધરમાં થઈ શકે તેવાં સુલભ સાધ્ય ઇલાજો બતાવેલ છે. આ ગ્રંથમાં ૧૦૦ થી વધુ ગ્લેઝ આર્ટ પેપર ઉપર આકર્ષક અને અત્યંત ઉપયોગી મલશોધન કર્મ તથા આસનોના ફોટોઓ છે. યોગવિદ્યાનો અદ્વિતીય ગ્રંથ છે. દરેક ધરમાં, વાંચનાલયમાં, સ્કૂલ, કોલેજો, અને ઇસ્પિતાલમાં રાખવાં યોગ્ય છે. ફોટોઓ જોનાં તથા લેખો વાંચતાં મુખ્ય અને શાંતિનો અનુભવ થતો જશે. ગુજરાતી-હિન્દી-મરાઠી-અંગ્રેજી ભાષામાં મળશે. પ્રત્યેક નકલની કિંમત રૂ. ૧૫-૦૦ પોસ્ટેજ ખર્ચ રૂ. ૨-૦૦ પૈસા મનીઓર્ડરથી મોકલશો. વી. પી. પી. કરતા નથી.

રામતીર્થ

હિન્દી
માસિક

શ્રી રામતીર્થ યોગાશ્રમ મુંબઈ ૧૪ તરફથી
“રામતીર્થ” (માસિક) હિન્દી ભાષામાં
દર મહિનાના પહેલા અઠવાડિયામાં પ્રગટ
થાય છે.

સંપાદક : શ્રી યોગીરાજ ઉમેશચંદ્રજી

આ માસિકમાં તન, મન, આત્મવિકાસ, યોગ, વેદાંત, ભક્તિ, ગીતા, કુદરતી ઇલાજો, યોગચિકિત્સા, માનસિક ચિકિત્સા, સારા થયેલા દરદીઓના અનુભવો, બહેનોને જીવનને ખાસ ઉત્કૃષ્ટ અને અનુકૂળ થાય તેવા વિષયો રહે છે. પાનાની સંખ્યા ૧૩૦ થી વધુ હોય છે. વાર્ષિક લવાજમ રૂ. : ૪-૦૦ * છૂટક નકલ : ૪૦ નવા પૈસા. વાર્ષિક લવાજમ મોકલી તમે તમારી નકલ નિયમિત મેળવો.

શ્રી રામતીર્થ યોગાશ્રમ દાદર (સેન્દ્રલ રેલ્વે) મુંબઈ ૧૪ (ભારત)

ટેલીફોન : ૬૨૮૯૬ ★ ટેલીગ્રામ : 'PRANAYAM'—BOMBAY-14.

Copy

ચેતનનાં પ્રકાશનો

કિંચિત્ : સુરેશ જોષી ૪-૫૦

સાહિત્ય-મીમાંસા : અનુ. સુરેશ જોષી ૨-૫૦

નિવેચન-સંચય : પ્રા. ભાઈજીવ પ્ર.કાકરી ૫-૦૦

ગે.કી ની શ્રેષ્ઠ નવલિકાઓ :

અનુ. 'સ્વપ્નસ્થ' : સુરેશ જોષી ૫-૨૫

ચેતોવની શ્રેષ્ઠ નવલિકાઓ : અનુ. પ્રા. જયંત

પાઠક-રમણ પાઠક (અભ્યાસી પ્રવેશક સાથે) ૫-૨૫

દ્વિદ્વસ્ત આકાશ : (નોબેલ છનામ વિજેતા

પારતરનાક કૃત 'જો ત્રિંગો' નવલકથાનો

પરિચય) લે. ભોગીલાલ ગાંધી ૨-૬૫

બીજી થોડીક : શ્રી સુરેશ જોષીનો

'ગૃહ પ્રવેશ' પછીનો નવો વાર્તાસંગ્રહ ૨-૭૫

મુ'બઈ રાજ્યનું પારિતોષિક જીતનાર નવલિકા સંગ્રહ

પ્રેમ ઘરા ઝૂક આર્ષ : (શ્રી ગુલામનાસ

બોકરની પ્રસ્તાવના સાથે) લે. સરોજ પાઠક ૪-૦૦

વિશ્વમાનવ સ્વાધ્યાય ગ્રંથ શ્રેણી

[રૂ. ૧૫ માં ૪ ગ્રંથ. પોસ્ટેજ ફ્રી]

ગુજરાત દર્શન

ગુજરાતી પ્રજા, ભાષા, સંસ્કાર, શિલ્પકળા, નાટ્ય

સાહિત્ય, ઇતિહાસ, સંસાર, ઉદ્યોગ, વિજ્ઞાન, આદિ

ક્ષેત્રોના નિષ્ણાતોના આધારતથા ૨૫ લેખોનો સમૂહ.

પૃ. ૬૪૨ (૩૨ આર્ટ પેપર) રૂ. ૯-૦૦

નેહરુ : આણંદચંદ્રાનો સમન્વયક

લે. ભોગીલાલ ગાંધી

નેહરુના સમસ્ત વિકાસ અને ચિંતનનું મૂલ્યાંકન કરતો

ગ્રંથ. (પંડિત મુખલાલજીના પ્રવેશક સાથે)

પાન ૨૦૦ રૂ. ૩-૦૦

માનવ અને પરમાણુ

સંપાદકો : ડૉ. મધુકર શાહ ... સુભદ્રા ગાંધી

પરમાણુનું સ્વરૂપ : વિનાશક અને મહાયુક્તોની

ભીષણતા, ભારિ યુદ્ધની વિનાશકતા; ભવ્ય સર્જક

શક્તિના ભરપૂર માહિતી સાથે.

પા. ૪૬૦ રૂ. ૫-૫૦

સર્વોદય વિજ્ઞાન

સર્વોદયનાં વિવિધ પાસાઓ, મારિતોઓ અને દૃષ્ટિ

રજૂ કરતો એકમાત્ર નિવેચન-ગ્રંથ.

પા. ૩૩૬ રૂ. ૩-૫૦

: પ્રાપ્તિસ્થાન :

નવસર્જનનાં પ્રકાશનો

નવસર્જન શિશુ શ્રેણી

મુ'બઈ રાજ્યમાં બાળ સાહિત્યનાં ઉત્તમ પુસ્તકો

તરીકે રૂ. ૧૦૦૦) પારિતોષિક પ્રાપ્ત કરનાર

લેખક : રમણલાલ સોની ચિત્રકાર : રવિશંકર પંડિત

કની કથા : (પાને પાને ચિત્ર : ભોગીલાલ) ૦-૭૫

ગાંધીજીનાં ઉપાણ્ય : ગાંધીજી સંદર્

તરનોરો સાથે ૦-૫૦

ભારતભરમાં બાળ સાહિત્યનાં શ્રેષ્ઠ પુસ્તકોમાં

પારિતોષિક પ્રાપ્ત કરનાર

પશુનો કષ્ટો : ૦-૭૫

એક હોતો ઉંઠો : (૧ થી ૧૫ સંખ્યા પરિચય) ૦-૫૦

દશ હોતા ઉંઠર : (બાળબાકી સચિત્ર પરિચય) ૦-૫૦

મગોડીનો પીપુડીનાળો : (સચિત્ર વાની) ૦-૫૦

૧૫ પૈસામાં ભારતયાત્રા : ભારતનાં નવાં

(જૂનાં પૂણવનીથી તથા વિભૂતિઓનાં ચિત્રો સાથે) ૦-૫૦

મુ'બઈ સરકારનું પારિતોષિક પ્રાપ્ત કરનાર

કાશીનો પંડિત : (બાળબાળો) ૧-૭૫

વિજ્ઞાન-વિકાસ શ્રેણી

૧ ઘરની મુસાફરી : (૩૩ ચિત્રો) ૧-૨૫

૨ રસોડાની તુસાફરી : (૨૧ ચિત્રો) ૧-૨૫

૩ કેટલા વાગ્યા : (૧૬ ચિત્રો) ૧-૨૫

૪ હોડીમાંથી આગખોટ : (૨૦ ચિત્રો) ૧-૫૦

૫ ગાડામાંથી ખોટર : (૨૦ ચિત્રો) ૧-૦૦

૬ યમ સામે લડાર્થ : (આરોગ્ય વૈદક) ૧-૫૦

૭ શાળાનાના સામ્રાજ્યમાં : (૪૫ ચિત્રો) ૨-૫૦

૮ વિજ્ઞાનયાત્રા : (વિજ્ઞાનનો વિકાસ) ૨-૫૦

૯ પહેલું મુખ તે જાતે નર્યા : (જો. દિવપ્રસદ) ૧-૫૦

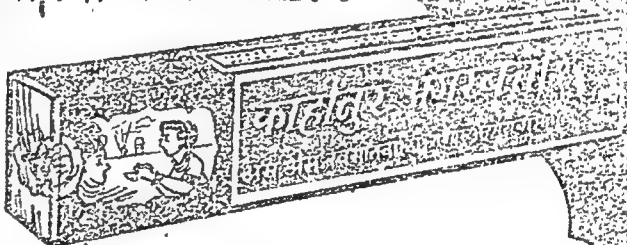
૧૦ પૂંછડાં અને પાંખો : (૫૦ ચિત્રો સાથે) ૩-૦૦

ચેતન પ્રકાશન ગૃહ (પ્રાયવેટ) લિં

રામજી મંદિર પોળ, વડોદરા.

દેવમંદિરો તથા પવિત્ર સ્થાનોએ વાપરવા

અંભાતવાળાની પરીક્ષાપ

કોહીનુર

અંભાતવાળાની અને દર્શાંગ ધૂપ
વાપરો

દે.સં.૧૯૪૦૨ ગ્રામ 'લોચા'
જિલ્લો. રાજી. અંભાતવાળા

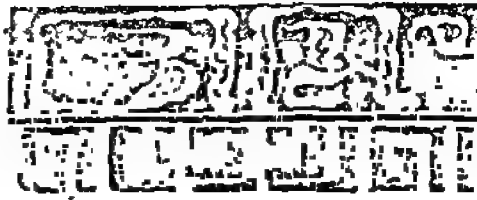
લોચાનુર, લોચાવાદ-૧

નિવસન : સપ્ટેમ્બર '૬૦

અંક ૬ : સપ્ટેમ્બર ૧૯૦

સળંગ અંક : ૩૬૬

સમાજમાં સંસ્કાર અને

‘જીર્મિ’ : વર્ષ ૩૧

‘નવરચના’ : વર્ષ ૨૫

સાહિત્ય પ્રેરતું સામયિક

ક્રમ

સૂચના

લેખક

લેખ

પાનું

જ્ઞ	ભારીની મહત્તા	૭
પ્રવાત	ચાક	૮
અભિપ્રાય	સૂતાં જલ ભગો	૮
‘પ્રવાત’	સાધતી શાન્તિ	૯
હરિપ્રસાદ ભા. ભટ્ટ	શિક્ષાત્ત આમારું	૯
‘રાજદંડ’	સમયના ક્ષીર-નીર	૧૦
દ૦ બા. કાલેલકર	સેવાની રીત	૧૫
ઈશ્વર પેટલીકર	સંસ્કાર સી ચનારું પર્વ	૧૭
પત્રાલાલ પટેલ	પગરખાની પાખે	૨૦
‘અલગારી’	લખી લો લોડીના અક્ષરે	૨૭
નાનુભાઈ દવે	લક્ષ્મી	૩૦
‘સેવકરામ’	દેખાડો કરવાની પ્રવૃત્તિ બ ધ થવી જોઈએ	૩૮
ડ૦ હુમાયુન કબીર	તેર વર્ષનું તારણ	૪૧
મધુસૂદન કથનરાય દેસાઈ	મગડ કુટુંબ	૪૪
કૃષ્ણ ચંદ્ર	ચોરસનો ફેવો	૪૭
જનરલ કરીઅમ્પા	આપણા યુવાનો	૫૧
ડ૦. શિવપ્રસાદ ત્રિવેદી	પહેલું સંતતિનિયમન કેન્દ્ર	૫૪
—	સામાર પ્રાપ્તિ-સ્વીકાર	૫૬
ઈ. સ્વેતલાનોવા	પગી ધરમ કરશે કોણ ?	૫૭
છાતાલાલ ભા. કામદાર	કાશ્મીરના લોકગીતો	૫૮
જયન્તિકા પરમાર ‘સુમંગલા’	શૃદ્ધમ ગલ	૬૦
—	ધોળું કોટલું દૂધ નહિ !	૬૧
—	સાચી મિત્ર માતા	૬૨
—	સુધાનો નિર્ણય	૬૩
પ્રો. ઈન્દ્રવદન કા. દવે	ત્રયસમીક્ષા	૬૫
—	અર્ધવાર્ષિક અનુક્રમણિકા	૬૬

★

* લવાજમ વરસનું : સાડાસાત રૂપિયા. વિદેશમાં દર રૂપિયા (શિ. ૧૫).
 * દર માસની ૧લી તારીએ નિયમિત પ્રગટ થાય છે.
 * વરસમાં એપ્રિલ, જુલાઈ, ઓક્ટોબર અને નવેમ્બરનારો એ ચાર માસમાંથી કોઈપણ માસથી આડક અર્થ શકાય છે.
 * વી. પી. થી લવાજમ વસૂલ કરવામાં જે વધારાનો અર્થ થાય છે એ આદરે જ ભોગવવાનો હોય છે એટલે, લવાજમ પૂરું થયાનો નોટિસ મળે ત્યારે આ. નં. અને પૂરા સરનામાં સાથે કૃપા કરીને મનીઓર્ડરથી જ લવાજમ મોકલો આપવું.

* નમૂનાનો અંક મંગાવતી વખતે ૭૫ નવા પૈસાની ટિકિટો બીડની જરૂરી છે મફત અંક કોઈને મોકલતો નથી
 * દરેક જાતના પત્રવ્યવહારમાં આ નં. લખવો ખાસ જરૂરી છે.

* અસ્વીકૃત લખાણ પાછું મેળવવા જોઈતી ટિકિટો બીડની જરૂરી છે એ સિવાયના અસ્વીકૃત લખાણો પંદર દિવસ પછી રદ કરાય છે.

* જાહેરખબર માટે, લવાજમ મોકલવાનું, લખાણો મોકલવાનું અને બીજા દરેક જાતના પત્રવ્યવહારનું સરનામું :-

‘જીર્મિ-નવરચના’

ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રાયવેટ) લિ.,

૬૪, ગાંધીરોડ : ફનોન્ડીક મિજ

અમદાવાદ, ૧

પ્રકાશક : ઉપરલાલ મો. દવે, ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રાયવેટ) લિ., ૬૪, ગાંધીરોડ, ફનોન્ડીક મિજ, અમદાવાદ, ૧
 મુદ્રક : કાંતિલાલ ડાહ્યાભાઈ પટેલ, મંગલ મુદ્રણાલય, ફતેહબાઈની હવેલી, રતનપોળ, અમદાવાદ.

સાક્ષી

ગાંધીજીના

જા માફીની મહત્તા

માફીની ભાવના માણસમાં હોવી એ સહજ નથી. તેમાંય માફી માગવા કરતાં માફી આપવાની ભાવનાને માણસ જલદીથી કેળવી પણ ન શકે—જો કુદરતી રીતે જ એ આવી ભાવનાથી નવાજાયેલ ન હોય તો. માણસની દૃષ્ટિ, વર્તન, પરિવર્તન બધામાં માફી માગવાની અને માફી આપવાની ભાવના વણાયેલી હોય તો ? તો તેની હેરાની-પરેશાની બહુવાર ટકતી નથી હોતી. પણ આ જ તેનામાં હોય છે આવડું ખૂબ મુશ્કેલ હોય છે. એને સહજ બનાવતાં એ શીખે તો કેટલું બધું તે પામી શકે ? વૈમનસ્ય અને વેરની સાથે સાથે માફીની ભાવના કેળવાય તો બધાં કેવો શાંતિથી રહી શકે ? પણ ક્ષમાપના—માફીની ભાવના ભાગ્યે જ જોવા મળે છે. જોઈએ ત્યારેય એ પૂછું પૂછું વિકસેલી નથી હોતી, વિકસેલી હોય ત્યારેય તેને આચરણમાં મૂકી શકાતી નથી હોતી, આચરણ કરાય છે ત્યારેય એમાં દંભ, દેખાવ અને ડોળ જ ધૂસેલા હોય છે. માફ કરવાની, માફી આપવાની આ દૃષ્ટિ ક્ષમાપનાનું સાચું અને સાચું સ્વરૂપ તો ન જ ગણાય. અને એટલે જ કુદરતી રીતે આવી વસેલી ક્ષમાપનાની ભાવના જ સાચી ક્ષમાપના ગણાય. ક્ષમાપના દોષના પર કોઈ બેસાડાતી નથી, કોઈના પર બળજબરીથી લાદી શકાતી નથી, કોઈને તે સમજાવીને કસાવી શકાતી નથી. શ્રદ્ધા, વિશ્વાસ, આસ્થા અને ભક્તિનો ભાવ બ્યારે કેળવાય ત્યારે તેની સાથે ક્ષમાપના પણ આવી વસે, જે આવવી જ દુર્લભ હોય છે. માનવમન માફ કરતાં અને માફી માગતાં શીખે એ જ એની મોટાઈ છે, બીજી બધી માનવીની મહત્તાની આ એક મોટાઈ પાસે કરી વિસાત નથી. મહત્તા મેળવવા, મોટા દેખાવા માણસ ક્ષમાપના મેળવવા મથે ત્યારે એને નથી મળતી ક્ષમાપના કે નથી મળતી મોટાઈ. કંઈ પણ મેળવવા માટે માણસે પહેલાં તે બનવું પડે છે.

પછી મેળવવાનું હોય તે આપોઆપ તેનામાં ઊગી નીકળે છે. માફીની મહત્તા મેળવતાં પહેલાં મહાન જ બનવું જોઈએ એવું નથી, પણ માફી માગનાર અને માફી આપનાર તો આવશ્ય બનવું જોઈએ જ તો જ માફીની

મહત્તા મળી શકે. તો જ એ મહત્તાનું કંઈક મૂલ્યાંકન થઈ શકે.

પ્રવાત
થાક

ચાહવું ને દાઝવું
વિપ્રયોગો - સેકવા
કાળને વૃથા ગણી
શું કાળમાંહી તણાવવું ?

માનવીનો પ્રેમ આ-
આશ-નિરાશા મહી
આથડે સવે સમે
એ માનવી નવ જાણતાં ?

જાણતાં, શીદ ચાહતાં ?
પ્રેમમાં કયમ રૂખતાં ?
રૂખવામાં તારવાની
પ્રેમશક્તિ જાણતાં ?

માનવીના પ્રેમમાં
કેંક ઊણપ આવતી
ઇશની ઇચ્છેલ એવી
પ્રેમઊણપ સાલતી ?

પ્રેમ કાજે તલસતાં
પ્રેમ માહી રૂખતાં
દેહની સૌ ખાખમાં
એ માનવો ભરનાંગ ના ?

ભરમની વૃથા બધી
એ જિંદગી બે જાણવા
પ્રેમી નચિ તે લેશ એ
પ્રેમુક્તા ના એકલી ?

પ્રેમ સાથે આ બધા
શીદને કરવા રહ્યા
પ્રપંચ એ દુનિયા ભરી
પ્રેમીજનોને અર્પવા ?

અર્પણો ઊણાં રહે
પ્રેમમાંહી સર્વદા
પ્રેમની પાંખે ચડી
દુઃપ્રાપ્ય ગગને ઊડવું ?

ઉડ્યન એ આથમે
એકદા થાકે પડે
એ થાક ખાવા ઊઠવા
ના હોશ ત્યારેયે જરા ?

★

પ્રબોધ

સૂતાં જલ જાગો

જાગો, સૂતાં રે ! જલ જાગો.

બહુ દિન ગાઢ રહ્યો ઉર છાઈ
ઘેર તિમિરનો માળો
ગગન-ખીલુથી તેજ-સળી લઈ
ચલ-સંચાર જગાવો.

—જાગો

અન્યકારદલ ભીષણ લેટી
તેજ-તરંગ નચાવો.
સત્ય શિવ ને સુદેવતાનો
પુણ્યપ્રવાહ વહાવો.

—જાગો

સ્વવિહીન ચેતનહીન લાગે
સ્વપ્નવિહીન કિનારો
સ્વપ્ન બને સંગીત સુમંગુલ
કલરવ એ અવતારો.

—જાગો

અરુણોદયની ઉદિત પ્રભામાં
ઉર-સૌન્દર્ય ખીલાવો
હૃદય-પદ્મની બંધ પાદરી
પૂર્ણ પ્રકુલ બનાવો.

—જાગો

શ્રાન્ત શરીર, તિમિર નિષીડિત
પાંથ રહ્યો હું આવો
સ્નેહ-સૂકી મમ અન્તર-ગાગર
અમીજલથી છલકાવો.

—જાગો

★

‘પ્રવાત’

શાશ્વતી શાન્તિ

ક્યાં છે જીવન-ઝંખિત શાન્તિ ?
ગગનચુખી મહેલે રાત્રે, રસખસ થઈને મહાલે,
નિવૃત્તિમાંથી નિહાળે : શાન્તિ જીવન-વહાલે;
તેના જીવનની ઉત્ક્રાન્તિ
તેની શાશ્વતની વિશ્રાન્તિ.

વિશ્વતણી એ સાચી શાન્તિ ?
જીવનમૂલ્ય રહ્યાં શું સાચાં એવા રક્તાંકિત મહેલે ?
જીવનસાક્ષ્યો ઢંકાયાં એ રોરી ખૂંટાતી સહેલે :
દેખાતી ઉપરની શાન્તિ
એ તો છે જીવનની આન્તિ.

ભારે ક્યાં છે જીવન-ક્રાન્તિ ?
પરસેવાને ટીપે ટીપે જીવન ન્યારે શ્રમથી જીવે,
માનવસેવા કાળે ન્યારે જીવનથી કાઠી ના ખીવે;
એના જીવનમાં નહિ કલાન્તિ
એને જીવન સાચી ક્રાન્તિ.

ભાસે એ જ ખરી વિશ્રાન્તિ ?
જીવન પળપળ પ્રવૃત્તિમાં ન્યારે વીતે થાકવિહોણું,
એ જીવનની મધુરિમાએ જીવન થઈ જતું શું સોણું,
આવા જીવનની એ શ્રાન્તિ
એમાં રહી સાચી વિશ્રાન્તિ

સાચી ઉત્ક્રાન્તિમાં શાન્તિ :
જીવનની પળમાંથી ન્યારે માનવ સર્જે જીવન નવલાં,
જીવન-ઝંઝાવાતોમાંથી ન્યારે આનવ ખોળે ધવલાં.
એ રહી શુભ સુજવા ક્રાન્તિ,
એ રહી સજીવ જીવન શાન્તિ,
એમાં છે જ શાશ્વતી શાન્તિ.

★

૨૧૦ હરિપ્રસાદ ભંડે

લિક્ષાન્ન અમારું

મહેલોથી છાપરની ટોચે,
નીચેથી ઉપર. તું જોજે,
શું ફૂસોમાં કે કાંટામાં,
ઘોર તિમિરમાં કે તારામાં,
આ દુનિયામાં શું છે તારું ?

સર્વ તમારું, સર્વ તમારું,
માત્ર એક લિક્ષાન્ન અમારું.

આ ભવના સાથી કે સંગી,
વસુધા જેને બહાલી લાગી,
તેની સ્મૃતિ પણ સાફ થવાની,
અન્તે શૂન્ય વિષે મળવાની,
મોહવાન કહે છે ‘આ મારું.’

સર્વ તમારું, સર્વ તમારું,
માત્ર એક લિક્ષાન્ન અમારું.

ખાલી આવ્યા ખાલી જાશું,
જેવા છીએ, તેવા થાશું,
ન્યારે ન્યારે પાછો આવું,
ભવસાગરમાં ગોથાં ખાઉં,
એક વાત તો યાદ જ રાખું.

સર્વ તમારું, સર્વ તમારું,
માત્ર એક લિક્ષાન્ન અમારું.

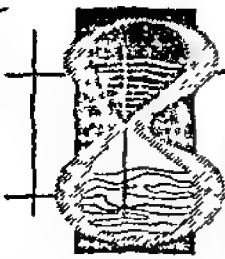
જે આપે છે તે જ લહે છે,
અહીંથી લઈને ખીજે દે છે,
જેમ હોય તેમજ સહુ રે છે,
પૂર્ણપણે એ પૂર્ણ વસે છે,
ત્યારે કહેવાતું શું મારે ?

સર્વ તમારું, સર્વ તમારું,
માત્ર એક લિક્ષાન્ન અમારું.

★

બે કાવ્યો : ૯

સામ્યના કોર-ગોર

જનતા નોકરો સામે થશે તો ?

કચ્છ રેક આખું રાષ્ટ્ર ભાગી બેઠે છે ચીને ભારે દેશની સરહદ તોડી ત્યારે રોપની લાગણી ફેલાઈ એમાંથી એકતાને પોષણ મળ્યું. પંડી સરકારી નોકરોની હડતાળ પડી ત્યારે વળી પાછો જન-શક્તિનો પરચો દેખાયો. એ શક્તિ આગળ સરકારને પણ ટકાર થવું પડ્યું. પહેલી વખત એમણે પડકાર બીચો ને મક્કમતાથી સામનો કરવા માંડ્યો.

એ હડતાળ દળાઈ ગઈ; ફરીથી એ બંદો કે નહિ ? ભાવવધારાનો આધાર લઈ હડતાળે હિંમત કરી હતી, એ ભાવવધારો જોર પકડે તો સરકારી નોકરોની બીજી હડતાળ વાજખી હરે કે નહિ ? આ વખતે તો આપણે ધટાવ્યું કે હડતાળ પ્રગ્મની સામે હતી, બાકીના હલ ટકા સામે હતી. એટલે એ અળખામણી થઈ. પરંતુ, ભાવ જાંચા ચડતા રહે ત્યારે શું ગણવું !

કોઈ હડતાળ નિષ્ફળ ગઈ એમ ગણે છે, કોઈ એને આવતી અરાજકતાનું પહેલું ચિહ્ન માને છે. હવે એની હડતાળો ના પડે તેથી એમને ગેરકાયદેસર ઠેરવી લીધી. પણ કાયદો તો નાની ગુનેગારીને પહોંચી શકે, મોટી ગુનેગારી માટે કોરટો કે કાયદાઓ શા કામના ! મુશ્કેલી લીધે ‘સીધાં પગલાં’ ભર્યાં અને ઘણી ખુનામરકી ચાલી, તે પંડી લીમ તો રાજગાદીએ જ આવી ને !

આ વખતે સામ્યવાદી નેતાઓ હડતાળ શરૂ થઈ કે તરત જ પકડાયા, પણ હાર પહેરીને જેલમાં ગયા ને હાર પહેરી પાછા ફર્યા. એમના ઉપર કથું કામ ના ચાલ્યું. એમણે તો એમના પક્ષની બાજુ ખરોબર આગળ ચલાવી. અને આ તંત્રના ઉપર અડગ

ખરચતો બોલે નાખવો તે નાખ્યો : નવા ૪૪ કરોડનું પ્યારખર્ચ હિંદ સરકારે બંધાવવાનું આપ્યું. કાને કહે ?

સામ્યવાદીઓ ચીનનું લશ્કર સરહદે આવે ત્યારે દેશમાં આવાં વ્યાપક પગલાં ભરે એમાં નવાઈ નથી. બીજા દેશોમાં એમણે એવું જ કર્યું છે.

લોકશાહીમાં એમને એવી છૂટ મળે છે. કાયદાઓ ટૂંકા માલુમ પડે છે. એમના વિનાની બીજી નેતાગીરી એમને શિથિલ જણાય છે. ભાવવધારો એ હડતાળ માટે નિમિત્ત હતું, હેતુ તો તંત્રને ખોરવી નાખી અરાજકતા ફેલાવવાનો હતો. ચીનની દંભી વાતોથી નેહરુ શરૂમાં બોળવાયા ખરા, પણ હવે તો દેશ ભાગી ગયો છે અને નેહરુ દેશને વિસારે પાડે એમ નથી. એમણે પણ મક્કમ વલણ રાખ્યું છે.

સરકારી નોકરોએ જોઈ લીધું કે એમની જગ્યાઓ બોલા ખચારવાળી નથી, ત્યાં ઘણી ઘણી સગવડો અપાય છે. એ ઉપરાંત કાયદાઓની જાળમાં લીધે ઘણું બીજું મેળવી શકાય છે. એવી એક જગ્યા મેળવવા માટે બીજા હજારો તત્પર બોલા છે. અને એ ચોંટી ગયા કે આખરે તો તેઓ નોકરો છે, શેઠ તો જનતા છે, જનતાની દુખા સર્વોપર છે. એ જનતાને વધારે વેધવું પડ્યું તો એનેય મોં ફેરવીને વાત કરતાં આવડી જશે. એકલા નોકરો જ કનડી શકે ને જનતાને જ સહન કરવું પડે એ દિવસો આ હડતાળ પડી પૂરા થયા.

કાયદોનો—ભાવવધારાનો કે ખર્ચાળ જીવનનો ?

જીવનું મુશ્કેલ બને એટલી હદે ભાવ વધ્યા છે એમ

આપણે વારંવાર સાંભળ્યું, અનુભવીએ તો છીએ જ. અને તેમ છતાં હજી ભાવ વધશે એમાં શંકા નથી. થોડા વખત ટોઈ ગાળો એવો આવે કે ભાવ નરમ થાય પણ એકંદરે એમનો મિત્તજ તેજ રહેવાનો. રૂપિયાનું મૂલ્ય ઘટતું રહેવાનું. પાછલી સોંધવારી ફરી દેખાવાની નથી.

એમ સમજી લીધું હોય કે ખીજાં કારણો હોય પણ લોકોએ ગળ ઉપરાંતનું ખરચ કરવા માંડ્યું છે. એમની ધણી ટેવો બદલાઈ ગઈ છે. પહેલાં ચાલી શકાય એવું અંતર પગે ચાલી નાખતા, હવે ખસ ફાવી ગઈ છે. પહેલાં બિચકી શકાય એટલો બોલો બોલો લેતા, વહુને માથે પણ ચડાવતા; હવે એની શરમ લાગે છે. પહેલાં ભૂખ લાગી હોય તોયે ઘેર જઈને ભાણું માંડતા; હવે નજીકની હોટેલ કે દુકાન આકર્ષે છે. પહેલાં કોઈની સાથે સંદેશો મોકલી શકાય તો એવી તક શોધતા, હવે ટપાલ લખવી નોઈએ છે. આમ મુસાફરી વધી છે, પહેરવેશનો ખરચ ખૂબ વધ્યો છે, દવાનું ધર્તીંગ પુષ્કળ છૂસી ગયું છે, સિનેમાની પકડ વધી છે. ચીંગડું દીધેલ કપડું પહેરેલા જન્યને જ કોઈ જડે છે. એ શું બતાવે છે ? આપણે ખરચ કરતાં શીખ્યા છીએ. પહેલાંની જેમ પડોશીનું છાપું પાંચ જણા વાંચે એવું રહ્યું નથી.

આ ખરચાળ પદ્ધતિમાં ફેટલીક ટેવો સારી છે તો ખૂરીયે છે; ખૂરી ટેવો વધારે છે અને જીવનને પાંગળું, અશક્ત, અવિચારી, અચળ, વ્યગ્ર—બનાવી મૂકે એની છે. જરા જરામાં મન સહેલાણી થવા માગે છે અને એના ઉપર અંકુશ રાખતાં આવડતું નથી.

એટલે જીવનનાં મૂલ્યો હલકાં થવા માંડ્યાં છે. ‘આમ તો ના જ થાય’ કે ‘આવું તો મારાથી નહિ જ બને’ એમ કહી શકવાની તાકાત જાણે ઘટતી જાય છે. નવાનવા શોખ પૂરા કરવા જે ખરચ કરવાં પડે છે તેનો ખાડો પૂરવા નીતિનું ધોરણ નીચે ઊતારવું પડે છે. અને આર્થિક ગોટાળા કરતાં પાવરધા થવું પડે

છે. એક વાર પોતે પોતાનું પતન ફરી લીધું. પછી એની છોછ રહેતી નથી. અને ખીજા પણ એવા જ છે એમ માની એમનો વિશ્વાસ પણ ઊડી જાય છે.

આ વૃત્તિમાંથી ભેળભેળ સૂઝે છે—ખોરાકમાં, દૂધમાં, ઘીમાં, દવામાં, છોકરાંની ખાટીમીઠીમાં—એમ જ્યાં બની શકે ત્યાં હલકું આપી સારાનો ભાવ લેવાય છે. એમાંથી કલ્યા સૂઝે છે—પગારના, લથ્યાના, જગ્યાના, કરારના—કેં મંજૂર રહેવા દેવું ગમતું નથી. એમાંથી અકળક નકાખોરી સૂઝે છે ને કૃત્રિમ અછત ફેલાવતાં શીખાય છે. જીવનને વધારે ભલકવાળું, મોટાઈની છાપવાળું, પ્રમાદી, ઉડાઉ, શોખીન, અભિમાની ને સ્વચ્છંદી બનાવવા જાણે દેશમાં મોટી સ્પર્ધા ચાલી છે.

લાગવગ—જમાનાનું મહા લક્ષણ

આ દેશમાં આવી સ્પર્ધા કોણે શરૂ કરી ? અહીં તો ત્યાગ અને વૈરાગ્યનો મહિમા ગણાયો છે. અહીં તો સાધુસંતો રામેશ્વરથી બીનાથ સુધી ફરતા જ રહે છે અને એ જ વાતનું સહુને ભાન કરાવતા જાય છે. અહીં તો પ્રગતને બલિદાનની ભૂમિકા ઉપર હજી હમણાં જ કસવામાં આવી છે. ત્યાં વૈભવની સ્પર્ધા ક્યાંથી ફાલી નીકળી ! અહીંના ગરીબો જીવનની કસણાઈને સંતોષથી નિભાવી લેતા, સ્ત્રીઓ ધણું સહન કરી શકતી—ઓઝાને વિપુલમાં ખપાવી શકતી—જે મળ્યું તેથી ઈશ્વરનો આભાર માની લેતી. હવે કેમ બધું બદલાયું ? કોણે આ દેશના પરમધન જેવા પરિતોષનો ઉચ્છેદ કર્યો !

એના અપયશના અધિકારી છે—સત્તાવડે ધનની બિચલપાથલ મચાવનાર આગેવાનો. એ વર્ગમાં ઘણાં ગાંધીભક્તો છે—સરળ હૃદયના, નિષ્કામ કમચોગી જેવા. પણ એમનાં સંતાનોમાં જે સુપુત્રો ને સુપુત્રીઓ છે તેમની વલણ એમનાથી જુદી છે. ખીજા ઘણાને જમાનો આભરી ગયો છે—‘આજનો લ્હાવો લીજીએ છ, કાલ કોણે દીડી છે !’ તક મળી ને તેજ જવા દેવી ત્યારે તો લક્ષ્મી ચાંલો કરવા આવી ને કપાળ

ધોરા જન્મ—એનું જ અને ને ।

એમણે એક વિષયક શરૂ કર્યું તેમા પાનરધા હતા તે બરોબર ગોઠવાઈ ગયા લાગમ ધરાવનારો એક આખો વર્ગ હયાતીમા આવી ગયો એમને ટિકિટ બેઠાંની ટોચ તો તરત મળે, લયસસ બેઠાંનું હોય તો એનો રસ્તો આવડે, સુદન પડારી કેસ ઠેવવો હોય તો ફાવે, દાકતરનું સર્ટિફિકેટ બેઠાંનું હોય તો મળી રહે, એમના ફળિયા કને લાયબ્રેરી બિઝાડવી હોય તો કરી શકે, હોય એ નિશાળ ખસેડવી હોય તો નરી બધાવવાની ભેગવાઈ કરી શકે એમની શક્તિનો પાર નથી બધું હસતા હસતા પાર પાડી શકે એરી લાગમ રાખરી એ આ જમાનાનું મહા લક્ષણ ગણી શકાય.

સંસ્કૃતિ સાથે સિદ્ધિઓના મેળ

આ અપવક્ષણની હજી તો શરૂઆત છે યાત્રિક સંસ્કૃતિ એટલે સગવડોની વિપુલતા અને હાથપગનો ધરી જતો ઉપયોગ એમાંથી મેળવું જીવન પ્રગટે, પ્રમાદ વધે અને ખીજનું મેળવેનું કે હજીનું હોય તે પડાવી લેનાની દાનત રહે હજી આપણે નિષ્ણાતોનું વર્ચસ અનુભવ્યુ નથી સત્તાધીશોની જેમ નિષ્ણાતો પણ મહામાનવ થઈ આપણને આજના મથરો, આપણા ઉપર ઝણુ ચડારી, આશિયાગા ને ક્રુદ્ધ બનાવશે

એમાંથી બેગારો નથી સો વર્ષ પાઠા જવાની હાકલો પડતી આનાં છે તે હજી પડ્યા કરશે પણ એ ફાગડ છે અસની જીવન કે મૂળ સંસ્કૃતિ તરફ પગલા માનડીને જે મન થાય છે તે નિષ્ફળતાથી, થાકથી, ખીજી નહિ સૂઝનાથા frustrationને લીધે બને છે સતસાધુઓ ને આધ્યાત્મિક અભીષુઓ એરી રમણામા રહી સસારથી વિપ્રુટા પતા જાય છે અને પોતાના દર્શનનો લલ જગનને આપવા પડા રીઝા મન ની પાવરધા લાગમગીઆ સત્તામા ચકચૂર બનેના જાડી આમડીયાગા 'મહામાનવો'નાં આથ રીપરે કે એમનો અવાજ ગમે તેનો જીવદ હોય—આગ

ચાલવાનો નથી જવાળા શોધારો હોય તેમણે સમન્વય તરફ જોતું જોઈશે પ્રિજ્ઞાનની સિદ્ધિઓ એ આપણા સસારની સિદ્ધિઓ જ છે, એને માનવસ્વભાવ સાથે મેળ બેસાડી આપે તેનું દર્શન મોઝ ગણુશે ચક્રવીઓ બેસાડી પાણીની વિપુલતા કરી આપ્યા પડી એનો દોળ કેમ ધગડવો એ સમાન છે ઉગડિપણુ ને વેડફી નાખનાની વૃત્તિ ઉપર નિયંત્રણો કેવી રીતે મૂકવા તે શીખવાનું ને શીખવવાનું છે

હજાર વર્ષ પહેલા કે પાંચ હજાર વર્ષ પહેલા જે સંસ્કૃતિ હતી તેની મોહકતા હવે ધટવી જોઈએ હવે હવા બદલાઈ છે અને એને આપણા જીવન સાથે સુસંગત બનાવ્યે જ છૂટકો જે દૂધણો જ્યાં જન્મે છે તેમને રોકવા જ રહ્યા એનું સરોધન અત્યારથી આપણે ચાલુ કરીશું તો નરી સંસ્કૃતિ આકરી નહિ લાગે, અને ભારતે દુનિયાને નરી દેણુગી આપ્યાનો સતોષ પણ લઈ શકીશું

આકરી સજ્જાઓ સ્થિતિજ ઉપર

આપણે અત્યારસુધી આકરી સજ્જાઓ પક્ષ કર્યો નથી નેહરુએ કાગાળખર કરનારાને ઝાડ ઉપર લટકાવી ફાંસી દેનાની વાત એક વાર કરેલી પણ તે તો વાણીનું બેશ હતું એમનું હૃદય એરી ઉઝાના રાખી શકતું નથી કોઈકવાર એકાદ કિસ્સો પવનના સપાટામા પ્રુધો થઈ જાય છે અને લોકસભામા પણ ચર્ચાય છે ત્યારેય એનું પરિણામ આકરી સજ્જામા નથી આવતું જેમ કાસીમ રઝરીને અડીથી સરકવા દીધો એમ ઘણાને લાગી જવાની તક મળી છે લોકશાહીમા આકરી સજ્જાનો મેળ કેમ ખાતો નથી ? કારણ કે એક વાર શરૂ કર્યા પડી આકરી સજ્જાઓ કોને નહિ છોડે અને પાપડી બેગી કેટલી ઈર્ષ્યો બદાઈ જશે તેની આગાહી કરવી મુશ્કેલ છે

અને તોરે સમય વીનતો જાય છે એમ આપણેય લરકરી ધાડાગી આકરી સજ્જાઓને નિમત્રણ આપતું પડશે એમ જણાય છે હિન્દુસ્તાનની ચારે તરફ એની અજમાયશ થઈ ચૂકી છે અને લોકોમા એનો

પ્રભાવ પડ્યો છે. ધારાસભામાં કાયદાઓ લોકશાહી હોયે ધરાય અને એનો અમલ લશ્કરી પદ્ધતિએ ચાલે એવું હાલના સંનેગોમાં કોણ નહિ ઈચ્છે !

એકવાર સરદારે એતવણી આપી હતી કે જેને જત્રાએ જવું હોય તે નીકળી જાવો, લગ્ન આવે છે. એમ સરદારે એમના અને ઉદ્યોગપતિઓના તખેલા એકવાર સાફ કરી નાખવા કડક એતવણી આપવા બેઠી છે. તે સિવાય બેકામ નકાબોરી તેમજ -લાગવગીઆને આધારે કાલતી રૂચતખોરી અટકવાની નથી. આવું કોઈ પણું લેવાશે તો જનતાનો ઓસરી ગયેલો વિશ્વાસ પુનઃ જોર પકડશે, આપણી પંચવર્ષીય યોજના-ઓમાં પણ લોકહિતસાહ દેખાશે.

આવું નહિ જ અને તો સમજવાનું કે નેહરુ એમના પક્ષ કે પછી એમની જનતાની સૌજન્યભીરુતાના બંદી-વાન બન્યા છે. એમની વાણી કે વિચારની દક્ષતામાંથી કોઈ નીપજતું નથી.

લોકમાનસને અધીરાઈ આવી છે કે છ આઠ મહિના માટે પણ એકવાર નાટકમાં દેખાવા મળે છે એવો સપાટો વાગી જાય તે તાગડધિન્ના કરતા બેઠાંઓ એકવાર પૂંછડી દબાવી નાસી છૂટે તો જ આ દેશનો ઉગાર થાય. નહિ તો સારા બાહોશ સેવાભાવી ઉઘમી લાડીલા નેતાઓ હોવા છતાં રૂપીઆનું મૂલ્ય ઘટી જવાનું, અધાધુધી ફેલાવાની ને સામ્યવાદ દેખાવાનો.

મધ્યવર્તી તંત્ર લુપ્તાય કેમ ?

દેશનું તંત્ર અખંડ અને શંકારહિત બનાવવું હોય તો એક સરસ સૂચન જાહેર થયું છે તે મુજબ, કોઈ પણ પ્રદેશની સરકારના ઉચ્ચ કક્ષાના અમલદારો ૪૦ ટકાથી વધુ કોઈ પણ એક જ રાજ્યના અમલદારોના જોઈએ. મદ્રાસી કે દક્ષિણી અમલદારો બાહોશ હોય તો પણ એની સંખ્યા એક રાજ્યમાં ૪૦ ટકાથી વધતી ના જાય. ગુજરાતમાં ગુજરાતી અમલદારો પણ ૪૦ ટકા જ હોય. આમ અને તો રાખરખાપત ઘટી જાય એટલું જ નહિ, પણ આખા દેશનું તંત્ર મુઠરે, એકતા આવે ને વિશ્વાસ પ્રગટે.

આવું તંત્ર મેળવવું હોય તો એકથી ગુજરાતીનો આગ્રહ હળવો કરવો પડે, એકથી હિંદીનો આગ્રહ પણ છોડવો પડે. આ ભાષાઓ આપણી છે એટલે વધારી છે. એ કાર્યક્ષમ પણ એટલી જ છે એવું નરિ કહી શકાય. એનું સ્થાન જ્યાં શોભે ત્યાં જ ફીક છે. સત્તાના જોરે નવું સ્થાન આપવા જઈશું તો ભાષા વિકૃત થશે, તરજુમીયા બની ચાંપલી, દિલ્લટ, અસ્પષ્ટ અર્થવાણી અને બહુ શબ્દોના વપરાશવાળી બનશે. આપણે જે જોઈએ છે તે ભાષાનું ખેડણું, એનો સ્વાભાવિક વિકાસ. એની યોગ્ય ખીલવણીનું કામ આણતું હોય ત્યારે, એવી સરસ તક સાંપડી હોય ત્યારે સત્તાની વિરામિતનાં ઇન્કેકશનો વડે એને સમૃદ્ધ કરવાનાં કાર્કાં અચૂકતાં છે. એથી તો બાવાનાં બેય બગડશે : ભાષા મોટા માથાવાળી પણ ટૂંકા પગવાળી કડંગી થવાની, તંત્રની સરળતા જોખમાવાની, દેશની અખંડતામાં તડ પડવાની.

ગુજરાતીઓને ગુજરાતીનો આગ્રહ ગમે એની શી નવાઈ ? કોઈ હિંદી વસાવવાનું કહે પણ હિંદી ભાષામાં એટલું ખેડણું હજુ થયું નથી. અંગ્રેજ હનું ને હજુય છે. એનો દોષ હોય તો એટલો કે એ પરદેશી છે. દોઢસો વર્ષ પછી આપણું થયું નથી કે પછી ગાંધુ નથી ? એની સૂઝ રહી ગઈ છે. એ સૂઝ દેશનું મધ્યવર્તી તંત્ર રક્ષાવશે.

જે દેશને પ્રગતિ કરવાની ઉનાવળ છે, જેમને સાફ તંત્ર રાખવું છે, જેમને વિજ્ઞાન સાથે દોરતી બાંધવી છે એમણે હોય એટલું અર્વાચીન ભાષાનું ધન ફાળવી દેવાનું કારણ નથી. આપણી ભાષાનો ઉપયોગ કરવાની ઘણી તક છે, ત્યાં એ લહે ખીલે. પણ ઉપસી કક્ષાએ અને ખાસ કરીને મધ્યવર્તી બાજતોમાં આપણે અંગ્રેજીની ઉપેક્ષા ના જ કરવી જોઈએ. જે એ બાજતમાં અતડા કે છદ્દી થયા તો એક વાર ભાગલાનું જે કર-પીણ સ્વરૂપ આપણે જોયું છે તે ફરીથી વધારે ઉગ્ર રૂપમાં જોવું પડશે. આખું દક્ષિણ ભારત જુદું પડશે, પૂર્વ ભારત હાથમાં નરિ રહે અને દક્ષિણ વર્ષ પડે-લાંની સંસ્કૃતિથી આપણે રીઝવું પડશે.

પોતા જન્મ—એવું જ બને ને !

એમણે એક વિષયક શરૂ કર્યું તેમા પાવરધા હતા તે બરેબર ગોઠવાઈ ગયા લાગવગ ધરાવનારો એક આખો વર્ગ હયાતીમા આવી ગયો એમને પ્રિન્ટ બેઠકની હોય તો તરત મગે, વયસસ બેઠક હોય તો એનો રમ્તો આપડે, મુલ પગલી કેસ ડે-વો હોય તો ફાવે, દાકતરનું સર્જિક્સ બેઠક હોય તો મગી રહે, એમના ફગિયા કને લાયબ્રેરી બનાવવી હોય તો કરી શકે, હોય એ નિશાગ ખમેડવી હોય તો નવી ખધાવવાની બેગવાઈ કરી શકે એમની ચમ્પિને પાર નથી બધું હસના હસના પાર પાી શકે એની લાગવગ રાખવી એ આ જમાનાનું મહા લક્ષણ ગણી શકાય.

સંસ્કૃતિ સાથે સિદ્ધિઓનો મેળ

આ અપનક્ષણની હજી તો શરૂઆત છે યાત્રિક સંસ્કૃતિ એને સગરોડોની વિપુલતા અને હાથપગનો ધરી જતો ઉપયોગ એમાથી મોટુંતું દુવન પ્રગટે, પ્રમાદ વધે અને ખીજનું મેળવેનું કે હક્કનું હોય તે પગલી વેવાની દાનત રહે હજી આપણે નિશ્ચયોત્તુ ચર્ચાસ અતુલન્યુ નથી સત્તાધીશોની જેમ નિશ્ચયોત્તુ પણ મહામાનવ થઈ આપણને આજ્ઞા મથશે, આપણા ઉપર કણુ ચઢાવશે, ઓશિયાળા ને કુદ બનાવશે

એમાથી બચારો નથી મો વર્ષ પાઠા જવાની હાકનો પ તી આવી છે તે હજી પડ્યા કરશે પણ એ ફાગટ છે અસની દુવન કે મૂંઝ સંસ્કૃતિ તરફ વળવા માનવીને જે મન થાય છે તે નિર્દગતાથી, થાકથી, ખીજી નહિ સજ્જાથી frustrationને લીધે બને છે સતસાધુઓ ને આધ્યાત્મિક અભીષ્મુઓ એવી રમણુમા રહી સસારથી વિપુલ પ તા જાય છે અને પોતાના દર્શનનો લલ જગતને આપવા પ મ ગેદ્ય મનની પાવરધા લાગવગીઆ સત મા ચકચૂર બનેના નહી આમીવાળા ‘મહામાનવો નાં ઓથ મી’ રે છે એમનો અવાજ ગમે તેવો બુનદ હોય—આગળ

આલવાનો નથી જવાબ શોધાયો હોય તેમણે સમન્વય તરફ જોવું જોઈશે વિજ્ઞાનની સિદ્ધિઓ એ આપણા સસારની સિદ્ધિઓ જ છે, એને માનવસ્વભાવ સાથે મેળ બેસાડી આપે તેનું દર્શન યોગ્ય ગણાશે ચમ્પીઓ બેસાડી પાણીની વિપુલતા કરી આપ્યા પડી એનો દોષ કેમ ધગડવો એ સત્તાન છે ઉગઉપણુ ને વેડી નાખવાની વૃત્તિ ઉપર નિયંત્રણ કેવી રીતે મૂકવા તે શીખવાનું ને શીખવવાનું છે

હજાર વર્ષ પહેલા કે પાંચ હજાર વર્ષ પહેલા જે સંસ્કૃતિ હતી તેની મોહકતા હવે ધપવી જોઈએ હવે હવા બદલાઈ છે અને એને આપણા જીવન સાથે સુસંગત બનાવે જ છૂંકો જે દુષણો જ્યાં જન્મે છે તેમને રોખવા જ રહ્યા એનું સરોધન અત્યાગથી આપણે ચાનું કરીશું તો નવી સંસ્કૃતિ આકરી નહિ લાગે, અને લાગતે દુનિયાને નવી દેણુગી આપ્યાનો સતોષ પણ વર્ષ શકીશું

આકરી સન્નઓ સ્થિતિ ઉપર

આપણે અત્યારસુધી આખરી સન્નનો પક્ષ કયો નથી નેહરુએ મળામળર કરનારાને ઝાડ ઉપર લગાવી ફાંસી દેવાની વાત એક વાર કરેલી પણ તે તો વાણીનું ભેદ હતું એમનું હૃદય એવી ઉચ્ચતા રાખી શમ્નુ નથી કોઈકવાર એકાદ ફિસો પવનના સપાગમા ખુટો થઈ જાય છે અને લોકસભામા પણ ચર્ચાય છે ત્યારેય એનું પરિણામ આકરી સન્નમા નથી આવતું જેમ કામીમ રજવીને અડીથી સરકવા દીધો એમ ધણુને લાગી જવાની તક મગી છે લોકસાહીમા આગે સન્નનો મેળ કેમ ખાતો નથી ? મરણ કે એક વાર શરૂ કર્યો પડી આકરી સન્નઓ કોને નહિ છોડે અને પાપડી ભેગી કેવી દૃષ્ટિએ બહાઈ જશે તેની આગાહી કરવી મુશ્કેલ છે

અને તોરે સમય વીનતો જાય છે એમ આપણેય લશ્કરી ધાકવાગી આકરી સન્નઓને નિમત્રણ આપવું પડશે એમ જણાય છે હિન્દુસ્તાનની ચારે તરફ એની અજમાયશ થઈ ચૂકી છે અને લોકોમા એનો

પ્રભાવે પડ્યો છે. ધારાસભામાં કાયદાઓ લોકશાહી હોયે ધરાય અને એનો અમલ લશ્કરી પદ્ધતિએ ચાલે એવું હાલના સંજોગોમાં કાણ નહિ ઈચ્છે !

એકવાર સરકારે ચેતવણી આપી હતી કે જેને જત્રાએ જવું હોય તે નીકળી જશે, હાલ આવે છે. એમ સરકારે એમના અને ઉદ્યોગપતિઓના તબેલા એકવાર સાફ કરી નાખવા કડક ચેતવણી આપવા જેવી છે. તે સિવાય બેદાર નફાખોરી તેમજ લાગવગીઆને આધારે ફાલતી રૂચવતખોરી અટકવાની નથી. આવું કાંઈ પગલું લેવાશે તો જનતાનો ઓસરી ગયેલો વિશ્વાસ પુનઃ જોર પકડશે, આપણી પંચવર્ષીય યોજનાઓમાં પણ લોકઉત્સાહ દેખાશે.

આવું નહિ જ બને તો સમજવાનું કે નેહરુ એમના પક્ષ કે પછી એમની જાતની સૌજન્યભીરુતાના બંદીવાન બન્યા છે. એમની વાણી કે વિચારની દક્ષતામાંથી કાંઈ નીપજતું નથી.

લોકમાનસને અધીરાર્થ આવી છે કે છ આઠ મહિના માટે પણ એકવાર નાટકમાં દેખાવા મળે છે એવો આપોટો વાગી જાય તે તાગડધિન્તા કરતા બેઝબોલ એકવાર પૂંછડી દબાવી નાસી છૂટે તો જ આ દેશનો આશરો થાય. નહિ તો સારા બાહોશ સેવાભાવી ઉદ્યોગી માડીલા નેતાઓ હોવા છતાં રૂપીઆનું મૂલ્ય ઘટી જવાનું, મધ્યવર્તી દેલાવાની ને સામ્યવાદ દેખાવાનો.

મધ્યવર્તી તંત્ર ભુલાય કેમ ?

શનું તંત્ર અખંડ અને શંકારહિત બનાવવું હોય તો એક સરસ સૂચન જાહેર થયું છે તે મુજબ, કોઈ પણ પ્રદેશની સરકારના ઉચ્ચ કક્ષાના અમલદારો ૪૦ ટકાથી વધુ કોઈ પણ એક જ રાજ્યના અમલદારોના જોઈએ. મદ્રાસી કે દક્ષિણી અમલદારો બાહોશ હોય તો પણ એની સંખ્યા એક રાજ્યમાં ૪૦ ટકાથી વધવી ના જઈએ. ગુજરાતમાં ગુજરાતી અમલદારો પણ ૪૦ ટકા જ હોય. આમ બને તો રાખરખાપત ઘટી જાય એટલું જ નહિ, પણ આખા દેશનું તંત્ર સુધરે, એકતા આવે ને વિશ્વાસ પ્રગટે.

આવું તંત્ર મેળવવું હોય તો એકલી ગુજરાતીનો આગ્રહ હળવો કરવો પડે, એકલી હિંદીનો આગ્રહ પણ છોડવો પડે. આ ભાષાઓ આપણી છે એટલે વહાલી છે. એ કાર્યક્ષમ પણ એટલી જ છે એવું નહિ કહી શકાય. એનું સ્થાન જ્યાં શોભે ત્યાં જ ફીક છે. સત્તાના જોરે નવું સ્થાન આપવા જઈશું તો ભાષા વિકૃત થશે, તરજુમીયા બની ચાંપલી, કિલ્લ, અસ્પષ્ટ - અર્થવાળી અને બહુ શબ્દોના વપરાશવાળી બનશે. આપણે જે જોઈએ છે તે ભાષાનું ખેડાણ, એનો સ્વાભાવિક વિકાસ. એની યોગ્ય ખીલવણીનું કામ ચાલતું હોય ત્યારે, એવી સરસ તક સાંપડી હોય ત્યારે સત્તાની વિટામિનનાં ઇન્જેક્શનો વડે એને સમૃદ્ધ કરવાનાં કાંઈ અજુકતાં છે. એથી તો બાવાનાં મેથ બગડશે : ભાષા મોટા માથાવાળી પણ ટૂંકા પગવાળી કંઠંગી થવાની, તંત્રની સરળતા જોખમાવાની, દેશની અખંડતામાં તડ પડવાની.

ગુજરાતીઓને ગુજરાતીનો આગ્રહ ગમે એની શી નવાઈ ? કાંઈ હિંદી વસાવવાનું કહે પણ હિંદી ભાષામાં એટલું ખેડાણ હજુ થયું નથી. અંગ્રેજી હતું ને હજુય છે. એનો દોષ હોય તો એટલો કે એ પરદેશી છે. દોઢસો વર્ષ પછી આપણું થયું નથી કે પછી ગણ્યું નથી ? એની સ્મર રહી ગઈ છે. એ સ્મર દેશનું મધ્યવર્તી તંત્ર રક્ષણપરો.

જે દેશને પ્રગતિ કરવાની ઉતાવળ છે, જેમને સાફ તંત્ર રાખવું છે, જેમને વિજ્ઞાન સાથે દોરતી બાંધવી છે એમણે હોય એટલું અર્વાચીન ભાષાનું ધન ફગાવી દેવાનું કારણ નથી. આપણી ભાષાનો ઉપયોગ કરવાની ધણી તક છે, ત્યાં એ ભલે ખીસે. પણ ઉપલી કક્ષાએ અને ખાસ કરીને મધ્યવર્તી બાબતોમાં આપણે અંગ્રેજીની ઉપેક્ષા ના જ કરવી જોઈએ. જો એ બાબતમાં અતડા કે જીદી થયા તો એક વાર ભાગલાનું જે કર-પીણ સ્વરૂપ આપણે જોયું છે તે ફરીથી વધારે ઉગ્ર રૂપમાં જોવું પડશે. આખું દક્ષિણ ભારત જુદું પડશે, પૂર્વ ભારત હાથમાં નહિ રહે અને હજાર વર્ષ પહેલાંની સંસ્કૃતિથી આપણે રીઝવું પડશે.

વિચારનું સામર્થ્ય

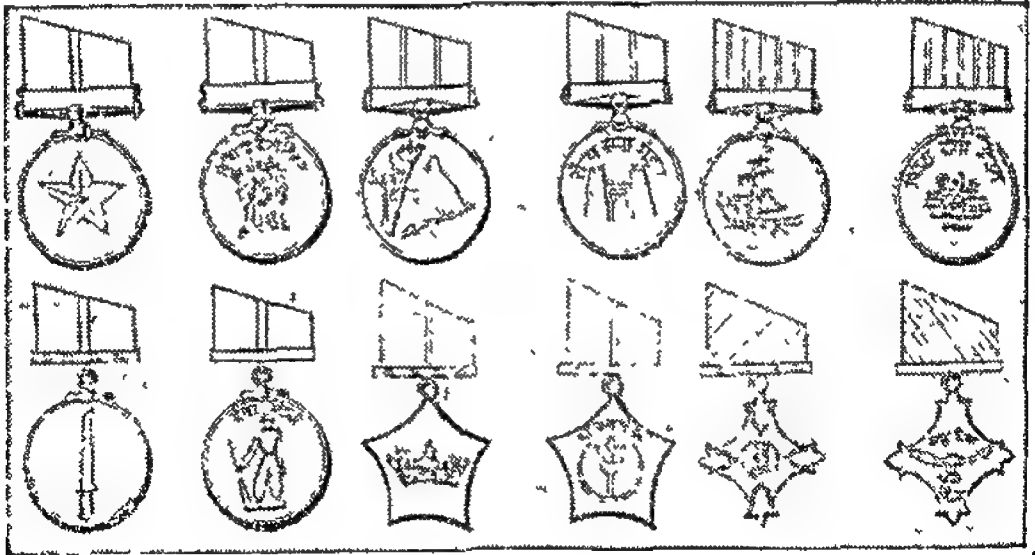
આવી મોટી ચેતવણી આ નાનકડા માસિકનાં એસી પાના વચ્ચે મૂકવાનો શો અર્થ, આવો સવાલ કેટલાકને જરૂર થવાનો. પણ વિચાર એનું પોતાનું જગ્યા ધરાવે છે. કેતાનું તપ હોય તો વહેલો ફળે, નહિ તો એનો ફલાવો તો થવાનો જ. ગુજરાતમાં વિચારો બહુ છે એથી આપણે જરૂર હરખાઈએ. એમાંથી કયો વિચાર આગળ વધશે, કયો બેર પકડશે, કયો ફળશે એ વાત આપણા કાઈના હાથમાં નથી.

આવો ખીજો દાખલો ગુજરાતના પાટનગરનો છે. જાહેર કરીને અમદાવાદ કને રાજધાની લઈ જવાનું જાહેર થયું ત્યારે ધણુને એ વાત ડંખી હતી. મોટા જયકાતા ઉદ્યોગનગરને અડીને પાટનગર થાય એટલે મગજ ઉપર અસર તો એની જ રહે. નવું જ બાંધવું હોય તો નગર આવી ભરચક વસતીવાળા શહેરથી દૂર હોવું ઘટે, ત્યારે તો એ વાત દબાઈ ગઈ. પણ તેસની શક્યતા

ક્યાંથી કિંમત ઉપર આવી પહેલી છે, ને ઈશ્વરને કરવું હશે તો એમ પાટનગર ત્યાંથી ખસશે. ધણુ જાણના સરખા વિચારમાંથી પરિણામ જાણી આવે. કુદરતે વિચારમાં એવું સામર્થ્ય મૂક્યું છે.

આ સાથે બુદ્ધાનનો વિચાર પણ કરી લઈએ. જ્યાં સુધી દાનનો વિચાર હતો ત્યાં સુધી એ ફળ્યો. એની પછીનું નથી વિચારાયું તે એ થઈ ગયો. બુદ્ધાન સાથે ખેતીનું કમ ના વિચારાયું એ વિચિત્ર છે. શાસ્ત્રીય પણ છે. જમીન અને ખેતીનું ઉત્પાદન એ બંને સવાલો સંકળાયેલા છે. બુદ્ધાન પછી ખેતી સુધરશે એવું સ્વપ્ન આકાર નથી લેતું, અને એથી બુદ્ધાન પણ વિલીન થાય તો કાને દોષ દેવો !

સર્વોદય લાભેનું વિચારે છે એટલું નગદીકનું કમ ના વિચારે ? આપણે તો હાથ બેડીને વિનંતિ જ કરી લઈએ.

રાષ્ટ્ર સૈન્યો માટેના ૬ નવા ચન્દકો અને તેમની પટ્ટી વગેરેની ડિઝાઈનો પહેલી હાર : વિશિષ્ટ સેવા ચન્દક (સવળી અને પાછલી બાજુ), સૈન્ય સેવા ચન્દક (સવળી અને પાછલી બાજુ), વિદેશ સેવા ચન્દક (સવળી અને પાછલી બાજુ) બીજી હાર : સેના ચન્દક (સવળી અને પાછલી બાજુ), નોસેના ચન્દક (સવળી અને પાછલી બાજુ) અને વાહુ સેના ચન્દક (સવળી અને પાછલી બાજુ.)

સેવાની રીત

માણુસની માનવતાના જે સંદેશો દરેકમાં હોવા જોઈએ તેને આવકારતી આપણી સંસ્કૃતિ છે. બૂરા સામે પણ લલા થવાનું એ જ સંસ્કૃતિએ આપણને શીખવ્યું છે. કાકાસાહેબે, આ દુનિયા છતાં મદત્વના લેખમાં એ બધું વણી લીધું છે. ટકે જ દિંદી 'મંગલ પ્રભાત'માંથી અનુવાદ કરીને આપી' મૂક્યો છે...

અમૃતત્વં વિપં યાતિ સર્વદાચુતભાવનાત્ । શત્રુર્ મિત્રત્વનાયાતિ મિત્રસંવિત્તિવેદનાત્ ॥

[આ અમૃત છે એવી અમૃતભાવના દમેશાં રાખવાથી એર પણ અમૃત બની જાય છે. એવી જ રીતે કોઈને (વ્યક્તિ કે દેશ) માટે આપણે મૈત્રીની લાવના રાખીએ તો દુશ્મન પણ મિત્ર થઈ જાય છે.]

યોગવસિક્ષિતું આ વચન છે. સંત તુકારામે પણ કહ્યું છે:—

ચિત્ત શુદ્ધ તરી શત્રુ મિત્ર હોતી । વ્યાગ્ર હે ન રાતી સર્પ તવા ॥

વિપ તે અચુત આપાત નેં હિત । અર્ક્તવ્ય નીત હોય ત્યાંજી ॥

દુ:સ્વ તં દેશીલ સર્વસુલપ્ત । હોતીલ શીતલ અગ્નિજ્વાલા ॥

[જો શુદ્ધ મન હોય તો શત્રુ પણ મિત્ર થાય છે. સાપ કે વાઘ પણ તેને ન મારે. એરનું અમૃત થઈ જાય છે. કોઈ આધાન પહોંચાડે તેય દિનમાં ફેરવાઈ જાય છે. ન કરવાનું કરે તો ય એને માટે ને નીતિવાળું ગણાઈ જાય છે. એને દુ:ખ પડે તો એ પણ સુખનાં જ ફળ ચખાડે છે. અગ્નિની વ્યાળાઓ પણ એને હંડક આપે છે.]

આવા માણુસ દરેક જીવને પોતાના પ્રાણથી પણ પ્યારા લાગે.

આ સંતો અને ઋષિમુનિઓની કેટલી બધી લોળી શ્રદ્ધા ! આપણે સાચા અને નીતિવાળા હોઈએ તો કોઈ આપણું બૂરું નથી કરી શકતું.

સંતોની આવી લોળી શ્રદ્ધાની અસરને કીધે સામાન્ય માણુસો પણ રોજબરોજના વ્યવહારમાં કહે છે—‘ આપ લલા તો જગ લલા. ’ પણ અનુભવ શું કહે છે ? મહાત્મા ગાંધીએ શ્રી ઝીણાની સાથે લલાઈ રાખવામાં કાંઈ કયાશ રાખેલી ? અને ચીન વિષે ? આપણે તો ‘ હિંદી-ચીની લાઈ-લાઈ ’ એટલા બુલંદ અવાજે ગાયે રાખ્યું કે જો સ્વર્ગ હોત તો ત્યાંય આપણો અવાજ પહોંચી જાત. વ્યવહારની દુનિયા એટલી લોળી નથી. સંસ્કૃતનાં જ વચન પ્રમાણુ હોય તો એય આપણી સામે છે :—

પયઃપાતં મુજંગાનામ્ કેવલં વિપવર્ધનમ્ ।

અને તુકારામ પણ કહે છે:—

સર્પાસી પાજિલે શર્કરાપીચૂપ । અંતરીંચે વિપ જાઝં નેંગે ॥

શુદ્ધ વ્યવહાર કહે છે કે લલાની સાથે લલા બનો અને બૂરાની સાથે બૂરા.

સંતોની વાતો સાંભળીને વ્યવહારવાદીઓ ગુસ્સે થાય છે. પણ શું વ્યવહારવાદીઓએ દુનિયાને સુધારી છે ? સારા દિવસો એમણે દેખાડ્યા છે ?

ચીને આપણી લલાઈનો લાલ ઊઠાવીને આપણને દગો દીધો એમ માની આપણે જરૂર તેમનો સામનો કરીએ. પણ જો ગુસ્સે યઈને આપણે કહેવા લાગીએ કે ચીનાઓ,

તમનો દશ અને તેમના નેતાઓ ખરાબ લોકો જ છે તો શું તેમાં આપણે અતિશયોક્તિ નથી કરતા ?

એક વાતે ખરાબ થનારા લોકો બધી વાતે ખરાબ જ હોય છે ? જો આપણે આપણી વાત છોડ્યા વિના ચીની નેતાઓ સાથે સમજનતાથી વાતો કરીએ અને એમને સમજવાની કોશિષ કરીએ તો શું એથી ચીની લોકો અને નેતાઓ વધુ બગડી બેસશે ? સંતોની શ્રદ્ધા ક્યારેય આપણને આંધળા બનવાનું નથી કહેતી. ખરાબ માણસોની ખૂરાઈ આપણે બરોબર સમજતા હોવા છતાંય જો આપણે એમની લલાર્ધ પણ જોઈ શકીએ અને એને પ્રોત્સાહન આપતા જઈએ તો શું એમની ખૂરાઈઓનો વિરોધ આપણે વધુ સફળતાથી ન કરી શકીએ ? શા માટે આપણે માની લઈએ કે આપણી લલાર્ધની અસર ચીન ઉપર થઈ જ નથી ? પાંચ દસ વરસ પહેલાં ચીનના મનમાં આપણા વિષે જે ગેરસમજુતી હતી અને તેઓ આપણને જે ગાળો દેતા હતા એની નોંધ આપણી પાસે નથી. એ હોત તો આપણે સહેલાઈથી જોઈ શકત કે ચીનમાં કેટલો સુધારો થયો છે. જો આપણી નીતિને આપણે વળગી રહીએ તો ચીનનો સ્વભાવ વધુ સુધરશે, છેવટ બગડશે તો નહિ જ આ લાભ પણ નાનોસૂનો નથી.

કોઈની ખૂરાઈ ભેટાં જ આપણામાં છુપાયેલી કે સૂતેલી ખૂરાઈને જગાડીએ તો આપણે આપણા દુશ્મનને શગળે ગયા ગણાઈએ. એનો રસ્તો આપણો ગણાય આપણો ધર્મ છોડીને એમનો ધર્મ આપણે અપનાવ્યો કહેવાય. આપણો ગુમવેલો પ્રદેશ પાછો મેળવાશે ત્યારે મેળવીશું, પણ દુશ્મનની સામે ગુસ્સે થવામાં પહેલાં તો આપણે આપણો મિત્રજ ગુમાવી બેસીશું, દુનિયાનો દ્વેષ વધારીશું અને આપણા કેટલાય એવા મિત્રોને ગુમાવી બેસીશું કે જેમની ચીન તરફ સહાનુભૂતિ છે. એટલે છેવટ આપણે એટલો નિશ્ચય તો કરીએ જ કે આપણે આપણી શ્રદ્ધા નહિ ખોઈએ અને વિરોધીઓની દ્વેષ ઉપરની શ્રદ્ધા વધવા નહિ દઈએ.

સંતોએ જે કહ્યું છે એ અનુભવના આધારે જ કહ્યું છે. ખાનગીમાં અને દેશના વ્યવહારમાં આપણે આપણી શ્રદ્ધાને ઘસાવા ન દઈએ. દેશનું ભકુ કરવાની શક્તિ કોઈ એક જ વ્યક્તિમાં રહેલી હોય છે. પણ આપણા દેશનું તુકસાન કરવાની શક્તિ દરેકમાં હદ ઉપરાંતની હોય છે. આપણે એ રસ્તે શા માટે જવું જોઈએ ? આદર્શવાદ આપણને એમ નથી કહેતો કે આપણે આંધળા થઈ જઈએ આદર્શવાદ તો કહે છે કે ઉઘાડી આંખે બધાના ગુણદોષ જુઓ. અધાપો એ શક્તિ નથી. પણ દુનિયાના કડવા અનુભવો થાય તો પણ આપણે આપણી છેવટની શ્રદ્ધામાંથી ન ચળીએ. દુનિયાની અને આપણી સેવાની આ રીત છે.

★

સંસ્કાર સીંચનારું પર્વ

આઝાદી મેળવ્યાને તેર તેર વર્ષનાં વડાણાં વાઈ ગયાં. આઝાદીનું ખુમારીને બદલે નિર્માણતા, અનાંતિ, અને સડો આપણી લગત પ્રજામાંથી પેસી ગયાં છે અને આપણે દમામથી દર વરસે સ્વાતંત્ર્ય દિન ઉજવીએ છીએ ! સંસ્કાર સીંચનારું પર્વ બને તો..

મારા એક મિત્રની દીકરીનો જન્મ ૧૫મી ઓગસ્ટ '૪૭ના દિવસે થયો હતો. હું તેને હું છું કે તું કેવી ભાગ્યશાળી કે તારો જન્મ-દિવસ માથો દેશ ભજવે છે ! આ ૧૫મી તારીખે એને રાખર તેર વર્ષ પૂરાં થઈ ૧૪મું વર્ષ બેઠું. ગયા વિવારે એ મારે ત્યાં સાયકલ ઉપર આવી હતી. સાંજ ૩તી બેઠી મેં એને કહ્યું : 'તું હવે જ. તારી પાસે હતી નથી.'

મેણે એની સત્તા ન હોય તેમ રોકથી માનાથે જવાબ માથો : 'આપણને રોકનાર કોણ છે ?'

': 'કેમ તારા આપણું રાજ છે ?'

સાયકલ ઉપર રોજ નિશાળે બેઠું છું એટલે પોલીસ-કાવાળા દીકે ઓળખતા હોય છે.'

ઓળખતા હોય એટલે ગુનો કરવાનો ?'

પોલીસે જ એક વખત અમને બેસવા કહ્યું હતું. અમે ! બહેનપણીઓ રાત્રે સાયકલ ઉપર જતી હતી અને કા આગળ પોલીસની નજરે ન ચડી જવાય એટલે તરી ગઈ હતી, પોલીસે જ અમને કહ્યું કે બેસી નાઓ.'

પણ કોઈ કાયદાપાલનનો આગ્રહી હોય અને રોકે તો ?'

ખોટું નામ લખાવી દેવાનું !'

મણે એ પોતે કેટલી હોશિયાર હોય તેવા ગૌરવ સાથે મેણે જવાબ આપ્યો હતો. પછી તો એ સાયકલ ઉપર વિદાય થઈ ગઈ પણ હું એનો જ વિચાર કરતો હો. એની પેઠે આપણા દેશમાં સ્વરાજ્યને દિવસે અને તે પછી કેટલાંય બાળકો જન્મ્યાં હતાં. સ્વરાજ્યથી મારતમાં નવો યુગ બેઠો એમ આપણે બે કહીએ તો એ બધાં નવા યુગમાં જન્મેલાં થોડાં વર્ષમાં નવજવાતો મનશે. અને ભારતનું ભાવિ એમને ધડવાનું કહેશે. એ પેઠી પોતાની જવાબદારી બરાબર અદા નહિ કરી

શકે અને તેમનામાં કાયદાભંગની મનોવૃત્તિ આપ બેઠેશું તો વૃદ્ધાવસ્થાને આરે પહોંચેલાં આપણે એમ દોષ કાઢીશું. આ પ્રજા સારી ન પાડી. આજે પ આપણે વિદ્યાર્થીઓને, જુવાનોને કાયમ દોષ દે હોઈએ છીએ.

પરંતુ આ તેર વર્ષની કિશોરી સાયકલ-સ્વારી કાયદાનો ભંગ કરવામાં કંઈ અનુગતું બે નથી અને કદાચ પકડાઈ જવાનું બને તો ખો નામ લખાવવા જેટલી 'હોશિયાર' થઈ ગઈ એમાં એના દોષ કરતાં આપણી પેઠીનો દોષ ગણું બેઠીએ. તેર વર્ષમાં બે એને કાયદાભંગ કરતા સમ જનું વાતાવરણ ન મળ્યું હોત અને કાયદો પાળ શિસ્તબદ્ધ નાગરિકોનું આચરણ બેવા મળ્યું હોત એને આવો વિચાર આવત નહિ. એનાં માઆપ મા મિત્ર છે, છેલ્લા પંદર વર્ષથી એમને પણ નીકટ ઓળખું છું. આપણા દેશમાં જે પ્રજાજનો કાયદા પાલનના, દરજ અદા કરવાના વર્ગમાં આવે તે એમનો સમાવેશ થઈ શકે તેવાં છે. કેવળ માઆપ આચરણની અસર બાળકો ઉપર થતી હોત તો : કિશોરીને આ જાતના સંસ્કાર પ્રાપ્ત ન થયા હો તેમ હું માનું છું. પરંતુ એ રોજ નિશાળે સાયકલ ઉપર બધ છે ત્યારે રસ્તા ઉપર એકને બદલે જણાને બેઠેલા જુએ છે. રાત્રે બતી વગર જ પ્રવાસીઓને પણ એ જુએ છે અને એ વાતાવરણે ટેવાઈ ગયેલા પોલીસને કાયદાનું પાલન કરી પગે ચાલ કિશોરીઓની દયા આવે છે એટલે એ કાયદો ભંગ કરવાની એમને સલાહ આપે છે—કોઈ વાંધો નહિ બેસીને જાઓ !

મને એવું દસ્ય પણ યાદ છે, એક રીક્ષામાં ત્રણ બાળકો લેખકો બેઠા હતા ! અમદાવાદમાં બસ સર્વિસની આ

તો સારી સમગ્ર છે પણ અમુક ભાગમાં જતું હોય ત્યારે ટૂંકા રસ્તામાં ખસ બેઠા પહોંચી પડે અને તેથી સમય વધારે જાય. રીક્ષાનું વાહન મળી જાય પણ એ બે જણ હોય ત્યાં મુઠી ઉપયોગી, આ અગવડ ન વેઠવાને કારણે પેલા ત્રણ પ્રતિષ્ઠિત લેખકો કાયદા-ભંગની ખબર હોવા છતાં એકા. રીક્ષાવાળાએ બાહુ વધારે મળશે એ લોકો અને પોલીસનાકું કાઈ પસાર કરવાનું ન હતું તે ગણતરીએ તૈયારી ખાતરી. પોલીસે એમને ન જોયા અને હેમખેમ એ પહોંચી ગયા. પરંતુ એ રીક્ષામાં બેસીને જતા હશે ત્યારે ખીજા રાહદારી-ઓએ અને બાળકોએ એમને જોયા હશે તેમને શું સંસ્કાર મળ્યામાં પડ્યા હશે ?

ચારેક દિવસ ઉપર એક 'ટેમ્પો' ગાડીને બતાવતાં એક જવાબદાર રેન્ડીએ મને કહ્યું : 'લાગવમની બલિ-હારી તો જુઓ ! ચાર પૈડાની ભાડાની ટેક્ષીમાં ત્રણ ઉતારીએને બેસવાની છૂટ છે અને આ ત્રણ પૈડાની 'ટેમ્પો'માં ચાર જણને બેસવાની પરવાનગી સરકારે આપી છે !'

આમ સરકારી તંત્ર, જેને કાયદાપાલનનો આગ્રહ રાખવાનો છે તે આવું વર્તન કરે, લેખકો જે સમા-જને માર્ગદર્શન આપે તેવી આશા રાખવામાં આવે તે થોડી અગવડ વેઠવાની આવે ત્યારે કાયદાભંગમાં બેચાર્થ જાય, અને એવું જ સામાન્ય ખીજા નાગરિકો મથુ કરતા હોય ત્યારે એ વાતાવરણમાં ઉઠવાને નવી પેઢી એ વારસો પ્રાપ્ત કરે તેમાં દોષ એ નવી પેઢીનો કે એને વારસો આપનારનો ?

વાહનવ્યવહારનો આ કાયદો પળાવવા પાછળનો હેતુ શો છે ? અકસ્માતો ન થાય અને પ્રવાસીઓના જીવનનું રક્ષણ થાય. સાયકલ જેવા વાહનમાં બે જણ સ્વારી કરે અને હાંકનાર કાબૂ ગુમાવે તો સાયકલ ગળડી પડે અને જો તે વખતે કાઈ વાહન ત્યાં થઈ ને જતું હોય તો અકસ્માત થાય. આમ સમાજના રક્ષણ માટે ઘડેલા કાયદો જો પ્રજા ન પાળે તો એને જ એનો ભોગ થવું પડે, એને એટલે જે ભંગ કરે એ જ

વ્યક્તિને એવું નહિ, પણ એ સમાજની ખીજ વ્યક્તિ પણ એનો ભોગ બને છે. જેમ સાયકલ વખતે ખોટું નામ લખવાની મનોવૃત્તિ છે, તેમ મોટરથી અકસ્માત થાય છે ત્યારે જો એ મથળ નિર્જન હોય તો મોટર-ફાયવર પૂરે ઝડપે ચાલે જાય છે ટૂંકના ફાયરો બેજવાખદારીથી હાકે છે તેમ લોકો તરફથી ફરિયાદો જાણી હોય છે, તેમાં તથ્ય પણ હશે. પરંતુ એ કાયદા-ભંગની બેજવાખદારી એમનામાં આવી કયાથી ? આપણે ટૂંક-ફાયવરો ન હોઈએ એટલે તે રીતે એમ હોઈએ તો ન વર્તીએ એમ કહી શકીએ, પરંતુ આપણે સાયકલ હાંકતા હોઈએ છીએ ત્યારે બે જવાખ-દારીથી વર્તીએ છીએ તેનું શું ? સાથે નીકળનારા મિત્રો આખો રસ્તો શેકીને ચાલે છે કે નહિ ? પોતાની કારમાં જનાર પગે ચાલનારાઓનો વિચાર કરે છે ? ગળે અડવાડિયે, સાંજના અખે બે મિત્રો ફરવા જતા હતા. ૭-૨૫ થઈ હતી. વાઝા આગળ પોલીસવાન આવી અને વરસાદને લીધે અમને છાંટા ન લેડે તે માટે વાનને મિત્રે હાથથી નિશાની કરી. પણ એને અમારી કંઈ ન પડી હોય તેમ ધરાર હાંકી અને એણે જે કાદવવાળા છાંટા ઉડાડ્યા તેથી મારાં કપડાં ધુળેડી ખેંચ્યા જેવા થઈ ગયાં ! અને એ જ રીતે પગે ચાલનાર રાહદારીઓ પણ એટલી જ બેજવાખદારીથી રસ્તા વચ્ચે ચાલતા હોય છે. બાણે પોતાને અકસ્માત ન થાય તે જોવાની જવાબદારીથી કેવળ વાહન હાંકનારને જ માથે હોય ! આમ વાહનવ્યવહારના કાયદા-ભંગની રીતે આપણે વર્તતા હોઈએ છીએ ત્યારે આપણે આપણા હિતનો વિચાર નથી કરતા ત્યાં સમાજના હિતનો કેટલો વિચાર કરવાને લાયક ગણાઈએ ?

આપણી આઝાદીને આ ઓગસ્ટની ૧૫ મી તારીખે તેર વર્ષ પૂરાં થઈ, ચૌદમું વર્ષ બેઠું. એ ગાળામાં આર્થિક વિકાસની દૃષ્ટિએ મોટી મોટી યોજનાઓ થઈ છે તેને અમુક પ્રમાણમાં સિદ્ધિ ગણવાની શકાય. ત્રીજી પંચવર્ષીય યોજના ખીજ કરતાય થોડી મોટી હોવાનો

અંદાજ પ્રગટ થયો છે. એ રીતે આવતાં પાંચ વર્ષમાં આર્થિક વિકાસ વધશે પણ ખરો. પણ એથી આપણી લોકશાહીની લાવના વિકસી રહી છે તેમ ન કહી શકાય. પરદેશી સરકાર કે રાજ્યો લોકોના પૈસાનો જે બગાડો પોતાની મોજમજામાં કરતા હતા, તે બગાડો આપણી સરકારે ઓછો કર્યો છે? વહીવટી ખર્ચનો બોલો પ્રજા પર દિવસે દિવસે વધે છે કે ઘટે છે? પ્રધાનો અને અમલદારો પ્રજાના પૈસાનો દુરુપયોગ ન થાય તેમ માની કરકસરભર્યો વહીવટ કરે છે? લાંચ-રુસ્વત ઓછો થઈ છે? લોકોનું કામ ઝડપથી સરકારી તંત્રમાં થાય છે? પ્રજા પણ આ પોતાની સરકાર છે એટલે કાયદેસર નીકળતી કરવેરાની રકમ ભરવા ધડાઈ છે? જે સરકારને પ્રજાજન વ્યાજબી કરવેરા ન ભરે તો એનો લાભ સમાજને મળે શી રીતે ?

મારા એક મુરખી એક સાધુ-મહારાજ સાથે પગપાળા બત્રા કરવા પ્રવાસે નીકળ્યા હતા. સુખી ધરના હતા અને વાહનમાં ફરવા ટેવાઈ ગયેલા હતા. શરીરે પણ સ્થૂળ એટલે એમને માટે ચાલવું અઘરું ગણાય. એવા સુખી-શ્રદ્ધાળુ યાત્રી પોતાના સંઘમાં હોય એને પોતાની પ્રતિષ્ઠા માની મહારાજ ગૌરવ લેતા હતા. પરંતુ એ મુરખી બીજા બાબુ ઈન્દ્રમેલકમાં જેટલી ચોરી થઈ શકે તેટલી કરતા હતા.

જૈનોમાં ઉપવાસ વગેરે આચારોનું ઘણું મહત્ત્વ છે. પરંતુ એ પહેલાં વ્યક્તિમાં કયા ગુણો હોવા જોઈએ અને તે ન હોય તો ઉપવાસનાં ત્રત-નિયમો ઉપયોગી નથી તેનો બોધ આપતાં જયશંખરમુરિએ ઉપદેશ ચિન્તામણિમાં કહ્યું છે, જેણે દુઃખ માત્રના કારણસર લુચ્ચાઈ, લોભ, ક્રોધ, માન આદિ કષાયનો ત્યાગ નથી કર્યો, તેવા જડ લોકો આપણા નિરપરાધ શરીરને તપક્રમો-ત્સર્ગ વનવાસ આદિ કષ્ટક્રિયાથી શુ કામ પીડતા હશે ?

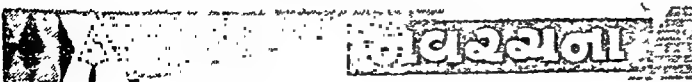
મતલબ કે, માણસે આત્માના વિકાસ માટે ત્રતો કરતાં પહેલાં જે સમાજમાં એ રહે છે તે સમાજના ધારણ માટેના જે નિયમો—આચારો ધડાયા હોય તે પ્રથમ પાળવા. જોઈએ. પણ જો એ પ્રાથમિક

આચારો પણ એ પાળવા તૈયાર ન હોય તો આત્માની જાંચી ભૂમિકાએ પહોંચવાની એની લાયકાત શી રીતે ગણાય ? જે પ્રાથમિક શિક્ષણમાં પસાર થવાની કક્ષા પ્રાપ્ત ન કરે તે હિન્દુ શિક્ષણ શી રીતે લઈ શકે ? છતાં આપણે જોઈએ છીએ કે પ્રજાનો મોટો વર્ગ પોતાની ભતને ધર્મનિષ્ઠ માની ત્રતો કથાઓમાં ભક્તિ ધરાવતો હોય છે અને બીજે છેડે સમાજના હિતના કાયદા પાળવામાં એટલી જ ઉપેક્ષા કરતો હોય છે એટલું જ નહિ, પણ એની જરૂર સ્વીકારતો પણ નથી !

છેલ્લાં તેર વર્ષમાં, આઝાદીનો યુગ શરૂ થયા પછી પ્રજામાં સમાજના હિતમાં જ પોતાનું હિત છે, એ લાવના પ્રયત્ન થવી જોઈએ તે થઈ નથી. અને થઈ શકે તેવા સંસ્કાર વડીલો તરફથી આચરણદ્વારા ભગતી પ્રજાને મળતા નથી. આમ આપણે આઝાદીને લાયક પ્રજાં વર્તે તેવાં બી વાવી રહ્યા નથી અને પછી તેનાં જે ફળ આવશે તે સારાં ન પાક્યાં તેવો દોષ નવી પેઢીને દર્શાવું તો એ બરાબર નહિ ગણાય. ૧૫ મી ઓગસ્ટના તહેવારને આપણે રાષ્ટ્રીય તહેવાર તરીકે ગણીએ અને તે દિવસે એના પ્રતીક તરીકે ધ્વજ ફરકાવીએ તે પૂરતું નથી. રાષ્ટ્રની આઝાદી એટલે પ્રજાની આબાદી એ અર્થમાં પ્રજાનો સદાચાર ધડાય તે તરફ પૂરતું લક્ષ આપવું જોઈએ.

લૌતિક સુખ તરફ પશ્ચિમ વધુ ને વધુ ઢળતું ગયું છે, એનું અનુકરણ કરી આપણે ઉદ્યોગો વધારીએ, ઉત્પાદન વધારીએ એની ના નથી, પરંતુ સાચા સુખ માટે કેવળ લૌતિક સુખ પૂરતું નથી. તેમાં સદાચારનું સુખ મળે ત્યારે જ એ પૂર્ણ બને છે. પરંતુ આજે તો સદાચારને વેદિયાવેડામાં ગણવા જેવો પ્રત્યાઘાતી પ્રવાહ જોર કરી રહ્યો છે. અને એ રીતે જો એનું જોર વધ્યા કરશે તો દેશમાં લૌતિક સમૃદ્ધિ વધશે તો પણ પ્રજા સાચા અર્થમાં સુખી સંસ્કારી અને નાગરિક લાવનાવાળી નહિ હોય. આઝાદીનું રાષ્ટ્રીયપર્વ આ સંસ્કાર પ્રજામાં સીચનારું બને તેમ આપણે ઇચ્છીએ.

★

પગરખાંની પાંખે

આપણા બહીતા વાર્તાકાર હવે બાળવાર્તાઓ પણ લખતા થયા છે. તેમની બાળવાર્તાઓનો સચિત્ર પ્રથમ સંગ્રહ 'વિશ્વાસ્તુ' વાવેતર' નામથી ભારતી સાહિત્ય સંઘ પ્રગટ કરે છે તેમાંથી આ વાર્તા અહીં મૂકી છે જે બાળકો અને મોટરાઓને એક સરખો રસ ચખાડશે...

‘જાઓ ‘લ્યાં છોકરાં. આપણું ઘોડું શોધી લાવો. તળાવની પથોરમાં હશે.’ ગામના હુકાનદારે કહ્યું.

પણ કબડ્ડી રમતાં છોકરાંએ કંઈ ખાસ ધ્યાન ન આપ્યું. શેઠે ઉમેયું : ‘જાઓ, જે લાવશે એને પાશેર ખજૂર.’

ને ખજૂરના નામે એ આઠ-દસ છોકરાંનાં મોંમાં પાણી પાણી થઈ ગયું.

પણ પાશેર ખજૂર ખાવું એટલે પાશેર લોહી ખોવું ! તળાવના એ નીચલા ભાગમાં ખાવળ હતા. પછી કાંટા તો જ્યાં ત્યાં હોય જ ને ? ને શેઠનું ઘોડું કંઈ ભણેલું ન હતું કે શેઠ બાલાવે છે એમ સાંભળી આગળ થઈ જાય ! ઊલટાનું ‘ગણેલું’ હતું. છોકરાંને જોતાં જ સમજી જતું ને અવળી દિશાએ ચાલવા માંડતું.

આ બધાં ખેડૂતોનાં છોકરાંમાં એક તલાટીને છોકરો પણ હતો. એક એની જ પાસે જોડીઓ હતી. એને એક બીજા છોકરાએ કહ્યું : ‘હેડ ચંપક, લઈ લે તારી જોડીઓ. હેડ, હમણાં રોળી લાવીએ.’

બીજાની આ અફલક જોઈ ત્રીજાને એની ઈર્ષ્યા આવી. કહ્યું, ‘એ ચંપક, જો જતો આ ચમનિયો તો લુચ્ચો છે કાંટામાં એ દોડશે નહિ ને ઠલો ઠલો ખજૂરમાં ભાગ પડાવશે.’

પણ ચંપક કંઈ કાચો ન હતો એ જાણતો હતો કે ઘોડાના વાદે પોતાનાથી દોડવાનું

નથી ને જોડીઓ એકલી ઘોડું કંઈ પકડી લાવવાની નથી.

ચીમને પણ એને એ જ વાત કરી—ગળામાં હાથ નાખી એક પા લઈ જતાં કહ્યું : ‘જો, તારી જોડીઓ ને મારા પગ, ઘોડું હું રોળી લાવીશ. પછી અડધું ખજૂર તારું ને અડધું મારું. અરે, એક ગાંઠિયો તને વધારે, પછી તો ખસ ને ?’

ચંપકને વહેમ હતો. એક છોકરાએ, પોતાની જોડીઓ હોવા છતાંય ચોથો ભાગ જ આપ્યો હતો, પોતે વધારે માગવાં ગયો ત્યાંદે કે ? છે : ‘મૂરખા, જોડીઓનો ભાગ જોડીઓ જેવો ! દોડી દોડીને આટો મારો નીકળી ગયો એ કાઈ નઈ કે ?’ એટલે ચીમમની વાત ન માનતો હોય તેમ કહ્યું : ‘જેજે હોં ! પછી પાછળથી ફરી જઈશ તો નહિં બંને.’

‘પણ તું ભાગ પાડજે, પછી તો ખરું ને ?’

ચંપકને શી ખબર કે ચીમનેને જેટલો જોડીઓ પહેરવાનો રસ છે એની પ્રા પાંખડીય ખજૂર ખાવાનો રસ નથી ? અરે ખેચ્યું હોત તો ચીમન ચોથો ભાગ લેવાય કબૂલ થઈ જાત.

પણ ચંપકને તો જોડીઓના બદલામાં અડધો ભાગ મળે એ જ ઘણો હતો. ને કબૂલ થઈ ગયો, ‘તો હેડ ભલે !’

બેઠ જણે પીઠ ફેરવી. ચંપકના ઘેરથી જોડીઓ

લીધી. તળાવ તરફ ચલતી પકડી. ફળી વટાવતાં હોટ મૂકી....

ઘડીકમાં તો તળાવની પાળ ઉપર જઈ બિલા. ચીમને નીચેના ભાગ ઉપર નજર દોડાવી. જોયું તો ખાવળનાં છટાંછવાયાં ઝાડવાંમાં ચાર પાંચ ગધેડાં ને ત્રણેક ઘોડાં ચરતાં હતાં. ચંપક પહેલાં ચીમન બોલી બેઠ્યો : 'પેલું ચરે....! પેલું અખળખ છે એ જ, ચંપક. જોયું ને ?'

ચંપકે ડોકું હલાવી હા ભણી.

'બાલ, બાય છે કે જઈ ?' ચીમને, બાણે ઘોતલી પહેરી હોય એ રીતે ચઢી ચડાવતાં પૂછ્યું :

"બા તું." ચંપકે કહ્યું.

'કાઠ જોડીઓ.' કહી ચીમને, પગ બાણે પેંગડે ઘાલવાનો હોય એ રીતે આગળ કર્યો. જોડીઓ પહેરતાં કહ્યું : 'બા, તું પેલું નાકું સાચવ. પછી તો નેળિયે ચડી જશે.'

પગમાં જોડીઓ પહેરતાં જ હર્ષદેલા ચીમનને બેડું બેડું થઈ રહ્યું. ને એમાં વળી પાળનો બિતરતો ઢાળ !

અરે, પાળ બિતર્યા પછીય એને દોડતો જોઈ ચંપકને થવા 'લાગ્યું' : એ બાણે બીડી જ રહ્યો છે.

ને પછી તો ચંપકને એ ઝાડવાંવાળી પયોરમાં ચીમન અને ટટ્ટુ કોઈ વાર બાણે સંતાકકડી રમતાં હતાં તો વળી એન થેન ને હાહીનો ઘોડો પણ રમતાં લાગતાં.

જોઈ જોઈને થાક્યા પછી ચંપકે ખૂમ પાડવી શરૂ કરી : 'અલે, આ પા વાળ....આવવા

દે....આગળ ન ફેર, પાણું વળી જશે '....ને સાથે જ ઘોડું જ્યારે પાણું વળી ગયું ત્યારે તો એ ચીમન ઉપર ચિડાઈ જ બેઠ્યો : 'રે તારા બાપને ! બા વાળી લાવ પાણું !'

ખિચારો ચંપક ! એ શું બાણે કે ચીમન બોલા શીખેલા પક્ષીની જેમ રમણે ચડ્યો હતો ? એને તો હજુ ય આ પહેરેલી જોડીએ, નફકરા બની બાંટાં ફૂંદવાં હતાં તો છુટા પગે કાંટા બાણે ખૂંદવા હતા ! તો ઘોડાનેય લેગી ખખર પાડવી હતી ...

સાથે જ ચીમનને, આ દસ-બાર વર્ષની ઉમ્મરમાં આજના જેવો આનંદ કશાયમાં નોતો આવ્યો—તળાવની પાળે ને બાંધુની ડાળે, પેલો હીંચકો હીંચકામાંય નહિ.

ઘોડું નેળિયે ચડાવ્યા પછીય એની ઇચ્છા જોડીઓ કાઢી દેવાની ન હતી. ચંપકને એ માગવી પડી : 'લાવ જોડીઓ, મારા બાપા બાણે તો મારશે મને.'

દોડવાનું બંધ થતાં ચીમનને ખખર પડી કે પગે એ ડસતી હતી. પણ એને તો એવું લાગતું હતું : જોડીઓ પગે બાણે ચૂંચીઓ ન ચોડતી હોય !....

ખજૂર ખાતાં ખાતાં એને વિચાર આવ્યો : ઘેર જઈને મા આગળ ખસ રહે જ લેવી : 'ચંપક જેવી મારે જોડીઓ સિવડાવે.'

પણ ખીલ ખામ્મુ એનો અંતરાત્મા કહી રહ્યો હતો કે નથી મા સાંભળવાની કે નથી બાપા કાંઈ કાને ધરવાના. ને પોતે જ પોતાનું મન મનાવવા લાગ્યો : 'ચંપકના બાપા તો તલાટી છે. એમને કાંઈ ધના ચમારને પૈસા ઓછા

તો શિયાળામાંય શી એની જરૂર હતી ?
 ‘અમથી જૂની થાય ને ફાટી જાય.’ એટલે
 મહિને જતી સાફસૂફ કરીને હતી ત્યાં પાછી
 મૂકી દેતો હતો. નાનાની દાઝ ને દાટી હજુ
 અકબંધ હતી તો ચીમનનો પડકારેય અડી-
 અમ ઊભો હતો : ‘તને જરૂરે તો ને પણ !’
 એક દિવસ આ બેને અમ ઝંઘડતા બેઠ
 માએ, આ મોસમમાં વળી નાનાને સલાહ
 આપી : ‘તો તુંય બેટા પોર ભાઈ લાવ્યો
 એમ ઘ ઘોડી લાવને મગફળીઓ !’ મોટાને પણ
 ભલામણ કરી : ‘તુંય જાને એની લેગો બેટા.
 એને જોડીઓ આવશે તો તનેય સખે પેરવા
 મળશે !’ આ વાત ચીમનને ગળે ઊતરી.

ને વળી પાછો ચીમનનો દિવસ, નાના ભાઈની
 સાથમાં નદી પારનાં બેનરે ઊગવા લાગ્યો. ને
 રજાનો દિવસ તો આથમતો પણ ત્યાં જ હતો.
 પણ આ વખતે બે ભાઈ હોવા છતાંય વખત
 તો એટલો જ લાગ્યો. કારણ ચીમનની જોડી-
 ઓએ આખા ગામનાં છોકરાને પાણીમાં લાવી
 દીધાં હતાં : ‘હે રો ટયા, ચીમનની પેઠે
 આપણેય મગફળીઓ ઘ ઘોડી જોડીઓ પેરીએ.’
 એટલે પડાપડી જેવું હતું.

ગમે તેમ પણ ચીમને નાના ભાઈના પગમાંય
 ધનાડાકાની સીવેલી જોડીઓ પંદર દિવસમાં
 પહેરાવી દીધી.

ને ઘેર આવતાં જ પોતાની જોડીઓ ઉતારવા
 હર્ષભેર એ માળે ચઢ્યો. હાસ્તો, જોડીઓ
 લાવ્યાને બાર માસ થવા છતાંય બેફિકર થઈ ને
 પહેરી શકે એવો દિવસ તો આજે જ આવ્યો
 હતો ને ? તેમાંય ચામાસા પછી તો એણે
 પગમાં પણ નહોતી ઘાલી.

ને જોડીઓ સાફ કરતાં સૂઝી આવેલા એક
 બીજા વિચારે તો આ હર્ષનો જાણે કુવારો જ
 ઊડતો કર્યો : જોડીઓ પહેરી નાના ભાઈ
 સાથે શેકતું ઘોડું દોરી લાવવું ને અડધા શેર
 ખજૂર આગવું આજે પડાવવું.

અડધા શેર ખજૂરની વાતેય સાચી હતી. શેકના
 લેગું એમનું ઘોડુંય ઘરાકોની મગફળીઓ
 ખાઈને રાતું માતું થયું હતું. ને મોટે જ
 એને પકડવાના મહેનતાણામાં શેઠે સો ટકાનો
 વધારો સ્વેચ્છાએ જાહેર કરી દીધો હતો.

પણ હય ! હર્ષમાં ને ઉદ્ઘાસમાં જોડીઓ
 સાફ કરી ચીમન જ્યાં પહેરવા જાય છે ત્યાં જ
 એને ખળર પડી—અરે પંજે જ પૂરો નહોતો
 પેસતો પછી પાની આવવાની તો વાત જ
 ક્યાં રહી !

ને જોર કરી કરીને, તો જોડીઓને પાણીએ
 પલાળીને ચાકેલો ચીમન એવી તો પોક મૂકી
 બેઠો કે—

રોટલા ઘડતી ઘડતી મા પણ ફાળ ભરી દોડી
 આવી : ‘શુ થયું, બેટા ?’ ને ઢંઢોળતાં
 પૂછવા લાગી : ‘મને કે’ તો ખરો ?... છાતી
 ફાટ તું કેવે છે શું કામ ?’

જ્યારે પાડોશણ બાઈએ તો માની અક્કલની
 કિંમત જ કરી નાખી : ‘તમેય શું, મારી
 બાઈ ! છોરાનો પગ તો જુઓ ? વીંછી
 બીંછીએ ડંખ દીધો છે એટલે તો એ પેરતાં
 પેરતાં—’

ને જોડીમાંથી વીંછી ન નીકળવા છતાંય એ જ
 એક કારણ કટપી લેતાં ગાપે તો—ઉપરથી
 એક ભારવાની જ કસર રાખી : ‘પગરખાંને
 બચ્યો (જોડીઓ) કરતા તો તે ઊડા હવે પાંખે !’

પણ ઘડી પછી ન્યારે અસલ વાત જાણી ત્યારે
તો એ બધાં એવાં ખડખડાટ હસી રહ્યાં !

પણ એમને શી ખબર કે એમનું આ હસવું
ચીમનને કાળજે કાતાનું કામ કરી રહ્યું છે !
હાસ્તો ! એના વાદે વાદે અડધા ગામનાં
છોકરાં ભલે જોડીઓ પહેરતાં થયાં હતાં બાંકી
એને તો આંજે, પચોરમાં ઊડતાં એ છોકરાંને
જોવાનું, બળવાનું ને તળાવની પાળે સૂનમૂન
થઈ બેસી રહેવાનું જ આવ્યું હતું ને ?

પણ ત્યાં તો પેલાં બધાંના વિખરાઈ ગયા
પછી એકલા પડેલા ચીમનનો પ્રાણ જાણે
હણહણી ઊઠ્યો—તળાવની પચોરમાં ઘોડું
હણહણે એમસ્તો, અપ દેતોકને એ ઊભો થઈ
ગયો. જોડીઓને ઘરમાં મૂકી આવ્યો ને નાના

ભાઈને પણ સાથે લીધા, ‘હેંડ
મારી હારે.’ અત્યાર લગી ડઘાઈ
રહેલો નાનો ભાઈ પણ મોટા
ભાઈને પાછો ઉત્સાહભર્યો જોઈ
ખુશ થઈ ઊઠ્યો. પૂછ્યું : ‘ક્યાં
જઈશું ?’

‘તું હેંડ તો ખરો.’—
ને ઉમંગભરી ચાલે ચાલતા બેઠે
ભાઈ, ઘડીકમાં તો ગામ બહાર
રહેતા ધનાકાકાના નેવાં આગળ
જઈ ઊભા.

જેને લીધે આટલી બધી ઓણ
ઘરાકી ઊઘડી હતી એવા આ
છોકરા ઉપર ધનાકાકા ખુશ
હતા. એને જોતાં જ થઈ ઊઠ્યું :

‘વળી કેક ઘરાકા લાવ્યો.’ પણ જુએ છે તો
સાથમાં એનો ભાઈ જ હતો.

ત્યાં તો ચીમને ઓટલી ઉપર પોતાનો જ
પગ જોઠવી લીધો, ‘લ્યો ધનાકાકા, મારી
જોડીઓનું માપ લો હેંડો.’

‘પણ તારી જોડીઓ તો હજી પોર મેં સીવી—’

નાનો બોલી ઊઠ્યો : ‘એ તો નાની પડી.
પગનો પૂરો પંજેય નથી આવતો.’

ધનાકાકાનું મોં સહેજ પડી ગયું. સંભવ છે
કે તે વખતે કઠતી હતી એનો એમને ખ્યાલ
આવ્યો હોય ! ને મૂંગા મૂંગા માપ એ
લેવા લાગ્યા.

‘પણ પૈસા ધનાકાકા, મહિના પછી મગફ-
ળીઓ ફેલીને જોડી આપીશ હાં.’ ચીમને
પહેલેથી ગાઈ બજાવ્યું.

નવરચના

પગરખાંની પાંખે : ૨૫

પણ ધનાકાકા તો જીલટાના રાજ થયા, 'અરે, ચોર આવશે ને ?'
'નારે, મગફળીઓ ફેલાવી શરૂ થઈ કે પાંચ શેરનો એક આવે ! દસ દનમાં તો અઢી રૂપિયા આમ ખડિંગ ખખડાવ્યા સમજો ને.'
ને ધનાકાકા, રૂપિયા ખખડાવવાનો અભિનય કરતા ચીમનના આગળ તરફ એવી નજરે તાકી રહ્યા, જાણે કહેતા ન હોય : 'આંગળીઓને ટેરવે પેમા નચાવે એવા જ તારા હાથેય છે ત્યારે !'
ને પછી પથ દિવસનો વાવડો કરી ચીમનને વિદાય કરતા કહી રહ્યા : 'દેખ ત્યારે તુંય

આ વખત ધનાકાકાનો હાથ, ચીમન ખેતરવા પર તું જતો હોય ને લોક ન કે' કે 'ચીમન હેડયો !' તો પછી ચેડ મેલીય ધનાકાકાની કામ શુ લાગી ?'
ને એ જ રીતે પેલા પાંચમા દિવસે જોડીઓ પહેરી જીલે ગામ જઈ રહેલા ચીમનના પગમા એવું મઝાતું, 'ચે ડ ચૂં. ચે.. ડ ચૂં...' થઈ રહ્યું કે—જોડીઓ પહેરેલું છોકરાનું વીટળાઈને ચાલતું ટોળું તો એના પગ તરફ જ તાકી રહ્યું હતું—અરે પેલા, મોઢાર અવાજને જાણે પી રહ્યું હતું. 'ચે.. ડ ચૂં ! ચે.. ડ ચૂં !'

*

હિટનના અણુશક્તિ તંત્રે ગમે તેવા ચાલાક ચોરને પણ હકાવે તેવું ઈલેક્ટ્રોનિક તાણ બનાવ્યું છે. આ તાણ બેસારેલા બેક કે તિન્નરીના ખારણા પર બદારની બાજુએ ફક્ત ૧૨ બટનો નજરે પડે છે અને એકી સાથે ચાર બટનોની જે જોડી દાખલાજ ખારણ હાવેથી ઊધરી નય છે પરતુ કયા ચાર બટનોની જે જોડી તે જ મુખ્ય પ્રશ્ન છે. ૪૩, ૫૬ પ્રયાસોમાંથી ફક્ત એક જ પ્રયાસ સફળ નોવડે તો પણ સમયનું એનાર્મ મૂકેલું હોવાથી તે લાત જ વાગવા માટે છે કોઈ જુલિમાન ચોર જોડસીએસીગિલીન સાધન વડે ખોનવાનો પ્રયાસ કરે તો પણ એનાર્મ વાગવું શરૂ થઈ નય છે અને ચોર પકડાઈ નય છે.
આ ક્રાન્તિકારી ઈલેક્ટ્રોનિક તાણને લીધે તાળા ખોલવા મટે શુચવલુભર્થા ગુપ્ત આકાશો યાદ રાખવાની ઉપધિ-નાથી મુક્ત થવાય છે

*

ચીનની મુસાફરી કરીને એક બપોરનીસ પત્રકાર પાછો ફર્યા એને પૂત્રામાં આવ્યું, ચીનાનોકો કહે છે તે પ્રમાણે ખરેખર સુખી છે ? ત્યાનો ખેડત સગવડભર્થા ધરમા રહે છે ? ત્યા દરેક ધરમા બધી સગવડો અને સમૃદ્ધિઓ હોય છે ? પશ્ચિમમાં અધુનિક રાજાસોનો ટગડો છે ?
'હા' પત્રકારે કહ્યું 'આ બધું જ મેં મારી આંખોએ જોયું છે'
'અરે હા પણ તમારે જાણે પત્રકાર મિત્ર કેમ દેખાતો નથી ? તમારી સાથે જ એ પશ્ચિમ ગયો હતો તે પાછો આવેલો દેખાતો નથી !'
પત્રકારે નિસારો નાખતા કહ્યું, 'કમલાગે ત્યા એને કેદીઓની કાવણીમાં રાખવામાં આવ્યો છે, એનું કારણ એ છે કે ત્યા મેં જે લિલિઓ જોઈ તે એ જોઈ શક્યો નહોતો !'

‘હિમ્મિ-નેવગચના’ અંગે કોઈપણ જાતનો પત્રવ્યવહાર કરતી વખતે કે લવાજમ મોકલતી વખતે, વ્યવસ્થામાં સુગમતા પડે તે માટે, આપના રેપર ઉપર દર મહિને આવતો આપનો ગ્રા. નં અને આપનું પૂરું સરનામું લખવું ક્યારેય ભૂલશો નહિ

લખી લો લોહીના અક્ષરે

ગુજરાતના એક જાણીતા કલમનવેશ હેપનામનો અંગ્રેજી બોલીને રાજકારણ, સમાજ અને સાહિત્યને તેમના કટાક્ષલેખોમાં રજૂ કરશે. તેમનો પહેલો લેખ ભૂમિનાં વાચકો માટે આ અંકે રજૂ થાય છે. દરેકને રસ પડે તેવા રાજદંડા પ્રશ્નો પણ છણાશે...

ભૂધરભાઈ એમનો લાક્ષણિક રીતે જરાડી બિડ્યા :
‘અલગારીભા...ઈ? સાંભળો?...સાંભળ્યું ને? આ તમારા પ્રોફેસર અનાજના ભાવ વધારવાનું કે’ છે એ...? કોંગ્રેસની સામે લડનારી ધણી પાર્ટીઓ છે પણ એ કોઈ એ—સ્વરાજ આવ્યાનેય બાર વરસ થયાં પણ ‘અનાજના ભાવ વધારો’ એમ કે’નાર નીકળ્યો છે કોઈ બાર માથાગો! માપી લો અક્ષર હવે.’

પ્રોફેસર ખુમારી સાથે કહ્યું : ‘માપી લો નહિ, લખી લો કે ત્યાં સુધી ખેડૂતોને રોકડગિયા પાકની સર્જામ-મણીમાં અનાજના ભાવો વધારે નહિ મહે ત્યાં લગી કાયદા કરો કે સહકારી કરો પણ અનાજમાં તમે સ્વાલંબી કોઈ કાળે નથી થવાના. ને ભૂધરભાઈ સામે એમનાં ખૂંદાં ઉઘાળતાં ઉમેયું : ‘લખી લો લોહીના અક્ષરે.’

‘આ છો! છે કાંઈ સમજણ? આમાં ક્યાં લોહીથી લખવાનું આવ્યું ભાઈ?!’

ભૂધરભાઈના મોં ઉપર પડેલી કરચલીઓ અને કંઠાગો બેઈ મારાથી હસી પડાયું. કહ્યું : ‘અરે એ તો—ભાષાના પ્રોફેસર છે એટલે સાહિત્યધિક રીતે બોલે છે. લોહીના અક્ષરે લખી લો એટલે કે કાળજીમાં કાતરી લો એમ કહે છે.’

‘પણ આમાં કાતરવા જેવું છે શું અલગારીભાઈ. ધાનના ભાવ વધારવાનું તો પેલા લાલ અંડાવાળા નથી કહેતા...’

‘તમે જાણો કે અનાજના ભાવ વધશે તો ભૂસાનાય વધી જશે પણ.’

ત્યાં તો સમસમી રહેલા પ્રોફેસર, ભૂધરભાઈને જવાબ આપતાં વચ્ચે બોલી બિડ્યા : ‘ભાવવધારાની વાત ને લાલ અંડાવાળા કહે ને તો તો પેલાં મજૂર-યુનિયનો એ લાલ અંડાના ડંડે ડંડે એમની એવી ખખર લે કે

લોહીનું જ એમને લાલ કદન બની રહે! છે કંઈ ખખર?’

‘તો આ નિષ્ણાત કમિટિનો રીપોર્ટ વાંચો. એય ખોટી? વાંચો આ ચાર ભાગ!’

બાબત એમ હતી કે એક તો, ગુજરાત વેપારી સંમેલને ગુજરાતની પંચવર્ષીય યોજના અંગે નીમિત્તી નિષ્ણાત સમિતિનો છાપામાં અહેવાલ હતો, બીજું જમીનની ટેચ મર્યાદાના પ્રશ્નને છાપાવાળાઓએ મોટાં મોટાં હેડિંગ કરીને થોડે ચડાવ્યો હતો. એટલે સ્વાભાવિક રીતે જ અનાજનો પ્રશ્ન, સોસાયટીના કલ્પમાં ખેડે ખેડે અમારી વચ્ચે ચર્ચાઈ રહ્યો હતો.

પણ—કોઈને થશે ભૂધરભાઈ રહ્યા ભૂસાના વેપારી ને પ્રોફેસર રહ્યા ભાષાના ભણેશરી પછી એમના પેટમાં શું બળી આવ્યું કે અનાજની બાબતમાં એકબીજાથી બેરેશોરથી બાબડી રહ્યા છે?

પણ અનાજની બાબત તો પેટધારી માનવીની મૂળભૂત બાબત છે ને?

એમાં વળી પ્રોફેસર પોને અક્ષર ખેડૂત હતા એટલે કે ઘેર એમના ભાઈઓ વગેરે ખેડૂત હતા ને ખેતી ઉપર જ એમનો ગુજારો નક્કો હતો.

નિષ્ણાત સમિતિની વાત સાંભળી મોં કટાણું કરવાનો હવે પ્રોફેસરનો વારો આવ્યો. મારી સામે કહ્યું : ‘આય! ન તો પૂરું વાંચે કે ન કંઈ વિચારે ને—’

‘તો સમજવો એમને’ મેં હસતાં હસતાં કહ્યું. સાચે જ આ ખેતી લડાઈમાં મને મજા આવતી હતી.

‘અરે શું સમજવે! લાગતાવળગતાઓને ઠેકાણું પાડવામાં આપણી સરકાર એવી નિષ્ણાત થઈ ગઈ છે કે જે સમિતિમાં એ જેને નીમે એ નિષ્ણાત! એ જ ચીલે ચીલે આ વેપારી સંમલનેય હવે નિષ્ણાતો નીખવવા માંડ્યા છે છતાંય—’ કહેતાં પ્રોફેસરે છાપાનું

પાતુ' ભૂધરભાઈ સામે ધ્યુઃ 'જુઓ તમારા આ નિશ્ચિતોય છટ્ટી ઓગસ્ટના આ છાપામાં શું કહે છે? ને પછી 'સારા ભાવ વિના ચારો નથી' એ મથાળાનું આખું લખાણ વાંચી સંભળાવતાં કહ્યું. 'આ લોકનું વેપારી માનસ હોવા છતાં અનાજના સારા ભાવ આપવાનું કદાચ વગર એમનો છૂટકો નથી થયો-'

'જોયું' ને અલગારીભાઈ? આ પ્રેફેસરભાઈની દાનત જ એવી છે કે જરા જ કોઈને ન આપવો! આ બાપડી સમિતિએ અનાજના ભાવ સારા આપવાનું લખ્યું છે તો પણ—'

'પણ અંતમાં પાછો તમે કે'તા 'તા એ સાર તો જુઓ ભલામાણસ.. છે કયાંય ભાવવધારાનું સૂચન? બધકે આ લેખ પૂરો કરતાં તો એવી છાપ પડે છે કે જમીનની ટોચમચાંદા મરવા દો ને વાવેતરેય ખેડૂતોની મરજી ઉપર છોડી દો.'

મને પણ આ વિષયમાં ફીક ફીક એવો રસ હતો, પૂછ્યું. 'તો એમાં ખોટું પણ શું છે?'

'ખોટું એ કે અહીં આ સારમાં 'અનાજના ભાવો વધારે આપો' એ વાત ઉપર કંઈન ઓડાડીને પછી મરજી મુજબ વાવેતરની વાત છોડી છે. હવે તમે જ કો' મરજી મુજબ વાવેતરમાં તો રોકડીઓ પાક મગફળી ને કપાસ એવું જ કરે ને? એમ છે ત્યારે!'

મેં છાપું લઈને જોયું તો સારમાં કયાંય અનાજના ભાવો વધારે આપવાની વાત જ ન હતી ને એ હિસાબે પ્રેફેસરના કહેવા મુજબ નિશ્ચિતોની આ સમિતિનો અહેવાલ સ્વાર્થમાં પરિભળતો હતો. કારણ મોટી જમીનો પૈસાદાર વર્ગ પાસે હોવાની ઝાઝી સંભાવના હતી તો મરજી મુજબના વાવેતરમાં પણ બહોળા વેપારને અનુરૂપ રોકડીઓ પાક—'

ત્યાં તો ભૂધરભાઈ મારા ઉપર છેડાઈ પડ્યા : 'પણ તમે કેમ કશી પેટછટી વાત નથી કરતા? સરકાર બાપડી બાર બાર વરસથી ધાન ધાન કરીને ધા નાખી રહી છે. પણ કોઈ તો આ વાતનો નિકાલ—' હું બે લામ ગયો 'વિનોબાજી—'

ત્યાં તો પ્રેફેસર જાણે સળગી બેઠ્યા : 'મહેરબાની કરીને વિનોબાની વાત તો તમે કરશો જ નહિ. એમ શહેરના આ પક્ષા ને લુચ્ચા માણસોને છોડી પેલા ભોળા અબૂધ ને અજ્ઞાન લોકોનો જ લાભ લેવા નીકળ્યા છે. ને સરકારેય—અરુ' કહ્યું છું અલગારી-ભાઈ મોઢવારીનો તમે આંક જુઓ. એ આંકમાં અનાજના ટકા જુદા પાડો. ને પછી કો' કે જે અનાજ ઉપર માણસનું જીવન નિર્ભર છે એનો કેટલા ટકા ખર્ચ છે ને બાકીનો જે સ્વાદ અને શોખનો જ માત્ર લાભ છે એના ટકા કેટલા છે?'

ભૂધરભાઈ પણ—પ્રેફેસરની વાતમાં કંઈક વજૂદ લાગવાથી કે મમેતેમ ચૂપ થઈને સાલળી રહ્યા હતા; હું પણ વિચારમાં તો પડી જ ગયો હતો. ને આ જોઈ પ્રેફેસરને જાણે પાનો ચાલ્યો. બોલવા લાગ્યા : 'એ તો ફીક છે કે ભારતનો ખેડૂત વેરણુછેરણુ પડ્યો છે. એનામાં નથી દાઈ સંગઠનની સૂઝ કે નથી ભણવાની બૂઝ.' આ સાથે જ એમણે અનાજપણે દાંત પીસ્યા. 'પણ થોડાંક વર્ષ એને કેળવાવા દો, સંગઠનનો મંત્ર જરા ભણવા દો ને જુઓ પછી કેવાક આ શિખાઉ કસાઈઓ જેમ ફાવ્યું તેમ એના જીવન ઉપર ધસરકા કર્યા કરે છે જો!...સરકાર કે' 'છ રૂપિયે મણુ ધઉં!'

તો વહેપારી લે ચાર રૂપિયે મણુ! પણ એમાંના કોઈનેય ખબર છે કે ધઉ વાવવા માટે સાત સાત તો એને ખેડ કરવી પડે છે ને પડવા માટે પમ્પાંચ વાર એને પાણી પાવાં પડે છે.'

પ્રેફેસર સાથે જ એટલા બધા બીકળી બેઠ્યા હતા કે એમની આંખમાં એક આંસુ આવવા જ બાકી હતી. ને એ વાતને જરા હજી પાડવા માટે હસીને કહ્યું. 'અરે પણ—તમે જ કો', અનાજ પાશ માટે છે?'

'આવા માટે.'

'તો બસ પછી આ લોકને ઘઉં ખાતાં તો આવડે છે ને?'

'તો ખાય પકરીને?'

'પણ પકરીને નહિ તો—(મરજી મુજબ—મગર કરી

ગણતરીએ ભાવ ખાંધીને ને વગર કોઈ અનુભવે કાયદા-કરી) થકવીતેય ખાય છે ને ?

પણ આથી તો પ્રોફેસરને બિલટાનું દુઃખ થયું. સાચે જ એમનો અવાજ ગળગળો થઈ ગયો હતો. એણે તો પણ સ્વગતની જેમ : 'સાચી વાત છે ! નથી તો એના કોઈ, કામના કલાક કાઢતું, નથી એનાં ટાઢ તડકા ને વરસાદની કોઈ નોંધ લેતું. નથી એનાં ભૈરાં છોકરાંની રાત-દિવસની મજૂરીનો હિસાબ ગણતું; નથી કોઈ એ અનાજનું પંડતર મૂલ્ય ગણી ન્યાયસરનો એને ભાવ આપતું ! ને વેપારીથી માંડીને તે સરકાર સુધી બધા જ એની એવી દયા ખાવા નીકળી પડ્યા છે કે—સાચું કહું છું—અલગારીભાઈ, ભારતના ખેડૂતની આજકાલ જે દૂર મસ્કરી થઈ રહી છે એવી બીજી આ જગતમાં કોઈનીય થતી હશે કે કેમ એ મારે મન એકે ધણો મોટો સવાલ છે !' ને બીહીને એ ચાલતા થયા.

ભૂધરભાઈ પણ, 'વાત તો મારી ખેડી ખરી લાગે છે અલગારીભાઈ,' આમ કહીને બિલા થયા, ઉમેયું : 'ઘઉંને માટે સાત સાત ખેડ કરવી પડતી હશે ને એટલી બધી વાર પાણી પાવું પડતું હશે એ તો મેં આજે જાણ્યું !' ને એમણેય પગ ઉપાડ્યો.

પણ હું તો—પુરશીમાં જાણે જાડાઈ ગયો હતો આવા વિચારે; સરકારને હડતાલ નિષ્ફળ જવા છતાંય આ

નોકરીયાત વર્ગ માટે કેટલી બધી છૂટછાટ મૂકવી પડી છે ! કારણ ? એ લોકના સંગઠન અને પ્રતિકારને લીધે જ ને ! પરદેશમાંથી અનાજ આવે છે એ અહીંના ભાવે તો નહિ જ પડતું હોય ને ?...ત્યારે એના કરતાં આપણા ખેડૂતને એ જો સારા ભાવ આપે ને શહેરની એની વસ્તીને સસ્તું અનાજ આપી ખોટ પોતે ભોગવી લે તો—બીનુ કંઈ નહિ તો અમેરિકાના ઉંબરે આપણા પ્રધાનોને પણ ધસવાના ને હુંડિયામણ માટે રાવ કરવાની તો એટલી ઓછી થાય ને ? પણ ના ! અમારે અહીં રેડી સસ્તી છે એ ભ્રમ પછી ભાંગી જાય ને ? તો સેવાભાવી આપણા માનસનેય સેવા કરવા કો'ક ને કો'ક તો જોઈએ જ ને ? ...

પણ બીડો વિચાર કરતાં મને લાગ્યું કે આ બધા કરતાંય ખાસ તો મૂંગાને મારવો એ જ જાણે અન્નપૂરે રાજકર્તા વર્ગની નીતિ લાગે છે !

પણ અહીં—કલ્પના નોકરને મારા બિલવાની વાટ જોતો જોઈ બિલો થતો હું મનોમન પ્રાર્થી રહ્યો : 'ભગવાન ! ભારતના આ ખેડૂતને—અલ્લે એ મૂંગા માનવીને વહેલી તકે તું વાચા આપ !'

હારતો ! માઆ વિના તો માય નથી પીરસતી પંજી—ગમે તેવી લોકશાહી પણ આખર તો સત્તા ને ? !

લંડનમાં સવાર તથા સાંજના સમયે કામ પર જતા આવતા લોકોની પુબ્લિક લીડને પહોંચી વળવા અનુનવા ઉપાયો કામે લગાડવામાં આવે છે. બ્રુક્લિં ફિલ્મે દ્વારા પ્રવાસ કરનાર લોકોની સંખ્યા પણ લાગેલી હોવાથી તેમને 'ક્ષેટફોર્મ' પરથી રસ્તાની સપાટી સુધી લઈ જવા-લાવવા એક સ્ટેશન પર આપમેળે ચાલતા પટ્ટા જેવા રસ્તાની ગોઠવણ કરવામાં આવી છે. ઉતાડુંઓ આ પટ્ટા પર બિલા રહેતાં જ 'ક્ષેટફોર્મ'થી રસ્તાની સપાટી અથવા તો રસ્તાની સપાટીથી 'ક્ષેટફોર્મ' સુધી આસાનીથી પહોંચી જઈ શકશે. પગથીયાં ચઢવા બિતરવાની 'કચી માથાફૂટ' જ નહિ. આડનાંસી આવતી ચિકિત્સા જ જોઈ હશે. પરિણામે ઉતાડુંઓ ૧૫ કે ૨૦ મિનિટને બદલે ફક્ત પાંચ મિનિટમાં ઉપરનીચે જઈ શકશે.

‘ભિર્મિ-નવરચના’નો ઓક્ટોબર આસનો અંક પહેલી તારીખને બદલે ૧૫મી ઓક્ટોબરે ખાસ દળદાર દિવાળી અંક તરીકે પ્રગટ થશે તેથી તેની દરેક આહુકો નોંધ લે. આવતો અંક ૧લી ને બદલે ૧૫મી તારીખે રવાના થશે.

—વ્યવસ્થાપક : ‘ભિર્મિ-નવરચના’

નાનુભાઈ દવે

ભરેંસા

હી ન્યારે પુરુષના મનને સામૂત લગામવાળું અને કામૂમાં જુએ છે ત્યારે એ પુરુષ ઉપર વારી નથ છે ત્યાં કુળ કોમ કે કર્મ આડે આવતા નથી એવા એક સામૂત મનવાળા જવામદ પુરુષની આ કલાણી એટલે જ દરેકનાં મન છતી નથ છે—એકથી સ્ત્રીઓના જ નહિ સાથે સાથે પુરુષના પણ

‘સાહિબને ખેડા કે ગાડી દરવાજે લાવે અને આ સામાન અદર ગોઠવી મને ખર કરે! હેનિએ નોકરને સરના આપી અને એણે બહાર જવાના કપડા પહેરવા માડ્યા

મોહનનાન શેઠની સહુથી મોટી દીકરી તે હેલિ એનો જન્મ થયો ત્યારે ઘોઘમાર વરસાદ તૂટી પડ્યો હતો અને રસ્તાઓ પાણીમાં ડૂબી ગયા હતા ટેન્કિન ચાલતા ન હતા અને કેટલી જગ્યાએ વીજળી પણ અટકી ગઈ હતી છતાં હેલિ સુખરૂપ આવી હતી ને બધાને ગમી ગઈ હતી ‘અલિ હે’ એમ બોનાવતા એનું નામ હેનિ પડ્યું ને ચીટકી ગયું કોનેજમા મે વર્ષ માગી હવે વિત્રકામ શીખતી હતી બપોરે શેઠની મોટર ઓફિસથી પાછી આવે એટલે હેનિ એનો સરજામ લઈ કોઈ રથને પહોંચી જતી અને ચિત્રો દોરતી એના ઓળખીતા કુટુંબોમાં એના ચિત્રો બે આપતી અને તેઓ ખુશ થઈ ધરમા ધ્યાન ખેંચે એવી જગ્યાએ લટખવતા

સાહિબસિંવ એમનો શિખ ફાઈવર હેનિને ગમે એના રથને ગાડી લઈ જતો એનો સરજામ ગોઠવવામાં મદદ રતો બપોરે ઘરમાંસમાથી કોઈ કાઠી આપતો પણ એ સિવાય કંઈ બોનતો નહિ એની ગાડીમાં બેસી પબખી લાપાની ચોપડી વાળ્યા કરતો, અથવા ગાડીની ચાકરી કરતો

કોઈ દાર કામ અંધ કહી વેળા હેલિ સાહિબને ચિત્ર બતાવતી ‘તને કેવું લાગ્યું?’ એમ એનો અભિપ્રાય પૂછતી પણ સાહિબ મૂંગો મૂંગો સામાન ઉઠાની ગાડી ભેગો થઈ જતો વિવેક ખાતર પણ જ્યાંબે દેનાં એ ટાળતો સાહિબનો આ સ્વસ્થ શેઠને ગમી ગયો હતો ગાડીમાં ધણીમાર ધધાની વાતો ચાલતી પણ સાહિબનો કાન એ તરફ સરવો થતો

નહિ અને છતાં શેઠની એક પણ આજ્ઞા એ ચૂકતો નહિ

હેનિએ ચિત્ર દોરવાનું શરૂ કર્યું એટલામાં બીજી ગાડી ત્યાં આવી ને એમાંથી એક યુવક ઉતર્યો એ કોઈ અમેરિકન ટુરિસ્ટ જેવો દેખાતો હતો છાપાના મીડિયો બતાવતું બુશશર્ટ એણે પહેર્યું હતું અને દિનીપત્તી અદાથી વાળનડે કપાળ દાકયું હતું ખભે કેમેરા લટકતો હતો તો બીજા હાથમાં સિગારેટ સળગતી હતી ‘હલો હેલિ—’ મીડિયો એણે દૂરથી હાથ લપાવે

એણે ચિત્ર જોયું, ખૂબ ખૂબ વખાણ્યું વસ્તુનું સયોજન એને મન અદ્ભુત હતું એક કલાકારની નગર જ આ શોધી શકે અને પછી એણે કેમેરા આગળ કર્યો

તું તારે મામ ચાલુ રાખ જોડ છું મને કોઈ સારા પોઝ જડે છે—’ કહી એણે હેલિની ચારે પાસ ઘૂમવા માડ્યું એ ધીકીમાં ભોને બેમી જતો લેની જતો તો વળી કોઈ પથ્થર પર ચડી થનાય એના બાંયેથી કેમેરામાં મીટ માડતો એ બધો વખન એનો રેડિયો ચાલુ રહેતો અમેરિકાની વાતો કહેતા એ થાડતો નહિ પોતે એ બધું જાણી શક્યો છે એમાં જ એ ધન્ય બયો હતો

હેલિ સાથે કોઈ પી એ છૂટો પડ્યો બીજો દિવસે દેશ બતાવવા ત્યાં જ મળવાનું એણે જણાવ્યું ત્યારે હેનિ આભારનથ બની બમી થઈ

‘મધરફ્લાઈ એટના માટે આટલે દૂર—’

‘એવલા માટે જ નહિ પણ સારા ના આન્યા તો બીજા પોઝ લઈ શકું ને સારા આન્યા હોય તો તો વધારે લેવાનું કેમ ચૂકાય!’ એ બને કાન સુધી મો ખેંચીને હાથો ને પગ ટાંટા કરતો મોટર હકારી

ગયો. એના ગયા ફેડે હેલિનું ધ્યાન કામમાં લાગ્યું નહિ એટલે એ પણ પાછી ઘેર ફરી. ફોટા તો સારા આવ્યા હતા છતાં મકરંદે એની ભૂલો ખતાવી પોતાના ઉપર રોષ કર્યો. અને ફરીવાર કેમેરા તૈયાર કર્યો. આ વખતે એણે હેલિને જરા આમ, જરા તેમ કહીને ફેરવી. એની પાસે જઈને એનું મોં એના વાળ એની સાડી એના હાથ ગોઠવતો ગયો, વખાણતો ગયો.

‘આ વખતે તો એવો પોઝ ઝડપી લેવો છે કે પરદેશના પ્રદર્શનમાં ઇનામ જીત નહિ.’ અને એ પ્રદર્શનોની વાતે ચડી જતો. હેલિ કોઈ સવાલ પૂછતી તો એ ખુશ ખુશ થઈ જતો. ‘હાઉ સ્માર્ટ એક યુ !’

‘આ ચિત્ર જે પ્રદર્શનમાં તું મૂકે લાંથી મારે જ ખરીદ્યું.’ બીજાના હાથમાં એ જવા જ નહિ દઉં.’ ‘પણ મેં તો મારા મનથી એક જાણને આપવા નક્કી કર્યું છે.’ હેલિએ ચિંતા ખતાવી.

‘તેને બીજું ચીતરી આપજે. એ શું જાણવાનો હતો ? મને આની ‘સેન્ટ્રીમેન્ટ વેલ્યુ’ છે એટલી બીજા કોઈને ક્યાંથી હોય ?’

‘સારું ત્યારે. તમને આપ્યું !’ કહી હેલિ હસી પડી. અને મકરંદે અમેરિકન હોય એના ઉપર લાખ લાખ થેક્સ ખડકી દીધા. છેલ્લે સરંજામ પેકે કરવામાં મકરંદે જ હાથ આપ્યો ને છતાંથી ઉઠાવી પણ લીધો. ખંતે સાથે ચાલવા માંડ્યાં.

‘એકલા ‘લેન્ડસ્કેપ’ કરો છો કે—અહીં રહેતા લોકો, એમનાં રહેણાણ, એમની ધરવખરી—એવું કાંઈ ચીતરો ને, હેલિયહેન, તો અમેરિકનો એવું જોવા ખૂબ જ ઇતેજાર હોય છે. આવો ખતાવું તમને.’ એમ કહીને એ નજીકની મૂંપડી તરફ વળ્યો. અંદર કોઈની સાથે વાત કરી અને હેલિને માનપૂર્વક અંદર લઈ ગયો.

‘જેવું ને અહીં ચિત્ર માટે ફટલી બંધી સામગ્રી પડી છે. ફક્ત તમારે ‘મૂડ’ લાવી આપવાનો.’ મકરંદે નાની ખાટલી ઉપર હેલિ સાથે ખેસતાં કહ્યું. લાગલો

જ એણે કેમેરા સંભાળ્યો ને માંદી સ્ત્રીને એનું બાળક ચૂંસ્યા કરતું હતું તેનો ફોટો ખેંચી લીધો.

ત્યાંથી એ ખંતે મોટરો કને આવ્યાં. સાહિબે સરંજામ ગોઠવવા માંડ્યો ત્યારે મકરંદે સિગરેટ ચેતવતાં પૂછ્યું : ‘આ તમારો વિશ્વાસુ છે ને ! બાકે એવો તો નથી ને !’

અને જવાબમાં બાકવા જેવું શું બન્યું હતું તે હેલિ મનમાં ખોળવા લાગી. પણ કશું જડ્યું નહિ. એ સાહિબની જોડે આગલી સીટમાં ખેડી અને એટલેથી જ ખતાવ્યું કે ચિંતાની જરૂર નથી. એમ બુદ્ધિ બુદ્ધિ સ્થળે તેઓ મળતાં રહ્યાં. કદીક મકરંદે નાનકડી પીકનીક જેવું ગોઠવતો તો કદીક એકાદ ઝાડની ઊંચામાં કોઈ ચોપાનિયું ઉઘડાવતો. અમેરિકનોની જિંદગી માણવાની ભલભલતી રીતો એ પ્રશંસાપૂર્વક કહેતો.

‘એવું તે વળી હોય !’ કહી હેલિ વિરમયપૂર્વક મકરંદે તરફ જોઈ રહેતી. ને એની ખાતરી કરાવવા એ ઊડીને એની પાસે જતો, એના ખભા પકડી હલાવતો, એની ચિણુક પકડી ઊંચે જોડાવતો. ‘નથી મનાતું એમ ? આથી આગળ કહું ? પછી જોને કહેતી કે—’

બીજે દિવસે ચિત્રસરંજામ કાઢતા સાહિબને હેલિએ રોક્યો. ‘જેઈ’ છું, ‘મૂડ’ આવશે તો સામાન મંગાવીશ.’ એમ કહી એ વૃક્ષોની ઝાડીમાં જતી રહી. મકરંદે એની રાહ જોતો હતો. એક પડી ગયેલા ઝાડના થડ ઉપર ખંતે ખેડાં. મકરંદે પાસે સરક્યો. એણે શું શું કહ્યું તે હેલિને યાદ ના રહ્યું પણ એનો નશો ચડી ગયો.

પાછા ફરતાં ચૂપચાપ ગાડી હાંકતા સાહિબને હેલિએ કહ્યું. ‘સાહિબ, મને તારા ઉપર યકિન છે. શેઠને કે બીજા કોઈને કાંઈ જાણાવતો નહિ.’

અને જવાબમાં સાહિબે એનો વિશાળ પંખે માથા સરખો ઊંચો લઈ હેલિ સામે ધર્યો : વિશ્વાસ મૂક્યો છે તે જાણવાશે, ફિકર કરશે નહિ. એ અક્ષરે બોલ્યો નહિ, જાણતો હતો છતાંય.

એમ ખંતેની સંતત્યસો ચાલી, ગુફતયુ વધી, મુલાકાતોમાં મરતી ઉમેરાતી ગઈ. પહેલાં એકાંત સોધતાં, તેનીય હવે જરૂર ના રહી કેંક ગાંઠાં કાઢ્યાં, કેંક વચનો અપાયાં, કેંક તરંગો ધડાયા. અને ગરમીનો પારો ઝડપીથી ચડ્યો એમ ઊતરવા લાગ્યો. એક દિવસ એણે સાહિબ આગળ વરાળ કાઢવા માંડી પણ ખ્યાનથી સાલગ્યા પછી સાહિબે માત્ર એટલું જ પૂછ્યું. 'એને કહ્યું ?'

'કહ્યું ત્યારે તો એ ખીન્યો છે. એ કહે છે લખ્તની ઉતાવળ કરે એ છોટકરી એને પઝાત, અન-અમેરિકન લાગે છે એટલે હવે મળવા પણ નથી આવતો.'

'ગેઠને કહો.'

'તો તો થઈ જ રહ્યું ને. મરી જઈ તો ભડે પણ—' અને હેલિ ગજરાઈ ગઈ હોય એમ બોલતાં અચકાઈ.

પણ આવી વાતો છાપડે ઢંકાતી નથી, સમય એકલો જ ચાડી ખાવા પૂરતો હોય છે. મૌન મેં અને ઘૂરકાટભરી આંખો જોઈ હેલિ સમજી ગઈ કે શેઠ બધું જાણી ગયા છે. શું સાહિબે દગો દીધો ? શેઠનો વહાલો થવા એણે બધું જોડી કાઢ્યું ? બીજું કાણ હોઈ શકે ?

ત્યાં તો એને, શેઠ સાદિબને ધમકાવતા હતા તે સંભળાયું, ને બધા બારણાની આગળ એ થંભી ગઈ.

'નાલાયક, પાછ, તને કશું ના મુજબું તે મારા જ ધરમાં ધાપ મારી ? અહીં નોકરી માટે આવ્યો ત્યારે તારા શા હાલ હતા અને ક્યાં સુધી મેં તને જાળવ્યો તે બધું ભૂલી ગયો ? આખરે મારું જ નાક કાપવા તૈયાર થયો ? રીસ તો એતી ચડી છે કે હમણાં પોલીસને બોલાવી સોંપી દઉં. પણ જા, તારું મેં કાળું કર, ને આ શહેર છોડી ચોવીસ કલાકમાં જતો રહે જિંદગીમાં ફરી આ તરફ ફરકીશ નહિ. જા જતો રહે.'

આટલું કહેતાં શેઠ ધૂન્યા, ટેબલ ઉપર - મુછીઓ પઝાડી, કાગળિયાં ફેંકી દીધાં, અને મેં ઢાંકી ખુરશીમાં

પડ્યા. સાહિબસિંધ કોઈ ના બોલ્યો, ના કર્યો ખુવામો કે ના કર્યો ખયાવ, એના મેં ઉપર અપાર મુન્ઝવણ ફરી વળી. એક મિનિટ અપચાપ બિમો રહ્યો ને પછી શેઠને-સલામ કરી બારણું બિધારી બહાર નીકળ્યો.

એને જોઈને હેલિયું મેં પડી ગયું. એણે બહાર રહી બધું સાલગ્યું હતું તે વાત સાહિબે જાણી હતી. એ નિરપરાધ હતો તેવું હેલિ જાણતી હતી. અને છતાં હેલિને આપેલા ભરોસા ખાતર એ કેં બોલતો ન હતો, અપમાન અને સજા બને તેવી લેતો હતો. એની કારકીર્દિની આ કટોકટી હતી. જેને લીધે આ સ્થિતિ આવી હતી. તે ધરની માસિક જેવી સહુની લાડકવાયી એની સામે બિમી હતી. એક ક્ષણ અચકાઈને સાહિબ ત્યાં બિમો, હેલિ તરફ જોયું, બેકસુરની વડારે ખડું બોલવાની નાહિમન પારખી અને એ દીવાનખાનું વીધી સ્વસ્થપણે ચાલ્યો ગયો. પાછું ફરીને એકવાર પણ જોયું નહિ.

હેલિને ધણુયે લાગી આવ્યું. ખૂમ મારી એને શકવા એણે ધણુયે પત્ન કર્યો. પણ એતું કોઈ ના ચાલ્યું. જીલ જ ના બિપડી. એ મૂઠ બની જોઈ રહી. એની કાયરતા એને ડંખી, એ લજવાઈ પણ એ બધું ગમે ઉતારી ત્યાંથી ખસીને એ પોતાના રૂમમાં ગઈ. બારણું ઘેર દીધું.

'અગર સાહિબે નથી કહ્યું તો વાત ક્યાંથી ફરી ? બીજું કાણ કાણ જાણતું હશે ? કચારથી આવી ગઈ ફેલાઈ હશે ?' અને એને તરત વાદ આવ્યું કે થોડા દિવસ પહેલાં સવારે સવારે એને બિડીઓ થતી હતી ત્યારે મા કશું બળગતી હતી. દિવસમાં એણે આળા તોફાન કર્યો ત્યારે મા હસી નહોતી, વિચારમાં પડી હતી. દાકતરકાકા મળવા આવ્યા ત્યારે એના તરફ ધારી ધારીને જોતા હતા. શું એને મહિના રહ્યા ? ને એની જાણ આ બંધાને પડી ?

એ વિચારે એતું મળજ ધમધમી બાધું, પેટમાં ફાળ પડી. હવે ? શું એને ઝોસડ પારો ? શું એને પરગામ મોકલી દેશે ? એમની આંખ સામે આંખ કેમ મંડાશે ?

શી રીતે આ ધરમાં રહેવાશે ?

પેલો મકરંદ તો ના પાડ્યા પછી શહેરમાં પણ ક્યાં હતો ? એ તો ભાગી જ છૂટ્યો હતો. અને હોત તો પણ એ શી મદદ કરત ? ત્યારે શું એનું નામ દેવું ? જે એને સાથ દેવાનો નથી તેનું નામ દીધું તોયે શું, એથી કલંક ક્યાં મટવાનું હતું ?

ને લાગતું જ એનું ધ્યાન સાહિબસિંધ તરફ વળ્યું. આ માણસ કદી એની સામે હસ્યો નહોતો, વાત કરવા માગી તોયે બે અક્ષરથી વધારે બોલ્યો નહોતો. માત્ર એકવાર ભરેસો દીધા બદલ આટલું સહન કરી લે—રંગ છે ને એને ! એણે મારી એમ ઢાંકવા શું ના કર્યું ? અને શું ના કરે ?

હા. એ એક જ વ્યક્તિ છે, જે એને હળુપ સમજે ને સહાય કરે. પણ એ હવે ક્યાં છે ? એ તો જતો રહ્યો ને ! એણે ખારી ખોલીને બંગલાના કંપાઉન્ડમાં જોયું. સાહિબની ઓરડી ખુલ્લી હતી. માળી એમાં ઝાડુ ફેરવી સાફ કરતો હતો. ગાડી પોર્ચમાં હતી, સાહિબ ચાલ્યો ગયો હતો.

હવે ? એ ખાટલામાં જઈ પડી, ઓરડીની ચારેય ભીતો જાણે એના ઉપર ધસી આવતી હતી, હમણાં જાણે એ ભીંસાઈ મરશે. એને ગુંગામણ થઈ. એને ઓચિંતું લાન થયું કે દુનિયામાં હવે એનું કોઈ નથી. સહુ અને લાનભૂલેલી, મૂરખ, દોષિત, પાપી ગણે છે, હવે કોઈ ખુલાસો નથી, કોઈ દલીલ નથી. જાણે પગ નીચેથી ધરતી જ ખસી ગઈ છે. અને બચકા આવ્યો, એનું મોં લાલદૂમ થઈ ગયું—

એણે ગાડીનો ધરધરાટ સાંભળ્યો. ખારીએથી જોયું તો શેઠ ટેકસી ફરી ચાલ્યા હતા. થયું, હવે સાહિબ ચારી રહ્યો, એના વિના કામ ચાલવા માંડ્યું. ને સાહિબનું કામ પણ ખીલ કોઈ જગ્યાએ ચાલશે. બધાનું જ ચાલશે, એક એનું જ અટકી પડ્યું છે તે હવે છવ લઈ ને રહેશે.

અસ્વસ્થ બનીને એ ખારીએથી પાછી ફરી, ખારણા પાસે ગઈ, મેજ પાસે બેસી રહી. ખાનું ખોલ્યું ને

વાર્યું, કેં સૂઝ ના પડી. ધીરેથી એણે ખારણું ખોલ્યું, દીવાનખાના ભણી જોયું, કોઈ નહોતું. ઝટ લઈને પર્સ બિલાવી એ બહાર નીકળી ગઈ. અને જે પહેલી ટેકસી મળી એમાં ઘૂસી ગઈ. ‘ક્યાં જવું છે ?’ એણે ‘સીધા આગળ’ એવા બોલે જવાબ દીધા ને ધીરેથી ગાડીના પાછલા કાચમાં જોયું. પાછળ કોઈ જોતું કે આવતું નહોતું. પછી એ નિરાંતે વિચાર કરવા બેસી. ‘જરા આસ્તે—’ એણે ગાડીવાળાને કહ્યું.

સામેથી ખીલ ગાડીઓ પસાર થતી હતી. ટ્રેલર સ્ટેન્ડ ઉપર બેસી પણ હતી. એમાંથી એક શિખ નજરે પડતાં એણે ગાડી થોભાવી, સાહિબસિંધનો પત્તો માગ્યો. એમાંથી એના કાકાનો પત્તો જડ્યો, એનું ઘર મળ્યું અને છેવટે સાહિબ પણ મળ્યો.

‘આપ અહીં ?’ સાહિબ સફાળો બોલો થયો.

‘ત્યારે કરું શું ? હવે કોઈ કરતાં મારું કોઈ નથી. મારા વાંકે તનેય આકરી સજા વેઠવી પડે છે. તોફારી તો સમજ્યા પણ કલંક માથે લેવું—’

‘આપ ફિક્કર ના કરે.’

‘ત્યારે ખીલું શું કરું, સાહિબ ! બધાને નવી રીતે ગોઠવાઈ જતાં કાચે, એર તો એક મારે જ લેવાનું છે ને !’ હેલિતો અવાજ ધૂન્યો, એને કુરકુ આવ્યું, આંખ ભીની થઈ.

‘ઐસા નહિ, નહિ, નહિ. કબી નહિ.’

‘ત્યારે ખીલું શું ? એ ધરમાં હવે મારાથી શે છવાય, કોની સામે જોવાય ?’

‘હુકમ કીજીયે—’ અને સાહિબ નિશ્ચય કરતો હોય એમ ટદાર થયો. ‘એને પકડી લાવું ?’

અને હેલિતું મોં બતરી ગયું. એને બળજબરીથી ખેંચી લાવે તોયે શું એવા જોડે એકવાર ભૂલ થઈ, કાંઈ ભરેસો થાય ? ભરેસો તો થાય—અને એની નજર સાહિબ ભણી ગઈ.

‘સાહિબ મને અહીંથી લઈ જા. ગમે ત્યાં લઈ જા. છવતી રાખવી હોય તો આટલું કર. એક માત્ર

તારો જ ભરેસો રહ્યો છે '

'બસ બસ એટલ ક્યુ તે ધણ છે ' સાહિબે છાતી ઉપર હાથ દાખો

અને એ અને ત્યાથી ક્યારે સરકયા તેની કાઈને ખબર ના પડી સાહિબ જાણતો હતો કે હેનિને લગાડી જવાનો આશય હવે જરૂર એને માથે ચોટવાનો પણ જોખમોથી ડરે તો એ સાહિબ શાનો ! નહિ કપડાં ને નહિ દાગીના—શુ જ લીધા નિના હેનિ એની સાથે ગઈ એક ગામથી બીજે ગામ કરતા કરતા બને ઘણે દૂર પહોંચી ગયા શી ખબર પાછળ કેવી શોધાશીય આવી પોલીસનુ વોરન્ટ નીકળ્યુ કે શુ થયુ—રામ જાણે

જૂની ચાનમા કાઈને ખસેડીને સાહિબે ઘર માડ્યુ હેનિએ સત્તાર ખીજ પહેરી ઉપર દુપટો નાખ્યો અને નામ પણ બનેએ યદયા—ડરતાર ને કુતી થઈ ગયા

કુતી મૂળ રાવળપીડી તરફની પડી તો સગાથી નિષ્કૂટી પડી ગયેની ત્યા આ કરતાર મળી ગયો ધરતારે નડુ લાયસન્સ કરાવી ટેક્સી ભાડે ફેરવા લીધી વહેલી સમારે કરતાર આગે જાય ને બીજારે જમવા પાછો ઘેર આવે તો આવે કુતી રસોઈ કરે તે જમે ને રાતે ચારપાઈ લઈ ફૂટપાથ ઉપર સૂતા આ યે જાય કુતીની ખાતર એણે કપાનકાફતા છોડ્યા ને જીતે પૈસા બચાવના માડ્યા

એ ચાર મહિને એને પોલીસે શેક્યો ને ગાડી થાણે લીધી ત્યા એનુ લાયસન્સ લઈ લીધુ ને પૂગપરછ કરી ડર તારે નક્કી કર્યો મુજબનુ જ કહ્યુ એક અક્ષર પણ આડા અરગો ન થવા દીધો બીજે દિસે એને ફરી આવવાનુ કહી ફેજદારે જના દીધો પણ ત્યાથી નીકળીને એણે કુતીને તૈયાર કરી ટેક્સીનો દિસાબ પતારી એ રાતે જ ત્યાથી નીકળી ગયો ને બને જાણુ વખાના માયા ભાગ્યા તે જાય છેક મ કા

હેનિએ આ પ્રદેશ એકતાર જોયો તો ખરો પણ સહેલાણીઓ પ્રદેશને કેટનુ જુએ સમજે ! આજે

પરિસ્થિતિ જુદી હતી આ મુનકમા હવે એણે પૈમા ખરચ કરવાના નહોતા કરાનાના હતા કેપ્તાની બેડે મેશ રાખીને એને ચાનવાનુ હતુ

કરતારે સીમનાના મોન ખબરની નીચાવાને એક મેડી લીધી ને માનસામાનની હેરફેર કરનારી કપનીમા એ ખો ચડી ગયો કદીક ખટારો લઈ ને સીમનાથી કાન ! જતો મ્દીક કોટર લણી સફરજનના બગીચાઓમાંથી માલ સીમના લાવતો એ સફરોમા બ્યારે ઘેર પાછો ફરતો ત્યારે કુતી માટે કશુક અચૂક લઈ આવતો એણે ભરવાનુ બેન આણી આપ્યુ હતુ ને એ એનુ માપ લઈ ને ભરવા બેગી એમ જોયુ ત્યારે કરતારે ગૂંથનુ ઉકેલી નાખ્યુ

મેરે નિરે નહિ છોગે બચ્ચેકે નિચે બનાઓ કુતી હસી પડી પણ કરતાર ના હરો એને તા બીજે ધતેજમ કરવાની લગતી હતી આખ ઉમારીને એ કુતી લણી જોતો નહોતો બે શમ્દો કહે તો પણ દાદર ઉપર પગ ફેરડીને એ ગહેતો એમ કરતા ધરમા નાની અમૃતકાર આવી ને કરતારે પાડાશમા મીપઈ વહેચી જેમ હેનિનો સધાન સ્વીકારી લીધો હતો એમ એની દીકરી અમૃતને પણ એણે લાડથી ઉછેરના માડી ને બે વાં તો જોત જોતામા વડી ગયા

એ ગાળામા કરતારે એ હાટડી નીધી છે બી તાજ સફરજન વેચે છે એ તો જાણુ નથી બેસી શકતો પણ કુતીકાર એની નાનકડી અમૃત લઈ ને ત્યા બેમે છે દુકાને લાવતાન થતા નથી મુકરર છે ખરામ માન દુકાને રખાતો નથી એથી દુકાન જમના લાગી છે સહેલાણીઓ પાગ ફેરતા એમના સફરજનની પેગીઓ ઘેર લેતા જાય છે ડદીક અએજમા કુતી બેડે ટોપટપા પણ હાકે છે તકિયાના ગરેક ઉપર રેશમના ફૂન ભરતી કુતી એમને બગીચાઓની વાન કરે છે અને નિર્ભય જીવનમા એ કોકવાર મલકે છે ત્યારે ચોતરફ સફરજનનો મેવો ફનાઈ રહે છે સાહિબે ઘણી વાર રાત 11 હેનિને સમજાવુ કે એ એને વનન એના સગાને સોપી આવે ત્યારે હેનિએ

જાહેરો : ૩૫

મોહુ થયુ હશે.

આખરે સાહિબ આ યો ઝટપટ હાથ મો ઘોઈ એ જમના બેઠો ને જમના જમના એણે વાત કાઢી 'દેલિ સાચુ કહેજો મારે કે તારે માથે કાઈ ખતરો ના હોય તો દેશમા પાછા જવુ છે ને?'

હેલિને વળી ધ્રાસ્કો પડ્યો દુકાન ઉપર એ ઓળખાઈ ગઈ એવુ સાદિમે પણ જાણી લીધુ શુ? ને એણે એમ ધાર્યું કે ઘરના ખેચાણુ સામે એ હવે ઝમૂમી નહિ શકે? આખરે ઘર છોડનાનુ કારણુ તો નાનેલીનો ભય જ હતો ને! એ ભય ટળી ગયો હોય તો પછી?

'તમે એક વાર જમી લો પછી આપણે લગર મારવા બહાર જઈએ.' કહી હેનિએ વાત ટાળી અને બહાર નીકળતી વખતે ગરમ કરી રાખેલો સાહિબને મોટો કોટ પહેરા યો રાત અધારી હતી અને એ સાથે ચાલવા માડ્યુ કાશીનો ધાટ ચડતા હોય એમ પગથિના ચડી અને મોન ઉપર આ-આ ને ત્યાથી સેસિને રમ્તે વત્યા હડીમા ઝડપથી ચાનવાની મગ્ન હતી

રસ્તે એણે મકરદ દેખાયાની રાત કરી તો સાહિમે ઉમેયું કે એ લોકો સેસિનમા ઊતર્યા છે અને અત્યારે આપણે મગીશુ એમ મે કલુ પણુ છે તુ મહેનોમા રહેનારી કળાકાર લાણેની - હવે તારુ સ્થાન ત્યા જ છે ખતરો દૂર થયો છે એમ જ સમજી લે કે ઓચિતો એક વાર તને લઈ ગયો હતો એમ ઓચિતો તને મૂકના આવુ છુ

અને હેનિ રમ્તા વચ્ચે થભી ગઈ એણે સાહિબની આખ પકી પાઠો ખેન્યો. 'તુય કેની વાત કરે છે સાહિબ, આટનુ સાથે અથડાયા કુટાયા પણ મને આની જ ઓગખી? હુ તારો વિશ્વાસ કરી શકુ ને તુ મારો વિશ્વાસ નથી કરતો?'

રસ્તાની ધારે બત્તીની નજીક મૂકેના એક બાક ઉપર બને બેઠા સાદિમે એને ઘણ સમજાવી 'હેનિ બુન તો ભારતની સરકાર પણ કરે પણ એને એ વાગી નથી રહતી હવે સ નંગો બ નાયા છે રા ગ રી ગયા છે પછી આ રખડપટની જરૂર શો? રાહિ

બના બોને હેનિએ નિશ્વાસ નાખ્યો

'એમ ઝંઘે ને સાહિબ, કે તુ હવે મારાથી થાક્યો છે? અને એમા તારોય મો વાક? મારે લીધે તે કેટકેટલુ વેચ્યુ છે તે હુ શુ નથી જાણતી! તે હજુ સસાર માડ્યો નથી અને સોના સરખા આ વરસો તનતોડ મજૂરી કરવામા લીતે છે તે નહિ સમજુ તો કોણુ બીજા માનનાનુ છે? પણ મારે હવે તારાથી છૂટા પડનાનુ હોય તો હુ કાશ્મીર ભરી કે આસામ તરફ ચલી જઈશ મનેય આગડવા દે જીવન જીવનાની તાકાત કેમ મેળવની તે તે શીખવ્યુ છે, તો હવે એ શીખેતુ ફેગટ થવ ન દઈશ રોજ સાથે ના રહી શકીએ તો હુ એ નસાની લઈશ, વરસમા એકાદ વખત આવી મળજો તો તારો અહેશાન માનીશ વધારે તો શુ ખુ!'

'પણુ આ તો—'

ના, સાહિબ બીજુ કે નહિ પાછુ જીવન મારે મોત સમાન થઈ પડ્યુ હતુ એ છૂગી મયુ ને હુ બચી ગઈ ઈતખાર રહે એવો સાચીતર મળી ગયો ઈશ્વરની એટની દયા ઓછી નથી હવે એની મરજી જુદી હશે તો સાહિબ શુ કરવાનો હતો? એમ કહી હેનિ જામી થઈ ગઈ એણે મો ફેરવી લીધુ

'હેનિ મારો એક આખરી સર ન છે જવાન આપ કહેતા સાહિબ જાઓ થઈ ગયો 'તે શુ મારી જ સાથે રહેવાનો નિર્ણય કરી લીરો છે?' એણે હેનિની આખોમા બેયુ, અને એણેય એની જ મક્કમતાથી જવાબ વાલ્યો

'તારી સાથે બો તો ઠીક છે નહિ તો બીજા કોઈની સાથે તો નહિ જ એક રીતે નિશ્ચય તો તારે કરવ તો છે એક ઓરતનુ મો કેમ ખેલાવે છે?' એમ કહીને હેનિ ફરી આહુ બોઈ ગઈ એનાથી રડી દેવાશે એમ લાગનાથી એણે મોમા દુપટો ધાર્યો આખ પણ લૂઝી 'નાદાન' કહી સાહિબે એને ખભે ટાપ મૂક્યો 'મારામા તે એવુ શુ તે બેયુ કે બમ—'

એટના શા વહાનના સ્પર્શ હેનિ એના ખભા ઉપર ઢળી પડી 'ઓરત શુ જુએ છે આદમીમા? એના

મને ઉપરનો કાબૂ જુએ છે, સાહિબ તો કમાલ કરી છે, આ ત્રણ વર્ષમાં મને તારામાં ઈન્સાન ને લગવાનું બને દેખાયા છે. નહિ તો શરણે આવેલાંને ચૂંચી નાખતાં કે રઝળાવતાં શી વાર? એમ જ કહે ને કે હું તારાથી બિચકુલ છતાંઈ ગઈ છું. અને ભરતખંડ

આખો સાથે ફરવો પડે તો પણ તૈયાર છું. અને લાગલા સાહિબના બંને હાથ હેલિની આસપાસ ફરી વળ્યા, ભીંસાયા. આકાશમાંથી હલકી ફરફર આવી. ઝીણો ઝીણો ખરફ વરસતો હતો અને બંનેના ઉની કાટ ઉપર પુષ્પ-પાંદડીઓ સરખો પથરાતો હતો.

★

રેમ ખાતેની એલમ્પિક રમતોમાં ભાગ લેનારી ભારતીય હોકી ટીમના સભ્યો સાથે પ્રધાન મંત્રી શ્રી નેહરુ દેખાય છે. ડાબી બાજુથી ત્રીજા શ્રી લેક્ષ્મી ક્લોડિયસ છે, જેઓ ટીમના કેપ્ટન છે.

*

ઇટાલિના પ્રસિદ્ધ ગાયક એનરિકો કારબોનો કોઈપણ જણનામાં જતાં પહેલાં એક દિનસનો ઉપવાસ કરવાનો નિયમ હતો. એકવાર જ્યારે કોઈએ એનું કારણ પૂછ્યું ત્યારે એણે કાચની એક મોટી બરણીના ઉપરના ભાગને ચપ્પુથી ખખડાવ્યો. બરણીમાંથી મધુર સંગીતમય ધ્વનિ નીકળ્યો. આ પછી એણે એ જ બરણીમાં કાચના હુકડા ભરીને બરણીને બીજા વાર ખખડાવ્યો. આ વખતે જે અવાજ ઉત્પન્ન થયો એ ખૂબ જ કર્કસ હતો. એણે કહ્યું : 'ભરેલા ચેટમાંથી આવું જ સંગીત બહાર આવે છે.'

દેખાડો કરવાની પ્રવૃત્તિ બંધ થતી જોઈએ

હા અને દેખાવને જ મહત્વના માનનાર કોઈ ને દાખલો બેસાડી શકે? આપણી એ નબળાઈ કાઢીએ તો ?

‘સેવકરામ ! આપણે વૃક્ષારોપણ દિન ઉજવનાનો છે એ માટે લોકોને તૈયાર કરવાના છે ’ એક અમનદારે આવી મને વાત કરી

‘તૈયાર કરવાના છે એટલે શું કરવાનું છે ?’

‘લોકો વૃક્ષો રોપના બહાર આવે જે દિવસ નહોતો હોય તે દિવસે દરેક જણ એક એક વૃક્ષ રોપે આપણુ ગામ બધા કામોમા મોખરે રહે છે આ કાર્યમા પણ તે પહેલો નબર લે એમ ધનુ છુ ’

‘બધા છોડ તો રોપશે, છોડ ઉઠરશે કે છુ ? છોડ રોપના એ મહત્વનો સરાન નથી છોડ ઉઠરના એ જરૂરી કાર્ય છે લોકોને એ માટે તૈયાર કરવા જોઈએ ’

‘એ ખરી વાત છે પણ અત્યારે તો વૃક્ષારોપણ દિન જીજ્ઞાસી લઈએ એકવાર મોટો આકડો આવે તો તાતુકામા અને જિલ્લામા પણ આપણને ઇનામ મળે ઘેરેરથી દરેક જણ એક એક વૃક્ષ રોપે એનું કરી આપો ’

હુ આ અમનદારની વાણી સાલગી રહ્યો બધે આ મનોવૃત્તિ કામ કરે છે સરકાર વર્ષમા કટના બધા ‘દિન’ નહોર કરે છે બચત દિન, વૃક્ષારોપણ દિન, મેનેરિયા શેધક દિન આરોગ્ય દિન, આઝાદી દિન, શ્રમ દિન આવા તો કેટલા બધા દિનની હારમાળા છે સરકાર ફરમાન કરે એટલે અમનદારો તો એ દિન જીજ્ઞાસે જ જીજ્ઞાસે છે એવો દેખાવ કરે. જીજ્ઞાસે છે એની નોંધ લેવાય એના પત્રકો લરાય જે આકડા આપે તો તો એમ જ લાગે કે ગામડામા, ગુજરાતમા ભારે લોખંડગૃતિ આની ગઈ છે

આ વૃક્ષારોપણ દિનનું પણ એનું જ છે ગામેગામ આ રીતે વૃક્ષો રોપાવાના દેખાવો થાય છે ઘેર ઘેરથી માણસો નીકળે, વૃક્ષો રોપે એથી બને અમનદારના

પનક પર મોટો આકડો ચડતો હોય, બને એ ગામને ઇનામ મળતું હોય પણ એથી ગામમા વૃક્ષો વધે છે ખરા ? છેલા દસેક વર્ષથી વૃક્ષારોપણનો દિન જીજ્ઞાસ છે અત્યાર સુધીમા તો ઘણા વૃક્ષો તૈયાર થયા જોઈતા હતા પણ ગામની લાગોળ જુઓ, તળાવનો કિનારો જુઓ, ગામનો ખરામો જુઓ, સીમ જુઓ જનગ વૃક્ષો ઓઠા થયેના દેખારો

વૃક્ષો એ તો ગામની શોભા છે ધગદાર પીપળ, વડ, શીમડો આમો, રાયણ હોય તો તેની છયામા ઢોર બેમે, છાકરા રમે, પક્ષીઓ ડાગીઓ પર કિછોલ કરે

અને પ્રકૃતિની રમણીયતા પણ આખને ઠારે ઉપરાત વૃક્ષો મેવને ખેતી લાવે છે ગુજરાતમા જગનો ઓગ છે એટલે સીમમા, ગામમા અને બધા પાંતર જમીન હોય ત્યા વૃક્ષો ડાગડવા જોઈએ ડાગડવા જોઈએ અને ઉઠરવા જોઈએ જે માણસ વૃક્ષ રોપે તે જ તેના ઉછેર ને જવાબદારી લે દરેક જણ એક જ વૃક્ષ ઉઠરે, બને તેની પાછળ ત્રણચાર વર્ષ કામ આપનું પડે, પણ ને તેની કાગળ લેનાય તો જરૂર વૃક્ષો તૈયાર થાય

ગામડામા આની સાચી દિશામા પ્રયત્નો થયા જોઈએ કેવળ દેખાવ કરવાની વૃત્તિથી ગામડા કહોને જ આ નહિ આવે એથી સરકાર પણ જમમા રહે છે ગામડાનું, દેશનું ઉત્થાન કરવું છે સૌએ સાથે મળીને કરવું છે પણ રૂગ દેખાવ કરવાની વૃત્તિથી એ કામ નહિ થાય અમલદારોએ પણ હવે આની બનાવટ બંધ કરવી જોઈએ ગામેગામ ઝાડ જીઠરે અને લહેરાય એ નોના ઉત્સુક રહીએ અને પ્રયનશીન બનીએ

‘સેવકરામ ! અમે તે આઝાદીમા છીએ છીએ કે

ગુલામીમાં ?

‘કેમ ?’

‘રાજકીય રીતે આઝાદી મળી હશે. પણ સામાજિક ગુલામી તો એવી ને એવી રહી છે. જ્ઞાતિનો ત્રાસ, પંચોની જોડકમી તો ગઈ સદી જેવાં જ છે.’

એક દુલાયેલો યુવાન બેળાપો કરી રહ્યો હતો.

‘શું થયું, એની વાત કરે તો ખબર પડે ને.’

‘સેવકરામ ! લાચારીની અને કમજોરીની વાત કરતાંય સંક્રાંત થાય છે. આવા બંધનમાં ક્યાં સુધી જીવવું પડશે એ જ સમજતું નથી.’ કહી તેણે વિગતે વાત કરી.

તેના મોટાભાઈનું લગ્ન સાટેપેટે થયેલું. ત્યારે સામાવાળાને કન્યાની જરૂર નહોતી એટલે કશો આગ્રહ રાખેલો નહિ. પણ દીકરો થયો તેને પરણાવવો તો જોઈએ. એણે જૂનું દેવું વળાવવા દબાણ કર્યું. અમારું—માગતું ‘પેટું’ આપો, તો માથા સાટે માથાનો વ્યવહાર થાય છે. પછી તમે લગ્નને સંસ્કાર ગણો, ધર્મનું બંધન કહો કે ભારતીય સંસ્કૃતિનો વારસો ગણો. એમાંથી કંઈકો વધ્યો. સામાવાળાએ પંચ બોલાવ્યું. પંચે હુકમ કર્યો કે પંદર દિવસમાં જ આ લોકોએ સામાના દીકરાને પરણાવી આપવો. તે માટે કાં તો પોતાની દીકરી આપે કે ખીજી વ્યવસ્થા કરે. ગમે તેમ કરે, પણ પંદર દિવસમાં છોકરાને પરણાવી આપે.’

‘એમનો છોકરો કેટલી ઉંમરનો છે ?’

‘હશે દસેક વર્ષનો.’

‘એવડાનાં લગ્ન..એ તો બાળલગ્ન કહેવાય. એ તો કાયદા વિરૂદ્ધ છે.’

‘અહીં વળી એ કાયદો ક્યાં પળાય છે ? મારી પાંચ વર્ષની બહેન છે. કહે છે કે બસ એને પરણાવી દો. આ કેવી બતનું ફરમાન ! આવી ગુલામીમાં જીવવાનું ?’

‘તમે બાળલગ્નનો વિરોધ કરો તો ?’

‘તો પંચ અમને નાત બહાર મૂકે.’

‘તો મૂકવા દો ? પણ કંઈ અન્યાયને શરણે થવાય ?’

‘સેવકરામ ! એકલા અમને દંડતા હોય તોયે ખરાખર છે. પણ આ તો અમારા આખા કુટુંબને બહાર મૂકવાની ધમકી આપે છે.’

‘એમને શા માટે નાત બહાર મૂકે ?’

‘મારું પણ એ જ કહેવું છે ને ! કે હું ગુનો કરું તો મને સજા કરે તે વ્યાજબી કહેવાય. પણ ગુનો હું કરું. તેની સજા આખા કુટુંબને શા માટે કરવામાં આવે છે ! મારા ધરને ભલે નાત બહાર મૂકે. આ તો અમારાં કુટુંબનાં પંદરે ધરને બહાર મૂકવા તૈયાર થયા છે. એટલે પેલા લોકો અમારા પર દબાણ કરે છે. એમને બહાર મૂકે તો એમનાં છોકરાં પરણે ક્યાં ? નાત બહાર તો કાંઈ પરણાવે નહિ. એટલે લાચારીથી મોંમાં તરણું લેવા વખત આવ્યો છે.’

‘તમે શું કરવા માગો છો ?’

‘મારે તો આ પંચના આગેવાનો સામે જ્ઞાતિ ત્રાસ નિવારણ કાયદાના અન્વયે કેસ કરવો છે. પંચ બાળલગ્ન કરવાનું દબાણ કંઈ રીતે કરી શકે ? પણ મારાં માઆપ અને કુટુંબીઓ રડારોળ કરે છે. એ કહે છે કે કેસ થશે તો એ લોકો હાશપાણીયે બંધ કરાવશે. ગામમાં રહેવુંયે મુશ્કેલ પડશે. જ્ઞાતિ તો માઆપ છે. તેનાથી કાંઈ મોટું નથી. એની સામે આંખ પણ કેમ જિંચી કરાય ?’

આ યુવાનની અકળામણ હું સમજી શકું છું. ગામડામાં અને અમુક કોમોમાં હજી જ્ઞાતિપંચોનું જોર ધણું ભારે છે. તેમના નિર્ણય સામે ‘ચેલેન્જ’ પણ થઈ શકતી નથી. પંચનો હુકમ મૂળા મોંએ માથે ચડાવવો જ પડે છે. એ લોકોનો ન્યાય પણ એવો જ હોય છે કે ખીજને અંદર સડાવે. એટલે પેલા લોકો દબાણ કરી પંચના ચુકાદાનો ફરજિયાત અમલ કરાવે. નહિ તો તેમને એ શિક્ષા સહેવી પડે.

આ યુવાન ભણેલો હતો. તેનાથી આ અન્યાય સહો જતો નહોતો. એ મારી પાસે આવ્યો. જ્ઞાતિના પંચના નિર્ણય સામે શું સલાહ આપું ? એક આગેવાનને અગાઉ મળેલો. ત્યારે તેમણે કહેલું :

જાવડચંદા

દબાણ કરવાની પ્રવૃત્તિ બંધ : ૨૯

‘સેનમ્મ ! આમા તમારુ કામ નહિ ’ કહી મારો એકડો જ કાઢી નાખેનો.

સમાજવાદી સમાજરચનાનો આદર્શ લઈ બેઠેની આપણી લોકશાહી સરકાર સમાજમા પણ સમાનતા લાવવા માગે છે. પ નેહરુ તો જ્ઞાતિઓને નાબૂદ કરવાની વાત વર્ષોથી કરે છે એ તો જનતાને જ્ઞાતિ નિહિન સમાજરચનાના માર્ગે જવાનો અનુરોધ કરે છે એ વગર લોકશાહી પિક્કરી પણ ન શકે પણ જ્ઞાતિઓનો ત્રાસ એવો ને એવો છે તે ગમે તેના ફરમાન કાઢી શકે છે મોમા તરણુ લેવાગવે છે જ્ઞાતિઓ નાબૂદ ન થાય ત્યા સુધી આમાથી કદીયે બગારો થવાનો નથી.

એ યુવાન જ્ઞાતિપચના સુકાદાનો પ્રતિકાર કરવા માગતો હતો એ મારો સહકાર માગતો હતો. મે એને સક્રિય સહકાર આપવાની ખાતરી આપી પણ હું બળતો હતો કે આમા એ નહિ કાવે કારણ કે એ તૈયાર હોય તેનું ઘર તૈયાર હોય તો પણ પેના કુટુંબીઓ તેને એ માર્ગે નહિ જવા દે.

ને એમ જ બન્યું એને ધરમા પૂરી પેની પાચ વર્ષની છોકરીનું લગ્ન કરી દીધું.

આ ખ્રિસ્તો હું સામાજિક કાર્યકર્તાને અર્પણ કરું છું. સમાજવાદીઓ બોર્ડ સ્થપાય છે, સામાજિક કાર્યકર્તાના મહો સરખાર શરૂ કરે છે એ બધા કયા સમાજનું કામ કરવાના છે? તેમને હું આ અર્પણ કરું છું સમાજ તો આ છે એસી ટકાને જે પ્રશ્નો સ્પર્શે છે તેનો કોઈ ખ્યાન કરશે ખરું !

*

પદ્મમી ઓગસ્ટના દિવસે સનારે ધ્વજવદન રાખ્યું હતું ત્યારે કામ પ્રસંગે બીજા ગામ જવાનું થયું હતું. સેવકરામને શુ ૨ રાત પડે ત્યા રાતનાસો એ ગામમા રહ્યો તો આનો ત્યા પદ્મમી ઓગસ્ટ બિજીએ

જે ભાઈના હાતે ધ્વજવદન રાખ્યું હતું તેમને હું ઓગખતો હતો શાળાના છોકરા યુનીફોર્મ પહેરીને આવ્યા હતા લોકો પણ આવ્યા હતા ધ્વજ ફરડાવી

સનામી અપાઈ એ આગેવાન મહાશયે પ્રવચન કર્યું દેશને આખાદ કરવાની અને સમાજની ઇજ્જત વધારવાની વાત કરી લોકોએ સહકાર સાધી કામ કરવું જોઈએ એવી પણ સિખામણ આપી.

આમ તો એમના લાભુ મિશે લાગે જ કંઈ કહેવા જેવું છે પણ એમની સામે લોકોનો જે બકગાટ છે તેનો ખ્યાન કોંગ્રેસ કાર્યકર્તાને ન હોય તેમ કેમ બને! એક તો ગણતંત્રધારમા નવી જમીન તેમણે ખખખ કરી બચાવી લીધેની તેમને માટે કહેવાતું કે એ એટલા માટે જ કોંગ્રેસમા ભાગ્ય હતા ગણતંત્રિયાઓએ કેસ પણ કસેલ પણ આમની ખટપટ આગળ એમનું શું ચારે? એ જમીન એમની થઈ ગઈ અરે ગામની મહાદેવની જમીન પણ તેમણે મોતાના નામે કરાવી દીધી ગામમા તેમની દુકાન હતી એટલે ગામમા સહકારી મહંગી ન થવા દીધી એક મે જણાવે પ્રવતો ક્યો તો વાત દાખી દીધી અને કેવળ ધીરાણ માટેની મહંગી તેમણે આગળ રહી બિમી કરી તેમણે ખરીદ વેચાણ થવા ન દીધું.

તેમના ખેતરમા થઈ રસ્તો જતો હતો એથી જમીન કપાતી હતી એમને નુકશાન ન થાય તે માટે રસ્તાને વગાડી બીજાના ખેતરમા લેવાડાવેનો.

બીજા પતરા માટે, સીમેન્ટ માટે ધક્કા ખાઈ ચાકી કામ પડતું મૂડતા કે કાગાબજારમાથી માન લઈ આવતા ત્યારે આ મહાશય પાસે હમેશા સીમેન્ટની કોથળીઓ ઝોડકમા રહેતી એમની પાસે શા કામિયો હતો એ તો એ બંણે પણ કટ્ટાનમાથી માન લઈ આવતા અને છાનેછપે બીજાને વેચી દેતા.

લોખંડોઈમાથી ગામનો રસ્તો ધરના પાચસો થેની સીમેન્ટ મહત્તમા લઈ આવેન થોડાક રસ્તો થયો પણ ખરો પણ તેમા ત્રણસો સાડા ત્રણમો થેની પથરાઈ હશે બીજા થેનીઓ ખ્યા હડપ થઈ મઈ તે કોઈએ બળ્યું નહિ પાછળથી અરહાઓ થયે ૧ તપાસ થયેની પણ બીનું સ કેનાયેનું કહે છે કે એ થેનીમાથી તેમા મકાનનું અગળનું ધાણુ ભરાઈ ગયું હતું.

તેર વર્ષનું તારણ

૧૫ મી. ઓગસ્ટ ૧૯૬૦ના દિને આપણે સ્વાતંત્ર્યના ૧૩ વર્ષ પૂરાં કર્યાં છે. આથી આપણી કેટલીક સિદ્ધિઓ તેમજ નિષ્ફળતાની આકારણી કરવાનો અને ભવિષ્ય માટેનું માર્ગદર્શન મળી શકે એ માટેનું સરવૈયું કાઢવાનો આ સુયોગ્ય પ્રસંગ છે.

સિદ્ધિને પક્ષે એવી અનેક આમતો છે જેને માટે દેશ સકારણુ ગૌરવ લઈ શકે. કોઈ પણ દેશની પ્રગતિ અને સમૃદ્ધિનું માપ, મહદંશે શિક્ષણ અને અક્ષરજ્ઞાનનો પ્રસાર, ઉદ્યોગોના ખાસ કરીને લોખંડ અને પોલાદ ઉત્પાદનના—વિકાસ, જીવનધોરણમાં સુધારણા અને અન્નપુરવઠા પરથી નીકળે છે.

હવે શિક્ષણ અને અક્ષરજ્ઞાનના ક્ષેત્રે આઝાદી પછી રાષ્ટ્રે સાધેલી સિદ્ધિ આશ્ચર્યજનક લેખી શકાય એવી છે. પહેલાં પ્રાથમિક શાળાએ જતાં બાળકોની સંખ્યા લગભગ ૧૦૫ કરોડ હતી. આજે એ વધીને લગભગ ૩૦૫ કરોડ પર પહોંચી છે. માધ્યમિક શાળાના વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા ત્રણગણી થઈ છે અને વિદ્યાર્થી-વિદ્યાર્થીઓનું પ્રમાણ લગભગ ચારગણું થયું છે. ટેકનીકલ અને ઈજનેરી શિક્ષણના ક્ષેત્રની પ્રગતિ તો

આપણા દેશના મધ્યસ્થ પ્રધાન મંડળમાં શિક્ષણ અને વૈજ્ઞાનિક સંશોધન ખાતું સંભાળતા આપણા માનનીય વિદ્વાન પ્રધાને આ લેખમાં જે મહત્વનાં વિધાનો રજૂ કર્યાં છે તે ખરેખર વિચારણીય છે. આપણા દેશની પ્રગતિને લક્ષમાં રાખવામાં આ વિચારો અતિ ઉપયોગી થઈ પડે તેવા પણ છે...

આથીય વધુ નોંધપાત્ર છે અને ૧૯૬૧ની વસતી-ગણતરી, સમગ્ર દેશે શિક્ષણ-પ્રસારના ક્ષેત્રે હુનુમાન ફૂદેકા માર્યો હોવાનું દર્શાવનારી નીવડશે એમ લાગે છે.

ઉદ્યોગના ક્ષેત્રે દેશમાં પહેલી જ વાર, અનેક નવા અને પાયાના ઉદ્યોગો નંખાઈ રહ્યા છે. પોલાદના ઉત્પાદનને દેશની ઔદ્યોગિક પ્રગતિનું લગભગ અચૂક ચિહ્ન લેખવામાં આવે છે. ભારતનું પોલાદનું ઉત્પાદન છેલ્લાં ૧૩ વર્ષમાં ત્રણગણું વધ્યું છે અને ૧૯૬૨ સુધીમાં, ૧૯૪૭માં હતું એથી પાંચગણું થવાની અપેક્ષા છે. કદાચ ૧૯૨૦ થી ૧૯૪૦ સુધીના ગાળામાં, પોલાદ-ઉત્પાદનના ક્ષેત્રે એક જપાને સાધેલી પ્રગતિ સિવાય બીજા કોઈ દેશે આટલી ઝડપી પ્રગતિ સાધી નહિ હોય.

જીવનધોરણ સુધારણાના ક્ષેત્રે જોઈએ તો, આરોગ્ય-સેવાઓ સુધરવાને પરિણામે મૃત્યુ-પ્રમાણમાં ધરખમ ઘટાડો થયો છે. ત્રીજી યોજનાની રૂપરેખા સૂચવે છે કે, વસતીવધારાના આપણા સર્વ અંદાજને અને ગણતરીઓ વસતીવધારો અપેક્ષાતીત થતાં ઊંધાં વળી ગયાં છે.

આ મહાશયની તાલુકા વિકાસ મંડળમાં નિયુક્તી થયેલી. આ તેમનો વિકાસ કરશે કે ગામનો કે તાલુકાનો ?

આ બાબતમાં હું જિલ્લા કોંગ્રેસ પ્રમુખશ્રીને મળેલો. તેમને વાત કરેલી.

‘કોંગ્રેસ આવા માણસોના કારણે વગોવાય છે. એમને સેવાની પડી નથી. લોકોનીયે પડી નથી. તેમને પડી છે કેવળ અંગત સ્વાર્થની. તમે તેને આવા સ્થાને મૂકો એટલે તેની પ્રતિષ્ઠા બંધાય. અમલદારોમાં

ઓળખાણો થાય. તેનો એ લાભ લે. આમાં પ્રજા પાછી પડે છે, વિકાસ બાબતે રહી જાય છે અને આવાં તત્ત્વો ફાલેફૂલે છે. કોંગ્રેસના મૂળભૂત સિદ્ધાંતની આ વિરુદ્ધ છે. આવાં તત્ત્વોને ઉત્તેજન ન આપવું જોઈએ.’

પણ આ સેવકરામનું કાણુ સાંભળે છે ! કોંગ્રેસવાળા લોકોનું સાંભળતા હોત તો લોકોની, દેશની અને કોંગ્રેસની પણ આ દશા હોત ! પંદરમી ઓગસ્ટ કાર્યકરોને કંઈ લોકસેવાનો સંદેશો આપી જશે ?

અનાજ અને વપરાશી માલના ભાવોમાં થયેલો વધારો પશુ-એવું મૂલ્યની ગેરે છે કે, દેશની ખરીદશક્તિ વધી છે. છેલ્લાં ૧૫ વર્ષમાં અનાજના ઉત્પાદનમાં લગભગ ૫૦ ટકાનો વધારો થયો છે, ખાંડનું ઉત્પાદન તો બમણું થયું છે. અનાજની આયાત નોંધપાત્ર પ્રમાણમાં ઘટી નથી. એથી સ્પષ્ટ થાય છે કે, ૧૯૪૭માં હતું એથી વધુ માથાદીક અનાજ આજે પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. જો અનાજ અને ખાંડના ભાવ હજી ઘટ્યા રહેતા હોય તો એનો એક સંભવિત ખુલાસો એ છે કે, પહેલાં કરતાં વધુ સંખ્યાના લોક, વધેલો પુરવઠો ખરીદવા માટે અને વાપરવા માટે તૈયાર બન્યા છે.

આ બધું અને બીજું પણ ધક્કું આપણા જમા પડે છે. પરંતુ એની ઉધાર બાજુ પણ છે એ આપણે ભૂલવું ન જોઈએ આમાં પહેલી જ વાત જે સૂચે છે તે રાષ્ટ્રીય એકતા અને અખંડિતતામાં આવેલી ઉણપની. આઝાદી પહેલાં બ્રિટિશરો સામેના જંગમાં પ્રગ્ન સમર્થિત હતી. આઝાદી હાંસય કરવાનું ધ્યેય ભલે જ એક મહાન સંગઠક પરિણમ્ય હતું. આજે, આઝાદી હાંસય થતાં અને બ્રિટિશરો જતાં એ મુખ્ય પરિણમ્ય અસ્તિત્વમાં નથી. વળી અગ્રેષ્ઠ ભાષા પણ જુદા જુદા વિસ્તારોના લોકોને એકત્રિત રાખનાર બળરૂપ હતી આજે અગ્રેષ્ઠનું સ્થાન નમળું બન્યું છે. પરંતુ એકતાના એટલા જ અસરકારક બંધન તરીકેનું સ્થાન હિંદીએ હજી પ્રાપ્ત કર્યું નથી.

સામાજિક ન્યાયની ભાવના અને દેશની વિધેયાત્મક સેવા, નવાં સંગઠક પરિણમ્ય બની શક્યાં હોત કમનસીમે, લગભગ તમામ કક્ષાએ પ્રમાણિકતા અને આદર્શના તત્ત્વોમાં એટલે આવી છે. જેમણે ભૂતકાળમાં ધ્યેય કે આદર્શ ખાતર સડન કર્યું હતું એવા લોક આજે અંગત લાભ માટે, પોતાનો ભોગ વટાવવા માગે છે. વાસ્તવમાં તો સ્વાર્થવૃત્તિ વધતી જતી જ લાગે છે. વિદ્યાર્થીઓ પોતાનો અભ્યાસ પૂરો કરે તે પહેલાં જ ગાડીવાળી નોકરીનો વિચાર કરતા થઈ ગયા છે. દરેક જણ પોતાના જ લાભનો—બીજાને એની શું અસર થશે એની પરવા કર્યા વિના—વિચાર

કરતા લાગે છે. આઝાદીએ વિધેયાત્મક કાર્યો માટેની શક્તિ પેદા કરી હોવી જોઈતી હતી પરંતુ કમનસીમે, આજે એ શક્તિ અંદર અંદરની અથડામણોમાં વેગ કાઈ જતી લાગે છે.

આ વિખવાદી વૃત્તિ વધે એ એક એવો ભય છે જે આપણે આપણા ભોગે જ એટલે આંત્રી શક્તિએ કારણ કે આજે આપણે આપણી જાતને દેશની સાથે એકરૂપ માનતા નથી, માટે ઉદ્દરણીનું નાનું સરખું પશુ નિર્મિત મળી જતાં, રાષ્ટ્રીય મિત્રતાનો નાશ કરાવે આપણે જોઈએ છીએ. કોઈ એક વ્યક્તિના અમુક કાર્ય સાથે આપણે સંકળિત થતા નથી માટે આપણે, આપણી જાતને તુકસાન પહોંચાડી રહ્યા છીએ અને રાષ્ટ્રના જીવનને જોખમમાં મૂકી રહ્યા છીએ એ સમજ્યા સિવાય, ટ્રામો બાજીએ છીએ કે ટેલીફોનને તુકસાન પહોંચાડીએ છીએ સર્વત્ર વફાદારી સંકુલ બનતી જતી હોય એમ લાગે છે. વિશાળ આંશો કે રાષ્ટ્રવાદની દૃષ્ટિએ વિચાર કરવાને બદલે ધણા લોકો માત્ર ગાતિ, ભાષા કે જૂથની દૃષ્ટિએ વિચારવામાં જ કૃતકૃત્યતા સમજે છે. આ સ્થિતિ માટે, બધી જ બાબતોનો હમેશાં ગુણુહોયની દૃષ્ટિએ જ નિર્ણય થતો નથી પરંતુ ખીજ ગણતરી પણ લક્ષમાં લેવાય છે એવી લાગણી પણ, અંશતઃ કારણભૂત છે આથી પ્રત્યેક જૂથ, પોતાની જ જરૂરને બંધ બેસતી થાય એની વિચારણા કે વાત પર જ ભાર દે છે.

વળી એક એવી પણ વ્યાપક માન્યતા પ્રવર્તતી લાગે છે કે જે યોગ્ય વ્યક્તિને પકડવામાં આવે તો તમે ધારો તે કરાવી શકો ઘણા લોકો લાગવગને—નહિ કે પુરુષાર્થને—સફળતાની આવીરૂપ માને છે દરતખોરીના જે સંદિગ્ધ આક્ષેપો વારંવાર કરવામાં આવે છે તે પણ ખાનગી તેમજ જાહેર જીવનમાં પ્રમાણિકતામાની શ્રદ્ધાના અભાવનું જે સામાન્ય વાતાવરણ પ્રવર્તે છે તેના સૂચક છે. આમાંના ઘણા આક્ષેપો નાપાયાદાર હોય છે અને બીજા ઘણા અતિગણ્યોક્તિભર્યા હોય છે એ વિષે શંકા નથી. પરંતુ આક્ષેપો કરવામાં આવે

અને તે સરળતાપૂર્વક સાચા માનવામાં આવે છે એ હકીકત જ ખતાવે છે કે આપણા રાજકારણીય હેતુમાં મુળભૂત રીતે કંઈક ખરાબી છે. ન્યાયાધીશ ન્યાયી જ હોવા જોઈએ એટલું જ નહિ, ન્યાયી છે એમ લાગવા પણ જોઈએ. એ કહેવત જાહેર તથા ખાનગી જીવનના પ્રત્યેક ક્ષેત્રને લાગુ પડે છે.

ખીનું એક અસ્વસ્થ કરનારું તત્વ તે અનિષ્ટને મૂક સંમતિ આપવાની વૃત્તિ છે. યુગોથી આ આપણી એક રાષ્ટ્રીય નિર્બળતા રહી છે. મહાભારતમાં, લોખ પિતા-મહુ અને શુરુ દ્રોણ દૌરવોનાં કૃત્યોને ન્યાયી માનતા નથી પરંતુ જ્યારે ભયાં દરબારમાં દ્રૌપદીનાં ચીર ખેંચાય છે ત્યારે એ અત્યાચાર અટકાવવા ખેમાંથી કોઈ ખદાર પડતા નથી એનો આપણો લગભગ રોજ-ખરોજનો અનુભવ છે કે જ્યારે આપણે કોઈ અનિષ્ટ જોઈએ છીએ ત્યારે. એ સામે આંખમાં આમણું કરીએ છીએ અને જો એને વખોડી કાઢીએ તો પણ, એ અનિષ્ટ નાખૂદ કરવા માટે કોઈ સક્રિય કદમ ઉઠાવવા સામાન્ય રીતે તત્પર હોતા નથી. છેલ્લાં ૨૦ વર્ષમાં દેશના જુદા જુદા ભાગોમાં જે કમનસીબ ઘટનાઓ બની છે તેમાં તોફાની તત્વો તો કુલ વસતીના એક કે બે ટકા જેટલાં પણ ભાગ્યે જ હશે. પ્રજાની વિશાળ બહુમતીને એમના કૃત્યો ગમ્યાં નથી અને એ માન્ય પણ કર્યો નથી છતાં, એ અટકાવવાનાં પગલાં પણ એણે ભર્યાં નથી.

આપણે આઝાદી હાંસલ કરી શક્યા કારણ કે આ રાષ્ટ્રીય દૃષ્ટિ અમુક અંશે દૂર કરી શક્યા હતા. આપણે ઇતિહાસના સૌથી શક્તિશાળી સામ્રાજ્ય સામે ખડા યર્થ ગયા અને અનિષ્ટમાં સાથ આપવાનો ઇન્કાર કર્યો. ટેટલીકવાર આપણી ઘોષણાઓ યોગ્ય ન હતી પરંતુ મૂક સરણાગતિ કરતાં જોરદાર વિરોધ

વધુ સારો જ છે. ગાંધીજી કહેના, અનિષ્ટનો અવિરોધ પ્રતિષ્ઠાર તો શ્રેષ્ઠ છે જ પરંતુ કાયરની સરણાગતિ કરતાં તો વિંસા પણ સારી. આજે, સત્તામત રહીને ચાલવાની વૃત્તિ મહદંશે જોવા મળે છે. સત્તાદારો સાચી સત્તા નથી આપતા પરંતુ કંઈ સત્તા ગળે બાંધે છે એ જ જુએ છે. બ્રિટિશ સામ્રાજ્યની સત્તાનો પ્રતિકાર કરનાર લોક પણ, આજે જાહેર જિનના અનેક પ્રશ્નો વિષે સ્પષ્ટપણે બોલવા નારાજ હોય એમ લાગે છે.

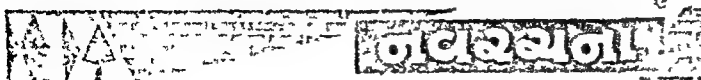
આ વસ્તુસ્થિતિ વધુ આશ્ચર્યજનક તો એટલા માટે છે કે, આજે આપણે એક એવા રાષ્ટ્રીય નેતા ધરાવીએ છીએ કે જેણે હમેશાં ખીન બધા શુભો કરનાં હિંમતને ઉચ્ચ સ્થાન આપ્યું છે. જવાહરલાલ નેહરુ વારંવાર કહે છે કે તમામ અનિષ્ટોનું મૂળ ભય છે. જગતના દેશો ભયને કારણે જ અમુક રીતે વર્તે છે. બ્રિટિશો, પોતાની શુશ્રુષામાં હોય ત્યારે કરનાં સરમાય એવાં કૃત્યો, ભયને કારણે જ કરે છે. આપણે ભયને ક્ષાવી દઈને આઝાદ બન્યા અને છતાં આજે એ જ ભય ખીન અનેક સ્વરૂપે આપણા રાષ્ટ્રીય જીવનમાં પુનઃ પ્રવેશી રહ્યો છે અને તેને દારી ખાઈ રહ્યો છે.

સ્વતંત્રતા સત્તન સાવધાની માગી લે છે. પ્રજાની મહત્તાનો આધાર એની હિંમત અને ઉદારતા પર રહેલો છે. ૧૯૪૭ પછીની ભારતની સ્થૂળ સિદ્ધિઓ સાબિત કરે છે કે, ભારતીયોમાં શક્તિની કે ખંતની ખોટ નથી. આમ છતાં નીતિમત્તાની શિથિલતા એ એક અસ્વસ્થ કરી મૂકનારું તત્વ છે. ભારતીયોએ ભૂતકાળમાં પુરવાર કરી બતાવ્યું છે કે, તેઓ આત્મ યાગની સર્વોચ્ચ કક્ષા સુધી ડાંચા બાંધી શકે છે. આઝાદીએ પ્રત્યેક ભારતીય માટે અસીમ તક આપી છે અને તકની સાથે અસ્વીકાર કરી ન શકાય એવી નવી જવાબદારીઓ પણ.

ચિંતનના રાષ્ટ્રીય અન્ધજન મંડળે 'અન્ધજનો માટે બ્રેઈલ લિપિ પછીથી સુધુધી મદત્તની શોધ 'તરીકે દાવો કરવામાં આવે છે તે વિષે જાહેરાત કરી છે. આ શોધ એટલે અન્ધજનોને પુસ્તકો 'વગાડી સંભળાવવા' મટેનું નહું' ટેપ રેકૉર્ડર થતું.

મંડળના એક મુખીએ કહ્યું છે કે મંડળ ભારત તથા પાકિસ્તાનની અન્ધજન કક્ષાણ સંરચાઓ સાથે સંપર્ક ધરાવતું હોઈ જરૂર પડે તેમને પણ નવધી બાર મહિના સુધીમાં આ યંત્રો પૂરાં પાડી શકશે. મંડળ વિદેશો ખાતે આનાં ૫,૦૦૦ થી ૬,૦૦૦ યંત્રો પૂરાં પાડવાની અપેક્ષા રાખે છે.

સાંસા ગરુડ

સાંસા મોટા કદની સાસાગરુડ પુખ્ત વયે થરા
બર લગડના રગને મળતી આવે છે પણ તેના
ધાટ કદ અને પગ ઉપરથી તરત જ વસ્તારી આવે છે
તેની પીઠ ઉપર કથાઈ રંગ રહે છે જેમા આજા
રાખોડી રંગની ઝાંઝ પડે છે તથા કેટલાક સફેદ પીછા
રહે છે અને સફેદ ઝાંઝ પીઠ ઉપર આવે છે છાતી
અને પેટાળ મેના ઘોળા રંગના પણ છાતી ઉપર
કથાઈ લાખા ઝાંઝ રહે છે ગરુડ કુટુંબમા આય
મજબૂત વળેની અને શીંગડીયા રંગની હોય છે અને
પગ પૂરા મોઝકસ હોય છે જેની નળીઓ મજબૂત
અને લાખી રહે છે નળો કાળા અને અણીદાર હોય
છે આખનો રંગ સોનેરી પીંગો રહે છે જ્યારે નાની
ઉંમરની સાસાગરુડનો રંગ તદ્દન જુદો જ હોય છે
પીઠ ચોખ્ખા કથાઈ રંગની અને પેટાળ પણ આજા
કથાઈ રંગનું હોય છે જેમા રતાશ દેખાય છે આખનો
રંગ કથાઈ રહે છે એ ઉંમર વચ્ચે આનતા ગરુડનો
રંગ મિશ્રણાળો જેવામા આવે છે પણ આખ તો
કથાઈ જ દેખાય છે નર માદા રંગમા સગ્ગા પણ
કદમા નર નાનો વરતાય છે
સાસાગરુડ તેના બીજા સગા કરતા કદમા મોટી નથી
પણ સ્વભાવે ખૂબ તીખી અને ચચળ રહે છે તેનો
વસ્તારાટ ખુદની અથવા વનરાજીવાળી કુગરમાગમા છે
કે ન્યાથી તેને શિકાર માટે સપાટ મેદાનમા પહોંચવું
સહેલું પડે સામાન્ય રીતે તો તેઓ જેડીમા વિચર
વાનું વધારે પસંદ કરે છે છતાં એકની નથી જ દેખાતી
એવું નથી તેનો અવાજ ગુડીયાના લસના જેવો લાગે
છે અને ક્યારેક શ્રીશી સીમી પણ દે છે જ્યારે સાસ
ગરુડ બીડતી હોય ત્યારે તેને તેના બીજા ઘેરા રંગના
સગામાથી જુદી તારતમ્ય માટે તેની પાખ નીચેનો
સફેદ રંગ અને છાતી પણ સફેદ દેખાતી દેય છે

પક્ષીન જ કહેવાય એવા ગરુડ કુટુંબનો શરૂ થતો વિવ્રતવાર પરિચય આપણા
નહીતા પખી-પ્રાણી-વિશારદ અહીં આવે છે પક્ષીઓમા રસ ધરાવતાં
વાચકોને તો આ લખાણો ગમે જ છે, ઉપરાંત સામાન્ય વાચકો પણ આ
લેખો હોરો હોરો વાંચે છે એટલું બધું મહત્ત્વ આ લેખોનું છે

સાસાગરુડની પૂછડી બીજા ગરુડો કરતા કદી લાખી
જણાય છે એ ઉપરાંત તેની પાખો અણીવાળી
હોવાથી બીડતી હોય ત્યારે બીજા શીયાચશ્મ જેવી દેખાય
છે તેની પાખ ધમધમ રીતે ઉતારવી હોય છે આ
સાસાગરુડને ખરગોશ લોકડી છીકારા અને બીજા
જરણ પકડના માટે કેળવી શકાય છે

સ સાગરુડનો વસ્તારાટ ધૂરોપથી માડી ભારત અને તેમા
સૌરાષ્ટ્ર કચ્છ અને ગુજરાતમા છે અને તેની ખાસી
યત એક જ જગ્યા ઉપર વસનાની છે એટલે ત્યાં
હમેશા જેવામા આવે છે

ડિસેમ્બરથી એપ્રિલ માસ સુધી સાસાગરુડના માળા
દેખાય છે પણ વધારે જેડીઓ તો જન્યુઆરી અને
ફેબ્રુઆરી માસમા ઈડા સેરતી જેવામા આવે છે એક
વખત સાસાગરુડ પોતાનો માળો બાધવા માટે જગ્યા
પસંદ કરી લીધા પછી તે જગ્યામા તે જેડી ધણુ
વરસો સુધી રહી એ જ માળામા નવી સામગ્રી જેવી કે
સાવકડા પાદ્માનાગી ડાગી વગેરે ભરી બચ્ચા ઉછેરે
છે આથી તેના માળો સાવકડાનો મેટો જથ્થો હોય
એવો જણાય છે અને તેમા વૃક્ષ ઉપરના માળા તો
ખાસ જખરા જેવામા આવે છે આ પખી કુગરની
પડથળ અને વૃક્ષ બંને ઠેકાણે માળો બાધવાની પસ
દગી ઉતારે છે પણ જે જેડી વૃક્ષ ઉપર માળો બનાવે
તે જ માળો કાયમ માટે રાખે છે અને પડથળ
પસંદ કરી હોય તે જ માળો વાપરે છે સાસાગરુડ
પોતાનો માળો બાધવા માટે એવી જગ્યા પસંદ કરે
છે કે ન્યાથી તેઓ મોતાના બચ્ચાનું પેટ ભરવા સહે
લાઈથી શિકાર મેળવી શકે બનતા સુધી એ ઈડા મૂકે
છે જેનો રંગ સફેદ હોય છે પણ અદર બારીક રતાશ
પડતા છાટણા જેવામા આવે છે બચ્ચાને ઉછેર કરવા
માળાપ તનતોડ મહેનત કરે છે અને બચ્ચા ધરાય

તેના કરતાં વધારે શિકાર લાવી માળામાં મૂકી રાખે છે.

પોતાનો ખોરાક દરેક પ્રકારના જળચર તેમજ થળચર પંખી ખરગોશ નોળીયા, ઉંદર ઉપરાન્ત ઘેતે પણ મારી ખાય છે. આ શિકાર પકડવા માટે તેઓ બેડીમાં નીકળે છે જેમાંનું એક બળા ઝાપડું એટલે પાંખ મારતું અને એક બાંધે ગેડા મારતું હોય છે. બ્યારે શિકાર ચમકીને નળામાંથી લાગે કે તરત જ ઉપર ગેડા મારતું પંખી તેના ઉપર હુમલો કરે છે અને એ હુમલામાં ખીજું પણ બેડાઈ ન્ય છે. એમ શિકારને હારણ કરીને મારી લે છે. તેનો એવો પણ સ્વભાવ છે કે બીજાં પંખી જેવાં કે સમળી કે બાજ જેવાં પંખી શિકાર મારી જતાં હોય તો તેની પાસેથી તેની ઉપર હુમલો કરી પડાવી લેવાની છે. આ પ્રકારની આસીયત તમામ ગરૂડામાં બેવા મળે છે. પણ સાંસાગરજ ખતતાં સુધી પોતાનું પેટ પોતે શિકાર મારી ભરે છે. તેથી આ ગરૂડ બહુ હિંમતવાળું અને દમામદાર છે. તેને શિકાર ઉપર ત્રાટકતાં બેવામાં એક પ્રકારનો આનંદ આવે છે.

સાંસાગરજને અંગ્રેજીમાં The Bonellis Eagle કહેવાય છે અને વિજ્ઞાનિક રીતે ઓળખવા માટે Hieræetus F. Fasciatus (Viellot) કહેવું બેઈએ.

પરદેશી સાંસાગરજ

લગભગ સાંસાગરજના કદથી કંઈક નાની જણાતી આ પરદેશી સાંસાગરજ પુખ્ત વયની હોય ત્યારે પેટાળ લગભગ સફેદ હોય છે. પણ હાતી ઉપર રતાશ રહે છે. તેમાં કથાઈ રંગની બારીક લકીરોનું ચિત્રામણ પણ જણાય છે. તેની પીઠ ઉપર પીળો કથાઈ રંગ રહે છે અને ઓડ અને ગરદન ઉપર રતાશપડતો રંગ હોય છે. કેડમાં સફેદ પીળો ડાઘો રહે છે. પાંખ નીચે સફેદ રંગ દેખાય છે. પગ મોઝકસ પીળા કથાઈ રંગના અને આંખો પણ કથાઈ રંગની હોય છે. બીજાં પરસે પેટાળ સફેદ અને રતાશપડતું થાય છે અને

તેમાં આંખી લકીરો કાળા રંગની હોય છે. યુગ્મમાં આ રંગ વધારે ઘાટો રહે છે. તેનો સામાન્ય રંગ સમળી જેવો હોય છે.

બ્યારે પરદેશી સાંસાગરજ બિડતાં બેઈએ ત્યારે શંકર-ચીલની માફક પાંખ ધમતી જણાય છે અને હવામાં સરતી હોય ત્યારે પાંખપટાઈ જેની જણાય છે. પણ તેની ગરદનની બાજુમાં રહેતા સફેદ ડાઘા પ્રકાશમાં ચોખ્ખા વરતાઈ આવે એવા હોવાથી તે જુદી રીતે તરી આવે છે. શિકાર મારવા માટે પાછળ બેડી જતી હોય તો સાંસાગરજને ઘણી મળતી જણાય છે. આ ગરૂડ આપણે ત્યાં પ્રવાસી છે એટલે શિયાળામાં જ દેખાય છે.

દક્ષિણ યુરોપમાં કેટલેક ઠેકાણે ઉત્તર આફ્રિકા, એશિયા અને ઉત્તર ભારતમાં તેઓ બચ્ચાં ઉછેરે છે. બ્યાંથી તેઓ શિયાળો વીતાવવા માટે દક્ષિણ બાજુ આયાં આવે છે અને મલાયાના દ્વિપકલ્પ સુધી મુસાફરી કરે છે. ઘણી થોડી સંખ્યામાં તેઓ સૌરાષ્ટ્ર કચ્છ, અને ગુજરાતમાં અવસ્ય રોકાય છે.

દરેક પ્રકારનાં પંખી નાના કર્તનશીલ અને સરીસૃપ વંશના પ્રાણીઓ ઉપર પોતાનું ગુજરાન ચલાવે છે.

અંગ્રેજીમાં પરદેશી સાંસાગરજને The Booted Eagle કહેવામાં આવે છે. અને વિજ્ઞાનિક નામ માટે Hieræetus Pennatus (Gmelin) કહેવું બેઈએ.

શાહી ઝુમસ

સમળી કરતાં મોટા કદનો શાહીઝુમસ રંગે ધણો ઘેરો ગરૂડ છે. જેની પીઠ કાળાશપડતી કથાઈ અને પેટાળ એ જ રંગનું પણ તેમાં આંખી પીળી અર્ધગોળ લીટીઓ હોય છે. તાલકું અને ઓડ ઉપર પીળાશ પડતો રંગ રહે છે. પુખ્ત વયના શાહી ગરૂડના ખભા ઉપર નાનો સફેદ ડાઘ પણ જણાય છે. પૂંછડીમાં આછા પદ્મ જણાય છે. પગ મોઝકસ પીળા રંગના રહે છે. આપણે ત્યાં આવતા ગરૂડામાં આ શાહી ગરૂડ સૌથી મોટા કદનું અને સાથે શરમાળ પણ રહે

છે જે આપણને જોતાવેત જાડી નીચે છે તેના વસવાટ દરીઆકાઠે તથા સરોવરકાઠે છે જ્યાંથી તેઓ જમીન ઉપર મેદાનમાં શિકારની શોધ કરવા નીચે છે ચુકમા આ ગરૂના રંગ ઘણી રખત તક વનરાજો માત્ર પડે છે જ્યારે સામાન્ય રંગ મગાશ પડતો કથાઈ અને પેટાગ ઉપર સાદ જણાતા નીટાનો રંગ પીળાશપડતો હોય છે અને માથુ આઠા રંગનું અને લીંગીઓનાગુ રહે છે જ્યારે વચ્ચેની ઉમ્મરમાં આરતા ગરૂનો રંગ ઘેરો કથાઈ અને માથા ઉપર વધના ઓછા પ્રમાણમાં પીળાશપડતા સફેદ પીછા તાનડા ઉપર જણાય છે નરમાદામાં જરા પણ તકાવત જણાતો નથી

શાહી ઝુમસને ખારો કે મીઠો પાણીકાઠે પસદ છે તેમાં રેખડીઓ દરીઆકાઠે તો વળી ખાસ પસદગીની જ્યા છે ઘણી વખત તેઓ તારના થાલના સૂકા વૃક્ષના ટૂંકા એવી ખુસી જ્યામાં પણ બેઠેના જણાય છે તેની જાડાની રીત શાહી અને આકર્ષક છે તેની સાથે તે ભારે અને પોતાની પહોળી પાખને ધીમી ગતિએ ધમે છે પોતાનું માથુ આગળ રાખતો હોનાથી તેની મજબૂત વગેની આંચ ચોખ્ખી જોવામાં આવે છે આ ગરૂ ધણુ શક્તિશાળી અને કંઈક હિંમતમાં ઓછું હોનાથી નાના પખી અને નાના પ્રાણીઓનો શિકાર કરી ખાય છે અને પોતાના કુટુંબની ખાસીયત પ્રમાણે બીજા ગરૂ કે સમગી જોવા પખી પાસેથી ખાજ પડારી લેવા હમેશા તપર રહે છે

દક્ષિણ યૂરોપ, મધ્ય એશિયાથી મોન્ગોલીઆ અને ઉત્તર અને પશ્ચિમ ભારતમાં તેઓ પોતાના બચ્ચા ઉછેરે છે જોવામાં જરાય મુશ્કેલ નથી આથી શિયાળામાં તેઓની સંખ્યા સારા પ્રમાણમાં આપણે ત્યાં જોવામાં આવે છે

દરીઆકાઠે આ ગરૂ લેપગી માછની દરીઆઈસપો ગરેળા અને બીજા દરીઆકાઠે વસતા જળચરો મારી પોતાનું પેટ ભરે છે અને સરોવર કાઠે વસતા ગરૂ જળકાગડાની વસાહત ઉપર હુમલો કરી તેમાંથી

જે ડરીને ભાગે તેની પાછળ પડી પાણીમાં તે પડે તે પહેલાં તેને પોતાનો શિકાર બનાવી દે છે એ ઉપરાંત દસાડી અથવા આડતો પણ શિકાર કરી લે છે કુજને પણ મારી લેતા અચકાતો નથી

અંગ્રેજીમાં શાહી ઝુમસને The Imperial Eagle કહેવાય છે જ્યારે Aquila h heliaca (Suvigny) એ એનું વિજ્ઞાનિક નામ છે

પરદેશી ઝુમસ

સમગી કરતા મોટા કદના પરદેશી ઝુમસની પીઠ ઉપરનો રંગ રતાશપડતો મોટીઓ કથાઈ અને પેગાળ તથા છાતી જરા ઝાખા રંગના રહે છે તેના ખભા ઉપર પીંગા ઘેરો પટ્ટો જોવામાં આવે છે પટ્ટો નાની ઉમ્મરના ગરૂમાં ખાસ જોવામાં આવે છે લાંબા પગ મોઝકસ અને નાક ઉપરની ચામડી મીઠીઆ પીળા રંગની રહે છે જ્યારે આગળ ચઢતા પીળા રંગના અને નખો કાળા હોય છે નાની ઉમ્મરમાં પૂછડીમાં પટ્ટા દેખાય છે આમો કથાઈ રંગની રહે છે નાની ઉમ્મરના પરદેશી ઝુમસની છાતી તનકાળાગી રહે છે આ ગરૂ અથવા ઝુમસને ભૂમિ ઉપર મેસનાની ખાસ ખાસીયત છે અને ગગનમાં ગેઝ પણ ધણું લાંબો વખત મારે છે તેની પાખનો વિસ્તાર નિશાળ અને ઉડાન ભારે ખરી પણ આકર્ષક જરૂર છે આગળ જોઈ ગયા તે શાહી ઝુમસ કરતા સ્વભાવે ધણું કિંમત વાળો એને આપણને જોતા જાડી નથી નીકળતો જ્યારે ભૂમિ ઉપરથી જાડે છે ત્યારે તેની જાતને હવામાં જાય કદા માટે તેને જરા પ્રયત્ન કરવો પડે છે અને લાંબે સુધી જમીન સરસો જાડીને પગી અદ્ધર ચડે છે આ પખીને વેશન પ્રદેશ વસવાટ માટે વધારે ગમે છે 'માદાનું કંઠ મર કરતા મોટું માત્રમ' પડે છે 'પણુ રજામાં જરાય તકાવત નથી

પરદેશી ઝુમસ આપણે ત્યાં શિયાળામાં ચડી આવે છે અને ચાર છ પખી નજીક નજીક બેઠેના પણ જોવામાં આવે છે આ ગરૂ અથવા તે કહેાને ઘણાખરા ગરૂ મરેના જાનનરતુ માસ ખાવા જાતરી પડે છે

ખ્યાતનામ ઉર્દૂ વાર્તાકારની આ એક કટાક્ષકથા ગુજરાતીમાં ઉતારનાર છે શ્રી એસ.પ્રકાશ ખન્ના. કૃષ્ણ ચંદ્રની કલમ એટલે હૈયા સોંસરવી બતરી જતી સીધી લક્ષ્યવેધિતા. શૈલીની જોશીલી પ્રવાહિતા. કટાક્ષની કાવ્યમય કવિતા એ વસ્તુગૃથણી ગુજરાતી વાચકોને ગમે તેવી વિશદ પણ હોય છે...

ચારસ્તાનો કૂવો

મારે પુત્ર બિમાર હતો, મારું માનવું હતું કે તે મૃત્યુપથારીએ છે. લોકોએ કહ્યું :

‘આને ચારમાર્ગી રસ્તા પર આવેલા કૂવાનું પાણી પા, તારો છોકરો અવશ્ય ખતી જશે.’

મેં પૂછ્યું, ‘ચારમાર્ગી પરનો કૂવો ક્યાં છે ?’

તેમણે કહ્યું, ‘એ ‘ક્યાંય નથી’ ગામમાં છે !’

‘ક્યાંય નથી’ ગામ ક્યાં આવ્યું ?’ મેં પૂછ્યું.

ગામના સૌથી વયોવૃદ્ધ વૈદે કહ્યું :

‘તું અહીંથી ત્યાં જા, ત્યાંથી જ્યાં જા, જ્યાંથી ત્યાં જા; અને ત્યાં પહોંચ્યા પછી ક્યાં તરફ વળી જજે. ખરાબર સામે તને ‘ક્યાંય નથી’ ગામ દેખાશે. તેના મધ્યમાં આ કૂવો આવેલો છે.’

મેં વૈદનો આભાર માન્યો. પુત્રને ખભે તેડી લઈ ગામની બહાર આવી ગયો.

હું અહીંથી ત્યાં ગયો, ત્યાંથી જ્યાં ગયો, જ્યાંથી ત્યાં ગયો. હાં પહોંચ્યા પછી જ્યારે હું ક્યાં તરફ વળ્યો,

ત્યારે મારી સામે ચાર સડક આવી ગઈ હતી.

એક સડક લાલ હતી, એક નીલી હતી, એક કાળી હતી અને એક સફેદ હતી; અને આ ચાર સડકોને સ્પર્શતું વર્તુળાકાર ‘ક્યાંય નથી’ ગામ આવેલું હતું. તેની મધ્યમાં ચારમાર્ગનો કૂવો હતો.

ચારમાર્ગના એ કૂવા ઉપર ભારે જનમેદની એકઠી થઈ ગઈ હતી. તેમાં પુરુષો હતા, સ્ત્રીઓ હતી, બાળકો હતાં અને વૃદ્ધો પણ હતા. જાણે કાઈ મેજો ભરાયો હતો ! આ બધામાં એક બાઈ ભરાવદાર, લાંબા સફેદ વાળવાળો વૃદ્ધ આમતેમ દોડધામ કરી કરતો હતો—તે ખૂબ જ મુંઢર અને શીડવાન લાગતો હતો. પ્રત્યેક વ્યક્તિ તેને આદર આપતી હતી. એ વૃદ્ધ પોતાના શાયરાના અંદાજમાં બધાનો આદર સ્વીકારતો હતો.

વૃદ્ધે મને પૂછ્યું. ‘આ ગામમાં તું અજાણ્યો છે ?’ મેં સાદર મસ્તક ઝૂકાવી લીધું.

ખીડકાંમાં વસવાટ કરી ઘણી વખત રાતવાસો પણ ભોંય ઉપર કરે છે. અને સૂઈ પૂરો પ્રકાશ પછી જ પોતાની એકઠાં છોડી ગેઝ મારવા નીકળે છે. એ ગેઝ મારતાં શિકાર અથવા કાઈએ કરેલા શિકારની તપાસ રાખે છે.

શિકાર નજરે પડ્યા પછી પથ્થર માફક ગળ્ગળ ગતિથી તેના ઉપર તૂટી પડે છે અને શિકારના દેહમાં પોતાના કાતીક નહોરો પેરાવી દે છે. અને તરત જ ફાડી ખાય. ખુશીમાં કે ચીડમાં પોતાનાં માથાં ઉપરના પીંછાં ઊભાં કરી દે છે. જે ખાસિયત લગભગ બધાં ગરૂ કુટુંબમાં જોવા મળે છે. ખીછ એક ખાસિયત એ જોવા મળે છે કે ગરૂ કુટુંબ ભૂખ ખૂખ સહન કરી શકે છે. પણ ખાવાનો નિશ્ચય કરી પછી ગમે તેની ઉપર તૂટતાં

અચકાતો નથી અથવા શિકાર ઝૂંટવી લેવા પ્રેરાય છે.

એશિયા અને ભારતના ઘણા ભાગોમાં તે દેખાય છે એટલે સૌરાષ્ટ્ર ગુજરાત પણ તેનાથી વંચિત નથી. આપણે ત્યાં બધ્યાં ઉછેરતાં જોવામાં આવ્યો નથી.

દરેક જાતના કર્તનશીલ પંખીઓ, સરીસપ વંશનાં પ્રાણીઓ એ પોતાનો ખોરાક છે. આથી પોતાનું પેટ સહેલાઈથી ભરાય એવી જગ્યા વસવાટ માટે પસંદ કરે છે. ખરગોશ તો ગરૂ કુટુંબને તેના ઉપર તૂટતાં તેના પાંખના સુસવાટથી સજ્જડ બેસી જાય છે આથી સહેલાઈથી ગરૂડો તેને મારી લે છે.

પરદેશી ઝુમસને અંગ્રેજીમાં The Steppe Eagle કહે છે અને Aquila nipalensis (Hodgson) એ એનું વિજ્ઞાનિક નામ છે.

વૃધે પૂછ્યું 'તું કયા ગામથી આવ્યો છે ?'
મે કહ્યું, 'હું 'અહીં કયાક' ગામથી આવ્યો છું
મારો પુત્ર મારો છે વૈદ્યજીએ કીધું હતું કે જો હું
તેને આ કૂવાનું બે દીપા પાણી પણ પીરાડાની દહિ તે
તે બચી જશે'

વૃધે તદ્દન હતાશાભર્યાં સ્વરે કહ્યું, 'પાણીથી શું
થશે ?'

'પાણીમાં ઘણી શક્તિ છે, બાબા !'

'આગમાં ઘણી શક્તિ છે, બેટા !'

'પાણી અને આગ એ બન્ને મહાન શક્તિઓ છે,
બાબા ! આગ જે માનનીના હૃદયમાં છે, પાણી જે
તેની આખોમાં છે જે કાર્ય આગ કરી શકતી નથી
તેને પાણી પાર બિતારી દે છે—એનું વૈદ્યજીએ કહ્યું
હતું'

વૃદ્ધ મારી વાત સાંભળી મુશ્કરાયો મારા ખભે હાથ
મૂકી બે થો

'તમારા ગામનો વૈદ્ય શાણો લાગે છે, પણ અફસોસ,
અત્યારે તને આ કૂવાનું એક દીપુય પાણી મળી શકે
તેમ નથી'

'કેમ ?'

'જોતો નથી, અમે કૂવો ગાળી રહ્યા છીએ'

સદસા એ જ વખતે કૂવો ગાળનારે બહાર આવી
જાળ બાંધી કરી દીધી કાદવ નીકળ્યો, ઘણા લોકો
તેની ઉપર તૂળી પડ્યા અને તેને ચૂથવા લાગ્યા
તેઓ તેમાંથી કંઈક શોધી રહ્યા હોય તેમ લાગતું
હતું, પણ એ કીચડમાંથી તેમને કંઈયે મળ્યું નહીં
કૂવો ગાળનાર વળી કૂવામાં ડૂબકી લગાવી ગયો
મે વૃદ્ધને પૂછ્યું, 'આ કૂવો ગાળનાર શું ગોતી
રહ્યો છે ?'

'કશુંય નથી ગોતતો એ કૂવાનો મ દો કાદવ બહાર
ફેંકી રહ્યો છે, જ્યારે બધા કાદવ બહાર નીકળી જશે
ત્યારે કૂવાનું પાણી ચોખ્ખું થઈ જશે પંજી તું તારા
બન્ધાને પીરાડાની સફાઈ' વૃધે કહ્યું

હું મારા પુત્રને લઈ એક તરફ બેઠો રહી ગયો કૂવો

ગાળનાર જાળ લઈ પાછો બહાર નીકળી આ થો
તેણે જાળમાંનો કાદવ બહાર જમીન પર ઠંડવી દીધો
તેમાંથી એક કાસકો નીકળ્યો

કૂવો ગાળનારે પૂછ્યું, 'આ કાસકો કોનો છે ?'

એક નરવિરાહિતા યુવતીએ શરમાઈ જઈ કૂવો
ગાળનારના હાથમાંથી કાસકો લઈ લીધો અને વળી
પોતાના પતિના ખભા પર મૂકી ગઈ તે યુવતીના
વાળ લાંબા અને સોનેરી હતા ચહેરો ઘઉંવર્ણી અને
આખો મોઢો મોટો અને ભૂરી, ક્યારેક ક્યારેક તેમાં
આસુ આવી જતા ત્યારે તે પ્રાંતકારીની નીલિમાની
જેમ ચમકી બેસતી

'યાદ છે ?' તેણે હળવેથી પોતાના પતિને કહ્યું અને
તેની અગ્નિઓ કાસકા પર ફરવા લાગી જાણે
કાસકાનો પ્રત્યેક દાંતો એ સમયની એક મધુર ક્ષણ
હતી—સમય કે જે હવે પાછો નહોતો આવનાનો

'યાદ છે !' તેના પતિએ કહ્યું અને તે સપનામાં
બેસી ગયો આ કૂવાની પાળ ઉપર તેણે પોતાની
લગ્નમણીને પહેલી વખત જોઈ હતી ત્યારે તે
નકારાની પૂર્વે પોતાના સોનેરી વાળ એમણી રહી હતી,
અને તે તરસ્યો હતો—તેણે પોતાનો ઘોડો અડી
થોભાવી તેની પાસેથી પાણી માગ્યું હતું

પાણી !

પાણીમાં એક મહાન શક્તિ છે !

પાણીમાં મહોજ્જ્વલ છે !

યુવાન પતિએ પોતાની નરવિરાહિતા પત્ની પાસેથી
કાસકો લઈ ચૂક્યો અને પંજી પોતાના ખિસ્સામાં
સેરની દીધો તે યુવતીએ તેને પાણી પીવાડાવતા પહેલાં
કાસકી કૂવાની પાળ ઉપર મૂકી હતી, અને તેના
સોનેરી વાળ તેના ખભા પર ફેલાઈ ગયા હતા અને
જ્યારે પાણી પીરાડાનીને તે પાંજી ફરી હતી ત્યારે
મુશ્કે તેનો હાથ પકડી લીધો હતો અને આ
બેચનાણુમાં કાસકો કૂવામાં જઈ પડ્યો હતો

'યાદ છે ?'

કોને યાદ નહીં હોય, કોઈના હાથનો એ પ્રથમ

સ્પર્શ ! જ્યારે કાંસકો દૂવામાં જઈ પડ્યો અને નિગાહ દિશ્વમાં ઊતરી ગઈ હતી અને વાળ સૂર્યનાં કિરણો ખની ગયાં હતાં ! કોને યાદ નહીં હોય ?

દૂવો ગાળનાર વળી બહાર નીકળી આવ્યો. તેણે કાદવ દાલવી દીધો. તેમાંથી આ વખતે એક લાંબો એવો છરો નીકળ્યો.

રૂપેરી વાળવાળા એ વૃધ્ધે છરો હાથમાં લઈ પૂછ્યું, 'આ છરો કોનો છે ?'

થોડીક ક્ષણો માટે એ લીડ શાંત થઈ ગઈ. કોઈ કશું ના બોલ્યું. બધાય જાણતા હતા એ છરાને ! એ છરાની મૂંડ હાથીદાંતની હતી અને ખૂબ જ સુંદર હતી. જે નવયુવકનો એ છરો હતો તે પણ આ જનસમૂહમાં ઊભો હતો. બધા તેની તરફ જોઈ રહ્યા હતા, કારણ કે બધાને ખબર હતી તેણે ગામના એ અત્યાચારી થાનેદારને ખતમ કરી દીધો હતો. એ થાનેદાર ગામની વહુ-દીકરીઓની ઇજ્જત લૂંટતો હતો. પણ નવયુવકની સામે એક પૂરાવો મળ્યો નહોતો અને તે નિર્દોષ છૂટી ગયો હતો અને ગામની વહુ-દીકરીઓની ઇજ્જત લૂંટનારથી પૃથ્વી મુક્ત થઈ ગઈ હતી. પાણીની લહેરોએ એ છરાને એવી રીતે છપાવી લીધો હતો કે જેવી રીતે માતા પોતાના અપરાધી પુત્રને પોતાના પાલવમાં સંતાડી દે છે.

પાણીમાં મહાન શક્તિ છે.

પાણી જે પ્રતિશોધ છે !

તે નવયુવકની આંખો લાલ થઈ આવી. સહસા તેણે આગળ આવી તે છરો લઈ લીધો અને પોતાના કમરબંધમાં ખોરી દીધો અને ગર્વથી તેની માથે તેનો હાથ પકડી લીધો.

પનકુબ્બો (દૂવો ગાળનાર) ફરીથી બહાર આવ્યો. આ વખતે કાળા મેલા કાદવમાં હાથીદાંતની ઘણી બધી ચૂડીઓ હતી.

ગામની સૌથી યુવાન વિધવા સિસકવા લાગી—ધીમે ધીમે રડવા લાગી. કેમકે શાહીની રાત્રે તેના વરરાજાએ ઝેર લીધું હતું. તેને કોઈ બીજા છોકરી સાથે પ્રેમ

હતો—છોકરી—કે જે તેની કદીય ના ઘઈ શકી. સુહાગરાતે પોતાના પતિની લાશ જોઈ તે નવરિવાહિતા ચીસ પાડી બેસી હતી અને દૂવાની પાળ પર આવી તેણે બધી ચૂડીઓ ઊતારીને દૂવામાં ફગોળી દીધી હતી. વૃધ્ધ ચૂપચાપ ઊભો હતો !

તે યુવાન વિધવા ધીમે ધીમે આગળ આવી. ચૂડી જઈને તેણે ચૂડીઓ વીણવા માંડી અને એકે એક ચૂડીઓ સંભાળથી પોતાના પાલવમાં સમેટવા લાગી.—જાણે એ ચૂડીઓ નહોતી, પણ તે પોતાની વણદેખી કામનાઓ ગણી રહી હતી. બધી ચૂડીઓ પાલવમાં સમેટી લઈ તે જતી રહી. તેના ગયા બાદ પણ ક્યાંય સુધી લોકો શાંત જ બિલા હતા.

વૃધ્ધે કહ્યું, 'આ અમારો પૂર્વજનો દૂવો છે. તે અમને જીવન પણ અર્પે છે અને મૃત્યુ પણ ! આ દૂવાથી કોઈ પણ છટકી શકતું નથી.'

સહસા પનકુબ્બો ફરીથી બહાર નીકળી આવ્યો. આ વખતે તેનો ચહેરો સ્થામ પડી ગયો હતો; અને તેની છાતી જોર જોરથી ધડકી રહી હતી. લાગતું હતું કે તે જોડે જોડે અત્રાગ પાણીમાં ડૂબકી મારીને આવ્યો હતો; કંઈકે શોધીને લાવ્યો હતો.

પનકુબ્બાએ સાવધાનીથી કાદવ બહાર કાઢ્યો. પણ આ વખતે કીચડ ઝાઝો હતો અને રેતી વધારે હતી. આ રેતીમાં એક નાના બાળકનું શય હતું.

બધાં એ રંગ પાછળ દટી ગયાં, અને ધ્યાનથી એ શયને જોવા લાગ્યાં. બધાંની આંખો જાણે આશ્ચર્યથી ફાટી ગઈ હતી; ઉજ્જવળ કાંતિવાળા પેલા વૃધ્ધે બાળકના શયને પોતાના બન્ને હાથવડે ઊંચક્યું અને પૂછ્યું,

'આ બાળક કોનું છે ?'

કોઈ બોલ્યું નહીં.

કોઈ આગળ વધ્યું નહીં.

પુરુષોના ચહેરા પીળા પડી ગયા હતા. વિવાહિતાઓએ ઘૂમટો ખેંચી લીધો હતો. કુમારિકાઓની નિગાહો ઝૂટી ગઈ હતી.

'આ બાળક કોનું છે ?' વૃધ્ધે કંઠોર સ્વરે પૂછ્યું.

બધાંય ચૂપચાપ, સુન્ન બની કૂવાની આસપાસ ઘેરો ઘાલી
ઊભાં હતાં પણ કોઈએ બાળકને પોતાનું કહ્યું નહીં.

વૃદ્ધે બાળકના શબ્દને પનડુબ્યાના હવાલે કરવાં
અફસોસથી કહ્યું :

‘ભાઈ ! આ બાળકને ફરીથી કૂવામાં નાખી દે.’
પછી તે મારી તરફ ખેદ અને દુઃખભરી આંખે જોતાં
જોઈયો.

‘અતિથિ ! મને અત્યધિક ખેદ છે કે હવે આ કૂવો
ગાળી શકશે નહીં. તું તારા બાળકને આ કૂવાનું
પાણી પીવડાવી તેને નવું જીવન નહીં અર્પી શકે.’

પનડુબ્યાએ એ શબ્દને કૂવામાં નાખી દીધું.

સદસા મારા જોળામાંથી ઊઠીને—મારા બાળકે કૂવા
તરફ દોટ મૂકી દીધી

‘ઊભા રહો, ઊભા રહો, હું આ બાળક જોડે રમીશ !’

અને હું આગળ વધી તેને પકડું તે પહેલાં તેણે
કૂવામાં જસાંગ લગાવી દીધી.

‘મારો પુત્ર ! મારો દીકરો !’ કહેતો કહેતો હું કૂવા
તરફ દોડ્યો, પણ લોકોએ મને પકડી લીધો.

‘જોતાં નથી ?’ મેં ખીજવાઈ જઈ કહ્યું.

‘મારું બાળક આ કૂવામાં પડી ગયું છે !’

‘તે પેલા બીજા બાળક સાથે રમી રહ્યું છે !’ પેલા
ઉજાગર કાતિવાળા વૃદ્ધે એકદમ ધીમેથી કહ્યું.

મેં કૂવામાં ડોકાઈને કહ્યું.

‘ખેટા ! ખેટા, પાછો આવતો રહે’

કૂવામાંથી એક ઝેરીલા હાસ્યનો પડયો પડ્યો. જાણે
કૂવામાં પાણી નહોતું, વિપત્તિ શીલુ હતું, જે એ
કૂવામાં ઊઠીને આખા સંસારમાં, ખીણોમાં
અને મેદાનોમાં ફેલાઈ રહ્યું છે.

લોકો મને ખેંચીને દૂર લઈ ગયા. મેં ઘૂંટણીએ પડી
પેલા જુદાના ઝબ્બાને પકડી લીધો અને કાકલૂટી કરતાં
કહ્યું :

‘મારું બાળક ! બા ! મને મારું બાળક પાછું આપો

દો. હું સામે આવીને તમારી પાસે આવ્યો છું. મારું
બાળક મને પાછું મેળવી દો.’

‘મળી જશે.’ બાબા સીધા ટકાર થઈને ઊભા રહી
ગયા. તેની આંખમાં વિલક્ષણ એવું પ્રકાશનું ફિરણ
ચમકી ઊઠ્યું. ધીમે ધીમે, પણ એકદમ દૃઢતાથી
તેણે કહ્યું :

‘તારું બાળક તને પાછું મળી જશે, પણ ત્યારે જ,
કે જ્યારે કોઈ કુમારિકા આ કૂવા પર આવશે અને
તેની પાળ પર ઝૂકીને એ બીજા બાળકને સાદ દેશે
અને તેને પોતાનું બાળક કહી બોલાવશે, તત્કાળ તને
તારું બાળક પાછું મળી જશે.’

હું ત્યાંથી ઊભો થઈ ગામની સ્ત્રીઓ તરફ દોડ્યો.

‘મારું બાળક મને પાછું આપી દો.’

વિવાહિતાઓએ પોતાના ઘમટા વધુ તાણી લીધા;
અને મારી લાણી પીક કરી ઊભી રહી ગઈ.

‘મારું બાળક મને પાછું આપો.’

કુમારિકાઓએ મોં ફેરવી લીધાં. તેમના હોઠ ફિક્કા પડી
ગયા હતા અને પાંપણો અંસુઓથી થરથરતી હતી.

‘મારું બાળક મને પાછું આપી દો.’

જુદાઓ ધૂણાથી અદૃહાસ્ય કરી જાતી. તેઓ ધૂણાથી
હસી શકતી હતી કારણ કે તેમની રૂપ હવે આંધળી
થઈ ચૂકી હતી.

લોકો મારા ગાલ પર સરી જતાં મારાં આંસુ ન
જોઈ શકે એટલા માટે મેં મારા મુખને બંને હાથે
ઢાંકી દીધું.

થોડા વખત પછી જ્યારે મેં હાથ ખમેડી લીધા ત્યારે
ત્યાં કોઈ નહોતું. મેં જોયું કે એ ગામમાં હું
એકલો જ ઊભો છું—ગામ કે જે કથાય નથી. હું
એ કૂવાની પાળે ઊભો છું કે જે દરેક ચારમાર્ગ પર
આવેલો છે અને એ કુમારિકાની પ્રતીક્ષા કરી રહ્યો
છું કે જે એક દિવસ એ કૂવા પર આવી મારા
બાળકને જીવંતપણે આપશે.

નતરલ કરી અંપા

આપણા યુવાનો

આપણા ભૂતપૂર્વ સરસોતાપતિ અહીં આજની એક ઘેરી સમસ્યાની છાવટ કરે છે. આજે તો તે સમયોચિત પણ ગભરાય એવું અશિસ્તનું વાતાવરણ દેશભરના વિદ્યાર્થીઓ-યુવાનોમાં પ્રવર્તે છે. સહુ કોઈને માર્ગદર્શન મળે તેવા આ લેખ છે...

આપણા યુવાનોને ચારે બાજુએથી આપણે વગોની રહ્યા છીએ. હું ઇચ્છું છું કે આ વગોવણીનો હવે કાયમ માટે અંત આવવો જોઈએ. આ 'કરણ નાટક'નાં ચાર મુખ્ય પાત્રો જો હૃદય-પૂર્વકનો વ્યવહાર અને વિશ્વાસપૂર્ણ સહકાર સાથે તો જ એ પ્રમાણે બની શકે. નાટકનાં ચાર પાત્રો આ રહ્યાં :

(૧) માતાપિતા.

(૨) સ્વાર્થસાધુ રાજપુરુષો.

(૩) રાજ્ય સરકાર-કેન્દ્ર સરકાર અને

(૪) વિદ્યાર્થીઓ પોતે.

વિદ્યાર્થીઓની ગેરશિસ્ત એ કાંઈ આખાય દેશમાં ફેલાયેલ નથી એમ એકલા ભારત પૂરતો પણ એ પ્રશ્ન નથી કે જેની આપણી રાષ્ટ્રીય દૃષ્ટિએ વધુ પડતી ચિંતા કરવી જોઈએ. હું બાણું છું તે મુજબ ઘણા જ થોડા ગુનાહિત બનાવો બન્યા હતા અને કેટલાક સાવ બેહુદા હતા પરંતુ બધા જ શું એકતરફી છે ? શું એમાં સ્વાર્થસાધુ રાજપુરુષો, અસંતોષી શિક્ષકો અને વધુમાં તો અસ્પષ્ટ અને અપૂર્ણ એવી સરકારની શિક્ષણનીતિ પણ મોટા ભાગના બનાવો માટે જવાબદાર નથી ? અને એવું પણ નથી કે આપણા દેશના દરેક રાજ્યોમાં આ જાતનો રોગચાળો ફેલાયો હોય છતાં જ ને રોગચાળાને સત્વરે ફેલાતો અટકાવીશું નહિ તો આખાય દેશ માટે તે આફત લાવશે ?

માતાપિતાએ તેમનાં બાળકોને શિસ્તબદ્ધ અને સાચા માર્ગ પર નીરોગી અને વ્યવસ્થિત એવા ધરના વાતાવરણમાં ઉછેરવાં જોઈએ. એમણે બાળકોને એમના વિચારોમાં, શબ્દોમાં અને કાર્યમાં સ્વચ્છ અને સુધર રહેવાનું શીખવવું જોઈએ. એમણે એમનાં વડીલો અને શિક્ષકોની આજ્ઞામાં રહેવાનું પણ શીખવાડવું

જોઈએ અને તે પ્રમાણે કરાવવું જોઈએ. તેમના પ્રત્યે વધુપડતી સખતાઈ પણ ન રાખો અને તેમનાં ગેર-કૃત્યો માફ પણ ન કરો. પરંતુ તેમને સાચા માર્ગે દોરવા નમ્ર અને વિવેકપૂર્ણ માર્ગ લો. મોન્ટેસરી પદ્ધતિ અલબત્ત ઘણી જ સુંદર છે પરંતુ સાથે સાથે તોફાની ફરી તોફાન કરવા ન પ્રેરાય તે માટે ક્યારેક તોફાનો ઉપયોગ પણ જરૂરી છે. મારાં માતાપિતાએ મારે માટે સોદીનો ઉપયોગ કર્યો હતો અને સાચી રીતે તો મારા પિતાએ પ્રેમ, વિવેક અને વાત્સલ્ય-મિશ્રિત સખતાઈ અને અગ્નિતાથી મને ઉછેર્યો તે બદલ હું એમનો આભારી છું. હું માતાપિતાને આટલું જ કહીશ કે એમને (બાળકોને) તેમની ભૂલો પકડાય નહિ તેમ સંતાડવાને બદલે તેમની કબૂલાત કરતા શીખવાડો.

તેમના મન પર ફરજ માટેની તત્પરતા, સમયની કિંમત અને શ્રમનો મહિમા એ સર્વેની મહત્તા હસાવે. ઘરમાં ગમે તેટલા નોકર-ચાકર હોય તો પણ તેમના ઓરડા તેમને જ સ્વચ્છ અને સુધર રાખવા દો. તેમના જોડાને પોલીસ કરેવાનું વગેરે કામ પણ તેમને જ કરવા દો. તેમના મન પર એવું હસાવો કે જો તેઓ હુકમ પાળવાનું નહિ શીખે તો તેઓ કદીય હકૂમત કરી શકશે નહિ અને આજ્ઞાપાલક સેવક નહિ હોય ત્યાંસુધી કદીય તેઓ આજ્ઞા પ્રવર્તાવતા માલિક બની શકશે નહિ. તેમને માતાપિતા તથા વડીલોને માન આપવાનું શિક્ષણ આપો. શિક્ષકોને પણ માન આપે અને ભગવાનને પણ માન આપે એવું એમને શીખવો. હું અત્યારની કેટલીક સુધરેલી માતાઓને અરજ કરું છું કે તેઓ તેમનાં બાળકોને માટે થોડો વધુ સમય આપે; પાર્ટી, સિનેમા અને કહેવાતા સમાજકચ્ચાણનાં કાર્યમાં થોડો ઓછો વખત ગાળે. માતાઓ જ બાળકોનાં સંસ્કાર અને ચારિત્ર્યની ધારી છે.

બાળકોના ચારિત્ર્યને ઘડાની તેમજ તેને શિષ્ટમદ્ધ બનાવવાની જવાબદારી માખાપને શિરે છે આ માટેની શરૂઆત એમના નાનપણના દિવસથી જ કરે જોથી પાછના વર્ષમા તેઓ કરાયે પોતા માર્ગે નહિ જાય મહેરમાની કરીને વિદ્યાર્થીઓને એકના જ છોડી દો તમારા રાજકીય હેતુ માટે તેમને હથિયાર ન બનાવો શાળા કે કોનેજ માટેના તેમના દિવસોની પ્રેક લાજુ તેમને લાજુના પાછળ રાષ્ટ્રના સારા નાગરિક બનવા માટેના જ્ઞાન મેળવના માટે કરવા દો વિદ્યાર્થીઓના કાર્યમા દખલ ન નાખનાનો શિસ્તો દરેક રાજપુરુષે પાળવો જોઈશે—પછી લેને તે કોઈપણ રાજદ્વારી પક્ષનો હોય વધુમા બવા રાજદ્વારી પક્ષોનુ એક સમિત્ર મડળ હોવુ જોઈએ જે રાજકીય હેતુઓ માટે વિદ્યાર્થીઓને શિસ્તલગ કરવા પ્રેત્સાહન આપનાના લાયકર રાષ્ટ્રીય ગુના માટે સખન હાથે કામ લે મહેરમાની કરીને શિક્ષણમા પડેલા સત્તાધારીઓને તેમના શિક્ષણુ આપવાના અને કેળવણી આપનાના મર્થમા દખલ ન કરો મહેરમાની કરીને શિક્ષણક્ષેત્રમા રાજકારણને ન લાવો

મહેરમાની કરીને શિક્ષણનીનિ બાબતમા તમે એકનિશ્ચયી થાવ અને એકવાર અમુક નીતિ ધરી કે પછી ઓઢામા ઓછુ દશ વર્ષ માટે તેને બગપૂર્વક વગળી રહો આપણા કેટનાક નેનાઓ જેમણે આપણી શિક્ષણુપદ્ધતિ પર ધણી ખરાબ ટીકા કરી હતી તેઓને અરજ કરે છુ કે જાહેરમા આની નિદા કર વાને બદને વખતુઓને સુધારા પર મૂકના પ્રયાત્ર મરે કારણુ કે નહિ તો તેઓ આથી કેમગ વિદ્યાર્થીઓને અસતોષી અને યોગ્ય રીતે જ વિરોધ કરતા બનાની રહ્યા છે મહેરમાની કરીને તમારા શિક્ષકો અને પ્રાધ્યાપકો હે માસ્તરો અને પ્રિન્સિપાલોની યોગ્ય વરણી કરો અને ત્યાર પછી તેમને સારૂ મહેનતાણ આપો

જેઓને તે શિક્ષણુ આ રી રહ્યા હોય તેમનામા અગત રસ લે તે માટે ભાગપૂર્વક પ્રયાસ કરો એ લોકો ને વિદ્યાર્થીઓની સાથે જ રમતગમતમા પર્થટોમા વગેરે

પ્રવૃત્તિઓમા ભાગ લેતા કરો શાળા અને કોનેને— પછી તે નાની હોય કે મોટી, તે દરેક માટે આપુ તો મહેરમાની કરીને આપો

રમતગમત માટેના પૂરતા ક્રી ગણો શોખ નિકસાવના શોખકિન્દ્રો, સારા અને સુસજ્જ વર્ગખંડો પુસ્તકાલયો મનોરજન માટેના ચોરડા, વસતિગૃહો વગેરે વગેરે

અત્યારની મુશ્કેલી એ છે કે પૂરતા રમતગમતના મેદાનો અને અન્ય સાધનસામગ્રી શાળા-કોલેજને પાસે હોતી નથી આથી શાળાના સમય બાદ માત્ર ઘણા જૂજ પ્રમાણમા વિદ્યાર્થીઓ રમી શકે છે, જ્યારે મોટા ભાગના વિદ્યાર્થીઓને બજારમા રખડવા, સિનેમાની મુનાકાતે કે બીજી કોઈ રીતે સમય પસાર કરવા ધકેલી દેનામા આવે છે વળી વિદ્યાર્થીઓએ રમતમા મેળવેલી સિદ્ધિને કોઈ જ પ્રાધાન્ય અપાતુ નથી. આથી ક્રીડા ગણો પર વધુ સમય ગાગરાની વૃત્તિ રહેતી નથી

હું ઇચ્છુ છુ કે એન સી સી અને એ સી સી ની તાનીમ દરેક શાળા અને કોનેનેમા ફરજિયાત કરની જોઈએ આ પ્રવૃત્તિ કોઈ એટની ખર્ચાળ નથી જેટલી તેને હાન બનાવી મૂકનામા આની છે આશ્ચર્ય લરી વસ્તુ તો એ છે કે જવા તે લશ્કરી ગણુવેશ ધારણુ કરે છે કે તરત જ તેનામા શિસ્તની લાનના આપમેળે પ્રસરી જાય છે હું ભારપૂર્વક એમ માનુ છુ કે આ વસ્તુ વિદ્યાર્થીઓમાની અવ્યવસ્થા દૂર કરવા મોટે અરો મદદરૂપ થરી

મહેરમાની કરીને હેડમાસ્તર અને પ્રિન્સિપાલને વિદ્યા થીઓમા શિસ્ત લાવના જે કોઈ પગના લે તેમા ટીકા આપો મહેરમાની કરી એમને કાર્ય કરવાની સ્વતંત્રતા આપો પરતુ જો તેમની સત્તાનો દુરુપયોગ થતો દેખાય તો તેમને બરતરફ કરો રાજપુરુષો અને અન્યની પીઠ પાછળની ફરિયાદો સાલળી તેમની સત્તાની કે તેઓ જે હોદ્દો સભાળી રહ્યા છે તે હોદ્દાની અવગણના ન કરા શિક્ષકો અને પ્રાધ્યાપકોની સારી રીતે વરણી થરી જોઈએ અને તેમને સારી રીતે પગાર આપવો જોઈએ

શિક્ષણપ્રધાનો અને વડા અધિકારીઓએ વારંવાર શાળા-કોલેજોની મુલાકાત લેવી જોઈએ. છેલ્લે સરકારને હું એક વધુ અરજ કરું છું કે—

શિક્ષણખાતું શું કેન્દ્રતા હસ્તક ન રાખી શકાય ? કારણ આજે ભાષાવાર પ્રતિ રચાવાને કારણે આપણે દેશ વિલાનિત થઈ ગયો છે. આપણા વિદ્યાર્થીઓને સમગ્ર ભારતને લક્ષમાં રાખીને વિચારતાં શીખવવામાં આવવું જોઈએ—જે હાલ થતું નથી.

મને દેશના યુવાનોમાં શ્રદ્ધા છે. તેઓ આપણા મહાન દેશના અને જગતના મહાન નાગરિકો બનશે. આપણા દેશમાં હજારોની સંખ્યામાં હું એમને મળ્યો છું. તેમની સાથે પ્રેમથી છતાં ચોખવટથી અને અગતાપૂર્ણ રીતે હું બોલ્યો છું. મારા મન પર તેઓએ સારી છાપ પાડી છે. મને તેઓએ આશા આપી છે. ખરેખર, મૂળભૂત રીતે તેમનામાં કંઈ જ દોષ નથી. પરંતુ તેમના જૂથમાં કેટલાક ખરેખર ખરાબ તત્વો છે જે તેમને ખોટી રસ્તે દોરી ઉત્ક્રિય કરે છે—ઘણા જ નુકશાનકારક અને ખોટા જુરસો ઉત્પન્ન કરે છે. જે કે કાયદો અને વ્યવસ્થા હાથમાં લેવા અને તે પ્રમાણે વર્તવા માટે તેઓ તેમના શાળાપણના દિવસોમાં ખૂબ પસ્તાય છે અને શરમ અનુભવે છે. આવા કેટલાકને તો રાજકીય તત્વો તરફથી સહાય મળતી હોય છે. તમારી શાળાઓ અને કોલેજો કેમ ચાલવી જોઈએ એ બાબત એમણે નક્કી કરવાની નથી. પ્રશ્નપત્રો કેટલા સહેલા કે અઘરા રાખવા કે અમુક સહાધ્યાયીને કરેલી શિક્ષા યોગ્ય છે કે અયોગ્ય એ બધું એમણે નક્કી

કરવાનું નથી. વિદ્યાર્થીઓ કોઈ કામદારમંડળના સભ્યો નથી કે તેઓએ હડતાળ પાડવી જોઈએ. મોટા થયે રાષ્ટ્રીય ઉત્થાનના કાર્યમાં યોગ્ય ફાળો આપી શકાય એ માટે તેઓએ ઘણું ઘણું શીખવાનું છે.

તેમને જે કાંઈ રજુઆત કરવાની હોય તે તેમણે બંધારણીય રીતે કરવી જોઈએ. વિદ્યાર્થીઓને તેમની શિક્ષણમાંથી મળેલી નવરાશને નીરોગી મનોરંજન, કીડંગણ કે પર્યટનો પાછળ ગાળવા દો. તેઓ હજુ જીવનના ઉપાક્રાંતમાં છે અને રાત્રિ તો એમના માટે ઘણી દૂર છે. માતૃભૂમિની સેવા કરવાની અને તેને દુનિયાની રોશની બનાવવાની ઘણી જ તક તેમની પાસે છે. આપણે મહાન સંસ્કૃતિ અને સંસ્કારિતાના વારસ છીએ. આપણે જૂનો ઇતિહાસ વાંચ્યો અને તેમની ભૂલોમાંથી ભોધપાઠ મેળવો. દેશની એકતા અને બળ માટે અવિરત કાર્ય કરો જેથી આપણે ફરીવાર પરદેશી ધૂસરી હેઠળ ન આવીએ.

તેમને હાલમાં સક્રિય રાજકારણમાં લગતા અટકાવો પરંતુ રાજકારણના સિદ્ધાન્તોનો અભ્યાસ કરવા દો. હાલનું તેમનું મુખ્ય કાર્ય તો શિક્ષણ મેળવવાનું જ છે. શારીરિક રીતે યોગ્ય બનવાનું પણ તેમણે શીખવું જોઈએ, તેમ માનસિક રીતે સમગ્ર અને નૈતિક રીતે સાચા પણ બનવું જોઈએ.

મારા યુવાન મિત્રો ! ભારત તમારી સેવાઓ માગી રહ્યું છે ! તમે જ તેના શિક્ષીઓ છો. અને તમે જ અમારી આવતી કાલની આશાઓ છો. અમને નીચા ન પાડશો.

એકબીજામાં અર્પણ થઈ જવું એવું નામ લગ્ન, એવી મારી સમજ છે. લોહાના બે કડકાને તપાવીએ ને ટીપીએ અને પછી તેમને જોડીએ ત્યારે એમાં સંધિ રહેતો નથી. સંધિ રહે નહિ એવું નામ લગ્ન.

લગ્ન કરારથી નહીં; વિધિથી નહિ, પ્રેમથી જ સફળ થાય. બંનેને લગાં જીવવામાં રસ પડે, બંને એકબીજાને મદદ કરે, એકબીજાને સુખી કરવાના ચત્ન કરે ત્યારે લગ્ન સફળ થાય. એ જ લગ્નની ભાવના, એ હૃદયની વસ્તુ છે, એમાં હૃદયની એકતાનો સંબંધ છે, એ હૃદયોટિયા વસ્તુ નથી, દુઃખો, મર્યાદાઓ, કુટુંબો એ તો બધો હૃદયનો મેલ છે. અંદરની વસ્તુ તો પુદ્ગી જ છે. એણે હૃદયનો મેલ દૂર કર્યા પછી તરત દેખાય છે એટલે સંબંધને શુદ્ધ બનાવવાથી. સંસાર પણ સફળ થશે.

રવિશંકર મહારાજ

૬૦ શિવપ્રસાદ ત્રિવેદી

પહેલું સંતતિનિયમન કેન્દ્ર

સં તતિનિયમન અગમના પ્રણેતા અને દુનિયા ભરના નેતા માર્ગરેટ સેન્ગર ઇન્ટરનેશનન પ્લાન્ડ પેરન્ટહુડ ફેડરેશન (આતરરાષ્ટ્રીય સંયોજિત માતૃપિતૃત્વ સંઘ)ના સ્થાપક અને પ્રમુખ છે વર્ગી ન્યૂ યૉર્કમાં માર્ગરેટ સેન્ગર રિસર્ચબ્યુરો (સંશોધન સંસ્થા) પણ સ્થાપેલું છે સ્ત્રી માતૃત્વ માતૃત્વ માટે મરજિયાત હક્ક સ્થાપના માટે તેમણે આખી જિંદગી લડત ચલાવી છે છુકનિન, અમેરિકામાં સૌ પ્રથમ સતતિ નિરોધક કેન્દ્ર સ્થાપનાનો એક પ્રસંગ અહીં ઉતાવળામાં આ યો છે

૧૬મી એપ્રિલ ૧૯૧૬ની સવારે છુકનિન, અમેરિકામાં સૌ પ્રથમ સતતિનિરોધક કેન્દ્રના આરંભના પુ ના મુકાબા અમેરિકી સ્ત્રીઓના સામાજિક દરજ્જાને સ્થાપનો આ ચિરસ્થાયી બનાવ હતો

ત્રણ વરસ અગાઉ માર્ગરેટ સેન્ગર ન્યૂ યૉર્ક શહેરના એક લાગભા એક દાકતર સાથે ધંધાવારી નર્સ તરીકે ગયા હતા ત્યાં એક મુદ્દાન સ્ત્રી હાથે કરી ગર્ભપાત કરવાના કારણે મરવા પડી હતી દાકતરે તેને સતતિ નિરોધની માહિતી આપવા ના પાડેની આથી છેવટે તેને ગર્ભપાતનો આકરો આશરો લેવો પડ્યો હતો આની રીતે સખડતી સ્ત્રીઓમાની આ એક બાઈ હતી દર વરસે હજારો સ્ત્રીઓ આ માર્ગ ગ્રહણ કરતી હશે આ વિચારે માર્ગરેટ સેન્ગરને એક ના નર્સીંગ ડ્રવાના ધંધા ઉપર કટાગો આવ્યો

શ્રીમતી માર્ગરેટ સેન્ગર હોનેન્ડમાં ભણેના ત્યાં નર્સીંગ ઉપરાંત સતતિનિરોધન અંગેનું જ્ઞાન પણ મેળવ્યું હતું એમના બેન પણ આ કામમાં મદદગાર નીરડે એમ હતા

પણ ન્યૂ યૉર્કનો કાયદો માત્ર દાકતરોને સતતિનિરોધની માહિતી આપવા માટે અધિકારી ઠેરવતો હતો

અત્યારે સતતિનિયમન અને કુટુંબનિયંત્રન વિષે અખી દુનિયા બંધતી થઈ છે પણ આઠીસ વર્ષ પહેલાં અમે રિકામાં પહેલપહેલું કેન્દ્ર શ્રીમતી માર્ગરેટ સેન્ગરે યથાબુ એથી વીતકકયા અગ્રેષ્ઠ પરીય ઉતારેલા આ લેખમાં છે

કોઈ રોગીને વહેમ મગડના માટે જ સતતિનિરોધનો આશરો લેનાની છૂટ હતી પણ માર્ગરેટ સેન્ગર તો આ કાયદાને નિમ્નૂત બનાવી વવારે સુનાવડથી આની પડતી માળીથી સ્ત્રીઓને રક્ષના માગતા હતા સ્ત્રીઓને તેમના ભાગ્યને કાળૂમાં રાખવાનો હક્ક મગડાની બામન અગત્યની હતી

શ્રીમતી માર્ગરેટ સેન્ગર દાકતર ન હોવાથી તે સતતિ નિરોધની માહિતીનો ફેનાવો કરે તે કાયદેસર ન હતું પણ તે મરજિયાત માતૃત્વનો હક્ક મેળવવા માટે કાયદો લગ કરવામાં પાછા પડે એમ ન હતા

છુકનિન શહેરના બાઉન્સરિનેના એગ્રેગેટ ખાયામાં સતતિનિરોધ કેન્દ્રનું સ્થાન પસંદ કરવામાં આવ્યું ગ દો અતે મનીન એ લતો હતો મજૂર લોકથી વસેનો હતો ગરીબાઈના કારણે તેમને સતતિનિરોધની માહિતી આપવી ઘણી જરૂરી હતી શિક્ષણથી એક ઉત્સાહી નવયુવાન આ કામમાં મદદ કરના આવી મળે પાવ હજાર માહિતીપત્રો છપાયા તેમાં આ પ્રમાણે લખેલું હતું

માતાઓ !

બહોળું કુટુંબ તમે નિભારી શકશો ખરા ? તમારે વધારે બાળકની જરૂર છે ખરી ? જો ના હોય તો તે કેમ થના છે છો ?

મારી ના નાખશો ખૂન ના કરશો

પણ તેને જન્મતું અટકાવો

એગ્રેગેટ સ્ટ્રીની ૪૬મી એવરડીમાં કેમનાથેની નર્સ દ્વારા તમને આ બાબતની સહીસતમન અને મિન જોખમી માહિતી પ્રાપ્ત થશે

તમારા મિત્રો અને પીડિતોને આ વાત મ્હો

માતાઓને આમ ત્રણ

માર્ગરેટ સેન્ગર અને સાથીદાર માહિતીપત્રનો થોકડો

હર્ષ ધરેધર ફરી વળ્યાં.

ખીજે દિવસે ખાંચાના અડધા રસ્તે લોકો હારખંધ ઊભાં હતાં. તેમને બારીએ ઊભેલા સાથીએ સાદ દઈ બોલાવ્યાં : ‘ આવો. અંદર આવો અને જુઓ. ’ સ્ત્રીઓની આંગળીએ છોકરાં વળગાડેલાં હતાં. આખો દિવસ સંખ્યાબંધ લોકો આવતાં રહ્યાં. સેંકડો લોકો આવ્યા. પછી તો સંતતિનિરોધ કેન્દ્રમાં રોજ લોકો આવવા લાગ્યાં. જૂતપત્રોમાં ખચર પ્રગટ થવાથી દૂર દૂરથી સ્ત્રીઓ આવવા લાગી.

માર્ગરેટ સેન્ગર અને એમનાં બેન એકી સાથે આઠ જાણુને સંતતિનિરોધની પાયાની યાત કહેવા લાગ્યાં.

સ્ત્રીઓની કથની પણ કડુણ હતી. એક બહેને પંદર સુવાવડો થયાનું કહ્યું, આમાંનાં ફક્ત છ બાળકો જીવતાં હતાં. તે કહે ‘ ઉંમર ફક્ત ૩૭ ની છે, પણ મારા સામું જુઓ. પચાસ જેટલી નથી લાગતી ? ’ આઠ છોકરાંવાળી ખીજ સ્ત્રી વળી ગર્ભવંતી હતી. આને વળી જેટલીયે કસુવાવડો થઈ હતી. ધરકામ ઉપરાંત ટોપીઓ બનાવવાના કામમાં ધસાઈ ગયેલી સ્ત્રી ગાંડાની જેમ બોલી : ‘ તમે જો સહાય નહીં કરો તો આજ રાતના કાચ વાડીને ખાઈશ ! ’

માર્ગરેટ સેન્ગરે એને સાંત્વન દીધું. તે સંતતિનિરોધમાં માનતાં હતાં, ગર્ભપાતમાં નહિ.

ઉપરાંત ખીજ સ્ત્રીઓ માર્ગરેટ સેન્ગરના કામને અલિનંદતી આપી. બ્યારે કામનો ખાસ વધારો હોય ત્યારે ધર-માલિકણુ બાઈ આનો ભાવ પૂછવા આવતી હતી.

દસમા દિવસે રોગીઓના ટોળાંને વીધતી સખત ચહેરાવાળી અને સુસજ્જ સ્ત્રી આવીને બોલી : ‘ માર્ગરેટ સેન્ગર તમે ને ? તમે કેદ પકડાયાં છો. હું પોલીસ-અફસર છું ’ આ સાંભળી સ્ત્રીઓ રડવા લાગી. તેમના હાથમાં રહેલાં છોકરાં રડવા લાગ્યાં. કેન્દ્ર ગાંડાની ધરિપતાલ જેવું બની ગયું. પોલીસ-અફસરે માર્ગરેટ સેન્ગર સાથે ૪૬૦ કેસપેપર્સ અને માહિતીપત્રો થોડકો પણ કબજે કર્યો.

સમાચાર ફેલાતાં ખાંચામાં લોકોનાં ટોળાં ઊભરાયાં,

ખચરપત્રીઓ અને ફેટા પાડનારા પણ આવી લાગ્યા. માર્ગરેટ સેન્ગરે પોલીસ-મોટરમાં બેસવાની ના પાડી. કોર્ટનો એક માર્શલનો રસ્તો પગે ચાલવાની ઇચ્છા વ્યક્ત કરી. મોખરે માર્ગરેટ હતાં. ટોળું પછવાડે હતું.

રેમ્ન્ડ સ્ટ્રીટ જેલમાં રાત વીતાવી. કદી ના બુલાય એવી ગંદી આ જેલખાનાની ઝોરડી હતી. ગોદાં ગંધાતાં અને ગંદાં હતા. કોર્ટમાં શરીર ઢાંકી દઈને માર્ગરેટ સેન્ગર સૂતાં. ઊંદર અને વંદાઓનો ત્રાસ હતો. છેક બપોરે વ્યવસ્થા થઈ. જેવાં માર્ગરેટ જેલની ઝોરડીની બહાર નીકળ્યાં કે પેલી કાચ ખાવાની ધમકી આપતી સ્ત્રી તેમની રાહ બેતી ઊભેલી દેખાઈ.

માર્ગરેટ સેન્ગરે ક્લીનીક બોલ્યું પણ ઉપદ્રવ ટાળવા ફરીથી તેમની ધરપકડ કરવામાં આવી. આ વખતે તે પોલીસની ગાડીમાં બેસી જેલમાં જતાં હતાં. તે વખતે એક બાઈનું બૂમરાણું સંભળાયું. ‘ પાછાં વળો. પાછાં આવો. મને બચાવો. ’

માર્ગરેટ સેન્ગરની નિરાશા અને નાલેશી વધતાં જતાં હતાં પણ ચમત્કાર જેવું બન્યું. તેમના માટે ચારેકારથી સહાય અને સહાનુભૂતિ પ્રગટ્યાં. કાયદાની મદદની વ્યવસ્થા થઈ. દાકતરો મદદે દોડી આવ્યા. માર્ગરેટ સેન્ગરના બચાવ માટે શિષ્ટ અને સંપતિવાન સ્ત્રીઓની એક કમિટી સ્થપાઈ. જાહેર સભાઓ ભરાઈ.

જાન્યુઆરી ૨૯, ૧૯૧૭ના રોજ કેસ ચાલ્યો. દીન અને દુઃખી સ્ત્રીઓ કોર્ટ ખંડમાં આવી બેઠી. એમની વચમાં શિષ્ટ સ્ત્રીઓ પણ હતી. માર્ગરેટ સેન્ગરને આશ્વાસન આપતી હોય તેમ તેમના તરફ જોઈ મોં મલકાવ્યાં અને માથાં હલાવ્યાં.

કેસ ચલાવવાની કરડાકીથી માર્ગરેટ સેન્ગર આશ્ચર્ય પામ્યાં. એમના પક્ષે તો કોઈ દલીલ ન હતી. એમણે જાણી જોઈને કાયદાનો ભંગ કર્યો હતો. હા, છૂટવા માટે એમણે જૂઠું બોલવાનું હતું કે એમણે સંતતિનિરોધની સલાહ આપી નથી. પણ વકીલ એમને હોડાવવા મથતો હતો.

એક પછી એક સ્ત્રીઓની-માતાઓની જુબાનીઓ થઈ.

‘તમે કદી માર્ગરેટ સેન્ગરને જોયા હતા?’
 ‘હા, ધીનીકમા’
 ‘તમે ત્યાં કેમ ગયા હતા?’
 ‘બાળકો આરાતા અટકાવવાની રીત જાણુરા’
 ‘તમને માહિતી મળી ખરી?’
 ‘હા’

દિસસો સુધી કાયદાની દલીલો ચાલી
 છેવટે ન્યાયાધીશે કહ્યું ‘આપણે કાયદાથી બધાએના
 છીએ આ બાઈ તેને માન આપવાની કબૂનાત કરે
 છે ખરી?’ તેમણે માર્ગરેટ સેન્ગર સામા જોઈ મ્યુ
 ‘તમારો જવાબ શો છે? હા કે ના?’
 લોકોના શ્વાસ થબી ગયા માર્ગરેટ સેન્ગરે હારપૂરકે
 કહ્યું
 ‘જે કાયદાને હું માન ના આપુ તેને પાગરાનું વચન
 હું ના આપી શકું’
 સભાજનોની મનની ખેચ દૂર થઈ સ્ત્રીઓએ તાળીઓ
 પાડી ખૂમો પાડી ન્યાયાધીશે ન્યાયનું ઉચ્ચારણ કર્યું
 ‘તમને ત્રીસ દિવસની સજા છે’
 ખૂણામાથી એક સ્ત્રીએ ‘શરમ’ ની ખૂમ પાડી
 માર્ગરેટ સેન્ગરને લોગ આયલેન્ડના શિક્ષાગૃહમા લઈ
 જવામા આવ્યા કેદીઓમા વેસ્ટાઓ, ખિગસાકાત
 રુઓ, ચોરો હતા તેમણે માર્ગરેટ સેન્ગર વિશે સાંભળેનું
 હતું એક જગે માર્ગરેટ સેન્ગરને જાનીય ચોખ્ખાઈ

વિશે પૂછ્યું આ મહેવા માર્ગરેટ સેન્ગરે મેટ્રન પામે
 પરવાનગી માગી તે કહે ‘તેઓ આ વિશે ધણી ખરામ
 રીતે જાણે છે’
 પણ માર્ગરેટ સેન્ગરે માગણી જારી રાખી ફત્તેક મળી
 એમણે કેટનીક છોકરીઓને વાચના લખતા શીખું ધું
 સતતિનિરોધ માટે પણ એમણે લખ્યું યોગ્યતાઓ ધરી
 માર્ચની છટ્ટીએ છૂટપરો થયો આ જેવ જેવો ત્રાસ
 દાયક અનુભવ એમને જિદ્દગીમા કદી થયો નથી
 જેના આરણે વધીન મિત્રો, સાથીકાર્યકરો તેમને વધારી
 લેના લેલા હતા પાછળ રક્ષણરૂઢના તાત્કાલ મિત્રો પણ
 એમની સુખાકારી માટે ગીતો લનકારતા હતા
 બ્રાઉન્સ વિરે સતતિનિરોધ કેસનો ચુકાદો જાન્યુઆરી
 ૧૮૧૮ના રોજ જાહેર થયો
 ન્યુ યોર્કની હાયકોર્ટે ગુનો સામિત રાખ્યો ન્યાયાધી
 થની મયદાની ઉદાર સમજૂતીને લીધે આરોગ્ય
 ખાતર પરિચીત વ્યક્તિએ ને સતતિનિરોધની માહિતી
 આપની છૂટ આપનામા આની વ્યાધિ શમ્દનો
 વિશાગ અર્થ લેનામા આ યો આની માહિતી આપના
 માટે દાક્તરોના લાયમન્સ ખોનાની ખીક દૂર થઈ ગઈ
 અમેરિકામા દરેક કેમણે સ્ત્રીઓને સતતિનિરોધની
 સજાહ આપના માટે કનીનકો અને દાક્તરોના દવાખાના
 ખુલા થયા

સાભાર પ્રાપ્તિ-સ્વીકાર

જન્મભૂમિ પંચાંગ સં ૨૦૧૭ સ અમૃતનાન લક્ષ્મીચંદ શાહ પાના ૨૦૦ રૂ ૧/૭૫ જન્મભૂમિ
 પ્રકાશન મહિર, ઘોઘા સ્ટ્રીટ, મુમઈ, ૧ સરસ્વતીચંદ્ર (જૂડત સક્ષેપ) ઉપેન્દ્ર ૭ પડયા પાના ૫૦૪
 રૂ ૫/૨૫ રનેહમુદ્રા ગો મા ત્રિપાડી સપા અનતરાય મ રામળ પાના ૩૧૨ રૂ ૪/૫૦ —અન્નેના
 પ્રમ એન એમ ત્રિપાડી મુમઈ, ૨ પાલવ કિનારી અનતરાય પ હક્કર (શાહબાજ) પાના ૪૮
 રૂ ૧/- યશવત દોલો ૮૧ જવાહરનગર, મુમઈ ૬૧ રામાવણી ગંગા દિગ્દાઈ જોડો પાના ૧૮૨
 રૂ ૧/- ઝગમગ કાર્યાલય, અમદાવાદ લાગણીના દીવા ઈશ્વર હ પટેલ પના ૧૧૦ રૂ ૩/૫૦
 ધરતી કાર્યાલય દરિયાપુર, અમદાવાદ ગઢ ગિરનારી સપિતાનકમી જૂય પના ૫૪ રૂ ૧/- હરિરાય
 લ જૂય, ન્યુનિનીયાગ પાઝ, વડોદરા આમિલોગ ગાંધીજી પાના ૩૮ -/૨૫ નરજીવન પ્રકાશન
 મહિર અમદાવાદ, ૧૪ તોલમાપમા મેટ્રિક પદ્ધતિ રી એચ લાયાણી પાના ૪૦ રૂ ૨/- લાયાણી
 જૂકડીયો મુમઈ ૨ ખુદનો ખજાનો : પ્રબોધ બેન્ડના પાના ૫૭ રૂ -/૭૫ ફૂનારી પ્રકાશન, મુમઈ ૩

પછી ધરકામ કરશે કોણ ?

એ નોતોના કે. નામનાં બહેન, તંત્રીઓ પર એક પત્રમાં લખે છે કે, 'મારા પતિના આગ્રહ છતાં પણ મારે હવે વધુ બાળકો નથી જોઈતાં.

'મારા પતિ અને હું—અમે બન્ને બાળકોને ખૂબ ચાહીએ છીએ. પરંતુ મને ભીતિ છે કે મને જો હવે ત્રીજું બાળક અવતરે તો મારે માટે કુટુંબની સંભાળ રાખવાનું ઘણું મુશ્કેલ બની જાય. હું કારખાનામાં મારું કામ છોડી દેવા માગતી નથી.'

સોવિયેત સંઘમાં હજારો સ્ત્રીઓ કારખાનાંઓમાં કામ કરે છે અને પોતાના મોટા કુટુંબની સંભાળ પણ રાખે છે. એ કહેવાની જરૂર નથી કે આ કામ સહેલું નથી. એનોતોનાનો કાગળ એક ઘણા જ અટપટા પ્રશ્નને છેડે છે. સવાલ એ છે કે સોવિયેત સંઘમાં સ્ત્રીઓ, માતા અને પત્નીની ફરજો બળવતાં બળવતાં સામાજિક જીવનમાં, કેવી રીતે ઉપયોગી થઈ શકે અને દેશની ભૌતિક સમૃદ્ધિ વધારી શકે? ધર અને કારખાના વચ્ચે તે તેનું સમાન લક્ષ આપી શકે તેમ છે ?

અભારે તો એવી સ્થિતિ પ્રવર્તે છે કે, કામ પરથી છૂટ્યા પછી માતા અનાજની દુકાને જાય છે. સાંચી ઈંગ્લેન્ડ ગાર્ડન અથવા થોડા-ધરમાં તેના બાળકને લેવા જાય છે, અને પછી તે બાળક સાથે આવે—થોડીવાર જીતાવળે જીતાવળે બાળકો સાથે વાતચીત કરે છે—અને પછી ઝંઝટ રાંધવાનું પતાવે છે. બાળકોને નવરાવી, સાફસુક કરીને પથારીમાં નાખે છે. સાં જ રાત પડી જાય છે. વાંચવાનો કે નાટક જોવાનો સમય રહેતો નથી અને એ એટલી થાકી ગયેલી હોય છે કે તેમ કરવાની તેનામાં ટેવડ પણ રહી હોતી નથી. પતિ સાથે હસીપુશીથી વાત કરવા જોડીય નિરાંત હોતી નથી. હજુ કેટલું બધું કામ બાકી છે? કપડાં

વિજાને દરેક કામ એટલું બધું સંત્રમય બનાવી દીધું છે કે ધરના દરેક કામમાં તે મદદરૂપ થઈ પડે તેમ છે. વિશ્વના દરેક પ્રગતિશીલ દેશો આજે વિજ્ઞાનમય છે તેમાં સોવિયેત સંઘ અગ્રણી છે તેની આ લેખમાં રસપ્રદ માહિતી છે...

સાંધવાનાં અને ધોવાનાં છે, મોટા છોકરાનું ગૃહલેખન તપાસવાનું છે—અને એવાં તો બીજાં અનેક કામ એમ જ પડ્યાં છે.

અને છતાં તેના ઘણી સાથે નાટક—સિનેમામાં જવાની તેની ઇચ્છાને પણ શી રીતે અવગણી શકાય? દરેક પતિ ઇચ્છતો હોય છે કે તેની સ્ત્રી ખુશમિજન હોય, મુંદર લાગે અને સુઘડ વસ્ત્રો પહેરીને તેની સાથે ટ્રાઈ કુટુંબને મળવા આવે અથવા નાટક—સિનેમા જોવા આવે.

વળી મુદ્દાની વાત એ છે કે સ્ત્રીઓ સિવાય ધરકામ સારું કરે કોણ ?

હું ધંશીવાર ઘણા લોકોને એમ કહેતાં સાંભળું છું કે આપણા સમાનતાના જમાનામાં, માત્ર સ્ત્રીઓ માટેનાં વિવિધ ક્ષેત્રો અને મંડળો હોય તે વિચિત્ર લાગે છે. વળી તેમને 'માટે' 'રાષ્ટ્રોલિસા' નામનું સ્ત્રીઓનું સામયિક પણ છે. તેઓ સવાલ કરે છે કે 'સોવિયેત પ્રજાજનોમાં પુરુષો અને સ્ત્રીઓના પ્રશ્નો એક સરખા નથી થું ?'

આવા દીકારો મહદ અંશે ખોટા છે. જો કે તેમની કેટલીક દીકરીઓ સાથે હું સંમત થાઉં છું.

સ્ત્રીઓનાં મંડળો, ક્ષેત્રો અને સામયિકોનો વિરોધ કરીને તેઓ કેટલાંક ચોક્કસ લક્ષણોને અવગણે છે. સ્ત્રી અને પુરુષ વચ્ચે સમાન હકો અને સ્ત્રીઓ વચ્ચેની સમાનતા એ જુદી વસ્તુઓ છે. આ બન્ને ખ્યાલ જુદા છે અને તેના તાત્વિક ફરક ન સમજનાતાં વિચારગોટાળો થવા પામે છે. સોવિયેત સંઘમાં સ્ત્રીઓ અને પુરુષો સમાન હકો ભોગવે છે. આમ છતાં એક વાત તો ચોક્કસ છે કે એક બાબતમાં તેમની વચ્ચે પૂરી સમાનતા શક્ય નથી અને તે ધર અને કુટુંબની દેખભાળમાં. આનો અર્થ એ છે કે હરદમેશ સ્ત્રીઓના 'ખાસ' અને 'ચોક્કસ' સવાલો રહેવાના જ.

તો પછી આદર્શ માતૃત્વ અને ઉત્તમ બાળ-સલાહના આદર્શ વચ્ચે અને સમાજજીવનના ઉપયોગી અને ભૌતિક સમૃદ્ધિ વધારવાના કાર્ય વચ્ચે મેળ કેમ બેસે ?

જે દિનસરોએ સામ્યવાદના સપના સેવ્યા અને લાખિના એ ભવ્ય સમાજની કાપના કરી તે દિનસરોએ, સ્ત્રીઓ પુરુષોની વિરુદ્ધ નહીં, પરંતુ પુરુષની સાથે અને તેના સહકારના મમ કરે અને સાચી અને સચૂળ સમાનતાની સમાન લડતમાં અને સામાજિક દૃષ્ટિએ ઉપયોગી અને ધરની સલાહના કાર્ય વચ્ચે સુસવાદી મેળ બાંધ કરવા માટે મથે એ રીતે તેમણે 'સ્ત્રીઓના પ્રશ્ન'નું નિરામરણ શોધ્યું.

એ સમય હવે આવી પહોંચ્યો છે આ કાર્યક્રમનો અમલ શરૂ થઈ ગયો છે અમારા દેશનો જે રીતે મિલકત થયો તેથી આ ભૂમિમાં તૈયાર થઈ છે.

સોવિયેત સઘના સામ્યવાદી પક્ષના એકનીસમાં અધિવેશનમાં, એન એસ પ્રુત્સેવે એમના અહેવાલમાં ભારપૂર્વક જણાવ્યું હતું કે, આપણા દેશમાં રહેલા-ભણુના માટેની નિશાળો, બાળમદિરો અને ઉપાહાર ગૃહોની સંખ્યા દિનપ્રતિદિન વધતી જ જાય છે બીજી બાજુ સેનાઓ અને ઉપાહારગૃહોની સગવડ પણ વધારવામાં આવે છે તેમના દરજ્જોનો, જ્ઞાનનો અને સામાજિક દૃષ્ટિએ ઉપયોગી કામ કરવાની તેમની શક્તિનો બહેજા પ્રમાણમાં સ્ત્રીઓ લાલ લઈ શકે તેની પરિસ્થિતિ સરજની આવશ્યક છે સોવિયેત નારીના જીવનની આ બે બાજુઓનું નિરાકરણ હવે આપણા—સોવિયેત મહિનાઓના હાથમાં છે.

બીજી ધણી સ્ત્રીઓની જેમ, એન્તોનિના કે ની ખ્વાહેશ દેશની ભુભૌતિક સમૃદ્ધિ વધારવા માટે એક નમૂનેદાર માર્ગર બનવાની અને એક સચી માતા બનવાની છે તે તેનો સમય, શક્તિ અને જ્ઞાન આ કાર્યમાં પ્રાણપણે સપરવા ચાહે છે—પણ આ થઈ શી રીતે શકે ?

સોવિયેત નારીની આ બેવડી જવાબદારીને કઈક

અગે હળની કરવાના જે પગના લેવાયા છે તેમાંનું એક પગનું ધમડેના કામના કનાકોવાગો નવો કાર્યલિન છે સાત કલાકના કાર્યલિનનો અમન થતા મહિનાઓને ધણો ફાયદો થયો છે ધરમમ કરવા માટે વધેલી આ કુરસદ એક મોટી અસ્કચામત છે તે અસ્કચામત હુકનોમાં ખરીદી કરવા માટે વેડી નાખતી બેઈએ નહીં આ સમયનો સદુપયોગ કરવા માટે 'મહિના આદોન' જગાવવાનું અહીં વિશાળ ક્ષેત્ર છે.

તાજેતરમાં બિઝનેસ, સ્ત્રીઓ અને કુમારિકાઓના મડો અને વનુલોમાંના ધણાખરાની તાકીલની આવશ્યકતા નથી—એના આલેખમાં થોડું વજુદ છે આ મડોના મોટા ભાગના કાર્યક્રમોમાં કઈ સામાજિક હિત હોતુ નથી—પણ કેવળ સકુચિન હિત હોય છે અમુક રસોઈ કેવી રીતે અને ? કઈ વેશભુસા સારી ? તમારા પતિના પહેરણના કાલરને કેની રીતે કડક બનાવના ? આ બધા ચૂંચણાઓનું મહત્ત્વ ધણું ગૌણ છે શું આ મડોનો આટનો જ ઉદ્દેશ છે ?

આનો અર્થ એ પણ નથી કે સ્ત્રી-સમિતિઓ આ સિવાય બીજું કઈ કામ જ નથી કરતી તેઓ કાર ખાનાઓ અને કચેરીઓમાં સામૂહિક ખેતરમાં અને રહેણાંક મકાનોમાં પ્રવૃત્તિ કરે છે શહેરો અને ગ્રામ્ય વિસ્તારમાં તેઓ સમકાર સર્વધનનું ધણું મોટું મમ કરે છે અને સ્ત્રીઓને ધર અને કુટુંબની સલાહ રાખવામાં મદદ કરે છે આમ તેઓ ધણું-ઉપયોગી કાર્ય કરે છે.

આમ છતાં સ્ત્રી-સમિતિઓ, જે બહાર સેવાઓની સગવડો સારા પ્રમાણમાં વધારવા તરફ તેના પ્રયત્નો કેન્દ્રિત કરે તો, તેમને નાના ધરકામ કરવાના બોજામાંથી મુક્તિ મળે.

સ્ત્રી-સમિતિ જે કાર્યો હાથ ધરી શકે તેના ઉત્કર્ષણ લઈએ કોઈ શહેરના બાળકોના કપડા તૈયાર કરતું મરખાનું માન બરોબર તૈયાર ન કરતું હોય અથવા 'રાધેનો ખોરાક' વેચતા ઉપાહારગૃહો તેમની રમોઈ સારી ન બનાવતા હોય તો, સ્ત્રી સમિતિ સ્ત્રીઓને

હાથે કેમ સારાં કપડાં શીવવાં કે કેમ સારી રસોઈ કરવી તે શીખવે છે. પરંતુ તેના કરતાં એ સંસ્થાઓ જ તેમના માલની ગુણવત્તા સુધારે તેવાં પગલાં ભરે તો તે વધુ બહેતર ન ગણાય.

આજે સોવિયેત સંઘમાં રાજ્યની કેટલીક જવાબદારીઓ કમશ: નાગરિક સંસ્થાઓને સોંપાઈ રહી છે ત્યારે કેમ સારી રસોઈ કરવી અને કેવી રીતે ઈસ્ત્રીથી કપડાં કડક બનાવવાં—તેવાં ક્ષુદ્ધક કામોમાં તેનો સમય ખરબાદ કરવાનું સ્ત્રી સમિતિઓ માટે લાઝમ છે શું ? આ કામ તો બેકરીવાળાઓનું અને લોન્ડ્રીવાળાઓનું છે. સ્ત્રી સમિતિઓએ તો આથી પણ વિશાળ અને મોટી અગત્યતા ધરાવતા સવાલોના ઉકેલ હાથ ધરવો જોઈએ. સ્ત્રી સમિતિઓએ દરેક નવાં ધરમાં, સંપૂર્ણ સગવડ ધરાવતું જાહેર રસોડું અને ધુવાઈ-કેન્દ્ર હોવું જોઈએ. તેવી માગણી કરવી જોઈએ. નિયત સમયે, ભાણું થેર પહોંચાડે તેવા ઉપાહારગૃહોની કાર્યક્ષમ વ્યવસ્થા

શું ભાવી ન કરી શકાય ? જે સ્થળોએ સ્ત્રીઓ કામ કરતી હોય તે કારખાનાં કે કચેરીઓમાં જ, છૂટતી વખતે તેને ‘અર્થો રાંધેલો’ ખોરાક વેચવાની વ્યવસ્થા ન થઈ શકે શું ? ધરકામના લોભને હળવો કરે તેવાં વિવિધ સાધનોના ઉત્પાદન પર સ્ત્રીસમિતિઓ ખરાબર દેખરેખ રાખી શકે.

સ્ત્રી સમિતિઓ બાળગૃહો અને બાળમંદિરોની વ્યવસ્થા પણ વિસ્તારી શકે એટલું જ નહીં પરંતુ તેનાં સમયમાં પણ વધારો કરી શકે જેથી જે માતાઓ એમના બાળકોને ત્યાં મૂકી જતી હોય તે માતાઓ, કોઈ બ્યાખ્યાન સાંભળવા, નાટક જોવા કે કોઈની મુલાકાત લેવા જવું હોય તો નિઃસંકાય જઈ શકે.

જો સ્ત્રી સમિતિઓનું યોગ્ય સંગઠન કરવામાં આવે તો દેશના જાહેર જીવનમાં તે ધણો જ સક્રિય ફાળો આપી શકે અને આ રીતે સામ્યવાદી સમાજના ચણતરમાં તેનો જમણો હાથ બની શકે.

કાશ્મીરી લોકગીતો

હે મનુષ્ય, તું ક્યાં સુધી દૈવી અંશનો દેવાદાર રહીશ ?

ગુલાબ બદલામાં તેના સૃષ્ટાને સુગંધ આપે છે, તારાઓ તેમના સર્જકને બદલામાં તેજ આપે છે, પૃથ્વી તેના ઉત્પાદકને લીલા ધાસની શેતરંજ ઊભા રહેવા માટે ટેકા તરીકે આપે છે. આ રીતે તેઓ બધા ઈશ્વરના આભારનું દેવું વાળે છે.

હે મનુષ્ય, તું ક્યાં સુધી દૈવી અંશનો દેવાદાર રહીશ ?

એક દિવસ પ્રભુએ, પૃથ્વી પર રહેનાર મનુષ્યને પોતાના દિવાનખાનામાં આવવાનો ફિરસ્તાને હુકમ કર્યો.

ફિરસ્તો હુકમ માનીને સ્વર્ગમાંથી ચાલી નીકળ્યો.

પૃથ્વી પર પહોંચીને તેણે મનુષ્યને ઈશ્વરનો હુકમ સંભળાવ્યો.

મનુષ્યે તે હુકમ માનવાની સત્વર હા પાડી.

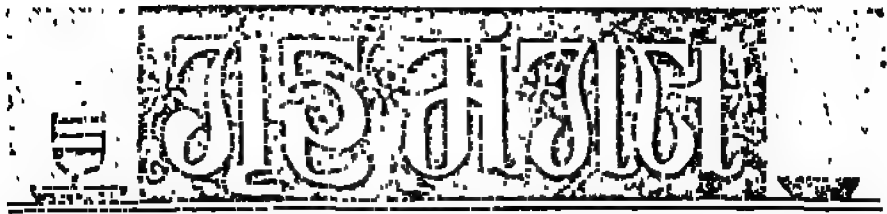
પાલખીમાં બેસીને, વરઘોડાની આગળ ફિરસ્તાને રાખીને મનુષ્ય સ્વર્ગમાં ગયો. ત્યાં પહોંચ્યા પછી તરત જ પ્રભુએ તેને મળવા બોલાવ્યો.

મનુષ્યે પ્રભુને નમન કર્યું. પ્રભુએ બદલામાં માથું સહેજ નમાવ્યું. પણ સાથેસાથ તેણે મનુષ્યને દરેક દિશામાં નમન કરવાનો હુકમ કર્યો અને કહ્યું કે ‘હું સર્વત્ર છું.’

છોટાલાલ માનસિંગ કામદાર

ગવરચના

પછી ઘરકામ કરશે કોણ ? : ૫૬

‘ભૂલ તો માણસ માનની થાય.’ એ કહેતી સાચી જ છે. માણસ છીએ એટલે જ ભૂલ થાય, પશ્ચાત્તાપ થાય અને માફી પણ મળે. પરંતુ એ કબૂલ કરવાની તાકાત નેઈએ; પોતાની ભૂલને શોધી ફરીથી એમ ન થાય તેના પ્રયત્નમાં રહેવું એ શુભ મોટામાં મોટો છે.

પરંતુ મનુષ્ય જાત જ એવી છે કે પોતે ભૂલ કરે તે તેને દેખાય છતાં ખ્યાલ બહાર કરી શકે છે અને બીજાની ભૂલ હોય, દોષ હોય તો તેને વીણી વીણીને ગાય છે. કેટલીયે વ્યક્તિ એવી હોય છે જે બીજી વ્યક્તિની ખરાબ બાજુ શોધી શોધીને પોતાના અહમ્મને પોષવા પેટ ભરીને વાતો કરે છે. કંઈક સહેજ ખાતમી મળે તો ખુશ થઈને એમાં રસ લે છે અને હાજીડા પૂરાવે છે. પરંતુ પોતે શું છે, કેટલામાં છે તે જોવા પ્રયત્ન કરતી નથી અને ક્યારેક તે જ વ્યક્તિ બીજાના લાગમાં આવી જાય છે ત્યારે એક જ તોડ નીકળે છે : ‘જેવું માણસ પોતે હોય તેવું બીજાને માટે તેને દેખાય.’ અથવા તો પોતાને એવી તક મળી હોય નહિ. પોતે જ ‘કંઈક છે’ એ અહમ્મને સંતોષવા ‘એ તો આવી છે,’ ‘એનામાં શું દમ છે,’ ‘ઢીક હવે જોયાં એમને’ એમ કહી કોઈ જ સારું દેખાતું નથી હોતું. માત્ર પોતે જ દુનિયામાં સારાં છે એવું અભિમાન કેટલો સમય ટકવાનું હતું! દરેક વ્યક્તિને અહમ્મ હોય છે અને તેને પોષવાની રીત પણ જુદી જુદી હોય છે. બીજાનું ગાતાં પહેલાં હું કોણ છું, કેટલામાં છું, એની ભૂલ દેખાઈ તેવી મારામાં કયાં છૂપાઈ છે તે શોધવાની વધુ જરૂર છે. પારકાના દોષ નેઈ-શોધીને તેમાંથી કશું જ શીખવા નહિ મળે. માત્ર નિંદા કૂચલી જ કરી શકીશું. તેથી જીવનનો પરમ આનંદ પણ ક્ષિતિ પાત્રી, જીવિત્તે, હા, ખાત્ર જુલુકક, ખત્રી, સીધેલો, આનંદ પાત્રી, એટલે, એ, સત્યે જ આનંદ મેળવવો હોય, આ જીવનમાં કંઈક સાર્યંક કરવું હોય તો પારકાના શુભ શોધી તેમાંથી કંઈક મેળવવા પ્રયત્ન કરવો અને આપણા દોષ વીણી વીણીને શોધી કાઢી તેને નાંવારવા પ્રયત્નશીલ રહેવું નેઈએ. મોગઓ પણ કહી ગયા છે કે નાનામાં નાની લાગતી વ્યક્તિ પાસેથી પણ ઘણું શીખવાનું મળે છે. તેને તુચ્છકારવાની જરૂર નથી. દરેકની પાસેથી કંઈ ને કંઈ શીખવાનું મળે છે જ.

ધોળું એટલું દૂધ નહિ !

ગીતાના લગ્ન પહેલાં એના સાસરીયાં સાથે કબૂલાત થયા મુજબ દાયજની ઝાઝી રકમ લગ્ન પછી એને લઈ જવાની નહોતી. લક્ષ્મી-શંકર પોતે એક અચ્છા લેખક હતા. ગીતાને તેમણે લાણાવી ગણાવીને તૈયાર કરી હતી. પરંતુ તેમની પાસે એવી મૂડી નહોતી કે જ્ઞાતિના રિવાજ મુજબ દીકરીને સાથે મોટો દાયજો આપી શકે. એટલે પહેલેથી જ એ કબૂલાત સાથે તેનાં લગ્ન થયાં હતાં.

ગીતા પરણીને સાસરે ગઈ. સાસુ, સસરા, નણંદ, દિયર વગેરેથી લથું લથું કુટુંબ હતું. ગીતા કામમાં તો એણે હતી એટલે એને કંઈ કહેવાપણું નહોતું. એકાદ વર્ષ મુખ્યચેનથી પસાર થયું. દિયરના વિવાહ થયા અને દિયરના લગ્ન પણ લેવાયા.

દિયરનું સાસરું પસાપાત્ર હતું એટલે વહુ તો સારો એવો દાયજો લઈને આવી. ઘરમાં નાની વહુના માન વધ્યાં. મોટી વહુને ઘેર લગ્ન પછી ઠીક ઠીક સમય થયા છતાં પારણું બંધાયું નહોતું ત્યાં નાની વહુએ દીકરાને જન્મ આપ્યો. હવે તો ગીતાનું આવી બન્ધું. બાપને ઘેરથી કંઈ નથી લાવી એ મહેણું તો હતું જ ત્યાં 'વાંઝણી'નું મહેણું સાંભળવાનું રહ્યું.

ગીતાના હૃદયમાં કારમો ઘા પડ્યો. પિતા પાસે અંતે પોતાનું દુઃખ વર્ણવ્યું. લક્ષ્મીશંકરની છેલ્લી ચોપડીએ પ્રગટ થયેલી તેના પૈસા આવેલા તે બધા જ દીકરીને આપવાનું

નક્કી કર્યું. એમની આ એકની એક દીકરી હતી. તેનું દુઃખ જોયું જાય તેમ નહોતું.

ગીતાને પાંચ હજાર રૂપિયા આપી સાસરે મોકલી પણ નાની વહુને તોલે તે ન આવી. રૂપિયા તો એના ગયા જ પણ મહેણાં ઓછાં ન થયાં. ગીતાના પતિ કપિલરાય સ્વભાવે ક્રોધી અને પત્ની તરફ ખૂબ બેદરકાર હતા. નાની નાની ભૂલ શોધીને તેને મારતા પણ ખરા. અંતે જાણે ગીતાના ભાગ્ય ખૂંટ્યાં હોય તેમ તેને ઘેર પારણું બંધાયું. ગીતા પ્રસૂતિ કરવા પિયર ગઈ. અને દીકરો અવતર્યો. ગીતા તો ખુશખુશ થઈ ગઈ. પિતાની ખુશાલી પણ ખૂબ હતી. ગીતાને આણું કરીને સાસરે વળાવી. ગીતા સાસરે આવી પણ કોઈને એની ખુશાલી ન થઈ. કોઈ જ તેની સાથે આનંદથી વાત કરે નહિ. ગીતા હઠાઈ જ ગઈ. કારણ સમજી શકી નહિ

પહેલેથી બધું જ ભેઈ વિચારીને કરવા છતાં ગીતા ઘરમાં કોઈને ગમતી નહિ. ઘરકામ અને બાબાને સંભાળતી. ન છૂટકે એ અક્ષર એની સાથે બપોરની વાત કરતાં.

કંઈક કારણવશાત કપિલરાયનું કબાટ એણે ખોલ્યું. અંદરથી થોડા પત્રો તેણે જોયા. કેના છે તે જોવાની જિજ્ઞાસા થઈ તો બલાસ. કપિલરાય ઉપરના તે પ્રેમપત્રો હતા !

ગીતાનું મન અસ્થિર થઈ ગયું. તેને એન પડ્યું નહિ. થોડા જ સમયમાં તો તે ગાંડી થઈ ગઈ. રસ્તે ભટકવા લાગી અને લોકોને કહેવા લાગી કે ભિજળા મોં અને નામ જોઈને કોઈ દીકરીને પરણાવશો નહિ.

સાચી મિત્ર માતા

દરેક માને પોતાનાં બાળકો લાડકવાયાં હોય છે. પરંતુ બાળક સાથે મિત્રતા કેળવી શકે, તેની દરેક વાતને સંતોષી શકે તેવી માતા હોય જ જોવામાં આવે છે.

મેઘા એની માતાની ખૂબ લાડકવાયી દીકરી હતી. તે નાની બે વર્ષની હતી ત્યારથી તે પ્રશ્નો પૂછતી હતી. અને તેની માતા તેને ખૂબ સરસ જવાબ આપતી હતી. જેમ જેમ તે મોટી થવા માંડી તેમ તેમ આ દુન્યવી જાળના અવનવા વાતાવરણમાં તેની જિજ્ઞાસા વધવા લાગી અને તેથી પ્રશ્નો પણ વધ્યા. તેની જિજ્ઞાસાને સંતોષવા માતા પણ આતુર રહેતાં એટલે બધા પ્રશ્નોને નિરાંતે બેસીને તેને સમજાવતાં.

કુદરતી કરામતો સમજાવતાં શિક્ષકની માફક પાઠ આપવા બેસવું પડે છે એટલું જ નહિ પણ બાળકના ગળે, તે ઊતરવું છે કે નહિ તે પણ ધ્યાન રાખવું પડે છે. એકમાથી અનેક સવાલ ઉત્પન્ન થાય છે અને તેનો સંતોષકારક જવાબ આપવો પડે છે. પણ મેઘાની માતા તો સમજાવતાં જાય અને મેઘાનો સંતોષ અને નવું જાણ્યાનો આનંદ બોધને ખુશ ખુશ થઈ જતાં.

જીવનમાં તેમને બીજું ઘણું અગત્યનું કામ કરવાનું રહે છે. પોતાનું ઘર સંભાળવાનું — વ્યવસ્થિત રાખવાનું, ઉપરાંત બાહ્ય પ્રવૃત્તિમાં પણ ઠીક ઠીક સમય આપતાં. ગમે તેવી ઉતાવળમાં હોય, કામમાં હોય પણ મેઘાના કે બીજાં બાળકોના સવાલને તેમણે તોડી

પાડ્યો હોય કે ગુસ્સે થતાં હોય તેવું મારા ધ્યાનમાં નથી. તેવે સમયે તેઓ ખૂબ જ સમજાવટથી કામ લેતાં. અને પછી જે ટાઈમ આપતાં તે સમયે તેમને બોલાવીને જ સુંદર રીતે સમજાવતાં.

દશેક વર્ષની મેઘા થઈ ત્યારે એક પ્રશ્ન એના મગજમાં ઘૂમ્યા કરતો. માસીની નાની બેબીને બોઈ એ ઉપરાંત બીજાં તરતનાં જન્મેલાં બાળકોની વાત પણ તેની પાસે આવતી. અને તે બધાં હોસ્પિટલમાંથી ઘેર આવે છે એવી પણ કંઈક તેને ખબર એક વખત તેણે માતાને પૂછ્યું : ‘ મમ્મી, માસીની આ બેબી ક્યાંથી આવી ? હોસ્પિટલમાંથી આવી ? ’

‘ ના બેટા, બે અહીં બેસ, નિરાંતે હું તને સમજાવું. તને એમ પણ થતું હશે કે, તું ક્યાંથી આવી, ખરું ને ? ’

‘ હા. મમ્મી, પણ હું તો મોટી થઈ ગઈ. માસીની તો આવડી નાની બેબી આવી ક્યાંથી ? ’

‘ જો, તું પહેલાં મારા પેટમાં હતી. ધીમે ધીમે કરીને નવ મહિના સુધી તું મારા પેટમાં રહી પછી તું બહાર આવી એટલે મારી બેબી થઈ ગઈ એમ જ માસીના પેટમાંથી આ બેબી જન્મી એટલે તે માસીની બેબી થઈ. ’

આટલી સમજાવટ પછી પણ મેઘાના મનમાં કંઈક પ્રશ્નો અટવાયલા હતા એક વખત ટાઉન હોલમાં પ્રદર્શન ભરાયું હતું. તેમાં બાળકના જન્મ પહેલાંની અવસ્થાના જુદા જુદા પ્રકારો કાચની બરણીમાં જાળવી રાખેલા મૂક્યા હતા. તે પ્રદર્શનમાં મેઘાને લઈને તેની માતા ગયાં અને બાળક માના પેટમાં કેવી રીતે

રહેલું હોય તે બતાવીને સમજાવ્યું. મેધાને કુદરતની આ કરામત ઉપર ખૂબ નવાઈ લાગી પણ આ બધું તેણે નજરે જોયું એટલે ફરી વાર એકનો એક પ્રશ્ન કરવાનો એને રહ્યો નહિ.

મેધા આજે પણ માતાની એટલી નીકટ છે કે ગમે તેવા મુંઝવતા પ્રશ્નો પૂછતાં તે શરમાતી નથી, યોગ્ય ખુલાસો મેળવે છે. માતા જ તેની પ્રિય સખી હોય તેમ કે.ઈ વાત પણ તેનાથી છૂપાવતી નથી. અને માતા પણ તેની મુંઝવણનો ઉકેલ શોધી આપે છે. આમ બંને મા-દીકરી સખીઓની માફક પણ રહી જાણે છે.

બાળક જન્મે ત્યારથી તેનામાં જિજ્ઞાસાવૃત્તિ હોય છે. એ જિજ્ઞાસાવૃત્તિ સતેજ થાય છે અને જે જુદા જુદા પ્રશ્નો પૂછે છે તેને જો સંતોષી ન શકાય તો જિજ્ઞાસાને પોષવા ગમે ત્યાંથી બાળક ખરું ખોટું જાણી લેવા પ્રયત્ન શીલ રહેશે. પરંતુ તેને પહેલેથી જ તેના વડીલો સંતોષતાં હોય તો આખરે ઊભી થતી મુંઝવણ બાળકના મનમાંથી દૂર થશે અને વડીલોને 'વડીલો' જ સમજી તેમનાથી દૂર રહેવા પ્રયત્ન નહિ કરે.

સુધાનો નિર્ણય

બાળાબહેનના પિતા એન્જિનિયર હતા. પૈસો સારો હતો અને એક દીકરી અને દીકરો જ હતાં. જૂની ઘરેડમાં ચાલતા કાન્તિભાઈને દીકરીને બહુ લાણાવવાની જરૂર ન લાગી. પોતાનો પૈસો અને પાછો વર પણ એવો પૈસાપાત્ર ગોત્રો એટલે દીકરી સુધાને ઝાઝી ચિંતા નહિ એમ તેઓ માનતા હતા. 'છોકરીઓને લખનાં વાંચનાં આવડ્યું' એટલે બસ,

ક્યાં તેને નોકરી કરવા જવાનું છે તે વધુ લાણવું જોઈએ !'

કાન્તિભાઈ પોતે આટલું લાણીને ગામમાં સારા ગણાતા એન્જિનિયરમાંના એક હતા છતાં તેમનું મન જૂની ઘરેડમાં તણાતું હતું. તેના કરતાં વધુ તો તેમની સુધા માટે ડોક્ટરનું લાણતો મૂરતિયો મળી આવ્યો હતો એટલે બંને પક્ષે પૈસાની બાબતમાં ચિંતા હતી નહિ એટલે જેવો એનો વિવાહ નક્કી થયો કે ઉઠાડી મૂકી. પિતાને પોતાની મિલકતમાંથી દીકરી માટે ઘર બંધાવી આપવાની ખૂબ ઇચ્છા હતી. એટલે લગ્ન પહેલાં જ એ કામ પતાવવા માંડ્યું. સાસરીયા પક્ષે જાણ્યું ત્યારે તેઓ ખુશ થઈ ગયા. હિતેન્દ્ર ડોક્ટર થઈ જશે એટલે એના સસરા સારી મદદ કરશે અને ઘરના બંગલામાં રહેવા મળશે.

જ્યારે આ બાબત હિતેન્દ્ર મોજમજામાં પડી ગયો હતો. તેને લગ્નની પડી નહોતી પરંતુ સાસરાના પૈસાની પડી હતી. કાન્તિભાઈને તો જમાઈની બીજી બાબતની કશી જ બખર નહોતી લગ્ન નક્કી થયાં અને મુહૂર્ત પ્રમાણે લેવાઈ ગયાં.

હિતેન્દ્ર હવે ડોક્ટર થઈ ગયો હતો. બીજા પ્રદેશના એક ગામમાં દવાખાતું ખોલ્યું જ્યાં પોતે રહીને લણ્યો હતો. કાન્તિભાઈ એ ઠીક પ્રમાણમાં મદદ કરી. માન્યું કે દીકરી અને જમાઈ હવે આનંદથી રહેશે. પરંતુ લગ્ન પછી બે મહિના, ત્રણ મહિના, છ મહિના થયા તો પણ સુધાને સાસરે ન બોલાવી. કાન્તિભાઈ વિચારમાં પડ્યા પણ રિવાજ

સુખ શરૂઆતમાં નહિ બોલાવે એમ માનેલું. કાન્તિભાઈ એ શ્રેષ્ઠકુશળતાનો પત્ર લખ્યો અને હિતેન્દ્રને લાન થયું કે સુધાને બોલાવવી બેઠી છે. પોતાનાં બા-બાપુજીને લખ્યું કે તેને તેડાવવાનો પત્ર લખજો. અને સુધા સાસરે આવી. સાસુ પાસે થોડા દિવસ રહી પતિને ગામ ગઈ. હિતેન્દ્રને ખૂબ જ કામ હોય તેમ વતે. ગત્રે પણ ખાર ખાર વાગે ઘેર આવે, બન્ને સાથે જ મે, ઠીક ઠીક વાતો પણ કરે. ખૂબ મોડું થવાના કારણમાં પોતાનો ધધો આગળ ધરે ડોક્ટરને તો રાત દિવસ બેવાનાં જ હોય નહિ જ્યારે દરદીની હાક પડે ત્યારે ગમે તેવું કામ પડતું મૂકીને જવું પડે. અને સાથે જ ડોક્ટરનું જીવન તો એવું જ હોય. સુધા બિચારી કાંઈ ન સમજી શકી. પરંતુ રોજ રોજ આમ મોડું થવા માંડ્યું એટલે તે વહેમાઈ. પણ તેનામાં કંઈ પણ પૂછવાની મિલકત હિંમત નહોતી.

થોડો સમય તો આમ કંઈક સારું ચાલ્યું. પરંતુ ધીમે ધીમે ડોક્ટર તો દારૂ પીને આવવા માંડ્યો. અને સાથે એક સ્ત્રી પણ આવવા લાગી. સુધા તો કંપી જ ગઈ. આ શું...? પરંતુ સુધાનું કંઈ જ ચાલે તેમ નહોતું. તે નાહિંમત હતી. હિતેન્દ્ર ઓડર

કરે તેમ આ નાસ્તો વગેરે કમને પણ તૈયાર કરીને તેની રૂમમાં આપી આવવા પડતાં. સુધાને ઘણીવાર મન થતું કે ચોખ્ખી ના પાડી દઉં. પરંતુ ડોક્ટર-વરની બીક ખૂબ લાગતી. કંઈક હુસાતુંસી કરવાથી ઝેર આપી મારી નાખે તો ખબરેય ન પડે. એટલે ડોક્ટરના બધા જ હુકમનું તે પાલન કરતી. ધીમે ધીમે પેલી સ્ત્રી તેને ઘેર જ રહેવા લાગી. આ સમયે સુધાને પાંચ મહિના થયા હતા. સાતમે મહિને તો પોને કોઈ પણ સંજોગમાં પિયર ચાલી જશે એમ મન મનાવી બધું જ કર્યા કરતી હતી.

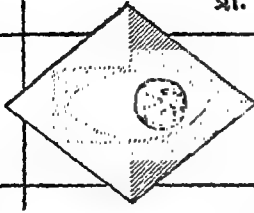
સુધા પિયર આવી અને હાથ ખેંચી બાબાને જન્મ આપ્યો. બાબો ત્રણેક મહિનાનો થયો ત્યારે સાસરે મોકલવાની વાત આવી. સુધાએ જણાવી દીધું કે પોતે હવે સાસરે નહિ જાય. એની બા તો એનું દુઃખ સાંભળીને થીજી જ ગઈ. ‘અત્યાર સુધી તે’ અમને જણાવ્યું પણ નહિ ?’

અને સુધાએ પિતાને ઘેર રહી પગભર થવાનું નક્કી કર્યું. ગમે તેટલો પૈસો પિતાને ત્યાં હોય તો પણ શા માટે ઓશિયાળાં થઈ ભાઈને આશરે ભવિષ્યમાં જીવવું! પોતાની પાસે કંઈ કામ હોય તો આનંદથી જીવન તો વિતાવી શકાય !

બ્રિટનમાં માન્ચેસ્ટર વિશ્વવિદ્યાલય દ્વારા તૈયાર કરવામાં આવતું એટલાસ નામનું કાન્તિહારી ગણતરીયંત્ર પ્રકાશની અડધી કામ કરવાને શક્તિમાન બનશે. આમ તે જતે દિવસે પ્રકાશનો અવરોધ બેઠવાને પણ શક્તિમાન બને તે હરેશચી માન્ચેસ્ટર વિશ્વવિદ્યાલય તથા ફ્રેન્ડી ઇજનેરી પેટી સંદેશા વર્ષ જતા તારોને બને તેટલા ટૂંકા રાખવા ઇચ્છે છે. એટલાસ તૈયાર કરવા પાછળ પા. ૧૦ થી ૩૦ લાખ બેટરીઓ ખર્ચ આવવાનો અંદાજ છે. આ નવું એટલાસ યંત્ર ફ્રેન્ડી પેટીએ હજી તો ૧૦ જ વર્ષ પહેલાં તૈયાર કરેલા ગણતરીયંત્ર કરતાં ૧૦૦૦ ગુણ વધારે અડધી હશે; અને હજી તો બ્રિટનનો ગણતરીયંત્ર હથોથ બાલ્યાવરણમાં છે.

પ્રથમ ગાથા

વા. મો. શાહની તત્ત્વકથાઓ (પ્રથમ ખંડ) :
[લે. સ્વ. વાડીલાલ મોતીલાલ શાહ. સંપાદક-ત્રિભુવન
વીરજીભાઈ હેમાણી. પ્રકા. દેવચંદ્ર પ્રકાશન મંદિર,
લીંબડી. મૂલ્ય-રૂ. ત્રણ.]

તે મના સુધારક ઉગ્ર વિચારો, ધર્મસમાજનાં તત્ત્વ-
દર્શી ચિંતન અને ઉલટ વેધક લેખનશૈલીથી
વીસમી સદીની પ્રથમ ત્રીસીના ગાળામાં જાણીતા
બનેલા અને બ. ક. ઠાકોર, રમણભાઈ નીલકંઠ, વિજ-
યરાય, મેઘાણી આદિ સાક્ષરો વડે ચિંતનગદ્યના એક
સમર્થ લેખક તરીકે ખિરદાવાયેલા વા. મો. શાહની
ચર્યાપ્રધાન, વિચારગર્ભ ૧૨ કથાઓ અને એક
સંવાદનો આ પુસ્તકમાં સંગ્રહ છે. એમાં કથાતત્ત્વ નામનું
છે. અને લેખકને એ અભિપ્રેત પણ નથી. ધર્મ,
સમાજ, તત્ત્વજ્ઞાન, આરિત્યશુદ્ધિ, જીવનનાં ઉચ્ચ મૂલ્યો
વગેરે વિષયો ઉપર વાર્તા અને કાલ્પનિક સંવાદના
રૂપમાં પોતાનું ચિંતન રજૂ કરવાનો હેતુ તેમણે રાખ્યો
છે. રૂપકો દ્વષ્ટાંતો અને સામાજિક જીવનરીતિવ્યવ-
હારનાં ચિત્રો દ્વારા પોતાનું વિચારમનન આકર્ષક
સરલ અને હૃદય તથા શુદ્ધિને અપીલ કરે તેવું વેધક
બને એટલે જ હેતુ કથારૂપમાં આલંબન લેવામાં
તેમનો છે. ઉંદર અને ઉધઈનાં રૂપકો, સ્વપ્નમાં જોયેલાં
દૃશ્યો, જેલ અને ખૂનનો પ્રસંગ, પતિપત્નીના આરિત્ર
રક્ષણની કસોટી, નટની મંડળી, હોડીવાળો, ફકીર,
આર્ય પત્ની અને બર્ગાળોનો નવાબ મુરાજ-ઉદ્-દૌલા,
ભમરો, સગાળશ અને કૈલાંના પ્રતીકો—આ સર્વ
પ્રસંગો, પાત્રો કે આયોજનોમાં લેખકની વૈવિધ્યવંતી
તરંગલીલા અલોકન-અનુભવની વિશાળતા તથા વર્ણન-
શક્તિ પ્રગટ થાય છે. એ શક્તિ વડે તેઓ પોતાના

ભૌતિક વિચારો દૃષ્ટિ અને વક્તવ્યને સુવાચ્ય રસિક
અને સર્વગમ્ય બનાવે છે. સ્વાભાવિક છે કે આવા
પ્રકારની કથાઓમાં જાણી કલાની અપેક્ષા ન રખાય.
પણ અતર્ગત પણ વિચારોની સંગીનતા, ગહનતા
અને સર્વદેશિતા તપાસાય અને એમાં તો લેખકની
સિદ્ધિ મણિલાલ ન. દિવેદી જેવી છે. કથાઓમાંથી
વા. મો. શાહની વિચારધારાનો સર્વાંગી પરિચય મળી
રહે છે. તેમણે ધર્મ અને જીવનવિકાસમાં સ્વાનુભાવને
અગત્યનું સ્થાન આપ્યું છે. સ્વાનુભવ વડે આત્મ
વિશ્વાસ કેળવવો, ભય, ચિંતા વિકારો દૂર કરવાં અને
મન તથા આત્માને નીરોગી, શાંત બનાવી નિજનંદ
પ્રાપ્ત કરવો; જીવનયુદ્ધોથી ગભરાવું નહિ, એમાં ઝંપ-
લાવવું, યુદ્ધની કલામાં કૌશલ પ્રાપ્ત કરવું; અખંડ
બ્રહ્મચર્યને શ્રેષ્ઠતા અર્પવી પણ તે ન પળાય તો ચોખ્ખતા
પ્રાપ્ત કર્યા બાદ વિચારપૂર્વક સુખાત્ર શોધી પરણવું,
વિધવા સ્ત્રીઓ સમાજસેવિકા ન બની શકે તો તેમને
ફરી પરણાવવી, આપણાં પ્રાચીન શાસ્ત્રોને નવા
વિચારોના પ્રકાશમાં ઉકેલી તે અનુસાર જીવનવ્યવહાર
કરવો, રૂઢિ દંલ પરંપરાનો મોહ—ગાડરિયો પ્રવાહ—
અજ્ઞાન—અધશ્રદ્ધા—ખોટી મોટાઈ—ખાલ પ્રદર્શનો,
પ્રમાદ અને વિલાસિતા દૂર કરવાં એવી ઘણી સોનેરી વાતો
લેખકે માર્મિકતાથી કહી છે. તેમની વિચારણામાં ઉગ્રતા
છે પણ સમતુલા ને સ્વસ્થતાનો અભાવ નથી. એમાં
તેમના હૃદયની ઊંડી આગ છે. અને અભ્યાસ અને
ચિંતનનું બળ છે. ખરી માણસાઈ અને સાચું જૈનપણું
શામાં છે, જરા સરખી નિર્બળતા કાયરતા અને
સત્ય સાથેની બાંધછોડ આપણને કેવી અધમ દિશા
તરફ ખેંચી નાંખે છે અને જૈનોનો ખરો શુભેચ્છક

નિવરણ

શુભમંગલ : ૬૫

કાણુ તેનુ ઊકુ દિગ્દર્શન લેખકે પોતાના વિષયનિરૂપણમા કર્યું છે લેખકની નિચારણા સર્વદેશીય ઉન્નતમામી અને કાર્ષ્ણ્ય પશુ જાતની માનસિક ગુનામીથી મુક્ત રહી છે વાસ્તવ ઉપરથી નજર ખસેડ્યા વિના તે ઊંચા નિશાન તેમા તાકી શકી છે વર્તમાન પ્રજા જીવનની નકની સુરત પાળનાનાનુ તેમા ધણુ બાળ માનૂમ પડે છે 'શિક્ષણનો સહેનો પાઠ,' 'આપણી આસપાસ ચાનતુ નાગક' અને 'નગના દોરડા પરથી સર્વજ્ઞના સિદ્ધાસન પર' એ કૃતિઓ લેખકના ચિત્તન વિદારની દૃષ્ટિએ નોંધપાત્ર છે ધર્મ અને સમાજસુધારાનો ઉત્સાહ લેખકમા ધણો છે તેમનુ ગદ્ય ધારદાર ઊર્મિની ઉમાવાણુ આવેગનામા વાંચકોના લયનાશુ, અર્થઘોતક અને તત્ત્વતેજની ટશરોથી ઝળહળતુ છે વા મો શાહનો જીવનસંદેશ

[લેખક, સપાદક અને પ્રકાશક ઉપર મુજબ મૂલ્ય રૂ ૩ તથા]

આગતા પુસ્તકમા ધોયલક્ષી વાર્તાઓ તો આ પુસ્તકમા જીવન અધ્યાત્મ, નીતિ-ચારિત્ર્ય, આરોગ્ય, લેખક-વાચક, ગુપ્ત દરદો વગેરે નાના મોટા વિષયો ઉપર વા મો શાહના લેખો, દૃષ્ટાંતકથાઓ અને તેમના દીર્ઘ પુસ્તકોમાના પ્રકરણો પ્રગટ થય છે પુસ્તકમા સર્વત્ર લેખકનુ મનનશીન, સુધારક, ચારિત્ર્યપ્રેમી, સિદ્ધાંતવાદી અને આદર્શ નિચારકનુ વ્યક્તિત્વ અગારા મારે છે ક્યાક કટાક્ષોથી તો ક્યાક ભોજન ભગતની ચામખા રીતથી આપણુ જીવનના દુષણો તેમણે ખુલા કર્યા છે અને તીખી ભાષામા સાધુ સમાજની દુર્બળતા ઉપર પ્રકાશ ફેડ્યો છે નર્મદથી શરૂ થયેના મુધારાનુ સગીન સ્વરૂપ આપણને વા મો શાહમા પૂર્ણપણે જોવા મળે છે વા મો શાહ જૈન ધર્મના જ માત્ર નહિ, સમસ્ત હિંદુ સંસારના, ભારતીય સમાજના નવીન યુગના 'તુલક' છે જે કાર્ય આર્થ સંસારમા રસામી દેખાનદ સરસ્વતીએ કર્યું તેનુ જ મિશન વા મો શાહનુ પણ હતુ એમ તેમના લેખો વાચના જણાય છે એમના ઉદ્દેશોનો નૈતિક બોધ, ધર્મના સ્વરૂપની

પીઠાન, આત્મોદ્ધાર, શરીરવિભાસ અને સમાજોદ્ધારના બતાવેના માર્ગો આજ પશુ મનની છે ધર્મના બાહ્ય આચાર અને દલો પ્રદર્શનોના કટર વિરોધી બધપ્રેરિત નીતિપાનને કુસંસ્કાર ગણનારા, ખાનપાન, આરોગ્ય, લેખન-વાચન, આચાર વ્યવહારથી માંડીને જીવનનુ પ્રત્યેક કાર્ય જગત બુદ્ધિથી, ઊંચી હૃદયપ્રેરણાથી કરવાના માર્ગો બતાવનારી, ધર્મ સ્વભાવ બની જાય-જાનતતુઓ સદજપણે એની ક્રિયા કરતા થઈ જાય એને જ સાચો જીવનરિભાસ કહેનારા વા મો શાહ ગુજરાતના ચિત્તનબાહિત્યમા અનોખી શૈલીના આમી છે એમની લેખનશૈલી ટૂંકા, ચમત્કારક, અર્થગર્ભ અને આજ નાખે તેરી નિવારતાનોથી ભરપૂર છે 'વાચક-લેખકના સગ મોટે ભાગે વ્યભિચાર સમા હોય છે' (પૃ ૫) 'છાપા અને પેન્સિલનો આજમાનો છે! અક્ષરની નડનો જમાનો છે! હૃદયના ઊડા ફૂંકામથી નીચળતા સરોદોને સ્થાને સપાટી પરના ફૂદકાની ચીસોનો આ જમાનો છે' (પૃ ૧૭) 'જેમ જીવ ઊંચી ઊંચીને, તેમ કુદરત તેને ઓઢી ને વધારે ઓઢી સડાય કરે છે' (પૃ ૧૨૪) એમના ગદ્યમા પત્રકારી લખાણોમા હોય છે તેવો આવેશ છે, પણ તેમા હોય છે તેા શમ્ભોના ખાની ખણખણાટ નથી કે ભાષાની ઓઢી ચમક નથી જે કે ક્યારેક એમા આવેશની અનિશયતા થયાથી વક્તવ્યની પુનરુક્તિઓ ઘૂમી જતા પામે છે કચિત્ પારૈયાઓ માટે કાર્ષ્ણ્ય આ પ્રવૃત્તિ નથી, 'કે 'સત્યસુદરીને નમ્ર કરી નિહાળવાની મને કેટલુ થયા લત લાગી હતી અને તેથી હુ ઘણા 'અગ્રકયાગા' કરતો' જેવા વાક્યોમા રુચિ ભગનો દોડ આવે છે, તો પણ એક દરે એક સન્નિધ, રજેગુણી, તત્ત્વવિચારક, સુધારક, પ્રજાસત્ત્વ આત્માની આ પ્રાસાદિક, વેધક, અસ્ખન્નિખત પણ જોશમધ વહેતી પૌરુષભરી વાણીના ઘોષમા સ્નાન કરતુ એમા તણાનુ આપણને ગમે તેનુ છે એમાથી જીવનક્રાંતિ અને ઉન્નતિની અખના સેવનારા સર્વજ્ઞનોને તેમના મનોરથો માટે પૌષ્ટિક ભાથુ મળી રહેશે એમા કાર્ષ્ણ્ય શકા નથી ઉપરના બન્ને

પુસ્તકાનું સંપાદન કરીને શ્રી ત્રિભુવન હેમાણીએ માત્ર લેખકની જ નહિ, સમસ્ત ગુજરાતી ચિંતનવાહનની સરસ સેવા બજાવી છે.

સાધના અને સિદ્ધિ :

[લે. પ્રવૃત્તિ કલાલક્ષ્ય: પ્ર. ભારતી સાહિત્ય સંઘ, અમદાવાદ. મૂલ્ય રૂ. ૭/૫૦]

આ એક પત્રકાર લેખકની હેતુપ્રધાન નવલકથા છે. ગામડાંનો ઉદ્ધાર શહેરમાં રહી મોટાં મોટાં ભાષણો કરવાથી કે વર્તમાનપત્રોમાં લેખો લખવાથી થશે નહિ, પણ ગામડાંમાં જ દટાઈ, તેના પ્રશ્નો સમજી, તેની પ્રજા સાથે હૃદયથી એકરૂપ. ખની, સમતા, ત્યાગ, સહનશીલતા, શ્રમ, સમાજસુધાર અને સેવાવડે આમજનતાના માનસનો પલટો કરાવી, થઈ શકે એ લેખકનો વિચાર કથાના બીજરૂપ છે. ગામડાંમાં નવું જીવન લાવવા આદર્શવાદી યુવાન સતીશ મુંબઈની વકાલતની ધીકતી કમાણી છોડી પોતાના ગામડાંમાં જનસેવા કરવા ધૂણી ધખાવી બેસી જાય છે. એની સાથે એ જ ગામના મુખ્ય આગેવાનની દીકરી સુલભા દાકતરીની પરીક્ષા આપી રજાઓ ગાળવા ગામમાં પ્રવેશે છે. પણ ખંતેની દૃષ્ટિ ભિન્ન છે. સતીશ ગામડાની ધૂળમાં બેસવા માગતો હતો, સુલભા આમજોને તેના પિતા ઉપર ઉપકાર કરવા ગામડાંમાં આવી હતી. સતીશની સામે આરિત્યહીનતા, નાસ્તિકતા અને પ્રજાને ખોટી રીતે ઉદ્ધરનાર ધાંધલિયા તરીકેના આક્ષેપો મુકાય છે. ગામના શંકા, વહેમ, જડતા, અજ્ઞાન, દંભ, દાંડાઈ વગેરે બધા તેની સામે અથડાય છે પણ સતીશ તેના ઉપર પ્રેમથી, અહિંસક હૃદયથી અને ત્યાગ-સેવાનાં કાર્યોથી વિજય મેળવે છે. આમ-જીવનના અનેક પ્રશ્નો ગામડાંના આર્થિક શોષણનો, શાહુકારોની લુચ્છાઈ અને વ્યાજખોરીનો, સ્ત્રી-સ્વા-તંત્રનો, આગેવાનોની નાગચૂડનો, છૂતાજીવનો એમ અનેક પ્રશ્નોનો સતીશ ઉકેલ લાવે છે, સુલભાના વિચારો પલટાવે છે, ગામડાંનાં અલ્પ સ્વાર્થી બધાનો માનસપલટો કરાવે છે. સમૂહબેતીનો નવો પ્રયોગ આમ-

જનતા પાસે કરાવે છે; પણ એ બધું કરાવવા જતાં તેને પોતાના દેહનું બલિદાન આપવું પડે છે એ આપણા અજ્ઞાની સમાજની મોટી કુલુપ છે.

સાર્તાનો હેતુ (Motif) ઘણો સારો છે. વર્તમાન સમયમાં આવા હેતુવાળી વાર્તાની જરૂર પણ છે. અત્યારે જ્યારે માત્ર પ્રણયરસિક અને મનોભાવોની સેન્ડિયતા કે વિકૃતિ ખતાવતી જ વાર્તાઓ થોડાંબધ લખાય છે ત્યારે જીવનનાં આદર્શો અને વાસ્તવિક પ્રશ્નોનું ચુંદન કરી વાચકોને તે દિશા તરફ પ્રેરતી નવ-લકથાઓ આવકારદાયક છે. લેખકનો આ પ્રયાસ તેથી સ્તુત્ય છે. પ્રત્યારાત્મકતાનો દોષ વહેરીને સમાજને સ્પર્શતા પ્રશ્નો અને પરિવર્તનનાં મૂલ્યોનું માર્ગદર્શન કરાવતી કૃતિઓ ભલે લખાય; પરંતુ એક વાત નોંધવાની જરૂર છે કે વાર્તારસના બોગે બે આ પ્રશ્નોની ચર્ચા કે માર્ગદર્શનનો ઉત્સાહ વાર્તાકાર દાખલ કરવા જશે તો બાવાનાં બેય બગડશે. નહિ રહે એ કૃતિ રસાત્મક નવલકથા કે નહિ થાય વાચકના સમગ્ર ચિત્ત ઉપર તેમાંની ભાવનાઓ કે મૂલ્યપરિવર્તનની દિશાની સચોટ અસર. હેતુપ્રધાન નવલકથાઓ લખનારે આપણા ઉત્તમ લેખક સ્વ. રમણલાલ દેસાઈને આદર્શ સ્થાને રાખવાની જરૂર છે. ‘આમલક્ષ્મી’, ‘દિવ્યચક્ર’, ‘પૂર્ણિમા’ વગેરે નવલોમાં રમણલાલે વાર્તાકલા અને સમકાલીન જીવનના પ્રવાહો-પ્રશ્નો અને બદલાતાં મૂલ્યોની રજૂઆત-ઉભયની સમાન માવજત કરી છે. આ નવલકથાનો રસપ્રવાહ તૂટક તૂટક બની રહે છે. લેખકનાં ધ્યાન અને શક્તિ જેટલાં ગામડાના પ્રશ્નો અને સુધારાની ચર્ચા આલેખવા તરફ છે તેટલાં નવલકથાના કલાબીજની માવજત કરવા-વિશેનાં નથી. વાર્તાતત્ત્વના કરતાં અહીં ચર્ચાતત્ત્વ અને બોધતત્ત્વનું પ્રમાણ વધી પડે છે. વિચાર અને આદર્શ ઝાઝી મૂર્તતા પામ્યાં નથી. એના વસ્તુ પ્રસંગોમાં કુટુંબ પ્રેરે તેવાં તત્ત્વો નથી કે ક્રિયાની ત્વરિતતા નથી. રસ-ક્ષમ પ્રસંગો લેખક અદ્ય બિખનવી શક્યા છે અને જ્યાં રચ્યા છે ત્યાં તે બદલાવી શક્યા નથી. લેખકની

કથનરીતીમા એટ સરખી રસિમતા કે પ્રૌઢી નથી કે તેમની વાર્તાનાપતી રીતિમા આકર્ષકતાય ઓછી છે ? લેખકે ગામડાના પ્રતિનિધિ રૂપ પાત્રો વ્યાજબાહિ, દબી, લપટ, ખધા બાપાજી સરવ હૃદયનો પણ દાડ, અમુક ઝનૂની કાનો લુન્ચો, જડ, કિન્નાબોગ કાયર, તમો ભદ્ર વાતસલ્યમૂર્તિ ઇર્ષાદિર્ધ અને હસનચાચા ભાવનાશાળી યુવાનોના પ્રતિનિધિ રૂપ મનોજ, સુવલા, રમેશ વગેરે કોનેલિયનના પ્રતીક રૂપ ડો પીયૂષ, તિનોત્તમા વગેરે, ગામડાની શોરિત વિધવા સવિતા—તથા ગામડાના બુરા, ખેડૂતો અને અન્ય ભોગા જનોનું ચિત્રણ યથાર્થપણે કર્યું છે સતીશના પાત્રમા તો બીજાને જાણે રમણુ લાવતો અશ્વિન જ જોઈ લેા । પાત્રચિત્રણમા આદર્શ અને વાસ્તવના તત્ત્વોનું મિશ્રણ કરી લેખકે પોતાના

૧ નવલકથામા નાની નાની સરતવૂકો કેટલીક છે દા તં પુ ૬૦ મે સુવલા દાનાને પોતાની દાકતરી પેટી હાથે આવવાનું કહે છે, પણ બીજા પાને હસનના મુખમા લેખકે શબ્દો મૂક્યા છે ‘આ ગાડીમા બોન આવવાના છે દાકતરનું ભગી રહો હવે રજાઓ પડી છે એટલે બાપા જીને મળવા આવે છે’ વ્યાજળ એ જ પાને કહે છે ‘પાસ તો થશે જ ને ?’ જો સુલભા એમ બી બી એસ યદ ન હોય તો દાકતરી પ્રેક્ટીસ કરતી હોય તેવો દેખામ પેટી વગેરેના પોતાની પાસે તૈયાર કેવી રીતે રાખે ? એમ જ વળી સતીશ અને સુલભાના પરપરના સંબંધોનામા ‘તુ તમે’ વચ્ચેની નિશ્ચિતતા જળવાઈ નથી કાણુમા સુલભા સતીશને તુકારો કરે છે તો કાણુમા માન દઈ બેસાવે છે કોઈ જાતના પ્રથમ પરિચય વિના સુલભા શિક્ષિત યુવાન સાથે પ્રથમથી તુકારાથી વાતચીત કરે તે અર્થુગતુ લાગે છે વળી જે સતીશ રૂલભાની પેટી ટ્રેનમાથી જીવારી આવે છે તેને પોતાની ગાડીમા બેસાડવા તે સમતિ આપતી નથી તે સુવલા જેવી રિક્ષિત પાજળથી મહાન બનતી નારીના પાત્રમા અસમતિ રૂપ છે તે છડી અને શુભાની તાણી પ્રથમ પરિચયમા તો વિવેક બતાવતી જ હોય જ્યારે સુલભામા તો હમ્ય ગુણો બતાવવા છે જે હમ્ય રૂણો પાજળથી વિકસ્યા તે બીજા હોવા જોઈએ ને ? પુસ્તકમા હાપજૂલોય ઠેઠેર છે

હેતુનું કાર્ય સાધ્યું છે પાત્રભેદ અને પાત્રોના પોતાના આગવા વ્યક્તિત્વનું નિરૂપણ વિશેષ યથૃ શક્ય હોત તો હેતુસિદ્ધિમા વધારો થાત તેમ છતાં વાર્તામા પાત્ર વિકાસ, જે ધ્યેયલક્ષી વાર્તાનું વિશિષ્ટ અંગ છે, ઠીક ઠીક બતાવાયો છે સુવલા, બાપાજી, રમેશ વગેરે પાત્રો અને નરગપુરા ગામની સ્ત્રીઓ, જુવાનો અને વૃદ્ધોના માનસમા પનગે કેરી રીતે આવ્યો તેના અ કોડા લેખકે યોગ્ય રીતે વાર્તામા મેળવી આવ્યા છે સતીશ, સુવલા, માનતી, ડો પીયૂષ વગેરે પાત્રોના પ્રણયતત્ત્વનું નિરૂપણ પણ વચમા તક મેળવી તેમણે કરી લીધું છે એક દરે ચર્ચાના રસનાગી સુધારાના ઉત્સાહવાળી નવીન ભારતના ગામડાની સમસ્યાઓ રજૂ કરતી, એના ઉદ્ધારની દિશાઓની સકચતા સૂચવતી અને ભાવના શાળી કાર્યરત ભણેના યુવાનોને માર્ગદર્શન આપતી આ સુવાચ્ય નવલકથા એના લેખકના ઉત્સાહ અને ધ્યેયની દૃષ્ટિએ સફળ છે

રાજરાજેન્દ્ર

[લેખક—જેઠાલાલ ત્રિવેદી, પ્રકાશક—કાલિદાસ મ ત્રિવેદી જલાનપુર મૂ્ય રૂપિયા પાંચ]

‘અલકા’ અને ‘પાખડી’ ના કવિ તથા પાત્રેક ઐતિહાસિક અને બે સામાજિક નવલકથાઓના લેખક શ્રી જેઠાનાન ત્રિવેદીની આ નવી ૨૮૦ પાનાની નવન કુમારપાળના રાજ્યારભના સમયના પાટણુના રાજકારણને કેન્દ્રમા રાખી રાજ્યે પોતાના શુદ્ધિ અને પરાક્રમથી સાબરના અભિમાની રાજા અણી રાજને કેવો પરાજય આપ્યો અને દ્વારાસમુદ્રના ઉત્તાદ રાજા બલાવને કેવો તામે કર્યો તેની ગૌરવગાથા આનેબે છે મ્યામા મહાઅભાત્મપદ માટેના મત્રીઓના દાનપેય, ગુપ્તચરોની બાહોશી, અગોરી બાવા જસુનો અને અશાનના ભેદી તરેવો, પાટણુના વૈભવના, સેનાકુચ અને વિજયના વણુનો, પ્રપત્તી વ્યૂહો અને ઇદ્દનું વાનાવરણ તથા શરનીર કુમારપાળ ઉપરાત પિયર અને પાણુની ભક્ત, સ્વમાની, મેઘાવિની, નીડર ગુજરાતની ટેકરાળી, ધ્યેયનિષ્ઠ, વીરાગના છતા કોમળ

૧૫૧ : અંક ૧ થી ૬ : એપ્રિલ '૬૦ થી સપ્ટેમ્બર '૬૦. સળંગ અંક ૩૬૧ થી ૩૬૬. [લેખકના નામનો પહેલો અક્ષર કક્ષવારી પ્રમાણે છે. પહેલો આંકનો સળંગ અંક નં. અને બીજો પાનું દર્શાવે છે.]	
‘અલગારી’ લખી લેા લોહીના અક્ષરે ૩૬૬-૨૭ ઈશ્વરભાઈ પટેલ પતિયાનો પિતા [૨] ૩૬૧-૩૯	
આત્મર્થશ્વાધિતર હું પાદરી-દાક્તર માન્યામાં નહીં આવે ૩૬૩-૫૧	
શા માટે બન્યો ? (અનુ. જ્યન્ત પરમાર) ૩૬૨-૨૩ માન્યામાં નહીં આવે [૨] ૩૬૪-૨૪	
છન્દવદન કા. દવે, પ્રો. ગ્રંથ-સમીક્ષા ‘ઉશનસ’ તું આવ ઝરખે ૩૬૫-૮	
૩૬૪-૬૦, ૩૬૬-૬૫ પ્રીતિધૃતિ ૩૬૧-૯	
રાજરાજેન્દ્ર ૩૬૬-૬૮ મધુવન ૩૬૩-૯	
વા. મો. શાહની તત્વકથાઓ ૩૬૬-૬૫ ઈ. સ્વેત્લાનોવા પછી ધરકામ કરશે કોણ ? ૩૬૬-૫૭	
વા. મો. શાહનો જીવનસંદેશ ૩૬૬-૬૬ એમ. ડી. દેસાઈ, ડૉ. ઓપરેશન	
સાધના અને સિદ્ધિ ૩૬૬-૬૭ થીએટરના અનુભવો ૩૬૫-૫૬	
ખરતા તારા ૩૬૪-૬૦ એલિઝાબેથ બર્ડ ફૂંકણાં હૈયાં	
મૂળા પગથાયા ૩૬૪-૬૨ (અનુ. ભૂપેન્દ્ર ત્રિવેદી) ૩૬૪-૪૨	
રાજરાજેન્દ્ર ૩૬૬-૬૭ એલેક્ઝાન્ડર ઓલુખેવ આસમાનનાં રહસ્યો ૩૬૪-૧૪	
સાચાં જીવતર ૩૬૪-૬૪ એસ. આર. રાવ, ડૉ. સિન્ધુબીજી સંસ્કૃતિ ૩૬૫-૧૦	
ઈશ્વર પેટલીકર આ ભણતર તે કેવું ! ૩૬૪-૧૬ એસ. ડી. હેદર ઈન્જીનું પુનરાગમન ૩૬૫-૫૯	
પ્રતિમા ૩૬૨-૨૫ કરીઅપ્પા, જનરલ આપણા યુવાનો ૩૬૬-૫૧	
મનના સાંધા ૩૬૩-૨૧ કાન્તિ વડોદરીઆ ભેટ ૩૬૫-૯	
લગનું ખર્ચ ૩૬૧-૨૮ કૃષ્ણચંદ્ર ચોરસ્તાનો દૂવો	
વિજયનું સુખ ૩૬૫-૨૧ (અનુ. ઓમપ્રકાશ ખન્ના) ૩૬૬-૪૭	
સંસ્કાર સીંચનારું પર્વ ૩૬૬-૧૭ ગોવિંદભાઈ પટેલ, પ્રો. ગોકુળ આવો તો ૩૬૫-૯	

પતિપરાયણ કાંચનદેવી તથા ચતુરસુબળ કાર્યકુશલ લીલાદેવીનાં પાત્રો વાર્તાસિયાઓને રીઝવી શકે તેમ છે. વાર્તાના આદિથી અંત સુધી વાચકોનો કૌતુકરસ જળવાઈ રહે તેવા શૈભાંચક પ્રસંગોની શૂંચણી તેમાં છે. વાર્તાની રજુઆત વર્ણનાત્મક રીતિની હોવાથી અને કેટલાક રસક્ષમ પ્રસંગોને લેખક ખીલવી શક્યા નહિ હોવાને લીધે મુનશી-ધૂમકેતુ કે ચુનીલાલ શાહની આવા પ્રકારની કથાઓના જેવું સતત આકર્ષણ તેમાં

નથી; તેમજ એ-ત્રણ પાત્રો સિવાય અન્ય પાત્રોનાં વ્યક્તિત્વ પૂર્ણપણે મહોરી બ્રહ્માંત નહિ હોવાથી તથા હકીકતોની એકવિધતા ને પુનરુક્તિ થતાં હોઈ કલાની કયાશોથી કથા મુક્ત નથી તો પણ આપણા ખ્યાત-નામ નવલકારોની સોલંકીયુગની કથાઓમાં આ કથા તેની સુવાચ્યતાથી, એમાંની કૌતુકપોષક ઘટનાઓના વેગથી અને ઇતિહાસના યથાર્થ વાતાવરણઆલેખ-નથી એક ધ્યાન ખેંચે તેવો ઉમેરો કરે છે.

ચુનીલાલ મણિયા સાહિત્યસાધક શ્રી દલાલ ૩૬૫-૩૮
છાટાલાલ મા. કામદાર

નાથાલાલ દત્તાણી ચાંદ નહીં એ ફહાન છે ! ૩૬૫-૬
શમનમૂ ૩૬૧-૮

કાશ્મીરનાં લોકગીતો ૩૬૬-૫૬

નાનુભાઈ દવે આવો પણ કંકુને

લાલા લજ્જપતરાયનો જીવનપ્રસંગ ૩૬૩-૬૪

૦૮ પગલે કેમ ? ૩૬૫-૨૬

જ્યન્તિકા પરમાર 'સુમંગલા' ગૃહમંગલ ૩૬૧-૬૩,

'ઉપરામ'—એક પરિચયાંગલિ ૩૬૧-૫૮

૩૬૨-૬૩, ૩૬૩-૬૮, ૩૬૪-૫૫,

ગુજરાતનું મગલાયરણ ૩૬૨-૧૩

૩૬૫-૬૩, ૩૬૬-૬૦

ભરોસો ૩૬૬-૩૦

આનંદની પ્રાપ્તિ ૩૬૫-૬૪

વિદ્યાર્થીઓનાં તોફાનો ૩૬૩-૨૫

ઉતાવળને પ્રતાપે ૩૬૪-૫૭

'શ્તીલ' પ્રકાશન મુકતકો ૩૬૧-૬

ઓશિયાળાંની હિંમત ૩૬૨-૬૬

પન્નાલાલ પટેલ અદ્વૈતમદ્ય ૩૬૧-૨૪

કવળાં સાસરિયાંમાં... ૩૬૧-૬૫

ગાંડી ભેંસ ૩૬૫-૨૫

જગત કરવાનું કામ ૩૬૧-૬૪

પગરખાની પાંખે ૩૬૬-૨૦

ધોળું એટલું દૂધ નહિ ! ૩૬૬-૬૧

ભાઈ મળો તો આવો મળજો ૩૬૩-૨૬

પાંગરેલું નસીબ ૩૬૧-૬૭

પ્રભુમ્ન કંચનરાય દેસાઈ ગરૂડ કુટુંબ ૩૬૬-૪૪

બાળકમાં જાતીય સલામતા ૩૬૪-૫૬

પ્રકૃતિની સુધરાઈ સમુ ગીધ ૩૬૨-૪૫

બાળવિકાસમાં માર્ગદર્શન ૩૬૨-૬૭

પ્રકૃતિસુધરાઈનાં બીજાં સભ્યો ૩૬૩-૪૪

માનસ-વિચાર ૩૬૩-૬૮

બીજાં શિકારી પંખીઓ ૩૬૪-૩૨

વિકૃતિનું વિલોપન ૩૬૪-૫૮

પ્રબોધ માળીને ૩૬૩-૬

વીર નારી ૩૬૨-૬૫

સૂતાં જલ જંગો ૩૬૬-૮

શકિતનું પ્રતીક ૩૬૩-૬૭

'પ્રવાત' જગચેતના ૩૬૧-૮

સમાનતા ! ૩૬૫-૬૫

થાક ૩૬૬-૮

સાચી મિત્ર માતા ૩૬૬-૬૨

શાશ્વતી શાન્તિ ૩૬૬-૬

સુધરેલું જીવન ૩૬૫-૬૫

હો ગૂજરાત ૩૬૨-૮

સુધાનો નિર્ણય ૩૬૬-૬૩

'પારાશર્ય' રસતાતા ૩૬૨-૮

સંતોષ જેવું સુખ નહિ ૩૬૨-૬૪

સરસ્વતીને ૩૬૪-૬

જેઠાલાલ ત્રિવેદી કલંક ૩૬૩-૮

પીનાંખર પટેલ આમસફાર્ધમાં વૈજ્ઞાનિક દષ્ટિ ૩૬૩-૫૬

દ. બા. કાલેલકર - સેવાની રીત -

મહર્ષિ દધીચિ શત્રુ ભવન ૩૬૧-૫૪

(અનુ. જ્યન્ત પરમાર) ૩૬૬-૧૫

પુણ્યવિજયજી ગુજરાતની જ્ઞાનસંપત્તિ ૩૬૪-૧૫

દેવજી રા. મોદા બારીમાંથી આકાશ ૩૬૩-૮

પુ'કર ચંદ્રવાકર શિકારખડાદુર ૩૬૨-૩૭

બુદ્ધુદ ૩૬૫-૮

અમુલ ત્રિપાઠી નવીનતા ૩૬૫-૩૨

'ધૂમકેતુ' અશ્વત્થામા ૩૬૫-૧૪

રમણા ! ૩૬૨-૨૬

એકલવ્ય ૩૬૧-૧૫

આલચન્દ્ર પરીખ પ્રકૃતિદર્શન ૩૬૨-૩૫

કુંતીનો ત્યાગ ૩૬૨-૧૭

'ભદ્ર' અપગાદેવી ૩૬૨-૪૮

મહારથી કર્ણ ૩૬૩-૧૪

ભૂપેન્દ્ર વકીલ સ્વ-તંત્ર ૩૬૨-૮

'મધુરમ્' ત્રિફળ ૩૬૪-૮
 મહેન્દ્ર ન. પંડ્યા, પ્રો. ડો. અણુવિકસિત
 સાહિત્યઅંગ : રોજનીશી ૩૬૫-૪૪
 'હું' બોલો'તો કોક નાના સ્ટેશન પર... ૩૬૪-૮
 મહેશ્વર એસ. પટ્ટણ સંકેત અને સ્મૃતિ ૩૬૩-૮
 'મિત્રા' આશા ૩૬૫-૮
 'મીનપિયાસી' અક્ષગારી ૩૬૪-૮
 મેટિલ્ડા સેરાઓ પતિ-પત્ની
 (અનુ. 'બિમિલ') ૩૬૫-૪૭
 રતિલાલ-અનિલ આંખી છે ? ૩૬૫-૮
 રતુકુમાર પટેલ લોહીનાં ફૂંડાં ૩૬૪-૪૯
 રવિશંકર મહારાજ નવપ્રયાણ ૩૬૩-૨૬
 'રાજહંસ' સમયનાં ક્ષીર-નીર ૩૬૧-૧૦, ૩૬૨-૯,
 ૩૬૩-૧૦, ૩૬૪-૧૦, ૩૬૬-૧૦
 આકરી સમગ્રો ક્ષિતિજ ઉપર ૩૬૬-૧૨
 ઇતિહાસની અણુમોલ ધડી ૩૬૩-૧૧
 ઉદ્યોગો આપણા સંસ્કાર ઘરે ? ૩૬૧-૧૨
 બિતર્થી હડતાળ ભવાની મા ૩૬૪-૧૧
 કટોકટીનો પુરુષાર્થ ૩૬૩-૧૦
 આમોદ્યોગ અને ભૂદાન એ ભેળભેળ છે ૩૬૩-૧૩
 ગુજરાતને પણ એ જ લાચારી ? ૩૬૧-૧૩
 'ચાલો ચઢીએ ગિરિઓ ગરવા' ૩૬૧-૧૨
 જનતા નોકરો સામે થશે તો ? ૩૬૬-૧૦
 જાગો અમ ગુર્જર દેશ ૩૬૨-૧૨
 જીવનમાં જુગાર ક્યાં નથી ? ૩૬૪-૧૩
 દોષ કોનો-ભાવવધારાનો કે
 ખર્ચાળ જીવનનો ? ૩૬૬-૧૦
 નવાં નાનાં શહેરોનું સર્જન ૩૬૧-૧૧
 નીગળતા ધા સાથેનું સમાધાન ૩૬૧-૧૦
 નેપાળમાંથી પ્રભાવ ઓસરે છે ? ૩૬૩-૧૧
 પૂજ્યભાવનાનું વહેણ વાળતાં શીખીએ ૩૬૧-૧૧
 બહુમતી અવાજ છે ૩૬૪-૧૦
 બે પાંખો સમતોલ નથી : રાષ્ટ્રનું શું ? ૩૬૪-૨૨
 ભાવના બળવાન બને તો જ ૩૬૨-૯

મધ્યવર્તી તંત્ર ભુલાય કેમ ? ૩૬૬-૧૩
 મંત્રદર્શન પાછળ યત્ન ક્યાં છે ? ૩૬૪-૧૧
 યંત્રમજૂર પ્રજાનો સેવક બને-દાદો નહિ ૩૬૩-૧૨
 રાજલાચારીમાંથી લોકલાચારી થવાની ૩૬૩-૧૨
 રાષ્ટ્રનું બજેટ તેવું વ્યક્તિનું ૩૬૪-૧૨
 લગ્ન-ઉજવણી પર નવો ઢર ૩૬૪-૧૩
 લાગવગ-જમાનાનું મહાલક્ષણ ૩૬૬-૧૧
 વિચારનું સામર્થ્ય ૩૬૬-૨૪
 સજ્જનોની સ્મશાન-શાંતિ ૩૫૪-૧૦
 સર્વોદયપાત્રનું ઓછું આયુષ્ય ૩૬૨-૮
 સાધ્યમાં અનુકૂળ ફેરફારો ૩૬૩-૧૩
 સુખો-પ્રાકૃત અને સંસ્કારી ૩૬૨-૧૦
 'સૌન્દર્ય' ને સ્નેહનાં મૃત્યુ કદી નથી ૩૬૧-૧૩
 સંસ્કારમાર્ગમાં અવરોધ ક્યાંથી ? ૩૬૨-૧૧
 સંસ્કૃતિ સાથે સિદ્ધિઓનો મેળ ૩૬૬-૧૨
 હજારનું એન્જન થયું, લાખનું થશે ૩૬૨-૧૧
 રાસુ પડિત સલામ અમેરિકા ! ૩૬૪-૩૫
 'રાહજ' સર્જનના રાહે ૩૬૧-૬૯, ૩૬૨-૬૮,
 ૩૬૩-૭૦, ૩૬૫-૬૮
 ઇતિહાસની તેજસ્વીતિઓ [૨] ૩૬૨-૭૧
 કાવ્યની શક્તિ ૩૬૨-૭૦
 ગીતાનો આદેશ ૩૬૨-૬૮
 ગુજરાતના સાહિત્યસર્જકો ૩૬૫-૭૦
 ગુર્જરી ૩૬૫-૭૧
 જાતીય મુશ્કેલીઓ ૧-૨. ૩૬૫-૬૯
 તારલિયા ૩૬૨-૭૦
 દેવનતકી ૩૬૨-૭૨
 નવનિર્માણ ૩૬૩-૭૨
 પડધા ફૂળી ગયા ૩૬૩-૭૧
 પથેર પાંચાલી ૩૬૩-૭૦
 પંચાયતરાજ ૩૬૨-૬૮
 પ્રેમધટ્ટા ઝુક આઈ ૩૬૨-૬૯
 ભગવાન ઇશુની યોધકથાઓ ૩૬૧-૭૨
 લાઈબ્રેરીની ભેટ ૩૬૫-૬૮

મધ્યાહન ૩૬૨-૭૦
 મનનો માનેવો ૩૬૧-૬૯
 મેગળની સફરે ૩૬૫-૬૮
 માંગવ્યદણ મહાકવિ ૩૬૧-૭૧
 મેદીના પાલ ૩૬૩-૭૦
 શાકાહારનો નૈતિક આધાર ૩૬૨-૬૮
 શિશુની સંભાળ ૩૬૫-૫૯
 ૨૧ દિનેશના અમરણમાં ૩૬૫-૭૦
 સાહિત્યવિમર્શ ૩૬૦-૭૦
 સંતતિનિયમનનો સાચો માર્ગ ૩૭૨-૬૮
 સંયમ અને સંતતિનિયમન ૩૬૨-૭૧
 સસારના વમળ ૩૬૧-૭૦
 હીરાની ચમક ૩૬૩-૭૧
 રીચાર્ડ બી. ગ્રેગ દંતકથાઓનું મહત્ત્વ ૩૬૪-૫૩
 લીલા ટી ધારપુરે તોફાન અને ગ્રેમ ૩૬૨-૫૮
 વાડીવાલ મો. શાહ અરવિંદ ધોધનું
 નન્નસત્ય (સંપા ત્રિભુવન વી. હેમાણી) ૩૬૧-૨૧
 વિજયકુમાર ત્રિવેદી છેવટની ભવામણ ૩૬૧-૪૮
 સરલા ૩૬૫-૪૧
 વિજયશંકર કામદાર આત્મમંજરી ૩૬૩-૮
 શશિકાન્ત ચી. જરદોસ ઉદ્ધ કરિ
 પડિત હરિચંદ 'અખતર' ૩૬૪-૪૬
 શિવકુમાર નેપી 'વયવત્ત્વા-વેપાત્ ।।' ૩૬૪-૨૧
 શિવપ્રસાદ ત્રિવેદી, ડો ઈર્જનેર,
 પાગલ અને કેદી ૩૬૨-૫૬

પહેલું સંતતિનિયમન કેન્દ્ર ૩૬૬-૫૪
 સ્ત્રીની શારીરિક કુશળતા ૩૬૨-૪૮
 સરલા જગમોહન ધડપણ
 કુણે મોકલ્યું રે । ૩૬૧-૩૧
 'સાલિક' પોપટિયા મધુરસનું નિમંત્રણ ૩૬૧-૮
 સાને શુરુ કુપણ અને કળી
 (અનુ જન્યત પરમાર) ૩૬૧-૧૪
 'સિદ્ધાર્થ' દિક્ષેત્ કરવેશ ૩૬૩-૩૬
 સી એસ શાહ, ડો. બનાવટી
 ઔષધિઓનાં અનિષ્ટો ૩૬૧-૩૫
 'સુધાંશુ' આપાદ ધા દૂઝતો છ ૩૬૪-૮
 'સેવકરામ' આ છે આપણું લોકજીવન ૩૬૨-૩૧
 ખેડૂતોને કાણુ ન્યાય અપાવશે ? ૩૬૫-૩૪
 દેખાડો કરવાની પ્રવૃત્તિ બધ થયી જોઈએ ૩૬૬-૩૮
 પસીનાનો રાટવો ૩૬૪-૩૯
 હરિપ્રસાદ લ ભટ્ટ લિક્ષાન્ન અમારું ૩૬૬-૬
 હરીશ વ્યાસ આ જીવનું નાટક જોતા જાવ ૩૬૩-૬૦
 હસિત ખૂચ મુસાફર ૩૬૩-૬
 હુમાયુન કબીર તેર વર્ષનું તારણ ૩૬૬-૪૧
 હા દિગ્ધા અને દષ્ટિ ૩૬૧-૭
 દષ્ટિભેદ ૩૬૩-૭
 માફીની મહત્તા ૩૬૬-૭
 માગલ્ય ૩૬૨-૭
 વાણીના સંયમ ૩૬૫-૭
 સ્વાર્થ ૩૬૪-૭

★

મચ્છરને દૂર રાખવા માટે હવે તો તુલસી સુપ્રસિદ્ધ ડૉ. 'તુલસીની એક નવનું અંગ્રેજી નામ જ 'મોરિકવટો પ્લેન્ટ' રાખવામાં આવ્યું છે. સુગંધિયા વિષ્ટોરિયા ગાર્ડન્સ અને આલબર્ટ મ્યુઝિયમ રથપાલા ત્યારે કામ ઉપર ચરેલાં મહારાજા મચ્છરના વાસસ્થી દેરાન થતાં અને ઘણા તો મેથેરિયાથી પાચમાય થતા બાગની જગ્યા ખૂબ મેથેરિયસ હતી. એ વખતે હિન્દુ કારભારીના સૂચનથી ત્યાં તુલસીની જેટલી મળી એટલી જાતો ઉછેરવામાં આવી. એ વખતે 'મેથેરિયા મોરિકવટો'ની થીયરી પણ અજાણી હતી. તુલસીની જાતોને ઉછેર્યા પછી આશ્ચર્યજનક રીતે મચ્છરો લાથી દૂર થઈ ગયા હતા.

આપણા આગળમાં વિષધન અર્થાત્ અમૃતમયી તુલસીને જો સ્થાન આપીએ તો આપણે મેથેરિયા જેવા રોગોથી અવશ્ય બચી જઈએ

૭૨ : સપ્ટેમ્બર ૧૯૦

ભારતી સંઘનાં નવાં પ્રકાશનો

મહાભારતની કથાઓ	ધૂમકેતુ	૪/—
પેટલીકરની શ્રેષ્ઠ વાર્તાઓ		૪/—
પંચામૃત	ઈશ્વર પેટલીકર	૧/૨૫
આંખોનો ટેકો	"	૧/—
આંખે ચિનાં અજવાળાં	"	૧/૨૫
બુલાય એ શેઠ કદી ?	"	૧/૨૫
સુવર્ણ-પ્રતિમા	ચુનીલાલ વ. શાહ	૫/—
ત્રણ દીકરાની મા	"	૧/૨૫
અણોળો (નવી આ.)	"	૧/—
કડદો	પંત્રાલાલ પટેલ	૧/૫૦
વિશ્વાસનું વાવેતર	"	—/૭૫
છોકો અને મકો (આઠ ભાગ)	જીવરામ જોષી	૧૩/૫૦
અજબો	શેખાદમ આણુવાલા	૨/૨૫
ઠાકર	'ઉમાકાન્ત'	૬/૨૫
સુધુમણ (નવી આ.)	"	૭/૭૫
મગળ જ્યોત	"	૬/૭૫
અંકુર	ડાહ્યાભાઈ પટેલ	૩/૫૦
પુનર્મિલન	"	૪/૭૫
નવાં કલેવર ધરો હંસલા	"	૫/—
આત્મવ્યવસ્થા	'વિશ્વમિત્ર'	૫/૫૦
અમર દીપ	જૂપત વડોદરિયા	૫/—
સાથ વિનાનાં સંગાથી	"	૫/—
મૃગા પડછાયા	બળવંત નાયક	૭/૫૦
અજળપાણી	'સત્યમ્'	૫/૨૫
ભવની વારે	"	૫/૭૫
ધરતીનું હીર	દેવરાંકર મહેતા	૬/—
ધરતીની આરતી	"	૮/૭૫
પ્રેરણામૂર્તિઓ	ઈશ્વરભાઈ પટેલ	૧/૪૦
માનવતાનો સાદ	"	૩/૭૫
જનતા કાળે જીવનારા	"	૧/૫૦
ગામડાની કેડીઓ	પીતાંબર પટેલ	૧/૨૫
ધરમ તારો સંભાળ રે...	"	૧/૫૦
નૂતન ભારતનાં તીરથ (પાંચ ભાગ)	"	૩/—

પીતાંબર પટેલની શ્રેષ્ઠ વાર્તાઓ		૪/૫૦
સાહસની શોધમાં	નવનીત સેવક	૨/૫૦
ધરતીનાં અમી	મણિભાઈ પટેલ	૪—
સાહિત્યનિકપ	અનંતરાય મ. રાવળ	૪/૨૫
સાહિત્યવિહાર (નવી આવૃત્તિ)	"	૪/૫૦
દ્વિરેશનું વાર્તામધુ (ન. આ.)	રા. વિ. પાઠક	૧/૫૦
ધર્મકથાઓ ૧૫૧૫ (")	"	૭/—
સંસાર (નવી આ.)	ઝવેરચંદ મેઘાણી	૧/૨૫
રેલગાડીની મૃદિ (નવી આ.)	"	૧/૨૫
પાનખર અને વસંત	સાને ગુરુજી	૫/૭૫
સંધ્યા (નવી આવૃત્તિ)	"	૬/૨૫
કરુણાદેવી	"	૧/૨૫
શ્યામની મા	"	૬/—
મડિયાની શ્રેષ્ઠ વાર્તાઓ		૪/—
તીર અને તુલ્કા	રંભાબેન ગાંધી	૩/૫૦
જીવન-ઝંઝાવાત	"	૨/—
રાખમાં જલે છે અંગારા રમણિક પટેલ		૩/૫૦
સાધના અને સિદ્ધિ	પ્રફુલ્લાદ બલભટ્ટ	૭/૫૦
સાચાં જીવતર	શતાભાઈ પટેલ	૩/૫૦
છેલ્લી રાત	દી. પી. સૂર્યક	૩/૫૦
કુળહત્યા	મનુભાઈ જોષી	૧/૨૫
શૌર્યકથાઓ	"	૧/૨૫
અમૃતપાત્ર	ચંદુલાલ સેતારકા	૪/૫૦
ખરતા તારા	નિતુભાઈ પ્ર. મહેતા	૪/૫૦
જીવીમા	વિજયકુમાર ત્રિવેદી	૧/૨૫
અંતિમ દીપ	મોહનલાલ પટેલ	૪/૫૦
ભારતયાત્રા	રામનારાયણ ના. પાઠક	૭/—
વ્રતની વાતો	કૃષ્ણપ્રસાદ ભટ્ટ	૨/૭૫
છેલ્લાં આંસુ	"	૫/—
વેદના	સોમાભાઈ ભાવસાર	૧/૫૦
ચાંદા ચાંદા પોણી	સં. વસંત જોષી	૦/૭૫
સુની પડી રે સીતાર	ધનશ્યામ દાકર	૨/૫૦

— ઉપરનાં નવાં પ્રકાશનો ઉપરાંત અમારાં બધાં પ્રકાશનોનું નવું સૂચિપત્ર મંગાવો :—

ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રાયવેટ) લિમિટેડ

૬૪, ગાંધીરાડ
ફર્ની-ડીઝ ૧૬૦૪

અમદાવાદ, ૧

ભારતી સાહિત્ય સંઘનાં નવાં પુસ્તકો માંથી થોડાંક

શ્રી હિમાદ્રાન્તકૃત

નવી નવલકથા

ઠોકર

શ્રી મોહનલાલ પોલકૃત

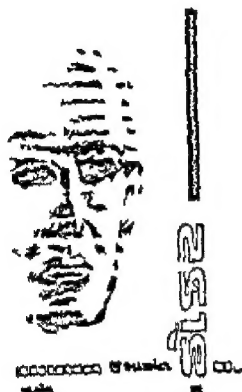
નવી નવલકથા

અંતિમ દીપ

શ્રી 'સત્યમ'કૃત

નવલકથા

અંગળપાણી

મૂલ્ય રૂ. ૬/૨૫
[રજિ. પો. ૧/૧૫]

શ્રી રસાબેન ગાંધીકૃત
નવું સળંગ નારક

જીવનઅંત્રાવત

મૂલ્ય રૂ. ૪/૫૦
[રજિ. પો. -/૬૦]

શ્રી જૂપત વડોદરિયાકૃત
નવી નવલકથા

અમરદીપ

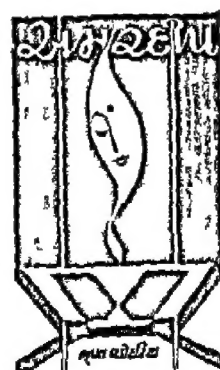
મૂલ્ય રૂ. ૫/૨૫
[રજિ. પો. ૧/-]

શ્રી દી પી સચકૃત
નવો વર્તાશ્રમક

છેલ્લી રાત

મૂલ્ય રૂ. ૨/-
[રજિ. પો. -/૮૦]

મૂલ્ય રૂ. ૫/-
[રજિ. પો. ૧/-]

મૂલ્ય : રૂ. ૩/૫૦
[રજિ. પો. -/૮૦]

ભારતી સાહિત્ય સંઘ (પ્રાચવેટ) લિમિટેડ

૩૪, બાપીરોડ
ફર્નિચર બિલ્ડ

અમદાવાદ. ૧

૫૬ દીપક વિદ્યોત અમદાવાદ